

Бахши Иман

„Джагфар Тарихъ“

ТОМ първи

**Сборник на българските летописи
1680 година**

**Представянето на текста на руски език дължим на
жителя на град Петропавловск И. М. - К. Нигматулин
1939 г.**

**Редакцията на вестник „България“
Оренбург, 1993 г.**

Редакционна колегия:

Р. Ш. Шарипов - главен редактор, Р. Х. Ахметзянова,
Ф. Х. Ахметзянова, Р. М. Кадиров, Г.- Х. Н. Нурутдинов,
Ф. Г.-Х. Нурутдинов, Р. Р. Харисов - технически редактор

Предисловието е от Ф. Г.-Х.Нурутдинов

Бахши Иман
(везир на сеида Джагфар)
Джагфар Тарихъ
(или историята според сеида Джагфар)

Том първи. В тома са приложени 5 карти и една схема.

Издава КОПФ „Оренбург-пресс-контакт“
Лиценз за издателска дейност ЛР N062460 от 23.3.1993 г. Издаден от
Мининформпечат - Русия.

Редакция на вестник „България“, 1993 г.

Съдържание:

Няколко думи за сборника.....	4
ГАЗИ-БАРАДЖ ТАРИХ - ЛЕТОПИС НА ГАЗИ-БАРАДЖ	
Глава 1. Най-древната история на българите.....	6
Глава 2. Идел при управлението на хунските царе.....	10
Глава 3. Времето на българските балтавари.....	11
Глава 4. Управлението на Кара-Българските бекове.....	15
Глава 5. Град Болгар става столица на Булгар.....	24
Глава 6. Царуването на Бат-Угир.....	30
Глава 7. Начало на управлението на Алмъш.....	33
Глава 8. Пристигане на Великото Посолство.....	39
Глава 9. За кончината на Салахби и за потомците му.....	42
Глава 10. Отпътуване на Великия Посланик.....	44
Глава 11. За Хорис-юла и разбойничеството по пътя.....	47
Глава 12. За смъртта на кан Алмъш Джафар и управлението на синовете му.....	50
Глава 13. Царуването на кан Мохамед.....	56
Глава 14. Времето на Талиб Мумин.....	64
Глава 15. Царуването на Тимар.....	69
Глава 16. Управлението на царете Масгут, Ибрахим, Балук и Азгар.....	72
Глава 17. Войната между Ахад и Адам и управлението на Адам.....	77
Глава 18. Булгар при Колин и Анбал.....	82
Глава 19. Царуването на Отяк.....	89
Глава 20. Булгар под властта на Хабдула Челбир.....	92
Глава 21. Последният поход на Хабдулла Челбир и управление на Мир-Гази.....	111
Глава 22. Първо царуване на Алтънбек.....	113
Глава 23. Управлението на Гази-Барадж.....	114
Глава 24. Второто царуване на Алтънбек.....	116
Глава 25. Гази-Барадж отново става емир на Булгар.....	119
Животоописание на Гази-Барадж.....	127

Праведният път или благочестивите дела на шейховете на Булгар.....128

Книга на Бу-Юрган или История на Казан.....135

Глава 1. Отношенията между Булгар и Кипчак в период на усиление на властта на татарските ханове.....	136
Глава 2. Времето на Азан.....	141
Глава 3. Войната на четиримата бахадири.....	152
Глава 4. Падане на Азановичи от власт.....	155
Глава 5. Булгар при управлението на Ябък-Мохамед и Габдел-Мумин..	159
Глава 6. Царуване на сеид-емир Саин Юсуф.....	167
Глава 7. Как убиха кан Юсуф и се възцари Кул-Ашраф.....	178
Глава 8. Начало на управление на Кул-Ашраф.....	181
Глава 9. Метежът на Мамет.....	184
Глава 10. Войната на Исмаилдан и метежът на Сафа-Герай.....	186
Глава 11. Как Сююмбика служеше на кан Кул-Ашраф.....	190

Книга на шейх Гали

Глава 1. Как алатците едва не предадоха Казан на неверниците.....	198
Глава 2. Как войските на Алаша разгромиха Казан.....	199
Глава 3. Ловджийската война.....	202
Глава 4. Как започна и как завърши управлението на шейх Гали.....	204
Откъси от текстове на сборника.....	206
Българите и световната цивилизация.....	215

Кратък речник на средновековните български географски названия и термини, срещани в „Летописите на Джагфар“.....230

Джагфар Тарих, том втори

Част 1. История на Булгар от най-древни времена.....	264
Глава 1. Начало на българската история.....	265
Глава 2. Епохата на древното българско царство Идел.....	268
Глава 3. Българската държава през периода на Кара-Булгар.....	273
Глава 4. Българската държава по време на първия емират.....	276
Глава 5. Българската култура по време на първия емират.....	298
Част 2. Книга за българските национални празници.....	299
Част 3. Статии и бележки.....	331

Джагфар Тарих, том трети

Кул-Гали. "Хон Китаб" (Книга за хуните). Откъси.....	366
Откъси от текста на "Джагфар Тарих"	395
Сведения за българските царе от всички династии.....	411
Украинската Троя.....	446
Кога и как попадна в Казан чешката монета от X век.....	455
Неизвестният Мохамедяр.....	457
Древната история на тризъбеца.....	465

Няколко думи за сборника

„Историята на Джагфар“ е единственият известен източник на древнобългарските летописи, достигнал до нас. Както и при много други старовремски източници, той има своята дълга и странна собствена история.

Сборникът е написан през 1680 г. По заповед на Вожда на българското освободително движение сеид Джагфар неговият секретар Бахши Иман съставя четивото в Башкортостан, източната част на България. Смята се, че сеидът е искал да използва този труд за патриотична пропаганда. С поставената задача башкортският българин Бахши Иман се справя блестящо. Той включва в сведението най-ценните български книги: „Гази-Барадж Тарих“, писана в периода 1229-1246 година от Гази-Барадж, „Праведният път, или благочестивите дела на българските шейхове“, написана през 1483 година от Мохамед-Амин, „История на Казан“, създадена 1551 г. от Мохамедяр Бу-Юрган, „Записките на Шейх-Гали“ от 1605 г. от Иш-Мохамед и някои други.

Видимо, сборникът е дал своя принос - през 1681 г. сеид Джагфар успял да вдигне в България освободително въстание с цел възстановяване на независима Българска държава. След поражението от царските войски край Мензелинск през 1683 г. сеидът бил принуден да се отдръпне във вътрешността на Башкортостан, където бил заловен от изменилите му феодала и предаден на руските власти. По-нататък съдбата му е неизвестна за нас...

Не знаем и какво се е случило с Бахши Иман и с оригинала на великолепната сбирка. Затова пък знаем как изчезват даже книги с голяма известност. От XVI век до нас е достигнал едничък препис на съчинението „Къса и Юсуф“ от Мохамед-Гали, който също изчезва загадъчно през 20-те години на XX век.

Относно „Джагфар Тарих“, единственият известен препис, написан през XIX век на езика български тюрки, е открит в казахстанския град Петропавловск или Къзъл-Яр по български. По какъв начин става това?

Къзъл-Яр бил старинен център на българската култура. През XIX век от България тук се преселва българска общност, поддържаща тесни връзки с Казахстан от незапомнени времена. Освен това през Къзъл-Яр преминавал печално известният Сибирски път, по който бивали преселвани или пращани в каторгата немалко български заточеници. По време на гражданската война пак през Къзъл-Яр се евакуирали опозиционни на болшевиките сили, сред тях и видни дейци на българското национално движение като Гаяз Исхаки и други.

Не е изключено някой от тях да е оставил за съхранение в града този безценен сборник. Не знаем кой го е опазил, но през 1939 г. моят вуйчо Ибрахим Мохамед Каримович Нигматулин изложил написания в няколко тетрадки на руски език текст. Причината за това ми обясни майка ми - Рашида Каримовна Нурутдинова, сестрата на И. М. К.

Нигматулин. Според разказите ѝ в края на 30-те години се състояло пълно издирване и унищожаване на българските книги и ръкописи на националния българо-арабски шрифт. За да спаси сборника „Джагфар Тарих“, поемата на Микаил Бащу „Шан-Къзъ Дастан“ и епоса „Барадж Дастан“ от XVI век, Нигматулин превел текстовете на руски език навреме.

По нечий донос го привикали в НКВД. За съхранение на „староазбучни писаници“ се полагали минимум десет години в сталински лагер. Вуйчо обаче го пуснали на свобода. Това значи, че списъкът „Джагфар Тарих“ вече е бил намиран от чекистите и унищожен. Понеже написаното с руски букви не подлежало на унищожаване, сътрудниците на НКВД, работещи строго по инструкциите, не са иззели тетрадите на вуйчо с превода на същия този сборник на руски език...И на толкова да сме доволни...

През 1941 г. в навечерието на Великата Отечествена Война И. М.-К. Нигматулин служел в Прибалтика, в граничния град Лида и загинал скоро след като започнала войната.

Незабравимата ми баба Латифа така и не повярвала в смъртта на сина си и грижливо съхранявала всичките му книги и тетрадки. През 1966 година, когато се готвех да вляза в университет, тя за пръв път отвори пред мен малък шкаф и ми даде всичко, останало от вуйчо. В 14 или 15 тетрадки, изписани ситно на руски език, пред мен лежах текстове на упоменатите български произведения...Оттогава при всяко посещение при баба преписвах от вуйчовите тетрадки големи откъси. В 1976 г. Латифа-аби почина. Както беше ми завещала, отнесох със себе си целия архив в Казан.

В началото на 80-те написах писмо до АН на СССР, където потърсих материална помощ за издаване на сведението „Джагфар Тарих“, отговорът беше издевателски. Тогавя реших да напиша и издам поне конспект на текстовете на трите паметни книги и за целта закарах тетрадите и част от записките си на татковата вила. Конспект написах, да. Не след дълго всички вуйчови тетрадки и някои мои бележки бяха откраднати от вилата. Оцеляха само някои от преписите ми, останали у дома. Те съдържат около половината от текста, големи части от „Шан казъ дастан“ и от „Барадж Дастан“.

Неизгубената след толкова премеждия част от сведението „Джагфар Тарих“ в превод на руски, направен от И. М.-К. Нигматулин предлагаме на вниманието на читателя. Датите бяха преизчислени по нов стил. Читателят ще открие куп информация за миналото на българите, за предците и съседите им и се надявам да спомене с добро нашите летописци и И. М.-К. Нигматулин, който спаси съчиненото за потомците.

Накрая искам да кажа, че излизането на този труд би било невъзможно без помощта на моите родители Г.-Х. Н. Нурутдинов и Р. К. Нурутдинова, на редактора на вестник „Болгар иле“ Р. Ш. Шарипов и секретарите на клуб „Булгар ал-Джадид“ Р. Х. Ахметзянова, Ф. Х. Ахметзянова и Р. М. Кадиров, на които ще съм вечно благодарен.

Фархат Нурутдинов

ГАЗИ-БАРАДЖ

ГАЗИ-БАРАДЖ ТАРИХ

(ЛЕТОПИСИТЕ НА ГАЗИ-БАРАДЖ) 1229-1246 г.

...Няма друг бог освен Аллах и Мохамед е неговият пророк.

С милостта на Всевишния и по волята на сеида Джагфар, аз, неговият бахши Иман, навързах в едно повествование бисерите на нашите български исторически сказания - „Гази-Барадж тарих“, написана по думите на царя и емир Гази-Барадж от неговия тебир Гази-Баба Худжа, „Бу-Юрган китаб“ на сеида Мохамедяр, „Шейх-Гали китаб“ от мулла Иш-Мохамед, а също записки и документи от архивите на сеида Джагфар, за да остане спомен за делата на нашия велик народ на българите... Не обсъждам написаното, защото не съм го виждал с очите си и само Всевишният знае така ли е било или пък не.

Написал го е Гази-Баба. Разказа го Гази-Барадж.

Глава 1. Най-древната история на българите

Началото на нашите начала са племената имен и синд. Габдулла ибн Микаил Бащу е писал, че хората от племето имен живеели на отделни семейства по двата бряга на река Амул, гъмжащи от змии, и се занимавали с риболов, лов и събиране на плодове. Заради страха си от змиите те се бояли да пресичат реката и ловяли рибата край брега. И само един от тях – Боян - бил превозвач и змиите не го закачали. Тъй като само той бил свързката между двата бряга и се отличавал с честност и смелост, хората го избрали за свой вожд. Когато Боян остарял и отгоре на всичко се разболял, синовете му го оставили на произвола на съдбата. Тогава той отправил молба към Всевишния да му проводи син за помощ в старостта. Творецът изпратил на стълбите на брега край дома му огромна риба, от чието ляво ухо във вид на змия излязъл на бял свят най-младият му син - Иджик. След смъртта на Боян жените от племето започнали да раждат мъртви деца и Иджик, като събрал мъжете, се отправил първо към владенията на брат си Лаиш, а после - към планините Хон. Там той властвал благодарение на мъжеството на именците - отлични стрелци с лък. Покорилите му се кьтайски тюрки ядяли месото полусуруво и никога не се миели с вода, защото произлизали от вълка Чин и се стараели да пазят върху себе си присъщите му въшки. Ако въшките им досаждали прекалено, кьтаите, също като вълците, ги убивали със зъби. Жените и девойките на кьтайските тюрки свободно се съвкупявали с всеки мъж при всяка възможност. Именците не можели да търпят това. Като отделили от кьтаите момичета, още непривикнали към мръсотията и разврата на майките си, хората от племето имен начело с Иджик започнали преходи от едно тюркско поселище към друго, за да не гледат за дълго мерзкия живот на кьтаите. В планините нямало големи реки, годни за плаване и се налагало да ходят пеш. Това било трудно и Иджик заповядал на хората да се научат да яздят коне, каквито кьтайските тюрки имали. При своите пристигания Иджик заповядал на хората да се съберат и да подготвят угощения и подаръци. Докато бил при тях, той назначавал, съдел и давал напътствия. Тези сборове били наречени Джиен... За да живеят сред тюрките, именците трябвало да научат техния език...

Щом момичетата пораснали, именците, като ги възпитали по своему, ги взели за жени и нарекли себе си и потомците си хони. Те никога не се сближавали с кьтаите от гнусливост, а те им отвръщали с омраза. Понеже се опасявал от метежи, Иджик събрал всички тюркски оръжейници, облякъл в железни доспехи хората си и конете им и забранил на кьтаите да имат бойно оръжие и да носят ризници. Най-вироглавите от тяхното племе изпращал в набези към Хин, за да се бият с хините вместо с хоните...

При потомъка на Иджик Тиган, наричан още Хин-Батир заради многочислените си победи над хините, затрудненият хински цар пратил хората си при кьтайските тюрки и поръчал да им съобщят следното: „ Когато вашите предци живееха под наша власт, вие почти не я усещахте. Сега ви управлява жестоко малочисленият народ на хоните, а вие, вместо да помагате на борбата ни с тях, се сражавате с нас от тяхно име. Ако искате да

постъпите умно, унищожете хоните и се върнете отново под нашето благостно владичество!“

Щом чули призива на хинския цар, кътаите през нощта нападнали лагера на Хин-Батир и избили всички намиращи се в него хони. Жената на Хин-Батир натикала в котел сина си и го тласнала в реката Дуло, преди да я обкръжат враговете. Умряла в мъки с отрязани ръце и крака. Михаил Бащу в „Шан къзь дастан“ разказва как елен дошъл да пие вода, уловил котела с рога и отнесъл момченцето в Седморечието. Там го приютил и отгледал царят на масгутите Мар. Дали му име Газан, а щом Газан пораснал, взел за жена дъщерята на Мар, а родът си Дуло нарекъл Мардуан-Дуло. В това време хоните, намиращи се в друг лагер, вече си били избрали нов цар - Хазар. Като разбрал това, Газан заедно с масгутите, които наричал баджанази, навлязъл в Царството на Хазар. Хоните тутакси преминали на страната на Газан, а Хазар избягал при кътайските тюрки и станал техен предводител. Газан прогонил хините оттатък реката Кубан-су и там издигнал знамето си - червена плъстена топка с разноцветни ленти на върха на копие. Това било масгутското изобразяване на алпа Елбеген - крилатия змей, когото почитали хоните. Масгутите наричали Елбеген с името Барадж. Това не се харесало на хоните, които си имали свой земен образ на Елбеген и те поискали от Газан да замени масгутското знаме със знамето на Иджик. Царят не бил съгласен и забранил да се говори за това. 400 години хоните търпели унижението и ненавистта им към обкръжилите рода Дуло масгути растяла. Накрая при Газановия потомък Джилки търпението на хоните се изчерпало и голяма част от тях се присъединила към потомъка на Хазар - Дугар, имащ подкрепата на кътаите и тюркмените. Освен това Дугар успял да получи поддръжка и от башкортите, които били смесица от масгути и урмийци и говорели на урмийски език (ермийски, бел. прев). Техните станове се намирили на север от баджанаците и на запад от планините Хон. Между планините Хон и пустинята Куман, на север от Хин скитали киргизите. Щом Дугар нахлул във владенията на Джилки и го сразил, някои от масгутите избягали при киргизите-кангли. Когато Дугар покорил тези киргизи, част от тях начело със Сабан отишла при баджанаците и там се слели в народа, наричан сабани или още баджанази. Сабаните започнали да говорят на киргизки език, но облагороден, тъй като изпитал влиянието на масгутското наречие.

Киргизката реч на куманите, оймеките и другите киргизки потомци, наричани още кипчази по името на киргизкия вожд Кипчак, брат на Сабан, подчинил се на Дугар - звучи грубо под влиянието на говора на кътайските тюрки. По-късно сабаните се също се подчинили на Дугар и толкова много взели от езика на неговите тюркмени, че били смятани за тюркменско племе.

Това заимстване се получило след включването в състава на сабаните на няколко тюркменски рода... Разбитият Джилки също бил принуден да се подчини на Дугар. Като не могъл да се смири с унижението, Джилки въстанал, но отново бил сразен и убит. Синът на Джилки Булюмар избягал с верните си хони и масгути на запад. Не срещал по пътя особено съчувствие - на кого му трябва победен и без земя владетел? Освен това не всички одобрявали претенциите на гордия Булюмар за върховенство. При прехода през Седморечието голяма част от масгутите изостанала от хоните...

Булюмар много искал да остане в Седморечието, но племето на тюркмените било против това. Тия тюркмени били потомци на някогашните киргизи и тюрки, дошли със Сабан при масгутите и постепенно укрепнали. Те са много красиви и говорят на приятен език. В кръга на близките си тюркмените са много грижовни и добри, но въвн от него имат горд и пламенен нрав и не спазват задължително сключените съюзи. Освен че не желали на никого да се подчиняват, те не уважавали особено и своите избираеми вождове. В Булюмар те съзрели заплаха за своята независимост и започнали да го заплашват с война. Царят се принудил да иде при башкортите, които приютили хоните и получили от тях

името Себери, т.е. съюзници.

Башкортите, които тюрките наричали угри, били своенравни, както и тюркмените. Те се кланяли на алпа Барадж, но го наричали Маджар. Според техните легенди Маджар бил покровител на живота. Якуб, син на Нугман, пише, че Барадж живеел отначало в планината Кап, и когато алпите закрили земята от слънцето със стена, отлетял в пустинята Куман, а после се явил при башкортите. Тук народът го посрещнал радушно, за разлика от вожда Чирмиш, който се смятал за потомък на Лебед и искал башкортите да се кланят именно на Лебед. В края на краищата боят коварно ранил Барадж и той отлетял обратно в пустинята Куман, като прокълел Чирмиш. Скоро след това вождът умрял в страшни мъки и башкортите се уверили, че змеят е царят на живота - Маджар...

Когато башкортите приютили Булюмар, Дугар се опитал коварно да ги нападне под прикритието на нощта. Крясъците на жерави предупредили за опасността и башкортите се отправили на запад заедно с хоните. Но те вървели с Булюмар за кратко и се отделили от него, тъй като стремежът на царя за власт не бил по техния нрав. Сред тях се отличавали два рода - ура и байгул. От тях хоните свикнали да произнасят думата кан като хахан...

В страната Идел до реката Ак-Идел придвижването на хоните спряло за известно време, защото там била държавата на хонския род Буляр... Последният утигски управник на Буляр Джоке-Утиг неблагоприятно изгорил гнездото на Барадж, за да угоди на жена си - мурдаска, която поискала от него да издигне на това място град. Изгорели всички деца на Барадж освен едно, а самият змей отлетял другаде, като казал на раздяла на Джоке-Утиг: "Аз бях винаги покровител на хоните и ще остана такъв. Но за своето злодейство ти ще умреш от ухапването на последния ми син, а всички твои деца ще бъдат убити". Бекът не само не се изплашил, а точно обратното на това, като послушал новия съвет на жена си, започнал да търси хински съкровища в могилите на предците си. Когато разкопавал една от тях, от земята вместо човешки останки се показали конски кости. Това бил предупредителен знак от Тангра, но Джоке-Утиг не разбрал и продължил да копае. Тогава изпод костите изпъзлял Змей, синът на Барадж и ухапал бека, от което той незабавно се споминал... Децата му започнали да враждуват, а после, като не искали да отстъпят властта един на друг, решили и предали цялото царство в ръцете на Булюмар. Когато канът продължил нататък, те го последвали и всички те, освен Баксу, загинали в боевете. Баксу, изплашен от проклятието на Барадж, си взел тридесет жени, от тях му се родили седемдесет сина. Но веднъж в анчийските (антските) земи го нападнали галисийците и го убили заедно със синовете му...

Липсата на храна принудила кана да тръгне на запад. Принуден да изостави стана си в държавата Идел или Стария Туран, Булюмар заедно със своите... преминал река Агидел, наричана от башкортите Атил или Атилкуш. Тукашните кара-масгути, които наричали още саклани, се опитали да го спрат, но били разбити и начело със своя бей (вожд) Боз-Урус избягали към Бури-чай. Но българите, подчинени на кара-масгутите се присъединили към Булюмар, щом видели родното аско знаме на Барадж във вид на плъстена червена топка и сноп разноцветни ленти над нея. Трябва да кажем, че за древността на българското племе сеид Якуб в своята „Книга на съдията“, като се позовава на сведенията от „Хазар тарих“ на Абдалах бин Микаил Бащу, разказва следното: "Камирите са разклонение на синдите. Така се нарекли, понеже вярвали, че Всевишният е създал тяхната прамайка – Камир-Аби - от тесто. (Кимери, бел. прев). Камирите я почитали така силно, че с нейното име наричали и момчета. Те не понесли да гледат как другите синди започнали да правят каменни статуи на върховния синдски бог Тара или Тангра - кощунствени с вида си на човек, а не на островърхата каменна планина Самар с гладки равни склонове и се върнали от Синд на старото си място - край река Самар до планината Самар. Тяхната област започнали да наричат Туран... Когато

една част от туранците започнала да прави изваяния на Тара от чисто злато, а друга част - от глина, трета част ги оставила и се поселила в друго място, наречено по името на старата родина Самар.

Тях започнали да наричат самари, а всички останали - масгути.

С името „Самар“ синдите назовавали и най-високите и красиви планини, от чийто върхове изгрявало слънцето.

На запад заминали тези, които наричали изваянията „Тарвил“. Тях наричали още Аси или Армани. По пътя някои от преселниците се изтозили и останалите ги изоставили в подножието на планината Кап в Азербайджан. После ги нападнали масгутите и за известно време ги подчинили и ги поробили. Част от изоставените Аси не изтърпяла подтисничеството и избягала към сакланските степи на север, където била назована „коли“, тоест „роби“. Наричали ги също така „Ас-коли“. Преселниците от Идел, които стигнали най-далеч от всички на запад, се нарекли Българи... На новото място те най-напред издигнали огромен хълм в чест на Тара и нарекли хълма и страната си Самар. Разцветя си тази държава на кап-българите достигнала при цар Камир-Батир. Написаното за неговия живот в книгата на мулла Абдаллах силно напомня жизнеописанията на Юсуф... След смъртта му обаче някои от самарите замърсили водата, забравили, че тя също била свещена, защото отразявала тяхното божество Тара. Разгневеното божество решило заради този грях да потопи цялата земя Самар, но отначало предупредило хората със страшен глас. Този глас разтресъл земята и опаднали всички листи по дърветата. Част от самарите, изплашени, отишла още по-далеч на запад и се нарекла за спомен на знамението „Агацири“, хора от дърветата. Те стигнали до Миср (Египет), където също живели известно време и построили немалко хълмове - Самари или Джукетау. Сред тях бил останал един самарски род, който не оскърбил водата. Всевишният го пожалил и му подарил спасителен кораб, след което потопил цял Самар. Когато водата по волята на Тангра се оттеглила, корабът останал на върха на планината Самар, а спасилият се род, като се нарекъл „Нау“ (Нов), слязъл надолу към равното. Този род постепенно станал многочислен и започнал да се кланя на кораба и на планината. Част от него, възмутена, смъкнала кораба долу, като смятала, че отгоре на светата молитвена планина Джукетау не трябвало да има нищо друго.

Във вътрешността на тази и другите планини Самар те дълбаели пещери, в които полагали мъртвите. Ако починалият бил мъж, заедно с него погребвали жена му жива, а ако умирала жена, спечелила срещу мъжа си сватбения дуел, заедно с тялото ѝ бил погребван жив мъжът.

Когато корабът бил смъкнат от планината, голяма част от самарите осъдили виновните за това на изгнание. Тогава осъдените се качили на кораба и преплували Сакланско море, заселили се в Джалда (Крим) и околната степ. Водач им бил знатният майстор на меча Таргиз или Тарсиз....

Преселниците, които наричали още Кимери - изкривено произнасяне на думата „камъри“, го обожествили след смъртта му. Казват, че в негова чест на празника Джиен прескачали меч, забит в земята с върха нагоре.

После насам дошли иделските българи, част от кимерите пропъдили, а останалите подчинили заради обидата в миналото... Част от българите заедно с подвластните на Идел кипчаки тръгнала да преследва избягалите кимери, а като ги намерили при масгутите (масагети), завързали битки и с тях. След време, като се върнали, българите видели как заселилите се в Саклан кипчаки се смесили с кимерите и приели за свой бог Таргиз. Тогава ги изгонили към реките Дебер и Шир (Дон). И от българите, отишли в Самар, произлезли урусите, а от ширските таргизи - мурдасите....

Агацирите били прогонени от Миср от арабите и отишли в Сакланските степи... Колите ги посрещнали враждебно и ги направили свои роби... Останалите в Самар аси, също под

името Аски българи, накрая заминали за Яна Идел, край езерото Кабан и в Азербайджан, където се обединили с тамошните българо-тюрки... По-късно персите преселили хиляда тюрка от Яна Идел, част от която бил Арман, в Хорасан (Хорезм)... От Туран дошла част от масгутите, отделила се от останалите в степната област Танг-Алан (Каменна поляна) и получила затова прозвището Алани (Поляни). Нашите, като произнасяли „Танг“ като „Сак“, ги нарекли саклани. Тези саклани, като присъединили мурдасите и агацирите, сразили враговете им - колите и завладяли степта на победените. Тях започнали да наричат Кара-масгути, за разлика от роднините им Ак-масгути, които останали в Туркестан. Степта на кипчаците, простираща се от Сула до Агидел, нарекли Саклан, а всички потомци на асите, живеещи там - саклани или алани...

По-късно край Бури-чай (Днепър) от Садъм (Скандинавия) се появили алеманите от племето на галисийците и изтласкали сакланите, които наричали „уруси“ по името на вожда им Урус. Изтласкали ги, защото сакланите започнали война с частта от българите, която се преселила от Азербайджан в Бурджан... Тези българи веднага се съюзили с хуните, когато хуните се прехвърлили през Идел... Урус опитал да изтика садъмците от бреговете на Бури-чай, но бил сразен и убит. Тогава сакланите-уруси се подчинили на хуните и склонили Булюмар (Баламбер) да нападне галисийците.

Глава 2. Идел при управлението на хунските царе

Синът на хунския кан Алип-бей начело на корпус от хуни и българи съкрушил садъмците, като ги принудил да бягат към Алтън-баш (Италия) и Рум (ИРИ). После Алип-бей със своите българи, преживели в Азербайджан немалко неприятности от румците, се прехвърлил през Сула и край града Деро (Адрианопол) разбил 80 000-дна румска войска. Румският кан Балин се скрил в двореца си, но бил обкръжен и изгорен от хуните, които имали обичай така да постъпват с вождовете на враговете си. Когато дворецът изгорял, Алип-бей огледал пепелището и намерил канската корона. Взел я и я занесъл на баша си, който се нарекъл гордо кан, но внезапно починал по време на пира по случай победата. Така Алип-бей станал Кан на образуваната в Саклан хунска държава и като настъпил часът му, починал в планината Куян-тау или Кук-Куян. Преди смъртта си Кан-Деро, както още го наричали, заповядал на гроба му да поставят огромен знак на рода Дуло - балтавар-тризбец, като обърнатото Т означавало брадва, а обърнатата дъга - лък. Тези знаци българите смятали за символи на царската власт. Там, където погребали Кан-Деро, се заселили урусите, които го уважавали, заедно разгромил враговете им - садъмците - и направили поселището Аскал. Българите също почитали Алип-бей, тъй като при него те станали господстващия народ в Хунската държава. Много скоро част от хуните се сляла с българите в едно племе, което възприело името булгар и тюркския хунски език. Главните родове на булгар са ярдим, бакил или бояндур, себер, агацир, харька, утиг, кимер...

Внукът на Алип-бей, синът на Айбат - кан Атила Айбат по прякор Аудан Дуло тръгнал на бой с алеманите и фарангите, защото царят им отровил жена си - сестрата на кана. Като сразил най-силното алеманско племе галици така, че част от него избягала по море на островите Садъм и Галиция, Атила през нощта обсадил столицата на фарангите Алтън-Баш. Така я наричали заради златните покриви на сградите в нея. На сутринта, когато слънцето изгряло, отразените лъчи заслепили българите и те избягали далеч, без да търсят пътища и тяхната мощ се разлюляла. Атила, когото улчиите наричали Миш-Даул, умрял при отстъплението на алеманска земя и държавата му се разпаднала.

Тримата сина на Атила, братята Илак, Тенгиз и Бел-Кермек заедно с улчиите („славяните“) се укрепили в лагер срещу фарангите, но били победени. Илак умрял в сражението, а Тенгиз и Бел-Кермек получили право да напуснат лагера. Те заминали към

устието на Бури-чай, но по пътя Тингиз бил убит при засада от галисийци. При пробива през засадата Бел-Кермек за първи път издигнал знамето с полумесец на червен фон, знамето на асите. От Бел-Кермек произлиза родът на българските царе, които били наричани канове или балтавари, тъй като думата „балтавар“ придобила смисъла на „вожд“ (титлата е позната като балтазар, бел. прев.).

Глава 3. Времето на българските балтавари

Мястото, заселено от българи между устието на Бури-чай и Крим, където се намирали градовете на румците, Бел-Кермек нарекъл Алтъноба, в памет на обсадата на Алтън Баш. Изоставеният лагер после се разраснал в град, който местните улчии нарекли Галич, а българите - Учулъ, (градът) на Тримата Синове (на Атила). След Бел-Кермек вожд на българите бил Джураш Масгут, наследил го синът му Татра, а след него - неговият син Боян-Келбир, после неговият син - Тубчак, а след това първородният Тубчаков син Арбуга Юрган, а след Арбуга властвал по-младият негов брат Албури. (Под масгути разбираме масагети, бел. прев.)

Още по времето на Бел-Кермек в Саклан се появили сабарите, които българите наричали по саклански сабани (савана). От тях е тръгнал и нашият език, който персите погрешно наричат кипчакски, тъй като самите кипчази са го възприели от киргизите и при това достатъчно са го развалили. Останалите в Туран сабани често бивали наричани баджанаци (печенеги). Техният език, както вече писахме, постепенно се сходил с езика на узите – тюркмени и Всевишният внушил на Микаил да направи именно този език наш писмен заедно с арабския. Кашаните го наричали булгар тюрки, а туркмените - туран теле...

Родина на сабарите било Седморечието, откъдето ги прогонили аварите - последни отломки от хуните, останали край Хин (Китай). Тези бежанци в Саклан се държали не по-добре от своите гонители и избили много хунски родове. Част от тукашните хуни те пропъдили зад планините Кап (Кавказ), където те основали своето владение Хунджак (днес Хундзах). Други хуни сабарите изтикали в Джураш, тия били принудени да се съединят с българите...

Мурдасите, ненавиждащи хуните, се съюзили със сабарите и искали да приключат с хуните и приелите ги българи, но Бел-Кермек се сродил с бега на страховитите за мурдасите масгути (масагети) и така спасил своя народ от изтребление...

Бел-Кермековият син - от дъщерята на масгутския бег Джураш - по прякор Масгут служил ту при един, ту при друг от сабарските бегове и получил за награда земята между Сула (Дунав) и Джалда (Ялта, Крим)... По природа добър, той откупил от сабарите сто хунски бия (бейове) и много техни хора и ги обединил с българите под името сюрби (сербии)...

Синът на Масгут - Татра се прославил с успешните си набези в Рум, които правел с помощта на подвластните му улчии (славяни). (Кан-Дере е Адрианопол, бел. прев).

Когато управлявал синът на Татра - Боян-Келбир, в Саклан дошли изгонените от хазарските тюрки авари. Сабарите, като се бояли панически от тях, притихнали, а българите - точно обратното, надигнали глави... Боян-Келбир се побратимил с хакана на аварите Тубчак и кръстил на негово име сина си, а Тубчак приел и името Боян. След аварите се появили преследвачите им - хазарските тюрки, но българите заедно с аварите в ожесточена битка ги прогонили отгъткъ Сула (Дунав) и Бури-чай. Тюрките отстъпили, но отвели със себе си част от кримските българи и им разрешили да направят в Джураш собствено бегство Бурджан и да охраняват владенията им откъм юг. От времето на битката при Кан-Дере българите били смятани за най-умели и храбри воители на света. Тези българи впоследствие били наричани бурджани, а ги предвождал най-големият син

на Боян-Келбир - Атрак. Западните българи на Боян-Келбир, останали зависими от аварските хакани, били наречени кара-българи, западни, а не черни, както го разбирали тюрките. Българите казвали на запада „Кара“, изток било „Ак“, север било „Кук“, а юг - „Сара“ или „Саръ“...

Синът на Боян-Келбир – Тубчак - воювал на страната на аварите с Рум (Ромея) и подчинените на ромеите улчии. Докато аварите безпощадно избивали улчиите, българският балтавар ги щадял и отвел от Рум във своите владения около двеста хиляди от тях. Тези български улчии започнали да наричат Анти (анчилар), тоест граничари, покрайненци, защото били заселени на северните граници на бейлика Кара-Булгар - в Учүла и до река Бури-чай (Днепър). Аварският хакан отначало се дразнел, но след като по заповед на Тубчак антите направили няколко лодки и успешно се сражавали с римляните чрез тях, се успокоил и ги оставил на мира...

В 605 г. след 15-годишно князуване Тубчак починал и оставил на първия си син Бу-Юрган обширно владение от Учүла до река Аксу и от Кук-Куянтау до Ялта. На новия балтавар на Кара-Булгар не му потръгнало от самото начало. Хаканът на аварите обсадил един румски град и, както винаги, първи в бой влезли антите, а след тях българите. Когато хаканът решил, че римляните са вече изтощени, заповядал на българите да направят път на неговите авари. Обсадените обаче сразили аварите и хаканът в гнева си обвинил за поражението Бу-Юрган и заповядал да поставят на престола на Кара-Булгар най-младия син на Тубчак - Албури (Албер).

Детронираният Бу-Юрган заминал в ромейската част на Крим и се главил на служба при тамошните римляни. Той бил толкова силен, че го нарекли Ар-Буга.

Не се задържал дълго на римска служба, защото властта на аварския хакан се разлюляла след поражението и Бу-Юрган успял да се върне на любимата си река Буга-Идел. Станувал между реките Бурат (Прут) и Буга-Идел, а базовият му лагер било селището Кашан. Най-големият син на Албури - Кубрат - тогава обхождал мястото между сакланския аул Аскал на Бури-чай и аула Харька (Харков) на река Аксу, а за база служел аулът Балтавар... (Полтава).

През 618 г. обезумелият аварски хакан повикал при себе си Албури уж да преговарят и вероломно го посякъл заради нападението на антите срещу аварите. Междувременно аварите сами нападнали галицийските улчии и заграбили стадата им. При това няколко авари били убити от противопоставилите се на разбойничеството анти, което дало повод на сердаря на аварите да се изтъкне като жертва на улчийско нападение... Преди пътуването на Албури към хакана Бу-Юрган сънувал червено парче плат, в каквото асите завивали покойниците си, и връх на копие. Събудил се и разтревожен казал на брат си: - Тангра ме направи бояр и ми яви насън знаци за нещастие... Това значи, че при хакана те очаква смърт. Не ходи там!

Албури не го послушал и загинал, а хората признали Бу-Юрган за бояр или аскал, тоест предсказател... (улчии са славяните или уличите, бел. прев.)

Щом вестта за убийството стигнала до българите, Бу-Юрган се отправил към Рум и заявил, че Кара-Булгар прекъсва всяка връзка с аварите и е готова да сключи съюз с Ромея срещу тях. Зарадваният ромейски владетел веднага го признал за независим балтавар на Кара-Булгар и сключил съюз с него... Когато Арбуга се върнал при народа си, бейовете (вождове) искали веднага да го издигнат на българския престол. Бу-Юрган ценял боярската длъжност повече от канската титла и казал на хората си така: - Народът, разбира се, е свободен да избира сам управниците си, но не измежду боярите, посочени от Тангра.... По негов съвет българите избрали за балтавар сина на Албури, Кубрат - по прозвище Башу, който веднага започнал да се готви за война срещу аварите. По заповед на Кубрат по-малкият му брат Самбат през 620 г. вдигнал на мястото на аула Аскал сред хълмовете Куянтау града Башу и излязъл оттам начело на голяма армия от българи, анти

и саклани-руси срещу врага. Успял бързо да разгроми аварите и да завладее страната им. Помогнали му тамошните улчии и башкортите, които се наричали хунотурки/хонтурча и били недоволни от управлението на аварския хакан. След това обаче Самбат се обявил за независим владетел, а държавата си нарекъл Дулоба, тоест „Станът на Дуло“. Кубрат заповядал на брат си да се върне на служба при него, братът отказал и получил от Бащу прозвището Кий (Отделилият се, отрязаният. Артан е Източна Прибалтика, бел. прев.).

Самбат владял Дулоба тридесет и три години и спечелил гръмка слава с победите си над фарангите (франки) и алеманите. Под знамената му се събирали артани, аварски улчии, войлоки, галисийци, саклани и хунотурки. Все пак бил победен от франките и се върнал да служи на Кубрат. Балтазарът му наредил да заеме старата си длъжност - губернатор на Башу.

Жителите на града толкова го обичали, че на негово име нарекли градската крепост Самбат, а целия град кръстили на прякора му - Кий. И днес антите наричат Башу „Кий“ - Киев...

Докато Самбат воювал в Дулоба, Кубрат неуморно разширявал границите на държавата Ак-Булгар. Като използвал смутите в Туранската орда, той прогонил хазарските тюрки далеч от Джураш и завладял всичко между Сула и Идел. В стремежа си да унизи още повече разбитите аварски и турански управници Кубрат заедно с титлата кан присвоил и тяхната титла хакан. Балтазарът се придвижвал между град Банджа на Азовско море и средището Хорисдан (Коростень), назовано още Батавил (Путивль), тоест княжеско село... По обратния път хаканът винаги се отбивал през селата Тиганак и Балтавар (Полтава) и близо намиращия се гроб на Бу-Юрган. Майката на знаменития бояр била от рода Юрган на хунското племе хот или хотраг. В стари времена племето се наричало сохот или, както сербите го произнасяли, хол, но после думата приела форма хот или хотраг. От всички хунски племена само племето утиг или утяк можело да съперничи на хотрагите по сила и численост. А след поражението на хуните от китайци, тюрки и севери при кан Тиган по прякор Хин-Батир хотите и утигите избягали в различни посоки. Хотите се заселили край река Соб или Собол между десния ѝ приток Байгул и левите ѝ притоци Саса-Идел и Тора-су. Собол се влива в Чулманско море. Кар дингезе и Кара дингез са просто заливи на това грамадно море.

Име на голямата река Собол дали хотските потомци, които уседнали в нейната област и начело с бея си Туба заедно с кара-оймеките се съюзили в държава, управлявана от Колин и сина му Анбал. Тъй като оттам носели най-добрите кожи на самур, затова и ние сме ги нарекли соболи...

Впрочем, по повод на произхода на наименованието „собол“ Абдаллах бине Бащу разказа и друга история. При балтазара (балтавар, йълтвар, елтебир) Алип-бей, дядо на Айбат, българският търговец Тойма по прякор Тур се отправил към земите на башкортите, наричани още и себери. След като се отбил там, той тръгнал още на север и се оказал в страната на урите. Сега урите живеят на края на земята, на брега на Чулманско море, а някога обитавали провинция Тубчак и на юг провинция Ура. Част от себерите заела земите им и ги изтикала на север, но приела името им ура, вкарващо мнозина в заблуда. Урите били боязливи, понеже всичките им съседи ги обиждали, но обичаите им забранявали да проливат човешка кръв. Затова урите, когато търгували, оставяли стоките си под священото дърво и се криели в храстите, а дошлите търговци слагали до техните стоки своите. Ако урите вземали след оттеглянето на търговеца докараните неща, сделката се смятала за сключена и търговецът можел да вземе урските вещи. За пристигането на Тур-Тойма урите успели да подготвят само отбрани кожи. Търговецът покрай нужните за севера стоки докарал великолепни персийски и ромейски одежди и съдове. Урите взели всичко и били толкова щастливи от придобитото, че се побояли да не обидят търговеца с оскъдния този път техен дял и техният аксакал добавил

още кожи от самур и храбро стоял на известно разстояние от дървото. Тойма останал много доволен от кожите и на тръгване ги размахал и приятелски подвикнал на треперещия от вълнение старец: „- Сау бул!“ Урите сметнали, че сау-бул на български значи собол (самур) и оттогава предлагали на всички пристигнали търговци като най-ценни свои вещи кожите от самур и ги наричали собол. Така нашите ги нарекли соболи, а през нас - и улчиите, алеманите, фарангите и алтън-башите. Историята е много увлекателна, но тебир Абдаллах имал слабостта да съчинява и преразказва чужди измислици, затова на неговите думи не можем напълно да се доверим. Все пак Абдаллах съобщавал и верни неща. Така търговецът Тоймас доверил, че Тойма е негов истински праядо, който достигал при пътуванията си до местата на бъдещите аули Менхаз и Сурхот. Когато Тойма починал, то беят на себерите Есег (Есек) от уважение към кана на хуните наредил да го погребат на десния бряг на Агидел срещу северния си лагер. Рекичката, край която търговецът се споминал, оттогава се нарича Тойма-су. Също и един от урските родове взел занапред името Тойма...

Утигите се заселили на запад от хотите, между Идел и Агидел. Тук те се смесили с мурдасите и се научили от тях на земеделие. Своята област и реката, течаща през нея нарекли Хинел, в памет на старото си местожителство. По-късно Хинел станала Кинел...

Скоро след това разселване бившият пълководец на Хин-Батир - Кама-Тархан станал цар на утигите и покорил хотите и всички съседни арийски племена. Държавата си той нарекъл Атил. Потомците му управлявали триста години, а когато в Буляр с хуните си пристигнал Булюмар или Баламбер, те му предали своето господарство. Баламбер нарекъл Атил с името Бакил (Вокил) или Буляр и властвал тридесет години. Можел и повече, но настъпила страшна зима, а след нея - глад. Измрели много хора и почти всичкият добитък. За да предотврати измирането на народа си, Баламбер го повел на запад. В каруците хуните запрягали мурдаските жени заради слуха, че те с магия предизвикали суровата зима, а после сушата. С хуните тръгнали много хоти и утиги, в Кара-Булгар те дали на много реки и места названия от своята родина: Бозаулук, Самар, Тиганак, Орел, Агидел, Хингул и други.

Останалите в Хин хуни или хули накрая били подчинени от сербите (сян-би?) и взели тяхното име. Племето менхол (манкул, монгол) и родът Тингиз или Чингиз идват от тези именно хуни...

Най-големият син на Кубрат – Бат-Боян - странствал между Ялта и средното течение на Буга-Идел, като хората му се движели по двата бряга на реката. Най-малкият му син Атилкесе с прозвище Аспарух обикалял между Бурджан и Бехташ. Най-вече престоявал в град Бурджан, в южната част на Джураш. Той бил много близък с чичо си Самбат, улугбек на Башу и обкръжен от верни нему български и саклански бейове и антски бояри. Тази му привързаност никак не се харесвала на Кубрат, който винаги подозирал брат си в готовност за измяна и така на Атилкесе се паднал най-отдалечения от Кий дял.

Докато бил жив хаканът, в страната било спокойно. В 660 г. го споходила смъртта и веднага Самбат с поддръжката на Атилкесе се опълчил на новия хакан Бат-Боян с цел превземането на трона. Оставили го да управлява повече или по-малко спокойно само три години, след това започнали открита война срещу него. Тъй като Кубрат преди смъртта си забранил на българите да воюват помежду си, Самбат нападнал кана с ак-балинските (източно-полски) улчии и сакланите-уруси, а Атилкесе - с мурдасите, масгутите, тюрките и наемен отряд туркмени...

Войната продължила няколко години. Атилкесе успял да разбие сабаните на Бат-Боян, след което разгромил Ас-Банджа и заедно със Самбат обсадил хакана в Ялта. От хората на бека, особено от мурдасите, били убити и немалко от българите на кана. Това предизвикало остра неприязън между черните българи и това сакланско племе. Хаканът се оплакал на Атилкесе от действията на хората му, а той издевателски отговорил:

- Мурдасите не са могли да отличат твоите българи от сабаните - нали и едните, и другите говорят сабански език...

Пет години Самбат, подпомаган от Атилкесе, обсаждал Ялта (Крим) и се смятал за хакан на останалата част от Сакланобългарската държава. В разгара на обсадата отново укрепналите тюркски хакани нападнали Саклан заради Аг-Идел. Казват, че през реката тогава от Туркестан се прехвърлили 150 000 кумани, тюркмен-кук огузи и киргизи, обединени под името на основателя на Тюркската държава Хазар. Самбат и Атилкесе се хвърлили срещу врага, но били победени и отстъпили с част от своите в Бащу.

Двамата понесли загуба, защото по време на битката джурашките (кавказки) тюрки, мурдасите и утигите преминали на хазарска страна, а сербите избягали на север и се укрили в сурските гори. Хазарите взели в плен и много бурджански българи, които заставили да се сражават на своя страна. Кримските българи били толкова озлобени, че искали да изтребят победените си съплеменници в Бащу. Благородният Бат-Боян не дал излаз на чувствата си и повел кимерите срещу хазарите. Противниците се срещнали на реката, която нашите наричали Алмъш, а киргизите - Келмес и хаканът Бат-Боян предложил на хазарския вожд Калга да върне незаконно заетата от него територия на Саклан. В отговор Калга заповядал на своите да прекосят реката и пламнало ожесточено сражение. Тангра помогнал на робите си и накарал вожда на бурджаните Хумук да се присъедини към съплеменниците си, благодарение на което българите, с поддръжката на отчаяните смелчаци - антите, удържали пълна победа. Загубите на двете страни били 90 000 души, от които 50 000 хазари, а Калга бил посечен от Хумук и оттогава хазарите нарекли реката Алмъш с името на Калга...

Глава 4. Управление на кара-българските бегове

Хазарите се отдръпнали, а когато Бат-Боян отново тръгнал към тях, новият им хакан Кабан, племенник на предишния, му предложил мир при следните условия: хазарите оставят на династията на Бат-Боян Кара-Булгарската и Булярската части от Саклан, а на рода на Хумук - Бурджан, в замяна на което балтазарите да се откажат от титлите кан и хакан, отстъпват на тюрките сакланските степи между долен Дон и Урал и осигуряват на хазарите за военни действия навън част от своите войници, или да плащат данък за неучастието си. Хумук се съгласил и заминал в Бурджан, а Бат-Боян решил да помисли и сключил с хазарите временно примирие. По обратния път обаче го известили, че в отсъствието му Самбат и Атилкесе заели неговата Ялта (Крим) и се движат към него. Хаканът освирепял, нещо изключително рядко за него. Върнал се при Кабан и сключил с него мир при предложените по-рано условия. Щом договорът бил подпечатан, хазарският хакан прегърнал Бат-Боян и трогнат казал: - Ние имаме един бог - Тангра, един род и един тюркски език... Затова аз те смятам за свой родственик и брат. Освен това съм ти задължен, твоите хора приключиха с ненавистния ми Калга. Ще ти помогна да станеш стопанин на собствените си владения. (Джалда – Крим - Ялта, бел.прев.).

Така заедно те се отправили към Кара-Булгар. Като достигнали Харков, Самбат и Атилкесе излезли от Ялта, за да не бъдат обсадени и се устремили към съюзниците. Щом наближили, Бат-Боян им предложил да се предадат без бой. Те се изсмяли и смело препуснали в сражение. Кабан не позволил на балтазара да се включи в боя. Хвърлил тюркмени срещу метежниците, а самият той с киргизите заобиколил, ударил ги в гръб и победил. Самбат и Атилкесе отново се прибрали в Бащу. Кабан опитал пътьом да превземе града, но българите на Самбат под знамето на рода Харка извършили пробив и обърнали хазарите в паническо бягство. Тогава хаканът се оттеглил в Джураш и казал на балтазара: „- Време е да се справяш сам с твоята работа, помогнах ти колкото можах“.

Бат-Боян започнал преговори с обсадените и се разбрали да разделят Кара-Булгар. Частта на десния бряг оставала подвластна на Самбат и Атилкесе, а на левия - на

балтазара... Миролюбивият Бат-Боян не се опитвал да изхвърли от Башу със сила метежниците, предполагайки правилно, че ако Тангра пожелае, това ще се случи без нито един изстрел.

Действително след две години Самбат умрял и Атилкесе, като не срещал достатъчно подкрепа от антите и сакланите, предпочел да отиде с части от тюркмените и бурджаните в Кашан (в случая Молдова). Това е невероятно добре укрепена област - от три страни е оградена от реките Бурат (Прут), Дунав (Сула) и Аудан-су, от четвъртата ѝ страна са планините Улаг (Влашки, Карпати). Там Атилкесе в качеството си на бег на своите българи, местни улични и улаги (власи) изкарал няколко безметежни години. Само че враждебните действия на аварите и съюзените с тях ромеи го накарали да напусне областта и да иде в (Александрови, Балкански) Скендеровите планини. Там организирал своя държава, която нарекъл Бурджан за спомен от предишното му владение. Потомците му, както пише сеид Якуб, приели от тамошните улични християнството, а заедно с това и уличкия език. Така станало, защото уличките попове проповядвали на своя език, а българите се заселили в уличките къщи. Само бурджанските кук-огузи, не изоставящи живота сред полята, запазили своя тюркменски език. (Добруджа)...

Заминаването на бурджаните направило Бат-Боян пълновластен господар на целия Кара-Булгар, чиято столица станал Башу...

Споминал се Бат-Боян в 690 г. на възраст 65 години, като преживял с пет години повече от баща си. Наследил го Бат-Тимер или Бу-Тимер, по прякор Джураш. Менла Абдалах разказва: - Хаканът Кабан толкова заобичал Бат-Боян, че поканил него и внука на Бу-Юрган, Хумук, на пристягането на въже около шията си по време на обряда на призоваване на Тангра, като запитване към бог как и докога ще царува. Като узнал за кончината на Бат-Боян, Кабан изведнъж се състарил и скоро умрял от мъка. На власт дошъл злонамереният син на Калга - Айбат. Той бил женен за бухарска еврейка, но тя била истинско плашило и решил да се ожени и за красивата дъщеря на бега на кашеките... Бегът, запознат с българските обичаи, предложил на хакана да се бори с него за ръката на дъщеря му. Злобният, но страхлив Айбат се уплашил и уговорил Бу-Тимер да се бори вместо него. Бу-Тимер победил в схватката с бега-богатир, но дъщерята заявила, че ще се омъжи само за истинския победител. Айбат заповядал да му я доведат със сила. Когато слугите на хакана дошли за нея, тя се самоубила...

Айбат повикал тогава Бу-Тимер и му казал: - Завоюваната от теб моя годеница е мъртва. Ако държиш на думата си, ще ми доведеш гурджийската княгиня (грузинска).

Балтазарът, за когото честта била по-скъпа от живота, се отправил към Гурджа. С помощта на тамошните хуни, които живеели в отделното княжество Хонджак (днес Хундзах), успял да разбие гурджийския бег и да вземе дъщеря му в плен. По обратния път синът на бега Джухман нападнал българите от засада, опитвайки да освободи сестра си. Успял да хване поводите на нейната каруца и да я отвлече. Нашите обаче, след като се справили с гурджиите, успели да настигнат бегълците. Джухман извадил сабя и посякъл сестра си, за да я предпази от позора в плен. Бу-Тимер го заловил и го отвел при хакана с думите: - Аз направих всичко, за да изпълня каквото обещах, но ето, братът ми попречи. Разярен, Айбат заповядал на слугите си да убият Бу-Тимер начаса в шатрата. В действителност хаканът тайно смятал както да прибере взетата в Гурджа плячка, така и внезапно да овладее целия Кара-Булгар. Тълпа тюрки се нахвърлила на кара-българите след злодеянието, но нашите били нащрек и преобърнали хаканския лагер надолу с главата. При това бил освободен от плен и синът на Кабан - Кук-Куян, който веднага се обявил за хакан и убил чичо си. Синът на Бу-Тимер - Сулаби, който оглавил българите, бил удостоен с честта да присъства на ритуалното удушаване на новия хакан и съобщил на всички, че Тангра е разрешил на Кук-Куян да царува 45 години. В суматохата Джухман успял да избяга при сакланите, след това се прибрал в Гурджа (Грузия)...

За разлика от баща си Сулаби не обичал да воюва и всячески избягвал войните. Затова пък много обичал търговията и оживил пътищата по земя и по реките, които водели към Авария, Артания, Рим, Ялта, Себер и Кашак. От останалите игенчеи избрал най-добрите сред улчиите и като им заповядал да служат като съдии, нарекъл ги субаши. Също така разделил страната на десет окръга според празника Джиен и сам с удоволствие ги обикалял, като назначил тархани между боярите и събирал данък във вид на кожи и продукти. Когато Кук-Куян му съобщил, че гурджийският бег е започнал да притеснява Хонджак като отмъщение към хуните, защото по-рано били помагали на събратята си, балтазарът тръгнал на поход. Нашите лесно разбили слабите в бой гурджии и отново заловили Джухман. Сивобрадият му баща дошъл сам в лагера на българите и предложил на Сулаби да замести сина си като пленник. Поразен от толкова силната бащина обич, Сулаби не просто подарил свободата и на двамата, но и се побратимил с Джухман и взел името му. Зарадваният гурджийски бег дал дума повече да не притеснява Хонджак и да плаща данък на хакана. Така Сулаби с леко сърце потеглил обратно към дома...

Кук-Куян бил много зарадван от успеха на балтазара и силно се възгордял. Опиянен от славата, незлобливият обикновено хакан дръзнал дори да вдигне меч срещу воините на ислямския султан. По волята на всевишния, който го наказал за прекомерната горделивост, бил разбит в 737 г. Опомнилият се Кук-Куян решил да понамали вината си и обявил на газиите, че иска мир със султана и разрешава на поданиците си да приемат правата вяра. Ислям приели част от бурджаните, за да не ги разоряват султанските войници по време на походите си срещу хазарите, а кара-българите се въздържали, защото газиите неочаквано заграбили търговския им керван...

Сулаби бил на власт 27 г. и умрял през 727 година и предал управлението на сина си Авар, роден от аварка. При него опора на българската власт в Кара-Булгар, наричана още Кара-Саклан, станали антите. Както вече отбелязах, антите са смес на уличи с някои родове от урусите и българите, от които наследили мъжеството си. От българите в състава на антите влезли много хора от родовете Ердим, Себер, Вокил, Агатир, Барън и други, които после оглавили антските родове... Антите били освободени от всякакви други задължения освен войнишката служба, като на войниците било забранено да се женят, докато служат.

Антите поели това си задължение с удоволствие като войнствени по природа, а в замяна получили обширни земи в окръга Башу и добро заплащане. С урусите антите враждували, защото при тях бягали тези уруси, които собственото им племе изгонвало. Нашите наричали урусите-саклани „балинци“ (украинци), както и антите ги наричали, после това име останало за всички северни уличи, живеещи в горите и блатата... Езикът на антите се различавал от този на уличите-украинци, но те все пак се разбирали помежду си...

Освен няколкото хиляди анти при Авар служили и хиляда джураши, които работели в ковачниците и правели прекрасни оръжия и доспехи. Всички те от признателност към владетеля си се наричали авари... Авар по молба на майка си организирил няколко похода срещу франките в помощ на аварите и помогнал на това племе да се устрои. Походите му минавали през хълмовете Учулъ, наречени така някога от Самбат за спомен за тримата му сина... Те заедно с майките си били оставени в Дулоба, когато той по принуда отстъпил обратно в Башу...

През 745 г. Авар трябвало да употреби оръжие и в собствената си страна срещу балинците. Въстанали урусите, недоволни от издигането на антите и от размера на царските данъци. Балинците веднага подкрепили метежа заедно с уличите от остров Артан. Тия уличи били прогонени галисийци, но продължавали да се наричат така, за да всяват страх. Те построили на голямото езеро крепост Галич (предполага се бъдещият

Новгород Велики) и вдигнали бунт. Авар сразил урусите. Част от тях му се подчинила, другите предпочели бягството. Някои бегълци отишли в Галич, но повечето се изселили в Шир (Дон), където ги нарекли буртаси. По това време се споминал и Кук-Куян и хакан на хазарите станал синът на Айбат и приеман син на Кук-Куян - Барджил. Новият хакан бил много доволен от смута в Кара-Булгар и не само не върнал обратно бегълците, но и построил за тях град Урус. Точно по същия начин галисийците срещнали урусите и край своето езеро построили за тях друг град Урус. Разгневен, Авар изпратил старшия си син Тат-Утяк на север и той сринал Галич и Урус до основи. Изплашените метежници избягали още на север, а след време се върнали и възобновили своите селища...

С връщането си Тат-Утяк довел в Кара-Булгар и много сабари/савани, чиито бегове били съучастници в опита да детронират Барджил. Той отказал да спазва обичая по коронясване от страх да не бъде удушен и обявил, че приема юдаизма. Подкрепяли го мурдаси, буртаси, кумани, джураши, саклани и кук-огузи, но киргизите-саклани се обявили против него и били изгонени. Хаканът поискал от Авар да му върне бегълците, но Авар с присмех отказал. Досаден, Барджил заповядал тогава бурджаните-мюсюлмани да се отрекат от правата вяра и да приемат юдейството, макар и сам да не се придържал към тая лъжлива вяра на заблудените. Бурджаните отказали и отмъстителният хакан устроил над тях погром. Тези, които оказали съпротива, се принудили да бягат в Буляр. Мурдасите били неприятелски настроени към бежанците и опитали да ги върнат на Барджил. Тогава бурджаните се оплакали на Авар и той им пратил на помощ най-младия си син Тат-Угек. Той победил мурдасите и ги накарал да бягат чак до високите части на Ак-Идел. Тук те така се смесили с улчиите, че образували ново улчийско племе (мордва), мурдаси... В освободените земи спокойно се разселили бурджаните и надошлите с Тат-Угек сабани. Бурджаните си вдигнали град и го нарекли в чест на предводителя си Мардуан. Хазарите променили името на Мардукан. Градът бил основан през зимата, на празника нардуган. В церемонията участниците в нея правели от сняг замък и после символично го щурмували. Ако защитниците на замъка упорствали, обсаждащите сочели към върха на високо дърво и викали:

Ето, изгря Слънце -
великият цар Кубар,
могъщ и блестящ -
и ослепи враговете!
Хас нардуган, Хас нардуган,
бъди винаги наш закрилник и помощник!

Тогава защитниците закривали лицата си, а обсаждащите превземали замъка и бесели чучелото на вражеския цар на върха на дървото....

Този обичай бил чисто бурджански и го празнували само жителите на Мардуан, покъсно наречен Болгар. Назоваването на Тангра като Кубар или Сувар също било бурджанско. След години Ахмед ибн Фадлан не изтърпял този обряд и разпоредил да се празнува извън града, като се надявал по този начин да затрудни участниците и постепенно да ги откаже. Българите обаче фанатично пътували с километри през снега и лошото време, като показвали непоклатима преданост към обичаите си.

Сабаните се заселили източно от Мардуан и неголямото му землище и се подчинявали на управата му. Тъй като дошли заедно с жените и децата си, езикът им се запазил и развил. Местните утиги (утигури) се смесили с част от тях и им предали земеделските си умения. Когато кара-българите дошли по тези земи, те наричали плуга сабан, а той бил утигурски по замисъл и направа...

В 759 г. мирният живот в Мардуан бил нарушен. Жадуващ отмъщение, Барджил насъскал срещу булярските бурджани башкортите и те пресекли река Урал. Сабаните се въоръжили, а остарелият Мар отпратил зов за помощ към Авар. Той отново пратил в

Мардуан Тат-Угек и скоро след това починал, като предал властта на Тат-Утяк... Тат-Угек излязъл срещу башкортите и ги победил, понеже воините на силното башкортско племе езеги, наричани от нашите азна, атня или азнак преминали на негова страна. От поражението на башкортите се възползвал Барджиловият син Булан и обявил баща си за слаб и негоден и го свалил от власт, като заповядал още да го удушат с въженце. Абдалах ибн Башу разказва, че когато убийците доближили Барджил, той рекъл: - От това въженце се боях и затова се изкуших да изменя на вярата към Всевишния, а сега по волята на Тангра умирам от същото това въженце - пада ми се! Трябваше да се сетя, че е по-добре с него Тангра да ме въздигне на трона, отколкото да ме удушат с него на същия този трон!

Езегите (есегели-язиги?) провъзгласили за свой вожд Тат-Угек и образували между реките Сак и Сок бейлика (княжество) Есегел. След това през 760 г. Тат-Угек превзел Мардуан и го преименувал на Болгар. Сабаните-зеделци му се подчинили, но сабаните-скотовъди заминали към височините на Агидел и в знак на протест срещу властта на бега се нарекли бурджани. Езегите, както и кара-българите на Тат-Угек се оженили за сабанки и скоро заговорили на туранското и кипчакското наречия на сабаните както на собствените си езици. Езегите наричали бейлика на Тат-Угек Белермей, понеже бил на територията на предишния Буляр, а киргизките тюрки го преправили на Бесермен (Басурман) и оттогава на българите понякога казвали бесермени. Това им прозвище после възприели и куманите, урусите и татарите.

През 787 г. подстрекаваните от Булан башкорти отново нападнали Бесермен заради Урал. Бегът тръгнал срещу неприятеля и започнали битки. Дошла вест, че Тат-Утяк, по прякор Сарачин, е мъртъв и Тат-Угек Бесермен предпочел да потегли към Башу, за да заеме кара-булгарския престол. Докато преплувал Идел (Волга), салът му бил злят във водовъртежа край Планинския бряг и бегът потънал.

Дъщерята на Тат-Утяк, чиято майка била от урусите, се омъжила за внука на Кук-Куян, син на Шадчина или Саксина Асанкул. На мъжа си тя родила сина Урус, който се ползвал с обичта на саклани, кашеки (касоги) и бурджани. Абдаллах ибн Башу разказва за трагичната ѝ съдба...

Булан, опиянен от успеха си, го приписал на юдейската си вяра и почнал ревностно да я проповядва измежду тюрките. Куманските и някои от тюркменските бегове приели тая лъжовна вяра и от това време истински или бели хазари почнали да наричат само тюрко-юдеите, а хазарските тюрки-езичници станали черни хазари. От черните хазари бил и родът на Урус, баща на хакана Кабан, но в 805 г. нечистите ръце на Булан стигнали и до него. Асанкул категорично отказал да приеме юдейството даже и наужким и бил зверски умъртвен заедно с баща си и жена си от обезумелия хакан. Смърт заплашвала и Урус, но той препуснал до българския бейлик Дима-Тархан, където управлявал Тат-Угековият син Тамян под ромейско покровителство. Тук имало немало българи, избягали от Хунджак на река Карачай и в другото българско бегство в Гурджа (Грузия) - Буда на реката Чунсу. По-късно в устието на тази река акостирал с армията си емирът Лачин Хизами и едва не потънал, когато лодката му се преобърнала.

Понеже българите от Карачай били по-многобройни, с името карачаевци били наричани всички българи от Дима-Тархан. Подвластна им била част от река Куба, наричана още Куба-Булгар-су, но след като кашеките се възмутили от убийството на Асанкул и и се съединили към Дима-Тархан, цялата Куба се оказала в пределите на бегството.

Карачаевци пък се шегували, че Тангра не им разрешавал да напуснат бреговете на тая река. Нали българите били тук още преди да дойдат хуните, а после, смесени с тях, една част заминали в Хунджак в служба на персийските шахове. Ето че се върнали отново на старото място, едно от благословените в Саклан...

Престарелият Булан пренебрегнал преклонната си възраст и тръгнал на поход срещу

кашеките (отгук и кашик, пехота) и Урус. Подстрекавал го синът му Бен-Амин (Вениамин), който намислил да убие баща си по време на похода. Щом Булан доближил високия Кубански бряг, подкупеният Бен-Аминов слуга незабелязано го блъснал, хаканът паднал от коня и се пребил. Това не разстроило никого - според хазарите 45 години царуване били достатъчно...юдейските свещеници промърморили на място няколко думи и Бен-Амин станал новият хакан. Като се устроил удобно в хазарската столица, която подразнените българи наричали Етил, т. е. Кучешкия град, понеже честичко наричали белите хазари „кучета“, той се заел посредством еврейските свещеници да насажда юдейската вяра и да извършва набези срещу Дима-Тархан (Тмуторокань). Когато юдейските тюрки започнали да секат свещените дървета на езичниците и да разрушават бурджанските джамии, черните хазари, сакланите, джурашите и бурджаните грабнали оръжията...

Управникът на Кара-Булгар, синът на Саричин - Кан-Караджар се отнесъл безучастно към въстанието поради напрегнатите му отношения с Тамян. Урус и Тамян активно помагали на въстаналите, по прякор Кубари. Затова тая война била наречена Кубарска или Суварска. В разгара на въстанието при Бен-Амин се явили башкортски пратеници и му казали: „- Нападнаха ни печенегите, изгонени от Седморечието от тюркмените от Хорасан и палят безмилостно аулите ни. Ние винаги помагахме на хазарите - сега ни помогнете вие!“ Бен-Амин им отказал недалновидно помощта си, макар и въстаниците никак да не заплашвали Итил, а башкортите били напълно разбити от сабаните-печенегите.

Част от башкортите избягала при огузите и кипчаците, друга поела към десния приток на Дон - Саза-Идел, трета част - към река Байгул. Там местата били неплодородни, така че половината башкорти скоро се прехвърлила през Урал към Чулман-Идел и Агидел и там създаде Берсудското бегство.

Останалите край Байгул башкорти нарекли владенията си Себер (Сибир), а себе си - байгули и ищяки (ацтека), заминалите за Берсуд - себери, а отишлите в Саса-Идел - моджари. Моджарите бързо наложили властта си над мурдасите и сурските ари и, вече укрепнали, показвали негодуванието си срещу вероломните хазари. Когато един отряд достигнал пределите на Итил, по-малкият брат на Бен-Амин, Карак, чистосърдечно казал на наобиколилите го джури:

- Бен-Амин явно не е избраникът на юдейските богове, защото те ни отказаха своята помощ. Трябва друг да бъде поставен на трона.

Тези думи на принца, както свидетелства Абдалах ибн Бащу, накарали белите хазари да се замислят и да се сплотят около Карак. Изоставен от всички и обкръжен само от врагове, Бен-Амин бил тихо удавен в местността Бел-Имен, а юдейските му свещеници закопали живи в гроба му...

Без да губи време и презрял гордостта си, новият хазарски хакан Карак се обърнал към Кан-Караджар с молба за помощ срещу моджарите. Тъй като те вече успели да разгромят любимия полеви стан на балтазара - Хорисдан (Коростень, Путивль) и направили небезопасен пътя към Крим, Кан-Караджар охотно се съгласил. Войската му, съставена от кара-българи и анти, разбила моджарските владения на десния приток на Сир-Миш - северно от Саса-Идел (Сосна) и стигнала до Саин-Идел (Ока). Тук вождът разрушил селищата на мурдасите и за окончателна разправа с враговете си построил града Кан.

Част от напласените моджари избягала отвъд Саин-Идел и се установила между тая река и Сура, а друга заедно с моджарския вожд Юлай-Бат Аскал се добрала чак до Берсуд и нарекла една от реките Миша... Хаканът обаче не помогнал на Кан-Караджар с обещания удар по моджарите от юг и дошлите на себе си башкорти притискали кара-българите в града им. Много скоро на Кан-Караджар му омръзнало постоянно да е обсаден и той решил на всяка цена да пробие в Кара-Булгар. Още не излязъл и от лекомислие не пристегнал шлема си, вражеска стрела пробила гърлото му и прекратила

земния му живот.

Угър Айдар, 15-годишният син на Караджар и лелята на бурджанския бег Юмурчак (Омуртаг, бел. прев.) се намирал в това време в Бащу. Узнал за гибелта на баща си, той искал незабавно да препусне до Кан и да отмъсти на враговете. За щастие приближеният му от антите Будим го удържал с думите:

- Царю, не вярвай на хакана. Той нарочно напада Мурдас, за да те удари в гръб... Принцът не повярвал докрай на думите на бояра и го запитал: - А не искаш ли самият ти да ми навредиш, като ме скараш с хакана? Ще пратя отряд в Кан и ще проверя дали казваш истината!

Хазарите повярвали, че отрядът, който срещнали, е предвождан от балтазара и вероломно го нападнали. Така Айдар признал правотата на Будим и почнал да действа по-мъдро и разсъдливо. В знак на недоволство от постъпката на хакана Угър (Игор) сключил примирие с моджарите и се оженил за дъщерята на угърския бег Юлай-Бат. Доверието на Угър към бояра нараснало още, когато той построил за него нова крепост, наречена в чест на загиналия кан Караджар... (днес Чернигов. Будим е син на кан Крум, "Вадим Храбри" от руските летописи, бел. прев.)

През 816 г. отрядът на Будим по заповед на балтазара овладял Новгородската област. Владетелят бил толкова доволен, че назначил бояра за таркан на покорения Балин. Будим възстановил градовете Галич, Урус и с цялото одобрение на Айдар построил Смоленск, Джир (Ростов) и Мен. Мен бил наречен така, защото бил сборен пункт на хилядата балински уличи-воини, подсигуряващи празничните пътувания на Будим, свързани с наместничеството му, а на своето тарканство дал името Ак-Урус, за да се различава от уруската област в Кара-Булгар. Хиляди такива се събирали в Галич (Новгород), Шамлин (Смоленск) и Джир (Ростов). Тия воини били наричани ак-уруслар или уруслар, защото служели на уруския велможа... Между другото Будим не се доверявал достатъчно на балинците и наел хиляда анатолски алемани и пет хиляди байлакски (полски) уличи от племето кулбак (колбяги). Кулбаците държал близо до себе си, а за анатолците (датчани) построил крепостта Калган на река Кара-Тун. Айдар всячески поощрявал дейността на своя боярин, защото Будим му пращал десет пъти по-голям данък....

През 817 г. Карак успял да разгроми кубарите и да проникне в столицата им Самандар (Семендер). Водачът на въстаниците - мулла Абдалах по хаканска заповед бил обесен на минарето на тамошната джамия „Гьок“... Прадядото на Абдалах, търговецът Синдж (Сингх) бил преселник от Индия. Когато арабските газии достигнали Хорасан, Синдж бил там по търговски дела и пръв приел исляма. Той силно искал да се върне в родината си и да проповядва правата вяра, но газииите го уговорили да оглави местната търговска гилдия и така той останал в Хорасан... Потомъкът му Абдалах попаднал в Хазария като хорасански посланик и бил задържан там от хакана Барджил. След няколко години затвор Абдалах бил освободен от Булан и назначен за съдия на джурашките бурджани. Скоро той си построил крепост, която нарекъл Самандар, в нея и загинал от насилствена смърт...

Разбитите бурджани, саклани и джураши бягали при моджарите и намерили радушен прием у техния бег Юлай-Бат, недоволен от хазарите. През 820 г. Карак успял да нанесе на саза-иделските башкортти сериозен удар и голяма част от угрите се преместила в Киче-Ширската област (Донец Северский) на Кара-Булгар. Част от кубарите отишла в Българското бегство на Кара-Булгар и основали там град Кубар или Нур-Сувар, а друга начело със сина на Абдалах - Шамс заминала в областта Бащу на Кара-Булгар.

След съвсем малко време в Бащу дошла новината, че Карак се готви да нахлуе в Кара-Булгар. Дошли и посланиците на хакана и заявили: - Ти вече пет години не плащаш данъци на Хазария, а границите ти и доходите ти се увеличили многократно. Ако и сега откажеш да платиш, хаканът ще те принуди със сила!

Товага мулла Шамс отишъл при Айдар и му казал: - Велики кане, това нашествие няма да е просто война - хаканът е успял да събере 100 000 конника и ние не можем да му противостоим.

- Какво да сторим? - попитал канът.

- Ти и хората ти трябва да приемете исляма, товага Всевишният ще намери начин да ни спаси!

Така отговорил Шамс. Айдар веднага приел исляма и пратил на хакана двустърг алемански меч с думите: - Пращам ти този меч, за да ти кажа - след като приех правата вяра, Тангра ще поразии всички мои врагове с тия две остриета!

Джурите (дружинници) на балтазара не искали веднага да се разделят със заблудението си. За да ги убеди в могъществото на Твореца, муллата казал на кана пред тях следното:

- Нощес имах сън, че съм в Харька и чух глас от небето: "Нека допълнително укрепят градежа, защото неверниците ще искат да стигнат до Бащу точно по този път!" Аз мисля, че това е волята на Всевишния и те моля да я изпълниш!" Айдар незабавно разпоредил Харька да бъде укрепен. Едва привършили, Карак с войските си се явил и го обсадил. Като разбрали това, джурите (дружинници) на кана се смутили и в дълбок размисъл тръгнали срещу врага. Войската наброявала 20 000 души, от които десет хиляди били анти, пет хиляди кара-българи, три хиляди уруси и две хиляди анатолійци и ак-уруси на Будим. Моджари нямало, понеже те били тръгнали да нападнат дунавските бурджани, притесняващи тамошните авари. Войниците наближили Харка (Харьков) точно в мига, когато хазарите тръгвали в атака и отхвърлили техния натиск. Досадените хазарски тюрки бързо се съвзели и ожесточено атакували кара-българите. Завързала се ужасяваща и жестока битка, в която пленници нямало да бъдат взимани... Въпреки мъжеството на антиите 70 000 облечени в желязо тюрки разкъсали редиците им и със страничен обход отхвърлили урусите и околните 2000 кара-българи. Когато опиянените от кръв хазарски тюрки започнали да тъпчат бягащите кара-българи, канът и дружината му извикали:

- Наставнико наш, какво да правим сега?

- Извикайте „Велик е Аллах“ и смело се хвърляйте в боя! - отвърнал им Шамс.

Дружината извикала "Аллах акбар" така, че земята се разтресла и се хвърлили право срещу враговете. От другата страна по тюрките ударили връщащите се от набега моджари. Виждащите се вече победители хазари загубили ума и дума и панически побягнали. Нашата войска сякла враговете до река Кичи-Шир, от тях в лагера си се добрали жалко изглеждащи едва 7000 души... Много от дружинниците на балтазара, като се убедили във всемогъщието на Всевишния, приели ислям и станали газии...(воини на исляма).

Щом военачалникът на хазарите Бургас съобщил за гибелта на цялата войска, потресеният Карак заповядал незабавно да го убият. Бургас се развикал: - Нямах право да ме погубваш заради тая загуба! Ние тъкмо бяхме обърнали в бягство българите и нас ни съкрушаваха не хора, а внезапно дошли на помощ на българите Елбегени (могъщи духове, змейове) на врани коне, летящи над знамената им!

Чули това, боярите на езичниците-тюрки заговорили на народа си: - Това е наказание от Тангра, защото изменихме на вярата си в него! Ако не свалим хакана-юдей, цялата ни държава ще загине!... Кара-хазарите дружно поставили да царува вместо Карак сина на Асанкул, езичника Урус. Карак избягал в Самандар, но тамошните бурджани, като отмъщение за зверствата му, го насили на парчета заедно с приближените му и синовете му - юдеи. Спасили се само Бургас и малолетният Караков син Манас, когото военачалникът представил за свой собствен син...

Урус бил в доста затруднено положение. След боевете край Харка моджарите отново овладяли Саза-Идел и опустошили всичко между Киче-Шир и земите на кашеките. Там и досега наричат една рекичка Угър-Су. Така владенията на Сакланската част от Кара-

Булгар още по-надеждно се скрепили с пределите на Българския беглик, а неговият управник Борис от рода Мардуган незабавно се признал за подчинен на Айдар. Сам Угър (Игор), за да подразни още по-силно хазарите, се обявил за емир на Болгар и хахан на целия Саклан. Все пак Урус успял да опази държавата си цяла. Той дал големи права на хазарските мусюлмани и християни, с което привлякъл много хорасанци и румци (ромей) и симпатиите на техните владетели. Хорасанците въоръжили новата армия на Урус, а ромейте му дали пари, с които той наел на служба част от печенегите и построил силната крепост Хин. Нарекли я така, защото в нея разположили гарнизоните на печенегите, наричани някога Хини.

Миролюбивият Айдар силно подценил Урус и заявил на своите джури-газии, когато те поискали от него да унищожи хазарското управление, следното: „- Голяма част от Саклан отново е българска, а това ще накара неговият малък хазарски дял без всякакви войни да признае властта ни“. Но към 832 г. Урус се почувствувал толкова силен, че успял чрез подкуп да склони галицийските садъмци (скандинавци) и уличи да му служат.

Неверниците въстанали и провъзгласили дошлия с парите при тях Урусов син, Чинавъз, за хазарски наместник на Галиция. При това метежниците безпощадно изклали голяма част от кулбаките и урусите, а оцелелите избягали заедно с Будим в Башу. Същата година галицийски отряд начело с Халиб пропътувал Идел и сломил Българското бегство, а после по Урусова заповед нападнал и опустошил Тимер-Кабак и Азърбайджан. След това хазарските печенеги нахлули в Кримската степ и се отдали на безчинства. Чак през 840 г. най-големият Айдаров син, Джилки, след като разбил печенегите, успял да накара оцелелите от тях да се върнат обратно в Джаик (по река Урал).

Тогава Ас, син на Будим, тръгнал на поход към Галиция и отново я подчинил на Айдар. Няколко кръвопролития, понеже Чинавъз избягал, а останалият след него Халиб (Глеб) предпочел да се предаде без бой. Добрият Ас не наказал никого и зарадван, Халиб се побратимил с него и взел името му. Само Джир (Ростов) отказала подвластие от Кара-Булгар и се наложило Ас да я превземе с шурм. Край този град има хълм, издигнат от Ас върху могилата на неговите воители и се нарича Урустау. В памет на тази победа Ас си дал още едно име - Джир.

Бегът на Болгар - Борис, като разбрал за победата на Джир-Ас, се явил пред него, заявил покорност към Айдар, бил щедро възнаграден и изпратен обратно към владенията си.

Загубите на Урус поободрили хазарите-юдеи, които с Буртасова помощ издигнали Манас за хахан. Манас пожелал Урус да не бъде закачан, тъй като се плашел при спомена за бащината гибел. Отмъстителният Буртас, който трябвало да отведе Урус в Дима (Тамя)-Тархан по пътя забил кинжала си в гърба на низвергнатия хахан, а после го представил като жертва на мнимо нападение на тамянските българи.

Тихият и боязлив по природа Манас искал веднага да сключи мир с Айдар, но злонамереният Буртас и тук объркал плановете му. Когато първият керван се отправил от Болгар към Башу, той и хората му нарочно го ограбили. За втори път в живота си Айдар бил толкова разгневен, че решил собственоръчно да накаже виновниците за Дон. Двама аксакали от селищата, между които бил избит керванът, застанали пред него и казали: „- Това не е работа на нашите родове, не проливай напрасно кръвта ни. По-добре ни определи откуп и който от нас не го плати до десет дни, ще се махне от тия места завинаги, а който го плати - ще остане и няма да го закачаш“. Канът, който уважавал старейшините, се смръзнал при тия думи и определил откуп - главата на извършителя на злодеянието. Единият род не успял да намери убиеца и се преселил край река Буртас, която нарекли с името на единия от аксакалите Аю, другият род донесъл главата на Буртас и останал да живее на родното място. Така Манас се избавил от вредящия му бег и двете държави заживели в мир...

Шамс не бил съгласен с Айдар да бъде помилван Халиб, който бил главен виновник за

нападенията върху ислямските области и показал недоволството си, като си тръгнал от кана. Недалеч от Башу той си изкопал пещера и останал в нея като доброволен изгнаник. Колкото и да не харесвал това, кара-българският хакан не променил решението си; Балин внасял близо половината от държавните приходи. Но синът на Шамс - Микаил - обаче получил бащината длъжност - тебир на царската канцелария. Айдар се опасявал, че няма заместник на Шамс, когото наричали след настъпилия разрив още и Тебир, но скоро с радост разбрал, че греша: двадесетгодишният мулла Микаил се оказал образец секретар. Той завършил започнатия от баща му превод на цялата официална книжнина от старите български знаци КУНИГЪ на арабско писмо, но хазарите, антите, балинците и неверниците от Кара-Булгар продължили да пишат по старому.

През 840 г. по заповед на господаря Микаил направил преброяване на населението, което показало броя на Айдаровите поданици - във вътрешен Кара-Булгар 500 000 души, 50 000 от които кара-българи, в Балин - 600 000 души. Във външен Кара-Булгар и Буляр - като изключим семействата на служителите, броят на домакинствата, плащащи годишно данък в размер на цената на една кожа от белка, давал числото 173 000...

Кан Айдар починал в 855 г. и според желанието си бил погребан в града с бащиното му име – Караджар, за който тъгувал цял живот. Докато умираше, говорел за смъртта си като наказание, което заслужил, понеже не отишъл на погребението на Шамс Тебир, чиято кончина настъпила половин година преди кановата...

Глава 5. Град Болгар става столица на Булгар

След смъртта на Айдар газиите вдигнали на хаканския трон най-големия му син, мюсюлманина Хабдулла Джилки. По-малкият брат на Джилки – Лачин - не скъсал със суеверията и някои изменници на Кара-Булгар не били доволни от това и почнали да кроят метеж. Узналият за това хазарски бег Иляс подтиквал Манас към намеса в българските работи, но той отказвал категорично, понеже ненавиждал войните и проливането на кръв изобщо. Три години бегът опитвал да скара една с друга двете държави, но без резултат.

Тогава в 858 г. хазарите-юдеи, които Иляс оглавявал, убили хакана в шатрата му през нощта, а обвинените в това български търговци, пътуващи из хазарските владения към Дима-Тархан, били веднага осъдени на смърт.

Така Иляс определил за хакан послушния нему син на Манас - Ицхак, по прякор Аксак Тимер и двамата нападнали Кара-Булгар. Лачин с езичниците си веднага се присъединил към хазарите. Сюзниците успели да преодолеят край стана Балтавар излезлият срещу тях Джилки и го принудили да отстъпи в Караджар. Въодушевени от успеха, враговете ни потеглили към Башу.

В това време помощникът на Иляс – Чинавъз - се добрал до Балин и се самообявил за посланик на новия хакан в Галиция. Халиб, като се свързал с Иляс, издал намиращия се при него Будим. Иляс го хвърлил на тъпа недоволни от балтазара галисийци, а те го разкъсали. След това злодейско убийство двамата, без да се бавят, се придвижили с отряд галисийци към Башу и стигнали до столицата на Кара-Булгар почти едновременно с хазарите.

Джир (Дир), като бивш сердар на антийското опълчение, залостил трите врати на Башу и се приготвил скъпо да продаде живота си. При него обаче се явил пратеник на Иляс и обявил хаканското желание: ако жителите на града се покорят доброволно, той ще ги дари с правото Башуйска и Уруска области да се отделят от Кара-Булгар в ново княжество Русь с център Башу. Голяма част от столичните жители се разколебала и се явила пред Джир-Ас, като изисквала незабавното предаване на града в хазарски ръце.

Сердарят издържал две седмици, като се надявал на помощ, но не я получил и се принудил да води преговори с неприятелите. Двете страни се споразумели Джир да получи титлата на руски бег и да управлява под контрола на хазарския наместник Ас-Халиб, а Башу да плаща данък на Хазария и да ѝ помага с войски.

Ас-Халиб с хората си влязъл в Башу и заел полагаемата длъжност. До едните градски врати, наречени юдейски (яхудски), организирали хазарска митница, част от града определили за хазарски квартал. За три дни данъците били събрани и Иляс отвел хазарските войски вън от града. В Батавил (Путивл) той представил новия владетел на кара-българския трон - Лачин, покорен на хазарите вместо сваления Джилки. Така с метежа на Лачин (Угър Лачин е Игор Рюрикович) започнал края на единната държава Кара-Булгар...

Иляс, който честичко поглеждал към ромейската държава, след тази си победа поискал да я превземе също като Кара-Булгар. Като истински син на стария Тамян, отровен от ромеите по искане на Буртас, заедно с майчиното мляко той засукал и изостреното бащино самолюбие. Това го направило невероятно честолюбив и готов на всичко в името на върховната власт. Когато служил на Ромея, той станал християнин, а след отиването му в Хазария приел исляма, за да получи длъжността съдия на окръг Самандар. Щом нямало възможност да се издигне в Ромея или в Кара-Булгар, той решил да потърси такава в Хазария и я намерил. Мюсюлманите го имали като свой, юдеите го смятали за спасител, за езичниците той бил баща и благодетел. Борбата с Ромея можела да му струва главата, затова той я водел с истинска страст и жестокост. За начало той прехвърлил територията на гръцката църква в Башу към хазарския квартал и задължил юдейските митничари да събират от нея наем. През 860 г. заповядал на Джир и Ас-Халиб (Глеб) да да нападнат внезапно и без пощада Рум (Ромея). Двата бегове изпълнили заповедта, но понесли големи загуби. Това смутило много садъмците, балинците и бащуйците, които решили, че християнският бог е по-силен от техните езически богове... Джир, комуто омръзнала хазарската власт и разчитащ на помощта на Рум срещу нея, пръв приел християнската лъжовна вяра, последвали го и някои влиятелни балински бояри. От това изкушение се въздържали за известно време антските главатари, като се надявали отново да се върнат благодатните за тях дни на българското управление. В борбата против хазарите обаче били склонни да поддържат когото и да било. Огънят на войната, разпален от Иляс, внезапно опарил самия него с въстанието в Башу от 863 г. То започнало с пререканията на антите и хазарските митничари, безмилостно заграбващи всичко от всеки за себе си и своя хахан.

Взмутени от несправедливите налози, антите потрошили митницата, след това влезли в града и извършили погром на хазарския квартал. Християните също взели дейно участие в погрома. Ас-Халиб - изплашен да не би въстанието да усилва позициите на Джир, който и без това бил пречка по пътя му към мечтания Башуйския трон - призовал християните да нападнат и мюсюлманите. Няколко десетки християни и около двеста галисийци и балинци на Ас-Халиб се втурнали към джамията „Джок“, построена още от Шамс. Микаил, който останал в града, за да не попадне в хазарски ръце или пък у езичниците на Лачин, а също и заради увещанията на Джир-Ас, им преградил пътя сам-самичък. Балинците и галисийците извадили мечовете, за да приключат с муллата, но се появил Джир с няколко предани нему християни и анти и предотвратил престъплението. Микаил бил потресен от вида на озверелите за кръв хора и заедно с няколко правоверни отишъл в бащината си пещера. Превърнал я в килия и останал там, измъчвайки тялото си с постене, а в 865 г. след полученото свише вдъхновение почнал да пише своя "Шан-Къзъ Дастан". Българите-мюсюлмани, разделяйки негодите му, припомнили на Микаил и древните легенди за тримата бахадири (богатири) и муллата ги използвал за основа на своята поема. Пишел с арабски букви на нашия благословен седмореченски говор, който

наричаме турански език и благодарение на него станал езикът на всички наши поети и администрацията. Както се полага на нашите чичени, той си взел и второ име - Шамси Бащу - в памет на баща си и родния град... (чичен е певец-разказвач, бел. прев.).

В разгара на събитията един от антите избягал от Бащу в Караджар и съобщил на Джилки лъжливата новина, че ненавистните на антите балинци и галисийци са съборили омазните им мечети. Хабдулла, който бил напълно отпаднал духом, при тези думи усетил възмущение и прилив на сили. Вдигнал газииите и антите си на оръжие, отчаяно се хвърлил към Батавил и го превзел. Лачин, който не очаквал нападението, панически побягнал към Хазария и дошъл на себе си чак в стана на Иляс. Окрилен от успеха, Хабдулла тргнал към Бащу. Щом балтазарът наближил, Ас-Халиб (Глеб) избягал от града в Галич, където управлявал синът му Турма, Джир го посрещнал още пред града с декларации за вяност и обяснения за станалото.

Доволният от срещата си с Джир Джилки се върнал в Батавил, като назначил за посланик при уруския бег Микаил Бащу...

Иляс не могъл веднага да даде отпор на балтазара, но следващата година се появил край Хорисдан начело на 75000 -дна войска основно от кумани и печенеги. Научил за това, Джир пуснал в Бащу върналия се от Галич с войските си Ас-Халиб, понеже не вярвал в крайната победа на Хабдулла Джилки. Дошлият с баща си Турма тръгнал с голяма част от галисийци и балинци да се присъедини към Иляс. На мястото на срещата той се явил пръв и бил напълно разбит от българите и антите на Хабдулла. Самият Турма бил обкръжен, самонадеяно тръгнал да си проправя път, понеже разчитал на надеждната си броня и доспехи, но бил съборен от копието на антския главатар Нанкай и го премазали конски копита. Междувременно хазарите достигнали Хорисдан и победили Хабдулла, който преградил набързо пътя им. За късмет хазари и печенеги се скарали за плячката и не преследвали отстъпващите в Караджар българи.

В Караджар Джилки срещнал търговеца Туймаз от Болгар и научил, че династията на Борис е прекъсната и трябва спешно да се пресече желанието на част от гражданите да повикат за княз Чинавъз. Хабдулла, пълен с добри намерения, наредил на първородния си Алмъш да оглави Кара-Булгарския бейлик и начело на 10 000-дна армия спешно тръгнал към Буляр. Българите не го пуснали в града, но печенегите, озлобени на хазарите, му дали като дял зависимото от тях бегство Есегел. От есегелската си база Сулча балтазарът започнал преговори със жителите на Болгар и през 865 г. отново наближил града. След молитва в мечета на Мардуан Джилки обещал да създаде в Буляр ислямска държава със столица Болгар и този път градските врати се отворили пред него.

Влязъл в града Хабдулла и обявил владенията си за Българска ислямска държава, а себе си - за неин кан. Водачът на антите - Нанкай, есегелският бег от сабанския род Джулут - Тарнак, есегелският бей от сабанския род барин - Алабуга и бурджанският бей от рода Юмарт - Бел го възкачили на царския трон. Оттогава всички български канове преди възцаряването си се молели в тая джамия...

Преди враговете на България да се опомнят, кан Джилки се заел да разшири границите на страната си. Най-напред се придвижил към устието на Тамтазай (Зай) и така подчинил Берсуд, управляван от моджарския или „чермишки“ по бурджански бей (вожд) Куш от рода Аскал. Куш, като искал да покаже вяност пред кана, извършил поход на север и на запад. На запад стигнал до река, която нарекъл Куш-Урма и я обявил за гранична. На север беят Куш подчинил на България арските, себерските и урските племена, които живеели между реките Нукрат (Вятка), Чулман (Кама) и Кар дингезе (Черно море). Северните арски владения нарекли провинция Бейсу, а себерските станали Ура и Байгул.

Бел заедно с 400 български кавеси (стрелци) пропътувал по десния бряг на Кара-Идел до Тукрантау в устието на Саин-Идел и като се убедил, че тези земи принадлежат на Куш, обърнал на юг. На брега на река Мурдас, чието име припомняло за пресеклите я по

пътя мурдаси при бягството им от Буляр, той разпънал стана си. Внезапно от гората излязъл отряд воители и водачът им заговорил: - Аз съм арският бей Кудей, господар на тези места, кой си ти и какво търсиш?

Бел се представил и поканил госта на трапезата си. Той седнал заедно с хората си, хапнали, пийнали и Кудай запитал: - Може би ти си дошъл да искаш данъци от нас? Аз вече плащам данък на буртасите.

- Не - отговорил Бел. - Просто определям границите на Болгар, и ако ти не си наш поданик, си тръгвам оттук. Арът възкликнал почуден: - Толкова племена бяха наши съседи и всички те искаха от нас само данъци. А българският бей не само не ни ограби, но ни нагости и развесели с арча (вид слаба водка от мляко). Оттук насетне аз ще се подчинявам на кана на Болгар, а племето ни за спомен от царското угощение занаяпред ще се нарича Арча...

Канът оставил всички местни управници на местата им и ги обявил за тархани. Всеки тархан имал определен данък във вид на кожи, мед, восък, зърно и добитък. За места на джиен, където канът се срещал с бейовете и родовете им, съдел, назначавал и прибирал данъците, били избрани Болгар, Нур-Сувар, Сулча, Буляр, Аламир-Султан, Кашан и Джукетау (Устюг). Все пак тогава истински градове били само Болгар и Нур-Сувар. На джиените пристигали и много търговци, защото в тези дни търговията била освободена от налози.

На берсудските моджари и на башкортите от Сак и Сок канът предложил да плащат двойно по-малки данъци, но да излизат всички на война при нужда, а 4000 конника да постъпват ежегодно на служба в постоянната царска армия. Берсудите и сак-соковите башкорти не се занимавали със земеделие и живеели от войни, лов и риболов. Те охотно се съгласили да носят опълченската плитка и оттам всички опълченци и войници в Болгар били наричани чермиши. Реката, от която започвали владенията на башкортите, също получила името Чермеш-Ан или Черемшан, т.е. „Граница на чермишите“. Башкортите се самонаричали още и „хонтурча“, така че накрая реката Сак също преименували на Хонтурча.

Същото предложение канът направил и на петте сабански рода - барин, тук-суба, ак-суба, джулут и бахта, но им сложил налог наполовина от моджарския и придал на тук-суба (токсобиите) и бахтите част от Берсуд между Джукетау (Устюг) и Кичи-Черемшан. Сабаните насила приели да влязат в тази категория, но личало, че не им е приятно. С изключение на тук-субаите те били земеделци и по-малко животновъди и откъсването на хора за служба и опълчение почти ги разорявало... А тук-субите се преселили във вътрешна България или Мардуан, както някога били наречени земите между Агидел и Сок, от бреговете на река Тук, на която навремето дали името си. Преселването станало заради башкортите, които, впрочем, не закачили сабаните и само обложили с данък Есегел. Този данък се съгласил да плаща от земите си и Джилки...

Почти всички кара-българи на Хабдулла говорели сабанско наречие, понеже били потомци на българите на Тат-Угек, които се наричали барини. Тези българи-барини съставяли и мнозинството на кара-българските мюсюлмани. В самия Кара-Булгар след заминаването на Джилки останали малко от тях, мнозинството били кара-българи езичници, наричащи себе си каубуйци или каубийци (ковуите). Кара-българите били освободени от всякакви налози, но се задължавали да бъдат лична канска войска - гвардия, яранлар. Те или охранявали Болгар, или придружавали кана из страната...

Абдалах ибн Башу в своята „История на хазарите“ пише, че майките на хаканите Айдар и Урус били сестри от уруския род Услан. Това родство не им позволявало да воюват помежду си, българските традиции забранявали война с роднини под страх от проклятието на Аби... Така наричали богинята - майка на Иджик, появяваща се като гигантската риба Бойгал (Байкал). В нейна чест българите се обръщат към бабите си с

почтителното „аби“...

Сеид Якуб по думите на Микаил Башу казва, че майката на Айдар, уруската Ария-Услан живяла сто и петдесет години и бавила даже правнука си Алмъш. Говорят, че в нейна чест планините срещу Казан и Болгар са наречени Услански, други - че носят името на жената на царя на Хисам – госпожа Услан, и само Аллах знае кое е вярното...

Ария-Услан разказала веднъж на внука си Джилки, че нейният род е започнал от самия прародител на сакланите - богатира Таргиз, когото българите наричат Тарвил (Тервел), сабаните - Тарджис, а башкортите - Адилкуш. Той бил толкова силен и прочут, че на него нарекли целия Саклан. В яростта си Тарвил можел да се превърне в ураган - Вятърът Ель и да помете всичко по пътя си. От него произлизат поколения саклански богатири или мардани. Един от Таргизовите потомци - Алмъш, а на сабански Камъш, се оженил наврѳх планината Куянтау за дъщерята на алпа на водите Тун-Бури. От този брак се родил змееногийт богатир Барадж, смело защитаващ своя народ от враговете. Като спомен за тази сватба сакланите - и мъжете, и жените всяко лято преди Джиен влизали в реката и се плискали с вода съвсем голи, без изобщо да се прикриват...

Хабдула толкова обичал тая история, че дал на синовете си имената Мардан и Алмъш. С името Барадж народът често наричал Елбегена... Барадж, както разказвал сеид Якуб, дълго живял в пустинята Куман и бил любимец на Хините. Когато мощта на Хините залязла, той отлетял към планината близо до Буляр. Тази планина нарекли Сабан или Хинуба, тъй като Барадж долетял откъм Хин... Тук прегладнелият змей глътнал наведнъж цял жив бик и затова му пораснала втора глава, бича, освен драконовата. Когато булярци вдигнали в крепостта Мардуан съборна джамия и я украсили с две минарета, народът я нарекъл в чест на двуглавия Елбеген „Барадж“, или „Драконовата“...

През 870 г. имало голяма война между кър-печенегите и кипчаците (кър – полянски, степни). Като издебнали удобен момент, когато голямата част от печенегите заминали да воюват, бургасите нападнали техните станове по река Чиркес. Когато бургаските мъже вече прекосявали Идел, Кудай с артаните си връхлетял техните селища и отвел в своята област почти всичките им жени. Бургасите се върнали от набега си много озлобени, защото печенежките жени бързо хванали оръжие и ги прогонили обратно от станове си. Намерили с изненада опразнени домовете си, бургасите се устремили подир похитителите, но край река Мухша пътя им преградили двестата нур-сувари от отряда на Бел. Нашите българи успели да направят засада и беят им предупредил противника, че са навлезли без разрешение в българска територия, но те групово атакували укреплението и били отблъснати с лекота. Упорити по природа, бургасите предприели още няколко безполезна атаки, докато накрая Бел не предложил единоборство на водача им, като му дал възможност да избере сам оръжието си. Сам Бел излязъл на дуела и в движение прострелял с лъка си устременият с копие насреща му бургаски бей Сар. Синът му Худ-Дад със съжаление отвел войската си, като обещал да отмъсти. След ответното нападение на върналите се от войната с кипчаците печенеги вече новият бургаски бей проводил пратеници при Бел да му съобщят, че не таи вражда към него и иска да живеят в мир...

Тогава Бел откупил от печенегите кипчакските пленнички и ги подарил на Худ-Дад. Много бургаси взели жени от робините и децата им заговорили тюркско наречие. Същото се случило и с моджарите от Чирмишки окръг, на които Бел също продал пленени кипчачки...

Поражението на бургасите неочаквано било съдбоносно за бега Иляс, сина на Бураш. Недоволен от поведението на Худ-Дад, той решил да му даде урок, но попаднал в негова засада и бил убит с копие. Хаканът Исхак бил много зарадван от тази смърт, защото бегът държал в свои ръце цялата власт и го пренебрегвал. Бургасите от тези родове, които се подчинили на Худ-Дад, били освободени от всякакви задължения и получили

почетното право да дават по хиляда воина в дружината на хакана...

Вестта за гибелта на всемогъщия Иляс стигнала до Бащу и тайният хаканов слуга Ас-Халиб веднага убил Джир-Ас заедно с най-големия му син, като излъгал, че те са привърженици на бега и тайно изповядват ислям. Като следствие мечетът „Ал-Байда“ на хълма Гьок и обителта на Микаил били разрушени, а муллата - затворен в тъмница в очакване на неминуемата разправа от ръцете на развилнелия се Ас-Халиб. Този убиец, който в желанието си да се хареса на балинците приел и името Мишдаул (Мстислав), имал трима синове... Като обещал на хакана покорност, за което получил титлата уруски бег и обещанието да управлява всички области, които успее да завладее, Ас-Халиб намислил да завоюва за децата си Булгар и Кара-Булгар... През същата тая 870 г. той изпратил сина си Булат, владеещ в Галич, на поход срещу Булга, а Булат успял да завземе Джир (Ростов). Оставеният от Булат наместник - садъмският бей Ерек (Рюрик) - веднага след отпътуването на галичкия си господар пратил преговарящи при Джилки и му предложил да остави за себе си Джир, като обещавал на кана да му служи и да плаща данък в мирните години. Хабдула Джилки много се зарадвал и с удоволствие приел това предложение на бея (вожд; почна се с „джирския данък“, бел. прев....).

По решение на кана Ерек и чирмишите на Алабуга трябвало да стигнат заедно до Бащу и да го превземат. Джирският бей обаче заседнал по пътя през Галич (Новгород Велики след време) при едно балинско укрепление, успял накрая да го превземе и опожари, но загубил време и се върнал в Джир. Албуга, през крепостта Сувар на мястото, където Бел се сражавал с буртасите, преминал към Караджар. По пътя, като видели свои, към него се прикрепил мухшийските моджари. В Караджар (Чернигов) беят се срещнал с Алмъш и сина на Джир-Ас, Джун или Джуние (Юни), който избягал от Бащу. Щом разбрал от Джун за погрома над мюсюлманите, Албуга пламнал от ненавист към враговете на правата вяра и поискал веднага да тръгнат към града. Балтаварът предложил на бея за начало да отвоюват от хазарите Батавил (Путивл) и той намерил това за разумно.

Когато българите се появили край Хорисдан (Путивль, Коростень), тукашните моджари, като видели свои, също преминали към Албуга. Видял това, Лачин побързал да се скрие и лагерът станал наш. (Бащата на Угър Лачин. Угър Лачин е „Игор Рюрикович“, бел. прев. Лачин означава сокол. Твърде вероятно името идва от Лацио, латини). Леката победа се обяснява също и с това, че Лачин бил в обтегнати отношения с хакана и не получил помощ от него. Той бил женен за сестрата на Исхак, но дълго време двамата нямали деца. Накрая търпението му се изчерпало и той се оженил за моджарка, която направил любимата си жена. Хазарката се оплакала на брат си и хазаринът се разсърдил много на Лачин. След превземането на Батавил (Путивл) Алабуга не се бавил дълго, достигнал Бащу и го обсадил, но не се решавал да щурмува без Ерек... Ас-Халиб му предложил откуп, както и да му предаде Микаил, а той, вече разбрал, че Садъмецът така и няма да дойде, се принудил да приеме тия условия. Хабдулла така или иначе счел този поход за успех, защото отвоювал от хазарите за сина си Кара-Булгар и посрамил брат си като противник. Канът посрещнал топло мулла Микаил и отново го назначил за свой тебир... (Ерек е Ерик-Рюрик, Садъмец – швед, скандинавец; бел. прев.)

Досаден от загубата, куцията по рождение Исхак заповядал на войниците си да ограбват всичко по пътя от Кара-Булгар към Булгар. Понеже бойните знамена у хазарите били от желязо, нашите презрително нарекли хакана-разбойник Аксак-Тимер (Куция, Сакатия Тимер), а отпосле така казвали и на всички ненавистни им управници. През 880 г. Исхак пратил сватовници при Алмъш, като пожелал да се ожени за дъщерята на балтавара от моджарка. Алмъш, когото сам мулла Микаил насочвал по пътя на истинската вяра и го нарекъл Джафар, отвърнал с достойнство: - Не подобава на мюсюлманка да се омъжва за юдей! Така хаканът предложил на Джафаровия чичо Лачин да му помогне да си върне трона, ако той успее да накара Алмъш да му даде дъщеря си за жена. Изключително

честолюбив, Лачин не успял да устои на жаждата си за власт, с хазарска помощ завладял Хорисдан и бил вдигнат на трона от от каубийските и моджарски бейове. Алмъш отново избягал с барините си в Караджар и потърсил помощ от баща си, а дъщеря му омъжили за хакана. Хабдулла повикал Ерек за нов съвместен поход към Башу, който бил главната крепост на хазарите в Кара-Булгар. Ерек отвърнал, че отначало трябва да завземе Галич и в 881 година под негова власт паднала тази балинска област. Освен това пленил и Ас-Халибовия син Булат... Повече препятствия пред похода нямало...

Глава 6. Царуването на Бат-Угър

През 882 г. към Башу тръгнал от Галич синът на Ерек - Салахби (Слагви, Вещият Олег), а от Болгар към Башу потеглил Алабуга с отряди от сабани и печенеги, искащи да отмъстят за набега срещу тях на кара-българските моджари начело с Лачин. В навечерието на похода кан Хабдулла се споминал и на българския трон бил вдигнат синът му Бат-Угър Мумин, който потвърдил нареждането на баща си. Мулла Микаил тъкмо завършил своя „Шан Къзъ дастан“ и го посветил на новия кан...

Едва Алабуга наближил Хорисдан и пристигнал Алмъш от Караджар с барините и антското опълчение на Джун. Старшият Алмъшов син Арбат, служещ на господаря си Лачин, се устремил срещу Алабуга със своите башкортки, но бил категорично победен и се укрив в Батавил. Хазарите в Батавил (Путивль) се приготвили да защитават крепостта, но разсъдливият Арбат предпочел да отвори една от двете врати на Хорисдан и да излезе от града, като поднесе извинения към баща си. Антите на Джун със страховито клане нахлули през тази врата и превзели града. Алмъш препуснал към царската юрта и изхвърлил навън като куче треперещия от страх свой чичо. За щастие бил достатъчно благороден и великодушен, за да не усмърти брата на баща си и го пуснал да си върви в Хазария. Плачещ от унижение, Лачин заминал с двете си жени в Итил и скоро умрял от срам, а сина му от башкортката - Угър - Алмъш взел за заложник...

Цялото Урусско бегство било подчинено на Лачин, затова Алмъш поел към Башу с намерение да принуди Ас-Халиб (Глеб) да се покорява пред него. В града войските му се събрали заедно с тези на Салахби и отначало се споразумели Салахби да князува в града като поданик на кана. После по съвет на Джун Салахби останал в Башу като съуправител заедно с Лачиновия син Угър и след кратък размисъл беят се съгласил с антския главатар. Салахби показал пред бащуйските бояри господаря Угър Лачин, обявил, че ще бъде съвладетел на урусите като везир на господаря и предупредил, че при неподчинение от тяхна страна Булат го грози смърт и ще последва жестока българска разправа. Боярите сключили мир със Салахби, като се опасявали от мъст заради мюсулманския погром. Ас-Халиб отказал да приеме такова решение и го довели насила при Салахби (Олег Вещий). След като го доближил, с вик: - Проклети робе, ти измени на своя господар и трябва да умреш! - измъкнал меч си и опитал да съсече Салахби. Джун бил нащрек и пронизал Ас-Халиб с копие, изтръгнато от ръцете на стоящ наблизо ант, Алабуга пък съсякъл Булат, притичал да помогне на баща си. Последният Ас-Халибов син - Хот, като научил, че баща му и брат му са мъртви, тайно избягал от Башу при хакана...

Салахби влязъл заедно с Джун и Угър в Башу и като първи данък към Алмъш дал на принца имуществото на юдеите-търговци. Джун, вече първенец сред боярите и властелин на всички анти, които го наричали по български „батя“, наказал публично убийците на своя баща и на мюсюлманите. Доволен от такъв развой на събитията, Алмъш се върнал в Хорисдан, Албуга поел към Болгар. Тук беят попитал Микаил как най-добре да изхарчи своята част от плячката и по съвет на муллата построил от дърво керван-сарай с мечет (джамия) в местността Буляр. На това място, което се намирало точно на границата на трите области на Булгар: Болгарската, Берсудската и Есегелската обикновено се срещали

техните владетели, затова и го кръстили Буляр или Биляр. (Напомням на читателя, че Джун е правнук на кан Крум, бел. прев.)

Кратка била радостта на Алмъш. В 885 г. хаканът уговорил тайно Арбат да свали от власт баща си, като му обещал трона и спиране на войната. Каубийските и моджарски бейове (вождове) изнесли основната тежест на войната на плещите си и с недоволство посрещнали новия данък джизие; поддържали Арбат и по негов сигнал отпратили Джафар от Хорисдан в Караджар. Тук също нямало спокойствие за Алмъш, тъй като Арбат го преследвал и притесненият водач на антите замолил балтавара да напуснат града и така да предотвратят вражеското нападение.

Разбрал, че няма да може да се установи в Караджар, Джафар с барините си се упътил към верния Салахби в Башу, където бил срещнат с почести. В заделената му част от града Алмъш пристроил собствен дворец, превъзхождащ с разкоша си всички други. Башуйските българи и антите го смятали за свой предводител, както и преди, и се съдели пред него, а балинците и садъмците - пред Салахби...

Същата година синът на Чинавъз, бекът Арслан, промъквал се към хазарския престол като уж приятел на хакана, а всъщност приятел само на себе си, уговорил глуповатия Исхак да нападне печенегите с цел да остави Булгар без главния му съюзник. По заповед на Аксак-Тимер Арбат с моджарите и каубиите нападнал печенежките обиталища, но хините - с помощта на нур-суварския бег Мардан, син на Джилки - отблъснали нападателите и опустошили Буртас. Тази победа подсилила Мардан, който в нейна чест се нарекъл още и с името на богатира Ар-Буга, като всички подчинени му земи: Арча, Северен Буртас, Нур-Сувар и Есегел обявил за свое царство с общо име Есегел. Вождовете неуверено се колебаели между двамата управника. Арслан представил това пред хакана като успех на своята политика и получил разрешението му да наеме огузи или тюркмени, като с тях да нанесе решаващия удар по вече отслабените печенеги. Той преплувал Българското море и в областта Мен-Къшлак наел на хазарска служба отряда на кук-огузкия (днес гагаузи) бег Салар. Някога Мен-Къшлак бил цветущ и многолюден край и го наричали Мястото на хилядата градове, но река Бинедже изменила руслото си и предизвиканата засуха прекратила неговото благополучие и по това време местните тюркмени започнали да гладуват. Хорасанските емири, на които те били подчинени, буквално не искали да обърнат внимание на бедствието и събирали от вече оределия народ предишните данъци... Работата стигнала дотам, че в един от аулите останал само един тюркмен. Като го попитали дошлите чиновници кой живее в аула, той отговорил: Мен. Разсърдени, бирниците го запитали кой ще плати данъците на всички, а тюркменът отново отговорил: Мен... След като претърсвали из основи юртата му, излезлите вън от кожата си служители се разкрещели: - Кой ще отговаря за неплатените налози? Тюркменът си знаел своето: Мен. Събирачите го хванали и повели към Хорасан, само че по пътя тюркменът избягал, а разказът му заслужено възмутил останалите все още в тоя край жители. Тези кук-огузи хорасанците нарекли минци, защото тази дума произнасял водачът на метежниците...

Казвал се Салар. Бил от рода на Алип, който някога служел при Газан. Той отишъл в братовите си владения и заедно двамата се сражавали с по-охолно живеещите и затова подчинили се на саманидските (сасаниди) емири хорезъмски тюркмени. Скоро към тях се присъединило и също така се нарекло мен - кипчакското племе кара-коенли. Няколко пъти те напусkali Мен-Кишлак под натиска на южните огузи-саръйтекени, после се връщали, докато накрая при тях не дошъл Арслан. Братът на Салар по това време вече бил мъртъв и на Салар се починявали всички минци. Салар взел жените на брат си, както и децата му, тюркменският обичай не давал да бъдат оставени на произвола на съдбата членовете на племето. Кук-огузите били най-красиви измежду всички тюркски племена, много от тях подобно на синдите били високи на ръст, златокоси и синеоки. Самите

менци обяснявали, че в далечни времена, още неуседнали, първи от тюрките тръгнали след синдите и на териториите на Самара (Шумер) и югоизточната част на Балканите (Рум) се заселили заедно и се смесили. По-късно, когато шумерският цар Аламир-Султан, наричан от персите Искандер (Александър) отстъпил от тези места преди потопа на изток, заедно с него тръгнали и менците...

По заповед на Арслан менците нападнали печенегите, затворили достъпа им към Хорезъмско (Аралско) море и се съюзили с източните башкорти. Моджарите веднага се съгласили на война с печенегите, тъй като отдавна гледали със завист към земите им. През 891 г. те тръгнали на първия си поход срещу печенегите заедно с моджарите на Арбат, но били отблъснати. Успехът на печенегите отново се дължал на помощта на Марджан. След като се самопровъзгласил за кан, той внезапно попаднал в положението на данъкоплатец на печенегите. Принцът се оплакал на печенежкия бег Иллак, който любезно му обяснил следното: - По-рано ти не беше самостоятелен господар и аз не вземах данък от теб. Сега си вече кан и аз вземам от теб точно колкото и от останалите, не повече. От какво си недоволен?

Като помогнал на Иллак, Марджан се надявал да се избави от налозите, но печенегите дори и не си помисляли да се отблагодарят на кана. Затова през 894 г., когато менците отново нападнали печенегите, досаденият Марджан този път не помогнал. Иллак бил окончателно победен. Половината му хора с ужас се подчинили на завоевателите, а той самият заедно с другата половина печенеги предпочел да се пресели на запад.

По пътя си Иллак жестоко опустошавал всички владения на хазарите, защото ги смятал виновни за сполетялото го нещастие. Арбат тогава се намирал извън Кара-Булгар, по заповед на Арслан се биел на ромейска страна срещу Бурджанското царство. Това, че бегът изпратил балтазара да помага на Ромея в същото време, когато бил къде по-нужен в Джаик (река Урал), потвърждава сведението на Абдаллах за тайния му съюз с ромейския владетел...

Оставени без мъже, маджарските летовища били напълно унищожени от печенегите, не знаещи милост срещу отколешните си врагове. Кара-Булгар бил обхванат от неподправен ужас. Каубиите (ковуите) бягали със фамилиите си към Хазария и били насочени към река Кубан, пет хиляди барини дошли в Бащу и помолили Алмъш да ги допусне в Булгар. Алмъш бил отегчен от безметежния живот в Бащу и решил да не изпуска вероятно последната възможност да стане владетел - ако и да е в далечния северен Булгар. Като се разделил сърдечно със Салахби и Джун, обещавайки им своята подкрепа в случай на успех, балтазарът потеглил на път заедно с барините. Прикрит покрай реката Себер-су, Джафар преминал през Караджар и... достигнал границите на племето мурдаси. В техни ръце били двата бряга на реката, наричана от кара-българите Ака (Ока), от мурдасите - Саин, а жителите на Болгар ѝ казвали Саин-Идел. Добрал се покрай речния бряг до град Кан-Мурдас, балтазарът смятал веднага да потегли към Болгар, но се замислил и предпочел първо да изпрати куриер. Мурдасите, желаещи час по-скоро отпътуването на страховитите за тях българи, бързо качили куриера на кораб, отплуващ за Болгар. Бат-Угър се зарадвал от появата на по-големия си брат и, като решил да го използва срещу Марджан, му наредил да се засели на Дяу-Шир. Едва успели барините да се устроят там и се появили минците на Салар, които Марджан пропуснал през земите си към Болгар. Алмъш, без да му мисли, се устремил към тюркмените. Като го видял, откъсналият се пред останалите Салар счел за благоразумно да обърне назад. Минците решили, че вождът им отстъпва и се разбягали. Чак след есегелския град Сулча Салар успял да спре хората си и отново поели към Болгар, но Сулча бил завзет вече от Алмъш и от неговите стени той предложил примирие на приближаващите минци. Салар решил да не предизвиква съдбата втори път и казал на бейовете си: - Виждате, че не българите, а сам Тангра ни повели да тръгнем назад, така ни показва къде ще са границите на нашите земи.

Да го послушаме! Всички се съгласили и ханът повикал Алмъш да преговарят. Дватама управници зад табуна в полевата юрта се разбрали да оженят сина на Алмъш за дъщерята на Салар и за сватбата на още неродените си деца... Освен това Джафар обещал да убеди Бат-Угър да плаща на Салар данък колкото предишния на печенегите, а Салар обещал да подкрепя Джафар. Дватама били доволни от постигнатото...

Когато хората на Марджан доближили Сулча и поискали Алмъш да им предаде града, той отказал и отговорил: - Трябваше да пазите крепостта си по-добре. Завзех я не от вас, а от тюркмените и не съм длъжен да я върна на вас! На кана си предайте, че ако поиска да ми вземе Сулча със сила, първо добре да си помисли за последствията! Марджан размислил и решил да остави Сулча, като се опасявал да се сблъска наведнъж с двамата братя.

Алмъш обаче не успял да уговори Бат-Угър - той категорично отказал да плаща данъци на огузите. Тогава балтазарът през джиена на 895 г. поканил в Буляр, където отдавна се събирали владетелите на Болгар, Есегел и Берсуд да дойдат и господарите Алабуга, Бел-Юмарт, Аскал - сина на Куш и направо ги запитал: - Велики вождове! Ние двамата - аз и Бат-Угър сме синове на кан Джилки. Бат-Угър отказва да сключи договор за мир с тюркмените и иска да вкара страната в пагубна война, а аз живея с тях в сладък мир. Така че кажете: на кого искате да бъдете подчинени? Бейовете мислили за кратко и решили да вдигнат на трона Алмъш.

От Буляр те решили да отидат в Болгар и да приключат нещата, без да се пролива напразно кръв. Бат-Угър бил човек, който се пали лесно и се барикадирал в цитаделата на Болгар, която била построена от него и носела името Мумин. В тая критична минута Микаил Бащу проявил рядко срещаната дарба да укротява хората, като ги държи далеч от дразги и кръвопролития. Той се явил пред кана и му казал: - Велики кане! Аз те отгледах от дете, затова си позволявам да те питам. Отговори ми, моля те, кое е по-добре: да живееш като простосмъртен сред приятели или да царуваш, заобиколен от врагове? Така Мумин, готов преди малко да срещне враговете си с меч, се разплакал и заповядал да отворят градските врати...

Глава 7. Начало на управлението на Алмъш

Преди да го издигнат на трона, Алмъш според обичая, установен от Джилки се помолил в мечета „Мардуан“, след това влязъл в столицата и го качили на трона синът на Алабуга Джулут, Бел-Юмарт, Аскал и синът на Микаил Бащу-Абдалах...

Станал вече кан на Булгар, Джафар незабавно изпратил Абдалах при Салар и той се върнал с дъщерята на хана - Нушаби и ханските уверения в приятелство. Алмъш решил да вдигне сватбата в града на Марджан, Нур-Сувар. Марджан се отнесъл предпазливо към брат си, но пристигането на Джафар с бъдещата му жена стопило леда на недоверието в сърцето му...

От Нушаби Алмъш имал двама сина - Ялкау и Мал, както и дъщеря Зухра. В същата година Микаил преброил населението и пресметнал, че в страната живеят 190 000 души, говорещи на киргизкото и печенежкото наречия на сабаните, 180 000 говорели арски, 170 000 човека говорели на маджарски и башкортски и 10 000- на хунските наречия - бурджанско и сербийско. Всички говорещи на сабанско и бурджанско наречия съставляли числото на българите. След 14 години новото преброяване показало вече 320 000 българи... Единственото нещо, което тревожело кана, било положението в Кара-Булгар. След печенежкото нахлуване Арбат отстъпил назад, но хинците вече заемали Сакланската степ между Сула (Дунав) и Шир (Дон) и не го пуснали в Кара-Булгар. Арбат и хората му завладяли Дулоба или Авария, където намиращите се под гнета на фарангите (франки) башкортки го посрещнали като освободител и го провъзгласили за свой кан.

Арбатовите воини, вече сериозно позабравили или даже не знаещи маджарски език, се женели за аварските башкортки и така децата им отново проговорили на маджарски...

Бегът Арслан, стремящ се към цялата власт, обявил, че не самият той, а хаканът тайно служи на Ромея и затова оставил Кара-Булгар без защита срещу печенегите. Възмутени от мнимата хаканова постъпка, езичниците-хазари с помощ от бурджани и каубии разгромили лагера на Исхак и убили Аксак-Тимер и юдейските му наставници. Бегът имал достатъчно ум да не узурпира трона, а да възкачи - за успокоение на близките на рода Калга и влиятелните кумански вождове - именно сина на Исхак, Бакчуар. Той бил обявен за владетел не по тюркски обичай и веднага след това надеждно скрит от Арслан, така че никой нямал представа каква вяра изповядва новият хакан. Това много помогнало на бега да се показва като приятел ту на християни, ту на мюсулмани, на юдеи или пък на езичниците - според обстоятелствата, и му давало устойчиви позиции и власт. Съвсем скоро с помощта на ромейското злато Арслан сключил мир с печенегите, благодарение на което част от кара-българите се върнали в Кара-Булгар и провъзгласили за свой водач подставения от Арслан вожд Ръштау...

Мулла Микаил също се трудел за укрепването на Болгар, макар и по друг начин. Той неуморно разпространявал светлината на истинската вяра и в най-далечните кътчета на страната и организирил училища край мечетите. По времето на Джилки той основал 42 мастаби, после още 180. В последните години от живота си организирил български монетен двор, също търсел руди на желязо, злато, сребро, мед, както и въглища и скъпоценни камъни в Уралските планини. Абдаллах пише, че Микаил плувал неведнъж по Чулман и притока й Джоз-Уба, Стоте скали, като стигнал чак до изворите на Урал и Агидел (Белая). През 900 г. Микаил, който в своя дастан се нарекъл Шамс Башу, пътувал за последен път към Урал и в една нощна буря потънал в Агидел край Яр-Чали. Тамошните езичници по заповед на вожда си извадили тялото му и го провесили от високо дърво, след което боят им казал следното: - Велики шамане Башу Тинтяу! Ние те издигаме нависоко, за да стигнеш бързо до небесния кан Тангра и да се възродиш повторно на наша земя!

Внезапно тялото на муллата трепнало и езичниците чули гласът му да казва: - Аз отивам на съд пред Тангра, и ако вие живеете благочестиво и мирно - ще ходатайствам за вас пред него и ще се върна като благодат от Всевишния към вярващите. Ако живеете несправедливо и напразно враждувате и се избивате един друг, ще се върна като тежко проклетие. Черни облаци ще покрият небето и ще скрият слънцето, ще гърми гръм и ще светят мълнии, земята ще се тресе, полята ще потънат в прах и ще изсъхнат, реките ще помътнеят и ще станат блата и няма да видите нито радост на този свят, нито опрощение на онзи!

Потресените езичници веднага приели исляма, родът си тамта нарекли така за спомен от този тинтяу...(сенсей на японски, учител...бел.прев.).

Изпратеният да търси Микаил син на Бел-Юмарт свалил от дървото тялото на муллата и го превозил в Болгар, а Абдаллах погребал баща си в основаната от него обител Дебер на Дебер-су. Тази обител била издържана от шест села, затова окръгът бил наричан Алтъш. Работата на баща си поел Абдаллах, който също бил неуморим на държавното поприще...

От Микаил останала книгата „Шан Къзъ дастан“, която подарил на Бат-Угър при издигането му на трона. Аз я прочетох. Тя преплита разказите от старите български предания за подвизите на тримата елбири-побратими със съчиненията на самия Микаил. Сеидът Ахмед Бакир я намерил за непристойна и я забранил. У татко обаче останал препис от книгата на муллата - подарък от бега Гуза. Мулла Хасан ибн Исхак, известен с книгата си “Избрани удивителни истории за наслада на читателя и слушателя“, отнесъл един от малкото преписи на дастана в Хорисдан. Оттам той заминал за Кашан, където се срещнал с мулла Махмуд и му издекламирал и преразказал написаното от Микаил. Било

на простичък и обикновен език, затова сеид Ахмед наричал Микаил "недоучен"...

Синът на Хасан, Шейх-Омар, оставен от него на възпитание при чичо си Хаджи-Омар, също служил на бога в хорисданския мечет Кър-Куба, основан от Микаил. В Батавил му се родил син Худжа и щом Худжа станал на седем години, двамата тръгнали по пътя на Микаил и се добрали до Хорасан. Там младежът се прославил като табиб (лечител) и получил прозвището Хъзър. Когато сеид Якуб отивал в Хорасан, специално се отбил при него. Хъзър Худжа му поверил сина си Мамли-Омар в Булгар и Якуб го приел като свой син. Любопитно, но съдията даже не споменал за книгата на Микаил в своята „История на Булгар“ и обяснил това така: - Не съм виждал дори и един препис, а на устни сведения не мога да се доверя... Между другото, най-малко един препис бил донесен от Калган, банджийски търговец от Хорисдан. Той преживял 90 години и умрял в 1120 г. Когато бил на 85 г. го попитали как е доживял до тая почтена възраст, а Калган отговорил: - Никога не се заседях дълго на едно място.

Действително целият му живот преминал в пътувания по търговските му работи - в Хорисдан, Караджар, Башу, Саклан, Крим, Джураш, Азербайджан... Разказват още, че само веднъж в живота си не тръгнал на път навреме - разболял се любимият му внук Асан и това закъснение се оказало съдбоносно. В това време той бил у дома си в Булгар и решил още само ден да наглежда детето. Асан се задушавал и дядото го изнесъл в градината. На другата сутрин външните укрепления на Булгар били внезапно атакувани от воините на Джурга (Юрий) и старецът тръгнал срещу тях. Той не се боял от урусите, защото търгувал с тях и се надявал да предотврати кръвопролитията. Само че това не били антските уруси, а балинци и галисийци, те наскли безжалостно Калган на парчета... Приятелите на стареца, антските търговци, които го обичали заради честността и добротата му, събрали пари и възмездили сина му Бурхан за загубата, нанесена от злодейското балинско нападение. На свой ред Асановият внук Барис (Борис) пожелтал немалко средства в полза на антските майстори и търговци, пострадали от напразния поход на бега Инсан към Рям-Уфа... Асан, като че ли за спомен от своето излекуване, станал известен лечител.

Родът на Калган - Бухараите - търгували с мед, восък, кожи и роби. За търговеца Аппак, син на благочестивия майстор Абу-Бакр, Калган купувал от кипчаците и урусите невръстни пленнички, отглеждал ги в много добри условия, като им давал и отлично възпитание, а после продавал възпитаничките си за големи суми на богати клиенти от ислямските страни. Всички те носели и неговото име - Аппак. Врачуването било семейна традиция у Бухараите. Така и синът на Балус – Субаш - също бил знаменит лекар и заслужил прякора Таткото, макар и да бил най-богат измежду търговците и дал пари за строителството на Буляр. В крепостта на града той построил болница с аптека и оттам една от вратите и прохода след нея наричали „Татковите“.

В Башу той се заел да лекува смъртно болния Борис, сина на Угър Лачин, когото безуспешно лекували балински и ромейски лекари. Майката на Борис, анатишката (от венедите; стартовата точка на енетите е Анатолия) Улджай попитала защо прави това, а Субаш отговорил: - Баща ми забогатя много от продажбата на ромейските стоки, които купи от Угър, задължен съм му и искам да помогна на неговия син...

- Какво ще искаш за отплата? - поинтересувала се беицата. (Улджай - Хелга, бел.прев.)
- Ако излекувам Борис, нека той да не се покръства - казал татко Субаш. Той излекувал Борис и му дал ново име - Аудан, така младежът не станал християнин.

Рейхан станал известен с книгата си „За хилядата треви“, която станала настолна за фармацевтите в Буляр. Синът на Асан Бухарай, Теклимен излекувал тежък недъг на башуйския бег Бат-Аслап (Святослав) - баща на Хин-Кубар, а от благодарност... Той подарил преписа на Микаиловия дастан на Аппак, неговият син Даир го подарил на свой ред на бега Хуза за върнатото му похитено от бурлака Васил имущество...

Родоначалник на дома Аппак бил майстор Масуд, пристигнал от Багдад в Болгар заедно с Абдаллах. Негов син бил Башир, син на Башир бил Муса, син на Муса бил Атрак, синът на Атрак също се казвал Башир и се оженил за дъщерята на Мохамед Барин. Както се знае, родоначалник на Барините бил беят Алабуга, негов син бил Джулут, син на Джулут бил Ал-Хамад, синът му Ахмед, син на Ахмед бил Абу-Бакр, негов син бил Аппак, негов син – Даир, след Даир - Тетеш...

Аппак оправдавал търговията си с нуждата, в която изпаднали Масудови след като Анбал изгонил от Буляр Абу-Бакр, също смятал, че така спасява нещастните пленничета от гибел и живот в нужда. Една от тях Даир подарил на бега на Джураш, а той я дал на майстора Низами от азербайджанския хонджак, основан, както и гурджийския, от хуните, служещи на персите. Тази Аппак прекрасно рецитирала "Шан Къзъ дастан" и така мъжът ѝ преразказал историята на създаването на Болгар в неговото съчинение за Искандер (Александър).

Низами произхождал от от рода Хабас, само че от обеднялото разклонение. Бащата на поета опитал да се отдели от богатите си роднини и започнал да изработва накити, но само успял да влоши семейното състояние. Низами опитал да оправи нещата, дълго се мъчил, но не успял, затова пък го чакала гръмка слава в друго поприще - поезията. Само неговият син от Аппак – Мохамед - преуспя в търговията с коприна, килими и украшения и стана уважаван от рода си. Винаги, когато идваше в Булгар, ни гостуваше и спираше за в Абикул, където имаше керван-сарай. Мохамед ни донесе и ръкописа на бащиния му дастан. Той имаше син Садретдин, който също е идвал у дома...

Най-красиво декламирал поемата на Микаил бегът Елаур от каубийския род Ръштау. Той бил пратен от Хабдула Челбир в Табил-Катау (Тбилиси?) да качи Лачин Хисами на гурджийския престол и присъствал на сватбата му с тамошната царица Самар. Когато гурджийските бегове започнали да пеят, Елаур не издържал и на един дъх изпял Микаиловия дастан, а душите на присъстващите били потресени. Трябва да се каже, че макар и рядко, той подпомагал невероятно красивия си глас със съпровод на домбра (тамбура), с която никога не се разделял. Един от присъстващите бегове - Нуршада, син на везира Аблас от гурджийския хонджак, от възхита се побратимил с Елаур. Елаур взел името на Нуршада, а Нуршада почнал да носи името на неговия род - Ръщау и се нарекъл Ръщаулъ (Ростислав). По-късно Нуршада съчинил свой дастан, където включил много от Микаиловия...

Алмъш бил много наскърбен от Микаиловата смърт - та нали той убедил Бат-Угър миром да отстъпи властта на Джафар и да отвори вратите на Болгар, също така бил и негов наставник. Именно Шамси Бащу обяснил на кана, че царството му ще е толкова силно, колкото силна ще бъде търговията в него. Джафар хвърлил всичките си сили, за да държи в ръцете си племената от Чулман (Кама) със скъпите им северни стоки, да унищожи Хазария, да завладее търговските пътища от всички страни. Особено внимание той отделял на връзките си с Бащу. Хазарите от град Мурдас се опитали да ги прекъснат, но Мардан завладял града и Арслан с болка в душата оставил Хорисданския път от Болгар към Бащу на спокойствие. Той обаче полагал непрестанни усилия да причини вреди на Булгар. Така в 911 г. синът на Ас-Халиб, верният на хазарите Худ завладял Бащу и освободил оттам задържания под стража син на Лачин - Угър. Салахби, верен на Булгар, едва успял да се оттегли в Джир (Ростов), а антският водач, синът на Джун - Борис и синът на Арбат - Джакин попаднали в плен. Худ взел за преводач Борис при набега си към Азербайджан и Персия, а Джакин бил продаден на хорезъмските търговци. По време на боя Борис успял да избяга от галисийците, после се скитал някое време. За щастие хора на багдадския бег Насър, който искал да се срещне с Алмъш още през 906 г., а през 911-та вече бил назначен за отговарящ за великото султанско посолство в Булгар, го прибрали - началникът заповядал да помагат на всеки българин заради нескритите си

симпатии към Булгар. Така впоследствие намерили Джакин...

След варварския набег към ислямските области Худ се върнал в Итил, тук обаче изневиделица го нападнали огузите и избягал нагоре по Идел... Тюркмените отначало били съюзници на хаканата и в 912 г. по молба на Арслан и заедно с хазарите нападнали Булгар. Успели да превземат Сулча или „Селджук“ по огузки, както и да пленят децата на Алмъш от Нушаби - сина Мал и дъщерята Зухра. Това се случило по вина на сина на Джафар - Хазан, който бил пратен с войска да спаси града, но нарочно се забавил по пътя. Когато ханът на узите Салар се засилил към Болгар, като оставил пленниците под охраната на хазарския принц Юсуф, то изненадващо бил атакуван от сина на Бел-Юмарт - Байрак. Внезапно излезлият от гората отряд с вик: "Урма"! (Ура!) обърнал враговете на панически бягащо стадо. Тюркмените се насочили към Сулча и узнали, че градът е нападнат от арбугините на Марджан. Страхливият Юсуф при първите стълкновения хукнал с всички сили към Итил, братът му близник Алан решил да се сражава и паднал в плен. Салар също се опитал да обърне хода на битката, но бил напълно сразен.

Синът му Алпамъш бил пленен от Байрак и Джулут и по тоя случай му излязъл прякора „Селджук“. Самият Салар с другия си син Тахир заминал за Итил и поискал от Арслан да му предаде Зухра, която била сгодена за Тахир отпреди раждането си, както и Мал, с цел да го смени за Алпамъш. Бегът отказал и заявил, че смята да обмени пленниците за Алан и тогава тюркмените атакували Итил. Тахир успял да освободи Зухра, при бягството през Идел бил убит от Худ, който взел в плен принцесата... Салар нападнал галисийците и те сметнали за благоразумно да се отправят към Бащу през Болгар. Худ Анатъш (Датчанин) бил твърде самоуверен, понеже разполагал с 5 000 отлично въоръжени войници, но край Болгар вече го очаквал Салахби с корабите си. Само един от корабите на Худ успял да се добере до Ростов, останалите били потопени или акостирали край брега...

Всичко около 3000 садъмци и галицийски балини слезли от корабите и нашите трябвало доста да се потрудят, преди да ги размажат, а шията на ранения Худ я пристегнала примката на Байрак. Алмъш предал Худ на берсудския бег и той го обесил на дърво близо до лагера си край река Дяу-Шир с думите: - Нека да послужиш на нашия Тангра, о, най-храбър ти измежду храбреците и нека той те върне отново този път на наша земя!

Това се смятало за голяма чест, понеже недостойните противници били просто изгаряни от българите по стар хунски обичай. Байрак дал на сина си името Анатиш в Худова памет. Впоследствие останките на садъмския бег паднали от дървото и били почитани от чермишите, които правели жертвоприношения пред тях, когато тръгвали на война. Дървото и мястото наоколо получили названието Худ Имен...(прибалтийски селища на р. Бахта).

След разправата край Болгар Салахби с помощта на антите завладял Бащу и се оженил за датчанката - вдовица на Худ. Тя попитала къде е загинал мъжът ѝ, а Салахби отговорил, че е станало край болгарска долина, където били натикани и избити със стрели воините му. Да, това се случило в долината Бу-елга, наричана още Джилки в памет на бащуйската долина Бу-чай,където се намирало гробището. (Бащу е Киев, напомниме).

С помощта на хинските печенеге Арслан успял да прогони Ръщау от Хорисдан и поставил Угър начело на бейлика Кара-Булгар. Салахби веднага тръгнал за Хорисдан с част от надошлите каубии и изхвърлил Угър от града. Угър си създал нова база на изток от Хорисдан и я нарекъл Хурса. Печенегите я нарекли Кура (Курабад). Салахби вдигнал сватба с Улджай (Олга, Хелга) в Кара-Булгарския главен щаб Хорисдан, понеже решил, че името на тукашната река Сююм-Идел е подходящо и така ще покаже уважение към кан Алмъш. Така завършила войната, наречена Железознаменна, която започнала с разграбването от хазарите на българските кервани на Хорис-юла...

В тази война силите на Хазария били вече на изчерпване и слънцето на нейното

могъщество окончателно се отправило към залеза си. Не било съдено на Алмъш да се възползва от плодовете на победата си. Позорът на уланите му, избягали от полесражението, както и опитите му въпреки съветите на Микаил да налага насила правата вяра разклатили уважението на поданиците му и страха, който изпитвали от него. Скоро след победата бейовете, като усещали растящото си влияние и уязвимостта на кана, се събрали в Буляр и поставили ултимативните си условия на кана така:

- Канът спира да принуждава езичниците да преминават в исляма.
- Канът признава наследствените права на Байрак върху Берсуд, на Аскал върху Есегел, тези на Марджан върху Арбуга и на Джулут върху Нур-Сувар.
- Канът взема от техните владения строго определен данък и няма никакви други претенции към тях.
- Канът няма право да се появява в тези области без разрешението на бея нито сам, нито с войска и общува с тях чрез посланици.
- Бейовете на четирите области дават войници на кана само по своя добра воля и имат право на уговорена част от плячката...

Алмъш скърцал със зъби, но трябвало да приеме тези условия, за да спаси държавата от разпадане. По-късно той признал пред Абдалах : - Когато след Микаиловата смърт за първи път без излишни разправии успях да сменя господарите на области и убедих голяма част от берсудските чермиши да приемат исляма, помислих, че властта ми е утвърдена веднъж завинаги. После разбрах, че съм сбъркал и трябваше отново да си припомня мъдрите съвети на Башу... Абдалах не могъл да помогне на кана в тая ситуация, понеже нямало как да отиде от Хорасан в Булгар. Накрая той решил да преплува по Българското море към устието на Джаик и оттам да стигне лагерите на марджанските печенеги. В устието вече го очаквал Салар с надеждата да обмени Абдалах за Мал, а след това и Мал за Алпамъш. Тебирът бил заловен от тюркмените и заведен в Итил при Арслан, като дал клетва да извърши исканата от хана размяна. Бейт, като видял пред себе си Абдалах, безцеремонно отказал на искането на Салар. Арслан се бил признал за васал на Саманидите и разчитал на тяхната помощ, това обяснявало смелостта му. Действително, когато озлобеният Салар се опитал да поядоса Хазария, собствените му лагери били нападнати от хорасанските тюркмени. Ханът веднага се укротил и при сватбата на Алмъшовия син Алпамъш и дъщерята на арбугинския търговец Кутлуг, пуснат от плен без каквито и да било условия, се заклел да отдаде живота си за кана на българите.

Кутлуг бил основател на беллакската търговска къща „Иллак“, която обработвала и продавала най-доброкачествените кожи, обувки и други кожени изделия. Суровината купувал от станове на печенежи, тюркмени, башкорти и кипчаци, затова охотно приел предложението на кана да даде дъщеря си на сина на огузкия хан...

Алмъш не успял да спаси от плен и Мал, своя любимец и наследник. Хасан, силно желаещ да седне на трона, написал на Мал в Итил как баща му иска да го осъди на смърт за поражението в Сулча и, уплашен от лъжливото съобщение, принцът отказал да напусне Хазария, за радост на Арслан. Бегът винаги се стараел да има под ръка колкото може повече принцове за хитроумните си игри. Абдаллах потвърждава, че веднъж той повикал младите Алан и Юсуф и им казал дословно: - Вие сте братя-близнаци и аз мога да сменям единия от вас с другия на престола и да правя с двама ви каквото си реша. Така че ще ми бъдете верни, иначе в най-добрия случай ще изгните живи в затвора.

Казват, че бегът обмислял да утвърди Мал на хазарския трон, но смъртта или пък други обстоятелства му попречили да го стори...

Главна грижа на Арслан след Железознаменната война била как да откупи Алан, за да не го заменя с ненадеждния и коварен Юсуф. През 918 г., в която положението на Алмъш вече било съвсем влошено, канът обменил Алан за тебира Абдаллах, от чийто съвети

имал нужда. Синът на Микаил за няколко месеца успял да заглади нещата. Той уговорил Джафар да омъжи за Аскал малката си дъщеря Гюлби и да предаде Нур-Сувар в ръцете на малкия си син Микаил, който бил любимец на Марджан. Джулут, изпратен с хората си в Болгар, получил прякора Турсуз и основал новото укрепление Барънджар. Този почтен Барин тебирът омилоствил, като дал дъщеря си за жена на сина му Татра. Благословени от Абдаллах, те живеели щастливо за радост на родителите си и кръстили сина си в чест на таткото на тебира - Микаил. С всичкото това Шамси Теберзи смекчил позициите на вождовете срещу кана и принудил към бащинско повинение още един и много опасен съпротивец - Газан Хасан. Този принц бил в тесни контакти със Саманидите и в борбата си за трона се осланял на тяхната помощ...

Глава 8. Пристигането на Великото Посолство

Като успокоил страната, Абдаллах започнал да уговаря Алмъш отново да изпрати посолство при арабския султан. Известно време канът отказвал, като не криел обидата си от султаната за неизпращането на дипломати в близкото минало, но внезапно бил скован от паралич. Отново всичко се объркало и бейовете запреговаряли помежду си кой да е бъдещият цар. Самият сеид Шейх Хасан, както Байрак и Марджан говорели конкретно за издигането на Микаил ибн Джафар и го наричали открито балтавар, т. е. принцът станал фаворит. Алмъш бил уплашен от болестта, която според Абдаллах била божие наказание за канското нежелание да праща посланици при султана и с много уговорки се съгласил да прати тебира в Багдад. Изведнъж тогава се почувствувал облекчен. Вождовете, длъжници и на кана, и на тебира му, отново се сплотили край юртата на Алмъш и пак настанало спокойствие. Газан, силно разтревожен от вероятната загуба на трона, този път се съгласил да напише писмо на тебира до Саманидите с молба да дадат възможност на Абдаллах да пътува за Багдад през Хорасан. С писмата от кана и Хасан тебирът потеглил към султана... Този път бег Насър постигнал съгласие от султана да изпрати при Алмъш голямо посолство с писмо, съдържащо молитвен текст Всевишният да дари благополучие на българската държава и победи в свещената война с враговете ѝ. Везните наклонили, както разказвал Абдаллах, показаните на султана от Насър доказателства за борбата на Булгар с неверниците - доспехите на Худ и сабята на хакана Алан, които той носел със себе си. Никакви скъпи подаръци не биха направили на халифа толкова голямо впечатление, както тези...

През 922 г. Абдаллах се върнал в Булгар с Великото посолство от халифа. Главен посланик бил Рази, а секретар – Ахмед (Ибн Фадлан)...

С тях пристигнали и много молли, занаятчии и търговци, пожелали на място да проучат новите възможности за работа.

Съпровождал кербана с посолството Балус Бухарай. Канът посрещнал посланиците тържествено и особено се зарадвал на изпратеното от халифа зелено знаме на исляма. Знамето веднага закрепили на дръжка с полумесец в горния край и оттогава го носели в случай на свещена война на кана срещу неверниците... Всички служители на посолството получили щедри подаръци. Много от тях останали в Булгар и поставили началото на известни български родове. Сред тях били Джакин, Барис, Балус и Ахмед, приближени на Алмъш. Канът назначил Ахмед за управител на Булгар под името менла Бакир, което предизвикало силно възмущение у предишния сеид - почтения Шейх Хасан. Муллата потърсил подкрепа в лицето на Хасан, своя ученик, но принцът вече имал тайна уговорка за подкрепа към новия сеид. Обиден, Шейх Хасан преминал в лагера на поддръжниците на емира Микаил ибн Джафар още преди пристигането на посланиците, през 921 г., като

бил гневен на Алмъш заради закона бейовете-немюсюлмани да свалят шапките си в присъствието на кана и решил да опита за пореден път да постави на трона къде потърпимия Микаил. Точно тогава бургаските и куманските армии на Хазария въстанали, смъкнали от престола Арслан и на негово място поставили сина му Моджар. Синът от майка - маджарка отдавна търсел пълновластие в Хазария и казвал на съмишлениците си: - Нещо се позаседа баща ми на трона... Аз вече остарях, а той не иска да ми отстъпва управлението...

Като избрал момента, когато Арслан изпратил верния си Угър Лачин с карачаевци, кашеки и саклани срещу Салахби, Моджар вдигнал метеж и овладял Итил. Угър отнел Бащу от Салахби, който избягал в Ростов, но Арслан загубил властта и избягал в Самандар, където заявил на местните българи-бурджани следното: - Помогнете ми, аз съм от рода Урус, в който никога не е имало юдеи и винаги е защитавал мюсюлманите!

Самандарите решили да спасят бега и оказали упорита съпротива на дошлите пред градските врати хазарски кумани... Все пак куманите завзели града и убили Арслан, след което Маджар изселил джурашките бурджани в пустинята Кумик. По името на тая местност оттогава ги и наричат кумики...

Угър станал господар на Бащу и първата му грижа била да се ожени за попадналата в плен Улджай (Олга). Разбрал за отстраняването на своя повелител и благодетел Арслан, той показал властолюбие и се обявил за независим уруски бег. На пратените от Маджар чиновници заявил следното:

- Отсега нататък аз, както ак-българите, ще плащам на хазарските бекове откуп само за охрана на границите ми и не повече от това! В Болгар Угър изпратил да предадат на Алмъш следното: - Чух, брат, че мъчиш привържениците на нашата стара българска вяра, към които принадлежа и аз. Пази се, защото вече станах самостоятелен уруски бег и мога да помогна на единомерците си!... Редно е да споменем, че след разгрома на хазарите при Сулча Байрак заедно с Марджан завладяли града Кан-Мурдас и нашите започнали да вземат данък от цялата област между Ростов и река Ака (Ока). В тая област се въдели много пчели и затова я наричали Кортджак (впоследствие Суздалска област). Данъците събирал потомък на българския бег Мар, търговецът Саин. Антските субаши, получили от Булгар правото да плащат към държавата строго определен и умерен данък за своето корабостроене, направили за Саин няколко съда, с които плавал за Кортджак от Булгар. Водачът на българските анти - майсторът Караджар, който заради отиването си в Булгар заедно с Алмъш получил от кана почетното име Караджура и станал основател на дома Караджурови, винаги плавал със Саин за дървесина и други необходими стоки. Само веднъж през пролетта на 922 г. Караджура не отплавал със Саин и тогава Саин бил коварно убит от въстаналите по това време мурдаси. Саиновата дъщеря Гюл-Асма заедно с Караджар жестоко наказали убийците. Канът заповядал да преименуват река Ак на Саин-Идел, а Кортджак да бъде даден за владение на Гюл-Асма. Така реката, течаща през тая област, взела нейното име. (Клязма)

Мурдасите от племето на убийците на Саин преселили на рекичката Нерле, която от презрение към тях нарекли Саси-Идел. Тая рекичка се влива в Гюл-Асма, край нея синът на Караджар - Балин си устроил стан, където сега е град Балин. Той се оженил за Гюл-Асма и станал съвладелец на земите ѝ. Двамата развивали корабостроене, добив и продажба на дървен материал, добивали мед, восък, кожи и създали дома Караджурови. Имали син Саин, наречен на дядо си, а внукът се казвал Кулбак, за да се помни произходът на Караджура. Синът на Кулбак - Балта - през 1003 г. основал за свои нужди стана Балта. Тогава той плувал заедно с тебира Шахидула към джирския бег Барис с предложение за безмитна търговия на българските търговци в Рус в замяна на част от „ростовския данък“. Барис горещо поддържал Шахидула и заедно с него тръгнал към Бащу да поиска разрешение за това от баща си Булимер (Владимир). Булимер с

удоволствие дал съгласието си, унижително му било да плаща „джирскую дань“... Старшият син на Балта купил землището Арча в земята на арканите и се нарекъл Арчамъш. Селището после започнало да носи същото име.

През 964 г. мурдасите (мордвини) предложили на сина на Угър Барис да им помогне да завладеят Кан (Канев), срещу което обещали да му плащат данък. Барис отначало отнел от нашите Джир, след това доплувал до Кан и го превзел. Талиб Мумин, който желал да въвлече Барис във война с хазарите, му отстъпил западната част на Кортджак до Балин, но Източен Кортджак от Лок до Саин-Идел останал български до 1164 г...

За да не бъдат на загуба родът Караджурови, Талиб им предал в замяна на Балин част от земите по Кара-Идел и Нукрат-су (Вятка). Синът на Арчамъш - Джураш по прозвище Урджум (сребърен) впоследствие основал аул Урджум на Нукрат-су. Синът на Джураш - Асладж, който отпуснал немалко средства за строителството на Учел и лично взел участие в това, загинал там при един набег на галисийците през 1111 г. на 41-годишна възраст. Синът му Мар-Кавес возил на своя кораб Абу-Хамид Гарнати през 1135 г., когато муллата пътувал през Кан и Кисан (Рязань) към Хорисдан... Имал син Тетеш по прякор Балик... Негов син бил и Нуретдин, негов син е Тахам... А дъщерята на Тетеш се омъжи за майстора Даир... (argentum е латинската дума за сребро, бел. прев.).

Помня, че Тахам имаше син Торай, с когото идваше при мен в Сарая с дървесина и заточеници за строителството на столицата на Кипчакската Орда. Веднъж му разказах по негова молба за миналото на манкулите (монголи) и той беше много изненадан да чуе, че монголите наричат кипчаците и тюркмените "татари". - Как така? - попита ме. - Нали навремето татарите убиха бащата на великия хан, за което бяха поголовно изстребени, след това татарите казвахме на всяка сбирщина от немонголи, наети от монголите, а сега Бату (Батий) разпорежда да наричат верните му тюрки с това обидно за монголите име?

Отвърнах му, че след унищожаването на татарите тяхното име вече означава у монголите "смъртник", "загинал", и че Чингиз хан при завоюването на Китай съвсем естествено е нарекъл така изпратените на сигурна смърт наемници-немонголи. При делбата на империята на великия хан между потомците му възникнали спречквания и Батий, обиден заради падналите му се много бедни земи, едно наредил на другите ханове да наричат поданиците си с ненавижданото от монголите име "татари". Що се отнася до тюрките, за тях думата татарин означава просто монголец или монголски наемник и така... С особено раздражение Тахам каза, че при тях и тези магарета всичко е наобратно, а мъничкият му тогава син се засмя и повтаряше - всичко е наобратно... Този смях и тези думи звучаха в ушите ми, когато писах своята история. Когато си спомнях за величието, когато някога имаше Българската държава, се обливах в сълзи и се утешавах единствено с мисълта, че всичко е станало по волята на Всевишния и че творецът е постъпил достатъчно милостиво със своя български народ. Особено силно чувствавах това при изучаването на събитията от времето, когато величието тепърва се зараждало и се изпълнило само благодарение на божията воля. Да кажем, когато посланието на Угър Лачин стигнало до бейовете, те веднага отишли в Буляр и заявили: “- Ако Алмъш ни кара да сваляме шапки при среща с него, то повече няма да посетим неговите владения и ще си изберем нов кан - Микаил. Ако старият кан се опита да ни прегъне силом, просто ще извикаме на помощ Угър“. Бейовете повикали Микаил и му обещали трона в замяна на запазване на относителната им свобода, но емирът се изплашил и не се явил, за което го нарекли Ялкау... Алмъш веднага обявил ликвидацията на старите бейлици Берсуд, Есегел, Марджан и наредил на бейовете им Байрак, Аскал и Марджан да се явят при него за нови назначения. При това той назначил Джулутовия син, бея Татра за улугбек (велик бег, губернатор) на новата губерния Тамта, разположена между реките Чешма и Уралтай. През средата ѝ тече реката Тамтазай (Зай), дала името на губернията. Бейовете отказали да се подчинят и останали в очакване на набега въху Болгар на наетите от бега Маджар

башкортти, за да издигнат с тяхна помощ на българския трон новия избранник - Марджан. В разгара на Войната на бейовете в страната влязло Великото посолство. Предупрежденият от кана Балус успял да преведе посланическия керван покрай укрепленията и патрулите на метежниците и да се срещне с изпратения да им помага отряд на Татра. Когато посланиците се добрали до Болгар, Алмъш прегърнал Абдаллах и през ридания му обяснил отчайващото си положение. Тебирът веднага го посъветвал да признае Марджановите владения за „Губерния Марджан“ и да я остави на емира. Канът веднага изпълнил предписанието и Марджан се явил, за да потвърди верността си към него. Той разказал, че бегът Маджар подставил за хакан Юсуф, а Алан бил държан под стража в затвор. Недоволен от това, буртаският бей решил да се присъедини заедно с владенията си към тези на Марджан. Канът разрешил и владенията на емира се разширили от Жигули до Саратау (Саратов). В Жигули бил построен прекрасният град Банджа, който станал център на губернията вместо Арбуга, а цялата провинция наричали Марджан, Беллак или пък Марджан-Беллак...

Пристигането на Марджан в Болгар разколебало метежниците. В същото време в Болгар от Ростов доплувал Салахби, за да участва в замисления от кана поход към Итил. Това заздравило Алмъшовите позиции, но и той, и съветникът му не се решавали да вдигнат оръжие срещу въстаниците. Тук се намесил Ахмед, вече като Български сеид: - Бавиш се, макар и да си по-силен от бунтовниците и те могат да те изпреварят - казал на Джафар той.

- Нашите закони забраняват братоубийствените войни - отбелязал Алмъш.

- Когато говорим за борба за вярата, това не влиза в сметката! - възразил сеидът и така канът написал документ за обявена свещена война срещу метежниците-неверници. Абдаллах вече бил уговорил Микаил и Марджан да отнесат документа в Буляр, където въстаниците вече имали насипен вал и укрепления. Появата на двамата принцове в Буляр смутило силно Аскал и той заминал под предлог, че отива за пресни попълнения в своята Сулча. В действителност той смятал да се извини пред кана, което и направил. Зарадван, Алмъш по съвет на Абдаллах отменил закона за шапките и обявил прошката си за метежниците, ако се предадат без бой. Това предизвикало брожения в булярския лагер. Виждащ критичността на позициите си, Байрак излязъл от Буляр и се предал на кановите сердари - Джулут и синът му Татра. От опасения, че Байрак ще сметне за унижение да се предаде на Татра и ще избере съпротивата, Джулут също заминал за Буляр. Сметката му се оказала вярна - щом беят го видял и изслушал клетвата му да пощади въстаналите, излязъл пред отбранителния вал. Войната на бейовете приключила... Алмъш простил на метежниците, за да използва войските им срещу хазарите. Случило се обаче нещо, което внезапно объркало всичко...

Глава 9. За кончината на Салахби и за потомците му

Точно преди похода Салахби решил да си купи кон и се отправил от българското пристанище Ака-Басар към Халджа, наричана още и Хорезъмска крепост. Там си харесал тюркменски кон на име Джилан. При плащането неволно изтървал монета под конските крака и се навел да я вземе. Джилан, който бил обучен да тъпче в сражението пешаците, го ударил с копито и мигновено го убил. Алмъш бил потресен от загубата на главния си дружинник и лично присъствал на погребението. Част от садъмците, наета от покойния вече Салахби, се върнала по Айха-юла в своята земя и подготвеният поход така и не се състоял. Друга част от тях се отправили към Джир заедно с Хум, сина на Салахби, назначен от Алмъш за нов български наместник там.

След доплуването си обратно от Садъм в Джир първите разказали на Хум, че дядо му

Ерик е още жив и след разгрома на Худ е взел за спомен неговото име. През 925 г. Угър изгонил Хум от Ростов, но същата година обратно го въздворил Алмъш. През 934 г. Хум бил изпратен от кана Ялкау в поход към Грузия, в която отново започнали да притискат тамошните хуни-севари.

Отрядът на Хум доплувал до Итил, където Маджар самонадеяно се опитал да го спре. Досадени от бреговата стрелба, нашите акостирали край хаканския дворец и го превзели с щурм. Бегът бил убит, а фаворитът му Юсуф избягал при куманите. На хазарския трон без особени церемонии седнал Алан, освободен от тъмницата с участието на итилските бурджани. Новият хакан веднага пропуснал нашия отряд към морето. Хум го преплувал и се изкачил по Карачай до града Алаберде. Макар и мюсюлмански, градът бил тясно свързан с неверниците-грузинци и Маджар, затова към нашите се отнесли крайно враждебно и отказали да ги пуснат в Грузия. Няколко дни Хум се опитал да вразуми тия хора, продаващи за облаги съплеменниците си, след което на разсъмване овладял крепостта Алаберде и предложил на градския началник да се договорят българите да бъдат пропускани до Грузия и обратно.

Градският валия бил още по-самоуверен от Маджар. Той решил да се прослави с победа срещу българите и заповядал на градските жители да се подготвят срещу предстоящия щурм на крепостта. Когато дори и грузинците, уплашени от появата на българи край техните граници, пропуснали към тях в крепостта севарските вождове, валията ги заловил и нападнал вътрешната крепост. Като не постигнал успех, бегът коварно предложил на Хум да напусне града в замяна на тяхната свобода и откуп. Улугбегът на Джир се съгласил, но с излизането му вън от градските стени бил нападнал и смъртно ранен. Докато умираше, той съжалявал за принудата да се бие с мюсюлмани и завещал на сина си Сип да предаде всичко взето като плячка на мечета. С тези средства в Нур-Сувар построили двуетажен мечет „Ел-Хум“, чието красиво здание напомняло кана, а гледащата на юг галерия - писалка. Стените на храма били украсени с изумителни орнаменти и изображения на птици и животни. Край него наредили чудесна градина с малко езеро в центъра и тя станала най-голямата от градските забележителности.

Сип често плувал до Бащу, превозвайки кораби от Идел в Дон (Шир) по Бехташ и така получил прякора Шамбат. Бил приятел със Салман, който плувал заедно с баща му до Алаберде (Алаверд). Владенията им били съседни в окръг Улем. Владенията на Хумовите потомци, така наречения дом Утар (Утер) - по името на пращадото Худ-Ерек (Готтрик) били разположени на Чул (Кама) и Агидел. От този род имало славни капитани, превозвачи и търговци, плаващи към родината на Утар - най-далечния север на Садъм - Урман (нормани). Веднъж корабът на Сип-Шамбат попаднал в в страшна буря, в уплаха си той помолил всевишния да бъде милосърден към него и обещал, ако бъде спасен, да приеме исляма. Творецът пощадил кораба и след завръщането си в Булгар Сип-Шамбат взел името Гусман. С лични пари вдигнал крепостта Гусман на река Джук, която била основната по Нукратския път на Север. Този път започвал от Болгар. Оттам се плувало по Агидел и Нукрат-су, след това се стигало до тая крепост, където се събират пътищата от Ростов и Болгар. От Гусман-Катау по Джук (река Юг) и Тун се стигало до река Бишек, по нея стигали до притока на Бей-су - Осма и по Осма стигали до Бейсу. Разклонението на Нукратския път от Болгар по Агидел и Чулман (Кама) в Бейсу наричали Чулманския път. За произхода на имената на тия реки сеид Якуб пише следното. Веднъж Мизан, син на Айха, плувал от Урман за Бейсу и решил да съкрати пътя си - да не достига до устието на Бей-су, където бил градът Ак-Артан, а да търси по-пряк път. Той акостираше в устието на някаква река, която после нарекли на него и по неин приток тръгнал към Бейсу. Подгонил го шудският бей и ранил смъртно спътника на търговеца, Бозай... Така рекичката получила неговото име. После Мизан продължил да бяга от преследвачите почти без почивка по левия приток на Бей-су и го нарекъл Ялитме.

Отпосле името станало Джалма. Чак в Бейсу, където били нашите гранични застави, успял да си откъдне. От Бейсу в пълна безопасност и без да бърза тръгнал на юг по река, която нарекол Ашикма, с времето съкратено на Асма (Ашма). Мизанови се занимавали с търговия предимно на северни стоки - рога и бивници, кожи, мед, восък... Били неуморими пътешественици, синът на Мизан даже бил наречен Юлбат... Неговият син Булат по заповед на кана Мохамед откупил правото да събира данъци от аритите на Ишки окръг и го нарекли Иш-Булат. Веднъж при него на река Суджа дошъл негов клиент от Азербайджан, Минас, и го попитал за северните пътища. - Защо ти е да знаеш? - учудил се Булат. - Северните стоки винаги се продават по баснословни цени и обясняват това с трудностите по пътя към север - отвърнал Минас. - Но това е вярно и само много издръжлив, познаващ природата и обичаите на северните народи човек може да се добере дотам и да се върне, и то с много голям риск за живота си! - възразил Иш-Булат, като се опитал да спре търговеца. Минас обаче продължил да настоява и обвинил Булат в лакомия. Тогава синът на Юлбат му показал най-безопасния път на север - Нукратския - и му предложил да го придружи, но търговецът отказал и тръгнал сам. Не се върнал в уреченото време и разтревоженият Булат тръгнал да го издирва... Намерил го недалеч от устието на река От, ляв приток на Нукрат-су, замръзнал в огромна буца лед. Щом реките се размразили, Иш-Булат отново отишъл на това място, погребал търговеца, а на сина си дал името му. Реката От после нарекли Килмес - „Няма да се върне...“

Син на Гусман бил Кер, наричан още и Кер-Хум, понеже бил женен за пленена ромейка, робиня. Заедно с баща си по заповед на Талиб участвали в похода на башуйския княз Борис към Ромея... Син на Кер-Хум е Туки, негов син е Кадил, негов син - Шуран, негов син - Мишар, Мишаров син е Кукчи, негов син е Калга Ширдан, негов син - Халмъш, освободил от русите емира Азан, негов син е Хаир, син на Хаир е Гали, който превел бега Газан през Агидел и се скрил след това в Ашит...

Откъслечна преписка от ръкописа: „Син на Гали бил Кутлуг, ходилият на Джукетун (Устюг или Тухчи?); синът му Асил се бил на преправите в 1278 г. с татарите и после се скрил в имението си до 1293 г., син му е Урус-Куюк, негов син е Аамат, съпротивлявал се срещу Булюм-Орду през 1323 г. и после се скрил във владението си до.....негов син е Буй...“.

Малко преди смъртта на Салахби починала жената на Газан - хорезъмката Мусала, а не след дълго си отишъл и току-що върналият се от Хазария Бат-Угър...

Глава 10. Отпътуването на Великия Посланик

През август посланикът Рази решил да се прибере обратно. Сеидът Ахмед Бакир (ибн Фадлан) и Газан настоявали Рази да тръгне по Бухарския път, но шейх Хасан им припомнил съдбата на търговеца Муса и убедил посланика да предпочете Хорис-юла....

По пътя на връщане Рази бил съпровождан от емира Марджан, Шейх Хасан и синът му от дъщерята на Марджан - Туйбика – Тадж, Балус... До Арбуга те стигнали на кораба на старшия син на Караджура - Салман. Той бил женен за дъщерята на Газан - Мусала и имали син - Сабан, основателя на беллакския род Сабан. Представители на рода се занимавали със съдостроене, плаване - предимно на юг от Болгар, търговия с дървесина, сол, риба. Сабан дарил немалко пари за Банджа и главната джамия „Сабан“.

Негов син бил Саксин, който дал доста пари за построяването на града Саксин-Болгар. Саксинов син е Джегел, който строил доброто пристанище Банджа, Джегелов син е Яшел Каф Урус. Той два пъти побеждавал руския флот. Първият път било през 1025 г. По заповед на галицийския бег Арслан садъмци и галисийци унищожили заставата Джун-Балик, направена по заповед на Ибрахим, потомък на Бури-Баш....и като приближили Болгар, помогнали на Азгар да завземе столицата. Яшел, който бил по това време в

Тухчи, не изтърпял унижението и решил да отмъсти. Щом русите, възнаградени от Азгар, потеглили към дома, Яшел с флота си ги настигнал западно от устието на Арсу, близо до аула Наратлик и ги потопил. Така загинали знаменити вождове на садъмците - Бурат, Урман и синът му. За спомен и аула започнали да наричат Яшел Наратлик, мястото на гибелта на вождовете - Бурат, а бег Яшел получил почетното име Урус. През 1032 г. Яшел пътувал от Банджа за Тимер-Кабак в Джураш. Тамошният емир бил изгонен от града си и помолил Балук за помощ срещу метежниците. По заповед на Ашраф Яшел върнал Тимер-Кабак на емира Риза и получил от кана почетно име Каф. След това синът му Урман, наречен на победения садъмски бег, се оженил за дъщерята на Риза и им се родил син Риза, наречен на емира. След този поход Яшел основал също и селището Тимер-Кабак в устието на река Самар.

За втори път Каф-Урус Яшел сразил русите в 1035 г., когато садъмският бег Хин-Кубар с галисийски флот нападнал Болгар. Тогава Яшел потопил няколко вражески кораба и принудил галисийците да слязат на брега, където били смачкани...(галисийците са новгородците, напомня прев.).

Син на Риза бил Бел, наричан още Имен. Той дал пари за построяването на град Саръчин, затова градът се казвал още и Бел-Имен. На негов кораб доплувал от Саксин в Ечке-Булгар Абу Хамид ал-Гарнати. Син на Бел-Имен бил Сакал, от него - Урман, от него - Азгар, от него - Асла; син на Асла бил Атрак, роден в 1220 г. (Откъслечна бележка от ръкописа: Атрак, син на Асла/Ашла, бил лишен от флота си заради прехвърлянето на Газан през Агидел, зарязал търговията и станал потомствен феодал. Център на земите му бил град Караджар/Караджура, който после в негова памет нарекли Атрач. Родът му също носил това име - Атрач).

В Арбуга Марджан разказал на Рази за гибелта на мурдасите от страшна болест, при която човек изпитвал болки в корема, почервениявал и умираше в мъки... Шейх Хасан тогава казал на хората: - Приемете исляма и Всевишният ще намери начин да ви спаси! Така всички приели правата вяра, построили храм в град Буртас и се спасили, а мурдасите, които останали езичници, загинали всички до един. Емирът предложил на посланика да посети и освети с молитви тоя храм, още повече: Буртас им бил по пътя, и, развълнуван от чутото, Рази се съгласил. След молебена посланикът на рекъл храма „Марджан“, а дошлите от съседната белакска крепост Суба хора пожелали с молитва да бъде осветен и току-що построеният в техния град мечет. Рази не отказал и тръгнал към крепостта, така и самата крепост заедно с мечета нарекли на негово име.

След отпътуването на Великото посолство Алмъш завършил административното разделяне на страната на нови провинции. На мястото на Болгар, Берсуд и Есегел били образувани Сувар с център Нур-Сувар, Болгар с едноименния град, Мартюба, подчинена на Болгар, Байтюба с център Буляр, Тамта и Кашан с център град Кашан, по-късно подчинена на Буляр. Кашан бил основан от Джакън, който бил женен за дъщерята на Абдаллах и имали син, наречен с името на писаря Абдаллах, дядо му. Джакън бил изцяло предан на сина на Михаил и от уважение приел от ръцете му исляма и името на баща му - Михаил. Така Джакъновият род влязъл в числото на малцината избрани. Синът му Абдаллах станал губернатор на Буляр, Сувар и Болгар. Предишната провинция Бийсу била разделена на три - Бийсу с център Гусман-Катау, Ура с център аула Каргадан и Байгул, подчинен на Ура...

По съвета на Абдаллах ибн Башу Джафар реформирал данъчната система. Понеже игенчеите - сабани опетнили името си с участието във Войната на Бейовете, той забранил името им и заповядал занаят да наричат игенчеите „субаши“ - за спомен от тяхната поддръжка към кана. Оттогава субаши наричат игенчеите-мюсюлмани, които плащат на държавата минимален и строго определен данък в пари, добитък, кожи или продукти. В случай на нужда данъкът можел да бъде заменен с други равностойни повинности -

строителство на пътища, мостове, обществени здания и други. Субашите не ходели на война, само в случай на отбрана на Булгар съставяли опълчение. Игенчеите, останали в езичеството, били причислени към чирмишите или ак-чирмишите или пък в кара-чирмиши. Чирмишите плащали данък колкото субашите, освен това им се полагала военна служба. По време на война част от плячката оставала за тях. На военен сбор били длъжни да се явят в пълно въоръжение от собствени средства. Всеки воин с открити пропуски в снаряжението можел да бъде убит на място за неуважение към оръжието! Кара-чирмишите плащали два пъти по-висок данък от субашите, налог в полза на мечетите и освен това имали и още задължения в размер на два субашки данъка. Освен тези категории на държавни крепостни селяни, от които субашите и чирмишите били считани за младши рицари-бахадир и можели да носят оръжие, се появила и нова категория селяни - курмиши. Така наричали кара-чермишите, които били длъжни да плащат данъци на средните и висши рицари - улани или казанчии. По-късно някои улани за особени заслуги получавали и земите на кара-чермишите в наследствено владение. Курмишът можел да откаже властта на казанчията, но тогава губел земята си... Градските господари съставили рицарското съсловие „сувари“, този разред бил сформиран по проект на суварските търговци и занаятчии. По-дребните измежду тях били приравнени с бахадирите, средните - с беговете, валиите, стотниците, а знатните били улани... При вражеско нападение те съставяли опълчението кавеси (стрелци) и освен това в мирно време издържали отряди наемна войска и служели като яубашии (офицери)...

Канът забелязал, че страната не е достатъчно укрепена и при това е обкръжена от врагове. Заменяйки част от данъка на игенчеите със строителна повинност, Джафар предприел построяването на валове и крепости. Непосредственото ръководство на строежите канът поверил на Аскал, женен за дъщеря му, а за негов помощник назначил бега Джулут. Тези пълномощници обиколили страната заедно с кана, сеида Бакир и писаря (секретар, тебир) Абдаллах и отбелязвали местата за строеж на крепости. От мястото Шепше край Дяу-Шир на рекичката Нарат-Елга те пропътували до спирката Мардуан на Ахтай, от нея поели към спирката Урнаш на река Утиг (откъс от ръкописа на свода: „Град Урнаш след смъртта на дъщерята на кан Мохамед-Алам – Кюхри – бил наречен с нейното име“), след това тръгнали към местността Такта между Ахтай и Кичи-Чирмишан, край който Байрак атакувал тюркмените. Сеидът благословил строителството на крепости по тези места и така били построени градовете Шепше - той и Ас-Кала, Мардан, Урнаш и Такта. А майсторите станали предци на бъдещи знатни родове: Чути от Такта, Абрак-Хум и Убар. Всички те - каменоделците Чути, грънчарите Абрак-Хум и медникарите Убар се преселили в после в Банджа, а потомците им се прославили и в Банджа, Болгар, Буляр, Нур-Сувар...

След това били обновени крепостите Теркеч в Сулча, Нур-Сувар, който назовавали и Баринту - в памет на барините на Алабуга, построени били крепости в Кермек в чест на сина на Аскал (Асколд) Кермек, Терсек на Сулча-су, Дебер на Зюя-Идел. Дебър била последната крепост, изградена при Алмъш. После, при Газан, построили крепостите Матак между Кичи-Чирмишан и Сулча, Нукрат между Ахтай и Кичи-Чирмишан, Банджа, Буляр, Камъш на Кинел, Симбир, Газан-Дебър на Зюя, Кашан и Тухча на Агидел, Тау-Керман на устието на Зюя-Идел, Таш-Болгар, Субаш-Симбир и Караджар на Планинската страна, Джилан на Чишма. Градовете при Газан станали вече тридесет...

През 924 г. починал емирът Марджан или Мардан, в негова памет провинция Беллак вече я наричали и Мардан. Балус се оженил за дъщеря му Сузби и след Мардановата смърт беллакците направили бега губернатор на своята провинция. Правото сами да избират своите губернатори марданците получили от кана заради оказаната му помощ по време на Войната на бейовете. Управителите на Беллак получавали и титлата емир, носена само от роднини на кана и няколко знатни бегове. Макар Алмъш и Мардан не

винаги да се разбирали, канът тежко преживял неговата смърт.

- Всевишният прибра всичките ми братя, значи скоро идва и моят ред - казал той на писаря Абдаллах. Заедно с приготвянето си за пътуване към другия свят Джафар бързал да завърши реформите. Той подарил автономия на жителите на Болгар, после и на Нур-Сувар. В Нур-Сувар по-късно построили мечета „Ел-Хум“, а от управата му възникнало едноименното братство. Членовете му, отказващи се от всичко земно, неуморно разпространявали светлината на истинската вяра по всички краища на страната...

Балус, завиждащ на суварите и болгарите, също разгърнал строителството на градове и укрепления. Така през 925 г. той обявил Банджа за нова столица на Мардан, също ѝ казвали Банджа-Буртас и Нуша-Банджа... Своя Съборен мечет банджийските граждани с удоволствие нарекли „Сабан“, това им напомняло за старовремските привилегии и произхода им от сабанските родове... Той построил и няколко гостилници в Идел, едната нарекъл на жена си - „Суз-Урънъ“. Балус винаги се съветвал с жена си, когато трябвало да вземе някакво решение. Сред хората Сузби се ползвала с такова уважение, че след смъртта на баща ѝ тя управлявала Беллак известно време. В Мардан обаче всички важни решения се вземали от окръжните меджлиси - на десния бряг - Буртаски и Арбугински, на левия - Баджанакски (Печенежки) и Кинелски. За разлика от меджлисите (парламенти) в Болгар, Сувар и Буляр в тях дейно участие вземали потомците на бейовете, наричани аксакали. В окръзите по десния бряг повече били наследниците на сакланските, сабанските и маджарските бейове; по левия били повече тези на печенежките родове. Доста мардански печенеги в годините на нашествията на тюркмени, кипчакски тюрки и мангули избягали в окръзите Беллак и Тамта-Башкорт на десния бряг. Под тяхно влияние част от маджарските българи започнала да произнася Ц вместо Ч, а башкортските българи h вместо с. Примерно така...

Най-големи доходи на Мардан носели търговските мита, тъй като всички пътища от Вътрешна България на запад и на юг минавали през градове, страноприемници и гостилници в Беллак, а и били поддържани в отлично състояние. Често се случвало търговците от Болгар да предпочетат пътуването до Кан не през Мартюба, а по дългия, но по-добър път - през Беллак. Марданците много се гордеели и с това, че и великият посланик минал през техния край. Рази пропътувал през Арбуга, Буртас, Рази-Суба, земите на мухчийските башкорти или маджарите, подчинени на Буртас и напуснал Беллак през последната българска станция на Хорисдан-юла - Борун на река Борун-Инеш - приток на Шир (Дон). По-късно я нарекли и Яучи. Защо - историята разказва различни неща. Някои казват, защото станцията била на самия нос на завоя на реката. Други смятат, че на това място водата стигнала до носа на пресичащия през реката първи български търговец и той я нарекъл Борун-Инеш (Воронеж). Преди нея великият посланик правел почивки след Рази-Суба на станциите Купер или Кубар на река Кубар, Буртас-Симбир до река Карга, Йозек, Ишна на река Ишна, Леубат или Айбат...

Глава 11. За Хорис-юла и разбойничеството по този път

След Борун-Инеш спирки по пътя Хорис-юла имало в Сарък-Кун, където правели панаир и продавали прекрасни овце и овчи кожи, Сигир на преправата през Шир (Дон), Чарши и Балин на река Саз-Идел (Сосна). След Балин вече се срещали антските маршрути от бившия кара-български град Хурса (Курск?). Станцията Балин била построена от Караджар и наречена на родното му място. Хорис-юла бил смятан за третия по значение път в България след Нукратския и Бухарския и за неговата безопасност българските канове реагирали бързо и не пестели сили... Керван-сараите в Болгар, Нур-Сувар и Кермек били държавни; в Арбуга, Соям-Ак и Рабат – арбугински; в Шарик,

Буртас, Рази-Суба, Хорисдан или Кубар, Буртас-Симбир, Йозек, Ишна, Левбат и Яуча - мардан-буртаски и се обслужвали от наши българи. Станциите Сарък-Кун, Сигир, Чарши и Балин се стопанисвали от буртаси, които плащали десятък от доходите си на беллакската хазна. При това ширските буртаси отлично знаели за роднинството си с марданските българи от буртаски произход и много добре се разбирали с балинските и руските си роднини - мурдаските улчии и антите...

Тази част от Хорис-юла била смятана за най-опасна и открита за нападенията на тюрки и балинци, но на открит грабеж се решавали малцина. Най-големият такъв бил по времето на Борин сугъшъ (Борънската война) и се случил около 1110-1111 година... В 1107 г. Шарихан (Шарукан в руските летописи), син на Кур-Батир, закъснял с нападението над Балин (Суздал) и канът го обявил за виновен за неуспеха на похода към Балин и за метежник. Кур-Батир оглавявал при Балук наемната куманска войска на Ашраф в Саксин, после бил катавил (командващ гарнизона) на марданския град Шарик. Тук през 1041 г му се родил синът Шарихан, кръстен според едни на града, според други - на кана Ашраф/Шараф... От баща си унаследил високия ръст, смелостта и необикновената физическа сила. През 1040 г. пред кана се явила нова тълпа тюркмени и той им заповядал заедно с брата на Гали Курмиш - Рахман и Кур-Батир да завладеят Бурджан. В рамките на година без особени затруднения те подчинили Джураш (Сурез), Саклан, Кашик и Тамя-Тархан, като изгонили от Тамя-Тархан ромейските наместници. Уруският бег Ар-Аслап (Ярослав) признал тези области за български, но след смъртта му в 1054 г. синът му Бат-Аслап (Святослав) заедно с ромеите атакувал Тамя-Тархан (Тмутороканъ) и прогонил неочакващия нападението Рахман от града. Разгневеният кан понижил Рахман от Хин-Кала като началник на заставата в Яучи, такова прозвище получили и потомците му. Зарадваните от поражението на бурджанския тархан тюркмени внезапно вдигнали бунт и нападнали Хин-Кала. Няколко месеца нашите били обсадени, изгубили Кур-Батир и чак синът на Гилас - Балус - успял да ги победи. Тюркмените избягали и се укрили в уруския град Бури-Аслап (Переяслав-Хмельницки), населен с балинци.

Балус искал да сравни тая крепост със земята, но братът на Бат-Аслап (Святослав) Сип-Булат (Всеволод Ярославович) смекчил сърцето му с изплащане на огромен откуп, съобщил му за бягството на тюркмените в Крим и обещал да се разправи с тях в случай, че се върнат. През 1060 г. те се върнали, но били победени от Сип-Булат и в голямата си част отново постъпили на служба при българите в Саксин. Скоро обаче се разбрало, че Сип-Булат тайно е наел тюркмени на служба и Балус заедно с младия Шарихан разсипали владенията му. През тази същата година куманите решили да заемат бившата тюркменска област, избрали за свой хан бившия Шариханов роб Асан и заминали от Саксин. Шарихан тръгнал насила с тях, понеже заплашили да избият роднините му. Не след дълго попаднал в плен при антите, Ахад го откупил и той отново почнал да служи на държавата. Немилостта, наложена му от Адам, го накарала отново да стане тюрк, но за кратко. В 1107 г. антите и балинците начело с Бат-Балик и Асановият син Айюбай разбили Бунек, към когото се присламчил Шарихан и ханът избягал към Шир (Дон). Урусите го преследвали и през 1109 г. край Сигир му отнели последните камили, юрти, каруци и хора. Само с една дружина Шарихан едва успял да се укрие на станцията Сигир. Балинците предлагали да вземат с пристъп гостилницата, но грижливо отнасящите се към Хорис-юла анти се отказали и така спасили и хана.

След оттеглянето на урусите Шарихан се придвижил с отряда си към сина на Рахман, Авар, който тогава се намирал в Яучи. Възмутен от поведението на балинците, Авар Яучи на свой риск и отговорност взел Шарихан на служба. Бегът не познал. През 1110 г. синът на Сип-Булат Булимер (Владимир Мономах) със своите балинци и тюркмени и Аюбай нагло нападнали Яуча след отказа на Авар да предаде в техни ръце Шарихан.

Нашите знаели за нападението от Саричин - един от синовете на Шарихан, принудително подчинил се на Аюбай, и отрано подготвили станцията за отбрана и разположили стрелци. Когато куманите и тюркмените атакували, като осеяли пътя си с трупове на коне и хора, марданската конница атакувала от двете страни на Носа и го обсипала с дъжд от стрели. Балинците се оказали в центъра на ада и не знаели как да се измъкнат. Най-накрая куманите и тюркмените преодолели ужаса и се хвърлили срещу конните стрелци, за да спасят живота си. Едва приближил врагът и стрелците направили място на стоящите зад тях буртаски и арбугински дружинници, а те го спряли с насрещни удари с копия. Нашите рицари извадили брадви и саби и обърнали неверниците в паническо бягство. Балинците избягали още преди това и Булимер цял живот се страхувал да влезе в бой с българите... (Булимер Карак е Владимир Мономах, бел. прев.).

Шарихан със своите се хвърлил в преследване и застлал с вражески тела разстоянието от Борун-Инеш до Шир. В Яучийската битка 6000 наши убили 10 000 врагове, като загубили 50 пехотинеца и 450 конника. За вярната служба Адам простил на хана и му дал пожизнено право да събира данък от един аул в Тиганакски уезд на Байтюбинска губерния. Тъй като старият Шарихан се наричал „син на Кур“, то и аула наричали още приживе на негово име Курналь. Синът му Саръчин изоставил Аюбай с надеждата за спокоен живот на Шир (Дон). Но, униженият Булимер на следващата година накарал сина си Мишдаулъ (Мстислав) да атакува Учел и да разположи на хлъзгавите склонове на Богил-тау почти цялата галицийска войска от 7000 души, а сам той заедно с Аюбай запалил Сигир и разбил Саръчин. Ханът отстъпил към Ял-Инеш, десен приток на Шир, вливащ се по-отвисоко, но Булимер и Аюбай със своите балинци, тюркмени и кумани се отправили натам. Щом те се изправили срещу Саръчин, брат му Атрак се откъснал от Аюбай и се хвърлил срещу неверниците. В края на краищата те били сразени, но се наели на служба при Държавата и благодарение на това спасили една четвърт от хората си. Останалите - предимно старци и деца - загинали на полето край Ял-Инеш, което после нарекли Гибелното поле. Войната не стихнала, понеже Булимер отказал да възмезди Държавата за своите нападения по Хорис-юла.

През 1113 г. двамата сина на Шарихан отмъстили на Аюбай, като нападнали стана му край Кичи-Шир; неверният хан успял да избяга при Булимер и оцелял благодарение на защитата му. Същата година Булимер заел уруския престол в Башу и за това според договора с антските търговци обезщетил Държавата. В 1116 г. младите балински бегове запалили станциите Балин, Чарши и Сигир, а пък Аюбай заедно с Бунк превзели Хин и докарали към Рус много пленени български печенези и тюркмени. Заселили ги близо до барините, които показали недоволство от извършените от Булимер грабежи по пътищата. Балинският бег се оправдал, че младите бегове са извършили злодеянията си без негово знание, а тюркските ханове не му се подчиняват. Всъщност той не тръгнал на поход само поради страха си от българите. Без да показва явно, зловредният балинец, наречен от нашите Карак, поддържал разбойниците. Веднага след като Аюбай завладял Хин, той оборудвал в Киче-Шир на половината път от Хурса до Харков крепостта Чали-Кала, за да я свърже с Хин и ислямските страни, като заобиколи Булгар. Това силно разтревожило кана и отговорът му не се бавил дълго. През 1117 г. беллакски отряд начело с Авар разгромил Чали-Кала до основи. Антите, които обитавали града, се предали без бой и били пуснати. Пленените в крепостта балинци били заставени да построят крепост в Кашанска губерния и тя била наречена също Чали. За спомен Авар се нарекъл още и Чали-бей. Същата година била довършена и ордата на Аюбай, а намиращите се в Хин антски тюркмени, печенези и кумани презглава бягали към Рус. Адам се провъзгласил за кан на Дешт-и-Кипчак и преселил синовете на Шарихан в Хин, но в 1120 г. Атрак с част от хората си внезапно заминал в Грузия. Тогава дошъл на власт емирът Колин и незабавно настоял Булимер да върне саксинските тюркмени и печенези, но Балинецът

върнал нашия посланик с отказ. Когато хините узнали това, въстанали и се укрепил с част от барините в техния град Бариндиу. Чакацият от по-рано в Балин отряд на Авар завзел с помощ от антите Хурса и заплашил Булимир с нападение на Бащу заедно с антския бег и Сип-Булат. Посланикът на Авар предал на Булимир-Карак присмехулните думи на бега: - Ако се признаеш за виновен пред кана на Булгар, аз ще се застъпя за теб да ти върне златния шлем, дето го загуби, когато бягаше от Борун-Инеш заедно с веслото, което синът ти Джурга загуби (Юрий Мономах), докато бързаше да отплава от Болгар! Като знаел, че всички анти в Рус съчувстват на българите и са готови при удобен случай заедно с тях да приключат с балинците, Булимер предал на Чали-бей всички саксини и обединилите се с тях барини, а също заплатил тройно нанесените от него щети по пътя Хорис-юла и започнал отново да плаща наложения му за Джир (Ростов) данък. Половината от собствените му тюркмени, печенези и кумани също избягали от Рус в Крим. Така завършил най-големият грабеж по пътя Хорис-юла и така бил наказан за това Булимер.

Глава 12. За смъртта на кан Алмъш-Джафар и за управлението на синовете му

Кражби имало и по другите пътища, но особено често ставали по пътя Артан-юла, водещ от Булгар в Артан (Прибалтика) през Джир и Галич (областите на Ростов и Новгород Велики)... През 925 г. на грабеж се вдигнал самият Угър Лачин и превзел внезапно Джир. Този път грабежът бил толкова голям, че сам Алмъш, без да обръща внимание на зимния студ, поел към Ростов, за да сложи нещата в ред. С приближаването на кана Угър избягал, като оставил в града силен отряд. Ростовският губернатор, Караджаровият син Салман, за да изкупи небрежността си или по-скоро, доверчивостта си, не отворил работа за дружината на Джафар и сам отвоювал Ростов обратно. Остатъците от гарнизона избягали в планината, издигаща се редом с града и решили да се отбраняват. Нашите решили да не си усложняват живота излишно и просто обградили планината. На следващия ден те се изкачили нагоре и намерили замръзналите тела на балинците и галисийците...

По обратния път през спящата гора върху кана внезапно се нахвърлил огромен мечок и му нанесъл дълбоки рани, преди охраната да го убие. Независимо от лекарските усилия Алмъш починал от загуба на кръв. Погребали го край българското укрепление Гюлистан, което сам той нарекъл така за спомен от любимата си дъщеря...

Уланите вдигнали на трона Газан, когото наричали и Хасан, и Казан. Царуването на този кан било същинско бедствие за страната, както писал в книгата си „Хон китаб“ Мохамед-Гали. Вярно е, че Якуб наричал Газан „светец“, но това било по-скоро от съжаление...

Преди всичко Газан почнал да раздава земите, принадлежащи на сербийските и арските кара-чирмиши на своите дружинници като наследствени владения. Тия игенчеи (селяни) почнали да наричат курмиши, а господарите им, в памет на Газан - казанчии или улани. Когато апетитите на уланите нараснали, канът почнал да раздава кара-чирмишките и чирмишките аули в Ечке-Булгар или Буляр-Йорт, чието население още било в старата вяра. Всичко това станало с благословията на сеида Ахмед Бакир, който станал пръв приятел и съветник на Газан. Якуб-Кази потвърждава, че Ахмед произхожда от рода Бармаки и че през 737 г. бурджаните приели исляма от ръцете на Хамад Бармаки, оглавяващ посолството на султана при хазарския хакан.

Син на Хамад бил Яхия, негови синове са Джафар и Фадлан. Джафар бил везир при султана Харун ал-Рашид, но го оклеветили от завист и го убили. След смъртта му наставник и възпитател на Джафаровите потомци станал брат му Фадлан и затова бащата

на сеид Бакир носил неговото име. Син на Джафар бил Хамад, негов син бил Рашид, негов син бил Абас, баща на Фадлан и дядо на сеида Ахмед...

Със жестокостта си Газан и Бакир силно настроили народа срещу себе си. Много селяни избягали по това време в Беллак. На кана му се искало да ги върне, но Балус бил твърдо решен да следва закона, според който беллакци не се предават на когото и да било и Газан отстъпил. Все пак той се опитал отначало да смъкне от власт емира със съучастието на марданските бейове, търпящи загуби от преселниците, но Балус извикал на помощ печенезите и в края на краищата прекратил роптаенето с предаването на бейовете на част от субашкия данък от приходните селяни. Няколко бея, разбира се, преминали под Газанова власт и канът укротил жалбите им, като прехвърлил техния Симбирски окръг от Мардан към Нур-Сувар. Било ред на Балус да се примири с това...

Недоволството на селяните, останали в Ечке Булгар се превърнало в метеж, оглавен от Байрак и сина му Бел-Субаш или Була. Байрак не можел да гледа гоненията на бившите си чирмиши и заедно със сина си през лятото на 925 г. вдигнал бунт. Исканията им били връщане на установения от Алмъш ред и свалянето на Бакир от власт. Байрак се укрепил в Шепша, а Бел - в Булярския гарнизон, чийто защитник бил. На Газан останали верни нур-суварският улугбег Аскал и синът на Джулут - Татра-Ахмед. Последният бил женен за дъщерята на тебира (писар) Абдаллах, но не могъл да удържи верноподаническия натиск на тамтайските си бейове, на които канът разрешил да събират от избягалите селяни кара-чирмишкия данък. Джакън, също зет на тебира, избягнал изкушението да се обедини с Байрак съвсем случайно: основаната от него и подвластна му Тухча за негов късмет била заета от флота на Хум, доплувал от Джир. Подшушват, че канът поръчал на капитаните (салчибашии) да убият претендента за трона във всеки един случай, но Хум пощадил Джакън като роднина на Абдаллах. Работата била в това, че джирският вожд бил изпълнен с благодарност към тебира, който го спасил от гнева на Алмъш след набега на Угър към Джир... (Хум е Светослав Храбри, бел.прев.)

Притиснатите от две страни от нур-суварските феодали и тамтайските бейове въстаници се предали без бой, ако не броим малкия сблъсък край Буляр. Виновник за него бил Бел-Субаш. Майка му била дъщерята на Бат-Угър - Хадича, от която наследил богатирската сила на Мумин. Бат-Угър бил невисок, но широкоплещест, с тяло като от желязо и Бел бил точно такъв. За разлика от добродушния и сдържан Мумин Бел-Субаш се отличавал с невероятни и почти несдържани своенравие и нетърпение. Баща му се надявал да се заеме с търговия или да усвои някакъв занаят, но Бул, разбира се, нямал търпение да се захване с това най-славно и заедно с това много трудно дело и предпочел службата. Влечението му към военното дело се обяснявало също и с въздействието на майка му, която харесвала воинските забави и смело излизала на кървави дуели по време на военните сборова. Слухът за тежкото ѝ копие бързо се понесъл из страната и нямало много желаещи да мерят с нея сили и бойно изкуство. Казват, че Мумин цял живот мечтаел за син, но Аллах не му дарил такъв и мечтите му се въплътили в дъщерята Хадича и оформили характера ѝ като на мъж. Байрак я спечелил само с това, че успял да я победи на дуел...

Бел-Субаш отказал да се предаде на Аскал (Асколд) и настоял поражението му да бъде прието от Татра-Мохамед. За съжаление Аскал му отказал даже тази дреболия, тогава Бул се проврял през редиците на нур-суварците към Шепша, където се предал на Татра. Канът нямал нищо против да убие своенравния бей, но той и баща му били спасени със застъпничеството на Татра-Мохамед.

Все пак бейовете и хората им били наказани, като ги изпратили да строят Буляр. През същата година там вече била вдигната вътрешната крепост, но Газан им заповядал да насипят нов вал и да застроят пространството между него и крепостта. "Наказание" споходило и Михаил. Като виждал във всеки заговор сплетни на Ялкау, канът го

изпратил като посланик в Багдад при емира на всички мюсюлмани и му предложил да извърши поклонение. Тебирът Абдаллах сметнал за най-благо разумно да отпътува заедно с Микаил...

930-та година, както пише Мохамед-Гали, била гладна и преди зимата положението на хората станало нетърпимо. Навсякъде тършували бирниците на кана и изземвали последната храна. Чермишите били съвсем изтощени от безкрайното строителство на Буляр и дори винаги съдържаният Байрак се отчаял напълно и възкликнал: - О, Тангра! Ако накажеш мъчителя-кан, ще ми докажеш истинността на ислямската вяра и аз ще я приема! Намерил се доносник и беят от страх за живота си избягал със сина си към Планинската страна. Тук ги застигнала вестта за опълчването на Мардановия син Хадаш или Хаддад срещу кана и те го подпомогнали с изтребването на бирниците (билемчеи) в своята околия.

Мардан бил син на Джилки и мурдаска, а майка на Хаддад била буртаската господарка Леклек, затова той се ползвал с любов и доверие както от страна на нашите българи, така и от улчийските мурдаси, наричани още батиши (вятичите). Това име дошло от сабански език, означавало „запад“, защото след бягството си от Буляр мурдасите се заселили на запад от сабаните...

Хаддад бил твърде горделив и на предложението на беллакските бейове да ги оглави след смъртта на Мардан отговорил така: - Ако седна на някой трон, това ще е само тронът на кана!

През есента на 930 г., когато възмущението на народа от управлението на Газан достигнало своя връх, той сметнал за удобен момента да завладе трона и заминал от своята станция Кубар или Хорисдан за Болгар. Не успял да премине Идел край Арбуга, защото го спряла флотата на Хум и той отстъпил в Буртас. През зимата Газан потеглил срещу него, но Хаддад с най-близките си джури отишъл при батишите. Поразени от великолепните дрехи и оръжия на емира и воините му, те го избрали за свой бег. За спомен от това събитие Хаддад се нарекъл още и Качкин, родът му занапред наричали Качкин или Хаддад. Своята столица, построена по буртаски образец той назвал с името на последното си българско пристанище - гарнизона Хорисдан (Путивл). Наследниците му представлявали заплаха за управниците на Булгар и Рус; като принцове от рода Дуло те можели да претендират и за двата трона, затова и едните, и другите не жалели усилия да изкоренят тази българска династия. Дълго време труднодостъпният Батиш спасявал рода Качкин. През 964 г. обаче Борис им отнел Кан (Канев), а през 1088 г. канските батиши отцепили от Батиш и Кисанска област (Рязанска). Накрая през 1112 г. Булимер-Карак с щурм превзел Хорисдан от благодарност за убежището, дадено от Качкините на куманите на Шарихан и оставил на последния Марданов потомък Хаддад-Шамгун (на български звучи като Симеон) само малка част от Кортджак. По-рано, през 1088 г. Ахад Мосха построил с разрешение от Батиш-Шамгун крепостта Мосха (Москва)... След това синът на Хаддад-Шамгун - Кучак - замислил да избяга в Булгар и също получил прозвището Качкин. Кучак имал синовете Яхам и Аслан от сакланска княгиня и дъщеря Банат от батишка. За дъщерята се оженил балинският бег Хан-Тюряй (Андрей Боголюбски) и имали син Кинзяслап (Изяслав). Яхам останал на служба в Балин (днес Украйна), Аслан заминал за Булгар при чичо си - сакланския бей Батир. Тук той организира стопанство, което добивало и обработвало камък. Самият Аслан изсичал по камъка надписи, фигури, растения, животни и хора - както при дърворезба, правел скулптури и те били като живи. Когато старшият син на бега Хан-Тюряй - Кинзяслап умрял от раните, получени от него през войната от 1164 г. в Булгар, самият Хан-Тюряй помолил Аслан да дойде и да украси със скулптури гробницата на Кинзяслап край Киев. Аслан се съгласил - все пак бил негов чичо. После пътувал и до Булимер - да украси с резба по камък главния градски храм. Синът му Яхам, кръстен на чичо си Яхам, украсил

храма в балинското градче Джурга. Неговият син Абархам, бивш член на ордена „Ел-Хум“ и даващ много средства по издръжката му, бил убит от уланите край булярската църква „Нишан“. Като се боял да не бъде осквернен бащиният му гроб, Абархамовият син Ас ми разреши да пренесе останките му в Булимер, откъдето някога потеглил за Булгар Аслан...

Потомци на още двама Хаддад-Шамгунови синове - Ислам-Батиш и Байтуган - живеели в Булгар. Те се преселили в Булгар, понеже им дотегнали униженията и тук започнали търговия в северните земи на Държавата. Отначало Батиш търгувал на изток от Бей-су, край реката Шегор (Крава). По-рано тая река се казвала Урса. Когато той започвал дейността си там, другите търговци - шималчии и чулманци - се подсмивали със съмнения за успеха на предприятието му. Обиденият Батиш поспорил с тях и обещал да превози по Урса не само себе си, но и жива крава. Вместо думата „крава“ той използвал хунската дума „шегор“. Ислам обичал да изпъстря речта си с хунски думи, така показвал образованост. По този начин умилявал муллите, нарочно, за да се отличава от простолюдието, което заучавало в медресето неразбираемите вече думи на хуните... Този обичай на бурджанските мулли бил одобрен от сеид Бакир, който цял живот запазил надменността на персийските велможи. Кан Ялкау опитал да прекрати това, като изселил от Болгар всички говорещи бурджански мулли, но те се преселили в Нур-Сувар и пак проповядвали по старому. Сред народа изразът „бурджан теле“ придобил значението на изкривена реч, затова говорещите с печенежки акцент тамтаи или башкортски българи били наричани от булярците „бурджани“. Все пак благодарение на исляма една хунска дума – шегор - оцеляла на север, понеже той все пак довел жива крава до река Урса и оттогава я наричат Шегор-су. Синът му Гусман също търгувал отвъд Бей-су и получил прякора си Шегор, после му отесняло и веднага след присъединяването на Тубчак към Държавата отишъл още по-далече. В първата си обиколка Шегор стигнал до река Иджим или Ишим и я нарекъл с името на сина си. Тая оймекска река получила името на знаменития себерски или маджарски хакан Иджим - баща на Башкорт, по името на когото себерите били наречени башкорти. На тази река бил любимият стан на оймекските ханове, а казват, и на самия Иджим - Къзъл-Яр. Мястото е наистина живописно, видях го с очите си, когато ходих към Бату през 1232 г. Тогава минах през Дим, Агидел, през която се добрах до устието на Стерла, Мияс, езерото Чубар-Кюл, крепостта Чилибе, където добивали желязо и превозвали към Банджа и Буляр всичко добивано в Урал, реката Туб, наричана още Соб, Собол и Тубил... При второто си пътуване Гусман стигнал до Чулим-су или Чулмъш, като минал след Ишим през Артиш по Сюрхотския превал, Оймек-су или Ям, по чието име се наричали северните киргизи. Байгул е по-високо от устието на Чулим (Колима). Целият този път нашите нарекли Чулимски или Чулмъш-юла, а също Хон-юла и Хот-юла. В негова чест Иджим нарекъл сина си Чулмъш... Там търговецът научил, че по Байгул-су от Чулима чулмъшите стигат до себерския (сибирски) народ байгули и тръгнал натам. По пътя давал имена на реките и ги записвал върху брезова кора. След устието на Чулим-су Гусман минал през устието на неголяма река, нарекъл я Катъ. На следващата река дал името на чичо си Байтуган, на последващата – името на тамтайската рекичка Дим, последващата нарекъл Баг, защото край нея сънувал градина, поредната рекичка наименовал Ахан...

Скоро след това се срещнал с Байтуган и улугбега на булгарската провинция Байгул, тархана Булим. Булим съобщил, че вече се е договорил с Курган, улугбег (гуверньор, велик господар, губернатор) на българската провинция Тубджак за общата граница между двете губернии. Тя тръгвала от река Байтуган до място на Тубил между устията на реките Ишим и Тамян и продължавала нагоре по река Асад, наречена така в чест на починалия при управлението на Ялкау търговец Асад. Наследниците на Асад, който съпровождал Микаил при пътуванията му на изток, владеели добива и превоза на голяма

част от намерените в Урал метали и скъпоценни камъни. Асадови имали къщи в Буляр, Болгар и Нур-Сувар, но главният им дом била станцията Стерле край устието на едноименната река. Оттам във всички посоки тръгвали пътища. Границата между Ура и Байгул вървяла по Собол или Байгул, после почти достигала устието на Тубил и отивала нагоре към Асадови. Източната граница на Байгул обхващала низините на реката Ени-су (Енисей) и станове на народите тойма и дюд, оттам тръгвала към реката, която Байтугановият син Таз-Умар нарекъл на прякора си Таз и в чието устие вдигнал крепостта Менхаз (Мангазея), от нейните височини - надолу към низините на Ката-су, а от тях - към Байгул-су... Мястото на срещата било много удобно и Байтуган заповядал там да бъде построена крепост. Тъй като на срещата имало 50 от хората на Байтуган и още 50 - Гусманови, решили да я назоват Сюрхот (Стоте хуна, по-късно Сургут). Пътуването от Болгар до Колима трае около три месеца, но не е толкова затормозяващо, защото оймекските киргизи са навярно най-гостоприемният народ в света и почивките сред техните пасища са повече от приятни.

Целият път - от Болгар до Чульм-су, от Чульм-су до Сюрхот и от Сюрхот обратно към Болгар - се наричал „Далечният път“. Ако искаме да стигнем от Сюрхот до Болгар, ще се спуснем от тази крепост на Байгул-су (река Об) към устието на река Хонта (Конда). Пътят след нея се охранявал от себерите-хонти, затова я кръстили така. От Хонта карали към спирката Булим на мястото, където се сливат реките Булим и Тауда, оттам към станцията Ладж в устието на река Ладж-Уба (Ляля). Край тази река се залутал търговецът Ладж-бай, бащата на търговеца Асад и едва не тръгнал по нея към река Кук-Сузбай (Северна Сосва) вместо към река Сузбай (Сосва). Двете реки получили името на бащата на Куш - първият бей на хонтите, подчинил хонтските области Бершуд (Башкортостан) и Ура на българския кан Джилки. Хонтските съпровождачи недоразбрали Ладж и го повели не към правилния Сузбай. За спомен от недоразумението хонтският бей Мал нарекъл реката Ладж. От гарнизона Ладж ще пътуваме до гарнизона Сузбай на река Сузбай, от нея - към гарнизона Тура на река Тура, от нея към гарнизона Тагил на река Тагил, основан от сина на Мал - бея Тагай. От Тагил ще продължим към Чилба-су, където има страноприемница Кунгур, което на хунски език означавало „място за нощувка“ (кангар, хангар – бел. прев). Оттук вече по Агидел и Чулман стигаме до Болгар... От Сюрхот ходели също до Менхаз, а оттам към реката Ени-су (Енисей), където живеят народите дюдъ и тойма. Вождовете на дюдъ и тойма Касан и Кулян се срещали с Хабдулла Челбир и даже са се сражавали със Сип-Булат. Те разказвали, че отвъд земите им се намира огромният горски край Дингез (Море). **Наричал се така, защото след него имало безкрайно море, където живеели съплеменниците на хоните – именците. !!!** Бейовете казали, че им е по-близо да отидат до морето, отколкото до Болгар, но пътят бил много тежък и да вървят по него се осмеляват малцина, и то рядко. Освен това хората избягвали този път, защото след заминаването на хоните жестокият народ менкул (предполагам бъдещите монголи) поробил именците и сега те били в окаяно състояние. Този народ по-рано се покланял на добрия многогорък бог Менкул и бил благочестив, затова получил и неговото име. След приемането на християнството обаче менкулите се озлобили. Казвали още, че за щастие са подчинени на Булгар - на техния език Вар, защото менкулите се боят от българите и затова не пресичат Крайморската гора....

Докато четях и слушах всичко това - покрай разказите за схватките за трона, винаги оставах удивен как мъничкият сблъсък в Ечке-Булгар се е отразил на състоянието на цялата ни огромна Държава от Кумик до Дюдъ. Ето и през зимата на 930 г. съдбата на империята се решила в нищожното стълкновение на шепа субаши и феодали в окръга Улем, където дошъл Газан да накаже Байрак и сина му. Принудата и насилията на царските улани настроили поголовно всички срещу тях. Последната капка преляла, когато канът пратил уланите да разсипят метежния окръг. Тази му недалновидност

предизвикала всеобщо възмущение. Научил, че Газан с малък брой дружинници лагерува близо до въстаниците, Бел излязъл от укритието си и през нощта атакувал кана. Въстаниците били необичайно предани на вожда си, понеже той ги обявил за субаши. Те убивали без пощада неподготвените улани и обезглавили самия Газан, преди Бел да успее да ги спре. Оттогава това място, после и градът там нарекли Шонгит....

Научил за това, Микаил, който вече бил в Банджа, заминал за Болгар и веднага бил качен на трона. Абдаллах, вече на поста везир, предложил на кана да се върне към законите на Алмъш и да избягва сблъсъци с българските селяни. Ялкау отчел тези съвети, но предпочел да не влиза в спор и с феодалите. По негово нареждане всички селяни от Вътрешна България били обявени за субаши, една част от тях плащала данъци към държавата, а другите поели издръжката на 20 000 дружинници от трите провинции на Буляр. На феодалите се давали наследствени права върху нур-суварските и българските земи на Планинската част, населена със сръбски и арски селяни-езичници. Само някои части от Планинска България, заети от български селяни, били обявени за субашки и чирмишки райони. Възмутен от земевладелците в Ечке (Вътрешен) Булгар, канът заявил, че в случай на съпротива от тяхна страна ще ги остави сами да се оправят със селяните и те волю-неволю се подчинили. Ялкау опростил Бел (Бул) и го назначил за войвода на Булярската крепост, която той построил заедно с баща си, защото Байрак, който приел исляма и името Амир, скоро след това починал. От уважение към баща си Бел-Субаш също приел исляма и името Нуретдин. Той бързо досвършил нещата и на стари години заблудил децата си, като им казал, че Буляр е наречен на неговото име, Бул. Така е написал Мохамед-Гали по думите на бега Газан, Булов потомък...

Абдаллах, доволен от реформите, посветил на кана съчинението си „Кисекбаш“ или още „Кисекбаш китаб“. Бакир (ибн Фадлан), както писал придворният писар, се отнасял към Микаил с открита враждебност, затова към сеида отвсякъде пристигали с оплаквания земевладелци. Без да взема предвид, че канът заповядал на всички алпари (рицари) да отрежат плитките си като наказание за Газановата смърт и сурово наказал сръбските и арски въстаници, присъединили се към Бел и обвинени за смъртта на Газан, Ахмед ибн-Фадлан го обявил за „цар на езичниците“ и на тайно събрание подканил феодалите да посочат за държавен глава по-достоеен човек. Чувало се, че той нямал нищо против да утвърди на трона собствения си син Насър или себе си и даже заповядал да отсекаят монети с името на рода си - Бармак. Синът на Аскал - Кермек - разказал това на Микаил, който веднага заминал за Нур-Сувар заедно с отряда на бега Амир. Като се сблъскал на моста с един от феодалите - Джулутовия син Ахмед, който не му сторил път, Бел-Субаш го хвърлил в рова и ужас се вселил в сърцата на велможите. Окуцелия след това улан наричали Аксак-Ахмед. Микаил влязъл, яздещ коня си, в мечета „Нур“. Сеидът се развикал на кана незабавно да напусне мечета, а когато той отказал, ударил коня му с камшик. Бул със своите булярски дружинници, ненавиждащи феодалите, веднага заловил сеида и по заповед на Ялкау го хвърлил в затвора, облечен в конска сбруя за наказание за оскърбяването на коня му. Там хранили злополучния Бакир със сено и скоро той умрял. Частта нур-суварски търговци, които били на страната на сеида, канът изселил в Рази-Суба и марданците с присмех наричали града „Сувар“...

Вътрешните работи заемали повечето време на Микаил за разлика от външните и Маджар успял да подстави като бег на Кара-Булгар Алмъшовия син Мал вместо верния на Булгар Ръштау (Ростислав, Расате?). По-късно синът на Абдаллах - Мамли - заминал за Хорисдан и привлякъл Мал на страната на кана. Като заплашил да притисне Хазария от две страни, старият Абдаллах получил съгласието на Маджар да плаща данък на Булгар и да приеме посланика на кана - собствения си син Мамли. Това разтревожило хорасанските (хорезъмски) емири, които се стараели да овладеят Хазария. За да досади на Саманидите, Балтавар поискал от тях да не налагат мита на българските търговци, а

като получил отказа им, заповядал да се събират мита от хорезъмските...

През 943 г. Микаил изпратил ростовския бег Хум с флот към Грузия и с този поход нашите съборили Итил и Алаберде. Канът обаче не успял да дочака връщането на флота, тъй като станал жертва на прекомерната си любов към празниците. Мамли в продължението на „Хазар тарих“, започната от баща му, отбелязва, че Ялкау участвал във всички народни увеселения и забави. През ноември той отивал да наблюдава скубането на гъските. През декември заедно с младежите шурмувал ледения Девичи град, където се защитавали четиридесетте девойки начело с „царицата“ си и даже се сражавал в двубоите. През месец науруз празнувал каргатуй, през април - сабантуй, след сеитбата - чилек. През джиена влизал във водите и се закачал с девойките като юноша. В августовския янгир боткасъ ръководил жертвоприношението на белия бик, първи изяждал бялата риба и отново се къпел с девойките. През есента след събирането на реколтата се плащали главните данъци и канът устройвал край Болгар „къзлар ечкене“ в чест на поднесените му сватбарски подаръци. Така в 943 г., след като подпийнал точно на сватбарския празник, Ялкау решил да участва в кушия. Галопирацията му кон се спънал, канът паднал и се пребил до смърт. Защо станало така - има различни обяснения. Заради това, че канът яхнал белия жертвен кон, който от жалост не принесъл в жертва през джиена...

Или пък защото заповядал да уморят сеида Бакир, облечен в конска сбруя...

Глава 13. Царуването на кан Мохамед

След кончината на Ялкау Микаил Балтавар, който обичал да се нарича още Арслан (Лъв), на трона вдигнали сина му Мохамед. Новият кан не обичал управленските дела и предпочитал пред тях други неща - лов, харем, угощения... Джиените превърнал в увеселителни разходки, по време на които вкарвал в леглото си най-красивите жени и моми. Тъй като Бакировият син Насър, след като станал сеид и везир, се възпротивил на канските мераци в мюсюлманските поселища, Мохамед предпочитал да пътува по езическите... Велможите поощрявали тая разпуснатост и така скоро съставили цялото му обкръжение. От благодарност Мохамед снел от тях данъците и ги прехвърлил на субашите и арите. Хазната обаче не се попълвала, защото средствата се поглъщали от идеите на кана и приближените му, неуморими в измислянето на нови увеселения, както и от цяла армия чиновници. Държавните дела бързо западнали, понеже канът ни най-малко не се занимавал с тях, а Насър, държащ управленските юзди, се грижел само за доволството на доверените си хора и царския двор. Ненаситни чиновници безчинствали из страната и нямало кой да възпре ламтежа към надвземане на и без това високите данъци, тъй като честните управители избягали кой където види, а останалите също почнали да присвояват.

В това време Юсуф с помощта на кара-българската войска на Мал завладял хазарския трон скоро след похода на Хум, а хаканът Алан със сина си мюсюлманин Дауд избягали в Булгар. С разрешението на кана те избрали за свое местожителство Банджа, където живеели много хазарски бежанци и имало даже квартал Хазар. Там били и укрепленията Кура, Бургас, Арбуга, Баджанак, Самар, Яр, Сабан, Хут... и кулите към тях носели същите имена. Този град бил огромен, при Балук наброявал около 80 000 жители. Хаджи-Омар в книгата си „Булгар тарих“ пише, че Банджа заедно с Болгар и Буляр влиза в числото на трите най-славни града на Българската държава. Добавил, че в Банджа се говори предимно българско наречие, силно примесено с тюркменски думи, характерни за хазарите и печенегите. Аллах знае, че направих всичко за спасяването на жителите на тоя град. Голяма част от спасените сега благополучно живеят в Кинел, в градовете Яна Самар и Камъш, и не се уморяват да ми благодарят при всеки удобен случай. Сега има и

хора, които ме упрекуват в страхливост, в липса на любов към отечеството, в жестокост и настояват, че всичките ми постъпки са извършени от стремежа ми да превзема властта или да си спася живота. На тези обвинения ще отговоря на другия, вечния свят, пред съда на Всевишния; от всички български властелини само аз отидох в лагерите на Бату и Угетай по Хон-юла, за да спра унищожителната за нашата Държава и менхолите война. Да, спирането на войната струваше живота на 400 000 невинни булярци и 100 000 марданци, но те умряха по вина на хората, търсещи пълната гибел на двете страни в безсмислена война между тях. Да, аз предадох на съюзника ни Менхол (Монголия) съвършено опустошените от войни Саксин и Тубчак или Север, но срещу това великият хан предаде на нашата Държава Кортчак, областите Кан (Канев), Булимир (Владимир), Джуние-Кала (Нижни Новгород), Балин (Суздал) и Ростов, както и Шуд с езерата, Устюг и пътищата, благодарение на което станахме собственици на по-добрата половина на Балин и източните Новгородски земи...

В Алеманския поход (!) през Байлак (Полша), Алемания и Маруба (Моравия) с Байдар и Урду в Маджарско аз спасих от гнева на тези ханове - за своя сметка и риск - няколко киргизи, като ги преоблякох в дрехите на умрели от раните си войници. В похода, понеже бях почти през всичкото време начело, в схватките с противника се стараех да не допускам касапници и преследвания, ограничавах се да обстрелвам неприятеля и веднага спирах, когато той отстъпи. Посредством един пленник предупредих жителите на байлакската столица Миша-Корък (Краков?) за утрешното настъпление и им позволих през нощта, преди да пристигнат монголите на Байдар и Урду, да напуснат града. Не е моя вината, че ханове разбраха всичко и посякоха неблагоприятно останалите край града 35 000 бегълци, а същата нощ градът изгоря от изоставен от някого огън...

Жителите на Алеманския град Бер-Аслап (Бреслау, Вроцлав) също предупредих за нашето принудително настъпление с цел вземане на всичко необходимо за последващия път. Повечето от тях се укрива в крепостта и войниците ми си набавиха всичко без много пролята кръв, загубихме само 11 души, като на две-три места се наложи да обстреляме съпротивляващите се стражници с десет огнемета и по невнимание запалихме гостилницата...

В битката с миша-коръкския крал край градчето Иглан аз бях във втората линия на моя отряд, когато менхолите избягаха и оставиха моите 5000 българи и 6000 кара-българи лице в лице с 50 000 неверници франки, алеманци (германци), поляци и моравци. 1500 неверници - почти само франки и германци - носеха въоръжението на източни крале, 5000 - на беговете (князете), 10 000 - на улани и останалите - като на дружинници. Стрелците ни забелязаха, че от обичайното разстояние стрелите ни не нанасят поражения и аз заповядах на уланите да отидат зад нашия лагер, защитен от няколко реда обоз, а след единствения успешен залп в упор насочих своята линия средновъоръжени башкортти, байтюбинци и кара-българи в атака с копия. Тази атака спря неверниците, но в започналия след това близък бой нашите крачка по крачка почнаха да отстъпват. Бях в центъра на битката и Аблас-Хин с Нарик едва ме измъкнаха, вече ранен, изпод мечовете на седем полски рицари и ме отведоха в лагера. Като видях, че няма да удържим неверниците със средната ни линия, отведох я зад лагера и по двете страни разположих пресни сили от уланите и дошлите да ни спасяват монголски тюркмени и киргизи. Несръчните, облечени в тежки доспехи неверници се препънаха в колите и нашите почнаха с лекота да ги разстрелват от втора и трета линия с обикновени лъкове, а „железните стрелци“ (арбалетчици) предотвратяваха опитите на врага да заобиколи лагера. Когато вражеските трупове надхвърлиха височината на каруците, заповядах на уланите да ударят с копия и този удар най-сетне отхвърли неверните.

Възторжено наблюдавах как от удара на тежките български копия, привързани към конете, те падаха заедно с конете си. Слушах и воплите на враговете, разсичани от

богатирските брадви на две... В този бой, в който нямаше пленници, ние взехме 820 царски, 3000 бейски и 6000 улански доспехи, без да смятаме тези на редовите войници. Чак когато неверниците побягнаха, на бойното поле се върнаха Байдар и Урду, за да ограбят и доубият бягащите...

Когато нуждаещите се от припаси менхоли спряха край един моравски град, аз, както винаги, застанах встрани от тях на прилично разстояние от града и спасих цялата си армия от гибел. В нощен набег моравците и германците се разправиха с 10 000 менхоли и с Байдар, тогава тресящият се от страх за този пропуск Урду с 5000 менхоли бе лишен от доспехите си по моя заповед и поставен в центъра на моята войска, за да бъде спасен. Тюркмените и киргизите присъединих към своите бахадири. Когато двама моравски сардари - убийците на Байдар - Юсуф и Якуб (Йозеф и Якоб) намислиха да ни преследват, попаднаха в моя засада край взетия от мен без бой град... и се простиха с главите си заедно с 12 000 техни войници. След това само показвахме главите на сардарите-неверници на градските жители в Моравия и те без излишни думи ни предоставяха всичко нужно за придвижването ни. Само на десния бряг на Сула (Дунав) ни очакваше 7000-дна немска засада, но аз, като предвиждах подобно нещо, пратих Аблас-Хин да имитира прекосяване и с цялата си армия преминах реката през друго място. Аблас-Хин със своите 200 хинци загина, но той знаеше, че това може да се случи и тръгна по своя воля. За смъртта му отмъстих, като хванах неподготвени и избих всичките тия алемани. Всички мои войници влязоха в лагера на Бату край езерото Балатон с копия, на чийто върхове имаше по една неверническа глава. Върнах се в Булгар с половината си войска, а Бату - с една десета част от своята... Стремеж към власт ли беше това, че през 1242 година доброволно отстъпих трона на сина си и отидох да строя дворец за кипчакския хан Бату (Батий)? Бях назначен за посланик на великия хан в Кипчак и правех всичко, за да стане тази област след време част от Държавата, както Хазария. Още при връщането ми от Алеманския поход по мое предложение в Кипчак започнаха да създават казашки войски от анти и кара-българи (черниговци) и аз им дадох това име, понеже те отказаха да носят угодното на монголите прозвище на техните наемници - "татари". В бъдеще те биха могли да бъдат наша опора. 44 от 100!!!

Предалите ми се под Бащу и участвували заедно с мен в Алеманския поход тюркмени и киргизи преселих в Крим (Джалда - Ялта) и създадох от тях и напусналите ромейска служба кримски българи кримска армия, също върна на мен.

Преселвах наши хора в саксинските градове и възпрепятствах заселването там на хорезъмци, за да може тази част на Кипчак да остане наша. На всички важни длъжности в Кипчак се старах да поставя наши, в това число саксини и тубчакци... През 1240 г. спасих от съсипване менхолите, Болгар и помилвах метежниците. Защо премълчават всичко това моите обвинители? Това може да не го вижда само човек, който не иска да го види...

Семейството на Алан се намирало в Банджа в пълна безопасност, което не може да се каже за останалите в Хазария. Юсуфовите кумани тършували из Хазария и убивали на мига всички възможни претенденти към хаканския престол. Измежду тях попаднал и убитият в подвластния му град мюсюлманин Мухтасар - син на Маджар и побратим на Алан. Това злодейство предизвикало негодуванието на хазарските бургаси и бурджани. Така Саманидите, боящи се от съединяването на Хазария с Булгар, направили хакан своя фаворит Угез-бег или Узбек (Огуз-бек), син на Маджар. Майка на Узбек била дъщерята на тюркменския хан Курук, подчинен на Саманидите. Синът на този Курук - Гали, като получил нареждането на Хорусан да подстави в Итил Узбек, преди всичко подмамил от бреговете на река Ям или Умбет Алпамъш - верен служител на Булгар. Алпамъш се поддал на увещанията на Гали да послужи някое време при Саманидите, тъй като владенията му не можели да изхранват умножилите броя си тюркмени.

С половината си хора и с най-големия си син Юнус Бахта той отишъл в Хорезм, като с другата половина останал другият негов син Микаил. В Хорусан Гали заловил Алпамъш с измама и не свалил от него веригите чак до смъртта му. На Юнус Гали заповядал заедно с Микаил да воюва с Булгар. Юнус и Микаил приели исляма в Булгар. Това станало скоро след възцаряването на Ялкау край река Бахта, както канът заповядал да нарекат река Шепша заради обилието на диви плодни дървета край нея. Така и Юнус си сложил прозвището Бахта. Като ревностен мюсюлманин Юнус в отговор на предложението на Гали опитал да го удари с боздуган, но ханските слуги му попречили. Гали не се решил да убие Юнус, защото саманидският емир решил да го запази жив, за да противодейства на прекалено усилената власт на Гали. В замяна на живота си, както и на бащиния им живот Юнус и Микаил по неволя се съгласили да участвуват в похода срещу Хазария под командуването на сина на Гали - Кубар. През 944 г. те превзели Итил и сложили за хакан Узбек, бег при който станал Кубар. Мал и Юсуф избягали в Кара-Булгар, но хитрият Кубар решил да се разправи с тях с помощта на Угър Лачин. Посланиците му предали на Угър, че хаканът няма да се противопостави на завладяването на Кара-Булгар от Угър, ако уруският улугбей (велик господар) смята да го направи. В Кара-Булгар имало доста градове - Путивль, Курск, Север, Харьков, Салтан, Чала и други, така че Угър бил щастлив от предоставената му възможност да завладее богатата област. За да провокира война с Путивль, той поискал от Мал да му изплати данък. Мал се съгласил и платил исканото. Угър отново поискал данък - този път за жена си Улджай (Олга). Мал платил и този път. Игор с балинските си войски се явил пред Хорусдан и за трети път поискал данък, за сина си Барис, който се намирал в Новгород. Този път Мал отказал. Започнала война и Угър бил пленен. Жената на Мал, предишна съпруга на Игор и избягала от него заради интригите и сплетните му - Улджай, заповядала да нарежат великия господар на парчета и да ги увесят на дърво. Овдовялата Улджай (Олга, Хелга?) тръгнала към Хорусдан с нова балинска армия от галисийци, понеже антите отказали да воюват с българи. Кара-българите се раздвоили: барините решили да продължат войната с балините, а каубуйите начело с Риштау били недоволни от царуването на Мал и преминали на страната на Улджай след обещанието ѝ да запази ковуйското княжество, ако те признаят върховната власт на Башу (Киев). С каубуйска помощ балините завзели Хорусдан и пленили Мал и Юсуф. Когато ги оковавали, Мал горчиво плакал пред Юсуф : - Наистина, Всевишният може да промени всичко само за един ден! Само преди месеци се готвех да заема българския трон, а сега загубих и западно-българските си владения и съм в плен на улакските (влашки) жители!

Улджай (Олга), след като заселила в Хорусдан (междувременно наречен от нея само Батавил - Путивль) рода Риштау (Расате?), се върнала с пленените бегове и барините в Башу. Юсуф отвели в тъмницата, а Мал с барините настанили в двореца на Алмъш и заповядали на емира да бъде огняр в банята на Улджай. Щом княгинята (беица) влязла в банята заедно със слугинята си, емирът изпъдил слугинята и обладал господарката като див жребец. След това тя издигнала Мал в първи уруски бег и отрупала него и барините му с най-високи почести, като гледала винаги да ѝ бъдат подръка. После нашите с присмех разказвали, че от самото начало емирът трябвало да се сражава с нея... не точно с меч... (Името Олга според мен не може да категорично бъде свързано с произход на княгинята от Дунавска България; Хелга, после Елена...бел. прев).

Не след дълго дошли батишките (вятички) посланици на Мардановия син Хаддад с предложение за брак. Мал се почувствал заплашен, прекъснал пратениците и убедил господарката да отвори война с батишите, като използва ненавистните му новгородци (галисийци) и смоляни (шамлинци). Те успели да отвоюват един град от Хаддад и се отказали. Тогава Мал с барините си разбил метежниците, като предалите се заселил в

завоювания град, който нарекъл Улак.

Неочаквана случка довела до падането на Мал от власт. Улджай се бояла, че връзката ѝ с емира ще стане известна и ще събуди възмущение и заповядала на Мал да да премахне слугинята, която станала свидетелка на греха ѝ. Мал обаче изнасилвил момичето и го пуснал да си ходи. Тя била дъщеря на един улчийски (славянски) господар и му разказала всичко. Той вдигнал бунт и настоял Мал да се омъжи за дъщеря му. Улджай използвала това и пропъдила емира от Башу, защото ѝ поомръзнала неговата страст, а също и държанието на барините и антите на Мал. От една страна, налагало ѝ се да прекъсва дори боярските съвети и посланическите приеми, за да удовлетвори любовника си даже на трона, а от друга барините и антите едва ли не всеки ден се поступвали с балинците и ограбвали новгородските и смоленските търговци. И така тя заповядала на Мал да стане бег на тая област и той лесно победил бея (вожда) и седнал на неговото място. Беят все пак останал доволен, защото Мал предпочел да се ожени за дъщеря му. На мястото на господарския лагер емирът построил град, който нарекъл също Хорисдан и въвел обичай, според който барините и антите имали право да се оженият за всяка улчийска девойка, която харесват. Още повече, така Мал не се покривал с безчестие. Синът на Угър - Барис се оженил за дъщеря му, а синът на Мал - емирът Диу-Барин (Добриня) станал първият уруски бояр.

Превземането на Хорисдан било за господаря Кубар сигнал за настъпление към Булгар, който Саманидите искали да подчинят. Впрочем така Хорасан постигал и друга цел - да отклонява от границите си най-настървените ханове на тоя умножил се народ. Кубар също не останал назад: решил със сабите на саманидските тюркмени да подчини Булгар на Хазария, а след това да докопа и итилския престол. Войната започнала с решението на двамата Кубарови братя - Арслан и Шонкар - да обсадят беллакската крепост Самар на река Самар. Отдавна отвикналите от подобна наглост марданци бързо и с увереност в лесната победа се придвижили към Самар начело с Балус. Край крепостта те влезли в жестока битка, но внезапна атака в гръб ги довършила. Към причините за загубата следва да добавим многочисления неприятел, страха и липсата на издръжливост у кърските печенеги. Балус паднал в боя, а оцелелите му войници се разпръснали, като отстъпвали в пълен безпорядък и се върнали в Банджа в жалко състояние.

Обсадата завършила с това, че всички до един - мъже, жени, деца и старци яхнали конете и отишли край река Кинел, където основали нов град - Самар. Напуснали крепостта преди изгрев слънце, когато тюркмените спяли почти непробудно, затова успели да избягат почти всички. Загубата на тая крепост отворила вратите на огузите към Булгар. Аксакали, сувари и вождове вдигнали на марданския трон Булат, син на Балус. Новият беллакски господар помолил Насър да отмени канския указ за двойно повишаване на данъка върху Мардан, за да може да увеличи заплатите на служещите отдавна бахадири и така да вдигне бойния им дух. Везирът обаче отхвърлил молбата и то от името на кана, а люто разсърденият Булат заявил на сеида следното: - Щом за тебе е по-важно да пръскаш пари за леки жени вместо да ги даваш за държавната безопасност, то взимай парите и не искай от мен нищо повече! След това заповядал на печенегите да отворят пътищата през Мардан към Вътрешна България и тюркмените нахлули в нея като скакалци. Започнал „Тюркменският потоп“, който продължил 15 години.

Най-трудно било за субашите от Байтубинска губерния и те волю-неволю хванали оръжието. Везирът не им дал никакви данъчни облекчения и тогава булярците започнали да посрещат чиновниците по същия начин, както и тюркмените. Чиновниците, лишени от възможността да грабят граничните райони, се нахвърлили върху другите с утроена стръв, без да обръщат внимание на отчаяните вопли на селяните. Немалко субаши избягали от Буляр начело с Бул, който доброволно зарязал длъжността си и заел със сила кашанското губернаторство. Предишният улугбек (губернатор), старият Микаил-Джакън

тихо доживявал старините си там, оставил губернията за доразграбване на чиновниците и напълно бездушно се отнасял към крепостническите жалби. Подразбира се, че субашите, чермишите и кара-чермишите посрещнали с радост Бул и искали да избият цялото семейство на Джакън, но новият губернатор милостиво им позволил да заминат. Насър им помогнал да се устроят в Буляр, където синовете му - първо Абдаллах, после Бахта - били губернатори. През това време третият Микаилов син Балак бил управител на Тухчи. В 947 г. Абдаллах успешно отблъснал тюркменския набег към Байтюба и Мохамед, опасявайки се да не бъде заловен от враговете в собствената си столица, го назначил за улугбек (губернатор) на Болгар и му дал високото звание емир. Това станало против волята на Насър, но сеидът си замълчал. Все пак улугбек на Нур-Сувар бил любимецът му Талиб, син на Хасан и доведен син на Мохамед. Щом Хабдулла, вече като губернатор на столицата и емир, започнал да сече монети с името си, ревнуващият сеид веднага заповядал на своя възпитаник също да насече монети.

Държавният знак и пломба върху стоката се наричал джоген...(шогун е символ на държавната власт в Япония, бел. прев.)...

Везирът заповядал на Бел да се маха, но той дръзко отказал и предложил на Насър данък от Кашан в двоен размер в замяна на своето утвърждаване. Към това Нуретдин добавил, че в противен случай ще посече всеки, който без негово съгласие стъпи на негова земя през Агидел. След такава заплаха сеидът не намерил никого, който да се промъкне в Кашан и нямал друг избор, освен да се съгласи. Бел лесно се справил с плащането на данъка, защото населението на Кашан се утроило след идването на булярците и бил оставен на спокойствие. Нещо повече, Насир дал на бега и правото да назначава свои заместници в северните български провинции Бийсу, Ура и Байгул с цел надзор над благонадежността на тамошните улугбек-тархани и събирането на данъците. Братът на Нуретдин – Джилки - наречен така, защото се родил в годината на Коня, сам обикалял тези провинции за проверка на работата на кашанските чиновници. Северните тархани (старшини) по тяхна молба и за да се отличават от южните си колеги били наречени югур-тархани. Те обяснявали, че така се казвала длъжността още от времето на старото Булярско царство на хоните. По заповед на Нуретдин били построени главните крепости на провинцията Канкура и Каргадан, бивш център на Ура, където се събирали северните бейове за преназначения, отчет и предаването на „подарените“ данъци. Бейовете от Мосха (Моша) и Унджа (Унжа) се събирали в Гусман-Катау на реката Джуксу...(Юг).

Що се касае до садъмците (шведи, скандинавци), идващи в Булгар през Чулман море за разрешителни за търговия, Нуретдин ги приемал в Кашан. Те казвали на Булгар по арски и по маджарски Берме (Пермь), което на техните езици значело „Българска земя“. Те били привикнали с това, защото преди в Булгар да дойдат българите, се срещали с нашите северяни и възприели тяхното име за държавата. Сред тях имало добри хора, но се случвали и нечестни, затова до завръщането си нашите и техните търговци оставяли един на друг заложници. До наказание на заложниците нито веднъж въпреки не се стигнало. Но нападения над нашите садъмци-галисийци и над балинските садъмци все пак се случвали. Веднъж арският бей, чийто окръг бил на север от Мосха-су, изменил на Държавата и повикал галисийците при себе си. В същото време синът на Халми - Дуло, без да подозира нищо, се движел към принадлежащото дотогава на Булгар езеро Коба-кюл. Халми имал разрешение да търгува в Бийсу, издадено още от Нуретдин, и всички негови потомци се занимавали с търговия, честно и почтено. Нашите наричали Халми (Хълм) с името Таш, защото на садъмски „халми“ било „таш“ и в края на краищата той се назвал Халми-Таш. Щом Дуло приближил река Коба-су, вливаща се в езеро, в гръб го нападнали галисийците и техните садъмци, около 300 души. Нашите били около 50

човека, но убили 150-тина нападатели, като загубили все пак двама. 20 галисийци и двама бояри били взети в плен. Дуло бил приет от самия кан Тимар, който казал:

- Искам храбреци като теб да бъдат свързани със земята ни завинаги и затова на теб и потомците ти дарявам участък от нея.

Там, недалеч от мястото, където Караидел се влива в Агидел, Дуло вдигнал неголяма крепост и я нарекъл на баща си - Халми-Керман. Нашите ѝ казвали Таш-Керман. Дуло получил от кана и почетно име – Балуан (борец). Що се касаело до бея-изменник, канът казал: - Не управлявайте тамошните ари със сила, защото Държавата ни ще бъде здрава само с доверие и добро съгласие; ако употребим сила към едни, това ще подрони доверието у другите и ще доведе страх и желание за измяна и у тях. Така нашите назвали областта зад Мосха-су „Не дръж насила“, откъдето дошло и арското название Тотма. Тогава самите ари изгонили бея-изменник и в знак на верността си към Държавата построили отначало крепостта Шуд (Царската), а по-късно при кан Балук - и Балукта.

През 1111 г. галисийците с помощта на друг вожд-изменник превзели тези две крепости и започнали да покръстват местните ари, а когато те започнали да протестираат, просто ги изклали заедно със семейството на бея. Такава награда за предателството си получил вождът-изменник...

След преместването на Абдаллах в Болгар ситуацията в Буляр се влошила. Насър всячески криел от кана загубата на контрол над Байтюба, където Бахта нямал никаква реална власт и не излизал от крепостта на Буляр - Мартуан или Нардуган. Крепостта носела такова име, казват, защото била завършена през нардуган... Втората част от града била Мен Буляр или Ундурт Кала, защото била обкръжена от стена с 14 големи кули. Третата част от града наричали Хинуба. Тук здрава стена вдигнали чак след Сип-Булатовата война, а името ѝ било за спомен от първите заселници от град Хин.

За да попълни загубата на данъците от Байтюба или Чирмишан, както някога наричали този дял, Насър разрешил на потомъка на Бурджан-Мар - търговеца Мар да оглави създадената провинция в западните земи на Българската област; този търговец обещал да събира двойно повече данъци от досегашните. Затова новата губерния нарекли Мартюба. Мар се настанил в построената от Бул крепост Зюя-Дебер и организирал данъчен сбор. Българите от Маджарската област или мишарите, както и старите и новодошли субаши той оставил като чирмиши и субаши, а на всички немюсюлмани заповядал да се пишат кара-чирмиши и започнал да взима от тях тройния кара-чирмишки налог. Нещастните езичници, особено арите и сербийците, се опитвали да бягат - често на цели семейства, но батликски, кукджакски и маджарски чирмиши ги залавяли и връщали на великия бег. Някои от тях той връщал обратно, непокорните продавал за крепостни или в робство...

На изток положението станало катастрофално. Тамта била наполовина опустошена, а от Байтюба останала неразграбена само четвърт. Набезите на тюркмените и непосилните, незаконни сборове разорявали чирмишите, субашите, дребните и средни търговци и занаятчии. Везирът едва успявал да издържа разкошния живот на царския двор и хората си с въвеждането на все нови и нови данъци и сборове. Така бил въведен „откупният данък“ за непосещаването на окръга от кана. При това Мохамед, известен с капризния си нрав, не се вслушвал особено в съветите на везира и често заминавал за вече откупилия се окръг. А кой би могъл да откаже на кана или да се оплаче от грабеж? Оплакалите се просто изчезвали... Хората говорели, че едничкото нещо за ядене през царуването на Мохамед са анекдотите за похожденията на кана... Ето ви и една от тези истории.

Случило се веднъж, докато пътувал с двехилядната си свита от велможи из Мартюба, Мохамед се почувствувал малко зле и поискал да се върнат. Велможите объркали пътя и тръгнали по безлюден военен път от Арчамъш към хазарската граница, докато попаднали в хазарския град Мухтасар. Не било трудно да се объркат - от двете страни на границата живеели родствени групи, имало еднакви обичаи и даже владетелите наричали еднакво:

хакан. С разполагането на царския керван се разпореждал Аксак-Ахмед, скандалджия и побойник, за когото имало повече анекдоти и от тези за кана. Разказват, че като разбрал за назначаването на Бул, който лично го бил обидил, в Кашан, отишъл да се оплаче по тоя повод на кана. Мохамед, доволен от получените от бега данъци от северните губернии, се развикал, че ако велможата може да събере поне толкова, лично той веднага ще го прати в Кашан. Изплашеният аристократ, за когото губернаторството в Кашан би било равносилно на заточение в сравнение с разкошния живот, воден в нур-суварската му вотчина (наследено от бащата поземлено владение), побързал да се махне...

Та, като влезли в Мухтасар, този същият Ахмед се засилил право към градския войвода с вестта, че е пристигнал хаканът Мохамед и разпоредил да се приготви всичко необходимо.

...- Какво, нов хакан ли си имаме? - учудил се войводата скришом, но без излишни приказки тръгнал да изпълнява заповедите на „хакана Мохамед“ от града да бъдат доставени в шатровия царски лагер ядене, пиене и най-красивите жени и моми, включително неговата собствена съпруга. Нетърпелив, канът поискал да види жените. Като ги видял - пощурял. - Кого си ми довел? - закрещял той на войводата, като го налагал с пръчка и сочел жена му. - Това жени ли са? Защо не ми доведе дъщеря си, която видях? - излял той, като редувал думите с юмруци.

- Вземете каквото искате, само нея не пипайте! - замолил се бащата, като коленичил и зацелувал ботушите на царя. Канът, който дочул за невероятно красивата смугла сивоока девойка, бил непреклонен. Довели дъщерята, на която също представили Мохамед, „правоверен хакан“, и той, втрещен от прелестния ѝ вид, я попитал:

- Откъде се взе ти, красавице, в тая помийна яма? (така Мохамед нарекъл града Мухтасар).

- Не съм отгук - усмихнала се тя. - Дъщеря съм на хазарския хакан, Айсилу ми е името!

- Как така, ти юдейка ли си? - бил поразен Мохамед, като си спомнил забраната на Бакир за обвързване с еврейки.

- Не, мюсюлманка съм - успокоила царя красавицата. - Татко ми, хаканът-мюсюлманин Мухтасар ме възпита като ревностна мюсюлманка. Злият Юсуф уби баща ми в този град, насила прибра майка ми в харема си, почна да се домогва и до мен, като разправяше, че няма значение, дето съм му доведена дъщеря; за хакана всички жени в страната, даже неговите собствени, му били като дъщери. Отблъснах го и ме затвориха в кулата и почнаха да ме измъчват с глад и жажда... После избягах тук, помогна ми един от пазачите, на когото дадох златния си колан. На тукашния наместник заповядах да ме представя за своя дъщеря и реших, че е по-добре да умра в тази пустош, отколкото да стана наложница на Юсуф и юдейка!

Царят решил веднага да вдигнат сватба, понеже се опасявал от преднамерените разтакавания на Насър в столицата. - Къде най-близо живее имам тук? - попитал той красавицата.

- Муллата ни е далеч, в Итил, все пак сме в Хазария - отговорила Айсилу. Отново потресен, Мохамед загрял гърбината на Ахмед с тояга за прозяпания път на връщане и веднага в галоп се понесли към най-близкия беллакски град Бургас, където имамът на мечета „Мардан“ благословил бракосъчетанието.

С това историята не свършва. Юсуф разбрал, че са му откраднали Айсилу и заплашил Мохамед с война. Царят така и нямал истинска войска. Един Ахмед можел горе-долу да държи меч в ръка, но канът повредил ръката му в Мухтасар, докато го биел и след това с нея можел само да вдига чашата до устата си. Царят повикал Насър и попитал: - Какво да правим сега?

- Как така? - изумил се сеидът, като разбрал за Юсуфовата закана. - Значи в Хазария вече цяла година не управлява Алан, а Юсуф? А аз през това време пращам подаръци на Алан

и му желая дълъг живот и царуване? Ръцете му паднали като отсечени, разтреперал се и много се разстроил. Искало му се да изпрати на поход чиновниците си, но старшият измежду тях от уплаха паднал от коня, а самите те, както отпосле се разбрало, преди три дена преяли и оттогава страдали от разстроен стомах.

- Имах сън тази нощ, свине бяха подринали опората на царската шатра и тя рухна - накрая изрекъл Насър. - Както виждам, сънят ми е бил пророчески - дойде и краят заради всички наши грехове!

И тук Айсилу избавила кана: - Юсуф обожава да играе шах. Предложи му да играете двамата, аз ще съм наградата!

- Ще загубя, никога преди не съм играл! - разтревожил се Мохамед.

- Нищо! - уверено заявила царицата. - Доведеният ти син Талиб бързо ще те научи - той играе шах най-добре от всички! Така и направили. Започнали партията в малката беллакка кръчма Суз-Урун, защото Юсуф имал доверие само на марданската честна дума, както и затова, че беллакците отказали да предоставят на играещите по-голям град от страх да не ги окраде царската свита. Хаканът заложил срещу Мухтасаровата дъщеря града Мухтасар и загубил, Талиб дал на царя правилна стратегия. Така Айсилу останала в Булгар, а Талиб - младшият син на Газан - станал везир.

Глава 14. Времето на Талиб Мумин

За издигането на Талиб освен този анекдот, разказан от Мохамед-Гали намерих само следващите редове от Якуб. Веднъж Бахта изобщо не успял да събере данъци от Байтюба и Насър наредил на велможата Аксак-Ахмед да заеме неговото място в Буляр.

Обиденият Бахта се върнал в крепостта си Шепша, Ахмед пък събрал шайка тамтайски конекрадци и почнал да напада субашите. Повечето от плячката заделял за себе си, малка част изпращал в Болгар, но Насър се радвал и на толкова. Разярените крепостни неведнъж се опитали да приключат с улана, но опитите им да превзема с щурм Булярската крепост били безуспешни. Самохвалството обаче погубило Ахмед. Веднъж той намислил да покани в Буляр самия кан. С приближаването на царския керван към града се случило нападение над кервана от тюркменски отряд. Мохамед едва успял да се спаси благодарение на мъжеството на намиращия се там Талиб и в гнева си назначил сина на Газан на мястото на Ахмед. Емирът Талиб предприел незабавни мерки за оздравяването на областта. Той договорил заем от сина на Бул-Кукча, като обещал в замяна подкрепата си за правата на Амирите над Кашан, който бил заплашван от новите данъци на Насър. С тези пари той сформирал 6000 армия с войници на постоянна служба. Основно се състояла от субаши и чирмиши, разорени от войната. Талиб учредил добро заплащане на войниците и те се надявали да спестят пари за подновяване на разрушените си стопанства или да помогнат на близките си. Освен това три четвърти от плячката по договор оставала за войската и това ги карало да се настървяват за сражения. Впрочем, всяка пролет желаещите бахадири (богатири, багатури!) можели да напуснат службата, но такива нямало, чакала ги пълна нищета. Подборът в армията бил строг, защото за едно място имало по сто-двеста души, умиращи от глад. Обучението било сурово, гибелта по време на тренировки дори не се вземала под внимание. Всеки боец получавал средно рицарско въоръжение, тоест като на дружинник и се приравнявал на среден рицар. Стотник в армията бил кортбаши, хилядник - картаман, командващият армията имал чин сардар (сердар). Цялата армия била наречена Курсъбай по едноименния аул, до пепел изгорен от тюркмените, а крепостните от аула станали първите ѝ воители. Унбаши от курсъбай се равнявал на юзбаши в обикновената армия,

стотник - на менбаша, картаманът - на сардар, а сардарът бил с ранг на емир. По-късно, вече като кан, Талиб дал правото на сардарите на курсъбай правото да влизат при царя, без да искат разрешение. Третата линия на курсъбай, която в обикновената армия заемали юлдашите от тюркските наемници, била съставена от младите войници или „кученца“. Те били 3000 на брой. Втората, средна линия числяла 2000 опитни воители, наричани башкортти, а първата челна линия била от 1000 най-добри войника, наименувани баринджари (барин-яр). Заплатата на башкорт била два пъти по-висока от тази на „кучек“, барините получавали четири пъти повече и никога в курсъбай не пестяли сили в битка, за да премине в по-висока категория... Първи сардар на курсъбай станал Кукча Амир...

Винаги готовите за бой курсъбай успели да прехванат и унищожат няколко леки тюркменски отряда, а през 959 г. край новата булярска крепост Килган се разправили с войските на Шонкар и брат му Лачин. На двамата пленени ханове отсекли ръцете и ги пуснали при Арслан.

Като видял братята в такова състояние, той забравил всичко друго и с цялата му останала орда се хвърлил към Буляр. Един печенег, подставен към Арслан уж като предател, завел тюркмените до недостроената байтюбинска крепост - точно там ги чакали курсъбай. 60 000 узи се заели да грабят шатрите, нарочно вдигнати от Кукча в крепостта и около нея и дошли на себе си чак след първите изстрели на „кученцата“. Проникналите в крепостта били затворени и изгорени, останалите в ужас хукнали из степта. Само 2-3000 успели да избягат. Арслан бил уловен с ласо (аркан) и така го довели при Кукча. С разкъравени уста ханът молил за пощада и обещавал голям откуп. Кукча хладнокръвно изслушал Арслан и му отговорил: „-Ти и по-малките ти братя изгорихте из основи 80 аула, без да броим частично пострадалите и аз се радвам, че за всеки от тях твоите разбойници заплатиха с по 1000 убити. За Курджун-Самар и убития там Балус сега ще заплатиш с главата си“. След тези думи сардарът слязъл от коня и отсякъл ханската глава. Възстановената крепост за спомен нарекли Арсланбаш...

Научилият за страшната загуба Узбек искал да избяга при Саманидите, но Кубар го удържал насила и заповядал на Бахта-Юнус и Микаил да нападнат отново Буляр. Братята отново категорично отказали да воюват срещу роднини и единоверци, тогава разяреният бег им взел половината имоти и ги пратил в Хорезм. За това унижение отмъстил синът на Бахта-Юнус - Селджук, като разсипал владенията на Гали...Така завършила тази дълга Тюркменска война.

Зарадван от неочакваната победа, Мохамед намерил сили да се върне към държавните дела и в 960 г. назначил Талиб за свой везир. Цялата власт вече била в ръцете на емира, който оттогава взел и името Мумин. Талиб веднага възвърнал законите на Алмъш, посъксил носовете на крадливите чиновници и страната мигновено се съживила...

Талиб бил решен да не се спира с постигнатото и силно искал да осъществи плана на Джафар за унищожаване на хазарското управление и да присъедини изконно българските земи към Булгар. Сериозно препятствие пред плана се появило в лицето на безпределно тщеславния уруски улуг (велик, голям) бей - синът на Угър Лачин - Барис. Този управник събрал под знамената си 20 000 садъмци (шведи) и 50 000 балинци (украинци), привлечени от намеренията му да превземе и ошушка до голо Булгар и Хазария, и през 964 г. завладял Ростов (имат се предвид цели области, не просто градове, това често става повод за недоразумения, бел. прев). Тамошният наместник Сип-Гусман, син на Хум, избягал в Болгар. Заедно с него в столицата пристигнал и канският улугбек Саин, също изгонен от Барис (Борис). Той съобщил, че Хадад е предложил на Барис помощта си да завладее Кан и улугбеят веднага завоювал Кан (Канев) за батишите. Двамата велики бегове очаквали смъртта си, но неочаквано за тях Талиб се отнесъл милостиво и им наредил да отидат при Барис с предложение за съвместно завоюване на Хазария в замяна

на Ростов, Канев и западен Кортчак (Суздал и областта). Барис не повярвал на ушите си и лично заминал за Болгар, за да чуе потвърждението на това предложение. Урусите се появили пред Болгар точно когато Мохамед пирувал в Халджа. Като видял садъмците, канът хукнал да бяга в паника заедно с цялата си свита. Поели си дъх чак в Нур-Сувар, а оставените от тях походни котли с топла храна били с удоволствие хапнати от урусите след пътя. В разгара на пира се появил Талиб и се договорил с Барис да се срещнат на иделския остров Пчелни срещу Болгар. До този остров откъм единия край можело да се стигне по плиткото с яздене, а откъм другия край - да се доплува на кораб.

Емирът казал, че срещу Барисовото участие във войната с хазарите Булгар ще отстъпи на Рус Джир, Кан и Западен Кортчак за годишен данък в размер на джирския. А това е огромна територия между Кара-Идел и Саин-Идел (Ока), освен източната ѝ част - област Локир между река Локир, вливаща се в Гюл-Асма, Ока и Кара-Идел, оставаща за Булгар. За деленето на Хазария Талиб предложил да се разберат след победата. Барис се съгласил с радост и обещал за начало да нападне Хин... С предаването на Кан в Барисови ръце Талиб искал и да поскара прекалено укрепналия син на Угър с батишите. Там емирът постигнал успех...

По обратния път Барис прогонил сина на Хадад - Алип от Кан. В отговор той му пратил писмо със следното съобщение: “Батишите биват смятани за народ, образувал се след смесването на улчии с мурдаси. Всъщност батишите са смес от потомци на мурдаси и садъмското племе готи (худи), някога владели Рус. Затова той, Алип, има повече права да бъде велик господар на Рус, отколкото Барис и ще се постарее при удобен случай да си ги вземе...”

Неочаквано препятствие пред войната с Хазария изникнало в самия Булгар в лицето на областта Мардан. Беллакските аксакали се боели, че съединяването на Хазар и Булгар ще подсили кановете твърде много и ще бъде заплаха за привилегиите на Мардан. Затова емирът Булат поддържал таен съюз с Хаддад и Алип-бей, за да могат съвместно да дадат отпор на неприятелите.

Мохамед, напласен от Барис, одобрил предаването на двете провинции в замяна на неговото приятелство. Трябвало само да бъде преодоляна марданската съпротива и Талиб получил тяхното съгласие за война с хазарите, като обещал да предаде на Беллак цялата хазарска територия освен Хин. Но Талиб не смятал да дели с Барис взетото от Хазария. “Хазария - това не са блатните туфи Кортчак, Джир и Кан. Завземането на Хазария ще направи Булгар най-могъщата държава, защото ще постави под наша власт всички пътища от страните на неверниците към Изтока. Да делим това могъщество с когото и да било би било истинско безумие“ - казал Талиб на Кукча пред войната с Хазария.

За да не отнеме Барис от Булгар Хазария, Талиб пратил при тюркмените сина на Мамли - Масгут, който лесно склонил хана Микаил с неговите 12 000 готови на всичко джигити да премине на българска служба... През зимата на 965 г. Микаил попътно атакувал Итил и накарал Кубар да прехвърли към столицата почти всичките си сили. След това Кукча и Дауд отишли в Хин и съобщили на жителите му, че ги застрашава балинско нападение и че канът на Булгар с радост ще ги приюти в земите си. Хините, наслушали се за клането на урусите над батишите в Кан, без много да умуват се преместили с цялото си имущество в Булгар и били разселени там най-вече в Банджа, Буляр и Яна Самар на Кинел. Научилият за това Кубар лично заминал за Хин, за да предотврати преселението, но братът на Кукча-Батир - Сал-Сал му преградил пътя и след ожесточена битка го прогонил. В битката получил няколко тежки рани и скоро след завръщането си в Кашан се споминал. След излизането и на последния жител от Хин сардарът Кукча с курсъбай напуснали Хазария и Кубар могъл отново да вземе непипнатия град.

Като разбирал, че Хин е главното препятствие по пътя към Итил, бегът го укрепил със силен гарнизон и решил да го защитава до последно. През лятото на 965 г. Барис

атакувал Хин, като доплувал до него от Башу по Бури-чай (Днепър), Сакланско море и Шир (Дон). Едва ли би успял сам да превземе тоя силен град, ако ромеите не му били помогнали с армия и стенобойна техника.

Когато стените на Хин били срутени на две-три места, садъмци и галисийци се втурнали в града и устроили обичайното за тях клане. Зарадваният от победата Барис пратил да кажат на Талиб да не се меси и че той ще завладее Хазария сам. Талиб обещал да не му пречи. Разбралият за това Кубар незабавно се отправил към Хин от Итил. Докато се опитвал да отхвърли урусите, Кукча с Дауд и Микаил обърнали в бягство тюркмените на хазарския бег и обсадили Итил. Призивът на българския кан към итилските жители да се преселят в Булгар, за да се спасят от неизбежното балинско нахлуване и тук бил благоприятно посрещнат от повечето итилци. Без да се бавят, най-добрите родове от хазарската столица се отправили към Булгар под охраната на курсъбай. Останалите в Итил Узбек и свързаните с него хазари и тюркмени не се решили да спрат преселниците и в ужас пред Кукча се затворили в градската крепост. Итилците се разселили и в Банджа и Буляр, един от кварталите в Буляр даже получил името Итил...

Кубар не успял да си върне Хин. Към Барис се присъединили кашеките (касоги, адиги) и сакланите, с тяхна помощ урусите отблъснали Кубар и се добрали до Бехташ, по който превозват съдовете от Дон във Волга(?).

Изненадващо бурджаните нападнали Хин и го превзели, като Барис трябвало да се върне и отново да превзема града. След второто вземане на Хин той презимувал там, като провизии му доставяли ромеите от Дима-Тархан (Тмутаракан). През лятото на 996-та г. Барис отново потеглил към Итил и този път достигнал хазарската столица. С доближаването му малкото останали жители избягали заедно с Узбек и Кубар на кораби за Хорасан през Менкишлак (Мангишлак) и накрая се спрели в Бухара. От тях произлизат бухарските юдеи, които бързо се закрепил на новото място и създали тесни търговски връзки с българските хазари-мюсюлмани. В Итил стоял само Кубаровият гарнизон, който лекомислено се предал. Великият бей не намерил в града нищо за плячкосване, изпаднал в неописуема ярост и избил пленниците. След това Барис решил да отмъсти на бурджаните за нападението и тръгнал с кораби и 20 000 души към Самандар, а 30 000 насочил срещу хазарските бургаси и батиши. Самандар бил разрушен до основи от балинците, след което те тръгнали обратно пеш и по пътя с помощта на саклани и кашеки сринали още шест бурджански града. След това в Джураш и Кара-Саклан господствали сакланите, кашеките и джурашите. Барис сключил с тях съюз и им предал отнетите от бурджанските българи (кумики, карачаевци и бурджани) градове. Оцелелите след клането бурджански търговци и занаятчии избягали в Булгар, а останалите се заели със скотовъдство... Без българско население, следователно без търговия и промишленост тези градове ги очаквал пълен упадък.

Сакланите, кашеките и джурашите (сурежани) били много доволни от придобитото, но след придвижването на 50 000-дна уруска войска от Бехташ към Мухтасар заявили, че се очаква нападение от тюркмените над Хазария и останали там. Мухтасар бил центърът на Хазарска Бургасия и всички хазарски бургаси се събрали за бой с урусите. Всичко на всичко били 10 000 души, но посрещнали смело врага с надеждата за обещаната помощ от батишите. Помощта закъсняла и численият превес на балинците предрешил изхода на сражението в тяхна полза. След като не оставил жив човек в Мухтасар, Барисовият войвода Сабан-Кул тръгнал срещу батишите, които успели да отнемат от балинците Кан. Алип с батишите и избягалите при него бургаси направил засада на урусите край Хорисдан и избил почти цялата войска на Барис. Сабан-Кул се върнал в Башу с всичко 2000 оцелели в жалко състояние. Тогава несвикналите на безделие курсъбай превзели Джир и Кукча извел оттам всички стопани и ги завел в Булгар. Барис упрекнал пратениците на Талиб, но те казали, че емирът бил принуден да постъпи така във връзка

с неплатения от улубея „джирски данък“. Чак сега Барис си спомнил, че преди време набързо и с надеждата за богата плячка в Хазария е обещал да плаща „ростовския данък“ и изпаднал в ужас: нямал с какво.

В Хазария урусите не намерили почти нищо, а ограбеното от бурджаните заплатило ромейската помощ. Само че това не изплатило и една стотна част от ромейския дълг на Барис. Ромеите изслушали затрудненията на великия бей (княз) и, като не разчитали да си върнат парите, решили да получат от урусите поне военна помощ и предложили на Барис още пари, за да нападне заедно с тях Улак-Булгар (Влашка България), а той се разплатил веднага с Талиб и си върнал отново Кан. Великият господар смятал бързо да приключи с Улак-Булгар, но затънал в тази война. През 969 г. станало ясно, че Барис не е успял в тая война, така Талиб въвел в Хазария български войски - курсьбай и тюркмените на Микаил. Завземането на Хазария станало без затруднения, ако не броим неочаквания сблъсък в Итил. Виновен за него бил неударжимият Кубар, който успял да доплува от Мангишлак с отряд хорезъмци и да заеме Итил. В началото на схватката хората на Кубар застреляли Микаил, спокойно влизащ в града. Разярените тюркмени посекли всички, а Кубар бил нарязан на парчета...

С приближаването на нашите сакланите без бой отстъпили от Идел (Волга) и Шир (Дон) и затова Талиб милостиво им оставил земите на южна Хазария, долепени до планините. Границата между Булгар и Саклан минавала между реките Сал и Кум. На запад българската земя била по Дон и Кубар (Кубан), а от Кубар - към Борун-Инеш (Воронеж). Окръг Хин, както и по-рано, се управлявал от валия, назначен от столицата, а останалата част от Хазария от Саратау (Саратов) до устието на Волга, Джаик (река Урал) и Умбет били включени в провинция Мардан под името Саксин. Център на Саксин станал построеният по заповед на Талиб град Сакча или Саксин-Болгар, където се заселили бурджанските търговци и занаятчии, както и някои итилски бегълци, съгласили се да приемат исляма. Другите върнали се итилци били поселени в самия Итил, но на града дали ново име - Кайтуба.

С присъединяването на Хазария Българската държава станала вече голяма и нашите владетели се наричали господари на Велика България... От това време нашите казват Кара-Саклан на степта между Сула (Дунав) и Бури-чай (Днепър), а пък Ак-Саклан е степта между Бури-чай и българската граница. (Улак-Булгар е Дунавска България).

През това време печенегите от Кара-Саклан в тесен съюз с Улак-Булгар започвали да се притесняват от Барис и по принуда се обединили под ръководството на хан Кура срещу балинските домогвания. В 969 г. Кура-хан извършил набег към Бащу и разграбил предградията, а през 972 г. причакал връщания се от Улак-Булгар Барис и го убил. След това обаче вождовете на печенегите, мразещи единоначалието, се разотишли по ордите си и лишили Кура-хан от царска власт. Такова унижение ханът не могъл да понесе и си тръгнал от Кара-Саклан с 9000 верни му печенеги и постъпил на служба към Булгар. Талиб му дал място за обикаляне в Хински окръг, а голямата част от саксинските степи била дадена за същото на тюркменските вождове на загиналия Микаил, които също никак не обичали единоначалието и даже не си и помисляли да изберат нов хан след смъртта на стария... Кура-хан разказал на тебира Масгут, а той на свой ред на баща си Мамли, че плененият от печенегите Барис молел за пощада. Кура-хан отвърнал така:

- Твоята глава, дори и с хинска плитка, няма да ми донесе богатство и аз бих ти оставил живота, ако ти действително го ценеше. Ти обаче сам го оцени много евтино - по-малко от няколкото мери мед, които плащаше за безопасно преминаване през моите владения, така че сега главата ти ще послужи за чаша за това питие за назидание на всички прекалено горди и лекомислени! От черепа на Барис ханът заповядал да направят чаша и пиел от нея бал (традиционна напитка от заквасен мед и хмел). Дъщеря му се омъжила за Тимар - син на Мохамед от печенежка госпожа, наричан още Печенег. Точно този емир

станал заплаха за пълновластието на Талиб повече от всеки неприятел на Държавата. Все пак Талиб не бил съвсем невеж по въпроса с дворцовите интриги. Така той заклеил публично политиката на Тимаровия съюзник Булат, който през Тюркменската война не разрешил на марданците да воюват с Хазария и доволствал с нападенията на печенегите над връщащите се от Байтюба с плячка тюркмени. Засрамените аксакали и стопани на джиена си избрали нов улугбег на Мардан, верния на Талиб Мохамедов син Ибрахим. През 970 г. кан Мохамед по молба на Тимар го назначил за улугбек (губернатор) на Булгар и той веднага се прекръстил на Мумин, но след няколко седмици Айсилу по молба на Талиб намекнала на кана за домогванията на сина му и Мохамед тутакси връчил съдбата на сина си в ръцете на везира. Талиб назначил новопоявилия се Мумин за губернатор на Буляр, но под надзора на суровия и мълчалив Кукча. За губернатор на Нур-Сувар Талиб назначил третия син на кана Мохамед - Масгут, който изпитвал преклонение пред везира за щедростта и търпимостта му към безпътния си живот. Тимар, който организирал заговор срещу Талиб същата тая година и пратил на Масгут покана да вземе участие в него, жестоко сбъркал с брат си. Масгут веднага дал бележката от Тимар на везира и той, като я получил, заставил участниците в заговора - синовете на Джакин, Балак и Бахта, а също и печенежкия вожд Хасан - да напуснат пределите на Булгар. Те заминали за Маджарското царство и още дълго си пишели с Тимар, докато накрая Печенежката война не сложила край на редовните връзки на Булгар с Авария...

Година преди да почине, в 975 г. кан Мохамед се измъчвал от страх да не бъде преследван и препратил изпадналия в немилост свой най-голям син Тимар от Буляр пак в Булгар. Талиб не изтърпял това нещо и се върнал в Буляр, където спокоен зачакал развързката на семейната драма. През 976 г. Мохамед склопил очи, но едва Тимар се опитал да се провъзгласи за кан и бил заловен от хората на везира и, за да запази живота си, бил задължен заедно с Кукча, Абдаллах и Масгут да вдигне на трона Талиб Мумин. След това кан Талиб пратил Тимар далече в Нур-Сувар, а на Масгут дал Буляр. Трябва да кажем, че Талиб предоставил на байтюбинските велики бегове правото да назначават улугбека на Тамта, което правело булярския губернатор доста влиятелна фигура. Скоро след като предал Ростов на Барис и присъединяването на Хазария Талиб забранил на чуждестранните търговци да преминават през Булгар и да търгуват един с друг в пределите на Държавата. Така накарал чуждоземците да продават всичките си стоки на българските търговци и да купуват нужните им вносни неща пак от тях, но на по-висока цена... След поредица нещастни случаи с чужденци на Север Талиб затворил за тях северните провинции. Само садъмците (шведи), пристигащи в Бийсу по Чулманско море и имащи български разрешителни, можели да преминават тези райони. Това донесло такива печалби на българските търговци, че те казвали: нашата търговия я основа Талиб... Самият Талиб завещал на приемниците си следното: - Главното, което трябва да спазвате, е: да не промените установените традиции в областите, да не пресилвате народа с нови данъци и да поддържате властта на Булгар над всички пътища от страните на неверниците към държавите на исляма. При това Талиб се стараел да не воюва без нужда; за да осигури изплащането от уруските бегове на (тази джирска ростовщина ни изяжда главите по-късно, бел. прев.) джирския данък, той просто взимал от децата им за заложици. Така Булгар се превърнала в наистина велика и процъфтяваща държава, известна по всички краища на света.

Глава 15. Царуването на Тимар

След смъртта на Талиб в 981 г. на трона вдигнали Тимар Мумин Печенег, поддържан от феодалите и печенегите. Този кан нарушил разпоредбите на Талиб, според

които всички български държавни крепостни (игенчеи) можело да бъдат само субаши или чермиши и заповядал да преведат всички българи-езичници в разреда на кара-чермишите. Това донесло много силно недоволство в ред области, особено в Кашан, там повечето селяни били още в езичеството. В отговор Тимар заповядал на опасния за феодалите курсъбай да воюва заедно със сакланските печенеги срещу Рус, защото Башу отказал да плаща данък за Ростов, а Кашан обявил за вътрешна провинция и преназначил Кукча от губернатор в сардар на курсъбай. След това обявил и Мардан за вътрешна област и отделил от него като външна провинция Саксин. Ибрахим бил заменен с преструващия се на тих и верен Масгут. Тимар така и не научил, че именно Масгут донесъл срещу него на Талиб, защото везирът обявил, че е прехванал писмото с доноса. Улугбегове ставали преданите на кана велможи, а Ибрахим получил само поста валия на Актюбинския окръг на Саксин. Това още повече засилило броженията, тъй като новите губернатори съдирали по две кожи от народа. Много кашански субаши, не желаещи да стават кара-чермиши, бягали в Арса, където се заселвали като субаши при добрия старец Мар. Естествено той не пропускал да вземе своето и охотно продавал арите, пленени от субашите при завладяването на нови земи, в робство. Тимар с болка на сърце търпял деберския улугбег (губернатор), за да не се кара с търговците от Булгар и Нур-Сувар.

В условията на силно недоволство от управлението Ибрахим решил да завладе трона и се съюзил тайно с курсъбай и Барисовия син Булимер (Владимир). Бегът на Башу се съгласил да помогне на емира, за да спре досадната Печенежка война с Рус. Водач на нашите в тая първа Печенежка война бил Бариш - слуга на Барисовия син Ярсиб. Ярсиб бил заложник в Булгар по времето на баща си, след това с наша помощ станал бег на Башу. Когато Булимер вероломно го убил, Бариш избягал в Булгар и получил поместие (помешчик) край река Сура-су. Реката, течаща през неговите владения, нарекли Бариш...

Без да среща съпротива от марданци, Ибрахим с тюркмените си и курсъбая на Кукча преминал през Буртас и завладял Буляр. Оттам той тръгнал към Болгар, където доплувал и Булимер с войводата си Дяу-Барин (Добриня) - сина на Мал и 24 000-дна войска. Само че Кукча, щом разбрал за десанта на враждебните му балинци и разграбването на предградията, което те извършили, рязко променил плановете си. Като предложил на емира да се задоволи с губернаторски пост в Байтюба, той атакувал Булимер и го прогонил на кораба му. Загинали 10 000 шамлинци и галисийци, други 8000 заедно с Дяу-Барин попаднали в плен. Използвайки това, Тимар започнал да преговаря с Кукча и Булимер. Кукча поискал Буляр за Ибрахим, а за себе си - Кашан в замяна на пленените балинци и спирането на метежа. Булимер молил Тимар да му върне пленените в замяна на утроен „джирски данък“ и отваряне на безмитен „Път на Кехлибара“ към Артан.

За да не се обединят отново противниците им, Тимар приел условията на Кукча и сдал на Булимер пленниците в замяна на обещанията му. Освен това Тимар получил от Булимер писмо с обещание да не приема християнството и да не възпрепятства разпространението на правата вяра из Рус. За да държи по-силно Булимер към Държавата (Ак Йорта), Тимар го оженил за дъщеря си Бозок. След сватбата в Болгар Булимер отплавал към Рус по Кара-Идел, а на следващата година седем български проповедници се отправили към Башу по Хорисданския път. Водел ги синът на Насър - Кул-Мохамед... Те обърнали в исляма баринските и каубуйските бегове, а също и вождовете на сакланските печенеги и построили няколко мечета в Башу, Караджар (Чернигов), Батавил (Путивл), Хурса и Барин-Диу.

След няколко години Булимер изнемогнал под бремето на новия джирски данък и решил да оправи нещата с ограбване на ромейските земи. През 988 г. той нахлул в Крим и завладял тамошния ромейски град. Уплашеният ромейски владетел предложил тогава на Булимер - в замяна на Ялта и приемане на християнството - много злато и сребро и Тмутаракан в добавка. Тези условия били толкова изгодни, че Булимер (Владимир) не

издържал и ги приел ...

Щом Тимар разбрал за приемането на християнството от Булимер, изпратил при него посланици с упрек. Булимер се оправдал с джирския данък и вероломно отказал да изпълни даденото по-рано обещание.

Преговорите продължили няколко години, докато накрая през 991 г. войводата на Булимер заедно с ромеите не нападнал Хин. Курсьбай под ръководството на Сал-Сал - син на Кукча от печенежка княгиня, оставил на място 5000 балинци и 3000 византийци начело с войводата Бер и обърнал останалите в паническо бягство. Без да обръща внимание на това, Булимер, с надеждата за византийска помощ отказал да плаща джирския данък и през 992 г. Сал-Сал с курсьбай и печенегите обсадил току-що построен от Булимер град Бер. На помощ се притекъл новият войвода на великия бей - Аслан от рода Таук, но Сал-Сал в двубой го размазал с голи ръце като пиле и след това направил града Бер на нищо. Уплашеният Булимер подновил плащането на джирския данък, а парите решил да набави с война срещу Улак-Булгар. Като донесъл оттам наистина голяма плячка, той през 995 г. с помощта на византийски майстори възстановил Бер и го нарекъл Бер-Аслап в памет на Аслап. Като научил за това и същевременно заподозрял Булимер в опит да прокара оттук път към ислямските страни през Дима-Тархан и заобикалящ Булгар, Тимар изпратил същия този Сал-Сал към Рус. Булимер непредпазливо излязъл срещу нашите, но край град Васил цялата му армия била бързичко смазана от курсьбай, а самият той оцелял само защото се скрил под моста. Никога повече улубеят (велик княз) не се решил да излезе срещу българите. Сал-Сал видял скрития под моста велик господар, но бил доволен от победата и го пощадил, като се престорил, че не го вижда. Сардарят пощадил и жителите на Васил и им разрешил да си вървят, защото били анти, но градът след тях бил опожарен, а за спомен нарекъл сина си Васил... Връщайки се от битката, която нарекъл „Мостовата“, сардарят пренощувал в гарнизона Кубар на река Кубар (Кубан). Почивката тук му харесала и той помолил марданския господар да й даде второ име - Купер - в чест на победата на курсьбай.

През 996 г. Сал-Сал разрушил всички балински крепости на юг от Башу, като балинците в тях изклал, а антите пускал... В 997 г. Сал-Сал обсадил в Чалли-Кала последните балински сили. Възползвалите се от това анти начело с главатаря си Асмар дошли в Башу и поискали от Булимер да спре противната им война и да изведе от Башу и Караджар всички балинци. Той обещал да изпълни антските искания, но тайно отишъл в Галиция за нова и надеждна войска.

И когато Сал-Сал се готвел на следващия ден да привърши с Чалли-Кала, насън му се явил Айдар и казал: - Не осквернявай това място с огън и кръв, защото тук са гробовете на кара-българските балтавари! На сутринта, потресен от сънуването, Сал-Сал разрешил на балинците да напуснат крепостта живи, а самата крепост просто съборил.

Тогава Булимер пренесъл войната на север, където в течение на няколко години войска от галисийци и балинци строила укрепления около Коба-кюл, а нашите ги срутвали. Накрая през 1006 г. цялата балинска армия, около 40 000 души, безгрижно спяща край станцията Тангра-Майдан на срещата на Артанския път с Коба-Кюлския (Белоозерски), била обкръжена от Сал-Сал и повече я нямало. След това нашите превзели балинската крепост Балик на Кара-Идел. Пленените тук, с присмех наричани "рибари", били качени на кораби и салове и превозени в Булгар. За спомен този гарнизон бил наречен Йоклама, а старото му име дали на крепостта в Байтюба, построена от 30 000 пленени балинци. Освен Тангра-Майдан те построили в Байтюба Ак-Керман (какво прекрасно немско име, нали - бел. прев.) и Айдар, а на Агидел в Кашан - Баликлъ. При Талиб пленените балинци, откупени от буртасите и батишите, построили Сал-Сал, Шонкар, Арслан, Лачин. Пленените византийци пък построили джамиите „Рум“, „Аламир“, „Ялта“, новия царски дворец и керван-сарая „Таш Йорт“ в Буляр...

След Тангра-Майданската битка Втората Печенежка война свършила след като Булимер обещал да не прави заобиколен път към Тмутаракан, отново почнал да плаща джирския данък, отворил Артанския път, разрешил на българските търговци безмитна търговия в Ростов и Галиция и дал като заложник сина си Яучи. Преговорите се водели в Бащу и в гарнизона Яучи, от уруска страна посланик бил франкът Борин. Някои казват, че станцията носи неговото име за спомен от това събитие, но мисля, че това не е вярно... Оставените от нас на произвола на съдбата печенеги от Кашан принудително приели християнството по френски (католически) от ръцете на Борин. След това Яучи, който също бил покръстен от Борин, се осланил на тях в борбата си за уруския престол и след поражението заминал с тях за Маджарската държава.

Борин изпратил свой проповедник и в Булгар под предлог да подпомага Яучи в пътя му към нечестивата франкска вяра. Заедно с него в Буляр идвал и каубуйския бег Боян Риштаулъ (Ростиславович), който дал пари за построяване на мечета, кръстен после на него - „Боян“. Нечестивият проповедник се казвал Аутун (Отон). Той уговорил Яучи да даде пари за построяването на керван-сарая „Бухар Йорта“ (бел. прев.- сравни Бухарест - Бухара) и направата на квартала за християни Бат-Балик, за което получил разрешение да вдигне дървена църква за християните в Буляр. Нарекли я „Бура-Кала“ и в нея Отон разказвал, че идва време великият източен народ да приеме християнството и да бъдат наказани всички грешници по света. Когато Яучи бил пуснат с почести в родината си и тръгнал към Бащу по Хорис-юла, Отон не заминал с него, а останал в Буляр да служи в църквата си, която силно пострадала при Сип-Булатовата (Всеволодовата) обсада през 1183 година...

В началото на Печенежката война на Тимар се наложило да върне Кашан на Кукча, иначе курсъбай отказвали да се сражават. Но, през 1004 г., когато Кукча починал, а Сал-Сал воювал на север, Тимар отстъпил пред искането на феодалите и предал Кашан на уланския губернатор. Синът на Сал-Сал, кашанският губернатор Васил бил повикан в Болгар и окован във вериги, след което отряд от земевладелци тръгнали към Кашан. Дъщерята на Сал-Сал - Шукрия заедно със субашите преградила всички заходи към града. Появил се и Сал-Сал, който научил за смъртта на баща си. Феодалският отряд с приближаването на курсъбай бързичко зачезнал, но Сал-Сал неочаквано попаднал под обстрел от войниците на собствената си дъщеря. Оказало се, че баща и дъщеря дълго не се били виждали и Шукрия не го познала и го помислила за водач на велможите. За щастие един от чирмишите на Шукрия познал бега и успял да предотврати кръвопролитие. Зарадваните от идването на курсъбай кашанци веднага вдигнали на трона като губернатор Сал-Сал. Тимар напразно не признал законността на такъв акт, с което предизвикал негодуванието на кашанците. Веднага ги подкрепили недоволните от цялата страна: субашите и чирмишите, възмутени от извънредните военни набори; марданците мразели кана за отнемането на техните свободи; също и байтюбинците, които се страхували от попадането на Булярските земища в ръцете на феодалите. Тихият Масгут незабавно използвал всеобщото недоволство и тръгнал с отряд марданци към столицата. Феодалното опълчение било изпратено по-рано на бой с булярците, които изгонили уланския улугбек и Тимар останал в Болгар само с малобройна дружина. Масгут обкръжил крепостта Мумин и предложил на кана мирно да слезе от трона и да замине за Нур-Сувар. Тимар неохотно се подчинил, но едва излязъл през градските врати, го застигнала беллакская стрела и го убила на място.

На трона бил вдигнат Масгут и той веднага освободил Васил и утвърдил Сал-Сал за губернатор на Кашан. Окураженият от това улугбек разбил войските на Булимер и го поставил пред избор - или да се подчини на Булгар, или го очаквала сигурна смърт под копитата на конницата и мечовете на българските бахадири (багатури, богатири). Намерил се на ръба на отчаянието, Булимер замолил Ибрахим да заеме трона и да спре войната, като му обещал троен джирски данък, отказ от претенции към хазарските територии и отваряне за българските търговци на всички пътища и градове на Рус. Точно тогава избухнали вълнения в Болгар, които оглавил синът на Насър, Кул-Мохамед. От името на участващите във вълненията знатни собственици младият син на шейха Муса - Худжа Ахмед - се обърнал от площада на градския пазар към кана с изискване веднага да спре войната и да намали военните сборове. Масгут заповядал да хванат Худжа Ахмед и да го изгонят от страната по пътя Хорис-юла, но това само наляло масло в огъня. Масгут изпратил да повикат курсьбай, но докато войската дойде, хората вече го обсадили в цитаделата на Болгар. Като научил за ставащото, Ибрахим веднага потеглил от Буляр към столицата със субашко, чирмишко и гражданско опълчение. От другата страна към Болгар от Нур-Сувар тръгнали феодалите, търсеци разплата с убиеца на щедрия към тях Тимар. Миша-Юсуф - син на 90-годишния старец Кермек, изгонен от Масгут от собствения му град, изпреварил всички. Когато той влязъл в столицата с отряда си и настъпил към Баринджарските врати, Масгут не издържал и избягал от Болгар в Батиш. Велможите, дошли малко след това, искали да влязат в крепостта и да издигнат на трона внука на Джакин (от принц - текин), син на Абдаллах Туктар, но Миша-Юсуф не ги пуснал и предал Мумин-Керман на Ибрахим. Той, синът на Мар Джу-Малик, синът на Булат - Хасан и пристигналият Сал-Сал издигнали Ибрахим на трона на Държавата. А тебирът Масгут и уланът Туктар били свалени от него...

Булимер незабавно подписал мир с Булгар при горепосочените условия и Ибрахим съкратил числеността на курсибай до 1000 човека, като дал на останалите имения и облаги. Върнал се от Рус и Худжа Ахмед, а когато той си тръгнал обратно, осиновил и възпитавал сина му Исхак и се нарекъл и Абу-Исхак. Твърде малко съществени неща намерих в нашите летописи за управлението на Ибрахим. Канът управлявал по законите на Алмъш и Талиб, затова и Държавата била спокойна и настанало изобилие. Какво ставало извън границите ѝ не засягало кана и само забавянето с изплащането на ростовщината веднъж го накарала да размърда ръка...

След смъртта на Булимер (Владимир) в Рус започнала борба за властта между синовете му. Мишдаули (Мстислав), намиращ се в Дима-Тархан и имащ византийската подкрепа, взел връх. По негова заповед победеният Ар-Аслап (Ярослав) бил длъжен тайно да умъртви единия от Булимеровите синове от Бозок - Халиб, а слугите на самия Мишдаули убили другия син на Бозок - Барис, като главни претенденти за бащиния престол. Мишдаули спрял да плаща данък за Джир, което накарало Ибрахим да прати в Кан губернатора на Мардан Хилас. Хилас превзел Кан бързо и овластил там един от фамилията Хаддад - Курдан, приятел на Държавата. Ар-Аслап, въпреки нареждането на Мишдаули не му дал своята помощ, а за това Ибрахим му помогнал да се справи със силния глад, настъпил в Балин. Нещо повече: като поощрявал Ар-Аслап да отхвърли игото на Мишдаули, Ибрахим му изпратил канска шапка - копие на неговата. Всичко три такива шапки били направени от майстора Атрак бин Муса. Другата шапка Ибрахим изпратил заедно с препис на "Записките на Бакир", украшения и немалка сума за построяването на мечет на Хорасановия султан Махмуд. Султанът се смятал за потомък на самия Посланик и канът се надявал да получи от него изцеление за тежкия си недъг. Худжа Ахмед отнесъл на султана подаръците и останал там по негова молба. Худжа Ахмед пратил на Ибрахим лекарства, но те не пристигнали навреме - след месеци в мъки канът починал и бил погребан в замъка си Аламир-Султан (Александър Македонски).

Този замък Ибрахим построил веднага след края на Булимеровата война. По онова време той се боял от нападение на Тимар и смятал, ако се наложи, да се укрие в укрепления и отдалечен от столицата замък. Освен това по заповед на Ибрахим на мястото на спирката в устието на река Ока или Саин-Идел през 1021 г. построили крепостта Джуне-Кала, наричана и Джун. Така я нарекъл един от потомците на Джун - Джуне, който взел дейно участие в строежа на града. (Нижни Новгород, бел. прев.)

Спокойствието на Държавата при Ибрахим осигурявали сардарите на курсъбай - синът на Сал-Сал Амир-Васил и неговият син Мардан. Преди да умре, Ибрахим обявил за свой наследник сина на Тимар – Ашраф - който се грижел за него, тъй като нямал свои синове. Ашраф бил вдигнат на трона. Васил поискал от него Буляр, за да издържа курсибай. Ашраф отказал и обиденият Васил помогнал на трона да се качи Азгар, син на Масгут. Ашраф-кан без бой се оттеглил от Болгар в Буляр и затова му дали прякора Балук (Балък - и днес е негативно по отношение на наричания така субект). Васил запазил за себе си Кашанска губерния и допълнително получил и Дяуширския окръг на провинция Байтюба - от Ахтай до устието на Дяу-Шир или Шепша. Благодарение на това табунът коне на бега надхвърлил 300 000 глави и то отлични башкортски коне, които на Рус наричали „маджарски“ и се ценели високо....

През 1028 г. изнагледелият Мишдаули намислил да възстанови Хазарския хаканат, заповядал на новгородците и на скандинавски наемници да завладеят Болгар и след това да преплуват надолу, а той самият щял да завземе Хин и да се съберат при Бехташ. Нашият флот победил, но Мишдаули с ромейска помощ завзел Хин. Тая загуба възмутила търговците и те отказали да защитават Болгар, когато в същата година към него приближил Балук. Феодалите също се въоръжили срещу кана, тъй като били недоволни и от данъците, и от благоволенieto на курсъбай. Внезапно столичните бедняци вдигнали метеж в защита на Азгар и излезли с оръжие върху стените на Болгар. Мардан с курсъбай също тръгнал към града. В тая ситуация канът поразмислил за превратностите на съдбата и решил доброволно да даде царската шапка на Балук. За себе си изпросил поста улугбек (губернатор) на Сувар иле... Ашраф така и не се решил да влезе в Болгар, но пък обявил Буляр за столица и заповядал да наричат града Болгар, а самия Болгар преименувал на Ибрахим. Курсъбай били пратени в Хин и бързичко изтикали от там Мишдаули. Хората на тоя твърде неспокоен балински бег стигнали до Джураш и през 1032 г. завзели при съдействието на Мишдауловия син Устабей властта. На Балук се наложило да прати курсъбай там, както и флот, и да върне на мястото му верния на Държавата емир Тимер-Кабак. В схватката случайна стрела убила Устабей - най-общо казано безвреден владетел, който най-много обичал занаятите и църковното строителство в земите на баща си. Той бил прекалено покорен на капризния Мишдаули (Мстислав) и това го погубило. (Предполагаемо Евстатий, бел. прев.)

При връщането си курсъбаите разбрали, че вместо награда за труда подлежат на незабавно разпускане. Мардан бил лишен от владенията си, а на мястото на 4000-те воина канът наел киргизи. Преди не много време оймекската орда на киргизите завладела Тюркистан, но след това се разделила на две части - Тюркестанска, или Кара-Оймек и Източна, или Ак-Оймек. Между тях започнали войни и един от кара-оймекските ханове Куман помолил заедно с част от хората си за убежище в Държавата. Балук с радост приел бегълците на служба и те участвували в неговия поход към Болгар. Начело на тях канът поставил Куман и така нашите нарекли тези киргизи „кумани“, макар и по персийски да ги наричали кипчаци, а по сабански - киргизи. Азгар от състрадание отстъпил на Мардан окръга Кермек, за който спорели с Беллакската провинция. Хилас бил възмутен, но след като Мардан обещал да отчислява от окръга две хиляди души за курсъбай вместо беллакци, се успокоил и заедно с Азгар прикрепил окръга към Амирите. Канът, след като видял отново Мардан в курсъбай - вече в качеството му на беллакски

пратеник, нямал възражения и махнал с ръка. Част от субашите и уволнените курсъбаи на Мардан изоставили всичко и избягала в Кермек - и не съжалявали, защото останалите в Кашан и Дяу-Шир канът заповядал да прехвърлят към кара-чирмишите. Много от тях се възпротивили и предпочели да отидат на Мартюбинска земя, между Арсу (Казанка) и Миша. Понеже били крайно озлобени, субашите изгонили оттам почти всички ари и заели земите им. След субашите тук се стекли отвсякъде бежанци-чирмиши, които тук самоволно ставали субаши. Губернатор на Мартюба в това време бил Алай - син на бившия улугбек на Болгар и Нур-Сувар Юсуф.

През 970 г. Юсуф основал укреплението Джабли-Кала, което обаче народът нарекъл Симбир. Алай през 1028 г. основал също крепост на Сура-су, която носела неговото име - Алай-Тура. След като канът узнал обаче за приютените от Алай бегълци, го преместил като валия в Тухчи, а на негово място поставил Куман. На мястото на Куман и заминалите с него киргизи Балук наел нова бежанска орда кара-оймеки начело с хан Ишим. Разказват, че по съвет на Куман, който на всяка цена искал да се измъкне от пустините на Саксин и си търсел заместник, Ишим пратил при Балук дъщеря си госпожица Минле, като разчитал чрез нейния чар да се добере до по-добра служба. Ханската дъщеря изключително очаровала Ашраф и полуделият от любов кан заповядал да зачислят Ишим на поста сардар на курсибай, а хората му да заемат мястото на бахадирите на Мардан и киргизите на Куман. Всичко това се случило през 1035 г. точно преди новото нападение на Мишдаули над Хин. Както и първия път този улубей наредил на 16 000 садъмци и галисийци начело със садъмския господар Хин-Кубар да завладеят Болгар и след това да се присъединят към него в Бехташ. Самият той отново смятал да завладее Хин. Ишим научил за това и помолил дъщеря си за помощ. Госпожа Минле сама отишла при баща си в столицата и пратила на Мишдаули следното писмо: "Искам да съм твоя, славни войне, ела и ме хвани с най-близките си приятели..." Нямащ задръжки в похотта си, наследена от майка му - юдейка, Мишдаули незабавно се отправил в галоп към уреченото място край Дон с огромна войска. Като приближил и видял жената на кана сама с трима дружинници, зарязал войската и се устремил към нея със стотина свои слуги. Облечен в доспехи, той бил сигурен в безопасността си при всякакви случаи. Балинците (русите) не знаели за железните стрели и големите лъкове (арбалети), които започнали да правят в Булгар. С доближаването на балинския велик княз намиращият се редом с госпожата брат на Мардан – Сабир - пуснал една такава стрела и пратил Мишдаули (Мстислав) в ада. Докато балинците се съвземали, госпожа Минле и спътниците ѝ препуснали надалеч. Със смъртта на този балинец родът му рухнал изведнъж. Саксин отново намерил покой. А Хин-Кубар с хората си акостирал с 400 кораба край Болгар и почнал да руши предградията. Канът пратил срещу него от Буляр бахадирите на Мардан, киргизите на Куман и флот, предвождан от Каф-Урус и сина на Туки - Кадил. Преди това флотът бил в Кашан, изнемогващ от възмутените кански нареждания и действията на субашите, но Балук решил, че град Ибрахим (Бряхов) е по-важен... Нашата конница атакувала врага заедно с флота. Галисийците подло изоставили садъмците и отплували надолу по Идел и нашите смачкали и разстреляли Хин-Кубаровата рат. Мардан искал да пощади садъмския вожд за храбростта му, но неговите кермекци успели да обесят ранения Хин-Кубар на едно дърво. Галисийците (новгородци) били пленени от марданците край гарнизона Тимер-Кабак в устието на Самар-су, която после нарекли Самар. После канът научил за превземането на Башу от съюзника Мишдаули и изпратил към столицата на Рус Хилас с част от беллакските печенеги. По пътя се присъединил към тях и отряд кашански печенеги, които отначало му помогнали да обсади Башу, но после подмамили неговите печенеги с разказите за волния живот, който водели. Съюзникът Мишдаули избягал от Башу, но вождът на кашанците през нощта съобщил в града, че всички печенеги си тръгват и преди изгрев

слънце тихо повел всички към Кашан. Балинците веднага атакували празния лагер на Хилас. Излъганият улугбек със 150 арбутинци започнал да отстъпва към Харков, но там бил обкръжен от антите и се предал, понеже не искал да се пролива антска кръв. Ар-Аслап бързо пристигнал в Башу и предложил на Хилас служба. Хилас се смятал за опозорен, съгласил се да остане в Рус и бил назначен за антски главатар. Ар-Аслап (Ярослав) се стремил към мир навсякъде. С тази мисъл той направил редица отстъпки на антите в област Башу и веднага сключил мир с Балук, като се задължил прилежно да изплаща джирския данък. Нуждаещият се от средства Ашраф бил доволен от това и даже не поискал да му бъде предаден Хилас, който го подразнил с отказа си да увеличи двойно марданския данък, но за Хин-Кубар поискал теглото му в злато... Новият велик господар на Беллак, синът на Хилас – Балус - трябвало да се примири с кановите искания, но затаил към него обида за това унижение... Между другото, продължавала и войната на Куман с въстаналите субаши и съюзените с тях кара-чирмиши и курмиши. От страх да не му бъде отнет поста Куман воювал сериозно, но не постигнал успех и през 1050 г. бил заменен със сина на Азгар - Ахад. Новият улугбек бързо разбрал, че не може да победи собствения си народ и сключил примирие с вождовете на субашите. Съгласно тоя договор субашите-мюсюлмани оставали както досега на получените земи, а останалите се връщали по предишните си разреди. Това раздвоило въстаниците и Ахад усмирил останалите без подкрепа кара-чирмиши и курмиши. Така завършило въстанието, наречено после Петбрадено, защото го оглавявали петима вождове, въоръжени с брадви. След това канът направил нечувана грешка - отменил правилото, според което селянинът, приел ислям, можел да премине в разреда на субашите или ак-чирмишите...

След смъртта на Ар-Аслап новият уруски велик господар отказал да плаща ростовския данък. Разгневеният Балук заповядал на марданците да накажат наглеца и, за да подсили нанесения удар, отново присъединил Саксин към Беллак. Балус решил, че е дошъл ред за война с донските тюркмени. Те обаче внезапно въстанали и с вика: - Нека да отидат да воюват печенегите и да измият от себе си позора на измяната на своето племе! - обсадили Хин. Балус с помощ от киргизите на Куман и курсъбая на Ишим изхвърлил метежниците от града и те отстъпили към Рус. Балус ги преследвал, извършил пробив към Батавил и го обсадил. Валята на града Рахман Хилас не предал крепостта в ръцете на сина си, защото обидата, нанесена от кана, била още много силна. През 1060 г. Балус повторил похода и сразил Сип-Булат (Всеволод) край Бури-Аслап (Ярослав?). Като обсадили този град за отмъщение за укритите от неговите жители бежанци тюркмени, марданците и куманите разграбили цялата област между него и Башу. Бегът на урусите бил принуден отново да плаща джирския данък, да откупи самия себе си и обещал заедно с българите да изгони тюркмените от пределите на Рус. Тъкмо тогава Ахад внезапно обкръжил Буляр със силите, съставени от тези на земевладелците, куманите на Ишим-хановия син Асан и българите на Тамта. Азан едва спасил от гибел сестра си заедно със сина ѝ от кан Адам...

Нежеланието на Балук да признае за субаши селяните на Кашан и Мартюба отблъснало от кана голяма част от хората. Земевладелците, пратени да усмирят субашките вълнения в Мартюба и Кашан, след първите ожесточени сблъсъци с отчаяните селяни предпочели да се договорят с тях за разделяне на обхванатите от метежа райони. При това мюсюлманите били съгласни земевладелците да заробят селяните-езичници, защото те били далеч по-малобройни. Канът не признал тия уговорки и заповядал курсъбай насила да застави българите-субаши да се запишат в разреда на ак-чирмишите. Ак-чирмишите плащали два пъти по-висок данък и изпълнявали повече повинности от субашите. Курсъбаите решили, че това е прекалено и се сговорили с феодалите, решили да смъкнат кана и да го сменят с престарелия вече Азгар. Ахад се боял да не го държат отговорен за сговора на субашите и велможите и склонил към заговора върналия се от Башу Балус. Постигнал това, като му разказал за кановия план да завоюва Рус със силите

на Мардан. Марданците не посрещнали засмени възможността да оставят костите си по мръсните руски пътища и улугбекът предпочел да се съюзи със заговорниците. За да не наруши обичая, забраняващ българин да пролива българска кръв, те решили да пратят срещу Буляр куманите на хан Асан. Преди това Асан бил изпратен срещу субашите, но отказал и бил бит от коняра на кана с пръчки и изгонен от служба. Няма да отиде и охотно се съгласил да направи услуга на заговорниците....

Неговите отряди внезапно настъпили към Буляр и обградили столицата. След като кашанските субаши пробиха на две места градските стени, куманите нахлули вътре и убили кана и сеида Нугман. Движещият се зад куманите Ахад побързал да влезе в столицата и да предотврати кръвопролитията. Това се случило през 1061 г.

Глава 17. Войната между Ахад и Адам и царуването на Адам

На трона бил вдигнат Азгар, но той скоро починал при загадъчни обстоятелства край Нур-Сувар. Кан станал Ахад, който веднага потвърдил договорката между субашите от Мартюба и Кашан и поземлените собственици, а с това успокоил страната. После помогнал на Асан да се укрепи край Дон. Курсъбай с удоволствие взели участие в този поход срещу тамошните турки. Асан с помощта на кана воювал срещу Рус няколко години, но бил побеждаван и склонен от Рус да напусне службата при българите. През 1076 г. още една неприятност сполетяла кана - избягал охраняваният син на Балук, емирът Адам. Тарханът на Хин - Дугар - приютил принца, оженил го за дъщеря си и в замяна на неговото обещание за повече самостоятелност се съгласил да му помогне да отвоюва трона. Ахад предвидливо обявил за столица град Ибрахим, затова Адам без съпротива превзел град Буляр и се обявил за кан. Буляр отново станал столица. Ахад признал новия кан и запазил за себе си град Ибрахим. Повод за свалянето на Ахад станал отказът на Рус да плаща джирския данък след поражението на Асан, с което канът се примирил. (Съобщение от преводача – липсват страници 112 и 113, не успях да ги намеря в нета).... Адам си поставил за цел да поднови плащането на данъка, както и да възстанови пътищата към Артан и Бащу. След две години емир Ахад по негова заповед извършил поход към Мосха и сразил и убил галисийския бег Халиб. Емирът донесъл и голям данък, която събрал по Юка, Мосха и в Джир, с него също така дошли и много джирски бийсуйци, които поискали да се върнат в Държавата. Те били заселени в Чулман и включени в разряда на кара-чирмишите.

Популярността на Ахад, наречен в чест на тая победа Мосха, нараснала и това стреснало Адам. Като хвърлил върху него вината за гибелта на Азгар, той заедно с Дугар тръгнал към Болгар. Ахад предпочел да се укрие в Кан, където управлявал внукът на Мишдаули - също Мишдаули (Мстислав). Бегът (княз) на Бащу Сиб-Булат (Всеволод) възобновил плащането на джирския данък и вече отворил пътищата след похода на Ахад, поискал да помогне на емира да си върне трона в замяна на обещанието му за отказ от „ростовщината“. Но емирът Балус заедно с марданците си, като изпълнявал заповедта на кана, изпреварил бега. Отначало той разбил Асановия син от дъщерята на Балук - Шарафхан, който отнел от Дугар Хин и заел този град. След това, подкрепен от курсибай, през нощта преминал река Саин-Идел (Ока) и на разсъмване неочаквано нападнал лагера на Сиб-Булат до Кан. Водачът на уруската войска Амет едва успял да избяга заедно с Ахад, а обхванатата от паника войска се хвърлила към Кан. На раменете на бягащите Балус нахлул в града и го превзел. Той смятал да пощади Мишдаули, но когато самият той покорно излязъл към него с думите: "- Аллах е велик", един мухшанец стрелял в гърба на бега и го убил на място. Този мухшанец бил разкъсан на части, които набили на колове из града.

В яростта си, че не успял да спаси бега, емир Балус заповядал всички пленени кански бегове да бъдат обърнати в исляма. Обрязването станало веднага, на пазарния площад....

Да присъединява Кан към държавата предвид свободолюбието и многочислеността на населението му било безсмислено и Балус, като наказал порядъчно участниците в съпротивата и взел жените и децата им за заложници, се върнал в Банджа.

Обрязаните бейове, като не успели да понесат присмеха на съплеменниците си, заминали от Кан и основали по-горе по течението на Саин нов град Кисан (Рязань :):). Кисан скоро станал могъщ и даже подчинил Кан... Изплашеният Сиб-Булат представил действията си като опит да помогне на Адам да накаже жителите на Кан и лишил Амет от селото му Амет на Кара-Идел, по пътя от Ростов за Новгород. На разжалвания Амет дали място в дива област, владетел на която назначили преминалия на батишка служба Ахад Мосха. Деловият Ахад веднага си избрал място за резиденция и построил там крепост. Нарекли я на него - Мосха (Москва). Тук възмъжал синът му - емирът Селим, по прякор Колин. Жителите на Кисан го направили свой главен бег. Всичко това не се харесвало много на Адам и той изчаквал удобен случай да изкорени гнездото на Ахад от Рус...

Адам бил истински кан, не търпял някой да му противоречи. При него живеел добре само сеидът Якуб, син на Нугман, който знаел как да подходи към канския характер.

Като използвал случката, при която конят на Адам при пътуването му към Болгар пропаднал в някаква пещера, която, както се оказало, служела и за училище, сеидът обърнал внимание на кана върху плачевното състояние на образованието в Държавата. Самият аз съм чувал от баща си, че в тия времена много хора постъпвали безсъвестно, например жителите на Тухчи превърнали главния градски мечет в сеновал, та го и нарекли после „Кибен“. Разказът на сеида впечатлил даже и хладнокръвния Адам и го убедил да насочи значителни средства за поправянето на нещата... С тези пари Якуб построил нови 500 мечети и главен мечет в столицата. Той имал две минарета и затова народът му дал името на двуглавия Елбеген - „Барадж“. При него в 1080 г. сеидът учредил дом на науките, т.е. Университет „Мохамед-Бакирия“, в който преподавали не само богословие и основи на арабските и персийските знания, но и география, етика, смятане, лингвистика, история. Якуб собственоръчно преписал и дописал „Историята на Булгар“, която нарекли и „Кази китаб“. Татко я знаеше наизуст и много пъти ми я разказваше. Тя изгоряла в Учел заедно с цялата бащина библиотека, когато градската крепост била опожарена по заповед на бега Кантюряй (Андрей Боголюбский?). Татко съжаляваше за тая загуба цял живот, понеже неговата библиотека смятали за една от най-големите в Държавата. В нея се пазели книги на Бакир, дастаните на Микаил, Хабдулла и много други...

През 1095 г. се състояла сватбата на сина на Адам от дъщерята на Дугар - Шамгун и дъщерята на хан Айюбай. Айюбай бил недоволен от Дугар, който се провъзгласил за кан на всички кара-саклански тюрки и кумани и затова не пожелал да присъства, а Дугар-кан с радост потеглил на път с войска от 5000 отчаяни главорези. Следва да кажем, че на света не е имало други хора, които повече да обичат да се сражават от кипчаците. В същото време ханът на кара-оймеките Шам или Сам нападнал Буляр. Канът, който нямал особени заложби на пълководец, бил смутен от появата на 100 000 оймеки пред столичните стени. Буляр нямал тогава трети пояс и можели да съберат около 5000 опълченци. Положението било спасено от Шамгун, тогава губернатор на Болгар. В петък на разсъмване той наближил столицата с български велможи и атакувал лагера на оймеките. Много кипчацци панически побягнали, но хан Шам успял да ги спре и да ги поведе в сражение. На велможите им било доста трудно, защото, макар и да превъзхождали по въоръжение и бойно изкуство кипчаките, степните обитатели били твърде много. Появил се и Дугар-кан и започнал да обърква оймеките с нападения в тил.

Когато Шам бил принуден да разгърне част от своите против куманите, последвал съкрушителен удар от трета страна - това били курсьбай и тамтайците. Повечето оймеки избягали, но Шам останал заедно с 20 000 най-добри воители, обградили се с двуколки. Курсьбай, който имал също такова средно въоръжение, не можел да го надвие и само облечените в желязо господари с помощта на излезлите от Буляр опълченци-пехотинци успели да пробият през барикадата от каруци и тълпата смели кипчацци и да ранят смъртно хана. "Ти, момченце, как посмя да победиш мен, великия воин?" - викал Шам, докато се давел в кръвта си, на приближилия Шамгун (името е равнозначно с това на нашия Симеон, но не е той, бел. прев). Според обичая, Шамгун взел името на поваления от него именит враг.... Бегълците били избивани до река Урал...

Оймеките довели със себе си няколко племена с жените, децата и имуществото, като си говорели, че ще им бъдат раздадени завладените земи. Мъжете били избити от разярените войници, а жените, децата и останалото станали плячка на българи и кумани. Особено много жени и деца взели тамтайците и така българският език в област Тамта малко се изменил. Даже във външността и обичаите се проявили оймекиските черти на кипчакските им жени и доведени деца. Немалка била и взетата плячка, защото оймеките изоставили при бягството си от столицата до Урал почти 30 000 фургоци и юрти с килимите, дрехите, посудата и оръжието. Сред всичко останало се откроявали намерените в ханската каруца приказно красиви съдове за приготвяне на ароматни напитки и настойки. Канът ги взел за себе си, а ги нарекли сам-абар...(по-късно ще срещнем в руски език думата „самовар“).

Била вдигната разкошна сватба, след която Дугар поел на поход към Бащу и там бил убит поради измяната на куманите, решили да минат на страната на Аюбай, син на Асан.

През зимата на следващата (1096) година Адам получил възможност да прогони Ахадовия род от Рус; там започнала войната на бега (княз) на Караджар (Чернигов) Аликай (Олег) с други уруски бегове. Сдобил се с поддръжката на кана, той превзел Кисан и продължил настъплението си. Колин избягал в Мосха, а войските на Аликай и Шамгун се срещнали при Кан. Бегът на Кан - Изяслав - син на бега на Бащу Булимер с прозвище Алтгн-Калган - се опитал да повика своите на помощ, само че те, едва зърнали „чалми“ - изображенията на дракона Барадж на знамената на курсибай, предпочели да отворят вратите. Кинзяслап (Изяслав) излязъл от двореца с изваден меч, но чул смеха на облечените в желязо велможи и се предал на Шамгун. Емирът отстъпил бега на Аликай с условието да пощади живота на пленника, който ослепял в младостта си от болест. Аликай обаче наредил на хората си да го убият веднага. Нещастникът, притежаващ богатирска сила, се изтръгнал от ръцете на палачите и се хвърлил в Саин-Идел, но не виждал нищичко и доплувал на същия бряг, бил отново хванат и безмилостно заклан... Това силно потресло Шамгун....

След това те приближили Балин, защитаван от емира Колин. Попадналият в клопка син на Ахад избрал да се предаде на Шамгун, когато след завладяването на Кан-Саин величаели и като Шам-Саин. След това настанал спор на кого да принадлежи града. Никой не поискал да отстъпи и емирът заповядал на своите да подпалят града. Балин изгорял независимо от воплите на Боняк, който разчитал на плячка. Разстроеният хан, нает от Аликай, изоставил съюзниците и се прибрал в стана си Акташ при Аудан. На Шамгун се предал и град Джир (Ростов) след обещаната от емира пощада. Само че въпреки обещанието Аликай, като последен бурлак (в случая се набляга не точно на трудолюбието на тези хора - бел. прев.) влязъл в града и го ограбил до шушка. Това препълнило чашата на търпението у Шамгун и той, преследван от неистовия плач на изтезаваните граждани, изоставил бега.

Тръгнал към Новгород, за да го подпали за отмъщение на разбойническите набези на галисийците в Бийсу, но при Амет се срещнал със сина на Алтгн-Калган - Мишдаули и

се помирили. Като получил обещание, че безпрекословно ще му се изплаща ростовския данък и че ще бъдат прекратени галицийските грабежи, Шамгун потеглил заедно с бега, за да спрат разбойниците на Аликай. Черниговците, едва съгледали царското знаме - чалмат, в паника тичали към степта...

През чирмишкия форпост на мишарските българи Джуне-Кала (Нижни Новгород) на Тукрантау в устието на Саин, построен по заповед на кан Ибрахим, потомък на Барис, емирът се върнал в Булгар с огромна плячка. След това канът се заел да укрепва източната граница на Държавата, която кара-оймеките продължавали да обезпокояват. Между Буляр и река Барадж-Чишма били вдигнати осем вала с ровове, стражеви кули и засади. Там били заселени байтюбинци и разорени тамтайци, преведени в разряд ак-чирмиши и освободени от данъци с цел носене на гранична и ремонтна служба. Укрепления съоръжавали и в южните части на провинция Сувар, понеже позициите на Държавата били заплашени и от куманите на Айюбай, който се съюзил с Рус срещу Боняк (Вонящия) и Шарафхан (Шарукан). Дръжките на неговите знамена завършвали с полумесец, което изваждало кана извън нерви, защото брадвата и полумесеца били знакът на царския род на българите. Рус, ободрена от съюза, престанала да плаща ростовщината (джирския данък), затворила пътищата, а кисанският господар даже дръзнал да нахлуе в Мартюба и да ограби мишарските ари. Адам бил вън от кожата си и изпратил Шамгун да оправи нещата. Емирът с курсъбай през зимата нахълтал в Кисан и разбил тамошната войска с активната помощ на останалите ари. Когато се върнал следващата година, кисанският бег поискал мир и платил огромен откуп.

Емирът знаел, че да действа срещу Ростов през Дебер няма да е удобно. Затова разпоредил веднага след нахлуването на кисанците да бъде построен на Арсу (река Казанка) нов град за тая цел. През 1103 година вдигнали града в присъствието на емира и го наименували Учел (Трите града), понеже се състоял от три части. Двете от тях били на планината Богилтау и се казвали Югари Керман и Калган, а третата се разполагала под планината около езерото Акби-кюл (днес това езеро не съществува) и се наричала Акбикюл. Калган се свързвал с Акбикюл, но бил отделен от Югари Керман със Саиновия ров и участък от планината, който останал незастроен. Югари Керман се наричал така, защото се намирал в най-високата част на планината, стръмно спускаща се към Арсу. Получила се известна отдалеченост, защото не успели да разширят Югари Керман към Саиновия ров заради бързането и недостига на пари. Това пространство било използвано за място за престой на керваните на мюсулманските търговци и пазарен площад. Пристигащите да търгуват ари отсядали в Биш-Балта, където добивали най-вкусния мед в цялата страна; урусите се събирали зад канала Булак, свързващ Кабанското езеро с Арсу.

Първият наместник на града Субаш се мотаел тук със своя курсъбай няколко години, докато траела Тригодишната война с Рус. Той събрал данък от областта Унджа, като разбил няколко балински отряда, а следващата зима атакувал заедно с Шамгун Балин. Обсадата била снета чак когато Алтън-Калган се съгласил да изплаща ростовския данък.

Субаш с удоволствие напуснал Учел и тук бил назначен Селим, който издействал Учел да бъде обявена за столица на Мартюба. Деберците приели това с голяма радост, понеже се надявали на усмиряване на чиновническия произвол.

Колин бързо разбрал, че не може да събере данъци от арите и живеещите сред тях на Планинската страна сербийци със силата само на 30 дружинника и 200 ак-чирмиша. Затова изискал превеждането в ак-чирмиши на живеещите сред арите две племена на себерите - кукчаките и батликите. Те били превъзходни войници, както всички башкортисеги, маджари и себери. Впрочем Колин също не останал дълго губернатор тук.

Отначало Айюбай се промъквал към Суварския дял по крайните граници на Мардан, а после предприемал набези по Бухарския път през Саксин. Шарафхан, когото Айюбай изгонил от Дон, на своя глава заел Хин. Пътищата към Саксин и Хорезм станали

дотокова небезопасни, че вече не се търпяло. Субаш едва пооправил ситуацията. Като загубил една трета от курсъбай, той успял да спаси жителите на Хин от гибел и да заведе тюркмените в Марданския окръг Буртас, а печенегите - в окръг Баджанак. Част от Баджанак по молба на преселниците се отделила в окръга Кинел.

Невъзможността на Балус да се справи с куманските разбойничества крайно силно изнервила кана. Той заповядал на Колин (сравни английското Collin!) да поеме поста на улугбег на Мардан, а на Балус - да стане губернатор на Учел. Това било нечувано потъпкване на правата на Беллак и марданците се подчинили само след придвижването на Шамгун с войските на феодалите и Субаш. Две години по-късно хитрият Колин успял да подмами Айюбай да падне в капана му. Той убедил кана в нуждата да ожени най-големия син на Шамгун – Арбат - за дъщерята на Боняк, който бил подчинен на Айюбай и да покани Айюбай на сватбата. “Айюбай не може да не дойде за сватбата на внука си и дъщерята на главната си опора - Боняк, защото това ще бъде страшно оскърбление на степните обичаи - обяснил Селим на кана. - Отвори един от пътищата към Буляр през урите (укрепените погранични линии) и го затвори след хана. Той ще се окаже в клопка и ще можеш в столицата да правиш с него каквото искаш...”

Канът последвал Колиновия съвет, учуден от неговите мъдрост и коварство. Аюбай бил пуснат по проходите през валовите линии заедно с 11 000 най-добри негови войници, така че ханът не забелязал нищо. След него всички проходи по тези осем вала били затворени. В Буляр 1000 войника на хана били разквартирувани в Хинуба, която била защитена по това време само от вал и нямала много постройки. Още 1000 били с хана в другата част на града - Мен Буляр, където се провеждала сватбата. Айюбай не искал да празнуват в крепостта Мартуан или Булюм Керман, като подозирал в нея капан. Сватбарите пирували в най-добрия менбулярски керван-сарай „Дяу-Шир“ (Великият Дон). Пред керван-сарая имало огромен търговски площад. Там се разположили куманите, а във Дяу-Шир заедно с хана отишли 500 войника. В разгара на пиршеството, когато гостите вече били достатъчно пияни, жената на Шамгун поднесла на баща си купа с отрова. Тя не знаела за отровата и Айюбай, като не видял нищо обезпокоително на радостното ѝ лице, спокойно отпил за младите и след няколко мига паднал на килима. Съветът за отровата също бил даден от Колин; когато канът се възпротивил, той му казал: „Ако не напоиш сега хана с отровна медовина, той ще те напои с кръв!“ Щом ханът паднал, воините на кана веднага скочили върхугостите с извадени мечове и саби. Само Боняк, който онемял при вида на всичкото това, подхванали под мишниците и отнесли на безопасно място... Сестрата на Шамгун, която била омъжена за един от синовете на Айюбай, стиснала мъжа си в прегръдка и го удушила като мишле. Арбат с огромна тояга един след друг пребил още девет хански сина.

Всички кумани в керван-сарая, Мен-Буляр и Хинуба били убити. Велможите атакували едновременно и останалите извън града в ограждения от тях аул Карак. Те също били порядъчно замаяни от обилното угощение, но вместо очакваните подаръци видели пред себе си смъртта в образа на бахадирите. Щом велможите на Шамгун погнали куманите, курсъбай се заловили за работа. Кипчаците хукнали по стария път към степта, но на пътя им се изпречили валове, ровове и засеки, защитавани от безжалостните към разбойниците тамтайци и байтюбинци.

Започнало масово избиване на обхванатите от ужас кумани. Жителите на околните селища наизскачали от домовете си и биели кипчаците кой с каквото има. От девет хиляди само хиляда заедно с единадесетия син на хана - Манук - стигнали до степта. Хората после се смеели, че куманите от девет вала не се спират...

Манук отишъл при оймеките и продължил да напада с тях Държавата през Тамта, понякога се прехвърляли и през река Барадж-Чишма. На запад вече племето на Айюбай го нямало и пътищата към Саксин, Башу и Тмуторокан били свободни. Колин довършил

работата, като пропуснал остатъка от изнервените кипчаци чак след Джураш (Суреж), в гурджийската (грузинска) област Хонджак (ср. град Хундзах). Там живеели потомци на хуните, приели вярата и езика на съседните им грузински племена. За спомен от тази битка, която нарекли “Сватбата на Айюбай“ Адам заповядал бойните български знамена да бъдат увенчани освен с дракон и полумесец и със знака на Аламир (обърната надолу малка носовка - бел. прев.)

За благодарност към емира канът назначил за улугбег (губернатор) на Сувар сина му Хисам Анбал, женен за кафска сакланка и затова носел прозвището Ас. Анбал веднага бил забаламосан от феодалите, чийто родове се разраснали и вече наследствените имения не им стигали. Те нетърпеливо чакали да получат още селяни от другите провинции и затова искали да издигнат за кан послушен емир. Точно такъв бил Анбал, който по време на негодния живот на семейството му си поставил за цел да живее възможно най-охолно. Също като кан Мохамед Мумин той презирал държавните дела и бил готов да изпълни всеки каприз на любимите си феодали. Така щом велможите съобщили на Колин желанието си да го направят кан, той не се противил твърде и решил да оглави заговора и да укрепи позициите на рода си. Той се договорил с марданците да ги остави и да уважава правата им при условие, че му дадат подкрепата си. Балус, който се мотаел в Учел, струващ му се жалък аул след огромната Банджа, веднага се присъединил към заговорниците с надеждата да се върне в Мардан.

Глава 18. Булгар при Колин и Анбал

През 1118 г. Адам умрял неочаквано и Шамгун станал кан. Преди смъртта на Адам разорените от оймекските и кумански набези субаши и дребни стопани отправили молби за намаляне на данъците. Веднага след Адамовата кончина байтюбинци започнали да гонят бирниците, а в самия Буляр вдигнали бунт срещу градската управа. В столицата, както и в другите големи градове управата се казвала „Сувар Йорта“, тъй като сред народа „сувари“ били наричани търговците и майсторите (усталар)-занаятчии. Бунтовниците пребили няколко суварбашии и бирници. Без да обръща внимание на предупрежденията на Якуб, Шамгун решил да подави недоволството със сила и повикал курсъбай. Субаш отказал да играе ролята на народен мъчител, тогава канът в яростта си разпуснал курсъбай и заповядал Субаш да се яви при него и да се извини. Субаш се скрил в Мардан, откъдето не връщали бегълците. Тогава Шамгун извикал болгарски и суварски феодали, които с удоволствие потушили бунта. Похвалили се, че същото ще сторят и в Мардан. От омраза към марданци те наричали и тях, и Банджа, и целия Мардан-Беллак с презрителното „Бургас“. Това много дразнело марданците, които пък нарочно дали на най-малкия град в провинцията си Рази-Суба името „Сувар“... След всичко това канът, който се боял за безопасността си, преместил столицата от Буляр в Болгар...

През 1120 г. Колин след уговорка с балинския бег Джурга (Юрий Долгорукий), решил да го изпозва като маша и чрез него да сваля загубилия народното доверие Шамгун. По негова заповед Балус пропуснал балинския флот през Мартюба и Джурги изненадващо обсадил Болгар. Никой не подкрепял кана, с него останали около 50 дружинници. Дори и само с тях той се опитал да спре уруския десант, но, след като загубил половината, се принудил да отстъпи в „Мумин“. Булярците и марданците не изпратили помощ, а велможите хладнокръвно очаквали урусите да превземат крепостта. Джурги се бавел, понеже загубил в бой с дружинниците и жителите на ограбените от урусите селища на Болгар 1250 войника. Тогава Шамгун, по природа простоват и несамовлюбен, макар и да се палел лесно като баща си, взел, че обявил на народа за решението си да сваля данъците. Обикновените граждани веднага организирали опълчение и завардили стените, а булярците, които не пострадали от разправата веднага пратили към Болгар свой отряд.

Това накараше Колин да пристъпи към крепостта и да заяви на Шамгун следното:

- Кане, виждаш ли какво става? Остави на мен, който съм ти верен, Болгар, а самият ти иди да царуваш в Буляр! (Джурги е Юрий Владимирович Долгоруки, княз Киевски и Суздальски, основател Московски и т. н. Истинската му фамилия е Булгарук... бел. прев.).

Шамгун разбирал, че съединението на земевладелците и урусите ще бъде пагубно за него и последвал съвета на симпатичния му Селим и заминал за Буляр. Така градът отново станал столица. За да не бъде заподозрян от кана, Колин нападнал със суварите и флота лагера на Джурги, привидно за да го накаже за страхливостта и забавянето. Седем хиляди уруси от общо осем били посечени, смачкани и потопени от велможите и салджиите. Джурги едва успял да избяга с последните хиляда и повече не му минавало през ума да напада Държавата.

Баща му Алтън-Калган (Владимир Мономах) искал да убие Юрий за загубата на войската, но научил за донесените 25 броя доспехи за дружинник и махнал с ръка. "Бог да е с тях! Доспехите са отлични, ако българите ни ги продаваха, щях да дам за тях и повече въшливи селяндури!" Още повече, баща ми веднъж намерил една уруска книга у княза на Балин, в която пишело как Джурги победил в тази война. Като казал на бега, че това не е вярно и му разказал как са се случили събитията според свидетелството на Якуб, князът се разсмял и отбелязал: "Ние с теб имаме различно схващане за победата. За нас е важно, че Джурги е победил Шамгун и е донесъл ценна придобивка, а колко човека е имал канът и колко души сме загубили ние - няма никакво значение!"

И аз, и баща ми, когато сме ходили в Рус, не спирахме да се чудим на презрението и безразличието, с което уруските бегове се отнасяха към народа си. Направи ни впечатление също, че в балинските книги не пишеше какво се случва в съседните уруски бегства, само в случай, че нещо силно ги засегне, тогава... А урусите са много различни хора, те лесно се поддават на увлеченията си - добри или лоши. Така че пишещият за този народ по първи впечатления може да напише много лоши неща за него, както и много хубави; и едното, и другото ще бъде вярно. За да ги опознае, човек трябва дълго да поживее сред тях. Благородството им спрямо теб спокойно може да се съчетае с коварство и безжалостност към другите. Обидите от по-силните съседи са направили урусите склонни към непостоянство, лъжа и коварство.

Господарят Куштандин (Константин) казваше на баща си, че бедата на неговия народ е пиянството и че някои хора са склонни да винят в разпространението му „наسرائията“. Това обаче няма нищо общо с лъжеучението, пиенето идва от стар езически обичай. Някога улчиите били най-добрия народ, неспособни да пролеят човешка кръв, даже и тази на престъпник. Наложило им се да понесат ужасни вражески нападения и трябвало да се сражават. Техните кахини (влъхви), у хуните наричани „бойри“, започнали да дават на воините пред битка вино за смелост. Така правели и след боя, за да понесат хората по-леко загубите. Полека народът свикнал с пиянството, а после езическият обичай се пренесъл и при свещениците им - поповете. Такива попове би трябвало да бъдат убивани, но те били единствената сила, стояща срещу още по-дивите езически обичаи. Не стига това, но поповете пиели и за да бъдат обичани от пиещото си паство. Случва се даже поповете да пият повече и от миряните. Така при мен в Балин един пиян поп се удави със супа, която пиеше направо от котела, след като благослови рибарите за улов...

Когато урусът се напие, той става или много добър, или много злобен и кръвожаден. Като добрякът може да стане зъл, а пък злият - добър. От това впрочем умело се възползват нашите търговци, когато искат да купят по-евтино от уруския търговец и най-често излизат на печалба.

Разказват, че върналият се от похода Джурги пил много и в яростта си заповядал веднага да убият престарелия Ахад. Убийството било поръчано на рязанския бег Ар-Аслап (Ярослав), една трета от чиято войска намерила смъртта си край Болгар. После,

след смъртта на Алтън-Калган, страхуващ се да не дразни кана и поднесъл извиненията си на Шамгун за своеволния набег на сина си Ар-Аслап, пак по прищявка на Джурги затворил Хорисданския път. Синът на Ар-Аслап от каубуйка - Риштаули (Ростислав) се възпротивил и баща му го затворил в тъмница. От нея му помогнал да избяга слуга-каубуй... Риштаули отишъл при Колин, който бил зарадван и през зимата го изпратил у дома с курсибая на Субашевия син - Халик Канджалъ, който преминал на служба при Селим. Мухшаните, които не харесвали особено Ар-Аслап заради угодничеството му пред Балин (Рус), отворили вратите на Кисан и курсъбай влязъл в града в пълен ред и без съпътстващите войната грабежи. Младият Ростислав седнал на бащиния си престол, Ар-Аслап (Ярослав) бил заключен в собствената му тъмница, където скоро умрял от огорчение.

Зарадвани от миролюбието на Канджалъ рязанци веднага освободили арестуваните по-рано български търговци и платили огромен откуп - за всеки по една превъзходна катерича кожа. Вярно, радостта от победата за новия бег била помрачена от печал. Баща му, за да отмъсти за бягството на сина си, казал на майка му, че Ростислав е потънал в реката. Майката на княза се споминала от мъка и Ростислав напразно я зовял край гроба ѝ. Гледката била толкова трогателна, че даже суровият Канджалъ плакал като дете...

Риштаули станал верен съюзник на Държавата, без да обръща внимание на съблазните, подстрекателствата и заплахите на съседните уруски бегове. Той бил първият уруски княз, на когото от уважение Държавата дала титлата емир, т.е. велик бег. Така рангът му бил равен с този на великите князе в Башу.

Отначало му досаждали братята му от другите жени на баща му. Те избягали при куманите на Боняк и воювали заедно срещу Ростислав, докато Канджалъ след две години не се върнал и не натикал всички в крепостта Борун. Само един от отроците на Ар-Аслап успял да избяга и да се задържи с балинска помощ в Кан-Мухша. Останалите петима били избити на място, защото решили да се съпротивляват и се опетнили с убийства на търговци...

Канджалъ настигнал избягалия Боняк на полето, което наричали Хелек. Злополучният хан пробвал да се скрие сред каруците, подредени на брега на Дон, но бил завързан...

Канджалъ върнал Боняк на Ростислав, който го подарил на улугбея на Башу. Разказват, че го накарали да приеме лъжеучението на насраанията и умрял в манастир. За тази си победа Халик Канджалъ получил прякора Борун. Хорисданският път бил отворен и това успокоило търговците.

Вместо Колин марданците избрали за улугбег сина на Балус - Хайдар. Когато Балус изложил претенциите си във връзка с това пред беллакците, те отвърнали: „Ти ни накара да воюваме твърде много, а Хайдар е миролюбив. Освен това Хайдар е твой син и би трябвало да се радваш на издигането му“. Жалбата на Балус била отклонена и от Селим с думите: „Не мога да не приема указа на кана и волята на марданците - в противен случай ще изглеждам като престъпник“.

Емирът Колин-Селим бил един от най-мъдрите мъже на Държавата, той поставял нейните интереси над своите, но си знаел цената. Той лесно можел да смъкне кана, но виждал опасността от укрепването на земевладелците, което задържал само неговият мълчалив съюз със Шамгун.

През 1135 г., когато канът тръгнал към Барадж, за да спре дръзкия набег на хана на караймеките Манук, Държавата била удостоена с посещението на мулла Абу Хамид от Гарнатското царство. За съжаление моят дядо Арбат Ос-Ладж, който по-рано бил улугбег на Буляр, а след войната на Колин преведен на поста губернатор на отделения по това време от Беллак Саксин, бил равнодушен към верските дела и затова не почел Абу Хамид подобаващо. Много по-отзивчив се оказал другият син на Шамгун, емирът Отяк Улуг Мохамед Джанги, заместващ баща си при отсъствието му от Буляр.

Муллата, както е присъщо на великите проповедници, отказал да влезе в двореца на кана и бил удостоен с приятна беседа в Алтън-мунча. Сеид Якуб посрещнал муллата още по-учтиво. По негова молба потомъкът на Атрак ибн Муса и собственик на голяма търговско-занаятчийска къща Абу Бекр ибн Ахмед предоставил една от своите къщи на муллата за живеене.

В разговор със сеида муллата признал, че видяното от него в Държавата надхвърля всичко, което бил слушал по-рано. Синът на муллата Идрис останал в Буляр да учи в къщата на науките „Мохамед-Бакирия“, а муллата, след като се запознал със страната, се отправил по работа към Рум (Византия) по пътя Хорис-юла. Той посетил селището на каубуите, където Якуб успешно разпространявал светлината на истинската вяра и извършил молитва в мечета на каубуйската столица Кър-Куба край Полтава. Мечетът се казвал „Барин“, в чест на алпа на победата Бури.... На Якуб му се наложило да приеме това, за да не отблъсне каубуите от вярата...Този поход бил на Шамгун бил последен за кана. Неговото байтюбинско опълчение било обкръжено от оймеките на Манук и само побързалият по заповед на Колин курсъбай на Канджалъ успял да ги прогони. Когато оймеките избягали, канът гневно запитал Халик : „Защо си пренебрегнал нареждането ми и не си разпуснал корпуса?“ А курсъбай бил съхранен за сметка на издръжката от Селим. Този път внимателният емир решил да престъпи царската воля, като знаел прекрасно, че без курсъбай няма Държава... Оймекска отровна стрела, пусната от бягащ кипчак, спасила сардаря от трудната ситуация. Тя само одраскала откритото за разговор лице на кана, но отровата скоро погубила Шамгун. В яростта си Канджалъ пратил стрела, която пробила нацяло главата на Манук, а после безмилостно избил цялата ханска войска...

Опората на Колин паднала и той не се решил да се противопоставя на феодалите, които вдигнали Анбал на трона. Все пак скоро Колин отишъл до Буляр с курсибая на Канджалъ и им предложил да сключи договор с тях в присъствието на кана. За да не се отклоняват уланите от преговорите и да предприемат необмислени действия, Колин ги предупредил, че на Хайдар и Канджали е дадена заповед да шурмуват столицата в случай на провал на срещата. След това Селим се отправил самичък за Сувар Йорта, придружен от глутница велможи и там заявил :

- Добрият политик е добър търговец. Хайде тогава да се пазарим.

Казват, че в сградата на управата (Магистратура) викът се чува по-силно, отколкото на пазара. Неведнъж уланите се надигали с извадено оръжие, но накрая били принудени да се договорят с него.

Договорът се състоял в следното: земевладелците се освобождавали от военна служба и от данъка върху наследените земи; териториите на субашките райони в Северен Джебелистан, т. е. на десния бряг на Кара-Идел в областите Мартюба, Сувар и Болгар се намалявали наполовина в полза на земевладелците, всички земи по река Алат в мартюбинския окръг Кукджак също се предавали на уланите; средствата на канския двор се увеличавали десетократно за сметка на държавната хазна и можело да нарастват само в случай на превишаване нивото на доходите през 1135 г.; Селим получавал пожизнено поста улугбег (губернатор) на Болгар, правото да контролира държавните чиновници и хазната, Сувар-Йортите в Болгар, Нур-Сувар и Саксин; външнополитическото управление, Кашанската, Саксинската, Урската и Бийсу провинции на държавата; губернията Мардан-Беллак запазвала правата си....

След края на преговорите Колин заминал за Болгар, като оставил велможите да си поделят отстъпеното. Курсъбай неотлъчно патрулирали в районите, предадени на уланите, за да не бъдат избити субашите при делбата, както и да не се изтрепят помежду си новите собственици... Канът оставил държавните работи на няколко свои любимци и се заел с лов, гуляи, доста обременителни за населението пътувания из вътрешно-българските дялове на Байтюба, Тамта, Мартюба, Сувар и Кашан, при което рядко се

минавало без грабежи и убити субаши, без обезчестявания на жени и дъщери на карачирмиши и ак-чирмиши. Замислилият устно и писмено възражение към кана сеид Якуб бил лишен от езика си и очите си и скоро умрял. Казват, че в последните си дни той останал без нищо и се изхранвал на пазара, като свирел на домбра. Неговият дом на науките бил превърнат във вертеп, където честичко пиянствал самият кан сред обкръжението на уланите и любовниците им. Любимо развлечение на Анбал и ятото му било развъртаването на младите ученици чрез насилствено напиване, след което на коленете нещастните учащи сядали полуоблечени порочни жени.

Внукът на Якуб Кул-Дауд, завърнал се от поклонение (по време на което попаднал в робство и в областта Татяк бил откупен срещу сребърна кана от жителите на област Хонджак (град Хундзах и днес съществува), бил дотолкова ужасен от това състояние на нещата, че събрал братството на суфиите и дервишите при мечета „Ел-Хум“ в Нур-Сувар и заявил на братята:

- Аллах лиши Булгар от милостта си, защото е разпространена заразата на безверието! Включете в кръга на нашето братство „Ел-Хум“ нови членове и вярвайте за двама, трима, петима, десетима обикновени вярващи. Когато силата на нашата вяра стане равна или по-голяма на тази, която би се получила, ако всички безверни в нашата Държава се приобщат към исляма, тогава Милосърдният Създател ще спаси всички ни!

Всеки влизащ в братството жертвал цялото си имущество и живеел с получаваните от „Ел-Хум“ средства не по-богато от курмиш, призовавал към отказ от разкош, от войни, от всички видове заробване и потискане, от лицемерие и лъжа. В Буляр братята, ръководени от сина на Абу Хамид ал-Гарнати - Идрис, се установили в частта Хин-уба. Сред братята имало много субаши и ак-чирмиши, пожертвали имуществото си доброволно, за да не го отнемат феодалите. (Както виждаме, богомили/худайяри, бел. м.).

През 1153 г. уланите, които мразели братството, заловили Идрис и го мъчили. След това братята се добрали до външното укрепление на град Саклан и нарекли там своя район „Татяк“, а в града един след друг пламвали дворците на велможите. Никакви нови погроми над дервишката обител не могли да спрат подпалванията. Когато озверелите собственици обкръжили мечета „Ел-Хум“ в Нур-Сувар, в защита на братството се вдигнал Сувар-Йортъ (областната управа), който в закрила на обителта свикал своето опълчение. Братовчедът на бащата на Кул Дауд - Сюлейман, който бил син на саксинския сеид Дауд, а самият той - нур-суварски и булярски сеид, призовал Колин да се намеси веднага и намесата на емира не закъсняла. Той притиснал Нур-Сувар с българското опълчение и курсъбая на сина на Канджали - Курнай, а също и с нямащите представа за страх и милост на бойното поле арбугинци и заявил : „Нашата Държава възникна и процъфтя по волята на Аллах. Сега някои кафири (безбожници) се канят да изтребят всички най-вярващи измежду правоверните, за да я лишат от милостта на Твореца. Това не трябва да се търпи и при първото ново убийство на дервиш ще стъпча виновниците в прахта!“

Велможите отстъпили с тракащи зъби, но в закътаните от погледа места продължили тайно да си разчистват сметките с братството. Същата година в Буляр отново се появил Абу Хамид ал Гарнати и срещнал откритата неприязън на кана и неговите храненици. Абу Бекр вече не бил в столицата - опасявал се от разбойниците-улани и се преселил в Болгар. Сулейман едва намерил за него жалка дервишка колиба в Татяк, където донесли трупа на сина му. Хората очаквали вопли и стонове, но муллата казал: „Той напусна този свят по волята на Аллах в името на по-доброто“ и започнал да се моли горещо. Абу Хамид пристигнал по Хорис-юла през Банджа, която арабите наричали по името на светия ручей Нуш и се удивил на промените в Държавата. Приятелят му емир Отяк едва се спасявал от собствениците на земи под крилото на Колин на длъжността улугбег (губернатор) на Саксин, а мюсюлманите въздишали и тайно се оплаквали на Твореца от

несгодите си. Външните работи били добре благодарение на Селим. Гибелта на Манук накарала кара-оймеките да се посмирят и след преговори с посланика на Колин - Курнай се съгласили да се подчинят на Държавата и да образуват подвластната ѝ провинция Тубджак (Казахстан днес). Само един хан от оймеките, Башкорт, решил да остане независим и с помощта на Отяк мирно отвел своите оймеки в куманските степи през Саксин. Бухарският или Хорасански (Хорезъмски) път отново бил спокоен...

Балинският (руски) господар Джурги (Юрий Долгоруки) опитвал да постави в Кисан свои наместници, но винаги срещал съпротива. През 1140 г. само появяването на Курнай било достатъчно за бягството на балинските войски от Кисан (Рязань)... През 1150 г. синът на Джурги - Хан Тюрйяй (Андрей Боголюбски) се осмелил да откаже плащането на ростовския данък. Едновременно с това новгородците обезпокоили с набезите си областите Бийсу, Нукрат и дори околностите на остров Туймас-Артан на реката Бий-су, където пристигали от Чулманско море садъмски кораби и се събирали да търгуват ловци, рибари и пастири от племената в Тунай (Севера) - тунайците. Пазарът Туймас-Артан бил основан от българския търговец Туймас, търгувал с Артания, и то по времето, когато Угър Башу затворил Артанския път през Новгород. Охраната на острова поел шудският род Куян, който търгувал с превъзходни заешки кожи.

Якуб е писал, че при Мар тези кожи служели вместо пари и се казвали „бармал“- така, както северняците наричали Булгар. Първите монети, сечени по настояване на Микаил при Бат-Угър Шамси-Малик, също се наричали бармали.

Разтревожен от поведението на уличите, Колин повикал Курнай и му казал: „Аз помогнах на теб и хората ти в трудни времена заради благого на Държавата. Дойде време да се разплатите с мен и да направим голям поход към Тунай...“.

През зимата на 1150 г. те двамата повели курсъбай и ак-чирмишите към Тунай, където основали новия център на Бий-су град Колин край селището Нукрат на Нукрат-су (Вятка) разгромили няколко новгородски острова на река Тун и за завършек обградили Ар-Аслан и си тръгнали, след като получили по една катерича кожа от всяка къща. След това Хан Тюрйяй навлязъл в Кара-Мухша и завладял Кисан, но бягачият оттам Риштаули (Ростислав) заедно с придошлите на помощ марданци на Хайдаровия син бег Байчура бързо оправил нещата. Разправят, че Риштаули се появил отново в Кисан на разсъмване с неголяма дружина и след кратка престрелка хукнал да бяга. Хан Тюрйяй след дългото нощно празнуване на победата не можел да се вдигне от постелята и пратил подире му войводите си. Те попаднали в засадата на Байчура и били безпощадно пребити от арбугинците.

Няколко оцелели с кръсъци се втурнали назад в града и създали смут вътре. Хан Тюрйяй (Андрей Боголюбский) разбрал за смъртта на войводите си и едва успял да избяга на кон от Кисан (Рязань) към Балин - полугол и с един ботуш. След него тичали и остатъците от войнството му. Байчура възстановил в града бега Риштаули, след това измел балинците и от Кан. Грабежи нямало, но от Кан взел по кожа от дом. След две години балинците отново завзели Кисан от Ростислав и ограбили българските търговци. В отговор Курнай и Байчура през зимата опожарили областите на Кисан, Кан и Булимер (Владимир).

През тази година починал емир Колин и Държавата за десет години потънала в мрака на господарските безчинства. Курсъбай бил разпуснат. Феодалите като гладни вълци нахълтали в субашките райони и започнали да изселват крепостните в пущинака. Заветите земи уланите населвали с ари и сербии, които залавяли в земите на хазната.

Улугбегът на Мартюба Ос-Ладж не се намесвал от страх за живота си. Сеид Сулейман, ужасен от ставащото, избягал при емира Отяк в Саксин, но скоро и Отяк трябвало да бяга при тъста си Башкорт. Кул-Дауд, назначен за сеид на Буляр по желание на суварчиите (дребни собственици, стопани) едва удържал уланите от разграбването на суварчийските къщи. Навсякъде безчинствали бирници, данъците били вдигнати двойно и тройно.

Когато пълномощниците на кана дошли в Банджа с вестта за вдигането на данъка за Мардан два пъти, Байчура възкликнал:

- Нито един чуждоземен враг не ни е притискал така, както собственият ни кан! Макар и бег Байчура да платил данъка, тези думи не били забравени...

През 1117 г. към Саксин се присламчил синът на хан Шарафхан - Саръчин. Канът нямал доверие на никого от своите и назначил сина на Саръчин - Ас на освободилата се длъжност тархан на Саксин. Там и в провинциите Бийсу, Мардан-Беллак, Ура, Тубджак губернаторите се наричали тархани, а в другите местности - улугбегове (понякога само улубейове). Понеже саксинците гледали на новия тархан като на разбойник, голяма част от времето си той прекарвал в аула Бехташ, откъдето започвал пътят от Идел към Дон. Все пак по-късно жителите на саксински Сувар се смилели над него и той довел свитата си в града...

Обиденият на Башкорт хан се опасявал от покушение от страна на оймеките и повикал при себе си от Грузия служещият там свой брат Атрак. Атрак не се задържал дълго на служба на Държавата и се преместил под закрилата на Башкорт.

В това безрадостно време само Арбат запазил спокойствие, понеже следвал думите на сеид Бакир към булярските метежници и подбудителите им: „Оставете живота и съдбата си в ръцете на Аллах!“

Решен да застрои югари-керманската пустош, той подготвил камъни и поискал от сина на Кучак-Качкин - Аслан да построи няколко красиви сгради. Аслан и учениците му вдигнали чуден дворец, украсен с каменни барсове, лъвове и други изображения, както и с големи врати към Двора на великия господар, но нападението на Отяк прекратило строежа. Завидял на учелци, балинският бей наел Аслан за огромна сума да построи с помощниците си точно същите съоръжения. Част от станалите ненужни камъни превозили в Балин и построили с тях няколко църкви.

Отяк, изморен от неудобствата на дивия степен живот, напуснал тъста си и се преместил в Башу, където през 1159 г. жена му родила сина Хабдулла. Той бил малко копие на дядо си и Башкорт душа давал за него, често навестявал зета си в Башу, за да види внука. Урусите не само нямали нищо против, но даже били доволни, защото по него време имало мир между тях и кипчаците в Саклан, които оглавявал Башкорт. След като поживял в Башу, Отяк се преместил в Балин при Хан-Тюрйяй, който му обещал помощ при заемаването на бащиния му трон.

Междувременно Анбал правел всичко възможно, за да загуби трона. Безчинствата на земевладелците и чиновниците нанесли вреда на всички освен на тях самите, като предизвикали всеобщо недоволство срещу кана. Ак-чирмишите от Кукджак и субашите от Арсу се обединили с арите и давали отпор на насилниците. Бившите курсъбаи на Кермек - сега субаши- довършили събирачите на данъци. Бирниците опитали да безчинстват из кермекските аули както в другите провинции, но нямащите подобни навици бахадири ги избили на място. Байчура веднага заявил, че ще бъде рамо до рамо с Курнай и стреснатият кан решил да го победи с коварство. Отначало пратил сина на Саръчин в Мартюба. Познаващият добре обстановката Арбат повикал тархана при себе си и му предложил да обикаля из селищата на субашите и ак-чирмишите. Ас-тарханът така и направил, държал се както сред кара-чирмишите. Някои от пленените ари продал на велможите, други завързал към биковете, наложил ги с бичове и ги подгонил към Буляр. След това канът се сгодил за дъщерята на Байчура - госпожица Самар. Нещастният тархан не можел да не дойде на сватбата на дъщеря си и се появил в Буляр. Още с влизането му в столицата бил насечен на парчета от едрите собственици на земи. Самар избягала в Банджа и там я провъзгласили за велика господарка.

Окончателно властта на Анбал била подкопана със смъртта на Кул-Дауд. Дворът на немирния сеид в Татяк от началото на вълненията бил обграден от феодалите по заповед

на кана, които не позволявали разобличенията на муллата да излязат от Сакланското укрепление. Тогава Кул-Дауд отказал да се храни докато не спрат злоупотребите и умрял от глад. Това станало през 1163 г. На надгробния му камък по негово желание написали следното: “Пред съда на Всевишния ще застанат баща ми, майка ми и аз, умрелият за вярата.“

При царуването на Хисам постепенно замряло строителството и в каменоломните се събрало сериозно количество плочи. Кул-Дауд заповядал на „Ел-Хум“ да бъдат изкупени и наслагани на гробовете на правоверните със съответните надписи, за да може по-лесно Всевишният да различи вярващите от неверниците.

Веднага след смъртта на сеида народът в Буляр излязъл по улиците, но бил разпръснат с необичайна жестокост.

Глава 19. Царуването на Отяк

В това време в Държавата по Кара-Идел придошли Отяк и Хан-Тюряй с орда балинци, жители на Кан и рязанци. За начало те обсадили Учел. През нощта Арбат, който обичал да играе на шатрандж (вид шахматна игра), видял насън, че губи от Отяк. Като сметнал съня си за лоша поличба, улугбегът на сутринта предал града в ръцете на брат си. Отяк искал да пощади града, но злобният Балинец, като заплашил да развали съюза им, настоял да бъдат изгорени укрепленията Югари Керман и Калган на Богилтау. Жителите били преселени в градчето Акбикюл, оградено с дървени колове и по тая причина не могло да стане крепост. Заедно с Арбат и семейството му била пленена и дъщерята на Хисам госпожица Байгюл. Когато жената на Анбал, сакланката Услан, не издържала безпътствата на мъжа си и заминала към Планинската страна, дъщеря му по същата причина отишла при Арбат. Госпожа Услан починала в аула Мар-Кавес и планините по десния бряг на Кара-Идел получили името ѝ - Услантау. Гробът ѝ станал място за поклонение, понеже много хора я смятали за светица.

После съюзниците се струпали край Болгар и тук се срещнали с пратения срещу тях Ас. Тарханът, когото повикали за поход срещу Беллак, бил за негов късмет насочен да се разгърне в друга посока и пратил срещу урусите не своята, а наемната конница на Хонджак, синът на Атрак. Той бил разбит и синът на Саръчин, като че ли очакващ загубата, избягал с хората си и оцелелия Хонджак в Буляр. Едва се появил тарханът пред столицата върху изтощения си кон с разказа за понесената загуба и суварбашиите свикали опълчението на оръжие и овързали кана. Никой в страната дори и не помислил да се застъпи за Анбал, а любимците му и оцелелите бирници предпочели тихичко да се изнесат към Нур-Сувар и Болгар.

Татко си спомняше, че Хисамовият син Селим Чалмати, улугбег на Болгар, пратил на Отяк тайно писмо. В него обещавал на Джанги да не предава града на урусите и да отвори вратите само пред него. Самият Отяк, като разбрал за детронирането на Анбал, препуснал за Буляр и бил вдигнат на трона от присъединилия се към него край Нукрат Курнай, от сина на Саръчин - Ас, водача на гилдията на дребните стопани Умар и тархана на Тубджак хан Турген. (Негов потомък е и граф Тургенев, Иван Сергеевич)

Хан-Тюряй решил, че Отяк го е изоставил и крайно озлобен разграбил неукрепените Ака-Басарски, Хорезъмски и Ибрахимовски райони на Болгар и тръгнал да шурмува и Баринджарския район, както и крепостта в Болгар. Чалматите и барините без много труд отбили атаката на суздальци, понеже урусите не можели да превземат българските градове с лошото си оръжие и липсата на каквито и да било приспособления. Чак след появата на Отяк в Болгар Хан-Тюряй се успокоил и приел да се оттегли с преполовената си войска, след като му предали Анбал, дъщеря му Байгюл, Арбат и сина му Азан. Впрочем, подочувало се, че ги е предал самият Отяк, за да се избави от съперници. В подкрепа на това твърдение е обстоятелството, че особено дразнещият Балинеца Чалмати спокойно

останал в Държавата, а всички пленници били добре устроени. Хисам станал първият балински улан или бояр, а Арбат - воевода на Мосха. Против волята на Байгюл, но с благословията на Анбал Хан-Тюряй се оженил за нея. Господарката много обичала родния си край и не простила на Балинеца разгрома на Учел, на българските поселения и на любимото ѝ село, където била родена. Така и Чалмати, който на искането да бъдат предадени пленените уруси предал на Балинеца обезглавените им тела с по един български ботуш на тяло. От урусите само беговете и боярите носели ботуши и всички схванали напомнянето от емира за позора на Балинеца край Кисан. (Това е Хан-Тюряй).

Новият кан веднага отменил вдигането на данъците и закрепил положението в Мартюба. Това успокоило народа. За отмъщение на велможите, които обграждали трона на Анбал, канът им заповядал начело с улана Саран да се преселят в пустинните части на мардански окръг и да построят градовете Мухша (Наровчат) и Саран. Беллак получила данък от Мухша, тройно надхвърлящ предишния на буртаските ари и сербите. В съседство на Дон били владенията на куманския хан, сина на Боняк - Чишма, който служел в Барадж-Чишма при Шамгун и заминал за Дон след смъртта на кана. Той бил смятан за смел воин и между него и марданците имало уважителен неписан договор за ненападение на владенията. Хонджак, който носел съмнителната слава на най-големия разбойник в Саклан, бил победен от него и оттогава заобикалял горното течение на Дон от страни.

Съюзът на кана с Балинеца не продължил дълго. Всевластието на Хан-Тюряй изнервило и боярите, и сина на Ростислав - кисанския бег Халиб. За да свалят Балинеца, Халиб (Глеб) решил да го сблъска с Държавата и собствения му син. Той уговорил честолюбивия син на Хан-Тюряй Мишдаули (Мстислав Андреевич) да извърши победоносно нападение над Държавата и така да получи основание да заеме трона. Повод за нападението станала заповедта на Отяк за възстановяване на укрепленията в Учел. "Ще тръгнем през зимата - казал Халиб на Мишдаули. - Канът замина за Колин и лесно ще вземем богата плячка от българите, които не очакват нападения по това време."

Канът наистина тръгнал към Колин (Хлин, Хлинов) - столицата на провинция Бийсу - през Учел, понеже тамошният тархан Мер-Чура се възмутил от удвояването на данъците. Мер-Чура бил тайно насъскван от баща си, урския тархан себерец Алей-бат, който очаквал същото да се случи и с него. Братът на Алей-бат - Акбалък бил тархан на провинция Байгул и тихомълком поддържал метежа. Дватамата не смеели да тръгнат открито само от страх пред тархана на Тамта - Инсан и хана Турген. Мишдаули и Халиб влезли в границите на Държавата и разгромили големия мишарски аул Алтъш на река Чуил, след което се насочили към Дебер. Дебърските субаши, ядосани на уланите, не си помръднали пръста и с нескривана радост гледали от стените пожарите в уланските имоти.

Халиб останал край Дебер, сякаш бил решен да го превземе, а Мишдаули тръгнал към Учел, чийто укрепления не били и наполовина довършени. Беззащитните акбикюлци навреме избягали в гората, тъй, че бегът нищо не намерил. Силно подразнен, той се върнал към Дебер и разбрал, че Халиб вече е избягал, а към града приближава мразещото урусите българско опълчение на Чалмати с две хиляди земевладелци. Те превзели балинския обоз и изостанали, за да дадат възможност на опълченците да преследват ранения от копие в шията Мишдаули. Гражданите не били добри ездачи и той избягал. Раната в шията му не зараствала, започнала да гнои и в края на краищата бегът умрял от нея.

След това Хан-Тюряй, за да отхвърли обвиненията в приятелство с кана, обявил подготовката на нов набег към Държавата. Това препълнило чашата на недоволството от бега. Анбал, поощряван от Халиб, уговорил боярите да поставят на трона сина на Хан-Тюряй и Байгюл Джурги-Юрий, наричан от нашите Лачин Хисами (Юрий Андреевич

Боголюбский). От дън-душа подкрепяла заговора и Байгюл, която пуснала през нощта заговорниците в спалнята на мъжа си. Тя скрила меча му отрано и той се оказал невъоръжен при нападението. Бил убит от брадвата на Анбал.

Тези събития заварили кана неподготвен. Върналият се от Колин с Мер-Чура и 1000 негови бея (вождове), хванати в плен от Курнай, Отяк се сблъскал с набезите на Чишма. Казват, че озлобените мухшийски феодали подстрекавали Чишма срещу Държавата и го пропускали през своя окръг в Мартюба. Първи такъв набег куманите направили по време на набега на Мишдаули и отклонили към себе си марданците и ак-чирмишите. Сред българите-мишари винаги се заселвали много кумани, защото от всички българи от областите те най-много приличали на тях. Те не можели сами да защитят цялата граница и канът прехвърлил в Мухша курсъбай. Боеспособността на тоя корпус била доста понижена вследствие недостатъчните суми за купуване на поскъпналото въоръжение и Курнай явно губел срещу многочислените кумани. Хонджак тайно помагал на Чишма с надеждата за неговото отслабване.

При един от набезите куманите стигнали до Дебер. Отяк бил разярен, защото голяма част от окръга била вече собственост на кана и хазната и разпуснал курсибай. С освободените средства той сглобил нов корпус от ярчалинските тинтяуси на Инсан и го пратил в Мухша. Любимата най-млада жена на кана - дъщерята на кисанския бег Халиб - Биш-Улби уговорила мъжа си да пренесе там и столицата на Държавата, за да бъде по-близо до баща си. Когато Отяк пристигнал в Мухша, дошла вестта за гибелта на Хан-Тюряй. Канът незабавно пратил Инсан в Балин и той обсадил и подпалил града Кул-Асма (на река Клязма). Бегът на града Микаил изскочил навън по долни гащи и попаднал в плен, но бил пуснат по заповед на Отяк, защото новият бег (княз) на Балин Сиб-Булат (Всеволод) обещал да възобнови срещу свободата му плащането на Ростовския данък.

Докато успокоилият се кан бил зает в Мухша, Сиб-Булат заловил метежниците и ги наказал жестоко. Анбал бил удавен в сандък, където бил жив затворен, а Байгюл вързали за напречната греда на вратите и я разстреляли с лъкове.

Лачин избягал в Кисан, което предизвикало спречкване между Балин и Халиб. Отяк бил на страната на Халиб, защото Сиб-Булат не изпратил обещания данък и Халиб тръгнал към Мосха заедно с Инсан. Тарханът, чийто хора били уморени от война, а майсторите му били отзовани в Мухша, се бил без никакво желание и Арбат излязъл от града, разбил и пленил Халиб. Синът на Халиб - Урман, който бил приятел с Балин (Рус) от страх пред Държавата, веднага заел Кисан и убедил Чишма да нападне Мухша. За съжаление сприхавият и лекомислен кан се скарал с Инсан. Биш-Улби обвинила тархана за пленяването на баща ѝ и канът в гнева си го ударил. Тинтяусите не правели път на никого, даже и последният от тях не би се отместил и пред улан. Те се възмутили и самоволно заминали към Дебер. Точно тогава нападнали куманите. Това било в 1178-ма година.

Канът оставил 50 дружинника да защитават града и минал в отстъпление. Биш-Улби (Вишелюба) се възползвала от неразборията и избягала в Кисан с двамата си синове от кана - Халиб и Алтънбек Джелалетдин. Канът приближил река Дебер, наричана по-късно Зюя и решил да си почине. На разсъмване пред лагера стоял Инсан. Бил гневен, защото българските велможи не го пускали у дома, понеже го подозирали в съучастие с Чишма. Един от дружинниците на кана видял тинтяусите, в просъница ги взел за кумани и вдигнал тревога. Инсан решил, че пред него е лагерът на велможите и атакувал незабавно. От 50 дружинници на кана оцелял само един. Самият Отяк изскочил от шатрата и се метнал на коня към Дебер (интересна е аналогията с нашите Дебър, дебри – бел. прев.). В реката обаче канът внезапно паднал от гърба на коня си и потънал. Останал жив и дружинникът, който бил изпратен по-рано от кана към намиращия се в Болгар Хабдула Челбир и успял да стигне там. Челбир веднага препуснал към Дебер с 400 души

опълчение. Край града той заварил свадата на Инсан с велможите и едва ги разтървал. Не могъл да разбере кой всъщност е виновен за смъртта на кана, защото тарханът заявил, че е отстъпвал заедно с него и преди Дебер се заблудил в гората. На мястото на канския лагер, което почнали да наричат Отяково поле, намерили куманското оръжие на тинтяусите. Инсан побързал да заяви, че това доказва вината на куманите, а Хабдула нямало как да не признае правотата му. Чак пред смъртта си тарханът разказал истината за този ден на баща ми, за да облекчи душата си, понеже твърдо вярвал в неговата порядъчност. За късмет на Инсан един от отрядите на Чишма в това време се появил пред Дебер и Челбир с цялата си ярост се нахвърлил върху него. Три хиляди кипчаци били съсечени, а главите им били събрани на куп. Особено усърден бил Инсан, за да не се усъмни Хабдула във верността му. Челбир все пак не простил на тархана бащината гибел и му заповядал да остане завинаги в Деберски окръг. Инсан вече се радвал, че е избягнал най-лошото...

Глава 20. Булгар под властта на Хабдула Челбир

Хабдула бил вдигнат на трона от Джалмати, Курнай, улугбега на Мартюба Даир и сина на Ас-тархан. Той виждал в лицето на Чишма убица на баща си и скоро силите на 4000 български и суварски феодали се стоварили върху Дон. Тежковъоръжените улани обаче разбрали, че да гонят леките кумани из степта е трудна работа и след две години замолили кана ги избави от външните войни срещу откуп. С тези средства Хабдула възстановил курсьбай и го предал в ръцете на Хуса, син на Курнай. Курсьбаите разсипали куманските станове по Дон (руското подонок е вероятно произлязло оттам с цялото негативно значение на думата, бел.прев.) и донесли на кана главата на Чишма. Челбир наредил да я хвърлят в яма до бащиния му гроб. Е, Хуса не отстъпвал на кана по суровост и също насипал хълм от кумански глави на мястото на разорения от него град Мухша... (Хуса, отгук и хусари, не е шега - бел.прев.).

През 1181 г. за някое време взорът на неистовия кан се откъснал от Саклан. Нея година обнагелелите галисийци (новгородци) се престорили на балински рибари, прокраднали се край безпомощния Учел и спящия Болгар в Нукрат-Идел и разграбили замъка на кан Ибрахим - "Аламир Султан". От замъка останала само кулата „Алабуга“. Синът на Ак-Балик - Масгут, назначен за управител на Тамта, подгонил разбойниците и унищожил всички тях край бащиния си град Каргатун на Чулман (Кама). Но душата на кана била попарена и се пълнела с омраза към балинците, които пропуснали грабителите в пределите на Държавата.

Дошла зимата на следващата година и Хуса запалил покрайнините на Кан и Кул-Асма, след още една година - и Раджил (Радилов). Уплашеният Сиб-Булат уговорил за помощ всички уруски бегове и през лятото нападнал Държавата. Братовчедите на Урман (Роман) - Бат-Аслап (Святослав) и Халик и бегът на Кан - Риштаули нанесли отвличащ вниманието удар по Дебер и накарали Хабдула да прати на помощ на града Хуса и сина на Ас-Тархан Торекул. (Астрахан чие ли име носи, бел.прев.). Нататък се засилил и Хонджак, който сгодил петгодишната си дъщеря Саулия за десетгодишния брат на кана Мир-Гази. Хонджак бил принуден да се сближи с Държавата от урусите, които го натикали в степите след поражението на Башкорт. Дъщерята на Башкорт - майката на Хабдула Кунгур, откупила баща си от башуйския бег, но ханът доизкарал дните си в Саклан.

Докато Хуса се биел сам край Дебер, хитрият Сиб-Булат с 45 000 пешаци се промъкнал по Кара-Идел и Агидел към устието на Дяу-Шир и се разположил западно от Тухча. С него били бегът на Караджар Булимер (Владимир), бегът на Бурисала Кинзяслап (Изяслав), бегът на Шамлин Мишдаули (Мстислав), Урман (Роман) и още четири

улчийски бега. Сиб-Булат (Всеволод) водел със себе си и господаря Азан, моя баща, когото смятал да качи на трона. Като помнел бягството на Отяк от Хан-Тюрый край Болгар, Сиб-Булат заповядал на татко да остане на мястото на пристигане с охрана от 5000 души. С останалите след проваления опит да вземе Тухча той тръгнал към Буляр.

Канът не бил в столицата, прогонил го метежът на Мамли-Омар или Мамил. Мамил бил най-големият син на Хъзър-Худжа и след смъртта на Кул-Дауд станал сеид на столицата. Не се разбирали много с Челбир и през 1179 г. бил сменен със сина на Кул-Дауд Мирхуджа. Мирхуджа бил фанатично предан на разпространяването на исляма, цял живот проповядвал по далечните краища на Държавата, докато накрая не се спрял в устието на Тамта или Джалмат-Зай.

Джалматите или тинтяусите били могъщ клон на народа сабани. Част от джалматите се отделили от останалите съплеменници и заедно с племената харька и кангли образувала печенегите, така че тинтяусите гледали на печенежките българи на Мардан като на свои и поддържали помежду си тясно родство.

Тинтяуските джалмати били наричани още биш-калпаци, което значело мъж за петима, защото при тях шапката била символ на мъжество. Якуб е писал, че веднъж хазарските тюркмени избили тяхното племе и останали само петима мъже. Те дошли на Джалмат-Зай и възобновили тук народа си. По имената на мъжете се нарекли и главните им родове - Ардим, Дим, Хузи, Мин или Мун и Табън. От другите сабански племена Якуб упоменава джулутите с двата им главни рода баринджари и арбугинци... Макар и тинтяусите да приели исляма още от Микаил, сред тях били още силни езическите заблуди. Така на сабантуй сред тукашните българи жените излизали да се борят с мъжете. Мирхуджа се опитал да забрани това, но веднъж тълпа тинтяуси едва не го пребили, защото попречил на схватката на един момък с дъщерята на табънския вожд Юмарт-Табън. Беят едва спасил муллата и по волята на Аллаха тази девойка станала негова жена, като през 1172 г. му родила сина Мохамед-Гали. При преселването на семейството в Буляр тя се простудила и починала. Новия сеид булярците нарекли Наккар - за звучните му и красиви призови за молитва. Мамил отишъл в Татяк и оглавил „Ел-Хум“.

Към тоя момент положението на хората било трагично. Субашите, дребните стопани, ак-чир-мишите и кара-чирмишите били претоварени с допълнителни данъци и повинности, въведени от кана поради липсата на ростовския данък и нуждата от средства за строителство на крепости на Барадж-Чишма, Дебер и други места, а също и нуждата от възмездяване на загубите от непрекъснатите войни. Неуспешната селскостопанска година предизвикала и силен глад. В самото братство връх взела най-войнствената група с името „Амин“, символ на знамето която станал алпът Симбир-Карга. Тя се опълчила срещу прекалените налози и повинности, както и против твърдия им размер; била за унищожаване на наследственото феодално право, за превеждането на уланите в разряда ак-чирмиши и курсъбаевци, а курмишите и кара-чирмишите – в разред ак-чирмиши и субаши при условие, че приемат исляма. Разсадник на идеите на групата „Амин“, които почнали да наричат „гарваните“, станал домът на науките „Мохамед-Бакирия“. Под тяхно влияние попаднали двама ученици - Мохамед-Гали и емирът Мир-Гази. Те били връстници и там се сприятелили. Навремето мечтаех да уча в този университет, но татко ми забрани с думите: „Ако прекараш дълго между неговите стени, никога няма да бъдеш добър управник!“

Членовете на „Амин“ смятали да осъществят плановете си, като свалят от власт кана и поставят на трона свой съмишленик. Такъв според тях бил Чалмати. Благоприятно за заговорниците било обстоятелството, че курсъбай изразявали недоволство от ниското заплащане, което понякога получавали и в непълен размер.

Разтревоженият кан през зимата обявил сбор на байтюбинското ак-чирмишко

опълчение. Щом войниците наближили столицата, Мамил ги призовал към метеж. Един опълченец вдигнал даденото му от муллата златно знаме с черен гарван на него. Това послужило като сигнал за началото на метежа. Тълпи бунтовници се хвърлили към затвора „Шайтан Бугаз“ и освободили около 300 още живи колиновци. След това градската беднота ограбила и запалила домовете на данъчните и на по-знатните хора. Канът научил това и избягал от Буляр в Болгар. Разказват, че когато Челбир преминавал край излезлия на улицата сеид, го попитал: „А ти няма ли да тръгнеш с мен?“ На това Наккар отговорил: „Царете могат да бягат и да се връщат, но патриарсите трябва винаги да бъдат с народа..“.

Метежниците овладяли столицата и в сградата Сувар-Йортъ (областната управа) издигнали да царува Чалмати и организирали 10 000-дно опълчение. Мамил станал везир, а Мирхуджа останал сеид, честен и справедлив, той бил народен любимец.

Канът повикал Турген, но обсадата на столицата от жителите на Тубджак в присъствието на Челбир не дала резултат. Мер-Чура при един от пристъпите пронизал тархана със желязна стрела и оймеките се стреснали. Канът оставил сина на убития хан Мерген край града, върнал се в Болгар и повикал Хуса, сина на Ас-тархан, Хонджак и Самар-бей. Самар отказал да дойде. Хуса дошъл, но честно заявил на кана, че няма да щурмува столицата предвид ненадеждността на курсъбай, чийто елитни воители вече били в сериозна нищета. Хабдулла започнал да крещи и тогава Хуса с гордост му казал, че и двамата са потомци на Бат-Боян и ако заплащането на курсъбай не бъде удвоено, той и войската ще отидат в Кермек. Канът се сепнал, спуснал меч си и заповядал удвояването на заплатите на войниците. “Сега ще тръгнеш ли към Буляр?” - попитал сардара Челбир. - Само в случай, че не убиеш нито един от метежниците - отговорил Хуса. Канът едва не изпаднал в истерия, но при цялата си бащина избухливост имал хладен ум и този път благоразумно се удържал от разправа с бахадира, като със зле скривано раздражение обещал в случая да прояви милост.

Тъкмо курсъбай били готови да атакуват столицата и дошла новината за пробива на Сиб-Булат. Хуса трябвало да тръгне към Дебер. Канът не предполагал, че омразните му улчии имат воинска хитрост и след акостирането на Сиб-Булат в устието на Дяу-Шир (Донец Северский?) застенал от безсилна ярост. Край Буляр се мотаел само Мерген, назначен за нов тархан на Тубджак, но на него не можело много да се разчита. Пак добре, че синът на Кашанския улугбег Алабуга - Ахтям, бивш войвода на Тухчи, се оказал достоен потомък на дядо си Кермек - отбил пристъпа на Сиб-Булат и така задържал урусите.

С придвижването си към Буляр Балинецът се срещнал край оврага Ас-Елга с Мерген и влязъл в преговори с него от името на Азан. Тарханът не знаел кой ще поеме властта и отстъпил на урусите столичните покрайнини, макар и да останал наблизо.

Две седмици Балинецът обсаждал града, но опълчението се държало здраво. Веднъж при изгрев слънце Мамил се качил на високото минаре „Сулейман“ на мечета „Барадж“ да призове правоверните към утрешна молитва. Изненадващо видял урусите, измъчени от дългата и непрекъснатата обсада, да спят дълбоко. Тогава булярците чули вместо обичайния призив на муллата подкана за нападение над вражеските лагери. Чалмати, без да се бави, отворил Червените и Бичите врати и атакувал станове. Успял да събори този на шамлинските (смоленските) и на каневските жители, но Кинзяслап (Изяслав) успял да събуди своите и да удари Чалмати отстрани с тежко копие. Емирът паднал и скоро починал, а булярци бързо се прибрали зад стените. Преследващият ги Кинзяслап бил улучен от стрела на Мер-Чура и урусите били отблъснати.

Мерген използвал объркването и атакувал оцелелите улчийски лагери, след това почнал отстъпление към Болгар. Срещу него вече идвал Хуса, който победил кисанците и оставил тяхното доизтребване на дошлите навреме арбугинци и саксини. Двата кисански

бега били убити, а Ростислав потънал в Дебер при бягството. От 15 000 уруски конници се отгървали само 5000 души.

Сиб-Булат обаче се помайвал край столицата, като обмислял преговори с Мамил. На среща с Балинеца яздел Мирхуджа с десетгодишния си син Мохаммед-Гали. Метежът на Мамил имал силно въздействие върху младия Гали и за известно време го направил привърженик на насието при установяването на близкото до сърцето му царство на Доброто и Справедливостта. По-късно Гали разказал на баща ми, че влязъл в лагера на урусите без охрана. Там видял умирация Изяслав. Бегът видял момчето и с усмивка заповядал да му подарят неговия меч.

Преговорите завършили с взаимно съгласие: метежниците се съгласили да качат на трона Азан, а Сиб-Булат трябвало да отведе войските си от столицата. Започнала и размяна на пленници, която прекъснала след новината за приближаването на Хуса. Предусещайки лошото, Урман с другите кисански и кански бегове и бояри избягали към устието на Дяу-Шир на гърбовете на заловените оймекски коне. Хуса имал заповед от кана преди всичко да завземе столицата и не искал да пречи на бегълците, само си дал вид, че праща Хонджак да ги прехване. Кипчаците, както и очаквал Хуса, били пометени от Урман, но за огромна досада на сардара Сиб-Булат с останалите уруси, макар и едва да преминали Черемшан, не последвал кисанците. Порядъчно объркан, той заповядал на своите да го оградят с дъсчени щитове и каруци на мястото между рекичката Куй-Елга и оврага Ас-Елга. Все пак не можело много войници да се сместят за дълго зад такова укрепление и Сиб-Булат дал заповед да бъде прочистен път.

Урусите, отчаяни от опитите да си спасят живота при наличие и на най-дребната надежда за такова нещо тръгнали напред като огромна тълпа пеш. Пристигнали хилядата улани начело с улугбега на Болгар Лачин Хисами. Като сметнали нежеланието на сардара да затвори пътя на улчиите за плахост, те почнали гръмко да се подиграват. Сардарят не изтърпял и развърнал войската за бой така, че пътят към Агидел бил препречен. Отпред се оказали кипчаците на Мерген и Хонджак, след тях - бахадирите на Хуса, а след тях - уланите. Започнала невиджана по ожесточеност битка, продължила три дена. В първия ден основно се биели куманите, курсъбай нарядко доопривлявали положението. Втория ден поуморените кипчаци се сражавали вяло и курсъбайте използвали всичката си мощ да отразяват вражеските пробиви. На третия ден заедно с пехотата се включила и малобройна конница уруси, водена от Булимер (Владимир) и Сиб-Булат (Всеволод). Булимер си пробил път през обръча от бахадири и вече преодолявал уланските редици, но видял как Сиб-Булат затъва в схватката с курсъбай и се притекъл на помощ. Нашите веднага се престоили и прогонили урусите в техния лагер. В тази битка самоотверженият Булимер бил съборен от коня и загубил ръката си, с която се опитал да отблъсне удар вместо с щит и която бахадирите веднага набили на острия връх на заловено уруско знаме. Каубуйският бег Елаур, бивш соколар при бащата на Булимер, успял да го качи на коня си и да го спаси от гибел, но сам попаднал в плен. След това улчиите, които загубили 20 000 човека, повече не се опитвали да пробият и се спрели в блокадата. Схватката впрочем се състояла в устието на Дяу-Шир, където по суша се устремили тинтяусите на Акбалъковия син Масгут, а по вода - корабите на канския флот под водачеството на Ширдан. И тук урусите оградили себе си и корабите си откъм сушата със щитове и возила. Тинтяусите успели на едно място да пробият укреплението, но кисанците на Урман ги отблъснали. По-малобройните ширданови салджики успели да потопят няколко уруски кораба и отстъпили чак след като изпълнили главната цел на атаката - отразили бега Азан. Така описа сраженията Ширдан, но татко ми казваше, че нашите били отблъснати и сам той ги достигнал чак когато бил до пояс във водата. Урман поискал от войводата на Сиб-Булат - Алаша да отплуват незабавно, но Алаша отказал, като заявил, че е по-добре да умре тук, отколкото да се върне у дома без


господаря си... С падането на нощта урусите започнали да се молят пред неминуемата смърт. Бег Елаур, който бил пленен от Джурги, успял да склони Лачин да помогне на попадналите в капан господари. "Аз зная, че ти искаш да станеш управник на Дима-Тархан", казал му той. "Тогава спаси най-силните от уруските бегове и те ще ти помогнат да го постигнеш". Елаур бил освободен и се прокраднал към урусите с български доспехи и стотина коня. Беговете и близките им бояри, без да се бавят, се преоблекли и тайно от останалите войници избягали към лагера на Алаша. Край самия бряг се натъкнали на тинтяуски патрул и едва се измъкнали. При това Елаур отново дал на Булимер коня си, понеже той пак останал без неговия, и отново за втори път бил пленен... Сиб-Булат се добрал до корабите и веднага отплувал с 5000 оцелели уруси. Край град Куман той прибрал няколко от своите, откъснали се от кисанската конница след разгрома ѝ. Учелците успели с лодките си да атакуват урусите и пленили няколко кораба. На беговете помогнало обстоятелството, че преди бягството им Хуса по заповед на кана отстъпил на Хонджак позициите си и бързо потеглил към Буляр. Куманите и оймеките, уморени от боевете, заспали и изгървали бегълците. После пред кана Хонджак стоварвал вината на стоящия до него Мерген, а той му я връщал...


Хуса, който сутринта вече бил пред столицата, предложил на метежниците да се предадат и да останат живи. Измъчени от дългата обсада, те му отворили вратите. Щом бягството на беговете било разкрито, Хуса и Хонджак се впуснали в преследване, но успели край Чуил да разстрелят само изостаналите от кораба на Сиб-Булат уруси. Хонджак искал да убие и Елаур, но Хуса се възпротивил и го завел при кана. Челбир, който стигнал на разсъмване до Буляр, бил в прекрасно настроение и простил на каубуйския вожд. Самар-би повикала при себе си Елаур и, след като се омъжила за него, с разрешението на марданските вождове-аксакали му предала поста улугбег на Беллак. Канът довел и майстори по обсадата, които с настъпването на деня обстреляли лагера на балинците с балисти и съдове със запалителна смес. Щом няколко уруси, полети със сместа, пламнали живи, хиляди други от обсадените хукнали навън. Оймеките започнали да ги разстрелват със смях, но Лачин помолил Челбир да спре убийствата. Седем хиляди уруси били взети в плен. В Рус се върнали се 10 000 улчии от 60 000 общо...


По искане на Хуса, който се заклел в Корана, че ще пощади метежниците, ако се предадат, канът бил принуден да свали надвисналите над главите им мечове. Мамил изпратили окован с най-близките му съзаклятници в Каргатун, Наккар - също във вериги - в Болгар, където станал мюезин на мечета „Хасан“. Скоро, докато се тътрел с оковите си към минарето, паднал и умрял.


Мер-Чура с бейовете си приел исляма, нарекъл се Юсуф-Алей и го върнали в мястото му. Милостта на кана го накарала още по-ревностно да се бори с разбойничеството в провинцията. Той избил два новгородски отряда и направил набег по река Тун, където опожарил няколко крепости. Челбир му подарил печат с изображение на лък и стрела, за да се помни точният му изстрел по Изяслав. На печатите на другите провинции били следните изображения:


Юсуф-Алеем и был возвращен на место. Милость кана заставила его еще более ревностно бороться с разбоями в провинции. Он истребил два галиджийских отряда и совершил набег на реку Тун, где сжег несколько крепостей. Чельбир пожаловал ему печать с таким изображением лука и стрелы Ψ, в память о его метком выстреле в Кинзяслапа. А на печатях других провинций были такие изображения:


на печати нового Болгара — Барса 


на печати старого Буляра — Бараджа 

на печати нового Буляра — ... 


на печати Мардап-Беллака — ... 


на печати Сувары — ... 


на печати Саксини — ... 


на печати Тамты — Беркута 

на печати Тубджака — ... 


на печати Ура — Соны 

на печати Байгула — Большой Рыбы 

на печати Мартюбы — ... 

на печати Кашана — ... 

А на печати рода Дуло было изображение Тонора и Лука, то есть Балтавар Ψ.

на печати «Эль-Хум» — ... 

Кроме этого у биев, беков и эмиров были и свои тамги...

Чельбир не забыл также и услуг Болгара — по его указу городу было возвращено его название, которое, впрочем, не упоминалось только в канских грамотах. Буляр вновь стал называться своим именем, однако многие буляры успели привыкнуть ко второму названию столицы и продолжали называть себя болгарцами, а столицу — Болгаром. Тамте кан дал в 1193 году новое название Башкорт — в честь своего любимого деда, что было невиданной милостью — за геройство тамтайцев в войнах с Сиб-Булатом и гали-

джийцами. Тамтайские буляры, хранившие разделение на множество родов, восприняли новое название, ибо «тамта» было именем лишь части тамошних булгарских родов, и другие были недовольны им.

Вскоре избежавший гибели Сиб-Булат послепил повиниться перед каном, открыл пути, возобновил выплату джирской дани и обязался не строить укреплений на булгарской границе. Габдулла был очень доволен покорностью бека и отпустил его посла с тысячей пленных урусов, доставившихся при дележе Чельбиру. Он также пообещал Бальнцу, что в годы оказания им военных услуг Державе джирская дань взиматься не будет. Бальнским рыбакам было разрешено вести лов рыбы в Идели при условии передачи ими пятой части засоленной рыбы в казну.

Кан ожидал таких же извинений и от бека Башту, сын которого — Бульмер участвовал в набегах Сиб-Булата. Однако этих извинений не последовало, и Габдулла в гневе велел тархану Торкузу наказывать наглеца. Тархан вместе с канским мастером Насыром Ширвани и его шереджирями двинулся зимой в ставку союзного Хонджак и вместе с ханом атаковал рубежи Башту. Однако в решающей битве Хонджак внезапно победил, и тархан, не желавший добывать победу в пользу куманов без них самих, последовал за ним. Насыр хотел остаться, чтобы сжечь сосуды, но тархан, опасавшийся вернуться без него, силой умчал мастера прочь. Оставшийся на месте ученик Насыра Буляк успел сжечь сосуды, но попал и плен. Отец смог через Сиб-Булата выкупить его, и с той поры он всегда следовал за ним. От него я научился строить и применять осадные орудия. Буляк также провел канал с руслом из бревен в Джиланском болоте для соединения вод Кабана с Арсу, и тот стали называть его именем. Правда, со временем «Буляк» превратили в «Булак» и стали думать, что искаженное название было изначально.

На следующий год кан велел наказывать Урмана, также не желавшего извиниться. На этот раз в поход вышел сын Акбалька Татра, прозванный так своими енейцами в честь бахадира Тат-Ырана. Но когда Татра прибыл на Шир для соединения с Хонджаком, то получил от того паническое известие о вторжении в Саклан караджарского бека Угыра. Татра немедленно отправился на помощь хану и в решающей битве привлек на свою сторону каубуйцев, составляющих лучшую часть урусского войска. После этого куманы без труда изморили и повязали оставшихся без каубуйской конницы караджарских пехотинцев. Разумеется, что Татра потребовал выдачи ему в качестве добычи пленного Угыра. Хонджак пообещал, но предложил вначале совершить набег на Башту. Татра, с которым

Искри

*Джи
Каз*

Освен тези бейовете, беговете и емирите си имали и свои тамги.

Челбир не забравил също и подкрепилия го Болгар - по негов указ на града било върнато старото име, което впрочем не се споменавало единствено в грамотите на кана. Буляр отново понесъл името си, макар и много булярыци свикнали с новото име и продължавали да наричат себе си болгарски жители, а столицата - Болгар. На Тамта канът дал през 1193 г. името Башкорт в чест на любимия си дядо, което било невидана милост - за геройството на тамтайците във войната със Сиб-Булат и галисийците. Тамтайските българци, които се делели на множество родове, възприели ново име, понеже тамта било названието само на част от тамошните български родове. Скоро избягналият смъртта Сиб-Булат побързал да се извини на кана, отворил пътищата, започнал отново да плаща ростовския данък (този митичен джирски данък...бел.прев.) и обещал да не строи

укрепления по българската граница. Хабдула бил много доволен от покорността на бега и отпратил посланика му заедно с 1000 пленени уруси, които му се паднали след делбата.

Той също обещал на Балинеца (княз Суздалски?), че в годините, в които окаже военно съдействие на Държавата, ростовският данък няма да му се начислява. Балинските рибари имали правото да ловят риба в Идел при условието да предават една пета от осоления улов на хазната.

Канът очаквал същите извинения и от бега на Башу, чийто син Булимер участвал в нападението заедно със Сиб-Булат. Такива обаче нямало и Хабдулла в гнева си заповядал на тархана Торекул да накажат наглеца. Тарханът и канският майстор Насър Ширвани заедно с неговите балисти се придвижили през зимата към района на съюзника Хонджак. Дватамата с хана атакували границите на Башу. В решаващия момент от битката Хонджак внезапно побягнал и тарханът, който не искал да печели победа в полза на куманите без тях самите, го последвал.

Насър искал да остане, за да унищожи съдовете със запалителна течност, но тарханът, който се боял да се върне без майстора, го издърпал със сила. Ученикът на Насър - Буляк успял да подпали оръжията, но бил пленен. Татко успял да го откупи чрез Сиб-Булат и оттогава той винаги го следвал. От него се научил да строи обсадни оръжия. Буляк изградил и канал с русло от дървени стволоче в Джиланското блато, за да съедини водите на Кабан с Арсу и този канал бил кръстен на него. Вярно, че след време името Буляк превърнали в Булак и смятали, че такова си е било винаги...

На следващата година канът заповядал да накажат Урман, който също не пожелал да се извини. Този път на поход бил пратен синът на Акбалик - Татра, наречен така от своите енейци (ако това не са потомци на Еней, какви други да са - бел. прев.) в чест на бахадира Тат-Иран (пак интересно съвпадение, бел. прев.). Когато Татра достигнал Дон, за да се обединят с Хонджак, то Хонджак с паника му съобщил за нахлуването в Саклан на караджарския (Черниговски) бег Угър (дали от името Угър не е и Украйна, а не както е прието - покрайнина... бел. прев.). Татра веднага се притекъл на помощ на хана и за решаващата битка привлякъл на своя страна каубуите, които съставлявали най-доброто от уруската войска. След това куманите лесно изморили и овързали останалите без каубуйската конница караджарски пехотинци. Подразбира се, че Татра поискал да получи като част от плячката пленения Угър. Хонджак обещал, но поискал преди това да нападнат Башу. Татра (кой и кога кръсти чешките планини Татри - бел. прев.), при когото бил Насър, но без своите запалителни снаряди - се съгласил, за да унижи Ас-тархановия син като неудачник и да се отклони от похода на марданците. Докато куманите ограбвали селищата на улчиите, нашите деловито съборили стената на голямата крепост Уфа и я завзели заедно със жителите...

Татра не изпълнил само една част от поръчаното - да доведе Угър, на когото самият хан тайно помогнал да избяга. Казват, че го пуснал, защото бегът му бил зет и му обещал щедър откуп...

Канът бил гневен, защото Татра самоволно променил посоката на удара, но се зарадвал на победата и намалил повинностите на войниците му. Няколко заловени в Уфа търговци помолили за разрешение да останат в Държавата; било им разрешено да се заселят в Булгар. Доволният Масгут основал нова база на Агидел и я нарекъл Уфа, за спомен от победата на брат си.

На следващата година Хабдула лично тръгнал към Кисан заедно със Сиб-Булат (Всеволод Большое гняздо), който с удоволствие се съгласил да помага. Урман в ужаса си избягал в гората, а канът обсадил Кисан (Рязань, ако сме забравили - бел. прев.). Разбрали, че работата тръгва зле, боярите покачили на стената Халиб и Алтънбек и се заклели да ги убият, ако българите атакуват. За втори път в душата на Челбир - първият път било след смъртта на баща му - трепнала жалост към роднините му и като ръмжал от

безсилна ярост, си тръгнал към дома. Впрочем изплашеният Урман веднага изпратил пратеници с извинения, подаръци и 12 бояри - виновници за неприятелското отношение към Държавата. Канът ги оковал с вериги, но после сърцето му претръпнало, позволил им да живеят при него и полека-лека ги сменил за по-младите им родственици. Освен това балинският флот помогнал на кана да подави бунта на унджайските ари, които решили да протестират срещу данъците и построили заедно с избягалите при тях улчий крепостта Килдиш при големия залив на Кара-Идел. Урусите завардили бунтовниците откъм Кара - Идел, а мишарите от аула Лачик-Уба - по суша и скоро с бунта било приключено, а вятърът понесъл прахта, останала от Килдиш.

Заниманията с тези неща не отвлекли вниманието на кана от уреждането на Лачиновата съдба. Със съдействието на кримските и аските роднини на жена си той постигнал назначаването на Хисами за бег на Дима-Тархан, а когато случаят помогнал - и за емир на Грузия. За качването на Лачин на грузинския трон отпътувал Елаур. По молба на емира канът разрешил да бъдат устроени в Банджа, Болгар, Буляр и Саксин няколко десетки семейства на грузински търговци и майстори, предимно аряки, които не били доволни от положението си в родината (аряките са арменци, бел.прев).

Към моя баща Челбир също се отнесъл милостиво и след заминаването на Лачин го направил улугбег на Болгар. После, като видял, че Азан е твърде добър управител, го преместил в бедстващия Учел.

Достигайки върха на своето могъщество, Челбир не обръщал нужното внимание на народа си. Оставеното в сила удвояване на данъка за субаши, стопани, кара-чирмиши езичници, също и ак-чирмиши, които плащали, докато не били викани за война, било твърде обременяващо за хората. Недоволството подтикнало аминовците за нов заговор, оглавен от мулла Гали. След като бил отначало проповедник след завършването на училището, Мохамед-Гали постигнал широка известност сред народа и станал главен имам на мечета „Хасан“ в Болгар. Оттам по цялата страна се разнесла мрежата на заговора, който нарекли „Гарвановия“ по изображението на знамето на аминовци. Целта на "братята-гарвани" била да качат на трона Мир-Гази, който споделял възгледите им и, за разлика от Челбир, бил мек и отзивчив към онеправданите.

Аминовци искали да разпалят въстанието през 1193 година. Сигнал за него трябвало да бъдат призивите за утринна молитва. В Болгар хората щял да вдигне гласът на самия Гали, в столицата имало негов помощник, муллата Кълъч. За щастие на кана Кълъч предал донос за предстоящия метеж. Спешно повиканите - уж на поход - Мерген и велможите заловили не очаквалите предателството 500 главни участници в заговора заедно с Гали. Всички те били осъдени на жестока смърт.

В това време 12 000 галисийци предприели набег на българския Тунай (север). Като загубили известно време при град Колин, те се придвижили към Каргадан (Караганда, столица на провинция Бей-су/Вису, област Перм) и обсадили там стария Алай-Бата. Разбойниците не забелязали, че са следени от Юсуф-Алей, който известил за набега им баща си и Масгут. Алай-Бат не загубил присъствие на духа и им предложил откуп за града. Огладенелите галисийци (Галидж-Новгород) се съгласили да приемат рибата, като смятали за по-лесно да превземат града на пълен стомах.

Рибата обаче била отровна; като я изяли - 120-те водачи на набега издъхнали. Оцелелите почнали да си избират нови и естествено се сбили помежду си. В разгара на смута Мер-Чура и Масгут ги ударили в тил, а Алай-Бат - от града. Не повече от сто галисиеца успели да избягат, останалите били пребити или пленени. Три хиляди от заловените били поделени поравно между тарханите, след което Мер-Чур лично се отправил със своята част от плячката в столицата на кораба на Ширдан. В Буляр тарханът узнал за станалото и решил да се застъпи за Гали в памет на добрия му баща. "О, велики кане! - обърнал се той към Челбир. - По волята на Аллах аз удържах победа над галисийците и взех хиляда

от тях в плен. Взехи 500 от тях срещу живота на „гарваните“! Хабдулла, който ценял само воинската доблест, малко се смекчил при новината за победата. Но, като не искал да пощади бунтовниците, казал на Юсуф-Алей:

- Твоите 500 пленници са мой дял, няма да ги дам за живота на проклетите „гарвани“!
- Тогава взехи за тях и моите петстотин! - намесил се тарханът.

Канът, който ценял хората, увеличили мощта на Държавата този път не могъл да откаже. Заловените аминовци и пленниците извели на полето пред столицата и канът заявил:

- Всички вие извършихте престъпления, които се наказват със смърт и аз ви осъдих на смърт. Благородният тархан се застъпи за вас и ме помоли да ви дам опрощението си. Съгласни ли сте да приемете моето опрощение?

- Да, господарю! - извикали новгородците.

- А вие? - попитал „гарваните“ царят.

- Да приемем милостта ти означава, че сме съгласни с теб и те оправдаваме, а признаваме себе си за виновни. Ние не сме съгласни с теб, смятаме се за прави и отхвърляме твоето опрощение - отговорил за всички братя Гали.

- Осъдих „сврачешката“ ви сбирщина на страшна смърт - разярен отвърнал Хабдулла. - Не мога да наруша собствената си заповед за екзекутиране на 500 човека. Тогава вместо вас ще умрат 500 разбойници. Аллах ще приеме по-бързо разкаялите се, отколкото упорстващите.

Пред очите на потресените братя палачите хладнокръвно посекли злополучните галисийци. След това „гарваните“ били продадени в робство, а отведнъж побелелия Гали отпратили в кулата Алабуга и там го приковали с верига към стената...

Тъстът на муллата - българският търговец Даир, също и башкортите на Масгут и Елаур откупили много от нещастниците и ги взели при себе си. Мир-Гази бил препратен от Болгар в Кашан, на негово място отново поставили баща му, който запазил поста улугбег на Учел. Все пак това, че сред „гарваните“ имало и няколко знатни и даже сувар-башии сериозно разтревожило кана и той веднага снел повишените данъци от търговците и субашите в земите на Ечке Булгар. Без тази негова заповед народът в тая гладна година би могъл да спре да се подчинява и без проповедите на братята.

Новгородците, като разбрали за загубата на най-добрите си сили, изпаднали в ужас и веднага пратили посланици при кана. Срещу отварянето на Артанския път и Новгород за безмитна търговия те смирено помолили кана да пусне пленниците срещу откуп. Канът имал нужда от добри и верни войници и обменил 1000 свои пленника за 2000 заловени от новгородчаните артанци и 130 кораба с мечи и други кожи, драконови (китови, моржови, слонови) зъби, кехлибар, франкска посуда и различни стоки. Размерът на откупа и съдържанието определил Садък - новгородец, останал на служба при Челбир заедно с останалите 500 пленника. Той разказвал, че е внук на оскърбения от галицийските бояри търговец Чапкън и син на Васил, който участвал в похода срещу Аламир-Султан (замъкът е наречен на Александър Велики). Този Васил внезапно изостанал от другарите си и за да спаси живота си, показал на нашите мястото на разбойническия лагер, а после бил пуснат да си иде. След това той помагал на Държавата с доклади за подготвяни нападения в замяна за разрешението да търгува свободно в Бийсу и Ура. Самият Садък предупредил за набега Мер-Чур, а след това предизвикал раздор сред галисийците. Садък обяснил на кана колко и какъв откуп могат да вземат от Новгород, Хабдула не повярвал и възкликнал: „Ако те платят толкова, ще те направя бей!“ Посланиците били като попарени от знанията на кана за възможностите на града им и изплатили обещаното от Садък. Баща ми казваше, че когато галисийците акостирали на остров Тазик край Учел, където традиционно ставала проверката, а по-късно и претоварването на стоките от чуждите съдове на нашите, един бояр се оплакал: „Канът ни одра кожата, само

хлебарките ни не поиска. Мисля, че ако му трябваха, щеше да знае и от тях колко точно имаме!“

Садък получил своето - станал бей и се заселил на заделеното за него място от Мер-Чура близо до Колин (Градът е разрушен около XV век. Наблизо е Хлъинов, Вятка). Забрали му да строи крепост и тогава укрепил за себе си един от защитните участъци на Колин. Укреплението му било от дървена ограда, под чиято защита безоръжните хора на Садък се прикривали в случай на опасност. (Господин Садък е познат по света като новгородския купец (търговец) Садко, от едноименната опера на Римски-Корсаков, добавя преводачът).

Откупените от плен артанци (литовци от Прибалтика) се нарекли шумбути. Били високи и красиви и се славели с необичайна издръжливост. Облеклото им било само от панталони, стреляли особено добре и също умело боравели с брадва. Канът заселил шумбутите край река Чала, Дяу-Шир и до керван-сарая Сарман, вдигнат на пътя за Тубджак от стените на уруския лагер. Ак-оймеките тогава започвали да пробиват през Тубджак в Башкорт и опитали да превземат керван-сарая. Шумбутите застреляли конете им, изскочили от укреплението и разпарчатосали като пилета лежащите безпомощни на земята кипчаци. След това разбойниците заобикаляли Сарман отдалеч и там винаги било пълно с обичащите спокойствието търговци. Шумбутите обичали да излизат с корабите на Ширдан за охрана на превозите по Нукрат-су и Чулман от набезите на галисийците, които мразели люто, както и всички останали улчии. Тези умели джигити с радост се наемали за охрана на керваните, отиващи на Север в Балтика, за да се видят с роднините си. Винаги се връщали, защото били благодарни на кана за избавянето им от плен и за относително добрия за тях живот. Челбир наредил да не се търсят никакви налози от тях и те се сражавали до смърт с враговете на Държавата под знамената на добрия (за тях) кан. На Хабдула те се покланяли като на идол. Веднъж татко видял край река Шумбут дърво с изрязан на ствола му човешки лик. Запитал един от шумбутите какво е това, а той отговорил с една дума: „Челбир“...

Неудържимият в търговията Садък пратил с кервана си в Садъм (Sweden, Скандинавия) сина си Палуан и той, като стигнал до Кара-Садъм, уговорил тамошния емир Гар-Булат (в превод Торвалд, бел. прев.) да поднови плаванията до град Ак-Артан на Бей-су по Чулманско море. По време на търговията и там, и тук оставали заложници, сменяни с идването на новите кораби. Нашите пътували дотам за франкски съдове, оръжие, сребро и злато. Пътят бил доста суров и само отчаяните смелчаци, залагащи главите си за баснословни печалби, тръгвали по него. Скандинавците се спирали и при Белебей (Филип) в Хинуба (област с град Хин-Саркел). Филип бил франкски проповедник, попаднал в плен при нашите по време на битката с хан Чишма. Той твърдял, че светът е заплашен от невиджани бедствия от Изток и минавал за светец. Канът бил милостив към такива люде и му разрешил някои странни неща - да строи къщи с кули, излизащи от средата на покрива. Само в такива къщи, по неговите думи, хората щели да се спасят от идващия край на света, защото богът на враговете живеел в такава къща и нямало да ги закача. Много от простолюдието в покрайнините се поддали на проповедите му и почнали да издигат такива къщи в селищата си. Муллите опитали да ги съборят, но в резултат неукият народ започнал да вярва на Филип още повече...

Скоро дошла печалната вест за свалянето от грузинския трон на емира Лачин, и то от собствената му жена Самар-хатън (Тамара). Тя била доста развратна. Хисами се опитал да съдържа лошите ѝ наклонности, а тя уговорила своите бегове-любовници да смъкнат мъжа ѝ. Само един от тях, Аблас - който станал кръстник на Лачиновия син, останал верен на емира и му помогнал да избяга първо в Хонджак, после в Узия. Там емирът и синът му приели исляма, като емирът запазил българското си име, а нарекъл сина си Бадретдин. След това те преминали през Ширван към асите, където живеели роднините

на майката на Байгюл - госпожа Услан. Услан-би произхождала от най-знатния саклански род, чието име можело да спаси човек от гибел навсякъде в Сакланските планини... Сакланите предложили на емира да остане при тях, но липсата на спокойствие в планината не му допаднала и той се върнал в Държавата. Жителите на Болгар, които таяли почит към майка му, го поканили при тях, но Лачин помолил кана да му даде неголям град и го получил в Барадж-Чишма. Нарекъл го Табил-Катау, също като столицата на Грузия, която напуснал (Тбилиси). Неговият син, господарят Бадри - също по своя лична молба получил Хин и се нарекъл Аблас-Хин. Обичащ приключенията, той подсигурувал керваните от Саклан към Саксин и Мардан-Беллак. Бил заобиколен от аси, алемани, ромеи, грузинци, избягали улчии и кипчаци - отчаяни смелчаци като него самия. Когато лишеният от чувство за страх Хабдула веднъж отишъл в Хин да посрещне жена си на връщане от роднините ѝ в Крим, на прощаване казал на бега: „Напускам града ти със смесени чувства; радвам се, че не ме заклаха тук и едновременно с това съм спокоен за безопасността на този град...“. Лачин и синът му се отличавали с необикновена физическа сила и емирът не изпускал случай да я покаже на сабантуйския сбор. Спечеленото право на женитба той дарявал на бедняците, които не могли да завладеят сърцата на родителите на булката с богатство. Приюмите на българската борба емирът описал в книгата си: „Напътствия към младежите на майдана“. Веднъж баща му подхвърлил, че на младежите ще донесат повече полза неговите спомени, а емирът отговорил:

- Историите на емирите не дават на ума нищо освен развращаващи идеи. Описанието как се завладяват хиляда трона не струва пред описанието на една честно спечелена победа през сабантуй. Борбата на площада е едничка достойна за истинските мъже...

Той се ожени за сестра ми, която с красотата, скромността и деловитостта си бързо му помогна да забрави преживения позор. След неговото детрониране в Грузия станало същото както у нас при Анбал. Беговете наскачали върху народа като гладни вълци, както и срещу тези от тях, които говорели за чест и нравственост. Аблас бил убит по време на пир от свой роднина-негодник, живо интересуващ се от неговите владения. Синът му Нуршада се побратимил с Елаур, след което Нуршада взел името на дядото на Елаур - Риштаули, а Елаур взел неговото име. След като възстановил Мухша, войводата дал на града името на бега-побратим (Наровчат, бел. прев). Нуршада също бил принуден да бяга в Хонджак, а оттам - при узите. Елаур го поканил при себе си, а Нуршада отказал с думите: „Знам, че при теб ще съм нагостен и в безопасност, но родината ще е твърде далеч. По-добре да съм сред чуждите тюркмени, но по-близо до земята си!“ Султанът на тюркмените му предлагал да му помогне да стане емир на Грузия, но бегът му отказал.

През 1203 г. пожарът на арския бунт обхванал Кашан и Мартюба. Предвождана от бояри тълпа нахлула в Алабуга и разкъсала написаната от Гали книга за Юсуф. Самият мулла бил обявен от жреците за водач на враговете им, откъснали веригите му и почнали да го пребиват до смърт. Отряд шумбути, пратен от Мир-Гази, с много усилия изтръгнал муллата от ръцете на многохилядната тълпа. Улугбегът веднага помолил кана да прости на Гали заради понесените страдания за Държавата и вярата и да даде на приятеля му поста сеид на Кашан. Челбир опростил муллата и изразил надеждата си, че след получените тежки рани от защитаваания от него народ Гали няма да се свързва с дрипльовци и ще спре да се бунтува срещу властта. Като получил канското послание, Гали, който едва дишал след боя, през слаб смях казал на Мир-Гази: „Добрият“ цар ме окова, а „злите езичници“ скъсаха веригите ми. Сега канът иска от мен да възненавида тези, които ме освободиха. Как да им се разсърдя за това?“

Арският бунт се разрастваше, а татко все не се решаваше да го потуши с груба сила. Синът на Хабдула - Иляс Ялдау, който беше улугбег на Сувар, се възползвал от това, за да вземе поста улугбег на Болгар. Доносът му за поощрителното отношение на емир Азан

към бунтовниците докарал кана до бяс и той веднага прати татко в Учел. През 1204 г. Азан възстанови укрепленията на града на Богилтау и дори реши да построи подобие на училището „Мохаммед-Бакирия“. Успя обаче само да ремонтира и надстрои вратите на Арбат, които искаше да използва вместо минаре. То не отстъпваше на минарето на Сулейман и татко беше много горд с това .

Още преди това татко отиде в Кашан и повика Гали да освети строителството. Сеидът не го последвал в крепостта, защото отричал всяка светска власт и отначало останал в дома на Филип, а после - в специално построения за него дом отатък Буляк, където прекарал 30 дни. След заминаването му домът край Буляк бил превърнат в мечета „Тридесет“, а този на Филип - в мечета „Дервиш Гали“ и оттогава много мулли почнаха да преправят подобни къщи в мечети. Татко ме заведе при Гали, който бе станал светец приживе и го помоли да ми даде благословията си. Сеидът ми даде напътствия и второ име Барадж в памет на майка ми, произхождаща от рода Барадж. И аз, Гази-Барадж, син на Азан, внук на Арбат, не наруших нито една негова заповед: не обиждах ближния, не лъгах, не убивах и не се предавах на съблазните на властта, богатството и користта, на похотта, постоянно скърбях за нуждаещите се и спасявах народа от беди. Не познах радост, нито покой в живота си, защото всичко, което правех според тези напътствия, се изтълкува от хората като зли постъпки и душата ми беше постоянно смутена.

Мъдри мой читателю! Нека оцениш сам живота ми и правотата на моите деяния - разказвам всичко, което помня и не скривам нищо...

Медресето така и не беше построено, защото Ялдау представи на баща си това като опит Учел да бъде поставен по-високо от столицата, а аз – да бъда по-важен от кана. Челбир заповяда строежът да бъде прекратен и да се засили борбата с бунтовниците, към които се присъединиха избягалите улчии и курмиши. Татко не искаше да става убиец на собствения си народ и помоли Сиб-Булат да помогне на мишарите от окръг Джун-Мишар в Мартюба да осветят бунтовниците. Балинският флот заедно с мишарските българи атакувал метежниците точно до аула Бурат на преминаване през Кара-Идел. Емир Азан отишъл там и приел пленените ари, а взетите уруски бегълци предал на балинците. В разбунтуваните окръзи за преместване в категория ак-чирмиши били въведени жителите на Кукджа, Чебоксари, Сундер, Алат, Урджум, Алабуга, Арча, Нуршада... Арите били сломени, велможите и курсъбай изловили по горите и предали на смърт останалите подстрекатели на бунта.

В отговор Азан през по молба на Всеволод потуши метежа на донските ари край Ар-Аслап (Ярославл).

През 1208 г. новгородците изобличиха част от хората на Садък, които се занимавали с продоволствено снабдяване на садъмските кораби край островите в Чулманско море. Всички те били убити, а озлобените бояри направили набег към Колин. Садък обаче бил предупреден от своите хора в Новгород, успял да извика флота на Ширдан и се скрил в града. Ширданските (Азовски) салджии нападнали боярите в гръб, а Мер-Чура откъм града и разбойниците били напълно разбити. Убити били 2000 новгородци и заловени всичките 24 бояри. Посланиците на Новгород, които носели богати дарове и представили разбойниците за заблудили се и попаднали случайно в Държавата данъчни служители, били уведомени от кана, че ще бъдат пускани по трима велможи на година, ако бъде спазван мирът и по толкова ще бъдат убивани, ако има случаи на нападения. След като пленниците измрели, канът разрешил на балинците (суздалци) да вдигнат в уруската част на Чуд града Джукетун (Устюг) при сливането на реките Юк и Тун за удържане на разбойниците от нахлуване в Държавата. Относно търговията по Чулманско море Садък наел нови хора да я подпомагат тайно.

На следващата година канът, възмутен от насилственото събиране на мито от българските търговци по Хорисданския път от страна на кисанските жители, пратил Якуб

Елаур в Кисан. Децата на Отяк от Биш-Улби (Вишелюба, „Петте достойнства“) също се присъединили към него. Както обикновено Урман избягал от града, а жителите, изплашени от дрънченето на българското оръжие, овързали виновния за грабежите бояр Кушпа и го хвърлили на марданците от стената. Арбугинците надупчили със стрели негодника, взели от Кисан (Рязань) откуп и си тръгнали...

След смъртта на верния на Държавата Сиб-Булат (Всеволод) на балинския престол седнал добрият и тих негов син Константин. Брат му, злобният и завистлив Джурга (Юрий Всеволодович, син на Голямото гнездо) веднага вдигнал метеж с цел вземане на властта. Канът не изтърпял и Хуса тръгнал заедно с баща си да укротят наглеца. Разбойниците на Джурга били размазани, макар отначало да оказали люта съпротива и ранили емира. Поради това Хуса заповядал на своите: пленници да не се вземат и нашите безжалостно довършили 10 000 метежници. Веднага след смъртта на Константин, който бил отровен според мълвата, убиецът Джурги завладял трона и първата му работа била да пребие в Джукетун (Устюг) българските търговци. Нещастниците се връщали от Артан (Прибалтика) и само един от тях – Байрам, син на Умар, успял да избяга и да донесе печалната вест в столицата. Канът решил да накаже негодяите както си трябва и сам тръгна на поход с мен, курсьбай, тухчиевците и хиляда шумбути, чиито петдесет съплеменници охранявали кервана и мъченически загинали заедно с всички...

Улугбег на Учел вече две години бе по-големият ми брат Хаким, татко напусна този свят през 1217 г. Независимо от предложението на кана да стана улугбег на Болгар аз отказах; боях се от сплетните на Ялдау. За да намали болката от насила направения отказ добрият Даир построил в Учел под Богилтау (Копа хълм, там бил Казанският Кремъл) каменна баня. Излязохме от Учел в лют студ и леко облечените артанци разсъблякоха арските жени и се увиха с роклите и шубите им.... Джукетунският бояр Илия, убиецът на мирните търговци, ги помисли за жени и щом моите майстори събориха стената на града, той изрева към своите: „Юнаци! Българите явно съвсем са се уплашили и ни водят курвите си! Да попилеем тия фустии!“

Хиляда балинци лекомислено изскочиха навън от крепостта. Шумбутите се развикаха: - Вижте ги, вижте ги! Я какви хубави шуби сами тичат към нас, да си ги вземем! Те смъкнаха женските дрехи и за един миг съсякоха онемелите от уплах уруси. Нашите влязоха в града и от него останаха само главни. После минахме край Балукта, взехме откуп мечи и други кожи и приближихме Ар-Аслап (Ярославл). По пътя изгубихме Хуса, който пропадна под леда на Мосха...

Този град се държеше от джирския бег Василий, син на Константин и аз, в името на светлата памет на татковия приятел уговорих, макар и с труд кана да обърне към Раджил (Радилов). Заобиколихме крепостта на страхливия брат на Юрий - Бат-Аслап (Светослав) и се срещнахме с флота на Ширдан. Садък предложи на Челбир да разреши на хората му да се престорят на новгородски търговци и бързо да овладеят вратите. Канът разреши и през нощта корабите с хората на Садък, а под кожата се криеха тухчиевците, преплуваха край Радилов. На сутринта отново доплувахме до града и Садък помоли бега за разрешение да влезе. Светослав, който с тревога очакваше идването на българите, се зарадва на търговците и отвори вратите. Садковите хора веднага ги задържаха, а тухчиевците изскочиха от корабите и се втурнаха в града. След тях влезе и цялата войска и го завладя. Един от опълченците заловил бега в дома му, но Светослав му подал вързоп със скъпоценности и той го пуснал... Когато канът разбра това, заповяда изменникът да бъде насечен на частите си веднага. Радилов също беше изгорен, след което благополучно се върнахме в Учел на Ширдановите кораби. Награбеното беше толкова много, че за превозването му трябваше да свържем още 200 плота...

Канът свикна с извиненията и откупите на уруските господари след своите походи. Сред тях всички се отличаваше Джурги (Юрий Безумни) с необичайното си

безразсъдство и затова го смятаха за безумец. Някаква вътрешна злоба го караше да върши неспирно кървави дела и аз самият го видях да се усмихва само по време на причинените от него зверства. Отгоре на това беше и необикновено страхлив само при едното подозрение за опасност. Този усет му изневери само веднъж - след похода на Челбир. Виновен в случая бил Светослав, който му донесъл лъжлива новина за смъртта на кана в Радилон, за да се оправдае. Въодушевен, Юрий през ранната пролет с внезапно нападение завладял укреплението Джун-Кала (Нижни Новгород). Улчиите успели да разсекат на две места оградата от колове и войводата на Джун-Мишарския окръг Маркас го оставил запалено. Върху пепелището на Джун-Кала Юрий веднага издигнал дървена крепост. След това, докато канът си почивал и не обръщал внимание на тая новина, защото я смятал за невъзможна, Светослав доплувал до Учел с 15 000 войника. Точно както раджилските ари ни помагаша да сразим урусите, нашите ари посрещнаха с радост бега в Бурат и 20 000 от тях преминаха при него. Те бяха озлобени от жестокото потушаване на бунта им през 1212 година. Тогава въстанието започнало с искането на кашанските субаши правата им да бъдат изравнени с тия на субашите в Ечке Булгар. Веднага към тях се присъединили арите, които искали да бъдат преведени в субаши след приемането на исляма, както гласял старият закон. За този закон им разказал Гали, който предал молбата им на кана и защитил обръналите се към исляма селяни в писмото си. Челбир побеснял. Казват, че бесът му бил подсилен и от подарената му от сеида възстановена книга за Юсуф, където канът намерил стих за предаване на властта от по-голям брат към по-малък. Канът разкъсал книгата и наредил сеидът отново да бъде хванат като подстрекател към бунт. Гали отговорил, че който се опита да пресече река Агидел, ще потъне в нея. Мнозина се отказали от суеверен страх да си имат вземане-даване със светеца и само Хуса изпълнил нареждането на кана и тръгнал към Кашан. "Внимавай, му казал Елаур. - Гледай да не потънеш!" Сардарът, не знаещ що е страх, се изсмял. Но, както вече споменахме, предсказанието на Гали се сбъдна... Мир-Гази уговорил Гали да напусне страната и той го направил, но след като емирът обещал да облекчи съдбата на бунтовниците.

Сеидът избягал в Болгар и оттам с помощта на Ялдау заминал с керван в Хорезм. Там го приел радушно емирът Джелалетдин и го направил секретар на архива.

Мир-Гази убедил Хуса да не закачат субашите, като обещал те да възстановят крепостта Корим-Чала и да построят нова. Корим бил построен след набега на Чали-Кала, но след това напълно западнал. Опомнилите се субаши наистина извършили обещаното и канът, който повече от всичко обичал военните дела, помилвал разбунтувалите се. Хуса отново стоварил цялата вина върху арите, чиито тълпи обграждали Кашан и Учел и приели исляма. Курсъбай без жал ги секли из целия път от Кашан до Бурат и казват, че били убити около 30 000 кара-чирмиши и курмиши. Когато Хуса беше с нас от Учел до Джукетун, арите все още бягаха ужасени в гората и на артанците се наложи да вземат топли дрехи от жените им.

Тяхната злоба не се уталожи и, както вече казах, те се присъединиха към Светослав. Арите запалиха Биш-Балта (старата част от Казан), след това започнаха да палят и Акбикюл. Не успяхме да минем през предградията, защото там вече бяха балинците и ни затвориха излаза към хълма. Наложил се да излезем през Казанските врати, които още не горяха. Хаким и дружината му успешно пробиха вражеските редове. Аз и още 12 дружинници бяхме отрязани от пламъка; за да не изгорим, трябваше да отстъпим право към урусите. Известно време се бихме, докато накрая ни събориха от конете на земята и ни плениха. Веднага ни пратиха в лагера на Светослав, впрочем никой не ме позна. Смъкнаха ни грубо доспехите, вързаха ни с въжета и ни разпределиха по корабите.

Пожарът беше толкова силен, че пламна и оградата на Калган, защитниците побързаха да запалят и тази част от града, да преминат Саиновия ров и да отидат в Югари Керман.

Там имаше още 100 дружинника и 300 опълченци, удържащи рова и тази крепост на Учел. Много от урусите изгоряха в огъня; другите изскочиха от предградието и зачакаха края на пожара, за да превземат заедно с арите Югари Керман. В това време канът все пак изпратил курсъбай на сина на Хуса - Газан в Учел, за да провери слуха за балинското нападение. За късмет на балинци преди лагера им край реката бил лагерът на арите, иначе без съмнение всички те биха били мъртви. Курсибай смачкали арите и тръснали няколко хиляди уруси, но все пак 3000 от тях се качили на корабите и спешно отплавали към нос Куман край устието на Дебер-су (Свияга). Уви! Гарнизонът също бил обкръжен от ари и куманците не можеха да ни помогнат с нищо.

Както после се изясни, Светослав край устието на Кама-Булак трябвало да се обедини с друг уруски отряд, който се придвижвал от Ярослав към Държавата през Тунай. Тези улчии обкръжили Колин (Хлъинов), завзели стоящите там кораби и лодки, както и салове и се спуснали по Нукрат-су (Вятка). При устието на реката ги чакал синът на Ширдан - Нукрат, който успял да победи ярославците. Само три улчийски кораба от 50 съда и 170 лодки оцелели и стремително отплували към устието на Кама-Булак. Нукрат пратил няколко кораба да ги догонят, но те не успели. Самият Нукрат отплувал към Колин и освободил града от обсадата. Бегълците се прибрали при Светослав (Бат-Аслап) и той веднага отплавал към Балин.

Газан, който въдворил ред в Учел и изловил избягалите по горите уруси, се хвърлил в преследване. С помощта на пристигналите салджии на Нукрат той пресекал край Бурат и успял да настигне при Куман няколко изостанали край града балински съда. Курсъбай, които вече разгонили арите, засипали замоталите се с облаци стрели и ранили или убили почти всички. Салджиите зацепили тези кораби към своите и отплавали с тях към Болгар, където пристигнал и сам канът. Сред пленените намериха балинския поп Абархам (Аврам), когото Челбир освободи веднага. Той поживя още няколко години в Държавата и послужи като свещеник на християните в Болгар. Срегнах го в Рус, където той ми показа своята „Повест за похода на Светослав към Учел“. Беше написана правдиво и живописно, но не се харесала на Светослав и Юрий, затова попът я криел...

Юрий бил удивен от претърпяното поражение. Той смяташе, че е дал голям урок на българите и не разбираше, че големият за балинските разбирания Учел е просто един второстепенен град в Държавата. Затова не побърза да се извини на кана и даже прати последните си войници в Джун-Кала да завоюват Мишар.

Челбир с право причисли Търговската война сред най-добре проведените от него войни. Превземането на Джукетун и Раджил (Устюг и Радилов) ни костваше 53-ма убити, а разгрома на Бат-Аслап (Светослав) - 60 дружинника и 112 курсибаи, в същото време Светослав загуби 6000 убити и още толкова пленени. Ростовци имаха 500 убити, но 3500 попаднаха в плен. Работата беше там, че те обсаждаха Колин без никакво желание, а след срещата си с Нукрат веднага слязоха на брега и се предадоха на добрия стар тухчиевски баликбаши Ахтям. Ненаправно Юрий подозираше измяна и измъчваше ростовските войводи с нажежено желязо, за да измъкне сведения за таен съюз на Васил с Държавата. Те обаче си държаха езиците зад зъбите и Безумният ги остави на мира...

В памет на победата Хабдулла даде на Колин името Нукрат, Тухчи преименува на Джукетун, а Учел стана Газан. Нашите ги преиначиха от Джукетун в Джукетау, а Газан - на Казан... Само липсата на пратеници от Юрий помрачаваше радостта на кана. Като изчака до зимата, той изпрати към Балин курсъбай, а преди това - и послание към бега. Там пишеше горе-долу следното: „Ти, куче, мислеше, че войната е като да махаш с весла по Волга? Аз ще ти покажа какво е истинска война. Ще изгоря всичко, което днес се нарича Балин така, че хората ще забравят това име. И ти ще смяташ за най-щедра божия милост, ако теб, въшливеца с обръсната глава и брада направя старши на най-затънтения курмишки аул!“ Газан взе със себе си майсторите с огнените снаряди и те бързо

запалиха Джун-Кала (Нижни Новгород). Балинците в ужаса си бягаха от обвитата в пламъци крепост и бяха съсечени без пощада всички до един, 5000 души. Сред тях бяха и тези, които избягнаха смъртта край Учел. Когато жителите на другите погранични градове разбраха какво се е случило, то от страх запалиха крепостите си и избягаха в Булимер (Владимир). Щом видял гълпите бежанци, Юрий се разтреперил и през горите спрял чак в Алат, недалеч от границата до Новгород. Газан тръгнал от главните, останали от Джун-Кала навътре в Балин, но намирал само пепелища. Той бил само на три дни път от столицата на Балин, когато го настигнал пратеник на кана с нареждане веднага да обърне назад. Сардарът не повярвал, но канът, който добре познавал Газан, пратил след първия си пратеник и втори, и трети. След като получил и третото послание на два дни път от Владимир, Газан се убедил в истинността на заповедта и с огромно съжаление тръгнал обратно.

Причина за това била новината, че вождът на менхолите - или на чински „татари“ Чингиз е нахлул в Хорезм. Още преди това от търговците и от оймеките канът научил за укрепването на това племе, успяло да подчини оймеките, къзъл-кашаните и голямата източна държава Менхин, или по татарски Менхол. Като сравнил разказите, канът стигнал до извода, че има работа с голям, войнствен и добре въоръжен народ и решил да подготви цялата мощ на Държавата срещу възможните нападения. Затова и отзовал Газан, чийто курсибай се явяваше военната опора на трона. Всичко това беше пазено в тайна, така че урусите нищо не знаеха.

Юрий изпрати посланици веднага след заминаването на сардара, но не ги допуснаха подалеч от Казан и им съобщиха, че занапред по нареждане на Челбир уруските бегове ще се свързват с него само с посредничеството на улугбеговете на Казан. Юрий покорно изпил чашата на това огромно унижение, зарадвал се от избягването на гибелта си и веднага се съгласил с тежките за него условия за мир. На урусите се забраняваше да имат, строят или да възстановяват крепости на границата с държавата и по пътя към Владимир. Определен им беше данък два пъти по-голям от ростовския. Освен това канът поиска да му бъдат върнати пленените учелци. Един от арите ме позна и ме издаде на Юрий. Той реши да не ме връща и заповяда да ме хвърлят в тъмница, като съобщят, че съм загинал в огъня. Понеже се страхуваше, че другите пленници могат да разкажат истината, нареди на арите си да убият дружинниците, докато ги предават. Трима от тях, за чието пленяване никой не знаеше той заповяда да бъдат хвърлени в огъня. Освободените дружинници качиха на кораб и ги закараха в Джун-Кала (Н. Новгород). Тръбачите силно надуваха тръбите и роговете, както е прието да се оповестява размяната на пленници. За съжаление моят брат, казанският улугбек Хаким сметнал за излишно да присъствува и поверил цялата работа на мишарския юзбаши Елбай. Елбай се показал насреща от Джун-Кала, но внезапно пред очите му арите атакували кораба и избили всички намиращи се вътре. Докато Елбай вдигне стотнята си, която пазела възстановеното укрепление, арите се укрили. Хванали само един с отрязан език, изоставен нарочно. Разпознали го като избягал кара-чирмиш. Юрий веднага избил завърналите се при него ари, а труповете им предал на Хаким. В тях също разпознали бегълци. Улугбегът бил подведен от всичкото това и съобщил на кана, че дружинниците са убити от избягалите разбойници. Така приключиха нещата, ако не броим това, че кан Челбир, разстроен от мнимата ми гибел, заповядал да предадат заловения джукетунски бояр Илия в ръцете на Байрам. Той смятал да го предаде на урусите за откуп, но шумбутите разбрали, явили се пред него и откупили бояра. Като се върнали у дома, те завързали омразния бояр към дървото Худ-Имен и си направили състезание за точно мятане на брадва по Илия...

Пратеник на Юрий беше Васил, когото Юрий ненавиждаше, но нямаше и как да го премахне от безсилие и страх от смутове. Преди набега на Светослав Юрий изпратил

Васил с ростовците му и известен брой балинци в Колин(Киров, Хълънъ и Вятка), за да отвлекат флота на Нукрат. Наистина при Василовата поява Мер-Чура веднага събрал флота и балинците успели безпрепятствено да слязат край Учел. Бегът заявил на дружинниците си простишко: „Юрий ни изпрати на сигурна смърт. Нека се свържем със Садък (Садко), той ще ни помогне да се спасим!“

Васил ми беше съобщил за похода предварително и аз тайно помолих Садък да се погрижи сина на Константин да бъде спасен. Садък се свърза с Нукрат и той пропусна кораба на Васил, обозначен с особен флаг. Салджибашията потопявал само корабите на балинците (русите), като дал възможност на ростовчани начело с двама предани на Васил дружинници да слязат на брега и да се предадат. За тази наша уговорка с Васил никой не разбра. Пленените ростовци приеха исляма и канът им даде статут на кара-муслими и ги разсели в Кашан от Нукрат-су (Вятка) до Миш. Дружинниците на Васил се наричаха Метка и Бетка, две кашански рекички получиха имената им. Кара-муслимите имаха статут на ак-чирмиши и ростовците разказвали, че в Държавата намерили страната от приказките, където всички живеели щастливо. Те взели от нашите най-доброто и в религиозното си усърдие даже превъзхождали някои кашани. Без някой да ги заставя кара-муслимите сами проправили добър път от Бет-су на Агидел до Мет-су на Миша, където издигнали град със земен вал Мет-Кала или Ечке-Кашан. По тоя път превозваха дървен материал, кожи, мед, восък и други стоки, имаше устроени бани, лавки и пивници. Челбир беше толкова доволен от кара-муслимите, че веднъж при случай каза: - Бих сменил с радост всичките си ари за десет пъти по-малко ростовски улчии.

След сключването на договора с Балин в Казан канът изцяло насочи вниманието си на изток. Посредством търговците той се свърза с Чингизовия син Джучи, на когото дадохме кипчакска Татария. Джучи не беше доволен и имаше претенции към Хорезм, Персия и всички Саклански планини. Челбир обеща да го подкрепи и да му помогне да усили властта си в Кипчак, но срещу това поиска да се въздържи от пряка поддръжка на Татарските попълзновения към Държавата. След като Чингиз нарече империята си Менхол, Джучи запази за своите кипчаки китайското име татари. При него се наброяваха 10 000 менхоли и те бяха измежду най-храбрите татари, калени в битките с кипчаки, тюркмени, бели и черни киргизи. Харесваше му, че българите са нарекли бившите сабански земи в Кипчак Кук-Йорта - той също възприе това име за тази коренна част от Кипчак. При татарите така се наричаше само частта на великия хан и Чингиз заподозря сина си в стремеж да се издигне повече от баща си. Другият син на хана Угетай, който беше определен за наследник, бързо разгада плановете на Джучи и в пълна тайна от всеки започна да придумва баща им да нападне Планински Саклан и Държавата, за да сринат тези плановете. Чингиз се съгласи да изпрати на запад най-добрия си пълководец Субетай с три тумена или 30 000, на хунски език, воители. На хунски език „тима“ значело 10 000-ди... (team, тимеос данаос ет дона терентес....бел. прев.). Едната половина от татарите беше въоръжена като нашите улани, а другата - като курсибай. В Държавата имахме 6 000 улана и 5 000 курсъбай, още 14 000 суварски опълченци с бойна комплектовка като на курсибай. Всички останали - около 25000 ак-чирмиши - имаха още по-лоша екипировка.

Освен оръжието си татарите имаха и храбри сърца, не знаещи пощада; сред тях никога нямаше недисциплинирани и уморени. Всеки от тях знаеше, че ако не е жесток, ако не се подчинява или изостане, ще бъде убит на място. Деляха се на десетица, стотня, хилядна и тумен. За проявен страх от един убиваха десет, за страхливостта на десет убиваха сто и така нататък... А езекуциите им бяха толкова жестоки, че дори и аз, виждал всичко, не можех да изгледам нито една докрай, защото в сравнение с тях и най-тежката смърт в боя би била наслаждение. На татарите беше забранено да отвръщат очи или да изразяват чувства; така те наблюдаваха смъртните присъди в пълна тишина и безизразни лица. Към

тия зверства се придържаха от времето, когато Чингиз изрекъл: “Жестокостта е единственото, което поддържа реда, а той е основата, която прави държавата процъфтяваща. Значи: колкото повече жестокост - толкова повече ред, следователно и блага.“ И още казал: “Самият Тангра е заповядал нашата държава да се издигне, а неговата воля е непонятна за ума. Жестокостта трябва да бъде извън пределите на разума, само това ще помогне за осъществяването на висшата воля“...

Татарите мразеха исляма, защото смятаха мюсюлманите, разделящи се с живота си по време на джихад с радост, за опасни. Обратното на това, те харесваха християните и хинската вяра (разбирай будизъм - бел.прев.), които призовават към покорство и жалост, защото смятаха последователите им за слаби и готови да бъдат подчинени от тях. За убийството на знатен човек те избиваха всичките му подчинени, за убийството на вожд те избиваха целия народ. Веднъж монголското племе татари, по чието име китайците наричат всички монголи заради някогашното им първенство над тях, убили бащата на Чингиз; всички татари били избити, включително жените и децата. Оттогава монголите наричат татари всички тия немонголи, които им служели и които изпращали първи в боя преди своите. Тези служещи при тях татари в сраженията крещели: Татар, татар!, което значело: „Който не се подчини на Монгол, ще бъде убит като татарите...“ Ние наричахме монголите по китайски „татари“, те ни наричаха по кумански „бесермени“. Във войните те не щадяха нито жени, нито деца; затова жените им бяха малко и развратът беше нещо обичайно при тях. Мъжката любов и скотоложеството тия ги нямаха за нищо. Грабежи и насилия извършваха само след разрешение, а заловените деца, жени и юноши биваха употребени от цялото подразделение. Татарите никога не се къпеха като кипчаците, защото законите им го забраняваха. Навикът да се подчиняват ги е направил сдържани и тъпи, макар някои от вождовете им да запазваха гостоприемството, разсъдителността и други достойнства. Емирът Субетай беше главен авторитет за тях по военните въпроси и висшият военен титул бахадир, даван само на чистокръвни монголи, го приравняваше на военните съвети с Чингиз и потомците му. Чингизидите се смятаха за господари на света и решаваха въпроса с живота и съществуването на другите само от гледната точка на собствената си изгода. Почти всички бяха крайно суеверни и нищо чуждо нямаше значение за тях...

След заповедта да се придвижи на запад Субетай достигнал Планински Саклан със загубата на 2000 души и чак в Грузия срещнал по-сериозна съпротива. Тогава разделил армията си на три части. Едната под предводителството на големия му син Чамбек трябвало да нападне грузинците и с привидно бягство да ги доведе до втората част на втория му син Уран-Китай, който чакал в просторната долина. Третата част трябвало да изчаква в засада в клисурата между хълмовете и да се включи в нужния момент. Самият емир с 5000 войника отдалеч направлявал битката. Чамбек успял да подмами към частта на Уран-Китай всичката 40 000-дна грузинска войска. Уран-Китай пропуснал братовите си войски и хладнокръвно почнал да разстрелва предните редици на грузинците. Те, отпаднали на преследването, не спрели да приведат в ред смесилите се една с друга части и като нестройна тълпа нападнали Уран-Китай. Като стигнали до стрелците, бегът извадил редиците с тежко въоръжение, а в гръб на грузинците ударили чакащите в засада татари. Тежковъоръжените и отпочинали бойци с лекота посекали цялата оказала се в обръч грузинска войска, а татарите изгубили всичко 3000 войници. После Субетай навлязъл в степта, където при рекичката Кумик го пресрещнали асите, куманите и подкрепения от тях саксински тархан, внук на Ас и син на Торекул Бачман.

Куманите, които започнали битката, били отблъснати и обърнати в бягство през сакланските редици. Те също се поддали на паниката и част от татарите излязла в тила на Бачман. За да избегне примката и да се изплъзне от удара, тарханът бил принуден да отиде през Джураш в Грузия. Така бил пленен Бадри, който задържал татарите.

Куманите се затекли към Башу и уговорили уруските бегове да тръгнат с тях срещу татарите, като обещали да им помогнат да отцепят Хин от Държавата. Субетай пратил Чамбек в Башу да склони урусите за съвместно нападение срещу Държавата, но те, подстрекавани от куманите, го убили. В сражението край рекичката Калга 60 000 кумани отново избягали с отнетите от улчиите коне, а бегът на каубуите (ковуи) Алиш, докато се опитвал да спаси положението, получил смъртоносна рана и хората му се разпръснали. След това 50 000 уруси, подплашени от отличните бойни качества на татарите, се събрали в укрепления си лагер. Субетай пратил при тях Аблас-Хин с повторно предложение да се явят при него беговете им за преговори за съвместен поход срещу Държавата. Освен това бахадирът обещал да убие всеки, който не се яви при него. Господарите излезли и веднага били овързани. Емирът довел пленените при укреплението и попитал кого да накаже за смъртта на сина си - беговете или войниците им? Беговете отговорили, че са виновни войниците. След това бахадирът казал на урусите: "Вие чухте как вашите господари ви предадоха. Излезте без страх, защото ще усмъртя само тях за измяна към войниците им, а вас ще пусна". Останалите без пълководци уруси се предали. Тогава Субетай заповядал да подредят на земята вързаните бегове, отгоре им да наслагат щитовете от разглобения лагер и предложил на улчиите: "Вашите господари искаха вие да легнете в земята преди тях. Сега ги стъпчете в земята вие самите!" Урусите минали по щитовете и смазали господарите си... След това Субетай отбелязал, че воините, които убиват господарите си, също не са достойни да живеят и заповядал на своите да посекаат всички пленени...

На седлата се държели още 20 000 татари и бахадирът с леко сърце поел към Държавата. Той смятал, че Джучи през това време е влязъл в Булгар от изток, защото такава била заповедта на Чингиз. Бахадирът накарал Аблас-Хин да го води към сърцето на Държавата, но бегът съумял чрез свой дружинник да извести кана, че води татарите към Кермек. Челбир, който имал уверението на Джучи за ненавлизане в Държавата, веднага тръгнал към Кермек с 5000-ди курсъбай, 3000 български опълченци на сина на Даир - Тетеш, 6000 улани и 10 000 башкортти.

В средата на полето пред града имало няколко горички, в които се разгърнали суварчийските стрелци със железни стрели и големи лъкове. Стрелци застанали и зад каруците, разположени в кръг. Преди полето имало достатъчно голяма долина; там над нея се строила конницата: първо башкорттите, след тях пред стрелците курсибай, зад горичките били уланите.

Край Идел Субетай се усъмнил в правилността на пътя и опитал да завие на север, но се натъкнал на Симбирския вал и бил отблъснат. Тогава татарите опитали да тръгнат на юг, но спрели пред Арбугинския вал и пак били отблъснати, като този път и загубили 1000 човека. Чак след това внимателният като вълк монголски бахадир се договорил с намиращите се там руски рибари да премине през реката и пратил напред сина си да разузнае наоколо. Уран-Китай с 3000 татари и 14 000 от общо присъединилите се към него 50 000 тюркмени и кумани пресякъл Идел и необезпокояван стигнал до Кермек. Като не намерил никого, той съобщил на баща си, че пътят е чист. Субетай последвал сина си. Едва Уран-Китай започнал да изкачва от долината към полето и конницата го обстреляла. Това не го смутило ни най-малко, той продължил напред и през разкъсаните башкортски редици излязъл горе. Там го посрещнал курсъбай с неприятната изненада: въоръжението на тази войска не отстъпвало на мнозинството татари. Уран-Китай пратил ездач при баща си с молба за помощ. Монголският бахадир, донякъде учуден, изпратил още 2000 татари с тежко въоръжение и 23 000 тюркмени и кумани, но изведнъж уруските рибари го предупредили за приближаващия флот на Нукрат. Смъртно безпокойство се прокраднало в душата на Субетай, но той все пак дочакал втори пратеник от сина си. Той отново искал подкрепления и менхолският яубаши разбрал, че е попаднал в клопка. Без

да праща никого, той хукнал назад и едва успял да пресече Идел пред носа на Нукрат.

Уран-Китай с полученото подкрепление успял да пробие редиците на курсибай и се оказал под обстрел от горичките и откъм каруците. Като забелязал, че суварчийските стрели пробиват доспехите и на най-добрите му войници, бегът си проправял път напред, докато не се сблъскал с уланите на самия кан. Те го изблъскали обратно на бойното поле, където работели стрелците. Макар пътят назад да бил свободен, нито един татарин не напуснал сражението; всички знаели, че ако се върнат без пълководеца си, ги чака незабавна и ужасна смърт. Накрая башкортите и курсьбай затворили обръча около врага. В тоя миг една стрела убила коня на Уран-Китай и той притиснал ездача си, докато се свличал. Бегът разбрал, че всичко е свършено и с хриптящ вик наредил на войниците си да се предадат. Канът, който получил от Нукрат вестта за готовността на Субетай да преговаря, заповядал да се прекрати касапницата.

От татарите били убити 4000, а 1000 заедно с Уран-Китай били пленени. Нашите загуби възлезли на 3000 души от башкортите и курсьбай, 350 български стрелци и 150 улани. В суматохата на боя Аблас-Хин успял да се прибере при своите, завели го при кана и веднага получил от него емирска титла.

Субетай очаквал най-лошото. Пред него отвъд Идел стоял несъкрусимият кан, отзад били едва сдържаните от марданския тархан Юсуф, син на Елаур - арбугинци. Челбир, който се притеснявал да не навреди на Джучи, разрешил на менхолския бахадир да изведе останалите си войници през Саръчинската преправа (Царицин) и даже му върнал пленниците. Все пак канът не си отказал удоволствието да се изгаври с победените татари и заповядал за всеки пленник да се иска по един овен за откуп, а за Уран-Китай, като особено прост - цели десет овена.

Там на брега, пред очите на унижените татари, българите си устройили пир и изяли всичките овни; така битката станала известна като „Овнешката битка“...

Под охраната на Аблас-Хин татарите били изведени от Държавата отвъд река Урал. На прощаване Субетай мълчаливо връчил на Аблас мечта си и шибнал коня... Щом разбрал за оттеглянето на татарите, Бачман се върнал в Саксин от грузинската област Хонджак и то с бой, понеже грузинците не искали да го пуснат въоръжен. Джучи се оправдал пред баща си, че е бил много зает с кипчакските си дела. През 1225 г. той нанесъл поражение на хана на ак-оймеките Карабаш. До тоя момент ханът всякак угаждал на Джучи и даже погромил посолството на Хорезмийския емир, изпратено да търси помощ от кана. Пътуващият с кервана на посолството Гали попаднал в плен и няколко години се скитал с кипчаците из степта. Оймеките разбрали, че той е поет-певец и не позволили на Карабаш да го предаде на татарите. Кипчаците смятали за грях да правят зло на такива хора, които предполагали, че говорят с небето и ги имали за светци. Гали съчинил за оймеките няколко песни, които самият аз ги чух да пеят. Сеидът нарекъл сам себе си от времето на затворничеството му в Алабуга Кул Гали - като знак за съчувствие към угнетения си народ и към положението, в което се намирал...

Глава 21. Последният поход на Челбир и управлението на Мир-Гази

Победеният Карабаш избягал към Джаик (река Урал) и поискал убежище в границите на Държавата. След като му било отказано, той на своя глава прекосил реката и бил атакуван от кана, който искал да го унищожи в името на дружбата си с Джучи. Газан, Бачман, синът на Масгут - Ищяк и марданските печенег донесли на кана лека победа и притиснали кипчаците към реката. Оймеките загубили в боя хана си и изпаднали в жалка ситуация, но Челбир внезапно починал и всичко се променило. Беговете насред бойното

поле издигнали да царува Мир-Гази, пред когото се явил Кул-Гали и го помолил да пощади бедните кипчази. Канът не можел да откаже на приятеля си, заповядал оймеките да бъдат заселени в Башкорт и двамата препуснали към Буляр. Кълъч бил позорно изгонен от столицата и Гали станал сеид. Той бързо склонил Мир-Гази да отмени покачването на данъците на всички субаши, ак-чирмиши, търговци и занаятчии от малките работилници, но не постигнал нещо повече. Юрий научил за смъртта на Челбир, дошъл му кураж и почнал война с Държавата и канът трябвало да се бори с урусите. Булярците отказали да погребат Челбир в града си, само българците се съгласили да предадат тялото му на вечен покой. Това стана, защото Челбир имаше особена симпатия към Болгар и даже им беше разрешил да секат собствена монета, на която беше вбито името на халиф Насър-Литдин. Правеха това, защото Хабдулла, както и Алмъш, се смятаха за заместници на халифа и като такива имаха правото да назначават сеиди...

След смъртта на кана моето задържане стана излишно и ме пуснаха от мръсното мазе след изнуденото ми съгласие да постъпя на служба на Балин. Юрий веднага ме заведе в Джун-Кала (Новгород Нижни) и разгласи, че с него е българският емир Гази-Барадж. Мишарските българи се смутиха и отстъпиха от устието на Саин-Идел (Ока), където на мястото на българското укрепление Юрий отново беше вдигнал уруска крепост. Помагаха му внуците на Урман (Роман), озлобени на Държавата.

Още при Хабдула неговите рязански братя-близнаци Халиб и Алтънбек започнаха война с Рязан, после се престориха, че са готови да преговарят със синовете на Урман. Те се явили в пълно въоръжение край лагера на братята и там разположили стана си. Напълно уверени в своята безопасност, кисанците се изпонапили и след като отправили различни заплахи по адрес на близнаците, заспали мъртвешки сън. На зазоряване повиканият от братята Юнус внезапно нападнал кисанския лагер и изклал всички без един - 8000 човека с петимата им главатари. Спасил се само един кисанец, който се напил и загубил в гората още вечерта.... При друг случай през 1224 г. бедният Хаким трябвало да помогне на братята, но при преминаването край Бурат потънал в Кара-Идел (р. Уфа?). Като не го дочакали, близнаците и марданците отстъпили. Емир Халиб, наричан още и Гали-бей, заел поста велик господар на Казан. Емир Алтънбек, отстранен от Учел през 1218 г. се установил в Банджа, оженил се за дъщерята на царя на Хорезм – Мохамед - и от време на време обезпокоявал кисанци с нападенията си. По-късно след гибелта на Мохамедовия син, емира Джелалетдин, той взел името му, надянал пояса му и се заклел да води война срещу татарите и всички неверници. При един от походите към Кисан се разгорял спор между Мерген и Алтънбек за делба на ограбеното. Побеснелият тархан извадил меч срещу емира. Юнус опитал да предотврати убийството, но сам попаднал под удара на Мерген и умрял на място. Докато обърканите марданци дойдат на себе си, тарханът се метнал на коня и стремглаво препуснал към Тубджак (земите на днешен Казахстан). Алтънбек се оженил за вдовицата на Юнус, по-малка сестра на първата му жена - дъщерята на Ищяк Фатима и станал губернатор на Беллак, като се заклел да накаже убиеца... Челбир го възпрял. След смъртта на кана тарханът от страх пред Джелалетдин се отделил съвсем от Държавата и Алтънбек го изгонил от Тубджак. Мерген заминал при Джучи и спечелил доверието му, като му подарил пленена кисанска знатна дама и обещал да помогне на татарите да завладеят Държавата. От заловен търговец, когото въртяли над огъня, Мерген научил за тайните договори между Джучи и Челбир и побързал да осветли Чингиз по въпроса. Великият хан се вбесил и му заповядал да убие сина му. Мерген излязъл на лов с доверилия му се Джучи и го убил в гръб. (По-късно става ясно от „Нариман тарих“, че Джучи наистина е убит, но не по този начин, бел. прев.). В това време Юрий, който не се задоволявал с разбойничество край границата, нахлул в Джун-Мишарския окръг на бея Маркас и почти го опожарил. Опиянените от победата уруси тъкмо замисляли да нападнат Дебер. Газан ги нападнал в

тил и ги отпратил надалеч. Юрий успял да се спаси с бягство, но бил ранен в задника и оттогава не можел да язди. Армията му от балинци и опълчението от кисанските и кански бегове били натикани в дълбокия сняг и простреляни с лъкове. Убити били 9 кисански и кански бегове, 450 бояри, от които снели ризниците, а от обикновените войници паднали 12 000 души. След всичко дотук Мир-Гази сам поискал да участва във войната и настъпил с Газан към Джун-Кала, където войвода по това време бях аз. Сардарът тръгнал към града направо от Дебер и не успял да вземе със себе си огнеметите. Той смятал да превземе града с внезапен пристъп, както обикновено правел, но Маркас на своя глава нападнал околиците и в сяпата си ярост ги палел поред, с което изпоплаши всички и успя да предупреди дори нас за настъплението. Когато Газан наближи, всички бяха готови да се сражават до смърт, нямаше как да дочакат пощада от курсъбай. За провинението сардарът пратил Маркас да превземе някоя от вратите, а самият той с кана водел наблюдение от страни. Моите опълченци отвърнали на бея, ала се увлекли в преследване и изведнъж се сблъскали с курсъбай. Веднага обърнали назад, но успели да дотичат само до манастира край крепостта и се скрили зад оградата му. Газан заповядал на Маркас да затрупа оградата с дърва и да я запали. От нея огънят обзе и целия манастир. Хората бягаха ужасени навън, но курсъбай не пощадиха никого. Изгоряха или бяха убити 2000 жители на Джун-Кала.

Спаси се само един монах Ас-Азим, който се намираше в мазето на затвора за разпространяване на някаква ерес. В пълно безсилие наблюдавахме гибелта на цялата ни войска и много от хората ни вече изричаха заупокойни молитви. Нападение обаче още нямаше. Цялата нощ прекарахме на стените, а призори при мен дотича Ас-Азим с невероятната вест, че през нощта канът неочаквано се върнал в Държавата. Не му повярвахме, аз смятах, че това е поредната хитрина на Газан, но няколко смелчаци, които излязоха от крепостта, потвърдиха думите му. По-късно разбрах, че причината за това заминаване е нападението на Мерген над Башкорт.

Канът знаеше, че Мерген никога не би се осмелил сам да нападне държавата и правилно се досетил, че след него идват татарите.

Глава 22. Първото царуване на Алтънбек

На връщане Мир-Гази се простуди и скоро умря. Газан, Бачман, Ищяк и Тетеш вдигнаха на трона Алтънбек, който беше съвсем равнодушен към реформите на Гали. След две години сеидът се ожени за вдовицата на Мир-Гази Саулия, в която бил влюбен цял живот. Тя била омъжена едва петгодишна. Гали овдовя, докато беше в изгнание и синът му от Даировата дъщеря Мир-Гали порасна в дома на суварбашията. Една от кипчакските робини, с които търгуваше бащата на Даир - Аппак - била подарена на емира на Джураш. Той я подарил на гянджийския бег Низами, който украси градината на поезията с прекрасните цветя на своите стихове. Аз четох поемите му, понеже знам фарси. Освен хорасанския език знам арабски, както и нашия български тюрки. Татко още като дете ме научи на улчийското наречие, а един садъмски търговец, който се лекуваше при по-големия брат на Гали, знаменития учелски лекар Исбел-хаджи - на алемански. Езиците лесно ми се удаваха и даже имах нужда да ги уча. В затвора прочетох немалко уруски книги и една от тях разказваше много картинно за набега на Сиб-Булат към Буляр. Написал я беше Булимер (Владимир), който се наричал Хин-Кубар, но после, когато господар му станал чичо му Угър Батавиллъ (Игор Полтавски?), я преработил и сменил името си на Угър. Това ми разказа синът на Хин-Кубар, също Хин-Кубар, който ходил до Балин да урежда споровете между Кисан и Юрий... Булимер, който дотогава владел само аула Хатин, получил за книгата си батишкия град Казил (Козелск). Градът

бил основан още от изостанали по време на прехода на Алмъш в Булгар анти и българи. След смъртта на Угър Булимер се лишил от града, а отново го получил синът му Хин-Кубар след гибелта на почти всички караджирски бегове в битката със Субетай. Той се оженил за дъщерята на Тетеш и тя постигнала правото наши търговци да пътуват натам. Благодарение на това Казил (Козелск) стана голям град и синът на Буляк - Касим, който с размах строил в Рус дворци и даже църкви от камък, се зае да го укрепи. След това се върна в Държавата, но едва не попадна в ръцете на Маркас по пътя. Този бей се обърна към Алтънбек с молба да му отстъпи част от арския данък заради разорението, било му отказано и той се озлоби и премина с окръга си под Балинска власт. Много уруски боляри веднага се преселиха там със селяните си срещу определен наем, но скоро съжалиха. Синът ми Хисам от първата ми жена, внучката на Чалмати, бивш баликбаши на Дебер, повика Газан и заедно нападнаха Маркас. Вождът се изплъзна от тях при мен, но окръгът му беше нацяло разорен. Трябва да кажа, че този разказ не предизвиква у мен горест, а радост за сина ми, който стана истински бахадир. Не обръщах внимание на паниката, обхванала Джун-Кала; знаех, че синът няма да нападне бащата. Така и стана. Малко преди нападението на Светослав (Бат-Аслап) се ожених в Балин за сестрата на Васил - Улджан (Уляна). Тя ми роди Галимбек...

Маркаската война избави Газан от участие в похода на Алтънбек към река Урал срещу Субетай. Монголският бахадир вече знаеше за здравината на българските валове, не тръгна да се мъчи през тях, а реши да подмами кана извън тях, като стръвта беше Мерген. Простоват до глупост, Алтънбек чу за грабежа на Мерген в Саксин и скоро тръгна срещу него с Гали и Илхам-Ищяк. Като му казаха, че взима твърде малко войска със себе си, канът изръмжа, че за Мерген и 3000 души са много... Той не допускаше възможността да срещне татарите, тъй като търговци от Кашан му казали, че целият път Бухар-юла е чист. Впрочем търговците били подкупени от Субетай и излъгали...

Мерген опитал да превземе Саксин в движение, но бил победен и смазан от Бачман и се осмелил да нападне отново само след намесата на Субетай. Татарите обсадили града, но тарханът вече бил извел населението по безопасния път към Банджа и останал да задържи врага с 1000 отчаяни смелчаци. Когато татарите проникнали в Саксин, Бачман отстъпил в керван-сарая на град Сувар-Сарай, успял да преодолее около 2000 оймеки и татари, промъкнал се с 200 от своите до Идел и изчезнал без следа. Тюркмените на хана Куш-Бирде, пратени подире му от Субетай, се натъкнали на дошлите дружинници на Аблас-Хин и се заели с тях. Бадри отстоявал Хин до последно, след това запалил града и потеглил към Буртас. Тогава самият Субетай поел след Бачман нагоре по реката, но скоро срещнал мардански бежанци и тръгнал след тях. Увлечени в преследването, татарите се натресли на Самарските валове и настървено почнали да ги шурмуват за истинска радост на марданците. Враговете биха могли да се загубят в лабиринта на валовете, ако Субетай не бил успял да отгатне хитростта на печенегите и не повел своите към река Урал (Джаик). Точно на каргатуй, в бурята, отрядът на Мерген се сблъскал с кана и хукнал надалеч. Алтънбек тръгнал да ги гони и се оказал в обятията на железните флангове на Субетай. Лековъоръжените оймеки на кана се били храбро, но не удържали татарския удар и се разпръснали. Гали паднал в боя заедно с дружината си, с казанските и кашанските улани и ак-чирмишите, но успял да задържи татарите. Отчаяният удар на башкортите за известно време отворил пролука във вражеския обръч, забавил неприятелите и канът успял да се спаси заедно с Ищяк. После канът заповядал мястото на сражението да се нарича Каргалъ и го предал за владеење от Беллак към Башкорт за вечни времена...

Междувременно емир Иляс Ялдау, недоволен, че не наследил бащиния си трон, решил да осъществи заветната си мечта за власт. Още не заминал Алтънбек за Джаик, Иляс събрал в Урнаш 4000 землени собственици и тръгнал с тях към Буляр. Булярците не пуснали в столицата омразните им улани и суварбашите за оправдание си спомнили за моята клетва пред баща ми и поискали да качат на трона мен. Като видял мнението им по въпроса, Ялдау разсъдил, че Гази-Барадж е за предпочитане пред чичо му и се съгласил. Алтънбек разбрал за станалото още преди да стигне столицата и поел към Банджа при сина си, тархана Боян-Мохамед. Там пристигнал и Бачман...

Булярци не си губели времето, пратили при Юрий утвърдили се в Казан Хисами с подаръци. Юрий (Джурги), който обичаше ласкателствата, бил зарадван от толкова внимание, но ме пусна не толкова заради тях, а с надеждата да разшири влиянието си в Държавата. Аз също бях доволен - от срещата със сина ми, както и от възможността да си тръгна от службата в Балин. Наех се там след увещанията на чичо ми Батир, син на Арбат. Батир беше първият балински бояр, ползващ се с уважението на останалите и дори на Юрий, а синът му Нанкай - с това на воеводата Мосха. Заминах за Буляр, където на трона ме качиха Тетеш, Ищяк, Газан и Аблас-Хин, когото утвърдих като улугбег на Бургас по молба на мухшийските феодала и против Бояновата воля. Населението още беше неспокойно след бунта на фанатиците, ръководени от Кълъч, които след смъртта на Мир-Гази се опитваха да не допуснат възцаряването на Алтънбек и да предизвикат погром в християнския квартал на столицата Саклан урам. Суварчиевските чирмиши защитили храма, но един от най-почтените търговци Абархам попаднал в ръцете на настръхналата беднотия и тълпата почнала да го мъчи. Фанатиците крещяха, че не им трябва „християнският кан“ Алтънбек и че искат да видят правовеверен кан на трона. Не беше трудно да се досетя, че Ялдау направлява Кълъч, като искаше да покаже, че е истински вярващ управник.

Излязох след молитвата при хората и фанатиците отново взеха да предизвикват тълпата с викове за моето тайно християнство. Край мен се оформяше обръч и Газан едва ми проправи път с камшик в развълнуваното човешко море. В този тежък миг, когато вече се замислях за бягство, дойде Гали и ми каза: “Неустойчивостта на нашите канове, всички бедствия на Държавата идват от неспазването на вярата ни, която забранява робството. Намали данъците на малките стопани, чирмишите и ак-чирмишите до размерите от времето на Талиб; потвърди закона за прехвърляне на селяните в субаши и ак-чирмиши, ако приемат исляма; зачисли останалите в езичеството курмиши в разряда на кара-чирмишите, направи уланите бахадири и ще постъпиш според Корана“. Незабавно изпълних неговата воля и на всички площади в Държавата този закон на Мохамед-Гали беше огласен. Курмишите - особено арите и сербийците (да не се бъркат със сърбите, бел. прев.) от Планинската страна и българите-езичници от Арска област масово започнаха да влизат в исляма и се обявяваха за субаши или ак-чирмиши. Опитите на господарите да върнат предишния ред срещаха съпротивата на новопрехвърлените и подкрепящите ги субаши. Едрите собственици на земи бяха въвн от кожата си, но доволният от моята решителност Газан ги държеше на прилично разстояние от столицата. Разбира се, фанатиците побесняха, но с подкрепата на сеида ги отстраних с желязна ръка без никакъв риск за мен самия.

Уви, Тиле Юрий (Юрий Безумни) отново ми навреди с набези върху мишарските ари. Така Алтънбек надигна глава и година след моето възцаряване тръгна срещу мен с Бачман като срещу “таен доброжелател на Балин и враг на Ислямската държава“. Газан дойде при мен и с въздишка сподели, че неговите курсъбаи не могат да се бият с арбугинските си братя. Разбрах, че трябва да си плюя на петите и набързо тръгнах за Казан, където улугбег беше моят Хисам. По пътя уведомих Ялдау и отпратих семейството си при него в Нур-Сувар. Феодалите бяха готови да ги разкъсат, но емирът,

внезапно изпитал съчувствие към мен от ненавист към Алтънбек, лично отведе Улджан (Уляна) и малкия Халим в крепостта Баринту. През Казан под Газанова защита отпътувах за Балин с останките на Абархам, които исках да подаря на влиятелната в Балин църква. Сметките ми излязоха верни. Юрий беше недоволен от отказа да му предам Казан, но не посмя да излее гнева си заради благожелателното отношение на поповете към мен, задето им донесох мощите, които веднага бяха покръстени. Владиката им попита какво бих поискал от него. Аз измолих да опрости Ас-Азим, който беше неотлъчно с мен. Разказът ми за кръсците на булярските тълпи като: “Ти доведе попа да ни кръщава!” и смелостта на Ас-Азим, който през нощта изкопа останките на нещастния Абархам и ги опази по целия ни път от фанатици му направи силно впечатление. Когато показах на главния руски владика раните на попа, получени при разправата с тълпите, старецът се просълзи и целуна по челото Ас-Азим. След като получих обратно назначение в Джун-Кала, аз тръгнах натам с мисълта, че повече няма да мога да изтърпя такъв живот...

Глава 24. Второто царуване на Алтънбек

Щом дойде новината за нападението на татарите на хан Бату, син на Джучи, над Държавата и зарадваният Юрий ми заповяда да оглавя 10 000-дна войска за превземането на Казан, аз бях на върха на отчаянието. Потеглихме през зимата - 2000 ездачи и 8000 пехота, въоръжени един от друг по-зле. По пътя към нас се присъединиха още 10 000 кански и рязански конници, решили да се пооблажат в областта, която синът ми управляваше. По най-гадния Кан-Мардански път ние почти стигнахме до укреплението Лачик-Уба, когато се яви един пратеник. Както по-късно стана ясно, беше изпратен нарочно от Хисам. От него узнахме, че Алтънбек с байтубинците и башкортите спрял, а после и унищожил 25 000 татари и кипчаци на Бату. Укреплението, където се провело сражението, нарекоха в памет на героите Богулма. Ханът едва избягал след получена рана в кръста. С него бил само Мерген, понеже великият хан Угетай не му дал Субетай. Говореха, че с изпращането на жалкия във военното дело Бату към Държавата ханът искал да довърши опасния за трона на Монголия род на Джучи чрез българските мечове. Курсъбай се върнаха в Буляр с копия с набодени по тях няколко вражески глави. Пратеникът също каза, че канът с цялата победоносна войска идва от Дебер към Джун-Кала срещу нас. Внукът на Урман (Роман) - Ярослав веднага предложи да слезем от опасния път и да пограбим ненавистния на кана и кисанци Бургас, като обещаваще лека победа. Моите бояри бяха съгласни с него и аз, като пратих известие на Юрий за бунт във войската, тръгнах към Бургас. Като стигнахме селището Саран на границата на Мишар и Мардан, което се предаде без съпротива, аз заявих, че ще изчакам отговора на Юрий за моето донесение. С мен обаче останаха всичко 1500 мои джунски пехотинци, а всички останали хукнаха към Бургас, защото знаеха, че никой в Държавата не би помогнал на Аблас-Хин.

Какво беше моето изумление, когато при обиколката ми на околностите срещнах самия Бадри. Оказа се, че Алтънбек веднага след разгрома на Бату (Батий) насочил към Бадри войските си и той едва сварил да напусне града, преди да дойдат Газан и Боян. Бързо схванах, че войниците ми ги чака печална участ и Юрий няма да ми прости това и реших да бягам. Път за бягство имаше само в една посока - към Монголия. Наредих на 300-те си дружинници или да бягат, или да тръгват с Бадри, а аз и емирът тръгнахме към Саричин. Тук Аблас-Хин, любимец на местните жители, реши да остане и аз със стотина отчаяни войника тръгнахме на Изток.

Съдбата на моето войнство, както после научих, била повече от трагична. То заварило в града арбугинците на Боян, но с престъпно лекомислие решило все пак да обгради Бургас. По това време Газан, докато издирвал Бадри наоколо, научил за пристигането на

урусите и в движение атакувал лагера им посред бял ден. Щом видели канските знамена в тила на врага, арбугинците със страшно ръмжене изсочили от града и се нахвърлили върху изплашените войници. Настъпило страховито клане, неуязвимите за повечето уруси курсъбай и арбугинци били опиянени от неотдавнашната победа и се сражавали с удвоени сили, като не взимали пленници. Този път кисанската и канска конница не могла да избяга заради дълбокия сняг и като затънала по време на отстъплението, била разстреляна от завладените от ловджийска треска марданци и курсъбай. За балинската пехота нямало много какво да се каже - тя бързо утъпкала пътя на българската конница. Боян после ми разказа, че били убити 15 кански и кисански господари и 2000 бояри, без да смята останалите. От цялата ми войска живи останали 200 човека с Ярослав, останалите в Саран балинци били пленени от Хисам. Кисан (Рязан) и Кан (Канев) останали без конница - най-добрата част от войските им...

Бату (Батий) се чувстваше не по-добре от Ярослав и обмисляше самоубийство, което би предпочел с радост пред това, което го очакваше в лагера на хана. Когато отидох в базата му и казах кой съм, той не повярва, настани ме в отделна юрта и повика стария Мерген. Мерген накрая дойде и потвърди самоличността ми. Бату полудя от радост и заповяда да пуснат дружинниците ми, които бяха разпитвани, докато се стараеха да ме уличат в лъжа. Няколко от тях умряха по време на разпита. Бату се опита да получи прошката ми и ми предложи пари, но му отвърнах, че парите няма да ми върнат хората. Тогава Бату ме запита какво искам от него. Аз казах: „Нали ти си господарят на всички татари?“ Ханът се огледа и смутено отвърна: „Не, аз съм само наместник на великия Угетай в Кипчак“. След тези му думи аз добавих, че ще дам отговор на въпроса му пред Угетай. Заедно се отправихме към великия хан, който вече знаеше за мен и за отговорите ми към Бату...

Угетай ни посрещна край стана си качен на кон. Батий побърза да слезе от своя и се доближи до хана като хванато в беля момченце. Той му каза нещо с рязък тон и Бату падна с лице в краката му. Аз също се спеших и се поклоних. Великият хан приключи с краткия прием, оказан на Бату, даде ми знак и аз го последвах. Достигнахме красива беседка на живописен хълм и влязохме вътре, а охраната на хана се разположи в кръг около хълма на почтително разстояние. С нас беше само преводач, знаещ кипчакски и хорасански езици, но се оказа, че Угетай сносно говори на кашански и често общувахме без посредника. Великият хан изрази възхищението си от моя отговор на предложението на Бату да взема пари вместо убитите си войници. „Това са думи на велик кан - отбеляза той. - Ако не беше ти, отдавна щях да съм приключил с Бату за гибелта на 15 000 наши воители!“ Отвърнах, че аз съм само емир, като си давах сметка пред кого стоя и добавих, че похвалата от устата на истински велик хан е още по-голяма.

- Искаш ли да седнеш на трона на баша си? - попита Угетай, който хареса отговора ми и се предразположи към мен още повече.

- Да, но само тогава, когато ще ти бъде удобно да сключиш с мен съюз - отговорих аз.

Не лъжех. В Джун-Кала имах сън, в който бях останал сам сред пепелищата на разорения град, събудих се и разбрах, че самият Творец ми указва да спася страната от разрушителен сблъсък с Монголия. По време на пътуването видях мощта на татарите и това още повече засили моето решение.

- Откъде идва твоят род? - продължи да пита Угетай.

- От хунските канове - отвърнах.

- Моят род също произлиза от тях - отбеляза великият хан. - Ще бъде несправедливо, ако бъдеш подлаган на унижения в нашата империя... Очите му заблестяха, той се въодушевяваше все повече... Накрая стана прав и каза: „Отсега нататък ти ще бъдеш съюзник на Монголия. Признавам те за емир на Булгар, освен това ще бъдеш и общ посланик на нашите държави на Запад“.

Така великият хан ме постави наравно с останалите Чингизиди, защото посланикът на

господаря на Монголия е по-висшестоящ от хановете и не им е подчинен. Аз бях единственият нечингизид, получил титлата „посланик“ и приет по този начин в управляващия род на Монголия. Вярно, че приятелско отношение към мен имаха само Манкай (Менгу, Моьнгке) и Субетай (Субеде), другите не скриваха злобата си или ме признаха само от страх пред великия хан... А той, както ми бяха разказвали, много напомняше на Чингиз и особено в моментите на въодушевление, когато вземаше най-сполучливите си решения. Такава обстановка не ми беше угнетителна, по-скоро ми напомняше привычното за мен отношение в Държавата. Радвах се на решението на Угетай не толкова заради лична изгода, колкото от това, че слагаше преграда пред безсмислената гибел на Държавата от възможния сблъсък с татарите... Отидох в стана на Мерген, който се олюля при срещата си с мен, сякаш бях великият хан и веднага разпратих грамоти до всички краища на Държавата. Чичо Ищяк след кратко колебание ме призна за емир на Държавата и аз се преместих от Къзъл Яр при него в Уфа. Хисам и Ялдау също ме признаха и обещаха да не помагат на Алтънбек. Канът прати при мен дъщеря си - Алтънчач, която в отговор на въпроса ми каква е причината за това, с присмех отвърна: „Татко каза, че ти си жена, понеже измени на Държавата и указът, с който си обявен за метежник поръча да ти предам аз“. Ищяк се усмихна, аз се сдържах и казах: „Предай на баща си, че ще се спасят само тези области, които се подчинят на мен, признатия от татарите. Останалите ще бъдат подложени на татарско нашествие и няма да мога да им помогна с нищо...“.

Джелалетдин остана сам със сина си и Бачман и нищо не можеше да направи, защото Газан отказа да воюва срещу своите...

За да предотвратят опустошаването на многолюдни области, наредих на татарите да се готвят за поход срещу Буляр през Башкорт. Преди нападението при мен пристигна Юлай - пратеник на върховния глава на християните от Франкистан - „Баба“ (Рим, Папата - бел. прев.). Оказа се, че една от грамотите на Филип стигнала до Авария благодарение на шведския търговец Кендер и маджарските попове по заповед на „Баба“ тръгнаха към Държавата веднага след набега на Субетай, за да потвърдят слуховете за татарското християнство. Бадри им помогнал да се доберат до Банджа през Сакланските планини, където се наложило да се примирят с тях по искане на Сувар Йортъ. Оттам в Буляр ги отвел сеидът Гали, който обикалял страната с цел да сплоти единството на Държавата. Алтънбек не искал да пусне Юлай при мен, но благодарение на Фатима той успял да стигне до Уфа. С Юлай говорех на алемански и на езика на майка ми, байгулска себерячка и той ме разбираше добре, защото беше маджарин. Казах му, че татарите ще покорят всичко, което се намира между Държавата и границата на Алемания и че това е решено. Обещах му като посланик, че ако франките не ми се противопоставят, татарите няма да преминат границата с Алемания... У мен беше печатът на великия хан и аз пратих по Юлай грамота на бека (крал) на Авария с призив да се подчини с мир на Монголия. Ас-Азим също говори с Юлай и го призова да ме подкрепя като добър с християните емир. Ищяк беше толкова развълнуван от разказа на Юлай за живота на маджарите, че започна да се замисля за преселване там след завоюването на враждебната Рус...

Накрая Угетай загуби търпение и реши, че Буляр трябва да ми бъде подчинен насила. Като видях, че 80 000 татари и 170 000 кипчаки, тюркмени и кашанци са устремени към Чишма, заплаках, защото знаех как ще завърши това нашествие. Синът на добрия Угетай Гуюк ми беше казал твърдо, че ще воюва по татарския закон, което значеше съпротивляващите се градове да бъдат превърнати в прах и пепел. След двуседмични боеве татарите от три направления успяха да пробият само в едно - централното, и загубиха 15 000 бойци. С тях ожесточено се сражаваха всички - даже и субашите, аз успях само да постигна да не участват моите башкортски българи. Сарманците паднаха

до един при защитата на Табил-Катау, където заминаха след моето пристигане в Уфа. Манкай, учуден от мъжеството им, заповяда да изгорят телата им, което смяташе за висша воинска почит. Газан, възползвал се от здравината на крепостта Барадж в низините на Чишма, се оттегли към Джукетау (Жукотин, Чистопол?) и зачака своя час. След нашия пробив ак-чирмишите изоставиха осемте вала и се отдръпнаха към Буляр, така че Субетай накрая успя да премине и от тази страна. Столицата, в която бяха събрани не по-малко от 200 000 човека – 25 000 от тях въоръжени, беше под обсада. Татарите я държаха в обръч 45 дни. Когато Хинуба падна, Газан разкъса пръстена на Мергеновите оймеки и нанесе удар в тила на Гуяк, Байдар и Орду. Те бяха порядъчно разгромени и намиращият се редом с тях Батий в ужас отстъпи от града. От това се възползва емир Бачман, бивш сардар на обсадените. Заедно с Алтънчач и 15 000 бойци той премина през образувалата се пробойна и тръгна към Банджа при Боян. Дватамата не се погодили и Боян отишъл в Буртас. Бадри, изгонен от Саръчин от Манкаевия брат Бучек, заел Рази-Суба.

Субетай едва успял да въдвори ред и да отблъсне Газан. Тежко ранен, сардарът отстъпил в Джукетау, но след пълното изнемощение на курсъбай се оттеглил в Кашан, където и починал. Зарадваният Мерген нахлул в предградието Тухчи и избил немалко търговци. Всички били възмутени и хановете заповядаха на Бату да разсече тархана на части. Той изпълнил заповедта крайно неохотно, понеже ценял предания лично на него Мерген. След това татарите почнали да заравят с пръст и дървета рововете и стените на Мен Буляр. Жителите се опитали да попречат на това, обстрелвали врага със запалителни снаряди и железни стрели, но тези средства се изчерпали и татарите направили няколко щурма на стените. Аз се приближих край града и опитах да уговоря жителите да се предадат, но бях ранен със стрела в плешката и ме отнесоха в палатка... Обсадените се сражаваха до последна възможност, но под натиска на атакуващите татари запалиха Мен Буляр и отстъпиха към Ечке-калга. При прехода се загубил внукът на Гали и Саулия изостанала, като се опитвала да го намери. Внукът остана жив, но клетата жена, отгледала го като свой син, била убита от татарски камък...

Ечке-калга издържала още пет дни. Превзел я младшият син на Чингиз, честолюбецът Кулхан (Иван Калита). По невнимание избързал отпред до мечета Барадж и синът на Карабаш - Минебай Ямат стрелял по него от минарето на Сулейман и го убил на място. От същото минаре се хвърлила Фатима със сина на Алтънчач и се пребила до смърт заедно с него...

Глава 25. Гази-Барадж отново става емир на Булгар

Чух виковете на татарите, с мъка се надигнах и излязох от палатката. Извеждаха 10 000 оцелели от клането булярци от крепостта в полето. Гуяк искаше да умъртви всички, но аз, Субетай и Манкай (Менгу) настояхме да не бъдат закачани мирните граждани. Отделиха 1000 бойци в доспехи и се подготвиха да ги убият. Случайно видях сред тях Гали, който нарочно криеше от мен лицето си. На ръце държеше внука си, вкопчен от уплахата в него. Извън себе си закрепях страшно към хановете, като сочех сеида: „Това е главният жрец на българите, не трябва да го убивате! Смъртта му ще донесе нещастие на монголите!“ Батий от суеверие, а Манкай и Субетай от благоразположение към мен ме подкрепиха и Гуяк, потресен от виковете ми, се съгласи да пощади сеида. Дружинникът ми насила издърпа Гали от страшното място, а той все се обръщаше към обречените и се опитваше да ги ободри с молитви. От устните му се откъсваха непонятни слова, които скоро се сляха със смразяващите викове на гражданите, пред чиито очи татарите посичаха последните бахадири на Буляр. Те ми се струваха гиганти и дълго ги сънувах после, и не срещнах след това други равни на мъжеството им бойци...

Едва се крепях, но тръгнах със Субетай към Нур-Сувар и в Нукрат се видяхме с излезлите да ни посрещнат Ялдау и Хисам. Гуюк настояваше да унищожи Нур-Сувар заради гибелта на хана на тюркмените Куш-Бирде. Този хан подгонил Бачман, но край Кермек бил спрял и убит от младшия син на Газан Кул-Бурат. Субетай видя желанието ми да предотвратя голямо проливане на кръв, предложи на хановете да накаже сам Кермек и тръгна натам. Мнението му се оказа решаващо и всички го последваха. Уговорих Кул-Бурат да излезе със всички и да се извини, а той се сети да излъже, че уж Куш-Бирде е потънал сам в блатото и така да спаси себе си и хората си. Убития хан действително бяха пуснали в блатото. Започнаха да го търсят, но за щастие на бахадира намериха само ботушите му. Казах на Батий, че най-вероятно някой е пикаел в блатото и така е привлякъл Су-Анась, търсеца сладострастие. Тя е хванала нещастния хан... и го е отвлякла към дъното. Започнаха да търсят виновника и наистина намериха едно, изпикал се във водата. Него и удавиха заради гибелта на Куш-Бирде.

Кермек обаче оставиха на тюркмените. След гибелта на хана те бяха толкова вбесени, че влязоха във вътрешната част на Буляр и нарязаха на парченца Алтънбек. Тогава вече бях обърнал броенето на дните и Ас-Азим пресметна, че Буляр е паднал на 5.11.1236 г. по уруското летоброене...

Междувременно Бадри посрещнал новите папски пратеници в Рази-Суба. Един от тях по негова лична молба Аблас-Хин пуснал в Банджа, но Боян го пресрещнал и убил. Другите двама, които трябваше да се срещнат с мен и да ми предадат отговора на Папата, се добраха до Нур-Сувар. Задържах ги при себе си.

Ищяк, Кул-Бурат, Бадри и Тетеш ме вдигнаха в крепостта Баринту (Бурунда на монголски език) в град Нур-Сувар върху емирския трон и татарите ме преименуваха на Бурундай. Това, че се наричах само емир огорчи мнозина, но иначе не можеше, щях да престъпя договора с Угетай. Наложих се да отстъпя на Кипчак и великия хан Тубджак и Саксин като отплата за смъртта на 20 000 татари и 55 000 тюркмени, кашанци и кипчази при превземането на Буляр. Побързах да изведа татарите от пределите на Държавата, обещах им като съюзник на Монголия да помагам с продоволствия и войници при завоюването на Рус. Само Манкай с 50 000 татари и други остана да обсъжда упорития Мардан. Татарите забраняваха всичко, свързано с враговете на Менхол и се наложи да преименувам курсьбай на казаци, както хуните наричаха най-смелите бахадири. Независимо от уговорките ми Гали отказа да стане сеид и в знак на протест срещу разрушението на Буляр отиде на доброволно заточение в Алабуга. За сеид обявих Кълъч, който веднага оглави и „Ел-Хум“. Манкай обсаждаше Банджа цяла година, като се опитваше да вземе мирно и без разруха огромния и цветущ град. Работата беше в това, че жалех народа и в случай на мирен изход бях съгласен да предам Банджа на Батий (Бату), който да го направи столица на своята административна област Кипчак. Арбугинци обаче се държаха до смърт, като отстояваха по-силно от всичко своята древна свобода. По време на едно излизане на обсадените хванаха самия Бачман със сина му. Бачман беше убит от Манкай (Менгу), а сина на тархана успях да измоля от добрия хан да остане при мен под името Нарик... Аблас-Хин също замина в Мардан и прогони Боян-Мохамед от Буртас. Той се принуди да дойде при мен с извинения и му дадох Казан, тъй като бях преназначил Хисам в Болгар. Байтюба, преименувана на Черемшан, предадох на сина на Ялдау, който се премести в Устюг и го нарекоха Тухчи-Исмаил. Татарите наричаха Джукетау с името Джика, на Исмаил също казваха така - „Джика“. В негово владение се намираха и околностите на Буляр, където оцелелите булярци вдигнаха нов град Татяк.

Алтънчач, която оглави жителите на Банджа след смъртта на Бачман, беше омъжена за сина на Бадри - Буртас-Бегиш. Този бег падна при защитата на крепостта Барадж, от която успя да изведе всички жители... Затова, когато Бадри се явил при снаха си в Банджа и предложил да извади от града всички стопани, тя го послушала и пуснала въвн от

стените около 8000 суварчии и семействата им. След това татарите тръгнаха на шурм, като пред себе си гонели тълпи от ари и сербийци. Последните защитници на Банджа запалили града, събрали се в мечета „Сабан“ и на свой ред били изгорени след неуспешните опити на татарите да го превземат. Алтънчач не била намерена. Казват, че успяла да се измъкне от града и отишла с отряд бахадири-печенеги в Башкорт, където следите ѝ се губят. Синът на Мерген - Тазбуга - получил заповед да я намери, но потънал при преминаването на Агидел заедно с много хора от отряда си. Имаше и слух, че Ищяк е укривал внучката си в Чиляба, където и умряла. Банджа беше напълно срината заради гибелта на 6000 татари и 11 000 кипчаци и тюркмени, суварчиите разпределих по градовете и малките укрепления на новоочертаната вместо Беллак провинция Самар, както и във вътрешна България (Ечке Булгар). За център на Самар беше избран бившият гарнизон Хорасан в Кинелски окръг, на чието място по-късно построиха град. Нарекоха го в чест на банджийския търговец Камъш и стана Камъш-Сарай или Камъш-Самар, понеже суварчиията пожертвува най-голяма сума за устройване на града...

През зимата планирахме да завладеем заедно Рус, като Канската, Балинската, Донската, Нижни-Новгородската и Устюгската ѝ части трябваше да бъдат подчинени на Булгар и да плащат данъци, а Новгородската и Киевската - на Монголия. Нямах търпение да се разплатя с Юрий за всичките беди, които по негова вина се стовариха отгоре ми. Манкай превзе Кисан (Рязань) и аз веднага тръгнах от лагера си в Лачик-Уба с 500 улани, 5000 вече „казаки“ на Кул-Бурат и 3000 арбугинци на Аблас-Хин и без бой влязох в Джун-Кала (Нижни Новгород). Боярите ме посрещнаха с радост, защото знаеха, че само аз мога да ги спася от ужаса на войната. Заедно с това Боян през Нукрат премина към Устюг и превзе града, като с увещаванията си му помогна Ас-Азим, когото пратих при него. От Джун-Кала, където с мен се обединиха 2000 уличи (славяни), насочих Бадри към Кан, а Кул-Бурат към Кул-Асма (Клязма) и те взеха тия градове със страшна касапница. Юрий научи за това, остави Батир в Булимер (Владимир?) и препусна към река Шуд, където почна да събира войска от Балин и Галиция. „Атила (Лудият) Балински“ се надяваше да поседи в гората и да запази войската, за да може после да си върне земите. Разбих му плановете, като пратих в Новгород Велики грамота с условия за мирно предаване на Галиция под управлението на великия хан на Менхол в случай на ненамеса на галисийци във войната с Балин. Галицийските бояри прочетоха грамотата и отказаха помощ на Юрий... Утвърдих властта на Държавата над Джун-Кала, оставих там Аблас-Хин и тръгнах към Раджил. Кул-Бурат, който се движеше преди мен, превзе и изгори тая крепост, после и Куш-Урма (Кострома) и Ярославл. В Кострома към нас се присъедини Боян, превзел след Устюг Балукта и Мир-Галич, но навзетото от него беше толкова много, че го оставих там. В Джир (Ростов) влязох с мир, под звъна на камбаните, понеже тукашните бояри ме помнеха и обичаха. Те през сълзи разказаха, че Юрий извел насила семейството на Васил от града в своя лагер и ме молеха да ги спася... Междувременно Гуюк превзел Мосха благодарение на сина на Юрий, който отстранил Нанкай от власт и се предал. Нанкай се затворил в укреплението, носещо името на неговия далечен пращад Арбат, където го и убили. Гуюк донесъл главата му на Владимир и Батир, след като я видял, в мъката си се предал. Тъй като отначало той не искал да се покорява на татарите и се съпротивявал, Гуюк заповядал да удушат престарелия ми чичо. Заедно с джирските ми придружители препуснахме към Шуд, през предалия се на моите бояри Амут. Нито един от джирците (ростовци) от омраза към Юрий и симпатия към мен не издаде на Балинеца (Суздальски) бързото ми придвижване. Три хиляди казаки и триста суварски опълченци начело с Кул-Бурат тихо заобиколиха лагера и отидоха в засада по пътя към Галич, с останалата пехота ударих по стана на самия Юрий. Отпред тичаха 2000 пехотинци на ростовския бояр Дебер-Аслап (Доброслав), който беше изпратен от Юрий в Джун-Кала заради привързаността му към мен и когото назначих за свой пълномощник в

Ростов. Юрий хукна по Новгородския път, но возилото му се потроши от изстрелите на суварчийските стрелци и мечовете на казаците на Кул-Бурат. Като скочи от шейната, Юрий побягна към храсталака, но затъна в снега. Нарик го доближи, отрязва му главата и я наби върху бойното знаме. Бат-Аслап (Светослав) изпратихме в Галич с обоза, в който беше цялата хазна на Балин. Заедно с него бяха Васил и синът му Борис, които не знаеха какво точно возят. Групата на Светослав срещнала Кул-Бурат; тогава Светослав обърна на юг и се срещнал с Гуюк, а Борис в суматохата изтичал при сардара и бил препратен към мен. Останалите роднини на Васил също дойдоха при мен с хората си и аз ги приех като свои деца. Балинците, около 25 000 души, бяха безпощадно избити от войниците ми, като загубихме 500 казаци, 250 български стрелци и 1000 ростовци и новгородци.

Светослав предал на Гуюк хазната и бил пощаден - но не заради това, а заради деянията му срещу мен. Той оклеветил бедния Васил, като казал на Гуюк, че той нарочно е пратил сина си при мен с десет коли от петдесет. Това беше лъжа. Напразно Васил казвал, че не знае нищо за носеното от нас и че не е скланял Борис към бягство. Гуюк го изтезавал страшно, не успял да накара бега да излъже мен и сина ми и в яростта си го убил. Когато при мен дойде искане от Гуюк да му предам Борис, заедно с него към Булгар тръгна и Нарик, защото се опасявах за Борисовата съдба заради ханската ненавист към мен. Дори в душата на Батий се беше прокраднало съмнение и само думите на Субетай и Манкай в защита на моята чест спасиха самия мен от незаслужена разправа. Винаги съм се чудил на страстта, с която много ханове разследваха всякакви слухове и дразги, като пренебрегват в това време важни бойни действия; сякаш от разбора на празни доноси зависи съдбата на Менхол. В случая само безпристрастните думи на Субетай за нуждата преди всичко да изпълнят указа на великия хан прекратиха задълбочилия се спор на хановете... След като получих заповедта на Батий и Гуюк да продължа с тях нататък отговорих, че българите воюват против Рус само в разгара на зимата и тръгнах назад. Когато вторият куриер на двамата ханове ме предупреди от тяхно име, че ще ме разчленят заради отказа ми да отида към Галич, аз им пратих отговор, че съм решил да запазя Галич за великия хан. Тук вече Гуюк си прехапал езика, като се сетил кой съм всъщност. В лично писмо към мен той ме молеше да не се обидя за убийството на Васил и Батир и ме уверяваше, че не би ги убил, ако знаел за роднинските ни връзки. Написах му, че всичко се е случило по волята на Аллах и че не смятам да виня когото и да било, като извиках в душата на хана единствения в живота му проблясък на симпатия към друго човешко същество... След моето заминаване хановете се почувстваха неуверени, спрели се на три прехода от Галич и обърнаха към степта. Черниговските и Шамлински (Смоленски) бегове, опитващи се да не допуснат нахлуване във владенията си, изпратили в Казил (Козелск) 20 000-дна войска начело с ковуйския бег Кур-Амир. Бегът разгърнал голямата част от войниците си до града, а самият той с 4000 бойци влязъл в крепостта.

Татарите не знаели, че градът е укрепен по български способ и го защитава управникът на кара-българите, опитали се да го превземат в движение и претърпяли неуспех. Бойците на Ковуя действали съгласувано от засадата и в града и прекъсвали всичките им атаки. Боевете продължили шест дена, на разсъмване на седмия ден Кур-Амир с остатъците от гарнизона си напуснал града и отишъл в Полтава. Бил принуден да отстъпи оттам към Чернигов, понеже черниговският господар бил извел всички войски оттам към своя град. Озлобените татари разрушили оставения им Козелск и го преследвали до самия град, но не шурмували Чернигов от страх пред ковуите. Субетай вървял последен в татарските войски и пристигнал в Козелск след падането на крепостта. Щом разбра за загубата на 2000 татари и 5000 други войници, за пръв и единствен път в живота си изтърва нервите си и упрекна хановете в недоглеждане. Този път обаче и най-сприхавите скандалджии мълчаха и гледаха надолу - при всички минали боеве в Рус бяха загубени 7000 татари и 20 000 от останалите народности, а козелските загуби се изравниха с

рязанските!

След като се разбраха да превземат Чернигов през следващата година, хановете отидоха в степта да си отдъхнат. За времето на боевете в Държавата и в Рус те загубиха 35 000 татари и 91 000 от другите войници; останалите в степта възлизаха на 45 000 татари и 79 000 други войски. При завземането на Буляр бяха убити 400 000 българи, при Банджа загинаха 80 000, при падането на Рязань смърт застигна 80 000 улчии, при Балин - 360 000 улчии, при боевете за Козелск и Полтава паднаха 100 000 улчии. След всичко това в Държавата останаха 1 500 000 българи и 750 000 ари, себери, уруси и сербийци, а в Кисан и Балин – 4 500 000 улчии и 600 000 ари. Скоро след връщането ми от Балинската война при мен дойде доверен човек или височайши пратеник на великия хан - кашанският хан Кутлу-Буга (брат на жената на Угетай) с монгитската група на синовете на Чамбек - беговете Калмак и Бурилдай. На пратеника бяха възложени контролът над великоханските области и посредничеството между мен, т. е. Държавата и Кипчакската Орда. Той едва успя да раздели между своите монгити и братата на Батий - Беркай (Берке хан) - окръзите Урал и Саксин, при това спорът беше придружен със заплахи и разправии от страна на Беркай. Още по-трудно се оказа поделянето на владенията на Държавата и Кипчак. Мръсникът Беркай изведнъж изяви претенции към цяла Самара - бившия Беллак и нахлу в тая провинция на Държавата с кипчаците си. Бадри и Нарик тръгнаха към наглеца, но за нещастие младият и високомерен Бурилдай се намеси и взе страната на Беркай. Нашите избиха към 300 кипчаци и около 100 монгита и очистиха Самара от присъствието им, но спорът ни за монгитите доби вид на неприятно и опасно състълкновение с Менхол (Монголската държава). Затова отидох при Кутлу-Буга и дадох за съвместно ползване на Беркай и монгитите най-безлюдния окръг на Самара. Добрият Кутлу-Буга обяви това на висок глас пред смутителите като огромна отстъпка на Държавата, нарече ме Саин (много добър, искрен - бел.прев.) и ги накара да прекратят пазарлъка с мен. Аз пък нарекох Кутлу-Буга Багрим (сърдечен, голяма душа - бел.прев.) и нито веднъж не се разочаровах от него. Само Аллах знае какво би станало между Държавата и Кипчак, ако не беше той!

На Кутлу-Буга дадох един квартал от Гюлестанското предградие на Болгар. Той повика от Галич (Н. Велики) бега (княз) Ярослав и го назначи за отговорник по събиране на монголския и българския данък от Новгород. Ярослав дойде с остригана глава и избръснат в знак на покорство и изплати данък за три години. Кутлу-Буга взе частта на Менхол, аз взех една четвърт - делът на Държавата. Тази четвърт два пъти превишаваше стария пълен ростовски данък, съставен от ростовската, каневската и рязанската части... След Ярослав в Болгар почнаха да идват и другите улчийски князе.

Когато дойде бегът на Кара-Улчи и Бури-Сал - Данило и договориха предаването на владенията му в ръцете на великия хан, Беркай изневиделица нападнал Бури-Сал и изклал населението. Черниговският господар Мишдаули (Мстислав) разбрал за това и се върнал обратно от пътя за Болгар; на Манкай се наложи да превземе града му със сила. Кур-Амир удържал града до последно, а после отстъпил в Смоленск. Там починал от раните си и го погребали с почести като герой, спасил града си от татарите...

През 1240 г. получих отговор на писмото си до великия хан. Угетай ме викаше на помощ на татарите да покорят Башу, Байлак (Полша) и Маджарско. Започнах да се готвя за похода и поех към Мухша (Наровчат, Пензенска област), но внезапно Беркай нападна Буртас. Бадри помогна на града да устои, обаче областта беше съвсем разорена. Към 50 000 българи избягаха във Вътрешна България и разказите за татарските зверства развълуваха цялото население. Ялдау използва случая, вдигна метеж срещу мен и с подкрепа от Боян и Исмаил завладя Нур-Сувар и Болгар и залови Хисам. Ялдау беше хитър и не посмя в тази несигурна обстановка да се обяви за кан и поощри въстаниците да провъзгласят за държавен глава Гали с титлата сеид. Муллата не напусна Алабуга

предвид немощата си, но се съгласи да застане начело на Държавата. Той веднага прати ферман в Нур-Сувар, в който пишеше: “По волята на Аллах аз, сеид Мохамед-Гали, приемам властта над Българската Държава и обявявам джихад на проклетото татарско войнство. Като следвам волята на Твореца - истинския водач на всички мюсюлмани, провъзгласявам също:

- Всички хора се раждат равни. Да бъде волята на Всевишния.
- Оттук насетне всички селяни, приели ислям, преминават в разред субаши и ак чирмиши, а останалите в езичеството стават кара-чирмиши.
- Нека народът не плаща и не служи никому освен на своята собствена Държава.
- Управниците от всички рангове да се избират и сменят на празника на мюсюлманите, където категориите казаки, ак-чирмиши, сувари и субаши имат равни права.
- На същия този празник да се приемат всички държавни закони, включително тия за войната и мира.
- Управниците да управляват според закона, а рицарите да служат като казаки на държавна заплата или да преминат в разредите на занаятчиите и селяните.
- Да бъдат възстановени разумни граници на богатство и данъци според установените от Талиб.
- Всеки сам да избира категорията на съществуването си и това му право е неприкосновено.
- Търговците и майсторите доброволно да увеличат възнаграждението на работниците си.
- Всеки има право да се обърне към съд, назначен от мен и следващите избираеми сеиди с оплакване от всекиго и да получи справедливо удовлетворение според закона.
- За доказани злоупотреби, кражба, прелюбодеяние и други престъпления виновните се изгонват извън границите на Държавата без право на връщане в нея...”

Имаше и още, но запомних само това, което ми се видя важно. Ферманът завършваше с думите:

- Нека всеки, който може да носи доспехи, да запаше оръжие за свещена война за волята на Твореца. Като свидетелствам за верността на казаното, аз, сеид Мохамед-Гали, притискам печата си към написаното.“

Иляс получил фермана, прочел го и ужасен, се опитал да го скрие. Той нямаше намерение да се подчинява на сеида, искаше просто да използва името му в своя подкрепа. Ферманът стигна до хората, селяните и дребните стопани взеха да нападат земевладелците, данъчните и гилдиите.

Кул-Бурат, назначен от сеида за сардар, набра във войската си курмиши и кара-чирмиши и през септември влезе с тях в Нур-Сувар и Болгар. Батий през това време обсади Бащу. Не му казаха за метежа, за да не изляза виновен за провала на татарския поход. Кутлу-Буга узна за бунта, взе от Батий най-добрия корпус на Субетай и прати емира да ми помага в Мухша (Наровчат). Без Субетай татарите бяха неспособни да действат против Бащу и се отдалечиха от града. Субетай наближи и тръгнах с него и Бадри към Нур-Сувар. Уланите и суварбашиите, изплашени от бунта на простолюдието, забравиха за джихада и само чакаха да се появя. Едва се показах край Нур-Сувар и те предадоха отрядите на бедняците и Иляс излезе с извинения и главите на осем бунтовници. Кул-Бурат не пожела да се бие с Бадри, когото предвидливо бях пуснал отпред и се прибра навътре в Болгар. Отрядите на жителите оказаха отчаяна съпротива, но ги разпръснахме.

В Болгар на сутринта преди нашето настъпление към града суварбашиите и уланите нападнали бедняшките групи и ги подложили на сеч. Боян и Исмаил излязоха при мен от града, като се бяха овързали в знак на подчинение... След това от градската крепост се появи и Кул-Бурат, когото уверих, че ще пощадя заедно с казаците му. Озлобените улани

го нападнаха и арбугинците на Бадри с труд ги разтърваха. Субетай, когото удържах, не се намесваше и аз сам, в замяна на пощадата на Нур-Сувар и Болгар заповядах да съборят укреплението „Мумин“. Простих на Иляс, Боян, Исмаил и Кул-Бурат. Бахадирът на монголите изрази учудване от моята мекушавост и му отговорих: „Може ли да се управлява страна, след като избиеш най-добрите си велможи и казаци заради моментно колебание?“ Субетай махна с ръка и продължи към Батий след кратка почивка. Гали, като разбра за случилото се, легна и повече не стана. Не тревожих уединението му. Чак след похода на запад изпратих в Алабуга Кул-Бурат с поръката да пренесе сеида в Нур-Сувар. До болка ми се искаше да обясня на сеида мотивите за постъпките си, но не успях. Сардарът заварил сеида на смъртно легло. Край столицата разпрегнал конете и сам се впрегнал в двуколката. Уви, в Нур-Сувар той докара бездиханното тяло на Гали с книгата „Хон китаб“ върху гърдите. Погребах наставника си до двореца, но не можех да управлявам по-нататък след всичко това. През 1242 г., като вдигнах на трона на Държавата Хисам, отпътувах при Батий, който отдавна искаше да стана негов везир. По онова време след потушаването на „Войната на Гали“ се чувствувах най-щастливия човек, защото спасих от разгром Нур-Сувар и Болгар. В столицата оставих на трона на Държавата Хисам, в Болгар - Кул-Бурат, а с Аблас-Хин, Боян и Нарик заедно с 5000 суварчии, казаци и арбугинци тръгнахме след Субетай към Башу... Пристигнахме в края на октомври 1240 г. Ханът тъпчеше безпомощно край Башу, защото ковуите, озлобени от погрома над провинциите им, отбиваха всички опити на Батий да наложи обсада на града. Гуюк беше извън кожата си, тъй като Угетай заповядал на всички ханове освен на тези от рода Джучи в края на годината да се явят при него. Субетай също беше разтревожен и се хвърли към мен с думите: „Сега е твой ред да ми помогнеш!“ Бях трогнат от проявата на човешки чувства и излязох пред другите войски.

Ковуите и тюркмените видяха хунското ми знаме, веднага преминаха на моя страна и татарите успяха да затворят обръча около Башу. Четири хиляди ковуи приех в моите войски и не съжалявах за това... Случи се на 5-ти ноември по милад, както ми обясни Ас-Азим. Вече не броях дните...

Щом стана възможно да дойдат близо до Башу (Киев), хинските майстори започнаха неумело да събарят стените. Работата се проточи и Батий в яда си биеше майсторите с камшик и ги заплашваше със страшни мъчения. Аз, макар и да знаех слабите места на уруските укрепления, не почнах да помагам със съвети; след гибелта на Буляр не можех да издържа да гледам жестоките убийства на невинни хора. Жал ми беше и за бащуйци, затова наредих на Бадри да приближи откъм нашата посока и да изведе поне част от жителите от града. Аблас-Хин извика към обсадените: „Излизайте, сега ще има шум!“ - и високо вдигна хунското знаме, а бащуйците почнаха да излизат от Медните порти. Докато дойде Гуюк, успях да пропусна през редиците ни към 5000 жители. Гуюк, който подскочи внезапно, онемя от видяното, но за щастие Бадри беше успял да хвърли знамето в ръцете на досетлив киевлянин и аз представих случващото се за извеждане на пленници през отворените от мен врати. Гуюк нямаше как да ме изобличи, тъй като хората развяваха българско знаме и в безсилна ярост ми заповяда да отстъпя място на Манкай. Докато ханът подходи към нас бащуецът излезе от града с моето знаме, а другарите му отново запряха вратите. Казваше се Якуб и беше син на онзи куманин Булсан, който по нареждане на Хонджак тайно завел пленения господар Угър у дома. Поверих му напусналите града жители и той успя благополучно да ги отведе в Галич (днес Галич, Ивано-Франковска област в Украйна - бел.прев.)

Отдръпнахме се от града и аз, като несправедливо обвинен, се усамотих в юртата да не гледам последвалата след всичкото това касапница...

Край Башу престояхме още две седмици след превземането на града, защото Батий направи прощален пир на отиващите у дома си Чингизиди. Нарочно не ме повикаха,

защото, разбира се, всички разгадаха не особено хитрата ми измислица за бягащите под стража граждани. Само подпийналият Субетай се реши да дойде при мен, излязъл уж по малка нужда и почти насила ми тикна в ръката тайно изнесената чаша с арча. После запита: „Не разбирам защо Сулдай те харесва - ти не искаш да бъдеш сулдай, нали? И аз не бих пил с теб заради лукавството ти, но няма какво да сторя - самият Сулдай ми се яви тази нощ и заповяда да ти донеса арчата! Воювай, воювай!“

Татарската дума сулдай произлиза от хунската сулдаш, което значело наемник, само че после българите започнали да произнасят думата по сабански - юлдаш. Субетай не искаше да ме обижда, на татарски думата „сулдай“ означава най-смел воин.

Плененият киевски бояр Дима-Карак, заловен край нашия лагер от ковуите, подлъга Батий за поход към Авария с обещанието за лесна победа. Направих всичко, за да предотвратя настъплението, но Орду и Байдар, които направо ме мразеха, успяха да убедят хана. Тогава заявих, че няма да воювам с маджарите предвид кръвното им родство с българите и Батий не без съжаление се съгласи да ме насочи през Байлак (Полша) и Бахта, за да се обединим в Авария. Той искаше да придаде към мен и мълчаливия Кидан, но Байдар и сляпо следващият го Орду настояха с мен да тръгнат именно те. В лют спор те гръмогласно ме обвиняваха в стремеж да се съюзя изменнически с франките и да ударя с тях Батий, но Субетай прекрати крясъците, като наблегна на мизерните им заслуги, сравнени с моите, както и на безсмисленото им обикаляне край крепостта. По целия път съжалявах, че изтръгнах Дима-Карак от ръцете на ковуите, които много искаха да утрепят бояра заради набезите му във владенията им...

Тръгнахме преди Батий и по пътя за Полша към нас се присъединиха 10 000 смоленци на бега Михаил. Смоленците заемаха стените на градовете по пътя, а татарите ги ограбваха и палеха...

Това беше най-отвратителният поход в живота ми. Зверствата и безсмислените убийства вадеха моите хора въвн от кожата им, а монголите се вбесяваха, защото винаги разпъвах стана ни по-далеч от тях и предизвикателно го ограждах с каруци, щитове и повалени дървета. Байдар имаше освен смоленците 4 000 свои монголи и 20 000 юлдашка сбирщина. Почти всеки ден в лагера му се случваха най-различни дивотии. Веднъж Орду обвини кипчаците, че са откраднали и изяли татарски овце. Байдар заповяда да убият стотина киргизи, ако и те да се славеха по цялата степ с природната си честност. Когато започнали да овързват обречените на ужасна смърт, те се хвърлиха към моя лагер с викове: „Умираме! Спасете ни!“ При срещите си с монголите през годините моите хора бяха поотвикнали да се месят в техните си работи, но чува викове за помощ на родния си език, не издържаха и се скупчиха върху возилата с оръжия в ръце. Татарите, които преследваха бегълците, спряха и почнаха да стрелят по тях с лъкове.

Само трима киргизи успяха да преминат през каруците, но единият беше смъртно ранен и докато умираше, ми каза: „Благодаря, че ни спаси от ужасна смърт. Тангра да се смили над теб в съдния ден!“

Бързо наредих да преоблекат останалите бегълци в дрехите на двама умрели от раните си ковуи...

От Полтава пратих свои хора с писма при литовския (артански) бег Аскал и синовете на галицийския бег, които бяха подчинени на мен и Кипчак. Един от тях, Алак-Джан (Александър), се отличи със зверствата си и събарянето на църкви по време на киевския щурм, а по-късно с това, че не помагаше на нашите търговци на езерото Нурма (Пендиковское) по време на алеманското нападение и позорно избяга от него с 800 новгородци (или ладожци). Другият пък ми помогна да вкарам в Новгород киевските анти, а после със своите 300 дружинника и анти и 200 балти на Аскал (Асколд) разби същите тия алемани, 7 господаря и 600-те им кръстоносци... По-рано Аскал служеше в Булгар и участва заедно с мен в похода към Устюг, а после ме съпроводи при похода в

Полша. Неведнъж той смело защитаваше нашите търговци и отмъсти на галисийците и алеманите за грабежите им. Пуснах го към дома заедно с един от пратениците на Папата... Батий предаде своя указ за даване на големи права на руските църкви с посредничеството на Алак-Джан, а той го представи като резултат на собствените си усилия, макар за църквата да се застъпи брат му. Преди време Алак-Джан си приписа и победата на иске-галисийците и преминалите на тяхна страна шведски ари над шведите, макар да бе пристигнал на мястото на битката след края ѝ и само съсече всички пленници... (Описанието съвпада с това на Александър Невски, отбелязва преводачът.).

Гази Баба. Животоописание на Гази-Барадж 1262 година

Ето откъс от „Животоописание на Гази-Барадж“ от самия Гази-Баба:

„В 1241 г. моят емир Гази-Барадж участвувал в похода към Алемания (Германия) и достигнал до Авария или Маджар. Тамошните улчии и алемани устроили засада и през нощта убили татарите, вървящи с емира. Нашите били в отделен стан и не пострадали, но като тръгнали по-нататък, забелязали преследвачи. Тогава емирът направил засада край град Бураш и избил не по-малко от 10 000 преследвачи (съществуваща фамилия в Полша е Бураш, бел.прев). С главите на враговете, набити на копия, нашите наближили града и го взели. Там емирът се запасил с всичко необходимо и като влязъл в Маджар, се обединил с другите татари. Разбрали за гибелта на своите, татарите искали да разсипят Маджар, но емирът отказал поради родството на маджари и българи и така ги накарал да тръгнат назад към Кипчак. Тази област великият кан на татарите предал като тарханство за управление на своя роднина Батий. Когато по обратния път нашите и татарите спрели в Бащу и ханът запитал как да удържи многобройните улчии под своя власт, емирът му казал: „Сред улчиите има много анти, които не са доволни от господарите си. Събери ги с ковуите в една войска и те ще ти служат вярно.“ Батий постъпил според съвета и заповядал войската да нарекат татарска, защото татарите казвали "татари" на всички служещи при тях от другите народи. Ковуите тогава отказали и емирът предложил на хана да назове войската казаци. “Думата казак у българите означава доблестен боец, който се сражава без ризница от презрение към смъртта. Такива бахадири дават обет да не се женят, докато не се покрийт с воинска слава. Нека твоите войници бъдат подобни на казаците“ - добавил Гази-Барадж. Батий харесал името и го утвърдил. Преди време казашка войска била сформирана от емира в Болгар и тя заменила курсъбай...

През 1242 г. Гази-Барадж качи на трона в Нур-Сувар сина си Хисам и се запъти от Булгар към Кипчак, защото прие предложението на великия кан да стане негов заместник в Кипчак с цел присъединението на Кипчак към Булгар. Той построил за Батий града Сарай и го насели с българи. Постара се и на всички позиции, свързани с властта, да назначи българи. В Кипчак имаше и негов враг - братът на Батий - Беркай, който имаше подкрепа от хорезъмците и кипчаците. Повече от всичко Беркай го дразнеше това, че Булгар събирал данъци от Канев, Суздал, Ростов, Устюг, Нижни Новгород и Балукта (Суд, Царская крепость). Великият хан помоли Гази-Барадж да му наеме на служба наши майстори и салджии за да завладее Мачин (Югоизточна Азия), остров Имен (Япония) и други страни. Китайците му разказали как преди 1000 години в Китай от Буляр дошли 1000 души от двата рода - май и ищяк (майя и ацтека - бел.прев.) и че тези два рода се прославили като отлични мореплаватели. Пратили ги да завладеят Далечния Мачински

остров и те не се върнали. Само един булярец дошъл обратно през Близкия Мачински остров и съобщил, че жителите на онази страна приели да се подчинят на булярците, но през нощта потопили всичките им кораби. Емирът нае нужните хора и ги изпрати с огромен керван при великия хан...

През 1246 г., когато Гази-Барадж почина в Сарай, конярят му Ялдау вдигна Боян и Исмаил Тухчи на ново въстание срещу Хисам и татарите. Въстаниците завладяха Болгар и Нур-Сувар и заловиха Хисам. Емир стана Ялдау. Този път обаче озлобилите се от предишната измяна на уланите субаши и казаци на Бурат не дадоха рамо на господарите. Великият хан прати на помощ на Хисам Уран-Китай и заедно с Бурат и Калмак обсадиха Нур-Сувар. След като Ялдау беше убит върху стената със стрела, нур-суварци отвориха вратите пред Бурат. Той изкара всички навън от града, после татарите го изравниха със земята. Докато братът на Калмак Бурилтай тъпчеше с копитата на коня си гроба на Гали до емирския дворец, към него се приближи старец от братството „Ел-Хум“ и му каза: - Какво правиш? Това е гроб на светец! Сам предизвикваш смъртта си! Бурилтай разцепи главата на стареца с меч си и породължи да светотатства... Калмак пък си прикачи името Бурундай, защото спаси от смърт цялото население на Нур-Сувар заедно с Бурат и искаше това да се помни... Боян и Тухчи, които избягаха от Нур-Сувар, се залостиха в Болгар, но под натиска на преклонилите се суварчии им се наложило да освободят Хисам и да бягат под прикритието на нощта. Казват, че Бурат тайно ги пуснал през редиците си, за да спаси града. Освободеният Хисам помолил Уран-Китай в името на бащиното им приятелство да пощади Болгар за своето местопребиваване и синът на Субетай отвел татарите нататък. Така Болгар отново стана столица на Българската Държава...

Халимбек тогава прогони Боян от Казан и Боян основа в 1242 г. Ар-Кала или Арча-Балик нагоре по течението на Арсу. После през 1248 г. направи нова Ар-Кала, нея я наричаха просто Арча.“

Гази-Баба е запазил и следната важна мисъл на сеид Гали по въпроса:

„Могъществото на нашата държава - като започнем от времето на Идел в Ура или Стария Туран понякога угасвало, защото самият народ губел интерес към укрепването ѝ и подкрепял царете само в периоди на вражески нашествия...“

МОХАМЕД-АМИН

Праведният път или благочестивите дела на българските шейхове 1483 година

Сега искам да покажа тези сведения, които - благодаря на Аллах - можах да почерпя от книгата на нашия изтъкнат шейх Мохамед-Амин „Праведният път или благочестивите дела на българските шейхове“, написана от хаджията в 1483 г. малко преди смъртта му. Менлата (молла) отделя в труда си сериозно внимание на това, което се е изплъзнало от погледите на Якуб ибн Нугман, Гази-Барадж, Бу-Юрган и бахши кана Шейх-Гали Айхум, или пък не са внесли достатъчно яснота по въпросите. Както винаги ще преразкажа основното, без да спирам вниманието си на детайлите и преди всичко ще изброя имената на най-прочутите шейхове, родителите им, потомците и последователите...

Краткото си изложение ще започна с шейх Хасан, който пристигнал в Болгар през 903 г. с посолството на Абдалах ибн Башу. Мохамед Амин потвърждава, че праядо на Хасан е шейх Юнус - един от потомците на самия Посланик, както и че от ръцете на Юнус

бурджаните са приели истинската вяра в Джураш. Абдалах пътувал до Багдад, тъй като Микаил му заръчал да прати български посланици при емира на мюсюлманите, за да получат от него нужната благословия към Българската Държава.

През 901 г. тебирът (придворен писар, секретар) пристигнал в Багдад и бил топло посрещнат от халифа. Халифът разпитал Абдалах за Българската Държава, за законите ѝ, за царя и народа и бил истински зарадван да разбере за утвърждаването на исляма сред потомците на славното племе на Искандер (Александър Македонски) и известните с храбростта си и издръжливостта си хуни, киргизи и башкортти. Халифът обещал да прати при кана голямо посолство с грамоти и знаме, а за начало поискал да прати в Булгар куриери за проправяне на път и извършване на подвизи във войната с враговете на исляма. Абдалах извършил поклонение, съпроводен от слугите на халифа, после тръгнал обратно към Булгар заедно с куриерите на емира на мюсюлманите - шейх Хасан ибн Джабар ибн Юнус, майсторът от халифската фабрика Масуд и търговеца Муса. Това пътуване било платено от благородния Муса, който казал: „Всички разходи са радост за мен, правя ги за истинската вяра на тоя и на она свят!“

Алмъш бил силно зарадван от пристигането на халифовите куриери, провъзгласил шейх Хасан за сеид и веднага заповядал на сина си Газан да тръгне към Авария и Башу, за да вдигне Арбат и Салахби на свещена война срещу неверниците във Византия. Газан отпътувал заедно с Абдалах и в 904 г. достигнали ставката на Арбат край Дунав. На призива на баща си Арбат отговорил, че и без това вече дава своята лепта в борбата с неверниците, като прави набези в Бурджан, но освен това ще изпрати при Алмъш за участие в свещената война сина си Джакин.

После тримата се върнали в Башу, където Джакин, притеснен от далечния Булгар, поискал да остане. Още повече зарадваният от намеренията му Салахби му предложил двора на дядо му и помощ, ако реши да си върне кара-българския трон. Абдалах бил против, но Газан, който в лицето на Джакин виждал само поредния съперник в борбата за власт, поддържал племенника си и направил необходимото да го остави в Башу. След като се договорили със Салахби (Вещият Олег, Слагви) за съвместно нападение против Византия през 905 г., пратениците тръгнали към родината си през вече Киевския Чернигов, но там неочаквано ги посрещнал кара-българският наместник Ростислав. Той ги обдарило богато и наредил да предадат на кана, че в случай на такава война ковуите няма да вземат страната на Хазария и при опасност ще защитят Башу. В 905 г. обаче буртасите и куманите нападнали Булгар и макар да платили скъпо за тая си дързост, все пак отклонили вниманието на Държавата от ромейските граници. Заедно с това зловредният Ас-Халибов син Худ се добрал до Ростов по Идел и след като вербувал там хора в шайката си, тръгнал към Галич и го завладял. Салахби все пак спасил честта на Държавата и направил успешен поход към Ромея.

Благодарение на доблестните анти била взета невиждана плячка и били пленени много ромеи, грузинци и алемани, толкова много, че Салахби (Вещият Олег) заселил с тях цял квартал в столицата си. Част от взетото вместо Ростовски, Киевски и Черниговски данък Олег пратил на кана. Занесли я Балус, главатарят на антите Джун и синът му Борис, а вътре имало гръцки платове, китайска коприна, франкска посуда, алемански мечове, килими от грузинската част на Армения и много други дивно красиви неща. Половината от това богатство канът пратил на халифа като доказателство за успеха в свещената война. През 906 г. с подаръците тръгнали към Багдад Муса и слугата на сеида. Този слуга се оказал зловреден човек и няма да кажа името му, за да не остане и спомен за него. От завист към господаря си той решил да му навреди и по пътя склонил един от вождовете, Салар - да нападне царския керван. Той се поддал на коварството, убил и ограбил благородния Муса, след което отпътувал с откраднатото към земите на Хорезм. Слугата се добрал до Багдад и съобщил на халифа за отказа на Алмъш от правата вяра, за

нежеланието му да води свещени войни и дори разказал как канът убил халифските куриери. Нямамо кой да опровергае тая чудовищна лъжа, затова халифът отказал да прати на кана Великото си посолство.

През 911 г. Абдалах отново се явил пред трона на владетеля на правоверните в Багдад и издействал от халифа да прати дипломатическо посолство в Булгар. Когато в 912 г. посланиците стигнали до Бухара, дошла с гръм и трясък вестта за нападението на урусите над мюсулманите в Азърбайджан и Персия. Оказало се, че всъщност Худ със шведите и балинците си е обявил война на Държавата. През 911 г. той внезапно се появил край Киев. Киевските балинци, недоволни от господството на антите в Рус, вероломно отворили на разсъмване вратите и заедно с влезлите новгородци се хвърлили към шведите на Олег и антите на Борис. Олег успял да излезе от града и да отиде в Ростов през Чернигов, а Борис, който прикривал отстъплението му, бил пленен. В ръцете на Худ попаднали синът на Лачин - Угър, както и неподозиращият нищо Джакин. Хазарският владетел Арслан веднага предложил на Худ да нападне Арабистан и Булгар като отмъщение за сключения между тях съюз срещу Хазария, като обещал да му остави Киев и да иска минимален данък от него за владееенето на Рус. Самият Худ търсел повод да воюва с Държавата, защото се стремял да откъсне от нея Ростов и се боял от съюза ѝ със заклетия му враг Олег. Заедно със скандинавците си той внезапно нападнал Булгар в момента, когато бургасите и куманите обсадили Мухша и Бургас-Сувар, а тюркмените на Салар поели към града Сулча, който бил наричан от тях Селджук. Между хана и Алмъш имало уговорка за женитба на децата им, потвърдена след раждането на дъщеря му Зухра от майка сакланка, а на Салар се родил син - Тахир. След отказа на хана на предложението на Алмъш Джафар за съвместен поход към Итил като отмъщение за изгонването на Олег от Киев властният и страховит кан обявил, че ще омъжи Зухра за Аскал и Салар побеснял на свой ред. Старият подстрекател Арслан научил за това, предложил на Салар заедно да нападнат Булгар и ханът се съгласил. Тюркменската орда обсадила Сулча, в която се затворил Аскал заедно с отишлите при него деца на Алмъш - невестата му Зухра и шахзаде (принц) Мал.

Газан, когото канът изпратил да пази града, предпочел да се върне, без да се бие. После представил нещата така, че уж се бил върнал назад, за да спре нападението на Худ над Булгар. В действителност Худ тръгнал да напада ислямските области край Българско море и взел оттам сериозна плячка. Междувременно Салар превзел Сулча и пленил Мал и Зухра. Аскал успял да се скрие през вратите, които трябвало да бъдат щурмувани от хазарските съюзници на тюркмените. Синовете на Бактуар, които водели хазарите - поголемият Алан и младият Юсуф не помръднали от позициите си и след разграбването на Сулча поискали да останат да пазят града и да охраняват пленените. Салар с удоволствие оставил притесняващите го съюзници и тръгнал към Болгар със синовете си Алпамъш и Тахир. Тюркмените се отпуснали след първия успех и се движели безгрижно на нестройни групи. Казват, че Алмъш се готвел за най-лошото, но изневиделица дясното огузко крило било атакувано откъм гората от берсудското опълчение на сина на Бел-Юмарт - Байрак. Това било забелязано в Болгар и намиращият се редом с кана Джулут незабавно ударил по тюркмените фронтално откъм града. Сечта започнала и Байрак се отдръпнал от огузите към гората и взел да ги обстрелва с лъкове. Тюркмените не знаели кое по-напред оръжие да хванат - меч или лък и, потресени от така внезапно стоварилата се на главите им беда, изгупали всичкия прах от победата и побягнали в отчаян опит да се спасят.

Салар и синовете му дояздили до Сулча, но там ги чакала нова изненада: хазарите вече ги нямамо. Оказало се, че в тяхно отсъствие Марджан се прехвърлил от арбугинската страна към болгарската и нападнал неверниците. Хазарите веднага побягнали. Хитрият Юсуф успял с пленниците си да стигне до Итил, но Алан попаднал в плен.

Салар оставил сина си Алпамъш да прикрива отстъплението и бързо се върнал в степта. Байрак и Джулут дошли в Сулча; Алпамъш се счепкал с тях, но се сражавал вяло и скоро и той попаднал в плен.

Далече в степта ханът и синът му Тахир дошли на себе си. Тахир си припомнил загубата на прекрасната Зухра, в която бил безумно влюбен и завил като вълк от отчаяние...

Халифът бил известен за погрома на Худ над ислямските области, обвинил Алмъш в немарливост при защитата на мюсулманските владения и върнал обратно Великото посолство. Абдалах трябвало да се прибере сам у дома. Не рискувал да тръгне през враждебните Хорасан и Тюркистан и се качил на кораб през Българско море към устието на река Урал. Оттам се спуснал по реката към станове на българските печенег, но се натъкнал на хазарски отряд, който търсел Алан и също попаднал в плен.

Салар поискал от Арслан да върне пленените от тюркмените Зухра и Мал, но бекът видял отслабването на огузите и категорично отказал под предлог, че трябва да върне децата на баща им. Все пак, за да успокои хана Арслан обвинил похитителя им Юсуф в кражбата на Зухра и го тикнал в затвора. Ханът обаче не бил удовлетворен и със сина си внезапно нападнал Итил точно при завръщането на Худ от набег. Оказали се между биещите се един с друг хазари и огузи, скандинавците започнали да се бият и с едните, и с другите. Тахир успял да се промъкне в хаканския дворец и бегът сметнал за уместно да му предаде Зухра. Щастливият юноша тръгнал да преминава с годеницата си през Идел, но попаднал в засада на скандинавците. По заповед на Худ бил убит, Зухра била заловена и отведена при още 40 пленени мюсулманки, заловени при набега. Салар яростно атакувал скандинавците и те отплували нагоре по Идел. Худ искал да стигне до Ростов и да го завладее, но край Болгар флотът на Салахби (Олег) му преградил пътя.

От всички скандинавски кораби само три, на които били качени 40-те пленнички и Зухра, успели да се промъкнат към Ростов. Там имало и няколко от шведите на Олег, които уговорили другите да отплават със златото и плячката в Швеция, където щели да продадат момичетата за много пари. Разбойниците решили да стигнат до Шведско по Айхи-юла, който път започвал в пределите на Държавата и минавал през цялата провинция Бийсу (Пермска област) до устието на река Бийсу (Печора), където имало укрепление Айхи-Кала; от него по морето Кук-Дингезе (Синьо море), което е част от Бяло море до остров Садъм (предпол. Скандинавския полуостров). Плаването по това море било много трудно, защото повечето време през годината го сковавал лед, от който живеещите по крайбрежието ури си правели стени за юртите и огради (иглу). Само един месец бил сравнително топъл и тогава ледените стени се топяли и юртите оставали без огради, а морето се освобождавало от леда. Този път и едноименния град основал потомък на търговеца Тойма - Айхи, така те носели името му. Веднъж Айхи бил по работа в Ростов и се срещнал с бащата на Салахби (Олег) - Ерик. Ерик със съжаление отбелязал, че търговецът носи отлични стоки, но не може да ги откара до Садъм (Швеция, Скандинавия) и Алеман (Германия) заради затворения от новгородци път към Артанско море (Литва, Латвия). Айхи казал, че море има и в Бийсу и може да опита по него да стигне до Садъм. Тогава Ерик взел 150 от своите войници и тръгнал с него към река Бийсу. Там подготвили дървен материал, от който напролет сглобили кораби и през лятото поели през морето. Стигнали до Садъм и се върнали по същия път, който станал постоянен. Пътят от Идел до Бийсу и по-нататък до Скандинавия бил тежък и опасен. Ако търговецът достигнел Садъм, не можел същата година да се върне обратно заради леда. Трябвало да изчака следващото лято, за да може с кораб да стигне от Садъм до Бийсу. Разбойници също дебнели храбрите пътници навсякъде и дори нападали Бийсу. Печалбата обаче от българските стоки в Садъм и франкските - в Булгар била толкова голяма, че с лихвите покривала пътните разноски и карала търговците отново и отново да тръгват на опасното пътешествие. Садъмският господар Тарвил (Торвалд) посрещнал

радушно Айхи и издал закон, според който българските търговци не плащали мита в неговите земи. Синът му Хакан (Хакон) и следващите му потомци също били добре разположени към българските търговци. Търговията прекъснала чак след като проклетият кипчакски хан Манкай-Тимер завладял северните области на Държавата и ги предал под управлението на себерския надзорник на хазната. Той позволил на новгородците безнаказано да ограбват българските търговци на севера на Бийсу и Ура и безопасната търговия там станала невъзможна. След смъртта на Ак-Тимер нашите изгонили новгородските разбойници от северните области, но не могли да подновят пътуванията в Скандинавия, защото по времето на безчинствата на Манкай новгородците успели да създадат силен флот и прехващали всички съдове поред. Но, в описваното от нас време всичко било по-различно и никой не пречел на скандинавците по море освен те самите един другиму... Разбойниците намерили един от хората на Айхи и за много пари го склонили да ги отведе в Айхи-Кала. В залива те видели три кораба, качили се на тях и отплували към Садъм. В морето се разразила буря и корабите с пленничките и златото били изхвърлени на остров Чулман (Туле). От останките разбойниците сглобили един кораб, който бил достатъчен само за част от хората. Настанал спор кой да се качи и се хванали за мечовете. Много от тях паднали убити, а оцелелите били доубити от пленничките, намразили новгородците за убийството на роднините и близките им. Няколко от разбойниците се скрили на кораба, но девойките го запалили заедно с тях. Така пленничките завладяли острова и избрали Зухра за своя царица.

На Чулман имало планина, а в една пещера живеел алпът Баран. Всевишният го оживил и му заповядал да накаже хората за разпуснатостта им. Оттогава Баран в облика на великан с голо мъжко тяло и овнешка глава бродел по земята и с поглед убивал мъжелождите, а грешниците изхвърляли плода. Нашите го наричали Кук-Теке и разказвали, че той често се появявал от дъната на реките, защото Всевишният му позволил да ходи под водата, за да крие голотата си от праведните миряни.

Дълго време бог не позволявал на Баран да се събира с жени, но когато на острова попаднали пленничките, приел молбата на Кук-Теке и разрешил на алпа да ги вземе за жени. Зухра останала девица и Всевишният я отвел на небето. Останалите пленнички оставяли от децата си живи само момиченцата, защото това била волята на Кук-Теке. Така на острова заживели само жени. Ако мъже се опитвали да слязат на брега, островитянките ги убивали. На острова имало няколко пещери, които през определено време изригвали огън. Огнените езици се сливали и заплашвали да изгорят всичко живо. Незабавно долитала богинята Чак-Чак и закривала с крилете си жените от пламъците. Затова казват, че Чак-Чак снасяла яйца, които можели да разтапят леда. Тия яйца събират на различни места и ги продават на пътешествениците по Чулманско море. Когато ледовете запречат пътя на кораба, те хвърлят по тях тези яйца и така ледът се стапял.

Това съобщение намерих от книгата на мулла Абдалах, син на Микаил Бащу, за да може читателят сам да си изгради представа за стила на писане на знаменития шейх. Той ходил на немалко пътешествия, последното от тях било предприето заедно с емира Ялкау Балтавар през 925 до 930 г. по светите за исляма места. Тогава ги приел багдадският халиф и благословил властта на Ялкау на българския трон.

Син на Абдалах бил Мамли, негов син - наставникът на кан Масгут (Масагет) писарят Масгут, негов син - Шахидулла, негов син - Салман, женен за дъщерята на търговеца Самад от Азърбайджан, негов син - Хусаин, негов син - Гали, негов син е мулла Теклимен, който пътувал с Абу Хамид Гарнати до Полтава и Византия. По пътя обратно Теклимен се отбил в Бащу (Киев). Заедно с него в Булгар дошли ромейският търговец Ураз, син на Урум-Алп, внук на Тюркмен и киевският занаятчия Сухраб, син на Саклан. Те положили началото на знатни български суварчийски родове. Освен това Теклимен пътувал и като посланик при оймеките, които го наричали Тюмен. По-късно така

назовали и мястото на преговорите - Тюмен.

Син на Теклимен бил Мамли, женен за дъщерята на търговеца Ураз Емряч, негов син - Ураз, негов син - Гусман, чиято дъщеря се омъжила за търговеца Хусаин; негов син - Алтънбу, бивш предан везир на кан Алтънбек и носещ неговото име. Алтънбу имал дъщеря Суз и син Гусман. Гусман имал син Гайша, негов син - Мохамед, негов син - Саман, който водел хората при преселването им от Булярска околия в Казанска, негов син - Хусаин, негов син - Нур-Даулет, негов син – Бахадир... Ще спомена и родовете, близки на рода Башу. Син на търговеца Ураз бил Газан, негов син - Теклимен, негов син - Гали, негов син - Урум-Мохамед, негов син - Исмаил, негов син - Урум-Мохамед, негови синове са Курмиш и Салар, който се оженил за дъщерята на себерския господар Буляртай. Буляртай бил чичо на бега Тагил, везира на сарайските ханове и баща на бега Булат-Тимер. Синове на Салар са благочестивият шейх Сайф Сарай и Салих. Салих имал син Урум-Мохамед, негов син - Хамза - и дъщеря Фатима. Хамза имал син Салма, негов син е Салих - който имал най-голямата пивница в Казан...

Сухраб имал син Ас, негов син - Мамли, негов син Ураз, женен за дъщерята на търговеца Гали, негов син - Гали, негов син - Булат, негов син - Мосха, женен за дъщерята на самарския търговец Асил-Гали госпожа Айха. Асил-Гали произхожда от рода на банджийския търговец Бургас, негов потомък е търговецът Сувар. Син на Сувар бил Асил, който се преселил в Камъш и го нарекли Камъш-Асил, негов син - Аслан, негов син - Асил-Гали, негов син - Булат.

Син на Мосха бил Ас, негов син - Раил, женен за дъщерята на Урум-Мохамед Фатима, негов син е Урум-Мохамед, изгорял в Казан при нападението на урусите над предградията; негов син – Мамли-Булат... И още един прочут търговски род в Болгар бил основан от търговеца Масуд, който дошъл в Държавата заедно с тебир Абдалах. Син на Масуд бил Басър, негов син - Муса, женен за дъщерята на търговеца Урум-Атрак, негов син - Атрак, негов син - Башир, женен за дъщерята на бега Мохамед от рода на Алабуга Барин... Син на Алабуга е Джулут, негов син - Татра-Мохамед, първият губернатор на Тамта, неговият син Джулут е баща на бега Мохамед. Син на Башир бил Джулут, негов син - Хаммад, негов син - Ахмед, негов син - Абу-Бакр, негов син - Аппак, негов син - Даир...

Ето имената на сеидите, шейховете и казиите (съдии) от рода на Ахмед Ибн Фадлан: Син на Ахмед е Насър, негов син - Мохамед, негов син - Хамид, негов син - Нугман, негови синове - шейх Дауд и кази Якуб. Шейх Дауд се осмелил да изкаже недоволство от изгонването на емир Ахад Мосха от кана Адам и бил препратен от вътрешна България в провинция Саксин, където в град Саксин-Болгар му се родил син Сулейман. При емир Колин Сулейман бил върнат в Буляр и станал сеид. На негово име нарекли най-високото минаре на мечета „Барадж“. Син на Сулейман бил Сада, назначен за сеид след потушаване на въстанието на Мамли-Омар, негов син - Кълъч, който написал известната поема за Тахир и Зухра и също станал сеид...

Син на кази Якуб бил свети Исбел, който осветил с молитвата си основаването на Казан през 1103 г., негов син - шейх Кул-Дауд, негов син - Мирхуджа Наккар, негов син - Мохамед-Гали, негов син - Мир-Гали, негов син - Ядкар, негов син - Раджап, негов син - Исбел Худжа, починал в 1359 г., синове са му Хамад и Хусаин. Хамад на 93-годишна възраст трябвало да бяга от Болгар в Чирмишан, когато там нахлул Идегей. Синовете на благочестивия шейх загинали като мъченици в Улуг-Болгар, докато защитавали светините му от монголско поругание. Брат му Хусеин след смъртта на любимата жена се оттеглил в Башкорт и починал край планината Мамлитюба в 1393 г. на 83 години, като не оставил деца. Тъй като Хамад също останал съвсем сам, той благословил Ашраф, син на емир Чали-Мохамед след приемането на титлата сеид да върне на Болгар подобаващото му могъщество...

Измежду родовете, дали на Булгар знаменити шейхове, трябва да упоменем и рода Куш. Син на бега Куш бил Аскал, негов син - Кермек, негов син - Миша-Юсуф, който основал провинция Симбир под името Джаблъ-Кала. Той бил искрено предан на кана Ибрахим, станал губернатор на Болгар и умрял от скръб след кончината на Ибрахим. Неговото име дал и на сина си. Ибрахим имал син Алай, който събирал данъците от арчаните и буртасите и нарекъл дружинниците си в чест на своя дядо „мишари“. Народът пък нарекъл Мишар областта, от която той събирал данъци. Синове на Алай са Малик и Зайни-Юсуф, който починал в Буляр през 1177 г. след пристигането си от Учел, или Газан (Казан). Син на Зайни-Юсуф бил известният шейх Бурхан-ед Дин Ибрахим. Синове на Малик са Юлдаш и Алтъш. Син на Юлдаш е Ашан, негов син - Якуш, негов син – Мохамед, тръгнал по пътя на подвижничеството; негов син - Ибрахим, негов син - Тадж ед-Дин... Благочестив шейх бил и Абул-Галя Хамид, възпитаник на видния шейх Хаджи-Омар. Дядо на Абул-Галя Хамид бил бегът Хилас-Кан, а баща - Идрис. Сина си нарекъл на възпитателя си Омар. При мулла Омар гостувал известно време в Саксин Абу Хамид ал-Гарнати...

Синът на шейха Абу Хамид Гарнати - Идрис - почнал дейността си в Буляр през зимата на 1153 г. Син на Идрис бил Хамид, когото възпитавал Мирхуджа Наккар; после и той нарекъл сина си Мирхуджа... Този Мирхуджа бил мулла в Яр-Чали. Негов син бил Масуд. Учител на Масуд бил Омар ибн Хасан и на него Масуд нарекъл сина си - Омар. Син на Омар Буртаси бил благочестивият шейх Хафиз, негови синове са шейх Масуд и мулла Гали. Шейх Масуд бил учител на Саиф Сарай и веднъж едва се отървал от татарска разправа, защото бил заподозрян в умъртвяването на сина на Узбек - Джанибек с помощта на звездите...

Син на Гали, извършил поклонение и посетил султана на Миср (Египет) заедно с Мохамед ибн Якуш е известният шейх Махмуд.

От потомците на кан Джелалетдин Алтънбек ще споменем праведника мулла Хасан. Той бил син на Боян-Мохамед и внук на Алтънбек. Син на Хасан бил Гали, негов син - шейх Садир, негов син - мулла Мохамед, учил при Масуд и нарекъл сина си на него. Син на Масуд бил Мансур, негов син - Бураш, негов син - шейх Мамет, когото тържествено приел султанът на Балканите в току-що завоювания Рум-Кале (Газиантеп).

Тук ще изброя шейховете от моя род, идващ от благословения потомък на самия Посланик - Юнус. Син на Юнус бил Хабдел-Латиф, негов син - Джаббар, негов син - Шейх-Хасан, дошъл в Болгар заедно с Абдалах, Муса и Масуд. Син на Шейх-Хасан бил Хабдел-Джаббар, негов син - Муса, наречен на благочестивия търговец Муса; негов син е прочутият шейх Худжа Ахмед, който лекувал кана Ибрахим, като му показал, че истинско излекуване носят не лекарствата, а духовното пречистване. Когато Ибрахим решил под въздействието на шейха да прати голяма част от средствата си за укрепване на позициите на газииите в Хорасан, почувствал веднага облекчение и бързо изпратил Худжа Ахмед при хорасанския султан с дарове за газииите (воини на Аллаха, бел. прев.) Султанът посрещнал Худжа Ахмед, останал крайно възхитен от ума и знанията му и го помолил да остане и просвети дома му. Невръстните деца на Худжа Ахмед - Хаджи-Омар и Исхак - били осиновени от бездетния Ибрахим. Хаджи-Омар, проникнат от любов към Всевишния, дал обет за безбрачие и посветил живота си на преподаване и възпитаване. Негови ученици и възпитаници били много знаменити български шейхове. Известност му донесло написването на книгата „Булгар тарих“, която после преписал и продължил ученикът му кази (съдията) Якуб....

Син на Исхак бил Хасан, възпитаван от Хаджи-Омар и пътувал до Хорасан и Кашан, негов син - Шейх-Мохамед, също Хаджи-Омаров ученик, взел името му в знак на благодарност; негов син - Хъзър Худжа, починал в Хорасан; негови синове - Хабдел-Латиф и Мамли-Омар. Хабдел през 1164 г. отказал да напусне Учелската крепост и

изгорял в нея. Син на Мамли-Омар бил Юнус, негови синове са Хасан, Тадж и Исмаил... Шейх Хасан бил учител и наставник на госпожица Аппак, съпровождал я в Джураш, а после и в Азърбайджан, където тя се омъжила за шейха Низами... Син на Хасан бил Сабук-Омар, негови синове -Худжа Хасан, наречен на именития си дядо в годината на смъртта му и Юсуф. Син на Юсуф бил Мохамед, негов син - Дяу Хасан...

Син на Худжа Хасан бил Хъзър, който неведнъж посетил светите места и Миср (Египет), негов син - Бурхан ед-Дин Ибрахим, учил при шейх Ибрахим ибн Мохамед, негов син - Дяу Омар, дал на емира Би-Омар името си и го възпитал, негов син е шейх Мамет, моят баща, който почина в 1437 година на 62-годишна възраст. Аз, хаджи Мохамед-Амин, имам последовател в лицето на сина ми Сабук и дъщеря, омъжена за сеида Хабдел-Мумин. Този велик кан позволи на мен, нищожния, да бъда наставник на казанските улугбегове (губернатори) - хановете Махмудтек, Халил и Ибрахим. Един от синовете ми се казва Хабдел-Латиф, а другият - като мен, Мохамед-Амин...

Към това шейх Таш-Мохамед добавя:

Шейх Сабук организираше школа по стихосъчиняване, за което го нарекли Шахир. В услуга на тази школа добрият хан Халил през лятото предоставял градината в двора си с красивата беседка. За него Сабук преписал дастана за газииите на Шахри Болгар, който му бил любим пример за творчество. В тази школа учили и самият Халил, синът на Сабук-Шахир Мохамедяр, който бил и наставник на Бу-Юрган, синът на Мохамедяр - Касим, поел по-късно школата, Нариман от рода Балус-Бухарай, Джураш Садир от рода на Тинтяу-Микаил, Васил от рода Куш-Алтъш, Расул от рода Джакин, Хариф от рода Амир.

Васил изложил по своему старото предание за Бараджа, Расул написал „Песен за любовта“... Хариф, пряко понаучен, се взел за майстор на стиховете и отворил собствена поетична школа. Към него се присъединили самоуверените като него Хабдел-Халик, дервиш от братството „Ел-Хум“; един такъв защитник на бедните, който не написал нищо друго освен „Жалби до хана“, калиграфите Юсуф, син на биш-балтийския управител и Кичи-Муса, син на чалинския секретар.

Родът на Балус, който дошъл в Булгар заедно със сеид Ахмед Бакир от Бухара и затова наричан и Бухарай, бил прочут и с воинско, и с търговско разклонение. Ще разкажа за търговското, понеже то е дало учени и поети...

Син на Балус Бухарай бил Субаш, негов син - Арбат Буртас, който написал песен по случай пристигането в Болгар на уруския господар Владимир; негов син - Урум-Туран, който приел в Банджа Абу Гали Сина, негов син - Гали Курмиш, негов син -Калган, пожертвал доста средства за построяването на укрепленията Калган в Казан и за просвещението на ковуите, негов син - Рейхан, написал песента „Цветята на Кипчакското поле“, станала любима на куманите; негов син - Барик, негов син - Камъш-Сувар, негов син – Асил, негов син – Аслан, негов син - Асил-Гали, негов син - Булат, негов син - Алат, който дал пари за строителството на Алатската крепост; негов син - Албак, негови синове са Абрак и Умми-Камал. Шейх Умми-Камал бил учител на Мохамед-Амин и наставник на кримските управители и поети...

Син на Абрак бил Саман, който дарил пари за строителството на десетки мечети, негов син - Камър-Хуза, негов син - вече споменатия от мен Нариман, негов син - Шехид-Булат, паднал геройски начело на Казанското опълчение от ръцете на неверниците в 1552 г., негов син - Барадж, който ми каза това...

Мохамедяр Бу-Юрган

Книга на Бу-Юрган. История на Казан. 1551-ва година

Глава 1. Отношенията на Булгар и Кипчак през периода на укрепване на татарските ханове.

Това преписах от „Бу-Юрган китаб“, наричана още и „Казан тарих“. Написал го е нашият изтъкнат шейх Мохамедяр и в него се разказва следното:

„...През 1262 г. Беркай, комуто тежало унижителната роля на наместник на великия татарски хан в Кипчак Йортъ, отделил своята област от Чин - областта на великия хан. След това всички татари си заминали от Кипчак, а на тяхно място дошли кипчаците, които нарекли „татари“ заради службата им при татарската династия Джучи. Думата „татарин“ значела наемник, който отива на смърт за хана. В Кипчак от него време се закрепила куманската реч, а пишели на туран-теле.

Кипчаците постигнали целта си - чрез Джучидите русите да станат зависими от тях. След отделянето на Джучидите емир Хисам отказал да признае зависимост към Кипчак, както направили русите, защото Булгар за разлика от Рус била в изгоден съюз с Чин. Подбран татарски корпус на Бурилдай стоял между Идел и р. Урал и не позволял на кипчаците пряко да нападнат Българската държава. Тогава Беркай заповядал на руските князе, по-рано подчинени на Булгар, да нападнат нашите търговци и наместници. Русите ограбили търговците и наместниците ни в градовете из Суздалска и Ростовска област, а главния наместник Гази-Баба разкъсали на парчета в самия Ростов.

Емир Хисам решил да изтърпи това, стискайки зъби, но стремящият се към властта син на Ялдау Тухчи - Исмаил гръмка го обвинил в страхливост и тръгнал към Болгар от Джукетау (Жукотин). С влизането си в Болгар Джику, както го наричали татарите разбрал, че Хисам вече е мъртъв. Уплашените велможи веднага го качили на трона. Боян-Мохамед веднага се върнал в Казан, но само за да умре там. Наследил го синът му Лаиш. Нарик - синът на Бачман - останал в град Камъш-Самар на Кинел като губернатор на провинция Самар, както вече наричали Беллак. Провинция Сувар била разделена между Болгар и Самар. Бурилдай се договорил с нашите да не укрепват прекалено Камъш-Самар, защото татарите се бояли от близки до тях силни крепости. Тези татари били наричани „български“ и самите те се гордеели с това име.

Във вътрешността на Булгар на Чин принадлежали част от Гюлистанския квартал на Болгар, наричан още и Саинов урам или двор и районът между реките Хонтурча и Сок с великолепните си пасища. Тук били развалините на крепостта Турчи, която татарите наричали „Болгар“.

С отстъпването на тези райони Гази-Барадж навремето предпазил Държавата от васална зависимост от Чин, която включвала освен предвидения данък и назначаване на управниците. Булгар останала независим съюзник на Чин, но нямала право да се меси в татарските райони и нашите трябвало да плащат за преминаване или за паша на добитъка там. Бурилдай като посланик на Чин в Булгар, както и Бахрим, владеел тези райони и сечал в Саиновия урам монети за Кипчак. Веднъж Исмаил го попитал защо той сече монетите на бунтовния Кипчак, а Бурилдай отговорил: „Каква полза, ако не го правим ние - Кипчак ще си организира собствен монетен двор. Така поне всички виждат, че кипчакските пари се правят от монетния двор на Чин във Велики Болгар и се изпълват с уважение към великия хан на татарите“.

Монетите изработвали нашите български майстори, на които Чин плащала много, защото татарите и кипчаците не разбирали нищо от тая работа. Тези майстори и роднините им сечали българската монета в българския квартал Мен Буляр, където бил и красивият каменен керван-сарай „Мен Буляр“.

След като Беркай завзел зависимите от Булгар руски владения и назначил свои

наместници, Галич (Новгород) получил от хана разрешение да воюва с Държавата и нахлул в провинция Бийсу. Войната била тежка за нас, защото Владимир и Балин (Суздал) помагали на нашествениците, а нашите сили били разединени. През 1267 г. след смъртта на Беркай Галимбек завладал емирския трон, но в 1277 г. бил свален от Исмаил, който веднага пратил посланици при султан Бибарис (Бейбарс). Султанът бил родом от българските печенеги, попаднал в плен при превземането на Бахча-Болгар от куманите, които го продали отначало на византийците, а след това - на египетските търговци. Тези посланици доста разтревожили татарите, но султанът не успял да помогне на съотечествениците си... В разгара на тая война кипчакският военачалник Корим-Тимур успял да склони Бурилдай да измени на Чин и да премине на служба към Кипчак. Братът на Бурилдай - Калмак се опитал да се противопостави на това безумие, но не успял: пълномощникът наредил да го вържат и хвърлят в затвора. Името Калмак било татарското име на река Калга (Калка), където Субетай (Субеде) разбил куманите и русите. Бащата на Калмак се гордеел с участието си в тая битка и наименовал сина си на реката. Като разбрал за случилото се, новият хан на Кипчак, мразещият исляма Манкай не му мислил дълго: бързо събрал в полето 120 000 свои кипчакски татари и 40 000 руси и през земите на изменника Бурилдай нахлул в Булгар.

„Българските“ татари, които се имали с българите, били възмутени от разправата с любимеца им Калмак и отказали да воюват с Държавата, но и така врагът имал превес на силите. Исмаил разбирал, че кипчаците не се осмеляват да преминават през Чинските райони и тръгнал да посрещне врага към новата крепост на Буляр - Татяк, построена едва наполовина. Към него успели да се прикрепят и 15 000 казаци - основно башкортски смелчаци, а самата крепост защитавали 700 нур-суварски пехотинци. Враговете обкръжили войската на емира, но тя водила доблестно боеве цяла седмица. Нито един българин не напуснал бойното поле; всички загинали заедно с емира. Синът на Тухчи - Исмаил се покрил в Чали-те.

Побеснял от загубата на 50 000 кипчакски татари и 20 000 руси, Корим-Тимур се устремил през Агидел (Белая) с намерението да опустоши Кашан и Казан. Кипчаците вече изклали милион българи в Черемшан и смятали да направят същото и оттатък реката. Тук обаче при опита си да превземе Чали Корим-Тимур получил стоманена стрела в окото и душата му се запътила право към ада. Оттогава Чали често наричали с името Корим-Чали. Кипчаците на този нечестивец - на брой около 20 000-ди се пръснали из провинция Кашан, но 2000 кашански казаци и 10 000 въоръжени субаши се справили с тях безжалостно. Кипчаците край Жукотин и Яр-Чали не знаели какво да предприемат, но изведнъж пристигнал куриер от Болгар с известието, че на българския трон вече седи Халимбек и че той е съгласен Българската Държава да плаща данък на Кипчак. Веднага нестройна тълпа кипчаци поела към степта заедно с 5000 руски велможи и бояри на коне, а руските пехотинци били оставени на произвола на съдбата. Те, начело с някой си Халиб (Глеб?) смятали да стигнат до Рус през Болгар, но край град Нукрат на границата на Болгарска и Черемшанска провинции били обкръжени от отряд на Кул-Бурат, син на Газан и ярчалинци; там земният им път свършил...

Сериозна част от страната била опустошена. Съвсем разрушени били 40 града и 600 селища. Броят на убитите надхвърлил пет пъти този на загиналите в Буляр, а там татарите изклали 200 000-ди души. Такива загуби Държавата имала само веднъж досега при нашествието на Идегей...

С това обаче бедите не свършили. Скоро след Татякската война Булак, син на Халимбек, прогонил Лаиш от Казан. Той отишъл край Агидел и там основал град Лаиш. Казан пострадал силно при спречкването и от него останало само предградието Акбикюл, затова понякога така наричали целия град. Повечето казански жители Булак преселил във

вътрешността на областта Ечке-Казан, която станала център на владенията на потомците на Гази-Барадж - Азановичите в Западен Булгар. Към потомците на Ялдау - Ашрафидите бил прикрепен Източен Булгар с Черемшан и Башкорт и център град Жукотин.

Хан Манкай, потресен от смъртта на тъста си Корим-Тимур, искал да повтори похода си към Булгар и да изтрие нашата Държава от лицето на Земята. Към това го подтиквал и Бурилдай, единственият татарин, участвал в Татякското сражение. Пълномощникът много искал да завладее всички земи на Булгар, но срещнал съпротива от хан Ногай, който бил недоволен от управлението на Манкай и се целел във владенията на самия Бурилдай. Без цялата една трета част от кипчаците, които били на разположение на Ногай, походът не можел да бъде осъществен и на първо време го отложили, после го и позабравили. Десет години след Татякската война Бурилдай и Ногай били пратени срещу персийските татари в решаващия момент на сражението на Кипчак и Персия за Азърбайджан. Внезапно Ногай изоставил бойното поле и персийските татари си оправили сметките с изменника на Чин Бурилдай, който бил разкъсан от копитата на конете им. Ногай получил владенията на Бурилдай, защото „българските татари“, оцелели в битката за Азърбайджан, освободили от затвора любимеца си Калмак и заминали за Чин. Нашите търговци бързо открили новите им владения и пътували за Китай през земите им, защото те помнели старата си родина и ги приемали за близки родственици. В памет на Калмак те се наменували калмаки, макар понякога да се наричали и български татари, а търговците разказвали, че те мечтаят да се върнат в пределите на Булгар. Народът им е добър и радушен, в боя по издръжливост и презрение към смъртта е сходен с нашия. Кипчаците на Ногай, които заменили "българските татари", получили името кара-калпаки. Те са най-смели измежду киргизите, но в боя често се увличат и страдат заради недоглеждане. Разбирали се добре с нашите, но след 10-12 години властта на Ногай се разклатила и за кара-калпаците дошли трудни времена...

През 1292 г. престарелият Халимбек бил изместен от сина на Исмаил - Мохамед-Алам със съгласието на посланик Таджун. Той бил брат на хан Тохту, дошъл на власт благодарение на Ногай в 1291 г. Нашите го наричали Туджун, или посланик, а сам той се наричал и Даир - по името на българската баня, където обичал да прекарва част от времето си. Таджун се отнасял добре с нашите и след началото на руския бунт срещу Кипчак по молба на Мохамед-Алам издействал от хана за Булгар разрешение отново да взима ростовския данък, а от сербийците - джизие. Ростовския данък утроили за сметка на заграбените от русите територии на Държавата.

Сербийците, както наричал кара-чирмишите и арите от Планинската страна Манкай, когато се отказал да взима данъци от тях - започнали отново да плащат налози в полза на мечета. В замяна на тези отстъпки емирът с радост се съгласил да помогне на Таджун да потуши руския бунт, оглавен от Адам-Тюрйяй (Дмитрий Боброк).

В този поход нашите, водени от сина на Бурат - Кукчи - не позволили нито един киргиз на обичания от всички наместник да опъне тетивата на лъка си - всичко свършили сами. Пламтящ от омраза към неверниците за погрома над Черемшан и загубата на цялата провинция Бийсу с изключение на Колински окръг, Кукчи с казаците си, ищяките и башкортите взел отначало Владимир, после Суздал, Юриевск, Мер-Сула, Агат, Улак, Мосха, Гулям - всичко 14 града. На неверниците кипчаки било забранено да ограбват църквите, нашите и това направили вместо тях - със същото старание, с което русите ограбвали джамиите. Убивали на място всички мъже с оръжие освен търговците и занаятчиите, а жените и децата взели в плен.

Киргизите на посланика - а това не били измятащите се и коварни кумани, а прями и смели кук-ординци, към които нашите се отнасяли с голямо уважение - само се дивели на воинската доблест на българите. Адам-Тюрйяй избягал. На него Кукчи нарекъл сина си,

понеже бегът не бил от страхливите и дръзнал да излезе срещу противния на българите Кипчак. Била взета и несметна плячка. Само от награбеното в Булимер (Владимир) емирът успял да възстанови Буляр под името Булимер. Част от придобитото отишла за строежи в Болгар, Устюг и Чали. В чест на тая победа емирът взел и прякора Баламир, а Таджун се назвал и Ундурт (четирнадесет града). По-късно го изпратили като пълномощник в Болгар. Нашите отново вземали данък от Ростов и Кан. Новгородците се уплашили, върнали на България източна Бийсу и също плащали данък на българите за заграбените територии на Бийсу. Нарикови тогава принудили кисанците да им плащат данък за взетите от тях земи на Беллак и получавали тоя данък до 1521г., когато русите превзели Кисан (Рязан и областта).

При Мохамед-Алам Болгар се разраснал до огромен град, в който се преселили много жители на Нур-Сувар и други градове, разгромени по време на войните. Ашрафидите строили каменни сгради, а Асеновци (Азановичи) - не, защото смятали, че няма нужда да украсяват столицата, докато тя плаща данък на Кипчак; както и, че би било добре по невзрачния Болгар да съдят за бедственото положение на България. В собствените си владения обаче те строели от камък и тухли...

От по-рано нашите подготвили за строителството в столицата на Кипчак - Сарай като откуп за Галиевската война много обработени камъни. Там обаче изведнъж започнали да строят с тухли и тези камъни „Ел-Хум“ решили да слагат по гробовете вече не само на сеидите и управниците, но и на всички желаещи... В Болгар били построени от камък дворецът на емирите „Кази Йорта“, мечетът „Исмаилдан“ с високо минаре в чест на Исмаил, пет бани, керван-сарай „Мен Буляр“, много стаи за преспиване - „Хабдулль“ от северната страна, „Мохамед“ от източната страни на „Исмаилдан“ и други...

При Тохта била установена свободна търговия и нашите станали най-големи търговски партньори на Русия и западен Кипчак. Освен другото Рус и Кипчак се нуждаели от зърно и това позволило нашите стари и западнали земеделски райони отново да се съживят, а Узбек се разправил с неверните мурзи, които се занимавали с разбойничество. Всичко това дало възможност на голяма част от страната за известно време да придобие приличен вид, но неуточненият размер на Кипчакския данък започнал да натежава още при Узбек.

В 1307 г. Мохамед-Алам се удавил при едно от плаванията из владенията си и на емирския трон бил вдигнат Касим-Булак. Най-малкият син на Мохамед-Алам, Исмаил-Халим искал да вземе трона, но старшият син Юсуф не допуснал междуособици и дал подкрепата си на Касим. Затова Булак разрешил на Юсуф да остане в Болгар и го направил сеид. Впрочем Юсуф през повечето време живеел в Урнаш, който преименували на Кюхри след смъртта на любимата му дъщеря. Пълномощник по това време в Саин-Йортъ бил Акмал, който питаел съчувствие към Държавата не без известна корист. Той внимателно следял за постъпването на ростовския, каневския и новгородския данък в Държавата, но част заделял за себе си. Веднъж с данъците се получило разминаване и Акмал разрешил виновните да бъдат наказани; тогава Кукча с 1000 казаци без бой взел Балукта, победил Куш-Урма (Кострома) и Ростов и така накарал руските князе да си плащат отново данъците на Булгар. Случило се, че Касим окончателно се скарал с пълномощника Акмал, тъй като последният поискал малко да завиши своята част от ростовския данък. Самият кипчакски хан Узбек по покана на Касим се вдигнал до Болгар, за да разреши спора. Преди пристигането му Исмаил-Халим разглобил оцелялата булярска баня Кук-Мунча и отново я построил в Болгар, за да може ханът да прекарва приятно времето си там. Касим тогава отсъствал от столицата, а когато се върнал по ханска заповед, разбрал, че Узбек е признал за емир сина на хитрия Исмаил-Халим - Мухалим Фазил Булюм-Орду. За това решение взните наклонила жалбата на Черемшанеца, че Булак изобщо не се интересува от благоустройството на Болгар и от

строителството на нови храмове. Там имало и двама руски князе, които дошли за съд при хана. Касим се пообидил, но все пак тръгнал с Булюм-Орду да изпратят хана. Когато наближили Хонтурча и навлезли в Кипчак, ханът заповядал да усмъртят двамата руси. Тогава Акмал казал на Булак: „Ти мислиш, че с теб се отнесоха несправедливо? Тези руски бегове бяха убити само защото са спорили с пълномощниците“. Впрочем, за да избегне незавидната слава на хански доносник Акмал издействал от Узбек премахването на наместничеството в Болгар и преназначаването на пълномощника като хански представител. Владенията на наместниците, които били считани за кипчакски, останали под непосредствен контрол на наместниците....

В 1340 г. след седемнадесетгодишно управление Булюм-Орду починал в своя „Кази Йортъ“ и бил оплакан от силно разрасналото се при него братство „Ел-Хум“. След смъртта на Акмал наместник станал синът на хан Джалибек, приятел на неверниците. Когато Мухалим замислил построяването на мечета „Ел-Хум“, след започване на работата по минарето се оказало, че част от зданието навлиза в територията на Саин Йортъ. Джанибек пренебрегнал всички уговаряния и подаръци и отказал да предаде този участък на мечета; така било издигнато само минарето „Ел-Хум“. Разказват, че емирът не понесъл унижението, заболял и починал.

След това Джанибек утвърдил в Болгар Мир-Махмуд, син на Касим. Посланикът на Узбек - също син на хан Хъзър - разследвал нещата, изобличил Джанибек и по-късно бил убит от него край Хонтурча. По това време Узбек починал и престъплението останало неразкрито. Джанибек станал хан, назначил за командващ Ногайската орда на Кипчак сина си Бердибек, а той на свой ред успял да постави за наместник на Болгар бега Тахил. Тахил, който бил Мергенов потомък и никога не забравял българския си произход, тогава владеел част от Себер. Той съчувствувал на Мухалимовия син Чали-Мохамед и Чали с негова помощ наел за прикритие шайка ногайци, като ги пратил заедно с отряда си към Болгар. Начело на отряда бил Алай, тюре на град Башкорт. Башкорт се намира западно от Устюг, в устието на Дяу-Шир (Малый Черемшань). През 1183г. това бил аулът Сарсазъ и акостиралите край него руси го разгромили. Една част от жителите се издавила в Агидел (Белая, в Башкирия), докато търсела спасение; другите се опитали да избягат в Тухча или Устюг, но неверниците ги избили. Челбир заповядал тук да се вдигне крепост и за гарнизонен командир сложил изпадналия в немилост бег Алтъш, който през 1172 г. разбил Мишдаули (Мстислав). Синът на Алтъш - валията на Чалите Васил основал крепостта Яр-Чали, която после нарекли Васил-Балик. Синът на Васил - Ашан в 1236 г. подпалил Сарсазъ и се оттеглил в Кашан, но после я възстановил. В 1278 г. башкортите яростно защитавали Сарсазъ под водачеството на тюре Халик, син на Ашан. Те така и не пуснали татарите на Корим-Тимур да преминат през Белая на кашанския бряг. За спомен Мохамед-Алам нарекъл крепостта Башкорт... Синът на Халик-Якуб през Туджунската война превзел руския град Асил и го нарекъл на сина си. Асил и Адам през 1346 г. разбили отряд новгородци - 600 на брой, които се престорили на охрана на руския данък за Кипчак. Адам бил смъртно ранен. Асил пощадил пленените, получил откуп за тях от Новгород и ги пуснал. В памет на събитието Асил взел името на водача на разбойниците - синът на бояра Ебрем (Ефрем), а Ебрем взел името Васил...

Мир-Махмуд разбил отряда на Алай, възползвал се от това, че той нападнал откъм Хонтурча/Кондурча и обвинил за нападението потомъка на Нарик - Чура-Коч и тръгнал срещу него. Нарик приживе бил улугбег (губернатор) на Самарската област на Държавата. Синът му Мир-Ибрахим бил наименуван на дядо си Бачман-Ибрахим. Син на Мир-Ибрахим бил Юсуф, син на Юсуф - Ар Худжа, баща на Чура-Коч. Този Ар-Худжа бил отговорник за охраната на посланика Мухалим Махмуд ибн Гали в Миср при тамошния султан - покровител на правоверните. Това посолство било в отговор на посланика на султана на Миср в Болгар. Султановият посланик не бил пуснат в Болгар,

защото Узбек заявил, че Миср трябва да обменя посланици само чрез него. На посланика на Миср позволили само да се помоли на мястото Турчи-Болгар във владенията на Кипчак. Все пак там той срещнал най-богатия камъшински търговец Салар, който пътувал с кервана си към Болгар и му предал посланието на султана към емира на българите. Махмуд ибн Гали бил внук на Хафиз Тетешки и Болгарски и... водач на братството „Ел-Хум“. Синът на Салар - Саиф бил глава на фамилията в бащиния си дом в Болгар, където учел в учреденото от емира медресе „Мохамед-Аламия“. Уроци му давал и знаменитият шейх Масуд, който бил астролог в Болгар.

По молба на търговците шейх Масуд ходел да определя дневното и нощното време в Нукрат (област край река Вятка) и край река Бей-су. Веднъж разказал на учениците си как там сред пустинята намерил някакво селище... „Край него имаше езеро, а в езерото - остров с едно-единствено дърво. Покрай това дърво прорицателят няколко пъти обиколи с гола девойка, която държеше шепа пръст и с която поред се съвкупиха стоящите там мъже. След това момичето го бутнаха във водата. Като попитах гадателя какво означава това, той ми обясни така: - Дървото е слънцето, а момичето е Земята. Слънцето опложда Земята. Ние искаме Земята да ражда и трябва да кажем това на Слънцето. Слънцето не разбира човешки език и затова му показваме какво искаме - да оплоди Земята така, както мъжете - момичето. Отбелязах, че Слънцето се върти около Земята по волята на Аллах, а той се разсмя и каза, че урите са по-близо до Слънцето от всички и знаят нещата по-добре. Този разказ намерих в тетрадката на един ученик в архивите на баща ми“... Когато Мир-Махмуд тръгнал срещу Чура-Коч, който бил приятел с Ашрафидите, в опълчението попаднал и Саиф. По време на похода Саиф казал на опълченците: „Хора! Ние вършим престъпление, на българите е забранено да проливат българска кръв! Стига ни, дете неверници проливат кръвта ни!“ Опълченците се замислили и поели назад, без да обръщат внимание на уланските заплахи. Походът не се състоял. В яростта си Мир Махмуд заповядал да завържат Саиф. Саиф обаче бил предупреден и избягал в Сарай. Майка му била киргизка езичница и веднъж тълпа елхумовци поискала от Салар, бащата на Саиф, да им я предаде. Търговецът се боял за живота ѝ и я отвел в Сарай при баща си - знатния господар. Там тя останала да живее и не била захвърлена, защото половината живот на Салар преминал в Сарай по търговски работи. Като поотраснал Саиф, баща му го насочил към учене, а след това и към работа в Болгар. После на власт дошъл Бердибек и Саиф се издигнал, защото ханският съветник Тахил бил роднина на майка му. Бердибек обаче бил убит заедно с Тахил и Саиф трябвало да отпътува за Миср. Другият Саларов син - Салих поел бащините си дела, навестявал брат си и му помогнал да отвори гостилница за поклонници и търговци от Булгар... При управлението на Джанибек, когато субашите започнали на групи да заминават в Башкорт и оттатък Беля, защото не искали да се разорят от нарастващия постоянно кипчакски данък, върху земите на Кипчак се стоварил невиждан мор. Той дошъл откъм Бехташ и изплашените субаши се изселвали на цели селища. След тях започнали да напускат градовете на Вътрешна България и да отиват в Казан, Чали и Кашан търговците и занаятчиите. За да не бъде завладяна от паника цялата страна Мир-Махмуд се принудил да разреши на всички вътрешнобългарски жители да преселват общините и цеховете си на предвидените за тях нови места в други области на Булгар начело със шейховете и тюретата им. Горедолу половината изоставили Ечке-Булгар.

Глава 2. Времето на Азан

В 1359 г. Мир-Махмуд починал и емир станал синът му Азан-Хасан. Чали-Мохамед, владетел на Черемшан, отказал да му се подчинява. Начело на ногайците тогава бил

Мурза-Тимур, чиято сестра била любима наложница на кипчакския хан. Мурза-Тимур използвал положението си и поискал от Чали-Мохамед да удвои ногайския дял от кипчакския данък от Черемшан. Чали отказал, като се обосновал с напускането на хората. Беят тогава завзел Устюг и предложил на укрилия се в Чалите Чала-Мохамед да откупи заловените граждани. В противен случай Татаринът заплашил да избие всички. На Ашрафида не му оставало нищо друго освен да приеме условието, защото в числото на пленените влизали и хилядата му воители, на които преди бягството си отвъд Беля бегът заповядал да се предадат без съпротива в случай на кипчакско нападение. Откупуването започнало и в този момент града нападнали новгородците на Васил, които извикали на помощ от името на хан Хъзър самия Мурза-Тимур, който очаквал съпротива от защитниците на Устюг. Татарите от крепостта избягали в степта, а Мурза-Тимур бил ранен в крака и окуцял... После го нарекли Аксак-Тимур. Неверниците без съпротива разграбили града и избии всички в него. Казват, че там били убити около 25 000 българи и това позорно предаване на Устюг задълго подкопало властта и престижа на Ашрафидите. Разгневени от безславната гибел на устюжките войници, черемшанските казаи масово преминали на служба към Азановичите и в Черемшан се утвърдили наместниците на Азан...

През тези години Казан бързо се разраснал заради преселниците в голям град. Емирът се разпоредил на новата столица да се придаде подобаващ вид. За две години строителите и 30 000 кара-чермиши вдигнали новите стени на Богилтау, с които съединили предишните укрепления в една крепост. Разширеният Югари-Керман вече се казал „Шахри Газан“. За изравняване на хълма била насипана много земя. Камък донесли от Болгар, където вече не бил нужен в голямо количество. След това Калган превърнали в керван-сарай, наречен Бухар-Йортъ и само Югари Керман запазил старото си име наред с новото. Казан имал външността на голям и мощен град, особено откъм страната на Булак, откъдето се виждали осемте кули на стената на крепостта. Наистина, много от преселниците помолили емира да преименува Казан в Болгар и да го направи нова столица на Държавата. Азан изпълнил молбата и подарил на Казан името Болгар ал-Джадид - Нови Болгар. Казан наричали и само Болгар, а самия Болгар - Велики Болгар... След това Мурза-Тимур убедил брата на жена си - Тагай заедно да нападнат Самар. Чура-Коч преселил половината самарски българи на Симбирската страна, като и след епидемията областта все още била в добро състояние. Тагай попитал какво ще се случи, когато ханът разбере, а Мурза-Тимур се разсмял и отговорил: „Блажен е нашият хан, а съветниците му са ми приятели. И за тях ще има дял. Ще нападнем за това, уж че самарците присвояват пасищата на Хонтурча и не плащат мито за преминаването. Ако самарците кажат, че това не е вярно - никой няма да им повярва; наместникът на хан Науруз в Болгар, хан Хабдулла, е наш човек.“

Двамата разбойници през нощта доближили Камъш-Самар и на сутринта атакували окръга. Чура-Коч имал за такива случаи редица тайни и обширни убежища, където под закрилата на неговата дружина и казаците се стекли десетки хиляди жители на града и околностите. Българите напускали домовете си и ги подпалвали от омраза към татарите, а малките и подвижни отряди на самарските казаи пречели на ногайците да ограбват оцелелите жилища. Черемшанските полеви казаи видели дима и бързо се събрали под ръководството на внука на Лаиш и син на Юсуф Кашански - Сабан и около 2000-ди се врязали в 15 000-дната кипчакска тълпа. Благодарение на това Чура-Коч успял да преведе много кинелци към Симбирската страна, прикривана от юг със стари, но още солидни защитни валове. След загубата на 3000 татари без нищо насреща за плякосване двамата разбойници с ръмжене се понесли към Болгар. Кермекците на сина на Адам – Хараф - съзрели нападателите, пратили гончия във Велики

Болгар и без много да му мислят, по казашки, преградили пътя на татарите. Най-нетърпеливите кипчаци били повалени от залповете на стрелковата пехота зад каруците. Тези отзад започнали да обикалят препятствието, но срещнали конните казаки, които тачели смъртта в боя като най-голямо щастие. Тогава Мурза-Тимур оставил Тагай с 2000 разбойника да овържат хилядата кермекци и проължил по друг път. Край Кюхри се натъкнал на пратения да го посрещне отряд на Азан. Уланите с опълченците - тимерукчилар - около 1500 души се заели за работа хладнокръвно, както и кермекците...

Виещ от ярост, Мурза-Тимур отстъпил към Нукрат. Там пристигнал и Тагай, който едва се спасил от кермекците с половината от своите. На двамата оставали общо 10 000 бойци, но увереността ги напуснала. Внезапно кипчакски патрул заловил Хабдулла, който бягал от Болгар с приближаването на вождовете. Той отказал да отговаря на разбойниците, но избягалите с него разказали за напускането на града от последните му жители. Ободрените кипчаци се засилили към Болгар и намерили там само 500 елхумовци, учителите от медресето, доброволци от града и послушници, които изгаряли от желание да пратят в ада проклетите татари и да заслужат милост от Всевишния за смъртта при защитата на ислямската опора. Половин ден кипчаците овладявали стената, докато не паднал и последният защитник. Нахълталите в града разбойници не намерили нищо ценно и наскелли на парчета всички оцелели, в това число и учителите от медресето, 36 човека. С тях си отишъл и старият обичай да изписват на надгробните паметници хунски думи; оцелелите шейхове от по-рано предпочитали да изписват паметниците на тюркски език. Последният защитник на Велики Болгар, израненият дервиш Шила с думите "нека всички татари да тънат в лайна" се изплюл в брадата на Мурза-Тимур и успокоената му душа отлетяла в света на вечността. Тялото му погребали в Казан до Кавеската кула и почнали да я наричат „Кулата на Шила“. Досадените ногайци решили да съборят Велики Болгар. Тогава в града пристигнал синът на Тахил - Булат, който бил нает с киргизите-оймеки и кара-калпаците на служба на Азан и веднага бил пратен срещу татарите. Новите ногайци, поуплашени от старите ногайци и киргизите, избягали в Кипчакската си степ, а бег Булат бил назначен за губернатор на Велико-Болгарската провинция. В знак на победата над Мурза-Тимур Булат се нарекъл Булат-Тимур. Хабдулла бил освободен и по негово желание с почести изпратен в Кипчак. След това Азан открито обявил независимостта на Булгар от Кипчак, която успешно се откачила от Кук-Орда, както и за съюз с кук-ординските киргизки ханове. Кипчакският данък бил отменен, а четвърт от него бил пренасочен за заплащане на Тимуровата служба и за подаръци на киргизките ханове. Чура-Коч скоро си разчистил сметките с Тагай. Когато Тагай завладял Мухша, кисанците (рязанци) го потърсили за помощ. Заедно смачкали шайката на Тагай, след което Чура-Коч се връзал с разлютените симбирци в Мухша и я ограбил до шушка, като си върнал загубеното с лихвите. Неговата провинция след преселването от Камъш-Самар почнали да наричат Симбирска и Азан му дал званието Симбирски улугбег (губернатор). Тагай скоро събрал нова банда със седалище на река Турсук. В 1637 г. през тия места минал Булат-Тимур, като се насочвал към набега си на Джун (Нижни Новгород?) при отказа на тамошните господари да плащат данък на емира за владееенето на български земи. Тагай разказал на джуните за Булат-Тимур и след атаката им, нанесена на улугбега при разпускането на отряда му за грабеж, го нападнал в гръб. Нещастният Булат-Тимур се озовал в плен на Тагай, отвели го в Сарай и там бил осъден и убит, задето служил на Булгар. Смъртната присъда издал не кипчакският, а вече само сарайски хан, защото тогава Кипчак се разпаднал на няколко враждуващи помежду си орди. Сарайският хан бил сърдит на българите, защото те не пропуснали във Велики Болгар неговия заместник и Адам заявил, че отказва Булгар да плаща данъци на Кипчак...

Синът на Булат - отчаяният Енейтек - събрал разпръснатите се след смъртта на баща му киргизи и отново се върнал на служба при Азан. Емирът, който вече носел и титлата кан,

му присвоил званието хан и му дал част за владееене севера на Планинска България (Таули Булгар, Джебелстан). За да не бъде обиден Енейтек, защото не му връчили губернаторството на Велики Булгар, Азан заповядал да преименуват кара-иделския град Ташли на Булгар. Освен това за охраняване от хана му бил поверен и Тау-Керман, преименуван на Казан-Керман след присвояването на името Нови Булгар на Казан. Изоставения Булгар нарекли с подареното име Гюлистан. Впрочем живеещите в тия градове често ги наричали с предишните техни имена...

В 1369 г. главатарят на Ширската (Донска) орда улубей Мамай заповядал на подчинилите се руски бегове (князе) да заставят Булгар отново да изплаща данъци на Кипчак и да въведат там неговия наместник - хана Мамед-Султан. Джунските бегове заедно с пратеника на Мамай се придвижили към Казан и го обградили, а забавилият се със сбора на войските си московски княз тръгнал след тях. Край Кара-Идел (Волга) Енейтек внезапно атакувал московчаните в гръб и изтръшкар половината от неверниците. Другата половина в пълн безпорядък се добрала до Казан и всяла паника в лагера на джунците (нижни-новгородци). Князът им предприел отстъпление заедно с всички руси по стария Галички път (Новгородски) през Кукджак и по пътя загубил цялата си войска. Казват, че към Нови Булгар тръгнали 80 000 неверници, а само черните ари убили 60 000 от тях. Когато първата част от арите се явила пред емира с натъкнати на копия руски глави, Азан веднага ги превел в категория ак-чирмиши и ги освободил от джизие. Останалите ари, като научили това, си поделили главите по една на човек с цел да получат повече привилегии за народа и така се явили в Казан. Емирът зачислил всички като ак-чирмиши. Така 60 000 ари станали ак-чирмиши и започнали да наричат целия си народ с името чирмиши...

Братът на московския бег и 10 000 джунци попаднали в плен. Като видели случилото се, московският и нижни-новгородският князе се съгласили да плащат данъци на Булгар и допуснали българските наместници в замяна на пленниците. В суматохата Мамед-Султан избягал в Казан и бил приет на служба при емира. Ханът бил миролюбив, той се радвал на тихия живот в казанското укрепление Джукетау - далеч от страшната орда на Мамай.

В 1374 г. джунският бег, поощряван от Мамай, отново отказал да плаща данъци на българите и Азан пратил срещу изменниците Марджан. Марджан бил потомък на Якуб-Елаур. Неговият праядо Аю бил от казаците край река Аю-су, затова го наричали така. През 1311 г. той бил ранен до смърт близо до крепостта си Аксубай докато отбивал опитите на китайското племе монгити да завладее Черемшан. Тогава китаите, дошли от границите с Китай, изтикали от река Урал старите ногаи-каракалпаци и много от тях се преселили в Черемшан и Башкорт, приели исляма и станали българи. Затова и киргизите наричат българите „ногайци“. Друга част от каракалпаците забягнала в киргизките земи, където постепенно се установила край Туранско море. Кипчакските китаи, като завзели част от поречието на Урал, се овесили на вратовете на останалите и се нарекли „ногайци“, защото се бояли да не ги лишат от тая земя. Подмолни и ненаситни били монгитите и тайно се надявали да завладеят цялата ислямска Държава, но били сразени от Аю-бег. За жалост спасителят на каракалпаците умрял в Аксубай от получените рани. Синът му Хусаин също загинал при хан Узбек, докато унищожавал китайските вождове, които отказали да приемат исляма. Бащата на Марджан, синът на Хусаин - Алмъш по време на преселването си заедно с хората от своя район получил земя край река Ашът. Заедно с големия си син, брат на Марджан, Алмъш получил сериозни рани в едно сражение между уланите и арските субаши. След като уланите взели превес и субашите ги чакало клане, Алмъш и синът му излезли на полесражението и опитали да спрат уланите. Много субаши спасили живота си благодарение на тях, а благородният Алмъш и синът му починали от жестоки рани. Марджан наследил от предците си богатирска сила, благородство и нежеланието да се пролива напразно кръв. Въпреки това, че станал най-

богатия феодал, той запазил в отношенията си с казаците духа на приятелство и другарство, те били готови с кимване да изпълнят всяка негова заповед. След взимането на Нижни Новгород Марджан навзел толкова плячка, че се наложило да изпратят флота на емира, за да я прибере. През 1376 г. вече джунците - и то посред зима - тръгнали към Казан, като изпълнявали заповедта на Мамай. Към тях се присъединили и московчани, които водели със себе си отхвърления наместник на емира - Гусман. Гусман бил син на търговеца и суварбаши Салих и леко се справял в Москва със задълженията на наместник по финансовите постъпления и търговията с боброви кожи и кожени палта.

Московчаните (москали, мескеуле) в движение се нахвърлили върху казанските стени, но нашите гръмнали от неизвестните за русите оръдия и неверниците бягали кой накъдето свари. Марджан и казаците му бързо излезли извън града и секли московците до Ягодната гора (Боровинковата). Нижни-новгородците, които с пълно безразличие наблюдавали ставащото от гората по заповед на княза си се сбили с приближилия Марджан. Бегът видял, че не може да ги изкара извън гората и се отдръпнал в града. По следите му джунците и остатъците от московчаните неохотно се доближили до Казан. Много скоро обаче зад тях се появила конницата на Енейтек. Улугбегът тръгнал отначало към Аю-су, за да подпали зимните станове на тамошните немирни татари, но успели да го върнат от пътя накъм столицата. Седем хиляди уруски пехотинци били обкръжени от нашите и се укрили зад каруците; конницата на неверниците се запътила към Биш-Балта и пречела на Енейтек да размаже обсадените. Конницата била наполовина московска и се отличавала с добри бойни качества. Създал я московският княз по български образец веднага след поражението на руската войска през 1369 г. Все пак русите не можели да изкарат дълго в такова положение и войводите им влезли в преговори с нашите, които също не искали още излишни загуби. Нашите предложили русите да платят по ермак за всеки пехотинец, а неверниците се съгласили на откуп, като свалили от сумата 2000 ермака - по един за всеки убит. Накрая нашите приели руските условия и те донесли исканата сума от Нижни Новгород. Енейтек отворил пътя и неверниците почнали да отстъпват под прикритието на конницата си. Жената на Гусман - госпожа Сююм се возела на шейна след сина си, който бил сред московчаните. След похода на Марджан те искали да убият Гусман, но войводата им Джим-Тюряй (Дмитрий) не допуснал убийството. Русите дошли до крепостта Лачик-Уба и освободили Гусман и Сатълмъш - нашия наместник в Нижни Новгород и същевременно главен митничар на емира за Рус. Нашите пък пуснали пленените от Марджан руски войводи Аслан и Уджик. Сююм била толкова доволна от спасяването на сина си, че подарила на Дмитрий боброва шуба. По този повод завистливите войводи го нарекли Бобрин.

Едва нашите преминали Сура-су и руската конница се стоварила върху черните ари като отмъщение за убитите свои през 1369 г. Тя запалила няколко арски селища, обаче се случвало и да потъва в снега, както и да попада на засади. Азан бил силно оскърбен от уруското вероломство и помолил кук-ординския хан Урус - съюзник на емира - да помогне на Булгар да даде урок на неверниците. Урус изпратил по-малкия си брат - хан Арабшах с 4000 киргизи, много от които били каракалпаци-минци и стръвно искали да си разчистят сметките с китайските ногаи. След пристигането си във Велики Болгар Арабшах се помолил заедно с емира в мечета "Исмаилдан" за успеха на джихада, а после започнал войната с неверниците. За начало изгорил самоволно устроените стоянки на монгите из Самара, после преминал към Бургас и изчистил от татари тая част на Държавата. Чура-Коч с удоволствие помогнал на хана да се настани, а след заповедта на емира да се сформира съюзническа войска съединил с киргизкия корпус отряд от 1500 лесни за раздраждане симбирски джигити начело със сина си, бег Ар (Мордвинът). Марджан, който след победата си над Джим-Тюряй бил наричан и Джим-Марджан или Шаймардан, също не изтраял и се присъединил към българо-киргизката войска с 500

казази и дружината си. Самият емир додал към съюзническата войска 2000 черемшанци, които решили с кръвта си в джихада да измият позора на родителите си, отстъпили без бой Устюг на татарите и така да заслужат право на ново преминаване от чермишкото съсловие към разреда на ак-чирмишите. Освен това Азан довел във войската 1000 казази от Енейтек, водени от сина на хана Себерче, който възстановил под името си крепостта на левия бряг на Сура-су. Цялата тази деветхилядна армия народът нарекъл „войска на мюридите“, защото така се нарекли много от бойците в нея. Мюридите изгонили от българската земя джунците (от Нижни Новгород), които проникнали оттатък река Сура; а когато джунските и московските господари тръгнали със 70 000-дна армия към границите на Държавата, ги размазали край река Исрек-су. От русите успели да се спасят един от десетима. След това мюридите разрушили техните крепости между Саин-Идел и Сура-су и така джунските бегове трябвало отново да плащат данъци на Булгар.

Рязанският бег смятал да подкрепи джунците и после бил порядъчно наказан. Мюридите погромили Рязань и заставили жителите му отново да плащат данък на Симбир. Скоро след това Арабшах имал среща с търговци от Джалда (Ялта), която вече наричали и Крим. Те разказали на хана за благоприятните условия на този край за живеене в полето и за изгодата да служиш на ромеите (алтънбаши). Така ханът решил да се пресели в Крим. Азан напразно го уговарял да се откаже, предложил му съвместен поход към Сарай и Дон - но Арабшах проявил присъщата на кипчаците самомнителност и тръгнал с 3000 киргизи към Сакланско море през владенията на Мамай. За преминаването си през Дон ханът предварително преговарял с великия господар, но той пък използвал преговорите с цел да сключи сделка с някои от киргизките вождове.... При преминаването на реката заговорниците плътно обкръжили хана и го убили с няколко удара с кинжал.

Един от тях - Шонкар, който не пожелал да участва в заговора, видял всичко, но съдържал възмущението си. Когато убийците обявили на киргизите за "случайната" смърт на хана в донските води и им предложили да преминат на служба при Мамай, този вожд бил против това. Хората се разделили: две хиляди тръгнали със Шонкар, със заговорниците останали само хиляда.

Мамай се готвел за поход срещу обявилата се против неговата власт Москва и бил доволен даже и на тези хиляда киргизи. Той веднага пратил вождовете им при Азан и те му предали следната лъжа: "Арабшах с цялата си орда се присъедини към Мамай и те съветва да пратиш данъка на кипчакския велик бей и отряд с мускети за наказване на московските бунтовници. В противен случай той обеща да те нападне заедно с цялата мамаева орда." Това известие поразило емира като гръм. Той повикал бега Сабан и му заповядал да тръгне към Дон за присъединяване към Мамай с 2000 черемшанци на Чали-Мохамед, 1000 башкорти, 1000-та буртаси на Гараф и 1000 кашанци, както и да вземат двете оръдия на Ас - ученика на оръдейния майстор Тауфик. На прощаване със сардаря емирът бил откровен: "По-добре да загинете вие, отколкото цялата държава"... Азан не доживял да види завръщането на войската, малко след тръгването на Сабан той починал. Емир станал синът му Би-Омар. Сабан стигнал в Кипчак и слял хората си с 80 000-дната армия на Мамай край развалините на старата крепост Хелек. Преди битката нашите заловили в полето руски войник, облечен в попско расо. Сабан искал да го разпита и да го пусне, защото нашите никога не закачали свещениците, но приближил Мурза-Тимур и убил пленника с копиеето си. Нашите познали разбойника и Гараф го пратил в ада със същия удар с копие. Тогава улубеят взел за заложник Чали-Мохамед и наредил да бъдат атакувани 60 000-те руси и присъединените към тях 10 000 прибалтийци на място, което било твърде неподходящо за целта... Нашите настъпили по дясното крило, с арбалетна стрелба бързо разстроили, после и размазали 10 000 стоящи пред блатото руски пехотинци. Работата се напекла. Конят на Гараф бил убит и той, вече спешен, взел от

един убит арбалета му и поразил руския господар. После се разбрало, че един от московските бояри се облякъл в княжески дрехи и застанал начело на войската, за да не бъде убит. Сабан не спирал да се чуди защо не вижда добрата руска конница. Оказало се, че тя е разположена в засада зад блатото и дърветата край него са подсечени, за да създадат преграда в случай на вражески пробив. Когато руският господар видял загубата на лявото крило, препуснал надалеч с близките си бояри. Намиращите се в засадата го припознали за татарин и съборили отгоре му едно дърво, все пак бегът останал жив.

След като приключили с левия фланг на русите, нашите стигнали до блатото и спрели. Мамай, който следял битката от висок хълм зад войската приел това за страхливост и заповядал на най-добрия си монгитски водач да удари нашите в гръб. Сабан едва успял да развърне войниците и да посрещне китаите със стрели, а после и с мечове в близък бой, иначе би бил размазан в движение от 20 000-те степняци (кърагаи). В това време лявото крило на мамаевата войска, състоящо се от 10 000 кримяни и 7000 антски казаци разсякло десния фланг на русите и с атака отстрани разстроило руския център. Бей Бармак - единствен от от ногайските вождове, с когото нашите се разбирали, се биел със своите срещу московския център и го притиснал и подгонил. Докато преследвал русите, се оказал вляво от гората; войводата на русите Адам-Тюряй (Дмитрий Боброк) изкарал от засадата своята двайсетхилядна конница и му нанесъл съкрушителен удар. Като видял бързата и напразна гибел на повечето от своите, Бармак разгънал оцелелите и ги хвърлил встрани от настървено биещите се един с друг българи и монгити на Джинтел-бей. Кримяните и антите хукнали да бягат на другата страна. Докато летял край биещите се, Бармак извикал с всички сили за пълния си разгром и само това накарало всички да се погрижат за спасяването си. Сабан оставил Гараф да задържа с бургасите си напора на русите и повел бързо останалите към дома. При отстъплението много от нашите отново се сбили с групи ногаи на Джинтел-бей и отчаяно се секли един друг в движение... Гараф удържал русите колкото време било възможно. Адам-Тюряй видял, че се бие срещу българи и извадил срещу тях резервната балтийска конница, а сам с русите тръгнал към хълма. Мамай го видял и избягал...

Ас със двете оръдия, които така и не стреляли нито веднъж, бил изоставен край хълма. Русите искали да го убият, но Адам-Тюряй не разрешил и го взел с оръдията в Москва. Ас научил русите да правят огнестрелни оръдия, като отначало ги наричали по нашему туфанги... Като цяло в това сражение руси и балти се били необикновено жестоко и не вземали пленници. След като Гараф изстрелял всичките си стрели и загубил шести пореден кон, балтийските руси на бег Астей го обкръжили и го наскли на парчета. Същият този Астей настигнал при Дон Чали-Мохамед и когато Чали паднал от коня си, го размазал. Бег Сабан разказвал, че в този злощастен бой е загубил само една трета от войниците си, но по-вероятно е да е говорил само за дружината си. Потомците на Гараф разказвали, че не е загубил една трета от хората си, а по-скоро се е върнал с толкова. В подкрепа на това е Сабановата клетва, че или той, или децата му ще измият тази обида. Един от войниците на Гараф разказал, че господарят видял насън преди боя свети Хабдел-Халик, убит някога от рязанците на това място и му казал: "Утре голямо нещастие очаква българската войска; стани и отведи хората си". Гараф отвърнал, че в рода на Амирите никой никога не е отстъпвал и че не смята да наруши традицията. Тогава Хабдел-Халик му казал, че ще бъде убит; така и станало. Този войник видял как бил убит Гараф, който тръгнал спокойно с изваден меч срещу балтийската лава... Самият войник бил ранен, но се свестил без доспехи през нощта и успял да се отдалечи...

Скоро след Мамаевата война дошла вестта за пристигането от Кипчак от Кук-Орда на хан Тахтамиш. Хан Хабдулла, накаран със заплахи да му служи и задържан насила в Сарай, избягал в Булгар и постъпил на служба при Би-Омар. Емирът го направил

губернатор на Велики Болгар. Скоро след това дошли пратениците на Тахтамиш с предложение към емира да сключи съюз с хана, което Би-Омар приел с радост. Тахтамиш започнал да се титулова хан на Кипчакския и Българския съюз, спрял да се меси в работите на Булгар и да взима данък от Държавата. Мамай опитал да попречи на Тахтамиш да премине Волга, но Бармак преминал към страната на хана и великият бей избягал в Крим със своите бейове-убийци. Там обаче ги очаквал в подготвен отрано капан Шонкар и ги лишил от нечестивите им глави. От признателност Тахтамиш признал на Крим, който досега бил част от Кипчак, правото на автономен бейлик (княжество) и Шонкар станал първи кримски господар. Шонкар си построил дворец в Бахча-Болгар, привикал на своя страна казаците, с тяхна помощ спрял балтите и развил границите на Крим от Дунав до Дон... През 1382 г. московските князе поискали от хана да третира Балин (вече Русь) като съюзник на Кипчак и да изравни правата им с тези на Булгар, което ханът отказал да направи, защото Москва не била ислямска област. Тогава балинците вдигнали бунт и ханът тръгнал да го потушава. Емирът предоставил на хана по негова молба трихилядния отряд на Гарафовия син, бега Буртас, заедно с три оръдия на майстор Раил. Отначало Тохтамиш искал да превземе Москва сам, но не успял и отстъпил. В това време Буртас научил от пленниците за бягството на балинския бег от Москва, като на негово място останал роднината му Астей; доближил с триста казаци една от градските кули и започнал да сипе груби думи и обиди по адрес на Артанеца. Голяма част от отряда му се е разположила в засада край града. Астей видял, че ханът си заминава, решил лично да се разправи с дръзкия бег и излязъл от Москва с хиляда дружинници и казаци, както и с три хиляди балинци (руси). Излязъл през другите две врати, за да отреже евентуалния път на отстъпление на Буртас. Буртас се измъкнал като по чудо и препуснал към мястото на засадата. Астей с 2000 неверници го подгонил и от засада по тях стреляли оръдията на Раил, допълнително ги поразили стрелите и мечовете на бахадирите. След това нашите казаци се хвърлили към вратите, където 2000 неверника се биели с 300 от нашите и погнали врага обратно към града. Раил изтикал оръдията до градския ров и дал няколко изстрела по бягащите към Москва обезумели тълпи и по кулите над вратите. След това Буртас атакувал вратите и ги превзел. Пратеният от него гончия настигнал отиващия към Сарай хан в едно от предградията и с новината за превзетите врати накарал хана да обърне назад. Няколкото часа били трескави за Буртас, защото русите от целия град се опитвали да си върнат кулата и само оръдията на Раил го спасили. Тахтамиш пристигнал точно в момента, когато неверниците вече били до самата кула и от ярост сечели със саби оръдията. Кук-ординските киргизи в движение с отчаяни викове нахълтали в града през вратата на Буртас, избили всички по улиците и го превзели. Ханът обаче не разрешил погром над Москва заради съпротивата ѝ срещу Мамай, поискал от балинските бояри само неизплатения към Кипчак и Болгар данък, а след това напуснал Русь. Раил търсил из Москва баща си, докато не му съобщили с достоверност, че Ас е изведен от града заедно с балинския княз - дотолкова бил ценен като майстор. Русите не успявали да получат качествен метал и Ас трябвало да прави повечето руски оръдия от дърво. Няколко такива били взети от града. Четири от тях отишли при Буртас за емира, ханът прибрал останалите. Раил предлагал на Тохтамиш да замени дървените оръдия с туфанги от желязо, но ханът предпочел дървените оръдия.

Всички тези оръдия попаднали в ръцете на Тимур-Шах - емира на Хорезм при победата му през 1395 г. над Тохтамиш. Властта в Кипчак преминала в ръцете на Идегей, който вероломно убил Бармак и взел жена му насилно. Казват, че майка му била съпруга на обикновен вожд, но Идегей бил заченат от Мурза-Тимур по време на неговото гостуване при вожда, като по китайския обичай прекарал нощта при нея. С това били наясно всички ногайски вождове и не противоречали на Идегей, когато той се хвалел сам с принадлежността си към китайското племе монгити на Мурза-Тимур. Ако трябва да сме

честни, най-забележителното у него били дребният ръст, късите криви крака и разкъсаното от българска стрела ляво ухо по време на Мамаевата война.

Тахтамиш не обърнал внимание на това злодеяние, защото се носел на вълните на могъществото си след усмиряването на Москва. От благодарност за оказаната помощ той омъжил за Би-Омар дъщеря си - прекрасната Гайша, образец на благочестието. Самият хан бил отначало твърде самонадеян и разчитал изцяло на собствените си възможности. Чак след загубата на Ногайската орда той осмислил всичката безполезност на човешките усилия без подкрепата на Всевишния, извършил поклонение във Велики Болгар и обиколил предписания брой пъти минарето "Ел Хум". Край мавзолея на кан Шамгун той изведнъж помолил зет си: "Ако ме призове всемогъщият, нека в моя памет тук да сложат камък с надпис Мохамед Тюркмен - така ме наричаше баща ми. Нека този камък да се смята за мой гроб дори и тялото ми да не е под него. Тялото временно бива облечено от безсмъртната душа, а тя след смъртта ми ще тръгне за съд пред Всевишния оттук. Имам посмъртното право на това - приживе бях хан на Кипчак и Булгар". Би-Омар изтръпнал и доспехите му, облечени по повод на тревожната обстановка, звъннаха. Тахтамиш забелязал това и пояснил: "Миналата нощ ми се яви насън убитият Бармак, за чиято смърт не наказах своевременно кучето Идегей и така отблъснах от себе си верните ми кара-ногайци. Той ми каза, че ме чака същата вероломна смърт и че трябва да посветя остатък от живота си на джихада против татарите и всички други неверници..." След поражението от Тимур-Шах Тахтамиш избягал със семейството си в Казан, но за кратко и в 1395 г. заминал в Крим с киргизите си и отряд български казаци. По пътя си превзел рязанския град Иляс, където някога си почивал Джилки при прехода си към Булгар на гости у тъста си Иляс, башкортски господар... По него време при Би-Омар се явил запъхтян бегът на Нижни Новгород с оплакване от Москва, която му отнела града. Понеже той бил изряден платец към Булгар, а Москва след поражението на Тохтамиш не изпълнявала поетите обещания, емирът заповядал на Енейтек да помогне на обидения. Ханът с мърморене тръгнал да връща Нижни Новгород от русите, но, след като го превзел обратно, по навик ошушкар града до конец...

През 1396 г. в Москва пристигнали посланици от Идегей, които предали заповедта на улубея за нахлуване в пределите на Държавата заедно с татарите и унищожаване родствениците на Тохтамиш, за погром над столицата на независимия Булгар и оказване помощ на ногайците при преминаването на Агидел. Руският княз бил издразнен от набега на Енейтек и изпратил срещу „българите“ флота си с 8000 войници, 30 000 пехота и отлична 12 000-дна конница. Русите тръгнали към Казан, но Енейтек ги нападнал изневиделица край Буратската преправа (място, удобно за преминаване; брод) и ги принудил да променят посоката на придвижване. При това нападение в ранни зори ханът, който загубил всичко 60 конника, погубил 6000 неподготвени, спящи руски пехотинци. Бегът на Балин (Русия) научил за загубата, откачил и заповядал на своите да подпалят цялата Планинска част. Руската конница заедно с оцелелите пехотинци се разгърнала и навлязла навътре в Планинска България. Отначало неверниците взели превес над ханската конница и превзели и разорили Чирмиш-Керман (керман е крепост, укрепление), където се намирал повереният на Енейтек от Азан монетен двор. После русите разгромили и славния Дебър-Казан заедно с втората ханска стоянка Ташли-Болгар. Едновременно с това балинският флот атакувал Казан, но не се решил да щурмува самия град и се задоволил да разори предградието Джукетау. В него русите, които изгубили при вала и огражденията от колове 2000 души, наскрили на късове живеещият там добродушен и незлоблив хан Мохамед-Султан заедно с жените и децата му. Емирът не дал заповед за излизане извън укреплението - очаквал основната руска армия и Ногайската орда да притиснат Казан. Това обаче не се случило.

Послепелите от ярост руски войводи не забелязали, че бойните им сили са прекалено отслабнали. Край Чирмиш-Керман загубите възлизали на 2000 конника и 3000 пехота; при Дебър - 4000 конника и 7000 пехота; до Ташли-Болгар, където на Енейтек помагал и симбирският улугбег Ар-Худжа, син на Чура-Коч - погинали още 6000 конница и 10 000 пехотинци. След Ташли-Болгарското сражение руските офицери разбрали ужасени, че най-добрата им конна армия вече не съществува и се разбързали към речните съдове, които ги чакали на Волга. Корабите превозили към Велики Болгар 10 000-те останали живи пешаци и московският господар, който се намирал на един от тях се осведомил защо не вижда да превозват конницата. Засрамените войводи трябвало да му съобщят за загубата на цялата конница. Князът не повярвал на ушите си; тази конница била символ на руското могъщество, а след като се убедил в истината, завил от ужас към небето и наредил да обесят оцелелите нейни войводи... Идегей вече със своите татари нахлул в Болгар от страната на река Урал. Няколкостотин наши казаци загинали при защитата на гарнизоните Аксубай, Бахта, Булюмар, Нукрат с малките митници и керван-сараите. След изразходване на стрелите оцелелите казаци отстъпили към Устюг и Велики Болгар. Този път целта на проклетия велик господар била Велики Болгар. Той обсадил старата столица и успял да я превземе след месец с поддръжката на руската пехота и салджии... Труповете на враговете в местата на настъплението им стигали до горния край на стената... Разказват, че Идегей предложил на заловения в града хан Хабдула да запази живота му, ако признае неговата власт, а Хабдула гордо отвърнал: "По кръв аз съм Чингизид, а по служба съм български улугбег. Нито едните, нито другите са признавали нечия власт по-високо от своята собствена. Аз видях как две хиляди българи хладнокръвно пратиха в ада пет пъти повече руси и шесткратно повече от твоите табунджии, а после умряха за вярата с радост. Този народ е велик. Всеки, който се изпречи на пътя му, ще бъде превърнат в Каменна Глава от Аллах. Сега желая да умра заедно с последните защитници на този свят град и да получа вечна слава в неговата памет". В беса си Идегей заповядал да затрупат с дърва ранените българи и Хабдула и да ги подпалят. Мястото на кладата народът нарекъл "Горичката на мюсюлманските мъченици". След това великият господар срутил до основи Велики Болгар, където все още стояли здрави керван-сараят „Мен Буляр“, мечетът „Исмаилдан“, „Алтън-мунча“, двореца на емирите „Казъ Йортъ“, десетки гостилници и още 35 храма. Наистина, когато човек влезе в Болгар, удържа трудно сълзите си...

Балинският бег имал още флота си с 6000 салджии и 2000 пехота, а на Идегей му останали 80 000 татари от 100 000-те, с които тръгнал към града. Затова улубеят замислял и поход към Казан, но дошла новината за завладяването на Крим от съюзните войски на Тохтамиш и балтийците, така Идегей се насочил натам. Нашият флот, който пазел преправите на Кама-Идел, преградил пътя назад на руския флот. През блокадата успели да преминат около 2000 неверници, които със загубата на отличната конница и най-добрата част от флота си задълго загубили мощта си. Така завършила Планинската война... Идегей успял да победи Тохтамиш и ханът избягал в Прибалтика. След известно време той отново поел към Кипчак, където хората на великия господар го убили. Нашите казаци, които го придружавали, преминали на служба при балтийските князе и останали да живеят там. Би-Омар разбрал за печалния край на Тохтамишевия поход и се принудил да почне отново да плаща данък на Кипчак. Като наказание за съпротивата улубеят отнел от Булгар значителна част от Черемшан и заселил там всякаква степна сбирщина. Като пример на притока на Донец Северски? - Аскул- той поселил Джинтел бей; на самия Донец Северски(?), наречен още и Бахта в памет на геройската гибел на заставата „Бахта“ пък поселил някой си ханзаде Кулхан. Цялата тази сган по време на нашествията си убивала нашите поклонници, казаци и търговци.

В интерес на истината хан Шадибек, който отначало бил безволева пионка в ръцете на Идегей, опитал да ограничи безчинствата на новите ногайци. С негово позволение Държавата отново възстановила някои крепости с караулни постове, митници и керван-сараи между Волга и Беляя. Отново били вдигнати острите дървени огради на Кермек, Кюхри, Нукрат, Булюмар, Бахта, Нур-Сувар и Буляр. През 1401 г. ханът не позволил на Идегей да нападне Улуг Болгар, след като неговите жители отбили нападението на бея над града и убили брат му Хан-Тимур. През 1407 г. обаче Идегей убил Шадибек, докато той спял в леглото си в базата си Саръкуй на река Урал. Емирът тогава разчитал на помощта на кук-ординците и отново прекъснал всякакви връзки с Кипчак. Кук-ординците го подвели, а пък великият бей не захъснал да се появи от от Саръкуй със 70 000 кипчаци и 50 000 донски кумани. Куманите били карани да се качват по оградите на българските крепости и след като трупове им от двете страни на оградата се изравнявали с нея, той пускал към укреплението своите монгитски главорези. Нашите казаци се биели до смърт и загинали заедно с караулните общо към 6000 души. Пътъом те пратили в ада 30 000 кумани и 10 000 татари, така че Идегей не се решил да шурмува Устюг и тръгнал към Планинската страна. По пътя се погаврил доволно над Болгар, който казаците напуснали по заповед на емира с цел избягване на погром. След като изсякъл свещената гора, той заповядал да натрупат дървата край Казъ Йорта и да запалят и изгорят всички елхумовци за отказа им да го пуснат в двореца. Всички заловени български търговци били обезглавени, а на поклонниците отрязали езиците, защото не искали да славят Идегей. Управата на Велики Болгар начело с Хамид-Батир, който бил син на симбирския губернатор Халикай, била извозена към Планинска България от нашия флот под носа на татарите. Идегей забелязал корабите и прекосил Черемшан през устието й, като искал да навлезе в Симбир, но само загубил още 5000 кумани. Така улубеят заобиколил Симбир от запад и нахлул в окръга на хан Енейтек. Това било съвсем неочаквано за стария хан, клетникът бил заловен в един от аулите си от верния пес на улубея - Кулхан. По заповед на Идегей Кулхан го нарязал на парчета като лъжехан; верният служител на българските емири бил лишен отначало от ръце и крака, после му отсекли и главата. След разбиването на няколко укрепления Идегей предприел настъпление към Бурат. Тогава Би-Омар с болка в сърцето пратил при великия бей посланик да предаде съгласието му отново да плаща данък на Кипчак и казал на подчинените си бегове: "Не трябва да подхвърляме на тези кучета цялата страна!" Русите тогава показали присъщата им злоба - неочаквано нападнали и разбили крепостта Себерче. Кметът на града - синът на Енейтек - бегът Талкиш едва пробил пръстена на московските войници и се заклел да отмъсти на русите за това вероломство. През 1409 г. с разрешението на емира той се присъединил към похода на Идегей към Москва и се опитал да залови руския княз... Нова възможност за отмъщение му била предоставена след второто нашествие на Идегей, когато Москва отново спряла да плаща данък на Болгар и емирът заповядал война за отнемането на Нижни Новгород. През 1411 г. господарите Марджан, Талкъш и синът на Чала-Мохамед Хусаин Ашраф съвместно разбили край Лачик-Уба московските войски, като в сраженията загинал заедно с 20 000 свои войници и руският княз Данило. С името на убития Талкъш нарекъл сина си. За съжаление в битката без време погинал и Раил: след като оръдията му в решаващия момент от схватката обърнали русите на бягаща гъста тълпа, от близката гора изскочили стоящите в засада балинци и съсекли майстора. Неверниците веднага били избити, но това не го върнало от она свят. От този случай нататък издали забрана оръжейни майстори да участват в сраженията... След тази битка, наречена от народа "Оръдейната", Талкъш бил пратен от Марджан и към град Владимир, който бил превзет и разграбен. Нашите обаче трябвало да се връщат назад, защото черемшанските кипчаци внезапно нападнали граничните ни застави и обсадили Устюг. Градът не можело да бъде спасен. Независимо

от храбростта на защитниците 30 000 татари нахлули вътре и погромът бил пълен. Там загинали 700 наши казаци и 4000 граждани... С това чашата на търпението у народа преляла и емирът заповядал на сардарите да се подготвят и в уречения срок да приключат окончателно с изнаглелите татарски псета. Талкъш издирил в земите си и оглавил в Яр Чали 8000 свои, черемшански и башкортски казаци и дружинници. Внукът на Сабан и син на Салман - Мумин и Марджановият син Малмъш се подготвили в своя Лаиш със 7000 български ак-чермиши и дружина; Хамид-Батир разполагал с с 10 000 казаци в Симбир. В уговорения ден на разсъмване българските бахадири настъпили едновременно. Хамид-Батир и Талкъш отрязали пътя за отстъпление на новите ногайци, а вождовете Мумин и Малмъш се врязали в скупчените от уплах татари. Сардарите смятали, че за Мумин и Малмъш ще има най-малко работа, защото монгите в случай на опасност веднага бягали към степта, но ужасът предизвикал объркване у кипчаците и те побягнали към обратната страна. В теснотията се случило такова побоище, че Мумин не бил убит само по чудо. Съвзел се целият в кръв, а наоколо имало цели купчини от бездиханни тела на българи и татари. Бегът се надигнал и поел към дома, като дал обет пред Всевишния, че ако се спаси, ще нарече сина си Мусафир. През пустинята, осеяна с трупове той благополучно стигнал до Кама и наистина нарекъл сина си Мусафир. Останалите бахадири хладнокръвно изклали 20 000-те приклячени нови ногайци, да не би да хрумне на проклетите татари пак да тръгнат към българска земя. На Кулхан, който при първото нашествие избил отряда, защитаващ Бахта, отсекли ръцете и краката и го оставили да умре. Оттогава селото, където станала случката, се нарича Кулхан. Джинтел бей, който се хвалел, че пръв е нахълтал във Велики Болгар и собственоръчно избил 50 ранени казаци на Бургас и Халикай, бил заловен от Хамид-Батир с ласо и така го влачили зад галопиращ кон до смърт. Така вече нямало кой да помага на разбойниците и властта на Идегей в Кипчак паднала...

Глава 3. Войната на четиримата бахадири

Сега ще разкажа за това, как спряха нападенията на една друга шайка разбойници - галисийците (Новгородска област) или ушкуйници... В 1278 г. хан Манкай заповядал на новгородците да завоюват северните земи на Булгар, като им обещал утрояване на данъка от Кипчак. Така новгородците използвали стоварилите се върху нашата Държава тежки бедствия, също и преселването в областта на 500 000 улчии, завзели западната част на провинция Бейсу и издигнали там фортове от дърво. От тия разбойнически гнезда те започнали да нападат и други области на Българския Север. За по-добро противодействие срещу тях емир Халимбек бил принуден да създаде нова провинция в южните земи на Бейсу - Нукрат с център в Колин-Кала. Властта над губернията в западната ѝ част заедно със столицата емирът предал на потомците на Садък и неговите български улчии; иначе Манкай би заставил насила Държавата да предаде провинция Нукрат на русите. Галисийците се оплакали на хана, като твърдели, че емирът го е надхитрил. При идването на ханския посланик-християнин обаче камбаните в града Колин забили и посланикът бил посрещнат с хляб и сол от сина на Садък Ар-Буга - почтен белобрад старец с кръст на шията, който смело излъгал Татарина за своята пълна независимост от Булгар. Новгородските доносници били обвинени в лъжа и убити за радост на Ар-Буга, тъй като те били негови лични врагове, които през 1278 г. му отнели Жукотин, който бил закрепен към Държавата през 1237 г. Вярно е, че посланикът наложил на град Колин (Хлинов) данък като за отделно владение, но това не тревожело нукратските жители, защото данъкът не бил непосилен; от него се приспадал данъкът към Булгар. В действителност кметовете на Колин продължавали да се подчиняват на българския губернатор на Нукрат,

чиято резиденция се базирала в Ар-Балик, но били назначавани от емира...

Обидените новгородци не спирали разбойничеството, но в случай на залавяне на техни хора винаги отричали всякакво свое участие в набезите. След смъртта на Узбек те започнали да се обединяват в групи, защото заграбваните от тях обработени кожи се ценяли високо от франките и алеманите, а след поредицата бедствия се появили много разорени и бедни хора, готови на всичко. Тези банди били наречени ушкуи. Според някои тази дума значела "трите лодки", понеже те атакували от съдове, побиращи екипажа на три български лодки. Нукратските улчии, които се самонаричали и будишлар (батиши, вятчани) произнасяли уч кайек в по-благозвучното за тях ушкой и накрая нашите приели нукратското название. Други твърждали, че тази дума идва от първата им кражба на три овце, или пък от името на окръг Уч Куй по Горна Кама; недалеч от завоя на реката на юг. Този окръг бил завзет от новгородците в 1359 г., след което бил укрепен с десетина форта и превърнат в щабквартира на разбойниците. Там те строели корабите за своите разбойнически набези. Казват, че там живеели около 50 000 новгородчани, като числото не намалявало, защото прииждали все нови и нови. Те имали свои водачи, които избирали сами заедно. Тези водачи не се подчинявали на Новгородските власти, като общували само по търговски поводи с тях - било за хляб, сол, дрехи, желязо, оръжие, бижута... Невъзможно било да ги прогоним. В най-добрия случай нашите успявали да открият и запалят скривалищата им, като после трябвало да се върнат; Държавата не можела да издържа и снабдява големи отряди толкова далеч. Малките били лесни за унищожаване от разбойниците след оттеглянето на големите войски.

Разбойниците ръководел този същият Абрам Васил, който на млади години се заклел в Корана пред Асил повече да не разбойничи. Асил скоро загинал заедно с големия си син при отблъскването на новите ногайци на Мурза-Тимур от Устюг и грабителят се почувствал освободен от обещанието си. След него работата поел Васил - наречен на баща си, който имал странната слабост да не напада града със своето име - Васил-Балик. Василовият син Анбал бил последният прочут водач на ушкойниците... Нападенията на разбойниците станали толкова осезаеми, че емирите поръчали борбата с тях на казаците на беговете Гараф и сина му Буртас, също и на флотските салджии Кудаш и сина му Субаш. Затова тази война нарекли "Войната на четиримата бахадири". Център на военните действия станал Велики Болгар, наричан от казаците просто "Йорт". След като жителите му го напуснали, под охрана от градската стража останали само представители на няколко търговски кантори, членовете на братството "Ел Хум", собствениците на кръчми и керван-сарай, а в Саиновия Двор - кипчакските събирачи на данъци. Все пак в града имало доста хора, защото там спирали нашите на път за Черемшан или от Черемшан по пътя за Симбир; търговци на коне по път към Казан и Чали през Лаиш и роботърговците. На последните войната осигурявала стока в изобилие. Джабраил и наследниците на бахадирите ми разказаха това-онова за събитията в нея и аз ще предам разказа им. Истината я знае само един Аллах...

След паметния разгром на Устюг от Абрам господарят Алип - син на Асил - слязъл през зимата в Уч Куй и изгорил разбойническите свърталища, но след като си тръгнал от окръга разбойниците се върнали на пепелищата и си направили нови жилища. Вярно е, че 15 000 от тях измрели от глад и студ в пушинака, но през лятото станали още повече от преди... В 1366 г. ушкойниците на 200 кораба преплували до Беляя, но кудашевците преградили реката край Кашан и принудили разбойниците да отплуват към Таш-Керман. Там ги очаквал Кудаш. Част от тях били притиснати към брега и била избита от Гараф. След загубата на 500 кораба ушкойниците отплували нагоре по Кара-Идел... (Кама?)

През 1369 г. разбойниците доплували до Велики Болгар на 10 кораба. Кудаш потопил три, а останалите грабители слезли на брега, за да изчакат опасността да отmine. Гараф

обаче бил нащрек и ги изпратил в ада заедно с водача им Абрам... Разядосаните новгородци на следващата година достигали до Велики Болгар на два пъти с по 20 и 30 кораба, но и двата пъти били отблъснати и загубили 25 кораба и 1000 души.

През 1374 г. един новгородски отряд на 70 кораба ограбил няколко руски града и продал пленниците в Казан, друг отряд ограбил Колин (Хльинов) и на 20-те взети оттам кораба продължил към Велики Болгар. Кудаш се намирал край Казан, за да предпази от нападения града, но след спирането на мирната търговия получил нареждане от емира да пропусне разбойниците по тяхна молба към Сарай. Гараф не бил тогава във Велики Болгар; след получаването на новината за придвижването на новгородците откъм Нукрат той останал в Кашан за защита на града, но разбойниците незабелязано минали покрай него през нощта към Йортъ. Тук двата ушкуйски отряда се срещнали и решили да щурмуват светия град. Патрулът от 300 казаци се пригответил за защита, но уплашените татарски, тюркменски и персийски търговци предпочели да съберат парите за откуп.

В това време Кудаш, който нямал особено доверие на разбойниците и се движел зад тях за всеки случай също доплувал към Велики Болгар. Схванал какво се случва и решил да атакува новгородците, макар да разполагал само с 35 кораба и 700 чермиши-салджи. Водач на разбойниците бил някой си Джилки, който в 1360 г. тръгнал от Устюг с половината ушкуйници да си търси късмета към Колин и там го пленил и победил потомъкът на Ар-Буга - кметът Джилки. Кметът го помилвал и от благодарност той взел името му и завел Алип в Уч Куй. След това пътят на разбойника Джилки към леговището на другарите му край Кама бил затворен и той се отправил към Новгород, където събрал собствена шайка... Джилки отгатнал намеренията на Кудаш и оставил 40 кораба да прикриват отстъплението, а с останалите тръгнал към Сарай. По пътя той ограбил, убил и пленил немалко наши търговци, като заграбеното започнал да обменя в Сарай за пиене и скъпоценности. След изгодната за тях търговия новгородците както обикновено се напили и заспали на един от островите, а черните ногайци се промъкнали незабелязани до тях и ги избили до един... Останалите край Велики Болгар разбойници започнали схватка с Кудаш и 20 техни съда успели да пробият нагоре по Кара-Идел. Другите кораби били потопени или пришвартовани към брега, където местният патрул с помощ от пристигналия Гараф без много съпротива пленил екипажа. Заловените били заменени за наши търговци, продадени от новгородци на татарите. През 1378 г. ушкуйниците нападнали Калин, но Анбал - син на Джилки - ги сразил. Оказалият се в плен Абрамов син Васил обещал срещу живота си да плаща данък на Държавата през Колин и да кръсти сина си с името на кмета (тюре - градоначалник). Анбал съжалил разбойника и го пуснал, само че при посещението през 1379 г. в Уч Куй за събиране на данъка, бил вероломно убит. Новгородци и жукотинци на брой 10 000 души нападнали останалия без най-добрите си защитници Колин. Заловили 120 кораба, които Кудаш бил подготвил по-рано за набег към Сарай и отплували към Агидел. Там те се разделили на 2 отряда, като единият щурмувал Устюг, а другият - Кашан. Повечето черемшански казаци били при Гараф, изпратен да накаже ушкуйниците и 220 устюгски и 180 кашански казаци не могли да удържат разбойниците. Новгородците навлезли в двата града и ги погромили. Запалили и пресечките, за да изгонят с дим пречещите им отряди от вътрешния пръстен. За да не изгорят, казаците напуснали Устюг и Кашан. В този момент пристигнал от Таш-Керман Кудаш с 30 кораба, разделил ги на две групи и атакувал разбойниците. В този бой Кудаш загинал заедно с екипажа на 22 от корабите, но новгородците вече нямали кораби. Избягали около 500 от тях, останалите на сушата били пребити от стигналите навреме до Устюг башкортти и ярчалинци на сина на Чали-Мохамед Хусаин и кашанските ак-чирмиши и субаши. Гараф опожарил ушкуйските острови и се върнал. Тая победа напълно заслужено прославила Хусаин. След довършването на разбойниците в Устюг

бегът се пренасочил към Кашан и помогнал работата да бъде приключена бързичко и там. Оттогава звездата на Ашрафидите започнала да се издига все по-високо...

Най-добрите сили на разбойниците били избити, но все още имало тълпа желаещи да забогатеят по лесния начин. В 1391 г. новгородците заедно с ушкуйниците нападнали Хлынов начело с Васил. Син на Анбал, тюрето Арджан се бил за крепостта отчаяно и погубил убиеца на баща си - Васил, но накрая бил принуден да отстъпи. Синът на Махмуд-Султан хан Бек-Дауд, който с баща си получил града и окръга Джура, се отправил с 3000 арски ак-чирмиши и казаци в Нукрат и изхвърлил разбойниците оттам. При стълкновението загинали 5000 новгородци и ушкуйници. Той останал като губернатор с 1000 казаци, но след две години Василевият син Анбал с новгородците отново нападнал Колин (град Хлынов, днес Киров) и пленил Бек-Дауд с 200 казаци. Махмуд-Султан тръгнал да спасява сина си и след боя край града, в който нашите положили в земята 1200 неверници, принудил Анбал да преговаря. Преговорите завършили с това, че добрият хан пуснал разбойниците да си идат в замяна на сина му и казаците. В 1409 г. Анбал с 8000 ушкуйници тръгнал по Агидел от изток, а откъм Нижни Новгород също доплували 5000 сдружени с него новгородци. Когато Анбал видял 80-те кораба на Кудашовия син Субаш, заповядал на своите да слязат на брега край Яр-Чали, а после се престорил на беглец от разбойническия лагер и се предал на внука на Алай и син на Гали-Джура - Еникей и на Субаш. Ушкуйниците се объркали много, а щом Субаш извадил на кораба оръдия и дал няколко залпа, се предали ужасени. След като предал пленниците на дошлия Бургас, Субаш бързо заплувал към новгородците. Те успели да изпепелят Себерче, но край Чибиксар и Биш-Балта нямало плячка и доплували към мястото на вливане на Кара-Идел и Агидел едновременно със Субаш. Салджибашиите отишли на дъното с една трета от новгородците, а останалите отплували към Рус. Край Себерче попаднали в засадата на Марджановия син Малмъш и цялата тълпа поела към ада. Анбал приел исляма и постъпил на служба към Държавата. Бургас пътувал с него през зимата към Уч Куй и изгорил всички тамошни свърталища. Останалите около 30 000 души избягали от хижите си и измрели в горските пуцинаци. На следващата година сардарят отново отишъл до Уч Куй, но видял само пепелища. С гнездото на разбойниците било привършено и новгородците след загубата на най-добрите си войници се примирили...

Глава 4. Азановичи (Асеновци) падат от власт

През 1422 г. емир Би-Омар починал и на българския трон вдигнали сина му от госпожа Айша Гали-бей по прякор Казанчи (казанчии са наричани феодалите, собственици на бейлици или поземлени владения - бел. прев). Новият емир не усетил, че повечето от влиятелните господари са започнали да замислят откъсването си под въздействието на омразния на народа Кипчак, затова пък Ашрафидите били съвсем наясно по въпроса. Те самите се натърпели достатъчно от кипчаците и се стремели да избавят Булгар от ординския данък. Синът на бега Хусаин - Ябък-Мохамед не позволявал в негово присъствие да произнасят думата "татарин". На върха на недоволството през 1427 г. старият Хусаин яхнал коня и край Черемшан унищожил отряд от новите ногайци, които се опитали да се прокраднат на пасбищата на Кичи-Черемшан, без да плащат мито на служителя на укреплението Барма. Белите ногайци се оплакали на Кипчак и сарайският хан заповядал на емира да накаже чалинския бег. Гали-бей се подчинил и така докарал на главата си позор и нещастия. Той наредил на своите заместници да арестуват вече

смъртно болния Хусаин, който пък на свой ред ги изгонил от Черемшан. Мумин - като владетел на Кашански окръг, наречен по-късно Лаишевски, поддържал Хусаин и сина му Ябък-Мохамед. Емирът изпратил срещу град Чали сина на Бек-Дауд - Султан, Мумин му преградил пътя край аула Тахта. В жесток бой Мумин паднал убит, но раненият Султан благоразумно се оттеглил. Той се заклел, че ако оживее, ще нарече сина си Тахта и след като оздравял, изпълнил обещанието си. Аула Тахта почнали да наричат Султан, защото жителите му се гордеели с поражението на хана... Като научил за поражението на Султан, бег Малмъш бил много ядосан и поискал да отвори война срещу Гали-бей. Синът на Мумин - Нусафир му написал, че това ще задълбочи държавния разкол и го посъветвал да излее гнева си срещу неверниците, които отново спрели да плащат данък. Малмъш се учудил на ума на юношата и изпратил към Ростов сина си Хаджи-Баба-бег. Той подчинил околията Мир-Новгород, иззел данъка и го занесъл на емира. Гали-бей се разярил и се развикал: „Ние не можем да изискваме данък от Рус, защото е ханско владение, а ти даже си навлязъл в границите на Кипчак! Ще те окова и ще те пратя в Сарай! Дружината на емира едва успяла да укроти бега и да го окове в желязо. Султан тръгнал да води Хаджи-Баба-бег в Сарай. Старецът Малмъш намерил сили в себе си да яхне коня и, след като се помолил в Болгар, потеглил да пресече пътя на хана. Край река Байраш той нападнал Султан и в ожесточена битка успял да изтръгне от ръцете му младия си син. За спомен от сражението синът на Хаджи-Баба-бек получил името Байраш. Той пък нарекъл сина си Урак - на името на ногайския вожд, когото през 1411 г. сразил прадыдо му... Султан разказал на емира за престъплението на Малмъш. Галибей събрал уланите и решили да се разправят докрай с отдавна пречещия им род на Исмаилдан. Усмехнати зловещо в предвкусане на бъдещото разделяне помежду им на богатите Исмаилданови владения, Арслан, Кабан и другите феодални господари възседнали конете и от двореца на емира тръгнали право към Ашит. Не хванали Малмъш неподготвен, но имали числено превъзходство. В кървавата схватка Малмъш бил смъкнат от коня и почти се претрепал. Синът му го пренесъл в окръг Кукмор, където старецът успял да основе град и скоро починал. Този град на Нукрат-су (Вятка) Хаджи-Баба-бек нарекъл на баща си - Малмъш. По-нататък успял да разшири владенията си чак до Урджум и основал още един град, Шем-Мардан, наречен на дядо му Марджан. След построяването на новия Шем-Мардан старият бил наречен Иске-Йорт. Тези земи били държавни и местните ари плащали данъците си направо към емира. Възрастните хора разказаха как Хаджи-Баба-бек събрал прадыдовците им и обявил: „Аз съм новият ви господар. Тези, които приемат исляма, ще обявя за свои казаци и ще ги обложат с данъци за извън служебното време не по-големи от тия на ак-чермишите, а тези, които упорстват в езичеството - ще превода в разред курмиши“. Мнозинството, разбира се, приели исляма, а една четвърт от крепостните (игенчеи) отказали и станали курмиши. Започнали да се възмущават с надежда за помощ от емира, но Исмаилданови били сурови феодали и бързо се справили с бунтовниците. Емирът също опитал да улови отишлия твърде далече бег и уланите му успели да запалят Шем-Мардан, а после и да тръгнат по следите на отстъпващия към Малмъш метежници. Той обаче устроил засада на цялата сбирщина засада в гората до аула Байлангар и убил доста от тях. Останалите препускали чак до Арча и повече не им се тръгвало срещу Исмаилданови... Старците добавяха още, че всички ари, приели исляма, след две поколения забравили езика си и станали българи, защото бегът дал пари и във всяко селище построили по два-три мечета с училища за обучение на езика и вярата им. След това и езичниците, живеещи сред правоверни, забравили арските наречия...

В 1430 г. бегът на урусите извършил поход срещу Казан, но се заблудил из окръг Кукджак (блатата край река Кокшага) и избягал от войските си с няколко бояри на последните оцелели коне. Неверниците - на брой 27 000 - били съвсем обезсилени от

блуждаенето в горите. Арските чирмиши ги избивали със стотици, щом ги намерели и нямали милост към тях, за да спрат да идват из техните земи. Действително русите от него време насам се страхували да ходят по тия краища. Едва 3000 от тях избегнали гибелта и излезли към българските аули, където ги пожалили и прехвърлили в Казан. Емирът ги продал на хана и вместо благодарност пратил в субашките аули по Алат чиновници да търсят дали няма останали още от тях. Чиновниците с бой накарали субашите да предадат скритите уруси, които поискали да влязат в исляма и емирът продал и тях. Замесените в укриването субашки села Гали-бей превел в разред курмиши и ги раздал на феодалите. Субашите грабнали оръжието и половината от тях отстояли свободата и земите си, а втората половина насила изоставили селищата си и отишла нагоре по реката.

С прекомерното обдаряване на феодалите си емирът забравил, че не угодничеството, а силата е тази, която заставя някой да служи някому. Уланите видели, че емирът не се отличава с прекалено много ум и е станал твърде зависим от тях; престанали да го ценят и да се съобразяват с него. Усетили силата си, Ашрафидите решили да вземат държавната власт под знамето на борбата с неверниците в Кипчак и Рус в името на възстановяването на единен и независим Булгар. През 1431 г. Ябък-Мохамед се провъзгласил за газия и емир на Болгар, а Гали-бей наредил да върнат на Казан старото име Газан. През 1436 г. емирът Ябък-Мохамед се възползвал от разкола на Кипчак и ногайците на трите страни - на хана Улуг-Мохамед, на Кичи-Ахмед и на Саид-Ахмед и пратил посланици при Улуг-Мохамед, от когото получил грамота с признаването на независим Булгар в замяна на плащане данък към ногайците и тюркските ханове, както и издръжката на тюркските ханове с техните мурза (принцове, амир-заде) по време на службата им към Булгар за доброто свързване на Булгар с отличните тюркски земи. Общата сума на данъка не превишавала предишната, плащана постоянно на татарите, била поносима и Ябък-Мохамед с радост приел условията за излизане на Булгар от Кипчакска власт. Грамотата била много ценна, защото според татарския обичай това, което един хан е казал, друг не може да отменя; така указът на хан Улуг-Мохамед, ако и да е бил хан за половин ден, бил валиден за вечни времена и за всички останали татарски ханове. Предвид важността ѝ тя се пазела в Корим-Чали... Разказват, че в чест на посланиците, които я донесли Ябък-Мохамед устроил такъв разкошен пир, че получил прякора Байрам-Гази. Татко казваше, че Улуг-Мохамед ни е дал тая грамота, защото се е нуждаел от нашата помощ... Такава грамота на Булгар даде и хан Саин-Ахмед и получи помощ от нас... Някои ногайски бегове и ханове били настроени враждебно към Държавата, но не можели да направят нищо: Булгар укрепнала, а Кипчак се разпаднала на орди и отслабнала. Улуг-Мохамед, който се опитвал да отнеме сарайския престол от Кичи-Ахмед и враждувал с него, внезапно поел от степите към Нижни Новгород в 1437 г. Ябък-Мохамед веднага му признал владееенето на Кипчак-Ечкебългарския съюз, като се надявал с негова помощ да приключи с Гали-бей и да подчини Кипчак на Булгар. Киргизкият бей Кураиш - потомък на Шонкар, ползващ се с неограниченото доверие на Улуг-Мохамед, уговорил емира-сеид да не воюва с правопоерните, а да търси други начини срещу Гали-бей.

През 1437 г. Улуг-Мохамед по молба на Кураиш поискал от Гали-бей войници за поход срещу разбунтувалата се против него Москва. Гали-бей не могъл да прати никого, защото уланите му отказали да тръгнат на война, а ето, че Ябък-Мохамед изпратил сина си Хабдел-Мумин с казаците на сина на Буртас - Шали. Клетият Буртас заедно с Хамид-Батир се осмелил да възрази срещу разправата с Малмъш и когато емирът повикал и двамата, непредпазливо се явил при него и бил убит. След това Шали преминал от Хамид-Батир на служба при Ябък-Мохамед и оттогава родът Амир служели на

Ашрафидите. Емирът го назначил за сардар на казашкия окръг, който се разполагал между реките Миша и Белая и Шали го нарекъл Ашняхкски окръг - основателят на рода Амир - Субаш - бил вожд на сабанското племе Ашняхк или Азнак. Главната крепост на окръга също нарекли Ашняхк. Скоро остарелият Шали отстъпил сардарския пост на сина си Кичи-Амир и се оттеглил на спокойствие в построената от него крепост Шали. Като курмиши при дядото на Шали - Хараф имало и 500 пленника, взети от дядото от главната квартира на ушкуйниците. При Шали децата им приели исляма и започнали да се смятат за българи. Сардарът ги прекатегоризирал в субаши и те се установили на отделената за тях в окръга земя - до укреплението Баликлъ.

Когато при емир Ябък-Мохамед възникнала нуждата да се съдружи с хана Улуг-Мохамед, той решил да вземе титлата емир-сеид..., която е по-високо от всички земни титли. Сеиди в Булгар станали потомците на светеца Мохамед-Гали бине Мирхуджа; син му Мир-Гали, починал в Казан; синът на Мир-Гали Ядкар, избягал при разгрома на Казан в аула си, откъдето в знак на осъдително отношение повече не излязъл; Ядкаровият син Раджап, който пазел развалините на Нур-Сувар и починал върху тях; синът на Раджап - Исбел-Худжа, пътувал заедно с посолството на Махмуд ибн Гали в Миср (Египет) и също починал в Казан; синовете на Исбел-Худжа - Хамад и Хусаин. Хамад едва успял да избяга в Черемшан от Велики Булгар, когато вътре нахлули неверниците на Идгегей, а синовете му починали като газии (воини на исляма) с мечове в ръце. Хусаин след смъртта на жена си госпожа Чекер, дъщеря на търговеца Салих, заминал в Башкорт и умрял там бездетен в самота... Над гроба му Хамад вдигнал мавзолей, който народът погрешно наричал "Тюрбето на Кул-Гали". Както чичо ми разказа, той нямал синове, а дъщеря му - благочестивата Емряч, майка на Хусаин-Ашраф - била омъжена за Чали-Мохамед. Затова и сеид Хамад, като предчувствал приближаването на края си, решил да благослови за предаването на титлата сеид Хусаин. Хусаин се отказал в полза на новородения си син Ябък-Мохамед и свети Хамад нарекъл младенеца „сеид на Булгар“...

Известно време Ябък-Мохамед не се решавал открито да се нарече сеид, но дошло време за това - и той официално използвал тази си титла в писмото до Улуг-Мохамед...

За тази оказана поддръжка Улуг-Мохамед пратил до Ябък-Мохамед писмо, в което признавал сеида за управител на целия Ечке (вътрешен) Булгар при условието да издържа в Казан хана и потомците му. Това писмо се пазело във Вътрешен Казан... Кураиш съобщил за решението на хана в Казан и феодалите решили собственоръчно да свалят Гали-бей и да признаят властта на сеид-емира... Младият син на Ябък-Мохамед – Хабдел-Мумин, наречен така в памет на Салмановия син Мумин, оправдал възложените му отговорности. При битката с русите край река Нерла даже киргизите потръпнали и избягали, а той останал с казаците на Шали и така повдигнал духа им. Казаците удържали боя, докато Кураиш върнал киргизите на полесражението и така заедно разбили московчаните и пленили княза им. Чичо разказа още как Хабдел-Мумин първи хванал юздите на коня на руския бег, но след това ги дал в ръцете на дошлия Кураиш с думите: "Господине! Ти заслужи тая победа!" След кратко време алчният брат на хана Кара-Якуб заедно със синовете на хана Якуб и Касим вдигнал бунт срещу Улуг-Мохамед. Метежникът превзел Казан и убил дошлия там по заповед на сеид-емира Улуг-Мохамед. След това Кара-Якуб освободил измъчлия се пленен руски велик княз и тръгнал с него към Курмиш. Кураиш и третият син на Улуг-Мохамед - Махмудтек - били потресени от измяната. В Курмиш между тях и злодея станала битка. В разгара на боя Кара-Якуб се хвърлил към Махмудтек с нож, но той изпреварил чичо с няколко смъртоносни удара и препуснал към Симбир с Кураиш и верни нему хиляда киргизи при Хамид-Батир. Веднага пристигнал и Хабдел-Мумин; всички те се разбрали хан Махмудтек с хората си да постъпи на служба при емира-сеид... Отначало Ябък-Мохамед

заръчал на хана да вземе Казан, защото Гали-бей бил пуснат от Кара-Якуб и отново претендирал за властта. Синът на Хамид-Батир - Юсуф и синът на Данила - Аули веднага тръгнали заедно с Махмудтек и Кураиш към Казан. Оръдеен майстор на града бил Раиловият син Урум-Мохамед, артилеристите водел синът на Урум-Мохамед - Мамли. Когато Юсуф приближил към града, те затапили оръдията и залели барута с вода, за да не се пролее по тяхна вина българска кръв. За това нещо научих от Байгар, син на Биктимер и внук на Мамли. Той ми разказа и как Биктимер дълго време нямал синове и той се отчаял, после се оженил за будишката Мариам (проститутка? - име за женско куче днес, бел. прев. - или пък вятичка...) и осиновил децата й Будиш и Пан. За това добро дело Всевишният го възнаградил и първата му жена родила след година сина Байгар. Биктимер обучил Байгар, Будиш и Пан на своя занаят и тримата заедно направили три огромни оръдия с гюлета до човешки пояс. Когато започнали да стрелят, неверниците бягали ужасени далеч от стените на Казан...

От Чалите потеглил към владенията на Гали-бей самият сеид-емир Ябък-Мохамед с казаците на Шали. Те стигнали до земите на съседа на Хаджи-Баба - улана Тимершах, когото търпяли край себе си Исмаилданови за неутралитета му в междуособиците. Тимершах се ползвал с уважението на всички земевладелци и им наредил да се съберат в Нова Арча - центърът на окръга. Когато това било изпълнено, сеидът обявил стремежа си да възстанови Булгар под своя власт и да избави Държавата от кипчакска зависимост. Хаджи-Баба, Мусафир и Тимершах отговорили, че ще се съгласят само в случай, че емирът гарантира неприкосновеността на правата им. Ябък-Мохамед веднага съставил грамота, че ще уважи феодалните им права и всички тръгнали към Казан заедно с Шали през Вътрешен Казан, чието предградие наричали Ар-Кала (Арча-Балик). Край крепостта Биектау вече ги чакали Хабдел-Мумин и Махмудтек, които минали откъм Планинската страна през Болгар и Лаиш. Съвместно всички те се приближили към Казан и Хабдел-Мумин предложил на жителите на сутринта да предадат града, иначе ги чакал страшен щурм. По това време в Казан се намирали Якуб с 500 киргизи и ногайският вожд Килдибек с 2500 конника. Тазикбашите, като видели, че никой в Държавата не поддържа Гали-бей, се свързали с Хабдел-Мумин и пуснали хората му в града. Якуб се затворил заедно с Гали-бей в Югари Керман, а Килдибек - в Бухарския двор. Страхливият Якуб се предал на Хабдел-Мумин и му издал Гали-бей в замяна на свободното си напускане на града. Килдибек побягнал ужасен. Нашите се впуснали в преследване, като избивали татарите безпощадно и ги хвърляли от стръмнините. Само 300 от тях с бея им се спасили благодарение на застъпничеството на Юсуф, току-що достигнал Ногайските врати на града. Нашите се улисали в работата и Гали-бей намислил да избяга в суматохата, но Шали го настигнал и уловил юздите на коня му. Изненадващо емирът го пробол с кинжала си и сардарят, вече умиращ, му върнал удара и го убил. Амир, синът на Шали, откарал баща си в крепостта. Когато на връщане сеид-емирът се отбил в нея и попитал за здравето на сердара си, Амир му отговорил: "Татко се прости спокойно с тленния живот, слава на Аллах, защото отмъсти за баща си".

Глава 5. Булгар при управлението на Ябък-Мохамед и Хабдел-Мумин

След завладяването на града Хабдел-Мумин пуснал Якуб заедно със сина на Гали-бей Айдар в Серкач при Касим и повикал баща си. Ябък-Мохамед заминал за Казан и назначил хана Махмудтек за губернатор на Казанската област. На светските власти от всички страни обявили възстановяването на Българската Държава под всемогъщата власт на сеид-емирите Ашрафиди и заповядали официално да се разговаря със сеидите чрез

светските им слуги - казанските и черемшанските улугбегове. Дворовете на сеидите били организирани в Казан, Ечке Казан, Корим-Чали и Уфа, а Казан получил право на управление от собствена Магистратура. Тази Магистратура получил името „Тюмен“, защото тогава в селищата на Казан се наброявали 10 000 двора. Цялата Държава била разделена на осем губернии - вилаети, илове; от тях само Казанската се управлявала от ханове-наемници, на останалите назначили местни губернатори. Точно казанският велик господар имал най-малко права от всичките. В Казан по време на службата му се отделил малък двор в Югари Керман, който по-късно бил разширен; в областта имал право на няколко малки села от Ханската част на Казански вилает. Ханът можел да съди само в Ханската част на Казанска област. Останалата част на областта се наричала Тарханна и се управлявала от иналите на окръзите - Казански, Джурийски, Алатски, Лаишевски и Субашки или Джебелстански - от тарханите. Начело на Джурийския окръг с първи център укрепението Стари Джури - после Нови Джури - назначавали тархани измежду потомците на хан Султан-Мамет; начело на Казанския окръг били потомците на тархана Кураиш-бей; на Алатския - потомците на тархан Арслан; на Джебелистанския били потомците на Талкъш, започващи от сина му тархан Данил; начело на Лаишевския окръг били потомците на Алтънбек... Освен Казанска област в Държавата имало още седем губернии: Арска, Нукратска, Чали-Черемшан, Симбирска, Ищякка, Агидел и Башкортска губернии.

Улугбегове-губернатори на Арска губерния били потомците на Абдаллах ибн Бащу. Отначало техните владения били разположени във високите части на Хонтурча и Голям Черемшан, като синът на Абдаллах - Буляр и неговият син Салман вече владеели този окръг с център Кюл-Балик.... Потомъкът на Буляр и син на Махмуд - Салман участвал при нападението над кораба на Сип-Булат (Всеволод) и после подслонил бега Якуб-Елаур, който му се предал. Оттогава двата рода били в най-приятелски отношения. Салмановият син Нур-Даулет се оженил за дъщерята на шемахинския търговец Самед, който избягал от татарите, и така назовал сина си Самед. Мохамед ибн Гали бил внук на този Самед. Синът на Мохамед ибн Гали, бег Саман ръководил преброяването на населението на Вътрешна България при емир Азан и тогава получил земя в Арски окръг. Той заедно с другите господари запазил своите предишни владения, като ги ползвал за скотовъдство и ги охранявал със своите казаци. Внукът на Саман и син на Хусеин, бег Нур-Даулет организирал стражата и в Нур-Сувар, като лично посещавал Улуг Болгар и Нур-Сувар, докато лятото пътувал към Кюл-Балик. През 1471 г. той отишъл да изпрати своя син Бахадур в Сарайската война и починал. От негово време потомците на Бащу станали арски губернатори. Те били толкова могъщи, че даже феодалите от рода Арслан търсели приятелството им; Арслановият син Уразмет нарекъл сина си на Бахадировия син Садир и му написал: "Правя го от уважение към теб".

Губернатори на Ищякка област с център Кунгур били потомците на Билемшах - син на ищякския бей Мулдан от сестрата на бега Масгут, сам той баща на тархана Ищяк. Първи поред губернатор от рода станал Абалак, прекарал времето от 1430-1445 г. в затвора на емир Гали-бей по подозрение в подкрепа на Ябък-Мохамед. След Абалак губернатор на Ищякските земи бил синът му Даули, който отблъснал опита на русите да завземат Нукрат-Туба, губернияски център. За спомен той нарекъл сина си Туба. Синът на Амир и внук на Шали - Хамид - му помогнал и оженил сина си Гали за дъщерята на Туба. Внукът на Гали и син на Ал-Ахмед - Туба бил наречен така в чест на името на губернатора Туба. Синът на Туба - Аман-Бак ходил с Ал-Ахмед до Нижни Новгород, но напразно преодолял оградата на поселището Лачик-Уба и неверниците го заловили... Синът на Аман-Бек Саид от мъка се нарекъл Джун-Саид, за да не забравя къде е убит баща му. Саид вече имал син - Ермак...

За губернатори на Агиделския ил (земя, област) назначавани били потомците на тархана Ищяк. Синът на Ищяк - Алтън-бей се сражавал доблестно срещу татарите на Батий при битка край укрепление, което след сражението нарекли Бугулма. Синът на Алтън-бей - Алмат умрял през 1278 г. при защита на преправата край крепостта Башкорт. Синът на Алмат - Шегер загинал при потушаване на въстанието на ногайските вождове срещу кипчакския хан Узбек. Синът на Шегер - Гали пренесъл базата си от Уфа в крепостта Сафар, построена от Алтън-бей и така го нарекли и Сафарлъ Гали. Името Сафар било взето от името на мечета „Сафар“, построен още от Белибей. През 1346 г. Сафарлъ Гали отблъснал от Булярското предградие новите ногайци, а синът му Кадир бил убит от китаите, върнали се от Мамаевската война... Внукът на Кадир и син на Масгут - Надир - участвал в разгрома на белите ногайци, а в 1428 г. бил подло предаден от емира Гали-бей на хана Кичи-Мохамед, при когото го заклали татарите... Синът на Надир - Беркет с помощта на черните ногайци, потомци на Бармак - изгонил от Башкорт белите ногайци и станал първи губернатор на провинция Агидел. Беркет бил убит от русите, които в 1468 г. изгорили Сафар-Балик. След това гверньори на Агиделска губерния били Беркетовият син Мустафа, който разбил неверниците край Кунгур същата година, синът на Мустафа - Сафарлъ Алмат, синът на Сафарлъ Алмат... Синът на Еней-бек - Илче-Беркет сега служи като охрана на керваните и пощальоните по Субашкия път от Казан към Корим-Чали и Ногайския път от Корим-Чали към Ногайската орда...

Губернатори на Башкортската земя, която се разполага между Дима и горните части на Джаик (река Урал) и чийто център е крепостта Мамли-Тюба, били потомците на вожд Бармак. Тази крепост основал на Дима заточеният тук заради "Гарванския бунт" майстор Мамли. Синът на оръдейния майстор Урум-Мохамед - Булат - идвал насам за желязо и за спомен взел името Мамли... Първи от потомците на Бармак на длъжност улугбек на провинция Башкорт бил назначен вождът на черните ногайци Кусюм-Бирде, който помагал на Беркет да изгони от Башкортостан белите ногайци. Кусюм-Бирде бил заловен от русите през 1468 г. при опит да отмъсти за убийството на Беркет. Той устроил засада на пътя на урусите към Агидел, но стражата му заспала и неверниците го заловили спящ... Синът на Кусюм - Мал-Бирде - бил убит в 1480 г. от белите монгити, които се опитвали да завладеят Башкортската земя. Синът на Мал-Бирде - Саид-Ахмед бил убит в Казан през 1521 г. при потушаване метежа на феодалите. Името Саид-Ахмед му дали в чест на хана Саид-Ахмед, страшилище за белите ногайци, и той наистина всявал ужас у татарите. След Саид-Ахмед губернатор на Башкортската земя станал синът му Бегиш, а сега е синът на Бегиш – Алзям-Бирде... Губернаторските задължения на Симбирския ил с център град Симбир били връчени на рода Нарик. Първи Симбирски улугбек станал Юсуф Нарик - син на Хамид-Батир и внук на Халикай... Чура-Коч нарочно организираше града Симбир на един ден път от градското пристанище Симбир Кабак на Идел и това винаги обърквало всевъзможните разбойници, които смятали пристанището за самия град. Докато си изяснят нещата, на валовете край Симбир излизала подготвената стгажа, след което градът ставал просто непристъпен. Владенията на губернията се простирали от Була и Буре Почмага до заставите Саратов и Саричин (Волгоград?), където били пратени буртаските казаки на бега на Азак - потомъкът на сина на Аблас-Хин - бега Арадиш. Потомъка на другия син на Бадри - Буртас Камал, който бил в плен при татарите и откупен от кашанските търговци, срещнах в Тебриз... В числото на благочестивите деяния на Нарикови следва да добавим и поемането на охраната на Улуг Болгар от техните казаки, благодарение на което благочестивият град можел да приеме керваните и поклонниците... В Нукрат се наложило за велики бегове да назначат потомците на Султан-Мамет и сина му Бек-Дауд, защото местните тархани - потомци на Садък, Анбал и Мер-Чура не искали да са подчинени един на друг. Първи губернатор бил синът на Бек-Дауд Даиш-Султан, после синът му Тахта; последен бил синът на Тахта

Кул-Мамет. Ногайската орда била длъжна да контактува със сеид-емирите чрез валиите на Яр-Чали, с което валиите много се гордеели и нерядко се наричали губернатори, а Черемшан за тях бил Яр иле...

Този ред в Булгар на Ашрафидите бил установен от Габдел-Мумин, който бил воден от Всевишния. Отначало той като всички деца на сеиди носел титлата емир, но именно на него като на истински управител на Държавата от превземането на Казан насам пратил своите поздравии благочестивият хан на Кипчак Саид-Ахмед. Ханът опитвал да възстанови Кипчакската Орда и признавал само независимостта на Булгар. Двамата владетели били доста приятелски настроени един към друг и заедно подавили своеволията на белите ногайци, а после обърнали поглед и на Запад. Там Москва, която се подчинила на Крим, започнала да праща там ординския данък и спряла да плаща ростовщината. Нашите обсадили няколко руски градове и уплашеният руски княз започнал пак да плаща ростовския данък. После Габдел-Мумин, наречен от баща си още в детските му години Саф-Теке, заповядал на майсторите Мамли-Булат и Надировия син Беркет да помогнат на хана и да отидат до Москва заедно със неговия сардар Музафар-Шах. Върху Беркет, както и върху останалите господари на Агидел надвиснало задължението да доставят желязо в Казан. За усърдието си в доставките той получил прякора Тимер-Беркет, а брат му нарекли Бакър-Куштан. По време на похода си те усърдно събирали желязо в специално подготвени каруци. После излезли от Сафар-Балик и в Кюл-Балик се присъединили към Мамли-Булат, който взел със себе си едно оръдие. Като се прехвърлил през Волга в устието на Черемшан, Тимер-Булат спрял край Сура-су в Буре Почмага край Буртас и пратил Куштан на разузнаване. До река Купер-су Куштан изненадващо го нападнали куманските татари и го убили. Беркет пристигнал да накаже разбойниците, но тях ги нямало и той се присъединил към Музафар-Шах и тръгнали заедно към Русия. Като преминали край рекичката Стерле, насреща им се появил самият московски княз. Тогава улугбегът Юсуф Нарик решил еднолично да премине през Алатюре-Балик и се устремил към Нижни Новгород. Емирът не го молил за това, но Юсуф го направил, за да отмъсти за гибелта на Куштан. Това движение предизвикало паника в Русия - московският княз помислил, че ако Нарик е пратен от юг към устието на Саин-Идел, значи емирът подготвя удар по Ростов. Князът спешно изпратил към Новгород Нижни конницата на бега Касим, който служел при него, а сам той тръгнал към Ростов. Оставил половината от всичко 80 000 войска да пресече пътя на сардара Саид-Ахмед, но войводата му разбрал за присъствието на българи с оръдия в армията иужасен отпрашил надалеч. Киргизите и нашите наближили Москва, където Мамли-Булат подпалил града с няколко изстрела. Градът изгорял, само каменната цитадела останала здрава, а в нея се затворили без провизии заварените неподготвени и притиснати от пожара московски войводи. Внезапно до ушите на Музафар-Шах стигнала вест за заговор срещу Саид-Ахмед и той заедно с ордата си хукнал да спасява хана... Нашите останали сами и също трябвало спешно да се прибират към дома, защото след заминаването на киргизите московчаните се окопитили и сметнали за нужно да приберат оръдието ни. Тимер-Беркет със сълзи на очите се разделил с обоза си, пълен със събрано желязо; да го защити с 800 агиделски казаци срещу 20 000 надигнали глава руси било рисково начинание...

В Московския пожар изгорели 20 000 от най-добрите руски войници, като цели десет години неверниците идвали на себе си и се държали кротко. Отново почнали да си плащат данъците и отрядите на Саид-Ахмед, воюващи с кримския хан, само ги подплашвали със шумните си преходи близо до границите им. През 1461 г. съюзникът на Булгар Саид-Ахмед починал и московският господар започнал да крои план за мъст срещу Булгар. Ситуацията в Туркестан била благоприятна. Новият киргизки хан Ахмад

смятал да възстанови Кипчак и русите под страх от ново татарско нашествие се съгласили да му плащат откуп и да ходят при него за назначения. Махмудтек, пренебрегвайки емира, също смятал да се признае за зависим от Ахмад. Габдел-Мумин оценил този му ход като опит за метеж и смъкнал хана от длъжността казански губернатор. Нов управител на Казанска област станал синът на Махмудтек - Халил, а Махмудтек, наричан от народа Мамадъш, бил отпратен в изгнание в гарнизона Нукрат-Кама или Керменчук-Кабак и починал там. В негова памет пристанището преименували на Мамадъш. Халил по заповед на емира не просто отказал решително на Ахмад, но и пред очите на втрещения хански посланик смачкал и стъпкал ханското послание. На случилото се бил свидетел пратеникът на кримския хан, който избягвал спречквания с Булгар и се решил да сключи съюз с Държавата против татарите. Когато казанските велики господари начело с Халил в знак на пренебрежение към Ахмад поред оплювали късовете от ахмадовото послание, към тях се присъединил и кримският посланик...

Ахмад-хан разбрал какво се е случило и побеснял. Изпратил към Булгар ногайците на Улакчин. Те обсадили симбирския форт Ширдаг, който се наричал така по името на убития там от кермекците сардар на Бату - Ширдаг, но били сразени от местните жители, симбирците и дошлите на помощ кюлбаликски граждани. По време на боя и преследване на протежение от 300 версти нашите усмъртили пет татарски вожда и 3000 нови ногайци. Тогава руският княз, поощрен от Ахмад, решил да тръгне към Казан, но след известието за загубата на белите монгити и благоразположението, което имал кримският хан към Булгар, за които му предал дошлият от Казан в Нижни Новгород кримски посланик, обърнал страхливо назад... Посланик на кримския хан по това време бил мурза Даулитек. Синът му - тюрето на Азак - мурза Азан избягал по време на нашествието на Ахмад в Крим с 400 души конен отряд в Булгар и се наел на служба при Юсуф. Улугбегът им дал да владеят поземлен участък край Саратау, където основали форта си Даулитек. Едната половина носела казашката служба по границата и съпровождала кервани и пратеници от Даулитек до Крим, а другата имала честта да охранява Улуг Болгар в укреплението, което те построили в празната част на града и го нарекли Азакско, както и задължението да съпровожда керваните от Улуг Болгар до Даулитек... Така разказа Азановият потомък мурза Кучак, чийто баща замина за Крим, а той се върна в Булгар...

В 1466 г. се разразил скандал относно пропускането на руски търговски кораби през Казан към Иран. Емирът обвинил Халил в самоволно нарушаване на закона на Талиб за забрана на преминаване на чужди търговци през Държавата и го пхнал в затвора. Халил запазил главата си само със застъпничеството на Ябък-Мохамед. Емирът не назначил нов губернатор, а повикал Касим на служба. Направил това за втори път. За първата покана на емира, който по този начин се опитвал да върне на държавата Мишарския окръг, дочул руският княз и с богати дарове склонил хана да откаже. Втория път емирът искал да подмами в засада Касим и да приключи с него, понеже Ахмад-хан смятал да го назначи за управник на Казан и даже наричал Българската държава "Казанската орда"... Касим приел предложението на емира за признак на слабост на Държавата и се придвижил към Казан с 40 000-дна руска войска и сина на Гали-бей - Айдар, когото смятал да произведе сеид след овладяването на Булгар. Край Бурат засада очаквала идването на хана, ала нашите побързали да се измъкнат от нея. Касим не успял да премине през Кара-Идел и ужасен избягал в Кан, но половината руси преминали на левия бряг и се оказали обкръжени; предали се по предложение на Айдар. Габдел-Мумин се отнесъл към сина на емира милостиво, дал му имение край Казан и титлата емир. За Казански губернатор емирът поставил Махмудтековия син Ибрахим... Московският княз бил унижен и започнал война с Булгар, като имал одобрението на Ахмад-хан. Един негов войвода се заблудил в Кукджак и избягал от войниците си, след което те загинали. Друг московски войвода, Иван (Ибан в оригинала) се прокраднал като бурлак през нощта към

Казан, запалил предградията и страхливо отплувал по Белая. От дима на пожара се задушил сеидът Ябък-Мохамед. Габдел-Мумин до този момент отказвал да бъде сеид от жал към баща си, но вече трябвало да бъде емир-сеид и кан едновременно... В отговор на вероломното нападение сардарът на салджиите Ике-Имен потопил руските кораби, плуващи по Белая с цел достигане войските на Иван. Синът на Нур-Даулет - Бахадир опожарил града Хусманкатау и разбил руския отряд край Хлинов. Иван се възползвал от заминаването на нашия флот към Хлинов, внезапно пробил към Сафар-Балик и го запалил, след което отплувал по Кама. Синът на Шали - Амир - подгонил Иван със съдовете на Ике-Имен. Войводата разбрал, че няма да може да избяга с войските си и през нощта ги изоставил и избягал с двама слуги в Устюг. На сутринта Ике-Имен настигнал руските кораби и накарал неверниците да слязат на брега и да тръгнат през гората също към Устюг. По пътя от Кама към Устюг Амир преградил пътя на 3000 Иванови воители. Имал всичко 500 казаци, но удържал до пристигането на Бахадир. Дватама се разправили с разбойниците, 200 от тях успели да се спасят в тъмните дебри на гората. За спомен Амир взел и името Бахадир. В 1469 г. наброяваща вече 70 000 души московска армия нахлула в Булгар. Стените на изгорялото предградие Акбикюл не били напълно възстановени и русите успели да влязат вътре и да обсадят Югари Керман и Бухарския Двор на хълма Богилтау. За щастие двете укрепления били свързани със стени и устояли благодарение на хилядата души чалински патрул до пристигането на Амир-Бахадир. Двеста и петдесет казаци от неговите отклонили урусите от Шахри Газан, а след като неверниците видяли малкото на брой кашанци, се нахвърлили върху тях с всички сили и ги обкръжили в укреплението Урман-Елга. Нямамо никаква възможност да бъде защитавана тази точка зад "Арча Къръ" за по-дълго време, за щастие дошли навреме около 5000 воители на Бахадир и сина на Хаджи-Баба - бегът Байраш; 1000 казака на Кураишовия син Кадиш и флотът на Ике-Имен. Руските кораби съгледали българските, изоставили войниците на произвола на съдбата и веднага отплували към Нижни Новгород. Цялата балинска войска била обградена в развалините на Акбикюл. Предвид малобройността си нашите не можели веднага да се разправят с враговете и решили да ги удържат до пристигането на чалинските и симбирските войски. В това време чалинци и симбирци се сражавали с татарите в Черемшан... Ахмад-хан, който горял от желание да отмъсти, заповядал на ногайците да атакуват черемшанските фортове, те обаче предпочели да извикат помощ и да се движат след ханските татари на Сундук-бей. Бейт обсадил Кюл-Балик с 10 000 узбеки и 35 000 бели ногайци, като смятал бързо да си отвори път към Казан. След първия пристъп, при който узбеките загубили 300 души без да постигнат нещо, и при липсата на каквато и да била помощ от ногайците бейовете се скарали и работата се затегнала. Благодарение на препирнята на помощ на гарнизона на укреплението успели да дойдат Тимур-Беркетовият син Мустафа с 2000 агиделци, синът на Кусюм-Берде - Мал-Берде с 3000 башкортти, Юсуфовият син Бак-Арслан с 2000 симбирци и Даниловият син Аули с 2000 казаци от своя Субашки окръг. Станало така, че те поред захождали към укреплението и когато първите встъпвали в бой с татарите и се изморявали, следващите ги сменяли... В тези непрекъснати сблъсъци узбеките загубили 5000 човека, ногайците - 15 000, а нашите - 3000 души. Ногайците видели дебелия край и го обърнали на бяг, след тях побягнали и узбеките. Българските бегове останали доволни и потеглили обратно. Аули побързал да се прибере в Казан, Мал-Берде и Мустафа тръгнали към своите провинции и само Бак-Арслан с 1500 воители преследвал узбеките и ги обстрелвал в гръб. Край Кинел преследването омръзнало на Сундък, той спрял своите и се хвърлил към бея. След яростната схватка нашите загубили 500 казаци, но довършили татарите и пленили Сундък. Бак-Арслан бил смъртно ранен. Синът му, великият господар Алиш искал веднага да убие Сундък; когато той му казал, че смъртта ще бъде истинско облекчение след загубата в боевете на всичките му братя и синове, размислил и

го хвърлил в затвора...

Аули с 1000 конника наближил Казан заедно със сина на улана Арслан и алатски градоначалник тюре Уразмет, както и със сина на феодала Кабан - бегът Якуш, които водели по 1000 отчаяни свои дружинници, като Уразмет имал и 4000 арски чермиши. Следва да кажем, че Арслановият род водел началото си от Балус, а родът на Кабан - от Джакин; господарите от тези два рода не правели път на никого освен на сеидите... Дружинниците им били набирани от курмишките момчета, като от тях възпитавали безжалостни и предани на господаря си слуги, обичащи да воюват повече от всичко. (Ето ги и еничарите, бел. прев). Били отлично подготвени за бой, имали най-доброто въоръжение и получавали всичко, което искали, но животът им зависел от господарската воля...

Феодалът не бил длъжен лично да излиза на война и можел да се откупи с роби, равни по брой на изискваните от него войници. Обикновено били търсени между десет и сто човека, иналите, градоначалниците и тарханите - при война те ставали сардари - давали 500 до 1000 човека. Ако уланите можели да се откупят, от градоначалника се искали истински войници и никой не се интересувал откъде ще бъдат взети. Така всеки управител на област правел по няколко казашки селища и оттам набирал бойци... Видът на уланската конница всял ужас в руския войвода, но той още се надявал флотът да го спаси. Нашите оръдия не го обстрелвали, защото Мамли-Булат пазел гюллетата и барута за руския шурм. Когато край Казан пристигнал с 500 конника Мусафировият син Гали-Гази и в движение атакувал неверниците, майсторът заповядал половината оръдия да обстрелят техния лагер. В боя се включили и останалите... Сражението продължило цял ден и струвало на русите 10 000 войници, нашите загубили 600 конника. Руският войвода все още имал 55 000 души, но те били основно курмишите на руските бояри - храбри, но зле въоръжени и необучени. Така на сутринта към балинския лагер доплувал Ике-Имен и показал на неверниците главата на победения водач на руския флот Глеб. Московският войвода се отчаял и започнал преговори с бега Гали-Гази. Сардарят разрешил на него и още четири руски бега да отплуват към Нижни Новгород, но поискал в замяна цялата им войска... След като пристигнал пратеник от Н. Новгород с тяхното съгласие, цялата войска се предала. Толкова много пленници Държавата никога не била вземала... Гали-Гази бил награден от кана с титла емир, но титлите от награди не ставали наследствени. Русите откупили 5000 пленника, останалите 50 000 били продадени на татарите и кримските ханове или пък взети от уланите и арските чирмиши. Гали-Гази взел цели 3000 от тях. Сто и петдесет подарил на тъста си - себерския хан Туба, останалите заселил в своя Лаишевски окръг и им дал права на курмиши. По-късно с приемането на исляма ги превел в субаши и ги женел за откупени от него арски робини. Арските чирмиши използвали пленниците за най-тежката работа като земеделие, сеч и заготовка на дървен материал, домостроене и вдигане на крепости, ремонт на пътища и мостове; строенето на кораби и лодки не им се удавало. Естествено от такъв живот самите чирмиши бързо умирали, без да оставят поколение, докато за русите тези неща били лесни. Понякога чирмишите обменяли пленниците за пленнички или робини, тъй като нямало достатъчно жени за самите ари. Нашите ги приучили към лек живот чрез продажби и те охотно търгували с момичета, девойки и жени. Да предоставят жените си за пари на гостите въобще не се брояло...

През 1470 г. канът решил да разгроми Сарай и да се заплати с Ахмад-хан за неговите набези срещу Булгар. Използвайки обстоятелството, че ногайците били разлютени на узбеките, злоупотребяващи с властта си над тях, Габдел-Мумин пратил към столицата на Кипчак Аули и Алиш с 3000 ярчалински казаци направо през ногайските станове. Съпровождал ги Сундък-бей, който за труда си получил свобода и малко имение в

Симбир. Освен това канът наредил на нукратския гуверньор Тахта да насочи към Сарай флота на Хлинов с добрите нукратски стрелци. Във флота имало 2000 хлинци и 2000 стрелци. Водели го потомъкът на Садко - Битка и потомъкът на Анбал - Ханикей. Стрелците оглавявал потомък на Мер-Чура, Бака-Даиш. До Сарай те се движели заедно, като до Бел-Имен конницата се движела по десния бряг на Волга, а после преминала на левия. Салджиите първи влезли в Сарай, привлекли вниманието на основните татарски сили и така конницата влязла в града от другия край и го превзела. Татарите изпаднали в паника, защото не очаквали такова нещо и избягали в степта. Нашите загубили 200 салджии, 500 стрелци и 300 конника, но унищожили 5000 от враговете и заграбили несметно богата плячка. Всичко било натоварено на корабите и понеже мястото не стигало за хората, те били качени на заловените татарски коне. По обратния път узбеките и ногайците опитали заедно да преградят пътя на българите край Камъш, но нашите пробили успешно. При това загинали още 500 конника, 100 салджии и 400 стрелци, но нито един кораб със заловените стоки не попаднал обратно при татарите... Когато канът научил за размера на заграбеното, не повярвал и сам излязъл при корабите в Биш-Балта... Голяма част от плячката отишла за възстановяване на казанските укрепления, нова оградна стена и мечети. По-рано стената стигала до Казан-су и така русите успели да я запалят през 1468 г. Сега я отместили от брега, а развалините на крайречната част и кулите там народът нарекъл Иске-Шахар... Сарай повече не бил възстановен. Ахмад-хан се опитал да възроди панаира му в новата си столица, но без успех; така всички търговци били принудени да ходят до Казан... Москва се намирала в твърде затруднено положение, защото в Планинската война изгубила и конницата, и флота си. Когато канът получил вестта за разгрома на нижни-новгородците, веднага заповядал да се подготви поход срещу Рус (Балин) за присъединяване през следващата година на тази твърде обезпокоителна за Държавата област към Булгар. От страх московският княз признал над себе си властта на Ахмад-хан, който заповядал да бъде защитена Рус и да бъдат дадени на княза отлични коне, както и учители по конен бой заедно с необходимото снаряжение за една добра нова руска конница. През 1473 г. 40 000-дна тълпа ак-монгити по заповед на Ахмад-хан нападнали Булгар. Успели да превземат форта Бак-Арслан, но при Богулма ги чакали войските на тримата български губернатори - Мал-Берде, Мустафа и Мамли, които ги победили. Нашите загубили 2000 конника, китаите - 13 000-ди. Пленените разказали, че обезумелият Ахмад-хан насила събрал измежду киргизите най-добрите майстори и 120 000 отлични коня и ги изпратил на руския господар. Тогава канът заповядал на хлиновските жители и Ике-Имен да разбият лагера на Ахмед-хан, което било изпълнено. Ханът тъкмо се канел с узбеките си да нападне Булгар, но след набега на Ике-Имен не се решил да изостави владенията си... Благодарение на ханската помощ московският бег след няколко години възродил 60 000 конница и флот и нападнал Колин (Хлинов), като обсадил града. В случай на успех на Нукратската война Балинецът разчитал да се освободи от Ростовския данък... Вестта за това била доставена бързо - вестносите препускали ден и нощ, така канът успял да изпрати в Нукрат своевременно хан Ибрахим и сина на бега Хаджи-Баба - Байраш. Сардарите се появили край Хлинов неочаквано за обсаждащите го, които се готвели да обядват. Щом видели полумесеците по върховете на червените и зелени знамена на българите, балинците хукнали да бягат. Сготвената храна останала и нашите, които били уморени от дългото препускане, хапнали с удоволствие. Нападение като това не трябвало да остане безнаказано, затова Байраш отскочил до Устюг и разгромил окръга... Балинците узнали за заминаването на хан Ибрахим към Нукрат и организирали нападение над Казан, но били отблъснати. Салджиите на Ике-Имен обградили руските кораби и заставили 8000 нижни-новгородци да стъпят на брега, където батлъкските ари ги довършили. След загубата в Булгар Балинецът решил да отхвърли узбекското иго и предпочел да признае зависимост от

Булгар и да почне пак да си плаща ростовския данък. Когато узбекският хан тръгнал към Москва, Габдел-Мумин собственолично отишъл до границата и стоял край нея, да не би ногайците или Ахмад да замислят нещо лошо относно Държавата. Аули бил пуснат в Кипчакското поле, където той се срещнал с русите и разхвърлял няколко хански обоза. След завръщането си в канския лагер Аули научил, че Габдел-Мумин се почувствал зле и му прилошало на седлото... Притичалите казаци го подхванали да не падне, но той вече бил мъртъв...

Глава 6. Царуването на сеид-емир Саин-Юсуф

Нов сеид с помощта на феодалите станал големият син на кан Бураш, недалновиден и страхлив, но затова пък себелюбив и обидчив управник. През 1478 г., когато Габдел-Мумин изнемощял и за известно време не можел да управлява, властта в Булгар преминала у най-малкия му син Юсуф Ал-Мохамед. Той се явил неочаквано с 4000-ден отряд от чалинските казаци на Амир в Ечке-Казан и арестувал по-големия си брат Бураш, сеид на Арска губерния. При възмушението на останалите земевладелци Юсуф завил, че възлага върху Казанската и Арската провинции данък в размер на ростовския, защото те били отговорни за неплащането на данъка от урусите. Половината от този данък той обещал на ногайските вождове за ненападение срещу Черемшан. След като влязъл в Казан без бой, понеже Ибрахим и Магистратурата не се решили да се противопоставят, Юсуф се обявил за сеид и си лепнал прозвището Саин (Казански). После кан Габдел-Мумин се оправил, отменил нареждането на сина си и го изпратил в Корим-Чали (не е зле да си спомним името на кан Крум, изписва се по същия начин; бел. прев.), но страхът на феодалите пред самоуправството на Саин-Юсуф бил силен. След смъртта на Габдел-Мумин Бураш се обявил по тяхно настояване за сеид-емир веднага... В 1481 г. ак-монгитските вождове нападнали Булгар и обсадили Бак-Арслан, като поискали откуп. Губернаторът Мал-Берде предположил, че за прогонването на 5000 татари ще бъдат достатъчни неговите 2000 башкортски и ударил разбойниците в тил. Оказало се, че след тези 5000 вървят още 30 000 от тях. Клетият Мал-Берде бил смазан от два ногайски гарнизона като клас от диканя. Алиш Нарик гледал от укрепението страшната гибел на башкортския улугбег, но не можел да помогне с нищо. След края на сражението симбирският губернатор излязъл навън с 500-те казаци, които били при него, тъй като се боял от втори щурм. Татарите обаче също били неприятно изненадани от загубите в боя, възлизащи на 6000 конника и обърнали назад с безразличие към празното укрепление. В памет на спасителя си Алиш нарекъл сина си Мал и предал укрепението на новия башкортски губернатор - сина на Мал-Берде - Саид-Ахмед. Бураш-сеид, който бил стреснат от идването на ногайците и освен това искал да поядоса брат си, разпоредил да се изплаща на китаите данък една трета от ростовщината за сметка на Черемшан. Вестта за това разярила Саин-Юсуф. След като съобщил за новия данък на подчинените си бегове, както и на ищякския, агиделския и башкортския губернатори, те също побеснели, а с тях и всички Черемшански народ. На гребена на недоволството Саин-Юсуф се провъзгласил за кан и сеид-емир на Булгар и обещал на ногайците същия по размер данък, но изплащан за сметка на Казанска и Арска област...

В 1482 г. починал казанският губернатор Ибрахим и на негово място сеид Бураш поставил сина му Мохамед-Амин. Другият син на Ибрахим от другата му жена - Илхам - бил недоволен и избягал при сеида Саин-Юсуф в Корим-Чали. Ал-Мохамед усмирил гневния хан и го оженил за дъщерята на Габдел-Мумин - Саулия, а после през зимата на 1484 г. тръгнал с него и чалинската армия към Казан срещу Бураш. С него потеглил и

синът на Мал-Берде, башкортският губернатор Саид-Ахмед. В чалинската армия на сина на Амир - сардаря Хамид имало 4000 казаци, Саид-Ахмед имал 2000 башкорти. Още повече внукът на Дайш-Султан и син на Тахта - Кул-Мамет не се решил да прегради пътя на Саин-Юсуф и го пропуснал през Джурите към Казан, като там съответно настъпила паника. Бураш с двамата родени от една майка братя - хановите Мохамед-Амин и Габдел-Латиф избягал във вътрешен Казан и Саин - Юсуф тържествено влязъл в града. За губернатор на Казанска област назначили Илхам... През 1486 г. Москва отново се подчинила на Бураш и му дала помощ. Бураш заедно с русите и уланите завладял Казан и възстановил губернаторството на Мохамед-Амин. На сеида помогнали тазъкбашите от "Тюмен" - отворили градските врати и уланите изклали хванатите неподготвени чалински гарнизонни войници на Амир. Синът на Амир - Хамид - поискал разрешение от чалинския господар да отмъсти убийството на баща си и с казаците, опълчението на черемшанските субаши и башкортите на Саин-Ахмед в 1487 г. възвърнал Казан. Станало по следния начин: няколко черемшани влезли през Нижни Айдарови врата в състава на ногайския търговски керван и овладяли вратите, след което цялата черемшанска войска влязла в града и дръпнала як пердах на уланите... Истинският убиец на Амир - Кугуш - успял да препусне въвн от града, но баща му Якуш, син на Кабан - попаднал в ръцете на Хамид и бил хладнокръвно убит. Айдаровите врати и пътят, започващ от тях, били наречени Субашки; след убийството на Саин-Юсуф ги преименували на Царските...

Ал-Мохамед влязъл в Казан и отново поставил Илхам за губернатор. Сеид-емирът бил дотолкова възмутен от поведението на уланите, че се заклел да изкорени феодалното земевладеене. Обявил, че превежда всички феодали в разред казаци, а техните курмиши - в разреци чермиши и субаши. Хамид направил няколко разузнавания около Казан, но се натъкнал на повсеместна жестока уланска съпротива и докладвал на сеида за ситуацията. Саин-Юсуф се разтревожил и под охраната на Саин-Ахмед заминал в Черемшан, като оставил Хамид да помага на Илхам... Бураш на свой ред бил обезпокоен от Хамидовата активност и пратил Мохамед-Амин до Москва, за да сключи таен съюз с Балинеца и да поиска помощ при завладяването на Казан. Всичко това хан Хамид трябвало да направи уж по собствено желание и открито, понеже Бураш се боял от огласен съюз с неверниците, които повечето арски феодали не долюбвали твърде... През 1487 г. Мохамед-Амин довел край Казан 120 000-дна руска войска, която Балинецът дал на Бураш в замяна на предаването към Москва на Хлиновски окръг от Нукрат, спиране на ростовския данък и отмяна на правото за безмитна търговия на български търговци в Рус. Към Мохамед-Амин в Планинската страна се присъединили около 2000 опитни кипчакски мурзи от Ханската част на Казанска област начело със съдията си – някой си от Шириновите, а край Казан дошли 5000 улански войници. Хамид имал налични 1000 черемшански казаци, 2000 субашки опълченци и 5000 казански опълченци. Щял да си изпати лошо. Добре, че в града се появил внукът на Хаджи-Баба, синът на Байраш господарят Урак. Този потомък на Елаур изпреварил всичките други улани и с думите "По-добре в Казан да стои Саин-Юсуф, отколкото Русинът" нахлул в града с 2000 от хората си да подкрепи Хамид. Чалинският сердар се успокоил, защото Бураш изкарал всички оръдия от града, а Хамид докарал три свои огнестрела.

Флотът на сина на Ике-Имен - Сюнсел не се намесвал, пазел устието на Агидел. Синът на Данило - Аули - се опитал да прегради пътя на руската конница на Зюя, като смятал, че руската конница е по-слаба от нашата, но московчани се сражавали наравно срещу нашите и бил принуден да отстъпи... След месец безуспешна обсада Бураш се свързал тайно с Илхам и уговорил хана да избяга от града и да постъпи при него на служба. Тазикбашите били привлечени от сеид-емира с обещанието да се запази безмитната търговия на търговците от Държавата в Рус. Рано сутринта казанският улугбек предал

заедно с мурзите си поверените му врати на укрепението и русите влезли в Акбикюл. Ханът се надявал на пощада, но по заповед на Бураш бил предаден на русите и отведен в Москва заедно с жена си Саулия. Ненадеждният улугбег бил хвърлен в затвора и умрял там. Мурзите на хана, към 90 на брой били убити от русите без жал. (Мурзи – принцове, наследници - бел. прев).

Урак и сардарят му се залостили в Югари Керман и Бухар Йорта, като заплашили с оръдейна стрелба влезлите неверници, ако те се опитат да грабят или да атакуват Богилтау. Те се съгласили да предадат Шахри Хазан само на най-честния и безпристрастен син на Нур-Даулет, Бахадир, който се заклел в корана да не пусне русите в Югари Керман. След това двамата, като не криели ненавистта си към неверниците, напуснали града... Мохамед-Амин отново бил назначен за губернатор. Като възпитан от баща си Ибрахим от дете в преданост към Булгар и в поддържащия Държавата ислям той скоро влязъл в конфликт с Бураш заради предаването от вътрешно-казанския сеид на Хлинов към русите като отплата за гибелта на 40 000 от тях при обсадата на Казан в 1487 г. Щом русите наближили Хлинов, сред защитниците на града намерили Урак с 500 казаки и грамота от Мохамед-Амин за защитата на тая българска крепост. За съжаление хлиновци бързо изнемогнали, изпокарали се и повярвали на лъжливите обещания на русите да пощадят града, ако им бъде предаден Урак. Урак бил заставен да излезе от града със снахата на Ханикей - Мариам и 200 жители, които пожелали да останат под властта на Булгар. Когато руският войвода му пресякъл пътя и поискал да му бъдат предадени хлиновските граждани, Урак се изплюл на брадата му. Русинът се избърсал и мълчливо се махнал от пътя му. Бегът се върнал безпрепятствено в своя Шаймардан, а повечето хлиновци разселил в Урджум и Малмъш. Те му строели отлични кораби и отливали неголеми оръдия. Така възстановил тайната търговия с желязо и барут, водена с Устюг през Хлинов, чийто московски войводи били подкупени лесно и евтино. Мариам и сина й Пан приютил синът на оръдейния майстор Мамли-Булат - Биктимер. Той и Мариам имали общи деца: син Будиш и дъщеря Нафиса. От по-старшата си съпруга майсторът имал син Байгара, Байгара имал син Джохан. Биктимер обучил Байгара, Джохан и Будиш в оръжейното дело и те изработили за отбраната на Казан три огромни оръдия. Едното поставили край Арските врати, второто - в Сеидовия двор, а третото - до вратите на Мир-Гали...

Балинският войвода, обиден от Урак, се оплакал на своя велик княз от него, а той на свой ред съобщил на Бураш и така сеидът затаил известно недоволство спрямо Мохамед-Амин и арските му съюзници. Последните, особено бащата на Урак - Байраш - той притискал със службата в Ширското (Донско) поле. Тогава Москва била заплашена от китаите и Балинецът измолил от Бураш да му помогне срещу набезите на новите ногайци. Самият сеид нито веднъж не отишъл до Ширското поле, но писал до Москва как неведнъж се е бил там като неин съюзник. Самият аз видях в братовия си архив грамота от Московеца до Бураш с благодарности за походите му в полето. В действителност към Дон неведнъж ходил бегът Байраш, а в 1941 г. той подчинил ногайците и присъединил към Държавата Саксин с двата Сарая. Оттам за Казан возели отлични тухли... Той гонел седемдесетте и лесно можел да се откаже, но не искал да го обвинят в страхливост и мързел; това го заставило да се заеме с тази трудна задача. Накрая Байраш се изтощил до смърт за радост на Бураш. Обидата, изпитана от Урак за смъртта на баща му сеидът пренасочил към губернатора с твърдението, че е бил принуден да изпраца уланите в полето заради отказа на Мохамед-Амин да му служи. Истината била, че самият Бураш уговарял хана да не отива до Дон поради опасността от нападение над Казан. Сигнало се дотам, че ядосаните улани изцяло отказали поддръжката си на Мохамед-Амин и след нападенията над Казан от подчинените на

Корим-Чали себери и кипчаки на узбекския хан Мамък, а Бураш трябвало да търси помощ от руските войски за защита на Казан. Все пак десет години след вземането в плен на Илхам служещият при Саин-Юсуф Мамък изгонил от Казан Мохамед-Амин и бил назначен от Ал-Мохамед за велик губернатор на две западни провинции - Казанската и Арската. Веднага след това Юсуф наредил на Мамък да превземе Ечке-Казан (вътрешната част) и да приключи с феодалите-улани. Както виждаме, нямало много разлика между двамата сеиди! Урак, който презирал голямата част от вътрешните казанци и Бураш, незабавно му се притекъл на помощ като улан на улана и напълно разбил Мамък. Ханът избягал от Казан и Бураш, който отново овладял града, назначил нов губернатор - Хабдел-Латиф, брат на Мохамед-Амин - като се осланял на неговото послушание... Хабдел-Латиф опасал с нова мощна стена укреплението Кураиш и Ташаякския проход, разделил ги с огради от подострени колове и поместил в слободата внука на Данил и син на Аули - Утяш, а в прохода разположили руски отряд. За казарма на русите той вдигнал голямо здание, което събирало 1500 души. Когато Юсуф отново пратил към Казан наемниците си - този път измежду белите ногайци, тези укрепления били от полза. Китаите пробии укреплението Кураиш и Утяш едва успял да се удържи в мечета "Отуз". После хората нарекли мечета на името му - „Утяшевия“, а бегът пожелвал за него доста пари... Ак-монгитите разчитали бързо да превземат цялата крепост, но при вида на оградата от колове по Ташаякския проход изумлението им било огромно. Русите опрели на оградата трупи и стълби, прескочили я и с ръмжене се хвърлили срещу кипчаците. От страх да не бъдат приквещени между русите и Утяш нападателите избягали безславно. Русите били 5000-ди и всеки от тях се хвалел после, че е убил поне трима ногайци.

Хората, живеещи край големите пътища роптаели срещу грабителските преходи на чуждоземни войски, но нямало какво да се направи; българите на двамата сеиди не искали да се бият един срещу друг. Това бил обичаят, останал от Талиб и рядко някой се решавал да го престъпи... Хабдел-Мумин също не се понравил на Бураш и на главния му поддръжник, сина на бег Тахта - Кул-Мамет. Улугбегът също бързо разбрал, че няма да се задържи дълго в Казан без разрешение на Чалинците и влязъл в тайни преговори с Юсуф. Чрез Кул-Мамет за това научил Бураш и пожелал да смени Хабдел-Латиф с някой от астраханските ханове, но Урак го принудил да назначи за губернатор Мохамед-Амин. Сеидът сметнал, че изгнанието ще направи хана по-сговорчив, но сгрешил. През 1501 г. Мохамед-Амин влязъл в Казан. Урак му оказал почести като на кан, което събудило тревога у Бураш. Обезпокоило го и завръщането от московско изгнание на Илхамовата жена Саулия, дъщеря на Хабдел-Мумин. Майката на госпожа Саулия била лелята на шах Бабур, дъщеря на джагатайския емир от наложницата-узбечка Гюлджихан. От нея Мохамед-Амин имал и син Мохамедяр, известен и като Бу-Юрган... Когато посетил шах Бабур, му припомнил нашата роднинска връзка. В отговор той ме прегърна и ми каза да го наричам вуйчо, с което разпръсна слуховете за своята традиционна суровост... Той одобри стиховете ми, а една моя газела (вид песенен текст от седем двустишия) за скитанията ми далеч от родния Казан, която написах под въздействието на шейх Камал, както и поетичното писмо на татко към брата му Хабдел-Латиф "Къде е силата на родството" извикаха у него сълзи... Много скоро Кул-Мамет донесе на Бураш за тайната ханска клетва за вярност към Саин-Юсуф. Сеидът извикал казанския губернатор в Новия Царски Мечет, наречен "Ал-Мохамед" и го упрекнал в измяна. Мохамед-Амин попитал сеида кой е направил доноса, но сеидът отказал да го назове. На следващия ден ханът обкръжил Сеидов Свор с хората на Урак и отново поискал отговор. Урак и казаците му били известни с липсата на чувства като милост към врага и страх пред него, освен това улугбегът имал Юсуфовото разрешение за арест на бунтовния брат, така че сеидът решил да не предизвиква съдбата и посочил Кул-Мамет. Тъй като неговите владения били в

Казанската земя, ханът веднага потеглил към Джуриите и с помощ от Урак заловил бега. Когато Мохамед-Амин осъдил на смърт доносника, никой не пожелал да стане палач на знатния старец. Само Кугуш преспокойно отделил главата на Кул-Мамет от пълното с пороци тяло, за което получил Джуриите и половината имоти на погубения. Синът на Кул-Мамет - Шехид-Улан основал Новите Джури, а старите, кугушевските, нарекли Иске Джури или Иске Йорт. Преуплашеният ечке (вътрешен) казански сеид се явил при хана и му заявил, че занапред ще му помага наместо да пречи...

Арският губернатор - Бахадировият син Садир и Урак се срещнали с казанския улугбег и му казали следното: "Ние решихме, че Бураш може да бъде полезен на двете области за оправдание на нашия отпор към самонадеяността на сеид Юсуф. Привидно ще се подчиним на Юсуф, но своите дела ще решаваме сами". Мохамед-Юсуф се съгласил с тях и пратил при сеида госпожа Саулия с писмо, в което написал следното: "Велики кане мой Юсуф ал-Мохамед! Признавам теб за единствен управник на Ак Булгар Йорта и отново ще ти плащам данък като твой роб, а за себе си оставям само владееенето на поверената ми от теб Ханска част на Казан иле. В работите на Тарханната част на Казанска и Арска области не смятам да се намесвам, за да не влоша и без това несигурното положение на верния твой роб - улугбега Садир". Госпожа Саулия успяла да уговори брат си, който измежду хората уважавал само нея, да остави мъжа ѝ и Арска област в сегашното им положение. Сеидът заявил: "По-добре в Казан да седи силният ми зет, отколкото някой безхаберник!" Скоро се разбрало, че Кул-Мамет успял да предупреди Балинеца за преминаването на Мохамед-Амин към служба при Юсуф, защото пристигнало послание от московския господар. Развълнуваният Балинец (руски владетел) предложил на Бураш да предприеме мерки против хана и да пропусне, както е обещавал преди, към Астрахан и Персия керван руски търговци. Бураш показал писмото му на Мохамед-Амин. Той не губел лесно самообладание, но се разярил страшно и му заявил: "Ти се унизи докрай пред урусите от страх пред сеида си, а жалкият неверен губернатор, комуто не бих поверил даже и село в своята област е започнал да се възприема като пълновластник на Булгар. Смятам да сложа край на това!"

По това време пристигнал и руският речен конвой с московския посланик Иван. Без да излизат от съдовете, неверниците поискали безпрепятствен пропуск към Астрахан и Персия. В отговор ханът заповядал на Сюнхил да загради Кара-Идел и да залови Иван... Посланикът извикал на помощ своите и 13 000 войника, престорени на търговци, слезли на брега и нападнали казаците. Казаците отстъпили в Ташаякския храм, но търговците се промъкнали вътре. Внукът на Кураиш и син на Кадиш, бегът Агиш едва успял да пресече реката с вързания Иван и хората си през Булак, а мнимите търговци овладяли прохода. Гражданите били силно възмутени и след като се събрали до 15 000 от тях, щурмували Ташаякския проход и обсадили неверниците в Урус Йортъ. След отказа на злоумишлениците да се предадат тълпата полудяла и запалила дома. Побързалият Агиш успял да спаси истинските търговци, но останалите неверници изгорели. Разгневен на Иван, който станал причина за смута, ханът наредил да приковат посланика и свитата му вместо коне към колелото на водоподемника в "Су-Манара". След това сеидът Юсуф заповядал на Мохамед-Амин да накаже неверниците за набега им към Нукрат и му дал в разпореждане внука на Абалак, сина на Мамли-Даули - Туба - владетел на Ищяк заедно с 20 000 наемни ак-монгити и ногайци. Ханът не горял от възторг по въпроса, но нямал друг избор и се отправил към Нижни Новгород. Ищяките и себер-билемите на Туба в дързък и неударжим пристъп, подкрепени от оръдията на Биктимер овладяли Лачик-Уба, след това подсигурили превземането на предградията на Нижни Новгород. Китаите не направили нищичко по въпроса относно битката, но поискали своя дял от плячката. Това довело хана до силен гняв и той заявил, че татарите трябва сами да вземат вътрешната

крепост на града, а за тях да остане каквото намерят в нея. Нашите не тръгнаха да щурмуват тази крепост, понеже в нея нямало нищо освен фъшкиите на защитниците ѝ, но китаите настървено се заизкачвали по високите ѝ стени. Те нямали много опит в превземането на градове и русите бързо ги отблъснали, като успели да убият водача им. След това 3000 стари или черни ногайци, наричани още български печенеги, преминали на служба при хана, а китаите, разярани от неуспеха, се хвърлили срещу нашите. В крайна сметка Биктимер ги прогонил с няколко оръдейни залпа, но няколко от хората на Туба били убити в спречкването с китаите. Губернаторът, който ги мразел, решил да не ги остави ненаказани. Той се придвижил след ак-монгитите, които решили да се върнат в степта, изчакал ги да си направят подслон за нощта и ги изклал докато спят...

На следващата година московските господари насочили към Казан 100 000-дна войска с намерение да завоюват Държавата и да избият народа ѝ. Великият господар Дмитрий (Иджим-Тюрй) доплувал до Казан с 30 000 войници и стоварил 10 000 от тях начело с Шейни-бег... Той трябвало да дочака главната руска рат на беговете Курбат и Балишкай, но му хрумнало сам да превземе Казан, за да не дели победната слава с другите войводи. Урак започнал сражение в Биш-Балта с пехотинците на Шайни-бег, след това се престорил на отстъпващ от страх към града, като целял да подмами неверните в засадата. Русите се хвърлили след него, но след излизането им на Козя поляна пред крепостта в гръб ги ударил от Ягодния лес синът на Аули - бегът Утяш. Заедно със спрелия се пред Казан-су Урак и пристигналия от крепостта Агиш и сина на Кул-Мамет - Шехид-Улан - той лесно размазал 10 000 пехотинци, а Шейни-бек се оказал в затвора на хана. Иджим-Тюрй изплашен отплувал към Бурат и зачакал там руската конница... От по-рано Мохамед-Амин знаел за подготвяното нападение над Казан и поискал помощ от Юсуф. Към сеида отново потеглила Саулия. Тя била прочута с красноречието си и убедила брат си да помогне на мъжа ѝ. Като „новата Алтънчач“ се върнала Саулия в Казан с 8000 чалинци, ярчалинци и агиделци на внука на Тимер-Беркет и син на Мустафа - Алмат. Мохамед-Амин имал 12 000, от тях 5000 служебни татари от Ногаите, Крим и Азов, които обаче не ставали за сражение срещу добра конница. Едновременно с това поради страх от китайски пробив отвъд Волга и съединяване с русите Юсуф пратил 3000 симбирци да превземат Сарайчик през Астрахан. Водел ги синът на симбирския губернатор Алиш - господарят Мал-Нарик. С цел отвлечане на вниманието на ак-монгитите сеидът заповядал на башкортския губернатор Саид-Ахмед да отмъсти на китаите за миналогодишното нападение и той го направил. Всички бели ногаи предусещали лош завършек и пратили 5000 кипчаки начело с вожда Муса към Саричин, наричан още и Къзълтау. Муса обаче решил да премине на страната на Българската Държава. Той завладял Астрахан още в 1502 г. заедно с Мал-Нарик, нашия флот и кримския хан, след което ордата му била обявена за деветата област на Булгар. За български гуверньор на Астрахан тогава бил назначен хан Касим... Макар улугбегът да имал нареждане да не пречи на хан Касим и след преминаването на заплахата да напусне града, старият мошеник избягал с дружината си от 500 човека от страх да не бъде наказан за връзките си с новите ногайци. Тогава Мал-Нарик сложил начело на Астрахан младия хан Кучак-Улан. Аталък на хана (наставник, покровител) станал Муса, а сеид (духовник) станал Шейх-Ахмед, потомък на Махмуд ибн Гали Булгари... Пратените черемшански казаки водел внукът на Мумин и син на Мусафир - Гали-Гази, 60-годишният лаишевски тархан, служещ на Саин-Юсуф от самото начало и водач на всичките му набези срещу Казан. Този път сеидът поръчал на Гали-Гази командването на цялата българска войска. Тарханът заявил на хана при срещата им, че е дошъл за отмъщение срещу урусите за гибелта на една трета от гарнизона на предтечата си Мамай при битката край град Хелек. Предвид на влошеното здравословно състояние на почтения сардар след спешното му пристигане в Казан общото ръководство на войските поел Мохамед-Амин, а

черемшанците оглавил ярчалинският инал Фазил или Васил. Иналът бил потомък на Асил по линия на сина му Алай. Алай имал син Гали-Джура, Гали-Джура имал син Еникей, който пленил Анбал, Еникей имал син Курчак, от него е Габдел-Халик, който станал баща на Васил. Всички те били инали на Яр Чали и пазели територията от Устюг до Ик и от Агидел до Черемшан. Иналът не можел да говори красиво, но не разочаровал хана... Като знаел, че без помощ от симбирците едва ли ще издържи сблъсък с отличната руска конница, Мохамед-Амин разпоредил да уредят капан на неверниците на Арско поле под маската на джиенно празненство... Не пожалил нито шатри, нито завеси, нито талиги с огромни кани вино, разнесени из Арча към (Арско поле). По замисъла на хана нашите трябвало да примамят врага към лагера, където той да се заеме с грабеж и да попадне под ударите на казанския гарнизон и скрития в Арската гора отряд. В горска засада оттатък Арско поле се съгласил да остане Васил с черемшанците, а в града се подготвили Урак и Утяш. За охрана на лагера ханът отделил 2000 кукджакски и батликски ар-чирмиши, както и 5000 служебни кипчаци начело с Агиш, като на Агиш обещал цялото имущество от лагера при победа над русите. Съдията на наемните турки - Булат Ширин, който не се харесвал на Мохамед-Амин, трябвало да пази пътя от Биш-Балта към Арско поле. Като се боял от лош развой на събитията, този бег се отправил към мечета „Мир-Гали“ и след молитва обещал да нарече сина си Мир-Гали и да дари на мечета половината си състояние в случай на благополучно приключване на работите. Така постъпвали и много други собственици на земи... За истинската цел на Джиенния Майдан знаели само ханът, Васил, Утяш, Урак и Агиш; по тая причина Бураш обезпокоен споделил с хана, че смята за неразумно празнуването под заплаха от руско нападение. Мохамед-Амин кратко отговорил, че "Джиенът е по-скъп от победата".

Щом всичко било готово, приближила 70 000-дна руска конница и се събрала с Иджим-Тюряй (Дмитрий). Улубеят пратил сещу града 85 000 ездачи и пехота, а сам той останал с 5000 пехотинеца на кораба. Булат-Ширин излязъл срещу неверните с хилядата си души, но след няколко саблени удара от страх побягнал в Арското поле. Огромна вражеска тълпа начело с Курбат и Балъшкай нахлула след него в лагера и се завързал жесток побой. Убити били всички арски чирмиши и 4000 черни ногайци и татари, Булат изгубил половината си хора. Агиш и Булат с остатъците от отряда се скрили в града и русите станали собственици на лагера. Както и предполагал ханът, те веднага започнали да грабят и пиянстват, малка част от тях последвала Балъшкай при щурма на Арската стена. Биктимер гръмнал по тях с почти всички оръдия от крепостта и трупове на неприятелите достигнали нивото на първия етаж на кулата. Накрая ханът видял леко разслабване на атакуващите и оттеглянето им с цел доограбване на лагера и вдигнал над Арската кула зеленото знаме със сребърен полумесец на дръжката, знамето на Ашрафидите. По този сигнал Васил, Урак и Утяш едновременно атакували лагера от двете му страни. Пияните врагове били обзети от страх и с вопли се разбягали напосоки, без да търсят път. Тогава над кулата Елбеген било вдигнато червено знаме с разпуснати под кълбото ленти - знамето на Казан иле. По този знак от Царския лес на Козе поле излязъл внукът на Аслан и син на Уразмет - Садир с 3000 алатски улани и мурзи (наследниците им). Докато Васил, Урак и Утяш разбивали врага на Арското поле, през същото време Садир тъпчел враговете, които успявали да преминат на десния бряг на Казан-су... Общо в боя на Арско поле и по време на преследването били убити 50 000 руси, още 10 000 потънали в Кабан - къюл (Глиганското блато), река Казанка, Кара-Идел и Булак, а 20 000 били пленени... Бегът Курбат бил разсечен на две от Утяш в лагера, язденият от Балъшкай кон бил убит от оръдейно ядро и го стъпкали неговите войници край Кримски врата. Три хиляди руси се укрепили в Ташаякския проход (или тунел), като спешно вдигнали ограда от каруци и трупи от съборените домове. Само 2000 от тях се добрали до корабите на Иджим-Тюряй и се спасили. Великият княз не могъл да

повярва на разказа за гибелта на войските си и три дни чакал войниците, но те не дошли... Ужасен, той отплавал към Балин със 7000 оцелели. Нашите загубили 14 000 души - 4500 черемшанци, 2000 от хората на Садир, 1000 казака на Урак и Утяш и 6500 защитници на лагера. След големите загуби ханът забранил щурма на Ташаякския проход и наредил на Шейни-бег да уговори русите да се предадат. Той отказал и бил убит. Тогава наредили същото на Иван. Посланикът бил изтощен от въртенето на колелото и с радост приел да изпълни нареждането в замяна на живота си... Русите чули от неговите уста обещанието на Мохамед-Амин да ги пощади и се предали... Тази битка народът запомнил като „Коситбената“, понеже се случила по време на сенокоса и враговете били окосени от сабите на бахадирите като трева... За спомен Мохамед-Амин взел името на победения господар – Иджим-Тюрйяй (Дмитрий). Когато за гибелта на бега и цялата московска конница научил брат му, в яростта си заловил татарина Джилки, към който брат му бил приятелски настроен и го мъчил и изтезавал жестоко. Джилки не преживял мъченията... Посланикът Иван разказал на Мохамед-Амин за стремежите на московските князе да завоюват Държавата и да изкоренят българския народ, тогава разгневеният хан решил да приключи с балинските владетели и да раздели владенията им заедно с Крим и Артан. На кримските ханове, които се обявили за наследници на кипчакските, Мохамед-Амин смятал да даде кипчакската част на Рус – Москва, а към област Артан (Източна Прибалтика) да прикрепи Новгород Велики. Всичко на изток от Москва като незаконно отнето трябвало да бъде върнато на Държавата Булгар. Саин-Юсуф дал разрешение на хана и Мохамед-Амин пратил посланици в Крим и Артан. С предложенията на Казанския губернатор тръгнали Утяш и Шехид-Улан. Кримският хан казал на посланиците следното: „Моят народ е образуван от сместа на българи, кипчаци и туркмени; затова аз ще помогна на Българската Държава, но само със съгласието на Прибалтика“. Ханът нямал голямо доверие на артанците и се боял да не го ударят в гръб, затова искал да ги въвлече в съвместни военни действия...

Артанският емир се съгласил да потегли след месец и не без гордост съобщил на посланиците, че неговите украински руси са потомци на улчии, саклани и българи и че на военна скужба при него има към 40 български бега с 40 000 войници... Утяш сватосал сеида за една артанска княжна с име Мариан и я довел при Саин-Юсуф. На следващата година тя родила на Ал-Мохамед син Ядкар, който после се нарекъл Кул-Ашраф и му дали прозвището Артанец... Артанският емир не успял да се подготви навреме поради противенето на някои бегове, подкупени от Москва; а когато все пак бил готов да воюва, на Държавата били създадени затруднения в Астрахан и по река Урал. Там саксинските българи на Кучак-Улан нападнали без полза Нови Астрахан, където се криел Касим. Саксините, които (да си припомним Саксония!) навремето бягали от Стари Астрахан в търсене на убежище от татарите и наречени кумуки по името на местността Кумух – попаднали в засада и били разбити. Придобилият увереност след победата Касим приел предложеното от ак-монгитските вождове да нападнат заедно Кучак-Улан и тръгнал заедно с китаите към Астрахан. Губернаторът и Муса опитали да отразят атаката, но не успели. Муса бил убит, а Кучак-Улан – пленен. Мал-Нарик трябвало да бяга от Астрахан заедно със сина на Муса – Нух, наричан още и Аталък. След това Касим заедно с монгитите разгромил кумикските българи и нашите джураши... Китаите придобили отново увереност и започнали да застрашават Държавата с война. Придвижването им към Чалап-Керман накарало баща ми да пренасочи там всички казански казаци заедно с мурзите (наследниците на феодалите). В тази обстановка сеидът разпоредил отлагане на похода към Москва при условие да се поднови ростовския данък и Рус да върне старите български земи, които завладейла с кипчакска помощ. Неверният велик княз незабавно се съгласил да склучи вечен мир с Булгар, да плаща данъка и да върне българските земи от Сура-су и Батлък до Джун-Кала (Новгород Нижни). Тези земи и местните българи биват

наричани от останалите маджар или мишар, защото отначало там живеели част от маджарите, отделила се от донските маджари след хазарския набег. В действителност нямало и нужда да бъдат връщани, защото ханът по пътя към Нижни Новгород бездруго ги завладейл... След сключването на мир с Балин (Беларус, Украйна, Рус) доволният кан си лепнал и прозвището „Балин худжа“ и заповядал на Мохамед-Амин да пусне Иван и пленниците от Ташаякския проход в Русия... Що се касае до членовете на посолството и руските търговци, които участвали в нападението над този същия Ташаякски проход канът отбелязал: нали искаха да ходят към Астрахан и Персия, продайте ги там... Продали ги на търговците от тези страни... На пленените балински войници от своя дял Мохамед-Амин разрешил в случай, че приемат исляма да преминат в субашкия разред на кара-мюсюлманите, тоест новообърнатите в правата вяра... Пленниците, решили да останат в своята вяра, ханът зачислил като кара-чирмиши...

Всевишният дарил на Мохамед-Амин любов към Българската земя, мъдрост и военен успех, благодарение на което мирянската му дейност била плодотворна и Държавата ни дълго време се наслаждавала на мир и благоденствие. Дори Юсуф нямало как да не признае това и присвоил на Мохамед-Амин, след Илхам, титлата на братята и децата на сеида – „емир“... Когато навърших тринадесет, татко беше поразен от страшна болест. Това, че ханът против волята си трябваше да ме изпрати заедно с посолството в Персия, я задълбочи; а в Персия прекарах 25 години и по памет започнах да пиша своята „Казанска история“. Благодарение на баща си и леля си нямх нужда от нищо и се ползвах с особеното благоразположение на шаха и мъдреците от обкръжението му... Госпожа Сююм ми помогна да се върна и в своя роден Шахри Булгар си дойдох под името Бу-Юрган с хиляда книги и без пукната пара. Дъщерята на Юсуф, като Зулейха, сгря с огъня на любовта си изстиналата в чужбина моя душа и като откупи цялата ми библиотека, ми даде възможност да живея независимо и без притеснения. Тя ми издейства в Ханската част на Казан иле малко имение, където си почивах с удоволствие от мирските грижи и дописвах историята си... Накрая Сююм-бике ми върна библиотеката като подарък, а аз я подарих на казанския дом на науките „Мохамед-Аламия“, където учех някога. Събраното от мен предадох на имам-хатиба Шейх-Касим с думите: „Поверявам Ви хилядата мои жени и дъщери“. Под „жени“ разбирах книгите на великите разказвачи на ислямския свят, а „дъщери“ ми бяха собствените ми произведения. Шейх-Касим прости волността ми, защото при вида на великите трудове „Очите му се разшириха, ръцете му се затресоха и всичко друго в света загуби своя смисъл...“

Сега мисля, че изгнанието ми произлезе от натиска на сеид Юсуф, който се опасяваше от прехода на бащината ми власт в мои ръце. Като казански губернатор бих могъл да претендирам за власт над цялата страна, понеже бях Ашрафид по майчина линия. По силата на произхода си цял живот бях подозиран в стремеж към власт, макар и да бях съвсем равнодушен към това подобно на Юрган. Загубата на такава възможност не ме огорчи ни най-малко, но бях наскърбен, защото това се случи по чужда, а не по моя воля. От досада тогава дадох обет за безбрачие и така натъжих още по-силно баща си. Когато ми съобщи за необходимостта да отпътувам за Персия, видях, че му е тежко да преживее собственото си и моето унижение. Бедният ми татко така и умря, без да види сина си отново. Бедната ми майчица! Така и не можа да преживее раздялата с мен и угасна скоро след татковата смърт...

Баща ми стана хаджия още през 1482 г. и цял живот после поставяше званието хаджи по-високо от всички мирски титли. Своя хадж извърших, докато бях в Персия и навсякъде срещнах хора, които говореха с уважение за баща ми и нашата Българска Държава. Това ми носеше голяма утеха в чужбината... Татко искаше на връщане от хаджа да се отбие в Хорезм, но персийският шах не му позволи, за да не увлече със себе си

тюркменските племена. Както разбрах впоследствие, опасението му се породило от посланието на Габдел-Мумин към тях, с което ги канел да се преселят в родината си – българската провинция Астрахан и да преминат на българска служба... Румелийският султан предлагал на татко да поеме Крим, чийто ханове след прогласяването на Улуг-Булгарския ханлък през 1437 г. спешно преименуваха Бахча-Болгар в Бахча-Сарай. Татко отказал, защото в Крим намерил най-топло посрещане и помощ при заемането на поста на казански губернатор... Преди смъртта си той предал половината си състояние на братството „Ел-Хум“ и след завръщането си аз постъпих като него, а братята ме избраха за техен предводител... Чичо ми почина преди брат си, макар да беше по-млад от него. Той служеше на московския велик княз, който отказваше да го освободи. Щом разбрал, че Мохамед-Амин се готви да остави казанската губерния на брат си, зловредният Балинец го отровил. Татко беше потресен от новината, здравето му се влоши още по-бързо и скоро се раздели с тленния свят... Вместо татко Саин-Юсуф решил да назначи кипчакския хан Шах-Гали, който служил в Москва в Хан-Керман, като се надявал с негова помощ да присъедини към Държавата и неговите владения. В 1519 г. Шах-Гали се явил в Казан и бил увенчан със скъпоценната шапка на казанските губернатори. Заедно с него Юсуф поканил в Казанска губерния и 3000 кипчакски вождове от Хан-Керман, като разчитал да ги подмами със служба при него, като после да овладее с помощта им Хан-Керман... Освен това сеидът отново започнал да притиска феодалите. Като пренебрегнал закона на Ябък-Мохамед, който дарил на Казанска и Арска области самостоятелност във вътрешните им дела, Саин-Юсуф започнал еднолично да се разпорежда с техните владения. Заповядал да се отнемат поземлените притежания на няколко десетки от тях, а който откажел да се подчини, отивал в затвора и бивал убит. Така загинали синът на Якуш - Кугуш, синът на Уразмет – Садир и няколко други. Владенията им били отнети или съкратени по размер и предадени на чалинските казаци. Волята на сеида изпълнявал с необичайно настървение Шах-Гали, с това заслужил лютата омраза на земевладелците. (Като преводач съм пределно наясно с термините помешчик и поместье, но имам основателни съмнения, че голяма част от читателите няма да са наясно какво означават тези думи :). От страх, че скоро идва и техният ред, арските улани решили отново да се присъединят към властта на враждебния към Чалите Ашрафид. Бураш починал още през 1508 г. и губернаторите на Арска и Казанска области уговорили сина му Мансур да ги поведе. В 1521 г. емир Мансур се обявил за арски и казански сеид и уланите повсеместно въстали срещу Шах-Гали. Сеид Юсуф предусетил опасността от метеж и поискал от московския велик княз хиляда войника, уж за охрана на руските рибари в българските владения. В действителност никой не заплашвал рибарите, а сеидът смятал в случай на феодално въстание да въвлече неверниците на своя страна. Идеята му била успешна, но донякъде. Русите неколкократно участвали в залавянето на недоволни улани. Опълчението на поземлените владетели, водено от Садировия син Саид и Кугушовия син Улан се насочило към Казан, а насреща му излязъл сардарът на сеидовия гарнизон в Казан, синът на Мал-Бирде Саид-Ахмед с 2000 башкорти и 3000 хан-кермански кипчаки. Още в началото на боя почтеният Саид-Ахмед бил поразен от стрела и башкортите избягали от бойното поле. Феодалите размазали хан-керманските татари и с помощ от тазикбашите нахлули в Казан. Русите се укрепиха в двора на московския посланик във форта Кара-Муслим и опитали отбрана, но бег Саид накарал Биктимер да докара оръдие и ядрата разбили оградата. Русите опитали да се спасят с бягство, но били убити до един. Уланите искали да пратят на оня свят и московския посланик Дмитрий (Иджим-Тюрый), но се намесил Мансур и не допуснал ненужно убийство. Вътрешно-казанският сеид не пипнал и Шах-Гали, като го пусал заедно с Дмитрий към Москва. Така емирът спазил българския обичай посланиците да не бъдат закачани, както и да избегне възможната подкрепа на сеида от Москва. Руският велик княз се вбесил заради гибелта на отряда си.

Обвинил за всичко Дмитрий и го измъчвал до смърт. Мансур му пратил 300 прекрасни туркменски коня в пълна екипировка и извинения за гибелта на русите, тогава алчният Балинец се примирил с емира. Под натиска от арските феодали, водени от Бахадировия син Джураш-Садир, Мансур се принудил да назначи за казански губернатор кримския хан Сахиб-Гарай – враг на Москва и Балинецът отново взел страната на чалинския емир. През същата година руските войски преминали границата и завзели Моджар, а Мансур получил и покана от кримския хан заедно да разбият Москва, както предлагал още Мохамед-Амин... Сахиб-Гарай бил ловък в интригите, но безпомощен като военен; същата 1521 г. организира набега над Себер-Кала и искал оттам да се върне в Казан. Виждайки плахостта на улугбега, Саид и Улан сами и въодушевени повели 6000-дна уланска конница и 4000-ден казански полк към победата. Към тях придошли и 2000 симбирски ездачи. Гарнизоните на руските крепости ги изоставяли в ужас при първото известие за приближаване на българските войски и така Саид и Улан без бой превзели Нижни Новгород, Владимир и всички останали уруски градове по пътя си, а край Москва се обединили с кримската конница... Пожарът в московските предградия попречил на нашите да превземат крепостта на ход, а след стихването на огъня дошла заповед от Мансур непременно да се връщат в Казан. Оказва се, че ечке-казанският сеид се боял от удар от страна на Саин-Юсуф. Така Държавата не могла да се възползва от победата си... Тук вече Саин-Юсуф си спомни за мен и реши да ме назначи за Кримски губернатор вместо някой от местните. При тая новина ликувах, защото бях свършено отегчен в Азербайджан, където единственото ми задължение беше да присъствам като „български шахзаде Шейх-Гали“ на приемите на шаха с цел да им придам повече важност. Само че леля, която имаше участие в свалянето на Шейх-Гали и Мансур, разбира се, бяха против моето връщане в Булгар. Леля ми написа в прав текст това, като твърдеше, че ако не я послушам, ще бъда убит в Казан като любимец на сеида. Скоро след това получих богати подаръци от кримския хан, които той ми даде явно по неин съвет и разбрах от какво всъщност се е безпокоила толкова много за мен... Освен това Мансур, който се плашеше от моето самоволно завръщане изпрати на шаха исканите от него оръдия заедно с Биктимеровия син Байгара, като в замяна поиска само да не бъде пускан навън от Азербайджан. Шахът бе толкова доволен от подаръка, че не само изпълни емирската молба, но му прати дрехи, оръжия и доспехи като своите по качество и разкош. Татко също оказа известна помощ на персийския владетел с оръдията и той му прати шатра с изумителна красота... Леля я подари на Мансур, който отначало отказа да я използва, но след получаването на новите персийски дарове възкликнал доволен: „Най-накрая и аз мога да вляза в разкошна персийска шатра, облечен в разкошни персийски доспехи...“

Доловил неумението на Сахиб-Гарай да воюва, Мансур сметна за добре да му забрани походите и да се помири с московския велик княз. Напразно Мал-Нарик му предлагал с решителен удар да си върнат Маджар – емирът не дал и дума да се отваря за това. В 1523 г. Балинецът пратил в Казан посланик с керван търговци и със сладки приказки за желанието на Рус да живее в мир с Казан иле. Тези приказки успали не много далновидния управник и неговия бездарен казански губернатор, а те, разбира се, били лъжливи като всичко, излязло от устите на московските господари. Броени дни след идването на руското посолство московски войски внезапно превзели Себер-Кала и завладяли устието на Сура-су. Казват, че синът на Амир – Хамид умрял от разстройство, като научил позорната новина... Подготовките не били напразни. Ураковият син Исмаил-дан се явил в Казан с 500 казаци, събрал в града голяма тълпа и поискал съответни действия срещу русите. Мансур не искал да се бие с тях за последното парче Маджарска земя, понеже се опасявал от съединението на Москва с Чалинците и все още смятал, че може да се договори с Балинеца. Освен всичко това гневът на арските улани го изплашил още повече и като слязъл от Богилтау при тълпата, заявил: „Питайте за всичко

губернатора, той е виновен!“ Порядъчно напашеният хан искал да пренасочи яростта на хората в друга посока и извикал: „За вероломството на неверниците нека бъдат наказани руските търговци и посланика, защото донесоха лъжи при нас!“ Ослепялата от омраза тълпа навлязла в слабо укрепения Ташаякски проход и напразно убила намиращите се там 300 руски търговци и посланика. Исмаилдан видял, че ханът отвлякъл вниманието на тълпата и превземането на града без нея е невъзможно. Тогава напуснал града.

Едва отминала тая опасност и Сахиб-Гарай обявил казанска губерния за „самостоятелен Казански Йорт“ и после се признал за зависим от Румелийския султан. Саин-Юсуф побеснял, но го възпрели вътрешни затруднения. Работата била там, че с издигането на Шах-Гали за казански губернатор той обидил черемшанските и агиделските казаци, които искали на този пост да издигнат мен – под въздействие на Ураковата пропаганда и те отказали да воюват с метежника Мансур под предлог, че съблюдават закона на Талиб. Напразно сеидът пращал преговарящи до Амир и до внука на Тимер-Беркет и син на Мустафа – Алмат; сардарят и агиделският господар били непреклонни. Башкортският владетел Бегиш – син на Саид-Ахмед – отказвал поход с оправдание от ногайска заплаха, а синът на Мамли – Даули Туба, бивш улугбег на Ищяк, изтъквал уруското застрашаване на Горен Чулман. Ураковият син Исмаилдан бил донякъде доволен от самоуправството на Сахиб-Гарай от омраза към възмутения от това Мансур, макар и като всички Елаури не искал да дава никому и педя българска земя. След всичко това емирът не се решил да действа срещу метежния хан със сила...

Глава 7. Как беше убит кан Юсуф и се възцари Кул-Ашраф

Разбрал, че няма да получи помощ от своите, през 1524 г. сеид-емирът Юсуф се обърнал към Москва с предложение заедно да изгонят наглия хан от Казан. Балинецът се съгласил с удоволствие и насочил към града невиджана войска от 180 000 души. Разбралият за това сеид събрал субашкото опълчение и също тръгнал към Казан. При друга ситуация субашите не биха се съгласили да ги уговорят за такова нещо, но годината била тежка и обещанието на Юсуф да не взима данък от семействата на опълченците принудило 6000 джигити да тръгнат срещу Казан. Исмаилдан, който научил за плановете на сеида също потеглил натам, за да не допуска русите в града в никакъв случай. А синът на Гали-Гази Туба след известни колебания се присъединил към кана с 200 казаци... Сеидът стигнал пръв до града и Сахиб-Герай от страх избягал в Крим. Предвидилият възможността за такъв обрат на събитията Арски губернатор Джураш-Садир пратил сина си в Крим да наеме на служба нов хан. Наели младия племенник на Сахиб – Сафа-Гарай, но синът не се върнал навреме с новия хан в Казан за пристигането на сеида. Юсуф не искал сам да шурмува града и решил да използва силите на руските си съюзници. Докато чакал неверниците той поискал от Мансур да сдаде Казан, за да го спаси от разруха. Така сеид-емирът смятал да се оправдае в случай на погром над Казан. Мансур получил сведения за закъсняването на Сафа-Гарай, съобразил, че няма да успее да удържи града след руска атака и решил да убие Юсуф, като така обърка плановете на съюзниците. С цел да подмами сеида в капан емирът го поканил в града уж за преговори как да стане предаването. Саин-Юсуф лекомислено тръгнал към крепостта, но едва влязъл в Югари Керман през Субашките порти и бил атакуван от наемници на емира и пронизан от кинжала на един ак-монгит. Бегът Туба, който бил редом с кана, довършил с меч убиеца, но сам бил ранен и с окървавеното канско тяло върху коня си се измъкнал от града. Самият Туба бил спасен от внука на себерския хан Туба – хан Убак. Майка на бега била Тубова дъщеря, а баща му бил син на Туба от най-младата му жена Азгар...

(Преводачът си признава, че не може да избистри роднинските връзки в този случай).

Предтеча на този себерец постъпил на служба на Българската Държава по времето на внука на кана Азгар – Анбал и така в знак на уважение към кана взел името на дядото на кана Азгар, като станал български губернатор. От него време името Азгар било прочуто в рода на себерските гуверньори, които после носели титлите емир и хан.

Убак довел от Себер сестра си Маркугаш, която смятали да омъжат за сина на Саин-Юсуф - Ядкар Кул-Ашраф Артан. В нещастен, но съдбовен за него момент той решил да придружи кана при влизането в Казан и бил убит от феодала Казанхан... На мястото на убийството вдигнали гробница на Саин-Юсуф, но народът я нарекъл „Мечетът на Кул-Ашраф“, защото била поръчана от него... Убийството на сеида потресло мнозина, защото такова нещо се случвало за първи път. От мъка Ядкар решил да отложи женитбата си с три години. Развълнуваните казанци обиколили Мансур и свитата му, като им поискали обяснение. Самият емир бил ранен при стълкновението от сина на бега Туба – Япанча и това го спасило от незабавна разправа. Синът му Мамет и синът на Кугуш – Улан, на които се наложило да дават обяснения, излъгали народа, че сеидът е дошъл да хване Сафа-Гарай и да го предаде на русите заедно с Казан, както и че хората на кана първи са нападнали Мансур, който бил против предаването. Народът повярвал и се успокоил.

Ядкар, който научил за събитията, решил да се откаже от съюз с неверниците, за да не опетни името си с подобна клевета. При все това той без колебание набързо се провъзгласил за сеид-емир на Булгар и решил да изчака развързката на бунта недалеч от Казан... Русите вече приближавали, но младият Сафа-Гарай, пазен от Исмаилдан, все пак успял да влезе пръв в Казан. Така Исмаилдан се прославил начаса и бил избран за сардар на войските на трите западни области на Българската Държава. Бегът поддържал искането на земевладелците за огласяване на Мансуровия син Мамет за сеид на Казанска и Арска области, но в замяна ги накарал да признаят като нов Казански гуверньор Сафа-Гарай. След споразумението Исмаилдан принудил младия хан да се обяви за подчинен на сеид Ядкар и да поднови плащането на ногайския данък към Чалите. Това удовлетворило Ядкар. Той дал право на уланите да запазят именията си и се оттеглил в Коръм-Чали с телата на баща си и на Убак. На войската сеид-емирът да не допуска завладяване на Казан от неверните, а на руския княз наредил чрез Исмаилдан да върне армията си назад. В тоя момент дошли русите, разбрали за гибелта на сеида и естествения край на съюза им с него и понечили да се връщат, но московският господар заповядал щурм на Казан и така разкрил вероломните си истински намерения...

Неверниците имали много немски, италиански и полски артилериисти, които бързо определили позицията на най-опасното голямо оръдие и насочили към него всичката огнева мощ. Старият Биктимер ръководил стрелбата и от невнимание бил убит от гюлле... После няколко немци и поляци успели да достигнат през нощта Арската стена и я запалили... Руският войвода се бавел. В тил на неверниците ударили черемшанците и той бил недоволен, че след разпадането на съюза трябвало да се бие сам с подсиления противник. Освен това се боял да не загуби при неуспех конницата и артилериистите, което московският велик господар би сметнал за най-голямо престъпление. И така, войводата не бързал да поддържа самоволния пробив през изгорялата стена на служещите при русите франки. Синът на Биктимер – Байгара – успял да дотика голямото оръдие до Айдар-мунча и с изстрели от него прогонил германците и поляците... А после казанци бързо възстановили обгорелия участък от стената... Ето, дошла заповед от великия княз за щурм на Казан и войводата бил принуден да започне подготовката за него. Сто хиляди неверници приближили стените... За негова радост скоро получил известие, че флотата на Сьонгилевия син Аймат и чирмишите на Агишевия син Мал-Берде са разбили руския флот и кервана с продоволствия за Кара-Идел, така сардарът на

неверниците веднага отменил шурма и продължил далеч по-безопасната обсада. Още повече, феодалното опълчение успяло да въвлече в сражение руската конница и да погуби по-добрата ѝ част... Така след новината за придвижването към Казан на черемшанската армия во главе със самия Ядкар, завърнал се при войската си, войводата с облекчение в сърцето отстъпил. Действително – загубите на Балинския владетел, възлизащи на 30 000 души при Кара-Идел, 60 000 руси и 2000 франки при обсадата на града по време на съгласуваните излизания на казанци от града и нападенията на Исмаилдан и Агиш от Арския лес, били лесно прежалени от него, защото запазил конницата и чуждестранните артилеристи. Ето ги и нашите загуби: Утяш и сражавалите се на Зюя и Кара-Идел половината чалински субаши оставили в земята 7000 бойци, Исмаилдан и Агиш – 2000 субаши, 200 казаци, както и 3000 кипчаци и кримчани; Мамиш-Бирде загубил 4000 арски чирмиши, 90 мурзи и 800 техни хора; казанци се простили с 1000 казаци и 5000 опълчение или общо 23 000 човека... От знатните родове умрял Агиш от раните си и Шехид-Улан. Казват, че от мирното простолюдие русите избили към 300 000 души...

След заминаването на русите зарадваните казаци ги обсипали с присмех, а зарадваните хора от близките селища устроили джиен със жертви на Тангра по случай избавянето от невиджаната беда. Пет хиляди търговци, скрили се в Бухар Йорта, разгънали стоките си и започнали здрава търговия. Всички, особено младите, се веселили и танцували като замаяни от вино. Мариам, която се славела като магьосница, се качила на стената и започнала да оплаква убития си мъж и да проклена русите. Късала косите и дрехите си, драскала си лицето... Видимо, хората се бояли от нея не без причина – мор налегнал отстъпващата руска армия и казват, че от черна болест богу дух предали 20 000 неверници... Освен радостта от победата на всички, които загубили близки хора в тази война радост носели разказите за доблестта на българските бахадири. Така за младия Мамиш-Берде разказвали как отначало възвърнал от русите Себер-Кала, а след това доближил Сундир и намерил кервана с обоза под охраната на руския флот. Неверниците спели безгрижно, защото смятали, че този окръг е вече техен... Бегът в движение атакувал балинците и убил 10 000 от тях. След като воините му се изморили да въртят мечовете си и започнали да се оттеглят, дошъл Утяш и от засада убил още 7000 противника. Три хиляди се опитали да избягат с корабите, но Алат излязъл насреща им от Алат-су и ги потопил... При обсадата се отличил Аталък, смятан за най-добрия български пехливан. Разказват, че на сабантуя на Царска поляна той победил в борчески двубой самия Аман-Бак, внук на Мамли-Даули и син на Туба, който бил считан за непобедим борец... На бойните джиенни състезания на Козя поляна Аталък с първата си стрела поразил козел, вързан на напречната греда на вратата – на разстояние около километър (преводачът смята това за абсолютно невъзможно, имам някаква представа от стрелба с лък и арбалет) и никой след него не успял да повтори изстрела. Особено харесван от бега бил дуелът с копия, където равен му бил само Исмаилдан... Когато в стената се отворил пробив и Байгара още не бил дошъл с оръдията, Аталък сам излязъл срещу стотици франки и с първата стрела уцелил водача им. Франките се изплашили и на хиляда руски конници било поръчано да изнесат тялото му. Аталък излязъл насреща им и с точни изстрели ги обърнал в бягство. Тогава русите пратили още хиляда души и му предложили рицарска схватка с копия с техния непобедим богатир. Аталък се съгласил и при сблъсъка промушил неверника от край до край. Чак след атаката на всички франки и пристигането на Биктимер с оръдията славният бег отстъпил място на ядрата... Народът посрещнал възторжено сеид-емира, победоносно влизащ на кон в Казан. Сафа го посрещнал на колене пред градските врати и пешком съпроводи повелителя си до Югари Керман... След като заповядал да се построи нов мечет в памет на победата над неверниците Ядкар Кул-Ашраф се отбил в Ечке-Казан, а после отишъл в Коръм-Чала,

където обичал да прекарва голяма част от времето си.

Глава 8. Начало на управлението на Кул-Ашраф

Докато Исмаилдан бил в Казан, властта на сеид Ядкар Кул-Ашраф Артан в тая област била силна. Московският велик княз след поражението върнал на Държавата Себер-Кала и област Наратлик край Нижни Новгород и подновил плащането на данък. По решение на Ядкар Сафа-Гарай започнал редовно да плаща ногайския данък на Чалите, като се оженил за Маркугаш и астраханската управителка, дъщеря на кара-ногайката госпожа Зайтуне, което отново довело в Държавата цял Сибир и Астрахан. По съвет на Исмаилдан ханът издигнал на гроба на Саин-Юсуф в Буляр каменна гробница, която станала място за поклонение на правоверните. Бегът уговорил сеида да разреши пристрояването на нови предградски стени в Казан. Казанският магистрат „Тюмен“, арският губернатор, синът на Джураш-Садир – Арак, казанските инали и самият сеид отделили средства и 60 000 кара-чирмиши, осъдени за неплащане на данъци, невявяване на сборове и други престъпления и за шест години направили нова предградска стена от Коримската кула до Горен Исбел. Тази стена била толкова дълга и дебела, че никакво оръдие не би могло да я пробие. Заедно с това ремонтирали и стената на Кураишевия квартал, като този път останало извън нея мястото на Ташаякския панаир. Всичко това дошло тъкмо навреме, защото отношенията на Москва с Държавата отново се влошили рязко. В началото след понесената загуба при Казан руският велик господар обещал на сеида да върне на Булгар освен другото и частта от Моджар, която се намира западно от Сура-Идел. Поискал време да изчисли броя на населението, да изведе хората и имуществото си. Това време обаче коварният Балинец използвал за укрепване на границата си. Разтревоженият от протакането и подозрителните приготовления Ядкар заповядал да спре обмяната на заловените руски оръдия и мускети срещу пленници и прогонени в Балин (Украйна и Рус) арски чирмиши. Московският господар в отговор пратил до Казан дръзко искане да се поднови обмена, като в противен случай заплашил с война. Войната започнала с обстрела на българските търговци, пътуващи към Маджар, от Исрек-Кала. В отговор ханът по заповед на Кул-Ашраф нападнал тая крепост и я опожарил. Насреща му излязла много добра руска конница, за която той доложил на сеида. Ядкар разбрал, че Балинският господар е възстановил конницата си след поражението през 1524 г. за ново нападение над Държавата и заповядал на тримата губернатори на западните провинции да се подготвят за отразяването му. Благодарение на организатора Самед, брат на Аталък, в Казан пристигнали 3000 кара-ногайци, 7000 аси, кумики, астрахански и азакски кипчази. Тюрки, бурджани и саксинци били настанени под командването на бега в Кураишевата крепост. Ханът смятал, че те лесно ще разбият руската пехота и ще я отблъснат оттатък Кара-Идел, но русите го надхитрили и за пръв път пехотата им се придвижвала към града под закрилата на конницата. След като бурджани, татари, саксинци и кара-ногайци се изправили срещу московската пехота, на полесражението излязла руската конница и след ожесточен бой отблъснала войниците обратно в укреплението. На следващата сутрин призори русите докарали пред стената над преградието оръдия, съборили я и се втурнали вътре. Пешите войници не били добри като ездачите и паднали до един в ужасното клане. Аталък опитал да пресече Булак по моста край Нижната Тюменска кула, но конят му паднал след прескачане на оградата и бегът счупил крак. Опитал да стане, не успял и само конят му препуснал през моста до другия бряг. Когато русите наближили моста, нашите го вдигнали и русите яростно довършили пред очите им безпомощния Аталък. В памет на този славен български вожд Нижна Тюменска кула получила името Аталък...

След гибелта на защитниците на Кураишевата крепост Исмаилдан имал на разположение 3000 кримски тюрки и 9000 войници от Казанската и Арската области, които той вкарал в града, като разчитал на обещаната от сеида бърза помощ. И съвсем не напразно, както се оказало. След вземането на Кураишев балик окрилените от победата руси тръгнали към Арското поле. Нетърпеливият Сафа, готов да замени всички земни блага за люта битка и бърз кон без подготовка и разрешение от Исмаилдан тръгнал срещу врага с кримците и бил помлян от конницата... Бързата гибел на кримчаните, които напразно не харесвали добрите бойни доспехи, вселила у хана такъв ужас, че той запалил предградията и се укрил зад стените на „Шахри Газан“. По петите му настървените руси успели да се качат на стената и непременно щели да влязат в града, ако не били Исмаилдановите воители. Сардарят все пак имал джигити, вкарал ги в работа и те решително отблъснали врага от стената. Разказват, че в този бой паднали над 15 000 руси, от които, съдейки по доспехите, 335 вожди и князе. Главната руска опора – конницата – била още силна, а балинците отново се подготвяли за шурм и започнали да стрелят по стените с 80 оръдия... Исмаилдан все по-разтревожен поглеждал от високото на Старата Чирмишка кула към страната на Чалите, но помощ не идвала. Отчаяните граждани поднесли на кара-чирмишите богати подаръци и уговорили жените им да поискат помощ от Тангра. Те се качили на стената, разсъблекли се до кръста, разкърали тела и гръмки запели „Тангра джира“:

В безводното поле
коварен враг обгърна
три смели бахадира.
О, Тангра, дай ни дъжд!
От слънчеви лъчи
що палят всичко тука,
не се огъват лъковете.
О, Тангра, дай ни дъжд!
На пустото поле прахта
от зноен вятър вдигната
колчаните напълни.
О, Тангра, дай ни дъжд!
И нека черни облаци
от четири страни
луна да скрият, слънце и звезди.
О, Тангра, дай ни дъжд!
И нека черната земя
от гръм небесен трепне
след мълниците сини.
О, Тангра, дай ни дъжд!
Потоци мътни да залечат
земята ни пресъхнала

и враговете ни по нея.
 О, Тангра, дай ни дъжд!
 В морето твое да заплува
 кораб здрав и да спаси
 тез трима бахадири.
 О, Тангра, дай ни дъжд!
 На твоето море вълните
 във пристан кораба да вкарат.
 Тогава светила небесни
 отново пак да заблестят.
 О, Тангра, дай ни дъжд!

Скоро втрещените казанци и враговете видяли как дневната светлина помръкнала и над града се разразила ужасяваща буря... Пристъпът на русите бил прекратен и те, поусмирени, се решили на преговори с Исмаилдан за откуп от града и снемане на обсадата. Той не бързал особено с преговорите, изчаквал, докато накрая от Чирмишката кула не видели сигнален дим; така разбрал, че към града идва Хамидовият син Гали с 4000 кашанци, 2000 ярчалинци и 2000 агиделци. Задръжката с пристигането им била предизвикана от казашките вълнения, които се дължали на отказа да бъде вдигнато заплащането на казаците. Те крещяли в лицето на Ядкар, че е похарчил обещаните им пари за строеж на казанските стени – следователно казанците трябвало да се пазят сами. За щастие на сеида тъкмо навреме от похода си към Устюг се върнал Аман-Бак, синът на Туба и плячката му стигнала за казашките заплати...

Бунтуващите се доскоро черемшанци отведнъж се строили под знамената на сеида и препуснали към Казан. Осем хиляди от тях безжалостно атакували смаяните от бурята врагове и ги обърнали в бягство... Руските табуни били заловени и останалите без коне неверници побягнали в нестройна тълпа заедно с пехотата. При вида на бягащия враг казанците ударили от всички врати с тържествуващи викове... В сражението загинали 45000 неверници, 20 000 от които цветът на руската конница. От 170 000 руси, тръгнали към Казан, у дома се върнали 75 000 души. В ръцете на нашите останали оръдията, мускетите и 25 000 пленници. Жертвите от наша страна били 13 000 войника, 3500 черемшанци, 2000 казански мурзи и 4000 казански опълченци... На пръв поглед изглеждало, че е настъпил най-важният момент в управлението на сеид-емир Ядкар и той спокойно тръгнал на хадж, понеже обещал да направи това след подарената му от Всевишния победа над неверниците. Чалите Кул-Ашраф поверил на старшия си брат сеид Фазил, а Казан – на Исмаилдан... Внезапно след месец Исмаилдан се почувствал зле и заминал за Шаймардан, а скоро дошла и вестта, че е починал по пътя. После се разбрало, че при пътуването си опасно е заслабнал и Кул-Ашраф, като не минало без слухове, че е починал по пътя. Изведнъж на света божий изгряла звездата на сеида Мамет, който дотогава мирувал под охраната на уланите в Ечке-Казан, а сега се обявил за управляващ на Държавата. С лъжливата си проповед за бъдещото отнемане на поместническото право от сеид Фазил и нова тежка война с Москва той накарал сърцата на земевладелците да се свият и те решили да не допуснат укрепване на властта на Кул-Ашраф в Казан. Още една част от уланите Мамет привлякъл с обещания да им раздаде за наследствено владение субашките и чирмишките земи. Трихилядна тълпа служебни

татари с още по-голям възторг подкрепила Мамет, защото в негово лице виждала привърженик на мира с Балин и възможност за почивка след войните. След като събрал в Ар-Кала тълпа привърженици, Мамет тръгнал към Казан. Така започнал Маметовият метеж, който продължил до 1535 година... Фазил, привидно за да възпрепятства завземането на властта от Мамет, също се обявил за сеид-емир и обещал да отнеме всички владения на метежниците. Това обаче отблъснало от рода Чали дори тези феодали, които се колебаели или поддържали властта на Ядкар, а пък въвличените в метежа още по-силно подкрепили Мамет.

Глава 9. Метежът на Мамет

Бунтовниците наближили Казан и към тях се присъединил симбирският губернатор Чура – син на Мал-Нарик. Идеята за осигуряване на мир му прилегнала, защото трите западни области на Булгар били изтощени от войни. Неговата подкрепа решила ситуацията в полза на емира. Гали, който бил женен за най-малката Чурова сестра, откликнал на призива на свата „не проливай кръвта на своите“ и извел черемшанците от града. Освен това простолюдието на Казан, което възненавидяло Сафа за опита да изостави предградията на произвола на съдбата, както и карачирмишките строители, изнурени от работа, били възмутени от тазикбашите и нахлули в Шахри Газан. Под защитата на стрелците влезлите в дворовете на казанските феодали и благородници бедняци пробили стената на Шахри Газан и нахлули в крепостта. Няколко десетки хански кримчани опитали да съдържат натиска на тълпите при стената на Югари Керман, издигаща се покрай рова Тазик, но въстаниците разтурили и тая стена и пребили войниците. Останки от тая каменна стена били хвърлени в рова Тазик и повече не я възстановили. Амаатовият син Ак-Балък едва успял да натовари дванайсет кораба с ценните предмети на Шахри-Газан, самия хан и близките му през кея до вратите на Мир-Гали по руслото на Казан-су Кама-Тамак... Фазил предложил на Сафа да изчака Черемшанския метеж като булярски тамгач, но той избрал да се откаже от длъжността и да замине в Крим с посланика. Охраната на хана била поверена на черемшанския сардар Гали, който се спасил от наказанието за изоставянето на Казан чак когато казаците му преминали на служба към емира... Тристата джигити на Гали не позволили войниците от симбирската застава Саратов да заловят Сафа и го предали благополучно на пристигналия в крепостта отряд от Крим.

Загубата на всички черемшански казаци и опасността от измяна на останалите не дали възможност на сеида да приключи с метежа веднага. Тържествуваният емир Мамет влязъл в Казан и по съвета на Чура скоро сключил много изгоден мир с Москва. Отслабеният Балинец, изплашен от разгрома, предал на Казан иле западната част на Моджар, а на Симбирска губерния върнал мухшанските области на Рязан и се обвързал да подкрепя емира с военната сила на трихилядния корпус на руския войвода Васил бине Петряч или Василий Петрович. На поста казански улугбег емирът назначил по-малкия брат на служещия на Москва Шах-Гали – Джан Гали – за да може московският господар да има оправдание за позорните си отстъпки към Булгар в очите на русите. Така също, за да излъже поданиците си, Балинецът измолил от Мамет разрешение да запази гарнизоните си в Себер-Кала и Лачик-Уба и не казал на никого за върнатите земи. Агишевият син Мамъш-Берде ми разказа, че когато брат му Ихсан и бег Кадиш отишли в един руски манастир отгатак Батлик, монасите не повярвали за прехвърлянето на техния окръг към емира и отказали да платят данък. Ихсан се оттеглил, а Кадиш обложил манастира и го държал в обсада докато не свършили провизиите. След това и той заминал да си почине в

Кукджак, като край манастира оставил караулни. Останалите задълго без помощ монаси разбрали, че са захвърлени на произвола на съдбата и след заминаването на Кадиш потопили в близкото езеро всички ценности и се разбягали...

Джан-Гали, предупреден от проникателния и обигран в интригите свой брат за опасно-то губернаторство в Казан без разрешение от чалинския емир-сеид, се отказал да отиде в Булгар и го доставили окован на границата с Държавата. Там го поели хората на Мамет и го откарали в Казан. Когато Кул-Ашраф се върнал най-накрая в Държавата и свалил от власт Фазил, се наложило да почва всичко отначало. През 1533 г. емирът наредил на Джан-Гали да се ожени за дъщерята на ногайския улубей Юсуф – Сююнбике. Така Мамет смятал да привлече на своя страна най-силния староногайски вожд и с помощта му да надвие Ядкар. През същата година тринадесетгодишната Сююнбика била доведена в Казан... Сеидът успял бързо да намери съмишленици за борбата срещу Юсуф – това били по-малкият му брат Исмаил и астраханският хан Ядкар-Мохамед, на когото подарил името си при своето отиване до Астрахан през 1525 г. Същата година настъпил разкол между арските и казанските феодали, предизвикан от недопускането на арчани от казанците за участие в подялбата на новоприсъединените земи. От страшна злоба арските феодали започнали да наричат казанските изменници и наследниците им „бетле татар“, „въшливи татари“. С думата „татарин“ по света назовавали отначало престъпниците, които Чингизидите заставяли да се бият най-отпред на войската за наказание... Един от Чингизидите, неверният Хулагу, събрал цяла армия от такива боклуци и ги повел на война срещу ислямските страни. Унищожил хиляди градове в Хорезм, Хорасан, Азербайджан, Шам и Румелия заедно с жителите, а разорените области давал на близките до сърцето му юдеи и християни... Газиите на египетския султан не позволили на мръсното татарско войнство да стигне до свещените ислямски градове – Мека и Медина; тогава в омразата си към мюсюлманите Хулагу стоварил армиите си върху столицата на правоверните от цял свят – Багдад. Великият град с два милиона жители бил унищожен, а емирът на всички мюсюлмани – халифът – умъртвен зверски. От това време самата дума „татарин“ била ненавистна на всички мюсюлмани и придобила освен другите значения и смисъл на неверник, грешник, проклет. Шейх Касим затова не пускал в мечета нито един кипчак, като казвал: „Вие, кипчаците, сте проклет от Всевишния татари, разорители и ненавиждащи ислямския свят; няма какво да правите в мечета и напразно се надявате на милостта на Аллах“. Така нашите войници от Крим, Астрахан, Азак, Себер, Киргиз и Ногай, за да не се лишат от надежда за спасение на душите си, се нарекли бесермени, тоест „булгар“.

(И днес в немски език думата *besser* - в английски *better* носи значението „по-добър“, бел. прев).

Народът ни умеел не само да дава точни прозвища, но и да работи с оръжие. Затова, както следвало да се очаква, работата не останала само на думи. Имало сблъсък между сина на Шахид-Улан, Шамай – подкрепящ емира и Исмаилдановият син Янчура при опита на емира да подчини Арска област. Янчура напълно разгромил нападателя и го прогонил, а след него побягнал и наместникът на емира във Вътрешен Казан заедно с уланите си. Синът на Джураш-Садир, Арак, се заклел да не пуска повече казанските помешчици отвъд Биектау и Исхан с Мамиш-Берде преградили пътя от Алат към Батлик. Известният емир бил обезпокоен и лично дошъл в Ечке-Казан да изглади недоразумението. С цената на отстъпването на Батлик към арчаните той предотвратил преминаването на местните феодали на страната на Ядкар, но Янчура не можел вече да бъде спокоен. Той успял да организира в Арската област заговор с цел връщане на Казан иле под сеидова власт – при условието, че Ядкар отново ще постави Сафа за губернатор и ще зачита правата на Арска област. Ядкар приел условията на заговорниците и в 1535 г. след

подготовката им назначил при себе си Сафа-Герай. След този сигнал Исмаилдан доближил Вътрешен Казан и с подкрепата на улугбега Арак накарал емира да повика Джан-Гали за отчет. Нещастният хан потеглил, но бил заловен край Ечке-Казан от Янчура и веднага го обесили. След това арските феодали стремително препуснали към Казан, като помитали всичко по пътя си и в движение влезли в града. Черемшанските казаци, които не получили обещаните земи и бедняците се присъединили към арчаните и заедно с тях почнали да избиват без пощада всички, които дори малко приличали на татари. Казват че само в Казан били убити 1200 мурзи, 500 дружинника на казанските улани и 300 хан-кермански войници. Метежът на Мамет бил потушен, а самият той бил заловен и изпратен от Янчура при арския улугбег Арак. Руският отряд, разпределен в Кара-Муслимското укрепление не взел участие в боя, макар за всеки случай да се укрепил в един от проходите. Войводата Василий опитал да принуди своите да излязат против Арската войска, тогава балинците го вързали и след преговори с Янчура го предали на бега в замяна на живота си и правото на избор. Много от русите приели исляма и били заселени карай река Миша като субаши, 900 останали в своята вяра и получили права на кара-чирмиши и земи по Нукрат-су, едва сто човека поискали да се върнат в Москва. Не успели, защото войските на неверниците вероломно нахлули в Батлик, Маджар, Мухша и Учкуй и започнала жестока война срещу Булгар...

Глава 10. Войната на Исмаилдан и метежът на Сафа-Герай

Сардар на силите на трите западни губернии с подкрепата на Арак и със съгласието на Чура станал Янчура. От името на своите Янчура признал Ядкар за единствен господар на Българската Държава и изплатил на Чалите ногайския данък за трите години на метежа. Когато Сафа дошъл в Казан, при качването на трона на казанските губернатори той се заклел във вярност на сеида Кул-Ашраф и за всичко да се съветва с бега Янчура... По съвет на сардаря голяма част от земите на убитите наследници в Ханската част на Казан иле дали на черемшанските казаци, като в замяна войската получила отлични бойци. По настояване на Янчура ханът се помирил с Чура, но в душата си все още таял обида за понесения преди позор. Янчура измолил от сеида да даде овдовялата Сююнбике за жена на Сафа и госпожата била доволна от това, защото ханът бил силен мъж и я обикнал страстно... Единствено войната била на пръв поглед оставена в ръцете на Сафа и Чура, но в решителните моменти Янчура ръководел и нея, затова народът я нарекъл по прякора на истинския си управник – Исмаилдановата война... Тя била тежка за Булгар, но било невъзможно за Държавата да се примири със завладяването на Наратлък, Моджар, Мухша и Учкуй в горните части на Кама от неверниците, защото така се губела безопасността на страната, пък и унижението било голямо. От всички жители на Булгар само на арските чирмиши войната носела удоволствие, защото войната и ловът ги хранели, а според разбиранията на арите за убийство на враговете се опрощавали всички грехове, като всеки убит на война се ползвал със закрилата на тяхното божество и получавал много земя и много жени в рая... В тая Исмаилданова война загинали 73 000 арски чирмиши, 30 000 наемни войници, 17 000 казаци от всичките провинции, 10 000 казански и симбирски мурзи и 270 улани, вождове, тархани, батири и юзбашии... Нашите изтрепали 300 000 руси и заловили 100 000 пленници. Газиите очистили от неверници българските земи между Саин-Идел и Сура-су, между Батлик и Ар-Галидж и горна Кама. Пълната победа била близо и балинският велик княз тайно пратил в Казан посланика на Юрий Булгак с предложение да върне всички български земи с Хлинов и Нижни Новгород, както и отново да плаща ростовщината в замяна на мир с Държавата; шайтанът обаче намерил пътечка в душата на Сафа-Герай и внушил на хана излишна гордост и мисли за самовластие. Буквално забравил, че при цялото си мъжество без съветите на Янчура не би спечелил нито една битка с урусите и не би се прославил,

неблагодарният хан решил да отхвърли зависимостта си от сардаря и да провъзгласи за самостоятелна от Чалите Казанска област. Чура, чиято провинция била преуморена от войни, решил да подкрепи хана срещу обещанието да спре войната и да бъде обявен за сардар на двете провинции. Освен него 2000 казански мурзи и 500 помешчици дали поддръжка на Сафа в замяна на обещанието му за мир, а 10 000 ногайски, себерски, астрахански и кримски войници получили обещанието да им бъдат дадени участъци земя. Участниците в тоя заговор се готвели в случай на успех да се излъжат и един друг. Чура смятал да премахне Сафа и на негово място да сложи Шах-Гали, за чиято сестра бил женен; Сафа пък искал да привлече Мамет, като след това приключи с Чура и даде провинцията му на младия си син Буляк-Гарай...

Зимата на 1545 г. Сафа-Гарай, вместо да тръгне на решителен поход срещу Нижни Новгород изненадващо поел към Вътрешен Казан с 15 000 симбирци, мурзи и дружина и го обсадил. В тоя град живеели 15 000 души, а в крепостта му Арча-Кала имало хиляда казаки гарнизон на арския губернатор Арак. Янчура през това време бил в Арча да събира налози от българските кара-чирмиши и субаши. Сред тях имало един избягал казак и недоучил поет Халикай, по прякор Чирмиш, който отишъл при сардаря и дръзко му заявил: „Сине Исмаилданов! Парите, които ти събра за ненужна война, по-добре раздай на вдовиците и сираците, както и за народни нужди!“ Янчура заповядал да заловят наглеца, който успял да разблъска стражата и да избяга, като после вдигнал въстание на крепостните селяни с цел премахване на извънредните налози на кара-чирмишите и субашите, както и превеждането на кара-чирмишите в разред субаши. Въстаниците с високо вдигнати копия с прикрепени свитъци със „законите на сеид Мохамед-Гали“ обградили Янчура в крепостта Арча за радост на Сафа-Гарай. На свой ред ханът обсадил Вътрешен Казан и поискал от началника Арак да предаде Мамет, за да напусне Арската земя, като заплашил в противен случай да запали и разграби именията на тамошните помешчици. Като видял, че гордият бег няма да отстъпи и, надявайки се на Янчура, ханът наредил нарочно да пуснат към Арча-Кала хванатия куриер на сардаря с писмената молба за помощ от Янчура. Уланите се позамислили и принудили Арак да предаде емира Сафа. Доволен, ханът се върнал в Казан и губернаторът се заел с потушаването на метежа на Халикай. Докато дойде феодалното опълчение, селяните превзели и опустошили Нова Арча. Янчура едва успял да излезе от града през тълпите разярени и търсещи мъст въстаници. Уланите успели да изтикат метежа от Арча и няколко други града на Арска област, но не могли да потушат напълно бунта и да заловят Халикай. Чирмишът с отряд добре обучени и въоръжени въстаници се придвижвал бързо и бил неуловим за трудните в организирането улани...

Изплашени, те се обърнали за помощ към сеида с унизяващо ги послание, в което молели Ядкар да им помогне, като предлагали доброволно да се откажат от особения статут на областта. Сеидът обаче, макар и да се нуждаел от подкрепата на Арската област в борбата срещу метежния хан, гордо отвърнал на помешчиците: „Законите на исляма забраняват такава зависимост, в която вие държите своите селяни и осъждат немислимия разкош, с който сте се обградили приживе. Подчинете се на законите на Алмъш за правото на превеждане на курмишите и кара-чирмишите в чирмиши и субаши, ако приемат исляма; отменете незаконните извънредни сборове и аз сам ще се обърна към мулла Халикай с молба да спре кръвопролитията“.

Феодалите се отказали да загубят толкова голяма част от богатствата си. Част от тях начело с Янчура смятала да отблъсне селяните със собствени сили, но болшинството начело с Арак решили да се съюзят със Сафа срещу помощта му против Халикай... Метежът на Сафа-Гарай заварил Ядкар неподготвен. По-късно сеидът с болка ми каза: „Струваше ми се, че само ден ме дели от радостната победа над Московеца. А само след

ден изпитах безгранично унижение. Наистина Всевишният ни припомня безграничната си власт над мирските съдби, когато хората надценят ролята си в земните дела...“ Към всички неприятности на сеида се добавила и измяната на водача на флота Ак-Балик. Срещу голямо ханско възнаграждение и имение в Симбирска област адмиралът извел флота от Беляя в Казан. Ядкар отвърнал: „Склонността да съдиш другите погубва държавността точно както безверието погубва душата...“ Ак-Балик трябвало да тръгне към Учкуй, който през зимата бил отново завладян от русите. Ядкар заповядал направата на нов флот, но неверниците ни изпреварили и тяхната флотилия безпрепятствено достигнала от Учкуй до Казан през лятото... Преходът бил предизвикан от заповедта на руския велик господар Иван Грозни (Алаша) да се използва ханския смут и да се овладее Казан. Флотът на русите от Нижни Новгород внезапно се появил и стоварил на брега 7000 пехотинци, които в движение атакували джиенния празник на ханския лагер на Козя поляна... Застигнатите изненадани хора на Сафа били обхванати от паника, която довела до гибелта на 3000 наследника и дружинници под сабите на неверниците. Самият хан бягал пред всички и бил така ужасен, че се скрил в Шахри Газан и заповядал да не пускат никого в крепостта... За късмет на казанци учкуйците закъснали и русите нямали сили за атака. Те се отдръпнали, а когато флотът от Учкуй се появил, от Симбир дошъл Ак-Балик и го унищожил. Още повече, намиращите се на крачка от гибелта руси вече се поздравявали с победата над хана, а в ханския лагер заговорниците си разчиствали сметките... Сафа не искал да лепне върху си позора на поражението и обвинил лъжливо хората на сеида; убил и верния на Ядкар Ихсан, син на Агиш. Част от владенията му били предадени на няколко мурзи от хана. Това предизвикало недоволството на няколко казански помешчици, от което в пълна степен се възползвал Чура. Справедливо подозиращ, че Сафа следващия път ще обвини него самия, синът на Мал-Нарик в 1546 г. се появил пред Казан с 1500 симбирски казаци и обявил следното:

„Дойдох да отмъстя на проклетите татари за това, че те опозориха българското знаме в сражение с шепа неверници!“ Казанските бедняци, мразещи и хана, и татарите, отворили градските врати и вътрешните укрепления, после хукнали да бият всички кипчаци наред. Този път нямало стена, която да прегради пътя от предградията от Богилтау към Шахри Газан и за татарите настъпил последният час. Пет хиляди мурзи и дружинници били убити от въстаниците безжалостно заедно с ханския съдия Булат. Самият хан едва успял да избяга през вратите на Мир-Гали и да се качи на кораба на Ак-Балик, с който отплавал в Астрахан при тъста си...

Чура незабавно довел в Казан и качил на губернаторския трон Шах-Гали, дошъл по негова молба от Хан-Керман. Независимо от роднинството им умният хан опитал да мине на служба при сеида и пратил куриер тайно до Ядкар. Пратеникът още не се бил върнал, когато Сафа-Гарай се появил край Казан с 2000 астрахански и ногайски китаи и дръзкото намерение да превземе големия град. Дотам стигнал по пътя през Лаиш, понеже му съчувствал внукът на Гали-Гази и син на Туба – Япанча... Казаците на Чура и казанските опълченци, подкрепящи симбирския улугбег от омраза към татарите и Сафа, дали от стените няколко залпа по кипчаците и ги принудили да се откажат от щурм. Кипчаците зачакали арчаните за помощ, но вместо тях пристигнал Халикай и след люта битка кипчаците побягнали към степта. На въстаниците се паднал огромният обоз от 5000 двуколки, 3000 камили и 10 000 коня, което доста подсилило Чирмиша и прославило армията му. Зарадван на посрамването на стария си неприятел, Шах-Гали пратил при сардара на селяните преговарящ с въпроса : “Какво искаш насреща?“ Халикай дал отговор: „Свобода за угнетените“. Ханът отбелязал, че може да освободи само крепостните от Ханската част на Казанските земи. Халикай се съгласил: „Добре, пусни поне казанските крепостни и аз ще те подкрепям“. Шах-Гали на драго сърце

подписал указ, с който според закона на сеид Мохамед-Гали разрешавал на 40 000 крепостни от ханския двор, 40 помещика и 1200 мурзи да преминат в разред субаши. Халикай веднага се отправил към Планинската част, където към него се присъединили 6000 български кара-чирмиши и 12 000 планински ари и сербийци. Всички те приели исляма и били преведени от ханските чиновници в разред субаши. Освободените сербийци били толкова доволни, че се нарекли „народ субаш“ подобно на черните ари, които били записани като ак-чирмиши и се нарекли „чирмишки народ“... Феодалите и наследниците им опитали да се възпротивят на освобождаването на крепостните, но били убити 20 собственика на имения и 800 мурзи, като останалите били изгонени или доставени в окови при хана. Шах-Гали искал да ги пусне, но дружинниците му от маджарските българи от ненавист към татарите избили всичките им мурзи/наследници... Мамет решил, че сянката от тези събития ще падне и върху него, ужасен побягнал към Алат при събралите се там негови събратя от „въшливите татари“ начело със сина на Шехид-Улан – Килдибек и със сина на татарския съдия Нур-Гали. Тези негодници привлекли все повече и повече казаци, така те решили да предадат Казанска област в ръцете на руския велик господар. За отплата той им обещал да предостави съдебна власт над мюсюлманите в ръцете на емира, да предаде вражеските земи в ръцете на „въшливите татари“ и да направи алатците руски бояри... Казанците, които искали да запазят независимостта на Казанска губерния под властта на кримските ханове, повел бегът Бибарис. Баща му бил знаменитият Дана-Ръштул, потомък на себерския хан Данияр. Няколко години той прекарал в Ногайската орда, после пристигнал в Казан и се прославил с доблестта си при защитата на града от неверниците. Синът му Бибарис носел името на султана на Египет (Мисра), бил висок на ръст, богатиРСки сложен, червенобрад и така мразел кипчаците, че мурзите се бояли да се окажат на пътя му. Точно той пробол открай-докрай бащата на Нур-Гали, като изтръгнал от ръцете му копието... Ядкар не можел да принуди сина на Гали от дъщерята на Мал-Нарик, Мохамед, да потегли на щурм към Казан и да го изведе от Шах-Гали. Бибарис (името е познато като Бейбарс, бел. прев.) използвал момента, повикал Сафа в Казан и с 200 арски и казански помещици препуснал към столицата на областта от своята крепост Сайф-Кул. Шах-Гали не желалел сблъсък с арските феодали и бързо напуснал града. Чура тръгнал с всички тях, понеже надеждите му били безпочвени без хана. Халикай прехвърлил всички през Кара-Идел под носа на Ак-Балик, който не желаел да се замесва с въстаниците. Изплашените тазикбаши отворили вратите на Казан и така довольният Бибарис влязъл в града, където нямало вече нито един кипчакски мурзя. Скоро пристигнал и Сафа-Гарай, но имало неприятен пропуск: за да го качат на трона, се изисквало разрешение от Ашрафид. Тогава Сююмбике с разплакано писмо ме повика от аула ми Бу-Юрган в Казан, където престарелият Шейх-Касим ме направи сеид и ми даде възможност да назнача Сафа за казански управител от името на дома Ашрафиди. Това представление изнесох само заради драгоценната ни Сююмбика, на която не можех да откажа подобна дреболия... Предупредих хана приятелски да изглади конфликта с Ядкар и да избегне усложненията, но той не разбра съвета ми. Нещо повече; Сафа веднага усмърти попадналите в Бибарисови ръце губернатор Чура и Кадиш, с което се постави на практика извън закона. Ханът опита да поправи нещата с война с неверните, но без Янчура действията му бяха слаби и неуспешни... Зимата на 1549 г., когато 100 000 руси изневиделица се появиха край Казан и го обсадиха, Сафа позорно се укри в Ханския двор и градът бе спасен само благодарение на мъжеството на 4000 казански опълченци и кавеси, както и от ударите, нанасяни от губернатора на Арската земя от Арския лес. Арак, който помагал на хана от ненавист към неверниците, опитал после да превземе Куш-Урма. Подпалил предградията и в очакване на пожара разпоредил отбой за нощувка в село до града. За съжаление и той, както Аман-Бак, презирал неверните дотолкова, че ги сметнал за неспособни на нощен

поход. Само че, когато нашите заспали, те излезли от крепостта и убили улугбега в шатрата му. Нашите сварили да се осъзнаят и избили нападателите, но без Арак не посмяли да продължат похода и се върнали. Веднъж поел неправилен път, ханът се сдружил с неправилни хора. Така Нур-Гали получи мястото на баща си Булат срещу предаването на двореца си в ръцете на Сафа...

Кримските и азакските войници на Сафа воювали не срещу неверниците, а вътре в страната. Не успели да овладеят Симбир, на чийто нов господар Ислам, брат на Чура, помагал отстъпилият в Симбирска губерния Халикай. Тогава кримчаните решили да се пооблажат за сметка на Тарханната част на Казан иле и Сафа с добро поискала от местните феодали да си поделят участъка. Бибарис жертвал половината си владения, синът на помешчика Улан – Кулай – дал една трета, Япанча отстъпил една четвърт. За събралите се 6000 кипчаци това било малко, далеч не всички сварили да получат служебни или вписани на свое име владения и да станат поне за малко мурзи... Така те тръгнали към Алат, като предвкусвали лесна победа в тамошните земи. „Въшливите татари“ обаче отстъпили на Машиш-Берде няколко аула, получили помощ от него и в съюз с отчаяно смелите му казаци и кара-чирмиши разбили кримските кипчаци. Като желаел да посмекчи горчивия вкус на поражението у войниците си, ханът поискала от Япанча да увеличи размера на отстъпления дял. Този път бегът отказал и заедно с Ислам преминал на сеидова страна. Дватама желаели да изгладят вината си пред Ядкар и обещали да приключат със Сафа, ако им бъде простено. Сеидът простил на беговете и техните хора скоро отровили хана. След като научил за смъртта на Сафа, Ядкар изрекъл: „По волята на Всевишния той сам си подписа смъртната присъда“. По-бързи от думите му бяха войските му – хилядният отряд на сина на Гали - Мохамед и те незабавно заеха планината. Бибарис се отдръпна в крепостта си, а кримският сардар Кучак се присъедини към черемшанците с 4000 войника. Лично аз ходих при Кул-Ашраф в Коръм-Чала да го моля да назначи за казански губернатор сина на Сафа и Сююмбика Утямъш-Гарай и да предаде властта в губернията до възмъжаването му на Илче-беицата (регентка) Сююмбике.

Глава 11. Как Сююмбика служеше на кан Кул-Ашраф

Ядкар беше трогнат от моето идване, като оцени доверието ми към него по достойнство. Като разбра желанието ми да се откажа от титлата сеид на Казан, което взех при извънредни обстоятелства с цел да подчиня Сафа на Чалите, той ми каза: „Оставям ти тази титла, за мен ще бъде просто титлата менла“... Съгласи се да изпълни молбата ми и ми заповяда да утвърдя на трона на Казанските гуверньори Сююмбика и сина й. През 1542 г. Сююмбика помоли кара-муслима Искандер да ни нарисува с дъщеря й и гувернантката й – вдовицата на Аталък, Халима. Искандер, който до пленяването си бе рисувал лицата на християнските богове, се помоли и ни нарисува чудно добре, помолих го да нарисува такава картина и за мен. След въздигането на Сююмбика по нейна поръчка той нарисува за Кул-Ашраф Ханския двор с воини на стената и над него Дракон, месец и звезди. Сред звездите изписах това:

Нека знае нашият менла и кан Ядкар,
че храбрите газии на Шахри Газан
начело с хана, мирзя и уланите
без капка от съмнение ще отдадат

животите и на жените и децата си,
 за да пребъдат вечно на Земята
 Държавата Българска, опора на исляма,
 Шахри Газан, опора на Булгар,
 законите и навиците на българските мюсюлмани...

Заедно отидохме до Черемшан да благодари на менла Ядкар за оказаната ѝ чест. Открихме го в Алабуга, където водеше празнична молитва. Обикновено съдържаният в изявите си Кул-Ашраф, след като получи подаръка си – картината на Искандер (Александър) с моите стихове – се развълнува силно и запита какво би пожелала. Госпожата каза, че всичките ѝ молитви са сбъднати и го моли само да опрости Ак-Балък. Менлата даде тази прошка незабавно и адмиралът веднага дойде в Алабуга и донесе грамотата... На неговия кораб Ядкар заедно с нас се прехвърли до Яр Чалите, където освети построения от сина на инала Васил „Атна-бег“ мечет. Народът така я и наричаше, „Атна джамия“... След това тръгнахме към столицата. Казан беше най-любимият ми град, затова ще си позволя да прекъсна повествованието си и ще го опиша накратко.

Там има три големи градски части: Шахри Газан, останала от Азаново време и съставляваща единна крепост на Богилтау, а външните и вътрешни укрепления са едно от друго по-красиви... Има в Казанската стена такива кули на Богилтау: Тюмен, Кабак, Нова Чирмишка, Мир-Гали, Ханска, Елбеген, Горен Исбел. Всички тези кули освен Тюменската са югарикермански. Преди Кабакската и Горно-Исбелската кули се свързвали със стена с кулата Чирмиш или Старата Чирмишка по средата, зад която покрай нея напречно на Богилтау е ровът Тазик. Днес този ров е изоставен и полузатрупан. От Горен Исбел стената отива надолу към Долно-Исбелската кула в подножието на Богилтау. От тези врати тя продължава към кулите Ляв Кавес, Среден Кавес и Десен Кавес; оттам към кулите Лява Арска, Средна Арска и Дясна Арска; след това на Горен Кан на Богилтау, после Горна Ногайска на Богилтау, от нея следва Долната Ногайска в подножието на Богилтау, нататък е кулата Коръм на десния бряг на Булак. След тия врати стената върви по същия бряг на Булак към Аталъковата кула, а оттам се извисява отново към Богилтау и Тюменската кула. Кулата Су-Манара с два долни каменни етажа е отделно от стената на мястото на вливане на Булак в Казан-су и е свързана със стената само с ограда от колове. Вътре в нея има извор (ключ) и колело за изкачване на водата на четвъртия етаж (водонапорна кула), откъдето тя по тръби се разлива към Югари Керман. За помещаването на тия тръби в Югари Керман има подземен проход, по който могат да минават и хора. Голямото колело се върти от кон, който върви по кръг вътре в кулата. Отгоре на кулата, напомняща минаре, нощем палят огън за фар на лодките и корабите. Същото правят и на кулите на кара-иделския остров Тазик, Биш-Балта, Таш-Керман, Алабуга, както и на другите край реката. Всички тия кули се наричат „Корабни огньове“. Между кулите Су-Манара и Аталък е проходът Ташаяк, обграден с остри колове, прилепени до стената. Освен всичко друго там е и мечетът „Туба“, банята „Даир“, кръчмата на Салих, в чест на която една от кулите на Югари Керман е наречена „Кръчмарска“ и домът на руските посланици. На другия бряг на Булак срещу прохода от пролетта до есента се разгъва панаирът Ташаяк. Това е неукрепено място с няколко къщи и заведения с лавки и гостилници. Между Ташаяк и мястото срещу Коръмските врати са пунктът Кураиш и конският пазар „Джилки“, Сенният пазар и керван-сараят „Печен Йортъ“. Там спират най-вече ногайци и степни кримчани, затова и най-близките врати там се наричат Ногайски и Кримски. Забележителностите са мечетите „Утиз“, „Басма“ и „Джилки“. Пунктът е обграден с вал и дървена стена пред него...

В Югари Керман е Ханският Двор, долепен до Ханската Кула, като и дворецът Нур-Гали. Там край кулата „Мир-Гали“ е и мечетът с неговото име, а до мечета е гробницата на хан Мохамед-Амин Иджим. Пред Ханския двор има неголяма Райска градина, след него е площадът, а по-надолу е джамията „Мохамед-Алам“ или „Кул-Ашраф“. Тя има две крила и осем минарета. Долното крило е двуетажно и квадратно по форма, горното е на един етаж и осмоъгълно. Горното крило завършва с красив купол във формата на български венец. По ъглите на долното има едноетажни и многоъгълни пристройки с красиви ниши, от чиито покриви се издигат четири големи минарета. По четирите ъгъла на второто крило има четири малки минарета, които не са долепени до тях и не се закриват от големите. Високи са до средата на купола, а големите минарета надвишават купола с височината на малките... Най-отгоре на куполите и минаретата има сребърни „лъкове“ или полумесеци с краищата нагоре, както на бойните знамена. Затова мечетът „Ал-Мохамед“ бил преименуван от хората „Мохамед-Алам“. От 1524 г., в която сеид Ядкар превърнал медресето на мечета в университет, храмът бил наричан и „Кул-Ашраф“. Университетът бил наричан от братството и „Мектеби Хиртан“. Сградата превъзхожда по размери и изискана украса емирския дворец на Болгар - „Кази Йортъ“, въпреки че прилича на него. Осемте минарета напомнят за осемте провинции на Българската държава, куполът ѝ – за властта на сеида, а полумесеците – за властта на Всевишния. Ако застанеш на площада с лице към мечета, отляво ще е красивият двуетажен хотел с галерия за послушниците на университета „Мохамед-Аламия“, отдясно остава Сеидовият Двор, обграден с красива ограда от камък като Ханския... В Сеидов двор се разполага и мечетът „Гюлли“, построен така, че стената му била част от оградата и делеял едно минаре с мечета „Габдел-Мумин“... Сююмбика наредила да ѝ построят лично минаре зад оградата, но то още не е довършено, както и строителството на Ханския мечет до кулата Елбеген... Зад мечета „Мохамед-Алам“ пред рова Тазик има малък молитвен дом „Дан“ или „Чирмиш-Дан“. Минарето му представлява Старата Чирмишка триетажна кула на Югари Керман. Край кулата Горен Исбел е и гробницата на свети Исбел... В прохода Тюмен между рововете Тазик и Улуг се намира градският съд „Тюмен“, наречен така още при Хабдел-Мумин, според броя на градските дворни места (10 000, тумен). След това по молба на Мохамед-Амин сеидът разрешил да се пренесе „Тюмен Йорт“ на ново място, в Саиновия проход между рововете Улуг и Саин, а в старата сграда да се нанесе част от управата на Казанска област – Саин Йортъ. Там се намирили и мечетът Ташбаш и старото градско гробище... В Саинов проход освен „Тюмен Йорт“ се намира и Чирмишкият двор, който по-рано бил в Югари Керман до старата Чирмишка кула. „Чирмиш Йорт“ се занимавал с отбраната на града както и сеидовите стрелци, които със семействата си живеят в укреплението „Кавес“ край Кавеските кули и вътрешен Казан. Там са мечетите „Саин“ и „Чирмиш“... (кавес означава стрелец, бел. прев.).

Зад Саинов ров е Бухарският проход с „Бухар Йорт“, където освен големия Бухарски мечет се намира търговската камара на Държавата „Тазик Йорт“, два керван-сарая: един за ромейските и кримските търговци, а вторият - за мюсюлманските търговци. Тази част е оградена. Отвън нея има няколко имота на знатни български велможи и собственици. Тук са и джамиите „Калган“, „Тегин“, „Исмаилдан“, „Улан“. Под Богилтау срещу Булак са вътрешните градски квартали... В единия от тях, „Кавесовия“, са трите мечети „Арслан-Гали“, „Искандер“ и „Туп“. Около езерата Акби-кюл, Карга-кюл и Бахча-кюл е крепостта Акбикюл. На езерото Карга-кюл има две каменни бани: „Айдар-мунча“ и „Алтън-мунча“. Езерата са съединени с канали с ровове пред стените и с Кабан-кюл от едната страна, както и с Казан-су от другата. Сред мечетите изпъкват „Кюл“, „Къзъл“, „Алтън“, „Кук“, „Бахча“, „Саръ“, построена с пари от Бачман; също и „Айдар“, строена със средства на бег Айдар, както и банята „Айдар мунча“... Към Лявата Арска Кула е долепен кварталът Кара-Муслим, наричан и Руския, защото там живеят кара-муслимите

руси, които приели ислям, както и потомците им... Отначало ги заселвали край стената на брега на Казанска река, но след като те отбили опита на Юрий да акостира на това място, Хабдел-Мумин им разрешил да населят крепостта. Предишното си място те нарекли „Стария град“. Сред кара-муслимите има немало добри ковачи, оръжейници, грънчари и корабни майстори, те са силни и добродушни, по характер са като истински българи. Чистоплътни са и за разлика от неверниците са и много спретнати. В техния квартал са мечетите „Кан Буляк“, „Каен“, „Ак-Каен“, „Кудук“, „Хъзър-Ильяс“. Имат си своя управа на българите от уруски произход „Кара-Муслим Йорт“, която се грижи и за откупуването на пленените уруси. Който от пленниците поиска да влезе в тая община, се откупува и приема ислям. Днес казанските кара-муслими са 3000-ди, а всичките българи - кара-муслими са 30 000 души. Към Арските врати е долепен Арският квартал, където живеят основно потомците на преселници от Болгар. Там са мечетите „Тимер“, „Бакър“, „Баринджар“, „Сувар“, „Куба“ и „Хорезм“ - както в Болгар... До Кабан-кюл е градският район Касим с пет прохода - „Касим“, „Гурджи“, „Джукетау“, „Амет“ и „Султан“. В „Касим“ е мечетът „Касим“, в „Джукетау“ - мечетите „Кабан“ и „Имен“, в „Амет“ е мечетът „Боян“, както и едноименния в „Султан“. Всичко 82 броя в града.

В прохода „Гурджи“ (грузинският) е църквата „Григорий“. Тук живеят предимно потомците на българските грузинци и църквата си наричат така, както у тях – в чест на Лачин Хисами. Най-далеч от всички предградия е укреплението Биш-Балта. Между него и вътрешния град, от който то е по-старо със сто години, е Козя поляна, редом с него е Ягодната гора. Там спират само наши съдове. Чуждестранните акостираат край остров Тазик, а стоките от тях на брега претоварват и превозват срещу заплащане с лодки биш-балтинците. От Биш-Балта на салове и лодки товарът достига до крепостта. Между пристанището и Биш-Балта има малка горичка, която го прикрива. Измъчени от набезите на неверниците, биш-балтинци разрешиха зад оградата на предградието да се вдигне малка дървена църква с пет куполчета. До нея направиха руско християнско гробище. Все пак на църквата разрешиха да бие камбани само в случай на нападение. Оттогава при нападенията русите не закачаха укреплението. Неведнъж питаха биш-балтинци как са се сетили за такова нещо. Известни с остър език, те отговаряха: „По-добре да звъни, отколкото да гори!“ В района си влизаха от другата страна на църквата, за да няма грях.

При мен като поп служеше Шимбай, преди него отец Гавриил, преди него дядо му Борис, който се предаде заедно с Айдар. Борис беше истински звънар, като и потомците му, които се учеха на това при нападенията на урусите. Те биеха камбаните така, че неверниците застиваха изумени и нападението губеше изненадата си. Тревожния звън караулните чирмиши различаваха отлично и воините можеха да се приготвят за отразяване на атаката... В укреплението имаше и мечет, „Балль“. След като вдигнаха църквата с пет купола, ревнуващият баликбаши Кама-Якуб построи голяма джамия с пет минарета „Юсуф“. Биш-балтинците я нарекоха по своему - „Биш-Бармак“.

Същата година великият господар Исмаил влезе в пределите на Държавата и прогони брат си Юсуф от Каргали, където му бе разрешено да летува. Атна с 2000 джигита веднага потегли към местопроизшествието и изпъди Исмаил, като получи прякора Каргалъ. Заради Сююмбике бегът пощади ногайците и им позволи да отстъпят зад река Урал, макар да можеше да погуби всички. Тя научи това и му подари препис на Корана, а на жена му даде всичките си бижута... Ак-Балък след прошката на менлата построи за нея чуден кораб със стъклена кабина по средата, от който се виждаше на четирите страни наоколо... На корабите на салджибашията се върнахме в Казан, където Сююмбике я очакваше тежестта на управлението на областта. Независимо от това, че Ядкар назначи Кучак за сардар на казанския гарнизон, 5000 кримски и азакски войници не се върнаха на служба при кана и заминаха за Алат. Благодарение на това силите на „въшливите татари“

се увеличиха до 15 000 и те още повече засилиха надеждата си да завладеят Казан иле с руска помощ, като след това получат руско поданство и поземлени дялове. Тези неверни кипчаци, предвождани от глупавия, но доволно честолобив Мамет овладяха севера на Планинска България и предложиха на Ислам съюз срещу Халикай. Въстаналите селяни само тежаха на симбирския губернатор и не му носеха никаква полза, затова Ислам се сговорил с татарските метежници и заедно изтикали от Планинска България Халикай. Мамъш-Берде помогнал на въстаниците да преминат на левия бряг на Кара-Идел, като сметнал, че ще може в бъдеще да ги използва за целите си... „Въшливите татари“ били обзети от ужас, но Мамет по съвет на Камай-мурза издаде ферман за разпускане на казанските поместия в Арска губерния и предаването им на селяните; така Халикай тръгнал към Вътрешен Казан покрай Алат. Въстаниците отново заеха Арча и задълго възпряха арските феодали...

Взели управлението на Казанска област в свои ръце, алатите се разположиха в поместията на Япончи, Бибарис и други враждебни тям улани, накрая обсадиха и Казан. Силите на Мамет предвождаше Килдибек, син на Шехид-Улан, който вече се виждаше като пръв руски боярин... С появата на гнусните „въшливи татари“ пред града в „Тюмен Йорт“ се поколебаха и проблясна желанието им да предадат Казан на бунтовниците. Хиляда казански стрелци и три хиляди кримски войници, пратени срещу алатските крадци, бяха разбити с измяната на военачалника им Ак-Мохамед и двамата сина на Кучак... Всички стрелци бяха убити или в боя, или в плен, а войниците преминаха на страната на „въшльовците“. Останахме само с хилядата черемшанци на бега Мохамед, хилядата войници на улана Кучак и три хиляди кавеса (стрелци, думата е вероятно от времето, когато хората са живеели в пещерите и са стреляли от тях навън. Сравни cave, caverna, бел. прев). Разстроена Сююмбике отиде до вратите на Сеидовия двор и падна ничком пред тях... Излязох, подхванах я и й дадох правото да подари свобода и земите на казанските помешчици и мурзи на крепостните селяни, както и да изравни правата на тазикбашите и дребните стопани. Съвзелата се княжна веднага нареди да издадат указ от името на сина й, който започваше така: „Това е думата на казанския губернатор хан Утямиш-Гарай до верните му селяни и дребни стопани. До нас стигна вестта за притесненията, с които ви мъчат уланите и мурзите. Сеид Бу-Юрган също се застъпи да бъдете освободени от трудностите съгласно законите на светия сеид Мохамед-Гали. Реших – според ходатайството на сеида и с разрешението на менла Кул-Ашраф – да подаря на вас, верни мои; на дребните стопани – изравняване на правата ви с тези на едрите, на крепостните – свободата, както и земите на притеснителите ви и влизане в разред по ваш избор. Елате при нас и ще получите писмени укази за това“.

Както предположих, верните нам дребни занаятчийски бързо изтикаха тазикбашите от Стария Магистрат и оглавиха нов Тюмен, а Халикай веднага се обяви за наш съюзник и пое към Казан, като по пътя към него се прикрепяха тълпи от разбунтувани селяни – карачирмиши и феодални курмиши. Той успя да заеме крепостта Биектау и „въшливите татари“ се принудиха да напуснат Казан. Понеже се бояха от арските помешчици, облекчени от напускането на голяма част от въстаниците, алатите извикаха на помощ руски войски. Те дойдоха през зимата и влачеха огромни оръдия. Произвели ги бяха немските майстори по образец на тези на Биктимер и синовете му. Тези оръдия можеха да стрелят с гюлета, стигащи до коляно и до кръста на човек и московският велик княз Иван Алаша се надяваше с тяхна помощ да разбие Казанската предградна стена... 130 000-ди руси се бяха насочили към Казан по леда на Кара-Идел и Джунския път, окуражавани от обещанията на алатските крадци да отнемат града от „плахата жена“ с първите изстрели, като жалко село... Мамъш-Берде, верен на менлата, накара русите да се поразколебаят. Неговите 4000 арски чирмиши с диви крясъци атакуваха главния руски

обоз, който мъкнеше по леда най-големите оръдия. Дванайсет хиляди неверника бяха оставени на място след двучасов бой. Останалите видяха, че са в беда, пробиха леда и потопиха оръдията си...

Алатите обаче увериха смутилия се велик княз в липсата на сериозни сили в Казан и русите продължиха към града и започнаха силен обстрел. По време на обстрела край Голям Тарас до Булакската стена загинаха скъпите ми другари – синът на Сафа Гази-Гарай и кримският посланик Арслан Челеби (Тертер)... Майката на Гази – Суфия – беше дъщеря на сестрата на антския „Бат“..., преминал на служба към Държавата и един от потомците на последния уруски бег на Бащу Данило... Откупиха я от плен в Бахча-Болгар наши посланици, сред които се оказа и неин братовчед... Сафа беше тогава в Крим и помогна за това... Гази не питаеше интерес към държавните дела, но с удоволствие се учеше на поезия при мен, а на рисуване - при Александър и ми помагаше да описвам Казан. Повлиян от разказите ми, той поиска да отиде като посланик в Персия, но само за да усъвършенства стихосъчинението си... Сафа подозираше умния си син в намерението да завладее поста велик губернатор и в стремежа си да го спласи уби любимия му възпитател Байбек... С всеки нов ден все по-отчетливо звучат в ушите ми думите на младия Гази, които той посвети на паметта на добрия старец, философ и стихотворец Байбек:

Как да обикнеш тоя свят, щом знаеш,
че го напускаш в сетния си час?
Като през сън наяве ти мисли за него
по волята на Господа след който
ще се събудиш в истинската радост...

След обстрела, който би събудил и мъртвите, с присъщия им бяс русите се покачиха на стената. Пленените от тях после разказаха, че алеманските войници на Иван затваряли очи, за да не гледат ужасяващата картина на кървавия щурм. Петте хиляди наши войници бяха сериозно затруднени, а след уплахата на кримските войници и оставянето на част от Арската стена в ръцете на врага започна паника. Сююмбике се втурна в стаята ми с крясък за помощ, пренебрегнала всички обичаи. Излязох навън в бойни доспехи и с думи за това, че защитаваме в града вярата си, властта на менлата и сина й успях да я освестя. Накарах я да облече рицарските (алпарски) доспехи, да вземе сабя в ръце и казанското знаме и я поведох към мястото на вражеския пробив. Русите вече се бяха качили на стената, но кавесите и опълченците ни видяха, окуражиха се и смъкнаха неверниците от нея. Застанахме там и не помръднахме дори когато урусите отново се покачиха на стената и почти ни докосваха с ръце. Само че смутът вече си бе отишъл от хората. Много дъщери и съпруги на дребни стопани и кавеси се облякоха по примера на господарката в брони и заедно с мъжете си, бащите и братята се хвърлиха в схватката. В тоя момент дойдоха черемшанците на Атна с присъединените към тях въстаници и с удар от Арската гора спряха пристъпа на противника. Паднаха 1500 стрелци и опълченци, 300 черемшани заедно с 500 кримчани и 2000 обикновени хора. Неверниците загубиха почти 30 000 души. Край Арската кула трупове на русите бяха на нивото на стената от нея до кръчмата на Шахидулла пред моста зад рова... Най-неприятно за Иван Грозни беше преминаването на 5000 маджарски българи от отряда на Шах-Гали към хората на Атна и така силите на Атна се удвоиха; след загубата на още 15 000 пехота той се принуди да отстъпи бързо. При бягството им Атна не изостана нито крачка и ги накара да изоставят или потопят всичките си оръдия. Обозът остана за неуморимите ярчалници, вследствие на което 23 000 руси, изтощени от глад, рани и болести бяха изоставени от своите и

замръзнаха... Победата беше в науруз или каргатуй, като го нарича народът, така деца и възрастни от радост се качиха на стената и крещяха, като махаха с ръце, подражаващи на гарваните...

На този празник на майданите се палеха огньовете и в котли варяха ечемичена каша и месо. Вечерта младите се уговарят помежду си и младежът в знак на съгласие изяжда месото, а девойката изяжда кашата. На сутринта, ако не е размислила, яде и от месото. Приготвя се пиво и мед, младите се срещат с роднини и приятели, обикалят домовете им и пеят песни с пожелание за щастлива Нова година. Стопаните са длъжни да дават подаръци на децата и младежите; който се скъпи в този ден, ще бъде сполетян от всякакви беди... Същото ставаше и през нардугана, който завършва с построяването на стена от сняг и лед на мястото на Стария град. На майдана, ограден от тази стена и наречен Град, избират цар с кукла на царя и дружината му и с щурм превземат крепостта. При това се посбиват не на шега, но само с юмруци и без злоба, така че остават само синини... Завоевателите на Града стигали до дружината на царя, грабват куклата от ръцете му и тържествено я обесват на стълб или високо дърво с викове: „Твоят час удари!“ После избират нов цар и му казвали: „Нашето царство е свободно, избираме цар по собствена воля и сме свободни да му служим или не, като не сме научени да живеем в неволя. Богато и обилно е твоето царство и много имане взимаш от него; не обиждай сираци и вдовици, не отнемай последното от бедняка, бъди добър и справедлив и честен управник – иначе ще те разкъсаме като тронния ти килим!“ С тия думи присъстващите правят на парченца килима и носели по домовете си късчета от него за късмет. Казват, че нещо подобно са устройвали и на джиените, но наставниците склонили правоверните да пренесат сцената във втората част на нардуган, която не е свързана с обща молитва. Така завърши тая война, наречена после от хората „Наурузката“... След заминаването на русите „въшливите татари“ отново избягаха в Алат и нашите, отслабени след загубите на войници, не успяха тогава ги да преследват. Само Халикай тръгна по следите им, изби към 5000 улани, войници и мурзи, а после победоносно премина през Кара-Идел към Планинската страна. Подкрепените сербийски курмиши и арските кара-чирмиши, без да броим нашите езичници, се присъединили към него и войната обхванала цялата Планинска България от Саратов до Тау-Керман... През 1551 г. доведеният до отчаяние Исмаил написа до менлата, че ако неговите войски не потушат въстанието, то той ще бъде принуден да потърси защита в Алат. Ядкар беше в трудна ситуация. От една страна той симпатизираше на Халикай, желаше на селяните победа над мъчителите им и налагане в трите края на западен Булгар на добрите черемшански порядки. От друга страна, не беше желателно да отблъсне от себе си уланите, защото без тях Казан щеше да е лесна плячка за русите. Това се потвърди от пролетните събития, когато симбирци и алати се сдружиха и позволиха на неверниците да изпепелят част от предградията на Казан и да построят на Кара-Идел на мястото на нашата крепост Чуртан (Щука) тяхна собствена. Тази „Щука“ с 20 000 войска неверници започна да заплашва нас, „кротушките“, притиснати освен това и от алатските крадци, и от новата война с ногайците на Исмаил. Русите успяха да откъснат сербите от Халикай, като им обещаха свобода. Иван Грозни им написа потвърждаваща грамота, в която нарече сербиите субашки народ (чувашки), а войводите на крепостта им дадоха и известна сума руски пари. Зарадваните сербии до един си тръгнаха от Халикай и на него му се наложи, след като остана между Чуртан, чувашите и уланите на Симбир, да се отдръпне на левия бряг на Кара-Идел и отново да се окопае в Нова Арча. Към всички беди, които ни се стовариха на главите, се прибави и гибелта на флота. Вечно колебливият Ак-Балък се поддаде на съблазните на алатите от страх да не стане жертва на ашрафидските междуособици и обеща да не пречи на русите при условие да не нападат салджиите му. Естествено руският флот доплува до Тазикския остров и Биш-Балта, като първата му работа беше да прихване и потопи българските кораби,

неподготвени за бой. Самият Ак-Балък оцелял, но го заловили няколко спасили се салджии и го потопили. Благодарение на този предателски разгром руският флот получи господство по реките на Държавата и осуетяваше опитите на нашите да изградят по-значима флотилия... Нямаше как да отлагаме повече, а и нямаше смисъл. Ядкар заповяда на Сююмбике да напусне Казан заедно със сина си и въведе в Казан директно канско управление. За свой заместник менлата назначи Кучак... Сююмбика отказа да изпълни канската заповед и Кучак я постави под стража. Към Казан с 8000 войска черемшани на Ядкар тръгна Япанча, но по пътя внезапно го атакува и разби Халикай с отряда от 1000 души на Бибарис. В сблъсъка бил свален от коня и размазан престарелият башкортски губернатор Бегиш, син на Саид-Ахмед. Ногайският улубей Исмаил веднага завзел провинция Башкорт и прокудил оттам Бегишевия син Алзям-Бирде. Опитът на Ядкар да засили позициите си в Казан се провали и окуражените алати отново тръгнаха към града. Подкрепяха ги отряд от триста руси и 700 чуваша. Метежниците разпънаха три стана на Козя поляна, но през нощта Кучак изкара от Шахри Газан няколко леки оръдия и на разсъмване удари по тях. Враговете ни хукнаха да бягат, но само язdecите коне алати успяха да избягат. Руските и чувашките пехотинци бяха по-бавни и Мохамед ги прегази. След това от Биектау към Казан се засилиха Халикай и Бибарис, замислили да освободят Сююмбике със сина ѝ. Бедняците, които обичаха своята застъпница, отвориха вратите на вътрешните предградия и заедно с въстаниците влязоха в Шахри Газан. Будиш не посмя да използва оръдия и въстаниците се добраха до мястото на аресуваната Сююмбике – Ханския Двор. Аз слушах тържествуващите викове на селяните съвсем наблизко, докато се отдалечавах от мястото на ареста на господарката. Не знаещият що е страх Кучак хладнокръвно заповяда на Байгар да стреля с оръдията край вратите на Двора и ядрата накараха въстаниците да се изметат от града. Разтревожените от нахлуването Кучак и Мохамед докладваха на Ядкар за бедственото положение в Казан и менлата заповяда на Кучак да изведе от града семейството на хана, мен и ценностите...

Мамиш-Берде изимитира собственото си настъпление към Казан, за да удържи алатите и благодарение на това прикритие Мохамед благополучно напусна града с обоз ценни вещи и тръгна към Коръм-Чали. Кучак го последва, но алатите разгадаха хитростта на Мамиш-Берде, разкъсаха чирмишките редове и се добраха до Козя поляна... Казах на улана, че е рисковано да изювеждаме ханското семейство при такава обстановка и ако той се опита въпреки всичко, ще потърся помощта на казанските жители. Бедняците се събираха вече на тълпи и заливаше с упреци, заплахи и оскърбления отиващите си кански отряди. Кучак не искаше допълнителни трудности, помахаша ни с ръка и препусна след Мохамед...

ИШ-МОХАМЕД

ШЕЙХ-ГАЛИ КИТАБ (КНИГА НА ШЕЙХ-ГАЛИ)

1605 година

Глава 1. Как алатите едва не предадоха Казан на неверниците

Така прекъсва ръкописът на шейх Бу-Юрган, който беше в ръцете ми, а за събитията, които се случиха по-нататък намерих следното в „Шейх-Гали Китаб“:

„Едва черемшанци напуснаха Казан и в него влезе Бибарис, а после и алатите начело с Мамет. Емирът искаше да се присъедини към русите, но Мамиш-Берде ги разби под Чуртан и не им даде възможност да дойдат близо до столицата. Тогава разтревоженият Мамет привлече Бибарис на своя страна, като му даде дъщеря си за жена... След завземането на Казан алатските крадци имаха намерението да усмъртят Сююмбика. Смятаха отначало да й отрежат носа и ушите, а после и главата. Така ги насъскваше Иван Грозни, Алаша, който жестоко уби Кучак... Уланът случайно попаднал в ръцете му. Сеид Кул-Ашраф го пратил към Башкорт да отнеме тая провинция от бея Исмаил. По пътя обаче бил нападнал от русите, които пък отивали към Чали да заловят сеида. Кучак се бил отчаяно и бил хванат ранен и обезсилен... Кан Кул-Ашраф не успял да помогне на воина си, но поне предотвратил смъртта на любимката си. След редовния отказ на казаците да подкрепят Казан сеидът предложил на Мохамед да го пази поне по пътя и лично поел препуснал към столицата. Бахадирът нямал какво друго да стори и тръгнал след него с 2000 отчаяни ярчалинци и башкорти. Никой не посмял да им прегради пътя, а край Казан с радост ги посрещнал самият Мамиш-Берде. Като казал на Мамет, че не смята да му взема насила града, Кул-Ашраф заел Сеидов Двор. Емирът трябвало да отстъпи и да се премести в Ханския Двор. Ислам Нарик и Утяшовият син Чапкън разединили в града силите на двамата Ашрафиди, което спомогнало да се избягнат стълкновенията... Едва устроил се, Ядкар обявил условията си за всеобщо примирие: Сююмбика и синът ѝ да бъдат предадени на Иван Грозни и в Хан-Керман става младша съпруга на Шах-Гали; Шах-Гали поема губернаторството на Казанска област, а Мамет да бъде обявен за сеид на Казан и Арча-Кала; русите могат да държат в Чирмишкия Двор отряд от 500 човека и да следят за поведението на Шах-Гали. Тези условия били изгодни за Ядкар, защото му позволявали да спаси Сююмбика, да пренасочи гнева за позора ѝ към Иван Грозни и Мамет, както и да получи в Казан подкрепата на Шах-Гали, тайно служещ на него. Емирът предусетил това и се възпротивил, но сеидът тайно съобщил на Шах-Гали условията си и с негова помощ склонил русите да ги приемат. Мамет не се решил да се противи на русите и трябвало да се съгласи. При все това на преговорите с русите Кул-Ашраф поискал от тях да освободят заетата част от Планинската страна, но мамет не го подкрепил и си спечелил име на завършен изменник и приятел на неверниците...

Когато „въшливите татари“ извеждали Сююмбика от Казан за да я предадат на русите, Бу-Юрган в отчаянието си събрал обикновените граждани и се хвърлил да я спасява. В суматохата няколко мурзи паднали убити, но все пак уланите успели да разпръснат хората и да заловят Мохамедяр. Някое време муллата прекарал в затвора на Ханския Двор. Веднага след извеждането на Сююмбике от града менла Кул-Ашраф изпълнил уговорката с беговете, напуснал Шахри Газан и заел укреплението Касим. Там стоял до момента на встъпването на Шах-Гали в Казан, после се върнал в Чали. Следващият указанията му казански улугбег изпратил част от вождовете на алатите в Москва като посланици, а останалите поканил на пиршество и ги избил с помощта на Мамиш-Берде, русите и своите мишарски българи. После също по заповед от Кул-Ашраф убил и Мамет, който дошъл да го арестува, като на негово място назначил Бу-Юрган. Избухнала ожесточена война с алатските крадци, в която улугбегът взел превес. Изплашените „въшливи татари“ през 1552 г. се обърнали към Иван Грозни за помощ с предложение да свалят Шах-Гали от губернаторското място, като в замяна му помогнат да овладее

Държавата. Зарадван, руският господар веднага заповядал на Шах-Гали да сдаде Казан на руските войски и да се върне на служба в Хан-Керман, като го заплашил в случай на отказ да изведе от Казан руския отряд. Губернаторът бил жестоко оскърбен от наглите искания и предал на българския кан Кул-Ашраф, че ако в Казан дойде черемшански отряд, ще бъде веднага пуснат в града и ще премине на служба при него. Сеид-емирът просто не можел да помогне на добропочтения Шах-Гали; всичките му сили били заети във войната с новите ногайци на Исмаил, Янчура пазел Черемшан от север от страната на Хлин, а Мамиш-Берде се биел с алатските татари, сербиите и чуртанците. С нежелание губернаторът се върнал на уруска служба, но за отмъщение към Иван избягал от Казан внезапно преди да дойдат неверниците...

Господар в Казан станал „Тюмен“-ът, чиято власт осигурявали хиляда стрелци. В предградията на столицата се разположили отрядите на беговете Ислам Нарик и Чапкън. Както тазикбашите, така и беговете предполагали, че емирът няма да може да им помогне заради Ногайската война. Така по неволя те се подчинили на главатаря на алатските крадци Худайкул, който поел работите на Мамет и се мъчел да присъедини Държавата към Московския бейлик в замяна на правото да живее по собствени закони и да има собствени феодали. С позволението на Худайкул руската войска потеглила към Казан, но самият той не се решил да участва в нападението и заръчал на Чапкън да предаде столицата. За късмет след страшния запой в Чуртан в чест на влизането в Казан армията на неверниците се движела бавно и отначало до града стигнали само 200 руси, 2000 мишарски българи и 800 татари на Шах-Гали. Беговете ги пуснали в града, а тазикбашите настанили в предградието Кара-Муслим.

Основните руски войски достигнали столицата и на шейх Бу-Юрган донесли вестта за идването в Казан на отряда на Янчура със заповед от Кул-Ашраф да пази града от неверниците. Предусещащ заплахата за Казан, бег Янчура се върнал на служба при сеид-емира и по негово нареждане завладял вътрешен Казан и поел към столицата. Бу-Юрган веднага съобщил на хората новината и ги призовал към съпротива. Много от стрелците и беднотията взели неговата страна. По заповед на Мохамедяр затворили всички врати на Казан и предложили на задържаните си противници да преминат към тяхно командване. Петдесет руски казаки пожелали да приемат исляма и да влязат във войските на Държавата, другите сложили оръжие и им било разрешено да напуснат града. Всички мишарски българи с радост се присъединили към казанците, татарите се отказали и били пребити безмилостно от хората. Оцелял само мурза Камай с 200-та си души, защото се престорил на готов да служи на сеида. За да увери българите в преданост към Държавата той собственоръчно убил седем от своите татари. Трупове на убитите кипчаки изнесли на талиги от града...

Отведнъж изтрезнелите руски войводи поискали да шурмуват Казан, но навреме дошлият Янчура с викове „Ур, ур!“ ги хвърлил в смут и те без бой отстъпили в Чуртан. Неговите нукратци успели тайно да направят няколко кораба и с идването на лятото нашите сварили да изчистят от неверниците няколко преправи. Мохамед-Бахадир с 3000 черемшани придружил до Казан хана Ядкар-Мохамед, назначен от сеид-емира Ядкар Кул-Ашраф за нов улугбег на Казан иле и останал с него в столицата като охрана...

Глава 2. Как войските на Иван Грозни разгромиха Казан

Назрявало ново стълкновение с Москва, която поискала да ѝ се дадат трите западни части заедно с Казан. Кул-Ашраф разбирал, че Държавата може да отблъсне поредното

нашествие само ако впрегне всички сили и се обърнал към Исмаил с предложение за мир в замяна на двоен данък от казанци към ногайци. Зловредният велик бей отказал и сеид-емирът, след като го проклетел страшно, поискал помощ от Крим. Кан Кул-Ашраф предложил на кримския хан да нападне Исмаил и така да го извади от войната с Държавата, но той отказал и вместо това предприел никому ненужен набег към руските покрайнини. Сеид-емирът така и не успял да освободи силите на източните провинции на Булгар за помощ на Казан и на Ядкар му останало единствено да произнесе горчивите думи: „Наистина, с действията на ногайския улубей Всевишният показва до какви граници на глупостта и подлостта са способни да достигнат хората!“ Можел, разбира се, да опита да печели време в преговори и да чака щастливия случай, но самите неверници направили това невъзможно.

Един от отрядите, оглавявани от Себеркай, нападнал кораба на Бу-Юрган по време на плаването му от Казан в Болгар. Мохамедяр, оглавяващ братството „Ел-Хум“, искал да навести храма и да въздигне молитва към Всевишния за спасение на Държавата, но внезапно бил заловен от разбойниците и посечен по заповед на Себеркай. Злодеят Себеркай скоро бил заловен с хората си и главите им били набити на копия върху Булакската стена в Казан, но това не могло да утеши вцепенилия се Кул-Ашраф...

През лятото на 1552 г. Алаша (Иван Грозни) тръгнал към Казан със 100 000 пехота, 20 000 матроси и 80 000 конница. От конницата 50 000 били татари, а 10 000-ди мишарски българи на Шах-Гали. Алаша не се доверявал на хан-керманските българи и губернатора, държал ги след войските си и ги използвал да спират отстъпленията на своите войници. В Казан имало 3000 черемшанци, 1000 стрелци и 10 000 градско опълчение под командването на Мохамед-Бахадир. Новината за нечуваната заплаха върнала Кул-Ашраф към живота... За операция срещу неверниците във от града и възможно извеждане на Казанския гарнизон от града сеид-емирът успял да отдели 6000 ярчалнци, арски и лаишевски улани и казаци, както и 2000 мамиш-бирдеевски чирмиши начело с бег Япанча. Имало и още 2000 чирмиши начело със самия Мамиш-Бирде, действащи на Кара-Идел между Сундир и Чуртан. Останалите се биели срещу учкуйниците и новите ногайци на Исмаил.. Всички били наясно, че Казан е обречен. Кул-Ашраф смятал обаче скъпо да продаде града и така да спаси източната част на Държавата; самият той отишъл в столицата и с личния си пример подпомогнал защитниците й...

Първият отряд на русите след прехвърлянето през Чуртан бил посрещнат от чирмишите на Мамиш-Берде, но след упорит бой успял да завладе мястото на преминаването си. Втори отряд неверници с щурм превзел Биш-Балта и опожарил това красиво външно предградие на Казан. Трети отряд руси взел Ташаяк и квартала Кураиш. Четвърти отряд неверници провлачил лодките към Кабан-Кюл и на тях атакувал квартала Касим. Нашите и тук се били отчаяно, но след вероломното предателство на Камай-мурза, преминал на руска страна, положението станало безнадеждно и българите изоставили това последно външно укрепление. Едва след тези боеве, продължили три дни и три ноци и коствали на неверниците 15 000 убити, Алаша рискувал да премине през Кара-Идел с основната си войска и да обсади Казан... Мохамед-Бахадир пише в отчета си до сеид Хусаин, че руският велик княз имал 300 оръдия, от които 120 немска изработка и предназначени за разбиване на стени. Сто оръдия урусите поставили срещу Арската стена, а 20 срещу Исбелските врати и стреляли по тях 45 дни без прекъсване. Нашите се опитвали да попречат с набези и нападения от Арската гора. Тогава русите направили две огромни дървени кули и започнали да водят стрелба от тях по българите край Арската и долната Исбелска кули. Освен това 80 000 неверници, от които 30 000 татари се придвижили към Арската гора срещу Япанча. Той започнал отстъпление, като размотавал противника из овразите и укрепленията. Така през Змийския овраг в Арски лес, където паднали 300

бойци, врагът преминал по телата на 3000 свои войници. В защитата на Улуг-Катау и крепостта Биектау паднали 500 муджахиди, а неверниците заплатили с живота на 3000 руси и 2000 татари. Триденевната обсада и разгрома на Ечке-Казан, където мъченически паднали 2000 опълченци и 1200 казаци на Япанча, струвала на руските войводи 4000 балинци и 6000 татари. Халикай помагал на враговете, защото иван Грозни му обещал да даде на крепостните правата на субаши. Все пак той не помогнал на неверниците да превземат Шаймардан и Янчура с цената на загубата на 900 свои казаци успял да отблъсне и убие 2000 руси и 4000 татари... Като отпочинали при Халикай в Арча, урусите тръгнали към Джура и я превзели. В крепостта загинали 400 опълченци и 100 воина на Япанча, противникът загубил 2000 руси и 2000 татари. Оттам боярите, които разчитали на свободен път до Чали се придвижили до укреплението Шали, но при атаката му загубили 1000 руски и 4000 татарски войника и предпочели да обърнат назад през Лаиш. Кашанските опълченци, силно ядосани на татарите за убийството на всички жители на Шали, ги издебнали през почивката и разпъдили конете им, а побягналите към руския лагер мурзи били избити от засада в храстите. Изплашени от гибелта на опитните кипчаци неверници презглава хукнали да прекосяват река Миша, а там Япанча с опълченците си успял да избие 15 000 от тях, като загубил 1900 от своите... Боярите успели да превземат Лаиш, но след това им останали само 20 000 войника и главният им войвода казал: „Сега можем смело да отстъпим, защото останахме без войска и никой няма да ни упрекне“. Япанча, който имал все още 3000 казаци, ги преследвал и отново се укрил в Арската гора и зачакал възможното излизане на гарнизона от столицата... Казанците направили излаз и унищожили двете дървени кули, като от едната смъкнали оръдията и ги насочили срещу неверниците. Все пак русите успели с изстрели от немските оръдия да разбият стената в нарочените места, макар и с цената на загубата на 20 000 души. Алаша имал оставащи 100 000 войника. 40 000 от тях той хвърлил към пробива в Арската кула, а 10 000-ди в пролома на Исбелската Долна кула. Още 10 000-ди се заизкачвали по стените на други места, за да отклонят защитниците от пробивите и всички те били лесно обезвредени. До едната от вратите на Мир-Гали нашите с големи оръдия покосили – трупове били наравно с нивото на стената – 3000 неверници начело с бояра им Дмитрий (Иджим-Тюряй)... След загубата на 10 000 войника край Айдар-мунча, където нашите изградили временно укрепление и го защитавали отчаяно, русите добили Шахри Газан и поели на щурм срещу Богилтау. В Бухар Йорта нашите се били до последно и след изчерпване на боеприпасите отстъпили през подземните тунели оттатък Саиновия ров. Тогава кан Ядкар Кул-Ашраф, без да обръща внимание на протестите на сардара Мохамед-Бахадир излязъл на мечета „Мохамед-Алам“ - по-често го наричат с неговото име – и призовал всички да стоят неотстъпно. Русите пробии откъм страната на Горната Исбелска кула и опитали да се съединят със своите, които настъпвали от Бухар Йорта. Сеид-емирът проявил твърдост и отхвърлил противника от мечета, след което нашите прогонили враговете и от Горната Исбелска кула и ги накарали да бягат ужасени от града. Иван Грозни видял какво се случва, яхнал коня и се приготвил за бягство от Казан. Брат му запазил самообладание. Той наредил на най-добрия руски отряд, който пазел руския господар, веднага да влезе в града през арския пролом и да разбие войските на сеид-емира Кул-Ашраф. Този отряд достигнал мечета „Мохамед-Алам“ отново, което окуражило бягащите и те пак поели на щурм към града... Водачът на ногайската охрана на господаря Ядкар – Зейнеш – потръпнал и внезапно отстъпил с тристата си кипчаци зад мечета. Мохамед (Ахмед) Бахадир бил зает да отблъсква неверниците от Горната Исбелска кула, а всички воина, студенти и преподаватели, които обграждали кан Кул-Ашраф, били вече мъртви. Русите се възползвали от това, един от тях успял да удари сеид-емира с тежко копие... Нашите били ужасени. С тигров скок Мохамед-Бахадир отскубнал умирация управник на Държавата

от ръцете на неверниците и го отнесъл в Ханския мечет. Сеид-емирът се освестил и попитал как се развива боят. След като узнал, че русите са пробии зад Тазикския ров той наредил на сардара да изведе гарнизона от града и заедно с войската на Япанча да заминат за Корим-Чали. Самият той решил да остане заедно докрай с няколко жители в мечета, а властта предал в ръцете на сина си Хусаин. Мохамед-Бахадир наредил на хилядата войници, 1500 опъченци и ногайците на улугбега Ядкар да излязат във от града на пространството от Ханските врати до Горните Исбелски и вдигнал над най-високите кули зелени знамена. След загубата на 500 бойци сардарят извел хората на Козя поляна. По негов сигнал Япанча успял предварително да унищожи стана на десния бряг, вдигнат от княза Курбат и 4000 чуваша, които сметнали за нужно да попречат на съединението. След като сдвоил войската си с тази на Ахмед-Бахадир Япанча тръгнал към Чали....

След щурма на Алаша му останали 64 000 войници. Разяреният от загубите велик княз заповядал на своите да не щадят никого. Всички мечети били оплискани с кръвта на жени, деца и старци, търсещи защита там. От мечета „Мохамед-Алам“ русите и служебните татари измъкнали хиляди книги и ги изгорили. Маджарските българи, които влезли в Казан със Шах-Гали след падането на столицата, при вида на това нещо се вцепенили. След опомнянето си те се хвърлили в огъня и успели да измъкнат няколко свети книги... От всички жители, над 65 000 на брой, живи останали 500 кара-муслими и мюсюлмани – и то защото за тях се застъпил Шах-Гали. Нещастниците били разведени по манастирите, където някои насила приели християнството, а останалите във вярата, основно жени и деца – били удавени или довършени от гладна смърт.

Глава 3. Ловджийската война

Сеид Хусаин бил гневен след безчинствата на неверниците в Казан, но не могъл да направи нищо, защото Халикай с алатските крадци помагал на русите. Иван Грозни с тази негова подкрепа се върнал в Москва с 50 000 войници, другите останали в Казан и Чуртан. Той не изпълнил обещанието си към селяните и чиновниците му ги грабел не по-зле от уланите и мурзите. Тогава Халикай признал властта на Държавата, изтрепал руските данъчни и се обединил с Янчура за война с Москва. Мамиш-Берде веднага обсадил Чуртан. Сеидът без забавяне пратил Саръ-Бахадир, син на Аталък, на помощ на Янчура, Ахмед-Бахадир трябвало да се присъедини към Мамиш-Берде. Боярите излезли срещу нашите както от Казан, така и от Чуртан и се хвалели, че отиват на лов. Така тая война била наречена Ловджийската. Янчура престорено отстъпил към Биектау, където се разправил с 800 руси и 1200 „въшливи татари“. Мамиш-Берде и Мохамед-Бахадир се отдръпнали от Чуртан към Симбир и лесно се оправили с 1500-те руси, 2000 алати и 3000 чуваша. Алаша ужасен научил новината и искал да изведе от Казан и Чуртан войските си, но негов съветник го спрял с думите: „Ти обеща на християнските богове да не оставиш жив българин и да раздадеш земите им на боярите си и на простите войници; сега вече не можеш да отстъпиш от думите си, защото ще ни навлечеш проклятието на нашите богове и гнева на воините ти“.

Така Алаша пратил към Булгар голяма армия и тя воювала до 1554 г., а по пътя си унищожавала всичко. В борбата с неверниците тогава паднали и Халикай, и Янчура. След това великият княз оставил в завладените казански и арски градове гарнизони, с които се справили след заминаването на армията селяните, водени от Таш-Мохамед, помощник на Халикай. Той бил един от възпитаниците на Ядкар и оцелял по чудо от кланицата в медресето. Винаги носел със себе си едно камъче от стената на мечета „Мохамед-Алам“ и при молитвата преди боя го поставял редом до себе си... За урусите се

биел и един наш изменник, Шамай – казак-беглец от тези на Япончи. Той съпровождал неверните при набезите им срещу Янчура и Халикай. Таш-Мохамед проследил предателя и го разкъсал като козле с огромните си ръце. Той имал на разположение 10 000 отчаяни смелчаци, но втората армия на Алаша от 20 000 руси и 40 000 татари все пак успяла да го измести от Вътрешен Казан. Урусите се бояли силно от Таш-Мохамед и не искали да остават в завзетите градове, затова боярите разставили в крепостите служебни татари и алатски крадци. Неверниците смятали, че ще получат от русите българските земи, но отново дошли муджахидите на Таш-Мохамед и завинаги се разправили с тях. Две хиляди оцелели алати даже се зарадвали на това, като смятали да получат земите на убитите мурзи. Когато третата армия неверници отново изгонила Таш-Мохамед от Ечке-Казан, тези „въшливи татари“ се наместили в завзетите арски градове и започнали да безчинстват из окръга. Хиляда от тях избили муджахидите, а самите селяни се разправили с втората половина. Такъв бил жалкият край на алатските крадци. Юнаците на Таш-Мохамед казвали, че няма да се върнат на село докато не убият поне сто хиляди от враговете. Питали ги защо, а те отговорили така: “През зимата на 1553г. неверниците закараха в гората 100 000 мюсюлмани – предимно жени, деца и старци и ги оставиха да умрат от студ. Видяхме телата им и сърцата ни няма да се успокоят, докато не удавим враговете си в кръвта им“.

Четвърта армия на Иван Грозни отново прогонила Таш-Мохамед от Арска област и той отстъпил в Казан. Сеид-емир Хусаин го обявил за предводител на казаците си, а дошлите на негова служба 2300 ногайци на вожда Юсуф пренасочил към Мамиш-Берде със заповед да обявят бея си за нов казански губернатор. Мамиш-Берде дръзко доближил столицата и пред нея провъзгласил за гуверньор Юсуф. Иван изпаднал в бяс и заповядал на петата си армия от 15 000 руси и 35 000 татарски кипчаци да превземат Чали. Таш-Мохамед се удържал в Казан до последно и отстъпил укреплението си едва когато останал с хиляда войника. С тях той се отдръпнал към Чали и сеид-емирът Хусаин наредил на всички през Яр Чали да заминат в Уфа. Таш-Мохамед останал да защитава столицата и след седмица боеве тайно я оставил и тръгнал с двеста свои воини. Татарите се впуснали в преследване, но ги атакували яр-чалинци и дошлите агиделци и ги изсекли до един. След идването на урусите много ярчалинци не заминали за Уфа, а останали да защитават крепостта. Боярите надхитрили защитниците, като заповядали на своя ногайски бей да влезе в града. Урусите си дали вид, че се оттеглят, той се появил край оградата и се представил за нов заместник на сеид-емира – той действително бил брат на казанския губернатор. Нашите му повярвали и отворили вратите, което позволило на ногайците да ги превземат и да пуснат русите вътре. Ярчалинци прескочили стените и побягнали в полето, но затъвали в снега и били изловени. Доволен от изхода на операцията, боярът изпратил пленниците да строят руска крепост на мястото на разрушената Лаиш. Шеста армия на Алаша след това навлязла в областта на Мамиш-Берде. Кипчаците на Маджит се сражавали вяло; субашите и чирмишите, раздразнени от извънредните данъци за издръжка на наемници се вдигнали и ги прогонили... Крачка по крачка русите изтиквали бега и не му давали мира, докато накрая той не прекосил Кара-Идел и не заминал в Симбир. Алтъш Нарик се надявал с угодничество пред русите да запази властта си, предателски заловил Мамиш-Берде и го закарал при неверниците. Боярите му обещали помощ срещу войската на сеид-емира на Булгар, но го излъгали. Щом Мохамед-Бахадир настъпил към Симбир, боярът край града отстъпил в полето и позволил на черемшанци да превземат и погрозят Симбир. Мохамед лекомислено продължил без да прати разузнаване и попаднал в засада. Повечето черемшанци успели да избягат, но сардарят им бил пленен... Иван Грозни тогава замислил война с балтийските германци с цел плячка, каквато не могъл да вземе от Казан. Съветникът му го уговарял да не се бави и да доубие Държавата, но Иван бил силно въодушевен от разказите на посланиците и

бегълците за слабостта и богатствата на Прибалтика и не го послушал. По заповед на Иван посланикът Шах-Гали отишъл в Уфа и предложил на сеид-емира мир с Москва срещу одобрение и участие в такава война на българските господари на страна на русите и изплащане на данък във вид на зърно, добитък и кожи. Хусаин се съгласил. Ловджийската война завършила и 10 000 българи начело с освободения Машиш-Берде и Ахмед-Бахадир поели към Прибалтика в състава на войските на Шах-Гали.

Глава 4. Как започна и как завърши управлението на Шейх-Гали

След първоначалните успехи във войната с алеманите Балинецът заповядал на казанските войводи да убият останалите български бегове. Те повикали в Казан българските господари и казаците, които искали да получат земя в руската част на Държавата или пък имали претенции към Москва. Щом тия влезли в Казан, били настанени в Кураишевия квартал и на сутринта били заклани в съня си. Сред убитите бил агиделският губернатор Еней-бег, син на Алмат... В Прибалтика нашите се сражавали така доблестно, че получили много награди от московския велик господар. Ахмед-Бахадир, който пленил алеманския владетел, през 1569 г. бил отзован заедно с 5000 от своите за охрана на самия Иван Грозни от разбунтувалите се срещу него бояри. Сеид-емирът Хусаин бил силно възмутен и наредил на сардаря да се върне в Държавата, но московецът го уговорил да остане срещу огромно възнаграждение. През 1570 г. Мохамед – Бахадир участвувал в поход срещу Новгород и погромил града като отмъщение за участието на новгородци в щурма на Казан. По обратния път сардарят научил за намеренията на княза да унищожи войската му и избягал в Държавата през Хан-Керман. Тамошните бояри не се решили да му попречат. От маджарските българи разбрал, че Сююмбике, която станала младша жена на Шах-Гали, била отровена от слугите на Иван, защото не приемала светото кръщение. Още преди това бил отровен и самият Шах-Гали. Ханът и жена му били убити, защото Иван се опасявал да не преминат на страната на сеид-емира на Булгар заедно с маджарите и съюзните им ногайци. Така или иначе... войната с Държавата станала реалност...

През 1569 г. заради немарливостта на сеида, който разпуснал войската заради празник, русите от Чулман изненадващо завзели Уфа. Хусаин едва успял да избяга и получил незавидния прякор „Байрам-Гази“. Самата война нарекли „Байрам сугишъ“. Япанча тогава бил изпратен в областта Себер-Ищяк на Ищякска губерния за помощ и останал там с 500 казаци. Дали му титла тюре на областта, в която живеели 12000 наши субаши. По-късно той се отличил във войната с неверниците, нахлули в неговия Себер, и умрял по време на битка с тях... Същата година Хусаин починал и властта преминала в ръцете на сина му Шейх-Гали. Три години той храбро се бил с неверниците, но после се принудил да отстъпи към българските ногайци... В 1579 г. обаче урусите, вече установени в Уфа, с помощ от преминалите към тях част башкортски вождове довели до пълна нищета съюзниците си и те били принудени да преминат на служба към сеид-емира Шейх-Гали, син на Хусаин. Известно време управникът живял в Каргали, откъдето имал и прозвището Каргалъ. Войската му освен нашите включвала български ногайци, себери и киргизи, с тях той успял да прогони неверните от Уфа. Голяма част от русите били убити, но един отряд останал незасегнат, отстъпил към Кама и се защитавал ожесточено. Нашите запитали пленените защо са се сражавали така яростно, а те отговорили, че им е поверена охраната на особено ценната за Иван икона на един от руските богове... Нашите отново пробивали към Кан, Жукотин, Мир-Галич, Кострома и Чулман, но засухата през 1583 г. предизвикала страшен глад и дрязги сред народа.

Войските на Алаша отново тръгнаха към Държавата и унищожавали всичко по пътя си. Мохамед-Бахадир бил вече мъртъв, ищякският губернатор Ермак – отличен във войната с камските казаци – също паднал при похода към Жукотин и така от благородниците с Шейх-Гали останал само Беркет, син на Еней-бег. Тогава самият сеид-емир дошъл при чалинци с хазната и ги призовал под знамената си, но те отказали, защото се бояли от руско клане и били измъчени от глад. Казали му така: „Имаме по-важна работа от войната, трябва да приберем хляба“. Сеидът отстъпил в Уфа разочарован. Край устието на Ика един казак попитал сеида следното: „Кане! Конете ни са изтощени, трябва да оставим тук или златото, или любимите ти книги. Ще заповядаш ли да оставим книгите тук?“ Шейх-Гали отговорил: „Хазната е нужна на държавата, ако няма държава – защо ни е злато? Сега за хората са по-важни книгите, от тях ще почерпят сили да запазят обичаите си и да възстановят Държавата. Една поема на Гали в такова време струва повече от всяка хазна. Оставете златото и вземете книгите“.

Казаците закопали в устието на Ика всички съкровища на българската хазна и така неверниците, които завзели Уфа, не открили нищо. Шейх-Гали напуснал столицата късно есента, като на останалите с него 12 господари заявил: „Към нас идва неприятел, който заплашва с изстребление целия ни народ в случай на съпротива, а самият народ е съвършено изнемогнал и не може да излъчи по-значителен брой войници. Повечето ни бегове се подчиниха на урусите, за да запазят владенията си. В такъв случай нашата съпротива ще бъде безсмислена и обрича хората на гибел. Аллах ми оставя видимо само един избор: доброволно да изоставя хилядогодишната власт на моя род над Българската Държава. Аз, както се полага на всички роби на Всевишния, спокойно и безропотно се подчинявам на повелението на Великия Тангра и заминавам в Киргизия“. След тези думи сеидът завършил молитвата си и с казаците си напуснал Уфа. Тетрадката му завършва със стихове, посветени на предалите него и Държавата бегове:

Наричах ви приятели – такива вий не бяхте.

На дружбата ви силна чаках, а врагове излязохте.

Деца, деца – след нас ще тънете във сълзи.

Наследството го няма, в ръцете руски бързи е...

Горчивината на тези думи и досега се усеща... Разказват, че след отпътуването на сеид-емира дванайсетте му верни господари съдействали за разпространяването на вярата и заслужили званието шейх. Всеки от тях основал медресе, в което студентите преписвали редки и стари книги. Всичко нужно за издръжката се взимало от средствата от закопаната хазна. При нужда най-способните за бой студенти се обединявали в отряди, пробивали кордона на неверниците към устието на Ика, вземали колкото трябва злато и се връщали в селищата си в медресетата. Благодарение на това били спасени стотици книги, а народът ни успя да издържи ударите на съдбата и отново се вдигна на свещена война за възстановяване на Българската ни Държава... (Дописано от Маджит Мамиш-Берде и жена му – дъщерята на сеида Кул-Ашраф, предци на славните ни сеиди Джан-Гали и Джагфар Булгари...)

(Преводачът моли да бъде извинен, но имената на Жукотин и Устюг често се предават с едни и същи думи – Джукетау и Джукетун, възможно е да не съм издирил всичко правилно...).

ОТДЕЛНИ ОТКЪСИ ОТ ТЕКСТОВЕТЕ НА ЛЕТОПИСА

(А в „Хон Китаб“ на сеид Гали се съдържа следното сведение на Шамс Тебир за произхода на българския народ: „Тридесет и три хиляди години преди новата ера предците на хуните – именците – живеели в Малък и Голям Рум (Балканския полуостров и Предна Мала Азия), а народът на синдите обитавал бреговете на Волга, тогава наричана Ура... След известно време приятелската общност на синдите се разцепила на две: синди-ура и синди-мурдаси, които започнали да враждуват помежду си. Отначало урите надделели и станали господстващи. После ги нападнали тюрките, като претърпели неуспех. Една част от тюрките избягала в Хин и даже отвъд Чулманско (Балтийско) море, другата заминала за Голям Рум (Мала Азия), трета част попаднали в плен. В тази война урите се обезсилили и мурдасите се опълчили срещу тях. Вождовете на поробените тюрки помогнали на мурдасите и те поели върховенството. Тюрките обаче не получили очакваната свобода; тогава те избили своите вождове и се присъединили към урския род Сабан... След още някое време арабите разбили именците от областта край река Кубрат (Ефрат) и Голям Рум и повечето от тях заминали на изток през Малък Рум. Тюрките от Голям Рум тръгнали с тях и се наели на служба при именците от Малък Рум, където получили името „тормен“, бичи хора. По-късно това име те преправили на „тюркмени“... Когато тръгналите на изток именци наближили реките Ока и Дон, мурдасите опитали да ги спрат и влезли в битки с тях. Урите обаче преминали на именска страна и мурдасите били победени. След това именците продължили на изток, като търсели подобие на своята родина и я намерили в Хин (Индустан, Корея, Китай). Част от именския род Дуло останали в Ура и предложили на урите да опитат късмета си в напуснатата от тях родина. Урите се съгласили охотно и заминали на юг, където се разделили на кара-саклани (западни), ак-саклани (източни) или масгути (масагети), кашанци (кушани), сабани, перси, азери и синди. Това преселение станало преди 11 000 години...

После от синдите се отделили шумерите, които стигнали най-далеч и заели областта на река Ефрат. Тук те основали държавата Шумер... Пръв управник на шумерите бил Май или Мар, потомците му се наричат Мардуан или Мардукан... Той преживял 300 години като истински праведник, за което след земната му смърт Тангра го възнесъл на осмото небе. Погребали го в седеметажна кула-гробница. Тези кули-гробници на други управници и знатни жители шумерите наричали в памет на Мар „Май-юла“ или (Пътят на праведния Мар към Небето), като искали Всевишният и на тях да даде такава милост. Бедните, които не можели да си построят гробници, били погребвани в планинските пещери. По-късно българите заминали в степта и погребални пещери започнали да си копаят в земята. Шумерите правели и Молитвени кули или Джок Йорт. Тези здания имали три или седем етажа. Шумерите вярвали, че посредством разположението на звездите или чрез други небесни явления Всевишният им показва бъдещето и особено почитали звездобройците, като постоянно наблюдавали небето....

Освен това шумерите се покланяли и на планините с гладкоостранни върхове и стъпаловидни подножия, защото вярвали, че върху тях се явява Всевишният. Тези свещени планини били наричани Шумер (Самар) и това име шумерите дали на държавата си. Държавата Шумер била съставена от владения, представляващи градове, обкръжени с пасища и поля, а владетелите на тези градове царували в държавата им в определен ред. Свободните шумери наричали себе си с думите „бал“ или „бул“, което значело господин. Воинското съсловие, набирано измежду скотовъдите, наричали „булгар“, тоест „господин-воин“, защото „гар“ значело войник и богатир. При арабите думата „бал“ приела значението на „Бог“... Българите служели не на отделни управници – валии, а само на царете: улуг-валии или батове на Шумер... Съсловието на зависимите хора

наричали „бершул“. Освен него шумерите имали и съсловие на верските служители, бояри: тях наричали „есегел“. Тази дума означавала „Божи град“, защото ас или ес на шумерски означавало „Всевишен“, а „гел“ значело град. Такова название имали частите в шумерските градове, където били храмовете, затова и служещите в храмовете бояри били наречени „есегел“...

При управлението на Мар българите победили и подчинили арабите, като покорили и Голям Рум. На южната част на Голям Рум дали името Бал-и-стан, Божия земя. Покорените арабски вождове трябвало да изрежат на печатите си шестолъчна звезда, която означавала покорност. На този знак по-късно братството „Ел-Хум“ придало значение на покорност към Всевишния и започнали да го поставят върху надгробните камъни на праведниците и в мечетите. Северът на Големи Рум получил името Кимер или Камир-Батир, който бил главнокомандващ у българите. След напускането му от служба той заедно с хората си се заселил там и започнали да ги наричат кимери... Тук имало голям град Атряч (Троя), в който живеели основалите го именци, араби и кимери. От този град в шумерския град Ат-Алан дошъл проповедникът Авар-Хум или Бар, когото арабите нарекли Ибрахим. Ибрахим проповядвал истинската вяра и арабите в Шумер го подкрепяли. Трябва да кажем, че подвластните араби в самия Шумер вече били мнозинство сред населението и валията на Ат-Алан побързал да изгони опасния за властта проповедник. Тогава Ибрахим слязъл надолу по Ефрат и основал там нов град. Валията искал да изгони последователите на Ибрахим оттам и осквернил водата с мръсотии. Всевишният наказал Ат-Алан с потоп за това нещо. Преди потопа Творецът с глас предупредил невинните и чулите гласа му заедно със следовниците на Ибрахим се отдалечили в безопасни места. След това по волята на твореца се случил потопът и областта Ат-Алан била погълната от морските води... (Описан е Черноморският потоп...вероятно там е и Атлантида, бел. прев). След потопа числеността на шумерите намаляла значително и така връх в Шумер взел арабският език. На арабски говорели дори и управляващите от рода Мар. Само българите запазили шумерския си език. Шумерите, говорещи арабски, били наречени от българите берсули (берджули), а арабският език – берсулски. Българите не преставали да служат на царете си, макар да станали берсули. Впрочем, сардари на българите били също потомците на Мар и жена му Себерче от рода Дуло... Най-могъщ шумерски цар, праотец на сардарите у българите бил Нимруз (Нимрод), а най могъщ берсулски цар бил Азаркан...

След шумерския потоп сред хинските именци пламнала борба за власт. Ядосаният от междуособиците техен цар заедно с дружината си отишъл на запад и покорил тюрките. Там именските мъже взели за жени тюркинчета и така децата им проговорили тюркски език... Така възникнал народът на хуните, който възприел тюркската реч, но запазил чисти именските обичаи – дори този, според който мъжете сплитат косите си на плитки. Какво можем да добавим – хуните съхранили, естествено, именския неударим стремеж към създаване на огромни държави и господство над целия свят. Някои са склонни да ги осъждат за това, но те казват, че ги движи волята на самия Всевишен и не са в състояние да й се противопоставят. Тюрките, които неразумно им се противили, били поробени от хуните и изпращани първи в боя като авангард. А на маджарите, които признали доброволно властта им и сплели на плитки косите си, хуните дали правата на свободни и преди 4000 години ги пратили в набег на запад. Понеже хуните обещали да им дадат голяма част от новозавладените земи, маджарите проявили усърдие и заели областта Себер. Живеещите там ари от ужас бягали още на Запад в областта Ура. Маджарите ги последвали. Появата на огромни тълпи полудели от страх ари и уверени в себе си маджари, които всички приемали за хуни или именци, извикало паника сред мурдасите. Без много съпротива мурдасите на групи започнали да отстъпват на запад. Кара-

сакланите не ги пуснали през стените си и на мурдасите се наложило да се промъкват из вековни гори. От първата мурдаска група, тръгнала на запад, произлизат власите, от втората – алеманите, от третата – балтите, от четвъртата – уличите (славяни), а от петата – тирсите. Тирсите увлекли заедно със себе си част от кара-сакланите, обособили се начело с вожда Аспарчук в областта Агацир край река Ока и наричащи се агацири. С подкрепата на тези саклани тирсите завладели Малък Рум и остров Крит, като безмилостно избии тамошните именци. След това тирсите се нарекли „руми“. Думата Рум или Рям на именски език значела „хълм, покрит с храсталак“, а именската земя изобилствала с точно такива хълмове, затова я нарекли Рум. Названието на остров Крит, който бил три прехода на дължина, означавало „Борцовски“ (Креш, crash) - тук веднъж годишно се събирали именските богатири и се борели един с друг. Победителят можел да се ожени за царска дъщеря или да освободи рода си от задължения... Само малка част от именците и помагачите им тормени успели да отстъпят в Атряч (Троя). Тирсите и агацирите ги последвали и разгромили града – вярно, че след дълга обсада. Когато врагът вече навлизал в града, тормените заминали от Атряч за Хорасан (Хорезм), а кимерите се отправили към Кара-Саклан (основно днешна Украйна). Именците, които повярвали на вражеските обещания за запазване живота и правата на гражданите, останали и били избити...

За оказаната помощ тирсите помогнали на агацирите да поемат властта над целия Кара-Саклан. Щом се появили кимерите, то сакланите смъкнали от власт агацирската династия и поставили начело кимерския вожд Таргиз или Тарвил. Румите обаче отново помогнали на агацирите да вземат властта и те прогонили кимерите от областта Тамя или Тамань. Бягащите кимери се наели на служба при берсулския цар Азаркан и се нарекли азаркани (азери). По-късно името било преиначено на усергани. Ат, потомък на Таргиз, се върнал в Кара-Саклан и пак смъкнал от престола агацирската династия, но румският цар Дарий отново я възстановил... Ат отстъпил на изток в Ура и в негова чест страната му и река Ура получили името Атил. Покрай военната помощ румите, от страх да не загубят съюза с агацирите ги подпомагали с пари, скъпи предмети и вино и ги упоили съвсем...

Берсулските царе на Шумер също били изместени от царете на Персия и българите започнали да служат при тях. Една част българи начело с Мосха персите заселили в две места на Капска област, които после били причислени към Грузия, друга – в Азърбайджан, а третата, азарканската – към Хорасан. Това успокоило живеещите там тормени, които нямали голямо доверие на персите. В Малък Рум тормените живеели край планината Балкантау; когато стигнали в Хорасан, нарекли така и местните планини за спомен от родината им. Това име на планина се превеждало от шумерски език като „Планина на Божествената власт“...

След това дошъл Александър Македонски, наричан от персите Искандер Зулкарнайн и убил персийския цар. Така българите нямало кого да защитават и Кафска област (Кавказ) преминала под властта на Александър. Сардарят на българите – потомък на Мар-Аудан – се оженил за дъщерята на Александър – Боз-би... След Александровата смърт при похода срещу Ура или Атил кафските българи започнали да служат на азербайджанските царе. Това обаче не продължило много време. Походът на Александър (Аламир-Султан) към Атил накарал част от противостоящите му масагети да заминат в Кара-Саклан и да подчинят тези земи. В началото те не се ориентирали добре и оставили низшата власт над покорените карасаклани в ръцете на агацирска династия. След като агацирите се опитали с румска помощ да си върнат властта над Кара-Саклан масагетският цар Азак обявил агацирите извън закона и извикал на служба българите. Българският сардар Юрган, потомък на Аудан и Боз-би, приел поканата и заминал за Саклан с част от българите на брой пет хиляди „тирме“. Азак дал на българите земята между Тамян и Българско море, а

Юрган помогнал на масагетите да разбият агацирите. Вождовете на агацирите били избити, народът бил пощаден и станал български род. След това Юрган се оженил за принцеса от таргизкия род Ат и така таргизите също станали български род, а самият той бил назначен от Азак за губернатор на Кара-Саклан...

С преминаването на властта в Кара-Саклан в ръцете на рода на най-малкия Азаков син Алан положението на българите се изменило. Алан премахнал от власт всичките си братя и започнал да притеснява по всякакъв начин българите, които подкрепяли Аспарух, големия син на Азак. Затова, когато в Агидел дошъл първият хунски вожд Кама-Батир и основал държавата Буляр, голяма част от българите веднага го признала за кан и отишла да му служи. Тогава вожд на българите бил Бесер-би и така хуните нарекли българите бесермени. По-късно наричали българите „тюрки“ и „уруси“. Друга българска част под името бурджан останала в Джураш, трета – в Тамян, четвърта край Дон и пета – в Кара-Саклан... С идването си новият хунски цар Булюмар затвърдил династията си в Буляр и наредил да го преименуват на Атил, а булярските българи започнали да се наричат и „буляри“ за спомен от доскорошната си служба при хунските канове. С пристигането на Булюмар в състава на българите влезли толкова хунски родове, че българите възприели хунския език... Алановата династия недалновидно отказала да признае властта на Атил с надежда за скандинавска помощ и досаденият Булюмар с голяма част от хуните, в т. ч. българите и маджарите, отишъл към Дон и Кара-Саклан... В тези несигурни години много българи се наемали на доходна служба при персийските царе, които по тяхна молба ги преселвали в българските райони на Кавказ. Скоро хунските българи станали толкова многобройни, че тези райони бил наричани Хонджази (хунски окръзи). Шейх Гали излага тези събития малко по-различно...

„Низините на река Ока нашите често наричали Саин-Идел. В Саин-Идел отляво се вливала реката Кул-Асма или Гюл-Асма (Клязма)...“ „С думата „угър“ по-рано нашите наричали беговете и наместниците, а с думата „туджун“ назовавали посланика или чиновника с особени поръчения... Думата туджун се е образувала от „тат“ или „тудж“, което значи чужд, чужденец, другоземец... От тат пък е образувана думата „татар“, с която хуните наричали враговете си. Имало още една хунска дума „тарун“, която значела чиновник - писар или четец. Тези думи до една са именски...“

„Пръв от българите започнал да лекува без лекарства Мидан, по прякор Барис. Отначало живеел в Самара, а после се преместил в Азърбайджан. Той можел да приема различни образи и благодарение на това да усилва въздействието си върху болния. Превръщал се ту в гигантски алп, ту в барс и оттам бил и прякорът му. Подобно лечение той допълвал с физически и психически упражнения и особен начин на хранене. Учениците му го наричали „миданчи“... Мулла Бакир се отнасял към това изкуство враждебно и убедил Алмъш да го забрани и да приеме привичните за мюсюлманите от Арабистан способности на лекуване. Миданчиите, наричани от хората също и „аварчии“, продължавали тайно да практикуват...“

„Нашите аптекари и знахари използвали за приготвянето на целебни напитки особен съд, който имал капак и стоял на поставка. Този съд нашите по бурджански наричали „сам-абар“, което значело „съд за приготвяне на лекарства...“

„...Тъй като на домбра (тамбура) свирели тогава, когато поднасяли мед и сладки храни, многострунната домбра получила бурджанското име геселе/гюселле (или гюзел, бел. прев.), гусла днес; простичката домбра пък взела името от сабански - баллъ, сладка и медена... Менла Абдалах пише, че тези български домбри се харесали на улчиите и те ги възприели заедно с имената им...“

„Някои твърдят, че Българската Държава – Ак Булгар Йортъ - е образувана от бащата

на Курбат - Албури в 605 г., други – от Бу-Юрган или Курбат в 618 г., трети пък - от Курбат в 619 г. В историята на Шамси прочетох, че Улуг Булгар Йорть е образувана в 603 г. от Албури и считам това сведение за най-достоверно...“

„...Разказват, че всичките 40 девойки били влюбени в един славен български бахадир на име Алип-Хуза. Той живеел в Мардан – в град, който до днес носи неговото име. За да видят любимия си, девойките често се качвали на високата планина, докато накрая върху нея не построили град. Нарекли го Къзлар Тау... Девойките решили да отидат при батира, за да си избере една от тях за жена, но тюркмените на хан Таз-Буга нападнали страната. Алип-Хуза излязъл срещу неприятелите и сражението започнало. Отначало имало схватка между него и брата на Таз-Буга по прякор Дюя и Алип така го тряснал в земята, че той издъхнал. На това място после построили града Дюя Суба. Дошъл ред на Таз-Буга и той предложил на бахадира престрелка през Идел. Коварният хан видял, че на едно място хълмът Жигули е пропукал и застанал срещу него. Алип-Хуса не заподозрял нищо, застанал на ръба и хълмът се срутил заедно с него в реката... Доволният от гибелта на Алип хан решил да премине Идел на мястото срещу Дюя Суба. Девойките, които видели гибелта на любимия си, започнали да стрелят по хана от града си и избили всички врагове. На мястото, където умрял Таз-Буга после също построили града Таз-Буга...“

„Град Болгар отначало бил наричан от бурджаните Мардуан или Мардукан, защото явявали, че го е основал самият Мар преди да замине в страната Шумер...“

„...Някои смятат, че Канев е бил предаден на Барис от Талиб в 964 г. Това не е вярно. Неволна грешка е допусната от Шейх Хаджи-Омар в своята „История на Абу Исхак“ по думите на обичния кан Ибрахим. В действителност, както свидетелстват документите на царския диванхане, Талиб предал на Барис само част от Дон и Кортджак, а за временното окупиране на Канев от неверниците си затворил очите. Веднага след като Барис бил настигнат от отреденото му свише Талиб върнал Канев на Държавата... Ибрахим, след като започнал метеж срещу Тимар, обещал да предаде Канев на Владимир срещу подкрепа от негова страна, но, както знаем, в края на краищата се договорил с Тимар. След заemanето на трона от Ибрахим в 1006 г. Кан-Керман завладял Масгут и прекарал там няколко години. Чак в 1010 г. Ибрахим успял да склони Владимир да завладее Масгут срещу предаването на Канев на урусите. Владимир завладял Масгут заедно с Канев, но в радостта си забравил да скрепи писмено договорката. Така другите царе на нашата Държава, които управлявали след Ибрахим, не признавали законното включване на Канев в пределите на уруската държава...“

„Работниците на Арслан също изготвяли идоли за куманите, себерите и арите. Идолите за куманите изработвали от камък, а за себерите и арите – от дърво, заради по-лекия превоз...“

„Пленените уруси трябвало да служат на стопаните си шест години, след което ставали свободни; а най-често оставали да служат на господарите си и не помисляли за връщане. Ако пък поискали да приемат исляма, то бивали освобождавани незабавно... Курмишите имали правото да се освободят при желание от данъка към редовно служещите бахадири или уланите, но в този случай губели земята си...“

“...През 1242 г. Гази-Барадж приел предложението на великия хан на татарите да заеме мястото на негов заместник в Кипчак Йорть. Той оставил емирския си трон в Булгар на сина си Хисам и встъпил в новата си длъжност под името Саин. За начало построил град Сарай, наречен така в чест на Джучи. Тъй като Батий бил подчинен нему по длъжност, понякога Гази-Барадж бил наричан и хан Саин. Той бил в добри отношения с Батий и не си позволил никога да го унижи, затова след смъртта му Батий взел името Саин за спомен...“

„...В 1262 г. татарите отнели от Държавата Балин (Русь) и Новгород; тогава по заповед на Беркай опитали да щурмуват Ибер-Болгар и били отблъснати... Този град бил на пътя от река Байгул към Менхаз, край изворите на река Ибер и бил смятан за непристъпен... Гарнизонът на тая крепост убивал всеки чужденец, който я приближавал, защото в нея се складирали особено ценните кожи за изпращане в столицата... Иберите, наричани още ури, населявали севера на провинциите Бейсу, Ура и Байгул... Те били предани на Държавата и се наричали „ибери“, което на техния език значело българи... Татарите превзели Ибер-Болгар само защото подпалили гората, която била до крепостта. Страшната суша помогнала огънят да се разпространи бързо. Защитниците, съжаляващи за своята недосетливост, напуснали града... Заселили се в укреплението Ечке-Назъм, като оттогава го нарекли Ибер-Назъм. Това била най-източната крепост на Държавата до 1406 г., през която хан Тахтамиш избягал в нея от Тюмен, но по пътя го настигнали татарите на Идегей и го убили. Окуражените от това кипчаци продължили нататък и след страшно клане превзели Ибер-Назъм. След това Идегей заповядал да предадат оглозганите от кучета кости на Тохтамиш на емира Би-Омар с думите: „Това е последният данък от Ибер-Назъм към Булгар“...

...“Сведения за градовете, гостилниците („мензел“ в оригинала, широко разпространена фамилия в Западна Европа и хотелска верига при арабите?!) и пътищата в Българската Държава, полезни за пътуващите по тях от Муса ибн Халил...

В 1171 г. бащата на сеид Гали, мулла Мирхуджа, се обърнал към царя Хабдулла с молба да построят град на мястото на неговия стан. Канът обичал подобни молби, бързо дал одобрение и на следващата година градът бил построен. Тъй като строители били корьм-чалинските чирмиши, градът получил името Яр-Чали. Отначало той се състоял от няколко къщи, обградени от ров, вал и ограда от колове и стария аул Шул, където имало мечет „Аю Капка“. Мечетът бил наречен така, защото веднъж от близкия Шуйски лес излязъл мечок и одраскал вратите му. Муллата отложил освещаването на мечета заради влошеното си здраве, но разбрал за станалото, превъзмогнал треската и осветил мечета. Съгласно преброяването от 1465 г. в града живеели 1730 човека, 500 от тях гарнизон. Край крепостта имало великолепно поле, на която се провеждали прочутите ярчалински сабантуи, в които емир Лачин удържал не една победа... На 40 версти на запад от крепостта било полето, наречено Мануково, защото там бил убит киргизкият хан Манук. Уфа била построена в 1185 г. от тархан Масгут в памет на победния поход на брат му Татра срещу уруската крепост Уфа... Веднага започнали да строят пътища към нея от река Урал, Буляр, Яр Чали и страноприемниците и крепостите по тях. Вече в 1186 г. построили станцията Мензел на река Мин, укреплението Алабуга край кулата Алабуга... Аулт Сенний бил подарък от сеида към бега Кураиш и получил името му. Синът на Кураиш – Ахмед – предал този аул на сеида Хабдел-Мумин. Освен търговските и посланически пътища в Държавата имало и военни такива. В крепостите по тях имало запаси от всичко нужно за преминаващите войски. Приближаването им било забранено и войниците убивали всички без царско разрешение за преминаване...”

„Понеже Ашрафидите нямали възможност да се нарекат царе през думата „кан“, те започнали да използват вместо нея думата „анар“, която също значела цар...”

...“Частта от Казанска област, в която казанският губернатор можел сам да раздава поместията (наделите), се наричала Ханска земя или част, а отслужилите хора, получили в Ханската част райони през време на службата си, били наричани „хански хора...”

„...Джан-Гали се наел на служба при сеида Мамет заради своята наивност и неопитност... Мамет обидил велможите с отказа си да взема данък от Москва заради нейната помощ, защото голяма част от данъка отивал в ръцете на уланите. Тогава

вбесените феодали го накарали да се подчини на сеид Ядкар, който им обещал да не пипа дяловете им и да продължи взимането на Ростовския данък. Кул-Ашраф простил на Мамет-сеид и дори го оставил във Вътрешен Казан, а наредил да обесят Джан-Гали за отказа да прекрати службата си при Мамет и да премине към него. Както виждаме, прекомерната преданост и честност могат да донесат нещастие в някои случаи...“

„...Когато Сююмбика запитала Бу-Юрган при какви условия може да премине през Персия за извършване на поклонение (хадж), Мохамедяр използвал случая и я помолил да му издейства разрешение да се върне в Булгар. Молбата му била изложена в стихове, които той започнал да пише в Персия, като не пропуснал да възхвали красотата и ума на господарката. Сююмбика толкова харесала стиховете му, че склонила мъжа си да ходатайства за Мохамедяр пред сеида... Кан Кул-Ашраф бил доста учуден от молбата на Сафа, но не му отказал и дал моленото разрешение... Бу-Юрган се върнал без нищо, имал само огромното количество книги, които купил в Персия. За да му помогне, Сююмбика го назначила за писар в ханския архив. Благодарение на това Мохамедяр получил аула Бу-Юрган в Ханската част на Казан иле край любимия му Болгар, където трябвало да ходи често в качеството му на сардар на братството „Ел-Хум“... Любовта към Сююмбика му доставяла и радост, и огорчение; преди изгнанието в Персия в гнева си той дал обет за безбрачие, за да няма деца, които после да обрече на унижение...“

„...Москва отказала да плаща данък на Българската Държава и придвижила войски към нашата граница. Кул-Ашраф отговорил: „Щом е така, то ще вземем законно дължимото със сила“ и заповядал на Сафа-Гарай да отблъсне уруската армия и да събере в загубените от Булгар земи плячка в размер на ростовския данък...“

„...Сююмбика в желанието си да подпомогне още Мохамедяр, откупила персийската му библиотека, а след това му я подарила като отплата за посветената на Сафа една негова поема. Бу-Юрган от своя страна подарил книгите, които вече наричали „библиотеката на Сююмбика“ на медресето „Кул-Ашрафия“. Тя изгоряла напълно, запалена от неверните при завладяването на Казан. Заедно с нея враговете изгорили и други събрани вътре книги и в частност донесените от Мир-Гали от Хорезм... Мишарските българи на Шах-Гали, които влезли в града след погрома от Иван Грозни, се вцепенили и заплакали пред ужасната картина на хилядите изгорели скъпоценни книги. Най-смелите влезли в огъня и с голи ръце, крещейки от болка, спасили от пламъците няколко свещени ръкописа... Един от неизгорелите ръкописи видях и аз. В него бяха описани житията на велики хорезъмски учени, идвали в Бугар: Ал-Хорезми, Абу Гали Сина, Ал-Бируни...

Алаша (Иван Грозни) желяел да приповдигне настроението на Шах-Гали и му разрешил да вземе от Югари Керман надгробните паметници с изключение на тези на Сафа и Мохамед-Амин, както и да погребее извън града най-знатните от падналите мюсюлмани... Мишарските българи не позволили тялото на сеид Кул-Ашраф да бъде изнесено на запрегната двуколка. Те вдигнали двуколката с Ядкар на ръце и така го пренесли до гроба му...“

„...Едни зловредни люде се явили с лъжа от името на благородния румски султан и предложили на Сафа да обяви своята губерния за „Казанска държава“ под покровителството на Румската империя (тук вече се има предвид Османската империя), а себе си – за слуга на Румския султан, за което му обещали кримския трон. Сафа им повярвал и вдигнал метеж против сеида, но не получил обещаното. Когато хората на Ядкар отровили Сафа, сеидът казал следното: „Той си подписа сам смъртната присъда...“ Бибарис, който помагал на Сафа в работите му, много искал длъжността губернатор на Казанска област и бил готов на всичко, за да я има. Отначало той – пренебрегвайки опасността да остави Казан на произвола на съдбата – издействал от Кул-Ашраф

заминаването на Кучак и разрешението на негово място да издигне за губернатор свой човек – улана Худайкул, а после сдал Казан на Мамет-сеид веднага след той му обещал губернаторски пост. След гибелта на Бибарис Худайкул оглавил алатите, но опитът му да предаде града на урусите след напускането на Шах-Гали бил неуспешен. Командващият опълчението на ханските хора в алатската войска Камай-мурза предпочел да мине на страната на сеида веднага след появата на войските му и самия него край града...“

„...Шах-Гали е смятан за един от най-добрите български пълководци. Тези, които причисляват излизането му от Казан към неговите поражения, се заблуждават дълбоко. Улугбегът си тръгнал само защото не искал напразно да се пролива мюсюлманска кръв и да се разпалят безсмислени междуособици... Самият Кул-Ашраф отбелязва, че той и баща му не са имали по-предан слуга от Шах-Гали... Урусите му нямали доверие, защото се опасявали, че той с войската си ще премине на българска страна...“

„...Когато силите на Държавата били изтощени, сеид Хусаин приел предложението на казанския бояр Джуй-баши за сключване на мир. Японча се явил в Казан и от името на сеида сключил мирен договор, по силата на който двете страни си обменили обикновените пленници, а животът на останалите бил облекчен. Понеже Алаша отказал да пусне Мамиш-Берде и Мохамед-Бахадир, заловените от нас уруски бояри също останали в плен. Джуй-баши бил така доволен от сключения мир с Държавата, какъвто поискал от него Алаша, че подарил на Японча доспехите си. Той пък му подарил сабята и шлема си.“

„...Румският (балкански) султан бил загрижен повече от превземането на дребни маджарски укрепления вместо истинската борба с неверниците и оставил Казан на произвола на съдбата. Когато кримчаните решили да отвлекат вниманието на Иван Грозни от Казан и нападнали един от градовете му, султанът, за съжаление, отказал да им даде отличната си пехота. Така кримската конница била обречена на гибел; тя не умеела да превзема градове... Ногайските вождове навредили на Държавата още повече, но, както по-късно се видяло, така погубили и себе си. Отначало в 1551 г. 60 000 нугаи нахлули в българската област Башкорт и така ангажирали главните български сили до 1552 г. Чак след заминаването на Шах-Гали от Казан войската на сеида разбила ногаите край Уфа и кан Кул-Ашраф успял да прехвърли част от ярчалинските и корим-чалински казаци към Казан за защита на града... Ногайските вождове, които се продали на урусите за няколко кутии пирони и дрънкулки, загубили по-добрата половина свои войници и зърното, които им давала Българската Държава. Когато след падането на Казан от Алаша в ногайските земи по волята на Всевишния се разразили глад и мор, вождовете им поискали зърно от урусите и получили отказ. Ситите от български хляб уруски отряди припкали по степите и навсякъде със зловна радост доубивали отслабналите и полумъртви от глад ногаи...“

Имало един уруски военачалник Йозон, който командвал казашка стотня. Та той се похвалил в Казан, че десет пъти е водил стотнята си в ногайските степи и всеки от войниците му е убил не по-малко от сто ногаеця без да броим старците, жените и децата. Нито един от уруските казаци дори не бил ранен. Само веднъж един ногайски вожд ухапал казак по крака, с който бил настъпен. Немалко ногаи се препитавали с убиване на съплеменниците си, понеже урусите давали за ногайските глави по малко хляб и храна...“

„...По време на Прибалтийската война Шах-Гали проявил геройство и заел половината територия. След това започнали преговори и българската войска била отведена в Москва. Оттам той се отправил за отпих в своя Хан-Керман... Сююмбика го помолила да провери състоянието на мечета „Гюлли“, в които погребали Сафа-Гарай и в случай на нужда да поправи горбницата. Ханът пратил в Казан майстора Мир-Гали Култари, син на Мир-Ахмед и внук на Мосха... Мулла Мосха Биш-Балтински е негов потомък... Когато Мир-

Гали стигнал до Казан, не го допуснали в крепостта. По същото време в нея бил и синът на Кул-Ашраф, сеидът Хусаин, който преговарял с боярите да му върнат част от Казан с името Нов Сеидов Двор. Това му обещал Алаша за позволенieto казански казаци и улани да участват във войната с неверниците в Прибалтика. Войводите му разрешили да поправи някои съоръжения на извънградския Сеидов Двор. С пристигането си Мир-Гали бил назначен от сеида за ръководещ работите... През 1531 г. Кул-Ашраф разрешил разглобяването на минаретата на мечета на Хабдел-Мумин - „Ашла Тюмен“ и „Улуг Манара“. Минарето „Тюмен“ било строено при Ашла-Арбат и после му дали името „Ашла“... С влизането на урусите в 1530 г. в Казан няколко бахадири останали на това минаре да прикриват заминаването на Мохамед-Бахадир и в знак на решимост се приковали с вериги към минарето... Неверниците успели да да доближат кулата чак след като последният защитник бил ранен и не можел да стреля повече. Като чул стъпките на враговете, изкачващи се нагоре, той се взривил заедно с купола му... Второто минаре „Улуг Манара“ било строено още от Шамгун-Саин в годината на основаване на Казан. Кулата на това минаре с големи и красиви врати била от камък, а върхът му - от дърво. С височината си минарето превъзхождало другите кули и го наричали и „Шахри Кала“.

През 1565 г. сеид-емир Хусаин се разболял тежко, войводите забранили строителството в Новия Сеидов двор и решили да взривят една висока кула в Югари Керман, като за целта пробият отвор в стената ѝ. Майсторът предупредил, че тя е армирана с железни обръчи и в случай на събаряне ще падне по дължина и ще смаже близката църква. Това стреснало боярите и така те решили да не се занимават с кулата, а да направят един купол над нея, за да заприлича на църковна камбанария... Мир-Гали бил заловен и измъчван, но все пак го пуснали, а майсторът се отървал след намесата на Шах-Гали... След смъртта на този добър хан много от неговите дружинници се оказали в Бистя, защото Иван Грозни се страхувал от влиянието им в Хан-Керман... Имало слухове, че по негово нареждане отровили не само Сююмбика, но и самия Шах-Гали...“

„Разказват още, че когато Утяш пътувал за Прибалтика, по пътя през Бащу го охранявал антският отряд на Бат-Богдан. Като чул от бега, че в Симбир между планините Жигули и Змийската служат в доволство на Ашрафидите 10 000 антски и саза-иделски казаци, Бат-Богдан изпратил там с Утяш сина си Адам и 50 казака. Сеидът дал на Адам позволение да се засели на Джилантау (Змийската планина). Тукашните наши казаци пазели границата, керваните и руските рибари; освен това се занимавали с лодкостроене, риболов, сушене на сол, както и превоз на сол от Астраханската орда и търговия с тези стоки... Някои от тях имали солници, кръчми и плавателни съдове... Ябък-Мохамед потвърдил старото им право да откупуват всички пленени при война християни...“

В 1521 г. Адам по заповед на сеида извел от Казан улугбега Шах-Гали. Адам имал син Микаил, по прякор Пан. През 1552 г. той въпроводил до Агидел Ядкар-Мохамед, когото назначил сеид Ядкар за губернатор на Казанските земи, а нататък го поели ярчалиниците... През 1547 г. при Адам се отбил саза-иделският казак Такмак със сина си Ермак. В 1552 г. Такмак бил убит заедно със сеида Бу-Юрган, а Микаил заловил убийците им... Във войната с ногаите загинали братята на Микаил. За да попречи на неприятелите, той помогнал на урусите да завладеят Астархан. Иван Грозни поискал отново да го върне на служба при себе си, но Микаил отказал. В отговор урусите нападнали аула му и убили 5000 български казаци, като не щадили старците, жените и децата. Загинали семействата на Микаил и Ермак, а двамата се укрили у Микаилов приятел на река Кубар. Оттам Ермак след пет години преминал на руска служба, полакомен от богато възнаграждение, а Микаил с приятеля си Богдан се върнал на Волга. Двамата извършили доста услуги на сеида Шейх-Гали, за което Иван Грозни ги осъдил на смърт... През 1582 г. Ермак бил пратен на Тамлугската преправа да залови Шейх-Гали. Разказват, че по пътя разбрал от

пленниците, че сеидът ще прекоси реката малко по-горе под закрилата на Микаиловите казаци и се позабавил. Уруският войвода заповядал да заловят Ермак, но той избягал при Микаил, а после заедно с него и казаците му заминали за Ас-Торган в Каргадан. Край град Тахчи Микаил отказал да влезе в бой с българите на бега Япончи, с което обидил Ермак. По негово предложение казаците лишили Микаил от атаманство, но после той се засрамил от постъпката си и уговорил казаците да го върнат на Пана му...“

„...След завладяването на Себерската държава от урусите царят на Москва изсели от Хан-Керман в Казан голяма част от мишарските българи и засели вместо тях себери... Себерите всячески изразяваха топли чувства към нас и разказваха, че самите те също били българи, но попаднали под властта на кипчакските ханове... Те не спираха да помагат на Българската Държава и караха всички свои кипчакски ханове да влизат в съюз с Булгар. При изгонването на Шейх-Гали от Уфа и завземането на Тахчи-Кала от урусите през 1574 г. себерите бързо върнаха този град на Шейх-Гали и му помогнаха да вземе и Уфа. Шейх-Гали предаде Тахчи-Кала на Японча. Той се би отчаяно с Ермак и дълго не го допусна в Себер. Умря, след като беше принуден да отстъпи града. Разказват, че след свършването на барута от българските бахадири той им заповядал да хвърлят оръдията си върху главите на урусите... По-късно някои хан-кермански себери също попаднаха в Казан. У много от тях видях книги по история на Булгар, но не всичко беше описано правилно. Можеше да се обясни с това, че те се намираха сравнително далеч от Булгар. Например град Болгар бе наречен от себерите Бату-Керман, защото те простодушно вярваха на гнусните измислици за живота в свещения Улуг-Болгар на неверника хан... Казан пък себерите наричаха Ала-Тура.... Себерите са най-доверчиви и добродушни между българите. По причина на суровия сибирски климат те са лишени от богатства, но бедността не ги е направила зли...“

„...Земите от личните владения на Ашрафидите и братството Иван Грозни предаде на църквите...“

„Част от книгите, които Шейх-Гали взе със себе си в Киргизия, бе препратена впоследствие в Азак“.

„...После воювал Акай, когото наричали и султан Хуза и Худжа... Той бил потомък на Мохамед-Бахадир и в 1708 г. за малко не превзел Казан. Урусите не успели да го хванат“.

БЪЛГАРИТЕ И СВЕТОВНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ, Фархат Нурутдинов

Благодарение на някои историци-фантасти читателят е придобил впечатление за българите като уседнал народ, тихо и незабележимо живял в затънтен горски район на мястото на сливане на двете могъщи реки – Волга и Кама. Това е огромна заблуда и няма никакво отношение към истинската история. В действителност държавата на българите хилядолетия наред е обхващала огромни територии от Дунав до Енисей, а размахът на българските разселвания, походи, експедиции и търговски пътувания е бил още по-голям: от Париж и Рим до Хуанхъ и Америка, от Исландия и Северния Ледовит океан до Египет и Индия. За това свидетелстват най-древните български хроники, запазени в летописното сведение „Джагфар тарих“ от бахши Иман (1680 г.), също така италиански, немски, китайски, испански, скандинавски, гръцки, месопотамски, индийски, средноазиатски, египетски, персийски, арабски и други източници. За това ни говори и едно от

прозвищата на легендарния предтеча на българите – Хишдек (Ищяк), което означава „пътуващ, сменящ обитанието си“.

Най-пълно за древните българи, за обичаите и митовете им разказва в книгата си „Хон китаб“ великият български поет Мохамед-Гали (извадки от труда му стигат до нас в летописа на Гази-Баба Худжа), затова в тази статия ще се опрем на неговите данни.

Съгласно Кул-Гали преди 35 000 години огузо-тюркските и сакланските (северноирански) предци на българите са заселвали Волго-Уралието, което наричали Ара (Ария) или Ура (от това име произлизат Туран, Урал, ария, иран-ирон, боните викове ура, уран и др). Наричали се жители на Ура-Ария (арийци). Крайният север на Ура българските предци нарекли тун къръи или замръзнала степ, оттам е думата тундра, северните лесостепни райони били чулман, горските зони – урман, а южната лесостеп – себер (оттук и името Сибир и българския род себери), степните области се наричали кър, а южните пустинни – кубе, кум. Отначало през Ледниковата епоха арийците живеели в пещерите на Уралските планини (според изследванията на казанския учен Фирдаусхан Салихова) и се сражавали с „потомците на злите духове“ - убирите (човекоподобните маймуни). С топенето на леда хората заселили и равнините на Волго-Урал. Благодарната им памет за гостоприемните Уралски планини, които от самото начало нарекли Арал (Урал) останала в сърцата на българите и прераснала в преклонение към тях.

Паметта за Ледниковия период българите са запазили и в мита за добрия дух (диу, див) – алп (алпы) Мардукан-Карга (на български „карга“ е гарван и врана). В тая легенда се разказва как веднъж злите духове йореги (джинове) начело с владетеля на Подземния свят Албастъи (Тама или Тиме-Тархан) решили да погубят хората и вдигнали висока стена, закриваща Слънцето. На Земята зацарили мрак и студ, тя се заледила и всичко живо започнало да погива. Тогава добрият алп Мардукан-Карга заедно със синовете си Сак и Сок започнал да троши „стената на духовете“, но след известно време лъчите на близкото слънце започнали да го обгарят. Тогава той изпратил синовете си да донесат мед, който можел да ги защити от изгаряне. Сак и Сок се изплашили от опасността и се скрили в тъмнината. Карга ги чакал 40 дни, а после съвсем сам разбил стената. От слънчевата жар той изгорял, но светлото и топлото се върнали на Земята и я съживили. Жената на Карга - Чак-Чак проклела децата си за измяната към баща им и Всевишният завинаги ги оставил в света на мрака. Сак и Сок се разкаjali и искат да помолят за прошка майка си, която летяла заедно със Слънцето, но не могат да намерят границата на сянката и да я догонят. Душата на алпа Мардукан по волята на Твореца оттогава живее в една от враните, които всяка година долитат напролет във Волго-Уралието... Преди повече от 15 000 години бил сключен съюз между седем арийски (огузо-тюркски и саклански) племена, които нарекли Идел (иде – седем и ел – племена). Главно занятие на арийците-иделци бил ловът на мамути (аслан), вълнести носорози (аждаха), големороги елени (ямал), китове и тюлени (байгул), моржове (су-аждаха), зубри (атбуга), пещерни мечки (абада, понякога убир). Затова предците на българите уважавали нощния ловец – вълка. Отначало го наричали маг (мак, мек, мог), но след одомашняването на кучето вълкът понесъл името магол (цар маг), а кучето нарекли емек или оймек (домашен вълк). Постепенно вълкът станал добър див – алп, предтеча и пазач (тотем) на иделците. Алпът Вълк бил дух на Луната, лова, дарявал слава, успех, победа (барин) и власт (трун), така иделците му дали и доста имена: Магал, Булг (черен, тъмен – заради нощния му лов), Барин (подаряващият), Син, Чин, Тин, Синби, Синдиу, Айчин (Афшин, Лунният Чин), Хон (Хин), Кур (Хур), Бури (Буре), Айбури (Лунният Бури), Мамил (Мамли, даващият храна)...

По-късно българското общество опознало южните райони, където господствали ловците от семейство котки и придало на алпа Вълк способността да се превръща в лъв

(барс, леопард) и започнали да наричат добрия си дух Баръис (Барс). Любопитно е, че лъвът бил наричан от северяните-българи „улуг мак“ или голям вълк и значително по-късно му дали името арслан (отначало това била думата за чудовище, дракон). С огнения си поглед алп Бури можел да изгори или да превърне в камък, както и да изплаши или умъртви крадците и прелюбодейците. Освен останалото алпът Вълк охранявал българите. Легендата, която разказва Гали, гласи, че веднъж убирите напълно унищожили иделския род богатири - елбирите, главните защитници на по-слабите иделски родове.

Единственият оцелял елбир – младенец, син на вожда на иделците – победителите-людоеди решили да изядат и го хвърлили в казан (котел). Алп Бури не допуснал смъртта на момчето. Той дал сили на смъртно ранената му майка и тя с последното си движение изтикала котела със сина си в реката. По волята на речния дух Су-Анасъ реката отнесла котела към голямо и непроходимо блато. Там Су-Анасъ се превърнала на лебед и повикала мъжа си алп Бури на помощ. Вълкът не можел сам да стигне до котела с детето и подгонил към блатото елен (лос), като му заповядал да донесе детето. Еленът изпълнил нареждането и една вълчица по волята на Бури откърмила принца, когото после наричали и Хазан, и Магула (Син на Мага-вълк), и Бурджан (вълча душа), и Чингиз (Тингиз, Магиз – подобен на вълка)... Хазан станал могъщ богатир и подновил иделския род на елбирите, които започнали да наричат бурджани и набури (неври), новите вълци. Тъй като от този род произлизали българските царе, които надявали особени царски шапки „дуло“, така нарекли и рода (поначало шапката дуло с полусферична форма и кожена обръмка била жреческа, но след като станала български царски венец жреците почнали да слагат висока и конусовидна шапка „тудуло“ (високо дуло).

Благодарение на алпа Вълк българите първи на Земята овладели печенето на глина и топенето на металите. Един български мит разказва интересна случка. Българският богатир Боян-Аудан с приятелите си убил в дълбока пещера злия див Там (Тиме)-Тархан, като ударил с боздуган (ташбаш) по слабото място на железнотелия йорег – глинените му колене, а огромното тяло на великана запретило изхода от Подземния свят. Тогава алп Бури с огнен поглед разтопил железното тяло на този зъл див. С това Вълкът научил българите да изпичат глина и да топят металите. В памет на случката българите нарекли бронза (и изобщо металите) айбар-абар-ибер (от Айбури), медта взела името бакър (от Бу-Кара, Господин Вълк), а железото – Тимер (от Тиме). Грънчарската пещ българите назовали „курпес“ (курт – вълча; пес - печка), откъдето е и думата кирпич. В знак на почит и принадлежност към рода на алпа Вълк иделците давали на децата си името Чингиз (Тингиз), правели негови изображения – Могун и носели „вълчи“ шапки – бурек, на знамената си изобразявали вълча глава и такова знаме се наричало булгар (балкар); черна или вълча (балк-булг) глава (ар). При придвижването си на запад от Урал иделците стигнали до дълбока река и също я нарекли Булга, което име после приело смисъл на Черна, Тъмна. От Булга идва съвременното име на Волга (както от арийското булг идва руското волк).

Цялата Волжко-Камска система от реки българите нарекли Ра (Ранга, Раха) или Ас-Туркан. Това име било помнено до XIII-ти век. Така в XII век нижневолжският български град получил името Ас-Туркан (по-късно преосмислено в Ас-Тархан и останало като Астрахан). През 1203 г. самият Гали упоменал в поемата си „Къса и Юсуф“ старинното българско име Раил, означаващо Волгокамец и Волжко-Камска земя. В древни времена Ра означавало Първосъздаден Океан на Вселената и Дух на Първосъздадения Вселенски Океан. След кучето българите одомашнили и други животни и станали забележителни скотовъди и занаятчии. Част от разорените в трудни години скотовъди се залавяла със земеделие и градски живот, но цветът на иделците останал верен на полускитническото животновъдство. Скотовъдните придвижвания по Волга-Урал се правели през лятото, с

настъпване на зимата народът се събирал в племенно-родовите центрове – градчета.

Преди 15 000 години арийците-иделци властвали над цялата територия на Ара-Ура (наричали я Велик или Стар Туран) и на неговите земи образували първата на Земята държава Идел (други фонетични форми на това име са Итил, Атил, Тел, Дил) начело с царя от рода Аудан-Хазан на име Джам (Шам, Сам). След превръщане на думата идел в държавно название етноним на иделците станало името на знамето им – булгар, което се обяснявало с черноглави или вълчи хора (други фонетични варианти са бул, бал, болгар, балкар, малкар, локир, буляр, боляр, бияр, бухар, бегер, бояр, биер). Както виждаме, Идел била от самото начало българска държава, която по-късно през седми век получила името на господстващия народ в нея – Булгар, затова имаме пълно право да смятаме Идел за начало на българската държавност и да наричаме Иделската държава също и Древнобългарско царство. Царството Идел понякога наричали с имената на управляващите български династии – Ман (Мун, Мен, Май), Хишдек (Иштяк), Куман (Кубан), Сармат (Чирмиш), но територията на държавата неизменно се наричала Идел. Чак в първи век българската династия Алан предприела опит да преименува Идел в Алан. При царуването на тая династия (от първи до средата на втори век от н. е.) названието Идел станало име на цялата Волжко-Камска речна система. Оттогава към името на всяка река от системата добавяли и името Идел. Кама – от извора до устието на Белая станала Чулман (северна) Идел, Булга (Черната) – Кара, Западна, Черна Идел, Белая и Кама от устието на Белая до Волга, понякога и Волга (от устието на Кама до Българско море) е Аг (Източна, Светла, Сребърна) Идел (дотогава българите наричали Агидел с името Кама – също Светлата, Вятка – Ботка, Ледената Идел; от българското Ботка идва името Вятка, като и още едно българско име на Вятка – Нукрат – е от по-късно време (IX и X век), Сура е Сура-Идел, Ока е Ака Идел (от българското ака, ага – пълноводна река с бързо течение идва името на Ока), Черемшан пък е Була Идел.

Названието „българи“ завинаги се закрепил към потомците на „седемте рода“, като името вече се обяснявало простичко: черни или вълчи хора. Донякъде затова българите дълго време били наричани и черни българи до края на десети век, и вълчи хора (бургари). Дори в дванадесети век главният корпус на българските войски носел името курсъбай, вълчи; черниговско-киевският княз и поет Владимир Святославович в поемата си „Слово о полку Игореве“ сравнява българските воители с вълци:

Скачат сами в полето
като вълците сиви,
завоюват за себе си чест,
на княза си носят слава.

Култът към Вълка-Синдиу, колкото и да бил подчертаван, бил само част от богатата българска култура. Важно място в нея заемали митовете, в които главни участници били духовете (дивове). Добрите дивове били наричани от българите алпи, а злите – йореги, по-късно джинове. Най-обичани алпи били духът на Слънцето Ут (познат и като Ур, Мар, Бир, Май, Нар, Утен и приемащ образа на кон и петел), женският дух на Първосъздадения Океан на Вселената Ра, духът на любовта Туран (тя била дъщеря на Ра и я зовяли и Прамайката Ана или Ана Корсак (Прамайчина Утроба), показвала се като змия и жерав; духът на речната вода Су-Анасы (лебед, гъска, патица); духът на мълниите, бурята и дъжда Кубар, син на алпа Ут, когото наричали още Бабай и Биняче;

духът на света Мардукан (Нардуган) - Роденият (Дукан, Туган) от Слънцето (Мар, Нар): той бил син на алпа Ура и Туран, а образът му бил на дракон със змийска опашка – Атряч или Барадж; фантастичната птица Сенмурв-Симбир и гарвана (врана) Карга, наричан Бирула, Атряч, Барадж, Симбир и Карга; духът на женската красота, семейно щастие и огнище Чак-Чак или Девет (заедно с мъжа си Мардукан понякога пасели стадата и я наричали Сабан, Пастир), като неин знак била свастиката – сарман или сурбан и понякога я наричали и с тези имена; духът на урожая, приплода и благодатта Самар (Чумар) или Гюлджимиш – цветът-плод, роден брат на Мардукан (Самар и Мардукан били братя-близнаци, но Самар можел да се яви и като юноша с плитки – символи на класовете и мъжката сила, като дракона Елбеген, бик и друго копитно животно, затова го наричали и Тюрк или Улкер (Великия бик), Алабуга (Петнистият бик); духът на растенията, жената на Самар, Ашна или Гюлджихан – Цветен венец; духът на богатирството, син на Самар и Ашна, пръв вожд и законодател на елбирите Боян или Аудан, Огуз, Таргиз, Енкей (бичето); духът-риба Аби или Байгул (дъщеря на алп Бури и Су-Анасы), родена неспособна за любов, но Туран по молба на Аби и дала част от чувственото си змийско тяло и тя успяла да обикне Боян и да роди син – богатира Хишдек или Иджик.

Освен добрите алпи-дивове в българската митология имало и зли – йореги или джинове като царя на Подземния свят Тама (Тиме)-Тархан със заклинанието срещу зли духове тиме (не докосвай); духът на засухата, бедствията и смъртта Шурале (Трол), който приемал образа на огромно изсъхнало дърво с медни листи и страшна паст-дупка, затова го наричали Кувиш (Дупкоустият), духът на блудството и разврата Аждах...

Едновременно добър и суров бил духът на песента Джир Каган, Царят на Песента, който имал много силен глас и го наричали Славей (Сандугач).

Алп-беицата Тичкан (Мишка) отначало била дух на женската свобода, а после след приемането на исляма станала джин на блудството и разврата...

Кул-Гали ни разказва интересен български мит за Самар-Тюрк, изобразяван като прекрасен юноша-богатир със седем плитки и цветя в ръце. Косите и плитката българите наричали с думата соб (чуб, тоб), което значело и прекрасна животинска кожа. Катеричките отначало били назовани собол. По-късно на катериците дали името тиен, първоначалното собол преминало към самура (соболю-соболю). Най-добрите самурени кожи идвали от района на една сибирска река и нея също нарекли Соболю, с днешното име Тобол.

Веднъж злият дух Шурале (трол) унищожил дърветата край основния източник на вода и Земята била обхваната от засуха. Отначало Туран се опитала с добро да уговори Кувиш да освободи извора срещу отплата, но напразно, тъй като Шурале поискал невъзможното – трона на царя на духовете Ут (Ур). Тогава Ур помолил Кубар да накаже нахалника. Кубар пратил мълния по Шурале, но само избил един от медните му зъби. На Кувиш веднага му израснал нов зъб, а избитият паднал на земята и се превърнал на чудовищен бик със страни от мед – еднорог. Еднорогът препуснал към най-близкия град на елбирите с намерението да го стъпче. Тогава с него се заел синът на Самар, Аудан. Той преградил пътя на чудовището, но то го подхвърлило към небето и поискало да го набоде на рога си. Докато Енкей паднал, еднорогът смачкал вълчата шапка на Аудан, с това пък разгневил алп Бури. Синдиу станал невидим и натиснал рога му към земята. Аудан се приземил благополучно и разсякъл еднорога с меч си на парчета, които после окачил на свещеното дърво. Самар научил за станалото, яхнал коня си и поел на бой с Шурале. Гюлджимиш (Цъфтящ-Плодоносещ) успял да срази и раздробил Кувиш. Парчетата от духа по-късно се превърнали също в тролове – също зли, но по-малки и страхливи. Самар с радост се напил от освободения извор на живота, но водата била

отровена от Шурале и Гюлджимиш заспал. Същото сторила и Туран и също заспала.

Аудан изчакал да прилетят враните и се обърнал към алп Гарван с молба за помощ. Гарванът и жена му Чак-Чак отнесли богатира в чудната долина Басан, където той накъсал жива трева – просо. От просото Аудан направил напитката на живота – боза, жива вода. С нея съживил извора и пробудил от вечен сън Туран и Самар. Силата на просото действа само до есента и тогава Самар-Гюлджимиш отново заспива. Затова всяка година алп Гарван и Чак-Чак му носят напролет жива трева и го събуждат...

Живеещи през сурова Ледникова епоха, българите станали не само първите металурзи, но и най-добри в света в обработката на кожа и изготвяне на кожени изделия и обувки. Българите също първи направили сгъваем стол, който нарекли курбат (по името на килима, с който го покривали) и го направили трон на своите вождове и царе. Показател за високата българска култура е производството на тухли (кирпич, курпес) и парите, чиято роля отначало имали кожите на малките космати зверчета – белки и златки. Тези кожи – парични знаци били наричани бил (билге) – знак, белег и кун (после куница) – отметка; оттам идва българската дума за буква „кун“, а за книга – „куниг“. Снопче кожи също било парична единица и се наричала туун. Думата „туун“ после се превърнала в „тиен“ и станала новобългарското име на бялката. От думата туун произлиза и друга българска дума, „джоген“ – маркировка, която се прикрепва към възел или свързва нещо. Тъй като джогенът бивал привързан към юздата, а освен това джоген с пломба/печат поставяли върху връзките с кожи и на свитъците с царски грамоти, то с думата джоген започнали да имат предвид юздата и свидетелствата. От тази дума идва и понятието закон (царските укази – закони се издавали в специални грамоти, скрепени с джоген. До днес в руския бит е жива поговорката „Дръж юздата на народа“, или в рамките на закона.

В много стари времена българите изобретили и приспособление за яхване на коня и здраво прикрепване на ездача – ерме (повдигам). От тази дума идва руската „стреме“. Българите изобретили и шашката (от българското „сас“, остър), и сабята (от българското „саблъ“, сечаща), и оръдията (туфанг, отначало каменометни машини), и ръчните огнестрелни оръжия (мълтък, означаващо огнена стрела). От предците си, които се криели в планинските пещери на Урал през Ледниковия период българите възприели почитането на планините и пещерите. Запазило се е едно такова жилище – известната башкортска пещера Шулгенташ или Каповата (от българското кепе – пещера), на чиито стени предците ни нарисували преди 35 000 години първите човешки картини – изображения на мамути, коне и носорози. Тогава българските предци сметнали, че Бог (старобългарските имена на Бог били Ерсу, Тангра, Ас) се появява на върха на планината и че там Всевишният (Ас) е създал добрите духове – алпи, дивове (от древнобългарската алып – висок). Освен това българските праотци смятали, че след кончината на човека душата му трябва да се яви пред Божия съд и затова погребвали мъртвите си в планински пещери – по-близо до Бога. Когато иделците се спуснали от Урал към Волго-Камските равнини, за покланяне пред духовете и погребване на вождовете започнали да правят подобия на планини – пирамиди с пещери-гробници и вътрешни храмове. Тези пирамиди с пещери получили името кепе (капъ). Освен това големите земни насипи в чест на вождовете си българите нарекли с титлите им – балкан или курган (балк, кур), цар (кан, хан); големите, направени от камък били „ег кепе“ (голяма пещера или пирамида), както и „теме“ (семе), докато малките пирамиди се казвали „май юл“ (мавзолей). Понякога българите строели стъпаловидни пирамиди, като на тези „кепе“ имало от три до седем стъпала-тераси (българският народ се съставял от седем рода и числото седем било свещено). Обикновените българи не можели да съберат много хора за вдигането на гробница и погребвали близките си така: изкопавали в земята правоъгълна яма, а в стената ѝ – пещера-ниша, където поставяли тялото на починалия, и кепето заривали с

дъски и камъни. Спазван бил принципът на българските погребения – тялото да бъде съхранено и да не се засипва със земя. На пирамидите, край тях и около тях поставяли скулптурни изображения на починалите управници, родоначалници и герои – „балбал“ или духове – „сънташ“.

Обичаите си, митовете и постиженията си българите разнесли по целия свят, защото се разселили по земята нашироко, с епичен мащаб. Преди 12 000 години след идването в Идел от изток на карите (фино-угрите) в българското общество пламнала гражданска война. Враждуващите групировки били водени от двама братя – Алмъш и Хазан. Накрая Хазан отстъпил трона на брат си и се принудил с привържениците си и част от подвластните му кари да напусне Идел или Стария Туран. Част от българите на Хазан с карите отишла на изток в Централна Азия, където заселила Алтай, Уйгурия, Монголия, Северен Китай, като стигнали и Америка. Съседите често наричали българите с името на почитания от тях дух Вълк – Синдиу (Синби) или Хона – синди (инди), сянбийци, хуни и т. н. Затова великите държави, създадени от българите на Изток, се наричали хунски, сянбийски (в Северен Китай, Монголия и Алтай). Край Алтай българите започнали да топят желязо. В Северен Китай българите основали градове, продължили да правят пещерни храмове в планините и стъпаловидни пирамиди-пагоди, както и мавзолеи, установили обичая да се носят плитки в Манчжурия, разпространили мита за Вълка-спасител на българския принц, дали име на реката Хуан-хе (от Кубан-су, жълта река), а също и на пустинята Гоби (от българското „куба“ или „кума“ – жълт, пясъчен, пустинен). В Монголия българите дали името на страната (от българското Магол), като и мита за спасения от Вълка български принц Чингиз и др. Манчжурите, киргизите, уйгурите, фино-угрите и другите народи оценили майсторството на българските занаятчии и на най-доброкачествените кожи и обувки дали името „булгари“. В Америка потомците на българите са майя – (от българските названия на духа на Слънцето Май и рода май), ацтека – от българския род ищяк, инките (от българския род еней). Те построили градове, пирамиди, разпространили българския мит за Карга, донесъл топлина на Земята, както и много български думи (цилан – от джилан, змия, Куба – от българското куба-кума и т. н.)

Друга част от Хазановите българи поела на юг. В Казахстан и Средна Азия от основната маса българи се отделили масагетите и кушаните, които българите наричали „сак“ и „сок“. После се отделила още една част, която под името на тотема Синдиу (Хиндиу) заминала за Индия и завоювала тая страна. В Индия българите-синди дали името на тотема си на цялата страна и на всичките ѝ жители (Синдиу – синди – индийци). Реката Ганг нарекли „пълноводната“ - анг, Инд взела името си от Синдиу и т. н. Основани били градове, митът за спасения принц Хазан-Магул дал легендата за Маугли, започнали добив и производство на метали, популярен станал българският символ за радост и щастие – свастиката (суастика)... Интересно е, че и по-късно, в XVI-XVII век Индийската държава носела името „Империята на Великите Моголи“ (от българското име на духа Вълк – Магол). Още една група българи останала в Средна Азия и основала градовете Бухара (форма на етнонима булгар) и Самар (днес Самарканд).

Българска група, обожествяваща легендарния дух Самар в облика на огромен бик – Тюрк се придвижила от Средна Азия на запад, където подчинила Близкия Изток - (Балканите, Мала Азия, Сверен Египет, Сирия, Ливан, Ирак, Палестина, Задкавказието и Западен Иран) и образувала там в памет на духа Самар държавата Самар (Шумерстан, Шумер). Голяма част българи се съсредоточили в Ирак, който българите нарекли Сувар (Междуречието); оттам идва и гръцкото Месопотамия (Междуречие). Първа столица на Самар станал южносуварският град Ат-Алан, по чието име цялата близоизточна българска държава някои източници наричат Атлантида. Българите дали имена и на другите области на Самар/Шумер: Финикия (от българската бейнек, тръстикова лодка),

Балкански полуостров (от българската дума балкан, пирамидална планина), остров Крит (от българската борба креш, борцовски), Мала Азия (тя с обич била наричана от българите Яна Идел, Нов Идел – днес Анатолия), задкавказките области нарекли Ибер – от българската абар-ибер, метал; Армения – от българското арман, земи по планинските склонове; Албан (Високопланинска, от альп – висок). Елбрус получил името си от елбир – Богатирски и връх – ас, Месхетия взела българското мосха, крава; Ереван идва от българската ер-евен - застава, войнишка караулка; Муганската степ носи българското име Могун; Кавказ – от българското Куб-Каш, бяла планина. Палестина – Балистан, българска област; Египет – от Ег-Кепе, Голяма Каменна Пирамида; по-късното име на Египет е Мамил и др.

В Шумер българите както навсякъде вдигнали много пирамиди (Египет, Турция, Ирак и др). Основали металообработката, построили много градове - Истанбул, Мраморният пролив, Могун и Евен (от българската „евен“- овин, ловджийска колиба) на Балканите (по-късно наречени Стамбул, Микена и Атина), Атряч в Мала Азия (европейското Троя), Ерсу Булем (днешният Йерусалим в Палестина, град - булем и Бог - Ерсу, Джир Каган (после Йерихон, Дух на Песента), Унук или Урук в Сувар (означава род), Киш в Сувар (киш или кеш, участък земя), Ур (селище, квартал); Бай Авлан в Сувар (после Вавилон), което значи Прекрасна Поляна. Някои градове съхранили спомена за българските митове, свързани с имената им. Пример за това е Йерихон. Мохамед-Гали пише, че хората от един български град се усъмнили в силата на гласа на алпа Джир-Каган и тогава алпът Славей (Сандугач) със силата на своя глас срутил стените на града. Оттогава го нарекли Джир-Каган. В руските легенди алпът влязъл с името Славей-разбойник, чието пеене (свистене) разрушавало всичко наоколо...

Немалко реки в Близкия Изток са запазили българските си имена: Йордан (ирдан, влажна низина); Булгар-чай (в Муганската степ), Ефрат (от българската кобуртка, преход през реката) и др. През 3182 г. пр. н. е. значителна част от Сувар била залята от водите на невиджан досега потоп, наречен Всемирен потоп. При него загинал главният български център на държавата Шумер – градът Ат-Алан и голяма част от българското население на Сувар. Според преданията част от българите се спасила на върха на една шумерска планина, наречена Урарту - „Връх, обграден с вода“ или Урарату - „Планина, заобиколена с вода“. Оттам е европейското название на планината Арарат и името на държавата Урарту. Потопът подронил могъществото на българите в древния Шумер. През 3000 г. пр. н. е. българите загубили Северен Египет, завладян от етиопските афразийци (Африка, Етиопия и афразийците били наричани кара оба, или област на чернокожите, откъдето е образувана думата хараб, арабин). Египетските афразийци възприели българския обичай да строят пирамиди, както и названието копти (от българската дума оба – племе, народ, област), думата фараон (от българското барин, царска слава); имената Ра, Амон (от българското куман, жълт), името на Синайския полуостров (от Сина- Вълк), високите български шапки (които станали корони на фараоните), митът за спасението на принц Магис (все пак българският котел станал кошница, а името Магис дало Мойсей)...

Малко по-късно в Мала Азия от Северен Кавказ нахлули кимврите (кимерийци) или хетите (до нас е стигнало присмехулното им прозвище камърлар, буквално „тестени“ хора). По сведения на Кул Гали те са предците на редица немски племена в Скандинавия и Германия като готи, кимври и т. н. Използвали разногласията в българската династия след Потопа, както и афразийския натиск към Шумер от юг, кимерите завладяли почти цялата Яна Идел (Анатолия, Мала Азия) с изключение на областта на град Атряч (Троя), кочто се наричала Рум (рум или рям означавало хълм, покрит с ниски храсти). Издръжливостта на този град се обяснява с неговото централно разположение в българската Мала Азия – Яна Идел. Хетите впрочем свикнали с малоазийските българи, възприели от

тях културните достижения и им дали равни права в своята държава. Българските отряди станали ударна сила на хетските царе. Българските имена на областите в хетската държава се запазили : Бригия (Бриг, областно опълчение; оттам по-късното гръцко Фригия), Кепе Даг (Пирамидалните или Пещерни планини в Централна Анатолия, по-късно Кападокия у гърците), Басан (Голямата долина) в Източна Анатолия и т. н. В хетската част на Яна Идел се запазили почти всички български градове: Каръш (Отпор, наречен така заради отпора на гражданите му срещу опитите на кимерите да вземат града със сила, по-късно градът се нарича Карс); Мен-Чокър (Голямата впадина, по-късно Манцикерт) и др.

Загубата на независимост обаче изострила националните чувства у яна-иделските българи и не е случайно това, че възникнал обичаят им да се наричат тюрки, а земята си - Турция за спомен от славните времена на Шумерската държава, подарена им от духа Самар-Тюрк. За пръв път второто българско име на Анатолия – Турция (като Турукку) се среща в хетските източници две хилядолетия преди новата ера. Следва да добавим, че мнозинството от българите в Яна-Идел били огузо-езични, така огузкият език станал главен за тюркската етническа група на малоазийските българи. Тези тюрко-българи станали и основата на тюркската (турската) нация, чието образуване несведущи хора отнасят към по-късни времена. Затова езиците на турското население от Анатолия и тюрко-българите от Волго-Уралието са не просто близки, а са фактически един и същ огузо-български тюркски по произход език, който във Волго-Уралието наричат български тюрки, а в Турция – анадолски тюрки. След 1917 г. болшевишкото ръководство на Русия закри българските училища и българите там се лишиха от възможността да учат своя литературен език. Углавното вмешателство на болшевиките в етническото развитие на българите и насилственото отнемане на езика им не успя да скрие факта на изначалната огузоезичност и кръвната връзка на българите от Волго-Уралието и турците като потомци на анатолийските българи от Старошумерската епоха.

Хетското завоюване на почти цяла Мала Азия още повече отслабило Шумер и разкъсало връзките между балканските, критските и троянските българи с Шумерстан.

Сега на свой ред се възползвали дорийците (древногръцки племена) и в съюз с причерноморските кимери през второто хилядолетие преди новата ера завоювали Крит и Балканите. След това в 1200 г. пр. н. е. дорийците (тирляр на български) и наети от тях причерноморски кимери се стоварили над българския град Атряч (Троя). След десет години война Троя била разгромена, но част от троянците отплавали с българските кораби-бейнеки към Апенинския полуостров... Самите дорийци обаче били пленени от българската култура. Така гърците възприели от българите традицията да живеят на родове, общини и градове-държави (с развити самоуправление и автономия), много от митовите си (Икар например е преработен вариант на мита за Мардукан-Карга), имената на градовете си, някои обичаи (българската борба и спартанската борба, българските поминални състезания за спускане на траурното знаме – алам – гръцките Олимпийски игри и т. н.), редица думи (гръцкото акро е от българската югарь – висок), географски названия (Егейско море е от името Ек дингез, Море със силно течение), името на гръцките планини Тайгос (българското Тайга, Планина покрита с вековни гори)... И още по-интересно е, че превземането на Троя е изобразено от древногръцкия поет Омир като българския празник нардуган. Участниците в нардугана строели градче от сняг и се делили на две групи, като едната защитавала град, а другата го шурмувала с помощта на конско чучело. Точно с такова чучело в „Илиадата“ гърците завладяват град Атряч Троя)!

Възможно е Омир да е бил с трояно-кимерийски произход (името му напомня това на камърите) и затова да е построил поемата си по сценария на любимия български празник... Дори гръцкото название Елада идва от древнобългарското „елам“ (страна)...

Троянците, които отплавали към Апенините, заселили редица райони на полуострова и създали своя апенинска държава под старото българско име Идел. От името Идел (по думите на Кул-Гали, жителите на Италия разказали дори на българския цар Атила за идването си на Апенините от Идел, за да не воюва с тях) възникнало името на днешната Италия. Съседите им ги наричали етруски (изопачено Атряч), а те пък ги именували алтънбаши (златоглави, от българското „алтънбаш“ идва и древното название на италианците „латини“). По думите на Гали българите основали в Италия градовете Цера или Сера (тронен килим, в преносен смисъл столица), Болоня (от българското балин, залята поляна), Венеция (от българската Биняче, Дух или Господар на водата), Рим (от българските рям-рум или областта Рум с център Атряч-Троя), Генуа (от българския род еней) и Равена (от българската евен-овен; италианската област Лигурия носи името на алпа Локир (синоним на „булгар“) и Тоскана (от българската тюш-туз, блато със силни изпарения), също така имената на моретата – Лигурийско и Тиренско (от думата тирен – дълбоко)... Етруските царе сядали на сгъваеми тронове – курбаси, етруските занаятчии основали металургията в Италия, етруските скулптори са ни оставили великолепните статуи на скулести и леко разногледни българи-огузи, етруските жреци носели български жречески шапки тудуло. Етруските почитали числото седем (седемте римски хълма), българските духове Туран, Адонис (Утен) и Тигез (една от формите на Таргиз) и предавали на поколенията българския мит за момчето, спасено от вълка (легендата за основаване на Рим) и спасяването на Рим от гъските. От българския език в италиански са влезли думите тиран и трон (трун, царска власт), capitoлий (от кепе дуло, храм на хълма)... От българо-етруската цивилизация възникват римската и италианската цивилизации...

След загубата на Северен Египет българите загубили и Палестина (в част от нейните територии е останал българският символ, знак на Тангра – шестоълъчната звезда). В самия Сувар, който продължил да носи името Самар-Шумер местното афразийско население бързо възприело българската култура, получило българско поданство и след Потопа станало доминиращо по численост в страната. В 2316 г. пр. н. е. афразийският слуга на един от българските управници – Саргон – с подкрепата на афразийското население завзел властта над Сувар. Започнала историята на Късния (афразийски) Шумер. Афразийските шумерски царе продължили да третират българите и местните афразийци като единен шумерски народ, внимателно пазели (до персийските завоевания в VI век пр. н. е.) писмени източници, свидетелстващи за основаването на Шумерската държава от „черноглавия народ“, тоест българите, шумерския български език и българската шумерска култура. Така афразийците продължили да вдигат триетажни и седеметажни пирамиди (зикурати). В афразийски вариант българският мит за победата на Гюлджимиш над Шурале Гюлджимиш просто леко е сменил името си на Гилгамеш, Енкей (Боян) станал Енкиду, Шурале (Кувиш) вече бил чудовищното дърво Хувава. Мардукан в афразийските митове влязъл с името Мардук (оттам и Мордекай), Тама-Тархан станал Тиамат и т. н. Българският епитет на бога – Йогби – Велик, Съвършен – у афразийците станал името на бог Яхве. В края на декември всяка година афразийците продължавали да празнуват в чест на сина на Мар мардукан или нардуган, с кулминация на празника щурмуването на снежното градче и карнавал край окиченото с разноцветни ленти и жертвоприношения дърво, като и обезателно да изпичат гъска. Една от афразийските секти, която основала християнството, превърнала българския празник в чест на алпа Мардукан (роденият от Мар) в Рождество Христово. Остава да добавим, че християните на Рождество ядат гъска, веселят се край накичена елха и славят Христовата майка Мария...

Независимо от това, че никой никога не е гонил българите от Шумер, част от тях след

преврата на Саргон все пак заминала след обидените си вождове в Яна Идел и вдигнала своите хетски събратья-тюрки на борба за отвоюване на Сувар от афразийците. Хетските първенци, побългарени до степен, при която царете им носели български имена (пример е хетският цар Мурсилис, чието име идва от българския израз Мар джълъйт – Огрян от Мар, тоест Слънцето), на драго сърце подкрепили своите огузо-тюркски сънародници и започнала война за отвоюване на българските земи от афразийските династии. Около 1600 г. пр. н. е. хетско-българска войска предприела съкрушителен поход към Сувар, а на границата от XIV-XIII в. пр. н. е. - и към Египет. Хетско-Българската държава за съжаление не успяла да задържи близоизточните земи.

В Причерноморието българите и кимерите не се спогаждали. В VII в. пр. н. е. знаменитият български цар на Волго-Уралски Идел - Буртас Сармат (наричан от афразийските шумери Партатуа), който бил женен за дъщерята на асирийския цар на Шумер - Асархадон (680-669 г. пр. н. е.) се намесил в раздора между двете най-силни сакски групировки на Казахстан – кипчаците (от българското кипчак идва и европейското название на кипчак-масагетите - скити) и масагетите, като взел страната на кипчаците с намерение да завладее после с тяхна помощ Южен Казахстан (Северен Казахстан вече влизал в пределите на Древнобългарската държава). Скитите-кипчаки обаче претърпели пълно поражение и помолили Буртас да ги засели далеч от масагетите. Отзивчивият Буртас поискал от причерноморските кимери да дадат на Идел с цел заселването на скитите половината Кара-Саклан (Причерноморската степ). Кимерите непрозорливо отказали и тогава скитите на Буртасовия син Маджи с подкрепата на български отряди нахлули в Кара-Саклан. Кимерите били разгромени и бягали при своите малоазийски събратья – хетите – през Кавказ, а Украйна влязла в състава на древнобългарската държава Идел.

Асархадон отдавна търсел помощта на своя уралски зет Буртас (шумерите наричали Идел с думата Араллу, т. е. Урал) с цел да отвоюва българските земи от другите близоизточни афразийци. За Буртас тъстът му бил „шумер“ (от нашите) и затова му пратил на помощ своя син Маджи със скитите, които искали да благодарят за подареното им Причерноморие от българите. Задкавказката държава Мидия опитала да попречи на преминаването на българите, но Маджи, който след успешния разгром над кимерите носел прякора Камър-Батир (победител на кимерите) победил през 653 г. пр. н. е. мидийските войски и се присъединил към шумерските братя. По това време част от земите на яна-иделските (анатолийски) българии-тюрки била завзета от афразийската държава Урарту, а обидите на Асархадон към съседите му станали нетърпими; скито-българите на Маджи в движение започнали да гromят всички близоизточни неприятели – своите и Асархадоновите – наред. Библията предава ярко описание на ужаса, обзел афразийския свят след нахлуването на българската войска на Маджи:

„И дойде народът от северната страна...държи лък и късо копие, жесток е той и немилостиви са! Гласът им реве като море, яздят коне и са строени като един човек... Само при вестта за тях ръцете ни се спускат, тъга и печал ни обзема... вражеският меч носи ужас от всички страни“.

Тюрко-българите от Турция и Задкавказието възторжено се прикрепиха към волго-уралските си съплеменници. Скито-българската конница на Маджи победила Урарту, Палестина и пробила към Египет. Фараонът едва успял да умилюсти Маджи с откуп. Около 28 години Близкият изток бил отново български. Поради немарливостта на на скитските вождове през 625 г. пр. н. е. Мидия разбила основните скитски сили и Маджи отвел обратно войските си във волго-уралския Идел. Заедно със северните българии заминала и част от българите от Шумер-Сувар. След завръщането си Маджи станал български цар и разделил Идел на три големи области: Булгар (междуречието на Волга и

Белая), Бургас (десният бряг на Волга) и Сувар (Долното Поволжие и Волжко-Уралското междуречие). В Сувар, очевидно, той заселил българските преселници от Шумер. Съплеменниците им, които останали в Турция, изпитали властта на персийски, гръцки, римски и византийски завоеватели.

В трети век преди новата ера върхушката на причерноморските скити отказала да се подчинява на Древнобългарската държава. В отговор български войски разгромили скитските земи и едновременно с това опитали да присъединят към Идел Турция. През втори век пр. н. е. български войски навлезли и в Армения, но поредната династична междуособица им попречила да постигнат успех. След това българските управници от Първата и Втората Хунска династия (II-VI век) предприели още няколко опита да овладеят Турция, но всеки път вътрешни разправии спъвали военните походи...

В началото на шести век иделският цар Булгар (Втора Хунска династия) отново опитал да включи българска Турция в Древнобългарската държава. През 516 г. суваро-българско опълчение пробил през Дербент, разбило оказалата се на пътя му Армения, изтикало византийците от Кападокия, Галатия и Понт. По това време укрепнал средноазиатският Тюркски каганат (Новотурански), образуван от част от турските българи, преселени от персийските владетели в средноазиатските райони. Новотуранските кагани заставили Идел да плаща данък, а през 522 г. сключили съюз с Византия. Под натиска на Нови Туран българските войски върнали Турция на Византия. Булгар умрял през 527 г. и на власт дошла жена му, суварката Бояр-Къз (Боарикс), която основала нова древнобългарска династия – Суварската и жестоко наказала участниците в похода към Византия. За масата хора обаче по-важна била съдбата на родствениците им в Турция. Така през 559 г. българите предприели още един опит да пробият към Турция през Армения. Тогава в степта се появили аварите и новият поход бил прекъснат.

В края на VI век на власт в Древнобългарската държава идва Българска династия и Идел най-накрая и завинаги получава името на господстващия в нея северноогузки народ – Булгар. В началото на седми век българите владеят територии от Дунав до Енисей. В интерес на истината в края на седми век България отстъпва част от земите си по долна Волга и Причерноморието на Втория Новотурански каганат (Хазария), но винаги взима участие в походите на хазарите към Закавказието с цел пробив към тюркските си братя. През 737 г. българите започват да приемат исляма и недоволните хазарски кагани под Византийско влияние разтрогват съюза с Българската държава. През 960 г. българските управници присъединяват към Българската държава Хазарския каганат и подновяват опитите да навлязат в Турция през Кавказ. Българският историк от XII век Якуб ибн Нугман отбелязал, че емир Талиб веднага след ликвидацията на Хазарския каганат решил да навлезе в Турция през Средна Азия. В края на десети век един от най-богатите огузо-български феодали Селджук Втори с отряд български войници направил набег към Хорасан. Набегът бил успешен. Южните огузи – туркмени признават Селджук II за свой вожд, а Селджукидите овладяват през X-XI век Средна Азия, Иран и Афганистан, Сувар (Ирак) и създават още една огузка империя. През 1071 г. византийска армия край българския град Мен-Чокър (Манцикерт) прегражда пътя на Селджукидите, настъпващи към Турция. В разразилата се битка селджукските войски отначало биват отблъснати и склонни към отстъпление. Младият български принц емир Адам тогава измолил от селджукския султан Алип (Алп)-Арслан да изтика напред неговия отряд, наполовина съставен от скитащи волжко-донски огузи на хан Дугар. Щом българите тръгнали в атака, то служещите във византийската армия турски българи видели червените знамена с полумесец и веднага преминали на Адамова страна. След трогателното съюзяване на братята-съплеменници византийците потръпнали, а селджукската армия с цялата си мощ подкрепила настъплението на българския полк. Врагът бил окончателно разбит и голяма

част от Турция най-накрая отново преминала във владение на своите по право владетели от българо-огузки произход в лицата на селджукските султани. За тази подкрепа огузо-селджуците помогнали на Адам в 1076 г. да отвоюва българския трон от съперника си.

Гражданските войни в България и нашествието на китаи и оймеки (които заели част от скитските земи и така също получили българското прозвище кипчаци) попречили на българските канове да овладеят Задкавказието и да обединят владенията си с тези на селджукските султани. Все пак северноогузката Българска държава (Ак Булгар Йортъ) и огузо-селджукските султани (северни огузи по произход) били в непрекъснат съюз и дори се били заедно срещу китаите в Средна Азия през средата на XII век и кипчаците в Крим (1221 г.). Огузо-българите в Турция, живещи там от времето на Шумерстан и дали името Турция на тази страна заедно с доведените от Селджук южни огузи съставили една огузо-турска нация. Тъй като езикът на турците се формирал на основата на български тюрки, то литературата на двете държави – Турция и Булгар се смятала за тяхно общо достояние. В Турция четяли произведенията на българските поети („Кисекбаш китаб“ на Абдалах ибн Микаил Башту, „Къса и Юсуф“ на Кул Гали и др). Учебниците на българските ученици включвали произведенията на най-големите турски писатели. Българската и турската архитектурни школи били дотолкова близки, че поканата към български майстори да строят дворци и мечети в Турция била нещо обичайно. Намерените през двайсетте години „Записки“ на българския учен от десети век Ахмед ибн Фадлан станаха повод за общ празник на тюрко-огузките народи.

Нека читателят не остава с впечатление, че Българската държава е била активна основно на юг. Нейните владетели настойчиво се опитвали да се утвърдят и в Западна Европа. Българите успешно използвали своя флот. Ако от Шумер българските кораби-бейнеки или платноходи „кеме-кебе“ (плуващи срещу течението) плавали до Магун (древнобългарското име на Индия) и в Мил-Ака (Нил, понякога и цяла Африка; Черната река), то в Идел българските учкуи (от уч каек, три лодки; съд, който вмества товара на три лодки) господствали по Дон, из Волго-Камската речна система, по Българското (Каспийско) море. В Сакланско (Черно) море и Румско (Средиземно) море ужас всявали българските платноходи „олгети“ (от тая дума е и руската оляда-ладия). В Далечния Север бързите и маневрени морски съдове – кочии (от българското „преминава, върти се“) отдавна плавали от устието на Печора (Бей-су) до Енисей на изток, както и до Атлантическия океан на Запад (Садъм или Фаранг дингезе). Добре познати на българите били Кара Арал (Ирландия), Кара Садъм (Англия), Есе Ил, горещата страна (Исландия), Галич или Фаранг (Франция), Алеман (Германия), Анатиш (Дания), Ег Садъм (Норвегия), Бистя Садъм (Швеция), Артан (Прибалтика, понякога Естония, Латвия, Литва), както и Байлак (Полша).

Източниците отбелязват, че по времето на Римската империя съдове от Западна Европа плавали към страната на Крайния Север – Тел (Идел). По-късно в скандинавските страни и Англия наричали България и с името Биярма (от българо-финското Бияр, Българска и ма – земя). Тези плавания ставали през територията на норвежците, несъмнено част от Северния Морски път – от северното устие на Печора в Идел до Западна Европа, който българите разработили заедно с тях. Пътят съществувал до края на XIII век, когато морското дело на България със Западноевропейските страни било прекъснато от татарското нашествие. За активността на българите по море свидетелстват и географски названия: Испания (от българското име на маяка Ас-Баган или висок стълб), проливът Дарданелите (от Тартанул – канал, провлак и др) и др.

По суша българите били свързани със Западна Европа също толкова здраво и активно. През пети век в епохата на Втората хунска династия български войски заели териториите от Франция до Карпатите и лагерът на българския цар Айбат Атила (така се самонаричал

той в чест на родната си страна Идел) бил в днешния център на Германия. Част от германските родове давала войници в българските стражеви части - англи (пазещи крайбрежието, името идва от българската дума анг; вода или пълноводна река и означава пазачи на крайбрежието) и сакчи (пазачи на обекти и пътища в хунобългарската държава) като в края на краищата тези две думи станали названия на две части от германците – англи и сакси. След смъртта на Атила, както пише Гали, англите и саксите се оказали във враждебна обстановка, съседите им не ги обичали заради носената от тях служба към българските царе. Така англите с част от саксите се преселили в Кара-Садъм и го нарекли с българското си служебно име, а другата част от саксите заминала във вътрешна Германия. Немският народ съхранил спомена за господството на България в Западна Европа и направил Атила герой на епоса си „Песента на Нибелунгите“. В периода от IV-VII век български групи, търсещи спасение от междуособиците на вождовете си, неведнъж се разселили по териториите на Германия и Италия. Неслучайно германците имат град Магдебург, чието име идва от българската Маг (вълк) и немската бург, град. (Бург не е немска, а по-скоро тюркска дума- бургар, бурказ и т. н. , бел. прев). Между другото точно там се намира известната немска светиня „Вълчи камък“, очевидно свързана с българския култ към духа Вълк.

Интересно е, че и названието на Франция идва от българското име на Рейн – Фаранг, равнинна река; фарангите били прирейнски германци, преселени после във Франция (фаранг, франк, французин и Франция). Древното испанско име Иберия на български означавало „богата на метали“. Българското „билге“ – знак, маяк (БЕЛЕГ, БЕЛЕЖКА!) намираме в днешното име на Белгия...

В Европа Втората Хунска династия Дуло, която управлявала в България от четвърти век до 1584 година основала и редица държави. В началото на седми век по-малкият брат на българския цар Курбат-Кубрат (Атилов потомък) бег Шамбат Кий (неговото име носи град Киев) основал на териториите на Чехия, Словакия, Унгария, Полша, Прусия, Задкарпатска Украйна и в части от южнославянските, австрийски и немски земи огромна държава Дуло-уба (страната на Дуло). В Западна Европа го наричали Само, а държавата му Само или Дулеба. Съгласно Гали от Шамбат тръгва родословието на владетелите на (Байлак) Полша и Мар-уба (Чехия, Моравия). След разпада на Дуло-уба част от българите на Шамбат отишла в Прусия, където се запазила като рода семба (семба – Само, Шамбат). От VII до XIII век сембите постоянно служели в българските войски. От този род са основателите на Литовската държава.

През същия този седми век част от българите заедно с най-малкия син на царя Курбат – Аспарух – отделила от България придунавската ѝ част и провъзгласила тая територия за отделна Дунавско-Българска държава (днес България със столица София). През 894 г. старшият син на българския цар Алмъш Джафар (Кубратов потомък) – Арбат (Арпад) с част от българите и с венгрите (маджари) заминал от България към Среден Дунав и основал унгарско кралство. Българите основали Будапеща – днешната столица на Унгария и до XIV век заемали видни постове в нея, като запазили и ислямската си вяра.

Пак по сведения на Гали друг български принц, братовчед на Алмъш Джафар – Угър Лачин (късните руски летописи преправят името му на Игор Рюрикович) прави отделно от България украинска държава Рус със столица Киев. Впоследствие от Киевска Рус се отделя Суздалското княжество. Още по-късно Суздалското княжество бива наречено Московия (Московско-Руска държава, Русия). И в Украинската, и в Московската държави управлявали потомците на Угър Лачин - „Рюриковичите“. Неслучайно национален символ на Украйна е гербът на българския род Дуло – тризъбец, а столицата Москва е град Мосха, основан от българския цар Ахад Мосха през 1088 г. и получил името му. През Суздалско време името Мосха станало Москва, а после се появява и

името на Московската държава.

В средата на XIII излезли от България племена основават в Египет Мамелюкската династия (сред тях бил Бейбарс)... За размаха на икономическите връзки на Идел (България) с други страни по света свидетелстват често намираните вещи с шумерски, древноримски, германски, украински, китайски, скандинавски, хорезъмски, ирански, индийски, кавказки, блискоизточен произход. От друга страна огромно количество български монети и други вещи са намерени в Германия, Норвегия, Швеция, Полша, Балтика, Молдова, Украйна, Русия, Унгария, Италия и в други страни. Източниците многократно отбелязват идването в България на посланици, търговци, пътешественици от Испания, Норвегия, Швеция, Унгария, Италия, Франция, Ирак, Египет, Иран, Средна Азия, Турция, Афганистан, Индия, Исландия, Китай, Монголия, Кавказ и други.

В много езици по света звучат думите армия (от урма, всеобщо опълчение), бригада (от българското бриг, областно опълчение), солдат (от солдаш, наемен войник), казак (рицар без защитно снаряжение като знак за пренебрежение към смъртта, положил обет да не се жени докато не извърши редица подвизи), улан (тежковъоръжен рицар, гвардеец), хусар (от българското гузар, лековъоръжен кавалерист), шеренга (верига) от българската чериг, готова за бой войска и т. н. Българите подарили на народите по света поне 2000 думи – като започнем от чугун и завършим с олимпиада (от българската алам, знаме).

Герои от българските митове живеят в легенди, приказки, обряди и поеми на индийци, французи, гърци, араби, италианци, иранци, евреи, монголи, украинци, руси, грузини, исландци, скандинавци, индианци, както и в ислямските и християнските митове и легенди. Географската област Перм (българо-финско название за българска земя), българския произход на имената на градовете Казан (Газан), Хлинов (Колин), Набережни Челни (Яр Чали), Елабуга (Алабуга), Самара (Самар), Симбирск (Симбир), Саратов (Саратау), Царицин (Саръчин), Харков (Харка), Полтава (Балтавар), Курск (Хурса), Мангазeya (Менхаз), Тюмен, Омск (Омек), Пенза (Кибензай), Воронеж (Борун Инеш) и други напомнят за миналото на Българската държава. Ненец и ерзя означават жител на България, а имената на народите чуваш и чермиши (марийци) са образувани от имената на социалните слоеве в Българската държава: чуваш – от субаш, държавен селянин, чермиси – от чирмиш (воин-опълченец).

Днес светът равнодушно наблюдава как именно този български народ от 1920 г. е подложен на безчовечна дискриминация. В Русия и Татарстан на българите забраняват да носят собственото си име и със силите на милицията ги заставят да вадят документи, в които пише друга националност – руси, татари, башкорти. На българите са отнети всички национални права, дори правото да изучават родния си език, история и култура. Българите вече не знаят тюркския си език, лишени са от възможността да четат произведения на български автори (те не се публикуват), не могат да заемат изборни длъжности във властовите структури, нямат свои образователни центрове, наука и култура. Протестиращите срещу безправното положение на народа си българи били унищожени по сталиново време. От 20-те до 70-те години на двадесети век дискриминаторите унищожиха хиляди български книги, мечети и други паметници на културата, а шедьоврите на българското изкуство и съкровищата на българските царе от национално достойние на българския народ се превърнаха в тайни от ленинградските и московските музеи. Какво може да е по-страшно от гнета, при който народът е лишен от правата си и е безнаказано убиван, чийто мъчители изпращат на каторга за десет години осмелилите се да четат български приказки, а пред очите му трактори и танкове тъпчат хилядолетни гробища и се рушат мечети; самият този народ е подлаган на расистко-шовинистични експертизи по етническа чистота...

Това ли е отплатата на човечеството за приноса на българите в световната цивилизация?

Едва ли това се прави от народите на Земята; на света няма добри и лоши народи, а лоши и добри хора. Ако народите не смятат това за достойно, нека потърсят възможност да спрат геноцида над българите от Волго-Уралието. Нека кажат за това на управниците си и на правителствата, които не чуват воплите на изтезания български народ. Нека най-после падне траурният флаг – "алам" и да завърши страшната епоха на расистка дискриминация на българите в Русия и Татарстан.

В оригинала тук е стр. 347, следват речниците.

КРАТЪК РЕЧНИК НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БЪЛГАРСКИ ГЕОГРАФСКИ НАЗВАНИЯ И ТЕРМИНИ, СРЕЩАНИ В „ДЖАГФАР ТАРИХ“

Съставен на основата на записки по пълния текст на сведението и съдържа информация от някои негови загубени откъси.

А

Авари – манчжурско племе.

Ага Базар – виж Ака Басар.

Агидел – 1) българското название на реките Белая, Кама (от устието на Белая до вливането ѝ във Волга и Волга (надолу от устието на Кама). Означава „Сребърна река“ и затова българите били наричани „сребърни“; 2) българска губерния по време на Третия емират.

Азак дингезе – Азовско море.

Азановичи (Азанлълар), вероятно близки с Асеновци – българска емирска династия на потомците на емир Азан и сина му Гази-Барадж.

Азърбайджан – 1) Северозападен Иран, Мидия; 2) Азърбайджан.

Ак – 1) божествен, траурен; 2) изток; 3) сребърен; 4) бял.

Ака – голяма река със силно течение.

Ака (Ака-Идел) – река Ока.

Ака Басар – 1) речно пристанище; 2) име на пристанището на град Болгар, по-късно се превръща в Ага Базар.

Агацири – 1) българска етническа група, акаджири, агачири; 2) опитна войска или дружина на българските феодали.

Ак-Балин – Североизточна Рус.

Ак-Балинци – великороси.

Акбикюл – укрепено предградие на град Казан.

Акби-кюл – езеро в Казан.

Ак Булгар Йорт (Българската Държава) – името на Държавата на волжките българи

Ак дингез – Бяло море.

Ак Йорт – Държавата.

Ак-масгути – масагети от Казахстан.

Ак-чирмиши – чирмиши-мюсюлмани.

Алабуга – 1) кула от замъка „Аламир Султан“, на която е кръстено укреплението Алабуга; 2) виж Аламир Султан

Аламир Султан – замък, построен от царя Ибрахим на мястото на легендарния гроб на Александър Македонски през 985 г. По-късно укрепление под името Алабуга. Днес - град Елабуга.

Ала-Тура – виж Казан.

Албат – български гарнизон, основан от Алип бей (Албат) между устията на реките Волга и Урал.

Алп (Альп) – дух, подчинен на Бога.

Алтънбаш – Рим, Италия.

Алтънбаши – римляни, италианци.

Алтъш – български град. Образуван от сливането на шест села при построяването на крепостта Алтъш.

Алеман – Германия.

Алемани – германци, немци.

Анар – цар, от шумерското ен – владетел.

Анатиш – Дания.

Анатиши – датчани.

Анг – пълноводна река, вода.

Англи – названието на части от бреговата охрана, пазещи откъм водата.

Анти (анчилар) – 1) отначало хунски части от Иран, славяни и българи от Украйна, пазещи границите на Украйна и участвали в съвместни походи с хуните; 2) украинци.

Апас – абхазец.

Араби – 1) афразийски народи; 2) араби.

Ар-Кала – русифицираното име на град Ечке Казан (Арча-Кала, Арча-Балик и т. н., използвано от руския преводач на „Джагфар тарих“.

Ароч – български град, строен в началото на 1171 г. по молба на Кочубей – син на украино-молдавския княз Иван Берладник (Джан Кашан, Джан Бурджан, Бурилдай). След смъртта на баща му Кочубей, чиято майка била българската печенежка Арджан, се наел с 3000 анти на българска служба. Цар Отяк заселил кочубейците в Ароч и и околията, където те се занимавали с корабостроене, корабоводене, охрана на речните пътища и керваните, служели в българския флот. През 1174 г. тарханът на кумиките и баща на бега Елбек – Маркас – се оплакал на Отяк от неприятелските действия на

ширванския бег, който затворил тъста му – хонджакския господар Садретдин – в тъмницата. Кан Отяк пратил на помощ на Маркас куманите на хан Башкорт и флота на Кочубей. Маркас и Башкорт с част от салджиите (моряци) заели Дербент, а Кочубей с голяма част от флота опитал по река Кура да стигне до азербайджанския Хонджак (Хундзах?) с цел обединяване със жителите му. Грузинските войски нападнали грузинския и азербайджанския Хонджази и хонджакските българи не могли да се обединят с българския флот. Самият Кочубей бил обкръжен и едва се измъкнал от вражеския пръстен. За да се опазят от вражеските стрели салджиите държали над главите си лодките. Жителите на Аркоч били недоволни от покачването на налозите при Хабдула Челбир, разбунтували се и канът хвърлил Кочубей през 1181 г. в затвора. За отмъщение жителите на Аркоч пуснали да мине покрай града си отряд новгородски разбойници. След като видели приближаването на наказателните части към Аркоч, кочубейците забягнали в дълбините на Ветлужките гори и изкарали там до лятото на 1183 г. След набега на Всеволод Суздальски кан Хабдула Челбир се нуждаел от флот, опростил Кочубей и хората му и обещал сваляне на данъците. Много скоро обаче канът нарушил обещанието си и гражданите на Аркоч през 1186 г. отново въстанали. Царската войска и помагачият на Челбир суздальски флот обсадили Аркоч и жителите му се предали. Намиращите се при тях избягали руси Челбир предал на Всеволод. Аркочаните участвали в похода от 1219 г. срещу Радилор (Раджил), но през пролетта на 1220 г. отново се вдигнали срещу царските налози. Застъпничеството на Газан, който бил зет на Кочубей спасило жителите на Аркоч от разправа след суздальския набег към Учел, но град Аркоч бил преименуван на Мамиш по името на наказателя, който въстаниците убили. Синът на Кочубей също взел това име. През 1242 г. Гази-Барадж повикал голяма част от аркочаните на служба към Кипчак. По-късно вече като „мамиши“ участвали в разгрома на Сарай, Нижни Новгород, Владимир, Устюг (1446 г.) и в други походи. Чак през 1556 г. русите успели окончателно да разрушат Аркоч-Мамиш, чийто велик господар бил тогава Мамиш-Бирде.

Арски ил – Арска губерния на Булгар през периода на третия емират.

Артан – 1) Прибалтика; 2) Литва.

Артанци, артани – 1) прибалти; 2) литовци.

Арча – български град, днес Арск. Отначало е наричан „Нова Арча“.

Арча-Кала – едно от имената на град Ечке-Казан (Вътрешен Казан), влязло в руски език като Арско градче или Арски острог. Наричан също Иске Арча (Стари Арск) и бил център на Арска губерния.

Ари – финоезични племена.

Аряк – арменец.

Ас – едно от староарийските имена на Върховния Бог. Имало е вариант „Хас“.

Ас Багана (Божествен стълб) – 1) маяк в Испания; 2) Испания.

Аскал – виж Есегел.

Астархан – български град, основан от Ас-тархан през 1122 г. (Муса ибн Халил); днес Астрахан.

Аси – мурдаско название на синдийците-ура (ариите), като аси били наричани и потомците им: българи, масагети, алани, бургаси и др.

Аталък-мунча – казанска баня, построена редом с Даир-мунча с пари на Аталък през 1509 г. и съборена от руските войски в 1530 г. Имала покрив като на шатра и хората я

наричали Шатрената баня.

Атбуга (асбуга) – бизон, зубър.

Атряч – 1) Троя; 2) град в Планинска България, преименуван в 931 г. на Шонгит, после отново връща старото си име.

Ашрафиди – българска емирска династия на потомците на кан Хабдулла Челбир, наречена така в чест на кан Ашраф Балук.

Б

Баджанаци (печенеги) – 1) съюз тюркски племена, оглавявани от сабаните и наречени в Киевска Рус печенеги; 2) едно от названията на сабаните.

Бай – знатен, богат човек.

Байгул – българска губерния в Сибир през първия емират.

Байлак – Полша.

Байлаки – поляци.

Байтюба – българска губерния през първия емират с център град Буляр.

Байтюбинци – жителте на губерния Байтюба, наричани и буляри.

Бак (бек, бег) – феодал от висок ранг, княз, велик княз.

Бакалда (Бакалтай) – 1) залив; 2) лагуна, пристанище.

Бак-су – река Южен Буг.

Бал (Бул) – 1) свободен човек, господин; 2) едно от имената на Върховния Бог.

Балик – 1) малка крепост, остров, форт; 2) неголям град; 3) укрепено предградие, квартал от по-голям град.

Баликбаши – войвода на неголям град и района му, предградие или квартал от по-голям град.

Бал-и-стан – Палестина.

Балкан – укрепление, построено от русите в град Болгар на брега на рекичката Балкан-су за охрана на местните владения на Казанския Спасски манастир. Преди въстанието на Степан Разин (Рази-Казак) гарнизонът на тая руска крепост бил съставен от казаци, мишарски и башкортски българи, ногайци и калмики. Един българин забелязал, че монасите са превърнали гробницата на Мохамед в кочина и настоял монасите да махнат оттам нечистите животни. Руският войвода го заловил и убил. Тогава водачът на мишарските българи Айбулат се сдружил с казаците, калмиците и ногаите, убили заедно войводата, а след това изгонили монасите заедно със свинете им, опожарили Балкан и побягнали в различни посоки. Айбулат с българите си тръгнал към Башкортостан при сеид Джагфар, внук на Джан-Гали. По пътя спрял край Буляр и българите от тамошния руски гарнизон през нощта се обединили с неговите... По заповед на сеида Джагфар Айбулат цели седем години преди Разин не давал на руските войводи и татари на свръхсрочна служба да ядат и пият в Черемшан. При все това той не закачал мирните жители. Разказвали, че преди превземането на Яр Чали той позволил на всички желаещи руси да се изтеглят на отсрещния бряг на Кама. Благочестието също не го изоставяло.

Веднъж видял как неверниците разбили част от камъните на старото чалинско гробище, а другите използвали за основите на къщите и сараите си; запалил домовете на осквернителите и върнал оцелелите надгробни камъни. Всичко това било хладнокръвно направено под неприятелския обстрел от другия бряг на Чулман (Кама). По молба на жителите на аула Муслим надгробните камъни оставил при тях. Този аул бил образуван край гроба на шахид Муслим, който отишъл на това място след сражението с хан Тимур през 1278 г. и починал от тежките си рани... В аула живеели отчаяни смелчаци и неверниците рядко се престапавали да стъпят там. Много муслимци и азнакайци се присъединили към Айбат. Аулт Азнакай бил основан от потомък на Кермек – Азамат – който също спрял там след битката с хан Тимур... Казашкият вожд Разин чул за Айбулат и поискал да съберат заедно войските си, но не успял... В един от сблъсъците русите ранили Айбулат, а татарите го догонили и заловили край река Барадж-Чишма. Руският войвода обявил, че за проявената храброст и успехи ще изпълни предсмъртното му желание. Айбулат помолил да бъде убит в Болгар, откъдето душите на българските шехиди поемали направо по пътя към райа и това било изпълнено. Мулла Ишбулат го погребал в Царската гробница... Оттогава русите не правели свои крепости в Болгар, като смятали, че това място им носи лош късмет... Мулла Сайфетдин – потомък на мулла Ишбулат – пише, че „в Болгар при сеид Фазил имало 90 мечета и 24 000 къщи“ (П. Карашев).

Балтавар (йълтъвар, елтебир) – 1) герб на рода Дуло; 2) вожд, управляващ; 3) български град, съвременната Украинска Полтава.

Балин – 1) земя на великороси и белоруси; 2) Североизточна Рус, Московская Рус (Московия); 3) Суздал, основан на мястото на българската твърдина Балин.

Банджа – 1) българското название на Фанагория в Приазовието; 2) централен град на българската губерния Мардан-Беллак, основан 925 г. Имал 15 предградия и 15 кули, пет от които с врати (по Муса ибн Халил).

Барадж – ислямизирано българско (масагето-бурджанско по произход) название на шумеро-българския алп цар Мардукан, който имал облика на крилат дракон със змийска опашка. Мардукан-Барадж бил смятан за закрилник на българския народ и Българската държава. Българите употребявали и хуно-манчжурските му имена - „Леу“ и „Елбеген“.

Барадж-Чишма – река Шешма.

Барджил – Персийската империя, Иран.

Барин – 1) алп на победата, наричан още Бури; 2) украинска групировка от няколко български рода, наричани в Киевска Рус берендеи.

Баринджар – 1) български род; 2) виж Нур-Сувар.

Баринту – виж Нур-Сувар.

Басма – свидетелство, пропуск, удостоверение, охранна грамота, разрешение, издавано от царете и чиновниците и заверявано с особени знаци.

Бат (Бата) – управник, вожд, княз, цар, предводител.

Батавил – 1) княжески стан; 2) виж Хорисдан (Путивл).

Батлик – река Ветлуга.

Батир – 1) родов старейшина; 2) победител; 3) малък княз; 4) районен управител.

Батиш – 1) запад на стар български език; 2) славяноезично племе, образувано от сливане на българи, иранци и славяни, наричано в Киевска Рус вятичи. Вятичите са

предците на донските и воронежките (рязански) казаци.

Бахадир – 1) рицар; 2) военнослужещ феодал; 3) юнак, богатир.

Башкорт – 1) българска приуралска губерния през първия емират, до 1193 г. наричана Тамта; 2) българска губерния през третия емират, заемала южната част на Башкортската губерния от първия емират.

Башкорти – 1) първоначално – ираноезично племе, влязло по-късно при угрите в Казахстан и предало им иранското си име; 2) общо название на угрите от Казахстан; 3) от 1193 г. областно название на българите от Башкортска губерния (башкорти).

Бащу – официално българско название на град Киев, основан през 620 г. по заповед на кан Курбат (Кубрат). Освен това българите наричали града Кий (оттук и славянското му име Киев, а крепостта му – Шамбат.

Бейлик – княжество, област; за обозначаване на област се е използвал и термина „тюба“, „уба“.

Бек (бег) – виж бак.

Беллак – виж Мардан-Беллак.

Беллакци – марданци.

Берджули (бершули) – 1) шумерски афразийци; 2) шумери, възприели афразийски език (акадци, вавилонци, асирийци и др.); 3) подчинено на българите население на Волго-Урал и Шумер.

Бершуд – българско княжество в Прикамието. През 865 г. включено в Българската държава като самостоятелно, а в 922 г. ликвидирано.

Бесермени – 1) едно от имената на българите, които останали в Ура (Волго-Урал); 2) масагетско-туркменско прозвище на българите, по-късно възприето от русите, кипчаците и монголите; 3) след приемането на ислям името „басурман“ получило и значението мюсюлманин. (До днес „по-добър“ на немски звучи като besser, а на английски е better. Турското „бетер“ не остава назад – бел. прев).

Би (бу) – 1) родово-племенен княз или княгиня; 2) старейшина;

Бий (бей) – така в текста се предава терминът „Би“ (Бу).

Бейсу – българска губерния от епохата на първия емират в североизточна Европа.

Бий (Бей)-су – река Печора.

Бейсуйци – 1) коми; 2) жители на губерния Бейсу.

Бика – госпожа, княгиня.

Билемче – данъчен служител.

Бисте Садъм – Швеция.

Биш Калпак – български град. Образуван от сливането на пет села на българския род калпак, като за целта построили крепост Биш Калпак.

Богил – копна.

Богилтау (Копна-Гора) – хълм на десния бряг на канала-проток Булак в Казан, днес наричан Кремълски.

Бойгал – 1) езеро с име, образувано от името на женския алп Бойгал (Байгал), днешното

Байкал (бай кул), богато езеро; 2) голяма риба, тюлен, кит.

Болгар – град, първа столица на Българската държава, център на Българска губерния и носил през вековете имената: през VIII век – 820 г. Мардукан, 820-1028 г. - Болгар, 1028-1183 г. - Ибрахим, 1183-1361 – Болгар, 1361-1431 – Улуг Болгар, 1431-1557 г. - Болгар, 1557-1957 г. - Болгарьї, 1957-1991 г. - Куйбишев, от 1991 г. отново Болгар. Муса ибн Халил пише, че в центъра на града била крепостта „Мумин“ или „Таш-Балик“, чийто главен мечет Исмаилдан вдигнали на мястото на мечета „Хасан“ (изгорял през 1214 г.) Около крепостта били кварталите Кавес рабат, Барин, Бурджан (тук се разполагал Кази Йорт, построен на мястото на мечета „Мардуан“, Алтън рабат (каменната Алтън-мунча), Комеш рабат, Алпак Йорта, Балли рабат, Ибрахим, Тазик Йорта (каменен керван-сарай, по-късно наречен и „Мен Буляр“), Тар, Мен Ойле, Чиле, Бакър, Саин (наречен така в чест на емир Шамгун), Шалкан, Гюлистан. Някои части на последните три квартала били отделени като Башкак Йорта (Посолски двор) на кипчакския посланик. Всички тия части на града били оградени от мощна стена. Между крепостта и Тазик Йорта имало огромен пазарен площад „Къзъл Майдан“, на него се намирала и „Къзъл Джамия“. Всеки квартал имал кули или врати в стената, носещи неговото име, изключение бил Гюлистан. Срещу Кавес рабат било предградието Кукра, където имало църква „Гурджи Емир“. Между тая градска част и Идел били укрепленията Сувар (с каменната баня Сувар-мунча), Халджа или Хорезм, Ташаяк, Кура, Балчук, Кишлък. Отделно от останалите квартали били градското пристанище Ака Басар и твърдината Уйлак. По времето на Муса ибн Халил половината от това вече била руини, но все пак жителите наброявали 10 000 души, като през лятото идвали 15 - 20 000-ди поклонници и търговци. Градът бил варварски събарян от руския волжки флот през 1431 и 1487 години – по същото време, когато българският флот отбивал атаките на руския чердински (камски) флот край Ташбаш в устието на Вятка. През 1487 г. в нападението срещу Болгар участвали 12 000 руски моряци. В него загинали 15 000 жители и поклонници заедно с 1000 български казаци. Разгромът на руския керван в Казан от 1505 г. започнал с това, че няколко болгарци разпознали участниците в погрома над Болгар и поискали възмездяване на загубите, но получили отказ. (Муса ибн Халил).

Болгар ал-Джадид (Нови Болгар) – виж Казан.

Болгар иле – средноволжка Българска губерния от епохата на първия емират.

Болгарци, болгари – жители на град Болгар и Българска губерния.

Болшой (Голям) Рум – съвременна Мала Азия, Сирия, Ливан, Палестина.

Борун (Борин) – българска крепост, съвр. Липецк. Българите го наричали още Борин-Инеш и Яучи.

Борун (Борин) - Инеш – също и река Воронеж.

Бояр – 1) жрец; 2) представител, предводител. Хунска титла, бай ир – богаташ.

Бриг (бирик) – областно опълчение. Бриги?

Бу – виж бей, бий.

Бул – виж Бал.

Була-Идел – първото име на Киче-Черемшан (Малък Черемшан). След „Войната на бейовете“ Алмъш преименувал Була-Идел на Дяу-Шир. През 948 г. кан Мохамед, разярен от пробива на туркмените към Буляр, изселил дяу-ширските чирмиши и субаши на река Бахта и заповядал да нарекат Дяу-Шир с името Киче-Черемшан, а Бахта да стане Дяу-Шир. (Муса ибн Халил).

Булгар – България.

Булгар дингез (Българско море) - средновековното име на Каспийско море.

България – виж Булгар Йорть.

Булгар Йорть – име на Българската държава от IX до XVI век. Наричана юрт, царство и земя Болгар, Велика България, Волжка, Камска или Волжко-Камска България, също и просто България. Историята на тази Българска държава се дели на три периода: Първи емират (865-1236 г.), Втори емират (1236-1437 г.) и Трети емират (1437-1584 г.).

Българи – 1) племе, образувано във Волго-Уралието преди повече от 15 000 години в резултат на обединяването на седем огузо-тюркски и саклански (северноирански) рода и наричано отначало идел – седем рода. Племето българи в литературата е известно като прабългари и протобългари. Българите в Европа се делели на българи от Украйна, наричани кара-булгар (западни или черни), българите от Предкавказието били бурджани и българи от Волга-Урал. През 737 г. бурджаните масово приемат исляма, а през 820 г. той става религията и на черните българи. Това в голяма степен е обяснимо със създаването на исляма на базата на шумерските вярвания. Племето българи е участвало в изграждането и е основен прародител на съвременните нации и народности: булгар (в т. ч. и част от сибирските тюрки), турци, карачаевци, балкари, кумики, кримски тюрки, каракалпаци, азербайджанци, чувашки, украинци, дунавски българи, унгарци, гагаузи; 2) част от племето българи, излязла от Волго-Уралието преди 12 000 години и основала Шумер в Близкия Изток. Група от шумерски българи се вляла в състава на други близкоизточни съседи; друга, която живеела на територията на днешна Турция, дала основите на сегашната турска нация; 3) народност, формирала се от сливането главно на български, хуно-манчжурски, фино-угърски и огузо-сабански групи във Волго-Урал през периода II - IX век, като възприела името, огузкия език и идеологията на булгар, хуно-манчжурите и сабаните.

Булимер – великоруският град Владимир.

Буляр – 1) име на Първата хунска династия и територията на Древното българско царство от II – IV век (Буляр Йорта); 2) град-център на българската Задкамска губерния Байтюба, столица на Българската държава по време на Първия емират. От 1028 до 1183 г. наричан също Болгар, от 1183 до 1236 г. Мен Буляр, Велики (Улуг) Болгар. В Буляр имало 30 укрепления и кули, затова казвали, че Булярската стена е стената на тридесетте кули (Муса ибн Халил).

Булярци – 1) названието на гражданите на Първата хунска държава; 2) байтюбинци.

Бурджан – 1) българските земи в Предкавказието; 2) виж Улак (Влахия)- Болгар.

Бурджани – 1) общи предци на севернокавказките народи – карачаевци, балкари, кумики. Част от тях участва и в образуване на българската народност; 2) карачаевци и балкари; 3) балкари.

Бурджан теле – кастов тюркски език на българските мулли от VIII – XIV век, наситен с хуно-тюркски думи. (Ако съдим по останалите днес няколко такива – шан юй (дархан), шегор, ксендзя, хсюн-ну, както и годините в „Именника“ - по-скоро древнотюркски, повлиян от китайски език, отколкото друг, бел. прев). На границата на XIV – XV век излиза от употреба.

Бури-чай – река Днепър.

Буртас – 1) една от областите на губерния Мардан-Беллак; 2) голям град, областен център на Буртаска област в губерния Мардан-Беллак.

Буртаси – 1) част от масагетското племе руси (уруси), която влиза в състава на българите; 2) българи от Буртаска област.

Бурунда – виж Нур-Сувар.

В

Везир – министър-председател, пръв министър.

Велики Хин – Индия.

Г

Газан – виж Казан.

Галидж (Галич, Галиция) – 1) град Ладога; 2) Новгород Велики 3) български форт, съвременния град Галич (Мерский). (Не мога да пропусна съвпадението с испанската Галиция, френската Галия. „Болгар тарих“ обяснява прекрасно това и много други странни съвпадения, бел. прев).

Галисийци – 1) отначало едно от названията на скандинавците; 2) новгородците, които успели да отвоюват от българите през 1111 г. областта Северен Шуд, намираща се между Бялото езеро и река Сухона.

Гарнат – 1) Испания; 2) град Гренада.

Горная (Планинска) България – Таули Булгар – Предволжката част на България, наречена от русите „Планинската страна“.

Гузар (хусар) – лековъоръжен войник от трета линия, наричан още чирмиш и айдар.

Гурджа – Грузия.

Гурджийски урам – един от кварталите в Касимовски район на Казан, заселен с бежанци от Грузия (предимно арменци). П. Карашев разказва, че отначало кварталът бил горе, на хълма. Случило се, че бременна жена паднала, докато слиза и загубила детето. Ядосаният старейшина през 1552 г. показал на русите слабите места в укреплението и така те превзели Касимовски район. За тази помощ Иван Грозни разрешил на арменците да се заселват долу под хълма на брега на река Кабан в мюсюлманските домове. При завземането на Казан същият старейшина със синовете си убивал мюсюлмански жени, деца и старци, като обирал дори мъртвите. Останалите арменци го укорили и отказали да мародерстват, така че всичко награбили той и синовете му. Когато Мамъш-Берде веднъж пристигнал в Казан, арменците сами му предали старейшината си като престъпник. Емирът обяснил, че българските царе са дали правото на арменците сами да съдят своите. Тогава арменците затворили злодеите в една къща, заложили под нея буре с барут и я взривили...

Гюл-Асма – виж Кул-Асма.

Гурджии – грузинци.

Д

Дамя – виж Тамя.

Дамя кеше – едно от имената на адигите (адигеи, кабардинци, черкеси); наричани още кашеки и апаси. (Това са касогите, бел. прев.).

Дамя-Тархан – виж Тамя-Тархан.

Данга (танка) – 1) рибена люспа; 2) сребърна монета, от този български термин идва думата деньги (пари, монети) в руския език. (Кожите от катерици били наричани „тиен“ и служели за парична единица много дълго у волжките българи, бел. прев.).

Дар ал-улюм (дом на науките) – университет.

Държавата – българското държавно обединение от 865 до 1564 година.

Джалда (Ялта) – Крим.

Джалмат – български род.

Джалмат (Алмат) – военна крепост, основана от Талиб през 956 г. с неговото име и през 957 г. отбила набег на туркмените. По-късно е позната като Джалмат или Алмат. Днес – Алметиевск.

Джам (Джамал) – крайният български Север, в това число и Ямалският полуостров. Наречена в чест на първия цар на Ария-Идел Джам (Шам).

Джамаил (шамаил) – отначало изображение върху различни материали (дърво, кожа, метал, стъкло, камък, плат) на фантастичния град или дворец на първия цар на Ура Джам и Барадж с магически знаци или надписи. Българите окачвали това изображение в юртите си или домовете и вярвали, че то ги пази от зло и носи щастие на поселището или дома. Джамаил е сабанското название на това изображение, означаващо „Дом на Джам“. Шумерските българи наричали тези изображения „Халджа“, защото най-красивият шамаил висял в двореца на шумерските царе, наричан „Халджа“ (така българите назовавали и Хорезм, защото в него по пътя от Болгар към Бухара имало изоставен замък, приличащ на двореца „Халджа“, а цар Джам след приемането на исляма бил наричан по ислямски Амин). След утвърждаването на исляма върху джамаилите, съхранили значението си на талисмани, започнали да изобразяват светите места и да пишат изречения от Корана. Муса ибн Халил отбелязва, че братята от „Ел-Хум“ активно произвеждали такива джамаили не само за българите, но и за киргизите, кримците, румските турци, русите, ищяките, кипчаците, арите и други народи, като за българите поставяли образи на светите места в Арабстан, каменните мечети и дворците в главните български градове, а за останалите – каквото поръчат; юрти, дървени къщи и др.

Джандар – оръженосец, телохранител.

Джегулитау (Планината със Стръмните Склонове) - планинска група в Самарска Лука на Волга, днес Жигули.

Джир – 1) българска горноволжка губерния, по-късно включена в състава на Киевска Рус и наречена „Ростовска земя“; 2) български град, център на Джирска губерния 3) днешният град Ростов.

Джак Едем – крепост-гарнизон край селището Сугим в устието на Белая при цар Адам и наречен на него. При цар Анбал получава името на селището – Сугим. За тази крепост шеговито пеели: „Загубих любимата си – ще я намеря ли в Джак Едем?“

Джоген – 1) юзда; 2) шнур с прикрепена пломба (царски или чиновнически знак), завързана към царска или държавна грамота. По-късно терминът влиза в руски език като „закон“. Двоякият смисъл на тая дума в български език донесъл израза „Дръж юздите на

народа“ (в рамките на закона) и „разюздан“ (извън разрешеното по закон).

Джоз – район.

Джоз-уба (Стоте скали) – река Чусовая.

Джок – молитва, жертвоприношение.

Джук – река Юг.

Джукетау – виж Тухчи.

Джукетун – 1) Устюг; 2) виж Тухчи.

Джун-Кала – виж Джуне-Кала.

Джуне-Кала – българска крепост, основана през 922 г., днес град Нижни Новгород. Познат и като Ибрахим-Балик. Наричан Джун-Кала от русите, които през 1220 г. вдигат на негово място Нижни Новгород. От 1221-1225 г. крепостта отново е българска, от 1226 до 1237 г. е в състава на Суздалските земи, 1237-1262 е отново българска, в 1262 г. я завладяват суздалците, от 1267 до 1445 г. е пак българска и през есента на 1445 г. русите я превземат окончателно.

Джура – 1) наемен войник, дружинник; 2) военен феодал.

Джураш (Суреж) – 1) Дагестан и Вайнахстан (Чечено-Ингушетия); 2) източната част на северен Кавказ.

Джураши (сурежи) – дагестанци, вайнахи (чечени и ингуши). Вайнахите винаги са били съюзници на Българската държава и участвали във всичките кавказки походи на българите (Тамя-Тархан, Дербент, Азербайджан и други земи), като на свой ред България уважавала независимостта на Вайнахстан-Джураш. Българските царе охотно приемали вайнахски воители на служба в България; вайнахски послушници се обучавали в българските медресети заедно с колегите си от Кумикския бейлик, Киевското и Черниговското княжества (ковуи, берендеи, торки, каракалпаци), от Азербайджан, Грузия (хонджаи), кипчакските орди, Саклан, Иран, Балканите, Афганистан, Хорезм и други земи. В Маджара суба (Мажаров йорт) имало две крепости (с бурджански и джурашки ганизони и три укрепления (бурджанско, джурашко и сакланско). Вайнахският вожд Насър, който командвал джурашки гарнизон и участвал в похода към Дербент, помогнал на емир Отяк да избяга от България, за което Джанги му дал дъщеря си за жена, след като се възцарил. Джумат също служил в Маджар Суба, участвал в похода от 1184 г. към Тамя-Тархан, ескортирал Лачин Хисами до Грузия през столицата си Сунджа (Джумат-Кала). На преклонна възраст в 1223 г. Джумат излязъл с внуците и синовете си на бой срещу Субеде край Маджар-Суба и загинал в него, докато прикривал с Аблас-Хин отстъплението на Бачман. Подвластни на внука на Джумат – Камбар – били 11 града. През 1278 г. той се опитал да помогне на България, като заедно с кумиките и бурджаните нападнал татарския гарнизон в Маджар Суба, за което русите разрушили пет от единадесетте му вайнахски града. Потомъкът на Камбар – Хусаин – помогнал на Мохамед-Амин да присъедини Астраханското тарханство към Булгар, а внук му Малик ибн Мамли (Мамелюк?) заедно с тарковския бек Хасим помогнали да бъде пренесен държавният архив в Азак. (Тук-Мохамед; той самият се отбивал във Вайнахстан и Тарките).

Дебер-су – река Свияга, наричана от българите и Зюя.

Диван – царска канцелария, правителство.

Дима-Тархан – виж Тамя-Тархан.

Дом на науките – виж Дар ал-улюм.

Дулоба – държавата на бег Шамбат, съществувала на териториите на Чехия, Словакия, Полша, Унгария, Литва и Задкарпатска Украйна от 623 до 656 г. В Западна Европа наричали страната му Само. Славяните ѝ дали името Дулеба.

Дяу (дау, дию) – 1) велик, грамаден; 2) див езически дух, алп.

Е

Ег Садъм – Норвегия.

Елбеген – виж Барадж.

Елбек – първото име на град Тарки, построен от българския търговец Елбек бине Бурджан бине Булат Мизан за неговия зет – вожда на кумикските българи Тарак в 1030 г. в чест на присъединяването му към Българската държава. Разкошният дворец на Тарак в центъра на града бил наименуван Тарак-ий. Един от потомците на Тарак в края на XII век преименувал Елбек на Тарак-ий, като името Елбек оставил за себе си. Оттам идва името Тарки. Елбек участвал в похода на Лачин Хисами към Тмуторокан през 1184 г., в издигането на този емир на грузинския престол, в разгрома на княз Игор Новгород-Северски, преживял татарското нашествие и починал в 1228 г. През 1223 г. Субедай разбил Бачман край Тарки, но не успял да превземе града и се принудил да го заобиколи. Втория път през 1229 г. Субедай успял да разгроми града. Братовчедът на Елбек – Ядкар – който управлявал след него, бил убит от татарите. Елбековият син Джура изкарал известно време като заложник в Сарай. Там написал песен по мотиви от „Шан къзъ дастан“ и „Къса и Юсуф“. Посветил песента на Ядкаровата дъщеря Алтънбу, в която бил влюбен:

Планинската пещера ще ме скрие от слънцето,
но не ще се скрия там от твоята любов...
Тук няма изгреви, но аз те чакам, като никой друг...
Тече Идел тъй силна, като любовта на Юсуф и Зулейка
и като моята любов към теб. Прекрасна моя, черновежда,
стройна; ще свърже ли двама ни Всевишният?
Заспах под цъфнало дърво и те видях насън:
красива, сякаш не от този свят, а от небето подарена.
Ти светиш по-ярко от луната и от слънцето и само райските
хурии сравнил бих с теб. И само Господ знае колко те обичам,
но какво за теб е начертала Неговата воля?

През отсъствието на Джура татарите искали да заведат Алтънбу в харема на монголския хан, но тя се самоубила.

Ердим (Ярдим) – български род, наричан от българите и Ерми, прекръстен в Киевска Рус на „радимичи“.

Ерсубулем – най-старото българско име на Ерусалим.

Есегел – 1) храмов град в Шумер; 2) служители на храмовия град, жреци; 3) жрец. Терминът бил произнасян и като аскал; 4) българско подчинено княжество в Задкамието. Ликвидирано през 922 г.

Етещ – казански мечет, построен на мястото на поклонение пред древния идол Сънташ на Царев луг между Кураишевото укрепление и Волга в 567 г. от хиджра. Официално наричан Имен Шахар. Минарето му било използвано за ориентир. Било боядисано в различни цветове, „Тесле“ - разноцветно. Там била надгробната плоча на Кул-Ашраф, по-късно пренесена в по-близкия мечет „Иске Таш“.

Ечке Булгар (Вътрешна България) – централната част от Българската държава, площта между Свияга и Шешма, Меша и Самарска Лъка. Понякога наричана Мардукан или Мардуан, включвала според някои само Болгарска и Суварска губернии.

Ечке Казан – виж Арча-Кала.

Ж

Жукотин – виж Тухчи.

Жукотинско княжество – виж Черемшанското бегство.

З

Зират (зиарат) – упокойно място, гробище; идва от шумерската зикурат – кулата-мавзолей на дух Мардукан.

И

Ибер – 1) метал; 2) българско назоваване на богатите на метали области. 3) река Пур в Сибир.

Ибери – ненците, наричани от българите и ури.

Ибн (бине) – син.

Ибрахим – виж Болгар.

Идел – 1) отначало обединените седем рода; 2) първото българско държавно обединение; 3) Волга от устието на Кама до вливането ѝ в Каспийско море.

Иджим – 1) река Ишим; 2) област, включена в България през 1141 г.

Ил – губерния, провинция.

Илче – 1) регент; 2) пълномощник на владетеля.

Имен – остров в Кончагъш дингезе, където именските богатири продължили традицията на критските бойни турнири; съвременна Япония.

Именци – 1) много древна манчжуро-японска общност; 2) манчжури.

Ирдан – низина.

Ищяк – българска губерния от времето на третия емират.

Ищяки – 1) едно от прозвищата на българите; 2) кипчакско наименование на башкортите; 3) хантите.

К

Кабак – 1) врати; 2) гостилница с магазин пред вратите; 3) двор за почивка; 4) магазин със закусвалня.

Кабан – голяма купа сено.

Кабан-кюл – езерото Кабан в Казан.

Кавес (стрелец) – 1) градски опълченец; 2) войник от подчинен на Магистратурата гарнизон; 3) подбран пехотинец с арбалет или пушка; 4) предградия на Болгар и Казан.

Казак – 1) доблестен рицар без броня, дал обет да не се жени докато не извърши редица подвизи; 2) феодал на безсрочна служба; 3) виж елбир.

Казан – виж град Казан.

Казанка – виж Арсу.

Казански ил – българска средноволжка губерния от Третия емират.

Казанчия – крупен феодал-помешчик, наричан още улан. (Углан).

Казан – български град, столица на Българската държава по време на Третия емират; официално наречен от 1103 г. до 1220 г. Учел (Трите града), от 1220 до 1361 г. Газан или Казан, от 1361 до 1431 г. е Болгар ал-Джадид (Нови Болгар) и от 1341 г. до днес – Казан. Полянските мариийци го наричали Комола (Три града), русите – Трите града, Ошел, Очела, Ашла, Болгар, Казан; чувашите го произнасяли като Хузан, сибирските тюрки – Ала-Тура, киргизите – Уч Тирме (Трите града).

Топонимика на Казан по данни от „Джагфар тарих“

Арсу – река Казанка, след 1220 г. Казан-су.

Арча къръ – Арско поле.

Балтау – хълм, после наречен Зилантовият.

Биш-Балта – предградие, 1003 г.

Богълтау – (Копна Гора) – хълм, на върха му са Казанският Кремъл, улица Ленин и университетът.

Иске-Шахар – място, по-късно наречено Фьодорова межда (бугор – граница, синур, межда).

Кабантау – Купа-Планина, хълм на брега на Кабан, на него е наречено езерото Кабан-кюл.

Кама-Булак – източния ръкав на устието на река Казанка.

Паша хидер или Паша кър – казанска поляна между Булак и Волга, наречена от русите Царев луг.

Тазик – остров и крепостен ров, наречени „Търговски“.

Ташаяк – място под днешен Казански Кремъл на десния бряг на Булак, дало името си на панаира, построен на левия бряг на Булак.

Ягодовата гора – в Кировски район на Казан.

Езера във впадината между Богилтау и Арча кър

Акби-кюл – наречено после Бялото езеро.

Бахча кюл.

Карга-кюл – по-късно Черно или Банното езеро

Мен-Чокър – впадината между Богилтау и Арча кър.

Улици (юла) и площади (майдани)

Арска – (Не ги пуснали да преминат от Арските врати към Югари Керман по Арската улица...) - ул. Карл Маркс.

Астарханска (Астраханска) - (...по Астарханската улица, свързваща Нижна Ногайска и Кримската кули въстаниците пробихи към Астарханския двор...) - Университетска.

Аталъкска – (през Аталъкските врати по Аталъкската улица... към Нижните Ногайски врати... От тая улица се отклонявали други към терасите на Булакската стена...) - улица Бауман.

Балък майдан - (... на този площад – срещу Ногайските врати – рибарите продавали улова си, за което бил наречен и Рибния площад) – площад Куйбишев и улица Куйбишев.

Бухарска улица – улицата от Саинов ров до Бухар Йорт по-долу от Шахидовата, днес Профсъюзна.

Джиляк (Ягодна) – (Те тръгнаха от Биш-Балта към Шахри Газан по края на Ягодна лес по Ягодна улица) – днес Профсъюзна.

Исбелска улица - (от Богилтау към Нижните Исбелски врати по улуица Исбелска...), днес улица Батурина.

Иске Шахар - (...от Кара-Муслимския и Кавеския квартали насам водела улицата Иске Шахар...) - днес Касаткина.

Кавесова улица - (... За да стигнеш от Кавесов квартал до Югари Керман по улица Кавесова трябва да преминеш Гарвановия мост...) - ул. Красин.

Улица Кримска (Корьмская) - (... от Кримските врати по Кримската улица до Голям Тарас (Булакская стена...) - улица Правобулочна.

Ногайска улица - (... по улица Ногайска, минаваща между Аталък и Кримска, те препуснали от улица Голям Тарас до Астархански двор...) - днес улица Островски.

Печен (Сенная) - (... от този керван-сарай към пазара Джилки водила улица Печен...) - сега улица Киров.

Улица Субашка – (от Балък майдан/Рибен площад той се добрал в Касимовата част по Субашката улица...) - днес улица Свердлов.

Сънтау - (... от Кара-Идел към село Печен той минал по пътя Сънтау. Той пресичал прекрасна поляна с чисти езера и малки горички, лятно време приличала на път към рай) – ул. Татарстан.

Ташаяк - (... през вратите Мир-Гали към Даиров мост през Булак по Ташаякская улица...) - ул. Кремълска.

Теке – (тоя път по-късно нарекли Алатския път) – Улицата на Декабристите.

Тюменска улица - (... от улица Тюменска можело да се отиде към кулите на Югари Керман, разположени между рововете Улуг и Тазик...) - отбивката Шейнкман в Кремъл.

Улак майдан - (... поляната на десния бряг на Казан-су срещу града и пътя, водещ към него към Ола-катау с брод през Казан-су на три версти от града... По време на воинските сборове там се провеждали различни състезания, в това число и по стрелба в цел - „улак“, затова и улицата била наречена така...) - проспект Ямашев.

Царската улица - (...той предпочитал да минава от Югари Керман към Нижни Царски врати по Царската улица...) - сега Дзержинский.

Шахид – юла - (... от Бухар Йорта те се хвърлили към Югари Керман по улицата, която после нарекли Шахидска...) - улица Ленин.

Казгън – българска станция на Об (източно от Омек), основана в 1137 г., днес Новосибирск.

Кала – 1) име на град; 2) име на кула.

Калган – укрепено предградие в Казан.

Кама-Булак – старото име на канала в Казан, свързващ протока Булак и река Казанка с Волга в XII век.

Камъш-Самар – център на Самарска губерния по време на втория емират, там е роден поетът Сайф Сарай.

Кан – цар, император.

Кан (Кан-Керман, Кан-Мардан) – 1) град Муром, отначало влизащ в провинцията Мардан-Беллак; 2) Муромското княжество.

Кангли – тюркски народ, избит от монголските ханове. Ирано-сабаните, населяващи отначало земите между Балхаш и Исък-кул, на североизток граничели с огузите, а на югоизток – с кангалите. Под влиянието на тези съседи сабанското племе се отюречило и възприело нов език – тюрко-сабански или печенежки, от който произлизат всички кипчакски езици. Част от канглите се вляла в състава на сабаните след претърпените

загуби от огузите.

Кара – 1) запад; 2) черен; 3) голям, силен, могъщ.

Кара Арал – Ирландия.

Кара балгачи – палач.

Кара-Балин – Беларус.

Кара-балинци – белоруси.

Кара-Булгар – 1) древното име на Българската държава, означаващо Велика България; 2) Украйна; 3) земите на Кара-Булгарския бейлик.

Караджар – съвр. град Чернигов.

Кара джея – 1) арбалет; 2) метателна машина.

Кара дингез – морето на Лаптеви, Източно-Сибирско море и Чукотско море.

Кара-Идел – Волга от извора до устието на Кама.

Кара-масгути – странстващи масагети в скитските степи на Европа.

Кара-муслими – българи от руски произход.

Кара-Муша – едно от имената на река Красива Меча.

Кара-Садъм – Англия.

Каратаяк – 1) българска област; 2) крепост, вдигната на мястото, където хунският вожд Алип бей с огромна сопа вбил в земята сто от враговете. По време на похода на Берке населението на областта избягало във Вътрешна България и получило името „каратай“.

Каратун – 1) кръстоносец; 2) християнски фанатик.

Караул – дозор, охрана.

Кара-Улаг – Румъния.

Карачаи – севернокавказко-кубанска група от български родове – предци на карачаите.

Кара-чирмиши – държавни селяни-езичници, задължени да плащат завишен данък на държавата или царския дворец.

Кар дингезе – Карско море.

Катау – 1) засека; 2) укрепен лагер; 3) крепост.

Каубии/каубуи – украинска групировка от няколко български рода, в Киевска Рус наричани „ковуи“.

Кафтау – 1) Шумерски планини; 2) Кавказки планини.

Кахин – жрец, шаман.

Кашан – 1) Кашгария; 2) град-център на Кашанска губерния; 3) българска губерния от времето на първия емират.

Кашани – 1) едно от племената ура, кушани; 2) кашгари; 3) населението на град Кашан и Кашанска губерния на Булгар от първия емират.

Кашеки – виж дамя кеше.

Кисан – 1) град Рязан; 2) Рязанското княжество.

Кисанци – рязанци.

Кичи Шир - Северски Донец.

Когоул – изумруден (оттук името на град Кагула и др.).

Когоул дингез – Индийския океан (Изумрудено море).

Колин – кон, жребец.

Колин – български град, център на губерниите Бейсу и Нукратска, основан на мястото на българския гарнизон Ботук (в 866 г. според Муса Халил), съвременен град Киров. Бил наричан още и Нукрат от българите, русите го знаят като Хльінов и Вятка.

Кончагъш дингезе – Тихи океан (Източното море).

Кортджак (Кърчаг) – българска губерния с център Балин-Балик през първия емират на територията на днешните Московска, Владимирова и Ивановска области на Русия.

Корък – бойно знаме на военна част.

Корим-Чали – български град, център на Чали-Черемшанското бегство и Чали-Черемшанска губерния. Превзет от русите и разрушен през 1556 г.

Креш (Кириш) – 1) остров Крит; 2) място край Киевската крепост, където се борели българските богатири.

Креш (куреш) – българска национална борба, възникнала на основите на различни видове именски борби (джума куреш, беркет куреш, белас куреш, еланач куреш и др. в стари времена наричана също кеш или хеш).

Кубан-су – Хуанхъ.

Кубар – остров Кипър, родината на алп Кубар.

Кубар-су – река Ефрат.

Куба-су – река Кубан.

Кук – 1) божествен, светия; 2) небе, небесен; 3) север; 4) син.

Кукджак – 1) река Кокшага; 2) областта на полските марийци.

Кукджак Чирмиш – полски (от поляна!) мариец.

Кук дингез – Баренцево море.

Кук-Куянтау – хълмовете, на които е построен град Башу – Кий – Киев. Наричани и просто Куянтау. От Куян произлиза и арабското Куяб.

Кул-Асма – българска река, наричана и Гюл-Асма, днес Клязма.

Кул-Асма юла – южното разклонение на Артанския път към Прибалтика, наричан и кехлибарения път (Херебе юла).

Кумани – западни кипчаци-номади, наричани от русите „половци“.

Куниг – книга.

Купер-Кубар – река Хопер.

Кургаш – Арабия.

Курпещ – 1) пещ за изпичане на глина; 2) кирпич, тухла.

Курсъбай – редовната българска войска. Преди бой се разгъвала в три линии: в първата

били уланите, втората се състояла от средновековни рицари, в третата – хусарите.

Куш-Урма – българска крепост, днес град Кострома.

Къзъл – 1) червен; 2) красив.

Къзъл кашанлъ (красив кашанец) – кашгарец.

Къзъл Яр – български гарнизон, основан в 1096 г. Днес гр. Петропавловск, Казахстан.

Кий – виж Бащу.

Кипчаци – 1) иранското име на номадски племена, говорещи на езици от кипчакската група на тюркските езици; 2) едно от кипчакските племена; 3) кочегарските предци на казахите и киргизите.

Киш-Тархан – приказан господар на зимата, син на алп-беицата Ашна (Атна) – покровителка на земеделците и племенник на Буляр, защитника на пастирите. Първото му име било Елаур. Веднъж вълчица удавила овена на един пастир и той се оплакал на Буляр. Алпът направил така, че вълчицата се хванала в капан, но Елаур с брат си я освободили. Разгневеният Буляр отвел момчетата в безлюдно място и искал да ги убие, но жеравите, които обичали Ашна, се разкрещали и изплашили алпа, който избягал. Те разказали на вълчицата за изоставените момчета, тя ги прибрала и откърмила спасителите си заедно с вълчетата. Когато братята пораснали, единият от тях се влюбил във врана и помолил Тангра да го превърне във враната Козгън, а другият – Елаур – станал господар на зимата – Киш-Тархан. Двете врани (Козгън и приятелката му) и порасналите вълчета започнали да служат на Киш-Тархан. Той бил изобразяван с висока островърха вълча шапка (бурек) на главата, синя шуба и тояга със сребърен полумесец на върха. Човекът, маскиран като Киш-Тархан на празника нардуган, ръководел събирането на данъците (подаръците), те били доброволни пожертвования за Киш-Тархан. Смятало се, че този алп защитава от гибел и носи късмет при пътуване, лов и война (ако му бъдат принесени жертви) и че го возят вълците му. Враните давали сигнал за принесените жертви на Киш-Тархан; ако той ги харесвал, пращал на направилия ги своите вълци и врани на помощ.

Л

Лаиш – български град, основан в 1278 г. от бега Лаиш – син на емира Боян-Мохамед; днес град Лаишев. През 1554 г. бил превърнат в опорен пункт на руските войски, но зимата на 1555-1556 г. ярчалинците разрушили града и заедно с коръмчалинците се включили в армията на Машиш-Берде в Ечке Казан.

Лачик (алачик) – 1) ковачница; 2) работилница.

Лачик-Уба – българско укрепление, днес населен пункт Лисково.

Леу – виж Барадж.

Лок – река Лух, наричали са я и Локир.

М

Май-юла (Май-чула) – гробница на знатен човек, „вървящ по пътя на Май (Мардукан)“.

Малък Рум – Балканският полуостров и остров Крит.

Мамил – древното българско име на Египет, родината на алпа Барин-Мамил.

Манара – 1) кула; 2) минаре на мечет.

Мардан – виж Мардан-Беллак.

Мардан-Беллак – българска приволжска губерния от времето на първия емират. Българите я наричали също и Мардан, Беллак, а арите покрай Ока я назовавали Мурома, оттам и името на града Мурома.

Марданци – жителите на губернията, наричани и беллаки.

Мардукан – виж Болгар.

Мардуан – вътрешната крепост на град Буляр.

Мартюба – българска средноволжска губерния от първия емират, предшественик на Казан иле; от названието Мартюба идва руското „мордва“.

Маруба – Чехия и Моравия.

Масгути – източните скити-масагети, едно от племената „ура“. Масагетите били наричани дахи, дайки, тюку, тюрки. От тези имена са името на град Тухча, река Джаик (Урал), общото название на тюрките (след заемаването на техните територии от тюрките). Първи възприели името „тюрк“ китаите, част от които се смесила с именците и им предала своя архаичен тюркски език (тюркско-хунския език).

Мензел – пътна станция с двор за почивка.

Мачин – Югоизточна Азия.

Мечет на Хабдел-Мумин – казански мечет, намиращ се в Югари-Керман.

Мечет „Гюлли“ - по думите на един от притежателите на Петропавловския препис на „Джагфар тарих“ Петър Карашев „била построена на мястото на гробницата на Газан като Гробницата на Шахидите“ - „булюмер“. Увенчавал я осмоъгълник, украсен с орнамент на цвете и затова я наричали и Гюлли – Розовата. Църквата на Петър и Павел била украсена с точно такъв прекрасен осмоъгълен горен етаж с разноцветни витражи и изкусна резба, като в Гробницата на Шахидите... Тогава остаряла и паднала четириъгълната камбанария, като съборила и самата дървена църква „Въведение“... По това време мулла Ибрай обявил, че изображенията на барсове и лъвове в резбовката на мечета „Тасла“ са направени от русите след завладяването на Казан, за да осквернят мечета и ги изкъртил собственоръчно. След тая случка християните престанали да говорят с насмешка за тоя мечет... Кара-Тун научил за станалото и заповядал да махнат чудесните плочи с дърворезба от вратите на кулата на Сююмбика и да направят в гробницата на Шахидите новата църква „Въведение“. По негова заповед махнали върха на гробницата и поставили на негово място квадрата, за да не си приличат църквата и мечетът, а гробницата да заприлича на църквата... Моят пралядо Георгий участвал в строежа на тая църква. Неговият пралядо Фазил от Чебакси бил ученик на самия Мир-Гали и бил изпратен с него в Москва да строи църква в Москва, където приел християнството и името Васил.... Татко и аз се бояхме да покажем на някого книгата на бахши Иман, за да не я сполети печалната участ на осмоъгълния връх на Гробницата на Шахидите, както и на барсовете от „Иман Шахар“.

Мечет „Мохамед-Алам“ (Кул-Ашраф) – главният мечет на Казан. Петър Карашев е запазил рисунка на контурите му и е отбелязал, че малко преди падането на Казан Кул-Ашраф заповядал да се надстрои главният купол с малка куличка с купол, за да може да се изравни по височина с Улуг Манар (30 сажена).

Мечет „Отуз“ - мечет в Казан, който мулла Шейх-Мохамед, син на Иш-Мохамед показал на един чужденец. Руският съпровождач на чужденеца не бил допуснат вътре, за което го наказали.

Мизан – река Мезен.

Мин (мен) – едно от обединенията на огузките родове.

Миср – Египет.

Мишари – 1) българите от област Миша; 2) маджарите; 3) всички западни българи от разред чирмиши.

Моджа – виж Муша.

Моджар – Унгария.

Моджари – 1) групировка на части от древноунгарските (угърски) племена, отделила се от угро-башкортите; 2) едно от имената на угрите-маджари (унгарците); 3) българите от област Муша (Моджа, Миша), разположена между реките Ока и Сура; думата е позната и като мишари.

Мосха – 1) крава на български език; 2) река Сухона; 3) българското име на гр. Москва, основан от кан Ахад Мосха през 1088 г. Отначало московските реки носели български имена: Улен-су (Неглинная), Авъз-Елга – Восъчната река (Яуза), Явъш-Идел (Москва-река).

Мосхатау – област Месхетия, там имало едно хунобългарско княжество в Грузия.

Мумин – вътрешната крепост на град Болгар.

Мухша – част от угрите между реките Сейм и Сура.

Муша (Муша-Идел) – българска река, наричана още Моджа и Миша; днес река Исса (десен приток на река Мокша).

Мълтък – пушка.

Менхоли (менкули, мангули) – по данни на историка от XV век Мохамед-Амин това са: 1) част от монголезичните племена; 2) общо название на монголезичните племена. Освен това в средновековието монголите са наричани „татари“, от хуно-манчжурското „татар“ – чужденец, другоземец, враг. Някога именците-манчжури победили и подчинили предците на монголите, като те трябвало да се самонаричат за наказание „именкули“, роби на манчжурите. С времето това име взело формата менкул, менхол, мангул – съвременните монголи. Част от монголите доброволно постъпила на хунска служба и ги нарекли „бирягани“. С времето те се отделили като самостоятелно монголско племе, което оглавил бащата на Чингизхан. От хуните биряганите взели много думи, в това число и манчжурското име Тингиз-Чингиз. Всички други монголи, които не служели на хуните, били наричани от тях татари. Ясно е, че между биряганите и татарите имало твърде враждебни отношения, тъй като биряганите воювали на хунска страна. Бащата на Чингиз се опитал да подчини татарите, но бил победен и убит. Младият Чингизхан се зарекъл, че за отмъщение ще избие всички татари и го направил. След изстреблението името „татар“ в монголския език придобило значението „смъртник“, „загинал“ и всички останали монголски племена се задължили да се самонаричат само мангули/монголи. След няколко години Чингизхан се разпоредил да сформират за монголската армия части от наемници-немонголи, защото му трябвала численост за завоевателните войни. Тези наемници били длъжни да се сражават и умират за монголите в предната линия на атаката и така започнали да ги наричат „татари“ или смъртници.

Първи така постъпил Субетай/Субеде, когото ханът много уважавал и затова, макар и да ненавиждал названието „татари“, си затворил очите.

С излизането на Кипчакската степ от Монголската империя през 1260 г. и заминаването на почти всички монголи в Монголия Джучидите наели на служба кипчакски номади и също ги нарекли татари. Самите кипчази запазили племенните си имена и предпочитали да ги използват в контактите с родствениците си. Хан Узбек се опитал да закрепил към кипчаците вместо името „татарин“ (което било много сериозно ругателство у българите и другите мюсюлмани и означавало „проклетник“, „безбожник“) - името тюрк.

След разпадането на Кипчакската орда много татарски кипчази отишли на служба при Руско-Московската държава (Балин) и русите ги нарекли служилъие, служебни татари. В България наемните татарски кипчази били наричани татари, татарчеки, хански хора и др.

Н

Нарат-Чишма – голям български град, произвеждащ всичко необходимо за животновъдното стопанство. Казвали за него така: „Ако искаш да имаш добър кон, иди в Сулча-Тарджис; ако ти трябват доспехи – отиди в Джабли-Симбир; ако искаш да подковат коня ти, тръгвай към Нарат-Чишма“.

Нардуган (мардуган, мардуан, нардуан) – български национален празник „Раждането на Мардукан“. Съгласно засвидетелстваното от Хаджи-Омар участниците в празника надявали маски и се разделяли на две групи. Едните защитавали снежния град със стени от лед, в който имало кукла на злия дух Тама-Тархан, а другите се опитвали да влязат в града с огромно чучело на кон (сещайте се за данайците и т. н. - бел. прев.), бик или камила от бяла тъкан, като трябвало по пътя да преодоляват препятствия; огън, мечове с остро нагоре, вода във вида на ледена кула и съпротивата на защитниците на града. Докато обикаляли с чучелото, возено на каруца или носено на дълги пръти на рамо хората пеели, танцували и удряли тъпани и свирели на тръби. Градът задължително бил превземан и куклата на злия дух обесвали на дърво, понякога заменяно със стълб. На дървото имало окачени цветни ленти, кошници с яйца и изображения на петел; за свалянето им от дървото имало доста желаещи. Заколвали жертвени животни, устройвали гошавка, забави, вечерни и нощни гадания. Младежите и децата събирали подаръци като „данък към злия Киш-Тархан в чест на рождения ден на Мардукан (Мар)“, а събраната храна дарявали на бедните. На този празник задължително ядали яйца, мед, масло и пиели напитка от ечемик (бира). Бакир не можел да забрани празника, успял само да накара хората да четат молитва преди него. „Разказват, че за да измоли прошка от Всевишния заради празнуването на Нардуган сеидът се молел десет дни.“ Лентите на дървото означавали плодovitост, а окачени на знамената, символизирали многото воини, обединени от вяроност към предводителя си и дисциплината в една непобедима войска. Обичаят българските девойки да обкичват главите си с разноцветни ленти през нардуган, за да имат много деца, е запазен при украинките. Нардуган празнували в деня на декемврийското слънцестоене; заимствали са го по-късно християните като „Рождество Христово“. (Бакир е Ахмед ибн Фадлан, напомня преводачът).

Нугаи (нугайлар) – ногаите. Тук-Мохамед отбелязва, че ногаите се разделяли на стари (борънгъ) или коренни и истински и на нови ногаи. Старите нугаи били смятани за свои от българите и ги наричали иллакски българи. Тук-Мохамед пише в прав текст, че българите никога не воювали с коренните ногаи, но и в знак на добро разположение към тях нарекли един от проходите в Казан, както и две от градските врати „ногайски“.

„Новите ногаи“ не били от местния ногайски етнос, съставяли ги ногайски благородници от „бездомни“ киргизи, наети за война срещу българите и населване на българските земи, защото старите ногаи категорично отказали да воюват с еднокръвните им българи. Всички стълкновения, които историците описват като българо-ногайски войни всъщност се водели между българите и „новите ногаи“. Войската на Идегей например била почти изцяло от нови ногаи, а разбитите край Уфа „ногаи“ били в действителност разбойниците на казахския вожд Тумак, изгонен от Казахстан от самите казахи. По време на големия Ногайски глад „новите ногаи“ преминали на руска страна и започнали да избиват „старите ногаи“, които обаче накрая успели да ги унищожат до крак.

Нукрат – виж Колин.

Нукрат-су – река Вятка.

Нур-Сувар – град, център на Приволжка губерния от първия емират; българите го наричали и Баринджар, Шам-Суар, Баринту; монголите го познавали като Бурунда; арабите, персите, индийците и тюрките го наричали Сувар. Нур-Сувар имал четири квартала: Баринджар (Баринту), Сакчи, Газан и Джамаил. В Джамаил живеели бедняците и господарите издевателски го наричали „Шилък“. В Шилък се намирали 11 от 22-те джамии в града, там се заселили и най-добрите резбари. Мечетът „Юз“ с осем страни и Дугар-Кан с трите минарета (построен с парите на хан Дугар) били най-забележителните сгради в него. Сувар Йорт също бил там, а укреплението Сакчи го делеяло от останалите градски части.

Нерле-су (Красивата река) – българското име на левия приток на река Клязма, днес Нерла.

О

Оймеки – източни кипчакски номади, основни предци на казахите.

Омек – отначало български гарнизон, основан през 1136 г., българска крепост от 1140 г., днес град Омск.

Оста (уста) – самостоятелен майстор-занаятчия, собственик на работилница.

Отуз – виж „Утиз“.

Ошел – виж Казан.

П

Пиняче (бинедже) – тюркско племе, едно от предците на българите. Споменава го само Шамс. Било покорено от урите, по-късно половината от него заминава в Шумер с българите, другата остава във Волго-Урал. Племето се наричало така в чест на алпа на дъжда Пиняче (Бинедже), комуто се покланяли, откак живеели в безводната Хинска пустиня. Съседите им, урите-дайки, наричали това племе „тун“. По-късно племето се нарекло „пирюли“, защото след избиването на вождовете му от тюрките останал само един невръстен бейски син, който оглавил племето с имената Пирюли (един син, бир ула) и Урал-Батир. След заминаването за Месопотамия преди 12 000 години пирюлите заедно

с останалите ури-дайки основали във Волго-Уралието свое отделно царство Есегел, което име означавало „Солената страна“. Урал-Батир научил съплеменниците си да добиват сол и това прославило земите им като богати на сол. Даиките нарекли Есегел също и Есетун на своя език, това било тяхното име на Урал-Батир. В това царство влязла и част от угрите. Около 900 години преди времето на Айдар няколко масагетски рода от Туркестан били победени от хуните, отпътували до Урал и започнали да безпокоят с набези Есегел. Група пирюли заминала при скитите-саклани, останалите от тях били наречени бесермени. След идването на хуните пирюлите-бесермени обявили вожда им Кама-Батир за свой предводител. Кама-Батир заповядал Идел да бъде наричана Буляр. Още преди тях от Шумер дошли българи, групите им в Скития се обединили в едно племе със скитските пирюли, тези в Есегел се съюзили с бесермените и хуните. И двете части се нарекли също и българи. Част от пирюлите по време на похода на Айбат (Атила) към Алтѣнбаш (Италия) била изнемоощяла от болести и останала там. По-късно при тях се преселили още няколко български групи. „Доколкото зная, част от тях се покръстила и смятала за свой дълг да покръсти и съплеменниците си... и така постоянно изпращат проповедниците си на Изток“. Дали затова Хабдулла ибн Микаил Бащу пропуска това известие, като отбелязва: „Пропускам много от това, което наприказваха на дядо ми римските информатори“. Известието на Шамс за пирюлите-пиняче запазил само Гази-Барадж.

Пелмек/пелмени – българско национално ястие, варени полукръгчета от тесто с плънка от месо, лук и подправки. Сервира се с хрян, сметана и горчица. Много вкусно, бел. моя.

Р

Рум – 1) Византийската империя до 1453 г. 2) Турската империя, Турция след 1453 г.

Руми – 1) отначало гърци, византийци; 2) от 1453г. - турците.

Руси – виж уруси.

С

Сабан – разновидност на плуга, тежък плуг.

Сабан-кюл (Сабанското езеро) – българското име на езерото Балхаш.

Сабани – отначало име на едно от ираноезичните племена (в иранските езици сабан значи пастир), по-късно племето се е отюречило и е един от основните български предци. Тюркските имена на сабаните са сабари, печенеги.

Сабари – виж сабани.

Сабль – хунското име на сабята (по Ибрахим Бахши).

Садъм – Скандинавският полуостров.

Садъмци – 1) всички скандинавци; 2) норвежци и шведи.

Саз-Идел – река Сосна, наричана и Сасъ-Идел.

Саз-Иделски казаци – българското име на донските и воронежките (рязански казаци).

Саин-Идел – долното течение на Ока.

Саклан – 1) Скитската степ на Югоизточна Европа; 2) Източна Европа; 3) Предкавказ

като територия, включваща се в земите на Българската държава.

Саклан дингезе – Черно море.

Саклантау – 1) планините Кавказ; 2) централната част на Северен Кавказ.

Саклани – 1) общо име за редица северноирански номади; 2) скити; 3) едно от племената Ура.

Саксин (Сакчи) – българска нижневолжка губерния от Първия емират, понякога включвана в дяла на Мардан-Беллак. (Саксония на кого ли е кръстена, бел. прев).

Саксин-Болгар (Сакчи-Болгар) – център на Саксинска губерния, основан през 970 г. (по Муса ибн Халил).

Салчи – моряк, салджия.

Сам (шам)-абар – самовар, съд за варене на лекарства.

Самар – 1) Шумер; 2) река Самара; 3) българска губерния от Втория емират; 3) българска крепост от 912 г. (по Муса ибн Халил), днес град Самара.

Самари – 1) едно от племената Ура; 2) шумери; 3) населението на Самарска губерния.

Сара – бял.

Сарай ал-Джадид – столица на Кипчакската Орда, построена от Гази-Барадж на мястото на Саксин-Болгар. Наричан и просто Сарай.

Саратау – българска крепост, основана през 922 г. (по Муса ибн Халил), днес град Саратов.

Саркел – 1) българското име на Вавилон; 2) виж Хин-Керман.

Сарсаза – прочута крепост, наричан още Башкорт и Кош-кюле. Претърпял толкова бедствия, че има пословица за него: „Ако ти е омръзнало спокойствието – отивай в Сарсаза“.

Саръ – 1) юг; 2) жълт, риж, светъл, златист.

Саръ Капка – огромните триетажни врати на Ханския двор в Казан (срещу ханския дворец), чийто приземен етаж имал квадратна форма, бил с четири големи входа и собствен водоизточник. Формите на Саръ Капка били повтаряни в Буляр, Болгар и другаде.

Саръчин – българска крепост, основана през 970 г., днес Волгоград (Царицин).

Саса-Идел – виж Саз-Идел.

Серби (сюрби) – 1) хунско племе; 2) чувашите.

Симбир – 1) български град, основан в 866 г., днес град Симбирск/Уляновск; 2) българска губерния от втория емират.

Синди – 1) общо название на предците на индоиранците; 2) ариите в Индия; 3) индийци

Солдаш/юлдаш – наемен войник.

Субаши – привилегирова̀ни държавни селя̀ни-мюсюлмани.

Суварбаши – член и лидер на търговско-занаятчийската камара в града.

Сувари – съсловие на самостоятелните търговци-суварчии и занаятчии (стопани, майстори), названието им е в чест на алп Сувар. Гази-Барадж отбелязва, че имената

Хурса и Кубар са имена на алпа Сувар, който бил едновременно бог на гърма, ковашкото дело и търговията. Помагал му алпът Кук-Куян, който наблюдавал за безопасност по пътищата и отговарял за честността на търговските операции.

Сувар Йортъ – название на търговско-занаятчийската гилдия в градовете Буляр, Болгар, Нур-Сувар, Банджа, Казан, Дебер (Казан-Дебер), Алтъш, Нарат-Чишма, Биш-Калпак, Симбир-Кабак, Джабли-Симбир, Сулча-Таргиз, Сакчи-Болгар, Урнаш, Сюн-Кала, Буртас, Кашан, Ечке-Казан, Тухча и др.

Суз-Уръна – българска твърдина, днес град Сизран.

Сука – плуг, от тази дума идва руската „соха“.

Сула – река Дунав.

Суурлъ (Суурламъш) – 1) река с пресъхващо русло; 2) река Сухой Торец. През 1185 г. на тази река княз Игор Новгород-Северски разбива куманките, защитавали стана на половецкия хан Кара-Хуса в отсъствието на мъжете си.

Себер – 1) общо име на древните унгарци (угри); 2) групировка на угърските племена от Сибир, общи предци на ханти и манси; 3) български род, наричан „северяни“ в Киевска Рус.

Себер (Урус-Себер) – Новгород-Северски.

Себер-су – река Десна.

Себери – 1) лесостепни жители; 2) българското име на унгрите; 3) име на български род.

Сюн-Кала – български град, основан в 807 г. край стражевата кула на сабанския род Сюн на мястото за търгуване, събиращо бурджански, сабански, берсудски и арски търговци. От кулата следели за сигнален огън/дим, с който предупреждавали за нападения на хазари и маджари от Буртасия.

Сюрби – виж Сърби.

Сююм-Идел – река Сейм.

Т

Табил-Катау – 1) град Тбилиси; 2) български град на река Шешма. Отначало го нарекли Чишма-Сабан, после е преименуван от емир Лачин Хисами на Табил-Катау.

Тавиш – голяма част от българските войски през хунската епоха, в която се включвали толкова войници, колкото можели да чуят вика (тавиш) на военачалника си; предводителят на тавиш се наричал тавишчи или тучи (Хон китаб).

Тамта – българска губерния в Приуралието от първия емират, преименувана в 1193 г. на Башкорт.

Тамтазай – река Зай.

Тамя – западната част на Предкавказието; известна и като Дамя, Темен.

Тамя-Тархан – град Тмуторокан; името е известно и като Дима-Тархан, Дамя-Тархан. През този град се поддържали контактите на Булгар с Византия и Узи-Йортъ (Селджук-

кият султанат). През 982, 1015, 1032, 1115, 1140, 1184 г. заедно с градовете Агарджа (Керч) и целия Саклан е включен в състава на България. За последно е бил български от 1184-1229 г. като подчинен на Хин-Керманския бег Бадретдин (Аблас-Хин). Най-голям български род в града, ръководещ Сувар-Йортъ на Тамя-Тархан и Агарджа (Керч) и владеещ редица търговски предприятия в Кашанска губерния бил родът Руми. Основател на този род бил гъркът Руми, женен за кримска готка. Техен син бил Худус, наречен така в чест на майчиното си племе (българите наричали „готи“ шведите, норвежците, алеманите, худите и худусите). Син на Худус бил Аскал, негов син – Чиркеше (Чиркес), син на Черкеш е Масгут, негов син – Колин, син на Колин е Алип, син на Алип е Абдразак Руми. Руми вече бил български търговец и пътувал от Булгар през Хазария, Тамя-Тархан и Татяк до Византия и Багдад. Самият Сулейман ибн Дауд станал кръстник на сина му. Но Сулейман ибн Абдразак Биначе, неговият син Аббас Манарачи и внукът Сулейман Агарджа не станали търговци, а великолепни строители, работили в Буляр, Болгар, Банджа и в селджукските владения. Търговските дела на Абдразак Руми продължили по-малкият брат на Сулейман Биначе, Саид-Мохамед ибн Абдразак, синът на Саид-Мохамед – Калъч-Тархан, синът на Калъч-Тархан – Алип-Сулейман. Още през 985 г. Чиркеше (Чиркес) Руми с позволение на емира Ибрахим формирал Керч-Тамянска войска от готски, карачаевски, украински, западногruzински и адигейски наемници, като я нарекъл с името си чиркес (черкези); на български това име значело свободен, скитащ човек. Войниците били наричани чиркеси. Западна Грузия, която българите назовавали Татяк, изпращала за чиркеси не само мингрели (маргали), грузини и абхази, но и местни българи. Мнозинството чиркеси били от антите, които започнали да се самонаричат така.

В 1220 г. от руските и византийските управници бил организирано разбойническо нападение, извършено от половските християнски князе над селджукските търговци край Керч (Агарджа), което замалко не предизвикало конфликт на България със селджукския султанат. Владеещият по него време Тамя-Тархан и Керч Кълъч-Тархан успял да изглади нещата: той разгромил разбойниците и посякъл пленените половци в присъствието на представители на селджукския султан и дори убедил Сулейман Агарджа (Керченски) да построи като дар на султана няколко мечети.

След набега на Субетай през 1229 г. родът Руми се преместил във Вътрешна България. Потомъкът на Сулейман Агарджа – Исмаил – отремонтирал мечета Исмаилдан в Болгар, а синът му Урум-Мохамед строил здания не само в Болгар, но и в Узи-Йортъ и Сарай по молба на хан Узбек.

Тангра – българското име на Бог.

Татар (татарин) – 1) чужденец, враг; 2) прякор на средновековните монголски завоеватели и служещите при тях кипчакски номади; 3) безбожник, враг на исляма, атеист; 4) мръсник, проклетник.

Тартанлъ – водна преграда, канал.

Татяк – 1) Западна Грузия, Мингрелия и едно от хунобългарските княжества в нея; 2) предградие на Буляр, основано от грузински бежанци, там живеели и други кавказци.

Тиганак – българско укрепление. Построено на мястото на стануване на легендарния цар Хон Ердим или Ерми (VII век пр. н. е.), баща на цар Буртас. Той отвел от Сувар група българи. Наричали го също и Хонджак. За потомци на Хон били смятани беговете Аскал и Кермек (X век).

Типтяр – бежанец.

Тирси/тирсеи – древногръцките племена.

Трок – прибалтийското название на България и българите. Прибалтийци са участвали в похода на Гази-Барадж към Западна Европа.

Тубджак – българска северноказахстанска и южносибирска губерния от първия емират.

Туджун – посланик, чиновник по особените задачи.

Туй – сватба.

Тун – река Северна Двина.

Тура – 1) град; 2) занаятчийско-търговска част на града, слобода.

Туран дингезе (Туранско море) – едно от българските имена на Аралско море.

Туранската държава (Туран Йортъ) – средновековното българско име на Тюркския хаканат от VI-VIII век.

Туран теле – българското название за общотюркския литературен език.

Турген – вид сокол.

Туфанг – оръдие.

Тухчи – български град, днес Чистопол. Основан 922 г. по Муса ибн Халил. Отначало се казвал Тухчи, през 1219 г. в чест на падането на Устюг го преименували на Джукетун. Много скоро се появила народната форма Джукетау. Руските летописи отначало го наричат Тухчин, впоследствие Жукотин.

Тучи - военен предводител на няколко рода, избран от народа по време на война, вожд.

Тичкан – аул, основан от българите през 1141 г. През 1140 г. при защитата на Къзъл Яр избягали всички киргизи, защото владетелят на китаите решил да избие всички кипчази и да отнеме от Държавата Тубджак. Китаите имали поддръжката на хорезъмския емир и заедно разбили Кара-Хан – съюзник на Държавата, което силно разтревожило емира Колин. Той пратил при султана на узите Сунджар Алип и Абдразак Руми с предложение заедно да се бият срещу китайската заплаха. Колин успял да склони султана след като нарекъл една крепост и една Булярска кула на неговото име, също така му подарил доста съкровища и дал на узийските търговци привилегии при търговията им с Държавата. Колин се разделил с мечтата си да направи Балин губерния на Държавата и насочил към Къзъл Яр 20 000-дна войска начело със сардара Халик. През 1141 г. нападналите крепостта 80 000 китаи били отблъснати. След като крепостният гарнизон, подсилен с 5000 стрелци и 70 000 оймеки и кипчази ангажирал в бой китаите, от засада се появили бахадирите на емира и противникът бързо отстъпил. Курсъбай не преследвал китаите, но се движел след тях и в горния край на Иджим-су бил основан аулът Тичкан. Киргизите разказвали на Гази-Барадж, че за кър-кипчаците този аул станал свято място. Те идвали в мечета, построен от бахадирите и край него поднасяли жертви на Тангра. Ако някой поисквал да мине край мечета без да поднесе жертва, то конете му спирани и не искали да вървят нататък (на мястото на Тичкан възникнал Целиноград, а на мястото, където конете спирани – Атбасар). Санджар не използвал удобния случай, закъснял с похода към земите на китаите и накрая бил победен. Ханът на китаите, също напласен от вестта за съюзяване на Държавата с узите, предпочел да склучи мир. Той признал правото ѝ да владее Тубджак и над изтока се възцарил мир. Колин говорел, че този е мир най-доброто, което е успял да направи за Държавата. При сключването на договора емирът бил представляван от везира шейх Дауд, на когото после присвоили и името Китай. По неговите думи той яздил 30 версти до лагера на хана през строени 300 000 трениращи китайски джигити, с които никой на света освен българите не можел да се сравни по

воински умения. Менхолите се научили да воюват от тях и успели да ги преодолеят само защото половината от китаите се присъединила към Менхол заради междуособни раздори.

Темен/тумен – 1) дивизия, 10 000 войници; 2) виж Тамя.

Тюба (оба) – 1) край, страна, губерния; 2) някаква територия.

Тюмен – град Тюмен, основан от българите в 1036 г. като търговски център на губерния Тубджак. В 1532 г. българската армия взима Тюмен и отново принуждава сибирския хан да плаща данък на Булгар. В плен се озовал и сибирският принц Тахтакул – брат на жената на Сафа-Герай. По молба на Сафа принцът бил освободен от сеид-емира Кул-Ашраф и оглавил стражата на Ханския Двор. Пленен от Алаша (Иван Грозни), той написал по време на плена си „Шахри Газан дастан“ по примера на учителя си Мохамедяр.

Тюрки – виж Туран теле.

Тюркистан – Туркестан.

Тюркмен – туркмен.

У

Угек – български град на Волга, наричан също Укек и Увек.

Угил – български род. От тази дума в руските летописи идва името „углич“.

Угър – етноним на древните унгарци, в украинската форма „угри“.

Узи (огуз) – селджукските турци. Предците им били победени от китайците и лишени от земите си, но на свой ред завзели земите на канглите. Канглите се съюзили със сабаните, но претърпели поражение и се преселили на север, към Яик. Огузите заели сабанските земи, но след пристигането на хуните заминали оттатък Каспийско море.

Улаг-Булгар – Дунавска България, наричана и Бурджан.

Улаг-Кашан – Молдова.

Улаги – 1) романски народи; 2) румънци.

Улак – прозвище на славяните, използвано след татаро-монголското нашествие само за великорусите.

Улан – 1) тежковъоръжен рицар; 2) крупен феодал-помещик.

Улугбег – губернатор.

Улуг Болгар – виж Болгар.

Улуг Саклан – евразийската степ от Дунав до Алтай, наричана и Дешти-Кипчак (Кипчакската степ). Българските царе носели титлата цар на Саклан и Дешти-Кипчак.

Улчии (улчилар) – славяните, от тази дума идва руската уличи в руските летописи.

Ура – 1) първото име на Волго-Уралието. От него е бойният вик „Ура!“, българското „уран“ - роднина, имената „ария“ - арийци, Урал и Туран; 2) българска северноуралска губерния от първия емират.

Урам – квартал.

Урма – всеобщо опълчение.

Уруси – руси, русичи – 1) масагетски род, един от предците на украинците; 2) украинците; 3) великорусите.

Ури – 1) жителите на Урска губерния; 2) виж ибери.

Гробницата на Газан (Казан) бег – построена в Югари Керман през 1236 г. На нейно място по-късно вдигнали мечет „Гюлли“ с осмоъгълен горен етаж (по бахши Иман).

Утиги – хунско племе.

Утиз – мечет в Кураишевската крепост на Казан. След разгрома от 1530 г. той се оказал извън новите крепостни стени заедно с пазара и двора Печен.

Уфа – български град, една от столиците на Булгар от третия емират. Там била резиденцията на сеидите-Ашрафиди, която наричали Васил Балик (Фазъл Балик). Бахши Иман се позовава на своя прародител Муса ибн Халил и съобщава по каква причина възниква объркването в сведенията за основаването на града. Гази-Барадж не бил в добри отношения с рода на Масгут-Инсан и затова не отбелязал участието му в похода към Рям-Уфа в 1185 г., като цялата слава приписал на сина на Акбалик Айбалък-Масгут. Всъщност Масгут и Инсан строили заедно Уфа (Акбалик бил негов побратим и дал на сина му мюсюлманското име Масгут). Нещо повече, Инсан дал на царя идеята за построяването на Уфа с надеждата да бъде прехвърлен от Планинската страна в Тамта. Вместо Инсан в Планинската страна останал един от синовете му – Асил.

Учаг – печка. От този термин идва руската дума очаг.

Учел – виж Казан.

Учули (Тримата сина) – българското име на Карпатите, от него идва прякора на местните украинци „учули“. Отначало така наричали тривърхите планини.

Ф

Фаранг (франк) – 1) българското име на река Рейн и германците край нея; 2) западно-европеец; 3) французин, Франция.

Фаранг дингезе – Атлантическият океан.

Фарангстан (Франкистан) – 1) Западна Европа; 2) Франция.

Х

Хазар – българско военно укрепление, основано от Гилас-Кан в 1035 г. и населено със саксински туркмени, които марданците наричали хазари. Съвременният Воронеж. В края на XI век Колин Руми и други български търговци били изгонени от гърците и княз Олег от Тамя-Тархан (Тмуторокан) и Керч (Агарджа). Отряд от град Хазар потеглил към Тамя-Тархан, разбил и пленил Олег и го предал на гърците, след като той възстановил правата на българските търговци, домовете и имуществото им (прибрано от юдейски търговци). По същото време Олеговият враг княз Всеволод подкупил гърците и те пратили Олег в изгнание на остров Артъш. Впоследствие го освободили. Юдейските търговци сметнали,

че Олег отново ще им даде имуществото на българските им конкуренти и убили Колин, но князът усмъртил убийците.

Хакан/каган – цар, император.

Хан – избран лидер, вожд, началник, воевода.

Хан-Керман – български град, днес Касимов. Съгласно Муса ибн Халил е основан в 926 г. като спирка за отпих, но бързо станал марданска крепост. Отначало го наричали Маджар, Маджар-Кала. През 985 г. го нападнал киевският княз Владимир, а в 1010 г. бива преотстъпен заедно с Кан-Мардан (Мурома) от цар Ибрахим на Киевска Рус. При все това българите не напуснали Маджар и от XI до XVI век били преобладаващо мнозинство от населението. В 1437 г. гоненият от всички хан Улуг-Мохамед заел Маджар по предложение на жителите на града, преименувал го на Хан-Керман и предложил на емира Гали-бей да го признае за хан (глава на съюза) на Кипчак и Булгар. Гали-бей отказал, тогава Улуг-Мохамед се обърнал със същата молба към Ябък-Мохамед като към сеид и той приел срещу ханското съгласие да му служи и да му помага в стремежа към българския трон. Същата година Ябък-Мохамед обявил Улуг-Мохамед за хан на Кипчак и Булгар и нарекъл съюзната държава Улуг Булгар (Велика България), а ханът го признал за сеид на Улуг Булгар и емир на Вътрешна България и пратил при него двамата си сина, Махмудтек и Якуб. През есента на 1437 г. Ябък-Мохамед с ханските синове превзел Казан. Гали-бей бил хвърлен в затвора, а Ябък-Мохамед станал емир на Ечке Булгар – част от кипчакобългарската държава Улуг Булгар Йорт. В 1438 г. Ябък-Мохамед пратил в Хан-Керман по молба на хана най-добрите си строителни майстори и те застроили града - столица на Улуг-Булгар с великолепни каменни здания. През 1445 г. в Хан-Керман имало 20 мечета. През 1439 г. българските войски обсадили Москва и я накарали да плаща отново данък на Улуг-Булгар, като след отказа на московския княз да спазва уговорката в 1445 г. той бил пленен. Същата година помалкият брат на Улуг-Мохамед – Кара-Якуб – заедно с Улуг-Мохамедовия син Касим убили Улуг-Мохамед, Кара-Якуб се провъзгласил за хан на Кипчак и пуснал пленения московски княз от затвора... После заел дяснобрежната част от Хан-Керман, „Курмиш“. Махмудтек опитал да се възпротиви на метежниците, но войските на хан Кара-Якуб, Касим и подчинените на Улуг Булгар князе на Муром и Рязан превзели лявобрежната част на Хан-Керман „Таш-Балик“ и я подложили на ужасяващ погром. Отбраняващите „Таш-Балик“ Махмудтек и българският отряд на Хабдел-Мумин в жесток бой край градското гробище Яфрак-Тун ранили до смърт хана Кара-Якуб, но все пак се принудили да отстъпят в Ечке-Булгар. Синът на Улуг-Мохамед – Якуб – бил в Казан и също се присъединил към метежния си чичо Кара-Якуб, пуснал от затвора Гали-бей и прогонил Ябък-Мохамед. Нея есен Махмудтек и Хабдел-Мумин по заповед на Ябък-Мохамед отново превзели Казан, като избързалият да се обяви за емир на Булгар Гали-бей починал. След тези събития Ябък-Мохамед обединил здраво Българската държава под властта на династията на Ашрафидите.

Ханство (ханлък) – република, държава с изборно управление, съюз на племена или държави.

Харам – място за „греховни“ немюсюлмански молитви; от тази дума произлиза думата храм.

Харька – 1) български род; 2) българска крепост; днес гр. Харьков в Украйна.

Хатън – 1) съпруга на владетеля, царица; 2) жена.

Хин – Северен Китай, Монголия и Прибайкалието.

Хин-Керман (Хин) – български град, наричан още и Саркел, а после Белая Вежа.

Хишдек – 1) пътешествач, често сменящ местожителството си; 2) богатир, юнак; 3) - име на град Ечке Булгар и Казанския край.

Хони – хуни, манчжури; възприемат архаичния тюркски език (хунски).

Хорасан – 1) Хорасан, източен Иран, Афганистан и югът на Средна Азия; 2) Саманидската държава.

Хорезъмско море – Аралско море.

Хоръм ий - „Осаждана къща“ - българското име за жилищата на русите, отоплявани с дърва; от тази дума е руската хоромы.

Хорисдан – български град в Украйна, днес Путивл. Българите го наричали Батавил, Княжески стан. Наричан е и Коростень, изкривено от Хорисдан.

Хот – хунско племе.

Худ-Имен – селища на прибалти по река Бахта около дъба Худ-Имен.

Худи – готи.

Хумики – севернокавказка групировка от български родове, предци на кумиките.

Хурса – 1) алп на огъня и ковашкото дело; 2) българска крепост, център на добива на желязна руда на Кара-Болгар; днес град Курск.

Ц

Църквата в Биш-Балта – близо до устието на река Казанка, на десния ѝ бряг.

Ч

Чалап-Керман – българско селище при сливането на реките Джаик (Урал) и Иллак (Илек), наричано Джаик, Иллак, Орда-Базар и бивш център на Иллакски район на Печенежката област на губерния Мардан-Беллак в периода 960-1236 г. През него минавал Бухарският търговски път от Хорезм в Булгар. Недоволните от предаването от Алтънбек на части от Иллакския район и град Каргалъ от Башкортска провинция жители в 1235 г. преминали към Гази-Барадж. През 1278 г. Иллак влиза в състава на Кипчакската Орда с правата на автономно княжество Иллак-Булгар. Там се провеждал прочутият ординско-български панаир Орда-Базар. При българския емир Фазил (Васил)-Булюм (XIV век) Чалап-Керман се връща под властта на Българската държава като автономен район, в чест на което Булюм приема и името Орду. През 1437 г. според договора с Ногайската орда Иллак е обявен за съвместно българо-ногайско владение. В него живеели българските търговци, митничари, заможни местни скотовъди. Градът обаче нямал гарнизон и укрепления. Част от земите му се използвали безплатно от ногаите като пасища, риболовни зони, стоянки и за пътища. При губернаторството на Мохамед-Амин и Шах-Гали временно е влизал в състава на Казан иле в Булгар. През зимата на 1550-1551

г. новите ногаи завзели Чалап-Керман и така започнала българо-ногайската война.

Със започването на „Ногайския глад“ сеид Хусаин разрешил служещите му казаци да заемат града. Известно време войвода в него бил Микаил Пан. През 1582 г. български войвода на Чалап-Керман станал Мир-Кула. След заминаването на Шейх-Гали Мир-Кула се подчинил на руския цар Фьодор Иванович и приел християнството, за да запази атаманството си. Българските му казаци, част от които бивши християни или възприели тая вяра, полагат началото на уралското казачество.

Чали-Кала – днес Белгород.

Чали-Черемшан – името на подчинено българско княжество през втория емират и губерния по време на третия емират. Наричано Черемшан и Жукотинско княжество.

Чалмату – името на едно от българските знамена с форма на чалмовидно кълбо върху прът, окичено с разноцветни ленти.

Чебакса – български град, крупен център на оръжейно производство на Булгар през третия емират заедно с Шаймардан (Иске Йорт), Кебе-Куза, Ечке-Казан, Барадж и Коръм-Чали (Яна Черемшан).

Черемшан – 1) река Черемшан; 2) виж Чали-Черемшан.

Чжурчжени – конфедерация от манчжурски племена.

Чин – Южен Китай.

Чирмиши – 1) държавни военнотадължени селяни; 2) опълченци, войници; 3) виж хусар; 4) музици в жаргона на помещиците.

Чуар – български град, днес Пестреци. Основан от Янчур и Халикай на Меша в 1553 г. и наречен така заради разнородния пьстър състав на жителите си. Разрушен от русите в 1554 г.

Чуен – чугун.

Чулман – Кама от извора до устието на Белая (след XIV век често цялата река Кама).

Чулман дингезе – Северният Ледовит Океан.

Ш

Шам – Сирия.

Шамбат – виж Башу.

Шамлин – Смоленск.

Шам-Суар – виж Нур-Сувар.

Шереджири – запалителни снаряди, наричани в Киевска Рус шерешери или бесерменски (български) огън.

Шилък – 1) български празник; 2) поземлен данък.

Шир – 1) река Тигър; 2) река Дон.

Шуд – българска губерния от първия емират на земите на вепсите и мари.

Шуди – вепси и марийци.

Ю

Югари Керман – вътрешната крепост на Казан.

Юл – 1) улица; 2) път. В Казан улиците от вратите до вътрешната крепост често носели имената на вратите.

Я

Яр Чали – български град, отначало военен пункт, днес Набережни Челни. Бил прочут с панаира си „Сатък Яр“, провеждан на мястото за Яр джиен. През 1181 г. тамошният гарнизон влязъл за пръв път в бой с новгородците и ги разбил, както те постъпили с поселението „Аламир-Султан“.

Яу таган – българска метателна машина. Вероятно от тази дума идва и ятаган.

Яучи – виж Борин.

ДЖАГФАР ТАРИХ, том II

Отговорни редактори **Ф. Г.-Х. Нурутдинов и Р. Ш. Шарипов**

Във втория том на първото издание на сведението с български летописи от бахши Иман „Джагфар тарих“ (1680 г.) са включени статии и бележки от последния собственик на пълния му текст Фархат Габдул-Хамидович Нурутдинов, написани на основата на загубените в началото на 80-те години на миналия век части от летописа и запазили най-ценните и уникални сведения от него. Вторият том се състои от три части. Първата част от тази книга под името „История на Булгар от най-древни времена до началото на XIII век“ бе написана от Фархат Нурутдинов през 1972 г. като основа за дипломната му работа. Този труд е съставен на основата на данните от книгата „Хон китаб“ от Кул-Гали (1242 г.) и редица други древни български летописи, влизаци в изгубената част на „Джагфар тарих“.

Краткият очерк по история „Книга за националните български празници“ и разделът „Статии и бележки“ съставят втората и третата част на този том.

Бахши Иман

ДЖАГФАР ТАРИХ
(Историята според сеида Джагфар)

Том втори, тираж 350 екземпляра.
Редакцията на вестник „Болгар иле“, 1994 г.

Част I. ИСТОРИЯ НА БУЛГАР (От най-древни времена до началото на XIII век.)

Глава 1. Начало на българската история

Животът и суеверията на древните хора. Митология на българските предци. Разселвания на българите.

Глава 2. Епохата на древното българско царство Идел

Опит на Идел да завоюва азиатския Юг. Войни на Идел с Персия и Гърция. Хунският период в българската история. Идел в период на разпокъсаност.

Глава 3. Българската държава през периода на Кара-Булгар (от VII-ми до средата на IX век)

България и хазарите. България при управлението на цар Айдар. Преместване на столицата от Киев в град Болгар.

Глава 4. Българската държава по време на първия емират (865-1236 г.)

Борбата на България с Хазарската орда за хегемония в Източна Европа. Възцаряването и политиката на Алмъш Джафар. Пристигане на Великото посолство. Реформите на Алмъш. Засилване на феодалната експлоатация при управлението на „слабите царе“. България през царуването на Талиб. Управлението на „тримата братя“. Начало на борбата на Масгутовичи с Ашрафидите. Борбата на цар Адам и сина му Шамхун с натиска на номадите върху България. Везирството на емир Колин. Реакцията на феодалите при управлението на Анбал и преминаване на властта у Отяк. България при царуването на Хабдулла Челбир. Опитът на Челбир да пробие към Близкия Изток и Индия. Засилване на властта на Челбир в Булгар и Североизточна Рус. Първи сблъсък на българите с монголите на Чингиз-хан. България се бори с монголо-татарските нашествия и с натиска на руските феодали.

Глава 5. Българската култура по времето на първия емират.

ЧАСТ 2. КНИГА ЗА НАЦИОНАЛНИТЕ БЪЛГАРСКИ ПРАЗНИЦИ

От мита към празника. Нардуган. Науруз. Сорен. Сабантуй. Шиллък. Чачак байрам. Субаш. Джиен. Янгър боткасъ. Чумар (Самар) боткасъ. Каз йомесе. Каз канатларън съдър йомасе.

ЧАСТ 3. СТАТИИ И БЕЛЕЖКИ

Челбир и България. Кул Гали за Газан и за плаванията си. Кул-Гали за Бащу и Борис. За Казан. България и монголите. Българският календар. Метрологията на българите. Речник на българските думи. Важни символи на градовете и родовите гербове на българите и на българските губернии. Кул-Гали за събитията от 1183 г. Българският летописец за Шах-Гали. Писмо на Кул-Ашраф до турския султан Сулейман Кануни.

Част 1. Историята на Булгар от най-древни времена до началото на XIII век.

Глава 1. Началото на Българската история

Животът и вярванията на най-древните хора

Преди около 100 000 години мощен ледник покрил европейския Север. Ледът достигнал дебелина два километра. Настъпила Ледниковата епоха.

Макар ледникът да не покрил Волго-Уралието, бил доста близо до него и дъхът му правел климата по нашите краища доста суров. Най-древните български прародители през тая епоха се криели от студа в пещерите на Уралските планини. Те ловували животни, които се въдели по това време, а днес са вече измрели: мамути, космати носорози и коне. Една такава пещера е запазена в Башкирия. Намерена е в 1959 г. и се нарича Шулганташ или Каповата. На стените ѝ българите с червено са нарисували фигурите на ловените от тях животни. Тези рисунки, явяващи се най-старите човешки картини, са на възраст няколко десетки хиляди години.

Своята земя, определена географски като Волго-Уралието хората наричали Ария-Ура или Туран (по-късно Иске или Стариат Туран).

Преди около 40 000 години ледникът започнал да отстъпва на север, откъдето дошъл по-рано. Климатът станал по-мек. Хората се спуснали от планините Урал към волго-камските равнини и заселили целия наш край.

Съгласно българските легенди преди 35 000 години седем саклански (индоарийски) и синдийски (древнотюркски) племена се обединили в мощен племенен съюз, който започнали да наричат „идел“, седем племена; седем (иде) и племе (ел). Това име станало първото за нашия народ. На иделското знаме имало изобразена вълча глава. Затова и знамето наричали булгар; булг – вълча или черна и ар – глава. Това изображение не стояло там случайно – вълкът бил тотем на българите. Тотем науката нарича духа на свещеното за един народ животно, от което води началото си конкретното племе. В тези древни времена хората още вярвали в духове, които в техните представи олицетворявали природните сили, пред които човекът бил беззащитен. Българите нарекли духовете с името алпи, аси, диу/див, джин. Алпът Самар или Гюлджимиш (Цъфтящ-Плододаващ; гюл – цвете, джимеш – плод) бил дух на урожая, приплода. Алпът Мардукан (Нардуган) или Симбир-Карга (Гарван, Врана) бил дух на топлината и светлината, защитник на хората и т. н.

Вълкът-тотем на българите (Бури, Маг-Мак, Син (Чин, Хин, Сян) бил духът на победата – барин (затова понякога го наричали и алп Барин).

Митология на българските предци

С духовете са свързани първите фолклорни образци – митовете. Митове наричаме най-старите паметници от устното народно творчество, в които се възпяват всемогъщите духове и се изтъква човешката слабост и зависимост от тях. Митовете били пресъздавани по време на обредите на жертвоприношения на духовете и на тази основа възникнали много народни празници. Ритуалните танци, които предавали съдържанието на мита чрез движения също били част от тези обреди и така са възникнали народните танци.

Най-старите митове на българите били този за Мардукан-Карга (Сак и Сок) и за чудното спасение на българския принц от алпа Вълк. В мита за Мардукан-Карга (той бил син на Слънцето - Май или Мар-Нар и се наричал и Симбир) се разказва за опита на злите духове-джинове, оглавявани от Албастий да погубят човешкия род. За да унищожат хората, които ги дразнели много, злите духове построили висока стена, която закрила слънцето. На Земята настъпили студ и мрак. Ледът започнал да я покрива и човеците били заплашени от изчезване. Алпът Карга заедно със синовете си Сак и Сок отишли да разбият стената. Слънчевите лъчи започнали да ги обгарят и Мардукан пратил

синовете си да донесат мед, с който да се предпазят от изгарянията. Сак и Сок обаче се уплашили и се скрили в тъмното. Карга почакал известно време и разбил стената сам. Така той върнал на хората слънцето, следователно и топлината, светлината и живота. Близкото светило го подпалило. Горещите му пера паднали на земята и се превърнали в огнени врани коне. По волята на Тангра всяка година Карга се завръща при хората в облика на гарван.

В друг мит главно действащо лице е алпът Вълк. Когато враговете унищожили един български род и искали да убият последния от рода, малкия син на вожда, алп Бури не допуснал това да стане. Той дал сили на смъртно ранената майка на момченцето, тя успяла да го скрие в голям котел и пуснала котела по реката. Реката отнесла котела до голямо и непроходимо блато. След това алпът Маг-Вълк накарал духа на урожая Самар да се превърне в елен, да прекоси блатото до реката и да отнесе момчето в леговището на вълчица. Вълчицата откърмила детето, нарекли го Чингиз или Маг ула (Син на Вълка).

Според тези легенди преди 15 000 години иделците подчинили останалите племена във Волго-Уралието (Идел-Урал) и образували държавата Идел. Пръв цар на Идел станал Джам. След като иделците дали името си на държавата, нашият народ взел името на своето знаме – булгар. Затова другите народи наричали българите черноглави или синди (вълчи хора). Периодът на пещерния живот на българите в Уралските планини оставил отпечатък върху традициите им. От това време българите почитат планините, защото вярвали, че на върховете им се явява Бог (Ерсу-Тангра и духовете), като и да погребват мъртвите си близки в пещери. След слизането си от Уралските планини на равнините на Поволжието българите започнали да строят имитиращи планините стъпаловидни храмове с пирамидална форма и гладкостенни храмове с погребални зали-пещери (кепе) вътре. В тези храмове-пирамиди жреците на българите – аскали и арбати - поддържали култа към Тангра и служещите нему духове и погребвали вождовете си – бейовете. Вдигали храмов комплекс от голям храм в чест на Тангра и духовете (Аскал) и малък храм, в който погребвали вожда си (Май Юла – откъдето е и думата мавзолей). Пирамидите били строени от камък (ег кепе, теме) или от пръст (курган, балкан). Който нямал възможност да събере хиляди хора за вдигане на пирамида, погребвал близките си в земна пещера. Такива пещери били изкопавани в страничната стена на гробната яма и там полагали тялото на починалия, а самата пещера засипвали с камъни или затваряли с дъски. Българите не засипвали тялото на мъртвеца с пръст. По-късно на гробовете на знатните хора имитирали планина с надгробни камъни, а на обикновените поставяли дървен стълб или дървета.

Разселвания на българите

В българското общество на Идел понякога избухвали вътрешни конфликти – граждански войни. Те принуждавали някои български групи да напуснат волго-уралската прародина и да отиват в други земи. Първият такъв случай бил преди 12 000 години. Тогава, както и по-късно Идел напуснали няколко български групи.

Една от тях заминала в Америка и до днес в езиците на американските индианци се пазят български думи. Друга група отишла в Северен Китай, където станала известна под името сян би (от синди) или хуни. Трета българска група се заселила в Средна Азия, четвърта – в Северна Индия, пета – в Близкия Изток (Балканите, Мала Азия, Ирак, Сирия, Задкавказието, Западен Иран, Палестина, Северен Египет). Близкоизточните българи образували държавата Самар (Шумер), която обхванала целия Близък Изток. През третото хилядолетие пр. н. е. Шумер се разпаднал, като името и културата били унаследени от Късношумерската държава (в Ирак) с преобладаващо в нея

афразийскоезично население. Етническата си индивидуалност българите запазили само в Мала Азия, където се заселила достатъчно компактна маса. В западната част на Мала Азия българите основали големия град Атрѝч (Троя) и по неговото име се нарекли атрѝчи (етруски). В източната част на Мала Азия българите взели едно от имената на любимия им дух на урожая Самар – Тюрк (Великият бик) и се нарекли тюрки (през шести век пр. н. е. персийските царе изселили в Средна Азия хиляда малоазийски българи-тюрки и от тях средноазиатските българи също възприели това име. На други места българската маса не била толкова компактна (освен това много българи загинали по време на Всемирния потоп в Южен Ирак през 3182 г. пр. н. е. в градовете Ат-Алан и други; видимо оттогава тази катастрофа са нарекли „Гибелта на Атлантида“ и били асимилирани от съседните народи (египтяни, акади, асирийци, вавилоняни и други), които възприели много елементи от българската цивилизация.

През второто хилядолетие пр. н. е. древногрѝцките племена отнели от българите Балканите и атакували Троя. Част от етруските напуснали родния град (войната продължила няколко години) и заминала за Апенинския полуостров, на който дала името на старата родина Идел (Италия), създала нова държава Етрурия и основала града Рим (от българското рем-рям – хълм с ниска растителност).

Навсякъде българите разпространявали елементи от своята култура, в това число и митовете, които възприели и монголите (сказанията за Чингизхан), китайците, американските индианци, индусите (където легендата за Магула се превърнала в приказката за Маугли), египтяните, италианците (легендата за римската вълчица) и други народи; тайната на металопроизводството, обичаите да се издигат пирамиди, мавзолеи, пещерни храмове и т. н.

Глава 2. Епохата на древнобългарското царство Идел

Опитът на Идел да завладее юга на Азия

В древнобългарското царство Идел, заемащо територии от Подмосковието до Енисей се сменяли българските династии и фамилиите на тези династии често ставали имена на царството Идел и населението му при тяхното управление. Така през периода на власт на династията Сармат (VIII век пр. н. е. до I-ви век) Идел и българите били наричани Сарматия и сармати; при управление на династията Алан (I-II век) съответно Алан и алани; в периода на управление на Хунските династии (II-V век) – хуни и Идел; при Суварската династия (VI – началото на VII век) страната била Сувар, а гражданите ѝ сувари (саварти) и т. н. Самоназванието на българите обаче не било забравено. Иделските царе съставяли дружините си преимуществено от българи, като например основателя на сарматската династия цар Алабуга през VIII век пр. н. е. бил наричан Булгар. По своята същност Идел била раннофеодално царство. То се делило на отделни бейлици (автономни княжества), чиито господари (бейове) събирали от подвластните им селяни (игенчеи) данъци, като част от тях били внасяни като налог върху владението в хазната на царя. Търговците и занаятчиите били задължени по същия начин към царя и бейовете.

През VII век пр. н. е. прочутият български цар от Сарматската династия Бургас (Партатуа от близкотоизточните сведения) решил да присъедини към Идел други области на българите, разсеяни по целия свят от Северен Китай до Мала Азия (Турция). Синът му Азак предприел поход към Средна Азия и след достигането на Българското езеро (Балхаш) присъединил към Идел индоарийските племена на северните саки (които

българите нарекли кипчази). Южните саки обаче, индоарийските масагети (наричани от българите масгути) отказали подчинение на Идел и започнали да нападат кипчаците. Кипчаците се обърнали за защита към Буртас с молба да им даде нови земи по-далеч от масгутите. Буртас поискал от живеещите в Северното Причерноморие кимери да отстъпят на Идел половината си земя – Приазовието – за заселване на кипчаците; след отказа на кимерите изпратил към тях Азак.

Кимерите били обединение на четири германоезични племена (българите ги наричали доут – четири или камири), предците на редица германски народи като готи, кимври, тевтони и др. Част от кимерите като хети още 3000 г. пр. н. е. успяла да се утвърди в централната част на Мала Азия, където се българизирала силно под влиянието на местните българи. Азак разбил кимерите напълно и ги принудил да бягат към Близкия Изток. Цялата територия между Прибалтика и Черно море била включена в пределите на Идел. В памет на победата Азак се нарекъл и със старото българско име на Азовско море – Маджи (Мада), а българите нарекли морето с неговото име – Азакско (Азовско). Земята на кимерите била дадена на подчинените на Идел кипчази, чието българско име гърците преправили на скити. След това Маджи с малка дружина българи и многолюдно кипчакско опълчение тръгнал да изпълни заповедта на баща си за завоюване на Близкия Изток. Тук съюзници на българите станали асирите (тяхната държава се намирала на територия от Ирак, която българите наричали Сувар или Междуречието). Цар Буртас бил женен за дъщерята на асирийския цар Асархадон (680-569 г. пр. н. е.) Самар-би. Българските войски подчинили Мидия, разгромили Урарту и Палестина и нападнали Египет. Фараон Псаметих се съгласил да плаща данък на Идел и така спасил страната си. Българите господствали в Близкия Изток 28 години (от 653 до 625 г. пр. н. е.). През 625 г. пр. н. е. подчиненият на Идел мидийски цар вероломно избил кипчакските военачалници на пира, където ги поканил. Скитското опълчение се разсеяло и Маджи трябвало да изведе своята дружина обратно в Идел.

Войните на Идел с Персия и Гърция

През 516-514 г. пр. н. е. Идел отблъснала нападението на персийските войски откъм Близкия Изток, които вече владеели от VI-ти век територията от Индия до Египет. В Идел по това време управлявал Тимер, потомък на Маджи, прославен с нападенията си над Иран през Дербент. Персите нахлули в Идел от запад, като преминали Дунав по огромен мост. Българо-кипчакските отряди с партизански нападения изтощили войните на Дарий, като при река Сотла-су част от тюрко-българите от персийската армия отгоре на всичко преминала към съплеменниците си. В Донските степи Дарий осъзнал пагубния край на предприетия поход и обърнал назад. За да си отмъсти, разяреният персийски владетел изселил хиляда българо-тюрки от Мала Азия в Средна Азия. Тях нарекли ерми или ярдим (на гръцки ермихиони), защото били изселени от река Ерми (Къзъл Ирмак). Образът на Дарий се запазил у българите като Аламир-Султан, но по-късно това име се прехвърлило върху гръцкия пълководец Александър Македонски.

В IV в. пр. н. е. Идел започнал конфликти с Гърция, но в трети век пр. н. е. кипчаците неочаквано преминали на гръцка страна и опитали да изтласкат иделските войски от Причерноморието. В отговор българските войски на Таргиз, потомък на Тимер, нанесли съкрушителен удар по кипчаците-скити и си върнали контрола над областта. Войните на запад изисквали наемането на воини-номади, особено измежду воинствено настроените масагети.

Хунският период в българската история

В първи век пр. н. е. на власт в Идел идва династия Алан, чието начало положил Алан – потомък на Кубан, син на царя на Сувар – Маджи (неговият стан Сувар се намирал на мястото на Саксин) и жена му, масагетка. При тази династия се засилило влиянието на масагетските роднини и това предизвикало силно недоволство сред староиделските (българските) благородници. В средата на II-ри век това недоволство довело на власт Хунската династия. Започнал Хунският период в историята на страната.

Запазената от Кул-Гали легенда разказва за тези събития. След пристигането на хунския цар Агарджа Дуло, който бил тайно поканен да царува в Идел от група недоволни български бейове (вождове) и след приближаването му до лагера на иделския цар край река Ер (Ор) потомъкът на Алан – Таш, по прозвище Ер-Таш се изстъпил срещу него. Повечето от иделските феодали взели страната на Агарджа и предложили на Ер-Таш да участва в дуел: „Опитай да отстоиш правото на царската си власт в двубой; нали по този начин майката на твоя праотец Алан – Шуран – получи властта след победата над девера си в схватка.“ В двубоя Агарджа победил Ер-Таш и получил царството му. Сестрата на загиналия в дуела Ер-Таш се омъжила за Агарджа и двамата основали Хунската династия Дуло (родът на Агарджа бил наричан Хунгар, но условно ще го назовем Първа Хунска династия).

Дошлите с Агарджа хуни били потомци на севернокитайските българи – сянци. Докато живеели в Северен Китай езикът им претърпял значително съседско влияние (особено манчжурско). Хуните наричали Идел с името Итил или Атил, името на иделските българи звучало като буляр или бияр, а на свой ред иделските българи назовали азиатските си роднини сербии или сюрбии (от сян-би). (Впрочем следва те да са „славяните-сърби“, бел. на преводача). В Идел болшинството хуни скоро се върнало към главния там огузо-тюркски език, но няколко десетки техни думи били съхранени от българските жреци, които имали интерес да стоят далеч като обособена каста от всичко народно и светско, включително и от народния език. По-късно тези малобройни хунски думи запазили и част от муллите (до XIV век) със същата цел. Част от сербиите се смесила с иделските фино-угри и дала началото на сербийската етногрупа, която през XVI век нарекли чуваш.

След смъртта на най-силния иделски цар от Първата Хунска династия Кама-Батир в Идел отново пламнала война между синовете му за трона. От това се възползвал хунският военачалник Баламбер (Булюмар). Той се оженил за дъщерята на Кама-Батир Туран-бика и завоювал царския трон на Идел, като основал династията Атил (условно я наричаме Втора Хунска династия). Техните потомци продължавали да се причисляват към рода Дуло. Любопитно е, че братята на госпожица Туран в стремежа си да не допуснат сестра им да се омъжи за Булюмар (с този брак той би станал техен роднина и съперник за трона) му поставили условие: ще получи разрешение за брак с нея само ако разгадае техните гатанки. Булюмар обаче ги отгатнал...

Царят на Сасанидски Иран Шапур II склонил Булюмар за съвместна война срещу Византия в замяна на ежегоден данък от Иран към Идел и в 370 г. българските войски разгърнали настъпление на запад. Съюзниците на Византия – кавказко-донското Аланско княжество, основано от избягалите от Идел членове на Аланската династия и Готското княжество в Приднепровието, както и византийските причерноморски градове били включени в състава на Идел. През 378 г. български войски разбили византийците край Адрианопол (Кан-Дере). Войната с Византия прераснала в завоюване на Европа. Особено се прославил в походите на Запад потомъкът на Булюмар цар Атила (434-453 г.), който подчинил на Идел цяла Европа – от Франция до Карпатите. Византийската и Западно-Римската империи плащали на иделските царе данък, а в хунобългарските войски служели германски, влашки и славянски племена. Главният щаб на иделските царе от

Втората Хунска династия бил пренесен отначало в основания от Булюмар Хон-Балин (на мястото на Киев), после в Унгария и накрая в Германия. След смъртта на Атила в 453 г. в Идел пламнала война между българите и част от подвластните им племена, после и сред потомците на Атила. Синът му Кермек като цар на Идел се опитал да запази бащините владения, но без успех: българите загубили Западна и Централна Европа, като запазили под своя власт само източната ѝ част.

Идел в период на разпокъсаност

Потомъкът на Кермек, иделският цар Буляк (Болох), наричан още и Булгар се опитал в съюз с Иран да отвоюва от Византия част от завладените причерноморски земи. През 516 г. иделските войски начело с най-големия царски син Ас-Терек, съставени предимно от долноволжски българи-савири (сувари) заели Армения (Арман) и почти цялата Мала Азия. Местното тюрко-българско население всячески подпомагало съплеменниците си. Пак през тази година в Казахстан станала среща на войските на Тюркския каганат, образуван от средноазиатските българи-тюрки (ерми-ермихиони) и българския отряд на другия син Буляк-Джамбек (Тамя-Тархан). Средноазиатските българи науката нарича тюркути с цел да бъдат отличавани от иделските българи-тюрки. Тюркутите от името на своя цар (каган) поискали от иделския цар да сключи съюз с кагана и да им плаща данък за ненападение. Веднага след това въстнали подчинените на Идел казахстански киргизи (върху тях се пренесло българското име на първите господари на Казахстан – кипчацитеските), които тюркутите примамили с обещание за по-ниски данъци. При тези обстоятелства Буляк избрал да сключи съюз с кагана и да се съгласи да плаща на тюркутите, а своята войска от Мала Азия насочил в Казхстан за потушаване на метежа. Доволните тюркути не попречили на иделците да подтиснат въстанието на киргизките кипчаци.

През 520 г. Буляк умрял и на трона се качил Ас-Терек – син на първата жена на царя. През 522 г. тюркутите сключили антиирански съюз с Византия и поискали от иделските българи да спрат нападенията над Византия. Ас-Терек не изпълнил исканото и тогава в 527 г. тюркутите съдействали властта в Идел да премине в ръцете на най-младата жена на Буляк – суварката Бояр-къз, която смятала за добре да поддържа тесни връзки с Тюркския каганат и основала Суварската династия. Бояр-къз избила синовете на Буляк от другите му жени, убит бил и Ас-Терек. След това Идел се разпаднал на два бейлика (княжества) – Българско тарханство и Суварски бейлик (източната Волго-Сибирска част на Идел). Българското тарханство основал вторият син на старшата съпруга на Буляк, Джамбек. Той избягал от Идел в Крим, където отначало служил на византийците, после отишъл в Азак (Източен Крим и Приазовието). Там основал Българското тарханство с център в Бунгар или Ечке (Вътрешен Булгар), това е Фанагория. Най-големите градове на бейлика освен Бунгар били Банджа-Кепе (Пантикапей), Агарджа (Керч), Тамя-Тархан (Тмуторокан) и т. н. Много скоро границите на тарханството обхванали и други области в Северното Причерноморие, Предкавказието и Средното Приднепровие, населени с българи, индоарийци (алани) и анти. В 558 г. Българското тарханство трябвало да признае подчинение към номадите-авари, които тюркутите изтласкали от Азия и те се заселили в Среден Дунав с много от подвластните им угри (древните унгарци).

После ермихионските велможи се разделили на групите ермийци и узи (узите се образували след сливането на част от ермихионите с огузите). Узите завзели властта в Тюркския каганат и голяма част от българите-ермихиони начело с вожда си Аскал (Аскил) заминала в 563 г. от Туркестан в Българското тарханство. Тамя-Тархан приел съплеменниците си-ермийци на служба и им разрешил да се заселят в областта Хон-

Балин, като поселището им било наречено Аскал. Аскал се оженил за дъщерята на Тамя-Тархан и синът им Алвар Аскал станал наследник на властта на Тамя-Тархан. През 602 г. Алвар Аскал (577- 602 г.), който направил резиденцията си в селището Аскал (оттам идва и това му прозвище) обявил пълна независимост на тарханството си от Аварския каганат. Братът на Алвар – Апсих с прякор Авар с част от трансилванските българи останал верен на аварите. В същата година Апсих повикал брат си на преговори край река Бурат (Прут) и предателски го убил. Новият владетел – младшият брат на Алвар Бу-Юрган (Органа) запазил независимостта на Българското тарханство с поддръжка на Византия, като съюз с нея сключил още Алвар. През 619 г. Бу-Юрган с цел укрепване на този съюз приел с част от българите гръцкото православно християнство във византийския град Кряшен (Корсун, Херсонес). Оттогава православните българи били наречени „кряшени“.

Този ход на Бу-Юрган предизвикал недоволство сред мнозинството българи-тенгрианци и Бу-Юрган трябвало да отстъпи властта на тарханството на най-големия Алваров син – тенгрианеца Кубрат. През 620 г. неговият по-малък брат Шамбат по заповед на тархана пострил в Аскал крепостта Бащу, така Аскал станал истински град. В Аскал-Бащу живеели българи, анти, гърци (потомци на пленените византийци в битката при Адрианопол от 378 г.) и заселени в Хон-Балин, както и хора от други народи. От Бащу Шамбат с войска от българи и анти тръгнал на поход срещу аварите, като походът бил успешен. Шамбат завоювал част от земите на Авария (днес Унгария), Чехия, Словакия, Полша, Прибалтика, Австрия, Югославия и провъзгласил своя собствена държава Дулоба (Дуло-уба) или област на рода Дуло, защото той също произхождал от българския царски род Дуло. Славяните, които почитали Шамбат като светия след избавянето им от аварско иго и му помагали във всичко, нарекли държавата му Дулеба. Кубрат поискал от Шамбат да присъедини Дулоба към Българското тарханство, но той отказал и затова Кубрат го нарекъл Кий (Отделеният, Отрязаният). Походът на Шамбат и създаването на Дулоба, съществувала от 623 до 658 г., подринали аварското могъщество и това дало възможност на Кубрат да насочи вниманието си на изток, където Тюркският каганат се тресял от граждански войни и преживявал последните си години. През 629 г. Тюркският каганат се разпаднал на две части: Баласахунска (средноазиатско-монголска и Хазарска (западноказахстанска), след което Кубрат незабавно подчинил на властта си Суварския бейлик и в 630 г. отново обявил съединението на частите от иделското царство в една Българска държава (Булгар, България). Оттогава територията на нашия край завинаги получила историческото си наименование – Булгар, България, а името Идел останало за Волго-Камската речна система (към имената на седемте големи реки от нея започнали да добавят определението Идел; Кара Идел – Волга, Ак-Идел – Белая, Чулман-Идел – Кама, Сура Идел – Сура, Ака Идел – Ока, Нукрат Идел – Вятка, Була Идел – Черемшан.

Заради мощта си (територията на България се простирала от Дунав до Енисей и включвала цялата Източна Европа) Българската държава в периода от седми до девети век била наричана Кара-Булгар, Велика България; думата „кара“ по това време значела главно „велик, могъщ“. Българите от другите области започнали да наричат украинските българи кара-българи или урус-българи, защото думата урус също значела велик и могъщ. Именно на територията на днешна Украйна се намирили от седми до средата на девети век големите политически центрове на тази държава (главен център бил Бащу, Киев) и точно украинските българи имали решаваща роля за възстановяването на българската държавност под името България. Името на украинските българи – кара или урус – получило и Черно море. Отначало името Кара/Урус дингез имало значение на Великото българско море. От края на девети век, когато думата „кара“ придобила смисъла на черен цвят, то думите „Кара дингез“ и „кара-булгар“ вече били превеждани като Черно море и черни българи. Както е видно, в името на Черно море няма нищо

черно. Що се отнася до другото му име, то от десети век с образуването на Древноруската държава (Урус дингез) се разбирало като море на урусите, Руско море. Това също е едно недоразумение в историята. Много старобългарски думи, оставащи непонятни за западните учени биват обявени за руски, монголски или китайски. За руска е обявена думата верблюд, която е изконно българска – гърбав (бере) бивол (булут).

Глава 3. Българската държава в Кара-Булгарския си период

(От VII-ми век до средата на IX век.)

България и хазарите

Държавата през този период имала феодален характер. На върха на съсловната стълбица били управляващите (кан – цар; балтавар – вожд, главен, емир); по-надолу били крупните светски феодали – беговете (служещи князе) и бейовете (племенни князе); следват служещите на царя феодали (елбири, алпари) и отделни крупни феодали (джури – дружинници). Важна роля имали духовните лица – жреци, а след приемането на исляма това били сеидите (мюсюлмански религиозни водачи) и муллите от всички рангове. Те всички се числяли към господарската феодална класа (рицарите). В България към феодалната класа причислявали и самостоятелните търговци и занаятчии.

До X век под феодалите в стълбицата бил и класът на селяните (игенчеи), плащащи данъци на царя и отделните феодали, там се намирили и служещите при търговците доставчици и подмайсторите на занаятчиите. Имало и роби, но с малък икономически дял. От десети век след обявяването на исляма за държавна религия българските селяни-мюсюлмани (субашите и ак-чирмишите) почнали да се ползват с рицарски права, а робите били освобождавани след приемане на исляма или след изтичане на шест години работа при собственика им.

По повод на това, че Българската държава от седми век до средата на девети век била наричана Кара-Булгар, а господстващите в нея украински българи съответно кара-българи, ще наричаме този период от нашата история Кара-Български.

През 658 г. Шамбат бил разбит от франките (те го наричали Само) и се върнал на служба при Кубрат. Кубрат му върнал титлата на губернатор (улугбег) на област Бащу, но заповядал за миналото му непокорство да се наименува само Кий. Така градът на Шамбат – Бащу – получил името Киев. За Киевската крепост - Бащу, която Шамбат построил още преди Аварския поход, до края на десети век останало името му Шамбат. Киев се намира на хълмове, които българите наричали Куян или Кук-Куянтау (Планини на духа Куян или Кук-Куян), като Киев се наричал и Кук-Куян. В 660 г. Кубрат, който през 630 г. приел титлата кан или каган (цар, император) починал и на българския трон вдигнали най-големия му син Бат-Боян. След три години Шамбат с подкрепата на най-малкия Кубратов син Аспарух Маджар (който бил заместник на Барс иле или Волго-Урал и Есегел (Сибир) се противопоставил на Бат-Боян с цел да завладе трона. Аспарух напуснал Барс иле и завладял Севернокавказката област на България, наричана Бурджан. Заедно с българите от Северен Кавказ (бурджаните, предци на кумиките, карачаите и балкарите) Аспарух развърнал настъпление срещу личния дял на Бат-Боян в Причерноморието от изток, а Шамбат – от север, откъм Киев. При тези обстоятелства Бат-Боян сключил съюз с Хазарската орда (орда е съюз на няколко номадски племена), според който хазарите получили няколко части от южните български земи (Азак, Северен Кавказ и Долното Поволжие с българските градове Итил/Атил, Самандар или Семендер и др.), срещу което се задължавали да помогнат на българския цар да разбие роднините си и метежа им. Хазарите помогнали на Боян и сразили Аспарух, който

избягал с част от своите българи при чичо си в Киев, а след смъртта на Шамбат през 672 г. отначало навлязъл в Кашан (Молдова), а по-късно и в Придунавие. В българското Придунавие той обявил своята лична Българска държава, чието име се пише (за да се отличава от основната Българска държава) във формата „Болгария“ или „Дунавска България“. Аспаруховите българи в науката се наричат болгари, за да се отличават от основната българска маса. Българският цар Барис/Борис в IX век приел православно християнство и наложил в Дунавска България вместо български тюрки езика на местното славянско население, защото българските славяни били православни християни и помагали на Борис в борбата със съперническите му роднини.

Хазарите се чувствували отлично в получените от Булгар земи, защото техни водачи били средноазиатските българи, а хазарските кагани се избирали от стария български царски род Син или Афшин (родът на Вълка). За център на ордата хазарите избрали българския град Итил и отначало живеели в разбирателство с Българската държава. Царете на Булгар плащали данък на хазарите за защитата на южните и източните граници на Булгар. Нерядко българите помагали на хазарите в техните войни и през такива години не плащали хазарски данък. Фактически взаимноизгодният съюз просъществувал до средата на осми век. Заедно с хазарите българите разбили арабската армия при опита ѝ да завладе Северен Кавказ.

През 737 г. хазарският каган бил напълно победен от арабите. Според условията в хазаро-арабския договор каганът разрешил на всички желаещи да приемат исляма и много от българите-бурджани станали мюсюлмани. От тази година ислямът започва да се разпространява в българското общество.

В средата на осми век един антиарабски настроен хазарски каган опитал да накара бурджаните-мюсюлмани да отхвърлят исляма и да се върнат към тенгрианството. Бурджаните отказали да се подчинят на кагана и с разрешението на българския цар се преселили в Барс иле, където основали градовете Болгар и Болгарския бейлик (отначало град Болгар се казвал Мардукан, а бейликът – Мардукански в чест на алпа Карга). Хазарският каган поискал от българския цар да изгони бурджаните извън пределите на България, но той отказал. Така хазарският каган трябвало да отстъпи и да се примири с населването на бурджани-мюсюлмани в България, за да запази важния за Итил българо-хазарски съюз. Още повече след известно време Итил дава на мюсюлманските търговци и занаятчий редица облекчения и някои бурджани се завръщат в Хазарската орда.

България при управлението на цар Айдар

В началото на IX век обаче хазарският каган Обадия с част от подвластните му огузки и киргизки благородници приема юдаизма в иранската му форма и започва ново преследване на мюсюлманите. За целта той наема част от угрите, изгонени от Казахстан от Печенежкия съюз на огузи и киргизи. Бурджаните-мюсюлмани, чийто главен град бил Семендер/Самандар вдигат въстание против хазарския каган, но то търпи провал. Хиляди въстаници през 820 г. бягат в България. Българският цар Айдар (815 - 855 г.), наричан и Урус-Айдар (династията му се наричала уруска – велика, могъща) радушно приел новите бегълци и ги заселва в Украйна. През същата година Айдар заедно с част от черните българи приема исляма и пренебрегва искането на Обадия за връщане на бегълците.

В отговор Обадия разтрогнал жизненоважния за Хазарската орда съюз с България и тръгнал на война срещу нея заедно с наемници от казахстанските угри. Угрите обаче изменили на кагана, макар и да получили за потушаването на Самандарското въстание Приазовието (Маджар) и да се нарекли по случая маджари (мадяр), и в решаващата битка на Обадия с Айдар край българската крепост Харька (Харков) преминали на българска

страна. Благодарение на това Айдар разбива окончателно хазарските войски. След това българският цар сключва съюз с печенегите и се жени за печенежка княгиня. Техен син е Джилки, който също приема исляма и мюсюлманското име Хабдулла.

Тенгрианските благородници на Хазарската орда видели гибелната политика на Обадия и убили юдея-каган, като на негово място вдигнали тенгрианец. Новият каган спешно сключил съюз с Гузката орда (номадстваща южно от печенезите в югозападен Казахстан). Това помогнало на Хазарската орда да избегне едновременен удар на българи и печенези срещу Итил, за какъвто се готвел Айдар, защото печенезите се страхували от гузите и не се решавали на война с хазарите. Тогава Айдар решил да подрони Хазарската орда икономически. Той забранил на българските и европейски търговци да преминават през България към хазарите и основал нов търговски маршрут от Европа към Азия, заобикалящ хазарските владения. Този воден път тръгвал от Скандинавия към столицата на България – Киев през Прибалтика и Болгарския бейлик, от Киев тръгвал по Бури-чай (Днепър) и Черно море към Мала Азия и Задкавказието. Не случайно Айдар взел на българска служба много скандинавци (датчани, норвежци и шведи), както и прибалти (славяни-колбяги от Колобжег, пруси, фини и др.) и дал на скандинавските и прибалтийските търговци сериозни привилегии. За развитие на новия воден път Айдар формирал от групи селяни от Украйна, Беларус (включая Шамлин-Смоленск) и Галич (бъдещото Новгородско землище) особен разряд държавни селяни и им поръчал вместо да плащат феодален данък, да строят за българската държава кораби и военни съдове. Тъй като селищата на тези държавни крепостни били в горните части на големите реки, по които те плували на направени от тях кораби към центъра на Булгар – Киев – то ги нарекли субаши (от българската дума субаш – горно течение на река). Така в България се появила нова категория крепостни селяни – държавните крепостни.

Благодарение на новия търговски път Киев разцъфтял и станал голям град (официално бил наричан Башу). При Айдар Българската държава в Кара-Булгарския си период достигнала своя зенит.

Преместване на столицата на Булгар от Киев в град Болгар

След смъртта на Айдар в 855 г. на българския трон бил вдигнат Хабдулла Джилки с подкрепата на благородниците-мюсюлмани. Това извикало недоволството на частта от тях, които оставали в тенгрианството и трябвало да отстъпят при Айдар голям процент от властта си на мюсюлманите. По-малкият брат на Джилки – Лачин (наричан от антите Рюрик), който мечтаел за българския трон повел недоволните знатни тенгрианци и започнал борба срещу Хабдулла. Неочаквано Византия, която била съюзница на Айдар и Хазарската орда подкрепили тенгрианеца Лачин от страх пред укрепването на Булгар като търговски конкурент и ислямско огнище. В Булгар пламнала гражданска война.

Отначало Хабдулла победил Лачин и хазарските му съюзници. През 860 г. по заповед на Джилки български флот от антски кораби и скандинавски наемници (варяги) разгромил предградията на византийската столица Истамбул (Константинопол). За заслугите им командващият флота Джир (водач на антите) и Асколд (главатар на варягите) били щедро възнаградени от царя.

През 864 г. Хабдулла бил нападат в летния си стан Хорисдан (Путивл) от Лачин и съюзниците му. Джилки поискал да се укрие в Башу, но киевчаните начело с Асколд овързали верния на царя Джир и завили на Хабдулла: „Царю, ние няма да те пуснем в столицата, докато не решите в полето с брата ти Лачин спора за наследяването на

престола“. Хабдулла отблъснал нападението на Лачин и изгонил Асколд от Башу, но бил така ядосан от постъпката на киевчаните, че през 865 г. пренесъл столицата на българската държава от Киев в Болгар и се преместил там с част от черните българии-мюсюлмани. Украйна била разделена на два отделни бейлика: Киевски (дяснобрежната част на Украйна) и Кара-Булгар (лявобрежната ѝ част). Начело на Киевска област бил назначен бегът Джир, а Кара-Булгар била дадена на най-големия син на Хабдулла, бега Алмъш Джафар. Периодът на Кара-Булгар в историята на България завършил.

Глава 4. Българската държава в периода на първия емират (825-1236 г.)

Борба на България и Хазарската орда за надмощие в Източна Европа

Историята на Българската държава след Кара-Булгарския ѝ период се дели условно на три периода, тези на емиратите. През тези отрязъци от време българските царе се титуловали емири и всеки период има собствени специфични черти.

През първия емират Булгар достига нивото на свръхдържава, господстваща в Източна Европа и Северна Азия, бореца се и за световно господство. При втория емират политиката на Българската държава се формира под силния натиск на джучидските ханове на Дешт-и Кипчак, на които Булгар била принудена да плаща данък. През третия емират Булгар е отново държава и не зависи дотолкова от джучидите, но така и не достига стария си блясък. Причина за това е набиращата сила Московско-Руска държава, чието съперничество оказва решаващо влияние върху политиката и съдбата на България.

През всички тези периоди България остава феодална държава. Върховен владетел бил царят (кан, емир), който я раздавал на наемните служещи му феодали срещу военна, административна или друг вид служба. Ако служещият феодал-алпар (рицар) напуснал длъжността, земята му се предавала за владееене на друг. Алпарът не обработвал сам получените земи; обработвали ги крепостни селяни (игенчеи) и му давали по заповед на емира част от доходите като заплата за службата. Игенчеите се делили на свободни държавни селяни (чирмиши) и господарски крепостни. Първите плащали данък на алпара или на държавната хазна, а вторите се отчитали на господарите си - бейове. Бейовете пък давали част от приходите си като данък от именията към държавната хазна.

Занаятчиите и търговците също плащали данък към държавата. Част от данъците била за издръжка на царското семейство и царедворците, друга част - за армията, за строителство на градове, крепости, пътища и т. н.

Външната политика на България от девети век до средата на десети век се определяла от съперничеството с Хазарската орда, която се стремяла да отнеме от Булгар Украйна. През 870 г. Асколд настъпил към Киев с наемна варяжка дружина. Киевчани предпочели да го приемат като съуправител на губернатора на Киевска област Джир и да отменят длъжността наместник на българския цар при управляващите Киевския бейлик. Наместник тогава бил великият български поет Микаил Башу, който заминал за Болгар и станал везир (министър-председател на царското правителство) на България. Джилки трябвало да се примири с решението на киевчаните и така потвърдил автономията на Киевска област в Българската държава. Направил го, за да не преминат киевчаните на хазарска страна. При все това Киев плащал данък към Болгар, а синовете на Асколд били при българите като заложници. През зимата на 872 - 873 г. Асколд непредвидливо отказал да тръгне на поход към Полоцк по заповед на Хабдулла (Полоцк бил откъснат от България

от датчаните), тогава Хабдулла веднага убил единия му син и Асколд се подчинил, за да спаси останалите живи свои синове.

През 875 г. Асколд вдигнал бунт в Киев и убил верния на България вожд Джир (Дир). Владетелят на Кара-Булгарската област Алмъш не успял да потуши бунта дори с помощта на пратения от Джилки печенежки отряд, защото Асколд бил подкрепен от хазарите. Тогава Джилки започнал да подготвя голям поход към Киев. За участие в него повикали печенези, българи от Марданския бейлик (намиращ се между Симбирск и Саратов) и варяжки отряд на служещия на България скандинавски вожд Салахби (Слагви). През 881 г. Салахби изгонил от Яна Галич (Новгород) датските нашественици, което позволило на Джилки да разчита да превземе Киев чрез едновременни удари от север (Новгород) и от изток (Кара-Булгарска област).

През 882 г. Хабдулла внезапно починал и заповед за начало на планирания поход дал новият български цар – най-малкият син на Джилки – Бат Угър Мумин (882 - 895 г). Салахби с варяжки отряд от Север и Алмъш с кара-българите, марданците и печенезите от изток едновременно наближили Киев. Метежникът Асколд бил заловен и убит, а киевчани без съпротива приели Салахби (Слагви), когото Бат-Угър назначил за нов гуверньор на Киевска област. Антите нарекли Салахби (Слагви) „Вещият Олег“, защото той умее да гадае и предсказал победи в редица войни.

Бат-Угър не бил против след киевския успех да спретне и едно настъпление срещу враждебната на Булгар Хазарска орда, но съперникът му – господарят на Марданския бейлик Мардан, който бил среден син на Джилки, прекъснал планирания поход към Итил. Изплашените от подготовката хазари решили да сключат мир с Булгар и дори се отказали от българския данък, но тайно се подготвяли за война. През 890 г. хазарите помогнали на старшия син на Алмъш – тенгрианеца Арбат - да свали от власт баща си – мюсюлманин и да вземе властта в Кара-Булгар. На Арбат помагали и угрите, защото майка му била маджарска принцеса. Алмъш избягал в Киев, където станал съвладетел на Киевската област заедно със Салахби. На свой ред Арбат с угрите взел участие в хазарските походи срещу Печенежката орда. (891 - 893 г). През 894 г. Арбат с части от кара-българите и угрите поел на война срещу България по молба на съюзника си – византийския император. В същото време гузите и казахстанските угри – башкортите - по молба на хазарския каган нападнали Печенежката орда и я разгромили. Част от победените печенези се скрила в Булгар, други избягали на запад през Хазарските владения и заели харесаните още в 875 г. от тях угърски земи в Приазовието. Арбат разбрал новината, опитал да се върне, но бил победен от печенезите и заминал с кара-българските воини и маджарите за Авария.

Тук към него се присъединили местните аварски угри и той смогъл да създаде своя собствена Унгарска държава. Потомците на Арбат (маджарите го наричали Арпад) били унгарски крале до 1301 г. Българските приближени на Арбат заели ключови постове в Унгарската му държава, като някои от тях запазили ислямската си вяра до XIV век и поддържали активно връзка с България до края на десети век. Историята на тази връзка не била забравена. През дванадесети век български посланици отиват до Унгария заедно с испанския пътешественик ал-Гарнати, а през тринадесети век унгарски посланици идват в България. Държавен език на Унгария станал угърският език, говорен от мнозинството от населението в държавата.

Възцаряването и политиката на Алмъш Джафар

Част от кара-българите се изплашила, че печенезите ще разгромят и техните владения и започнала да уговаря Алмъш да ги отведе във Волго-Уралската част на България, по-

далеч от опасността (Алмъш бил български принц и такова преселение под негово водачество нямало да бъде сметнато за самоволно и наказуемо). Алмъш (киевчаните го наричали Олма) не искал да изостави спокойния Киев, в центъра на който се намирал най-големият му дворец „Олмин двор“, който и през XII век бил главната Киевска забележителност; все пак той решил да поведе преселниците с цел да получи възможност да завземе заветния царски трон. (Преводачът вмъква – Олмо, Елм – означава бряст). Алмъш пристигнал в град Сулча на река Сулча (Селджук) в момента, в който огузите пробиха българската граница и марданският гарнизон на града го напуснал. Огузите не обърнали никакво внимание на Сулча, целта им бил Болгар. От столицата ги отблъснали, но край Сулча огузкият хан сключил съюз с Алмъш. Изплашени от огузкото нашествие, българските първенци през 895 г. свалили от власт враждебния към гугите Бат-Угър и качила на българския трон Алмъш (895-925 г.), който обещал да прегради нашествията на гугите към България.

Отначало Алмъш продължил политиката на предшествениците си; той нападал не главния враг на Булгар – Хазарската орда, а съюзниците ѝ, като искал по този начин да прекъсне връзката им с хазарите. Постъпвал така, защото не искал да дава повод на хазарските кагани да затворят българските търговски пътища през техните земи. През 907 г. Салахби по заповед на Алмъш направил успешен поход до столицата на Византия и я принудил да се откаже от подкрепата, която оказвала на хазарите. Тогава хазарският каган побързал да признае ордата си като автономна област от средноазиатската Саманидска ислямска държава. Саманидските емири наредили на подвластните им тюркмени – средноазиатски огузи – да съкрушат България. В отговор към нападенията на саманидските тюркмени през 910 г. Алмъш наредил на българските варяги да извършат нападение над Прикаспийските владения на Саманидите. Хазарите, които искали още по-силно да настроят Саманидите срещу България, нарочно пропуснали българския флот в Каспийско море и той разгромил саманидските прикаспийски владения. Така в 911 г. огромна войска от хазари и тюркмени съвместно нападнала България. Алмъш отблъснал това нашествие, но с огромни трудности. Станало ясно, че Булгар, който той получил в наследство, не е особено стабилен и при още едно сериозно стълкновение би могъл да се разпадне.

Тогава Алмъш Джафар решил да превърне Българската държава в свръхдържава, като за целта според него единството на страната трябвало да укрепне (чрез обединението на всички племена от единна идеология и унищожаване на отделните владения, които лесно биха могли да напуснат България и така да застрашат държавата), както и да бъдат поставени под усилен контрол главните търговски пътища от Европа към Азия, минаващи през земите на Хазарската орда (за тази цел ордата на хазарите трябвало да бъде ликвидирана и владенията ѝ да преминат у българите).

Царят сметнал, че само ислямът може да послужи като единна идеология на мнозинството български племена (които изповядвали различни езически вярвания) и заедно с това ще помогне за унищожаването на институцията на езическите автономни владения, както и, че тази вяра ще стане знаме на победоносна свещена война срещу Хазарската немюсюлманска орда. Алмъш и по-рано всячески се стараел да спомага за разпространяване на исляма. Така оказал съдействие на Микаил Бацу да разгърне в България мощна мрежа от ислямски училища.

За да бъде утвърден ислямът в България, трябвало да го обявят за държавна религия; а това можело да стане само с одобрението на религиозния водач на мюсюлманите от цял свят – халифът на арабския Багдадски халифат (държава, начело на която е халиф). Такова одобрение обикновено се издавало в писмен вид от халифа и се доставяло от упълномощени Велики посолства.

Пристигането на Великото посолство

Срещу реализирането на плановете на Алмъш се противопоставила средноазиатската ислямска Саманидска държава. Като използвала факта, че българският флот през 910 г. разбил прикаспийските владения на ислямската Саманидска държава саманидската пропаганда представила Булгар като враждебна към исляма страна; изпращането на халифска грамота и Велико посолство в Болгар било отлагано неведнъж по тая причина.

През 921 г. изтъкнатият български дипломат Абдаллах ибн Бащу, син на Михаил Бащу, успял най-накрая да получи обещанието на багдадския халиф за одобряване плана за разгром на Хазарската орда срещу твърдата дума на Алмъш да обяви исляма за държавна религия на България. Немалка роля за това обещание имало изтъкването на евентуалното засилване на авторитета на самия Багдад, като и представянето на Хазарската орда като враждебна към исляма „юдейска държава“ (в действителност повечето хазарски кагани били тенгрианци и и след гибелта на Обадия и семейството му юдаизмът повече не играел в Хазарската орда значителна роля). Халифът станал по-благосклонен и от съобщението, че Алмъш е замислил решаващ поход срещу Итил и българските войски само чакат писмо с одобрението на халифа за този джихад (свещена война). Халифът имал известна зависимост от Саманидите и не бил против да ги посмири с българска помощ.

Същата 921 г. от Багдад за Болгар потеглило дългоочакваното халифско посолство на Сусан ар-Раси, за да оказва помощ при въвеждането на ислямските законодателни норми в българските държавни структури, както и да предаде на Алмъш халифското писмо с одобрение за джихад срещу хазарите. В огромния посолски керван имало 5000 човека и 3000 коня, без да броим камилите. Секретар на посолството, което българските източници с право наричат Велико, бил багдадският аристократ Ахмед ибн Фадлан. През владенията на Саманидите (които неведнъж се опитали да попречат на преминаването на посолството, но в крайна сметка решили да дадат задачата по разправата с него в ръцете на огузите) посланиците водел самият Абдаллах ибн Бащу. Обещанията и подкупите, които раздал, му помогнали да си обезпечи подкрепата на най-влиятелните огузки бейове и да преведе благополучно кервана до българската граница.

Част от българските вождове-езичници, която имала автономни владения, дочула за преговорите в Багдад и решила на никаква цена да не допуска утвърждаването на исляма, за да спаси властта си и владенията си. Така вождовете организирали заговор срещу Алмъш и предложили на средния му син Михаил-Ялкау да заеме бащиния трон. Ялкау се съгласил да участва в преврата. Заговорниците отпътували за Буляр уж на сабантуй и вдигнали въстание против Алмъш. Хората подкрепели вождовете си, защото Алмъш засилил експлоатацията над тях: увеличил данъците (под предлог нуждата да се плащат увеличени данъци на огузите и хазарите, макар и тези данъци да не превишавали предишните към хазарите и печенезите), въвел закони, които унижавали езичниците (те били длъжни да свалят шапки пред мюсюлманите, а свалянето на шапка от мъж българите смятали за нещо изключително позорно и т. н).

Метежниците се надявали Ялкау да се присъедини веднага към тях и под неговото знаме да разгърнат настъпление срещу Болгар. Ялкау обаче се изплашил и не отишъл в Буляр. Това неочаквано развитие на първоначалния план предизвикало объркване сред бунтовниците. Като не знаели какво да правят без Ялкау, те се укрепили в Буляр и се ограничили да действуват само с отделни набези. В това време – 12-ти май 922 г. - Великото посолство, по чудо избягнало срещите с набезите на метежниците, пристигнало в Болгар. На 16-ти май се състояла церемонията, провъзгласяваща исляма за държавна религия на Булгар, а това водело до назначаването на държавни постове само на

мюсюлмани. Българската дипломация постигнала сериозен успех, водена от Абдаллах ибн Бащу. След това било подадено и въстанието на бейовете, което народът нарекъл „Сабанската война“ или Бейската война. Станало по следния начин. Отначало Алмъш предложил на единия от водачите на метежа - Кермек Аскал – да се ожени за царската дъщеря и така да се сродят. Поласканият Кермек напуснал Буляр и с част от своите въстаници преминал на страната на царя. Ахмед ибн Фадлан, който скоро след пристигането си в Болгар се прехвърлил на царска служба, предложил на Алмъш да накаже жестоко измяната. Синът на Алмъш – Газан (Казан) Хасан подкрепил ибн Фадлан. Войските на царя обкръжили Буляр. Малко останало да се пролее кръв. В този миг хуманният и далновиден политик Абдаллах ибн Бащу използвал авторитета си и убедил царя да дари на бунтовниците амнистия, а вожда на бунта – Байрак – да се предаде. След уверението на царя Байрак и въстаниците прекратили съпротивата.

Реформите на Алмъш

Безкръвното приключване на конфликта способствало за нарастване на ислямското влияние и превръщането му в основа на идеологията на българския народ. Благодарният Алмъш назначил Ахмед ибн Фадлан за сеид (религиозен водач на мюсюлманите в град, област или държава). Твърдият и решителен Алмъш бил и разсъдлив; той пощадил въстаниците не от излишна хуманност, а от нуждата да си осигури покрепа срещу хазарите от метежните бейове, чието опълчение съставяло основата на българската войска. Не смятал също и дълго да отлага джихада против хазарите. През месец май в Болгар от Яна Галич за участие в предстоящата война доплувал и флотът на Салахби. През зимата на 922 г. Салахби бил прогонен от Киев от сина на Лачин – Угър Лачин. Алмъш дал на Салахби поста на български наместник на Новгород, а Угър (в руските летописи Игор Рюрикович) провъзгласил Киевска област за независимо от България Руско княжество (така била наричана династията на Урус-Айдар, от която произлизал Угър; урус или „руска“ на славянски. От хунско време мнозинството от киевските българи се наричали урус-булгар) с център град Киев. Така в Западната част на българските земи възниква трета (след Унгария и България) държава, условно наричана в науката Древноруска или Киевска Рус.

Няколко дни преди похода към Итил Салахби починал в Болгар при загадъчни обстоятелства. Смъртта му, която носела изгода на Угър и хазаро-саманидския лагер объркала плановете за подготвяния поход. Флотът на Слагви отплувал обратно в Новгород (пристигнала новина за придвижването на Угър към Новгород), а без флот атака срещу хазарите само с конница била рисковано начинание. Угър наистина завладял Яна Галич (Н. Новгород) и при тези обстоятелства Алмъш решил да отложи войната.

При Алмъш в Булгар започнало активно строителство на градове и крепости. Към тринадесети век те наброявали двеста. Основни строителни материали били дървото, белият камък (варовик) и кирпичът (тази дума идва от тюркската курпеш, българите първи започнали да използват тухли). Също по негово време започнало сечене на монети. Те заменили кожите като платежно средство от времето на Иделското царство. Българите наричали сребърните монети „данга“ и така руските пари стават „деньги“, защото българските монети били приемани като платежно средство не само в Киевска Рус, но и в Швеция, Норвегия, Дания, Германия, Полша, Прибалтика, Финландия, Молдова, Средна Азия и други страни.

Главно постижение на Алмъшовото царуване след обявяването на исляма за държавна религия на Булгар било ликвидирането на опасните за държавното единство автономни области Бершуд (Берсул) и Есегел (Аскал), благодарение на което българската държава

била предпазена от разпадане. Ликвидирането на автономията станало скоро след подтискането на Бейската война, защото господарите на тези области били замесени в метежа. Разбира се, вътре в България останали няколко самостоятелни бейлика, но правата им били орязани и те не представлявали заплаха. Държавата от този етап започнала да се оформя на области (губернии, провинции), начело на които стояли губернатори (услугбегове), назначавани от царя. Само в няколко области, наречени тарханства, услугбеговете (тархани) били избирани от местните първенци, но те също трябвало да бъдат одобрени от царя.

Ислямизацията на много езически племена (маджари-мишари, барини-берендеи, берсули, есегели, печенези, тертери-типтяри довели до сливането им в една българска народност, чиято основна идеология станал ислямът. Той навлязъл така дълбоко в живота и съзнанието на българите, че в Булгар думата „мюсюлманин“ станала синоним на българин.

Алмъш направил много за развитие на българската търговия и не се притеснявал лично да вниква в търговските проблеми. При него за българските търговци били създадени много по-изгодни условия за работа спрямо чуждоземните, благодарение на което те удържали господство върху българския пазар и активно прониквали на чуждите пазари.

При всички тези положителни черти управлението на Алмъш било време на усилена феодална експлоатация на народа. На плещите на държавните селяни – игенчеи/чирмиши легнали допълнителни налози и повинности. Те били принуждавани да платят двойно и тройно по-големи данъци и ги изпращали да вършат тежката работа по строежите на градовете, крепостите, граничните защитни укрепления, пътища, мостове и т. н. Богатите занаятчии и търговци притискали по-бедните си събратя. Немюсюлманите плащали и още един данък – харадж. При все това в Българската държава винаги е имало веротърпимост и човек изповядвал свободно която пожелае вяра. Заедно с мюсюлманското мнозинство живеели десетки хиляди християни, юдеи, будисти и езичници.

Имало и роби в България, но след 6 години работа (били купувани от други страни или залавяни по време на война) те ставали свободни граждани на страната. Ако робът приемел исляма, то бивал незабавно освобождаван, защото ислямският закон забранявал мюсюлманите да държат мюсюлмани като роби.

Засилването на феодалната експлоатация в периода на управление от „слабите царе“

В периода между властванията на Алмъш и Талиб управлявали царе, които Кул-Гали нарича „слаби царе“. Веднага след Алмъш управлявал синът му Газан (925 - 930 г.), който бил приятел и почитател на Саманидите. Той веднага сключил съюз със Саманидския емират, дал на средноазиатските търговци големи привилегии при работата им в България и скъсал с плановете на баща си за унищожаване на Хазарската орда. Вътре в държавата Газан още повече натоварил с данъци селяните и отгоре на всичко раздал част от техните земи за наследствени владения на дружинниците си. Така в България се появила аристократичната каста на големите феодали-помешчици (с правото на наследствено предаване на именията), които били наречени казанчии (хора на Газан-Казан, очевидно). Игенчеят можел да напусне казанчията, но губел земята си, която оставала за феодала.

Сеидът Ахмед ибн Фадлан, който при Газан станал и везир, всячески поддържал своя любимец Хасан. По това време синовете на Мардан, лишени от власт в бащините си

земи, откъснали от Марданска област на Булгар земите по Горна и Средна Ока, където основали с покрепа от хазарите собствен българо-антски дял Батиш (Западен). Русите произнасяли името на това владение като „Вятичи“.

Хората отговорили на Хасановия грабителски режим с голямо въстание през зимата на 930 - 931 г. Тая зима била особено сурова и гладна, но царят не правел никакви отстъпки към селяните и тръгнал лично да събира данъци от населението на Планинската България (Предволжието). Разгневените чирмиши, на които царят взел всичката храна и продоволствия, нападнали Газан и го убили в град Атряч. В центъра на града вдигнали главата му набита на копие.

Новият цар на България – Ялкау Микаил (931 - 944 г.) успял да откъсне от въстанието чирмишите-мюсюлмани и разгромил жестоко отслабената вече тяхна армия. Атряч бил преименуван на Шонгът. Скоро след това Ахмед ибн Фадлан – личен враг на Микаил – бил заловен и хвърлен в затвора, където и умрял. В народните предания ибн Фадлан е запазен в образа на мулла Бакир, враждуващ с крилатия змей Барадж – символ на благополучието на народа и страната. Везир станал учителят и наставник на Ялкау, Абдаллах ибн Башу, който написал в чест на царската победа над въстаниците-езичници дастана (героична поема) „Кисекбаш китаб“. По искане на Абдаллах Ялкау отделил чирмишите-мюсюлмани в привилегирована категория държавни селяни, наречена „субаши“. Субашите плащали на държавата сносни и твърдо определени данъци; така те имали интерес да развият своите земеделски и животновъдни стопанства (скотовъдните били наричани ищяки/хишдеки). Част от налозите върху субашите била прехвърлена върху плещите на чирмишите-езичници. Царят обаче не се решавал да отнеме наследствените права на благородниците, защото те съставлявали главната ударна сила на българската войска – това била конницата на тежковъоръжените рицари-улани.

Външната политика на Ялкау била насочена предимно към конфликтите с Угър Лачин заради Кара-Булгарския бейлик и някои други територии. Най-общо казано, Ялкау с помощта на по-младия син на Алмъш – кара-булгарския вожд Мал – успял да ги опази.

През 943 г. Ялкау паднал от коня си по време на ритуалното надбягване и се пребил до смърт. Цар на България станал синът му Мохамед (Ахмед), подкрепян от земевладелците и обкръжен от аристократи и предани дружинници; запълвал времето си предимно с развлечения (лов, пиршества, увеселителни пътувания и т. н). На Ахмед не му се занимавало с държавните дела и той ги предал в ръцете на везира – сина на Ахмед ибн Фадлан, сеид Насър и установил в страната порядките на феодалното господство. Насър старателно удовлетворявал прищевките на царя и свитата му, но издръжката на разкошния царски двор и огромния харем заедно с капризите и забавленията на царя и царедворците изисквало колосални средства. Всички свои приятели Мохамед дарил с поземлена собственост, а на стотиците си съпруги и наложници раздал дворци и имена. Държавната хазна била опустошена и разграбена. Новите данъци за издръжка на двореца и прекалено раздутия чиновнически апарат на Насър разорили народа.

Външната политика била оставена без контрол и от това се възползвало Киевско-Руското княжество. През 945 г. киевският княз Угър/Игор нападнал Кара-Булгарската област, подчинена на България. При обсадата на град Хорисдан (Коростень, Путивл днес) Угър бил победен и убит, но след няколко години жена му Олга (Улджай; по-правилно - Хелга), датчанка, успяла с помощ от византийците и хазарите (както и от българите-ковуи, каубии, каубуи) да подчини Кара-Булгарската област на Киевска Рус. Мал бил пленен и преминал на киевска служба. Олга му дала части от последвалите го ковуи (баринтаи, наречени и берендеи), земи в Дяснобрежна Украйна, където Мал основал нов град Хорисдан – Коростень (за предишния Хорисдан останало името Батавил – Путивл). Останалите в земите на опразнената област черни българи от съперничещата на берендеите ковуйска групировка запазили земите си и автономията си. Впоследствие при

разпадането на Киевска Рус те се подчинили на Черниговските (Караджарски) князе, а берендеите останали при киевските. През XIII век в Украйна започнало сформирването на казашките части, огромната част от ковуите и берендеите се втели в тях и по тоя начин се включили в състава на украинския народ.

Саманидите усетили слабостта на управлението и поискали да бъдат предоставени на средноазиатските търговци по-големи права, отколкото на българските. Това заплашвало България с разорение. Дори и Насър, който иначе величаел Саманидите, се отказал да направи такова нещо. Тогава Саманидите наредили на подвластните им огузи-тюркмени и на хазарите заедно да съсипят България и да я подчинят на саманидските емири.

Губернаторът на българската тарханна провинция Мардан (Мардан-Беллак) отблъснал хазарските набези и поискал от Болгар да се намали данъкът върху неговите земи, като спестените средства се насочат към борбата с тюркмените. Насър отказал и тогава марданците престанали да охраняват пътищата от огузките степи към центъра на България и защитавали от тюркмените само собствената си губерния. Като резултат от това тюркменските набези удавили половината от територията на Централна България и били запомнени като „Тюркменския потоп“. Народното опълчение, съставено от разорени от данъци и зле въоръжени крепостни селяни, се сражавало с нежелание и търпяло поражения, а уланите изобщо не се включили в защитата на страната. Чак когато един тюркменски отряд едва не заловил в плен самия цар Хасан, Мохамед проумял размера на приближаващата катастрофа и заповядал на царския син Талиб Мумин да поеме отбраната на Байтюбинска (област и град Буляр) и Тамтайската (Башкирия) губернии.

България при управлението на Талиб Мумин

Изборът бил сполучлив, Талиб се оказал прозорлив политик, успешен пълководец и добър администратор. След като изплашеният цар му дал извънредни пълномощия, Талиб провел редица важни реформи. За начало той поискал от губернатора на Кашан (Предкамието), защитаван срещу тюркмените от байтюбинци до момента, плащане за охраната на Буляр. С тези пари Талиб създал добра 6000-дна армия, курсъбай – от мюсюлмански доброволци, чиито роднини били убити от тюркмените, както и строителни войски от разорени от набезите селяни. Към средата на десети век строителите по указ на Талиб изградили на най-опасните участъци по границата укрепления от валове, ровове, засеки и крепости, като оставили на противниците само няколко коридора. В края на тези тунели за врага имало засади... Най-важното било въвеждането на нужния за държавата закон за субашите (по-късно наречен Талибовия закон), според който всички приели исляма селяни преминавали в категория субаши. По-голямата част от селяните на Байтюбинска губерния приели исляма и станали субаши. Пазените от армията на Талиб субаши бързо превърнали земите си в процъфтяващ край, замогнали се и можели без ущърб за стопанствата си да плащат данъци към държавата. Освен усиляването на разряда на мюсюлманите-субаши Талиб създал и нова категория привилегирани селяни – държавните военнотзадължени ак-чирмиши. Те били длъжни да охраняват вътрешните територии, границите или да участват във войните, като през мирни години плащали данък колкото субашите. За разлика от тях ак-чирмишите можели да бъдат и немюсюлмани, но от племена с многовековни бойни традиции. Субашите и ак-чирмишите - мюсюлмани били причислени към рицарското съсловие. Останалите селяни попадали в средния разряд на кара-чирмишите (държавни селяни, немюсюлмани, плащащи високи данъци към държавата и феодалите и носещи най-тежките повинности

при строежите на мостове, пътища и укрепления) и в низшия разряд курмиши (селяни с огромен данък към феодалите-помещици). Робите отработвали 6 години в стопанствата на този, който ги е купил: държавата, царският двор, феодалите, търговците, занаятчиите и селяните-мюсюлмани, дори и на ак-чирмишите-немюсюлмани и семейно-родовите общини (тюби) на кара-чирмишите.

Данъците от укрепналите селяни дали възможност на Талиб да въоръжи армията още по-добре и да усили границите. В края на 50-те години главните сили на саманидските тюркмени били смачкани от курсъбай. Тюркменската война завършила с пълна победа за Булгар. Талиб станал народен герой и Мохамед се принудил да го назначи за везир. Талиб веднага ограничил феодалния тип владения до някои предволжки райони, а голяма част от задкамските централнобългарски земи дал на субашите и ак-чирмишите. Така те станали главна опора на Българската държава. Талиб не спрял дотук; той искал да доведе докрай плана на Алмъш за ликвидиране на Хазарската орда и завоюването на главните търговски пътища от Европа към Азия, защото това би могло да направи Булгар собственик на голям дял в приказно печелившата европейско-азиатска търговия, следователно – и световна държава. През 964 г. Талиб се договорил с киевския княз Борис Балтавар (славяноезичните анти го наричали Светослав) за съвместно нападение срещу Хазарската орда и съюзната ѝ Византия. По-рано Светослав завладял българската губерния Джир (окръзите Ростов, Кортджак (Подмосковieto) и Балин (в случая Суздal), но везирът си затворил очите заради главната цел: да въвлече Рус в Хазарската война на страната на България. През лятото на 965 г. руските войски нападнали българските градове на Азак (които били отнети от Булгар по-рано и поделени между хазарите и Византия) и подчинили тази област. Агентите на Хазарския каганат се опитали да разпространят слуха, че русите са избивали българското население в градовете на Азак. Губещи обаче се оказали самите хазари. Изплашени от страшния слух, жителите на българските градове в Хазарската орда изпратили в Болгар свои представители и поискали разрешение да се преселят в България. Талиб изпратил в северната част на Хазария курсъбай, който извел голяма част от населението (основно търговци и занаятчии с имуществото им) в централна България (Ечке Булгар, Мардукан). Хазарските гарнизони не се решили да пречат на преселението. Когато войските на Светослав пробвили към градовете в северната част на Хазария и ги превзели, в тях нямало нищо за ограбване. Разгневеният Светослав без всякакви обяснения изпратил половината си войски срещу България, но марданците успели да ги спрат. Светослав решил да компенсира загубите си с разграбване на южната част на Хазарската орда. Центърът ѝ – град Самандар и другите намиращи се там български градове били безпощадно разгромени от русите. Много български и хазаро-юдейски търговци и занаятчии избягали от този район в градовете на Саманидската държава. Те бързо организирали търговски връзки с България и станали опора на търговията и българското влияние в Азия.

В 968 г. Светослав оставил в завоюваните хазарски градове руски гарнизони и тръгнал на война срещу Дунавска България. Талиб използвал момента, организирай подчинилите му се бивши саманидски тюркмени и те с поддръжката от курсъбай овладяли земите на бившата Хазарска орда. През 969 г. Талиб използвал затрудненията на Светослав в Българската война (която скоро преминала във война с Византия), отнел от Русия Джир и обявил за присъединяването към Българската държава териториите на Хазария под името Саксин иле. Той не искал да прекъсва връзките с Рус, защото имал нов грандиозен план: да присъедини към Булгар всички български земи от Средна до Мала Азия. Мала Азия била заета от Византия, следователно Булгар трябвало да помогне на Светослав във войната срещу византийците с цел освобождаване на Мала Азия. Посланиците на везира заминали за Киев, където от Дунавска България за среща с тях дошъл и Светослав. Преди пристигането на сина си Олга опитала да спре преговорите, но

пробългарски настроената върхушка в Киев я отровила.

Като резултат от срещата Светослав се примирил с присъединяването на хазарските бивши територии към Булгар и същата година сключил с нея нов мирен договор. По силата на тоя договор Рус признавала зависимост от Булгар, връщала ѝ отвоювания от византийците Азак, задължавала се да защитава българските владения в Причерноморието и да изпраща синовете на князете си като заложници в Булгар. Българският флот бил длъжен заедно със Светослав да воюва против Византия, като в случай на успех на Балканите да разгърне настъпление и към Мала Азия.

Българските кораби (чийто екипажи били съставени предимно от варяги) наистина помогнали на Светослав, а след поражението на княза и заминаването му от Балканите поели към Булгар през Азак. Азак обаче бил отново завладян от Византия и екипажите предпочели да стигнат до Булгар с плаване покрай Стария свят. Отначало българският флот преминал край византийската столица Истамбул в Средиземно море и акостирал на брега на Арабска Африка (Мисър, Магреб). Тамашните мюсюлмани поканили екипажите да участват в свещената война срещу кръстоносците в Испания и обещали на българите огромно възнаграждение освен плячката. Българските моряци разбили кръстоносците и след това по северните морета през Англия, Скандинавия и губерния Бейсу се завърнали в Булгар.

Неуспехът с подчиняването на Мала Азия с помощ от Рус не обезкуражил Талиб. Той поръчал на знатния български феодал Селджук, бивш валия на байтубинския град Сулча и окръг Сулджак (откъдето и името му) с отряд български огузи и тюркмени да овладее огузките земи в Саманидското царство и след това да развърне настъпление през Иран към Мала Азия от изток. Курсъбай били готови при настъплението на Селджук към Мала Азия да му помогнат с удар от север през Кавказ. Отрядът на Селджук завладял част от огузките земи на Саманидите. Но, както и преди се е случвало с други български пълководци, Селджук се задоволил с постигнатото и образувал собствен Селджукски бейлик на границата със Средна Азия. Талиб не бил особено възмутен от такъв развой на събитията и Селджук се обявил за негов васал. По-късно потомците му все пак атакували Средна Азия и Иран и под командването на най-прославения от Селджукидите – Алп-Арслан – достигнали желаната цел: българска Мала Азия.

След влизането на земите на хазарите в пределите на Българската държава и обхващането по този начин на главните търговски пътища от Европа към Азия Талиб провел още една важна реформа – тази на търговската система. По негова заповед били забранени пътуванията по търговски дела от една страна в друга през Българските земи и търговията на чуждестранни търговци един с друг в българските владения. Чужденците били принудени да продават стоките си само на българските търговци. Те използвали ситуацията и продавали европейските стоки в Азия и азиатските стоки в Европа по силно завишени цени с големи печалби. Част от тези печалби държавата получавала като данък. Колосалните приходи от търговия спомогнали за укрепването на българските търговци и те започнали активно да работят зад граница, завоювали пазарите от Дунав до Хуанхъ и това било време на разцвет за България. Активната търговия стимулирала развитието на българските занаяти и селско стопанство, които в периода X-XIII век постигнали впечатляващ успех.

През 976 г. след смъртта на Мохамед на трона официално бил вдигнат Талиб (976 - 981г.), който фактически управлявал страната от 960 г. При Талиб завършило оформянето на своеобразната българска феодална система, която допускала приемането в рицарското съсловие заедно с воините на търговци, занаятчии и селяни-мюсюлмани, което я прави най-демократичната феодална система в света. Реформите и успехите на Талиб превърнали Булгар в най-голямата, развита и мощна държава в света, която чужденците наричали с уважение Велика България. Малоазиатският импулс, даден от

Талиб, отекнал в целия тюркски свят и позволил началото на всеобщ тюркски джихад за освобождаване на земите на южноазиатските българи.

Управлението на тримата братя

След Талиб царувал първият син на Мохамед – Тимар Печенег (981 - 1004 г.) По-малките му братя Ибрахим и Масгут били недоволни от неговото възцаряване и повели борба срещу брат си. В 985 г. Ибрахим сключил съюз с киевския княз Владимир и заедно нападнали Тимар. По времето на везирстването и царуването на Талиб децата на Светослав – бъдещите руски князе Ярополк и Владимир - се намирали в Болгар като заложници. Веднъж Тимар едва не убил Владимир, след като го обвинил в кражба, но другият царски син Ибрахим го защитил. Оттогава Владимир бил недружелюбен към Тимар, а с Ибрахим се отнасял топло и приятелски.

Владимир, който потеглил с руски флот към Болгар откъм запад, овладял Джир (Ростовска област) и крепостта Джун-Кала (днес Нижни Новгород), а Ибрахим, който потеглил от юг, завладял Буляр. Тимар постигнал мир с Ибрахим като му отстъпил Буляр. Владимир, не знаещ за станалото, акостирал край Болгар и бил обкръжен от войниците на Тимар. Той предпочел без бой да сключи с царя трети пореден (след договорите от 964 и 969 г.) мирен договор. Според него Рус връщала на Булгар град Джун-Кала (Ибрахим) и Ростовска област, като за заграбената област Кара-Булгар (Украйна) се задължавала да плаща ежегоден данък. За скрепване на договора Владимир се оженил за дъщерята на Тимар – Боз-би и се заклел да утвърди исляма в Рус.

През 989 г. Владимир сключил съюз с Византия, обявил християнството за държавна руска религия и отказал да спазва договора от 985 г. Неизпълнението на обещанията му довело до война между Рус и България, в нея главна ударна сила на българите на южния фронт били печенегите като наемници и курсъбай. Владимир загубил няколко битки. Тимар обаче се скарал с командващия (сардара) на курсъбай и разпуснал тази армия. След това българските войски на юг не успели да завладеят Киев, а на северния фронт руските войски победили българските отряди от фино-угърски опълченци и овладяли Ростовска област. Според новия мирен договор Владимир се съгласил да плаща на България годишен данък за завладяната Ростовска област (Джирския данък, ростовщината; в него влизал и предишният кара-булгарски данък), като Тимар се отказал да ислямизира Рус. В годината на най-честите дипломатически преговори между Рус и България – 1003 г. - била основана пощенската станция (мензел) Биш-Балта. Оттогава започва официално историята на Казан.

През 1004 г. Тимар бил свален от власт от Масгут и загинал. Интересите на поземлените собственици Тимар поставял над тези на останалите рицари и това го довело до печалния му край. Новият цар Масгут (1004 - 1006 г.) нямал достатъчно силна подкрепа сред населението, затова на свой ред бил свален от Ибрахим и забягнал в българския град Кан-Мардан (Муром), завладян преди това от вятичите (батишите).

Ибрахим станал цар (1006 - 1025 г.) и още повече укрепил дружбата си с Владимир. Още през 1006 г. той сключил с Владимир договор, който лишавал българските търговци от правото на изгодна търговия в селските райони на Рус и запазвал привилегиите им само в градовете. Освен това България при Ибрахим оказвала на Рус при княз Владимир и сина му Ярослав колосална помощ със зърно в периода на усвояване на горските райони на Ростов и в гладните години (1024 и др.). Владимир не останал длъжен и предал на България Азак. В 1010 г. по молба на Ибрахим той отвоювал от вятичите Муром и го

върнал на Булгар, а пленения в града Масгут хвърлил в киевската тъмница. Потомците на Масгут били наречени Масгутовичи.

През 1014 г. Ибрахим отново успял да склони Владимир да приеме исляма с обещанието да го признае за цар и да се откаже от ростовския данък. Мстислав, синът на Владимир, като научил това, убил баща си и забягнал във Византия. Византия отново откъснала Азак от България и предала областта на Мстислав, а той с нейна подкрепа повел война с Булгар с цел възстановяването под византийски протекторат на Хазарската орда (майка на Мстислав била от рода на един хазарски принц, който се преместил в Киев и приел юдаизма).

Новият киевски княз Ярослав бил български съюзник във войната с Мстислав и получил благоразположението на Ибрахим. През 1024 г. шапкарят на Ибрахим – Атрак ибн Муса изработил три български царски шапки; царят оставил една за себе си, втората подарил на прочутия средноазиатски султан и съюзник на България Махмуд Хазневи, а третата била за Ярослав. В Рус тази царска шапка станала известна под името „шапката на Мономах“, защото именно внукът на Ярослав, княз Владимир Мономах я сложил на главата си за пръв път при коронацията му като руска корона. Вътре в страната Ибрахим възстановил и поддържал реда, установен от Талиб, а това му осигурило спокойно царуване. На града Джун-Кала (Нижни Новгород) той дал и второ име – град Ибрахим-Балик, но построил и нови градове. Така през 985 г. си построил замъка Аламир-Султан (днес град Елабуга), където и бил погребан след смъртта си. Аламир-Султан понякога бил наричан и Ибрахим-Керман (Ибрахимова крепост).

Начало на борбата между Масгутовичи и Ашрафиди

След Ибрахим на трона през 1025 г. бил вдигнат синът на Тимар – Ашраф (Шараф) Балук (1025, 1028 – 1061 г.), но същата тая година Азгар – син на Масгут – овладял столицата и принудил Балук да отстъпи от Болгар в Буляр. През 1028 г. Балук детронирал Азгар и зацарувал отново. Потомците на Балук били наричани Ашрафиди.

Балук водел твърда вътрешна и външна политика. През 1032 г. неговият флот край град Бурат (днес Зеленодолск) унищожил новгородско-шведската ескадра на принц Ингвар. Балук нанесъл поражение и на Мстислав, като този руски княз бил убит в 1036 г. след сблъсък с български отряд. Азак отново бил български. Едновременно с това Балук захванал тежка война с Киев (за да подчини Киевска Рус на България), както и с източните киргизи-оймеки (за да защити от тях няколкото племена от западни киргизи – кумани, които признали зависимост към Булгар). Когато уморените от военните действия алпари (рицари) възроптали, царят разформировал курсъбай и ограничил правата на служещите му феодали. Вместо тях в царската войска били наети печенези и кумани-киргизи (русите наричали всички киргизи с думата половци, а персите – със старото българско название на казахстанските индоарийци „кипчак“). Наемниците не били добри войници. През 1036 г. край Киев те изоставили своя български сардар Хилас Кан и той попаднал в плен (по-късно се прославил на руска служба под името Иля Муромец). За издръжката на огромната армия от селяните били събирани допълнителни данъци. Това предизвикало силно недоволство. В началото на 50-те години на 11-ти век част от саксинските огузи (торки) отказала да предостави земите си за заселване на куманските наемници. Балук заповядал жестоки наказания за бунтовниците. Метежниците-торки избягали в Рус, но наказателната българска войска от кумани под командването на вожда Балус стигнала до Рус и принудила руските князе да ѝ предадат главатарите на бунта. Те били наказани със смърт, но основната торкиска маса успяла да избяга от Рус в

Причерноморието. През 1060 г. руските князе и българската армия на Балус направили неуспешен опит да заловят бегълците. Скоро станало ясно, че част от торките е преминала на руска служба и в 1061 г. Балус отново атакувал виновния за това княз на левобрежния руски град Переяславл - Всеволод. Торките отново се укрили в деснобрежната Рус и Ашраф дал заповед за събиране на нов налог, с който да бъде платено продължаването на скъпоструващата война с Киев.

Прекратяването на традиционните и важни връзки с Украйна и събирането на нови извънредни данъци препълнило чашата на народното търпение. През 1061 г. срещу Балук въстанал Болгар, а после и съседните градове. Азгар, който подкрепял въстаниците, бил провъзгласен за цар. Никой не подкрепил Ашраф-кан (Шарукан, познат ни от „Слово о полку Игореве“). Балук извикал на помощ наемните си войски, но повечето кумани предпочели да не се замесват в гражданската война и избягали в Причерноморието. Останалият сам Балук се барикадирал в Буляр, но войските на Азгар овладяли града и Ашраф бил убит. Скоро след това по време на лов починал и Азгар, а на трона вдигнали Азгаровия син Асхад Мосха (1061 – 1076 г.).

Синът на Балук от дъщерята на караханида Кадир-хан Юсуф – Туран-бика - Адам-Юсуф избягал в Саксин, чийто губернатор Шарък-хан отказал да се подчини на Ахад. През 1068 г. Ахад потушил тоя метеж. Шарък-хан с последните саксински кумани избягал в Причерноморието, където обединил под властта си другите кумани. По-късно тази орда била овладяна от хан Аюбай (Аепа). Адам с част от саксинските огузи навлязъл във владенията на Селджукидите. През 1071 г. в битката при старинния български град Мен-Чокър (Маницикерт) атаката на българския отряд на Адам обърнала в бягство византийската армия и донесла победа на селджукския султан Алп-Арслан. След тази битка голяма част от Мала Азия преминала в ръцете на българската по произход династия на Селджукидите. Местното малоазиатско българско население, което се наричало тюрки, се обединило с дошлите със Селджукидите български и туркменски огузи в една турска народност. Владенията на Селджукидите обхващали огромна територия от Мала Азия до Хорезм и в Централен Казахстан имали обща граница с Булгар.

Селджуците на свой ред помогнали на Адам, който се оженил за дъщерята на Алп-Арслан, Айсилу. През 1076 г. Адам с подкрепата на силен селджукски отряд преминал през Дербент в България, детронирал Ахад и станал цар. Ахад провеждал политика на поддръжка на феодалите и им позволил да усвоят още земи на левия бряг на Волга в басейна на Арсу (бъдещата река Казанка). Те обаче не му дали помощта си.

Ахад се опитал да заслужи милостта на Адам с добра служба и в 1078 г. сразил и убил в битката на река Мосха (Сухона) новгородския княз Глеб, който нападнал българската провинция Бейсу (тя включвала земите на комите, ненците, горните части на Кама и Вятка, Печора). Това се оказало напразно и Ахад избягал в българския град Кан-Мардан и го предал на своите съюзници – батишите (вятичи), но в 1088 г. войските на Адам превзели Муром. Ахад отново избягал и през същата година си основал в земите на батишите крепостта Мосха. Тя бързо прераснала в град, който русите наричали Москов и Москва. В 1091 г. батишите отново превзели Муром, но по-късно русите отвоювали Кан-Мардан и България се лишила от тази важна крепост. Все пак руските князе се съгласили да плащат данък за владееенето на Муром, той бил добавен към „ростовщината“.

Борбата на цар Адам и сина му Шамхун с натиска на номадите върху България

При Адам започнали мощни нахлувания на оймеки и кумани в България. Евразийските

степи от Дунав до Алтай били наричани „Дешт-и-Кипчак“ - Кипчакска (Половска) степ. Централната част на тази степ от Азак до река Урал била под властта на Булгар, а българските царе (от Балук насетне) добавяли към титлата си и „кан на Кипчак“. Затова и „Слово о полку Игореве“ нарича България „среднища земя на половците“. Това нейно разположение било твърде уязвимо, защото степните номади нападали българите от две страни: от запад били куманите (половците), а от изток – оймеките.

Към 1090 г. през Саксин в Причерноморието с бой навлезли куманските орди на Кидан и Итлар, които по-рано служели на Булгар и защитавали източните ѝ граници. Пак по това време през Саксин в Западен Казахстан също с боеве навлязла една огузка орда, която се откъснала от Селджуците. Като използвала пробива в източните граници, Оймекската орда нападнала България и обсадила Буляр. В ожесточена схватка край града през 1095 г. българските войски под ръководството на сина на Адам – Шамхун Шам-Саин разбила врага. След това пък руските князе отказали да плащат ростовския данък и Шамхун по заповед на Адам провел укрепване на западната граница. През 1103 г. Шамхун основал в устието на река Арсу до Биш-Балта мощната крепост Учел – „Трите крепости“ или „Трите града“. Тази крепост, която се състояла от три малки укрепления, скоро се превърнала в средноголям град, понеже била на пътя от Рус към Прибалтика. Като разчитал на тази крепост (Ошел или Очела на руски), Шамхун в тригодишната война (1104 – 1107 г.) разбил муромо-рязанските и суздалските князе на Рус и ги накарал да подновят плащането на ростовщината (като в нея вече влизала и рязанската част).

Изплашените от българския натиск руски князе вдигнали срещу България Новгород и куманския си съюзник – мощната донска орда на хан Аюбай. През 1111 г. българите победили новгородския княз Мстислав, който опитал да завладее Учел. Ордата на Аюбай тогава започнала да навлиза в България през южната граница, където защитните съоръжения от времето на Талиб били изоставени и напълно негодни. Българското правителство трябвало спешно да подсилва южните граници.

В началото на XII век на българска служба от Рус дошъл синът на Ахад – бегът Колин-Селим, тъй като неговият Батишки бейлик бил завзет от Суздалските князе. Колин имал забележителна роля в борбата на Булгар със Степта. По негов съвет ордата на Аюбай била подмамена в капан край Буляр и унищожена заедно с хана. Оцелелите донски кумани избягали в Грузия, а част от тях се подчинила на българите.

Вътрешната политика на Адам и управлявалия след него Шамхун (1118 – 1135 г.) се описва с период на засилена феодална експлоатация, като по този начин правителството се опитало да покрие растящите разходи за борба с номадите и руските князе. Новите данъци, възложени на селяните-мюсюлмани, предизвикали огромно възмущение. Земевладелците също не били доволни от управлението на Шамхун и Адам, защото те ограничили нарастването на владенията им. Отгоре на всичко Шамхун се сдърпал с феодалите на държавна служба. През 1118 г. в качеството си на цар той изпратил курсъбай да потуши въстанието на мюсюлманските селяни в губерния Мартюба (нейният център отначало бил в крепостта Дебер, а после бил преместен в Учел). Сардарът на тази армия от рицари отказал да участва в братоубийствената война; рицарите на курсъбай били също селяни-мюсюлмани по произход. Разгневеният цар тогава разпуснал курсъбай и вместо него наел на служба ордата на куманския хан Саръчин.

Везирството на емир Колин

Като използвал пропуските на Шамхун, Колин решил да постави начело на България своя син Анбал Хисам и да управлява от негово име в сянка. Бегът наел тайно на служба

при себе си уволнените курсъбаевци, а през 1120 г. организира заговор срещу царя, в който бил въвличен и суздалският княз Юрий Долгоруки. По сигнал от Колин приволжките крепости (в т. ч. Учел) пропуснали към Болгар флота на Юрий и суздалците изнедаващо за Шамхун акостирали в столицата. Никой не подкрепил царя и той се затворил с 50 войника в цитаделата на Болгар - „Мумин Кирман“. Саръчин, който пристигнал малко по-късно, атакувал Юрий и двете страни си нанесли сериозни поражения взаимно. Колин доближил крепостта и предложил на Шамхун да отстъпи Болгар на Анбал, а самият той да замине в Буляр. Царят предпочел да приеме това искане и пренесъл столицата в Буляр, а Юрий не само не получил обещаните пари, но бил отново атакуван от Саръчин и спешно се върнал в Суздал.

Земевладелците приветствали новия емир Анбал, понеже той им обещал още земи. Колин, който също си присвоил титлата емир, не ги допуснал към главните лостове на властта в подвластните му западни български губернии. Като взел и званието илчибек (регент), Колин провеждал уравновесена вътрешна и външна политика. Илчибекът се стараел да сближи колкото се може повече Булгар със Селджукския султанат и при случай да слее тези две държави в една тюрко-българска империя с цел достигане на световно господство. С тази цел Колин поддържал със Селджуците постоянна съюзническа връзка, а в 1135 г. оженил Анбал за дъщерята на селджукския султан Санджар Тадж-бике.

През 1135 г. цар Шамхун, под чиято власт останали дефакто само Байтюбинска и Тамтайска губернии, се отправил да отблъсне новото мощно нахлуване на оймеките. В грандиозна битка, проведена на територията от Барадж-Чишма (Шешма) до Мануково поле (на мястото на Нижнекамск) оймеките били абсолютно разбити от байтюбинското и тамтайското опълчение с дошлия на помощ курсъбай на Колин. След битката оймеките на Северен Казахстан и Южен Сибир били окончателно подчинени на Булгар и техните владения съставили новата българска губерния – Тубджакският ил. В края на сражението шията на царя Шамхун (който по невнимание бил свалил шлема си) била одраскана от отровна стрела на оймеките и царят починал. На трона вдигнали Анбал (1135 - 1164 г.), но столицата останала в Буляр. Везир и пълновластен управляващ на България станал бащата на царя – илчибекът Колин.

Докато Селим бил жив, в Булгар се запазило вътрешното спокойствие. Феодалите от обкръжението на Анбал се държали внимателно от страх пред курсъбая на Колин. Везирът отменил извънредните данъци на мюсюлманските селяни, повишил заплатите на рицарите и покровителствал търговията, което осигурило на Селим подкрепата на основните прослойки от населението. Колин не забравял и съюза си със Селджуците.

В 1137 г. Селим насочил част от курсъбай на помощ на друг български съюзник – Караханидите, които били нападнати от монголската орда на кара-китаите. Българите обаче нямали успех – кара-китаите разбили Караханидите. След това кара-китайските войски се стоварили върху курсъбай, но рицарите заедно с оймеките след редица сражения изтощили монголите и ги отблъснали. През 1141 г. курсъбай се придвижил на помощ на Санджар, но султанът не искал да чака българските съюзници и самостоятелно атакувал неприятеля. Кара-китаите победили Санджар, но от страх пред българско настъпление не тръгнали да преследват селджуците и предпочели да сключат договор за мир с Булгар. По условията на този договор кара-китаите признавали Анбал за цар на Булгар и Дешт-и-Кипчак, като се задължавали да не нарушават границите на Булгар и Селджукския султанат. Царят на кара-китаите „хур-хан“ бил християнин-манихеец и така войната срещу монголите в Булгар и Селджукския султанат била разглеждана като джихад, война за вярата. След като уредил мира на изток, Колин прехвърлил основните сили на курсъбай към западната граница, където пресякъл опитите на руското Суздалско княжество да разшири властта си над Рязанско-Муромското княжество, което признало

васалитет към Булгар. През 1154 г. Юрий Долгоруки завзел Муром и Рязан, като поставил начело на това княжество сина си Андрей Боголюбски. Българските войски обаче атакували суздалците край Рязан и ги обърнали в бягство. Българите взели Рязан и Муром и ги предали на българския васал - княза Ростислав. По записки на руския летописец (вероятно рязанец, съчувстващ на българите) княз Андрей загубил цялата си войска и едва избягал, обут само в един ботуш. Колин умрял същата година и всичко се изменило в България.

Реакцията на феодалите при управлението на Анбал и поемането на властта от Отяк

Първата работа на Анбал била да разпусне страховития за земевладелците курсъбай и да се заеме с развлечения. Царедворското му обкръжение, на което той поверил управлението на страната, забравило съвсем за външната политика и се заело да разграбва хазната, да откъсва за себе си нови земи от държавните селяни и да разорява народа с въвеждане на нови и нови данъци. Всички недоволни от Анбал или потенциални негови съперници били жестоко преследвани. Един от синовете на Шамхун – Арбат Ос-Ладж – постъпил на служба при Анбал и станал губернатор на Мартюба (той пренесъл столицата от Дебер в Учел), а другият – Улуг-Мохамед Отяк Джанги – решил да завземе трона и отначало избягал при тъста си – куманския хан Башкорт, а после и в Рус. След прекараното в Киев известно време Отяк се преместил в столицата на Суздалското княжество град Владимир, защото суздалският княз Андрей Боголюбски му обещал помощта си срещу Анбал. През 1164 г. Отяк и Андрей нахлули в Булгар. Съюзниците превзели и изгорили Ибрахим-Балик (Бряхимов от руските летописи, бъдещият Нижни Новгород), а после, след като Арбат им сдал Учел без бой, запалили укрепленията и в тоя град. Никой не подкрепял Анбал; неговата наемна кипчакска конница, която атакувала българите край Болгар и убила сина на Андрей – княза Изяслав – отстъпила след кратка схватка. Отяк влязъл в Буляр, където гражданите му предали заловения от тях Анбал и станал български цар. На свой ред Отяк (1164-1178 г.) предал на Андрей като пленници Анбал, дъщеря му Байгюлби, Арбат и други приближени на Анбал Хисам.

Отяк отменил извънредните данъци на Анбал, но въвел нови, защото захванал тежка война с донските кумани и се нуждаел от средства за воденето ѝ. Той възстановил курсъбай и веднага насочил тежковъоръжените български рицари към Ширската (Донска) война срещу лековъоръжената куманска конница. Няколко години степно преследване изтощили докрай курсъбаите. След потушаването на въстанието в провинция Бейсу (неин център бил град Нукрат, преименуван после на Колин в чест на емира Селим и наричан днес Киров), предизвикано от новите данъци, царят натикал в затвора губернатора на Бейсу - Мер-Чура и вождовете му, после започнал да заменя опълченията от покрайнините на губернията с български гарнизони. Тежката и пълна с несгоди в граничните зони на Булгар – пустините на юг или северните заледени дебри на Бейсу и Сибир – служба била непоносима дори за закалените сурови рицари. В условията на нарастващ ропот Отяк се отправил на последен поход към Дон в 1178 г. и на връщане починал.

Анбал загинал преди него. За да смекчи Андрей, бившият цар му позволил да се ожени за дъщеря му Байгюлби (против волята ѝ) и така придобил благоразположението на княза на Суздал. Нещата се подобрили още повече след разрива между Андрей и Отяк и неуспешния набег на Андреевия син Мстислав срещу България през 1172 г. (Мстислав бил смъртно ранен, а войските му избягали само при вида на отряда на българския сардар

Челмати), защото Андрей смятал да използва бившия български цар срещу настоящия. Неочаквано група суздалски бояри предложила на Анбал да свали княза и да качи на суздалския престол сина на Андрей и Байгюлби – Юрий (Лачин Хисами) и Анбал тутакси се присъединил към заговора заедно с дъщеря си, която мразела мъжа си за жестокостта му към нея и за антибългарската му политика. През 1174 г. заговорниците убили Андрей, но брат му Всеволод потушил въстанието и предал Анбал и Байгюлби на жестока смърт. Оцелял само Лачин Хисами; той избягал при новия български цар Хабдулла Челбир, най-големия син на Отяк (1178 - 1225 г.). Арбат се установил в Рус, станал московски войвода и дворецът му положил началото на главния район на Москва, който запазил името му – Арбат.

България в началото на управлението на Хабдулла Челбир

Челбир отначало провеждал бащината си политика. В 1182 г. доведеното до отчаяние от царските налози население на столицата въстало. Обеднелите от ниското заплащане рицари и селяните от Байтубинска област се присъединили към въстаниците, които избрали за свой цар сина на Анбал – бега Челмати. Челмати бил смел и изкусен пълководец (спомняме си атаката му от 1172 г., а също така точно той в периода 1178 - 1181 г. разгромил и подчинил на Булгар донските кипчаци), не притеснявал подвластните му селяни и бил поддръжник на Галибовия закон за превеждане на селяните в разряд субаши след приемането на исляма от тях (този закон след смъртта на царя Ибрахим не бил изпълняван и временно се подновявал при Адам, Шамхун и Колин само в отделни райони на държавата). Така Челмати придобил популярност сред народа.

Въстаниците изгонили Челбир от Буляр и освободили от затвора Мер-Чура и другите нукратци, които веднага взели участие в бунта. Опитът на Хабдулла да подтисне въстанието чрез наказателен отряд от тубчакски оймеки се провалил – булярските жители отбили щурма им и убили тубчакския губернатор – оймекския хан Турген.

Като научил за размириците в България, суздалският княз Всеволод Голямото гнездо решил в удобен момент да нанесе съкрушителен удар на българската държава и да постави в Буляр за цар служещия на Рус Арбатов син, бега Азан (той обещал да премахне ростовския данък на Рус и да отстъпи на Суздал част от българските територии). Всеволод бил принуден да действа активно, защото през 1182 г. българските войски (в отговор на зачестилите разбойнически нападения от страна на новгородци по Волга и Кама) разгромили околностите на Раджил (Радилов), Муром и Рязан и настъпвали към Владимир. Всички руски княжества дали на Суздал най-силните си армии и в 1183 г. Всеволод и още 11 руски князе потеглили към България с 60 000-дна войска. Челбир бил в безизходица и обявил повишение на рицарските заплати, така имал подкрепата на курсъбай. Всеволод обсадил Буляр, но въстаниците отбили щурма, като в боя загинали переяславският княз Изяслав и любимият Челмати. Пристигналият царски курсъбай под командването на бег Хуза, българското опълчение под командването на Лачин Хисами и наемни кипчаки обградили и разбили войската на Всеволод (от 60 000-ди руски войника и 12 князе към Рус се върнали обратно през пръстена на българското обкръжение само 10 000 войници и 8 от князете), а после изтощените въстаници били принудени да се предадат. Азан бил отнет от суздалците и започнал служба при Челбир.

Суздалският княз трябвало да сключи мирен договор с България, според който Северо-Източна Рус ставала васално на България княжество, допускала български търговци по руските села, задължавала се да плаща данък както по-рано и да подпомага България с войски. Освен това Суздал се отказвал от обмитяването на българските търговци, които

преминавали през неговите земи. Така завършила войната, наречена Всеволодова или Булимерска (Булимер било българското име на Владимир). Царят извлякъл няколко поуки от Булярското въстание от 1182 - 1183 г. В частност той намалил малко данъците, събирани от селяните-мюсюлмани, спрял да праща рицарите в далечните губернии и на тяхно място поставил на служба местни опълченци. Удмуртите заедно с предводителя си Мер-Чура били опростени и приели исляма. Те силно се българизирали и консолидирали в особена етническа група – бесермени.

Челбир се опитва да пробие към Близкия Изток и Индия

Много скоро Челбир предприел мащабни операции на юг с цел подчинение на цялото Причерноморие, Украйна, Кавказ, Близкия Изток и Индия. През зимата на 1183-1184 г. курсьбай върнал под българска власт Азак, завладян преди това от византийците, а през пролетта българската войска със съюзника на България, куманския хан Хонджак (Кончак) атакувала киевските владения. Кончак обаче избягал позорно в самото начало на битката и българите трябвало да отстъпят. Киевчаните прибрали българските запалителни снаряди – шереджири. В същата година Челбир с помощта на осетинските си роднини (бащата на една от жените му бил кримски гот, а майка ѝ – осетинска княгиня) вдигнал на грузинския престол Лачин Хисами, който дотогава бил български наместник на Азак. Лачин Хисами управлявал в Грузия под името Георгий, оженил се за грузинска принцеса на име Тамар и всячески способствал за укрепването на културните и икономически връзки между Грузия и България. По негова молба Челбир разрешил в редица български градове да се организират грузински колонии, в които се заселили грузински, арменски, менгрелски и осетински търговци и майстори. През 1189 г. Лачин Хисами бил обвинен от жена си и подкрепящите я грузински благородници, че се опитва да ислямизира Грузия с помощта на селджукските съседи и българските княжества в нея (българските владения в страните от Задкавказието били наричани „Хонджаки“) и го смъкнали от престола. Двата опита на Челбир да върне Грузия на Лачин били неуспешни.

В 1185 г. българската армия на бега Татра с отряда на Кончак тръгнали към Рязан, но се наложило да завият на запад, защото оттам поел към Азак с цел връщането на областта под византийска власт южноруският Новгород-Северски княз Игор. При срещата на двете армии на река Суурла (Суха Тор) черниговските българи-ковуи, които съставяли конницата на Игор преминали на страната на Татра и войската на Игор била пленена заедно с княза. След това българите атакували Переяславл и превзели с шурм града Римов (като отмъщение за участие на переяславълския княз в похода към Буляр), но Кончак заявил, че отстъпва в степта и прекъснал така похода към Киев. Оказало се, че този причерноморски кумански хан искал да използва българските войски за отслабване на руските си съседи, но изобщо не желал здравяване на българската власт в Причерноморието. Предателството му завършило с организиране на бягството на княз Игор от българския лагер на река Тор. Киев, изплашен от българската активност край границите, финансирал новгородските и рязанските нападения над България. През 1186 г. българската армия застава Рязан да се подчини на волята на Челбир и да поднови плащането на данък към Булгар, а възстановеният на поста си губернатор на Бейсу Мер-Чура разбива новгородските отряди. През 1193 г. българите успели да унищожат основните новгородски сили и тази северноруска болярска област след Рязан също започнала да плаща данък на Булгар и да изпраща децата на боярите си в България като заложници.

Едновременно с това Челбир опитва да се закрепят в Афганистан, Пакистан и Индия, като за целта изпраща в края на XII век бега Елаур с отряд мардански българи (наричани и буртаси) и тубджаки в Афганистан за участието им в похода на Хуридите към Индия.

Мохамед Хури обаче след успешното завладяване на индийските градове с българска помощ не пожелал да учреди български колонии в Индия (макар и да възнаградил щедро българите и да потвърдил облагите, с които те се ползвали в Афганистан от времето на Хазневидите). Затова в 1206 г. Челбир изпратил Елауровия син Синдж на помощ с марданците и тубджаците на помощ на хорезъмците, които също обещавали да учредят български колонии в Индия. С българска помощ хорезъмците разбили кара-китаите и Хуридите, но после ликвидирали българските колонии даже в Афганистан. Челбир бил жестоко обиден, но не го показал и през 1216 г. отново изпратил Синдж на помощ на хорезмшаховете. Тогава съюзниците отблъснали първата атака на монголите на Чингизхан срещу страните на исляма. Веднага обаче щом синът на Чингизхан – Джучи – обещал да приеме исляма, а в случай, че бъдат победени Хорезмшаховете – и да даде на българите някои градове в Средна Азия, Афганистан, Пакистан и Индия, Челбир си спомнил за обидата и безучастно наблюдавал гибелта на Хорезмшахската империя по време на монголското нашествие. Специален хиляден български отряд бил пратен също и на помощ по молба на селджукския султан към Близкия Изток, където през 1204 - 1216 г. се водели боеве на Селджукидите срещу грузинските, киликийските, кръстоносните и византийските войски. Така в 1209 г. българите край град Калат (Хлат) пленили грузинския главнокомандващ, в 1214 г. осигурили овладяването на Трабзон (Дарбазан), в 1216 г. разбили киликийските войски и по обратния път към България отнели от византийците в Крим стария български град Сагдак (Судак). Заедно с това градовете Агарджа или Банджа-Кепе (Керч), Бунгар или Ечке-Булгар (Фанагория), Тамя-Тархан (Тмуторокан), Ширдан (Тана) и др. Сагдак влизал в изконните български владения Азак. Челбир го подарил на селджукския султан, за да има с братската и съюзническа тюркска държава обща граница в Джалда (Ялта, Крим).

Усилване на властта на Челбир вътре в държавата и в Североизточна Рус

Везирът Хубайдулла в търсене на средства за предприетите от царя действия на юг отново започнал да облага селяните-мюсюлмани и знаятчий с допълнителни данъци. Някои от най-богатите знаятчий се обединили с най-мощните търговски къщи, които се занимавали със свръхпечелившата търговия (например търговията с роби) и се справили със ситуацията, но по-голямата част от повинното мюсюлманско население започнала да изпитва истински затруднения и настанало недоволство. Така в 1193 г. се заформил нов заговор срещу Челбир, воден този път от великия бъдещ български поет Мохамед-Гали (Кул-Гали). Заговорниците (наричани „гарваните“, оттам и „Заговорът на гарваните“) били предадени от изменник и наказани. Все пак Челбир, разтревожен от броженията сред мюсюлманите – основата на държавата – бил принуден да свали от длъжност верния си везир Хубайдулла и да отмени повишаването на данъците в централните райони на България. В покрайнините обаче данъчният гнет останал тежък и предизвикал многобройни въстания на селяните-немюсюлмани, които царските войски жестоко потушили. Освен данъчните намаления Челбир направил и друго важно нещо: възстановил мира с Киев и Смоленск по изискване на най-богатите български търговско-заятчийски къщи – корпорации, свързани с функционирането на най-важния търговски път в Европа: Тортоса – Нарбон – Лион – Верден – Майнц – Регенсбург – Прага – Краков – Премисъл – Киев – Болгар. Останалите руски княжества били в хватката на твърдата политика на Челбир. За укрепване на българското влияние из Североизточна Рус учелският бег Азан възстановил през 1204 г. укрепленията на Учел (Казан) на хълма Богилтау. През 1216 г. Азан по заповед на царя разгромил суздалския княз Юрий в Липецката битка и качил на трона брат му Константин, подставено лице на Челбир. Царят се опитал да присъедини към България и Рязан. Царските поддръжници с

подкрепата на марданския отряд в 1216 г. ликвидирали почти всички рязански князе, но работата се проточила заради неизпълненото обещание за помощ от отряда на българските и нур-суварски феодали. Царят бил разярен и им заповядал да излизат на война наравно с рицарите-алпари (по-рано земевладелците при Анбал имали право да се откупват от военна служба).

През 1218 г. след смъртта на Константин ситуацията в Североизточна Рус се променила. Княз на Суздал станал Юрий, който изразявал боярските интереси срещу българския данък и търговските привилегии на българите; боярите били готови за смъртен бой за отхвърляне на българското иго. По заповед на Юрий суздалците пребили български търговци, връщащи се от Прибалтика. Голям брой от тях били убити в Устюг.

Нападението над търговец било разглеждано в България като най-страшно престъпление. През 1218 - 1219 г. българските войски начело със самия Челбир превзели Устюг и Радилон и отнесли огромна плячка. Нападението в отговор от суздалците над Учел в 1220 г. било отблъснато от сардара на курсъбай - Газан и в памет на битката Челбир заповядал да преименуват Учел на името на пълководеца. По-късно това име приело съвременната си форма – Казан. После и реката Арсу нарекли Казанка.

През зимата на 1220 - 1221 г. Челбир заповядал на Газан да ликвидира Суздалското княжество. Курсъбай унищожил крепостта, която суздалците построили в 1220 г. на мястото на разрушения от него Ибрахим-Балик (Джуне-Кала), а после потеглил към столицата на княжеството град Владимир (Булимер). По пътя били превзети Гороховец и още редица суздалски крепости, чийто гарнизони се разбягвали при вида на рицарите. Юрий избягал в горите на север и оттам молел Челбир да пощади живота му, като обещавал да изпълни всякакви условия и да бъде верен до смърт български роб. Така царят връща войските си назад и заповядва на Юрий да сключи мир при следните условия: Суздал връща на Булгар цялото Задволжие и земите по долна Ока с 14 града: Устюг, Гороховец, Кострома, Ярополч, Унжа, Радилон и т. н.), събаря всякакви укрепления на суздалско-българската и суздалско-рязанската граница и по пътя от Булгар към Владимир, осигурява сбора на българския данък от Новгород, дава на Булгар свои войски по царска заповед, удвоява се ростовския данък, Суздал се разделя на две части: Владимирска за Юрий и Ростовска за Васильок (син на Константин, верен български васал), да се отменят всякакви мита за българските търговци и всички врати и пътища да бъдат отворени за тях, и т. н.

Юрий не клинчел – веднага се явил във вече българския Радилон и подписал договора с унизителни дори и за зависим княз условия. Най-важното било да запази живота си и поне някакво парченце земя за съществуване...

Синът на Юрий – Владимир – бил пратен в Булгар като заложник. Муромският княз също се подчинил на Булгар при такива условия, разрушил стените на Муром и другите крепости и отдал сина си за заложник. Част от Рязанското княжество се подчинила на българите още в 1186 г., друга – след похода от 1209 г., а трета – след нахлуването на марданците в 1224 г. Като заложник при българите бил и внукът на всесилния и прочут рязански боярин Матвей Андреевич - Айбат (Евпатий... виж ти...), понеже в княжеството така или иначе управлявали не князете, а баща му – боярин.

Челбир отложил плановете си за пълно ликвидиране на Суздалското княжество не от жалост към Юрий или суздалците, а защото получил тревожна вест: армията на монголския император Чингиз-хан, водена от непобедения досега багатур (военачалник) Субеде (Субетай) разбила държавата на Хорезъмските шахове и се придвижвала през Иран, Грузия и Азербайджан към кавказката граница на България.

Българската войска започнала подготовка за отразяване на нашествието от изток – като противник Монголската империя била твърде сериозна. Образувана в 1206 г. от Чингиз-хан, тя вече завладяла голяма част от Азия. Чингиз-хан с невероятна жестокост накарал да се сплотят множеството от разноезични и разнокултурни области от Централна Азия и да изпълняват плана му за завоюване на света. През 1204 г. по пътя към триумфа си – образуването на Монголската империя – той със силите на подвластните му монголски племена изтребил монголското племе татари, които отказали да приемат властта му. После, за да подчини другите страни, той се заел да унищожава другите немонголски племена. Чингиз заповядал на всички монголски племена да се наричат монголи, а наемниците от немонголските народи (уйгури, туркмени, китайци, иранци, руси и др.) – да се нарекат татари. След гибелта на племето татари това име в монголския език (освен другите значения) станало име на смъртниците, а точно наемниците били обречени на смърт в боя преди монголите. Съседите на монголите – китайците – много преди Чингиз-хан свикнали да наричат с името „татари“ всички монголски племена, защото някога татарите били най-силното монголско племе. Тази китайска традиция да наричат монголите с името „татари“ възприели и други народи, в това число българите и русите. Затова нашествията на войските на Монголската империя се наричат татарски, а съвременните учени обединяват истинското име и прозвището на монголите и говорят за монголо-татарско нашествие.

Монголите изповядвали несторианството (християнството на Нестор), будизъм и шаманизъм, затова смятали християните (и юдеите) за свои съюзници, а мюсюлманите били техни най-зли врагове. Монголската империя се деляла на улуси – области, дялове – начело на които стояли ханове – потомци на Чингиз-хан. Тези улуси и ханове им били подчинени на императора на Монголия с титла „велик хан“. Потомците на старшия син на Чингиз-хан – Джучи – получили улуса, разположен на територията на днешен Казахстан. Степите на Казахстан и юга на Източна Европа се наричали Дешт-и-Кипчак, затова дали това име и на казахстанския улус на Джучидите. Джучи установил добросъседски отношения с българите и тайно съобщавал на Челбир за монголските планове, в това число и за този, касаещ разгрома на Булгар. Според плана Субеде бил длъжен да разкъса кавказката граница на България и заедно с християнската Рус да ударят по центъра ѝ от запад, а Джучи и ордата му следвало да се промъкнат през река Урал и да атакува централната част от изток. Чингиз разчитал, че двете части ще се съберат в българския център, ще разсекат на две Българската държава, която стояла на пътя на монголите и ще я унищожат.

Предупреденият от Джучи кан Челбир внимателно следял придвижването на армията на Субеде. Бахадирът преминал през Иран, Грузия, Азербайджан и в Северен Кавказ се срещнал със силите на губернатора на Саксин – Бачман, в чийто състав влезли всички предкавказки племена и донските половци (кумани). В разгара на битката куманите от войските на Бачман преминали на монголска страна и заедно с тях ударили осетинското опълчение. Бачман вкарал последните си резерви в помощ на осетините, но под натиска на превъзхождащите го вражески сили се принудил да бяга в Грузия с част от армията си, защото пътят за отстъпление на север бил отрязан. След това Субеде пратил посланици в Рус, като ѝ предложил заедно с Монголия да удари Булгар. Украинско-руските князе убили монголските пратеници и заедно със съюзниците си – нижнеднепърските кумани тръгнали срещу врага. В битката край Калка Субеде унищожил руските войски и заедно с донските кумани през лятото на 1223 г. поел към Централна България. Джучи уверил Челбир, че няма да го нападне от изток и царят подготвил на пълководеца засада край град Кермек (задволжката част на Симбирска област). Армиите на Субеде на ход преминали Волга, попаднали в тази засада и били унищожени от българската армия.

Самият Субеде с шепа войници избягал от полесражението, но бил заловен. Доволният Челбир не убил Субеде, за да не утежнява положението на Джучи (Чингиз-хан можел да убие сина си като виновен за смъртта на най-добрия му пълководец) и разрешил на обезоръжените жалки остатъци от монголските войски да се върнат обратно в Монголия. Народът нарекъл Кермекската битка „Овнешка“, защото Челбир си устроил гавра при предаването на хилядите пленени монголи срещу овни и вдигнал весел победен пир, на който овните били изядени пред очите на победения Субеде. Мирният живот бил бързо възстановен и Бачман се прибрал в Саксин. Челбир също помагал на Джучи. Когато в 1225 г. от улуса му към българските граници побягнало едно оймекско племе тук-суба (токсобите) и поискало от Хабдулла убежище, царят отказал. Тогава тук-субите без позволение се прехвърлили на десния бряг на Урал, за да изчакат заплахата. Разгневеният Челбир разгромил бегълците. Останалите от тях били пртиснати и чакали или гибел, или предаването им на Джучи, но изведнъж Челбир починал и за цар вдигнали на трона малкият му брат Мир-Гази (1225 - 1229 г.), популярен сред народа.

Борбата на България с монголо-татарските нашествия и натиска на източноруските феодали

Мир-Гази се опитал да претвори в живота планове на приятеля си Кул-Гали, които трябвало да подобрят положението на мюсюлманските селяни, дребните и средни занаятчии и на служещите рицари – алпарите. Царят незабавно възстановил Талибовия закон за превеждането на приелите исляма селяни в раздел субаши. Все пак не успял да въдвори всичките реформи на Кул-Гали. Веднага след смъртта на Челбир Юрий и другите източноруски князе нападнали западните български области, а тубджакският губернатор Мерген изменнически преминал с областта си към монголите и атакувал българите от изток. Отначало нападал сам, защото Джучи всякак се стараел да запази мира с България. През 1227 г. Чингиз-хан разобличил тайната връзка на сина си с България и го убил, а монголите започнали да помагат на Мерген. В такива условия Мир-Гази се занимавал предимно да отразява вражеските набези.

През януари 1229 г. Мир-Гази починал и на трона вдигнали малкия син на Отяк и рязанската княгиня Вишелюба (Биш-улби) Глебовна, Джелалетдин Алтънбек (1229, 1230 - 1236 г). Новият цар незабавно настъпил към река Урал, където вече се бил промъкнал същият този Субеде, вече успял да разгроми Саксин. Противниците се срещнали край българската крепост Каргала през март (днешен Оренбург). В разразилата се битка отначало монголите взели връх, но после на помощ на обкръжения Алтънбек се пртекли опълченците от Башкорт (така нарекли в 1193 г. област Тамта) и му помогнали да пробие вражеския пръстен. Алтънбек се придвижил на север, но обезкръвената армия на Субеде не го преследвала и отстъпила в Монголия.

В това време в Буляр противниците на Алтънбек пуснали слух за неговото поражение и гибел и феодалите вдигнали на престола сина на Азан емира Гази-Барадж (1229-1230, 1236 - 1242 г.). Те се надявали Гази-Барадж, който прекарал известно време в Рус, да може да сключи мир с русите, но Юрий продължил с нападенията и феодалите се отрекли от царя. Алтънбек се възползвал от това, през 1230 г. детронирал Гази-Барадж и завладял трона. Булярците помагали на Джелалетдин, защото споделяли желанието му да разгърне джихад срещу монголите. Най-важните губернии на Вътрешна България – Болгарската и Суварската – му отказали подкрепа и се подчинили на сина на улугбега на Болгар – сина на Челбир - Иляс Ялдау. Булгар се разделил на две части и Алтънбек бил признат за цар на Байтюбинска, Кашанска и Марданска губернии. Алтънбек се похвалил на унгарския папски пратеник Юлиан в Буляр през 1235 г., че разполага с 50 000-дна рицарска войска. Толкова били рицарите в цяла България. В действителност Алтънбек

имал двойно по-малобройни сили – 20 000-ди рицари и около 20 000-ди чирмишки опълченци. Дори и с такава войска царят през 1232 г. под Бугулма разбил ордата на сина на Джучи - хан Бату, който навлязъл в Булярските владения. Противникът му Гази-Барадж през 1232 г. заминал за Монголия и уговорил великия монголски хан Угедей (Угетай) да му помогне да си върне трона от Алтънбек в замяна на южните български земи. Башкортският губернатор Ищяк преминал на страната на Гази-Барадж и през август 1236 г. емирът Гази-Барадж повел монголите към Буляр. След 45 дена обсада на 5.11.1236 г. Буляр паднал. Част от защитниците му начело с Бачман и дъщерята на Алтънбек – Алтънчач – успяла да се изтегли към центъра на Марданска губерния – стохилядният град Банджа. Цар Алтънбек загинал заедно с всичкото 200 000-дно население на столицата. Монголите загубили при щурма сина на Чингиз-хан - Кулкан и разрушили Буляр до основи. Мнозинството от българските бегове се подчинило на Гази-Барадж и го признало за цар.

Глава 5. Културата на България през периода на Първия емират

След разгрома на Хазарската орда и включването на земите ѝ в състава на Българската държава българите взели под контрол най-важните търговски пътища от Европа към Азия, устроили в градовете си най-големите европейско-азиатски изложения, станали главни износители за Евразия на кожи, зърно, восък и мед, дървесина и риба, изделия от желязо, мед и кожи, роби и мамонтови бивни. През времето от X-ти до XVI-ти век българите построили около 300 града, в най-големите от тях (Болгар, Буляр, Банджа и др.) живеели от 20 000 до 200 000 души, извисявали се белокаменни и тухлени мечети, дворци, керван-сарайи и бани, работели заводи за леене на мед, чугун и стомана, тухларни и грънчарници. Страната на българите разполагала с най-добрите в Евразия майсторостроители (строели в Украйна, Казахстан, Крим, Кавказ, Турция, Североизточна Русия и др.), оръжейници, бижутери, кожари (в езиците на много народи по света: унгарци, манчжури, уйгури, иранци, киргизи и т. н. най-добрите видове кожа и кожени обувки носели името „булгари“), леяри, селскостопански производители. Първи в Източна Европа българите усвоили Волжкия път, най-северния в света морски път от низините на Печора и Об до Скандинавия и Англия, както и други пътища от Европа към Азия; започнали топенето на чугун и строителството с тухли, монетосеченето и масово производство на кожени обувки (думите кирпич, чугун, денги, ичиги са заемки у русите от българите), започнали да развиват законодателството и науките (география, история, астрономия, медицина, логика, лингвистика, етика, и др.), открили за света много области от Североизточна Европа и Северна Азия; употребили запалителни снаряди с нефт – шереджири (бесерменски огън). Българите нямали равни в Евразия по размах на строителството, издигането на най-сложни укрепления, по броя градове и бойна мощ.

От 865 до 882 г. българският писател и политик Микаил Башу ибн Шамс (Шамси Башу) написал на литературен български тюрки и по мотиви на древнобългарските митове и сказания поемата „Шан къзъ дастан“ (Сказание за дъщерята на Шана). През 931 г. синът му Абдалах (Шамси Теберзи) пише на български тюрки прочутата си поема „Кисекбаш китаб“. През 922 г. българският сеид Ахмед ибн Фадлан написал на арабски език първия в българската история географо-етнографски труд „Записки за видяното“ и въвел в българската култура арабския език като език на науката. През 1080 г. българският учен Якуб ибн Нугман открил в Буляр първия български университет (дар ал-улюм „Мохамед

Бакирия“), а в 1135 г. завършил огромния свод от древнобългарски летописи „История на България“. През XIII век Лачин Хисами написал първото съчинение в Евразия по въпросите на спорта - „Дар за мъжете, състезаващи се на майдана“. На науката са известни и стотици други изтъкнати български учени и писатели. За високото развитие на българската просвета свидетелстват обучаваните в Булярския университет студенти от Иран и Ирак, както и назначаването на българския философ Худжа Ахмед ал-Булгари на поста личен учител на най-могъщия по това време монарх в света – Махмуд Газневи (970 - 1030 г.). Най-висок разцвет българската литература достигнала в началото на XIII век. Именно тогава създал своята гениална поема „Къса и Юсуф – Сказание за Юсуф“ (1203-та г.) и летописния свод „Хон китаб“ (1242 г.) българският поет Мохамед-Гали ибн Мирхуджа (Кул Гали). Българската култура се отличавала с дълбок хуманизъм и уважително отношение към другите народи. Микаил Бащу с голяма симпатия пишел за „храбрите руси“, а Мохамед-Гали използвал опита на персийската и арабската литература.

Част 2. Книга за националните празници на българите

От мита към празника

Националните празници са една от най-важните и ярки характеристики на културата на всички народи, в това число и българския. На свой ред културата е важна опора на националното чувство. Познаването на културата и историята на своя народ поражда и поддържа националното самосъзнание и патриотизъм у човека. Националното самоосъзнаване е главен етнически ориентир на хората. Отнемете на човек името, историята и културата на неговия народ и неговите национални чувства, ориентири и патриотизъм ще пропаднат, той ще стане сляп и ще бъде скоро асимилиран от друг народ.

Така московските асимилатори, опитващи се да порусят българския народ, се стараели да го откъснат от знаенето на своето име, история и култура. Правели го главно чрез погром над българската култура, нейното забраняване и скриването на българската история с последващо налагане за име на лишения от всичко народ на средновековното прозвище на монголите – татари. Всячески било скривано и историческото название на Идел-Урал – Булгар иле, България.

За първи път официалното разпространение от руския царизъм върху българите на термина „татари“ станало още през XV - XVI век, когато московското самодържавие представило България и българите за „татари“ и „татарско царство“. Това позволило на самодържавието да придаде на анексията на Българската държава от 1552 - 1584 г. оправдателния вид на „справедливо възмездие спрямо татарите“ заради „татарското иго“ над Русия. Тези от българите, които се подчинили или служели на антибългарската политика на Москва получили името „татаристи“, а активните участници в българското освободително движение - „българисти“. Царизмът не успял да разруши националното самосъзнание на народа.

Във фундаментален труд по история на Казан се подчертава: „Самите жители на Казан и казанския край до Октомврийската революция не спрели да се наричат българи“ (История на Казан, книга първа. Казан, 1988 г., стр. 40). Но на историческата сцена се появил болшеvizмът...

Червена Москва не само възприела колониалната политика на царизма, но дори я ожесточила. През 1918 – 1930 г. болшевишките власти разбили българското национално-освободително движение, организирали в централната част на Булгар иле автономната „Татарска република“, усъвършенствали царската „история на татарите“ за българите и насилствено преименували всичко българско на „татарско“. От 1920 г. официално нарекли „татарски“ българския език, историята, културата и празниците, поетите и т. н. М. З. Закиев и Я. Ф. Кузмин-Юманади, автори на най-новия труд по история на българския етнос отбелязват: „През лятото на 1917 г. в Казан била създадена „партия на спасението на българите“, която нарекла своето движение „Совет Волгобулгармус“ и си поставила за цел да избави от гнета и да възроди българската нация. Неин ръководител станал общоизвестният деец С. Г. Вайсов. На проведените в първите години от съветската власт три конгреса партията разработвала своята национална и политическа програма. На това попречила настъпилата сталинистка политическа реакция, която била срещу свободата въобще. През 30-те години българистите били обявени за буржоазни националисти, а ръководителите и активистите им били арестувани и разстреляни като „врагове на народа“. Оттогава дори и споменаването им почти половин век било най-строго забранено“. (М. З. Закиев, Я. Ф. Кузмин-Юманади. Волжките българи и потомците им. Казан, 1993 г. стр. 6).

Това се сторило недостатъчно на червените великодържавници и до края на трийсетте години те забранили и всички български празници в хода на прословутата антирелигиозна кампания, макар и националните тържества на българите да не били ислямски по произход. Те пазели елементи от обичаи и традиции, възникнали много стотици и хиляди години преди да се роди Мохамед – в средата на индоарийските, хунските и тюркските предци на българите. Всичко, което читателят ще прочете в тази книга, се явява потвърждение на тези думи. На болшевишка забрана подлежали не само българските празници, но и техните изследвания и проучвания. Историята на един празник е ключът към разбирането на неговата национална същност и инструмент за възсъздаването му. Сведения за българските празници се съдържат в различни източници. За съжаление чуждите описания са откъслечни и само собствените данни описват достатъчно подробно българските традиции и могат да послужат като основа за пресъздаване на историята на празниците на нашия народ. Най-ценни между българските произведения са древните българските летописи, събрани в един свод от бахши Иман - „Джагфар тарих“, 1680 г. От всички летописи в сведението най-подробно българските празници са описани в „Книга за хуните“ (Хон китаб) на българския поет Мохамед-Гали ибн Мирхуджа (известен като Кул-Гали) и затова именно данните от неговия труд поставихме за основа на краткия ни очерк по история на българските празници.

Тяхната история води началото си от дълбока древност. Тогава предците ни вярвали в Бога, като го отъждествявали с Небето. Заедно с това те били подложени на влиянието на суеверията и в представите им околният свят бил населен с различни духове (понятието „дух“ в българския език се предава с думите алп, ас, алип, диу или див, ия и др.), които олицетворявали природните сили и явления (буря, водна стихия, засуха, растения, животни и прочие). Различавани били добри духове и зли (йореги, джинове), мъжки и женски (към името на духа от женски пол се добавяло определението „бика“ - беица, господарка). Духовете не умирали от старост и можели да загинат само от ръцете на друг дух или от оръжието на Хурса.

Най-известни български имена на Бога и митичните духове били:

- 1) Аби – алп-беицата на водните животни (риби, тюлени, китове и др.), дъщеря на алп Бури и Су-Анасъ, прамайката на българския род. Приемала облика на прекрасна риба. Друго нейно име е Бойгала – Байгул (Голямата Риба).
- 2) Аждаха – джин на похотта и разврата. Приемал образа на огромен бик с медни страни – еднорог.
- 3) Албасть – джин на подземния свят, везир на джиновете, символ на злото. Друго българско име на този дух е Тама Тархан (Владика на преизподнята, ада).
- 4) Аудан – алп на рицарството, геройството и занаятите, син на Самар и Ашна. Изобразяван като прекрасен конник – богатир, могъщ дъб. Други негови имена са Енкей (Биче), Боян, Маджи – Мише – Меше (дъб), Гуроглу (Син на гроба), Узи (Красивия), Тюргеш – Тюркут – Таргиз (подобен на Тюрк).
- 5) Ашна (Ашнан) – женски алп на растенията, жена на Самар. Други нейни имена са Гюлджихан (Цветен венец), Ана Корсак (Покровителката на родилките).
- 6) Бой Терек – алп на горите и доброто. Приемал вида на голяма зелена топола.
- 7) Бури – алп на луната, лова, воинския успех, победата, славата, защитник на българите. Приемал вида на вълк и барс. Изобразяван понякога с едно око. Други негови имена са Чин, Хин, Хон, Синдиу, Сянби, Барис, Барин (Воинска и Царска слава), Маг (Мак, Мек), Мамил (Мамли), Айчин (Афшин), Кур (Гур), Айбури, Булг (Черният), Селътчи (Разтапящият) и др.
- 8) Джил – алп на вятъра.
- 9) Джир Каган – алп на песента. Друго българско име за него е Сандугач (Славей). (Джерико, Йерихон – добави преводачът).
- 10) Иджик (Аджак, Азак) – първият българин, родоначалник на династия Дуло, син на Аудан и Бойгала. Друго негово име е Хишдек – (Странстващ, Пътешестваш).
- 11) Кубар – дух на мълнията, бурята и дъжда, син на Мар(дук) и Туран. Другите му имена са Бабай, Биняче, Яндърай – Палещ мълнии. В мита се отбелязва, че обичал да язди бик.
- 12) Куян – алп на търговията. Появявал се като заек. Символизира тленността и греховността на земния живот, напразно опитващ се да избегне смъртта. Други негови названия са Кук-Куян (Небесният заек), Таш Баш (Каменната глава).
- 13) Мар (Нар) – алп на слънцето, началник на добрите духове. Приемал облика на петел или бял кон. Другите му имена са Уг (Утен), Ур, Май, Етеч (Петел).
- 14) Мардукан (Нардуган) – алп на светлината, син на Мар и Туран. Появявал се като дракон, врана. Другите му имена са Карга, Симбир, Кунгош, Атряч (Дракон с глава на кон и опашка на змия), Леуген (змиевиден Дракон).
- 15) Мишка – женски джин на женската свобода и независимост. В ислямското българско изкуство става символ на женската свобода и лекомислие.
- 16) Самар (Чумар) – алп на тревоядните животни, приплода, урожая и изобилието, син на Мар и Туран. Приемал облика на дракон, елен (лос), кон, бик, овен или козел. Често изобразяван като конник-богатир или прекрасен юноша с плитки (те означавали класовете на зърното – символ на изобилие и сила) и с цвете (също символ на изобилието) в ръка. В българското изкуство се явява символ на покорността пред волята на Тангра. Други български имена на този алп са Барадж (дракон във вида на крилат змей), Елбеген (многоглав дракон с основна глава на орел и змийска опашка), Тюрк (Великият Бик), Алабуга (Петнистият бик), Олкер (Петнистият бик), Сабан (Пастир), Болан Худжа (Стопанинът на елените), Гюлджимиш (Цвето-Плодоносещ), Субаш и др.
- 17) Су-Анасъ – женски алп – господарка на реките, езерата и водоплаващите птици, жена на алп Бури. Появявала се като патица, гъска, лебед, жерав. Други нейни имена са Уран, Балатен – Прозрачната.

- 18) Тайгас – алп на зимата, мраза и планинските превали, пазещ свещената планина на духовете и тяхната мъдрост. Появявал се като едногърба камила. Предал на Иджик мъдростта на алпите, която им дал Тангра, което позволило на Иджик да създаде мощна държава със съвършени закони. Друго име на тоя дух е Киш-Тархан (Повелителят на зимата).
- 19) Тангра – българското название на Бога и Небето. Други негови имена са Ас, Ерсу, Егби, Ходай, Тейре и др.
- 20) Туран – богиня на любовта, гаданията, изворите, рударите, островите, планинските езера; покровителства дивите животни, жена на Мар. Много често показвана като змия. Създала в Идел-Урал единна съвършена държава Туран и я оглавяла сама. Столица на Туран бил град Ерги, в чест на защитницата му Чакчак гербът на Туран бил двуглава птица (не е само на Туран, бел. прев.). По-късно духовете скрили слънцето от Туран със стена и настъпил силен студ. Повечето хора избягали от Туран и държавата престанала да съществува. Други български имена на богиня Туран са Урал (Арал), Аби Армай (Рамай), Бан, Баджни (Любов).
- 21) Хурса – алп на ковашко-оръжейното дело и Божията вест (за предстояща смърт или наказание), син на Мар и Туран. По волята на Тангра доставял душите на умрелите от Земята на Небето. Приемал образа на грифон, орел, сокол и други хищни птици. В българското изкуство е символ на неизбежния Божи съд и наказание за греховете. Именно Хурса предал на Иджик бунчука (знаме, хоругва, челбир) – опашката на жертвения кон, прикрепена към върха на копие – символ на царската власт. Други имена на Хурса са Саин (Добрият, Щастливият), Аспар (суров).
- 22) Чакчак – алп на разсъмването, семейното благополучие и домашното огнище, жена на алпа Карга. Приемала вида на двуглава птица (гриф, орел и т. н.). Други нейни имена са Тевет, Ерги, Алат (Илят) – даряваща щастие на дома, страната.
- 23) Шурале – пустинен джин на засухата и смъртта. Изобразяван като гигантско изсъхнало дърво с медни листа и хралупа-уста със страшни медни зъби. Друго негово име е Кувиш (хралупа, в смисъл Хралупоустия).

Суеверията, свързани с духовете, се обясняват със силната зависимост на първобитния човек от околната среда поради неговата слабост и недоразвитост. Древните хора смятали, че вярата в Тангра и в духовете ще ги предпази от беди и нещастия. Тези първобитни суеверия съставят митовите и тяхното препредаване. Митовите били първите образци на фолклора (устното народно творчество), в които се възпявали могъществото на духовете и слабостите им, както и зависимостта от тях на човека в първобитно-общинния строй. Съдържанието на митовите било предавано с театрални действия, песни, танци, музика, карнавални шествия, състезания, специални костюми и т. н. Театралното представяне по мотиви от митологията се нарича обряд.

Българите разнесли своята митология по целия свят. Прародината им се явява Идел-Урал (Волго-Уралието), наричано в дълбока древност Ура или Туран (по-късно Старият Туран). Предците на българите се спасявали от студа на ледената епоха в уралските пещери и оттогава датира българската почит към планините и пещерите. Българите смятали, че Бог и духовете се появяват на планинските върхове и в пещерите; оттук са и названията ас, алп – което значи висок. Така и първобитните храмове и гробници на вождовете и царете българите строели в пирамидална форма – символ на свещените планини и пещерите в тях. Доислямските български храмове във вид на земни пирамиди се наричали курган или балкан, във вида на каменна гладкостенна пирамида – ег кепе, във вида на пирамида със стъпаловидни склонове – теме, гробници – булемер, булюмар

или май юла (откъдето и мавзолей); архитектурните комплекси от построени една до друга гробници и пирамиди на царе и герои – ас келеу (височайшата молитвена зала).

Отначало българите се наричали иделци, тоест „седем рода“, защото основата на нашия народ била обединяването на седем тюркски и индоарийски родове. Тюркските предци на българите дошли във Волго-Уралието от Алтай. Преди около 15 000 години иделците образували във Волго-Уралието държава и й дали името си – Идел (други форми на това име са Атил, Итил, Тел и т. н.), след което към тях се закрепило ново име – булгар (бургар). Булгар (вълча глава) било името на иделското знаме, защото там стояло именно такова изображение. Тъй като в стария български език думата „булг“ означава вълк и черен, то българите били наричани „вълчите глави“ или „черноглавите“. Българите говорели като тюркски, така и индоарийски език, но постепенно тюркският език станал за тях основен.

Отделни български групи заради различни неуредици в държавата Идел понякога напускали прародината и се заселвали в други краища на света. Особено големи български групи заминали от Волго-Уралието преди 25 - 10 000 години. Една част от тях още преди изобретяването на колелото се преселили в Америка и така индианците започнали да строят пирамиди и да използват тюрко-български думи. Друга част от българите се закрепила в Централна Азия, където станала известна под имената хони (хуни, хсюнну) и сянь-би, те също издигали пирамиди от пръст и пещерни храмове в планините (сяньбийската култура в Северен Китай). Трета българска група стигнала до Кашан (територията между Арал-Балхаш и Пакистан), а оттам две групи заминали за Северна Индия и Близкия Изток. В Близкия Изток българите създали прочута държава и я нарекли на духа на реколтата Самар (Шумер). Тя обхванала територията от Балканите и Мала Азия до Западен Иран и от Задкавказието до Северен Египет и Персийския залив.

Първата столица на Ранния Шумер (да не се бърка с афразийския Късен Шумер в Ирак, унаследил българо-шумерската култура) бил град Ат-Алан в Южен Ирак (българите наричали Ирак с името Сувар – Междуречие; тази традиция се запазила в късното гръцко име на Ирак – Месопотамия, Междуречие). След страшното наводнение през 3182 г. пр. н. е. (Всемирен потоп), който залял българската столица Ат-Алан (по нейно име цялата потопена част на Самар започнали да наричат Атлантида) Балканите били завоювани от древногръцките племена, а остатъкът от Шумер се разпаднал на самостоятелни царства. Почти всички от тях (Египет, Креш-Крит, следпотопният иракски Шумер) запазили българския обичай да се строят пирамиди и други български традиции, но самите българи се разтворили в околното население – егейско, индоарийско, афразийско (древни египтяни, акадци, вавилонци, араби, асирийци, евреи и др). Само в Мала Азия и Задкавказието се запазили български княжества, чието население наричало себе си тюрки, а областта си – Турция (в чест на покровителя на скотовъдите алп Самар – Тюрк). По-късно Източна и Централна Турция била завладяна от дошлите от Северното Причерноморие през Кавказ част от кимерийците-хети (предци на редица германски племена – тевтони, кимври, готи и други; названието кимериец идва от старото българско прозвище на хетите – кум ар – жълта или светла глава, а тевтон – от друго българско име на хетите „доут йон“ - четири племена. Над Западна Турция се стоварили древногръцките завоеватели. Около 1200 г. пр. н. е. древните гърци нападнали главния западнотурски град Атряч (Троя). Областта край този град атрячките българи нарекли Яна Идел (Нов Идел) за спомен от напуснатата прародината. Гърците разпространили това име върху цяла Турция под формата Анатолия.

След десетгодишна обсада древните гърци превзели и разрушили Троя. Дори и след това българите не само запазили в Турция своя етнос (до освобождаването на страната им от българската династия Селджукиди през XI век), но и асимилирали малоазиатските кимери-хети. Само част от българите-троянци след падането на града им се преселила на

Апенините и тук направила нова държава Идел. От това име идва думата Италия, а от българското име на коренните жители на Апенините – алтънбаш (златоглавите) – думата латини. Названието атрячи в Европа приело формата етруски.

Интересно е, че в Гърция и Италия се запазил обичаят да наричат българите и България с думата „тел“. Тил (от Идел), Туле (Идел или Дуло, царската династия), при славяните имаме тула, дулеби (от династия Дуло), при индусите – дели (от Идел). Освен това късните афроазиати (араби, евреи) наричат развалините на старите български селища с думата „тел“ (от Идел) и върху някои от тях са вдигнали своите градове (Тел Авив), а русите наименоват всички стари паметници с думата идол (пак от Идел).

Що се касае до българската волго-уралска държава Идел, основана от сина на алп Аудан – Джам-Иджик, то след смъртта на тоя цар злите духове внесли в царството междуособици. Съгласно митовете Джам живял на река Ермен и го наричали също и по нейното име. Той имал петима синове (Буртас, Булгар, Алан, Чирмиш-Сармат и Бесер), на които завещал да бъдат дружни и да крепят единството на българската държава. След смъртта му синовете се скарали заради красивата Чулман, която злите духове докарали по реката Кама в Идел от страх пред могъществото на българското царство. Тези братя положили началото на пет враждуващи и сменящи една другата династии. Неслучайно многохилядолетната епоха на царуване и междуособни борби българите нарекли подходящо „биш калпак“ – пет венеца (в смисъла на пет династии). С възцаряването на Буртас от династия Сармат междуособиците най-накрая стихнали. При него Идел обхванала територии от Дунав до Балхаш (Българско езеро). Той опитал да присъедини към Идел и целия Самар (Близкия Изток) от Балканите до Персийския залив. Тази война започнала с това, че южносакското племе масагети нападнали северносакските номади в Казахстан, които били подчинени на Идел. Съгласно сведенията на Кул-Гали северните саки възприели от българите мита за Газан и го превърнали в такава легенда: веднъж масагетите избили всички северни саки и само един син на техния вожд бил спасен от майка си, която го скрила в хралупата на едно дърво. Момченцето пораснало и подновило рода на северните саки. Затова българите наричали северните саки „кипчаци“, хралупни. Тези кипчаки били разбити от масагетите и помолили българския цар Буртас (Партатуа) да им даде по-спокойно място за живеене. Буртас помолил тази част от кимерите, която все още била в Северното Причерноморие и била наречена с прозвището алемани (приморски), да се постесни и да отстъпи на кипчаците от степите си. Кимерите отказали. Тогава Буртас пренесъл лагера си на мястото, където станувал праотецът му Челбек (Чали), който след потопа се опитал да помогне на шумерските българи да удържат Самар под своя власт, а на сина си Мади-Иджик заповядал да изгони кимерите насила. За поощрение Буртас му обещал в случай на победа да нарече лагера Мади-Чали. Мада Азак (Маджи Иджик) погромил кимерийците и мнозинството от тях избягало през Кавказ при малоазиатските кимерийци – хетите. Маджи разместил кипчакските семейства в Северното Причерноморие и живеещите редом гърци възприели тяхното българско прозвище „кипчак“ като „скит“. Смятам, че читателят ще се досети защо обичаите и скитското злато така напомнят на българските...

Старите казахстански пространства на кипчаките били заети от тюркоезични кочегари, върху които пренесли името на северните саки – кипчак... С това нещата не приключили. Въдъхновен от победата, Маджи с българо-кипчакска войска се отправил към Близкия Изток (Самар), за да обедини Самар с Идел. Малоазиатските тюрки-българи и асирийският цар – тъст на Буртас – се присъединили към иделските българи, които разбили Западен Иран, владенията на афразийците в Урарту, Сирия и Палестина. Паническият страх, обзел древните семити от мощното българско нахлуване, е навеки записан в Библията от древния еврейски пророк Йеремиа: „И ето, дойде народ от Северната страна, държи лък и късо копие, жесток е той, те нямат милост! Гласът им реве като морето,

яздят конете си, строени са като един... Само като чуем за тях и ръцете ни падат надолу... вражеският меч всява ужас от всички страни“.

През 625 г. пр. н. е. след 28 години господство на българите над Близкия Изток властта на Идел в Самар паднала. Западноиранският цар, който бил подчинен на Идел, коварно избил на устроено от него пиршество кипчакските вождове (българските гарнизони в Самар били съставени предимно от кипчази) и Мада извел разстроените кипчакски отряди обратно в Идел. През VI век преди н. е. част от малоазиатските и задкавказките българи (ерми – ермихиони и сабани) била изселена от иранския цар Дарий в Централна Азия, където през VI век от н. е. образувала нова турска държава – Тюркски каганат и така разпространила българското название „тюрк“ върху всички тюркоезични народи.

По-късно българите неведнъж се опитвали да повторят успеха на Мада, особено често във II - XIII век. През седми век държавата Идел приема най-накрая етнонима на господстващия в нея народ – Булгар, Булгар Иле (България), а Идел става име на Волжско-Камската речна система и влиза в тюрко-българските названия на седемте по-големи реки там – (Кара Идел – Волга, Кама Идел или Чулман Идел – Кама, Ак-Идел или Агидел – Беляя, Нукрат Идел или Ботка Идел – Вятка и т. н.). В началото на X век от България се отделя територията на Рус, която била в Идел от VII век пр. н. е. За 1600 години пребиваване в Идел-Българската държава руските славяни и угро-фини възприели около 2000 думи и редица български традиции и митове. Изселващите се от Идел български групи разнесли по света българските митове, обичаи, знания, навици.

Сред митовете, които българите поднесли на света, бил този за Мардукан-Карга, разрушил стената на духовете и върнал на хората слънцето, топлината и живота. Като легенда за враната, която донесла на Земята топлина (карга е думата за гарван и врана) този мит е запазен дори при индианците в Америка. Едно от имената на духа Карга малоазиатските тюрко-българи дали на своя град Атряч (Троя, етруски), а друго – Мардукан – станало под формата Мордекай еврейско име. Митът за спасяването на Самар от жената на Мардукан – Чакчак с приготвена от нея жива вода – боза, също станал широко известен. От благодарност за спасението си Самар подарил на Чакчак пръстен със знака си – свастика (българите я наричали субаш или сарман), който опазвал носещия го и символизираше потенциала и безсмъртието. Оттогава свастиката станала и символ на семейното щастие и този знак задължително се ушивал на българските сватбарски кърпи. Сватбеното ястие у българите се наричало „чакчак“ в чест на тази богиня. А българският мит за царството Туран, управлявано от жена, дал из целия свят легендата за царството на амазонките (умай-джан)...

Голяма популярност придобили българските митове за алпа Бури. Вълкът бил тотемно животно на българите и един от най-могъщите и обичани от народа духове. Изображение на вълча глава украсявало българското знаме, а българските мъже носели като амулет шапка от вълча кожа – бурек (от буре – вълк). Интересно е, че българите наричали кучето отначало емек или оймек – домашен вълк, а лъва – улуг мак (голям вълк). Значително по-късно кучето получило названието „ет“, а лъвът - „арслан“ (отначало тази дума значела у българите чудовище, дракон).

Алп Бури бил добър алп. Българският мит за Газан разказва, че веднъж убирите (човекоподобните маймуни) изстребили иделския род на елбирите (богатири), които пазели всички останали по-слаби иделски родове. (Думата упир е жива до днес в значение вампир, кръвопиец, вапир; бел. прев). Оцелял само един елбир-младенец, син на иделския вожд. Наричали го Айсер – Лунна светлина или Айим - Лунният, защото бил роден в лунна нощ. Победителите-човекоядци решили да изядат момчето и го хвърлили в котел – газан (казан). Алп Бури не допуснал смъртта на детето. Той дал сили на смъртно ранената му майка да изтласка котела в реката. Реката по волята на Су Анась отнесла казана в голямо и непроходимо блато. Там Су-Анась се превърнала в лебед (или гъска,

жерав) и повикала на помощ мъжа си, алпа Бури. Вълкът не можел сам да стигне до котела, затова подгонил към блатото елен или лос (казват, че това бил самият дух Самар) и му заповядал да достави детето. Еленът донесъл момченцето и една вълчица по заповед на Бури го откърмила, за спомен от станалото му дали имената Газа, Магула (син на Мага-Вълк), Бурджан (вълча душа....можеше и сам да се сетя, бел. прев.), Чингис/Тингиз – Магис (подобен на вълк), Бирули (единствен син, бир олу/ула, бел. прев.)...

Газан станал могъщ богатир и подновил иделския род на елбирите, който бил наречен бурджан (берендеи), бирули и наубури (неври, нови вълци). Благодарение на алпа Бури българите първи на земята овладяли тайната на печената глина и топенето на металите, както свидетелства за това митът за богатира Аудан. Един ден злият дух Тама Тархан, владетел на подземния свят, похитил и отнесъл дълбоко под земята жената на алпа Бури – Су Анась. Бури тръгнал да я търси и се заблудил в подземен лабиринт. На помощ на двамата дошъл Аудан с приятелите си и убил в дълбоката пещера Тама Тархан; с копие богатирът ударил по слабото място на железнотелия зъл дух (йорег – анаграма на герой?), глинените му колене. Огромното тяло на джина затрупало изхода от подземния свят. За щастие алп Бури се явил навреме и с огнения си поглед разтопил тялото му. Така Вълкът научил българите да изпичат глината и да топят метал, а те му дали още едно име – Селътчи (още Селдже, Джелатчи) – Леяр (от българското „селът“ или „джелът“ идва и славянската дума за желязо).

Интересно е и това, че Леяр наричали и знаменития български принц Джакин (Такин) Тюрк – внук на царя Алмъш Джафар. По-късно родът на Джакин, наречен Селджук (леяр, топящ) се сродил със заселилото се в България семейство на огузкия хан и оглавил българските огузи. Един от Селджуците с отряд български огузи бил изпратен след време на поход срещу саманидските огузи от българския владетел Талиб Мумин и след първите успехи той се провъзгласил за вожд на средноазиатските огузи, а неговите потомци през XI век създали самостоятелния Селджукски султанат.

При всичката си доброта алп Бури бил и много страшен дух. С огнения си поглед той можел да изпепели, да вкамени, изплаши и умъртви крадците и прелюбодейците. След една случка злите духове откраднали едното му око, затова в някои митове той бива представен като едноок.

Българските групи разнесли мита за Бури и Газан из Алтай, Китай, Монголия (където възникнали на негова основа легендите за хунските царе и Чингиз-хан), до Индия (където името Магула се превърнало в Могол, Маугли), в Египет (там Айсер-Магис превърнали в Озирис и Мойсей, а котелът станал на сандък или кошница), в Италия, където Магула станал Ромул и Рем и т. н.

Народите по света възприели имената и на други герои от българските митове. В староиндийските религиозни химни – Ведите – се упоменава едно от имената на Кубар – Яндърай (Индра). Името на женския алп Бан или Аби Армай (Рамай) у късните афроазиати (евреите) станало име на патриарха им Авраам (с което преводачът не е съгласен), а на изтока на Мала Азия – в име на езерото Ван (Бан) и областта Бан-Ант (Вананд). Впрочем думата „ант“ (в другите си форми кан, хант, шан) означавала планина, а понеже планините били свещени, в тях се заклевали. Така думата „ант“ придобила и значението на клетва. Навсякъде, където се заселвали българите, срещаме думата ант: в Америка (Андите), в Испания (Андалусия, Ант улус – планинска област), в Урал (българското Ант или Хант – Среден Урал дава името на хантите) и т. н. Българския мит за това, как Су-Анась спасила елбирското племе възприели италианците и казахстанските угри - башкортите. Ето как звучи той. След подновяване на елбирския род от Газан врагът отново се опитал да нападне елбирите неочаквано. Су-Анась наредила на стадо гъски (или пък жерави) да се разкрят зад гърба на неприятелите, които помислили, че идат войници и избягали. Читателят вече се досеща защо гъските са

спасили и Рим, а българите нарекли едно от най-красивите европейски езера Балатон (от Балатен)... Оттогава благодарните елбири, а след тях и всички българи започнали да използват името на спасителката си – Уран – като боен вик, „Ура!“

Европа заимствала и друг български мит за остров Креш - Борцовския остров (Крит). На този остров в случай на гибел на някой алп другите се събирали и край траурния флаг – алам – устройвали двубои за помен. Древните гърци взели не само името на състезанията край алама във формата „Олимпийски игри“, но и името на острова Креш (Крит). Част от балканските българи се вляла в древногръцката народност и дори запазила някои български названия: аспар (суров) – спартанец, маг идан (вълча яма) като Македония и др. Българската дума аспар станало име на водача на римските роби Спартак и на българския цар от VII век Аспарух. Не по-малко известна по света е символиката, свързана с митовете за Аудан и Иджик. Според един от митовете първият бял шаман - „бойн“, ръководещ молитвите на хората към Небето-Тангра бил алп Аудан. Кул-Гали разказва следното за възникването на обряда за поклонение пред Тангра. Порано хората не знаели истината за своя произход, но Аудан им разкрил как човешкият род се появил на бял свят благодарение на Твореца. Оттогава хората започнали да благодарят на Тангра. За тази цел те всяка година през юни се изкачвали на високата планина Тайга. Склоновете ѝ били покрити с лесовете, а на върха имало жертвеник от камъни (уфа или тахил) и растяла бой казън (каен) – свещената бреза. Шествието на хората водел боянът Аудан с кол-копие в ръце. Край брезата палели огньовете за очистване и принасяли в жертва на Тангра бял кон – иджик (аджак, азак) и агнета. По време на молитвите хората, водени от жреца, обикаляли свещената бреза три пъти. Синът на Аудан – Джам – водел към мястото за молитви жертвения кон, наметнат с красив чул и затова го нарекли Иджик. По-нататък самият Иджик почнал да ръководи церемониите. Когато хората решили да изберат Джам-Иджик за каган (кан, император), те го вдигнали на покривалото на коня (иджика) и три пъти обиколили свещената бреза, след което му връчили знака на царската власт – бунчук – или сноп от опашката на коня, привързано към копието-кол. Смятало се, че сам Тангра е заповядал да му дадат бунчука и Хурса го е донесъл от Небето на Земята. Някои смятат, че Знакът на Искандер (обърнат тризъбец) означава бунчук и названието „тамга на Искандер“ знакът е получил по-късно. А знакът на Тангра и по-точно, знакът за покорност към Тангра – шестоъгълната звезда – хората разшифروвали така: горният триъгълник е Волята на Твореца, а долният триъгълник – покорният на Волята на Твореца каган с народа си. Шесткратното обикаляне на брезата изобразявало точно този знак. „Учпочмак“, триъгълниците, приготвяни от българите, били жертвената храна при обредните молитви към Тангра. Всички тези символи заедно с българските групи (канатица, елбетица) българите разнесли на огромни територии от Индия и Палестина до Германия и Италия. Свастиката станала свещен индийски знак, шестолъчната звезда е герб на Израел, а бунчукът - знак на властта на италианския дуче – под името фашио, връзка или сноп - на полските и украински хетмани, турските предводители, руските казашки атамани. От фашио идва и думата фашизъм. За свой знак национал-социалистите избрали и свастиката. Който и както да използва тези символи, те винаги ще принадлежат на българския народ. След приемането на исляма знакът за покорност към Тангра станал за българите един от символите на мюсюлманството и бил изобразяван на оградите, стените и минаретата на мечетите, върху надгробните камъни, на някои монети и царски украшения.

Друг български символ е полумесецът, който украсявал върховете на българските знамена от незапомнени времена и бил един от елементите в знака на българския царски род Дуло – Тамгата на Искандер – и станал най-известният символ на исляма.

Молитвите към Небето-Тангра се наричали Мен-Тейре. В смътното време „биш калпак“ българите започнали да принасят в жертва на Мен-Тейре отначало седем юноши, а после

седем девойки – от седемте рода. Народът вярвал, че принасянето на хора в жертва на Тангра ще прекрати кървавите междуособици (войната между пет от родовете, „биш калпак“). След 14 000 години при Буртас размириците спрели и българите престанали да жертват хора. Кул-Гали отбелязва също, че групата българи, която заминала от Идел на Изток, вече в Западен Хин провеждала Мен-Тейре в местност, която също нарекла Идел. Там обаче названието Идел, пише той, придобило значението Седморечие – място, където седем реки мият шест планини – Алтай, от алтъ – шест. Алтай бил избран за молитви към Тангра, защото шестте планини напомняли за шестолъчния знак за покорност към Бог. Що се отнася за местността Хин, то казват, че там възникнала държавата на източните българи или хуните, образувана от потомъка на Джам-Иджик – кагана Хон-Иджик, син на Боян-Имен.

В Европа място за молитви към Тангра бил остров Крит, също и Алпите, затова тези планини и връх Монблан получили български имена: Алпи у българите значело и Високи (освен духове), а Монблан – богат (мен) на поляни (балин). Кул Гали добавя, че когато Атила бил в Италия (Алтънбаш), той „видял там планините Алпи и в местността, богата на поляни отправил молитва към Тангра“. Древните гърци запазили спомена за българските процесии към Тангра. Техните разказвачи превърнали названието Мен Тейре в духа Минотавър, на когото в Крит принасяли като жертва седм юноши и седем девойки.

В много географски названия по света звучат имената на българския дух на изобилието Самар. Достатъчно е да кажем, че градовете и реките с името Самар – Самария, Самарканд има в Поволжието, Украйна, Палестина, Средна Азия, Ирак и т. н. и в негова чест българите нарекли своята близоизточна държава Самар (Шумер). След разпадането на Древния (българския) Шумер на части малоазиатските българи-скотовъди нарекли себе си и владенията си с друго, повече обичано от тях „биче“ име на духа на изобилието – Тюрк (оттам Турция, турки). Съгласно българските митове Самар се родил на остров Крит (Креш), който отначало висял в небето, а после се спуснал на Земята. Древните гърци възприели едно от имената на Самар – Субаш – като Зевс и го направили свой главен бог. След завземането на Крит от гърците българите ги нарекли кряшени, от това име идва и руското „греки“.

На фолклора на много народи повлияли и българските митове за Аудан. Ето например какво се разказва в мита за Аудан и Бойгал (по Кул Гали).

Веднъж по време на лов Аудан отишъл до реката и видял в нея Бойгал. Алпът безпаметно се влюбил в богинята, но тя го изгледала равнодушно и се потопила дълбоко във водата. За да завоюва сърцето ѝ, Аудан извършил няколко подвига, но това не я развълнувало много. Тогава Аудан се отправил при духа на песните Джир Каган, за да се научи на красиво пеене. За своето прекрасно пеене Джир-Каган бил наричан и Сандугач (Славей), но с необичайно силния си глас той можел да разруши всичко наоколо. Някога жителите на един град се усъмнили в силата на гласа му и тогава той със сърдит рев съборил стената на крепостта. Оттогава този град нарекли на името на алпа – Джир Каган. По-късно името било променено на Йерихон. Кул Гали посетил този палестински град по време на хаджилъка. В руските билини Джир-Каган влязъл с името Славейт-Разбойник, чието свирене разрушавало всичко наоколо...

Алпът предал някои тайни на своето майсторство на Аудан, но и пеенето му не трогнало Бойгал. Съвсем отчаян, Аудан се хвърлил в реката, но Бойгал го спасила и го попитала защо прави това. Аудан ѝ признал за своята любов към нея и научил, че тя не знаела какво е това любов.

Изтерзан, алпът на рицарството отишъл при Туран да разбере какво става, но тя отказала да се срещне с него навръх планината Уралтау, защото позволявала да я виждат само старшите духове – тези от първо и второ поколение (Аудан бил младши дух от трето коляно). Тогава Аудан, за да омилостиви вечно младата си баба насипал за нея

прекрасна пирамида от пръст (балкан или курган) с пещера (кепе) в нея и започнал да я чака вътре с факла в ръка. И дочакал: Туран го попитала какво иска. Аудан я попитал, защо Бойгал не може да го обикне. Туран му отговорила, че женските духове от трето поколение могат да обичат само този дух, когото посочи жребият, хвърлен от нея самата. Ако ли пък Аудан я обладае насила, те няма да имат деца. Той не се съгласявал и започнал да моли Аби Армай да предизвика у Бойгал любовно чувство към него и да й даде способност да му роди деца. Туран харесала пирамидата, която й подарил Аудан и се показала от тъмното в образ на змия, дала му парче от змийската кожа, чието докосване извиквало любовно чувство. Туран предупредила също, че децата им ще бъдат смъртни хора. Зарадваният Аудан излязъл от пещерата, като впоследствие бил наречен Гуроглу - „Син на Гроба“ (българите погребвали починалите в такива пирамиди „кепе“) и отишъл право при Бойгал. Докоснал я с парчето кожа и тя се влюбила в него. Оженили се, родил им се Джам-Иджик – Хишдек. За жалост в Аудан се влюбила и Су-Анась и уговорила един от братята му – Лаиш – да ослепи собствената й дъщеря-съперница. Лаиш, който никога не бил виждал Бойгал, стрелял с лъка си и ослепил братовата жена...

Не по-малко забележителен е и митът за Аудан и Туран, който Кул Гали също е свел до нас. Там се разказва как Аудан толкова силно обикнал сина си, че не искал да го надживява и отново се обърнал към Туран с молба да го направи смъртен. Аби Армай много обичала внука си Аудан и решила да го разубеди. За да почувства Аудан колко е труден човешкият живот тя му предложила отначало да поживее като човек-роб и след неговото съгласие превърнала духа в човек. Аудан издържал изпитанието. Той служил отлично на стопанина си в дома му, събрал за него добра реколта и бил освободен от робството и станал вожд на племето. На база на този сюжет възникнала близоизточната легенда за красивия Юсуф, продаден в робство, а после станал цар на Египет. Името Юсуф (Йосиф) явно идва от едно от имената на Аудан – Узи (Красавец).

После Туран със същата цел наредила на Аудан да направи за нея медна кана и глинена кана. Аудан изпълнил и тези задачи на богинята и не се разубеждавал да стане човек. Тогава Туран хвърлила на пода двете донесени от алпа кани. Глинената се строшила, а на медната й нямало нищо. Аби Армай му ги показала: „Безсмъртието на алпите е подобно на медния съд, а човешкият живот, който ти избираш е като глинената кана – крехък. Струва ли си да жертваш безсмъртието за един кратък живот като човек?“

Дори сега Аудан не променил решението си и така накрая богинята го превърнала в смъртен. На раздяла тя му подарила обица с форма на навита на пръстен змия с камък по средата – да го пази от хорската подлост. „Това бил тринадесетият, последен подвиг на Аудан – се казва в мита. Хората не го включили в списъка с подвизите на алпа, защото не оценили величието му.“ Другите народи приели този мит, като преиначили едно от имената на Аудан – Гуроглу – в Кер Оглу (азерите), Гъорогль (туркмените), Гуругли (таджиките), Херакъл – Херкулес (гърците) и др.

Защо отделяме толкова внимание на българските митове ли? Ето защо.

Постепенно човек ставал по-силен, нараствали възможностите на неговите естетически представи и духовни потребности. От масата на родовата община се отделили първите господари – жреците и вождовете с воините им. Тези вождове станали царе, а воините – бейове (племенно-родови водачи). За да оправдаят господството си над другите хора и народи и да усилят въздействието на своята идеология над народа господарите се обявили за човешки деца на боговете (богатири) и създали героичните песни, в които човешките потомци на алпите удържат победи над злите духове за спасяване на хората и така следователно отвоювали за себе си и потомците си правото да бъдат господари на племената си. Също така организирали и още по-силни и въздействащи тържества в чест на Тангра, който надарил с живот духовете-алпи и потомците им – богатирите.

Тези тържества станали племенни празници. Те се създавали на основата на

талантливото съчетаване на няколко обрета в един мощен химн на Тангра, алпите и богатириите – основатели на династии, господари и царе. Изпълняваните на празниците героични песни с времето били обединявани в племенни епоси – дастани (сказания).

Борбата между управляващите за върховенство предизвикала нуждата да бъде засилена експлоатацията на народа и централизирано управление. На централизираното управление пречели вождовете, опиращи се на старите традиции. Затова царете наемат на служба нови знатни люде – свръхсрочно служещи феодали, приемат с тях истинската вяра (световна религия) и обявяват старите вярвания за суеверия, с което лишават вождовете от право на власт. Самите царе утвърждават правото си на власт чрез благословията, получена от висшите служители на истинската вяра. Българските царе приели ислям, а митологията, обредите и празниците обявили за суеверия. Като заличава разликите между племената, световната религия способства за изграждането на крупни народности – националните принадлежности. Така ислямът в България имал решаваща роля в процеса на оформяне на българската народност.

Народът отказал да се раздели с част от суеверията си – сказанията и празниците. Те със своя свободен дух му давали възможност да съхрани поне частица от своето човешко достойнство и носели целебна глътка радост в околния отровен океан на социална несправедливост. Царете и обкръжението им се примирили (не без борба) с тази народна воля и трябвало да приспособяват някои сказания и празници към условията, налагани от истинската вяра. Така дастаните били изчистени от някои песни в чест на духовете, враждебни на новата религия и царя, а героите на сказанията накрая приемат истинската вяра. В същото време елементи на празниците стават правоверните молитви и наздравници в чест на управляващите, а най-противоречащите на световните религии обреди (например съвместното участие в обредите на мъже и жени), нарушаващи нормите на исляма, били изключени от празниците с многовековния натиск на силните на деня. Само такива приспособени към новите условия за господство на истинската вяра сказания ставали вече национални епоси, а празниците – национални за дадената народност и един от най-важните елементи в националната култура, защото истинската вяра била главен водещ елемент и оставяла само тези традиции, които не влизат в противоречие с нея.

Промените на празниците под влияние на исляма не могат изобщо да бъдат сравнявани с катастрофата, която настъпила със завземането на властта от болшевиките в Русия. За седем десетилетия забрани и репресии червените комисари обезкървиха и оставиха без памет голяма част от българския народ. Епохата на слепота и безправие отмина. Ние трябва да възродим народа си, а възраждането започва вътре в нас, с познаването на историята ни, с произнасяне на глас на забранените преди думи: българин, български народ, Булгар иле... Ще припомня в тая връзка мъдрите думи на Петрарка: „Когато народът се обърне към историята си, неговото величие оживява.“

В тази благородна работа по възраждане на нашия древен тюркски народ на българите, смятащ се в духовно отношение за част от турския суперетнос, голямо значение ще има възстановяването на всички елементи на разгромената от болшевиките българска култура и преди всичко на музикалното изкуство и празниците. Без тях няма силно национално самосъзнание, следователно няма и нация. На новото поколение български тюрки, които с уважително отношение към националните ценности и неуморен труд за благо на тюркската общност ще възстановят високия авторитет на нашия народ в света, посвещавам тази книга.

Нардуган вероятно е най-древният български празник, на него бил разиграван митът за алпа на светлината и топлината Мардукан (Нардуган)-Карга, запазил спомена на хората за настъпването на ледената епоха в Европа (100 - 40 000-ди години назад във времето). Самият празник носи името Мардукан (сред народа е познат повече като Нардуган). Според мита злите духове решили да погубят човешкия род и изградили висока стена, която закрила слънцето. На Земята настъпили мрак и студ. Тя започнала да се покрива с лед, а животът на нея загивал. На помощ на хората се притекъл добрият дух – алпът Мардукан-Карга. Той заедно със синовете си Сак и Сок тръгнал да разбива стената. Лъчите на близкото слънце започнали да ги обгарят и Мардукан изпратил синовете си да донесат мед от дома им, за да се предпазят от изгарянията. Сак и Сок се уплашили и се скрили в тъмнината. Карга ги чакал известно време, а после разбил стената сам. Така той върнал на хората слънцето, а с него и светлината, топлината, живота и радостта. От горещината самият Карга пламнал. Горещите му пера паднали на земята и се превърнали в пламтящи врани коне. Тангра спасил живота на храбрия алп и той всяка година се връща при хората напролет в облика на обикновен гарван. Жената на Карга – пазителката на семейството Чакчак - проклела Сак и Сок за измяната към баща им и по волята на Всевишния оттогава те можели да живеят само в тъмнина...

Изминало време. Братята се разкаjali за стореното и оттогава се опитват да измолят прошка от майка си, но не им е съдено да се срещнат с нея. Тя винаги лети след слънцето, а те не могат да напуснат нощта и да навлязат в деня.

Празникът се отбелязвал всяка година в чест на конкретно събитие – началото на разбиването на стената на злите духове (дивове) от алп Карга. През незапомнена година 25-ти декември получил името Мардукан или Нардуган (като Мардукан станала по-известната и от края на тринадесети и началото на четиринадесети век доминираща форма на това име сред българите). Думата Мардукан се осмисля първоначално като Раждане (дукан, дуган) на Слънцето (Мар-Нар), защото празникът възникнал като култ към него. По-късното име на празника Мардукан (Нардуган) станало и наименование на алпа Карга и вече означавало „Роден от Слънцето“. Народът възприел празника като тържество в чест на алп Карга и като символ на победата на силите на светлината и доброто над силите на мрака и злото. Празнуването протичало по следния начин. Отначало децата и младежите, маскирани и в карнавални костюми, ходели по домовете да събират подаръци. Процесията на събирачите се водела от човек, който играл духа на зимата Киш-Тархан (Зимният господар, Дядо Мраз). Киш-Тархан нахлупвал българската шапка „кама-бурек“, синя шуба и държал тояга с полумесец. Киш-Тархан бил съпроводжан от „двете врани Сак и Сок“, „вълци“ и други същества. Събирачите свирели на музикални инструменти, танцували, пеели обредни песни и стопаните за награда им давали пожертвования (чисто коледарство, бел. прев). Изисквала се щедрост, за да бъде успешна годината. След това хората украсявали свещеното дърво (топола, дъб, бреза, елха и т. н.) или просто стълб. Към него жените, мечтаещи за дете, привързвали разноцветни ленти. Към дървото прикрепяли и знаците на Тангра (шестолъчна звезда или цветя с четно количество листенца – 6, 8 и т. н.), кошнички с яйца, изображения и фигурки на Мар като петел (символ на слънцето, светлината и топлината), както и на други алпи. Централен момент на празника бил обрядът на разрушаване на стената на духовете. Във формата на градче от сняг участниците строели тази „стена“ върху някоя снежна купчина от сняг и лед. Една група играела ролята на злите дивове (все отнякъде произлиза и думата „дявол“, бел. прев.), а друга група в ролята на добрите сили щурмувала и събаряла стената на дивовете. Атакуващите задължително носели на дълги пръти или возели на каруца огромно чучело на кон (също символ на Мар и на безсмъртието на Карга) и на камилата Тайгас (символ на Киш-Тархан) – за да изгрее слънцето и зимата да не бъде прекалено сурова. Стената на злите духове задължително

била превземана и събаряна, а победителите бягали голи по снега и се обливали с вода (по руско-фински и северен обичай, бел. прев.) уж, че е станало топло, палели огньовете и обесвали заловеното в „градчето“ чучело на Киш-Тархан на празничното дърво. Най-ловките малчугани снемали от дървото прикрепените към него подаръци, а другите участници в Нардуган танцували, пеели, свирели – веселили се от душа. След края на веселията край дървото правели обряда на принасяне в жертва на животни на Тангра и добрите духове. Кожите им окачвали на дървото и нареждали: „Нека този, който се осмели да ги открадне, да го ухапе змия“. В чест на Мар заколвали бял кон, а в чест на Карга – „саръ теке“ – златен овен. Жертвите трябвало да подсигурят добър урожай и приплод, безопасност за посевите и животните.

Вечерта започвала гощавката. Подаръците (вещи и продукти), събрани от процесията на Киш-Тархан, се раздавали на малоимотните – така българското общество осигурявало празнуване за всички. Задължително пеели мита за Карга, който сред народа получил и второ име „Сак-Сок баяте“ - Песен за Сак и Сок. През нощта гадаели бъдещето. Много популярни били гадателствата с пръстени и кани, оттогава жертвите на наивността си и прекалената доверчивост биват питани, да не би да са чули глас от каната?

Българският празник Мардукан (Нардуган) бил възприет от много народи – от евреи до руси. В християнството Мардукан е Рождество Христово. Неслучайно майката на Исус носи българското слънчево име – Мариям (Мария). Евреите запазили името на алп Карга-Мардукан като Мордехай. Благодарение на християнството българският по произход празник Рождество се празнува с всички негови атрибути – подаръци, Дядо Мраз, накичени елхи, карнавали, гадания от всички християнски народи по света. Във вида на панаирно увеселение русите са запазили нардуганския обичай да снемат от висок стълб различни награди...

Освен българските летописи редица задгранични източници са ни оставили любопитни подробности за Нардуган. Най-древният от тях – Илиадата на Омир – описва превземането на Троя (българският град Атряч) в Мала Азия ориентировъчно в 1200 г. пр. н. е. като нардугановски шурм на стената на духовете в снежния град. Нека припомним на читателя: гърците (добрите духове) тръгват на шурм към Троя с огромно чучело на кон и превземат града. Другият обряд на Нардуган е провесването на кожите на жертвените животни на дървото (в това число и кожата на „златния овен“) и тук виждаме как аргонавтите крадат от свещеното дърво златното руно, като предварително приспиват змията (дракона)!

„Казанската история“ от XVI век също не е оставила Нардуган без внимание. Интересно е, че празничните обреди са описвани в нея при описанието на Белевската битка от 05.12.1436 г. (нардуган е през декември!). „Царят... си направил ледена крепост: от реката домъкнали дебел лед, обсипали го със сняг и го полели с вода... Той отворил крепостните врати, яхнал коня си и засвирил страшно като Великия Змей...“ (Казанска история. М – Л., 1954, с. 50-52).

Без да обръща внимание на усилията на муллите, които се отнасяли отрицателно към Нардуган и го наричали „битката на джиновете“ (с лека ръка Ахмед ибн Фадлан описва Нардуган като битка на светлите и тъмните джинове), народът упорито продължавал да чества този празник. Тогава се произнасяла традиционната молитва за бъдещата реколта и хората казвали: „Ако не отидеш на Нардугана, няма да порасне коноп“. Нардуган бил толкова характерен за средновековна България, че в началото на XIII век католическият монах Юлиан, който го сметнал за Рождество Христово, нарекъл българите мардукани и... християни.

Към момента на болшевишката революция от 1917 г. Нардуган запазил обредите си като маскарадните веселби с носене на чучелата на кон и камила, обливане с нардуганова вода, палене на огньовете, обредът на измолване на урожая, гадания за реколтата по

кучешкия лай, за бъдещите женихи – по пръстените и др., както и някои обредни песни.

От края на XVI до XVIII век у българите-мюсюлмани мъжете и жените празнували Нардуган отделно.

Болшевиките забранили празника и ни откъснаха от всичко наше и българско с нова „стена на духовете“ и антибългарската си политика. Протестиращите ги разстреляха, а оцелелите се престориха, че са забравили всякакви празници, култура, история, дори името на народа си. Много беда изпита нашата земя (Булгар иле) след това, сякаш ни наказва за забравените традиции. Ще дойде ден и народът ни ще се съживи и отново ще щурмува проклетата стена на дивовете, която непременно ще разрушим.

НАУРУЗ

Читателят, който е свикнал да посреща Нова година по европейски стил, навярно ще бъде учуден да научи, че в древността българите са я посрещали през месец март. Официалното име на българската Нова година е Науруз (Нов ден) и има индоарийски произход. Използвани били и други имена на новогодишния празник – според имената на главните обреди на това тържество: Карга боткасъ и Каргатуй. Тези обряди били посветени на главния виновник за новогодишното тържество – алп Мардукан-Карга. Нали точно той разбил стената на духовете през нощта на 20-ти март, благодарение на което над земята отново изгряло слънце и на 21-ви март настъпил Науруз – новият ден!

Мартенското гнездене на гарваните, в чийто образ алп Карга (гарван, врана) се явил на хората след извършения подвиг било сигнал за празнуването на Нардуган. Хората излизали на края на селата и градовете, принасяли жертва на Тангра и на алповете Карга и Самар и си устройвали съвместни пирове, на които сготвяли и изяждали месото на жертвения кон и новогодишни блюда от любимия на Карга ечемик – бира и ечемичена каша с месо. По името на тази каша целият обряд по варенето и изяждането на ритуалната храна бил наричан карга боткасъ. До наши дни са запазени огромните български котли за приготвяне на храната и жертвеници с изображения на лъвовете, камили, кози и други животни... Най-весели били децата, разбира се. Те задължително се катерели по дърветата и покривите, като крякали подражателно като гарвани. Празникът завършвал с вечерно-нощни пирове, на които пеели Науруз бает, мита за Сак и Сок, правели се гадания и обреда „каргатуй“ (гарванова сватба) - сговора между девойките и младежите за бъдеща сватба, понеже Науруз бил смятан за благоприятно време за избор на булка. След договарянето двете страни изяждали „гарвановата каша“, като на жениха давали месото, а на невестата – кашата. По обичая малко месо оставяли на девойките. Ако на сутринта тя изяде месото, то договарянето се смята за сключено, ако ли не – за разтрогнато.

С времето под натиска на мечетите съвместното празнуване на Науруз от мъже и жени се прекратило, макар и самият обичай да не бил забравен. Болшевиките го причислили към ислямските празници, като така показали пълното си невежество и в началото на откритата си борба с религията го забранили. Уверен съм, че нашият народ някой ден отново ще пее свободно ритуалната песен „Науруз бает“ (текст по В. М. Беркутов):

Ние пеем Науруз,
лицата ви прекрасни виждаме.
Щастлива Новата година!
Цял чувал ще е много,
пет кила ще е малко,
една връзка ще ни стигне.

Нека да се веселим!

СЮРЕН/СОРЕН

Според Кул-Гали този празник западните българи празнували преди Каргатуй, а волжките – преди Сабантуй. Накрая във Волго-Урал победил обичаят на местните българи да празнуват Сюрен преди Сабантуй, когато започва интензивното снеготопене. Името „сюрен“ разгълкували като огън и като „празник на новия огън“ и се празнувал за спомен от събарянето на стената на бедствията от алп Карга и завръщането на слънцето над земята. Празникът (Тодоровден) започвали момците, които на сутринта яхвали нагиздени коне и на групи, с песни и заклинания обикаляли селото и събирали яйца – като символ на животворната слънчева сила и изобилието. Петелът и кокошката у българите били символи на самото слънце... Във всеки край на селото ездачите се събирали на колело в средата на улицата, като това символизирило едновременно слънце и жертвеник (българските жертвеници били квадратни или кръгли с образи на животни по краищата). Момченцата, дотичали при конниците, удряли с пръчки по вратите и канели стопаните. Така те разигравали в умален вид мини-спектакъла по разрушаването на духовете, където вратите били стената, а чукането по тях символизирило строшаването ѝ. Стопанките от тези села излизали на вратата и носели на джигитите яйца в специално подготвена чанта. Когато чантата се напълвала, момците започвали да си я отнемат един от друг. Описаните конни игри и разходки се наричали „сюрен чабу“ – огнени скокове. След приключването и на тая церемония избраните по-рано стопани от краищата на аула устройвали за всяка група гощавка под открито небе. Пристигали музиканти, хората пеели и танцували. Част от събраните яйца и продукти била връчвана на данъчните чиновници за хазната.

Важен елемент от празника било запалването на новия огън. Вечерта аултът бивал обикалян от процесия в следния ред. Най-отпред тичали вездесъщите хлапаци, след тях се движела стара каруца, теглена от девойки с разпуснати коси (обикновено робини или бедняшки дъщери срещу заплащане). На тази каруца символично изнасяли злото и миналогодишните беди от селището. За да не се върнат обратно злините, след нея вървяли с войнствени песни и викове воръжени със саби джигити... Хлапетата тичали към огнищата и ги гасяли, а домовете опушвали с клони от свещената хвойна. Стопаните изнасяли от дома стари непотребни вещи или просто сноп слама (символ на семейните нещастия) и ги мятали в каруцата, а участниците в обиколката били награждавани с продукти. Накрая джигитите удряли със саби по вратата и нареждали този дом да не бъде сполетян от беди и нещастия.

След края на обиколката каруцата се откарвала извън селото към гробището и я подпалвали. Това символизирило раждането на слънчевия огън, който изгарял всички беди и нещастия. Докато огънят горял, джигитите хвърляли в него старите си дрехи и се биели със саби голи един с друг (битката на добрите и злите духове), а юношите прескачали пламъците с възгласи „алас“ или „атряч“ (едно от имената на алпа Карга) и пожелания да изчезнат всички злини и беди. Битката се наричала „сюрен сугу“ - огнена битка, а прескачането на огъня – алас или атряч. След това от този огън – новия огън – палели всички огнища по домовете. Невъзможно било да не останеш при огъня, да не се поупражняваш със сабя и да не дочакаш той да изгори и загасне – смятало се, че така се пресича пътят на Слънцето, а това носело нещастие. Можела да изчезне силата на оръжието на войниците. Със завършването на „алас“-а участниците в обряда изяждали подготвените ястия и се връщали по домовете си. Момчетата тичали, а мъжете се

надбягвали до селището. Който победял, щял да бъде щастлив през годината. В по-нови времена сабите (хвърляни след прескачането на огъня във вода заедно със снопове горяща слама) били заменени с дървени имитации, с които също набивали всички присъстващи на „алас“-а. След това тези пръчки хвърляли във вода или в огъня. От края на XVI-ти до началото на XIX век при мюсюлманството на празника Сюрен участниците били само мъже.

(Преводачът отбелязва наличието на собствени имена Сюрен и Съорен у турци и датчани... без коментар, както се казва...).

СУБАШ

Този български празник, наричан отначало Аксу (Беловодие), е на много хиляди години. Възникнал е на основата на обичая на индоарийските ни предци да измолват от Всевишния благословията да продължи рода им. Съблечени, мъжете и жените в деня на сребърната вода заедно влизали в реката и с песни-заклинания молели Тангра да им дари любов и деца. Читателят ще запита защо тази молитва се извършвала във водата? Заради това, че според българските поверия именно във водата бил заченат първият българин – Иджик/Аджак/Азак/Хишдек и т. н. като син на богинята на водните създания Аби или Бойгал (Байгул) и алпа Аудан-Боян. Точно на този ден на сребърната вода – 23-ти юни в незапомнена година от утробата на Бойгал (тя се появявала в образа на голяма риба), славната прамайка на българския род излязъл Иджик. Освен това хората вярвали, че на този ден сам Тангра дарява във водата чрез слънчевите лъчи силата на любовта и оплодяването, следователно за получаване на такава сила трябва да влезеш във водата. Българите смятали, че тази сила за любов и оплождане предизвиква вълните и посребряването на водата, които наблюдавали на 23-ти юни. Заради сребристия цвят на водата, дарен от Всевишния, празникът бил наричан Беловодие. Откъс от българската заклинателна песен, която изпълнявали по време на Субаш, се е запазил в поемата на Микаил Башу „Шан къзъ дастан“ (865 – 882 г.) и в речника на тюркския лингвист Махмуд Кашгари (1072-1074 г.)

Далеч струи Идел-река,
вълните удрят по брега.
А в нея плуват жаби, риба -
свободно тя вода разлива...

След ритуалното къпане с песни и наричания следвал пир край реката, на който се ядвали печени кокошки (символ на духа Мар, плодотворната сила) и риба в памет на прародителката Аби. Бидейки потомци на рибата Бойгала, българите смятали люспите ѝ за свещен амулет срещу всякакви беди. За тяхна имитация служели монетите.

Неслучайно думата „танка“ - люспа – значи и монета. Българските жени носели накити и украшения с прикрепени към тях монети, младоженците на сватбите и дори важните гости и членове на царските семейства на приемите били обсипвани с ъс златни и сребърни монети за щастие. Празникът Субаш завършвал с хвърлянето на сребърни монети във водата за умилюстивяване на прамайката Бойгал.

Защо името Субаш станало име на този празник? Митът разказва как един български род предизвикал гнева на Тангра, защото не само не посрещнал празника Аксу, но и отровил водата с мръсотии. Така този род искал да навреди на другия род, живеещ

надолу по реката, с когото враждувал. Всевишният наказал светотатците и им пратил потоп. От целия род оцелял само един праведник. Той празнувал деня Аксу и осъдил замърсяването на водите; за което Самар-Субаш го предупредил за предстоящия потоп и той спасил домочадието и домашните си животни на кораб. Дълго плавал корабът по безкрайното море, докато не стигнал до остров. Когато се отдръпнали водите, островът се оказал планински връх, който нарекли Уралту или Аралхат/Уралхат – Островът-планина. Така Уралските планини получили името си. Втори път за такова престъпление и по същия начин Тангра спуснал наказание през 3182 г. пр. н. е. Виновен се оказал друг български род, който живеел в Южен Сувар (Шумер, днес Ирак) в града Ат-Алан. И тук алпът Самар помогнал на един праведник, който се спасил по същия начин. Този път корабът достигнал остров, който се оказал връх на планина. Българите и нея наричали по старому – Уралту или Аралхат. От името Аралхат идва и днешното название на тая планина – Арарат, а от Уралту е името на държавата, образувана в района на тази планина – Урарту. Вторият потоп влязъл в историята като Всемирния потоп, а унищоженият български град Ат-Алан и областта – като Атлантида. Понеже алп Самар-Субаш два пъти помогнал на българските родове да оживеят по време на Потопите в деня Аксу, народът нарекъл този празник с едно от имената на духа на земното щастие и урожая – Субаш.

Муллите много години се стараели да прекратят „срамното къпане“, макар и прелюбодеяния да не се допускали по време на този много сериозен обред. Отначало усилията им не довели до нищо – всички българи се бояли от гнева на Тангра и искали щастие за себе си и децата си, нямало как да не отпразнуват този ден на Субаш. Пристигналият в България през 922 г. арабски дипломат и проповедник Ахмед ибн Фадлан останал потресен от видяното на Субаш и отразил своите впечатления в записките си така: „Мъже и жени влизат в реката и се мият заедно голи без да се прикриват едни от други, като не прелюбодействат по никой начин и не дават възможности за това. Ако някой от тях все пак прелюбодейства, който и да е той, за него забиват в земята четири остриета от плуг (лемеж), връзват към тях ръцете и краката му и го насичат с брадва... Аз не спрях да полагам старание, докато карах жените да се закриват от мъжете, но не ми се удаде да променя това (Пътешествие на Ибн-Фадлан по Волга. Л., 1939, с. 74).

Суровото наказание на прелюбодейците неслучайно се извършвало на такива остриета. Символът на земното щастие (в това число на плодородието и оплодотворяването), а и на самия празник Субаш била свастиката (тамга на Самар), в която хората виждали съединяване на четири плуга. Впрочем, затова древният индоарийски символ бил наричан от българите субаш (свастика) или сарман (лемеж)...

Тъй като свастиката битувала в българските среди като знак на човешкото щастие, то върху дългите сватбени кърпи от незапомнени времена до двадесети век задължително се бродирали знаци на свастиката, образувачи неповторим по красота орнамент. За популярността на думата „субаш“ свидетелства и назоваването на цяла категория държавни селяни в Българската държава от IX до XVI век. Използването на българските религиозни и национални знаци от немските и еврейските политици (шестоълчната звезда – Тангра билгесе - „Знакът на Тангра“ и свастиката не променя и не може да промени любовното отношение на българите към техните символи.

С постепенното утвърждаване на исляма в народния бит навлезли и мюсюлманските обичаи, под тяхно въздействие голямата маса българи прекратили ритуалните къпания към XII век в деня Аксу (Беловодие). Кул Гали отбелязва, че към началото на XIII век тези къпания се извършвали тайно в скрити места само от малко българи. Празникът се запазил до болшевишката революция сред народа, като къпането било заменено от поливане с вода. От XVI до XIX век според ислямските норми мъжете и жените празнували Субаш разделно.

ДЖИЕН

Джиен е най-големият национален празник на българите. Той възниква на основа на хилядолетен обичай – моленията на българските предци към Небето и последващите обикаляния на техните царе из всички общински центрове в края на май и началото на юни всяка година. След разпространяването на исляма през VIII и IX век от този обичай останала само традицията по това време на годината царете да обикалят страната си. По време на пътуванията царете спирали в субите – родовите общини, племенни и районни центрове – където се отправяли молитви към Тангра, извършвали се нови назначения на административни места, съдебни постове, бойни прегледи. При царските посещения се събирали всички от общината или района и така събитието получило названието „джиен“ – сбор, събор. Членовете на рода в субите били длъжни през джиен да приемат и гощават щедро царя и свитата му, както и съплеменниците си – родственици от околните села. Хората от общината можели да изберат женихи и невести за децата си, като на младите било разрешено да се запознаят и повеселят заедно. Освен всичко друго Джиените винаги се съпровождали от търговски панаири. Търговците имали разрешение да търгуват на джиените без да плащат мита, а клиентите били многобройни.

Докато територията на Украйна влизала в Българското царство (X-ти век) джиенният обичай се разпрострял из нея. Тук думата Джиен разтълкували като народ (многолюдие) и така и нарекли джиенните обиколки – полюдие. След приемане на християнството този обичай бил отменен. В България с утвърждаването на исляма правилото за джиенните обиколки на царя се прекратило в средата на X-ти век. Традицията на родовите събори (за срещи на хората от общността едни с други и решаване на важни семейни и обществени дела), съчетана с панаирите, гощавки и разходки на младежите и девойките се запазила и се превърнала в празника Джиен. Той бил празнуван (като често бил наричан с името на центъра на общината) по окръзи по три-четири дни. Всеки джиенен окръг имал свой традиционен срок за празнуване (според стария царски график на обикаляне) и празнуването продължавало както по-рано от средата на май до края на юни, но не по-малко от седем седмици. Най-известният в средновековна България казански Джиен през XVI век бил от 22-25-ти юни. До XII век Джиените не включвали деня Аксу, за да не се застъпват с другия празник – Субаш.

Джиен започвал със събирането на всички българи от дадения джиенен окръг в центъра на околията (центрове били градовете или големите селища). Където и да живеете, където и да ви е запратила съдбата – длъжен сте да присъствате на общинския джиен. В центровете се разгръщал и панаир, където можело да си купиш всичко, което искаш. На този панаир богатите членове на общината устройвали за своя сметка (както някога за царете) надбягвания с коне, борби и други развлечения. След първия ден на срещи и панаирджийски развлечения участниците се разотивали по селищата си и празникът продължавал там. Събирали се роднини от близо и далеч, решавали заедно проблемите си и давали разрешения за сватбите, които се организирали след урожая. Всички от селото били длъжни да проявят щедрост: да поканят на обяд или на гости и щедро да нахранят дошлите роднини. Гостите пък имали задължението да донесат подаръци на роднините си и на другите посрещачи.

Джиенните обеда били истински празник на националната кухня (вероятно най-богата в целия свят) и изпитание за стомаха. Като правило гостите имали много роднини в селото, а трябвало да навестят всички и да хапнат у всеки. Отгоре на всичко всеки стопанин хранел гостите си до прималяване...

Освен чудесната българска кухня на Джиен задължително поднасяли риба. Това се правело заради паметта за прамайка на българския род – Аби (Бойгал). На джиенните

обяди и събирания имало и състезание на разказвачите (чичени), които пеели и свирели на музикални инструменти.

Джиенните пирове били приказни, но младите били привлечани и от друга негова особеност: само тогава и веднъж в годината младежите и девойките можели да се срещнат, запознаят, разговарят, разхождат и веселят заедно и да не се крият от никого. Работата е там, че след укрепване на ислямските норми в българското общество през XVI-XIX век по друго време на годината открити срещи на юноши и девойки не се допускали и по предписанията на муллите всеки възрастен човек би могъл да ги предотвратява. Старците можели да наложат наказания на младежите и девойките дори само защото са се загледали един в друг. На Джиен обаче те се престрували, че не забелязват нищо, дори и съвместните разходки. Така за джигитите и момичетата този празник бил най-хубавият от всички... На джиенния панаир момъкът бил длъжен да купи на избраницата си всичко, което тя поиска. Тази традиция е блед отглас на независимостта и властта, които българката имала преди приемането на исляма...

До късна вечер продължавали младежките разходки надлъж и нашир из околностите, за да не наскърбят прекалено ревностните пазачи на мюсюлманската нравственост. Младите свирели на инструменти, пели любовни песни, танцували. За да се покажат пред красавиците, джигитите устройвали шеговити състезания по борба, показвали изкусна езда на кон и т. н. Дружбата на момците и девойките, зародена през Джиен, често прераствала в любов... Както виждаме, налице били всички характерни черти на празника на общността и продължаването на рода; хората се събирали заедно и решавали въпросите по създаването на новите семейства... Как да не бъде считан такъв празник за най-любим на народа?

Колко ценяли българите Джиен показва добре една случка. През 1506 г. казанският губернатор – хан Мохамед-Амин – разпоредил направата на джиенен панаир току преди приближаването на московските войски. Приближените му напомнили за опасността да изгубят битката заради празнуването. Губернаторът настоял на своето и произнесъл крилата фраза: „Джиенът е по-скъп от победата“. Днешните политици биха могли да се позамислят над това, когато поставят амбициите си над националните интереси.

За този далечен казански джиен от 1506 г. е запазен доста подробен разказ в „Казанска история“: „На голямата поляна, на Арското поле край града ханът разпънал почти 1000 шатри, в които пирували велможите му и той самият ядъл и пиел с тях и се веселил по царски, отдавайки дължимото на празника. Също и всички граждани, мъже и жени, се разхождали, купували разни неща от царските магазини и се разхлаждали. Много хора се стичали на този празник от далечни места и търгували с градските хора... В шатрите се гощавали и веселили ханът, велможите му и всички останали казански жители...“ (Казанска история. М. - Л., 1959, с. 61)

Ето и описание на Джиен в края на XIX век, направено от руския изследовател А. Дудкин: „Сред редица търговски палати, образуващи улица, ходят по двойки и уловени за ръце момци и девойки и подканват музикантите. Момъкът, накупил предварително лакомства, води девойката на поляната, присядват накрая и той ѝ говори любезности. Обичаят разрешава тя да отгърне лицето си пред възлюбения, което при никакви други обстоятелства и условия не се разрешава от шариата, и си струва да отбележим, че тази забрана до днес се спазва строго в селата...“ („Северен вестник, Н. 8 – 9, 1890 г.с. 27-28).

Българите не откъсвали дори родовия си празник от съседите. На Джиен свободно идвали руси, чувашки, българските татари (калмики), поволжки немци и други техни съседи. Професорът от Казанския императорски университет - немецът Карл Фукс не се поленил да обходи по време на Джиен редица български селища и да запише следното: „Джиен празнуват в продължение на седем седмици всеки петък селяните от много аули в Казанска губерния и при това под различни имена, като през 1834 г. това протече в

следния ред: на осми юни празненството се казваше Шенбер в селото с това име; на 15-ти юни се наричаше Къзълджар в селото Уляси; на 22-ри празникът се казваше Сарда и Березга в селата със същото име; на 29-ти юни именатга бяха Бреза и Каракоджа в едноименните села; на 6-ти юни – Мукша, в село Атна и едновременно с него Кушкабка в село Голям Битаман; на 13-ти – Биктау в село Сай и накрая, на 20-ти юни – Кабак в селата Менделей и Инза. ...целта на този празник е жените, които са отделени от всякакво общуване с мъже, да бъдат представени на последните.

Като исках да науча как празнуват това време, аз отпътувах за село Сай, отдалечено на 30 версти от Казан...

Скоро след банята ме поканиха на обяд... Към два часа следобед свършиха молитвите и от всички страни се стекоха извънредно голям брой хора на полето, което бе определено за празненството него ден и се събраха над 6000 човека от шестнайсетте околни села и от самия Казан. Набързо там бяха сглобени лавки с орехи, лакомства и др., но вино нямаше. Няколко цигулари свиреха на самоделни цигулки и канеха хората да танцуват... Удивих се, когато чух немски и френски танцувални пиеси и гледах казашкия танц... На места се долавяха простонародни песни... Един флейтист запя: „Аз настройвам цигулката си и струните не се късат; към тебе чувствам аз любов“... Милата на сърцето му запя в отговор: „Красива и гъвкава е снагата ти; веждите ти са извити като месеца; лицето ти светло блести в сумрака вечерен...“

За да увеличат удоволствието от празника.....стреляха с пистолети; честите изстрели, смесени с шума от песните и разговорите и с конското пръхтене, жалното пеене и звуците на цигулките оказваха странно въздействие... Девоиците бяха облекли най-хубавите си рокли; лицата им бяха силно начервени и носеха изкуствени бенки; зъбите, веждите и устните им бяха почернени; с една дума, всичко, изтъкващо тяхната зрелост, да бъде показано по техен вкус в пълния му блясък...“ (Карл Фукс. Казанските татари. Казан, 1991, с.122 – 126).

Характерен случай на джиенно доброжелателство разказа баща ми Габдел-Хамид Нуретдин улу Амир Булгари:

„През българското царство център на нашия джиенен окръг е бил големият аул Йозон (днес село Зюзино в Рибнослободския район на Татарстан). Тук за Джиена идвали казански българи от много аули от района между Чалите и Кама. От Задкамието идвали и мишарски българи, татари-калмики и ногайци, защото йозонският Джиен бил много известен. С идването на Иван Страшни повечето жители на Йозон били избити или изгонени, оцелелите се покръстили и станали руски християни. Смятало се, че на празника му се е видял края – общата сбирка трябвало да се провежда задължително в Йозон, на старото място. Християните от Йозон не само не ни пречеха да проведем нашия Джиен в тяхното селище, но са празнували и веселили заедно с нас: яли, свирели на акордеон, пеели са и са танцували“.

Народните обичаи винаги са пречили на завоевателите да асимилират подвластните племена. Българските традиции силно дразнели московския колониализъм и помощниците му – татари на служба. Петдесетхиляден корпус от служещи татари бил събран през XIV век от представители на различните тюркски народи, преминали на служба при русите и всячески се стараел да помага на господарите си – руски колонизатори и мисионери – в завладяването и потискането на тюркските народи, защото именно от този корпус самодържавието назначавало бъдещите мюфтии, мулли и нискоразредните чиновници на колониалната администрация. Ако българските мюфтии се отнасяли с разбиране към проблемите на съвременниците си, примирили се с желанието на хората поне един български празник да бъде честван от мъже и жени заедно – Джиен и дори го освещаваха с молитви, то мюфтиите и муллите от служилите татари разгърнали заедно с колонизаторите истинско настъпление срещу Джиените.

Резултатът е, че националноосвободителната борба на българския народ включила и борбата за спасяването на Джиен. Ето и няколко момента от нея.

През 1861-ва и 1885 г. вярното на Царизма Оренбургско мохамеданско духовно събрание обявило решението си да прекрати честването на Джиен с полицейски мерки. Този указ зарадвал всички служещи мракобеси. Няколко мулли от Малмъжкия уезд постановили:

„Ние, муллите на долуспоменатите села от Малмъжки уезд...получихме...копие от указа на Оренбургското мохамеданско духовно събрание от 19.6.1861 г. и решихме...да забраним празника Джиен. Ако старанията ни се окажат безполезни, то ние тозчас ще уведоим околийския пристав за неподчинилите се. Накратко, решихме да довършим работата както е заповядано в копието“.

Вълната на колонизаторски забрани прекосила цяла България. Забранени били Джиените в селищата Големи Кургузи, Богати Саби, Голяма Атия, Купербаш и др.

Народът оказал ожесточена съпротива срещу насилието. Редица български мулли призовавали мюсюлманите да не признават изобщо татарския мюфтиат и решенията му. Започнали джиенни стълкновения с блюстителите на реда. В аула Купербаш бил пребит полицаят, опитал се да разгони джиенното събиране. Празнуването на Джиен се превърнало в предизвикателство срещу колониализма и неговите подопечни в чалми и старейшински халати. През тези дни народът съчинил прочутото „Сказание за Джиен“, в което се пеело:

Не ще Джиен сганта богата
и го подминава!
А всички хора работливи
приждат и остават!

Демократично настроената част сред интелигенцията на българското и руското общество подкрепяла всенародната борба за любимия празник. Забележителният тюрко-български демократ и просветител Исмаил Хаспринский демонстративно публикувал добронамерена статия за Джиен в първия тюрко-български вестник „Гарджиман“. Тогава, на границата на XIX-XX век народът победил и съчинил песен за “Джиенната война“:

Джиен от стари времена
в родината си тачим.
И от забрана на муллата
тук полза няма, значи.

В навечерието на болшевишката революция хората отново отбелязали Джиен по същия начин и спокойно, както е записал казанският краевед Н. А. Спасский: „Джиен се празнува в селата през лятото и се мести от едно място на друго. Започва в един от майските петъци в края на месеца или в началото на юни, следващия петък вече е в друго село, после в трето и т. н. За празника селата се обединяват в окръзи, по осем или девет заедно. Увеселенията се устройват в полето и се състоят от игри, борби, бягания, песни и музика на курайчиите, които с всичката сила на цигулките си захващат някаква полка или камарински танц и карат младежите да подскачат... Жените, начервени и натруфени колкото могат изобщо, се разполагат в кръг по каруците и на поляната, като си хапват сладки. Младежите се оглеждат за невести между тях, защото по това време те са

открити повече от обичайното. Джиен е празник на младите – муллите и солидните хора рядко идват на полето. На втория и третия ден във всички къщи пируват и пеят, а младите се разхождат с песни и цигулки по улиците или яздят с пълна сила с викове и кръсъци коне“. (Н. А. Спасский. Очерци по родинознание. Казан. 1912. стр. 72-73).

(В нашата България се празнуват т. нар. Събори по селата, бел. прев.).

След 1917 година обаче большевишките съветски власти на Русия продължават колониалната самодържавническа политика и обявяват националните празници на българите извън закона. Силата на невиджаните в човешката история репресии на сталинския държавен апарат заставя оцелелите от разстрелите през 30-те години хора поне привидно да забравят традициите и да се примиряват с официалното провеждане в дните на Джиен на измисления от комунистите съветски „сабантуй“ - казионно-пиянския „Празник на социалистическия труд“.

ЯНГИР БОТКАСЪ

Този български празник отначало бил посветен на духа (алп) Кубар, господаря на дъжда и мълниите, а после се превърнал в молебен за дъжд. Кубар бил един от най-могъщите алпи и удрял с мълнията си несправедните хора, ето защо бил един от най-страшните и почитани духове. Суеверния страх пред него ярко е изобразил в записките си от 922 г. българският сеид Ахмед ибн Фадлан: „Аз видях много такива бури в страната. Ако гръм удари дома, те не го доближават, а го оставят така, както си е, заедно с всичко намиращо се в него – човека, имуществото и останалото, докато времето не ги заличи – и казват, че върху обитателите се е стоварил гняв“. (Пътешествието на Ибн-Фадлан по Волга, М., 1939, стр. 73). Сред народа този празник бил познат и като „Чулмъчтеки“, както и „Телъу боткасъ“. Той се празнувал в разгара на лятото, когато житото доузрявало. Специално за празника угоявали бял бик или бяла крава.

Тържеството започвало в полето край някакъв водоизточник (извор, ручей, река) с молитвата на жените. Тази „молитва на жените“ е запазен по чудо спомен на миналото превъзходство на жената в българското общество. Съгласно описанията на Кул Гали тринадесет възрастни жени далеч от другите участници в празника коленичели на килим с лица към слънцето и разпуснати коси. Те изобразявали майките на най-могъщите алпи (на майчина молба не се отказва). Втората отляво жена произнасяла молба-заклинание, насочена към Тангра и Кубар, след което жените отпивали от чашите си една от друга. Понякога заклинателката в ролята на майката на Кубар прибегвала до обряда „показване на кърмеща гърд“. С оголена гърда тя зовяла сина си да види изсъхналите ѝ от безводие гърди, с които го е откърмила, да се засрами от жалкия ѝ вид и да даде на земята, растенията и животните дъжд. След това жените се връщали при останалите и започвало обливане с вода на младежите и децата, за да се „отвори пътя на водата“. Докато се обливали един друг, те нареждали: „В гърненца събираме маслото, дъжд ни трябва из ведро да се лее“. Следвало ритуалното заколване на жертвеното животно, което ни напомня как алп Кубар най-много обичал да язди бик (за което разказва Микаил Бащу в поемата си „Шан къзъ дастан“ (Сказание за ханската дъщеря), и пиршество, на което ядвали ритуалната каша „янгър боткасъ“ - каша за дъжд (откъдето идва името на празника, у нас е популярен турцизмът „джангър“, бел. прев), риба, масло, яйца; пиели мляко, пеели обредни песни и песни-гатанки. Интересни примери е дал в книгата си Г. М. Давлетин „Волжка България: духовна култура“ (Казан, 1990, с. 49-50):

Жълт кон на Сакмар
нетърпелив пръхти,
пет кобили на синджир
и петте се жребят.

Жълтеят жребчетата,
бягат настрани.
Който ги погледне,
ум и разум губи. (Буря с мълнии).

Най-древната от българските напявани гатанки е записана в „Кодекс куманикус“ (1303-та година), запазена в библиотеката на италианския поет-хуманист Петрарка:

Нагоре пое войнството,
пуска стрели, а се крие? (Буря с мълнии).

От края на XVI-ти до XIX век под натиска на мечетите обрядът с показване на кърмилата гръд не бил изпълняван, а мъжете и жените празнували разделно.

ЧУМАР (САМАР) БОТКАСЪ

Един от най-пищните български празници бил Чумар боткасъ. Разбираемо е. Тържеството се провеждало след събирането на реколтата с цел да се отблагодарят хората на Всевишния и на духа на плодородието алп Самар (в късната българска епоха името се произнасяло като Чумар) и да се примолят за нова. Повече сведения за тази традиция ни е оставил Кул-Гали. Чумар боткасъ се празнувал 40 дена, от септември до началото на октомври (в градовете започвал на 23-ти август, за да могат градските първенци да се повеселят и в селата), а го откривали и закривали меджлисите в полето. В много древни времена празникът започвал със септемврийския меджлис на жените, наричан „къз ечкене“ - девиче питие (местата на съборите им до днес народът нарича Къз тау – Девичата планина, Къз каласъ – Девичият град и т. н.), а завършвал с октомврийския събор на мъжете (наричали го „аудан или джура ечкене“ - рицарско питие). Между сборовете хората си гостували един на друг 40 дни. Българският цар Микаил Ялкау (931-943 г.), който много обичал всякакви увеселения, наредил жените и мъжете да празнуват заедно. Само най-знатните рицари и старите воители провеждали отделно октомврийските си сборове отделно от останалите хора – било сред природата, било в нечий гостоприемен дом.

Сборовете се провеждали така: отначало се изпълнявала молитва (след приемането на исляма), по-рано запявали обредни песни; заколвали се жертвени животни, разказвачите се състезавали един с друг (чичени е името им), пирували с танци, игри, шеги и задължително ядяли каша от пшеница (кашата на Самар/Чумар), супа „чумар“, боза от просо. Следвали воинските турнири и пировете започвали отново, в чест на победителите в схватките. Дуелите били разиграване на част от българския мит за Самар-Чумар. Второ и не по-малко любимо негово име било Гюлджимеш или Джимчачак (Цъфтящ – Плодоносещ). Този алп бил изобразяван като прекрасен младеж с цвете в ръка. Митът за Самар-Гюлджимеш, който е записал Кул-Гали, разказва как веднъж злият дух – джинът на сушата и смъртта Шурале унищожил дърветата край основния водоизточник. Този

джин бил показван като огромно изсъхнало дърво с медни листа и с уста-хралупа (кувъш, откъдето е и думата за кана в руски език – кувшин), от която стърчали ужасни медни зъби – глиги. Шурале бил наричан и „Дупкоуст“. Джинът пресушил извора и затворил водата му с корените си, а земята била обхваната от страшна суша.

Отначало женският дух на любовта Туран опитала с добро да уговори Шурале да отключи извора срещу някаква награда, но Кувъш поискал невъзможното – поста везир на алпите, който заемал Ур (Мар). Ур помолил Кубар да накаже наглеца. Кубар го ударил с мълния, но успял само да избие един негов зъб. На Кувъш веднага му израснал нов, а изпадналият на земята зъб се првърнал в чудовищен бик със страни от мед – еднорога Кепкей. Еднорогът препуснал към най-близкия български град с намерение да го стъпче. Тогава с него се заел Аудан. Той преградил пътя на чудовището, Кепкей обаче го подхвърлил към небето с цел на пониже богатира с рога си. Докато Аудан падал, еднорогът тъпчел вълчата му шапка – бурек. Това разгневило страшно много могъщия алп Бури – Вълкът. Той станал невидим и огънал рога на чудовището към земята. Аудан се приземил невредим и насякъл на части еднорога с меч си, а после късовете овесил на свещеното дърво (по стар български обичай). За този си подвиг Аудан получил прозвището Енкей или Огуз - „Бик“.

Самар научил за случката, яхнал коня си и препуснал на бой с Шурале. Самар можел да се превръща в дракон, елен или бик, затова бил наричан Барадж и Тюрк (Дракон и Великият Бик). Най-често българите го изобразявали като прекрасен конник – богатир и в негова чест нарекли един ден от седмицата – ден на конника, вторник (ътлар куну). Гюджимеш успял да съсече на части Кувъш (а частите се превърнали в по-малки и вече не толкова опасни Шурале), те не можели да навредят на алпите, но били опасни за човека. Изворът бил освободен, ала вече давал мъртва вода заради кръвта на Кувъш. Самар и Туран пили от мъртвата вода и заспали. Аудан ги видял, дочакал долитането на гарваните и помолил духа Карга за помощ. Карга и жена му Чак-чак отнесли Огуз в чудната долина Басан, където той набрал жива трева – просо. От просото Чак-чак сварила боза – жива вода и с тая напитка съживила Туран, Самар и извора.

Празникът Чумар боткасъ бил представяне на този мит. Вярвам, че читателите разбраха как заколването на жертвеното животно означава победата на Аудан-Огуз над еднорога; бойните турнири олицетворяват схватката на Самар с Шурале (победителят бил Самар, а победеният – Шурале), а употребата на храна и напитка от просо сякаш отново съживявала добрите духове. Детайлите на обряда Чумар боткасъ са не по-малко интересни от самия мит. За празника се правели специални корита от ствола на свещената топола, събиращи десет и повече котли с боза. Редом с коритата слагали два казана (котли), откъдето бозата била разливана в дървените чаши – шара - на участниците в тържеството. В другите котли готвели супа и каша от пшеница.

В най-древни времена със заклинания и обредни песни празника откривали жреците – аскали. От 737 г. Чумар боткасъ започнали да откриват с молитви муллите, а после вече се запявали обредните песни. В доислямската епоха пускали от загона разсърден бик и конни доброволци можели да се борят с него. В десети век муллите успели да забранят този обичай. В по-късно време бикът и другите жертвени животни били просто заколвани, парчета от тях навързвали по дърветата и пирът започвал. (Изглежда, че някъде отгук води началото си испанската корида, бел. прев).

Пируващите се веселяли както умеели – с шегички, песни, състезания, танци и поглеждали към майдана – площадката на състезанията. Там се разигравали истински схватки, като участниците имали бойно оръжие. След леката загрявка (джигитовка, вдигане на монета от земята в галоп и др.) и състезания в точна стрелба по козел, висещ на гредата на вратите в полето (в Казан те се сглобявали на Улак майданите, на поляната срещу Кремъл) следвал аударъш (борещи се ездачи, противникът трябвало да бъде накаран да

допре земята), копийни схватки на ездачите-съперници (съонге сугъшъ) и най-тежкия вид дуел – хон сугъшъ (бой на голо), където двама голи до кръста се налагали един друг с камшици. Накрая идвал ред на надбягванията (байга), които символизирали полета за жива трева за Самар и Туран.

Във всички видове състезания (освен конните борби и боя на голо) можело да участват и жени. В кървавите схватки с използване на бичове и бойно оръжие, както и в надбягванията не било рядкост хората да загинат или да останат инвалиди, но това не било повод за прекъсване на празника и веселбата, защото било смятано за нещо съвсем естествено и обикновено. Дори през 943 г. самият цар Микаил Ялкау по време на гонка паднал от коня и се претрепал до смърт, а синът му Мохамед казал: „Хората идват на този свят и го напускат по волята на Всевишния, волята на Твореца вечно и непрекъснато се възплъщава“ и наредил празникът да продължи. Така се калявал характерът на българите, които неслучайно имали гръмката слава на най-смелите и силни войници...

Най-старите сведения за Чумар боткасъ идват при нас от късношумерските (вавилонските) източници, които са запазили (в леко преиначен вид) дори българските му имена. Така например вавилонският епос за Гилгамеш е афроазиатска преработка на българския мит за Самар. Българското име Гюлджимиш във вавилонския разказ става Гилгамеш, Енкей – Енкиду, Кувъш – Хувава (после и Хумбаба) и т. н. Гилгамеш и Енкиду извършват същите подвизи като Гюлджимиш-Самар и Аудан-Енкей: убиват чудовищен бик, отсичат злото дърво Хувава, търсят растение, осигуряващо безсмъртие... От евреите заимстваният български епос за Гилгамеш се пренася и в Библията.

Независимо от всички превратности на съдбата Чумар боткасъ предвид изключителната си важност (въпросът с реколтата е на живот и смърт) бил празнуван от всички българи много дълго време. През 684 г. християнският проповедник Израел пише, че българите-сувари на празника си принасяли в жертва животни, а кръвта им проливали край дървото; главата и кожата окачвали на клоните на свещения висок дъб. След това българите ядели и пиели, устройвали борби и битки (противниците се разсъбличали), надбягвали се с коне, свирели, танцували... Всичко това ставало със звън и барабанен бой (М. И. Артамонов. История на хазарите. Л., 1962, с.187). Виждаме подробно отразяване на Чумар боткасъ от VII век.

Ето как е описал първооктомврийския меджлис на казанския Чумар боткасъ от 1552 г. българският летописец Тахтагул (цитираме описанието по текста на „Казанска история“, където е запазено):

„Ханът помоли муллите да прочетат молитва, ако и те отначало да не бяха съгласни. И всички жители на града Казан почнаха да принасят жертви... Ханът и велможите дадоха бели жребци и угоени крави, а простите хора и съвсем бедните водеха овце, носеха кокошки и други птици и ги заколваха. И започнаха да се радват и да се веселят, да разиграват представления и да пеят езически песни, да танцуват, като пляскаха с ръце и подскачаха, да свирят на гуслиите си, да удрят с лъкове по струните на цигулките, да вдигат силен шум и барабанен грохот, да пускат шеги...“. В същото време, отделно от народа „...силният княз Чапкън... пие червено вино и сладък мед, весели се и приема почести от приятелите си - велможи“. Не е убягнала от погледа на Тахтагул и такава подробност от празника като коритата и котлите с боза. Тук обаче сърцето на правоверния мюсюлманин не издържа и Тахтагул сравнява участниците в пиенето на боза с кучета, лочещи от копанята си (Казанска история. М. - Л., 1954, с. 59, 149, 153).

А как само се късали сърцата при вида на Чумар боткасъ сърцата на муллите! Дошло обаче времето на московските завоевания през XVI век, гибелта на българското рицарство и на повечето носители на народните традиции, невероятното обедняване на останалите живи и муллите успели да внушат на народа, че това бедствие го е застигнало заради несъблюдаването на ислямските норми и забранили празнуването на Чумар

боткасъ от мюсюлмани в предишния му вид.

Мюсюлманите не забравили своя празник, но от всичките му обреди се осмелили да запазят само пеенето на откъси от ритуалните песни, варенето и яденето на каша – в полето, зад оградата (като мъжете и жените празнували поотделно). Българите-християни запазили празника в по-близък до първоначалния му вид под името Къзлар ечкене. Там се ядвали печени жертвени гъски, овни, телета, участвали заедно момичета и момчета, момичетата пиели пиво и пеели песни за джигитите...

Мисля, че едва ли можем да подновяваме възлиянията, които ставали на празника в чест на възкресението на Самар и Туран. Сигурно би си струвало обаче да подновим някои моменти от него като обезопасени военизирани игри, обредните песни и танци под съпровода на музикантите. Чумар боткасъ е празник на урожая, а народът ни е събирал, събира и ще събира реколта всяка година както преди хилядолетия. Бозата нека бъде заменена от целебния кумис. Тук спокойно се съгласявам с летописеца Тахтагул...

КАЗ ЙОМАСЕ

Българският народен празник Каз йомасе в миналото бил любим и весел празник за всички. Възникнал е преди много хилядолетия въз основа на индоарийския обред на плодородието Михраган и култа към богинята Су-Анасъ, която се превръщала в патица, гъска и лебед (царкинята Лебед в руските приказки). Българският народ през развитието си слял тези ритуали на своите индоарийски и тюркски предци с извършването на полезна работа – обработката на закланите гъски по време на ноемврийските и декемврийски студове и в резултат на това се родил и празникът Гъша помощ.

Главна героиня на празника била Су-Анасъ. В чест на любимия женски дух българите принасяли в жертва гъски от благодарност към нея за приплода и запазване на здравето на домашните птици и молба това да се повтаря и занаят. Последователността на празника била следната. Отначало след молитва следвало клането на гъските, след това оскубването им и обработката у дома и на двора от повиканите на помощ девойки и млади жени. Когато работата се извършвала на улицата, то към двора от целия аул се стичали джигити с музикални инструменти и развличали девойките с песни, танци и шеги. Вечерта стопаните устройвали празнична трапеза за участвалите в работата жени и момичета, както и за съпрузите им. Гощавката била като весела вечеринка с песни, забави и танци. Изпълнявали се и митове, посветени на Су-Анасъ.

Един от тях разказва как веднъж богинята в образа на патица донесла от океанското дъно пясък и така създала земната суша (по-късен вариант на мита е описан в книгата на Г. М. Давлетшин. Волжка България: духовната ѝ култура. Казан, 1990, с. 47). В друг посветен на нея мит се разказва за съобразителността на Су-Анасъ. Когато я похитил джинът Албастъй и я носел по подземните лабиринти в мрачната си пещера, тя скубела от своя пух и го пускала по пътя. Така Аудан я намерил лесно и я освободил от плен... Разбира се, основните ястия, поднасяни на този празник, били от гъше месо – преди всичко „баш-аяк балеше“. Към края на честването се опитвали да влязат и юношите, за да се видят с момичетата и да вземат участие във веселбата. Все пак това им се удавало доста рядко, домакините понякога ги пускали да влязат (и то само ако са близки роднини). Очевидно в Каз йомасе е запазен (макар и отчасти) мотивът за отделната женска трапеза от обряда „къзлар ечкене“. Така че джигитите най-често се промъквали на вечеринката без разрешение, на свой риск, което водело до романтични

приключения с обикновен край – неканените гости трябвало да бягат бързо на улицата...

Едно описание на Каз йомасе от началото на XX век направил жителката на село Яна аул от Азнакаевски район на Татарстан – Ф. З. Гафарова: „Със замръзването на реката и покриването ѝ с дебел слой лед започвало празнуването на Каз йомасе. От сутринта дядо колеше гъски след предварително прочетена молитва. Обикновено биваха заклани 20-25 гъски, като се оставяха най-добрите (племенните) птици. От по-рано повикваха девойки и млади жени. Те оскубваха гъските; първо едрите пера, после и пуха. Докато вървеше работата, жените разговаряха и се шегуваха. След първото оскубване птиците бяха попарвани с вряла вода, тогава децата и младежите дооскубваха останалото по гъшата кожа... След приключването на тези процедури жените окачваха част от птиците на кобилиците и ги носеха до реката, където ги измиваха в баки с вода. Друга част от тях окачваха в студена стая до пролетта. Последните останали гъски биваха осолявани. Ястието, приготвяно от тях, се смяташе за специално: готвеха го по сватби или за големи празници. Оскубването завършваше с пиене на чай с помощниците. Към него задължително поднасяха табикмек с мазнина от прясно почистените птици. На вечеря устройваха аш и канеха помощничките и мъжете им. Преобладаваше гъшето месо“.

Част от закланите и замразени гъски се поднасяла и на Нардуган. Жителите на Америка и Стария свят, които обичат да посрещат Коледа с печена пуйка, няма как да знаят за двата български празника – Каз йомесе и Нардуган.

САБАНТУЙ

Едва ли има човек, който не знае думата „Сабантуй“. Пълно е с литература, написана за този празник. Има толкова много „научни“ версии, според които Сабантуй се оказва ту „татарски“, ту башкирски празник! И как ли не само превеждат името му всичките „изследователи“, които и представа си нямат от българската култура! Оказва се, че това е празник на плуга, празник на труда, празник на пролетната сеитба, и дори „сватба на поникналите класове и същите тия плугове“! В обясняването на Сабантуй своя принос дава дори и прочутият герой от поемата на А. Твардовски – Василий Теркин:

Някой знае ли сред вас
Сабантуят що за чудо е?
- А не е ли нещо празнично
де му казват „Сабантуй“?
- Сабантуй различен бива.
Щом не знаеш, не се дуй.

По-нататък Теркин нарича сабантуя „тежко военно изпитание“. Все пак Василий не е завършвал „академии“, но една особеност на Сабантуй е познал – това е изпитание (не за войника, а за жениха). И думите „щом не знаеш, не се дуй“ с удоволствие бихме адресирали към гореспоменатите изследователи... На съветски жаргон думата сабантуй придоби още по-дивашко и далечно от първоначалния ѝ смисъл значение – веселяшки купон“. От толкова разнородна информация на читателя може свят да му се завие.

Между другото Сабантуй е изконно български празник. Възникнал е на основата на сватбените традиции на далечните тюркски и индоарийски предци на българите в средата на българското племе сабани. Скотовъдите – сабани дълго време обитавали земите на днешна Армения, затова името им се пази като название на местното езеро – Севан. Впрочем и други топоними в тая област са български (Армения – от арман, земя на склона на планината; Ереван – ер евен, воинска караулка или застава и т. н.). През VI век преди новата ера иранците преселили много сабани в Средна Азия, където заедно с

друго българско племе ерми – ярдим (ермихиони) те образували през VI век пр. н. е. Тюркски каганат. После други племена изгласкали от Средна Азия група от сабаните и тя под името печенези също се преместила в Идел-Урал и влязла в състава на българската народност. Така сабаните предали на идел-уралските българи освен другите си обичаи и празника Сабантуй.

Сабаните съкровено почитали духа на реколтата, домашните животни и приплода Самар и го наричали Сабан (Пастирът) на стадата им. В чест на обичая Самар-Сабан тази част от българите се нарекла сабани и отбелязвала и празника Сабантуй - „Сватбата на Сабан“. Някога по това време Самар-Сабан се оженил за богинята Ашна и така земята започнала да се съживява след зимата.

Българската народност празнувала Сабантуй според смяната на сезоните в северното полукълбо – от края на април до началото на май, от петък до петък; в този период снегът се топял и природата на Идел-Урал започвала да цъфти.

Кул-Гали пише, че по негово време вече не помнели за посвещаването на Сабантуй на сватбата на Самар и Ашна и названието сабан вече се възприемало като племенно име на сабаните или като „пастир“ (чобан през турски език, бел. прев). Името на алп Самар звучи и в названието на един вид тежък български плуг – сабан сука, където първата част от названието имала магически смисъл и трябвало да накара плуга да осигури богата реколта. Така че Сабантуй като празник нямал никакво отношение към плуга (никога на празника плуг не е използван) и никога не бил свързван със земеделския труд. Точно обратното, празникът е възникнал сред полевите скотовъди и по-късно е отбелязван точно в периода на пролетните полеви дейности – във формирането на българската народност решаваща роля имали скотовъдите. Всички традиционни елементи на Сабантуя – борбите куреш и конните надбягвания – са обичаи на животновъдите, на които земеделието им е било чуждо.

Мирянската същност на Сабантуй се състои в утвърждаване на правото на юношата да се ожени за избраницата на сърцето си. Интересно е, че в доислямския период у предците на българите, които не познавали женското равноправие, така нареченият сватбен дуел се провеждал непосредствено между юношата и девойката. Алп Самар-Сабан можел да се ожени за Ашна само ако я победи в борцовски двубой. Това ще предизвика усмивка у съвременните млади хора, но често се случвало джигитите да излязат от двубоя преbledнели; жените в скотовъдните племена се занимавали с мъжките работи, дори са воювали наравно с мъжете и често не им отстъпвали по сила. В епоса „Шан къз дастан“ или „Сказание за дъщерята на Шан“ легендарният Иджик побеждава невястата си - богатирка чак след помощта на езическите духове-алпи. През XII век дъщерята на българския емир Шамхун-Саин в двубоя си с мъжа си – кипчакски хан – му счупила ребрата!

Под влияние на мечетите девойките постепенно били отстранени от борбите. Вместо тях на борцовския майдан излизали роднините им – мъже. По-трудно било на муллите да забранят на жените участието в конните състезания. Надбягването се наричало „къз куу“ - „догони момата“. В надбягването младежът се стараел да догони избраницата си. В случай на неуспех девойката го преследвала и с нагайката го налагала така, че да свали шапката от главата му (това било голям позор за един мъж). Изобщо не било смешно. Представете си как в епичния „Барадж дастан“ българската принцеса Алтънчач в състезанието „къз куу“ с камшик отсича главата на татарския хан.

В средата на XIII-ти до началото на XV век уседналите жители на Казанска област променят обичая и допускат на състезанията само мъже. В първоначалния си вид ритуалът е запазен само у башкирите. Явно ислямът се е внедрявал по-лесно в уседнала, отколкото в номадска среда. През XVII – XVIII век „къз куу“ и при башкортите се превърнал в чисто развлекателно зрелище. Борбата куреш също става мъжко занимание.

Ако в Башкортостан на жените се разрешавало наравно с мъжете да присъстват на майданите на Сабантуй, то в Казанска губерния пълноправно в празника участвали само мъжете, а жените наблюдавали състезанията отдалеч.

Сватбеният характер на Сабантуй независимо от ограниченията все още е запазен. Победителят в състезанието (батир) бил почетен и желан жених. Самият Сабантуй започвал със събиране на подаръци в дома на младоженците, които са създали семейство на предишния празник. Символ на Сабантуй били дългите български сватбени пешкири, на които имало избродирана свастика като символ на щастието. Те се развявали праметнати на ръцете на събиращите подаръците и на майданите, те били използвани от борците за захващане на противника. Запазила се и традицията на победителя да бъде връчен овен. Днешният юнак, който вдига над главата си блещещо животно, не знае, че прави това в чест на победата на легендарния български богатир Аудан над алпа Баран (който се опитал да попречи на женитбата му) и за избавяне на бъдещите семейства от разпри (като тези на Самар и Ашна). Както и преди на Сабантуй алкохол не се пиел, а пияните бивали изгонвани от празника. В края на XIX век Сабантуй започнал да се обогатява с развлекателни мотиви. На майдана се появили игри, шеговити съревнования. Започнали да канят гости от руски, чувашки, марийски, удмуртски, мордовски села. Все пак борбата и надбягванията оставали най-важните обреди на празника.

По препоръка на съветските органи традиционният български Сабантуй от 1925 година бива ликвидиран, а названието му и обредите му се прехвърлят към измисления от болшевиките юнски „празник на социалистическия труд“.

ШИЛЪК

Този български празник често бива объркван и обединяван със Сабантуй. Това са различни празници. Шилък се отнася към вида поменни празници и отначало се е еотбелязвал като 40-дневен помен по алп Карга, който изгорял на 21-ви март. Оттам е и името на празника, което идва от индоарийското „чилла“ - четиридесет и означаващо буквално „четиридесет дена“. По разписание Шилък трябвало да се провежда на 29-ти април, но обикновено се празнувал веднага след Сабантуй преди засяването. С времето Шилък включил и „обряда на първата бразда“ и станал както празник на сеитбата, едновременно с това и празник за отдаване на почит към предците.

По пладне жителите на селото се събирали на полето. Там заколвали жертвен бял овен, след което протичал обредът „бирсолъ“ (буквално просо-овес, на стар български означавало и плуг, и земеделско съсловие) или тарлау-тарчачу – изораване и брануване на малък участък земя. Казано накратко, това бил обредът на първата бразда. При оранта хвърляли в браздата твърдо сварени яйца (предаващи на земята животворната слънчева сила) и риби (за да вали достатъчно дъжд). С целия този обряд хората благодарели на алп Карга, който спасил живота на Земята. После децата събирали жертвените яйца и риба и ги носели обратно, като оставяли едно яйце и една риба, които заравяли в земята.

Докато траел обредът „бирсолъ“ - „тарлау“ жените нареждали донесените за помен храни – пирог с риба, блини, пържени яйца, масло, мед, пиво; готвели в котли юфка, каша и овнешко. В стари времена използвали и кръвта от жертвените животни, а думата „кан“ - кръв – означавала едновременно и род, община; така празникът бил наричан и „кан куну“ - ден на родовата кръв или рода. Това му име се закрепил в българския календар като обозначение на деня сряда. След обряда на първата бразда произнасяли заклинания (след приемането на исляма четяли молитва) и хората се нахранвали. Изяждали и събраните в браздата яйца и риба.

След края на полския помен участниците в Шилък отивали на майдана, където се

провеждали надбягванията на джигитите. Победителят бивал посипан с брашно и получавал почетната титла Камър-батир – Тестен богатир (на урожая). След надбягванията всички отивали на гробището, а денят приключвал с поменална гощавка в домовете на по-рано избрани стопани от края на селището. Част от продуктите в периода на Българската държава се жертвали към царя, един от българските поземлени данъци бил нарече Шилък (руското население, което влизало в българския състав до началото на Х век запазило думата „шеляга“). На следващия ден започвала сеитбата.

От края на XVI век до XIX век при българските мюсюлмани мъжете и жените отбелязвали някои от обичаите отделно един от друг.

ЧАЧАК БАЙРАМ

Този български празник също е на почтена възраст. Най-близък до него е априлският индоарийски „празник на червената роза“. Ако на юг през април можело да се намерят рози, то на север това не било проста работа. Така в България „чачак байрам“ или „празник на цветята“ се отбелязвал към средата на май с цъфтенето на черьомухата (шомърт). Героиня на празника била богинята Гюлджихан или Ашна, жената на Самар-Гюлджимеш (Джимчачак), явяваща се дух на растителността и често изобразявана като цвете. Кул-Гали запазил чудесен мит за тази богиня. В него се разказва, че при тръгването си на борба с Кувиш-Шурале Самар най-строго забранил на жена си да излиза от безопасния дом и да не отваря вратата на никого до завръщането му. Явно Самар е бил доста ревнив. След победата над Шурале обаче Самар изпил отровна вода и заспал. След гадаене Ашна разбрала какво е сполетяло мъжа ѝ, не издържала и тръгнала да го спасява. По пътя обаче я похитил злият дух Аждаха (змеят Аждер в нашия фолклор), който е брат на господаря на подземния свят Албастъй Тама Тархан.

Аждаха пренесъл богинята през седем врати в подземията си и искал да я обладае веднага, но Всевишният направил така, щото да сваля от нея седем дни защитните ѝ украшения, по едно на ден. Аудан, син на Самар и Ашна, видял похищението на майка си насън и казал това на баща си, когото живата вода събудила. Самар обаче отказал да спасява жена си, защото тя нарушила заповедта му и напуснала дома им, а такова нещо той не можел да прости. Така самият Аудан тръгнал да намери майка си. Богатирът успял навреме да спре Аждаха и да освободи Гюлджихан, а тя, като научила за постъпката на мъжа си, се разсърдила и решила: „Този Самар, сабан (пастир) на изстребващите растения животни, иска аз да загина и той да стане покровител и на растенията, а това не мога да позволя и хубавичко ще го науча!“ Богинята на растенията помолила алпа Барис-Бури да превърне мъжа ѝ в камък със силата на погледа си. Тангра не позволил Самар да загине. По негова воля Аудан успял да предупреди баща си и той се скрил, като оставил у дома едно козле и се скрил. Тоя ден единственото око на Барис било подутото от ужилване на пчела (така пожелал Всевишният) и той, за да не издаде немоощта си, просто изял козлето (в други версии – овен) и го заменил с обикновен камък. Ашна взела камъка и го оставила на двора с думите: „Нека ти, макар и вкаменен, седем дни да бъдеш мокрен от студен дъжд и да те поява леден вятър; аз мръзнах седем дни в мрачното подземие“.

Скоро гневът на Гюлджихан преминал и тя отново се обърнала към Бури за помощ. Този път тя поискала да върне в живите камъка с вълшебния си поглед. Смутеният Бури отначало опитал да прехвърли вината за изяждането на Самар към Албастъй, но после разказал на Гюлджихан истината. Ашна била смазана от печал. Тя решила да последва мъжа си в другия свят и наредила да ѝ сглобят дървена пещера. Когато пещерата – или казано просто, дървеният сандък – бил готов, тя влязла в него със запас от храна, заповядала да го затворят плътно и да го окачат на три стълба в уединено място.

Аудан научил за станалото и го съобщил на баща си. Самар, който в началото се радвал, че се е отървал от жена си, вече тъгувал за нея и я търсел. Чак след седем дни с помощта на Карга той намерил скрития в пущинака сандък и го отворил. Помислил, че жена му вече е мъртва и започнал да я оплаква. Оказало се, че тя просто спи и първите ридания на мъжа ѝ я събудили. Съпрузите отново били щастливи, а растенията, повехнали по време на спора им, оживели. Разиграването на този мит било и главният момент на Чачак байрам.

Празникът започвал с песни, игри, танци и разходки, които си правели младежите в гората. След като се веселили достатъчно, те накрая възпроизвеждали мита. С удоволствие избирали най-красивата девойка, кято играела Гюлджихан, и разказвач, под чийто съпроводни песни и куплети изигравали търсенето на Ашна. За Гюлджихан девойките сплитали венец от цветя и привързвали към него разноцветни ленти (показван като древен славянски обичай). После участниците се разпределяли по двойки и изобразявали седемте врати, през които Ашна преминала по пътя към подземния свят. Девойките я криели в горската „пещера“, а младежите тръгвали да търсят господарката на растителния свят. По време на търсенето било инсценирано падането на нощта и джигитите с думите: „Изгрей, изгрей, звезда Олкер! Нека бикът да влезе бързо във водата!“ палели седем факли (символизиращи Самар в образа на Алабуга или Олкер – Бика с шестте петна) – и търсенето продължавало при светлината на огъня и викове : “Аудан! Аудан!“ Накрая, разбира се, не без помощта на самите девойки някой от младежите (естествено „Аудан“) все пак намирал Гюлджихан. Играта приключвала с обливане на брега на реката и хвърляне на цветния венец заедно с лентичките-желания във водата... Този празник, от когото към революцията от 1917 г. останали само майските разходки, игрите и някои песни и танци (празнуван разделно от XVI век насам) трябвало да подсигури добрия растеж на културите. При все това Чачак байрам имал ярко изразени черти на празник на младите. Венецът с ленти на Гюлджихан станал празничен накит за потомките на западните българки – украинките. На идел-уралските момичета ислямските традиции разрешили оставянето само на нашите ленти върху шапките им – калфаци. Мисля, че този празник не заслужава забравата, наложена от болшевишките забрани. Защо да не бъде възстановен в пълния му вид? Напълно уместно е точно на такова тържество да бъде почетена най-красивата девойка в селището или града и тя да бъде Гюлджихан. Нека тя да не бъде „мис красавица“, самото име това и означава – Гюлджихан - на селото, на града, на Булгар иле...

ПРАЗНИК НА СКУБАНЕТО НА ГЪШИТЕ КРИЛЕ

Каз канатларън съдъру омесе

За този празник Ф. З. Гафарова разказва следното: „С настъпването на декември преди Нардуган отбелязвали още един празник - на помощта при скубането на гъшите криле. Да помагат при работата се събирали девойките. Те оскубвали крилата и перата и отделяли пуха, който после насипвали във възглавниците, големи или малки. Освен работата девойките си разменяли шеги, новини. След приключването стопаните им поднасяли чай със сладки като награда за труда... Рано сутринта на следващия ден преди изгрев слънце бабата отивала до реката (обикновено в селищата градините били съвсем близо до нея) и по пътя от вратите до водата разсипвала остатъците от перата и крилата. На брега тя четяла молитва за здравето на гъските, да имат много здрави гъсета и по тая пътечка да ходят от реката към дома“. В по-стари времена, както пише Кул Гали, такава молитва отправяли към Су-Анась.

ЧАСТ 3. СТАТИИ И БЕЛЕЖКИ

Челбир и България

Немаловажна роля в южната политика на Челбир играла и Дунавска България. Кул Гали пише: „Когато Белебей (Филип) разказал на царя, че на запад има още една България, която наричат Влахия, Кара Бурджан и Кара-Булгар, то Челбир не повярвал на разказа му и пратил в Башу човек да провери вярно ли е това. Недоверчивостта на кана се обяснявала с това, че според гърците те отдавна били завладяли Влашко и били избили тамошните българи. Синът на Чишма - Улаг (Влах) Чишма – от Башу потвърдил верността на Филипovia разказ и върнал пратеника заедно с трима принцове от Дунавска България. Единият от тях – Боян – уговорен от Улаг Чишма, пристигнал в Буляр през 1184 г. и бил приет от самия цар. Челбир така се зарадвал на тая среща и на здравето на кара-бурджанския народ, че приел Улаг Чишма на служба и заповядал на него и отряда му да помогне на братята-принцове във войната им срещу лукавите тирци (гърци). Улаг обезпечил победата на кара-бурджаните и тези от тях, които се сражавали под негово ръководство се нарекли в негова чест „власи“. По Челбирова заповед Влах Чишма останал там, но пратил сина си Кабан с част от хората си на служба на царя. Хабдулла останал доволен от усърдието му и му подарил земя близо до Казан (Учел), а Кабан от уважение към царя приел истинската вяра и взел името му.

Когато алтънбашите (златоглавите, италианци, латини) завладяли Балканите и нападнали дунавските българи, Хабдулла изпратил Кабан с кумани на помощ на съплеменниците. Тогавашният цар на Влашка България обещал да приеме исляма, ако Кабан му помогне срещу враговете. Кабан разбил златоглавите и получил прозвището Алтън, а българският цар приел истинската вяра, но гръцките попове го отровили. Кабан със сина на царя заминал в Башу и принцът останал там, защото искал да бъде близо до бащината земя. Кабан бил пратен после на помощ на селджукските узи и там също се отличил...

Веднъж грузинците обсадили Калат, а нашите изкопали през нощта във временното укрепление дълга яма и започнали да подиграват грузинския военачалник. Той се разярил и със силен отряд нахлул през вратите на укреплението. Нашите нарочно отстъпили и пробягали отстрани на ямата, покрита отгоре с клони и пръст. Грузинският военачалник се устремил след тях и пропаднал в ямата. Веднага стрелците дали няколко точни залпа с арбалети по гъстата тълпа грузинци и неприятелите ужасени побягнали като на място останали около 50 убити конника. Кабан сам измъкнал от ямата предводителя им и четирима от дружината му – глави на знатни семейства. Грузинците били лишени от своя най-добър пълководец – виновника за всички войни със селджуците и боязливите арменци лесно ги склонили да прекратят войната. Те дали за него и дружинниците му всички отнети от узите земи и освен това и богат откуп. Когато грузинците разбрали за идването на българите в Калат, спрели да безпокоят узите с разбойничества...

През 1229 г. изпратеният от Алтънбек на помощ на Саксин-Болгар Кабан внезапно

бил атакуван от безбройна татарска войска и отстъпил в Тамя-Тархан. Там го застигнала новината за възцаряването на Гази-Барадж, с когото били в лоши отношения заради делба на земи и предпочел да замине в Дунавска България с хората си, където още веднъж разбил гърците край селището Кутар и го нарекли Алтън-Кутар. След завръщането на Алтънбек в Мардукан (царският дворец и крепост в Буляр) Кабан поел обратно натам. Алтънбек, с когото били добри приятели, му подарил още един поземлен участък и там Кабан основа аула Алтън-Кутар и почина през 1235 г. Той беше щедър и честен човек, помогна ми много пъти и аз стоях край него, докато се прощаваше с тленния живот...“

КУЛ-ГАЛИ ОТНОСНО ГАЗАН И ПЪТЕШЕСТВИЯТА СИ ПО ВОДА

Един от завърналите се от похода в Мала Азия – Газан – получил имение край Казан. Кул Гали съобщава любопитни подробности за плаването си по Чулманско море. Оказало се, че край северната граница с Норвегия (Ег Садъм) съществува град Булгар-Кала, където живеела българска колония, ръководена от търговеца Валид. Местните ари (саами)-чулманци не позовавали на русите да го доближат, но разрешавали норвежките и българските търговци да акостират в залива на Булгар-Кала за почивка. Следващата голяма спирка в Норвегия се казвала Ар-Тан, защото била в устието на саамската река Тан. След Ар-Тан вече била първата норвежка спирка Ик (Ег).

През 1239 г. новгородците разорили Булгар-Кала, за което норвежците наказали Новгород с война. „Плувах по Чулман към Норвегия след ходенето ми до Учел – спомня си Гали – и бях принуден да се върна от средата на пътя заради слуховете за нападенията на новгородските пирати... След този случай извърших хадж, както бях обещал, ако пътуването приключи успешно... Преди идването на татарите в Буляр отново ходих на поклонение, като преплувах към светите градове по Идел, Шир (Дон), Азакско и Сакланско море, както и през държавата на узите... С мен пътуваха и 12 жители на Банджа-Капа или Агарджа (Керч), бивши караими и християни, които приеха ислям след молитвата ми на пазарния площад на града...“ (Хон китаб, 1242 г.).

КУЛ ГАЛИ ЗА БАЩУ И БАРИС

В записките на старшия син на Масгут – Боян, който започна да пише история на Рус, се говореше...

Когато шейх Худжа Ахмед потеглил към Рус, го съпровождал синът на Баламир и Бозок – Барис. Той имал богатырско телосложение и в периода на заложничеството си в Болгар приел исляма заедно с името на наставника си Алиш-Баба. Заедно с него в исляма влезли и тримата му бояри... В Рус веднага опитали да покръстят и четиримата, а когато те отказали, срещу него изправили сина на Баламир и еврейката, Мишдаулъ (Мстислав)... Барис се укрил в земите на батишите (вятичите) и след нахлуването на Мишдаулъ в поверената му област го победил и го затворил в непристъпната си крепост Казиле. При него дошъл баща му и го помолил да пусне Мишдаулъ и да приеме християнството, като му обещал да му завещае киевския трон. Барис приел християнското суеверие и пуснал Мишдаулъ от жал към баща си, но му казал: „Гледай, аз няма да забравя твоето обещание и ще нарека тази планина, върху която е построена крепостта на моя град Казиле с името Башу“. Затова понякога крепостта Казиле (Козелск) наричали Башу...

За началото на Башу (Киев) Боян е писал така...

Оказва се, веднага след разгрома на гърците край Кан-Дере (Адрианопол) Алип-бей пратил вестносец при баща си да съобщи победата. Баламир, когото баща му наричал Щеке (момче колкото лакът) вдигнал празненство по този случай и починал на празненството. Погребали го на една от височините на Куянтау и я нарекли Щеке. Алип-бей обичал баща си и наредил там да разпънат лагера му. Антите и пленените гърци построили под ръководството на нашите майстори няколко къщи и оттогава животът в това селище, наречено на двамата царе Щек-Алип, не спирал... След това този аул владяла Кър-Къз или Харка, тоест „Девицата-Лебед“, любимата сестра на Атила. Този български цар бил роден в годината на Коня, затова го нарекли Ат-ель. Той самият обичал да казва, че името му произлиза от старото название на Българската земя – Идел. Бащата на Атилле – Урус (Голям, Велик), наричан и Муенчак за любовта му към гривните – също погребали в Щек-Алип. Когато вестта за смъртта на Атилле дошла до Щек-Алип, Кър-Къз починала от скръб... По-късно Щек-Алип станал център на антското тарханство на Идел и като иделски наместник тук бил пратен бегът Аскал. На него нарекли и досегашния Щек-Алип. През 622 г. в Аскал по заповед на царя Курбат построили крепостта Башу и тя отново станала столица на Българската държава... След това Антската област получила названието Урус (Рус), защото тукашните българи обичали да се наричат уруси – велики, а България - Урус Булгар, Велика България; Кара дингез пък назовавали Урус дингез или „Морето на великите българи“ (Черно море). Чак след отделянето на Антската област или Урус от България при бега Угър името „уруси“ се закрепило за антите и областта им...

Вестта за смъртта на баща му стигнала късно до Барис, защото криели това от него. Барис обаче не смятал да се отказва от трона и помолил за помощ царя Ибрахим. Царят му изпратил силен отряд от 1200 марданци начело с младия Хилас Иляс, но той се забавил от въстанието на донските печенези срещу Държавата. Хилас в края на краищата разбил печенегите и те бягали без да спират до Кашан-Улаг (Молдова), но в това време башуейските християни в съюз с Мишдаули успели да убият Барис, когото заподозрели в намерение да утвърди истинската вяра. Той чакал пристигането на марданците сред полето, но след изтичането на уговорения срок решил, че е излъган и се върнал обратно в Башу. Тамошните гърци разбрали, че се връща сам, без българска войска и се осмелили да го убият...

ОТНОСНО ГРАД КАЗАН

Записките на Карашев (края на XVIII - началото на XIX век) на един от листовите на ръкописа „Джагфар тарих“: „При Сафа-Герай, както пише в „Историята на Казан“ от Ахметзян Култаси и както разказваше баща ми, били съединени с обща стена още няколко укрепления в Казан и тази градска част започнали да наричат Кара-Балик – Големият остров. С тази постройка Сафа-Герай искал да затъмни славата на хановете Хабдел-Латиф и Сахиб-Герай, които укрепили и възстановили вътрешната крепост – Ечке Балик. Стената и простичките кули на Кара Балик били подобни на стената и някои кули от Ечке Балик. Все пак някои от кулите на Ечке Балик били много красиви и неповторими. Те имали собствени имена, а тези на Кара-Балик се обозначавали с цифри. Всичко на стената на Кара Балик имало 30 кули. При завземането на града от цар Иван стената и кулите на Кара Балик на много места били разрушени и с останките им русите запълнили рова. Езерото в центъра на крепостта Кара Балик по тая причина русите нарекли Кара-кюл. Те предавали грешно значението на думата „кара“ като черно, макар и в това езеро водата да била най-чиста и вкусна в цял Казан“.

Туба джамия – по думите на баща ми Габдул-Хамид Нурутдинов този мечет бил

построен много отдавна от астраханците от хазарския род Туба и се намирал на мястото на жилищна сграда, стояща редом със шивачния цех на ъгъла на улиците Кремльовска и Правобулачная. Следват откъси от „Джагфар Тарих“:

„Дворецът на казанските губернатори – хановете представлявал три къщи, стоящи стена до стена заедно... Пролетта на 1552 г. Кул-Ашраф заповядал на хановете да заемат по-скромните постройки между Чирмишката и Мир-Галиевата кули, а Царския Двор отворил към Сеидовия Двор и започнал да преустройва стария царски дворец в мечет. Не успели да завършат строителството“.

„Като получил известието, че русите са заели устието на река Сура, хан Сахиб-Герай ужасен започнал да укрепва Югари Керман – не толкова да се пази от русите, колкото от казанците, разярани от ханското поражение“.

„...многовърхата каменна джамия била вдигната на мястото на старата дървена джамия „Мохамед-Кан“ по заповед на сеид Ядкар Артан Кул-Ашраф и хората я наричали Старата Царска джамия или мечетът „Кул-Ашраф“.

БЪЛГАРИЯ И МОНГОЛИТЕ

Прието е да мислим, че монголите са се появили в Европа чак в периода на войните на монголския велик кан (император) Чингиз-хан и че монголското племе калмики е дошло в Урал през XVII век. Данните на летописа „Джагфар тарих“ ни позволяват да опровергаем това мнение. Самият бахши Иман достатъчно подробно ни е разказал за историята на калмиките въз основа на древни български летописи и оцелели документи от архива на българските царе. Съгласно тези материали връзки между българите и монголите е имало много отдавна. Преди 12 000 години част от българите напуснала Идел (най-старото име на Волго-Урал, по-късно станало на тюркското име Волга) и се преселила в Централна Азия (Хин), където получила имената хони (хуни) и сян-би. Отначало монголските племена - китаите – се подчинявали на хуните, но после монголите в съюз с китайците отхвърлили хунската власт. Сян-би“ нарекли тая хунска част, която взела повторно властта в Централна Азия и се сближила с монголите. След известно време паднала и властта на Сян-би. Половината от тях се смесила с китайците, а другата половина – не по-малко от 100 000-ди човека – се вляла в състава на монголите и се претопила в тях. Според българските предания родът на Чингиз -хан бил сред потомците на омонголените хуни – сян-би. Това се потвърждава от европейските черти на Чингиз-хан и роднините му, характерни за значителната част от българите...

Държавата в прародината на българите – Волго-Уралието отначало се наричала Идел, а от VII век – Булгар (Булгар Йортъ, България). Първите значителни монголски групи се появили в България в края на XI век. Това били западните монголи (кара-китай), които по-рано били подчинени на източнокипчакското племенно обединение на оймеките и заедно с оймеките участвали в походи срещу България. През 1095 г. българите разгромили оймекските войски, а пленените кара-китай (включително князете им Карсун и Балчуг) разселили по реките Сура и Алатир. По-късно там прехвърлили и други части на китаите, пленени в бой с оймеките и кара-китайския племенен съюз в Казахстан около 1130-1140 г. Други групи от пленени кара-китай българските царе разселвали по реките Урал и Бузулук. Навсякъде китаите имали задължението да носят военна служба по охраната на границите, посолствата, керваните. Българите наричали служещите им китаи турбии (верни хора) или туркитай (верни китаи).

Някои селища на турбиите се разраснали до градове. Така един български град се наричал Турчи или Торци – по името на княза на турбиите Дорже. Сред заселените по

Бузлук турбии се изявил родът Бърлас, който приел исляма с още някои китайски групи. Бърласите носели охрана на българската крепост с явното монголско име Кукен-Буджа на стратегическия път от река Урал към Болгар. Нашествието към България на джучидските кипчаци (киргизи) в 1278 г. и последвалите нападения на Джучидите накарали част от Бърласите да се преместят в Кашан (Средна Азия между Аралско море, Балхаш и Пакистан). Преселниците водел дядото на емира Тамерлан. Тамерлан никога не забравил България, тя вече била родината на предците му. Когато през 1390 г. врагът му – джучидският хан Тохтамиш се скрил в столицата на Българската държава град Булгар ал-Джадид (днес Казан), страшният емир върнал войниците си от българската земя. Всички турбии в България усвоили тюркски език и много от традициите на българите, но запазили и своя език заедно с някои от обичаите си.

Българите нарекли „татари“ монголските племена, които се подчинили на Чингиз-хан. Това име после се прехвърлило в Русия и Европа. Когато Чингиз-хан решил да завладее България на територията ѝ от Карско (Финско) море до Каспийско и от Дон до Енисей, част от монголските принцове тайно възпрепятствали плана му. Така големият му син Джучи сключил с царя Хабдулла Челбир таен съюз и го предупредил за подготвяното нападение на монголската армия на Субетай и Шеба (Джебе).

През 1223 г. край река Калка Субетай и Шеба разбили руските князе, които отказали да тръгнат с тях на поход срещу България. Впоследствие Субетай и Джебе нападнали Българската земя, но предупреждението от Джучи Челбир ги разгромил в Кермекската (Овнешката) битка. Според преданията Джучи бил убит по заповед на самия Чингиз-хан, който разбрал за връзките му с България. След това монголските набези зачестили. По същото време руските феодали също започнали да нападат българските земи. През 1229 г. българските китаи от река Урал, водени от князете Меркул и Курбат, били преместени от Урал край река Мухша (Мокша) за усиление на българската охрана по западната граница. С тези турбийски родове бил в тясна връзка българският цар Гази-Барадж, който прекрасно владеел монголски език. В 1232 г. Гази-Барадж, свален по-рано от трона от свой съперник, заминал за Монголия, където сключил съюз с великия хан Угедей. Монголите нарекли Гази-Барадж „Бурундай“.

В периода 1236-1237 г. монголските войски по заповед на Угедей помогнали на Гази-Барадж да си върне българския трон, а в замяна българската армия на Гази-Барадж им помогнала да завоюват Рус и участвувала в похода на монголите към Западна Европа през периода 1237-1241 г. (в българската армия участвал и турбийският княз Даиш с отряда си). Гази-Барадж отстъпил на Монголия и южните български земи (междуречието на Дон и Волга, Долната част от Поволжието, част от земите по река Урал, Казахстан), които били включени в северозападната област на Монголия – улусът на Джучидите или Дешт-и-Кипчак. Монголия въвела буферна зона на българо-джучидската граница (по линията река Урал – Саратов на Волга) и в нея имало особен корпус за защита на Българската държава от разбойническите набези на джучидските киргизи-кипчаки. Този корпус бил оглавен от сина на Джебе - багатурът Нимруй. Ударът на конния отряд на Джебе и Нимруй решил изхода на битката при река Калка. Тази река българите наричали Калга-Алмъш (оттук Калка), туркмените – Калмиус, а монголите – Калмак. В Кермекското сражение Джебе прикривал Волжката преправа край Симбир и бил тежко ранен, а Нимруй попаднал в плен. Валията на българския град Алабуга, който пленил Нимруй, не го убил и така Нимруй взел и името Алабуга. Горд с участието си в Калкинската битка, Нимруй нарекъл един от синовете си Калмак, а другия – Бурулдай.

В „Джагфар тарих“ е споменат и братът на Нимруй, който през 1246 г. по молба на сина на Гази-Барадж – Хисам – усмирал въстанието в българския град Нур-Сувар (Бурунда на монголски) и така получил прозвището Бурундай. Гази-Барадж, който носел същия прякор, вече не бил между живите по това време. Родът Джебе в България наричали

Джаблъ, а монголите от корпуса на Нимруй – български татари, защото те живеели на българска земя и били смятани за съюзници, свои. Когато Нимруй умрял, българският управник Исмаил наредил да погребат багатура за особени заслуги пред България в българския град Симбир, по-късно – Симбирск. За да се чувстват по-спокойно на Урал и Волга българските татари, управниците на България премахнали крепостите до буферната зона и преселили турбийския род Меркула обратно по река Урал. В края на XVI век след падането на българската власт по река Урал родът Меркула се покръстили и станали ядрото на уралските казаци.

През 1260 г. джучидските ханове на Дешт-и-Кипчак се отделили от Монголия, а Българската държава предпочела да остане неин съюзник и обстановката по българо-джучидската граница станала тревожна. В 1278 г. Бурилдай – тогава началник на монголския корпус – бил подкупен от джучидския хан Менгу-Тимур (този хан, както и живелия по-късно Идегей българите наричали „Аксак-Тимер“ - бандит, злодей) и започнал тайно да действа срещу България. Отначало той арестувал брат си Калмак, верен на съюза с българите, а после отворил южната граница на България, което позволило на Менгу-Тимур да навлезе до центъра на Българската държава и да принуди българските царе (емири) да плащат данък на Джучидите. Повечето от татарите не били доволни от измяната на Бурилдай, но не се решили открито да му противодействат, защото зад гърба му стояли мощните джучидски орди.

Бурилдай имал обаче и могъщ завистник – джучидския княз Ногай. Той не желал усилването на съперника си в Дешт-и-Кипчак, също така се стремил да получи буферната зона и решил да го погуби. Когато пламнала войната с иранските Хулагу, в една от битките Ногай заедно с кипчакския си отряд внезапно отстъпил и така подложил под удара на конницата на Хулагу корпуса на Бурилдай. Бурилдай заедно с чичо си Бурундай и част от хората си бил смазан от конницата на иранските монголи и загинал безславно. Оцелелите волго-уралски монголи избрали за свой вожд Калмак и си давали сметка, че Ногай няма да ги остави на мира. Те заминали за Зънгър Йорт (Джунгария, Синята орда). Оттогава монголите от Нимруйския корпус започнали да се наричат калмики по името на вожда си Калмак. Дори и в Джунгария те не прекъснали българските връзки. Българските търговци разказвали как при срещите си с тях калмиките се наричали български татари и мечтаели да се върнат на бреговете на Волга и река Урал. През XVII век по време на войната в Джунгария между монголските племена калмиките се преместили в България при реките Волга и Урал. Вождовете им, веднага щом се върнали, се отправили към развалините на древната българска столица Болгар за поклонение пред „добрите духове на Българската земя и да поискат разрешение от тях да живеят спокойно в нея“.

„Калмаките се върнаха в България като в свой дом“ - отбелязва бахши Иман. В тази фраза личи удовлетворението на съставителя на свода – калмиките веднага се включили след завръщането си в борбата на българите срещу московските колонизатори. Оттогава в тълпите хора, посещаващи светите места край Болгар, винаги може да се срещнат и калмики. Неслучайно великият български поет Гали Чокри (1826-1889 г.) пише в едно от стихотворенията си така:

Бе царска крепостта Болгар, прииждаха и млад, и стар.
Живяха тук башкир, татар, отгоре виждаше се равно поле.

Кул Гали пише, че древните българи използвали няколко вида летоброене... Най-стар по негово мнение бил туранският календар, който възникнал сред българското общество. Българският цар Буртас през VII век пр. н. е. приел този календар като официален за Идел, но внесъл в него някои изменения. Главни дати на този календар били годината на образуване на държавата на богинята Туран, основаването на държавата Идел от Дам-Иджик и завоюването от българите при цар Буртас на Самар (Близкият Изток), което влязло в българската история като „Буртаската война“. По този български турански календар разчетите се водели или от годината на образуване на царство Туран, или от датата на Буртаската война (толкова и толкова години преди или след Буртаската война). Ние знаем точно кога буртаските българи са завоювали Близкия Изток (Буртаската война се състояла в 653 г. пр. н. е.) и с данните по Кул Гали определяме създаването на царство Туран след първия (Уралски потоп) около 33 000 г. пр. н.е.; че основателят на Идел Дам-Ищяк управлявал държавата си 300 години (14953-14653 г. пр. н. е.); че Вторият (Самар-Шумерски потоп се случил 3653 г. пр. н. е.; че цар Буртас управлявал 50 години (30 год. преди и 20 години след войната; че периодът на силните управления на царете от Сарматската династия, наричани епохата на таз-башите (бръснати глави, цар Буртас преди войната заповядал всички да острижат косите си в знак на покорство към династия Сармат/Чирмиш) е продължил 500 години (653-153 г. пр. н. е.) и т. н.

Кул Гали отбелязва, че древните български историци подробно описвали управлението на цар Буртас, който произлизал от българския род бурджан (берендей). Писателят разказва как преди неговото царуване българката можела сама да си избира съпруг и как царят забранил тая традиция. Той се опитал да забрани и празника „къзлар ечкене“, но много жени в знак на протест напуснали семействата си и се затворили в крепост на висок връх. Започнала война на мъжете с жените, в която Буртас взел превес. Когато обаче любимата царска жена също отишла в крепостта, страшният властелин се предал и отменил забраната на празника. По думите на един историк Буртас утвърдил в целия свят модата на обработената по български кожа (първата партида „буртаски“кожи били пратени на асирийския му тъст като откуп за невястата). Буртас наложил и практиката да се поставят надгробни камъни – символи на планините: огнища (в чест на героите, участвали в Буртаската война) и балбали (скулптурни изображения на духовете). Кул Гали излага мнението си, че именно Буртас въвел в Идел първата тюркска писменост – самра, заимствана от малоазиатските българи – ермихиони и българското туранско летоброене. Ето и пример как българският летописец описва според туранския календар събитията от 3563 г. пр. н. е.: „Три хилядолетия преди Буртаската война иделският цар Челбек изпратил в Самар „урус чиру“ (голяма войска), за да помогне на тамошните българи да удържат властта след Самарското наводнение (Шумерския потоп). Край планините Кап-Каш (Кавказ) при нашия пълководец Куберчек дошъл самият свален български цар на Самар – Хон-Улан и разказал, че неговото царство прекратило съществуването си и че той иска да построи ново такова в Хин, край Шестте Планини (Алтай). Те тръгнали заедно на изток и в земите на сербийците (xiang-bei, сири - предци на всички тюрки) основали голяма държава. Хон-Улан застанал начело на страната и й дал името си – Хон... Живеещите в съседство китаи се опитали да попречат, но били разбити от Куберчек и мнозинството им се покорило на Хон-Улан... По-късно измислили историята за основаване на хунската държава от Иджик, сина на Боян, макар и всички да знаят, че Джам-Иджик е основал държавата Идел. Очевидно за историята на тая държава хуните са научили от иделските българи, заселени там... Името Куберчек (лодкар, возещ стоки) после дали и на кана на Българската държава Курбат за навика му да взима голям данък в полза на държавата за преминаване през реките...“.

По българския турански календар, който бил ползван до времето на царя Буртас, един

век се равнявал на 60 години и се делил на четири цикъла по 12 години всеки, а годините имали животински имена. Годините се делели и наричали в туранския календар по следния начин (цифрите означават номера на годината): 1) съчкан - тичкан (мишка); 2) уд – шегор – съер (крава); 3) буре (вълк); 4) давшан (таушан) – тавишкан – заек; 5) келте (гущер); 6) джилан (змия); 7) мурен – джелки (кон); 8) кой (овца); 9) керпе (таралеж); 10) таик-тавук) кокошка; 11) оймек – ет (куче); 12) кълван (месото на това животно се забранено за мюсюлманите; килган, глиган е звуковото съответствие, бел. прев.).

Цар Буртас заповядал годината тичкан да се нарича година сембер (в чест на алпа Карга), годината уд – година на огуз (угез) – бик (в чест на алпа Самар), годината буре – година на барис-барс (в чест на завоюването от иделците на Близкия Изток, чийто символ за българите бил барсът), годината келте да се нарича година на рибата (балък) (в чест на алп Бойгала), годината мурен станала година унд (в чест на Небесния кон – унд, чието название произлиза от българската дума анд – планина; българите казвали, че планината е конят на Небето, а от старата българска дума унд на свой ред произлиза хуно-българската ундур – конник, конница и руската „кон“), годината кой нарекли година теке – на овена; годината тахък станала година етеч – петел (в чест на алп Мар, годината килван – година тайгас (в чест на алпа Тайгас).

Иделските царе от Хунската династия също променили малко туранско-иделския календар. Годината „сембер“ при тях нарекли пак година „тичкан“; годината угез (бик) при тях станала година угер (със значения бик и щастливец), годината на балъка – годината на лъва-дракон, годината унд отново нарекли година джилки, годината керпе станала година бичин (маймуна), а годината теке пак се казвала година „кой“.

Цар Кубрат наредил годината тичкан пак да се нарича година сембер, годината угер – година шегор – съер, годината барис – година буре, годината джилки – година мурен, годината кой – година теке. Както Кул-Гали пише, народът запазил календара в следния вид: 1) тичкан; 2) угез - съер; 3) барис 4) тавушкан; 5) балък; 6) джилан; 7) джилки; 8) кой; 9) керпе; 10) тавук; 11) ет; 12) тайгас. Ако трябва да пресметнем към коя година на българския 12-годишен цикъл се отнася текущата година по грегорианския календар, то следва от нея да извадим 3, а разликата да разделим на 12. Остатъкът от деленето ще бъде поредният номер на българския цикъл, а деленето без остатък е дванайсетата година от цикъла. Ето запазени извадки от „Джагфар тарих“ и работите на Ахмед ибн Фадлан, Махмуд Кашгари, Г. М. Хисамутдинов, В. М. Беркутов, Ф. Т. Валеев и Г. М. Давлетшин:

- 1). Годините на мишката и змията трябва да бъдат богати на мед.
- 2). „Годината на барса е богатство, годината на кравата е ситост“; в годината на кравата са възможни войни, защото кравите се бодат една друга.
- 3). „В годината на барса сей, макар и просо“; „В годината на барса расте всичко, ако друго не порасне, просото ще порасне“.
- 4). Гладна и нещастна година.
- 5). Дъжделива година.
- 6). Медоносна година (ще започне добре, обещавайки богата реколта, а ще завърши със суша, слаба реколта, раздори.
- 7). Не много добра година; „Годината на коня те очаква“ (в смисъл предстоящи изпитания).
- 8). Годината на овцата е тежка, годината на заека е гладна.
- 9). „Скътай нещо за черни дни“ (в смисъл, че е възможно всичко да се случи през нея или на следващата година).
- 10). „Настъпи ли годината на кокошката, ще има много храна, но ще се увеличат междуособиците“.
- 11). „В годината на кучето се умножава добитъкът, в годината на барса всичко е

по много“ (Година на изобилие, благополучие, благословена година).
12). „През тази година ще има студ, сняг и бунтове“.

Месеците у българите (по туранския календар) отначало имали числени названия, по-късно повечето от тях били наречени така: 1) науруз – първи месец от туранската година, март; 2) буш ае – празен, месец на изчерпване на запасите – април; 3) сабан ае – пастирски месец, май; 4) печен ае – месец на сенокоса, юни; 5) билек или чилле ае – пети или горещ месец, юли; 6) джимеш ае – плодов месец, август; 7) казан ае – месец на казана, септември; 8) ас келеу или келеу ае – месец на молитвите, октомври; 9) учаг ае – месец на огнището, както и на паметта на родоначалника, на която се молели преди тръгване на поход; 10) нардуган ае – десети месец от туранската година, декември; 11) улуг ае или улуг кърлач ае – месец на големите студове, януари; 12) кичи кърлач ае – месец на малкия студ, февруари.

Българските названия на дните от седмицата по туранския календар били такива: 1) арна (атна) баши или туган куну – начален ден, понеделник; 2) ьтлар куну – ден на небесния конник (вторник); 3) кан куну – ден на рода, сряда; 4) кичи арна (атна) или орта куну – малката неделя или среден ден, четвъртък; 5) арна (атна) куну – петък; 6) ара (аря) куну – ден на разликата, събота; 7) ег или урус атна куну – голяма неделя.

След приемането на исляма българите започнали да използват и мюсюлманските календари: лунна хиджра, слънчева хиджра, сирийския календар. Най-известен бил шамсия (слънчевия хиджра). За начало на мюсюлманското летоброене е приет петъкът на 16-ти юли 622 г. - денят на преселването на пророка Мохамед от Мека в Медина. Това означава на арабски думата хиджра – преселване. За да изчислим годината в григорианския календар по хиджра, трябва да извадим от григорианския календар числото 622, получения остатък да разделим на 32 и полученото частно да прибавим към остатъка. Дробите отхвърляме, ако са по-малки от една втора, или прибавяме единица, ако са по-големи от една втора. Нека пресметнем на коя година от хиджра съответства 1990 г. от григорианския календар.

$1990 - 622 = 1368$ (остатък). $1368 : 32 = 42,7$ (частно). 43 (увеличено) $+ 1368 = 1411$ г. по хиджра.

За да пренесем годината по хиджра в григорианския календар, трябва да разделим мюсюлманската година на 33. Полученото частно да извадим от числото на годината, а към получения остатък да прибавим 622.

Ако годината е 1411 по хиджра, то $1411 : 33 = 42,7$ (43). $1411 - 43 = 1368$. $1368 + 622 = 1990$ -та григорианска година.

Месеци по лунната хиджра

Брой дни в месеца

1) Мухарам – забранен, свещен	1 – 30
2) Сафар – жълт	1 – 29
3) Раби ал-авал - първи пролетен	1 – 30
4) Раби ас-сани – втори пролетен	1 – 29
5) Джумада ал-уля – първи мразовит	1 – 30
6) Джумада ал-ахира – втори мразовит	1 – 29
7) Раджжаб – въздържане от войни	1 – 30
8) Шаабан – разклоняване	1 – 29
9) Рамадан – горещ	1 – 30

10) Шавал – снемане от мястото	1 – 29
11) Зу-л-каада - прекарване у дома	1 – 30
12) Зу-л-хиджа – поклонничество	1 – 29 (30)

Като резултат от възприемането на градските жители на арабския и персийския календари при българите се появили и арабо-персийски имена на дните на седмицата заедно с туранските. Това са арабо-персийските им имена:

- 1) душембе куну – вторият ден след събота, понеделник
- 2) сишембе куну – третият ден след събота, вторник
- 3) черешембе куну – сряда
- 4) пенджешембе куну – четвъртък
- 5) джомга куну – ден на събранието, петък
- 6) шембе куну – събота
- 7) якшембе куну – неделя

Месеци в европейския календар	Месеци в слънчевата хиджра	Брой на дните
Март	1. Хемел (овен, агънце)	1 – 31
Април	2. Север (телец, бик)	1 – 30
Май	3. Жеузе (близнаци, игезек)	1 – 31
Юни	4. Серетен (рак, кисла)	1 – 30
Юли	5. Асад (лъв, арслан)	1 – 31
Август	6. Сонбел (дева, къз)	1 – 31
Септември	7. Мизан (везни, безмен)	1 – 30
Октомври	8. Хакраб (скорпион)	1 – 31
Ноември	9. Кавес (стрелец, укчи, джея)	1 – 30
Декември	10. Жеди (козирог, коза)	1 – 31
Януари	11. Делу (водолей, чилек)	1 – 31
Февруари	12. Хут (риба, балък)	1 – 28 (29)

В работата на Хисамутдинов са цитирани и народни пословици, свързани със слънчевата хиджра.

- Ще ти пресуша запасите, казал хемел (март).
 Не дойде ли север (април) – няма да дойде пролетта.
 Априлски дъжд значи двойно богатство.
 Докато не дойде май няма лято, докато не дойде ноември няма зима.
 Роди ли се август и водата захладнява.
 Падне ли сняг в началото на октомври – ще се задържи 40 дни.
 Дойде февруари, дойде и торът (напролет се отваря торището).
 Дойде февруари и на жените им стана топло (започват тъкаческите работи).

Значенията на термините, срещани в „Джагфар тарих“ са определени на основата на негови сведения и работите на В. М. Беркутов, Г. М. Давлетшин и др.

Агъ – съкровище (оттук Агъкюл – Езерото на съкровищата, древното име на езерото Кабан в Казан).

Агър – гира.

Агърджи – измерващ, обменящ.

Адак – стъпка, мярка за дължина, равна на една крачка.

Адъм – мярка за дължина, една стъпка.

Акча – пари, богатство.

Алачик – единица за дължина, равна на 5 чакрима.

Алтън – злато, златна монета, динар.

Алтън-кумеш – злато/сребро, богатство.

Арпа – ечемик; дребна тегловна единица, еквивалент на даник и хабба.

Аршин – мярка за дължина, 78 – 81 см.

Бакър – мед, медна монета.

Бат – тегло, тежест.

Батман – мярка за тегло.

Белек – дължина една ръка.

Билге – знак; древнобългарска парична единица – кожа от белка.

Данга (танка) – българска тегловно-парична единица (от даник).

Даник – от староперсийски – зърно; мярка за тежина.

Джоген – пломба, връзка от няколко куни.

Динар – парично-тегловна единица.

Дирхем – сребърна монета и тегловна единица.

Кадак – тегловна мярка, равна на един фунт, има гири, тежащи един кадак.

Кантар (арабското гинтар) – мярка за тегло (40-50 кг).

Кичи таш – дължина три чакрима.

Каръш – педя, четвърт аршин.

Кират – парично-тегловна единица.

Коч (кас) – пътуване; разстояние 18 чакрима; спирка.

Кулаш – около 180 см.

Кумеш – сребро, сребърна монета.

Кун (куни) – парична единица във вид на ценна кожа.

Мал – добитък, имот, пари.

Ман – мярка за тегло, 3 до 6 кг.

Манат – монета; пари.

Мензел – голяма укрепена станция или разстояние между тях, 72 чакрима.

Мискал – тегловна единица, 100 мискала са един кадак/фунт.

Оч – край, мярка за дължина на плат, равна на девет аршина.

Пул – медна монета, медни пари.

Ритъл – тегловна единица.

Сатър – парично-тегловна единица.

Сум – слитък злато, сребро, бронз и бройна единица.

Таш – мярка за дължина, фарсанг или 6 чакрима.

Терсек – лакът (строителен лакът = 0,40 м).

Тиен – копейка, дребна монета.

Туар – добитък, имущество.

Туман – голяма парична единица.

Тутарем – четвърт.

Улуг таш – мярка за дължина, девет чакрима.

Хабба – ечемичено зрънце, медна монета, пул.

Чакрим (тавуш) – мярка за дължина, малко над верста.

Чирек – четвърт аршин.

Чун – известие, поща.

Чункас – пощенска станция, разстояние между пощенските станции, равно на 36 чакрима.

Ярмак – пари, монета, дирхам.

РЕЧНИК НА БЪЛГАРСКИТЕ ДУМИ, ЧИЕТО ЗНАЧЕНИЕ Е ОБЯСНЕНО ОТ КУЛ ГАЛИ, МОХАМЕД-АМИН, МОХАМЕДЯР, А. КУЛТАСИ

Агарджа – Керч. Кул Гали пише: злите езици твърдяли, че названието на нашия град в Крим произлиза от думата „агърджа“ - сарафска дейност, защото значителна част от караимите се занимавала с това. Предци на караимите са част от шумерските българи, която Аксак-Шаръ (Дарий) отдал под властта на роднините на персите, които загинали при похода му към Идел. За да се спасят, нещастниците приели караимството, приличащо на еврейското суеверие и успели да избягнат гибелта, защото Аксак-Шаръ обичал евреите и ги освобождавал от робство. Освен това от омраза към българите той заселил изконната земя на сабаните – Арман – с аряки, които дотогава обитавали планините край река Аряк (Урух).

Агач – дърво; лодка, издълбана от цял дървен ствол.

Айбулат – луна-меч, народното название на знака „балтавар“.

Акказ – древно българско име на най-високата алтайска планина – Белуха.

Аксак-Тимер – един от прякорите на Тама-Тархан, също и в значение на зъл враг, бандит, убиец, разбойник.

Аладжи (Алаша) – душегубец. Български прякор на Иван Грозни.

Алани – част от българите, избягала заедно с оцелелите представители на свалената българска династия Алан (или Ас) в предкавказко-донските степи и получили имената алани и аси. Предкавказките иранци признали властта на династия Алан, затова и върху тях се разпростряло това име във формата осетин.

Анда – планини; висок планински район (запазено в името Андалусия от Анда Улус – Високопланинска област).

Аран – лека постройка с покрив от слама и камъш; село (думата е запазена в името Суз-Аран – Съзран).

Аряк – река Урух (приток на Трек-су), по чието име българите нарекли арменците.

Ас (Яс) – едно от средновековните названия на българите. Монголите го възприели и наричали аси/яси българите в Дешт-и-Кипчак (Мохамедяр).

Атар – зимовище, хижа.

Аул – кръг; кръгла спирка; селище с кръгла форма; село.

Аулау – обкръжвам, побеждавам.

Бай (бой) агач – голямо дърво; кораб.

Байгул (Байкул) – едно от имената на река Оба.

Байдар – произнасяне на името Теодор.

Байдар Чуар – Теодор Пъстри, руски войвода. Участник в похода срещу Казан в 1431 г. По сведения на шейх Мохамед Амин руските войски не стигнали до Казан, защото се заблудили във вековните марийски (кукджак) гори и една част загинала, а другата попаднала в плен. Байдар Чуар през нощта избягал като страхливец и успял да се върне в Рус. Пленените негови войници били заселени от българите на река Меша и основали селището Чуар (днес Пестреци). Жителите на селището се отличавали с героизъм при

войната с руските завоеватели и се сражавали по-упорито от другите срещу Иван IV Грозни през периода 1552-1557 г.

Бесермен – (бисермян, бусурман) – сребърен; така наричали река Кама и част от Волга надолу от устието на Кама. От тая дума произлизат фино-угърските и англо-скандинавските названия на българите: Бегер, Биярмланд, Биярмия. Северната част на България след XV век пази това име като Перм.

Биджа – мястото в лагера, определено за вожда.

Билеу (бияу) – всяка носеща изгода грамота; патент за търговия, занаятчийство, освобождаване от данъци; особени права. Запазена като име на град Белев.

Бир - езеро (най-често езерце на крайречна поляна). Райски водоем, извор на живота.

Бирне – името на шведския град Бирка.

Биста – от биджа – предградие (за град се смятал лагерът на царя или наместника му, а край него се разполагали лагерите на вождовете).

Бичик (битиг) – книга, знание, просвета.

Бояр (буляр, боян) – бял шаман. По-късно става знатен човек, аристократ, наместник.

Бунгар или Ечке Булгар – Фанагория.

Бурма – многогълник, многогълно съоръжение, гънки на дреха и др.

Верни татари – Ахметзян Култаси пише, че към 50 000 руски служебни татари от ногаите и киргизите, които Москва преселила в България след завоюването на Казан се присъединили 150 000-ди от нашите (от около 400 000-ди оцелели). „Тези нещастници – отбелязва Кул Гали – предпочели в угода на неверниците да се нарекат „верни“, за да подобрят положението си и да получат добра служба“. Освен тях още 100 000 българи били насила покръстени.

Гарач – българското име на народа меря, част от който избягала от земите си (по-късно включени в руските земи) в България. Името „гарач“ произлиза от старото българско име на фино-угрите „гар“ или „кар“.

Губадия – многослойно българско печиво; символизира многоетажните български доислямски храмове и мавзолеи (пирамиди) и се явява поменна и жертвена храна (също и сред братството „Ел-Хум“).

Джам – красив, приятен.

Доуд (тоут) – четиригълник; знак на кръста (през XIII – XIV век българите наричали този знак и „татар билгесе“.

Дулу (дуло) – полусфера; хълм с кръгъл връх; полусферична шапка – отначало у шаманите, а после царска; название на царския род на българите, което произлиза от името на голямата юрта „дулу“ (дуло). Също голяма шатра с полусферичен покрив, който помещава царя и дружината му (до хиляда и повече души). Дулу била разпъвана преди поход за провеждане на военен съвет в нея и молитви за победа. След като Дуло станало царска фамилия, голямата шатра нарекли турма (откъдето тюрма, затвор). Заради многогълната ѝ стена тази шатра имала и името „бурма“. Понеже се разпъвала много трудно и изглеждала красиво, с думата „бурма“ наричали понякога и много опитните строители.

Златен трон – украсено със злато и сребро сгъваемо кресло, което цар Улуг-Мохамед Отяк подарил на киевския княз за неговата антисуздайска политика. В Русия го нарекли „златен трон“.

Ибер (абар, ибир) – название за богати на метали планини – Урал, Кавказ, Алтай, Пиренеите и др.

Им – заклинание, езическа молитва, суеверие. (Според преводача тази дума е в пряка връзка с Йим/джимъ – YI, българският знак).

Исети – плаващ остров (обграден с дълбока вода).

Казази – Ахметзян Култаси пише, че първият в света казашки отряд, предназначен да пази царския дворец, бил сформиран по заповед на кан Гази-Барадж от задказански мери-езичници в 1229 г. След свалянето на Гази-Барадж казаците били подложени на преследване от Алтънбек и бягали от Задказанието в Нукрат (Вятка), където основали град Гаря (Карино) и ред други селища. После казаците-кари участвали в западните походи на Гази-Барадж в периода 1238-1241 г. След нашествието на Менгу-Тимур в 1278 г. част от нукратските меря приела православието и станала водеща в Нукрат. Мерите, които приели исляма, се нарекли бесермени, тоест българи. Всички мери – езичници, християни и мюсюлмани – се отличавали с фанатична преданост към България. Според българо-кипчакския договор, сключен при Менгу-Тимур през 1280 г. няколкостотин от нукратските и отвъдказанските мери-християни заели част от земите на корпуса на Нимруй и служели като български граничари. Менгу-Тимур се съгласил с това, защото бил християнин и имал доверие само на покръстените. През XIV век повечето от казаците приели исляма. (По Култаси).

Калънсуба (калансув) – вид шапка.

Калън теке – жертвено агне.

Канак – съгласно данните на Кул Гали тази дума била използвана за обозначаване на каймак, масло и сметана. Старият израз „канак бал“, заменен по-късно с „бал май“ включвал думата канак в смисъла масло. Терминът „канак-бал“ значел жертвена храна и се давал на децата като опазващо ги име. Това име често било съкращавано до формата Анбал.

Кара-Бершуд – Причерноморските области.

Караим – караимство, „черно суеверие“ - вид неортодоксален юдаизъм, възприет при персийския цар Дарий от близоизточните българи и занесен после от тях в Хазарската орда или българите, изповядващи караимство. Кул Гали пише, че от всички хазарски хакани само Айбат бил караим и че сведенията за юдаизъм сред династията на хазарите са лъжа. След Айбат само един представител на хазарската династия – принц Юсуф приел караимството, но след бягството си от Хазария в Бащу (Киев). Кул Гали пише още, че караимите получили големи права в Хазарската орда благодарение на дружбата на Айбат с караимския вожд Урус. Айбат направил Урус тархан. Караимите от рода Урус след присъединяването на Хазария към България се разделили на три разклонения: Урус, Урум и Кара-Урум. Кара-урумите живеели в Банджа, Саксин-Булгар и Агарджа и активно участвали в българската търговия по Юргановия път. Урусите търгували с Централна Азия, където живеели хазарските им роднини (Хорезм, Хорасан и други страни), а урумите – с южните страни.

Карбатау - „Планина-Господар на Снеговете“, българско име на Карпатите. Един от върховете ѝ бил наречен Учулъ, понякога така наричали и целите Карпати.

Каргаль – български град. През 1278 г. бил завладян от кипчаците, но в 1312 г. хан Узбек го върнал на България. В края на XIII и началото на XIV век наричан и Кичи-Болгар. Край него станували и в него са живяли предците на емир Тамерлан (Емир-Тимур, Шах-Тимур). От XV-ти до XVI век българските управници позволявали на съюзните им ногаи да обикалят в редица райони на Задкамието и река Урал, включваща и района Каргаль, защото дъщерята на вожда Юсуф - Сююмбика била родена в този град (Ахметзян Култасъ).

Кашан – територията между Арал и Балхаш до върховете на река Инд, също и Тянь-Шан. Кул Гали пише, че това име е възникнало от древния израз Кук-Шан – Небесни планини, но не по-късно от осми век възникнала версията за произлизането на името от израза Къз Шан – Лебедови планини. Оттогава българите наричали Кашан също и Казак – Лебедов/Гъши край. Мохамедяр забелязал, че с името Кашан/Казак българите обозначавали и езическо-християнския Джагатайски улус, но в началото на XIV век този

улус почти винаги бил упоменаван като Казак. Узбеките възприели традицията и така проникналите при тях през XIV-XV век част джагатайски кипчаци били наречени казаци (хора от Казак). Казаците били в състава на Узбекската орда около 100 години, като за това време влезли в исляма и получили българо-узбекското прозвище казаклар (на руски – казахи). Останалите джагатайски кипчаци запазили названието „киргизи“.

Керман – градска крепост.

Коралта – арсенал.

Коралтай – курултай, военен съвет, събор, преглед.

Кряш – българско название на гърците (от името на остров Крит – Креш).

Куниг – книга, писана върху кожа.

Кунчаг – девойка, отдадена в робство като данък, робиня-прислужница. Синовете ѝ от владелеца често наричали Кунчаг или Кунбала. Второто име често бивало съкращавано и приемало формата Кунбал или дори Анбал.

Курайчи – музикант.

Кър – степ; волен, див.

Киргиз – българското име на всички кипчаци-тюрки.

Къшлак – зимовище; място за презимуване; село на скотовъди. (Сравни къшла в български език, бел. прев.).

Кълмър – балада.

Леу – дракон; печат. Кул-Гали пише, че на хуно-българския печат имало изобразен дракон – леу и оттам всички наши печати били наречени „леу“.

Мар (вар) – заливна поляна, речен разлив (откъдето идва името на кукджакските финоугри „марийци“ - хора от поляните.

Мурма (Кара-Буртас, Мардан и др.) - Муром, старинен български град. През 1091 г. батишите в съюз с новгородците превзели Муром. Българите не успели веднага да си върнат града, защото главните мардански сили били пратени срещу киргизко-китайските орди на Ътлар и Кидан, пробили през Саксин към Причерноморието.

Назар – син на монголския пълководец Джебе, командващ планинския отряд на корпуса на Нимруй. По-известен като „Бурундай“. Лагерът му бил в българския град Нуршада, който му предал за добра служба към България Гази-Барадж. Приел исляма в България. Бил приятел с емира Тимер-Хисам (син на Гази-Барадж) и дал това име на сина си Тимер. При хан Берке Тимер бил башкак на Саин Йорта (частта от град Болгар и Вътрешна България, предадена от Гази-Барадж на Монголия. Сле договора от 1278 г. с Менгу-Тимур тая област преминала под контрол на Кипчак). След приемането на исляма Тимер започнал да се нарича Булгари и се оженил за българска принцеса – дъщеря на бега Мохамед от рода Елаур. Така единият му син бил наречен Елауртай-Гали (Елортай), а другият – Ахмед (Ахмат). Бурундай бил съюзник и приятел на хан Ногай и през 1278 г. Ногай се притекъл на помощ на Халимбек през неговите владения. Родът Бурундай по договора с Гази-Барадж станал съвладелец и пазач на Хоръс (Хорисдан юла) - търговския път от Болгар към Украйна. Ногай, чиято орда се движела из южна Украйна и Крим, бил силно заинтересуван да функционира Хоръс-юла и подкрепял собствениците му – българските търговски компании и побългарения род на Бурундай. Ахмат владеел град Хурса (Курск), а Тимер и Елауртай – Нуршада (Наручад, Мухша). По-късно Елауртай станал известен български лингвист и поет с псевдоним Мухша-Гали, а Ахмат – голям български учен, съставил подробна географска карта на България и Украйна (преди него подобни карти правили Ахмед ибн Фадлан, Талб, Шамхун, Белебей, Гази-Барадж и др.). Опитът на Ахмат да укрепи Хоръс юла с нови български казашки крепости и гарнизони предизвикал тревога и противодействие у кипчакския хан Телебуга. Разгневеният Ногай започнал да работи срещу Телебуга и постигнал свалянето му. Към края на XIV век Хоръс юла бил погрозен от бея Идегай (Аксак-Тимер и западнал.

Ногаи (нугайлар) – едно от прозвищата на кипчаците; след смъртта на хан Узбек така наричали само кипчаците-езичници и християни, в това число и номадите от Ногайския улус.

Нугайбак (ногайбак) – в „История на Казан“ Ахметзян Култасъ казва, че думата „нугайбак“ е българска и означава ногайски привърженик, човек на страната на ногаите. Така в България наричали казациите, които били заселени по българо-ногайската граница за опазване на Държавата от кипчакски набези. Съсловието на българските казаци-нугайбаци се оформило на границата XIII-XIV век, когато ордата на хан Ногай била изтикана от Причерноморието в степите край Урал. В периода 1570-1580 г. част от нугайбациите приела православието и поставила началото на руското казачество.

Оймеки - „кучета“, българско прозвище на киргизите (кипчаки). Монголите го превели на своя език и нарекли кипчаците ногаи (нугай на монголски означава куче). Самите кипчаки приемали като оскърбление думите оймек-нугай (Кул Гали, Мохамедяр).

Сабанджар – началник на охраната на Саин Йортъ в Болгар. За работата му подробно разказва Мохамед-Амин в труда си „Някои истории за наставления към младия улугбек“, посветен на възпитаника на шейха – хан Мохамед-Амин. Както пише ученият, българите смятали Дешт-и-Кипчак за леговище на християнството и затова през 1278 г. се били особено упорито против Менгу-Тимур под знамената на джихада. Действително, Бату (Батий), децата му, Телебуга, Менгу-Тимур, Джанибек и другите ханове от Джучидската династия били християни и не го криели. В Маджария (Унгария) Бату попитал пленените маджари и алемани: „Нима така трябваше да посрещнете своя християнски господар?“ Само Берке и Узбек приели исляма, като разчитали под предлог борбата с неверниците да се разправят с неудобните си съперници. В подкрепа на това са убийствата на Джучидите и верните им хора при управлението на тези ханове, като другите невернически родове не само не пострадали, а давали и претенденти за трона. Не е случайно и това, че охраната на Саин Йортъ в Болгар била поверена от Узбек на мерите-християни. Като видял това, Касим-Буляк се обградил с казаци от мерите-християни, за да привлече симпатиите на Узбек. Затова този емир нашите нарекли „приятел на християните“. Това не попречило на Касим-Буляк да ограбва християните на Туар-Балик (Твер). Бегът на Туар тайно давал пари на емира и на българския башкак Акмал, за да си осигури подкрепата им. Сериозна сума била обещана на двамата, ако помогнат да бъде назначен за главен господар на Балин (Североизточна Рус). След назначаването си бегът на Туар подарил за отплата данъците, събирани от цял един град. Веднага се явили на място Сабанджар като представител на рода Акмал и караимът Абрам (от азакското разклонение на рода Кара-Урум) като пълномощници на емира заедно със силен карски отряд. Те взели от града данък в размер много по-голям от определения, понеже знаели, че бегът на Туар ще си мълчи. Неочаквано и за двамата гражданите се оплакали на хана от извършения грабеж. Узбек се разярил – Твер бил подчинен на Кипчак и България нямала права над него. Тверският управник бил лишен от правата си за Балин, а Акмал бил заплашен от хански съд. Изглеждало, че крадливият башкак не можел да се отърве, но Акмар ненапрасно се славел като най-хитър между роднините на Узбек (те били братовчеди по майчина линия и жените им били сестри, тюркменки). Първата работа на башкака била да заплаши с предстоящата опасност Сабанджар, който избягал в Литва (Артан). След това Акмал дал знак на Касимовия съперник – устюгския господар Булюм-Орду за разпрата между Узбек и емира, като по този начин за Булюм се отворил удобен случай да овладее България и българския трон. Булюм-Орду веднага свикал черемшанските си казаци и обсадил Болгар. Вътре в града башкакът организирал нападение на градската измет срещу монетния двор на Саин-Йортъ, което било отбито с лекота. Акмал пък съобщил на хан Узбек, че започва война, която заплашва Саин-Йортъ. Ханът бързо пристигнал в Саин Йортъ в град Болгар и това предотвратило големия

сблъсък. Акмал го посрещнал в окървавен халат и с вида на тежко ранен човек при защита на ханската собственост. Макар и да нямало свидетели на героизма му, кипчакският управник му повярвал и му простил. Все пак разследване провели и Акмал заявил, че няма нищо общо с това и за всичко е виновен Сабанджар, който тайно бил приел католицизма и извършил измамата по внушение на духовния си наставник – католическия мисионер Питряй, който самоволно събирал пари за строеж на християнска църква в Болгар. Башкакът заявил още, че мисионерът му предложил подкуп, но той не го приел.

Всичко това било лъжа. В действителност Питряй поискал разрешение от башкака да построи католическа църква в Саин Йортъ. Акмал казал, че ще издейства разрешение, но за земята под храма поискал огромна сума. Питряй се обърнал към италианските търговци и те дали нужните пари. Скоро след това оклеветеният мисионер бил заловен от хората на Узбек. При обиска в дома му в Саин Йортъ намерили парите, събрани от него за строителство на храм, което додало правдивост към лъжите на Акмал. Башкакът заявил, че това са награвените пари от Сабанджар в тверските владения. На разпита мисионерът отричал предявените му обвинения и умрял при разпитите. Касим отказал да се срещне с хана и му пратил писмо, с което отричал участието си и това на хората си в ограбването на Твер. Булюм-Орду не се отклонил от среща с Узбек и обещал да му възмезди загубеното, ако ханът обещае да не се меси в българската междуособица на ничия страна. Узбек обещал, бегът веднага се качил на българския престол и изплатил на кипчаците тверския дълг. Всички останали много доволни (освен Касим) и с удоволствие отпразнували назначаването на новия емир на негови разноси в българската част на квартала Гюлистан. Никой не търсил останалия без вест караим. Касим-Буляк го заловил с намерение да го ликвидира като опасен свидетел, но Абрам подкупил стражата и избягал заедно с нея в Устюг. Булюм-Орду го укрил, защото Абрам му дал пари да се разплати с Узбек, обещал му да привлече (и привлякъл) караимски търговци в Черемшан. Устюгското разклонение на Кара-Урумите (наричано от мюсюлманите азакско, а от караимите – азимско) оттогава се преориентирало на Север и бързо придобило солидна тежест в търговията с Новгород и Прибалтика. Там Азаките се занимавали с кредити, продажба на обработени скъпи кожи и зърно, покупка на роби и метални изделия. Пак през XIV век част от Азимови се преселили в Артан (Литва). През 1360 г. почти целият род на устюгските Азимови бил унищожен от мразещите ги новгородци при набег върху града. Загинали и 12 000 роби, подготвени за предаване на татарите. Останалите живи от рода се преселили в Казан, където някои от тях приели исляма. Азимови дали на емирите доста средства за борба с новгородците, за построяване в Болгар на укреплението Азак и за издръжката на казашки гарнизон. Един от предводителите на тези казаци станал родоначалник на търговците Казакови.

Саджин – панаир.

Сам (шам) – заклинание, изрязано на дърво, върху камък, желязо (от българската саб или сам – режа, сека, дълбая, изрязвам).

Сам (шам)-абар – самовар, съд за приготвяне на отвара, настойка.

Самра – първата българска писменост, изобретена от шумерските българи и после възприета от тях при цар Бургас от иделските българи. Самра станала основата на тюркските руни. Микаил Бащу лично изчел текстовете на самра и избрал от тях древни думи, които муллите да използват в записките и речите си. Бакир (Ахмед ибн Фадлан) не отменил това решение и то останало в сила, но забранил на мюсюлманите да използват самра.

Сарай – резиденция, двор с постройки за царя, губернатора или бега в града или градската крепост.

Сармат – Чирмиш – название на династията български царе, управлявали Идел от VIII

век пр. н. е. до II век пр. н. е. Имената на царете от Сарматската династия са следните: Алабуга-Булгар, Туймас, Самар, Канакбал, Тухча, Буртас-Бурджан (Буруджантай, Берендей), Маджи-Азак, Илят (Лут), Булут, Леу (Лек), Барин, Торган, Кундуз, Мосха, Магиз, Аудан (Джураш) Барис, Бак, Саумак, Баит, Тайга, Нар, Санар, Уфа, Кара, Угър, Бояр, Тиган, Ат, Баламир, Таргиз, Арбат, Балак, Чъбък, Тимер, Кур, Кубар, Аскал, Аспар, Ътлар, Кубан, Чиляр. „Чиляр бил последният сарматски цар на Идел. Синът му Килбур заминал с част от хората си в Кара-Бершуд край морето Урус или Кара и тамошните кипчаки му се подчинили и го признали за свой цар“.

Султан – едно от имената на град Сагдак (Судак), появило се след предаването на тоя град от България към Селджукския султанат.

Султанбак – название на българските казаки, носещи охраната и конвойната служба на българо-кримската граница. Означавало „гледащ към град Султан“ (в смисъл към турско-кримската му страна).

Сенек – вила, народно название на герба с тризъбец, балтавар.

Сарман – знак на свастиката. Кул-Гали пише, че с времето нашите нарекли така печата и царския знак. Затова грамотата за привилегии наричали бисермен и билеу. Отначало името на Буляр било Буляу или Билев – тарханно място, там, където дават (столица); нашите го превърнали на Булгар и Биляр. Наред с това Булгар се наричал и Бисермен. Всички търговци с патенти били наречени бисермени, защото мюсюлманите се ползвали с особен статут.

Тал (чал) – камък.

Тамбул (Танбул, Чанбул, Джамбул, Джамбал, Джамаил) – легендарната столица на Идел, основана от цар Джам. Българският вожд Бичура от рода Бесер го разрушил по време на гражданската война в Идел, за което по волята на Всевишния загубил властта си заедно с имуществото си и станал скиталец и просяк. В народните разкази Тамбул бил символ на прекрасния идеален град или царство. Названието Истамбул, както пише Мохамедяр, означава „подобен на Тамбул“.

Таскак – малка масичка.

Тикмек, шикме – дървена ограда.

Торе - „Правилен живот“, сборник с древни български закони и обичаи, по които се водели в държавата Идел от времето на Джам-Иджик (евреите взели думата във формата „Тора“ и нарекли с нея своите закони и обичаи), най-старото българско светоусещане, признаващо духовния свят на Тангра като свят на доброто, а материалния свят на Шурале като свят на злото.

Трек-су - „Реката на тюрките, Тюрка“. Терек.

Туркмени – огузки народ. Огузите били основни предци на българите, българи и туркмени се смятали за родствени племена и установявали и поддържали роднински контакти.

Турма (тирма) – голяма шатра с полусферичен покрив (дулу); разглобяемо полево укрепление; предградие, слобода. Разпространено е полуироничното название на Казан – Гузи Турма (Красивата Слобода), което употребил Сайф Сарай и това накарало емир Азан да украси града с нови сгради и крепост.

Темен анда - „молитвена (темен) планина (анда)“, доислямски български храм комплекс, състоящ се от високо пирамидално (стъпаловидно, най-често седем етажа) съоръжение и по-ниска трипалубна гробница на царете и героите „май юлъ“ или „булюмер“. Наричана също и Аскелеу (Аскал) – Молитва към Бога, Дом на Бога.

Узбеки – част от бившите български саксински и придошли кипчаки и огузи, приела ислям от българите или при Узбек. Станувала край Сарай. След смъртта на Узбек в западните и централните области на Дешт-и-Кипчак се засилило християнството и тази група ислямизирани кипчаки заминава за Южен Сибир – Северен Казахстан и

демонстративно взема името на Узбек, за да се отличава от ногаите (кипчаци-езичници и християни). Узбеките воювали срещу всички ногайски и джучидски владетели - немюсюлмани (Мамай, Идегей, Джанибек и др.) на страната на правоверните ханове (Тахтамишевичи и др.) и в началото на XV век под натиска на ногаите на Идегей заминали от Поволжието в Казахстан. Узбеките с радост се присъединили към българския отряд, пратен да залови Идегей. Между българите и узбеките винаги е имало тясна връзка, едните и другите се смятали за близки народи, дори съплеменници. Българо-узбекските бракове, както и българо-туркменските били добре приети и от двата народа. За средновековните узбекски и туркменски аристократи било чест да се оженят за българки (по Мохамедяр). Когато през 70-те години узбекският хан Ахмат навлязъл в Източна Европа и поискал да нападне България, узбекските вождове не му позволили. След разгрома на Ахмат от ногаите узбеките се завърнали в Северен Казахстан.

Узи (гузи) – красив; огуз; тюркски предци на българите; гузи булгар – истински българин.

Улус – област.

Урус – голям, велик. Запазена в българските названия на иделските и хунските ударни отряди (урус), западните българи – карабулгар (урус булгар), Българската държава от VII до X век – (Урус Булгар, Велика България), Черно море – Урус дингез, Великото море), в някои термини (урус капка – големи врати), урус атна куну – неделя и др. От името на частта урус булгар, сляла се със славяните от Източна Европа произлиза и името русич, русин, руски; от името на Урус Булгар идва названието на Руската държава – Рус, Русия. Българските названия Кара или Урус дингез (Великото море) по-късно започнали да се възприемат като „Черното море“, макар в този случай „кара“ да означава велико и се явява синоним на „урус“.

Утлан (утлау, атлан) – кресло, трон; маса; седло.

Утланчък (атланчък) – стол; малко столче.

Уфа (аба, оба) – жертвеник на върха на хълм или планина.

Худаяр – син на Мал, ръководител на едно от теченията торе. Кул Гали пише, че Худаяр напуснал баща си и заминал в кашанския (молдовски) град Аккерман, където се срещнал с укрилия се там старец. Старецът бил български жрец и един от ръководителите на въстанието на кара-бурджанските българи против въвеждането на християнството от цар Борис. Щом узнал, че Худаяр е потомък на Дуло, старецът му разказал за своята принадлежност към същия род и за основните заповеди в позабравената това време система торе. Худаяр обединил заповедите от торе с някои християнски идеи и обявил нова вяра, богомилство. Проповедите му намерили привърженици в Дунавска България, Византия, сред антите и чиркесите. Преследван от византийците, той избягал в Маджар (Унгария), а оттам се върнал в Аккерман. Масгут бил в тясна връзка с Худаяр и това дало повод на враговете му да пуснат слухове за приемането от него на ереста на Худаяр. На гроба на Худаяр в Кашан вдигнали мавзолей.

Хум – категория наложници на особено знатни особи и децата им. Робините на знатните лица (в това число емирите), които са родили техни деца, били превеждани в разреда „хум“ и получавали от собственика им дом и имущество за самостоятелен живот. Децата им също носели титлата „хум“, която била аристократична и почетна.

Чаг(а) – девойка, която принасяли в жертва (след забраната за човешки жертвоприношения продължили да избират чаги, но те трябвало да служат на жреците или вождовете), робиня.

Чакчак – дух на семейното щастие; ястие, символизиращо стената на духовете, която съпругът на Чакчак – алпът Карга – съборил.

Челбир – повод, юзда; бунчук – знак на царската власт; самодържец.

Черемшан – мястото с поляните, ливади (черем – джерем, ливада).

Чигендек – покорност, шестолъчна звезда; курабийки с квадратна, ромбовидна или звездообразна форма, изпичани за Нова година.

Чулман – едно от значенията е „сребрист“.

Шакмак – карнавал; шествие с маски.

Шах-Тимер, Емир-Тимер – имената на Тамерлан. Предците на Тамерлан според Култасъ са китайци или калмики, служели на България край река Урал в качеството си на нагайбаки и в продължение на 40 години непрекъснато отразявали разбойните нападения на кипчакските (татарски) отряди в българските земи. На основа на родовата традиция за борба с татарите според Култасъ се изградила омразата на Емир-Тимер към Дешт-и-Кипчак. След смъртта на хан Берке в степта се засилило зловредното влияние на родовете на кипчаците, които навремето пострадали от дългата ръка на предците на Шах-Тимер. Като разбрал, че тези неверници заплашват България с война, защото родът на Тимер се намирал на българска земя, дядото на шаха Уланбек (син на Уранбек) проявил благородство и сам навлязъл в земите на чагатайските турбейове. Самият емир на България със сълзи на очи изпроводил отряда на най-добрия си нагайбак до Каргалинската преправа при река Урал (край днешен Оренбург), където ги очаквал чагатайският посланик с посолски конвой. В памет на българското си владение на река Бирля (Бирак) Улан дал на рода си името Бърлас, а българите нарекли реката с неговото име – Улан. Улановият брат Тобай също бил принуден да напусне българската служба, но го приютил приятелят на българите хан Чапкън. Един от потомците на Тобай – Тагил – бил везир при приятеля на България хан Бердибек, който искал да избави ордата от заразата на неверието. Татарите-християни отново набрали сили и убили и двамата. Впоследствие Тагиловите потомци били български заместници на Себер. „Нашият историк Тахтагул също е от рода Тобаеви...“

Шуд – старо българско название на древните келти в Източна Европа. По-късно преминава като име на някои угро-фински племена, асимилирали келтите.

Ергибея (юрган) – гадател; познавач на обичаите и законите.

Ерег (ъръг) – гадание; истина, показана в хода на гаданието; мъдрост, закон.

Юллък – географска карта.

Юрган юла – сухопътен търговски път от България до Испания. Преминавал през Краков, Кара-Балта (Прага), Юрган (Регенсбург), Бавър (Бавария), Албак и Албан (Южна Франция).

Яга – свещено дърво; символ на свещеното дърво – стълб, на чийто връх поставяли изображение на петел или кокошка, а в подножието му връзвали жертвения овен. Такива стълбове издигали за Нардуган, Чумар боткасъ, Джиен.

Ягашлък – панаир през Джиен, на мястото на който се издигал стълбът яга.

Ялнък – робиня-храненица. След края на срока на робуване се зачислявала към близките роднини на стопанина и получавала дом и имущество за самостоятелен живот.

НАЙ-ВАЖНИТЕ СИМВОЛИ И ГЕРБОВЕ НА РОДОВЕТЕ, ГРАДОВЕТЕ И ГУБЕРНИИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Българите имали свои символи, тамги или билге (герbove, знаци) – родови, градски и провинциални, но днес малко хора знаят това. Мисля, че няма да е излишно да покажем на читателя някои тамги, за които споменава летописът на бахши Иман „Джагфар тарих“.

Тамга на рода Дуло

Една от най-древните летописни книги в тоя свод - „Хон китаб“ - Книга за хуните от Кул Гали (1242 г.) съобщава, че всички тамги така или иначе са свързани с героите от българските митове – алпите. Тамгата на българския царски род Дуло бил знакът тризъбец с права основа отдолу. Този знак първоначално изобразявал женския дух Туран като богиня на любовта. Както казват преданията, в много далечни времена Туран опитала да създаде за българските предци във Волго-Уралието легендарната държава Туран и станала нейна владетелка (затова Волго-Уралието отначало наричали Туран или Иске-Туран, Старият Туран). За нейни потомци се считали и царете от рода Дуло. Очевидно по тая причина тамгата на Туран станала тамга и на рода Дуло.

По-късно в знака на Туран започнали да виждат изображение на балта (брадва, топор) и бер (лък), така нарекли тамгата „балтабер“ (по-късно балтавар), топоро-лъкова. Понеже вождовете и царете били избирани изключително от рода Дуло, то името балтавар се пренесло и върху значението вожд, управник.

Защо на тамгата Дуло виждали точно брадва и лък? През епохата на сформирани на държавността тези предмети получили у българите значението на символи на царската власт. В българската хералдика знакът „балта“ означавал също така стрела и криле. Така някои виждали в знака „балтавар“ изображение на лък и стрела, дори и сокол.

Знакът „балтавар“ увенчавал върховете на българските знамена и бил изобразяван на българските монети. Към XV век той придобил по-красива лирообразна форма. Тъй като Киевска Рус била някога част от Българската държава и управляващата я династия „Рюриковичи“ също била разклонение на българския род Дуло, тамгата „балтавар“ станала герб на Древноруската държава и Украйна с народното название „тризъбец“. Под влиянието на Киевските старини болшевишките художници развили тоя знак в изображението на сърп и чук. Един от градовете в Украйна също носел името Балтавар, по-късно то било съкратено до Полтава.

Гербът на Идел

Често задаван въпрос е: а какъв е бил гербът на българската държава? Както знаем, държавата на българите след легендарния турански период съществувала отначало в 15-то хилядолетие пр. н. е. до VII век от новата ера под името Идел, а от VII до XVI век – под името България. „Джагфар тарих“ ни казва, че герб на Идел е бил знакът „вълча глава“. Наричали го Булгар (булг – вълк, ар, джар – глава), Бури-Баш (вълча глава) и Баринджар (Баринова, господарска глава). Той се явявал изображение на главата на вълк, държащ в уста стрела. Естествено това бил могъщият алп Маг или Бури – Вълк, наричан също и Барин. Алп Бури е смятан за покровител на българския народ. Както пише Кул-Гали, изображението на вълчата глава „Булгар“ - „Бури Баш“ неслучайно украсявало знамената на българските предци. На това изображение били наречени българското знаме и самият български народ. Бури Баш бил и първи герб на българската държава.

У българите стрелата се явявала символ на война и също неслучайно се изобразявала

върху герба им. Алп Бури бил дух на воинската слава и победата, това означава и името му Барин. В чест на знаменития древнобългарски цар Буртас, управлявал Идел в VII век пр. н. е. знакът Булгар-Барин-Бури-Баш получил и името „Тамга на Буртас“. Още по-късно българските царе започнали да се смятат за потомци на Александър Македонски и знакът „балтавар“ получил и пето име - „Тамгата на Искандер“. Понеже в знака Бури-Баш някои започнали да виждат натегнат лък и стрела, Кул Гали пише, че сред народа станала популярна и една легенда за произхода на „Буртасовия герб“. Според нея Идел била нападната от врагове, които поискали капитулация на страната. Българският цар пратил на противника стрела – символ на войната за независимост. Оттогава, гласи легендата, герб на държавата станало изображението на лък и стрела. Както и да погледнем, Бури Баш (Булгар, Барин Джар, Тамга на Буртас и Тамга на Искандер) станал символът на независимостта и свободолюбието на българския народ.

Гербовете на древните български столици

В по-нови времена герб на България обикновено бил гербът на столичния град, отбелязват летописците. Древни столици на България са били градовете: през VII век – Фанагория (Банджа, Иске Банджа, Ечке (Вътрешен) Болгар, Иске Болгар; от VII до IX век столица бил Киев (Аскал, Башу, Кук-Куян, Шамбат, Кий); от IX до XII и от XIII до XIV век – Буляр (Биляр, Болгар), а през XIII век столица бил Нур (Шам)-Сувар. Казан (Учел, Агъкюл, Болгар ал-Джадид, Газан, Казан) бил столица на българската държава сравнително неотдавна: от XIV до XVI век (до погрома от московците през 1552 г.) и по тази причина не го включваме в списъка с древни столици.

Герб на Фанагория било изображението на легендарната столица на първия иделски цар Джам-Иджик, която се наричала Джамаил (Джамбал, Тамбул и т. н.), или „градът на Джам (къснобългарското име на изображенията на светите градове е „шамаил“). Тази тамга означавала „Процъфтяващ град или страна). Българската Фанагория била варварски унищожена през 966 г. от войските на киевския княз Светослав, а голяма част от населението ѝ заминало в Нова Банджа край Жигули.

Гербът на българския Киев бил Знакът на Дракона или Змея, свит на пръстен. Отглас от това са украинските легенди за Змей Горинич и за гибелта на един киевски княз от змийско ухапване.

Герб на град Болгар винаги е бил Крилатият Барс, който е лесно разпознаваем в тази тамга. Този барс бил също изображение и на алп Бури, който можел да се превръща и в барс; затова често го наричали и Барис. Обяснение ни дава Кул Гали. По негови сведения част от българите преди много хилядолетия заминала от Идел към Близкия Изток и там основала държавата Самар (Шумер). На юг българите се запознали с барсовете, леопардите, тигрите и лъвовете и отначало ги наричали „големи вълци“, „улул мак“. Представителите на семейство котки били най-силните зверове на юг. За да съвместят образа на митологичния герой от севера Бури с котешката действителност на юг, самарските българи придали на Бури способността да се превръща и в Барис-Барс (тигър, лъв, леопард). Част от южните българи през периода VII – II век пр. н. е. се върнала обратно в Идел и предала новия обичай на северните (волго-уралски) българи (често наричани и буртаси в памет на техния цар). Очевидно Болгар е основан от потомците на южните българи, шумерските; така и дух Бури е изобразен във вид на барс.

Отличителни белези на българската хералдика са рогът и крилете на духовете-алпи. Така е изобразен на българската тамга и Бури-Барс. Имаме и негови изображения с рог. Обграждащите го „нарастъци“ са схематично изображение на шестоъгълния знак на Бога

– Тангра и означават, че град Болгар е защитен от Бога свещен религиозен център.

Герб на Буляр отначало бил един от шестолъчните знаци на Тангра. Пръстен с изображение на този символ носел духът на пастирството и изобилието Самар (той и Барадж) в знак на подчинението си пред Всевишния, така тази тамга била наречена на Барадж. По-късно Буляр приема иделския герб Бури-Баш под името „знакът на Искандер“. Герб на Нур (Шам) Сувар била „Суварската тамга“, която била един от вариантите за изобразяване на господарката Туран. Този знак българите наричали още Хум – Кана, очевидно заради приликата му с този съд. Кул Гали дава информация, че този знак бил донесен в Идел от южните българи от земите на Ирак (наричан от българите Сувар – Междуречието), както и че старото име на града било Нур и чак след даряването му със „Суварската Тамга“ получил името Нур-Сувар.

Гербовете на българските провинции

В България през периода IX – XIII век се наброявали 12 губернии (илове, вилаети), а в XV – XVI век те станали осем и всяка от тях имала свой герб, почти винаги съвпадащ с герба на столичния град в нея. Летописът на Гази-Барадж (1246 г.) е запазил за нас изображенията на гербовете на българските провинции от IX до XIII век.

Тамгата на губерния Бийсу, наречена по-късно Нукрат (XIII – XIV век) на едноименния си център приличала много на знака на Дуло в значението му на лък и стрела и наричана Балуанска (Богатирска Тамга). Този герб подарил на града Нукрат и провинция Бейсу самият български цар Хабдулла Челбир в 1183 г. за спомен от точния изстрел на губернатора на тая област Мер-Чура, който спасил Буляр. Както знаем, през 1183 г. голяма руска войска тръгнала да шурмува тогавашната българска столица Буляр, но Мер-Чура от крепостната стена в града поразил със стрела ръководителя на настъплението княз Изяслав Глебович и неприятелите отстъпили. Мер-Чура приел исляма в българския мечет „Бесермен“ и наредил да изрисуват Балуанската Тамга на стената на този мечет. Дотогава герб на Бийсу била старата тамга на Буляр, която народът познавал като изображение на алпа на изобилието Самар. На българите в суровия север наистина им липсвали топлината и ситостта на юга... Интересно е, че московските власти след завладяването на западната част от губерния Нукрат (Вятка) в 1489 г. запазили за град Нукрат (днес Киров) стария му български герб с лък и стрела.

Герб на Болгарския ил била тамгата на град Болгар. Герб на Байтюбински ил (от XIII век наричан Чали-Черемшан или Камска губерния) била тамгата на Буляр. Знак на провинция Мардан-Беллак и центърът ѝ Нова Банджа в Жигули станал гербът на Фанагория, защото градът бил създаден с дейното участие на преселилите се там жители на Банджа (Фанагория).

Герб на Саксин иле бил знакът на главния ѝ град Саксин-Болгар, на който имало изображение на гарван като четирилистен цвят в кръг. Това не било обикновена птица, а алпът на светлината Мардукан-Карга (Гарван, Врана). Кул Гали дава историята за утигския произход на този знак, а утигите били една от групите на източните българи, наричани и хуни. Алп Карга бил смятан за застъпник на обикновените хора, затова неговото изображение стояло по знамената на българските земеделци и занаятчии, които въстанали срещу феодалния гнет.

Герб на губерния Тамта (преименувана от Хабдулла Челбир в 1193 г. на Башкирия или Башкорт) била Тамгата на Чакчак (или Кунгош, Ерги). Башкортите наричали този знак и Тамгата на Беркут. Чакчак е дух на зазоряването, домашното огнище и семейното щастие; била изобразявана като двуглава птица (орел или беркут). Според легендите това бил и гербът на държавата Туран, чийто център бил на башкортска земя. Кул Гали дава

по-разгърнато обяснение за знака на Чакчак: на двете змии (Карга и Самар) стои дървото на живота (образувано от два разнопосочни символа на богинята на растенията Ашна, а върху него стои двуглавата Чакчак. Българите изобразявали Чакчак по своите предмети, монети, на стените на мечетите „Кунгош“ в Буляр и „Беркут“ в Уфа. През XV век московските владетели приели и титлата „велик княз Български“ и обявили българската Тамга на Чакчак-Беркут за герб на Московско-Руската държава под името „Двуглав Орел“. Любопитно е, че Уфа била основана от българите близо до мястото, където се предполагало да е бил жертвеникът на жителите на древната столица на Туран – Ерги. Затова след построяването на Уфа през 1185 г. знакът на Чакчак станал негов герб.

Тамга на българската провинция Тубджак на територията на Северен Казахстан и Южен Сибир било изображението на духа на изобилюето Самар като конник и под името Ътлар – Ездачът. Ситуацията е следната: алп Самар имал и ролята на покровител на пастирите, следователно бил близък и на тубджакските скотовъди – кипчаки (предци на казахите). Самите казахи наричали тази българска тамга с името „брана“ и тя оставала в неизменна форма като герб на Старшия Жуз на казахите до XX век.

На герба на Уралската област (отначало териториите на Урал и Северен Сибир, по-късно само Урал) бил изобразен алпът на мъдростта и зимата Тайгас или Киш-Тархан като бяла сова. Зимно време Тайгас бил показван като бяла камила, а през лятото се преобразявал на бяла сова и отлитал на север. Под името Ябалак (Сова) Тайгас бил смятан за покровител на Урал и Сибир, затова старата сибирска столица на река Иртиш в провинция Ура носела името Ябалак. След разделянето на Ура на две провинции – Ура и Байгул (Северен Сибир) град Ябалак се оказал на територията на частта Байгул, загубил значението си като център и залянял (по-късно на това място издигнали града Кашлък), но Урал иле запазила старата тамга на алпа Тайгас-Ябалак.

Знак на областта Байгул с център град Пелим (Балин) било изображението на прамайката на българския род – богинята Байгул като риба. Това не било случайно – самата богиня влизала като огромна риба от Океана в река Об и тази сибирска река била наричана от българите и с името Байгул. Богинята обичала да се превръща в змия или земноводни (например жаба) и в руските приказки влязла като Принцесата-Жаба.

Герб на провинция Мартюба (преименувана през XIII век на Казанска губерния), както и на град Казан бил знакът Ага (голям) Барадж, което означавало Крилат Дракон. В драконов облик се явявали двама алпи, братята-близнаци Карга и Самар, както понякога правела и Байгул. Съгласно легендите казанският Ага Барадж имал три глави – змийска (като тази на Байгул), птича като на алп Карга и бича (едно от превъплъщенията на алп Самар). Излиза, че в своя Барадж казанците са съвместили чертите на три духа, силно почитани от българите (може би затова са го нарекли Голям). Художниците били свободни да рисуват казанската тамга като змиеглав, птицеглав или бикоглав дракон. Любопитно е, че редица български родове (джулут, батбай, албан-алан, ердим, сабан, елаур, боил) имали знаци, в чиято основа са чертите на знака Ага Барадж. Явно представителите на тези родове са били водещи в Мартюба и са основали Казан, затова и родовият им герб станал тамгата на областта и града.

Гербът на Кашанска област (ликвидирана през XIII век, територията ѝ е присъединена към Казанска и Чали-Черемшанска области) и на центъра ѝ град Кашан съдържа най-рядко срещаното изображение на господарката на растенията Ашна (Кашан-бика, Гюлджихан). Древните българи често показвали Ашна като прекрасната сърна Кашан, на чиято глава расте цъфтящото дърво на живота Туба. Митът за богиня Кашан е стигнал до Германия и е отразен в приказките за барон Мюнхаузен (еленът с вишнево дръвче на главата). На българските празници девойките в ролята на Ашна се окичвали с венец от цветя – символ на дървото Туба (често било отъждествявано с брезата, също наричана понякога „кашан“). Кул Гали пише, че основата на кашанските жители са дали хората,

напуснали Хорезъмското предградие на Болгар, които много почитали Ашна и е възможно по тая причина нейният знак да е станал герб на града.

В 1236 г. част от кашаните от страх пред татарско нападение избягала в Казан, където основала прочутия казански мечет „Туба джамия“ за спомен от едноименния кашански мечет.

Символите в българската митология

Между най-известните български символи е шестолъчната звезда, която показва покорство пред Бога и е наречена Знак на Тангра. Триъгълникът с върха нагоре означава Божията воля, също и върха на свещената планина (където се явява Бог); обърнатият надолу триъгълник символизира сътворения от Всевишния и покорен на волята на Твореца свят. Този знак българите исчисляли по монетите си, изобразявали го по минаретата и оградите на мечетите, върху надгробните камъни, на царските предмети. Ритуалното ястие „триъгълник“ също било символ на този знак.

Друг прочут български символ е свастиката, наричана субаш и сарман (лемеж). Второто название се обяснява с това, че древните българи виждали в нея съединени четири плуга – сармани. Свастиката отначало била символ на плодородната потенция и опазващ знак на алп Самар (от нея идва и името му Субаш), а после той подарил пръстен с такова изображение на богинята Чакчак – дух на семейното щастие. Така свастиката станала символ на земното семейно и човешко щастие и задължително била везана от българките по сватбените кърпи. В град Буляр имало квартален мечет „Субаш“ с украсен от преплетени свастики вход. В град Болгар също са намирани украсени със свастика пръстени.

Към обичаните български символи се отнасяла и Хвойновата Тамга. Богинята Арча-Артиш (Хвойна) била символ на чистота и девственост и пазела от всякакви беди. Казвали, че с приближаване на злото хвойновото клонче пламва с очистващ огън.

Кул Гали преразказва следния мит. Веднъж Арча научила, че любимият ѝ алп на дъжда и гръмотевиците Кубар безпричинно я ревнува от алп Бури (срещнал двамата заедно) и решил да го убие с удар на мълния. Тя потърсила алпа Аудан и го помолила за прекрасната му наметка от барсова кожа. „Това е много скъп за мен подарък от Бури! - възкликнал Аудан. - Когато поразих Аждаха – убиеца на сина на Бури Кичи-Барис, Бури ми подари неговия плащ и каза, че прави това, защото ме признава за свой син. Как да дам другиму такъв подарък?“ „Аз моля за този плащ точно за да спася Бури от грозящата го опасност!“ - отговорила Арча. На Аудан се наложило да уважи молбата на богинята. Той обаче веднага отишъл при Бури и му разказал случката. Бури предусетил лошото и хукнали с Аудан при Арча. Междувременно Кубар – точно както предчувствала Арча – видял барсовия плащ сред клоните на Арча; решил, че това е Бури и го ударил с мълния. Арча веднага избухнала в пламъци. Кубар видял грешката си и се разкажал, но вече било късно. Преди да изгори съвсем, Арча разказала на дошлия Бури случката. Вълкът се хвърлил в огъня и се опитал да изгаси богинята. Нейният огън за щастие не му причинил вреди. Оттогава обаче погледът на Бури станал огнено-очистителен и можел да изпепелява и да вкаменява злите духове и грешниците. Хората вярвали, че Бури е преместил Арча в друга хвойна, която никой не можел вече да открие. Така всяка хвойна станала опазващо и очистващо дърво за българите.

Вариантът на цвете с шест листенца на знака на Тангра е тамгата с осем листенца, тя станала герб на суфийското дервишко братство „Ел Хум“. Според народните предания Тангра владее осем части в създадения от него свят. Те са показани като осемте

венчелистчета на цвете. След време се появили и други варианти на „цветето на Тангра“, но винаги с четен брой листенца.

КУЛ ГАЛИ ЗА СЪБИТИЯТА ПРЕЗ 1183 -ТА ГОДИНА

Кул Гали отбелязва: имало основателни слухове, че самият цар се разпоредил да бъдат изведени от обкръжението му всички руски князе – след техните обещания да го признаят за свой господар, да му оказват всякакви услуги и да платят за себе си огромен откуп. Че това е станало така потвърждава фактът, че Челбир обсипал с блага участниците в тази тайна задача. Канът се водел от старата мъдрост на хунските царе: „Пощаденият от теб предводител на враговете ти е по-вероятно да стане твой верен васал и съюзник от страх и благодарност, отколкото новият безстрашен и с нищо незадължен към теб приятел“.

(Кул Гали. „Книга за хуните“)

БЪЛГАРСКИЯТ ЛЕТОПИСЕЦ ЗА ШАХ-ГАЛИ

...По време на Артанската (Ливонска) война Шах-Гали проявил героизъм и заел половината Артан (Прибалтика). След това започнали преговорите и българските войски били изведени в Москва. Оттам той (1558 г.) тръгнал към своя Хан-Керман за почивка (Касимов)... Сююмбика го помолила да провери в какво състояние е мечетът „Гюлли“ с гробницата на Сафа-Герай и, ако е необходимо, тя да бъде поправена. Ханът пратил в Казан майстора Мир-Гали Култари, син на Мир-Ахмед и внук на Мосха... Мулла Мосха Биш-Балтински е негов потомък... Мир-Гали стигнал до Казан, но не го пуснали в крепостта. Тогава в града се намирал синът на Кул-Ашраф – сеид Хусаин, който водел преговори с боярите да му върнат Сеидовия Двор. Така му обещал Иван Грозни (Алаша) за даденото разрешение казанските казаци и уланите да участват в Артанската война с неверниците. Войводите му разрешили да поправи някои съоръжения в Сеидовия Двор... След пристигането на Мир-Гали сеидът незабавно го назначил за ръководещ работата... След като стигнал Сеидов Двор, Мир-Гали забелязал, че мечетът „Гюлли“ е разрушен от русите... Войводите разглобили и минаретата на мечета „Габдел-Мумин“ – нямало ги „Ашла Тюмен“ и „Улуг Манара“ (Голямото минаре)... „Тюмен“ било построено при Ашла-Арбат (XII век) и го нарекли на него... Когато русите нахлули в Казан, няколко бахадири останали на това минаре да прикриват отстъплението на Мохамед-Бахадир и в знак на решителност се приковали с вериги към кулата... Неверниците успели да я доближат чак след като и последният от тях бил ранен и не можел да стреля. Когато чул стъпките на приближаващите врагове по стълбите в минарето, той взривил себе си и върха му... Второто минаре „Улуг Манара“ построил още Шамгун-Саин в годината на основаването на Казан (1103 г.). Основата на това минаре с големи красиви врати била от камък, а върхът – от дърво. Понеже било по-високо от останалите кули, то го нарекли и „Шахри-Кала“... За мечета „Гюлли“ се подготвяло още едно минаре, но вдигнали само долната му част. Нея също срутили... На мястото на минарето „Ашла Тюмен“ Мир-Гали иззидал нова кула, подобна на предишната „Улуг Манара“, а редом с нея направил нова гробница за Сафа-Герай...

Когато в 1565 г. сеид-емирът Хусаин заболял тежко, войводите забранили строежите в Сеидовия Двор и решили да взривят току-що построената от Мир-Гали кула. За целта в нея пробиха отвор. Майсторът обаче предупредил, че кулата е усилена с железни обръчи и ще падне с цялата си дължина върху намиращата се до нея църква. Това уплашило

бойрите и те оставили кулата, като направили купол върху нея, за да прилича на църковна камбанария... Мир-Гали бил заловен и изтезаван, но все пак го пуснали... Казват, че майсторът бил спасен благодарение на намесата на Шах-Гали... След смъртта на този добър хан много негови дружинници се оказали в Бистя (Забулачная слобода на Казан), защото Алаша се боял от тяхното влияние в Хан-Керман (Касимов)...

ПИСМОТО НА КУЛ-АШРАФ ДО ТУРСКИЯ СУЛТАН СУЛЕЙМАН КАНУНИ

В това писмо от Кул-Ашраф (намиращо се в началото на свода, ако съдим по текста на И. М.-К. Нигматулин) турският султан е наречен „Велики повелителю, мой брате“.

Печатът на сеид-емира представлява два вписани един в друг квадрата. Във вътрешния квадрат пише: „Сеид-емир правосъдник Кул-Ашраф ибн Юсуф“, а във външния - „Няма друг бог освен Бог, а Мохамед е божи пратеник. Справедливиет царува, подтисникът умира“. В писмото има и такива думи: „Научихме, че до Вас са дошли сведения за някои неуредици в Казанския вилает на нашата Държава. Те се случиха по вина на шепа изменници, които използваша временното ни изтощение. Понастоящем, слава на Всевишния, злоумишлениците са наказани заслужено, а благодарение на нашите усилия положението във вилаета се подобрява. Така нуждата от тези мерки, за които Вие, от тревога за нас любезно предписахте, отпада. Освен това иналите на тая губерния имат правото да избират губернатор и моментът не е подходящ да нарушаваме това старо правило... Дивите кипчаци начело със стария крадец Исмаил отново притесняват нашия наместник в Астархан и ние бихме се зарадвали, ако заповядате на азакците да помогнат на нашия хан. От своя страна ние бихме пратили там свои хора и би било чудесно, ако те се срещнат в Бехташ... Покрай това ние бихме привлекли и верния ни вожд Юсуф, макар в момента той да е затруднен. След приключването на работата азакците биха могли да си починат в Газан, който е известен с гостоприемството на жителите си. Гостуването на Вашите хора в града би укрепило още повече дружбата между нашите поданици... Благодарение на помощта на Твореца ние пазим непрекъснато града и го защитаваме от неверниците изключително заради безопасността на Вашите владения в Азак и Крим. Бихме могли да живеем съвършено свободно в други, по-добре укрепени и недостъпни за враговете ни места – имаме много градове. Дружбата и братството между нас обаче са ни по-скъпи...“. Датата е указана по мюсюлманското летоброене.

Бахши Иман Джагфар тарих

Български летописи, том 3

Редакционна колегия: С. А. Муртазин, Ф. Г.-Х. Нурутдинов, Р. Х. Тимерханов, Р. Ш. Шарипов

В третия том от първото издание на българското летописно сведение на Бахши Иман „Джагфар тарих“ (1680 г.) са включени някои забележки на Бахши Иман, големи части от книгите „Хон китаб“ от Кул-Гали, „Животоописание на Гази-Барадж“ от Гази-Баба и записаната в свода летопис на Ахметзян Култасъ, конспекти и статии на Фархат Нурутдинов, които съдържат фрагменти и данни от текста на Нигматулин, запазен като изложение на руски език от жителя на Къзъл Яр (Петропавловск) И. М.-К. Нигматулин.

Структура на „текста на Нигматулин“

1. Писмото на Кул-Ашраф до турския султан Сулейман Кануни (1552 г.)
2. Уводна статия и бележки на Бахши Иман (1680 г.)
3. Книгата на Кул-Гали „Хон китаб“ (1242 г.)
4. Книгата на Муса Ибн Халил „Сведения за градовете, страноприемниците и пътищата на българската държава, полезни за пътуващите по тях“... около 1460 г. с допълнения от Ибрахим Бахши.
5. Летопис на Гази-Барадж - „Барадж тарих“ (1246 г.)
6. Записки на Гази-Баба „Животоописание на Гази-Барадж“ (1262 г.)
7. Книга на шейх Мохамед-Амин „Праведният път или благочестивите деяния на българските шейхове“ (1483 г.)
8. Летопис на Мохамедяр Бу-Юрган „Казан тарих“ или „Бу-Юрган китаб“ (1551 г.)
9. Летопис на Тахтагул „Шахри Газан дастан“
10. Летопис на Иш-Мохамед „Шейх-Гали китаб“ (1605 г.)
11. Летопис на Туг-Мохамед (XVII век)
12. Летопис на Ахметзян Култаси (XVIII век)
13. Забележки и допълнения на собствениците на ръкописа Карашеви (XVIII – XIX в.) с използвани данни от летописа на Сайфетдин и други източници.

Съдържание:

Структурата на „текста на Нигматулин“
 Заключение за степента на достоверност на летописното сведение на Бахши Иман „Хроники на сеид Джагфар“ (Джагфар тарих) за времето на основаване на град Казан

според данните от руските източници	
Кул Гали. „Книга за хуните“ (Хон китаб)	
(Откъси от главата „Няколко съвета към пътуващите за провинция Тубджак)...	
1. Общи сведения за Тубджак.....	
2. Пътищата в Тубджак.....	
 (Откъси от главата „Описание на Саксин“).....	
1. Хин Керман.....	
2. Джалда (Крим, Ялта)	
3. Тамян и Дуртсу.....	
4. Дяу-Хонджак	
5. Маджар Суба.....	
 Откъси от текста на „Джагфар тарих“	
Конспект на някои уточнения на българо-кипчакските отношения в книгата на Кул	
Гали „Хон китаб“	
Легенда за произхода на названието „кипчак“	
Конспект на съобщенията на Бахши Иман за българските везири	
Бахши Иман за Акай	
Бахши Иман за ногаите (нугайците)	
Бахши Иман за закона на Ябък-Мохамед	
Бахши Иман за сеид Шах-Хусаин и за книгата на Бу-Юрган	
Сведения за българските царе от всички династии.....	
1. Списък на българските царе от всички династии	
2. Родословните дървета на българските царе (фрагменти)	
3. Гази-Баба за генеалогията на дунавско-българските царе	
 Рейхан Булгари. „Цветята на кипчакското поле“	
Гази-Баба за някои български хералдични знаци (конспект)	
Календарите Торе и този на кам-бойните.....	
Някои записки за Торе (тенгрианството), запазени в „текста на Нигматулин“.....	
1. Религиозна митология	
2. Обредност	
3. Основните закони Торе, записани по волята на кансюбиги Урус-Югур Айдар от	
тебира Шамс в град Башу (по данни от Кул Гали и Гази-Баба)	
 Гази-Баба за писмеността на дунавските българи	
Гази-Баба за Батир Джилан (конспект на „текста на Нигматулин“)	
Гази-Баба за храмовете (карамати).....	
Украинската Троя	
Кога и как попадна в Казан чешката монета от десети век	
Непознатият Мохамедяр	
Най-старата история на тризъбеца	
Конспект на някои съобщения в „Джагфар тарих“	
Години на управление на царете от Волжка България	
Миниатюри от „Джагфар тарих“	

Заключение за степента на достоверност на информацията в летописното сведение

„Джагфар тарих“ (Хрониките на сеида Джагфар) за времето на основаване на град Казан в светлината на данните от руските източници

Казан е единственият по-голям град в света, чиято дата на основаване не е твърдо уточнена. Почти всеки от десетината автори, писали за него, дава коренно различни данни по този въпрос. Възникналата в последно време необходимост да бъде намерена датата на създаване на града и изясняване на историята му, свързана със стремежа да бъде утвърден и суверенитетът на републиката изостри интереса към средновековните български летописи, естествено и към сведението на Бахши Иман от 1680 г. „Джагфар тарих“. Това е разбираемо; въпросното сведение е единственият паметник, който разказва достатъчно подробно за възникването и средновековната история на град Казан.

Съдбата на ръкописа е драматична и в общи линии следната. Отначало той най-вероятно е пазен в канцеларията на вожда на национално-освободителното въстание на българите сеида Джагфар (1681-1684 г.), а след разгрома на въстаниците би могъл да бъде укрит на тайно място от някой от сподвижниците на Джагфар или да попадне в ръцете на участниците в наказателните сформирования от „служебни татари“. Сред най-ранните собственици на сведението в самото него се упоменават семейство Култасъ или Култаръ (Бахши Иман, „Джагфар тарих, т.2, Оренбург, 1994, стр. 125, 133, 141-142 и др.). На границата на XVIII-XIX век според дописаното в сведението собственици на ръкописа стават селското семейство Карашеви, живеещо в Казан (една от техните бележки е датирана от 1837 г.). За християните, както пише Каюм Насър ал-Булгари, старите български книги са били свещени точно както и за мюсюлманите. Той разказва, че един християнин имал три сандъка стари български книги...

В средата на XIX век сведението видимо попада в Казанската община на волжките българи-ваисовци (наречени така на името на ръководителя на общината Багаутдин Ваисов). Заклучавам за това от следните данни. Първо, по това време само българите-ваисовци събирали активно стари книги и създали в Казан своя библиотека. На свой ред тя била опустошена от руските власти в 1884 г. (Д. Миннулин. Из историята на татарската просвета. Татарстан, N 7-8, 1995, стр. 30). Второ; преразказ на откъс от ръкописа – известията на собственика му Ахметзян Култасъ за дружинниците на царя Алтънбек Алан – бил публикуван в статията „Потомци на българи“ (Красная Татария, 22-ри юни 1927 г.) като легенда на българите-ваисовци. В тази статия се говори за много изгорени ваисовски документи при пожара в село Кудаш през 1887 г. Явно ваисовците са успели да спасят и двата пъти сборника „Джагфар тарих“. Трето: пращядо ми по майчина линия Байрам-Гали Нигматулин също е бил ваисовец, пратен в края на деветнадесети век от руските власти в Сибир и оказал се в крайна сметка в град Къзъл-Яр (днес Петропавловск, Казахстан). Възможно е някой от другарите му (заточени били около 300 семейства) или той самият да е изнесъл ръкописа от Казанска губерния в Петропавловск. Син на Байрам-Гали е Мухамед-Карим (1883-1961 г.) и мой дядо, а негов син е Ибрахим, моят вуйчо.

Пътят на сведението през XIX век изглежда по следния начин: домът на Карашеви – ваисовската библиотека в Казан – домът на някой от ваисовците (възможно и в село Кудаш), който е скрил спасения ръкопис и е тръгнал с него до Петропавловск. Виждаме как сборникът се е намирал в християнски ръце, преди да попадне у ваисовци, които живеели доста изолирано от русите и татарите и това обяснява защо не е станал научно достояние в началото на XX век.

През 1930 г. в СССР се разгръща масово унищожение на писаната с арабски букви литература (започнало през 1920 г.) и моят вуйчо Ибрахим Нигматулин (1916-1941 г.) преписал текста на „Джагфар тарих“ на руски език – несъмнено с цел да го спаси. За тези

години дагестанският поет Расул Гамзатов пише следното: „...бяха години, когато арабският език се оказа буржоазна отживелица. Пострадаха хора, четящи и пишещи на арабски, както и книги. Изгубиха се цели библиотеки, събирани с големи трудности...“ (Расул Гамзатов. *Мой Дагестан*. М., 1972, стр. 415). През 1939 г. работниците от НКВД на град Петропавловск по сигнал (донос), че у семейство Нигматулини се пазят стари ръкописи, извикали вуйчо „да си поговорят“. Според семейните разкази ръкописът към 1930 г. не бил в семейството и след „вземането на показания“ И. Нигматулин бил пуснат. Това показва, че чекистите или са намерили „непозволения ръкопис“, или са повярвали в унищожаването му (пазителят на свода би могъл да го зарови, да го унищожи и обискът на чекистите не дал резултат).

През 1941 г. И. Нигматулин изчезнал безследно по време на Великата Отечествена война. Преписът на текста, направен от И. Нигматулин, тайно от всички се пазел заедно с други негови вещи от майка му – моята баба Латифа до 1966 г., когато за първи път тя ми показва вуйчовия архив. Имаше свързани ученически тетрадки с текстовете на „Джагфар тарих“, поемата на Микаил-Шамси Башу „Шан къзъ дастан“ (882 г.) и преданието „Барадж дастан“ (XV век) на руски език. В 1976 г. баба Латифа почина и според нейното завещание аз се оказах притежател на този архив.

В края на 70-те години като аспирант на ИЯЛИ КФАН на СССР аз използвах данните от „Джагфар тарих“ в дисертацията си и освен това направих няколко съобщения за този паметник на събранията на аспирантите и колектива на института. Научното ръководство ми забрани да използвам тези данни и в началото на 80-те написах писмо до АН на СССР с молба да ми се даде възможност да публикувам „Джагфар тарих“. Скоро след това през 1982 г. „неизвестни лица“ ограбиха вилата на баща ми Габдул-Хамид Нурутдинов в селището Обсерватория, като откраднаха само тетрадките на И. Нигматулин с текста на летописа. Много хора знаеха, че живея и работя на вилата (татко беше вече тежко болен по това време и трябваше да му помагам). Остана ми само тази част от „Джагфар тарих“, която успях да препиша и няколко мои статии, в които се позовавах на някои извадки от свода (за щастие тези материали бяха в Казан). По-голямата част от оцелялото успях да подготвя между 1990-93 г. за издание, което излезе в два тома през 1994 г. в гр. Оренбург (Бахши Иман. „Джагфар тарих“, т. I-II. Оренбург, 1994 г.; по-нататък - Джагфар тарих).

По-рано през 1989-1990 г. предоставих текста на сборника и свързаните с него паметници („Шан къзъ дастан“, „Барадж дастан“) на разположение на учените и други културни дейци. През 1991 г. в Турция и Украйна беше публикуван текстът на поемата на Микаил-Шамси Башу „Шан къзъ дастан“ (Сказание за дъщерята на хана), в 1992 г. в Оренбург излезе и текстът на преданието „Барадж дастан“ (Сказание за Дракона). Редица турски, украински и казански учени тогава въведоха данните от „Джагфар тарих“ в научна употреба. Между казанските учени първи бяха докторът по архитектура Н. Х. Халитов (Н. Халитов. *Архитектура на мечетите в Казан*. Казан, 1991 г.) и много статии, професорът от Казанската държавна архитектурно-строителна академия И. Н. Агишева (виж И. Н. Агишева. *Възникване на град Казан и развитието му до 1552 г. Татарстан*, N 11-12, 1995 г. и други статии), доцентът от катедрата по Отечественна история в Казанския държавен педагогически университет О. Л. Малишев (О. Л. Малишев. *Езическата епоха. Татарстан*, N 11-12, 1995 г. и други статии) и т. н.

Както виждаме, текстът на свода „Джагфар тарих“ никога не е бил тайна за учените от времето, когато го донесох от Петропавловск в Казан. Намериха се и лица, съмняващи се в неговата достоверност. Ето списък на скептиците: Б. Ф. Султанбеков (специалист по марксистко-ленинска философия), М. И. Ахметзянов, Х. Ю. Миннегулов, Н. Г. Юзеев (и тримата са филолози-ординовеци), М. А. Усманов (ординовец-белетрист), А. Г. Мухамадеев (нумизмат-белетрист), Д. И. Исхаков (етнограф-ординовец), Р. Г. Фахрутдинов (археолог-ординовец).

Като български източник „Джагфар тарих“ и изучаването му естествено изискват специална подготовка в областта на българистиката, а скептиците до един са ординоведи (изучаващи историята на племената в Монголската империя и нейните улуси-орди). Разликата между българистика и ординоведение не е по-малка от тази между българския и монголския езици. Без да са специалисти, скептиците без какъвто и да било анализ на данните на „Джагфар тарих“ го охулиха и обявиха за фалшификат. Такова безцеремонно отношение към исторически източник среща рязко осъждане от страна на видни учени. Така например академик И. Р. Тагиров отбелязва: „Един от спорните проблеми се явява въпросът за произхода на тюркските народи... Тук има много загадки... В последно време излязоха немалко материали по пътя към разгадаването му. Имам предвид в нашия случай това, което познаваме като творение на Шамси Башу,„Джагфар тарих“ (Историята на сеида Джагфар). В науката ни има тенденция за еднозначно отричане на тези произведения от гледна точка на тяхната достоверност и обективност. Струва ми се, че не трябва да отхвърляме всичко от самото начало, такива прекрасни творения не могат да възникнат от нищото и още повече като съвременни фалшификати. Ако те са фалшиви, то кои са гениалните им творци? Никой не може да ги посочи“ (Р. И. Тагиров. Науката и суверенитетът на Татарстан. - „Абу Гали Сина“. Татарстан, N 9-10, 1995 г., стр. 8).

Ще добавим, че самото търсене на някакви непогрешими исторически източници е абсурдно, такива в природата не съществуват. Всеки източник, всеки летопис е в някаква степен субективен и даден исторически факт бива установен на основата на сравняването на различни и независими източници. Това обаче не пречи историците да използват такива извори. Ще припомним, че още през XIX век руските учени-скептици обявиха за недостоверни „Руската правда“ и „Повестъ временных лет“, но те си остават основните източници за руската история (А. М. Сахаров. Историография на историята на СССР. М., 1978, стр. 108). Знаем колко пъти учените-скептици обявяваха за фалшификат „Слово о полку Игореве“! И какво от това? Произведението си остана фундаментално за руската литература. Ето и какво пишат казанските учени, които вече изследваха характера и степента на достоверност на „Джагфар тарих“.

Н. Х. Халитов, пристъпвайки към анализирането на сведенията в летописа, споделя: „Един от най-загадъчните и интригуващи източници... до днес се явява непубликуваният „ръчен препис“ на българските летописи... Историята на Джагфар („Джагфар тарих“), чийто препис е лична собственост на историка Ф. Г. Нурутдинов, се подготвя от него за публикация. Там има достатъчно на брой сведения за мечетите и другите постройки в българските градове, които притежателят на ръкописа любезно ми предостави за използване в работата ми. Тези сведения се нуждаят от най-сериозно проучване и анализ, като до потвърждаването им от археологически и други материали могат да бъдат смятани за легенди. Публикуването на подобни легендарни сведения от изследователите на миналото е правено неведнъж. Можем да назовем работите на П. Е. Зарински, Н. Ф. Катанов, Ш. Марджани, К. Насъри и др. (Н. Халитов. Указател на съчиненията, стр. 8). В по-късните си работи Н. Х. Халитов пише неведнъж, че последните открития на архитектите и археолозите потвърждават данните от „Джагфар тарих“. Като пример даваме извода на специалистите за построяването на Съборния мечет на град Болгар в периода 1230 - 1260 г., за което Халитов пише: „Няма разминаване в приведената датировка и сведенията, налични в „Джагфар тарих“... (Н. Халитов. Главният мечет на Златната орда? - Татарстан, N 7-8, 1995, стр. 80). Докато разказва за изследванията на същия Съборен мечет, той подчертава: „Според изследванията на С. Айдаров в края на XIII век зданието е основно престоено. „Историята на Джагфар“ потвърждава: „...при емира Мухамед-Алам (1293 - 1307 г.) на мечета са придадени съвременни форми и той получил името „Исмаилдан Джамия“ (стр. 80) и т. н.

И. Н. Агишева, която не от една година използва данните от „Джагфар тарих“ при реконструирането на облика на средновековен Казан, дава следното заключение: „Летописният свод „Джагфар тарих“ дава ярка и цветна картина на възникването и развитието на нашия град, на битата и културата на гражданите. Много моменти от историята на Казан, особеностите на пространственото му планиране и архитектура се потвърждават от известните ни летописни, иконографски и архивни материали, от данните в историко-археоложките, градостроителните и архитектурни изследвания, от геоморфологията на града и околностите му“ (И. Н. Агишева, Указател на съчиненията, стр. 62).

Самият летопис е достатъчно сложно съчинение. Бахши Иман – и това се вижда дори при бегъл поглед върху текста – е обединил в един летопис различни по стил, научно ниво и степен на достоверност български сведения от IX - XVII век. В това, че е имало такива, не се съмняваме; най-изтъкнатият руски публицист от XVI век поп Иван Глазати, който е работил през 1564 - 1565 г. с български източници при написване на „Казанската история“ (наричана още „История на Казанското царство“ и „Казански летопис“) пише следното: „За основаването на Казанското царство – по кое време или как е възникнало то – не намерих нищо в руските летописи, но малко видях в Казанските“ (Казанска история. - За земята руска. Челябинск, 1991 г., стр. 150). Това негово известие изцяло отхвърля предположенията на някои историци за унищожаването на всички български документи по време на шурма на Казан от войските на Иван IV в 1552 г.

Данните от източника „Джагфар тарих“ свидетелстват, че в 1003 - 1004 г. на територията на Казан е съществувало селището Биш-Балта (Биш-Балтавар). Те указват, че истински град Казан става през 1103 г. (т. I, стр.18 в оригинала), когато от българския принц Шамгун Шам-Саин (Шамгун-Саин) на мястото на съвременния център на столицата на републиката са основани три укрепления (Югари Керман на мястото на днешния Кремъл, Калган – по на юг, по улица Ленин; и двата са на хълма Богилтау, и Акбикюл в низината на днешните паркове Черното езеро и Ленинска градина), които са обединени в един град Учел (Трите града, Уч – ель). В 1220 г. според „Джагфар тарих“ град Учел получил името на българския пълководец Газан, което по-късно в народния говор произнасяли като Казан (ДТ, т. I, стр.156). През 1361 г. Казан се преименува отново в Болгар ал-Джадид, а през 1431 г. се връща името му Казан (ДТ, т. I, стр. 233). Освен това в „Джагфар тарих“ има и подробно описание на Казан. Много от съобщенията за основаването и ранната история на града се потвърждават от руските източници и най-вече от летописите. Ще покажем само някои от тях.

- 1). „Джагфар тарих“ указва за основаването на Казан от емира (бъдещия цар) Шамгун-Саин. Иван Глазати пише, че основател на град Казан е царят „Саин Български“ (Казанска история, М.-Л, 1954, стр. 47).
- 2). Съгласно сведенията от „Джагфар тарих“ град Болгар от 1028 до 1183 г. официално се е наричал Ибрахим (Бряхим, Бряхов на руски, ДТ, т. I, стр. 142) и бил владение на Шамгун-Саин. Иван Глазати пише също, че Саин Български пристигнал на мястото на бъдещия Казан от град Бряхов (КИ, стр. 47).
- 3). Иван Глазати пише, че по време на основаването на Казан на мястото живеели бежанци от Ростовска област, които не искали да бъдат покръствани и още помнели ростовския си произход. Антихристиянското въстание в земите на Ростов според летописците е само едно и се датира от 1071 г. (ПРСЛ, т.1, Л., 1926 - 1928 г., стр. 175-179; ПРСЛ, т. 2. СПб, 1908 г., стр. 164-168). Това съобщение косвено потвърждава, че град Казан е основан в 1103 г. - преселниците биха могли да помнят 32 години след бягството си от Ростов през 1071 г. откъде са дошли.
- 4). „Джагфар тарих“ свидетелства, че веднага след основаването на Казан-Учел в

- 1103 г. последвала Тригодишната българо-руска война, завършила след похода на българите към Балин-Суздал (ДТ, т.1, стр. 118). Иван Глазати потвърждава, че веднага след построяването на Казан българският цар започнал българо-руска война, продължила „три лета“ (КИ, стр. 48). Простата сметка показва, че ако Казан е основан през 1103 г., то Тригодишната война се е състояла 1104 - 1107 г. Други източници отбелязват, че обсадата на Суздал от българите е станала в 1107 г. (ПРСЛ, т.33. Л., 1977, стр. 40), което съвпада с хронологията по „Джагфар тарих“.
- 5). Иван Глазати пише конкретно в „Казанската история“, че отначало (дори и в края на XII век) градът още не се е наричал Казан и дава едно от имената му – Саин. „Джагфар тарих“ потвърждава това негово наименование, съдържа сведения за Саиновия ров, отделял Югари Керман от останалия Учел (ДТ, т.1, стр. 118).
 - 6). Първото име на Казан – Учел – се потвърждава косвено от забележката на Иван Глазати, че Казан е построен на границата на три земи: Болгарска, Вятска и Пермска; Учел може да се преведе на руски език и като Трите Земи. КИ, стр. 47
 - 7). Името Учел се потвърждава според Халиков и от това, че руските летописци от 1205 г. споменават Казан с марийското име Хомола (А. Халиков. За времето, мястото на възникване и името на града Казан. Из историята, културата и битата на татарския народ и предците му. Казан, 1976 г.). Хомола като руска форма на марийското Комола означава на марийски език Три Града.
 - 8). Първото име на Казан – Учел – се потвърждава и от руските летописи; при превземането на град Брахимов-Брягов (Ибрахим-Болгар) в 1164 г. суздальският княз Андрей Боголюбски „изгорил три града“ (ПРСЛ, т. 1, Спб., 1846 г., стр. 50). Както е известно, руските войски много рядко са превземали добре укрепените български градове и ако това се е случвало, то наричали тези градове с имената им. Трудно е да си представим как в 1164 г. Андрей Боголюбски е превзел три български града наведнъж. Между другото на пътя от Сура до Болгар на Волга (откъдето винаги минавали руските войски към центъра на България) в средата на XII век не е имало други градове освен Учел, който според „Джагфар тарих“ (т. 1, стр. 131) е запалил по пътя към Брахимов-Брягов. Всичко това ни кара да признаем, че летописните „Три Града“ са всъщност руски превод на името Уч Ел.
 - 9). Съществуването на името Учел като старото име на Казан, както и сведението в „Джагфар тарих“ за основаването на града в 1103 г. се потвърждава отново в руските летописи за нападението на новгородския княз Мстислав над „Очела“ в 1111 г. (История на Русия от най-древни времена, кн. 1. М., 1988 г., стр. 680) и за набега на суздальския княз Светослав към волжкия град Ошел през 1220 г. (ПРСЛ, т.1, Спб, 1846 г., стр. 188). Това, че Очела и Ошел са имена на Учел – Казан, се потвърждава и от следното. По цяла Волга не е имало нито един град, който поне малко да наподобява с името си тези названия в летописите. Тия нападения са описани в „Джагфар тарих“ като набези на руските князе над Учел-Казан (ДТ, т. 1, стр. 72, 153-155 стр.). Не е за учудване, че руските летописци са изкривили името на Казан. Това се е случило с почти всички български названия. Северноруски хроникьор в едно и също съобщение за набега над Учел в 1220 г. се е изхитрил два пъти да напише грешно името на града. Първия път градът е наречен Ошлява, а втория – Ошел (ПРСЛ, т. 33. Л., 1977 г., стр. 61-62). Освен това друг руски историограф, чийто сведения използва Татищев при описанието на суздальското нападение над Учел в 1220 г. (той нарича града с името Ашла), именува учелския княз „угърски“ (В. Н. Татищев. История на Русия, т. 4. М.-Л., 1964 г., стр. 357). Думата „угърски“ тук явно е криво изписаното име на Казанския Кремъл – резиденцията на казанските бегове (князе) Югари Керман и това също потвърждава, че имената Ошел, Ошлява, Ашел, Очела се отнасят за Учел-Казан.

- 10). Името на Казанския Кремъл „Югари Керман“, което срещаме само в „Джагфар тарих“, пряко се изнамира у отец Иван Глазати, който нарича Казанския Кремъл с името Вишгород (Югари Керман означава точно това, Вишеград) при описанието на шурма на Казан от войските на Иван Грозни в 1552 г. „И избягаха казанците към Вишгород, и не успяха да се залостят в него; избягаха после в царските палати и към царския двор и се биеха с русите с камъни, тояги и декоративни дъски...“ (Казанска история. За земята руска. Челябинск, 1991 г., стр. 288).
- 11). Руските летописи потвърждават данните от „Джагфар тарих“ за преименуването на Учел в Газан (Казан) през 1220 г., както и Казан в Болгар ал-Джадид. Никоновият летопис за 1229 г. съобщава: „Българите, наричани казанци, пратиха при великия княз Юрий Всеволодович пратеници за мирни преговори...“ (ПРСЛ, т. 10. М., 1965 г., стр. 98). За 1376 г. Никоновият летопис разказва за поход на руските князе „към Болгар, както наричат днес Казан“...(ПРСЛ, т. 10. М., 1965 г., стр. 25).
- 12). Иван Глазати пряко указва, че Казан е основан по-рано от 1164 г., защото през тази година Брягов е безвъзвратно разрушен, а Саин Болгарски е отишъл да основава Казан още докато град Брягов е съществувал (КИ, стр. 48). Можем да добавим, че стената от бял камък от XII век, намерена при разкопките през 1977 - 1978 г. по мнението на археолога А. Х. Халикова силно напомня белокаменната стена на Новгородската Ладожка крепост от 1114 г. (ИК, кн.1. Казан, 1988 г., стр. 16-17). Как да не си припомним човек във връзка с 1114 г. датата на основаването на Казан по „Джагфар тарих“ - 1103 г. и нападението на новгородския княз над Учел-Казан – 1111-та година! Можем да продължим списъка на съвпаденията в „Джагфар тарих“ и руските летописи, но смятаме изнесените дотук данни в сведението за основаването и ранната история на Казан според него за потвърдени от редица руски летописи и това им придава стойността на факти.

Що се касае за датировката от 1177-та година, предложена от някои учени като вярна за основаването на Казан, то тя не просто не се потвърждава от нито един исторически източник, но и противоречи на всички познати ни данни. Знаем, че оригиналът на отец Иван Глазати е изгубен и разполагаме само с някои преписи от неговата „История“. Датата 1177 г. се среща само в един от преписите на „Казанската история“, в друг препис тя е различна – 1172 г. (ПРСЛ, т. 19. СПб., 1903 г., стр. 10). Хиляда сто седемдесет и втора година се съотнася с Казан, позната е и в руските, и в българските източници като година на нападението на суздальските войски на княз Мстислав (по заповед на Андрей Боголюбски) над България (ПРСЛ, т.1.СПб., 1846 г., стр. 55) и над Казан-Учел (ДТ, т.1, стр. 132-133). Хиляда сто седемдесет и седма година е непозната както за българските, така и за руските източници. Явно тя е възникнала вследствие наличните в Русия различни системи на летоброене (разликите се колебаели от една до пет години и са стигали 10 години), като преписвачът е прибавил пет години към реалната дата 1172 година изкуствено. Следователно като година на основаване на Казан 1177-ма е неприемлива. Датата 1172-ра година също не е тази, която е указал Иван Глазати като основаване на града Казан. Помним, че той привежда данните за основаването му от Саин по-рано от 1164 г и не би могъл да напише години като 1172 и 1177-ма.

У Глазати 1172-ра година би могла да се съотнесе само с предположението „И после този велик княз (Андрей Боголюбски – Ф. Н.) повоюва (КИ, стр. 48)“, защото походът от 1164 г. завършва с превземането на Брягов и по-нататък българите и руските суздальски войски на Андрей биха могли да се срещнат само в 1172 г. (други походи към България

Андрей не е провеждал, а в 1174 г. е убит от заговорници.

Очевидно 1172-ра година е стояла в оригинала на „Казанска история“ така: „По-нататък този велик княз повоюва в година 6680 (1172-ра)“, но след загубата на оригинала на работата на Глазати (заедно с нея и истинската дата на основаването на Казан) е била превърната в по-късните преписи като година на създаването на Казан (а още по-късно преправена на 1177-ма година)!

Като заключение комплексът от разгледани руски исторически материали свидетелства за само една от известните на науката дати на основаването на град Казан – 1103 г., съобщена ни от летописния сборник на Бахши Иман „Джагфар тарих“.

06.12.1996 г.

Историк-българовед Фархат Габдул-Хамидович Нурутдинов 15, т.3

КУЛ ГАЛИ. ХОН КИТАБ (КНИГА ЗА ХУНИТЕ). ОТКЪСИ ОТ ГЛАВАТА „НЯКОЛКО СЪВЕТА КЪМ ПЪТНИЦИТЕ, ТРЪГВАЩИ ЗА ТУБДЖАК“

ОБЩИ СВЕДЕНИЯ ЗА ТУБДЖАК (Днес Казахстан, бел. моя)

Тубджак е най-голямата губерния в Държавата, населена е от 70 узийски и киргизки номадски племена. Там обаче няма санджаци (наместничества), нито бейлици, нито улуси или тарханства, както в другите губернии; тя се дели на тюби. Такова деление е установено, защото нашите хишдеки (ищяк; номади) се стараят повече от другите да запазят равенството и не позволяват на останалите да вдигнат ранговете на своите титли и владения. Има и съвсем обикновена причина – от тюбата се взима минимален данък...

Всичко тюбите в губернията са седем. Това са Уруг-тюба, Улуг-тюба, Себер, Кара-Ишим, Ак-Ишим, Сабан-тюба и Саръ-тюба.

В западната част се намира Уруг-тюба, ограничена на запад и север от Джаик (р. Урал), на изток от планините Уругтау (Мугоджари), на юг – от Джурджан (Хорезм), бреговете на Туранско (Аралско) море и Мен-Кишлак (Мангишлак). От незапомнени времена там господства узийското племе уруг или джуруг, затова тя се казва така.

Освен уругите тук живее част от друго узийско население – уй. Наричат го също уил, уилдар, уйгуз, уйкек... „Кек“ или „как“ на узийски означава род, но понякога и племе... Уилите заедно с хиндърите са основали сабанския съюз на узийските родове и до днес част от уилите живее в старата си родина, Сабанската тюба на реката Уйягуз (Айягуз). Още една голяма група уили има в Саксин и Мардан, в тюбите на градовете Уйкек (Увек) и Суз Урънь... Реката, по която са направени станове на уилите също се нарича Уил... Център на тюбата е град Ер или Ер-Балик, намира се на устието на река Ер-Инеш (Ор). Северната част на областта, където е и столицата Сабакюл, се нарича Улуг-тюба. На запад от нея е Уругтау, на юг е Ишим, а на изток – Иртиш. Тук, в обкръжението на киргизките племена и родове пътува родът Кидан – родът на губернатора на Тубджак Кичи-Мерген, синът на губернатора Конджак и губернаторския племенник Кара-Мерген.

С името кидани нашите наричат кипчаците, служещи на китайското (монголско) племе кара-китай. Някога кара-китаите, които по-рано служели на хуните и взели от тях името

„сянби“, били най-силното китайско племе, но после то било разбито от именците (манчжурите) и западнало... Недостига на хора кара-китаите запълнили с природната си храброст, превъзхождаща тази на останалите китаи, и с приемането на служба на кипчаци. При преминаване на кара-китайска служба тези кипчаци трябвало да отпият чаша кумис, да се закълнат във вяроност и да кажат: „Аз съм китаец“. Тази фраза те произнасяли като „мон – гит“, оттам и нашите ги нарекли монгити. Монгитите научили китайския език, но не се слели в обща маса. Сред тях се отличавали тия, които приели китайските обичаи и суеверия (езически заблуди). Те били особено жестоки във войните към противните на китаите тюрки. Нашите ги презирали и ги наричали каймани, тоест „подобни на уйгурите-езичници“. Думата „кай“ е с военен произход... Тя е възникнала от времето, когато каите воювали с хуните и победили няколко сабански рода... В нашия език думата „кай“ е силно ругателна, както и „кайман“. Тези от каите, които приели истинската вяра, са много хвалени от нашите и ги наричаме „саръ кашани“. В Куакбаш посетих колонията на саръ-кашаните по покана на старейшината им Кутлу-Мохамед и сам видях, че те са много спретнати и доброжелателни хора... След като управляващата ги династия се разделила, един кара-китайски принц с голяма част от кайманите образувал на изток от Кара-Китай своя държава, като нарекъл нея и хората си „каймански“...

Кипчаците, които започнали да служат на кара-китаите по принуда, запазили тюркските обичаи и уважението към другите тюрки, нашите наричат с името „кидани“. Царете ни са наемали и наемат кидани и кара-китаи на служба; киданите са взели от кара-китаите воинската им смелост, умения и оръжие. Киданите са били и още са много горди и своенравни, нерядко са вдигали бунтове срещу господарите си. При царуването на емир Адам в земите на узите метеж срещу султана им вдигнал киданският отряд на вожда Угърджак. Промъкналите се през Даглик Угърджак и братята му Турбей и Арджан обсадили Маджар-суба, но били отблъснати. Те заминали в Хин-Керман, но и там не намерили търсеното място. В Кара-Сакланската степ (Причерноморска) се разнесла мълвата за тяхното геройство и донските киргизи – вечни неприятели на Държавата – ги викнали при себе си. Заедно с тези кипчаци Угърджак установил властта си над степта, но самият той не се задържал в нея и заминал за Мангишлак. Саксините се опитали да го спрат, но той организирал лъжливо преминаване, прекосил Идел на друго място и стигнал до Мангишлак. Арджан, който наследил властта му, опитал да склучи съюз с бащуйския бег против Държавата, но той го убил в угода на Адам. Тогава Турбей напуснал Кара-Саклан и постъпил на служба към Държавата. Той и хората му приели истинската вяра и основали града Газилар в Мардан...

Киданският прадядо на улугбека (губернатор) Кичи-Мерген избягал с хората си в Държавата по времето на смутове в кара-китайската държава... Киргизите, недоволни отначало от назначаването му за улугбек, скоро се примирили с това, защото той защитил свободата им, макар да не бил един от тях... Самият Кичи-Мерген обаче разпиля доблестта и гордостта на предците си и в страха си стигна дотам, че ме прие за таен наиб (ревизор), а пътните ми бележки – за книга със съдебни искове. Забравил всякакво достойнство и чест, подобно на последен събирач и изкупвач на дългове, направо на тържеството по случай пристигането ми той унижено полюбопитствува: „Доволен ли е от моята служба най-великият във Вселената каган (цар Челбир)?“ Успокоих го както можам, но оттогава изпитвах омерзение даже при вида му и бях доволен, когато керванът ни напусна Сабакюл...

Киданите странстват из Улуг-тюба заедно с няколко верни тям киргизки родове, наричани от останалите тубджаки „тазлар“...

Всичко, намиращо се в Тубджак между реките Иртиш и Аби-Даря (Об) съставя тюбата Себер, чийто център е град Омек... Тук иналът (главатарят) на тюбата е избран измежду

вождовете на киргизкото племе искилик. Думата „искилик“ произнасят и като аскали и есегели. Тъй като родината на искилик е Сибир, често ги наричат и себери. Те са потомци на киргизите-килики и на алтайците, затова са ги нарекли „подобни на киликите“. Искиликите живеят също и на Байгулския юг, както и в Улуг-тюба, затова нашите често говорят за Байгулския юг и Северния Тубджак ведно със Сибир като за „Искил“ (Аскал, Есегел) или „Себер“...

Родина на киликите е тюбата Кара-Ишим. Тя е обособена между Туранско море, Улуг-тюба, Ишим, горното течение на Хин-Даря (Тургай) и град Улугтау (Улитау). Тук преобладава узийското племе хиндир, чийто воини се славят с точна стрелба с лък... Център на тюбата е град Хиндир и се намира на река Хин-Даря при вливането в нея на притока й Килик-Булак (Иргиз), по чийто брегове живеят киликите. Част от тях през годините на глад се преселила в Сибир, други отишли при печенегите и задно със сабаните заминала на север... Северните килики, наричани от нашите често с имената иллак или илек, се заселила около бреговете на притока на река Урал, наименован на тях впоследствие Иллак (Илек)...

Южно от Кара-Ишим се намира Саръ-тюба, граничеща на запад с Туранско море, на север до границите на Кара-Ишим, езерото Буляр или Байлар дингезе (Тенгиз) и средното и горно течение на река Атил (Куланутпес), на изток опира в изворите на река Саръсу и западния бряг на Българското или Сабанското езеро (Балхаш), а на юг е река Иргиз (Калмаккърган). Името „иргиз“, както ми обясниха, означава степен поток, който подрива земята и изчезва в нея. В Саръ-тюба (кантон) живеят основно хората от узийското племе кангли, наричани още буляри или байлар. Навремето това племе заедно със сабаните оглавявало печенегите, но било по-малобройно от сабаните; по тая причина печенегите биват наричани сабани, но не и кангли. Част от канглите с печенегите заминали оттук в Мардан, където се установили край езерото Кангль дингезе (Шанкар) и към планината Черемшан, където се намира великата столица на нашата държава Буляр.

Планината Улугтау, чието древно име е Черемшан, е силно почитана от печенегите... От нея извира реките Джиланчък, Хин-Даря и Булярчай, десен приток на Саръсу...

По времето, когато бяхме в Тубджак, китайското племе бурджигин внезапно нападна приятелското на Държавата китайско племе аракитай (меркити). Аракитеите са северни китаи и се смятат за чистокръвни такива, затова ги наричат и „ара“ - чисти. Това китайско племе държало в подчинение източната част от хуните и киргизите, които те наричали „аргън“ - по името на река Аргън (Аргун), край която те успели да сразят бащата на Булюмар – кана на хуните Джилки. След тази битка Булюмар отвел една част от хуните на запад заедно с подвластните им киргизи, а другата част начело с Булюмаровия брат Бурджигин отстъпила тогава към река Джилки (Шилка). Кан Джилки бил наречен на нея, защото бил роден на брега й. Там го и погребали в дървена къща „кур“, над която насипали курган (изкуствен земен хълм).

Скоро и джилкинската част от хуни и киргизи била принудена да се подчини на аракитеите и се нарекла „аргъни“. Потомците на Бурджигин или Чинджигин приели езика и обичаите на китаите и били оставени от тях за вождове на аргъните, но не забравили унижението си. За да го помнят винаги, те запазили името Бурджигин, съставено от две български думи: бури или чин – вълк, и джигин – тегин, джакън – принц. От този род произлиза и днешният управник на китайските земи Тимер (Чингизхан)...

Ако не броим войните в миналото, отношенията на Държавата с аракитеите били добри и техните търговци често идвали в Себер през Алтай по търговски дела. Ханът на аракитеите Кара-Колин дори пратил в Буляр посланици, които казали на царя: „Случката с Джилки е станала след като неговият праядо – царят на хуните Маджи – победил нашия хан и задълго поробил аракитеите, така че дори сметката за кръвта е изравнена и

няма смисъл да помрачаваме отношенията си със спомена за минали обиди. Вие сте приятели с кара-китаите, а те са произлезли от ара-китаите...“ . Хабдулла харесал това простишко заявление и пратил при ара-китаите наши посланици и търговци.

Злонамерените каймани, които имали вече княжество на Алтай, не пропуснали царския пратеник към земите на ара-китаите... Когато кайманите заедно с китайското племе кирей нападнали Кара-Колин, Тимер заедно с бурджигините си преминал на тяхна страна. Ара-китаите обаче успели да победят неприятелите и пленили Тимер, след което го продали на търговеца Назим в Козгън. Назим не отвел роба във Вътрешна България, защото нашите не ценяли робите-китаи, а го продал на сабанския инал Кукджал... Именският хан научил за станалото и поискал от кара-китайския хан Алджан да освободи Тимер, защото този бурджигин му оказал преди това доста услуги... Алджан се побоял да не би именците да прекъснат търговията с кара-китаите, която му била много полезна и унижен, помолил Челбир да пусне Тимер на свобода. Царят ценял приятелството на Алджан и заповядал на тубджакския губернатор Кара-Мерген да оправи нещата. Улугбегът лично заминал за Сабан-тюба и уговорил инала да пусне Тимер, като за отплата омъжил дъщеря си за Кукджаловия син Камал...

Тимер служил няколко години при именците, след това с тяхна помощ завзел голяма част от китайските земи и се нарекъл „хан Чингиз“. Тази дума, както ми обясни сабанският инал, е именското име на рода Бурджигин. Кара-китаите наричат хората на Тимер „татари“ - така назовавали всички китаи, служещи на именците. Тимер и предците му дълго време били на служба при тях...

Децата на Кара-Колин с част от оцелелите кара-китаи и верните им аргъни избягали при добрия Арджан и той ги приютил. Отначало ги наместили в областта Каган между река Аягуз, езерото Каган (Зайсан), Кара-Иртиш и Каганските планини (хребетът Тарбагатай). После малкият Колинов син Туджун получил пасища и край реките Иргиз, Саръсу и Чу, защото Алджан искал да укрепя границата с Джурджан (Манчжурия).

Алджан бил прозорлив човек. Девет години след моето пътешествие до Тубджак джурджаните завзели окръга на Туджун и хората му избягали в Саръ-тюба, за да спасят живота си. Тази война заставила Челбир да се откъсне от рязанските и суздалските дела и да изпрати курсъбай в Тубджак. Докато татарите се чудели да нападнат Държавата или не, курсъбай успял да стигне до Саръ-тюба по Тюркския път...

Татарите започнали атака към нашия табър (укрепление от събрани в кръг или няколко кръга каруци), но само постигнали загубата на много хора; след като решили да го заобиколят, се оказали под удара на частта от курсъбай извън укрепленията и побързалите на помощ на своите нови Джурджански войски. След ожесточено клане татарите се оттеглили и Туджунският окръг останал за джурджаните, защото Челбир не искал да влошава нещата на изток с излишни спорове. Населяващите тези земи ара-китаи и аргъни предпочели в мнозинството си да останат в Тубджак и Челбир им дал земи по Килик-Булак...

От 1219 г. започнали непрекъснати нахлувания на татарите в Тубджак, като нападали предимно подчинените на Тимер кидани, каймани, киргизи и аргъни. Ханът на татарите се стремил да не обвинят пряко неговата орда – части от тези племена били разсеяни из много страни на юг. Като показвахме на пратениците му тълпите пленници, по негова заповед те говореха: „Това са наши бегълци, които смятаме за престъпници и сме готови сами да ги убием...“...

В 1223 г. кайманите и киданите на Тимер отново обсадили Саръ-Балик. Иналът Касим, който дойде да се срещне лично с мен в Уйягуз, като мислеше, че по обратния път няма да посетя неговия кантон, защитавал града си смело, но силите били неравни... Градът бил в отчаяно положение, когато при татарите пристигнал пуснатият от наш плен слуга на Уран-Китай със съобщението: „Субедай с цялата си войска е в плен и под конвой го

извеждат от България. Ако подложите града на погром, то българският конвой ще съсече всички до един от пленените, като започне със Субедай“. Вцепенените от новината татари прекратили сражението и, след като прибрали пленените в Овнешката битка китаи, се прибрали в земите си...

Когато курсьбаите влезли в Саръ-Балик, един от тях попитал инала Касим: „Защо се сражавате така яростно за тая пустиня; Държавата има много и цветущи земи?“ Старият Касим отвърнал: „Всеки род има само една земя, дадена му от Всевишния, и без тази земя общината ще загине. Това е земята на моя род. Хората в Държавата са като чаша вода. Ако разбием чашата – водата ще се разлее, ако разделим земята – и народът ще се раздели...“ ... (Иналът Касим разказал на Кул Гали как веднъж, някога, уилите станали най-силното печенежко племе... Те помогнали на Аланската династия да овладее иделския трон, за което били подложени на преследване от хунските династии на Идел. Когато аракитеите (под името жужани) завладяли Хин, то уилите влезли в съюз с тях и дълго време никой не ги безпокоял. С отслабването на аракитеите суварските канове на Идел отново започнали да ги притесняват.

Сред самите иделски българи също нямало единство. Отначало българите-утиги (утригури) изгонили в Кара-Саклан (Украйна) много байлари (котраги), а после суварите накарали част от утигите, недоволни от господството им, да се отдалечат в Бурджан (Предкавказието)... При това утигите разрешили на аракитейския хан Тубай с неговите аракитеи и уили да се засели между реките Чуил (Цивил) и Дебер (Свияга) и от тях произлезли нашите сербии (тюркските предци на чувашите)...

Когато властта в Хин завладяли сербиите (тюркути), те решили да унищожат предишните стопани на страната – аракитеите, и тия се принудили да бягат във влашките земи (по Дунава) заедно с част от уилите. Другите народи нарекли бегълците уйари (авари), като слели името уй на уилите с ар от аракитеите. Кановете на сербиите не тръгнали да рушат държавата Идел, само взели от нея Саксин и поискали да им се плаща данък. Те наричали Идел с името Бершуд, както правели маджарите и по тая причина хорезъмските писатели често бъркали Идел с Барджил (Персия), а Болгар с името Бершахар... Думата бер у маджарите означава българин...

През 1224 г. кайманският хан Мангуш със 100 000-дната си орда каймани, киреи, киргизи и кидани разбил сабанското опълчение на инала Камал и заел Сабан-тюба... Курсьбай потеглил към Куакбаш, но после по нова царска заповед се заел да преследва Карабаш... Тази заповед се появила след лъжата на Кичи-Мерген за нападението на Карабаш над Тубджак по татарска заповед. Губернаторът видял възможен съперник в Карабаш и решил да го отстрани с клеветата... По-късно през 1236 г. хан Батий в желанието си да спечели на своя страна тубджакските вождове убил и самия Кичи-Мерген.

През зимата на 1226 г. Кичи-Мерген повикал иналите от всички тюби на губернский канаш (съвет) в Куакбаш, който уж спечелил от сина на Мангуш. След пристигането на иналите, дошли да видят с очите си чудото на победата над врага, те били заловени от губернатора и той им заявил открито, че минава на страната на татарите. Изменникът разчитал на бърза победа – в степта се чува думата на главата на рода, а всички вождове били в ръцете му. Старият Касим с помощта на Камал избягал и съобщил на царя за метежа на Кичи-Мерген... Мир-Гази веднага го назначил за нов губернатор на Тубджак и той, с подкрепа от башкортите, байгулците и саксините успял да спре противника край Саръ-Балик, Акмулла и Омек.

В края на 1228 г. огромна татарска армия на Субетай отново атакувала Саръ-Балик. Пленените от китайския сердар съплеменници започнали с плач да уговарят губернатора да се предаде, за да спаси живота на печенежките племена в Саръ-тюба. Тогава старият Касим хванал домбрата и им изпял песента, съчинена от него за вожда Карабаш:

Ако с нож остър чистиш хлъзгав гранат,
 можеш да порежеш ръката си.
 Ако хлъзгави думи на човек ти говориш,
 можеш да нараниш сърцето му.
 Защо доживях аз да видя жените си
 как молят ме вълка в дома си да пусна?
 Защо доживях и да видя децата си
 как карат ме да отхвърля думата си?
 Ако децата не слушат баща си – то
 има ли деца бащата и баща ли е той?
 Ако хората не искат да послушат вожда си -
 то има ли род той, а рода му – вожд свой?
 Нека остана един, нека паднал е конят ми -
 още стискам български лък и стрела!
 Нека тече и кръвта ми от раните -
 няма ще зарежа изтерзаната си земя?
 Ако ли замина – къде, в коя чужбина
 ще те намеря пак, мил мой роден край?
 Щом съдено е да мра, значи тук ще умирам -
 дето мама откърми ме и жеравът пее...

В отминалите времена за такъв отговор Субедай би изклял целия народ. След смъртта на хан Тимер потомците му, на които той обещал Тубджак, станали по-предпазливи... Хан Батий, когото баща му научил да привлича нови степни поданици, като най-напред привлече вождовете им, не разрешил на сардара да проведе клане и му наредил да мине покрай Саръ-Балик на път за Саксин. Субедай насочил два отряда към Сабакюл и Акмулла, за да отвлекат вниманието на башкортите, тубджаките и байгулците, като с голямата част от армията си поел на запад. Батий останал край Саръ-Балик и дочакал Касим да припадне от глад, а обезсилените му хора се предали... Войната за Сабакюл, Къзъл Яр и Омек продължила до 1235 г., когато Ищяк извел войските си от Тубджак...

Гази-Барадж трябвало лично да отиде в Тубджак и да съобщи на иналите за отказа на Държавата от земите на губернията. След това нашите степняци, които обичали Държавата много повече от вечно присмиващите им се улани, се подчинили по принуда на врага...

Тюбата Ак-Ишим на изток граничи със Себер, на север с Улуг-тюба, на запад с Кара-Ишим и на юг със Сабан-тюба. Нейният център е град Акмулла (днес Целиноград) и се намира в горната част на Ишим... Пътуващите по Тичканския път... задължително минават Акмулла, след него е гарнизонът Бура-Балик (днес Темиртау) на река Кук-Даря (днес Нура). Малко по на юг е границата със Сабан-тюба..

Сабан-тюба на изток е ограничена от река Уйягуз и Каганските планини, на север - от Иртиш и границата с Ак-Ишим, на запад граничи със Саръ-тюба, а на юг – със северния бряг на Българското езеро (Балхаш).

2. ПЪТИЩАТА НА ТУБДЖАК

Тубджак е огромна губерния на Държавата и през нея минават няколко големи пътя за керваните.... Саксинският или Азакски път, започващ в Саксински Азак, преминава през Маджар-суба и Сакчи-Болгар към брега на Българско море, а от него към станцията Джам на река Джам-Булак, където се съединява с Бухарския път...

От Бухарския път при спирката Сусин се отделя Тюркският път, който е наричан също и Тургу-юла (Коприненият път)... Той минава през крепостта Самар, града Ер-Балик, който защитава устието на река Ер-Инеш и преправата през река Урал до него... Към Ер от север, от брега на Тубул (Тобол) се намира Ябалакският път от Байкал, по който се стига до Сабакюл... От Ер Тюркският път преминава през целия Тубджак към узийските градове по Сър-Даря... Голямата част от населението в тези градове са българи и всички царе на Държавата са отделяли сериозно внимание за обезпечаването на безопасността на тази област. След първото татарско нападение Челбир според договора с джурджанския шах разместил там няколко наши отряда, които осигурили извеждането на българското население през 1219 г. в България. Ханът на киданите и оймеките Карабаш, който отначало служел на китаите, а после по принуда преминал към татарите, участвал в нападенията над тази област, с което предизвикал яростта на Челбир...

Не бях срещал този хан, докато не поехме по Хунския път... Наричат пътя Кагански, Хински и Кашански. Започва в Болгар и минава през Тамта-Башкорт и Ер към Сабакюл. След Сабакюл по-големите градове са Урус-Кан (днес Курган), Къзъл Яр (днешният Петропавловск) и Омек (днес Омск)... В Къзъл Яр от Хунския път се отделя Тичкан-юла, по който се стига до Атбасар, Акмулла и спирката Газанбаш до хълмовете на Газан (днес Чингизтау), който е на границата на Държавата с Кара-Китай... Към Газан води и Хунския път от Омек... От Омек към Газанбаш може да се стигне по суша през седем големи спирки, наричани тук балици, или с кораб по Иртиш до Седмия Балик и оттам по суша до тази станция.

Балиците били построени с огромен труд от дървета, доставени там по Иртиш от Байкал. Да се построят толкова на брой пътни станции, колкото се предвиждало, не било възможно и тогава ги разместили на разстояние примерно четири прехода един от друг, дали им поредни номера и ги нарекли балици... Когато губернаторът на Тубджак Тагил, дядо на губернатора Кара-Мерген, доложил на Анбал за резултата от строителството, царят казал: „Щом така ти е по-удобно, така да остане. Ако обаче сардарите, посланиците, чиновниците, пощальоните или търговците се оплачат от неудобства по Хунския път, ще те направя обикновен пощальон по него“. Оттогава поддръжката на Хунския път станала главна грижа на всички тубджакски улугбегове, които не се бояли от съперничеството на другите кипчакски вождове... Кара-Мерген ми разказа, че когато кара-китаите нахлули в Тубджак, в Сабакюлския балик не срещнали никого; нито коне, нито пощальони. Самият Тагил тогава препуснал със съобщение по Хунския път, като преди това успял да уговори сардара на отряд курсъбаевци на Халик да защити Къзъл Яр. Тях емирът Колин едва успял да ги спаси от незабавна смърт, но я заменили с бавна – в Ябалак... В края на краищата и на двамата провървяло: Тагил успял пръв да предаде съобщението за нахлуването на неверниците на кана, а сардарят стигнал навреме до Къзъл Яр и отблъснал враговете. Макар в това кара-китайско нахлуване да не участвали самите китаи (кара-китаите са монголите в общото разбиране на събитията, доколкото са точно монголите е отделен въпрос, бел. прев.), а подвластните им оймеките, приближените на Анбал раздули тази победа до размера на разгромяване на цялата кара-китайска армия. Тази лъжа помогнала на изпадналите в немилост курсъбаи: Колин накарал царя да опрости и върне във Вътрешна България героите от неговата славна война...

Веднага след Науруз тръгнах от Буляр за Сабакюл с търговеца Асадулла – потомък на търговеца Асад – през Яр Чали, Уфа и Стерла... в Стерла ме настигна пратеник на търговеца Назим, който ме викаше да прекосим двамата Тубджак през Ер. Той изпрати сина си Максуд с основната част от кервана напред и остана да ме чака в Сакмар... Приех предложението му, защото Асадулла щеше да пътува само до Сабакюл, а Назим отиваше до китайската граница... Преминаването по военния път, свързващ крепостта на Кича-Байрам със Сакмар беше опасно начинание, но сардарът на гарнизона в крепостта

Кашмау бег Туган се притече на помощ и лично ме съпроводи до Сакмар. Когато го запита дали няма да бъде наказан за това, той отвърна: „Аз докоснах с ръка крайчеца на Вашата шуба и това ще пази мен и семейството ми от всякакви беди.“ Край Сакмар вече ме чакаше Назим... Сакмар напомня повече на страноприемница, отколкото на страшна крепост. В 1135 г. крепостта била изгорена от оймеките, а после била наполовина намалена. Край нея след нашествието на Субедай построиха новата крепост Каргалъ...

В Сакмарската тюба живеят потомци на печенегите, преселени при царуването на Бат-Угър от Баласагун в Кашан. Част от баласагунските печенеги се заселили и в Суз-Урън, където основала станцията Баласагун (днес село Балашейка)... Те казват, че думата „печенег“ сабаните са взели като название в знак на подчинение на рода Дуло и че то идва от сабанското наименование на герба Дуло – бу санак, тоест царски или големи вили... Сак или сагун на печенежки означава мътен или черен поток, планински; баласагун е бистър, чист поток. Сакмара на сабански пък е мътна рекичка... В Сакмар празнувахме Сабантуй, след което поехме на изток. Яздешият редом с мен Назъм поде „Камилската песен“ (записано в тетрадките на Нигматулин : днес се нарича Олъ юлнън тузанъ)...

Докато догонвахме главния керван, то, повярвайте ми, няхахме никаква охрана, а имахме в кервана двадесет и пет камили и четиридесет човека. И да не повярва читателят, ще го разбере, защото не ми повярваха и тия, които пътуваха с мен по най-благополучния Савишки път в Кара-Саклан. Нещата обаче стояха точно така. Нападенията по Хунския път над търговците и чиновниците бяха толкова редки, че като скорошен пример ми разказаха за разбоя на сабанския вожд Гази-Каплан в последните три години от царуването на Анбал и за всичките 14 години от управлението на Отяк. Известно време вождът бил в свитата на кана и така се отличил при изпълнение на капризите му, че царят специално за него решил да образува нова губерния Ишим в южната част на Тубджак. Радостта на новия губернатор обаче била кратка, защото в неговата губерния след разделянето на предишните земи данъкът нараснал почти двойно и народът скоро възроптал. Вождовете били недоволни и защото Гази-Каплан – един от тях – изисквал да му се подчиняват, а също и защото приел истинската вяра... Недоволните вождове обградили лагера на Гази-Каплан в Акмулла и му предложили да се откаже от длъжността на улугбег и да поиска наново съединяването на Тубджак, или пък да се бие с тях... Гази-Каплан предпочел да изостави губернаторството, но дръзката му молба отново да се възстанови стария Тубджак предизвикала царската ярост. Улугбегът бил заловен от Турген и предаден на илчибека (пълномощник) на Анбал, но край Къзъл Яр самите ишимски вождове измъкнали от ръцете на хората на илчибека и тубджакците предводителя си... Като следствие ишимците се занимавали единствено да отстояват плащането на предишните си данъци пред отрядите на Турген. Пострадал само един търговец – Назимовият дядо Абдрахман, потомък на Ислам-Батиш. Той обаче оцелял, а като грабител посочили хората на Турген, които заподозрели търговеца в намерение да наруши царската забрана за търговия с метежника Гази-Каплан. След като се изяснило, че от кервана на юг е тръгнал само един ездач с цел намиране на подходяща стоянка за конете, то губернаторът и вождовете от тюбата веднага възмездили на Абдрахман понесените щети... Отяк се оказал глух и за молбите на ишимците, а Гази-Каплан продължил да плаща предишния данък, като трябвало едновременно с това да отбива нападенията на тубджакските отряди от областта си... Едва везирът Губайдулла убедил Челбир да тръгне срещу ишимските мераци и нападенията секнали...

Синът на Абдрахим, бащата на Назим – Ислам – имал само една неприятна случка при пътуванията си из Тубджак, когато решил да се отклони от Хунския път, за да отиде до аула на тъста си, вожда Тургай. През нощта кипчаците от съседния род отвели конете на търговеца... У киргизите конекрадството се смятало едва ли не за подвиг и затова никой

не търсил крадците, а Тургай веднага възмездил загубата на зет си. Впрочем вождовете били длъжни да постъпват така във всеки възникнал случай...

Главна забележителност на Ер се явява Конският пазар. Само единият Тубджак доставя ежегодно до 300 000 коня. Продава се също и всичко нужно на кавалеристите и коларите.

Джиен посрещнахме в Къзъл Яр, където пихме кумис направо на брега на река Ишим.... Там купихме 550 камили... Къзъл-Ярската крепост представлява около тридесет постройки (между тях са пет мечети), обкръжени от вал, след който има ограда от колове и ров с прехвърлени над него два моста – източен и западен... Воините върху вала ще са защитени от оградата и ще могат да поразяват неприятеля, без той да ги вижда. Върху вала срещу мостовете има две четириъгълни кули... Предградието, където живеят 1500 души, е обградено само с вал, за да затруднява конницата... През зимата този вал и вътрешните стени са обливани с вода, което ги превръща в ледени хълмчета. Гарнизонът се състои предимно от байгулски ищяци, които тубджакските губернатори наемат на служба. Семействата им веднага получават такова голямо заплащане, че родителите с охота пращат синовете си в Тубджак...

Когато към града се насочила конницата на кара-китаите, съставена основно от каймани и кидани, жителите му се скрили в крепостта, а на външния вал останали само стрелците. Скрити зад големи кошници, пълни с пръст, те обстрелвали врага от тия укрития... Халик вкарал една част от курсъбай в града, а друга разположил в табора край предградието... Стрелците поработили добре от външния вал и след като изразходвали стрелите, отстъпили в крепостта и табора... Неверниците разчистили проходите от купищата убити съплеменници и коне и с викове нахлули в предградието, а втози момент нашите го подпалили... Обградените от огън нападатели пламвали и горяли пред очите на съплеменниците си, които не можели да им помогнат с нищо. Кайманският вожд, чийто син се оказал в капана, се хвърлил с дружинниците си да го спасява, но станал добра цел за нашите и те го разстреляли заедно с хората му. В яростта си кайманите атакували още няколко пъти табора, но ги срещал смъртоносен дъжд от стрели на лъкове и арбалети и те отстъпили... Кара-китайският хан бил потресен от загубите, започнал да преговаря с Държавата и ѝ признал правото да владее Тубджак... След сключването на мирен договор отношенията ни с кара-китаите станали приятелски, само че те не пропускали през земите си нашите кервани в Хин (Северен Китай), за да получават своя дял от търговията с именците. В кара-китайските земи нашите можели да търгуват в няколко града, където достъпът на именците бил забранен. При всичкото това търговията с кара-китаите била доста изгодна за нас....

В Омека се срещнахме с търговеца Сайфула – потомък на Байтуган, брат на Ислам-Батиш. Той доплувал дотук от Байгул с 50 кораба и много салове... Масуд тръгнал с 505 камили и 215 човека към Козгън (днес Новосибирск) да посрещне другите кораби на Сайфула, плуващи насам от Байкал по Аби-Даря (Об)... В устията на реките, вливащи се в Об и Иртиш, керваните на Сайфула винаги се срещат с байгулски и тайгаски търговци (източносибирски и далекоизточни) и обменят стоките си едни с други...

Част от пътя до Седмия Балик преплувах по Иртиш на кораба на Сайфула... От Седмия Балик поехме към планината на Газан. Целият път от Сакмар до планината на Газан продължи 80 дни...

Тук е родината на сабаните и затова тази тюба се нарича Сабанска. Местните сабани ми разказаха, че кан Газан е починал тук и върху дървената му гробница насипали огромен курган и го нарекли Газановата планина. Край него преминава границата на Държавата с Кара-Китай (Монголия!)... Иналът Кукджал ни посрещна радушно... На празненството в наша чест той разказваше с удоволствие как при него в плен е бил хан Тимер (Чингизхан). Оказа се, че той бил много страхлив и не издържал на болка. Случвало се иналът да понечи да го плесне с камшик, а той се хвърлял в краката му и целувал

ботушите му, като го молел за милост... Иналът ми обясни любезно значението на редица думи в печенежкия език, вече позабравени във Вътрешна България... Думата „узи“ при тях означава българин... Ако искат да похвалят някого, те го наричат узбек – или подобен на българин... Освен това ми разказа интересна история, свързана с думата „чункас“. Когато Тагил получил нареждане да построи по главните пътища в своята област чункаси, тоест станции, той попитал пълномощника: „Какво е това чункас?“ Той му отвърнал: „Каменен или въобще здрав стълб“, макар че трябвало да му разкаже в случая не за буквалното, а за служебното значение на думата. Зарадваният Тагил насадил по целия Тубджак каменни стълбове вместо станции, а когато пълномощникът направил проверка и се поинтересувал къде са станциите за почивка, Тагил се учудил: „Как, не видя ли каменните стълбове?“ Чак сега пълномощникът разбрал, че губернаторът не знаел служебното значение на думата, за която попитал и вместо спирки е наслагал стълбове... Няма смисъл да се прикрива случилото се, първият търговец би забелязал отсъствието на спирките и емир Колин би пратил улугбега директно в затвора. Така пълномощникът, който изпитал симпатия към простодушния губернатор, отишъл да докладва направо на царя. Анбал изслушал разказа на стария си приятел и дружината му и се смял много и дълго... Той също харесвал такива хора и заповядал на Тагил да сложи чункаси само на пътя от центъра на губернията до първия кара-юла (голям и добре устроен път). Тагил и там се отличил: помолил да премести центъра от Къзъл Яр в близкия до основните пътища Сабакюл, за да строи по-малко станции... Когато доложили на Анбал, той възкликнал: „Има ли на света по-ленив и простодушен народ от хинците?“ Преместването на центъра все пак било разрешено...

На третия ден от пребиваването ми в центъра на Сабанската тюба – градчето Куакбаш – пристигна киданският вожд Карабаш и покани мен и приятелите ми на сватбата на сина си в неговия аул Каган. Тръгнахме след него без всякакъв страх, кара-китаите и киданите никога не проявяват вероломство спрямо гостите си... На сватбата той беше най-веселият и щастлив човек... Като говореше за мен, той каза, че точно така си е представял благородниците... Карабаш покани на сватбата най-добрите изпълнители. След като те показаха изкуството си, се замислих, че би било добре да им стана ученик за известно време...

Карабаш бил един от видните вождове на кара-китайската държава, но след падането ѝ се принудил да отиде на татарска служба и, разбира се, да участва в разбойничествата им. Не проявявал особено усърдие, което дало възможност на много узи, аракитаи и аргъни да се оттеглят от джурджанската област на Сър-Даря в Тубджак през 1219 г. Но, както споменах, принудителното му участие било достатъчно – с натиск от Кичи-Мерген – да го причислят към закоренелите врагове на Държавата.... Същият гнусен каймански хан Мангуш, който плени нашия керван, а после разпори коремите на джурджанските пратеници и обезчести жените и дъщерите им държеше като заложници жената и малкия син на Карабаш. Опитал да я насили веднъж. Синът им я защитил и бил убит при схватката с насилниците. Жена му посрещнала насилниците с нож в ръка и се самоубила. Прислужницата им се добрала до Карабаш и му разказала за случката. След като умрели най-близките му хора, които спасявал със службата си при татарите, Карабаш убил кайманския вожд и с рода си се преместил да живее в Тубджак. При нападението на кайманите той ме освободи от плен и аз странствах заедно с него. С нас тръгнаха от Сабанската тюба и Сарь-тюба доста печенег, аракитаи и аргъни...

Кичи-Мерген не позволява на Карабаш да се размести на негова територия, но марданците по моя молба му дадоха за чергаруване окръг Сакмар. Челбир научил това от Кичи-Мерген и лично тръгнал натам със желанието да ме залови и да унищожи бегълците. По-късно Мир-Гази ми разказа, че главата на Карабаш била поднесена набучена на копие на Челбир, но царят не успял дълго да се радва. Призляло му и скоро

се споминал... Така загина славният Карабаш-бей, който цял живот отстояваше само едно – правото на живот за себе си и за своя род... Синът му прие исляма и в джихада отмъсти на неверниците за напразната гибел на роднините си... На него и хората му дадоха място да се устроят в тюбата на Колак и това място по-късно нарекоха Бугулма... Когато татарите запалиха града, той заедно с отряда си отстъпи в Буляр...

Тръгнахме обратно по Тичканския път... Към края на пътуването в кервана ни имаше вече около 5000 камили и почти 30 000 коня... Вътрешнобългарските търговци често продават тубджакски камили и коне на пазарите на Саксин...

Куакбаш съвсем не е крайната спирка за нашите търговци. През него минава древният път от Баласагун до Китай и кара-китаите го използват до днес за радост на нашите тамгачии (митничари). Често се случва кара-китайски търговци да приемат в керваните си наши търговци и да пътуват заедно с тях... На юг от Куакбаш нашите поемат само в една посока – към Кашан, защото пътят нататък към Хин е затворен по причини, за които вече писах. Ако пътуваме към Хин, то следва да преминем Иртиш и после да превалим Алтай... На юг остава пустинята Монкъръ. Тя се е образувала на мястото на старата Хинска държава, засипана от златен пясък, а в една от бурите златният пясък бил затрупан с обикновен. Из тази пустиня бродят подивели потомци на древните хини, които са загубили всички житейски ценности в стремежа си да владеят златния пясък и вече са забравили кои са били някога... Тези хора, повече подобни на животни, са наречени по името на пустинята монкърти (манкурти). Казват, че ако пътник се отклони по невнимание от главния път, то той ще се загуби в тази страшна татарска пустиня и ще бъде изяден от манкуртите или пък ще стане един от тях... Всемогъщи боже, пази ни от такава печална участ!...

(ОТКЪСИ ОТ ГЛАВАТА „ОПИСАНИЕ НА САКСИН“)

1. Хин-Керман

...Думата „саксин“, както ми обясниха, се използва както в тоя си вид, така и като „сакси“ и „саин“, а означава „това или този, който е отдолу“. Други твърдят, че идва от думата сакчи – охранител...

Хин-Керман (Саркел) е един от най-славните градове на Саксинската провинция и център на нейния Азакски (Азовски) санджак (наместничество), което самите азовци гордо наричат Хазарско – както нашите наричат губерния Ура с името Туран ел (иле), самите ури – Турум ел... От времето на Отяк хинските санджакбейове подават отделни от саксинските отчети, което прави Азак почти губерния. Саксинските улугбегове (губернатори) имат старшинство при решаване на военните въпроси и изглежда, че само по тая причина смятат Азак за подчинена на Саксин...

Хин-Керман е разположен на река Шир (Дон), наречена така, защото изобилства с тръстика и друга крайбрежна растителност... В устието на реката се намира град Ширдан (днес Азов) и почти всички негови жители са граничари и моряци...

Понякога границата на Азовски санджак достига до долната част на река Калка и тогава към нея се изпращат чиркески патрули. В устието ѝ има много „калка“ - или места, където над водата стърчат върховете на храстите от полу-потопените плаващи растителни острови (мочур) и така нашите нарекли цялата река. Границата тук се нарича къран или кър. Във връзка с това си спомних, че един остров на Кара-Идел, където редовно се срещат нашите и суздалските власти също се нарича Къран...

В града се разговорихме с началника на граничната стража Джамбек, чийто род води началото си от един от хазарските вождове. По думите му хазарите са същите тия самарски (шумерски) българи, които персите изселили от Арман в Кашан. Тези

изгнаници били около 1000 души и персите ги нарекли хазар, което на техния език значело хиляда. Другите българи наричали хазарите по нашему „мен“ или „мин“, също и сарти... Понеже хазарите били отлични търговци, то името сарт станало синоним на търговец... Менците оглавили няколко тюркски племена от Кашан и дали на всички персийския си прякор... Според него от думата „сър“ или „сир“, която означавала „седем“ произлиза и названието на най-древните тюркски предци на българите – сирби или серби, което значи „седем рода“. По-късно названието серби, както и думата чирмиш, започнало да обозначава тюрките в България, останали в езическата заблуда. Между другото нашите улани нерядко наричат своите селяни с думата „серби“...

(Преводачът отбелязва голямото сходство с етнонима на сирийците... и на сърбите. Припомням, че славянският език не е роден за сърбите, а сирийците не са араби, което е често срещана заблуда днес).

Част от българите-сири по пътя си се спрели на реката на масгутите/масагетите, на която дали името си Сър-Даря, или Реката на Сириите. По-късно на това име дали значението на Седем Реки или Седморечие. Именно в областта Сър-Даря, както говорят, е израснал и възмъжал принц Газан...

(Така. Ако Газан е момчето от мита, означава, че именците са поели от река Аму-Даря към китайските тюрки. Има и друг Газан, на който е наречен Града на Трите кули или Триград, днес Казан-Учел – бел. прев. Ще видим по-нататък за нещо повече по въпроса).

Джамбек ми разкри някои значения на ред наши думи, позабравени във Вътрешна България... Така например думата саръ (сара, шара, сир) означава не само български праотец, не само бял и жълт цвят, но и южен, свободен, горд, див... Даде ми като пример названието на башкортските българи „саръ ищяк“, „саръчин“ пък наричаме южните българи, особено често саксинските...

Джамбек е роден в Биш-Балта, за която разказа следното. Това укрепление било основано през 1004 г. от царя Масгут Балтавар, когото на тюркски език наричали Биш или Бел, затова и спирката получила името Биш-Балтавар. Цар Ибрахим обаче заповядал да преименуват пункта на Биш-Балта, защото тамошните жители приютили Масгут след бягството му от Болгар...

Джамбековият баща Карамъш, отговорник на укреплението, написал книга за хазарската и иделската древност... Книгата изгоряла при нападението на кукджакските ари над Биш-Балта, но много сведения от нея кърънбашията успя да пресъздаде за мен. В нея доста се разказвало за заблуденията на нашите джулари/юлари, както по-рано наричали езичниците-огнепоклонници... Те наричали Бог и Вселената, създадена от него с името „Йияма“ или „Гима“ (Йим, джимъри – добавя преводачът и напомня за именския знак YU). От тази дума произлиза друго название на Бог - „Йямал“, което значело „Вселенски господар“. Името Джам или Шам също се отнася към тази древна дума и означава „Посочен или Пазен от бога“. Старото име на жреците – имче – също идва от нея и означава „божи служител“. Има и още нещо, свързано с тая дума и това е назването йамак, под което разбираме мита и разказа на имче за мнимото му пътешествие към небето... Най-интересен от митовете ми се стори този за Тагмир или Таймир, както е наречена в него богинята Яребица. Според него тя родила първите хора, а после поискала и да ги управлява. Туран не ѝ разрешила да властва в нейната държава и тогава Таймир уговорила злите духове да построят голямата стена и да погубят хората. За тази ѝ постъпка Тангра я превърнал в голяма мишка или плъх. След това тя започнала да се нарича богиня Мишка или Киргиз-Къркъз (Дива, Свободна Девойка) и да бъде смятана за дух на женското своеволие и упорство. Някои предполагат, че тя, след явяването ѝ в царство Идел в образа на прекрасна девойка, е предизвикала вековния смут в държавата. Отначало тя очаровала всички български принцове и дори ги склонила да се оженият за нея, а после започнала да дава предпочитания ту на един от тях, ту на друг и

братята се скарали помежду си. След изгонването ѝ от Идел тя заминала в Кашан, където станала обект за преклонение на масгутите. Тангра наказал това племе, което после нарекли с нейното име – киргизи. То вече не съществува и дори малка група от оцелелите масгути започнала да носи името на българската династия Алан – на потомците на тази династия, които избягали при тях. Масгутските степи били заети от кипчаците, които после нарекли киргизи....

Масгутите/масагети били едно от синдийските племена, които сирите наричали и саклани. След обединяването на част от сакланите с тюрките в един български народ българите от степта често били наричани саклани... Още една част от сакланите и българите, както вече писах, заминала във Велики Хин (Индия) през планините, които нашите наричали Кара Корум (Великата или Високата стена). Същото име хуните дали на стената, с която китайците се отделили от тях. Думата „коръм“ имала и значения на ров, вал, лагер...

Карамъш помнеше и много значения на думата каган или хакан. „Небесен гръм“, „Глас Божи“, „песен на жреца с акомпанимент на дайре и барабан“, „мелодия, изпълнявана в чест на Бог (на езическите празници и при вдигането на царя върху трона“, както и „жрец, изпълняващ езическите песни“. Аудан, който пеел песните на жреците, бил наречен каган. Тази дума потомците на алпа Аудан – българските царе – направили царска титла, след което думата хакан/каган придобила значението на император, цар...

Беше интересно да науча и за написаното от градоначалника (тюре) Карамъш за древните тюрки... Оказа се, че в древността думата „осем“ била произнасяна като „агъз“ и така хунските българи нарекли осемродовото обединение на кара-китаите (западните монголи), но много хорезъмски писатели често я преписвали като „огуз“ и затова обърквали огузите-узи с монголите (китай). На всичко отгоре такива „учени“ ги наричат „наблюдателни“, макар и това трудно може да се каже за човек, който приема магарето за камила... Началникът разказа доста и за кипчаците. Например, че те и по-точно киргизите, се дележали на западни и източни. Западните се смесили с остатъците от сакланските кипчаци (скитите) и били светлокоси и светлооки, а източните, които се смесили с китайците, манчжурите и монголите, станали чернооки и тъмнокоси хора...

Отначало кайте (уйгурите-езичници) прогонили от Алтай в Ишим западните кипчаци, които нашите нарекли кумани – южни или светли, за да се отличават от източните. После китаите завладяли целия Хин и избили голяма част от източните кипчаци или оймеките...

Думата „хин“, която първоначално значела „вълк“, впоследствие приела значението на „куче“ и от времето на първите проповедници била използвана в този ѝ смисъл по отношение на всички кипчаци. За да различават вълка от кучето, го нарекли „улуг хин“...

Куманите отначало се вклинили между Булгар и Селджукските владения в областта на Сър-Даря или Фаруба, а после преминали на служба към нашата Държава.

Самоназванието им било „сарацини“ (саръчини)... Оймеките харесали името на старите източни българи – хуни, защото живеели в бившите техни хински владения...

Под натиска на куманите Селджуците напуснали владението си и тръгнали през Хорасан към свещените за българите езера Ван/Бан и Сабан/Севан в изконно българската област Арман, за да очистят тази си земя от намножилите се в нея неверници...

По-късно се наложило куманите да бягат, защото били изтиквани от оймеките, които пък били гонени от китаите. Спрелите се на брега на река Урал кумани (Урал – Джаик, Река с пустинни брегове) нарекли оймеките „саръи“, тоест зли...

Джамбек в разговора ни често наричаше баща си „угър“. Поинтересувах се какво означава това и той поясни, че думата „угър“ (имаща и формите угер, югур, угур и др.) в древността означавала грамотен човек, писар, чиновник, разказвач. Тогава разбрах защо Булимер Караджарски (Владимир Святославович Черниговски) се наричал „Угър“ и харесвал това си име най-много...

Докато описваше Тамян, той употреби названието „Тамя кюл“, с което у тях наричаха Азовско море... Думата „тумарлък“ се произнася като „тумъртък“ (док, пристанище)... Отбеляза, че думата „чали“ понякога я използват и в значенията остров и крайбрежни камъни (скали, рифове), а думата „кубан“ или „куман“ - в смисъла на „юг“, „южен“...

Джамбек с удоволствие ми разказа и за живота по границата... Излиза, че търговските кервани в наше време предпочитат да се придвижват из Куба-Булгар (Южна България между Кавказ и низините на Дон и Волга) към Башу през Крим по Савишкия път, а не през Калка и Соления път, който вече бил станал много опасен. След смъртта на хан Хонджак оглавяваният от него съюз на кипчакските племена се разпаднал на 30 владения и много от тях не само воювали едно с друго и нападали съседите си заради спорни земи, но и се препитавали от разбойничество. При тези обстоятелства керваните тръгвали по Соления път само след съгласието на кипчакските тюби да ги пропуснат и пращането на заложенници от кипчаците в Хин-Керман. За подсилване на безопасността на търговците от Хин биват пращани отряди с каруци за устройване на табор, където били скривани търговците и стоките във вътрешната му част. Тези табори можело да бъдат правени по пътя от Дон до Калка, нататък керваните пътували със собствената си охрана. Докато минавали през кантона, хора трябвало да им дава и местният хан. Малко по-лесно било, когато керванът возел сол и други саксински стоки за Рус. Руските князе сами договаряли охраната на доставките с кипчакските ханове и тези договорки се спазвали най-добре. На въпроса ми защо е така Джамбек откровено отговори, че дивите кипчази се опасяват в степта не толкова от нашите войници, а от служещите на Киев и Чернигов кара-българи – ковуи, барини, кър-кумани и турбии. Те познавали степта отлично, имали свършени за военни действия в нея коне и доспехи и можели да настигнат неуловимите иначе кипчази. В случай на ограбване на руски кервани в степта тръгвали отряди на западните българи, които не щадяли врага и това заставяло много от кипчаците да избягват конфликти с Киев и Чернигов...

Дори при такава охрана на керваните в киргизките кантони винаги се намират желаещи да ограбят търговците, защото властта на хановете в тюбите е слаба. Веднъж край аула Харка (Харков), който някога бил град на сестрата на Атила на име Харка (Лебед) нашите пленили в схватка сина на един кипчакски хан. На забележката, отправена му от Джамбек, че с разбойничеството си обрича на гибел двамата си братя-заложенници той отвърнал: „И в този случай печеля аз, защото бащиното ни наследство ще остане само за мен“. Най-често не убиват нито заложенниците, нито отявлените разбойници, а ги държат в Саксин, като плашат хановете с евентуалното освобождаване на роднините им - техни съперници. Всички знаят, че две овнешки глави не се събират в една тенджера. Така е и в този случай...

Изкуших се да се срещна с по-малкия брат на този разбойник, който тогава се намираше в Хин Керман. Стори ми се жив и приветлив, много различен от грозния си и посърнал брат. След разговор с мен той реши да приеме истинската вяра и взе моето име, Гали. По-късно той и дружината му преминаха на служба към Мардан и участваха в нападенията над рязанските князе и в Западния поход, облечени в татарски доспехи, които братът получи от ръцете на самия Челбир заради умелото проследяване на придвижването на войските на Субетай към Кермек... Силно заинтересувани от пристигането на нашите кервани бяха жителите на Кър Куман (в тетрадките на Нигматулин срещу името на този град стои Старият Уман?), тъй като търговията със саксински стоки им носи големи печалби. Този град, който е най-голямата крепост по южната граница на Киевското княжество, бил основан на река Кукса (Синюха или неин приток) от Гилас Кан след преминаването му на руска служба. Отначало градът бил населен предимно с българи и български узи-тюрки, наричани кубани или кумани, и оттам дошло името му. По-късно така започнали да наричат западните кипчази. Този

град е крайният, който достигат по Соления път нашите кервани от Саксин. Обикновено търговците ни се връщат по Савишкия път през Ялта (Крим), за да намалят риска...

След неуспешното плаване до Кара-Бурджан (Дунавска България) посетих този знаменит град, в който са се отбивали шейховете Хужа Ахмед, Хужа Омар, Абу Хамид и са живели царете Отяк, Угър Булимер, Джан Чиркес...

Савишкият път от Ялта към Кър Куман ми се видя безопасен. Край него се редуват владенията най-вече на печенезите, но има и кантони на анти и кипчаки. Най-опасният му участък – от Ялта (Крим) до Бури-чай (Днепър) беше охраняван от башкортските печенеги много надеждно. След преминаването на брода на Днепър край Улуш, принадлежащ на антиите, стана много по-спокойно. Тукашните вождове дотолкова добре пазят славата на Савишкия път като най-надежден, че сами излавят и убиват виновните в грабеж... Държахме се близо край брега на Буга-Инеш, защото стопаните на тукашните кантони смятаха, че при нужда можем да се скрием в околните горички и храсталак и те би следвало да извикат у нас приятно чувство на сигурност и спокойствие... Край Кукса ни посрещна изпратеният отряд кър-кумани (половци, бел. моя), който ми се стори като царската гвардия на Челбир... По време на скорошна разпра между киевските князе един от тях обидил по невнимание кър-куманите и те заедно с неговия съперник Ер-Юрук тръгнали към Киев. Обидилият ги княз с приближаването им избягал в своите имения, а киевляните спокойно отворили градските врати, като мислели, че се връщат техните кумани. Ер-Юрук неочаквано за всички въвел с лъжа в беззащитния град своите изгладнели кипчакски и балински наемници, а те започнали да разоряват старата столица на Кара-Булгар (Украйна). По молба на изплашения градоначалник кър-куманите също влезли в града и изгонили разбойниците. Оттогава по молба на киевляните кър-кумански отряди често идват в града и осигуряват безопасността му при междуособиците...

В Кър Куман сега живеят около 20 000 души, но повечето от жителите му се занимават с търговия, гранична служба и скотовъдство, като се прибират в града само през зимата... Повече от 20 години, смятано от 1160-та, валия на града бил потомъкът на царя Масгут Арсланбек, за чиято дъщеря се оженил Угър Булимер... Внучката на този господар Арслан е жена на Бай Казък (според летописа „Деянията на ковуйските бекове“ от Агиш ибн Хасан, запазен в книгата на потомъка му Култасъ, при сина Арслан на Бай Казък градът Кър Куман станал център на украинските казашки войски, но в 1279 г. бил разрушен след отказа на Арслан да участва в татарския набег към Булгар. Самият Култаси отбелязва, че казаците показали на българските посланици в 1506-1507 г. развалините на този град, който наричали Кукса. Близо до него бил казашкият пост Куман...

Шейх Омар, който живее тук, ми показва осемте градски мечета, като най-красив и най-голям от тях е каменният храм „Куксу“ край извора Куксу...

Преди време Джамбек служел като началник на охраната на керваните, пътуващи до Артан (Прибалтика). Веднъж отбивал на Артанска земя нападение над кервана от новгородските разбойници и убил водача им, който се оказал син на новгородски боярин. Когато керванът продължил през новгородските земи, при Джамбек се явил друг боярин и му съобщил, че се подготвя нападение над него с цел убийство. Този боярин дал охрана на кервана, а на Джамбек дал дрехите на своя слуга и заобиколили мястото на засадата. След тези предпазни мерки всичко протекло благополучно и нашите търговци се отървали само с откуп за убития, но Челбир преместил Джамбек в Саксин. Думите на царя били следните: „Правя го, защото ценя такива смелчаци и не искам той да загине от стрела на притаен в храстите въшлив новгородски крадец“...

Джамбек ми разказа как е пътувал с кервани до такива прибалтийски области като Елгауба (Речен край), Таукуба (Кокошият край), Артан (областта край река Артан)... В Прибалтийския север той посетил градчето Калбаган, тоест Градчето или Фабриката на

Калбите. Калби или калбаги нашите наричали хората от най-войнственото от северните племена в Артан, които се наемали на българска служба още от Кубратово време. Те служели по две-три години и се връщали, като давали възможност и на другите си съплеменници да се позамогнат. Сборно място на тяхното опълчение се нарича по нашему Бриг (днес Рига) и се намира в устието на Тауксу. Тук те се разделят на отряди и поемат към различни места според решението на вождовете им. Част от тях е гарнизонът на Калбаган (днес Талин). Калбаган е основан от нашите търговци с помощта на княза на града Балад Балтавар (Всеслав Полоцкий), който служил доблестно в България и там получил това си име. От това градче започва южният, много по-кратък път от северния морски път към Скандинавия (Садум). По него обаче стрелят по търговците пирати от различни страни...

Шумбутите (литовци) събират за нас опълчението си в мястото до река Кум-Инеш (Неман), наречено на река Куминеш (Каунас). Много шумбути идват при нас или пазят нашите кервани. По-рано при царете Кубрат и Айдар те са ни служили и в областта Саръ-Балин (Беларус), намираща се на юг от Артан (Прибалтика). Нашите нарекли тази особено добра за живеене област така, защото в нея растяли много брези, които тогава се казвали саръ агач. Главни градове в нея са основаните от Кубрат и Айдар крепости Мен-Балик (Минск), Шамлин (Смоленск), Саръ-Балик (Брезовият град, днес Брест) и Балад (днес Полоцк). Мен-Балик получил името си в памет на подчиняването на този край на Държавата, като в него бил назначен гарнизон от хиляда шумбути и калбии... В Шамлин отначало бил гарнизонът на Шамбат, в Саръ-Балик бил шумбутският гарнизон, а в Балад – калбиевският... Балад бил построен по заповед на Айдар и той му дал арабското название за град (балад) като спомен за приемането от него на истинската вяра...

Жителите на Елгауба – елгаубиляр или елгабии (латиши) са по-смирени от калбиите и царете ни не ги вземали на служба. Латишите са обаче много старателни работници и емир Чалмати поканил в своята земя няколкостотин от тях. Заселили ги на брега на Дяу-Шир, защото за тях е по-привично да живеят край река и селището им нарекли Елга. Наричат тях и земята им така, защото те живеят край притоците на голямата река Тауксу, а приток по нашенски е „елга“. Казват, че тъщата на Салахби е елгабийка и я наричали Елга. (От това име идват имената Хелга и Олга, както и думата „елха“, бел. прев.). Салахби също имал прозвище – Йолъг (Олег), което означавало прорицател, предсказател. Това е много древна дума, както и „адам“, която пък означава „призваният“. Цар Адам много харесвал името си и казвал, че си го е взел за спомен как народът сам го извикал да царува. Много близко до това име е друга наша дума – атаман, тя означава „човек, който е избран да ръководи моленията към Тангра и духовете“. Атила придал на думата и значението „старши“, защото назначавал за вождове на подвластните племена жреците-атамани, които според него заслужавали по-високо доверие като служители на Бога. След смъртта му отменили това нареждане и думата щяла да бъде забравена, ако не бяха я запомнили караимите. Те пазят и други много стари наши думи, като „каган“ - така наричат жреците си. С думата „атаман“ те продължават да обозначават старшите между тях. Тази дума заимствали от тях антите-чиркеси и така наричали старшите и водачите, макар нашите да предпочитат просто думата „дуван“. Казват, че пръв нарекъл себе си атаман Джан Чиркес...

Всичко това написах според думите на Джамбек, в чийто дом гостувах две седмици. Скоро след възцаряването си Гази-Барадж повика Джамбек при себе си и го назначи за илчибек на артанските поселища във Вътрешна България, защото добре познавал артанските езици и обичаи. Бекът участва в Западния поход заедно с Гази-Барадж, след което се отби при мен и ми разказа за преселването на нашите артани, които попаднали под татарски удари и отстъпили с армията на Газан. Жителите на Елга се преместили от Дяу-Шир (вероятно Донец Северски) на десния бряг на Агидел (Кама), другите артани се

нанесли и по Агидел, и по река Миша (Меша), където основали аулите Шали и Тубан. (Според Култаси бег Лаиш, чиято майка била от артаните, превел част от тубанците в основания от него град Лаиш)...

Джамбек изпя за мен много наши песни с прекрасен глас, не можех да слушам, без да се развълнувам до сълзи... Някои от песните са посветени на старите обреди и се наричат с имената на алпите, други разказват за работата, изразяват настроение, славят различни селища и местности. Достатъчно е да напомним за песните „Байгул“ или „Червената (Златна) рибка“, „Арча“ (богиня), „Чакчак“ (днес „Сарман“ според записите в тетрадките на Нигматулин), „Сабан“, „Сак Сок“, „Вълните на Агидел“ или „Прощална“, „Песента на пътника“ или „Търговската“ (записана у Нигматулин като „Миньорската“), „Уран“ или „Военната“, „Карабаг“ или „Кара урман“... В някои песни присъстват по няколко характерни черти... Например в песента за Байгул се пее как мнозина се опитвали да накарат богинята да забрави Аудан-Боян, но тя не забравила любимия си...

„Арча“ често я пеят на Сюрен... Думите ѝ са прости и трогателни...

„Защо гориш? Кой ти причини зло?“

(Пита Барис)....

„Изгарям от любов по теб – отговаря Арча.

Моят огън не докосва праведниците,

но плаши и прогонва злото...“

Песента „Чакчак“ изпълняват и на Каргатуй, и на Чумар Боткасъ... В Песента на пътника“ се пее за случката с търговеца Азан и как керванът му трудно преминал безводната пустиня, а после трябвало да се отбранява в табор от нападението на разбойници. Освен другото в нея са отразени и преживяванията на Азан, тъгата по родния край и приятелите... Джамбек твърдеше, че по мелодията на „Карабаг“ са изпълнявали погребални и поменни песни, но мулла Бакир впоследствие ги забранил и този напев се е запазил само в Дяу-Хонджак и Ечке Булгар у езичниците. За ми докаже, той изпя една такава песен, наречена „Курган“. Баща му я пял на погребението на неговия баща... Бащата на Джамбек бил мюсюлманин, но майка му била от езически род и го научила на тази песен... В Саксин никъде не видях по пътя си нито турунчи (феодали, помешчици), нито туруни (феоди, поместия), нито нещастни курмиши (крепостни селяни). Вместо това видях свободни земи и свободни хора, дори най-бедният между тях беше изпълнен с не по-малко достойнство от самия губернатор. Това обстоятелство направи пътешествието ми из тая губерния особено приятно и незабравимо...

2. ДЖАЛДА

Ялта (Крим) е най-голямата част от Кара-Саклан (Украйна), останала под властта на волжко-българските царе след разпадането на държавата Кара-Булгар или Урус-Булгар на Кара-Бурджанска (Дунавска) България, Урус (Рус) и Ак-Булгар (Волго-Уралието), затова нашите емири толкова ценяха тази област. Управлението на Крим, влизащ в Азакския санджак (Азовска област) се намира в град Агарджа (Керч)...

Най-безопасно се влиза в тази област през Хин, на чиито областни управители тя е подчинена. Както писах, по време на моето пътуване управител на областта Азак беше моят стар познат, синът на Лачин Хисами – Бадретдин – с прякора Аблас-Хин (баща му го доведе при мен съвсем млад), затова гостуването ми в неговите владения беше леко и приятно... Извън Ялта се намират няколко наши градове, също подчинени на Керч. Това са Бирман (Одеса), Улуш (Олешие), Улаг-Кашан (Кишинев) и Ази Улаг (Яси). Бирман се намира на брега на Ази-Илман при устието на Бури-чай (Днепър) на противоположния на

устието бряг на илмана (лиман, залив). Гарнизонът му, както и охраната на Улуш се състои от анти и печенеги... Бирман е хунска дума и означава „морски залив в устието на голяма река“... Ази-Илман означава „Български залив“, защото „ас“ или „аз“ на кумански означава „българин“... Град Улуш, който е близо до устието на Днепър, е известен със своя брод... Названието „Улуш“, което на нашия език обозначава почти изчезналия обичай да се пие кумис – в знак на роднинство – от всички участници в Джиен на първия ден на събирането в празнуващата околия, носи също аултът до града Ялта...

Улаг-Кашан се намира на река Кичи-Буга... Ази-Улаг означава „Български град на влашка земя“... Нашите търговци пътуват от град Ялта в Одеса, а оттам по река Тир-лес (Днестър) и Бурат (Прут) в Улаг-Кашан и Ази-Улаг... Тези градове са много важни за Държавата, защото те поддържат нашата връзка с Дунавска България, Влахия (Румъния), Кряш (Гърция), Маджар (Унгария) и Байлак (Полша). Между тези градове има няколко антски, влашки и кумански владения. Те често променят границите си, териториите си и имената си, така че няма смисъл да ги назовавам. Нашите градове им плащат данъци, а за останалото са оставени сами на себе си. В земите на тези владения има жалки останки от градове, строени по времето на Буртас и Кара-Булгар, но те вече нямат значение. Ще упомена Саръ-Керман, Ак-Керман, Чирмиш, Бигар... Власите ми обясниха, че по времето на Буртас с името „чирмиши“ (сармати) са наричали българите, а днес им казват „бигари“... Маджарските, уруските, гръцките и дунавско-българските управници също плащат на тези бейлици данък „спокойствие“, за да предпазят от грабеж владенията си...

Не можах да стигна до Дунавска България заради морска буря, но оттам в Ялта пристигна моят ученик и сподвижник Фазил от рода Кермек и ми разказа някои неща за този край. Той се дели на пет части. Западната се нарича Маг-Идан (Македония) или „Вълчата Долина, Низина“, северната е Кичи-Улаг (Малка Влахия), централната е Барадж-Келеу в чест на празника по измолването на бъдещата реколта, южната е Буйрак (Тракия), а източната е Деберджай (Добруджа, областта на Плиска)... Деберджай, което означава „Гръмовежец“ е едно от имената на алп Кубар или Бабай, като смятат, че тая земя е под негова закрила. Тук много места носят негови имена. Самият Фазил (Васил) живее в градче, което също носи едно от Кубаровите имена – Саръ-Салтик, или „Мълниеносният“ на хунски език. Край него има хълм и езеро, също наречени на Бабай, защото смятат, че той се спира там понякога за отдых... В Добруджа избягали всички кара-бурджански българи, които не искали да се покръстват и тук винаги са преобладавали мюсюлманите. Абдалах ибн Бащу при всяко свое посещение там устройвал мечети и школи. Оттам той донесъл немалко кара-бурджански книги, които били заплашени от изгаряне, защото били написани или на древното ни писмо „самра“, или на арабица. Някои смятат, че прякорът му Деберзи идва от „Деберджийски“... В Добруджа намерили убежище и последователите на Худаяровата ерес (богомилите)... Най-известният град на този благодатен край е Джураш (Овеч?). Града нарекли така, защото там се провеждали воинските тържества в чест на алпа Аудан-Джураш. Първи устройл такова тържество Алип-бей и на това място сеид Абдаллах вдигнал мечета „Джураш“... Ако вземем под внимание, че тясната ивица суша, която свързва Крим с Кара-Сакланската степ е преградена с вал и ров край нашата крепост Коръм, то спокойно можем да я смятаме за остров.... През Коръм преминаването е забранено за всички освен за военните отряди и търговските кервани на прочутите ни търговци, на които се издават специални пропуски. Охраняват го печенежки наемници от Башкортската орда и получават заплаща от търговците и кримските власти. Децата и роднините на сардарите на коръмския гарнизон са заложници в Хин-Керман и Сакчи-Болгар, а в самия Коръм ги надзирават наши пълномощници (илчибекове). Дори и така потомците на хан Башкорт понякога изменят на Държавата и пускат през рова подкупващите ги кипчаци... През 1223 г. при нахлуването на татарите към Коръм през Куба-Булгар тогавашният

командващ на гарнизона на крепостта Тогрул също ги пуснал в Крим, макар и по друга причина. Принудила го татарската заплаха в случай на отказ да убият брат му Мамли, пленен от тях заедно с няколко Бачманови войници край Маджар Суба.

(Ето разказа на самия Мамли, който взимаме от друга глава на „Книга за хуните“:

„Преди самото нападение на татарите няколко даглики (дагестанци) били заловени от валията на Яна Джураш заради разбой срещу търговците и хвърлени в затвора на крепостта. Много от вождовете на Дагестан се явили пред крепостта Яна Джураш с дружините си и оръжие в ръце, като поискали освобождаването на затворниците, някои от които им били близки роднини. Истинската причина за единодушното недоволство обаче била, че Бачман подканил дагестанците да тръгнат с него към Дяу-Хонджак, като обещал в противен случай да спре раздаването на подаръци на вождовете. Вождовете не били склонни да ходят на война и устроили смут, за чиято причина обвинили лъжливо валията в самоуправство. Градоначалникът пратил на Бачман писмо, в което му предложил следното: „Или отмени похода и раздай подаръците, или остави Яна Джураш“. Улугбекът, на свой ред възмутен от безпределната наглост на вождовете, тръгнал към Яна Джураш с малък кумикски отряд (източната част на бурджанските или предкавказки българи, които били наричани още джурашки българи). Дагестанците повикали на помощ масгутите (осетини), които успели да сключат съюз с татарите в Грузия и те изненадващо се появили в тила на Бачман с част от татарите, които превели през планините си. От юг към Яна Джураш стремглаво настъпвали от Грузия (Гурджа) и Мидан (Азербайджан) основните татарски сили. Вождовете, които обсаждали града, веднага преминали на тяхна страна и само смелостта и верността на планинските джурешки (вайнахи) и кумикската група от гарнизона накарали врага да се откаже от превземането на вътрешната крепост – резиденция на градоначалника. През друга част на града обаче неверниците успели да преминат нататък и Бачман се оказал между тях и и отрядите на масгутите и татарите. Той успял да се спаси само благодарение на неочаквания от неверниците удар на вайнахите, които помяляли масгутите и татарите и разчистили на улугбега път за отстъпление. Валията с войните му после извели от Яна Джураш нашите моряци, които заплашили да използват срещу града в случай на дагестанска съпротива запалителни снаряди, каквито в действителност нямали. За снаряди нашите представили огромни кани с вода, а за метателна машина – останките на един кораб, който налетял на крайбрежните камъни... В това време избягалият брат на Бачман – Торсун – научил за трудната ситуация, в която Бачман се намирал и се явил с донските и георгиевските кипчаки пред Маджар Суба... Пробивът му през границата бил успешен, защото той представил войската си като наша, което не било трудно: и от двете страни на Дон живеели едни и същи киргизи. На помощ на метежниците дошли масгутите - също любители на поогравването на съседите, като донските кипчаки. Тукашният гарнизон, състоящ се от джураши и бурджански българи (карачаевци, балкари и кумики) и този път отказал да се предаде. Торсун обкръжил града и зачакал брат си да си разчистят сметките. Бачман обаче отстъпил в Кумикската степ (днес Калмикия) и вместо него при Маджар Суба се явили татарите... На предложението на Субетай да премине на негова страна Торсун с достойнството на български улан отговорил: „Ти ми помогна донякъде и аз ти разрешавам да си вървиш по пътя, но не искам да знам за теб, невернико, и не се задържай в моето владение“. Татарите не можели да оставят в тила си силната войска и затова Субетай тайно предложил на масгутите и донските кипчаки срещу огромно възнаграждение да минат на негова страна. Те се съгласили и заедно с татарите се стоварили върху остатъците от Торсуновия отряд. Кипчаците на хана Джурги (Георгий, Юрий) скоро се разбягали накъдето им виждали очите и останалите дружинници на хана били пребити. Бедният Торсун в схватката бил ранен и пленен. Субетай решил да го използва за примамка и пратил до Бачман куриер

със следното съобщение: „Ние не ти мислим злото и си тръгваме от земята ти, но преди това искаме да ти предадем край Маджар Суба твоя брат, съперника ти, като услуга за това, че неволно ти нанесохме щети“. Съблазънта да получи на тепсия бунтовния си брат била така голяма, че Бачман излязъл от пустинята и поел към града. Двете войски застанали една срещу друга... Едва татарите, които предали на Бачман брату му Торсун си отишли и неверниците изненадващо от две страни атакували и обкръжили саксинските му кипчаки и кумики. Ако не бил дошъл навреме Джамбек с отряд кабари и саклански българи (балкари и карачаевци), то отрядът на Бачман щял да бъде унищожен. Намесата на азовците принудила татарите да прекратят боя с Бачман и губернаторът успял да премине през Джураш в Дяу-Хонджак, който и без това трябвало да отвоюва по заповед на Челбир. Дагестанците и миданите (азербайджанци) не посмели да пречат на придвижването, но в Дяу-Хонджак Бачман бил обграден от грузинска войска и трябвало да води преговори, като се престорил на съгласен дори да постъпи на служба при грузинския цар. Грузините обаче били непреклонни и в края на краищата станал сблъсък, който завършил с пълен разгром над неверниците. Нашите си върнали не само Мартюба (Северен Дяу-Хонджак), но и Карабаг (Карабах, Южен Дяу-Хонджак) и Тукчин (Западен Дяу-Хонджак) по река Хорим (Храми). Изселените там от грузинците арменци, част от роднините на които била преселена още от Лачин във Вътрешна България, този път посрещнали нашите радушно и дори дали на губернатора хора, а той не ги закачил...

Татарите го очаквали в Даглик (Дагестан) около година, като смятали, че грузинците ще го отблъснат в Дяу-Хонджак. Дагестанците и масгутите хранели и снабдявали със жени своите нови приятели и съжелявали под сурдинка за леката спрямо тях власт на Държавата. Дотогава татарите малко повече си почивали в Барджил и Грузия, чийто царе били победени и имали грижата да ги снабдяват с жени и провизии. Когато неверниците тръгнали оттам към Джураш, то някои от тях имали вече деца от грузински, арменски и барджилски (персийски, ирански) жени, които те без съжаление изоставили...

На Челбир тези събития представили като на семеен спор между братя и метеж на дагестанските вождове. Обратно на очакваното Хабдулла се отнесъл спокойно към случая. Възможно е царското настроение да е било повлияно от доклада на сина на Губайдулла – везирът Файзулла – че Дагестан (Даглик) се явява единствената силно губеща област на Саксин, доходите от която не се изравняват дори с разходите за подаръци на местните вождове. „Даглик сам ни помоли да го пазим от враговете. Ако вече не желае това, нека си живее отделен живот“ - казал царят и наредил да подсилят охраната на кумикската и хинската граница и да предадат поста губернатор (улугбек) на Саксин на Джамбек до изясняване причината за скарването на братята. Скоро обаче разследването спряло: Торсун умрял от раните си в ръцете на Бачман, като му казал: „Това, че ме отлъчи от родната ми земя и област, за мен беше по-лошо от смъртта и затова воювах с теб. Все пак се радвам, че не ти сторих нещо лошо, а умирам от раните си, нанесени ми от боя с неверниците...“. Бачман тежко преживял братовата смърт и се разкалял за деянията си срещу него. Веднага след завръщането си той разказал на царя за мъжествената гибел на Торсун и Челбир, доволен от дяу-хонджакската плячка, му възстановил губернаторския пост, а на децата му дал поземлено владение... В 1223 г., без да дочака Бачман, Субетай заобиколил Маджар Суба към Дон. Джамбек узнал от пленници за намеренията на татарите да достигнат Днепър (Бури-чай) и наредил да пуснат неверниците да си тръгнат от Саксин без бой... Попаднах в плен, докато прикривах отстъплението на Бачман от Маджар Суба и татарите, като разбраха кой съм, не ме убиха, макар и да бяха много разгневени към нас...“

Колкото и да е чудно, тогавашното татарско нахлуване беше от полза за нас. Преди него отряд кръстоносци завладя Сагдак, придаден към нас от турския султан. Този отряд отиваше на помощ на грузинците, но по пътя неочаквано промени посоката си. Ромеите,

които вярваха в мирния си договор с тези най-зли врагове на правоверните, паднаха в капана на своята доверчивост... Внезапно край града се появил татарският отряд на Джаба (Джебе), воден от Тогрул и с лекота се справил с няколкостотинте излезли насреща му неверници. Оцелелите кръстоносци ужасени избягали на корабите си и бързо отплували в морето, където станали плячка на саса-тамянските бурлаци...

После Тогрул и Мамил се върнаха обратно при нас за битката край Кермек заедно с Аблас-Хин и получиша милостта на Челбир, който им прости...

На Западния бряг на Крим, където дълбоко в сушата навлизат два залива, са градовете Карга-Гезляу и Саръ Керман, а по пътя от крайбрежието към планините Даир или Бай Даир са градовете Анбал (днес Симферопол), Бахча Болгар и Ялама Болгар...

Карга-Гезляу (днес Евпатория) е известна с есенните си панаири, на които пристигат хиляди башкортски печенеги и кумански търговци. Освен това тук има извор, от чиято вода е пил самият кан Джураш и е свято почитан от местните граждани. Оттам Джураш се отправил към града Алпбей и след превземането му се нарекъл и Алп (Алип) бей...

В Саръ-Керман (днес Севастопол) живеят десет фамилии на търговци от Вътрешна България, 15 караимски рода и 200 семейства на черкезки кара-бурджани и анти, които изповядват заблудите на Худаяр (богомилството)... Този град бил основан от преселниците от старинния украински град Саръ-Керман и затова имал същото име... Един участък от крепостната стена е изграден от грубо одялани камъни, като междините са запълнени от дребни камъчета, пясък и земя. Там не биват допускани нито един кипчак или грък... Насред града има голяма и красива къща в бял цвят, която служи като страноприемница (керван-сарай) и убежище за жителите на балика (предградието). Валията на града, антът Айбат – приел исляма и името Мохамед – се отличава с необикновена сила. Веднъж кипчаците на сина на Ходжа – Джурги, след като разграбили неукрепените предградия на Анбал, Бахча Болгар и Ялам Болгар нападнали Саръ-Керман, и Айбат бесен измъкнал огромен кол от градските врати и с един удар съборил трима конници. Кипчаците избягали ужасени. След случката Айбат бил наречен Бай Казък (Големият Кол) и така понякога наричали и Саръ-Керман. Иначе градоначалникът беше добродушен човек...

По обратния път кипчаците пренощували в селището Джуан-Койъ (Джанка днес, Кладенецът на Дивия Лук), но през нощта печенегите ги изклали заедно с изгладнялите сасъ-тамянци. Братът на Джурги – Тарак – бил убит на място, а Джурги го заловили и го предали на Айбат. Керченските търговци били поуплашени от новината, защото в случай на усмъртяване на Джурги озлобените киргизи можело да затворят Савишкия път към Башу. Техни пратеници се явили спешно в Саръ Керман, за да предотвратят разправата. При вестта, че валията е пуснал Джурги на свобода, изумлението на търговците било огромно... След превземането на Истанбул от алтънбашите (италианци, кръстоносци) Мохамед искал да превземе Херсонес (Кряшен) и околностите, но керченци (Агарджа) уговорили Челбир да се задоволи само с данък от града и окръга, за да запазят търговските отношения с тирците (гръци)... Отрядът на Айбат, който отивал да се обедини с войските на Гази-Барадж бил сметнат за вражески от татарите и загинал в бой с тях заедно със славния валия... Синовете на Айбат участвали заедно с Гази-Барадж в Западния поход (Кара сугъшъ) и единият от тях – Арслан – дойде да се срещне с мен... (Според сведенията на Агиш синът на Айбат Мохамед – Арслан Габдел Мумин повел първата казашка армия – тюмен – в Украйна. Казаците-анти преправили мюсюлманското му име Мумин на Мамай и под това име го възпели в песните си. Арслан се побратимил с хан Ногай и благодарение на това възпрям замисъла на татарите Киев да бъде изравнен със земята. За отказа си да участва в нашествието на Менгу-Тимур срещу България Арслан бил разжалван от длъжността предводител на казаците и заловен, но успял да избяга в Саръ Балин, откъдето се прехвърлил в Болгар. Емирът Мохамед-Алам в края на

краищата издействал опрощение за Арслан от хан Тохта и му било позволено да се върне в града Барадж-Келеу в Украйна (Переяславл). За този град Кул Гали пише в една от главите на „Хон китаб“, че е основан от Бу Юрган на мястото за молитви към алпа Барадж-Самар, където му принасяли в жертва млади бичета (торбок). Така градът получил името на молитвеното място, а реката – на бичето, Торбокзай (Трубеш). Известно време Барадж-Келеу принадлежал на Аспарух, който го харесвал толкова много, че с името му нарекъл един град в Дунавска България... (Преслав, бел. прев.).

Анбал се намира в горната част на река Салгър, която се влива при източното крайбрежие на Крим в отделеното от морето с дълга пясъчна ивица езеро Савъш или Сибаш (стърчащи над водата островчета от камъш)... Това езеро издава ужасна смрад и брегът му по тази причина е наречен Сасъ Тюба... Нашите власти доста слабо контролират тази част от Ялта, защото в нея не иска да живее никой от българите и черкезите-анти. В устието на Салгир уруските бегълци (от Украинска Рус) са успели да си направят нещо като град. Първото селище тук било основано от отряда на Барис още след като войските на Държавата го прогонили от Тамя-Тархан. Жалкото си градче бегълците нарекли също Тамя-Тархан за спомен от загубения от тях наш град, но ние наричаме това средище на бегълци Сасъ Тамя... Тук идват отявлените разбойници с малки кораби и лодки... Отначало те враждували с населението и нашите на няколко пъти със запушени носове събаряли хижите им. Независимо от това, че бродягите почти винаги успявали да отплуват навреме навътре в морето, където никой не смеел да им противостои, а после се връщали и възстановявали събореното, те накрая признали властта на Държавата и започнали да плащат данъци и да извършват за нея различни услуги. Когато имали средства, те се държали относително спокойно, но в гладните времена нападали кипчакските стоянки, както и гръцките и грузинските плавателни съдове и поселища, като не оставяли жив свидетел...

През периода на борба със Сасъ Тамя, когато отрядите ѝ нападали дори Керч, Кау Керман и Тамя-Тархан, керченци наели измежду жителите ѝ около двеста разбойника и ги организирали в гарнизон при нашата крепост Урус Атил в устието на река Атил. Тая река също се влива в езерото Савиш, малко по-южно от Салгир. Керченските граждани не жалели пари да поддържат добре нахранени черкезите от гарнизона, а като следствие този гарнизон ги защитавал по-добре дори от нашите войски срещу дивите сасъ-тамянци и по този начин ги принудил да се подчинят на нашата власт...

На южното крайбрежие на Крим се намират градовете Кау-Керман (Феодосия), Сагдак или Султан (днес Судак), Артък, Джалда (Ялта), Аспарух; там се родил малкият син на цар Кубрат – Аспарух... (думата цар да не се приема буквално като титла, бел. прев.).

Управлението на Крим, както писах, се намира в Керч, отделен от Тамя Бурун (Таманският полуостров) с пролива Урус Булак (Големият, Керченският пролив). Най-тясната му част наричат Камир Булак, срещу Керч... Освен със живописния си пазар Керч е известен и с Банджа (Баня) Кепе, където са петте почитани отшелнически пещери...

В Кау-Керман гледах удивително театрално представление на билагай (театър, в руски език думата е заимствана като балаган), в който нагласени като на маскарад младежи със закрити лица разиграваха сцени от „Шан къзъ дастан“ и „Сказание за Къса и Юсуф“. Водещият разказваше, пееше и си акомпанираше на тамбура, а момчетата се движеха, танцуваха и в нужните моменти въздишаха, подвикваха и тем подобни неща... Такъв театър имало при дворовете на Шамбат, Айдар и Анбал...

3. ТАМЯН И ДУРТСУ

Тамя (Тамян) Бурун се отделя от останалата част на Саксин с морето и с реката Куман или Кубан и също може да бъде смятана за остров. Зад река Кубан започват Сакланските

планини... Най-известни градове по тамянския бряг на Урус Булак са Камър Булак, Ечке Болгар или Иске Банджа, Урус Булак и Тамя-Тархан...

След неуспешния поход от 1174 г. към Дяу-Хонджак Отяк решил да раздели Саксин на две губернии – Сакланска и Саксинска. Според новото административно деление Хин-Керман като обикновен град бил зачислен към Саксин, Каратаякското владение в Саръчинската област на Саксин – към Мардан, а център на Саксин станал град Маджар Суба. Това разделяне едва не завършило с катастрофа, защото всички били засегнати – и каратаяките, и хинкерманците, и азовците, и кабарите, бурджаните и актюбинците; появили се апатия и раздори. Каратаяките започнали да пускат донските разбойници в марданските земи... Гърците също решили да се възползват от това недоглеждане. До този момент те успявали рядко и не за дълго да заемат Тамя-Тархан и то с помощ от балините и грузинците, но в 1184 г. те подготвили силно нахлуване заедно с балините, грузинците, масгутите и донските кипчаци...

Кипчаците обсадили Хин-Керман, масгутите – главната ни крепост на южните подстъпи към Маджар Суба – Иске Таш, а гърците заедно с балините и грузинците превзели Тамя-Тархан. За успеха на неверниците спомогнало и обстоятелството, че гърците се сражавали на големи кораби, а на тях корабите на сасъ-тамянците, чаликуманите и азовците (ширдани) не можели да окажат съпротива. За да поправи ситуацията, Челбир пратил Лачин Хисами с извънредни пълномощия, а той ги използвал в пълна степен. Преди всичко обявил Саксин-Болгар и Маджар Суба, че незабавно възстановява предишната Саксинска губерния и нейните области и владения в случай на победа над неверниците. Това донесло надежда и успокоило саксинците, те бързо събрали нужното опълчение и въодушевени тръгнали към Тамя-Тархан. Осемте хиляди неверници вече се виждали като победители, когато над тях се стоварил ударът на 5000 саксински газии. Несвикналите да отстъпват без бой гърци (ромей), грузинци и балини (руси) се били отчаяно смело, но по този начин си отрязали пътя към спасението и паднали всички до един. Нито един ромейски кораб не напуснал пристанището на Тамя-Тархан (Тмурокан), защото моряците били слезли на брега, а останалите били убити от саси-тамянците. Като разбрали за съдбата на съюзниците си, донците и масгутите побягнали далеч от Хин-Керман и Иске Таш... Сред малкото оцелели били башдефтердарят Гурджи и любимият син на масгутския вожд. Челбир поискал в замяна Лачин да стане крал на Грузия и пуснал пленниците веднага след като искането му било изпълнено...

Хин-Керман винаги изпитвал недостиг на средства за заплати на войниците от тамянските градове и в период на финансови затруднения възниквало черкезко недоволство, както и опасността те да си тръгнат от служба или да минат на вражеска страна. Керченци (Агарджа), чието благополучие се крепяло на безопасността на селищата им и търговията в тях, не можели да допуснат такъв развой и успели да получат от цар Анбал разрешението да получат административната власт над Тамя-Тархан и другите градове по Тамянското крайбрежие на Урус Булак срещу задължението да издържат техните гарнизони...

Интересно е, че Клич Руми по време на идванията си в Учел винаги се отбиваше в караимския храм на града „Джахуд катау“ на хълма Джукетау, построен с разрешението на цар Анбал. Когато го попитах каква е причината за това, беклербекът на Ялта ми отговори, че му е приятно да гостува на земяци далеч от родния си град...

Близко до устието на река Куман, наричана от нашите Кубан и Куба се намира град Чали Куман – най-укрепеният и безопасен сред тамянските селища. Неслучайно тук се е преместила от Тамя-Тархан управата на Тамянската тюба на Азовското наместничество на Саксинска губерния. В Чали-Куман се намира и най-голямата в Държавата корабна работилница, ръководена от потомците на майстор Тумаш...

Ако в Крим и да живеят немалко тирси, то в Тамян почти няма такива. В гарнизоните на градовете му служат като черкези много кабари (адиги)... Кабарските отряди пазят и южната граница на Тамян, отделяща Саксин от грузинските владения...

Тмутороканците са много недоволни от това, че кримските уруси наричат Саси Тамя с името на техния град. До днес те помнят набега на Борис, който избил всички пленени тамянци (основно кабари), както и други уруски нападения. В битки с неверниците паднали основателите на много кабарски родове и сърцата на потомците им жадуват за отмъщение... Урусите не са обичани в Тамян и тук те са малобройни...

Един от кабарските вождове - Симез – специално пристигна в Тамя-Тархан да се срещне с мен и организира голямо тържество. За пристигането ми му казал големият му син, водач на градския гарнизон... На тържеството имаше много музиканти, които свиреха на барабани, кобза, тамбура, флейти, зурни, дайре, чинели, камбанки и други инструменти... Симез бей изпя за мен песни на Микаил Башу и кабарите... На свой ред аз изпълних за него свои песни. Вождът беше толкова трогнат, че ми каза: „Виждам, че ти си не само достоен, но и свят човек. В знак на уважение и разположение към теб искам да изпълня най-голямото ти желание“. Аз отговорих: „Бих искал да произнесеш „Няма бог освен Аллах“ и той го направи... Той прие истинската вяра...

Понеже според техните закони поданиците трябва да са единоверни с вожда си, то в исляма влязоха и войниците му, 400 човека на брой. Веднага организираха два мечета – един в Тамя-Тархан и още един – в селището си на морския бряг, в подножието на Сакланските планини...

Основател на рода на Симез – Абрагови, най-войнствения измежду племето на кабарите, бил вождът Абраг (или Абрах). Правнукът му, който носел същото име, помогнал на кан Айдар да разгроми хазарските кипчаци. Потомците на Абраг съдействали Саксин да се присъедини към България и минали на служба към нашите канове, за което Талиб им разрешил да образуват в Саксин кабарско владение. Разказват, че когато емирът предложил на най-възрастния в рода Абрагови – Сабит – да нарече княжеството си „Четири тюби“, Сабит помолил: „По-добре да бъде „Дуртсу“ - Четири реки, защото ние наричаме нашите области с имената на реките им. Областите променят границите си и дори изчезват, а реките текат вечно“. Талиб харесал предложението на вожда и го утвърдил...

Дъщерята на Бозок, госпожица Суджу, наричана още и Ширин, била жена на един от Абрагови, Ер-Дада. Той получил това си име „Баща на юначеството“ от нашите, които били възхитени от воинската му доблест. Г-ца Суджу избягала при него от Башу и потърсила спасение от домогванията на противния ѝ Мстислав (Мишдаули) и двамата се оженили. Обикналият я кабарски народ ѝ дал името Тамя-бика (господарка, беица), което значело нещо като „Майка на тамянский народ“. Мстислав използвал нейното бягство като предлог за нападение над Тамя-Тархан, като за превземането му помогнали тирсите. Ер-Дада решил да овладее отново града, чиято защита му поверил цар Ибрахим и тогава Мстислав му предложил дуел, в който победителят получава Азовския център... Ер-Дада лесно го повалил на земята и постигнал пълна победа, но се навел да му помогне да стане и Мстислав забил в него скрития си по-рано нож, а нашият богатир починал. След това Мстиславовите хора нападнали кабарите от засада и ги изтикали от града... Симез разказа как Тамя-бика се вкаменила от мъка, като научила за станалото. Край този камък кабарите направили жертвеник и го нарекли Анауба (Майчин жертвеник). Синът на Ер-Дада и Тамя-бика получил от Балук титлата инал и бил толкова горд с нея, че я направил свое име... Мстислав изгонил Инал далеч от Анауба, но кабарите не могли да се примирят с това, защото смятат за велик позор загубата на гробовете и светините на предците си. След Мстиславовата гибел в нашата засада кабарите бързо прогонили врага от владенията си и тогава Инал направил лагера си край камъка на Тамябика и го нарекъл

„Анауба“ (днес Анапа). После вождът Симез преустроил лагера си в селище, на което дал мюсюлманското си име Ибрахим (днес Абрау-Дюрсо). С името Ибрахим се нарекъл в чест на царя, който Абрагови особено силно почитали. Известно време Ибрахим прекарал в Хин и предотвратил опитите на някои кабарски вождове да свалят от власт рода Абраг в Дуртсу, като твърдо застанал на страната на вожда Сабит. За отплата Сабит му помогнал в борбата срещу Тимар...

В Дуртсу, властта над който за вечни времена е предадена от цар Ибрахим на рода Абраг, има четири града. За Анауба вече писах, вторият град е Тамя-Маджи (съвр. Новоросийск) – наречен така в чест на сина на царя Бургас – Маджи Иджик, който отвоювал земята на Дуртсу от кимерите и основал града там. Намира се редом с аула Ибрахим. Градът бил наречен Тамя, защото там се състояла сватбата на Ер-Дада и Тамябика.... Третият град също бил основан от Маджи и го нарекли Турган - „Невьяста“ (днес Геленджик), защото там той се оженил за Чипчик – дъщерята на основателя на рода Абраг. Думата „турган“ е рядко срещана днес форма на името на богиня Туран, смятана за покровителка на младоженките... Също днес се среща рядкото име Курмиш, което означава „маймуна“ и било давано на немирните и ловки деца... Четвъртият град е основан от самия Инал, който му дал името си (днес Новомихайловское)...

Зад този град е аулът Дуртсу или Доутсу (Четири реки, днес Туапсе) – на границата на княжеството Дуртсу, провинция Саксин и Държавата. Между този аул и абасите (абхазци) се намират земите на тези кабарски родове, на които Талиб дал независимост в замяна на приятелството им с Държавата...

В Турган известно време се укривал емирът Лачин Хисами, когото изгонили от Грузия жена му Тамара и любовниците ѝ. Казват, че тя достигнала границите на разврата и умряла от това. Бачман ми разказа думите на много хонджакси жители как тя веднъж, за да увлети похотта си, легнала на мечка кожа и опитала да се съвкупи с куче. Кучето, което някога удушило въпросната мечка, помислило, че мечката е оживяла и отново я захапало... На Лачинова страна от силните князе бил само Аблас, чиято приемна дъщеря Асмабика избягала с емира и му родила сина Бадри. Аблас загинал в сблъсък с противниците на Лачин и благодарният малик (крал) дал на Бадри второ име – Аблас...

От Турган емир Лачин заедно с флотата на саситамянците и отряди от саксински кумани и кабари потеглил към град Кагирай (днес Гагри). Този град бил основан в абхазките земи също от Маджи, който му дал едно от имената на алпа Кубар. Абхазците, които се присъединили към Маджи, особено почитали бога на морето, за какъвто смятали алпа Кубар.... Тук винаги може да срещнем търговците на Държавата. Нашите, смятащи човека с много имена за щастлив, наричат Кагирай с още едно Кубарово име – Наджигай... Оттам Лачин тръгнал към град Джебс (днес Пицунда), който се намира на река Джебсу (Боровата река) и също основан от Маджи. Пътят тук е безопасен, защото местното абхазко племе шани винаги е било приятел на Държавата... Изневиделица край града се появили огромните кораби на тирците и атакували малките кораби на саситамянците, лодките на кабарите и шаните, макар и ромеите да се намирали в мир с нас. После се изяснило, че Тамара уговорила ромеите да пожертват мира с Държавата и да спасят Грузия от българско владичество, като ги наплашила с възможността нейният народ да приеме истинската вяра. Нашият флот, въпреки смелостта на моряците, загубил няколко кораба и отстъпил; на сушата войската ни разбила съюзниците и зела града. Още повече, че много кабарски вождове, научили от пленниците за ромейското нападение на брега на тяхната земя, се върнали назад.

Макар и част от шаните да останала с Лачин, силите му били намалели числено и той също решил да отстъпи, но при него се явили вестоносци от Мосха-Хонджак (българска област в Аджария и Месхетия) със съобщение за бунт на кончаковци срещу Таймир-бика (Тамара). Това накарало Лачин с група от хората си да продължи нататък, за да се

обедини с кончаковци. Грузинците и тирците (гърци), стреснати от загубите си, дълго не се решавали отново на битка и нашите мирно преминали местностите Ходай Утъ (Божествена трева) и Хума (Погребение)... Тези имена са български и ги е изрекъл синът на Буртас – Маджи (Мади), който също минал през тях с войските си. Ходай Утъ (днес Гудаута) е най-доброто пасбище в страната на шаните. Шаните обаче не смеят да пуснат в него добитъка си, защото вярват, че там пасе морският кон на Кубар. Един пастир пренебрегнал забраната и като се появил от морето конят, се скрил и го заловил. Конят с човешки глас умолявал пастира да го пусне по живо, по здраво, ала похитителят не искал да изгърве такава плячка. Той яхнал коня и го подкарал навътре от брега, но изведнъж от морето излязла огромна вълна и завлякла във водата пастира и цялото му стадо...

В Хума много от войниците на Маджи заболяли и умрели, което накарало Буртасовият син да се върне. В Хума до днес се пазят камъните и плочите, които Маджи поставил върху гробовете на дружинниците си. В памет на погребаните войници била наречена „Хума“ тази местност...

В края на краищата Маджи успял да стигне в Самар (Шумер) през земите на кара-масгутите (осетини и кавказци) и на персите. Като разбил персите и семитите, Маджи избавил от игото им българите от Мосха и Дяу-Хонджак (област, обхващаща районите на Карабах, Гянджа и прилежащите им земи), или сабаните. Сабаните от Мосха-Хонджак били толкова радостни, че нарекли главния си град Бачман (Батуми днес) – или „Горд“, „Свободолюбив“. Майката на губернатор Бачман била родом от този град и на него нарекла сина си...

Лачин знаел добре историята на Самарската война и бил страшно горд от това, че успял да стигне по Кимерския път по-далеч от войските на самия Маджи...

До Джухман (днес Сухуми) Лачиновият отряд се движел без сблъсъци, като вземал от крайпътните селища само нужното количество провизии. Това обикновено ставало доброволно под формата на угощения, а не като налагане на данък, защото повечето местни вождове били негови привърженици... Пратен от емира човек отивал до селището и обявявал на жителите: „Войската на вашия господар Джурги (емир Лачин Хисами), което се състои от собствената царска дружина и съюзниците му, пътува към Табил-Катау (Тбилиси), за да накаже тамошните вождове-изменници. Ние няма да ви причиним вреда и самият цар желае да увери в това вашия водач“. След което вождът отивал при Лачин, изразявал почитанията си и питал дали войската се нуждае от нещо. Обикновено всичко необходимо било веднага донасяно и освен това вождовете устройвали пиршество за малика (краля) и воините му...

Само в Джухман нашият отряд бил очакван от огромната войска на Тамара, в която имало грузинци, арменци, осетини и гърци... Нашите войници дълго не могли да стигнат до врага, който на сушата се криел зад бездънния разлом Диу-Чокър (Долината на Духа), а огромните гръцки кораби преградили морето... Дъщерята на един местен вожд била майка на българския принц Джухман... За съдбата на абхазкия вожд Джухман разказаха шейховете Абдалах и Якуб... Абхазките вождове били заловени от грузинците, които им нямали голямо доверие. Един от тях, Башлък, успял да стигне до планината и да се прокрадне в лагера на Лачин. Той превел половината от отряда на емира през Долината на Духа по укрит мост, благодарение на което нашите ударили врага в гръб и го накарали да отстъпи... След мирния преход край няколко селища Лачиновият отряд стигнал до едно село, край което имало ремонтен пристан. Той бил изграден на остров, образуван от руслото на реката и канал, изкопан от нея до морето. Освен това пристанът бил ограден от мощна дига (тън)... Казват, че този док бил основан от нашите съдостроители, заловени от Мишдаули (Мстислав) в Иске Банджа и продадени от него на абхазците... Абхазците предлагали на Лачин да вземе пристана, за да лиши грузинците и гърците от корабите им, които те укривали тук, но емирът не искал да подразни грузинските

вождове и мирно продължил нататък. Когато край града Батиш (днес Потти) нашите започнали да преминават реката (Тасис, Риони), край която Лачин трябвало да се съедини с мосха-кончаковци, то гръцките и грузинските кораби от пристана навлезли в реката откъм морето и отрязали пътя на част от преминалите вече хора на емира. Мосха-Хонджаковци не можели да помогнат на нашите, защото нямало как да доближат реката... Още преди похода към Бачман-Катау на основните сили на кончаковци грузинците и гърците били изтикали от планините на Мосха малобройния кончакски гарнизон от този град. Когато кончаковци събрали силите си и от планините настъпили към Бачман, пътят им бил преграден от гарнизоните на няколко каменни кули, построени от грузинците при изходите на клисурите. Пак такива кули имало по пътя към река Батиш...

Така Лачин не успял да отреже Грузия от излаз на море и да подчини грузинските вождове. За да избави войниците си, попаднали в обкръжение, той сключил примирие с гърците и грузинците. По договора с тях той предал на неверниците заловените в плен вражески отряди, в замяна на което прибрал обкръжените войски и напуснал Грузия.

Гърците и грузинците не водили особено активно тая война, защото гърците се опасявали от ответен удар на Държавата по Херсонес, а грузинците се плашели от перспективата да се сблъскат непосредствено със страшния за тях Челбир. Разчетите на неверниците се оказали относително точни: загубата на единадесет хински войници и 140 тамянски и кабарски опълченци не разстроила особено царя и той не започнал война на юг. Казват, че въздействие му оказали и нашите роботърговци, силно заинтересувани от връзките с гърците и Грузия и по тая причина внесли в хазната сериозни постъпления с цел запазването на мира на юг. Царят обаче не забравял и дребните обиди и наредил построяването на няколко десетки съда, способни да излязат срещу големите гръцки кораби и с тяхна помощ прекъснал връзките между Ромея и Грузия. Гърците опитали да нападнат нашия флот, но безуспешно. Те вече нямали гръцки огън, защото доставките на нефт били прекратени от Челбир с унищожаването на петнадесет грузински кораба от нашите моряци. Така нашите антски и сасъ-тамянски салчии лесно доближили гръцките кораби и след ожесточено клане завзели осем вражески съда. След всичко това гърците и грузинците предпочели да плащат на цар Челбир искания данък към нашата Държава.

Освен това Челбир принудил персите да пропуснат Лачин с 500 саксини (кумики и тертери) на север към Дяу-Хонджак в град Гузи-Хонджак (днес Гянджа), за да освободят Южната и Западната части на Дяу-Хонджак.

4. ДЯУ-ХОНДЖАК

Дяу-Хонджак е изконна земя на сабанските българи. Северната част на този прекрасен край се нарича Мартюба, южната – Карабах, западната – Тукчин, а източната - Агаджир. Сред самите сабани се открояват северни – тертери, южни – кабани, западни – тукчии и източни – агаджири... „Тертер“ на езика на хонджакските сабани означава „дърдавец“... Най-големите градове в този край са Гузи-Хонджак, Маджи Керман, Дяу-Хонджак, Куба Керман, Агаджир, Сабанкюл... Когато хан Атрак се наел на служба при Държавата, цар Адам му отделил земята Дяу, която изпитвала вражески натиск. Атрак встъпил във владение на Дяу-Хонджак, обаче скоро изменил и преминал на грузинска служба. Цар Адам искал очевидно да накаже изменника, защото последните му думи били: „Пратете в Дяу-Хонджак...“, но не могъл да добави нищо повече и умрял. След известно време дългата ръка на емир Колин достигнала тая област... За смъртта на Атрак казват различни неща... Атраковият син хан Хонджак решил да не предизвиква съдбата и се подчинил на

Държавата, но след това трябвало да изпита нападенията на грузинските и персийските войски. Силите били неравни и Хонджак напуснал областта и отстъпил в Саксин с повечето тукчии, тертери и кабани. Ако кипчаците си тръгвали от Дяу-Хонджак с радост, то сабаните напуснали родните земи с горест и се заклели да се върнат и жестоко да отмъстят на неверниците за причинената им беда. Докато се прощавали с домашните огнища, сабаните със сълзи на очи пеели песен за Хонджак, която нарекли „Карабаг“ (Карабах). Скоро всички във вътрешна България пеели тая песен, но я нарекли „Караурман“, като превеждали думата „баг“ като „гора“...

След завземането на част от Дяу-Хонджак грузинските вождове започнали да я заселват с арменци, които насила изселвали от Грузия, а останалите сабани гонели от земите им, налагали им непосилни данъци и ги продавали в робство... В ненавистта си към исляма неверниците стигнали дотам, че поръчали на поповете си да събират данък от сабаните, нещо нечувано дотогава... Когато емир Лачин влязъл в Дяу-Хонджак, грузините и арменците самонадеяно се изправили срещу него с 5000 човека, но били разбити. Тертерите, както обещали, не позволили на кумиките да се потрудят, а сами започнали битката и устроили на неверниците истински бой... Първи, като проклинали съдбата и грузинските вождове, от полесражението избягали арменците... Без да изгубят дори един човек, нашите разстреляли и съсекли голяма част от враговете, като вселили в останалите арменци и грузинци непреодолим ужас. Повече никой не се осмелил да се противи на Лачин и той за пет дни заел целия Дяу-Хонджак, след което разменил тълпите от пленници за страдащите в неволя сабани от Грузия. Главатарят на враговете по прякор Чакалът, отличил се с най-големи зверства по отношение на мюсюлманите, като изгарял живи в домовете им и мечетите мирните сабани, успял да избяга от загиващите си войници, но получил сериозна рана отстрани от български арбалет. По-късно тази му рана се отворила и прекратила отвратителния живот на тоя негодник... Когато нашите достигнали езерото Сабан, Лачин спрял придвижването и се върнал в резиденцията си в град Дяу-Хонджак или Дяу-Керман... Обикновените арменци, които били насила изселвани в Дяу-Хонджак, отказали да се върнат в Грузия от омраза към грузините и с радост се преселили във Вътрешен Булгар...

Врагът напуснал Дяу-Хонджак толкова бързо, че много грузини даже не разбрали веднага какво е станало. И така, няколко дни след навлизането в Карабах на нашия отряд се появил арменски поп да събира данък от сабаните. Попът бил заловен в първия аул и доведен в Дяу-Керман. Тертерите искали да го запалят жив, задето одобрявал зверствата на Чакала, но добрият Лачин пуснал попа срещу откуп...

Изплашените грузински вождове успели да подкупят персите и те вероломно отрязали Дяу-Хонджак от Саксин със силите на дагликски, персийски и кара-персийски (кюрдски) отряди. Узите, които обещали подкрепа на нашите след навлизането на Лачин в Дяу-Хонджак, не се явили и Челбир, поразен от глупостта на персите, наредил на Лачин да остави Дяу-Хонджак и да се върне в Саксин... Веднага след напускането му грузинците завладяли цялата област, макар и по-рано да обещали половината от нея на Персия и заедно с арменците прогонили всички персийци от този край. Останалите персийци били радостни, защото взимали изгнаниците в робство и забогатявали от търговията с тях.

Разговарях с няколко арменски преселници и те ми дадоха интересни подробности от похода на Лачин към Дяу-Хонджак, които дори емирът беше забравил да спомене... Всички арменци обичали Лачин и смятали, че той е дошъл в Дяу-Хонджак не по собствено желание, а по заповед на Челбир. Нас наричаха ту хуни, ту кипчази и понякога илеми – за спомен от бойния вик на армията на Маджи – „Илем“ (Родина). Това прилича на истина – Маджи отвоювал южната част на родината на българите – Самар (Близкият Изток)... Когато роднините на арменците, които се преселиха в Ечке-Булгар дойдоха при тях и им предложиха да се върнат в Грузия, те отказаха категорично, защото не искаха да

губят дадените им от Челбир права и възможности...

След вземането на Истамбул от италианците и кръстоносците нашите кораби приближиха няколко гръцки града и ги накараха без бой да се подчинят на властта на съюзния с Държавата кара-бурджански малик (крал). По същото време друг наш силен отряд разби и и притисна кръстоносците, гърците, арменците и грузинците, които заплашваха владенията на селджукските султани...

5. МАДЖАРА СУБА

Маджара Суба е столица на Бурджанския бейлик и най-големия град в цяла Каратюба (западната част) на Саксинска губерния. В границите само на нейната крепост живеят 35 000 души... Едни казват, че градът носи името си в памет на спрялата за ремонт на талигите и колесниците си армия на Маджи преди изкачването на Сакланските планини... Други виждат в името на града името на самия Маджи... Трети твърдят, че градът се именува „Маджара“, защото в него и околностите винаги е пълно с каруци. Работата е там, че тук се извозва по-голямата част от всички стоки и се събират най-големите кервани в Саксин, тръгващи оттук на запад и на юг... Същата роля на търговски център в източната част (Актюба) на Саксин има губернияският център Саксин-Болгар, само че оттам повечето кервани тръгват на изток – към Тубджак, Курган (Задкаспието), Кашан, Китай, Алтай и Хин (тук – Северен Китай)... Името на бейлика Бурджан означава „терасиран планински склон“...

В града живеят много търговци, които тук наричат саварджии и сарти, и не по-малко заргари (занаятчий), сред които на особена почит са кубеджиите (оръжейници)... Всеки от заргарите със същата гордост показва на преминаващите пътници и мечетите, които са 16 на брой, и своята кархане (фабрика, работилница).

За разглеждане на града ми трябваше значително по-малко време от предвиденото, защото слухът за моето пристигане в Каратюба се разпространи бързо и едва ли не всеки виден жител на града – било то бурджан, гузи-ищяк (саксински огуз) или джураш (вайнах) – устрой в моя чест празненство. Наистина, както казва поговорката, тръгнах по работа, а попаднах на Джиен... Така че свободно време в Маджара Суба почти не ми остана...

Този град, чиято слава се носи по целия свят, се охранява толкова добре, че не видях в него нито един езичник от масгутите или кипчаците, способни да разузнаят подстъпите към него и да доведат разбойниците-съплеменници. Беклербекът (глава) на Бурджанския бейлик Бахтияр ми каза, че има правото в случай на необходимост да подава към царя личен доклад... Бековете, бейовете и бахадирите (служещи рицари) на Бурджан са горди и изправени, но никога не показват тая склонност към контене, присъща на уланите и другите турунчии (велможи) на Вътрешна България. Канашът (парламент, съвет) на бейлика (княжество), който се ръководи от атабек (говорител на федералния съвет, парламента), е образец на равноправното представителство. Бях любезно поканен на заседание на канаш и удовлетворен наблюдавах как редом и смесвайки се, сядоха бекове, бейове, тархани, начаници на диваните (ведомства, министерства), представители на бахадирите, търговците, занаятчиите, земеделските представители...

Седях между беклербека и заргарбашията Садък... Канаш беше свикан във връзка с това, че царят издаде указ за повишаване на данъка върху търговията със сол и събралите се трябваше да определят дяла на бейлика в сумата на държавното взимане от провинция Саксин... Дочух един от изказващите се да споменава името Курчак юлъ (Пътят на Идолите) и запитах Садък що за път е той. Заргарбашията с усмивка поясни, че саксинците така наричат Хоръс-юла, изобилстващ с кипчакски идоли. Освен това те

наричат града Хурса (днес Курск) също с името Курчак...

Тук данъците са по-ниски от тези във Вътрешна България, но има някои данъци, които мюсюлманите там не плащат. Бурджаните плащат „поздравителен мал“ (подарък за царя по случай празника) по време на Науруз, Джиен и Чумар боткасъ...

В даватхане (архива) с учудване открих молбата на сасъ-тамянците за помощ във връзка със загубите, понесени от тях в Миданската война. Когато попитах Бахтияр защо в Маджар Суба трябваше да решават въпроса с плащане на допълнителни заплати на азовските сасъ-тамянци, беклербекът отговори: „През 1174 г. получих заповед от царя Отяк да заема Дяу-Хонджак и наех няколкостотин сасъ-тамянски моряци с уговорка да ги възмездя щедро и да ги награда. Те провлачиха корабите си от Дон до Волга и тръгнаха с нашите войски към Дербент. Ние взехме този град и още няколко града в Мидан (Северен Азербайджан), но после дагликските и кипчакските опълчения преминаха към врага и трябваше да отстъпим... Изменниците напоиха и пребиха в съня им голяма част от сасъ-тамянците и унищожиха корабите им, а оцелелите моряци подадоха това прошение. Аз им платих, както обещах – и на живите, и на семействата на починалите...“.

Тукашният край е красив и благоуханният въздух влияе добре на хората, всички посетители на Бурджан неволно го сравняват с рая. Няма просяци и всеки, който и да било, може да влезе във всеки дом и да получи покрив и храна... Видях как башдафтардарят (министър на финансите на България) дойде в Маджар Суба в отвратително настроение. Срегнах го три дни по-късно и той вече не се различаваше от веселите си и доброжелателни спътници – бурджани...

Всички в тази страна – и бахадирът, и кунак-саварджията (търговец), и заргарят, и таръгчията (земеделецът), и хищдекът (номад) изглеждаха толкова щастливи, че самият аз се замислих: да не би това да е градът Джамбул (легендарен град на Щастието)?

Саксинците пазят древното име на коприната – тургу, което идва от името на хунския град Тургу, прославен с производството на копринени тъкани. В древността парчетата коприна били най-скъпата стока и се използвали вместо пари, затова улчиите (славяни), артанците (прибалти), власите и скандинавците, които купували коприна от българите, усвоили тая дума „тургу“ като означаваща пазар, търговия и всичко скъпо...

ОТКЪСИ ОТ ТЕКСТА „ДЖАГФАР ТАРИХ“

„Преговорите с хан Узбек емирът Булюм-Орду водил в Алтън мунча (Златната Баня), преместена от Буляр, където я наричали Кук мунча (Небесната). Тези преговори продължили три дни и били така приятни на хана, че той се отказал от българския данък към кипчакския улус и се съгласил да забрави стореното от Сабанджар и да не отваря война заради него... В преговорите участвали и блестяли с мъдрост шейховете на град Болгар – учители и наставници на хана... Кук мунча посещавали в Буляр всички наши царе, а също и прочутите шейхове Абу Хамид, Кул Дауд, Хариб Руми (текстът е на Нигматулин).

Церемонията по вдигането на престола на Челбир била проведена след завръщането му от похода срещу донските кипчаци... Част от церемонията била клетвата на царя да осигури процъфтяването на страната и разгромяването на всички български врагове. Тази клетва всички царе, включително Челбир – произнасяли с пред Корана с чаша медовина в ръка, а след клетвата изпивали чашата. Тая ритуална чаша била особена. Тя била направена от черепа на руския княз Борис (Светослав I) от българския наместник на Тамя-Тархан Кура-хан, който убил княза при нападението му над български търговски

керван. Кура-хан пратил чашата на Талиб и той пръв от българските царе пил от нея при вдигането му на престола. При това капаганът – тоест везирът Абдаллах държал пред тях меч... Пръскането с вода заменили с обсипване с монети... Болестите гонели чрез пръскане с вода с помощта на брезова метличка и удряне с тази метличка. (По текст на Нигматулин).

Шах-Тимер (Тамерлан) не закачал българското население на тези наши стари градове и му разрешил да се изтегли в Булгар...(текст на Нигматулин).

Когато улугбегът Халил, син на Махмудтек случайно пропуснал един руски търговец, който представил кораба си за кораб на Ширванския посланик, към устието на Идел, той веднага бил снет и арестуван по заповед на сеид-емира Ябък-Мохамед. Нашата астарханска застава била нащрек – тя заловила мошеника и той запазил живота си само защото приел исляма и името на току-що родения внук на Ябък-Мохамед – царя Юсуф (Саин-Юсуф)... Ако Сакчи-Болгар преименували на Сарай ал-Джадид, то друг наш саксински град – Каваль-Сувар станал Сарай ал-Махрус. Тези имена не отменяли старите, защото думата „сарай“ значела и стан, лагер, резиденция.

Астрахан и Тюмен се подчинявали на Булгар и давали на страната свои войски и данъци... Когато астарханските и себерските (сибирски) ханове проявявали прекомерна самостоятелност, нашите войски заемали тези градове... В 1490 г. астарханският хан опитал отново да учреди в Астархан бухарска слобода. Това можело да застраши нашите търговци и войската на Държавата по заповед на Бураш заела града... За Астрахан казвали дори, че е българският пазар... Московският данък към България възлизал на 6000 рубли, сибирският (при Айбак) – 1000 самурени кожи, а при Тайбугинците – 2000 рубли и 2000 самурени кожи, астраханският данък включвал 1000 рубли и 10 000 есетрови риби...

Колин, заловен от Балин (Московия) за неплащане на обещаната на Бураш срещу помощта му сума, бил върнат на Булгар от губернатора (улугбег) Мохамед-Амин в 1505 г. както и Уджа и Миджер... В 1524 г. Балин отново завладял тези земи (по текст на Нигматулин).

В Казан през 1521 г. живеели 40 000 българи, 6000 уруси (руси и украинци), 3000 кримчани и турки, 2500 бухарци (таджики, иранци, узбеки и афганци), 2000 ширванци (азери), 1200 арменци, 1000 чирмиши (марийци, удмурти, коми, мордва, чуваша), 1000 черни ногайци, 800 тюменци (сибирски тюрки и фино-угри), 700 кубанци и азовци (балкарци, карачай, черкеси), 300 ромеи (караими)...(по текст на Нигматулин).

Мохамедяр Бу-Юрган се отправил от Персия в Турция, а после към Крим при своя приятел Сахиб-Герай, откъдето се върнал в Казан... От началото на Сакланските планини го съпровождал отряд, изпратен от хана... Бу-Юрган посветил една своя поема на Сахиб-Герай, който го молел да остане в Крим... В частност Бу-Юрган подробно и с възхищение описал дейността на Сахиб-Герай на поста казански губернатор. Освен това Бу-Юрган отбелязал издигането по негово време на няколко великолепни мечети в Казан, построени от доведените от Турция майстори. Сеид-емирът Кул-Ашраф, който погрешно смятал Сахиб-Герай виновен за смъртта на баща му, с раздражение откъснал тези страници от книгата на Бу-Юрган и така променил охарактеризирането му...

Братът на Кул-Ашраф – Фазил, наричан и Васил, бил дотолкова тщеславен, че при престоя си в Уфа накарал всички да наричат тоя град с неговото име – Васил Балик (по текст на Нигматулин).

ОТ ЛЕТОПИСА НА КУЛТАСИ

1. ВОЙНАТА НА ДЖАН-ГАЛИ

В аула Мухша-Бакърчи е запазен гробът на кримския посланик Арслан Челеби, който

загинал от ръцете на неверниците в Казан. На погребението му присъствал сеидът Мохамедяр, който бил приятел на покойния... Този аул тогава влизал в състава на ханския юртлук... Сеид Джан-Гали бил син на мулла Абдразак и внук на Мамиш-Бирде... Неговите владения се намирали в Планинската страна, край Чуртан (Свияжск)... Когато поповете започнали да събарят мечетите и да мъчат хората до смърт, защото искали да останат в истинската вяра, Джан-Гали нападнал татарския отряд и въоръжените монаси-кръстоносци и убил 12 от тях. В схватката загинали четирима негови приятели, а пети – ранен – попаднал в ръцете на татарите, които съпровождали поповете. Макар и татарите да го измъчвали по всевъзможни начини, включително като горели краката му с огън, той не предал сеида и умрял като шахид (мъченик). След това сражение сеидът започнал навсякъде да разпраща писма с призив за война с враговете на вярата, в които се наричал сеид Джан-Гали...

Когато русите заговорили, че в Чуртан се събира отряд за попълване на войските на казашкия цар Иджим-Тура (Лъжедмитрий), който обещал свобода на правоверните, сеидът веднага потеглил към този град. Отрядът вече бил заминал при Лъжедмитрий в Кара-Саклан (Украйна) и в ръцете му попаднало само едно писмо от пълководеца на царя – Джан-Казак (Иван Болотников) на тюркски език. Тук бунтарството му станало явно и му се наложило да отиде с няколко мюриди в гората и да започне открита война с мъчителите на мюсюлманите. Тези, които са го виждали, казват, че правел силно впечатление на хората със своите смелост и благородство... Като очистил дядовите си земи по Чуйла, сеидът тръгнал да отвоюва чирмишката част от неговите владения... При превземането на град Уран (Яранск, паднал на 05.01.1609 г.) той бил ранен и отправен заедно с обоза на газииите в Казан. По пътя обозът попаднал в засадата на казанския войвода Бакдан (Богдан Белски), но водачът на засадата не само че не издал Джан-Гали, но го приютил в дома си и дори взел името му. По-късно той станал стотник в един от отрядите на сеида...

Едва се затворила раната и Джан-Гали тръгнал с двеста газии (воини на вярата) към Чуртан и по пътя запалил и разбил крепостта Сатлък. Там някога бил предаден и заловен дядо му Мамиш-Бирде. Тукашният гарнизон и монасите оказали силна съпротива и той не пощадил пленените с оръжие в ръце... Оттам сеидът вече с 900 българи и 500 чувашии поел към Чибиксарь (Чебоксари) и есента (на 1609 г.) взел града, където някога служил дядо му. После сеидът пристигнал при хан-керманския (Касимовски) цар Ураз-Мохамед и му предложил властта над цялата България. Хан-Керман оставал последното независимо българско владение, построено по модел на Булгар. Заедно с царя той пътувал в качеството си на командващ армията на българите до полския крал и се върнал окрилен от обещанието на краля да признае независимостта на България. Като оставил царя, той отишъл в Чуртан да събира войска, но малко след тръгването му Ураз-Мохамед бил убит от неверниците. От Чебоксари той отново тръгнал към чирмишите... Там към отряда му се присъединили около 200 арски чирмиши и той се отправил към Казан... Жителите на града, уплашени от войската на сеида, хвърлили от кулата врага на мюсюлманите, войводата Богдан и се задължили да плащат на газииите данък. След като видял, че казанци са добре настроени спрямо него, Джан-Гали се оттеглил в Ечке-Газан. След като разположил там газииите, той отишъл в Стамбул при султана на правоверните и получил от него голяма войска за помощ на газииите. Астраханските казаци не пуснали тая войска към Казан, като заявили, че сами ще се справят с московитите. На Джан Гали се наложило да се върне в Казан от Азов сам...

Няколко изменника сдали Казан на голямата войска, дошла от Москва (март, 1613 г.)... Укрепилата се в Казан московска войска нападнала Вътрешен Казан, но била разбита... Московските войводи в Казан получили нови попълнения, а силите на газииите – не, защото Вътрешен Казан бил обкръжен от заставите на московските войводи. Така след

пет години боеве Джан-Гали с остатъците от армиите си преминал през 15 застави и се оттеглил в Башкорт (Башкирия)...(по текст на Нигматулин).

2. АХМЕТЗЯН КУЛТАСЪ ЗА ДРУЖИННИЦИТЕ НА АЛТЪНБЕК

Ахметзян Култаси (или понякога Култари) в своята „История на Казан“ описва такава легенда. Казват, че при пробива на Газан-бег към Буляр (1236 г.) от столицата успял да се измъкне и самият цар Алтънбек, когото наричали също Алан или Кан-Алан... Като оставил Газан-бег да прикрива брода през Агидел (Кама), Алтънбек се скрил зад Казан заедно с дружинниците си – Мукаш, джурашки (вайнахски) бег; Дюсай, ищякски бег; Кудаш Кан-Турчи, кипчакски бег; Ябънчи, байгулски тархан; Джамбахтъ, валия на Бахта; Мамед Кадиш... Всички те се заселили в района Атна, където живеел българският род Атна. Този род по произход е хунски. Всички атнинци се покланяли на гъската и тяхната тюба народът наричал Казиле... През 1430 г. емирът Гали-бей, който наричал себе си Казанчи-Саин, нападнал потомците на дружинниците и след двугодишна война ги победил и те избягали в Черемшан при Ашрафидите, които ги приели с радост и им дали земи по Кама и Белая... (по текст на Нигматулин)...

ОТ КНИГАТА НА КУЛ-ГАЛИ „ХОН КИТАБ“ (КНИГА ЗА ХУНИТЕ)

1. Името Челбир значи „самодържец“ и е съставено от две суварски думи: челб – или целият свят, вселената и бир – владетел... Карабаг на езика на суварските българи означава „алп на войната и победата“, тоест Бури-Барин. В Дяу-Хонджак наистина има скала с изображението на Карабаг, на когото българите се молят преди тръгване на поход (това е текст на Нигматулин).
2. През 1050 г. синът на Ишим хан Азан (Асан) повел кипчакската орда след смъртта на баща си и отказал да изпълни заповедта на цар Балук да потуши въстанието на българските държавни селяни. За неизпълнението Балук наредил да го бият с камшик и назначил начело на ордата сина на Азан – Шарихан (Шарафхан). Шарихан обяснил на царя, че не може да стори това при жив баща, Балук заявил: „За твой баща назначавам военачалника си Кур-Батир, а пък Азан обявявам за твой роб!“ (по текст на Нигматулин).
3. ...Саксинците твърдят, че тяхната провинция и град Саксин-Болгар са наречени така в чест на Саксин Рази – посланик на халифа, пристигнал при цар Алмъш (922 г.). Ако някой каже, че това не е вярно, те се сърдят и обиждат... (по текст на Нигматулин).
4. Знакът на станцията Биш-Балтавар бил наричан „двуглава змия“ или „двуглав дракон“... Хората казвали: „Казанският дракон има две глави – бича и змийска, защото едни твърдят, че Казан е възникнал в годината на бика, а други – в годината на дракона“ (по текст на Нигматулин).
5. Субетай се стремял да завоюва Буляр в деня на Овчата битка – 17-ти септември, но не успял... (По текст на Нигматулин).
6. Кул Гали съобщава, че най-прочути потомци на царете Бургас и Маджи били Алвар-Аскал, наричан и Магиз, Етей, когото наричат още и Ат, Атай и Ати, Чиляр и синът му Килбур...

Аскал бил убит от брат си, защото се отказал да воюва с гърците... Етей загинал в битка с царя на духовете Балдиу или Балбал. Синът на Етей – Баламир - в памет на баща си дал на Идел второ име – Атил – Земята на Етей. Това име взел като второ цар Туки или Тукай (Атила)... Баламир воювал известно време заедно с Аламир-Султан срещу

персийския цар Таргиз, защото един от предците на Таргиз пленил един от неговите предци, Торган или Аспарик, и го убил. Торгановият син Кундуз тогава още бил невръстен, но все едно го избрали за цар от уважение към баща му. Вместо него управлявала, докато не възмъжал, майка му - царица Тамир. Ако беше родила момиче, тогава за цар щяха да изберат друг Торганов родственик. На знамето на Кундуз имало изображение на знака „балтавар“, затова така наричали и Кундуз. Балтаварът разбил персите, а в битката с тях взел участие и непълнолетният му син Мосха. Кундуз бил наричан и Тимер...

Баламир помогнал на Аламир-Султан да разбие Таргиз и за спомен от победата нарекъл сина си Таргиз (по текст на Нигматулин).

КОНСПЕКТ НА НЯКОИ СВЕДЕНИЯ ЗА БЪЛГАРО-КИПЧАКСИТЕ ОТНОШЕНИЯ, СЪДЪРЖАЩ СЕ В КНИГАТА ЗА ХУНИТЕ ОТ КУЛ ГАЛИ

ЛЕГЕНДА ЗА ПРОИЗХОДА НА ЕТНОНИМА „КИПЧАК“

Веднъж в Туркестан (Казахстан) племето на южните саки – масагети (масгути) изневиделица нападнало централните саки – сарматите (чирмиши). Всички чирмиши били избити, но предводителката им Тамар-бика успяла да скрие преди смъртта си невръстния си син в хралупа на дърво. Момченцето било намерено и отгледано от тюрки. Те го нарекли Кипчак (От Хралупата). Кипчак си взел 40 тюрчанки за жени и децата му от тях основали 40 рода тюркоезични саки. Нарекли ги „киргизи“ (или „четиридесет девойки“ за спомен от 40-те жени на Кипчак) или кипчаци... Саките, които запазили индоарийския си език, продължавали да се наричат сагдаки (согдийци, саки). Част от масагетите била в същото това време тюркизирана и получила от българите названието оймеки, понякога предавано като кимак, а другите масагети със запазен индоарийски език както преди се наричали масгути.

Българите се смятат за отюрчени саки (саклан, саклаб). Известно е, че българите са се образували в резултат от смесването на седем племена от саки, кари (фини), ищяк (угри) и саръчини (тюрки). Древните писатели единодушно отделят между тях индоарийците барини, чудъ и теки; тюркските племена май (микен, магун, мен) и други... През девети век във Вътрешна България от север (река Вятка) прониква и угърското племе нукрат (от него идва името на река Вятка – Нукрат), а от изток, от Сибир идват отюрчените угри – аскалите (поякога Сибир е наричан Аскал от българите).

Преди 15000 години иделците-българи направили във Волго-Уралието своята държава Идел, която наричали и Туран. От VII-ми век Идел е наричана по името на народа българи – Булгар (Болгария, Болгар, България, Булгар, Бургар и т. н.).

Кашани или кушани започнали да наричат групата саки, заминали от иделски Казахстан на юг по времето на възхода на враждебната им Аланска династия...

Част от масгутите и оймеките, които постъпили на служба при Аланската династия, били наречени алани... През VII век България се разпаднала на пет големи части: Улаг Болгар (Дунавска България, Влашка), Кара-Болгар (бъдещата Рус и Причерноморието), Хазария, Авария и Бяла/Сребърна България (Волго-Урал-Сибирска България). Оймеките, които по-рано се подчинявали на България, провъзгласили Оймекски каганат. Тъй като по-голямата част на тая мнима държава съставяли кипчаците или киргизите, то оймеките възприели някои техни обичаи и върху тях се пренесло името „кипчак, киргиз“. Единствено българите можели да отличат кой е оймек и кой е кипчак. Лагерът на оймекските ханове се намирал на мястото на предишните лагери на кан Булюмар и на

кагана на тюрките Истеми (Ишим) на река Ишим, която българите наричали Къзъл (Куман) Яр (Джар), което означавало Червена, Жълта или Златна (Къзъл, Куман) глава (яр, джар). Кипчаците казвали на този лагер съкратено „Куман“ и така ги нарекли кумани. Тогава част от кипчаците-киргизи, която не искала да се подчини на оймеките, се прехвърлила към силите на огузкото племе кангли, образували заедно ново печенежко обединение и се обявили за наследници на Кашан.

Това обединение възмутило останалите огузи, защото те смятали себе си за истински тюрки, а кипчаците традиционно били роби на тюрките. Между тях пламнала силна вражда. Огузите разбили печенегите и те преминали на служба към Волжко-Уралска България. Впоследствие огузите опитали да подчинят оймеките (кимаци) и били победени от тях. Част от огузите отишла на служба при България, друга – при Хазария, трета - при Саманидите, а четвърта се подчинила на оймеките.

През 990-те години 240 000 подчинени на оймеките огузи (торки) отпътували на запад и се подчинили на българите. Заселили ги в южнобългарската губерния Саксин. За да обуздае тази маса от нови поданици, България трябвало да прекрати войните. Собствени сили страната нямала, а оймеките постоянно нападали източната ѝ граница и изисквали връщането на бегълците-торки. За щастие оймекската орда се разпаднала на две части – западна, кара-оймекска с център Къзъл Яр и източна, ак-оймекска, като в западната веднага започнали междуособни войни. През 1020 г. първата голяма кара-оймекска орда на хан Куман избягала от Къзъл Яр в България и в 1028 г. била наета от българския цар Балук Ашраф на служба. Тогава Балук добавил към списъка с титлите на българските царе и „цар на Кипчак (Дешт-и-Кипчак)“. Куман имал задължението със свои сили да поддържа реда между племената на българските тюрки, които постоянно се нападали един друг. В 1035 г. на служба при Балук постъпила една още по-голяма кара-оймекска орда на хана Ишим, а хората на Куман получили разрешение да се заселят в Планинската и Ливадната (Задказанска) страни на Средна Волга.

.....

Дядо ми по майчина линия Мухамед-Карим Нигматулин ми разказа една българска легенда за основаването на града Къзъл Яр (Петропавловск в Казахстан): „Около 1000 години по-рано булярските българи били нападнати от оймекския хан, а той имал покровителството на бараджа (дракон) на име Къзъл (Куман) Джар. Булярите от квартала Сабан убили хана в сражение, но покровителят му не им давал мира. Така буляр-сабаните тръгнали на изток. Драконът ги преследвал и по този път. Когато преселниците стигнали до река Ишим в местността Тубджак, те били вече изтощени и старейшината Изгар предложил следното: „Да построим тук град и да го наречем в чест на дракона Къзъл Яр, може пък той да спре да ни преследва“. Така и направили. След това драконът наистина спрял да напада българите и те останали край река Ишим.“

През 1030-те години наемните кипчази (кумани, киргизи) съставяли голямата част от българската войска. В края на единадесети и началото на дванадесети век във Вътрешна България били заселени няколкостотин хиляди кумани и преобладаващото в селските райони население било кипчакоезично. Дори от 50 000-ди български феодали през XII век всичко около 10 000-ди били хуно-кагански (старотюркски) огузи-българи и огузо-печенеги по произход и се отнасяли към старите български родове. Останалите феодали принадлежали към новобългарските родове (20 000 кумани, 10 000 от печенегите, 10 000 от торките, китаите и др.).

В 1045 г. мнозинството от саксинските печенеги вдигнало въстание срещу недотам справедливите данъци на цар Балук и отпътувало в областта Харка (Харков, басейна на Донец Северски). След гладната зима част от метежниците начело с Кигевен-бей се

съгласила да се върне на българска служба. Цар Балук простил на метежниците и им помогнал с продоволствие, срещу което те трябвало да отмъстят на Чали-Урум (Византия) за нападенията срещу българския Крим и Тамя-Тархан (Тмуторокан). Кигевен-бей прекосил река Сула (Дунав) и влязъл в Добруджа (Берсула), но гърците му предложили добра служба и той минал на тяхна страна. След това в 1048 г. торкските метежници начело с Тиряк избягали в Улаг-Болгар пред страх от българско нападение. Византия ги наела, като ограничила правата на печенегите. Кигевен-бей не понесъл обидата и вдигнал война срещу Византия, в която го подкрепяли и дунавските българи. Ордата на Кигевен-бей воювала 10 години, след което била поканена в Авария (Унгария) и останала там. Някои синове и внуци на вождове се връщали в България за служба или образование.

През 1055 г. от Саксин в степта на Кара-Саклан (Украйна) избягали повечето останали на българска служба торки. Българската армия от кумани под командването на Балус преследвала бегълците. За да се спасят от нападенията на Балус и от глада, много от тях през 1060-те години избягали в Переяславското княжество на Рус и във Влашка България (където били приети на византийска служба и също като предишните пришълци влезли в състава на дунавско-българската народност). Част от торките решила да не предизвиква съдбата и завладела независимия български бейлик (княжество) Джеремел или Джерем-Ел (Деремел от руските източници) в басейна на Донец Северски и помолила Балус да бъде приета обратно на българска служба. Джерем-Ел (Страната на ливадите), където управлявали кара-български вождове и живеели много караимски (хазаро-български) търговци и дунавско-български емигранти (главно богомили) била главно звено във връзките на Рус с южните страни и конкурент на българските търговци. Завладяването на княжеството би било много изгодно за България и много неизгодно за Рус. През 1060 г. руските князе начело с переяславския княз Бозбулат (Сип-Булат, Всеволод) разбили тази пробългарски настроена група торки, за което Балус в 1061 г. сторил същото с войските и владенията на Всеволод.

Същата година българският принц Ахад с помощта на служещия при него хан Азан детронира Балук и станал цар на България, а Азан бил обявен за главен предводител на повечето саксински кумани. През 1068 г. по заповед на Ахад ордата на Азан заела Джеремел и победила руската войска. Адам (саксински губернатор, улугбег) се опитал да спре куманите, но бил разобличен и избягал при Селджуците заедно с отряда на вожда на саксинските торки – хан Дугар.

През 1076 г. Азан, чиято орда станала господар на карасакланската степ между реките Днепър и Дон, получил новината за възцаряването в Ак-Йорта (Булгар) на враждебния към куманите Адам и обявил своята независимост от България (наистина, с дълбокомислени изрази): „Не мога вече да служа на Ак-Йорта както преди – ордата ми тъне в нищета, хорицата ми се разбягаха кой накъдето свари и т. н.)...

Азан бил най-мъдрият кумански хан. Той опазил автономията на кара-българския Джерем-Ел и обезпечил кипчаците с доходите от своята търговия, занаятчийски изделия и селскостопански продукти. При това той всячески се стараел да показва приятелството си към могъщата България. Така през 1078 г. той позволил на черниговския княз Олег (Йолъг, Аликай) – враг на Всеволод Переяславски – да бяга и да премине от Чернигов в Тамя-Тархан; Азан знаел, че Адам не харесва Всеволод. През същата година Азан помогнал на Олег Черниговски и Дугар да победят руските войски на Всеволод и да пробият към Чернигов. Край Чернигов Азан се оттеглил в степта заедно с Дугар и Олег претърпял поражение от новата руска войска. Олег отново се укрив в Тамя-Тархан, който неочаквано бил завзет от брат му Урман (Роман) и отряд печенеги. Братята извършили погром над караимите, които били основна част от градското население. През 1079 г. Роман оставил ранения от градската стража свой брат Олег в Тамя-Тархан и тръгнал в

поредното настъпление към Всеволодовите земи, но отново съюзникът му Азан не се решил да разваля отношенията си с Рус и накарал Роман да отстъпи. По обратния път отряд на Балус, който бил пратен на помощ на тмутороканците, им преградил пътя и Азан се съгласил да предаде Роман на българите. Роман загинал в схватка с куманите на Азан, които се опитвали да го завържат. Балус предал чашата, направена от черепа на Роман в мечета на град Дервишлар (Чирмишкия мечет), където се молели преди военните си походи арбугинците-марданци. След молитвата марданците си направили военен пир и пиели от тази чаша-череп...

След полученото съобщение за приближаването на Балус тамя-тарханците арестували Олег, но неочаквано за всички в града нахлули византийците – съюзници на Всеволод. Балус подстъпил към града и се приготвил да го шурмува, но огромната руско-торкская армия на Всеволод го ударила в тил и го принудила да отстъпи. В отговор през 1080 г. торките на Дугар също преминали през земите на Азан към Переяславл и отвели в Саксин няколко хиляди переяславълски торки. Лишената от най-добрите торкски ездачи руска конница отслабнала и повече не се решила да излезе в степта, а Балус наел на българска служба бродещите отряди на руските князе Дауд (Давид) и Бълтир (Володар) и без много усилия овладял Тамя-Тархан. Българите-караими тайно пуснали отряда на Балус в града и на него му оставало просто да избие и плени спящите руси и да залови сардаря им (войводата на Всеволод, комуто византийците поверили охраната на града). Дауд приел караимството и заедно с Володар бил оставен от Балус в града като началник на местния български гарнизон. В 1083 г. Володар предателски пуснал в Тамя тайно прокрадналите се византийци. Пристигналият с византийците Олег (който преминал на гръцка служба) заедно с Володар организирали страшен погром над караимите, за което едва успелият да избяга Давид се закле да отмъсти жестоко (караимите са библистите, напомня преводачът). Скоро (в 1084 г.) Давид заедно с ордата на Тетеш отвоювал от византийците българския град Улуш (Олешие), където ограбил гръцките търговци, а през 1097 г. ослепил брата на Володар – Васил (Василько).

Тетеш-Гали бил един от петимата синове на хан Куман-Джумад, който дослужил до поста губернатор на българската провинция Мартюба и получил земи в Планинската страна. Наглите византийски нападения над Тамя-Тархан заставили царя Адам да организира община (суба) под командването на Тетеш, способна да се самоиздържа и да номадства в степта като истинска степна орда. В субата (орда) на Тетеш включили няколко хиляди печенези от провинция Мардан-Беллак (тази провинция сред народа наричали Буртас; така и нейните печенези нарекли буртаси), кипчаки на Джумад и сръбски селяни; също и няколко десетки инженери и занаятчии, способни да ремонтират тилганите (колесниците, търговските и военните талиги, обсадните машини). Когато ордата на Тетеш спирала, всеки се залавял със своята работа: инженерите организирали укрепен лагер – табор от кръгово разположени талиги с шатри, а войниците му казвали „субакала“ (интересно е, че така наричали шеговито и слабо укрепения район на Учел (Казан) – Акбикюл), сръбите работели земята (при дългите стоянки), занаятчиите изработвали нужните неща, пастирите пасяли добитъка и т. н. Точно на Тетеш поръчал цар Адам да накаже жестоко Византия и да атакува границите ѝ по цялото им протежение от Дунав до Крим. Тетеш нямал работа при Тамя-Тархан, Балус успял да върне този град в български ръце. Печенегите и куманите на Балус заловили Олег Черниговски, комуто се наложило да прекара 10 години в български плен. От незабавна смърт го спасило приемането на богомилството и влиятелната в града богомилска община успяла да издейства от Адам смекчаване на присъдата. За отплата богомилите обещали да помагат на българите срещу Византия. Адам мечтаел да възстанови българската власт на юг от Дунава и смятал при удобен случай просто да унищожи и поделити „нечестивата и потънала в разврат“ Византия със Селджуците. След

като превзел Улуш на Днепър, Тетеш преминал в Улаг-Кашан (земите между Дунав и Днестър) и в тамошния град Аккерман (Белгород на Днестър) приел в ордата си отряда на княз Асла (Сеслав, Всеслав) – правнук на влашко-българския цар Самуил (Шамил). С помощ от богомилите (худаяри) Тетеш през 1085 г. отвоювал от Византия тюбата (район, област) Турьсал (Дръстър, Доростол, Силистра) във Влашка (Дунавска) България. Адам му пратил подкрепление току-що наетата на служба кара-оймекска орда на Кидан и Ътлар заедно с отряда на Тетешовия брат Чалга-бек. Като разчитал на тях, Тетеш в продължение на седем години заемал града Кашан (Констанца), главните области на Дунавска България (Македония, Тракия) и започнал да застрашава Цариград. Ромейските владетели (хановете на Чали-Урум) започнали да му плащат данък, като се опитвали да отсрочат пълното си поражение, но внезапната измяна на Дугар (в 1091 г.) обърнала развоя на събитията... Притеснен, че служещият на България Дугар се оказал на страната на Византия заедно с куманския хан Бунек (Боняк) и липсата на всякакви указания от Булгар (Дугаровите хора убивали всички вестоносци) накарали Тетеш да прати запитване до Дугар и получил отговор, че Адам се е скарал с узийския султан и в тази връзка войната с Византия е приключила. Объркан, Тетеш извел войските си от Дунавска България, а подкрепящите го богомили и византийски печенеги и торки били разбити от Дугар и Боняк. Адам получил съобщение за станалото и изпаднал в ярост, но Дугар му пратил щедър византийски откуп и отървал кожата. Все пак царят отнел Хин-Керман от Дугар и му го върнал чак в 1095 г., когато той помогнал на византийския император Лъв Диоген. През 1094 г. Дугар довел в Буляр сваления Арслан (Лъв Диоген), който помолил Адам за помощ да си върне престола. Адам разрешил на Дугар да помогне, но той (в 1095 г.) достигнал само до Кан-Дере (Одрин) и отстъпил.

Междувременно Кидан и Ътлар по заповед на Адам подчинили на България в 1091 г. цялата Кара-Сакланска степ и в 1092 г. започнали успешно настъпление към Киев.

В 1094 г. Балус заедно с Кидан, Ътлар и Дугар по нареждане от Адам победили княз Булимер (Карак, Владимир Мономах) и на негово място издигнали пуснатия от български плен княз Олег Черниговски (Олег бил съгласен да служи на българите).

Успехите главозамайали Кидан и Ътлар, те решили да изменят на България и в съюз с Русь да завладеят български Саксин. Едновременно с тях и Дугар мислел същото. Руските князе обаче предпочели да запазят мира с България. С подкрепата на княз Боян и ковуите му (западни българи от Черниговското княжество, имащи обширна автономия и защитаващи стръвно областта) княз Булимер подмамил в капан Кидан и Ътлар и ги убил в 1095 г. След това в 1096 г. друг руски княз убил Дугар. Писмата на хановете на тюркобългарски език, в които те предлагали на руските князе да сключат заедно с тях съюз срещу Булгар, били препратени от Булимер до Адам и в яростта си Адам разрешил на руските князе да разгромят враждебните на България кумани. Шамгун, синът на Адам, още воювал с Олег Черниговски срещу Булимер (Владимир), но бил отзован от Адам.

След разрешението от Адам Булимер веднага свикал войска от всичките руски князе и в 1097 г. нападнал куманите. Властта в Кара-Саклан (Украйна) се разпределяла по това време така. Хан Бунек (син на Ътлар) оглавявал лявобрежната част (в Приднепровието) на Ътларовата орда, в чийто състав влизала и част от ордата на Кидан начело с Кидановия син Кур-абай. Интересно е, че тая орда се разполагала на местата на бившите Кубратови юртлуци (печенегите го наричали Корт, унгарците – Хорти, а славяните – Хорь) и печенежкия хан Кура (Корта). Островът, където била митницата на Кубрат, се наричал Корт-таш и Хор-дизе (това име после преправили на Хортица). Областта между Хортица и притока на Днепър Сула българите наричали Кортюба (Корсуба). В областта между Нижни Днепър и Крим на юг от Хортица (Джакън, Такин-тюба) обикаляла ордата на Урус-абай (внук на хан Ишим и син на хан Шонкър), в която влизала и ордата на хан Алдан-абай (по-малкият Киданов син). В Крим нямало кипчаци – там се движели

печенегите и торките, подчинени на губернатора на Саксин. Брода през Днепър в Улуш охранявали служещите на България наемници от украински, влашки и руски князе (наемниците от русите били наричани от западните (украинските) българи анти, а от останалите българи – чиркеси), които били подчинени непосредствено на губернаторите на Саксин.

През 1101 г. руските войски разгромили ордата на Бунек и той отстъпил в Джерем-Ел, защитаван от Шарафхан (Шарихан, Шарик-хан) – син на хан Азан. Тук, както в българския Крим и Тамя-Тархан се укривали немалко влашко-български принцове и бояри, също и богомили (към които се числял и Олег Черниговски и някои негови потомци – Игор Святославович, Владимир Святославович и др.). Владимир искал да пощади необходимия за южноруската търговия Джерем-Ел и затова неочаквано през 1103 г. войските му ударили ордата на Урус-абай. Ордата била съсипана, а Урус-абай и Алдан-абай загинали в боя. Вярно е, че по това време Рус водела тежка война с кипчаците и Адам решил да удвои данъка ѝ, като умишлено обвинил Владимир в подкрепа на хан Аюбай (Аепа), син на хан Азан, който пък бил нарочен и в няколко грабежа. През 1104 г. българска армия под предлог, че издирва Аюбай в Рус, превзела Кан-Мардан (Муром) и принудила пленения муромски княз да признае зависимост към България, а през 1107 г. бил обсаден Балин (Суздал). Веднага след съгласието на Владимир да плаща двоен данък на Булгар Адам снел обсадата и спрял да търси Аюбай.

Владимир бил засегнат от постъпката на Адам и скоро (през 1108 г.) демонстративно оженил сина си Юрий за дъщерята на Аюбай. Самомнителният Адам наредил на губернатора на Мартюба емир Колин да накаже Рус. Колин завладял ростовските и новгородските земи (Джир и Галич) на север от Мосха (река Сухона) и започнал да събира данък от населението по река Кула, Джанги (Онега), Челмати (Челмахта), Кудима (Кодем), Тойма. Новгородците отвърнали с нападение над Учел (1110-1111 г.), но Колин ги победил. Върнал им за нападението, като разорил Коба-Кюл (Белоозеро) и взел огромна плячка.

Междувременно и Бунек правел от Джерем-Ел набези към Рус един след друг и през 1111 г. на Владимир му се наложило заедно с присъединилия се към русите Аюбай да нападне областта. Той просто искал да изгони куманите от Джерем-Ел и да я запази, но Аюбай започнал да пали и граби всичко наред.

Притеснен от българските нападения и от поведението на Аюбай, Владимир обявил на Адам, че спира всякакви отношения с Аюбай. Любезност срещу любезност – Адам снел Колин от поста губернатор на Мартюба.

Населението от джеремелските градове (Шарафкан, наречен така в чест на Балук, Балин, Сигир или Шугур, Чършъ и др.) ужасено бягало в българските станции (мензели) по охранявания път Хорис-юла (Хорисдан) или Курчак (Скулптурния път) от Болгар към Киев. Независимо от старанията на Владимир Аюбай и част от руските войници нападали българските станции, но били отблъснати от българските кумани, торки и печенеги. За това престъпление българите (с помощта на Бунек) подмамили 10 000-та орда на Аюбай в клопка край Буляр и я унищожили (събитието нарекли „Сватбата на Аюбай“). Княжеството Джерем-Ел прекратило съществуването си, както и няколко големи кумански орди. За това, че действията на Владимир да воюва срещу кипчаците са имали предварително одобрение от България (за нея било добре да бъде разбит Джерем-Ел, както и да затихнат куманските нападения) говори фактът, че е направен съвместен поход на българи и руси към Дунавска България в 1116 г. В този поход Ширдан, синът на Тетеш с българската си суба заедно с войниците на Владимир помогнал на Лъв Диоген да превземе Туръсала и после се върнал в Крим. Шарафхан със синовете си Саръчин и Атрак избягал от Джерем-Ел в България, където старият Шарафхан починал. Синовете му били приети на българска служба в Саксин. През 1118 г. саксинският губернатор Колин

пратил ордата на Атрак на помощ на източно-селджукския (хорасански) султан Санджар, който насочил войските си срещу западно-селджукския султан Махмуд. Атрак отнел от Махмуд Дяу-Хонджак (Карабах), но после бил блокиран от Махмудовата армия и по принуда в 1120 г. се съюзил с грузинския цар Давид.

Саръчин останал да охранява българската граница, минаваща по Нижни Дон. Синът му Ас-Тархан получил разрешение да обикаля по Нижна Волга и основал там града Астрахан. По-късно (в 1121 г.) част от служещите на Рус барини-берендеи (украинци, живеещи по десния бряг на Днепър и пазещи Киев), торки и печенеги (избягали от Саксин в Рус през 1116 г.) направила опит да засели (по покана от Бунек) почти обезлюдялата степ на Кара-Саклан (Украйна), но Владимир (по искане на България) им преградил пътя към Джерем-Ел и така бегълците – не по-малко от 50 000 души – тръгнали на запад и нахлули във влашко-българската област Берсула (Добруджа). Ширдан, разтревожен от придвижването, тръгнал след преселниците и разгънал пред Турьсала (преполагаемо Силистра, бел. прев.) укрепен лагер (табор, субакала). Византийците избили торките и печенегите, оцелели само барините, които също изградили табор и през нощта успели да се съберат с хората на Ширдан. На сутринта византийците опитали да щурмуват лагера на Ширдан, но не успели и отстъпили. Ширдан извел 6000 спасени барини във Волжка България и тях заселили в областта Арсу (и ги нарекли суба-кала-лар). Освен тях от преселниците за служба при българите приели узийско-печенежката орда на Курлу-бек. На тази орда поръчали охраната на Хорис-юла (пътя към Хорисдан – Путивл). За вярна служба Курлу-бек получил поземлено имение в Планинската страна и починал в него, когато часът му настъпил. Синът му Хасан-Кубек (Кобяк) от дъщерята на Ширдан – Алтъш-бика – през 1152 г. тръгнал по заповед на емир Колин с част от бащината си орда към Куртюба и до 1183 г. не позволявал на руските търговци да преминат от Рус до Черно море. В 1183 г. русите го пленили и убили. За отмъщение цар Хабдулла Челбир провел настъпление към Киев (1183 - 1184 г.) След това ордата на Кобяк (по заповед на Челбир) оглавил синът му Мухамед-Алтъш Курсан (Корсунский), който също не допускал руските търговци до Причерноморието (майка на Алтъш била дъщеря на куманския бек Хуза). През 1202 г. Алтъш участвувал в превземането на Киев. Сестра му била майка на българския пълководец на курсьбай Хуза.

Бунек със своеволните си действия се лишил от българското покровителство, което спасило живота му през 1110-те години. В 1130 г. Курлу-бек по нареждане на емир Колин разбил отряда му, а него самия пратили на рязанския княз като подарък от българския цар. Немирният Бунек, казват, умрял в плен при русите.

Към 1130-1140-те години ордата на Атрак постепенно се завърнала от Грузия на българска служба, като получила от българския емир Колин уверение, че ще има земи за обикаляне. Завръщането ѝ било предизвикано от завоюването на Дяу-Хонджак от ширванските управници (Манучихр III и др.), започнало в 1137 г., а там пребивавала ордата на Атрак. С Колиново нареждане Атрак получил Такин-Тюба и през 1148 г. тръгнал заедно с ордата на Ширдановия син Ялчик (така българите наричали реката Яломица в днешна Румъния, откъдето започвал безопасният път за връщане от походите срещу Византия) на нов поход към ромеите (този поход, както повечето други бил предизвикан от опитите на гърците да прогонят българските търговци и да разширят владенията и позициите си по Черно море за сметка на Българите). Ялчък превзел Турасала, а Атрак навлязъл навътре в Дунавска България, но този път богомилите не подкрепили българските войски и двамата се върнали в Булгар. В 1149 г. хан Курлу предприел неуспешен опит да изтика от Дон ордата на хан Чишма, син на Бунек. Боевете достигнали околностите на града Хин-Керман (Саркел).

През 1152 г. една част от ордата на Атрак била пратена от Колин срещу Ярослав

(руският княз не платил навреме данъкът за владението на Ростовска област по течението на Горна Волга, т. нар. Джирская дань). Малко по-рано (1150 г.) синовете на Атрак – Хонджак (Кончак) и Тертер (Типтяр) с друга част от ордата и с хората на Ялчик тръгнали срещу Византия (този път обида понесли караимските търговци). Младият Кончак в 1155 г. преминал Дунава и разграбил част от земите на Влашка България, след което се върнал обратно и се укрив в лагера на чакация го там Ялчик. Византийският отряд, който се опитал да превземе българския табор, бил сразен (историците датират случката ту през 1152-ра, ту между 1154 - 1156 г.). Прикриващият завръщането на Кончак отвъд Дунава Тертер попаднал в плен, но приел християнството и получил званието „болярин“ (бояр, феодал, царски приближен). По обратния път Кончак самоволно разграбил руските земи край Киев.

В 1160 г. селджукският (иконийски) султан Калъч-Арслан Втори пратил на българския цар Анбал писмо, в което го молел за помощ срещу Византия. Селджукският посланик предвид спешността на молбата изчакал няколко дни веселящия се през това време Анбал и все пак успял да предаде посланието. По заповед на Анбал Кончак (Атрак починал на границата на 40-те и 50-те години на XII век) нахлул във Влашка България, но го посрещнала силна византийска армия и той отстъпил назад под предлог, че действа сам и се излага на голям риск. По обратния път Кончак отново разграбил руските земи.

На куманския произвол внимание обърнал дори отдалечилият се от държавните дела Анбал. Възползващ се от случая, както и от предсмъртното нареждане на Колин да бъде създадена равностойна по сила на куманите армия (за всеки случай), саксинският губернатор Отяк уговорил царя (към средата на 50-те години на XII век) да пресели от Тубджак в Кара-Саклан оймекско-печенежко-узийската орда на служещия на България оймекски хан Башкорт. Ордата му заела Такин-Тюба и Севернокримската степ, а тази на Кончак преместили в разгромения Джерем-Ел. Кончак стаил обидата и в 1164 г., когато Отяк станал български цар, отказал подчинението си. За да му окаже натиск, Челбир откупил от руски плен в 1181 г. и заселил във Вътрешна България двама Кончакови синове – Татур и Бак-абай. Това изиграло ролята си и в 1181 г. Кончак отново се върнал на българска служба. В края на 1185 г. Кончак отново напуснал службата при българите. Челбир приел напускането му спокойно. Българското Причерноморие вече не било застрашено, а Кончаковият син Бак-абай с ордата си постоянно следял баща си в степите. През 1202 г. Бак-абай участвал в превземането на Киев. След това се преименувал на Бакдан, приел исляма и под името Бикмухамед се преселил във владенията си в Ливадната страна в България. Той основал българския род Бакдан (Богдан). Татур се заселил в Планинската страна. Неговият син Аскал Хабдулла заминал за Влашка България и останал там. Един от синовете на Аскал – Балчек – се върнал в Болгар. Балчековият син Татур пътувал по Хорис-юла в състава на българското посолство, пратено за Египет, и във Влашка България се видял с роднините си.

Най-много бежанци от Влашка (Дунавска България) дошли във Вътрешна България между 1202 - 1217 г. Първата вълна довел синът на Влах-Чишма - Дервиш. Сред бегълците бил принцът Влах-Асен и синът му Иджим-Бурат. Бежанците се устроили в Биш-Балта, където си направили църква и гробище, и в Бурат, където след заминаването на Влах-Асен в Дунавска България след някое време Иджим (Димитър?) станал валия (войвода). В Буляр от още по-преди се заселили дунавски бежанци и те също имали гробище. При управлението на царя Мир-Гази (1225 - 1229 г.) от дунавските тамошни българи бил сформиран военен отряд, който се отличил при разгрома на суздалско-рязанските войски в 1228 г. край Дебер. А дунавско-българските царе охранявал особен отряд от български кумани, торки и печенеги. Тоя отряд бил оглавяван от синовете и внуците на Тертер, като някои от тях с разрешение на дунавските царе изповядвали исляма. Тертеровият внук, християнинът Торна Типтар дошъл с Юлай (Юлиан) като

посланик на Дунавска България. За приемането на исляма от Торна царят разрешил на Юлай да стигне до Уфа, а Торна бил назначен за валия на крепостта край река Барадж-Чишма (по-късно я нарекли Торнали)... Синът на хан Хуза – Бурнай Мустафа получил земя край река Черемшан и основал рода Бурнай...

КОНСПЕКТ ОТ СЪОБЩЕНОТО ОТ БАХШИ ИМАН ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ВЕЗИРИ

Емирите на България най-често назначавали за везири ръководителите на данъчните ведомства, наричани от народа „тамгачии“. След отпадането на бремето на кипчакския данък през 1437 г. везирите получили сред хората името „бахши“...

Всички везири произлизали от знатни родове – най-често Суварите (богати търговци), с възможност в критични ситуации да подкрепят държавната хазна със своята собствена... Най-прочут везир след Файзулла бил Ибрахим Сувари (внук на Худжа, син на Хусман), който произлизал от рода Куш и бил везир 50 години (1264 – 1314 г.). Преди него везир бил баща му Хусман Сувари (1260 - 1264 г.). Ибрахим бил толкова известен, че хората говорили за „Ибрахимовото време“... Носели се легенди за неговите порядъчност, доброта и честност. При него България излязла от икономическата криза и започнал разцвет на държавата. Синът му Исмаил бил везир две години (1314 – 1316 г.). В 1323 г. емирът Булюм-Орду назначил за везир сина на Исмаил – Мухамед, който дотогава бил посланик в Египет, в Турските земи и в Иран. Той заемал поста 17 години. Емирът Азан поставил през 1360 г. на тази длъжност Халим, сина на Мухамед, който по чудо се спасил от гибел по време на поклонничеството в Улуг-Болгар през 1396 г. През 1400 г. везир станал синът на Халим – Шахид, който починал в 1409 г. Синът на Шахид – Султан-Хали заел длъжността везир през 1414 г. за двадесет години...

Синът на Султан-Хали – Хабдулла - бил казански бахши от 1437-ма до 1459 година. След него бахши на Казан станал синът на Хабдулла – Мухамед (1480 – 1488 г.). Той се отличил с това, че преместил държавната хазна в град Коръм-Чали (втората столица на България). Чалинският везир (главен бахши и везир на България) Бозок обвинил в загуба на част от хазната Мухамед и го отстранил. Мухамедовият син Муса бил мулла. Случил на трудно време: за власт над България се борели двама български емири от рода на Ашрафидите – управителят на Коръм-Чали Ядкар Кул-Ашраф и управителят на Вътрешен Казан - Мамед. В семейството на Муса като негов син и под името Шейх Гали бил възпитаван Мохамедяр, за чийто истински родители – хан Мохамед Амин и Саулия – било забранено да се говори.

Кул-Ашраф овладял Казан в 1524 г. и назначил сина на Муса Чали-Ибрахим на поста чалински везир. Ибрахим не гледал спокойно на това, че служещият на Кул-Ашраф като губернатор на Казанска губерния хан Сафа-Герай незаконно раздавал на привържениците си казански държавни земи (даващи основния приход в българската хазна), а държавния данък плащал с повишаване на налозите на субашите (държавни селяни) и гражданите на Казан иле...

Жалбите на везира не довели до нищо и той преминал на страната на другия български управник, Мамед, който обещал да вкара ред в Казан, ако му бъде предаден градът. Ибрахим помогнал на Мамед да изгони от Казан Сафа-Герай (1531 г.), а после Мамед я подкарал точно като предшественика си. Разочарованият Ибрахим напуснал везирския пост и се заел със семейни дела. Синът му Касим получил блестящо образование в Казанския университет „Мухамад Аламия“. Учител на Куба-Касим бил ректорът на университета и приятел на Ибрахим шейх Касим (на когото Ибрахим нарекъл сина си и подпомогнал университета с доста пари).

В 1535 г. Казан бил зает от войските на Кул-Ашраф. Чалинският емир повикал Ибрахим при себе си и се поинтересувал защо той не е избягал от столицата при наличие за заплаха за живота му. „Човек се ражда и умира по волята на Твореца и ако на Всевишния е угодно да загине от твоята ръка, то няма смисъл да бягам“ - хладнокръвно отговорил Ибрахим. Спасило го застъпничеството на шейх Касим, с чието мнение се съобразявали всички Ашрафиди...

Скоро на политическата сцена се появил и третият Ашрафид – поетът, историкът и философът Мохамедяр (Бу-Юрган). Сююмбика (жена на Сафа-Гарай, отново назначен за казански губернатор от Кул-Ашраф през 1535 г.) помогнала на Мохамедяр да се върне в България от Персия, където бил заточен от съперниците си. След дълго прекъсване той се срещнал в България с Ибрахим и се запознал със сина му Куба-Касим. Куба бил скромен и затворен човек. Шейх Касим – учителят му – го възпитал в любов към литературата. Куба-Касим помогнал на сибирския хан Тахтагул да напише „Шахри Казан дастан“ (Сказание за Казанската земя), на чиято основа поп Иван Глазати в 1565 г. пише своята „Казанска история“. Куба-Касим разказал на Тахтагул легендата за Барадж и някои сведения по история на България и Планинската страна. Мохамедяр получил като подарък от Куба-Касим правото да събира данъци от селяните в един от планинските аули (по-късно наименовано на поета Мохамедяр - „Бу-Юрган“, достигнало до нас като Бюргани).

Кул-Ашраф искал да отслаби автономията на Казанските земи и всячески подронвал позициите на местните аристократи (улани, казанчии). С негово одобрение сеид-емирът Сафа-Гарай раздавал земите на Казан на номадски наемни феодали от кипчакските орди, наричани в България „татари“. Кул-Ашраф искал да използва тези наемници в борбата си срещу уланите. Наемните феодали започнали да притискат подвластните им селяни-земеделци много повече от българските феодали. Куба-Касим и Мохамедяр видели това и се обявили против раздаването на казанските земи на „татарите“, следователно и против политиката на Кул-Ашраф и Сафа-Гарай.

В 1546 г. Мамед за кратко заел Казан и предложил на Куба-Касим поста на казански бахши. Куба-Касим приел предложението след одобрението на Мамед за казански сеид да бъде назначен Мохамедяр. За губернатор на Казан иле Мамед поставил хан-керманския (касимовски) хан Шах-Гали. Българският патриотизъм и прекрасното познаване на българската култура, показано от хана, се харесали на Куба-Касим и Мохамедяр и те завързали приятелски отношения с него. Шах-Гали успял да убеди двамата, че при невъзможността Турция да помогне на Булгар, а Московията не заплашва българската държавност, за България или западната ѝ част – Казанската област – ще бъде най-добре да бъде във външнополитически съюз с Москва под егидата на московския управляващ. Подобен съюз, който не засягал държавността и вътрешната самостоятелност на България и задължавал българските царе просто да съгласуват със съюзника своите външнополитически действия, Българското царство вече било сключвало с Монголската империя (1236 - 1278 г.), както и с дешт-и-кипчакските орди (1278 - 1437 г.).

С подкрепата на Шах-Гали и Мохамедяр Куба-Касим се заел да изझे от казанските кипчаци-татари незаконно присвоените държавни и улански земи. В отговор наемниците вдигнали въстание срещу казанските губернски власти и заплашили град Казан. Водел ги Бибарис Риштау (Ростислав), който решил да се докаже пред Кул-Ашраф. Куба-Касим, Мохамедяр и Шах-Гали заедно напуснали Казан и отплували по Волга с кораб. По пътя в Тетеш (Тетюша) Мохамедяр и Куба-Касим слезли на брега и се разотишли по владенията си, които били наблизко, а Шах-Гали продължил на юг към Саратау (Саратов) да посрещне спасителния за него пограничен касимовски отряд...

Казанската търговско-промишлена палата „Тюмен“ се опасявала от сеч и отказала да допусне в града „татарите“ и Сафа-Гарай докато Мохамедяр не бъде одобрен на поста

„казански сеид“. След като Кул-Ашраф през зъби дал одобрението си, Мохамедяр се върнал в Казан, но се съгласил да сдаде града на Кул-Ашраф и Сафа-Гарай само в случай на амнистия за Куба-Касим и казанските граждани.

В 1549 г. след смъртта на Сафа-Гарай Кул-Ашраф предложил на Куба-Касим да стане казански бахши и той отново заел тая длъжност. През лятото на 1551 г. войските на Мамед обсадили Казан и Куба-Касим под защитата на отряда на бега Кучак изнесъл държавната хазна в Коръм-Чали. Кул-Ашраф взел решение да премести столицата на Булгар в град Уфа (Васил-Балик) и наредил на Куба-Касим хазната да бъде пренесена там. Край мястото за прекосяване на Кама московски отряд атакувал „златния обоз“ на Куба-Касим, но охраняващият обоза Кучак смело нападнал враговете с отряда си. Под негово прикритие хазната достигнала Уфа, но Кучак заедно с част от хората си бил пленен. Московският княз Иван (Шереметиев), разярен от провала, решил сам да избие пленените българи. Кучак успял да избяга благодарение на българския си кинжал-„чиркес“, скрит в ботуша му, срязал въжетата и когато Иван и свитата му приближили българите, се хвърлил срещу него. Бегът успял да убие трима пазачи и дори да рани Иван, но силите били неравни и Кучак загинал, насечен на късове...

За тези му подвизи Куба-Касим бил назначен от Кул-Ашраф за везир на цяла България. До 1584 г. Куба-Касим успял да удържа над водата държавния апарат на България, която почти непрекъснато воювала с превъзхождащата я по сили Московия. В 1572 г. московските казаци, които подочули за потеглянето на българската армия срещу Московията (българските войски, водени от Кучаковия син Мамли-Кучак стигнали до река Йорег (Нева), нападнали България и след жестоки боеве завладяли Уфа. Касим за трети път по чудо успял да спаси държавната хазна. Този път „златото на България“ пренесли в Каргала, а след изгонването на казаците го върнали отново в Уфа. През пролетта на 1584 г. по време на последното отчаяно българско нападение над Московия нова московска войска тръгнала към Уфа. Наемният сибирски отряд, който охранявал Уфа, получил съобщение, че руските казаци нападат неговите владения и заминал за Сибир. При това стечение на обстоятелствата на българския цар (сеид-емир) Шейх-Гали (внук на Кул-Ашраф) се наложило да напусне Уфа и да се прехвърли в Бухара, която приютила българските емигранти. Касим за четвърти път осигурил пренасянето на хазната и архива с помощ от киргизкия хан Шигай и сина му Тафкел (Куба-Касим бил женен за дъщерята на Шигай). От Бухара част от българския държавен архив Касим пратил в Турция. „Книжният керван“ се прехвърлил през Каспийско море и с помощта на кумиките и чеченците достигнал турската крепост Азов. Други части от архива били отнесени от Бухара в Иран и Китай. В Бухара Касим станал виден ислямски деец, учен и педагог, за което получил почетното звание шейх. Шейх Касим ал-Казани починал през 1590 г. на седемдесетгодишна възраст.

БАХШИ ИМАН ОТНОСНО АКАЙ

Сардарят на българите Азан, наричан също и Акай, акостирал в Булимер. На това място някога (в 985 г.) акостирали русите под командването на княз Булимер (Владимир)... Оттам Азан отишъл в Болгар, където направил молебен... След това хората му се разотишли по околностите и призовавали всички да въстанат под знамената на Рази-Казак (Степан Разин). Когато лодките с московски войници наближили Болгар, Азан заминал за Сембер при Рази-Казак.

БАХШИ ИМАН ЗА НОГАЙЦИТЕ (НУГАИ)

...Нугаите, живеещи край Астрахан и река Урал, били напълно подчинени на България (както Сибир и Астрахан). Те охранявали българските градове, бродове и митници в низините на Идел и река Урал, българските търговци и посланиците... За да се плати службата на верните нугаи, върху няколко десетки субашки аули на Казанската и Черемшанската области бил наложен така нареченият „нугайски данък“.

Недружелюбното отношение на много от нашите към нугаите в „епохата на двата дома“ (1236 – 1437 г.) бързо се изпарило след като нугаите на хан Улуг-Мухамед помогнали на България да се обедини и я защитили от Ахмад-хан (1460 - 1480 г.)...

Нугайските вождове в знак на вяроност към България давали на себе си и децата си имената на българските сеид-емири, които наричали „ак-патша“. Например най-прочутият нугайски велик вожд Сеид-Ахмед бил наречен така по името на сеид-емира Ябък-Мухамед (когото обикновено наричали сеид-Ахмед), а другият велик вожд Юсуф – на името на сеид-емира Саин-Юсуф Артан...

Нугаите не правели никакви самоволни набези в България: всичките им нападения ставали по заповед на Ашрафидите, на които те служели. Така вождът Юсуф служел ту на Мамед, ту на Кул-Ашраф, а Исмаил – на Мамед... По времето на последното нападение на Алаша (Иван IV) срещу Казан в 1552 г. нугаите направили за защитата на Казан повече от всички останали. Три хиляди от тях се сражавали в редиците на казанските опълченци – чирмиши, три хиляди били в отряда на Японча, две хиляди пазели Уфа, пет хиляди се опитвали да спрат войната между сибирските ханове, подчинени на България, а пет хиляди спасявали зависещите от България киргизи (те били нападнати от узбеките, които с идването на нугаите прекратили преследването и се отдръпнали)...

БАХШИ ИМАН ЗА ЗАКОНА НА ЯБЪК-МУХАМЕД

...Сеид-емирът Ябък-Мухамед дал на сибирските, астраханските, нугайските, арските, джебелските (планински, сибирски), башкортските, ищякските и нукратски шейхове, вождове и ходжи правото сами да избират на джиените своите паши (царе), губернатори и велики вождове. Сеид-емирите само утвърждавали направения избор. В случай на отказ на сеид-емира да признае джиенския избор, джиен се свиквал отново и бил избран нов губернатор, докато сеидът не се съгласял с избора... Опитите на Саин-Юсуф и Кул-Ашраф да променят това правило предизвикали големи сътресения (добавено по текст на Нигматулин).

БАХШИ ИМАН ЗА СЕИДА ШАХ-ХУСАИН И ЗА КНИГАТА НА БУ-ЮРГАН

...Шах-Хусаин дотолкова приличал на брат си Саин-Юсуф, че под неговото име пътувал в Артан (Прибалтика), Крим, Москва, Астрахан, Бухара, Себер, Ромея, Персия и до други земи. Той бил силно предан на Саин-Юсуф и имал пълното му доверие. Когато Бураш бил свален от власт и скоро умрял, Саин-Юсуф назначил за арски и казански сеид брат си Хусаин, който безусловно спазвал неговите указания... При изгонването на Бу-Юрган той се държал с Мухамед-Амин и Мохамедяр толкова грубо и безсърдечно, че Бу-Юрган нито веднъж не го споменал в своята история... В книгата на Бу-Юрган включих

неговите бележки... (по текст на Нигматулин).

СВЕДЕНИЯ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ЦАРЕ ОТ ВСИЧКИ ДИНАСТИИ

1. СПИСЪК НА БЪЛГАРСКИТЕ ЦАРЕ ОТ ВСИЧКИ ДИНАСТИИ

Списъкът на българските царе е съставен от мен още преди изчезването през 1982 г. на „текста на Нигматулин“ (руският превод на свода „Джагфар тарих“) на основа на данните по Кул-Гали и Гази-Баба. За главен източник на сведения за Гази-Баба служат документите на Илчи Йорть (Посолското ведомство), а Кул-Гали работи по книгата на Хабдаллах Ибн Башу „Хазар тарих“. Кул-Гали смята данните на Хабдаллах за най-пълните от всички, които е открил, макар и да противоречат често пъти на други подобни списъци. Летоброенето в книгата върви от годината на царуване на Буртас (датите приведохме в години по грегорианския календар). Кул-Гали цитира поетични строфи за първите идел-български царе:

Деянията им били простички,
обикновени и сходни били дните им.
Затова хората от древните времена
не запомнили много от царските имена.

От хилядите години в ума им оставали
само тези, които успели да се прославят...

Ерги или Чак-Чак. Легендарна царица, която с помощта на богинята Туран се опитала да създаде женското „царство Туран“ до времето на цар Джам (Шам, бел. прев).

БЪЛГАРСКИТЕ ЦАРЕ ОТ ИМЕНСКАТА ДИНАСТИЯ

Джам-Иджик или Иджик (14953 - 14653 г. пр. н. е.). Пръв български цар на Идел от династията Имен. В негова чест всички преставители на Именската и Сарматската династии се наричали „иджибак“ - управляващ от рода Иджи(к). За обикновените хора думата означавала цар, господин, повелител; за знатните тя означавала „най-благороден“. По-късно към титлата на царете започнали да добавят думата „джабгу“ - славен, като накрая думата „джабгу“ изместила думата „иджибак“. Жената на Джам наричали Танбит, а някои твърдят, че тя и Ерги - Чак-чак е едно и също лице. В държавата на Джам влезли седем племена и народи, части от които образували управляващия в нея народ „българи“. Така тя била наречена Идел – иде – Седем и ел – Племена.

Ал или Бал (14-то хилядолетие пр. н. е.). Думата ал (бал) означавало главен, вожд, глава, свещеник, господин.

Кан (13-то хил. пр. н. е.). При неговото царуване част от иделците тръгнала на изток.

Ит (12-то хил. пр. н. е.). Нарекъл Уралските планини в чест на предците си „Балкан“.

Кар (11-то хил. пр. н. е.). При неговото управление в Идел дошли племената на карите (фините) и той им дал земя да се заселят, която те нарекли Карел – Страната на Карите.

Улят или Лут (10-то хилядолетие пр. н. е.). Наречен така, защото по време на раждането му в Идел свирепствал мор. Изгонил от Идел част от българите, оглавявани от племето дебери (себери). Една група от тях се заселила в Кара-Саклан (Украйна), друга в Мекен (Микена) или Македония (Балканите), трета в Сувар (Месопотамия), където основала държавата Шумер. Много скоро в Самар (Шумер) влезли Мидан (Иран), Англь-Самар (Палестина, Ливан, Сирия), Мекен (Балканите), Креш (Крит), Мамил (Египет), Атряч (Троя, Мала Азия, Турция), Каркаш или Кафкаш (Кавказ). Знак на Тангра и светлината у тях бил тризъбецът. Оръжието на двамата им главни алпи – Нардуган (Карга-Мардукан, Сабан, Самар, Симбир) и Кубар Бозидан (владетелят на синята долина – всемирният океан) също имало вид на тризъбец, но се наричало санак (копие, вила). Старите български кам-бойни наричали този знак с името „казак“. Главните алпи били наричани с думата ака (ага), субаш, барадж (имащо също и значението „благодатен“). След потопа, в който загинала и българската царска династия и повечето воители на Самар, тази държава се разпаднала на Египет (Мамил), Креш (Критската империя, на която се подчинявали Микена, Троя и Англь-Самар), Мидан и Сувар (Месопотамия), където властта взели бившите роби – арабите (хараби). Думата „араб“ е образувана от българското кара-аба, „черен род“. Българите най-често наричали арабите с думата „саркан“ - бархан, пустиня, жител на пустинята. Креш бил голям остров (Крит), където се провеждали кинешите (вождовите съвети) и борческите състезания – креш, кореш (оттук идва името на остров Креш/Крит). Победителите били избирани за царе. После и тази българска държава се разпаднала и накрая била завладяна от тирсите (предците на гърците), които по името на острова били наречени крешени/критяни (откъдето и думата грък, грек). „Ен“ в стария български език означавало земя, а по-късно с тази дума обозначавали само граничната или бреговата територия.

Лук (9-то хил. пр. н. е.). Думата „лук“ можела да има значение на Улят-Лут (имена на богиня Туран) или „дракон“, „велик“, „пазител от бедни“...

Сакал (8-мо хил. пр. н. е.). Наричали го „Ат“ заради любовта му към конете.

Ака или Буга (7-мо хил. пр. н. е.). При него част от иделските българи начело с Атряч дояздила до Сувар (Месопотамия) и земите, наречени по-късно Атряч (Турция).

Обградил се с приближени от тюркския род ак-имен (кара-именците са балканци, ак-имен са източните именци; бел. прев.), защото им се доверявал. Заселил източните именци в своите лагери по реките Саин-Идел (Ока) и Буга (Южен Буг).

Кахил (6-то хил. пр. н. е.). Името му означавало „плитка“.

Балкан (4550 - 4490 г. пр. н. е.). Обединил всички племена от двете страни на Урал и затова получил това име.

Биш (брат на Балкан). По негово време в Идел започнали смутове и войни между потомците на Балкан.

Кубар (син на Балкан). Бил детрониран и отвел хората си на запад, където се заселил в планините Макидан (Балканският полуостров).

Таук (син на Кубар). Детрониран, отвел хората си в Сувар (Междуречието) и Атряч. Скоро зацарувал над цял Самар (древната Шумерска държава), основана от иделските българи. После Самар се разпаднала на Мамил (Египет), Сувар (Междуречието, Ирак), Атряч (Троя) и Макидан (Балканите).

Ищяк (син на Кубар). Отвел хората си (ищяци, угри) в Седморечието (Алтай).

Иджим (син на Кубар). Останал в Идел. Направил поход на изток и нарекъл граничната си река Иджим (Ишим).

Ер или Урал (4-то хил. пр. н. е.). Отново обединил народите на Идел от двете страни на Урал (Балканите) и тези планини нарекли на негово име – Урал.

Биш (3-то хил. пр. н. е.). По негово време много българи от племето билсага или бишатар (бащари?) заминали от Идел. Групи от тях заселили Кара-Саклан, други отишли в Микена и построили града Билсага, трети се запътили към Кавказ и там съседите им ги нарекли хути или утиги, четвърти – в Кашан (Средна Азия), където по-късно се разделили на тохари, согдийци, масагети и кашани, а петата стигнала Улуг-Хин (Индия). Хутите образували голямо царство, което за известно време подчинило целия Шумер освен Египет.

Саклан (дъщеря на Кар). През царуването ѝ от Седморечието (Алтай) се върнали ищящите начело с Аскал, но тя разрешила в Идел да се заселят само хората на сина му Боян (Маян), за когото се омъжила. Другият син на Аскал – Креш или Балуан – продължил нататък и се заселил на остров Крит. Македонските (балкански) българи, недоволни от властта на атрячките българи, се подчинили на него. След смъртта на стария Аскал Саклан се разкаляла за постъпката си и на гроба му направили светилището Ер-Аба. Думата „саклан“ в стария български език има няколко значения: Евразия, ариец (индоариец), Украйна, Източна Европа, сармат, българин.

Мар (2-ро хил. пр. н. е.). При него част от иделските българи от областта Мишен, наричани агатари (агацири, мишени и кимери – лодкари, корабни майстори) заради уменията си да строят водоплаващи съдове заминали на юг. Една група агацири-кимери се заселила в Украйна, друга се подчинила на себерите и на билсагите (пеласгите) от Микена (Балканите), трета се опитала да вдигне на крака Самарската (Шумерската) държава, но била победена от египтяните. Микенските агацири завоювали Крит, после Троя, Египет и Англь-Самар, но понесли големи загуби и били разбити от дошлите от Галиция тирци.

Аспар. Разгромил тирсите (протогърците) и ги накарал да бягат от Галиция при македонските българи, които ги направили свои роби – сербийци. (Появиха се сърбите... или не? Сербийци, сербийци....да внимаваме...бел. прев). След отслабването на агацирите във войните робите повикали от Галиция съплеменниците си и заедно завладяли Микена. След Аспаровата смърт Идел започнала да залязва и агацирите от Кара-Саклан (Украйна) престанали да се подчиняват на иделските царе. Така иделските българи ги нарекли камири, вместо кимери.

Бурун. При него част от иделските българи отново заминала за Седморечието и Кашан, където се заселила край Кашанско (Аралско) море и Сабанското езеро (Балхаш). На нейно място дошли сакланските българи (украинските), които започнали да изтикват кимерите.

Дънгър или Дингир. Прославил се със свиренето на дънгър (предполага се домбра, тамбура или близък до тях инструмент, бел. прев). Бил и главен жрец – келбир и ръководел молитвените церемонии към Тангра на празниците Нардуган и Акатуй.

Нукрат, зет на Дънгър. Взел властта благодарение на хората си – ищяките, които започнали да наричат вече нукрати.

Балта (1200-1180 г. пр. н. е.). Син на Нукрат и Дънгървата дъщеря. При неговото царуване тирсите-сербии въстали срещу македонските българи и ги победили с подкрепата на галицийските тирси. С отделянето на степната част на Идел останал да управлява гористата, като го нарекли Балта – Топор, Бравда (топорът символизира горската територия, а кинжалът или мечът – степната земя на Идел. По-късно степта символизира лъкът).

Мамъш.

Сорен.

Кама или Бурма (IX век пр. н. е.). При него междуособиците достигнали невиждани

размери. Бурма не им обръщал внимание и започнал строителството на огромното светилище Алип Кап – Високите Врати, където го погребали след смъртта му.

БЪЛГАРСКИТЕ ЦАРЕ ОТ САРМАТСКАТА, АЛАНСКАТА, ХУНСКАТА И БАЛТАВАРСКАТА ДИНАСТИЯ

Алабуга-Булгар (808-775 г. пр. н. е.). Управлявал 33 години. Обединил отново горските и степните владения на Идел, за което го нарекли Чирем-Миша (Чирмиш) иджибак – господар на Степта (Чирем) и Гората (Миша). Потомците му добавяли този прякор към титлата си, така династията им била наречена Чирмишка (Сарматска). Според българските предания след кончината му Тангра създал от душата му змиевиден дракон (барадж) и му заповядал да защитава земите на българите. Любимият му стан бил градът Иджибак в областта Кубан, а името на града произнасяли като Аспак, Узбак. Този град каган Кубрат отнел от сербийците (тюркути) в 630 г. и го дал на сина си Ат-Телес, по-късно наречен Аспарух (Лагерът на Аспак). Изображение на Алабуга-Булгар било изсечено на камъка, поставен на гроба му край Алабуга (Елабуга).

Самар. Син на Туймас.

Канакбал. Син на Самар.

Тухча. Син на Канакбал.

Буртас Бурджан или Бурджантай, Берендей (683 - 633 г. пр. н. е.). Син на Тухча. От него започва „времето на силните владетели“ или Тазбашиите – бръснатите глави. Разбил камърите и наречен Камър Батир – Победителят на кимерите – кимерийци. Много от тях избягали в Атряч (Турция), а на земите им Буртас заселил азиатските саки – кипчаците. В Близкия изток го наричали Партатуа. Опитал да възстанови българското господство на територията на бившия Шумер и за известно време отвоювал голяма част от нея в Буртаската война (която започнала в 653 г. пр. н. е.).

Маджи-Азак (Мади Азовски, 633 - 611 г. пр. н. е.). Син на Буртас.

Сорен. Съпруга на малкия син на Буртас – Катраг, управлявал степната част на Идел. Успяла за известно време да завоюва Азербайджан.

Улят или Лут.

Булут или Креш-Булут. Син на Улят. Царувал 10 години, а преди това управлявал сакланската област на Идел. Запомнен с добродушие и милосърдие. Разрешил на гърците да построят няколко града в Саклан (Причерноморието), срещу което те му плащали голям данък. Въвел правилото да се водят преписки с останалите държави на гръцки език и с гръцки букви, за което го нарекли Гърка.

Леу-Аскал или Лек-Алип. Син на Булут и гъркиня. Имал дарбата да предсказва. Отклонил предложението на брат си Айяр (Авар) да нападнат гръцките колонии в Черноморието, защото гаданията му показвали опасност от Божието наказание. Възмутен, Айяр убил брат си (не били едноутробни братя, а от един баща).

Барин. Син на Леу-Аскал.

Торган или Аспарук (558 - 530 г. пр. н. е.). Роден в 580 г. пр. н. е. Персийският цар Кир го заловил в една от битките и го убил, макар той да предупредил царя за пророчеството на майка си: „Ще срещнеш двойника си, с когото ще умрете в една и съща година“. Двата наистина били родени и управлявали в едни и същи години и скоро след изпълнението на присъдата персийският цар паднал от коня и бил смъртно ранен.

Кундуз Балтавар (530 - 494 г. пр. н. е.). Малкият син на Торган. Роден в 530 г. пр. н. е. До пълнолетието му от негово име управлявала майка му Тамира. Победил персийския

цар Дарий (Таргиз). Във всичко му помагал големият му брат Колин (555 - 486 г. пр. н. е.), който бил негов ечерге (ичиргу) баил (командващ центъра на армията) и иджик-кош (ръководещ царския съвет).

Мосха (494 - 488 г. пр. н. е.). Старшият син на Кундуз. Воювал срещу Персия, заради честите му нападения над „Железните врата“ (Тимер Кап) получил прякора Тимер. Женен за Симбир-бика, дъщеря на вождя на иделското племе ширак или ширин - Елбир. Майка на Симбир-бика е Шан-къз, от рода Шан.

Алвар Магиз или Аскал (488 - 486 г. пр. н. е.). Малкият син на Кундуз, женен след смъртта на Мосха за вдовицата му Симбир-бика. Починал след тържеството в чест на гръцките посланици и тръгнал слух, че го е отровил брат му Авар Дебер – средният син на Кундуз – заради женитбата му със Симбир-бика. Авар я похитил, но го убил мълния на брега на река Дебер-Инеш (Днестър), след което хората му се преместили оттам към устието на Сула (Дунав).

Барис (486 - 475 г. пр. н. е.). Син на Колин, роден в 530 г. пр. н. е.

Аудан (Джураш) – Барис. Син на Алвар. Роден в 486 г. пр. н. е. в семейството на Барис. Някои легенди за него са влезли в древнобългарския епос „Шан толгау“.

Бак-Ширак (475 - ? г. пр. н. е.). Малкият син на Колин, роден в 525 г. пр. н. е. Изгонил Аудан от родното им селище и го пратил да скита в степта.

Саумак (син на Бак-Ширак).

Баит.

Тайга.

Нар.

Санар.

Уфа.

Кара.

Угър.

Бояр или Боерак (IV век пр. н. е.). Направил набег до Македонското царство и погрозил столицата му Пела (Балбал), която наричали също и Балдиу (Царят на Духовете). При връщането си в един пролом отрядът на втория му братовчед Етей (Кам-Етей) се натъкнал на засада. Етей загинал. Преди набега Етей видял насън Духа Вълк, който му казал: „Ако тръгнеш на този поход, ще загинеш, но българите ще вземат богата плячка, ако не отидеш – ще живееш дълго, но българите ще претърпят поражение“. Етей тръгнал само за да победи народът му. За спомен от героичната му постъпка българите нарекли пролома „Кам“.

Тиган.

Етей или Ат, Атай, Ати (380 - 339 г. пр. н. е.). Потомък на Уфа, внук на Кам-Етей. Не повярвал на предсказанието на кама (шаман), че ще загине точно като дядо си, ако нападне владенията на Балбал (т. е. Македония) и от любопитство тръгнал на поход срещу Македония (Балканите). Загинал в 339 г. пр. н. е. в бой с царя Балдиу Балбал (Филип Македонски). За спомен от героичното му българите дали на Саклан второ име – Атил (Земя на Етей), а самият Балдиу оженил сина на Етей – Баламир – за приемната си дъщеря Уран.

Баламир (339 - 320 г. пр. н. е.). Син на Етей. Помогнал на Аламир-Султан (Александър Македонски), когото надживял с три години, да покори Персия. На езика на камовете името му значи малък – бала, управник – мир, пир). Прозвището му Султан идва от думата Челдан, което на езика на жреците означава „Световнопрочут“.

Алабуга Сигеркан (339 - 310 г. пр. н. е.) е брат и съуправител на Баламир. Неговият стан се намирал на река Сигеркан (Южен Буг) и бил наречен на нея. Разбил войските на Александър Македонски в 331 г. пр. н. е., които нарушили условията на мира с Идел. През 310 г. станал управляващ на източната част на Идел, където и умрял в стана си

Алабуга. Погребали го до прадыдо му Алабуга-Булгар. На надгробния си камък наредил да бъдат изсечени само топор и кинжал (символите на гората и степта) и казал: „И така, и така приличам на прадыдо си, защо да правят мое собствено изображение?“

Таргиз (320 - 314 г. пр. н. е.). Син на Баламир и Уран-бика. Баща му го нарекъл Таргиз за спомен от победата над персийския цар Таргиз (Дарий Трети). Потушил въстанието на кара-сакланските кипчази, които се разделили на шест племена: нукрат (наубури, неври), ищяк (есеги) и др. След 6 години царуване се отказал доброволно от властта, като казал, че след като народът не уважава властта, той не вижда смисъл да я поддържа. Умрял през 236 г. пр. н. е. на 120-годишна възраст.

Арбат, син на Таргиз.

Балак, син на Арбат.

Чибик, син на Балак.

Тимер, син на Чибик.

Кур.

Кубар.

Аскал. При неговото царуване починал Таргиз.

Аспар.

Ътлар.

Кашан (Азан) Канджал. Потомък на Алабуга Сигеркан, син на Канджал. Един от най-могъщите иделски царе. Майка му е кашанска (масагетска) княгиня. В младостта си направил поход на изток и достигнал река Хин (Инд) в Улуг Хин (Индия). На запад победил и подчинил даките (власите). На юг достигнал Кавказ и Мала Азия, като победил Азербайджан (Мидан), Аряк (Армения), Барджил (Персия) и подчинил царствата Чиляр (държавата на Селевкидите), Кавил (Киликия и Кападокия) и Атряч (Западна Турция). Някои смятат, че той е разработил кашанското писмо, ползвано от камбоаяните и служителите в дворцовото стопанство. В негова памет българите нарекли Кашан с името Източна Влахия.

Кубан, син на Кашан. Велик български музикант и разказвач, цар на Идел. Написал редица поеми-песни, в които изразил митологията и историята на българите. Кул-Гали е запазил ето тези негови думи:

„Джам-Иджик събра под властта си седем племена. Благодарение на това се създаде великият народ на българите. Таргиз накара всички да се замислят за нуждата от запазване на единството, като доброволно напусна властта. Азан реши да разшири Кашан от Седморечието до Сула (Дунав) и успя.

Всички тези неща са толкова неразбираеми, че е ясно: предприети са по внушение на Тангра. Аз, живеещият на бреговете на Сакланската река Кубан, съм потомък на Иджик, Таргиз и Азан. Затова моля Тангра: вразумявай ме така, както направи с предците ми“.

Чиляр (152-146 г. пр. н. е.), син на Кубан. Бил свален от престола от племенните вождове-тархани и започнал да скита около Саксин и Саръчин. Кипчакският вожд Уразман, за чиято дъщеря се оженил Чиляр, го подкрепял. Младшият син на Чиляр – Келбир (Килбур, Елаур) заминал с част от хората си в Крим (Кара-Бершуд) при вуйчо си Уразман, където започнал самостоятелно да управлява Саклан (степта на Украйна и Предкавказието).

Алан (140 - 107 г. пр. н. е.). Внук на Кубан, син на Сувар-Мади, тархан. Притесняван от властта на роднините си, сключил съюз с Келбир, според който Келбир му помогнал в 140 г. пр. н. е. да стане цар на Идел; на свой ред Алан обявил Келбир и потомците му за тархани (независими управители) на Саклан. Келбир се оженил за дъщерята на Алан – Узбика). По време на сватбата на брега на Кубан пируващите били нападнати от войските на Боспорското царство (Бершуд) начело с Там-Диу и малолетният син на Алан – Сакмар или Саумак – попаднал в плен (Савмак от гръко-римските източници). Заради

този случай се разразила война между Идел и Бершуд. Българската армия водел отначало Келбир, а после – синът му Балак. Синът на Уразман – Таш-Баш ги подкрепял. Накрая боспорците били победени, а Саумак – освободен. В този момент царят на Дарбазан (Понтийското царство) се явил на помощ на боспорците и с помощ от Там-Диу отново пленил Саумак (107 г. пр. н. е. според гръко-римските източници). Алан починал от мъка, а Саумак умрял като заточеник в Дарбазан. Тялото му било откупено за много злато и сребро и погребано в родината на брега на река Сакмак или Сакмар (Сакмара). Алан е основател на Аланската династия.

Саръчин (107 - 65 г. пр. н. е.). Син на Балак и внук на Алан. При царуването му Боспорското царство пада под властта на римляните (влахо-румите). Когато Саръчин тръгнал срещу тях, то боспорците неочаквано преминали на римска страна, а братът на Таш-Баш – Джиен му отказал подкрепа. След превземането на Тамя-Бурун (Кубан и Тамян) от влахо-румите Саръчин предпочел да признае римската власт над Бершуд (Боспора). Джиен се славел като певец на епоси.

Бершуд Катраг (65 - 21 г. пр. н. е.). Син на Саръчин. Роден в годината на завладяване на Бершуд от Влахо-Рим и баща му го нарекъл Бершуд, за да се постарее да си върне загубеното (някога Боспорското царство плащало данък на Идел). За войната с Рим наел на българска служба племето катраги и така го нарекли Катраг. Разгромил много римски градове в Саклан (Алабуга, Тир и др). При него управляващ на западната част на Идел бил потомъкът на Ътлар – Алабуга Инеш (Инеш е едно от имената на Днестър).

Барджил (21-ва г. пр. н. е. - 5-та година). Син на Бершуд.

Сувар (5 – 23 г.), син на Барджил.

Кумук (23 – 46 г.), син на Сувар.

Барин (46 – 106 г.). Син на Кумук. Имал мечтата да отмъсти на Дарбазан за смъртта на пращадото си Саумак. По предложение на тъста си – бегът Шан - обсадил Кряшен (Херсон) и свалил обсадата, след като гърците му дали статуята на Там – бершудския пълководец, който пленил навремето Саумак. Барин строшил главата на скулптурата и я хвърлил в яма край гробницата на Саумак. Освен това нападнал Дарбазан и го победил.

Кавил.

Кубар.

Таш-Баш или Ер-Таш Артан. Син на Кубар. Управлението му било жестоко и грабителско, затова не бил особено обичан. Забранил търговията с Кашан (Средна Азия: Хорезм, Согдиана, Бактрия, Уйгурия, Хорасан) и възпрепятствал търговците. Загинал през 150-та година в дуел с Агарджа, предизвикан по настояване на сестра му Бояр или Буляр-къз и много български тархани, недоволни от Ер-Ташовото управление. След гибелта му неговият син Шада Банант заминал с част от хората си в Кавказ (банант означавало „хилядник“, бан – командващ хиляда, ант или юнт – конници).

Агарджа (150 - 189 г.). Първи идел-български цар от хунския род Дуло. Бил нает от Ер-Таш на служба заедно с хунския си отряд и получил чин сабан-тархан (командващ леко-въоръжените неопитни войници, също опълченците и наемниците). Оженил се за сестрата на Ер-Таш – Бояр-къз (Боарикс). На няколко места в „Джагфгар тарих“ срещаме името му като Ага-Ружа.

Тухчи-Барис (189 - 210 г.). Син на Барис.

Баринджар (235 - 271 г.). Син на Барак. Най-прославеният цар на Първата Хунска династия. Заедно с катрагите, служещи на Идел, разбил през 251 г. армията на Деций, римския император. Деций загинал в това сражение. След битката войските на Баринджар разграбили римските владения по Черно море и превзели с щурм Дарбазан като отмъщение за неплатения към Идел данък от римляните.

Кермес (края на трети век), син на Баринджар.

Кишет-Барадж (границата на трети и четвърти век), син на Кермес.

Алтъш (началото на IV век). Син на Кишет-Барадж. При него Идел се разпада на шест части.

Таканъш (втората четвърт на IV век). Син на Алтъш.

Кама-Батир Маджар (средата на IV-ти век). Син на Алтъш. Неговият син Карадан оглавил западната част на Идел.

Булюмар-Шеке, Шек-Алип Будимир, Башимир, Баламир, Баламбер (363 - 378 г.). Отново обединил цялата Идел под своя власт и станал първи цар от Втората Хунска династия. По произход е хунски военачалник от рода Дуло, нает на българска служба от Кама-Батир. С думата „Булюмар“ българите наричали понякога Мервския оазис или дори целия съвременен Туркменистан. Женен за дъщерята на Кама-Батир – госпожица Туран, която отначало не го харесвала заради ярко изразените му монголоидни черти (българските царе били основно европеиди с рядко проявяващи се много умерени азиатски черти). Тази госпожица Туран дала праобраза на приказната героиня Турандот, а Булюмар влязъл в легендите на руските предци с името Будимир. Ето воинските звания по негово време: сабан – лековъоръжен войник, опълченец, наемник; бури (вълк) – гвардеец, по-късно улан; баганин – среден офицер, командващ до десет души; шад баганин, или „височайши“ – командващ стотня до няколкостотин войника, имал право да носи шлем с бичи рога; тархан – военачалник, аристократ, водач на хиляди войници; сабан тархан – командващ лековъоръжените, наемниците и неопитните воители; джури тархан – командващ опитните средновъоръжени войници; бури тархан – командващ тежковъоръжената гвардия; бахил – началник на район, област, генерал, командващ голям военен отряд; бахадир, кермек – почетни звания за смелост, храбрец; ак – лявото крило на отряда; бури – дясното крило; урус сабан – частта от армията, започваща атаката (българската войска била разглеждана с лица, обърнати на юг); курен тархан – отговарящ за дворцовото стопанство; капахан – военен министър и обикновено същият и държавен глава.

Булюмар пренесъл столицата на Идел от Поволжието в Кара-Саклан (Украйна) в основания от него лагер Кан-Балин (бъдещият Киев), където и починал. Киевският хълм, където бил погребан, нарекли с прякора му Шеке (Щек, Щековица).

Алип-бей или Алп-абай Арбат (378 - 402 г.). Големият син на Булюмар и Туран-бика, явява се продължител и на иделската династия на Иджибаките и Първата Хунска Дуловска династия, а заедно с това и на Втората Хунска династия Дуло. Роден в 361 г. и управлявал Идел 24 години. В руските легенди е познат като Святогор и Соловей Будимирович. Победил римския император Валент в битката при Адрианопол (Дере) край планините Арбат (Родопите) в 378 г. и получил името Халиб (победител), а Кан-Балин преименували на Кан-Дере. Още по-късно Кан-Дере преименували на Аскал. Алип-бей обявил степите между Дунав и Днепър за „царска област“ (Ангъл или Аталък) като място за паша на бойните коне. В памет на Алип-бей бащите на дунавско-българските царе Самуил (Шамил) и Асен I (Азан) носели името Халиб.

Каратен или Каратон (402 - 414 г.). Големият син на Алип-бей, роден в 380 г. Имал огромна физическа сила, многократен победител на борцовските срещи в Кан-Дере на мястото Крешетаке (днес площад Крещатик в Киев). Негов урус-тархан (велик тархан, пръв министър) бил Муенчак Айбат (Монджук, Мондзук, Бончук), негов брат. Муенчак е погребан заедно с дядо им на Киевския хълм Шеке (Шек-Алип).

Урус-Ружа Бургас (414 - 424 г.). Син на Алип-бей и княгиня от племето урус-ружа (росомони). Наречен Бургас по името на мястото, до което стигнал по време на похода си Алип-бей. Управлявал 20 години. Умрял край дунавския град, наречен после на негово име Урус-Бургас (днес Русе). При царуването на дунавско-българския цар Барджил (Борил) много дунавски българи (най-вече богомили) се преселили от този град във Волжка България.

Булут или Бледа (434 - 445 г.). Големият син на Муенчак.

Туки, Атилле, Айбат, Тукал, Тохол, Атила, Етцел...(434 - 453 г.). Син на Муенчак, най-прочутият български цар и завоевател. Роден в 406 година – тази на коня – бил отначало съуправител, а после и управляващ на Идел. При него Идел станала най-голямата в човешката история империя от Китай до Франция. По времето на сина му Тингиз Идел се разпаднала на Кара-Бершуд (Дунавско-Украинска част), Ак-Бершуд или Вътрешен Идел (Волго-Уралска част) и Ескел (Сибирска част; Предкавказието било отнасяно ту към Кара-Бершуд, ту към Ак-Бершуд). Българските бегове от рода Хин-Себер овладяли Ак-Бершуд и Ескел. Хин-Себерските българи били наричани ескели, хини, буртаси, кашани, башкорти, себери.

Иллак Аби-Дуло Бирюли (453 - 454 г.). Големият син на Атила, управител на Идел. Обичал конните надбягвания. Синът му Чалап-бей управлявал Ак-Бершуд.

Тингиз (Танъш) Хурса (454 - 469 г.). Средният син на Атила. Отказал да изпълни искането на Кермек да изравни правата на старата хуно-българска аристокрация и знатните люде на огузоезичните агацири и буртаси (сармати), за което бил детрониран от Кермековите привърженици. Кермек включил агацирите и буртасите в господстващия български етнос и великодушно оставил на Тингиз Галиция или Влахия (Румъния), но останалата без българска помощ орда на Тингиз загинала. Тингиз много обичал ковашко-оръжейното дело и мнозина вярвали, че след смъртта си в боя Тангра го е превърнал в алпа на ковачите-оръжейници Хурса.

Кермек, Кернек, Бел-Кермек, Ирник, Ернах, Ирна (463 - 489 г.). Малкият син на Атила, продължил династията Дуло. Съуправител на Идел и управляващ Кара-Бершуд. След разпада на Идел в 463 г. Кермек запазил най-високата титла каган или кан (цар, император) и обявил Кара-Бершуд за Български бейлик (княжество). Обяснил постъпката си по следния начин: „Аз обявих своята част от Иделското царство за Българско владение, за да не забравят нашите разединени и унили хора името на предците си, великото име „българин“. В легендите често бива наречен Маджар – Жертвеният, защото не започнал братоубийствена война с българите-себери, за да възстанови Идел, макар и да искал да сглоби отново българското царство. Кермек отгледал и възпитал сина на Чалап-бей – Иллак и по молба на хин-себерските господари го пуснал при тях.

Чалап (Чалли)-бей или Байгу, Хин, Ибер-Себер, Афрасиаб, Аудан (463 - 532 г.). Син на Иллак, управлявал източните части на Идел. Роден в 440 г. и преживял 90 години. Обичал лова със соколи. Сибирските бегове отначало го провъзгласили за управник на Ак-Бершуд, а по-късно и на Ескел (Сибир). С обединяването на тези две части на Идел Чалап-бей ги нарекъл Ибер-Себер (в иранските източници – Афрасиаб). Много скоро Чалап подичнил на Ибер-Себер и Кашан (Средна Азия). Той водил успешни войни с иранския шах Барадж (Пероз) и се оженил за сестра му Самар. След гибелта на Пероз в битка със сибирските българи в 484 г. Чалап поставил на персийския трон Балус, а след свалянето на Балус (Влас, Балаш) от антибългарски настроените персийски велможи – сина на Барадж-Курбат (Кубрат) – Кавад (през 488 г.). От 463-та до 520 г. Кара-Бершуд била подчинена област на Ибер-Себер, но Чалап правел възможното това подчинение да не бъде оскърбително и утежняващо за неговите кара-бершудски роднини. В 520 г. властта на Чалап-бей и авторитетът на Ибер-Себер отслабнали заради разпри сред сибирските бегове. По молба на Самар Чалап оженил Курбат за дъщеря си Минли. Братът на Чалап – Курязбаши – който бил наместник на Хорезм умъртвил сина на Курбат и Минли – Себерджан, защото другият син на Курбат – Хосров - в Персия убил Субаш. Субаш, персийски велможа, прекарал известно време с Курбат като заложник в Ибер-Себер и приел тенгрианството (маджарство). Двамата опитали да наложат тази вяра в Персия, но Хосров прекъснал тези планове. Движението на Субаш било наречено „маздакизм“. Чалап бил смъртно болен и не могъл да предотврати убийството на

Себерджан. По негова молба един от синовете му – Бурджан – спасил Себерджановия син Ибер, който основал династията от хорезъмски царе.

Ружа Джураш Масгут (489 - 505 г.). Син на Кермек от дъщерята на масгутския бег Ружа. Управлявал Кара-Бершуд 16 години. С подкрепата на сибирските бегове разширил владенията си на запад с успешни войни с Византия. През 492-ра година, тази на маймуната заел цялата западна част на Дунавска България от Дунав до Кубар-Дар (Вардар, Македония) и основал града Бичин (Видин, „маймуна“). За военните си успехи го нарекли Джураш – Войник, Дух на Войната. Известен като мъдър и справедлив управник. Знаел родния си огузо-български език, немски, латински, гръцки, дунавски български (славяно-български), унгарски и ирански езици, като и езика на шаманите (кам теле). Имал петима известни синове: Буляк-Болгар, Куштан (Бирман), Айяр, Мохер и Банджа-Татра.

Банджа-Татра Банант или „Мундо“ (505 - 520 г.). Син на Руджа-Джураш, управител на Българското княжество (Кара-Бершуд) 15 години. Подчинявал се безпрекословно на Чалап-бей като на върховен български управник и бил негов приятел. Природно войнствен и смел в боя. В решаващата битка срещу Византия конният му отряд (хиляда конника, банант) атакувал и разхвърлял 15000-дна византийска армия, след което го нарекли Банант. Победената Византия се съгласила да плаща на Кара-Бершуд огромен данък и му отстъпила голяма част от Балканския полуостров.. След това Татра подновил единството на Идел, като подчинил Ак-Бершуд и Ескел. Възпят е в българския народен епос „Шан Толгау“ под името Тат-Ъйран.

Буляк-Болгар Джилки или „Болох“ (520 - 522 г.). Най-големият син на Банджа-Татра, управлявал Чали-Бурджанската (Предкавказката) част на Ибер-Себер. Роден в годината на коня (490 г.) и затова го нарекли Джилки (Кон). Отначало събирал данъци от Персия и Византия само за Чалап-бей, по-късно започнал да взима от Персия/Иран допълнителен данък за себе си (така искала жена му Бояр-къз). Персийският шах Курбат (Кавад) искал да избегне този допълнителен данък и повикал Болгар Джилки да участва в похода срещу арменците, като обещал да му отстъпи областта Дяу-Хонджак (Карабах). Джилки му повярвал и бил убит с по-голямата част от дружината си от Кавад. Преди смъртта си Джилки завещал на рода си да отмъсти на персите за тяхното коварство. Двамата му братовчеди – Ширак-Хазар с 1000 войници и Колин с 3000 войници преминали на персийска служба и след известно време били освободени...

Куштан или Бирман, Елбир (Алвар), Угез, Угер, Гостун, Гордий (527 - 528 г.). Син на Руджа-Джураш и принцеса от българския род Ерми (Бирман). Управлявал Кара-Бершуд две години като регент при непълнолетния цар Боян-Челбир, син на Банджа-Татра. Опитал да разпространи християнството, което предизвикало недоволство у българската аристокрация, сплотена около брат му Айяр. Загинал при нападението на хората на Мохер в лагера си. Синът му Саба-Юрган (Су-Бюрган) в памет на баща си основал на мястото на лагера му града Бирман, днес Одеса.

Мохер или Мухел, Муахерис (528 г.). Син на Руджа-Джураш. Детронирал Куштан, а после брат му Айяр го смъкнал от трона на свой ред.

Айяр или Авар (528- 531 г.). Син на Руджа-Джураш. През 528 г. сваля брат си от власт и три години управлява Кара-Бершуд. Според легендите бил прокълнат заедно с потомците си от жената на Гостун (Куштан), която смятала Авар за съучастник в убийството на мъжа си и това проклетие дълго тегнело над семейството.

Бояр-къз (Боарикс, 520 - 535 г.). Жена на Буляк-Болгар, произлиза от рода Себер. След гибелта на Джилки управлявала Чали-Бурджан като регентша (илчи-беица) при малолетния си син, а в 535 г. станала фактически управляваща на Ибер-Себер. Била в съюз с Византия. През 528 г. синовете на Айяр – Колин и Ширак-Хазар решили да се придвижат през нейните земи на помощ на персите, а тя убила Колин, брат му Ширак и

сина на Ширак – Дугар – взела в плен и предала на ромеите. Ромеите се бояли и от Айяр, и от Саба-Юрган; затова ги държали в почетен плен, без да им липсва нищо. Такива пленници наричали „ак хум“ - „бял заложник, бял роб“. Синовете на Буляк-Болгар и Бояр-къз – Борис и Мар (Мардукан) дали началото на княжеската династия на Вьтreshен Идел.

Саба-Юрган, Су-Бюрган, Заберхан, Катраг (531 - 563 г.). Син на Куштан Бирман. Управлявал Кара-Бершуд повече от 30 години. Водел чести войни (особено с Византия) и го нарекли Катраг (Неспокойният). Основал град Бирман и го направил своя база. За да съедини двете части на Идел, в 563 г. отстъпил властта на Келбир-Аскал Тубджак (син на Боян-Челбир, служещ на Саба-Юрган).

Боян-Челбир или Сандугач, Шан Талгау, Синдилх, Утрик (535 - 590 г.). Син на Банджа-Татра. Повикан от Бояр-къз за служба в Ибер-Себер (където получил за управление Чала-Бурджан), а след смъртта ѝ оглавил Ибер-Себер. Бил миролюбив и го нарекли Утрик (Спокойният). Преживял 80 години. Запомнен в българската история като поет, музикант и изпълнител. Събрал в едно древни български митове и легенди (в това число и песента на Кубан) в един епос (Шан Толгау или Сказание за Шан). На тази основа в 882 г. Микаил Бащу написва поемата си „Шан къзъ Дастан“, като ѝ придава ислямска окраска и поизменя текста и съдържанието. За този велик подвиг (българите смятали, че от устата на поетите говори сам Тангра) народът нарекъл Боян-Челбир с прякора Славя (Сандугач) и Сандилх (Шан Толгау). Ръководел народните молитви. През 563 г. станал цар на цялата Идел, но през 565 г. признал зависимост към Тюркския каганат и трябвало да плаща данък – по една ценна кожа от всеки дом. Тогава провел преброяване на населението. То било направено с кашанско писмо и с помощта на кашаните, които винаги заемали многобройни длъжности при иделските царе (особено при Агарджа, Алан, Булюмар и др.). Иделските българи смятали кашанските управници за свои, те самите не го отричали и се родеели с иделските царе. Иделските управници подражавали на кашанските. Влиятелната и развита българска бюрокрация от кашански (сагдако-уйгурски или „хорезъмски“ произход възпрепятствала приемането на християнството от българите и византийската чиновна система от четвърти до осми век. В девети век с цел приемането на християнството царят на дунавските българи избил много представители на 30 български чиновни рода от кашански произход. Хиляди от преследваните кашани избягали в Черна България, част от тях впоследствие заедно с Арбат се преселили в Унгария (Авария) и там също оглавяла бюрократичния апарат. Любимото леговище на Боян-Челбир на река Кубан - „Сандугач“ - било разгромено около 640-та година от арабските завоеватели.

Аскал Келбир (Алвар) или Тубджак (563 - 593 г.). Син на Боян-Челбир. Бил на служба в Ечке (вьтreshен) Идел при баща си, управлявал Ескел и воювал в Тубджак (Казахстан) в съюз с аварите срещу войските на Тюркския каганат. Когато тюрките напреднали към границите на Вьтreshен Идел, баща му се притеснил и го пратил в Българския бейлик. Аскал неведнъж бил Иделски посланик при Саба-Юрган. В 559 г. Саба-Юрган му предал като подарък за Боян-Челбир част от византийската плячка. Боян-Челбир върнал съкровищата на византийците, защото се нуждаел от съюз с Византия срещу непостоянните в приятелството си авари и тюрки. През 565 г. той признал подчинение към аварския каганат и започнал да му плаща данък (поради нежеланието му да признае още по-голяма зависимост от тюрките), но още вземал голям данък от Византия (която имала интерес Тубджак да продължи да защитава от аварите нейните граници).

Албури Аспар Аскал (593-602 г.). Големият син на Аскал Келбир, някои летописци го бъркат с баща му. През 602 г. базата му Ази-Улаг се намирала на река Аспар в района на днешния румънски град Ясса. Същата година водачът на българите от Авария Ялчек или Апсих (Алчек; получава се интересно разминаване с официалните данни, бел. прев.),

чийто баща бил Атрак, син на Боян-Челбир, дотогава вожд на българите в Авария) по заповед на аварския каган, който искал да подчини Българското княжество, нападнал лагера на Албури. При това нападение загинал, премазан от конски копита, слепият Албури Аскал. Аварите не успели да поставят послушния Ялчек начело на Българското княжество. Кабар – син на Ялчек – в 630 г. след началото на гражданската война в Авария отвел част от своите българи в Италия (Алтънбаш). Жената на Алвар (Аскал Келбир) – Акжан, майка на двамата прочути негови синове – Курбат (Кубрат) и Шамбат – била от рода Кюнграт (нейни предци са кашанските владетели и каганът на тюрките Иджим (Ишим, Истеми ябгу/джабхусир).

Курбат Кюнграт или Кубрат, Курт, Хор (593-653 г.). Старшият син на Албури. По време на бащината му смърт бил още съвсем млад. До пълнолетието му Българския бейлик управлявал от негово име вуйчо му – Юрган (Бюрган, Бу-Юрган) Телес. Юрган трябвало отново да сглобява разпадналия се след смъртта на Албури на 60 дяла (тюби) Български бейлик. Когато Кубрат възмъжал, вуйчото доброволно му предал властта над подновената държава. Животът на Бу-Юрган е запомнен в българската история като пример за безкористна служба към народа и отечеството. В негова чест, както и в памет на майка си - сестрата на Бюрган – Кубрат взел името на рода им Кюнграт, което ромеите преправили на „Коврат“. След смъртта на Бюрган Телес на служба при Курбат останал синът на Юрган – Билиг. В едно от сраженията Билиг загинал, спасявайки Кубрат, а той осиновил двамата му сина – Лачин и Къзъл-Кубар. Кубрат имал три родни деца: Атряч Катраг, Бат-Боян и Атилле-Аспрух. При Кубрат длъжността „председател на големия съвет“ на великите буляри - „телес“ - заемали потомци на рода Кюнграт... Първият министър се наричал капахан или карахан... Телесът бил и върховен съдия (иджик, идик)... Най-знатен род били Барините и от него били аристократите. Родът бил наричан също „бишермен“... След него по високопоставеност били три рода: Кюнграт, Ширак или Ширин и Хин... Печенегите се смятали за хини... Населението се делило на три групи: бахили (боили, аристократи), баганини (средно съсловие) и чирмиши или сабани (простолюдие)...

(Тук аз (Ф. Нурутдинов) спрях да работя над „Списъка на българските царе от всички династии“ и започнах да преписвам текста на „Джагфар тарих“, защото текстът на Нигматулин е силно избледнял и работата с него стана трудна. Освен това при мен беше една част от сведението на Гази-Баба за генеалогията на дунавско-българските царе и фрагменти от родословието на българските царе, които съставих въз основа на данните от летописа за последващ коментар).

2. РОДОСЛОВНИ ДЪРВЕТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ЦАРЕ (ФРАГМЕНТИ). ДУНАВСКО-БЪЛГАРСКИТЕ ЦАРЕ. АСПАРУХОВИЧИТЕ.

Атилле Аспарух или Атилкусе (Атилкъосе), Маджар, Мадай, Батир, Батай. Син на Курбат Кюнграт (Кубрат). Роден в годината на коня (634 г.) и наречен на името на прочутия си праядо Атила. Стремел се да подражава на него във всяко отношение и впечатлявал околните със сръчност, енергичност и амбициозност, за което го нарекли „безбрадият Атила“. След като станал известен с този си прякор, започнал да се нарича Маджар – Саможертвен.

Айяр (Авар), син на Аспарух.

Тарвил (Тервел), син на Аспарух.

РАЗКЛОНЕНИЕ НА АЙЯР.

Бозок. Голямата дъщеря на Айяр, омъжена за Уран от рода Угил (Окил).
(Отбелязвам, че в "Нариман тарих" Бозок е син на Айяр, а Урания е жена му от рода Вокил. Вероятно

объркването се получава вследствие липсата на понятие за род в тюркските езици).

Чакчак. Малката дъщеря на Айяр, омъжена за царя на Черна България Сулаби.

Коръмджез (Кормисош). Син на Уран и Бозок.

Зухра. Дъщеря на Уран и Бозок, омъжена за Урус-Буга.

Канбика. Дъщеря на Урус-Буга и Зухра, омъжена за царя на Черна България Тат-Утяк.

Бунек, син на Урус-Буга и Зухра.

Боян, син на Бунек.

Телес, син на Коръмджез. Оженил се за дъщерята на Юмарт.

Дилярек (Телериг). Син на Телес и Юмартовата дъщеря.

РАЗКЛОНЕНИЕ НА ТАРВИЛ (ТЕРВЕЛ).

Кермес, син на Тарвил.

Сувар или Себер. Син на Кермес.

Кермек, син на Сувар.

Азан (Асен) Тукта, син на Кермек. Оженил се за княгиня от рода Урус-Алан.

Аря-Услан. Дъщеря на Азан Тукта и княгинята от рода Урус-Алан. Омъжена за царя на Черна България Кан-Караджар.

Караджам, син на Кермек.

Коръм (Крум). Син на Азан Тукта и княгинята от Урус-Аланови.

Амуртаг или Омуртаг, син на Крум.

Джан-Арбат, син на Омуртаг. Усмъртен, защото в качеството си на главен гадател (арбат-боян) изменил на вярата на предците.

Баламир или Маламир, син на Амуртаг.

Сабанша, син на Амуртаг.

Бирджихан (вероятно Персиян). Син на Сабанша. Качен на престола на 13-годишна възраст от Хабдулла Карамат. Карамат управлявал вместо него от града Охрид (Кюнгат) не само своята част Турун (Македония), но и цяла Дунавска България.

Борис, син на Сабанша. Също качен на трона от Карамат, който в началото също управлявал Дунавска България вместо него. По-късно Борис, син на безродна „славянка“ с подкрепата на славянизираните български родове свалил властта на Карамат и го убил. (Тук моите записки прекъсват. Запазено е само съобщеното от Гази-Баба: „Крум имал още един прочут син – Будим, роден в град Бичин, или на саклански Будим (Видин) и затова наречен на името на този град. По решение на баща си Будим постъпил на служба при Кан-Караджар.... Син на Будим бил Джир-Азан или Дир-Ас, негов син е Джун или Джуне, син на Джун е Борис, който заедно с Джакън и Абдаллах довел Бакир (Ахмед ибн Фадлан) през 922 г. в Болгар, син на Борис е Халиб (Глеб)... Моят господар (Гази-Барадж) ми забрани да споменавам за службата на Будим и потомците му на царете на Черна и Бяла България поради опасения, че татарите ще поискат въз основа на това подчинението на Дунавска България към тях... Борис се оженил за дъщерята на цар Шамгун (Симеон).... и неведнъж пътувал до Влашка България...“)

РОДОСЛОВИЕ НА РОДА БИЛИГ (КОМИТОПУЛИТЕ)

(Билиг означава точно бележит, белязан в положителен смисъл, бел. прев.).

Билиг, син на Юрган Телес, внук на Танъш.

Лачин, син на Билиг.

Къзъл-Кубар, син на Билиг. Получил от Аспарух като личен дял областта Турун (Македония), чиято главна река нарекли на негово име – Кубардар (Вардар).

Именяр-Билиг. Син на Къзъл-Кубар (къзъл – красив, бел. прев.).

Шада-Идик, син на Именяр-Билиг.

Келбир, син на Шада-Идик.

Саин, син на Келбир.

Бир-Егет, син на Саин. Имал две жени – ромейка и хазарска принцеса.

Тархан. Син на Бир-Егет и ромейката. Кул Гали и Гази-Баба отбелязват, че Тархан имал двама синове: Банджа (Баня, Методий) и Куштан (Константин) Баксан (Кирил). Банджа и Баксан създали нова азбука вместо унищожената от гърците кашанска писменост.

Отначало византийците опитали да унищожат и нея, и книгите, написани с нея, като преследвали братята. От разправа с тях ги спасил Римският Папа и отказът на царя на Дунавска България да въведе тяхната азбука. Следващият цар Симеон победил ромеите и утвърдил азбуката на братята в Дунавска България. След това служещият на Алмъш Джафар Челбик или Салахби (Слагви, Вещият Олег) въвел писмеността на братята в Рус, като в писмо до Алмъш се оправдал така: „Тук (в Бащу-Киев) след Вашето заминаване (за Волжка България през 894 - 895 г.) не остана нито един познавач на правото и въобще владеещ грамотата (арабската), а ето, че умеещи да пишат по берсулски (Берсула в случая е име на Добруджа, също и на североизточната част от страната и столицата Преслав на Дунавска България) не са малко, пък и Симеон ни е приятел...“

Съгласно записаната от Кул Гали кримска легенда веднъж там дошли двама християнски проповедници – братята Банджа и Баксан. Те обяснили, че византийският владетел е научил за желанието на Лачин (син на царя на Черна България Айдар, чийто племенник е Алмъш Джафар) да приеме християнството и ги е пратил да го покръстят. Точно в това време в Кара-Булгар (Черна България) избухнала жестока война между българските управници Лачин и Джилки (големият син на Айдар, баща на Алмъш Джафар) за трона и на братята се наложило да отложат пътуването до Киев. Те тръгнали към хазарския каган-бек с надежда да го склонят към приемане на християнството. Каган-бекът Иляс ги приел много добре, защото те произлизали от знатния български род Билиг и им разрешил да проповядват свободно. „Слънцето на хазарското щастие вече залязвало и хазарските племена отвърнали лицата си от старите идоли“. Хазарските българи приели братята за нови духове-спасители, нарекли ги „синове на Барис“ (под това име те познавали алпа Кубар), „халиби“ (предвестници на победата) и ги слушали с най-голямо доверие, „но внезапно Балинецът (византийският император) ги отзовал.“...

Джалмат Улушкан, син на Бир-Егет и хазарската му жена.

Хабдулла Карамат, син на Джалмат Улушкан. Убит от цар Борис заради отказ да приеме християнството.

Дауд, син на Хабдулла Карамат. Някои смятат, че той е Худаяр (от името на върховния бог Худай/Кудай, бел. прев.), основател на ереста „богомилство“. Живял 100 години, починал от змийско ухапване.

Куман Танъш, син на Хабдулла Карамат. Имал двама синове – Микаил и Аудан. Аудан заедно с Угър Лачин и Арбат (син на Алмъш Джафар) направил неуспешен опит да свали Симеон от престола в 894 г.

Халиб-Батир, син на Хабдулла Карамат.

Уран, син на Халиб-Батир.

Мохер, син на Уран.

Микаил, син на Мохер.

Шамил или Самуил (997 - 1014 г.). Син на Микаил. Цар на Дунавска България. Водил заедно с Волжка България война срещу Византия.

Барадж или Гаврил-Радомир, Роман. Син на Самуил. Станал цар на Дунавска България след смъртта на баща си. Многократно посещавал Волжка България и впоследствие убит, като го обвинили в симпатии към исляма. По тая причина волжко-българският цар

Ибрахим (1006 - 1025 г.) спрял помощта си към Дунавска България и изтеглил от нея войските си.

Джилан, син на Барадж. Наречен така заради раждането си в годината на змията.

Мамил, син на Джилан.

Танъш, син на Джилан.

(Тук записките ми прекъсват. Помня, че се интересувах много от династията Билиг, защото цар Самуил е мой далечен праядо).

СВЕДЕНИЯ ЗА РОДА КАБАН

Кабан бил дружинник на Лачин. Когато Лачин бил повикан да поведе италианските българи и той с тъга приел (обичаната от него сакланска принцеса предпочела да се омъжи за брат му Кубар), Кабан го последвал. По-късно се върнал в Македония. Неговият потомък Яна-Кабан починал на служба във Влахия. Синът на Яна-Кабан – Ъйран-Диу Сакчи се отличил при защитата на границата, потушил бунта на ромейските поддръжници и предал властта на Омуртаг. През неговото царуване отбил нападение от страна на самия византийски император. Синът му Батир също като дядо си бил български наместник във Влахия. Батировият син Данъш се ползвал с голямо уважение сред дворяните. Синът на Данъш – Боил – бил женен за сестрата на господаря Шамил. Син на Боил бил Маркар Макидан (Марк Македонянин, той е Черноризец Храбър), посещавал Волжка България (повече в дописката за Маргбаши)...

КАРА-БЪЛГАРСКИТЕ ЦАРЕ (ЦАРЕТЕ НА ЧЕРНА БЪЛГАРИЯ) РАЗКЛОНЕНИЕ НА БАТ-БОЯН

Бат-Боян или Халиб Илятбир. Старши син на Курбат Кюнгат (Кубрат). Роден в 617 г. През 643 г. Бат-Боян приел исляма, извършил поклонение (хадж) и поживял при халифа Омар, чието име взел. Оттогава народът го наричал Бат-Умар или Камър-Батир. След арабското нападение над България в 654 г. се отказал от исляма. През същата година разбил войските на арабския пълководец Абдурахман край Шаркел (Саркел) и получил прякора Халиб (Победител). В 682-ра година става християнин. През 674 г. чичо му Шамбат-Кий за три години му отнел властта (Шамбат умрял в 677 г.). Бат-Боян починал през 683 г. и е погребан в Киев. По-късно останките му са преместени в Киевско-Печорската лавра. В киевските билини Бат-Боян влиза с имената „Будимир“ и „Иля Муромец“.

Джураш Бат-Умар, син на Бат-Боян.

Сулаби. Син на Джураш. Женен за Чакчак – дъщеря на дунавско-българския принц Айяр (Авар).

Айяр (Авар), син на Сулаби и Чакчак.

Тат-Угек, син на Айяр. От потомците му са познати синът му Тамян и неговият син Иляс (хазарски каган-бек).

Тат-Утяк. Син на Айяр. Женен за Канбика – дъщеря на Урус-Буга и Зухра (принцеса от Дунавска България).

Кан-Караджар. Син на Тат-Утяк и Канбика. Женен за Аря-Услан, дъщеря на Азан Тукта.

Урус Угър Айдар, син на Кан-Караджар и Аря-Услан.

Лачин, син на Угър Айдар. Цар на Черна България. Родоначалник на династията на руските управляващи. В легендите на Рус влиза с името Рюрик, а синът му Угър Лачин –

като Игор Рюрикович и така династията получила названието Рюриковичи.

Хабдулла Джилки, син на Угър Айдар. Цар на Черна и Велика България. Родоначалник на разклонението на волжко-българските царе, наречено „Сакланско“.

Алмъш Джафар. Големият син на Хабдулла Джилки, цар на Черна и Волжка България.

УНГАРСКО-БЪЛГАРСКИ ЦАРЕ

Арбат (Арпад) Маджар, старши син на Алмъш Джафар. В съюз с хазарите и братовчед си Угър Лачин враждувал с баща си, а в 895 г. заедно с подвластните му българи и угри заминал от Онгъла в Авария и там основал Унгарската държава. Потомците на Арбат – Арпадовичите – управлявали в Унгария до XIV век.

Турчи-Илман или Бирман, големият син на Арбат.

Джакън, син на Арбат. Пристига в Болгар заедно с Ахмед ибн Фадлан.

Челдан, син на Арбат. Идва в Бяла България като унгарски посланик. Синът му Тухчи служил известно време при волжко-българските царе. (Тук записките ми прекъсват).

3. СЪОБЩЕНИЕ ОТ ГАЗИ-БАБА ЗА ГЕНЕАЛОГИЯТА НА ДУНАВСКО-БЪЛГАРСКИТЕ ЦАРЕ

„...В документите на моя господин (цар Гази-Барадж) видях списък на влашко-българските царе, донесен от посланика на Асен – Арслан Тертер... Целият архив на везирите, водили свръзките с другите страни, изгоря..., както и оригиналът на този списък...

Това царство (Дунавска България) е част от Идел и Улуг Булгар, като и Урус (Русь), Карел (Финландия), Маджар (Унгария), Кипчак... Голяма част от територията му заемат планините Макидан или Кара-Бурджан, затова го наричат Бурджан и Кара-Бурджан... Когато оттам идвали пратеници, то ги укривали от народа в крепостта на столицата... Вътрешната крепост (на Буляр) се наричала Джурдизе или Марджикан, което значело „Рицарската крепост“, макар думата „дизе“ у простолюдието да значела също лагер или стан... Остроумническите и невежите хора преправяли името на цитаделата и я наричали ту Мардукан, ту Тирсасе и други подобни... В нея се намирал големият дом на Колин, емирът давал част от него на посланиците на тези страни, с които имал особен интерес да поддържа връзки... В тоя дом скривали и пратениците от Дунавска България, да не би разказите на бурджаните за благополучния живот във Влашка България да събудят у нашите хора желание да се преселят там... Все пак това се случвало и то неведнъж... Така постъпвали и управниците на Дунавска България... Днешната им столица се нарича Торнаба (Светилище на жеравите) и се намира край старо езическо капище, където принасяли жертви и се молели на духовете на героите-предци... В една дълбока нощ на това място византийската войска се прокраднала незабелязана до лагера на Аспарух откъм неохраняваната страна, но жеравите надали кръсъци и разбудените по тревога българи видяли врага и го разбили...

Според „записките“ отначало царувал Аспарух... (изброяват се и се обясняват имената и прозвищата му)... Дотогава той владеел Ак-Булгар (Волжка България) и Ечке Бурджан (Северен Кавказ)... На братята си Лачин и Кубар той подарил западната част на Македония (Балканския полуостров)... Той починал в 692 г... След него царувал синът му

Тарвил (Тервел)... Той починал в 719 г. После на власт бил братът на Тервел – Айяр, когото Аспарух направил съуправител на Тервел, за да няма сблъсъци между престолонаследниците. Тервел го изпратил с отряд войници на помощ на хазарския хакан Кук-Куян, който се биел срещу арабите. Дъщерята на Айяр – Чакчак – се омъжила за карабългарския балтавар Сулаби, който също се отличил в боевете срещу арабите. Сулаби и Чакчак имали син – Айяр (Авар)...

Айяр Бурджански назначил за свой съуправител Тервеловия син Кермес, когото нарекли така в чест на алп Кермес – пратеника на Тангра. След една от битките с арабите Айяр се парализирал и вместо него зацарувал верният му Кермес. Той обичал много Айяр и влязъл в шатрата му в момента на неговата смърт. След като излязъл отвътре и съобщил за смъртта на Айяр, бюрганите заявили, че Улят се е вселила в него и той не може да управлява страната. Тогава дали царството на сина му Сувар. Това било в годината на заека (727 г.)... Сувар умрял в годината на коня (742 г.) от мъка, че Шада-Идик (главният съдия) го свалил от престола в 740-та година... На баилите и багаините казали, че Улят е поразила целия род на Кермес... След двегодишното регенство на Би-Хатън те избрали за цар Коръмджес (Кормисош) – син на Уран от рода Угил (Вокил) и дъщерята на Айяр. Той царувал щастливо до 755 г., когато воинското щастие му изменило и предал властта в ръцете на Бунек, сина на сестра си... Той починал в 761 г. В годината на тигъра (762 г.) на трона вдигнали за съуправител на Бунек Телес, сина на Коръмджес и жена му от рода Угър... Телес бил съюзник на хазарския хакан. Саин, потомък на Идик-Шада, отнел властта от рода Вокил... През 764 г. по време на бой неговите хора случайно убили Телес, но скоро и самият Саин бил детрониран от тъста на Телес – Юмарт (Умор) в 765 г. Старият Юмарт скоро починал и на трона качили Азан Тукта, син на Кермек и на дъщерята на аварския каган Влах от рода Магунти. Враговете му подмятали, че истински баща на Азан бил един аварски бег, а Кермек го осиновил след женитбата си. Този слух се подкрепял от факта, че по-голямата част от живота си Азан прекарал на служба при аварските кагани... Като дете Азан бил много слаб, затова Кам-бойнът му дал омагьосано име... Азан бил баща на Крум и дядо на Омуртаг и всички влашко-български царе с името Асен са негови потомци... Жена на Азан била госпожица от българския род Урус-Аланови. Тяхната дъщеря Аря-Услан била омъжена за Кан-Караджар и довела на бял свят Угър-Айдар или Урус-Айдар... Бунековият син Боян успял да прогони Саин... След гибелта на Боян властта преминала при сина на Телес – Телериг. След Телериг царувал внукът на Сувар, синът на Кермек - Караджам или Караджар (Кардам), брат на Азан Тукта... Майката на средния Омуртагов син – Джан-Арбат - била унгарска княгиня... (Тук записките ми прекъсват).

РЕЙХАН БУЛГАРИ (български поет, XII век). „ЦВЕТЯТА НА КИПЧАКСКОТО ПОЛЕ“

В древни, прадревни времена
имало един велик кан, така казват.
Туки било името му, така казват
и произхождал от рода Айбат.

В годината на коня Туки се родил,
пораснал бързо, днес тъй разказват.
Добър ловец той станал, така казват,
Атилле се нарекъл, тъй разказват. (Годината на Коня).

Елен подгонил той веднъж, страната
 Атил достигнал чак, сега разказват.
 „Това е моята страна - туй казват,
 че рекъл той и седнал в Башу (на трона).

Седял там тридесет и три години.
 Харесвало му там, така разказват
 и искал още да стои, това ни казват.
 Явили се юрганите при него (предказателите).

„Стига толкоз, Айбат, на едно място
 стоял си – му казват. - Тангра иска
 със слава да те окичи“ - му казват.
 „Яхвай коня и тръгвай на път!“

Наредил Атилле да доведат коня му.
 Пасял той отделно от другите, казват.
 Особен кон бил, богатирски бил, казват.
 Черен на цвят като гарван, така казват.

Докарали при него врания черен кон.
 Оседлал го Атилле, така казват.
 Към земята на франките тръгнал, така казват,
 на седло богатирско качен, така казват.

Всичко видяла сестрата му Харка.
 От рода Хиргиз била майка им, казват.
 С ръце плеснала тя както лебед с крила
 и за Атилле зажалила, така казват:

„Едничък ти, братко мой, ми остана,
 мъртви са другите, така казват.
 Слънце Земята огрява, така казват.
 Вместо Слънцето моя живот ти огряваш!

Защо тръгна слава да търсиш? Мълчат
 юргените разни неща, така казват.
 За важното питат ги с примка на врата,
 иначе не искат стаеното да разказват.

Не ще те видя вече – горчиво плачела – казват.
 Към село си тръгнала, не искала тя
 сама да остане в града, така казват.
 След брат си изпратила лебед
 да предаде словата й, тъй разказват.

Политнал лебедът след войските, така казват.
 Ала царски сокол го застигнал, така казват.
 Доволен бил Атилле от заграбеното,

но думите на сестра си не чул, така казват.
 Не мислел, че животът му е в опасност,
 успеха в лова сметнал за хубав знак, казват.

През цялата Франция минал, на франките
 само Алтънбаш оставил, така казват. (Италия)
 За пощада го молели те, така казват.
 Но не искал Атилле войната да спира.

Отново отишли жреците при него.
 „Походът трябва да свърши, Тангра казва!
 Прославен си вече, бъди милостив -
 на победителите това подобава!“

Не слушал Атилле юргените, така казват.
 Поискал небесната слава да има, разказват.
 Срещу врага си препуснал стремително,
 и за пръв път конят му спънал се, казват.

Изправили царя болярите. „Лош знак е!“ - казват.
 „Недоволен е Тангра, това ни показва!“
 Спрял Атилле войната. В Бащу върнал се,
 за смъртта на сестра си научил в аула им Харка.

Силна печал на сърцето му легнала. Коня чер
 надалеч от очите му да отведат заповядал.
 Смятал, че заради него е спряла войната.
 Несправедливо постъпил царят, така казват.

Спънал се конят по воля на Тангра, разказват.
 Победените Рим и Франция данък голям
 на Атилле плащали, така казват.
 За него строили Билсага и Мадж. Безгрижно

живял в тези два града и ходел на лов, казват.
 По време на лова чул Атилле да казват:
 „На царя любимият кон е умрял, така казват!“
 Разбрал Атилле, че несправедливо постъпил е,

на коня останките да види побързал.
 Станало всичко в годината на змията.
 Жреците поискали царя да спрат и му казвали:
 „Иди догодина, сега е твърде опасно!“

Отново Атилле жреците не слушал,
 при коня погребан заминал в Бащу.
 Отгоре насипали огромен курган.
 Удивен бил Атилле: „Кой каза

такава могила върху коня да има?

Защо го направихте?“ – искал да пита,
 ала и дума не сварил да каже. Излязла
 от кургана змия, невидяно голяма,
 страх сковал всички, така казват.
 Царя Атилле тя ужилила, днес разказват.

Мигом умрял от отровата царят.
 Не дочакал времето си, така казват.
 Ако чакал бе колкото трябва,
 в годината на коня дойде и отиде си,

щяха да казват. В кутия огромното тяло
 поставили, така казват. Между стълбове окачили
 ковчега му, днес разказват. Не издържали
 теглото веригите и се скъсали, казват.

Всички били ужасени. Не искали
 царя в Башу да погребват. Чак в града Мадж
 през Билсага го закарали, казват.
 На река Тиса на дъното лежи той, разказват.

Отклонили реката, на дъното сложили три
 ковчега: златен, сребърен и железен.
 Никой не ще ги намери – водите
 по старото русло отново потекли.

И днес пълноводна е тая река, казват.
 Де е царският гроб вече никой не знае.
 На отряд есегели поръчали работата.
 Жалост не знаели те що е, казват.

Алчност не знаели те що е, казват.
 Убили работниците, а после и себе си.
 Били зле облечени и без скъпо оръжие,
 нямали сбруи красиви, но свободни били

и щастливи. Дар от Тангра е всеки живот,
 ала бързо отлита животът, тъй казват.
 Сякаш цвете повяхва, тъй казват....
 А в Кипчакската степ раснат много цветя.

ЗА НЯКОИ БЪЛГАРСКИ ХЕРАЛДИЧНИ ЗНАЦИ (ПО ГАЗИ-БАБА)

През 1071 г. в битката при Мен-Чокър (Манцикерт) волжко-българският отряд на емир Адам (бъдещ цар на Волжка България) разстрелял с лъкове византийците и донесъл победа за селджукския султан Алп-Арслан. След сражението той отишъл при Адам и му казал: „Твоите лъкове по волята на Всевишния ми донесоха победата и аз искам техните изображения да украсяват дръжките на знамената на моите газии (бойци за исляма), като ми напомнят за мъжеството ви. Покажи ми как българите изобразяват лъка?“ Адам му

показал и на старите селджукски знамена се появило изображението на дъга и стрела, сочеща надолу. По-късно този знак бил възприеман като изображение на полумесеца и той започнал да украсява селджукските мечети... Петолъчната звезда, както ми обясниха юрганите, означава крилат барс (тигър, лъв, леопард) – знак на победата... Тая звезда кам-бояните нарекли „билсага“... Седмолъчната звезда била знак на иделските царе и показвала обединението на седемте племена... По-късно казвали, че тя означава обединението на седемте части на Земята...

БЪЛГАРСКИТЕ КАЛЕНДАРИ СПОРЕД ТОРЕ И СПОРЕД КАМ-БОЯНИТЕ (ПО ДАННИ ОТ ГАЗИ-БАБА)

Календар на кам-бояните

Календар Торе

Имена на годините

кузге – година на мишката
шигер (сигер) – бик
куман (имен) югур – тигър
таушан – заек
самар – дракон
дилан – змия
туки (тиха) – кон
теке – овца
бичин, мичин – маймуна
тахук – петел, кокошка
ит – куче
шушма – глиган

мяче югур – тигър

биргюн (берген, бириг, барадж) - дракон

Имена на месеците

алем – първи (март)
икендем – втори (април)
ещем – трети (май)
туутем – четвърти (юни)
билем – пети (юли)
алтем – шести (август)
жидем – седми (септември)
сигез алем, сигезем – осми (октомври)
тугерем – девети (ноември)
уним – десети (декември)
улуг алем – единадесети (януари)
ене алем – дванадесети (февруари)
буш алем – тринадесети (използван
в цикъла от 19 години, а в останалите
при изминаването на 7 до 12 години

сембер - март

бищем – май (женски месец)

итем - септември

сигидем – октомври (оплакване на мъртвите)

тейрем – ноември (за молитвени събрания)

ектен – декември (месец на починалите)

Дни на седмицата

арна башъ – понеделник
 орду кен – вторник
 кан кен – сряда
 кичи арна – четвъртък
 кук арна кен – петък
 шамбат кен – събота
 як (арна) кен – неделя

КОНСПЕКТИРАНИ ИЗВАДКИ ОТ ТОРЕ (ТЕНГРИАНСТВОТО), ЗАПАЗЕНИ В ТЕКСТА НА НИГМАТУЛИН

Торе включва в себе си религиозна митология, обредност, основните закони на древните българи (впоследствие думата започва да означава „сборник на основните закони“, Конституция)

1. Религиозна митология

Най-пълна и достоверна информация според мен за религиозните митове на българите дава Гази-Баба. Ето някои от тях (в кавички са текстовете от самия Гази-Баба).

Мюсюлманските писатели по различни причини не искали да разказват подробно за суеверията. Кул Гали е по-обстоен в информацията, особено за богомилството, но и той отбелязва: „Не се решавам да опиша в пълна степен човешките заблуди...“, тъй като дори разговорът на тази тема е грях. Затова по въпроса той също се е осланял на „знания и догадки, които ми подари Всевишният“...

В истинската, а не простонародната Торе за строежа на света се казва следното. Цялата Вселена, създадена от Тангра, се нарича „Бир Тангра“. Тя се дели на три свята: Горен или Небесен свят (Устюгу урен), Среден свят или Земята (Чил, Урта урен) и Долен или Подземен свят (Тама или Адакъ урен). Средният свят е видимата част на Вселената, а останалите са невидими (Тун или Тунай). Чертозите на Тангра се намират в Горния свят. Хората не могат да разберат истинския смисъл на едно или друго нещо, защото човешкият ум е ограничен от Тангра. Дори от това малкото става ясно, че всичко във Вселената се състои от различия, но всички различия се равностойни помежду си и се урівновесяват едно с друго, така че светът се поддържа в равновесие. Когато нещо наруши равновесието, по волята на Тангра то се унищожава и загива.

Когато Тангра създавал алпите-духове, той създал измежду тях добри и лоши. Доброто и злото са заложени във всяко същество изначално, и в алпите, и в хората, затова всички понякога вършат и добро, и зло. Този, който според нас днес върши повече добро, ние наричаме добър, а който върши повече злини, го наричаме лош. Утре нашите възгледи може да се сменят и доброто от вчера да стане зло, както и обратното. Това била причината последователите на простонародния Торе да изразяват страх и почитание и да се молят на всички алпи без разлика.

Отначало Тангра създал духовете от първо поколение: Берген (Биргюн (Перкун), Узи-Аба, Буран, Леуген, Субаш, Мар, Джам-Буран) – дух на хаоса, природните катастрофи,

лова и слънцето, който можел да приема вида на гигантски дракон-барадж, Туран (Торна – Жерав, Уран и др.) - женски дух на живота и любовта (явявала се като жерав, гъска, лебед, патица, змия)... По волята на Тангра двамата произвели алпите от средното поколение с имена като: Тама (Тамта, Албасть) – дух на планините, сушата и тъмнината, Улят или Кузге (Мишката) – господарка на смъртта и болестите, Джил – духът на вятъра, Кубар (Барис и др.) - дух на бурята, мълнията и небесната вода, Сабан (Самар, Симбир, Амур, Кюнгош, Нардуган, Мардукан, Карга, Гюлджимиш, Чумар и др.) - дух на светлината, урожая и изобилието, Кермес (Бай-Терек, Имен и др.) - дух на гората (имал правото да известява Тангра за всичко, което се случва на Земята и между алпите по всяко време), Арча (Аргъш, Ердим, Ерми, Артимеш, Тимеш, Ура-бика и др.) - богиня на девствеността и горските животни, Ашна (Ерги, Чакчак и др.) - богиня на полските растения, която се родила по волята на Тангра от капка утринна роса...

Двамата алпи от средно поколение – Кубар и Сабан – били близнаци и двамата били наричани още Субаш, Барадж, Атряч... За великите си деяния двамата получили и почетното звание „ага“ (ака) – старши. Празниците в тяхна чест (Сабантуй, Каргатуй, Нардуган и др.) били известни и като Акатуй...

Сред алпите от трето поколение или младшите алпи най-известни са Су-Анась или Хатън (дъщеря на Тама и Улят) – богиня на водните животни (приемала облика на патица, гъска, лебед), Аждаха (син на Тама и Улят) – дух на разврата и прелюбодейците, Шурале (син на Тама и Улят) – дух на засушаването и смъртта, Кук-Куян или Ташбаш (син на Тама и Улят) – дух на пътищата и търговията (за проявена непочтителност можел да прави пакости на пътниците и да им праща разбойници), Тун-Бури (син на Кубар) – дух на удавниците; който го сънувал, имало опасност да се удави), Бури или Барин (син на Кубар) – дух на гърма и халиб (предвестник на победата и славата), Мал-Могер или Булут, Малмъш, Булюмар, Баламир и др. (син на Тама и Улят) – господар на добитъка (собственост на животновъдите-номади); можел да се явява като гигантски бик. Къш-Тархан (син на Сабан, познат и като Тайгас, Ябалак и т. н.) - дух на Зимата, българският Дядо Мраз; хазяси (деца на Кермес, покровителствани от Арча) – духове на различните места. Боян или Боян-Имен, Джок и др. - син на Кермес, дух на изцелението, гаданията и магията... (английската жоке не е с много различно значение, бел. прев.).

Тама-Тархан, Аждаха, Улят и Шурале били смятани за лоши, зли и нечисти духове, по-късно Шурале бил наречен Шайтан (Дявол). Веднъж Тама-Тархан решил да стане господар на всичко и тръгнал срещу алпите, които отказали да му се подчинят. Той глътнал много от тях, но оцелелите в страха си се обърнали за помощ към Тангра. Той дал мълниеносни тризъбци на алпите Сабан Мардукан и Кубар и ги изпратил срещу бунтовника. Кубар изостанал заради бика, който яздел, Сабан го изпреварил и ударил с тризъбеца си Тама-Тархан. С помощта на пристигналия си брат Кубар Сабан успял да раздели Тама-Тархан на три части. Едната била тъмнината, от втората се появило Ниското Видимо Небе, а от третата – Световният океан (Чулман дингезе). По волята на Тангра Кубар и Сабан се превърнали в гъсоци и наловили песъчинки във водата, от които направили Земята. Докато вършели тая работа във въздуха (между Небето и Земята) от искрите на мълниеносните тризъбци по волята на Тангра възникнали душите (които летели във въздуха, но кацали на Земята като прекрасни птици, за да си починат).

От разпрания търбух на Тама-Тархан излезли глътнатите от него алпи, а от глинените му крака духът на тъмата направил фигури на хора, като се надявал да стане по-могъщ с тяхната подкрепа. Фигурите се получили уродливи и безжизнени. Шурале помолил богинята Улят (която можела в образа на прилеп да стигне до високата шатра на Джам-Буран в Невидимия Небесен Свят) да открадне кърпата за баня на праотеца на алпите. „Казват, че Джам-Буран е красив и кърпата, с която обтрива лицето си след къпане, пази чертите му. С тая кърпа ще предам красотата на Биргюн на хората и ще го унизя, задето

не ни харесва“ - обяснил Шурале. Улят откраднала кърпата и я пунала на Земята, а Шурале изгъркал с нея човешките фигури и те оживели – така се появили хората. Тангра обаче не допуснал Шурале да завладее душите им – запзил ги за себе си и след смъртта на човек душата му отново полита над Земята, а за Шурале остава само мъртвото гниещо тяло. Биргюн се оплакал на Тангра от Шурале и Улят и Творецът ги направил грозни наглед, а освен това отнел крилата на Улят.

Понеже човешката плът е направена от тази на Тама-Тархан, то в плътските желания на хората и постъпките им в името на изпълнението на техните желания има низост и зло. Тези желания и постъпки омърсяват душите на хората. След човешката смърт душата подлежи на проверка по пътя между Земята и Небето. Ако душата не е прекалено изцапана, тя се очиства. Ако душата е цялата омърсена от зло, тя пада в подземния свят (Тама) и се превръща в зъл дух (йорег). Следователно трябва така да живеем, че низките ни мисли и постъпки да бъдат възможно най-малко.

Истинският закон Торе гласи: всички хора се раждат равни, но впоследствие по волята на Твореца получават различни наклонности и започват да вършат различни дела. Според дарените от Твореца способности и възможности хората стават богати или бедни, но са длъжни всеки честно да си върши работата, да не бъдат завистливи и да не обиждат един другия.

Привържениците на едно от войнствените течения на престоноародния Торе - „маджарите“ - казвали следното. Тангра е сътворил само Невидимия Свят, а всичко видимо и човекът са направени от Шурале с негово позволение. Тангра е сътворил само човешката душа. За да може душата да полети след смъртта на човек към Небето при Тангра и да получи от него вечно блаженство в Невидимия Свят, трябва да се откажем от всичко плътско и да пазим пълното равенство между хората. Не трябва един да подчинява друг, ненужни са държавите, чиновниците, войските, завистта, парите, богатството, бедността, личното имущество. Дори жените трябва да са общи. Да няма свещеници, молитвени домове и задължителни символи на Бога, а всеки да се моли сам, където иска и без всякакви условности и да не поръчва молитви на непознати хора, които може да са грешници (техните молитви са недействителни заради престъпленията им). Маджарите забранявали войните в името на управляващите и убийствата на животните, сред които нямало неравенство, но убивали богатите и бесели кам-бойните, като казвали: „Ето, вие сте толкова умни, всезнаещи и се мислите за повече от другите; тогава служете на самия Тангра, а не на слугите на Шурале!“ Маджарите казвали още, че добър човек е само този, който постоянно жертва себе си в името на останалите. Оттам идва и тяхното име – маджари означава жертвени. „Нашите аристократи наричали маджарите с имената „елбегени“, „гарвани“ и „айяри“.

Идеите на маджарите възприел Худаяр и след прибавянето към тях на няколко християнски молитви създал богомилството. След смъртта му неговите последователи започнали да избиват змиите, защото той починал от змийско ухапване и по това се различават от старите маджари. Българите от Волжка България запазили древния обичай да почитат змията и така богомилството не се разпространило сред тях. Знакът на нашите маджари бил „Знакът на Гарвана“ в черен цвят. След аварското въстание в Буляр (1182-1183 г.) Хабдулла Челбир забранил този знак и заповядал гербът на Саксин да бъде оцветяван в червено. Богомилите нямали свои знаци.

2. Обредност

В дълбока древност главните молитвени събрания (мен тайре – голямата молитва) били две на брой: зимно и лятно.

Лятното „мен тайре“ към Тангра се наричало Джиен, а зимното, което устройвали в

чест на Мардукан/Нардуган – Нардуган. Тези моления се водели от главните келбири, а на бюргените и кам-бойните било забранено да присъстват на тях в местата „мен тайре“, защото по време на общуването със злите духове те попивали в себе си злото и можело да замърсят мястото за молитви - „карамат“ (или храм). На гърдите си келбирите (или колобри) носели изображението на Тангра или на духа (в зависимост към кого е отправена молитвата), а в ръце държали жезъл, увенчан с полумесец, кълбо и конска опашка, червено боядисана. По време на молението към Тангра хората гледали в небето с вдигнати нагоре ръце, а после се покланяли и падали ничком. Нямали право да гледат към земята, защото под нея живеели нечистите сили. По-рано, когато се принасяли човешки жертви, мъжете често се борели за правото да бъдат пожертвани...

Народът смятал слънцето, луната и звездите за „очите на Тангра“ и затова се молели при изгрев слънце. В царските времена за келбири били избирани царете или членове на царския род.

Гази-Баба описва джиенната молитва, която наблюдавал сам. За „карамат“ служела поляна на високо място. „Стената“ - плетена ограда беше едва забележима и то само край трите врати на храма – източната (Тангра Капа, северната Кук-Капа и южната Ер-Капа), както и от западната страна, заградена срещу злите духове.

Сред поляната-храм растяха няколко дървета и най-красивото от тях наричаха „свещеното“ дърво Бай Терек (главен дирек, допълва с усмивка преводачът). Южно от него на земята имаше подиум за келбира - „ег-кепе“...

Когато в Карамата влязоха хората, предвождани от Келбира, към западната стена доведоха жертвените животни (бял кон, бяло биче и бяла овца) и ги привързаха към три стълба. После животните бяха отведени към трите стълба на място край Тангра Капа, наречено „аба“ или „уба“, заклани и разчленени. Кожите им окачиха на трите стълба. Вместо истински животни към стълбовете на западната стена привързаха техните чучела. Това се правеше с цел да бъдат излъгани злите духове и те да стоят край западната „стена“ и да не влизат в Карамата. През Кук-Капа донесоха вода за приготвяне на жертвената храна и запалиха три огъня, на които започнаха да варят месото от жертвените животни. Хората наблюдаваха всичко това дотогава, докато Келбирът не възкликна от подиума: „Мен тайре! Говорете, докато гледате слънцето!“

Хората насочиха погледи към източната част на небето, свалиха шапки и ги стиснаха под мишница, а Келбирът започна молитвата. В ония стари времена тя била такава:

Ти, бели властнико, който имаш хиляда лица!
 Ти, златни властнико, който имаш хиляда очи!
 Ти, сребърни властнико, който имаш хиляда уши!
 Ти, медни властнико, който имаш хиляда плитки!
 Ти, изумруден властнико, който имаш хиляда тела!
 Ти, розови властнико, който имаш хиляда ръце!
 Ти, черен властнико, който имаш хиляда крака!
 Аз се моля според твоето въртене!
 Аз се моля, обърнат към Слънцето!
 Бир Тангра! Бир Канар! (Един управник)
 Бир Торе (Един закон)! Мен Тайре (Голяма молитва)!
 Едно начало! Един Келбир!
 Ти, господарю на седемцветната ни земя,
 ти, господарю на седемте ни племена!
 Ние, събрани тук, за да те умилостивим с приношения,
 в знак на покорство ти даваме

от нашите седем племена
седем души на чисти юноши,
седем души на чисти девойки.
Ти си властелин на всичко живо.
Затова ти даваме седем чисти коня,
седем чисти бичета и седем чисти овни.
Приеми от нас, смирените, всичко това
и ни прати своята милост.
Да бъде цветна твоята земя
в седемте ти благословени цвята.
Да бъде плодородна черната земя,
да бъдат розови цветята,
да са пълноводни изумрудените реки,
да са високи изумрудените треви,
да е безчислен медноцветният добитък,
да е висок сребърностебленият лес,
да сияе златното слънце,
да стои здраво хилядолетната ни юрта бяла!

...“Аз слушах по-протички думи и малко по-различни, макар началото да беше същото.“ Канар“ произнесоха като „кана“... (Това е важно, подчертава преводачът.). Фразата за човешките жертви беше пропусната и отиваха направо на „Ти си господарят на всичко живо“. После назоваха броя животни, които действително принесоха в жертва. Хората повтаряха изречените от Келбира фрази, като гледаха към небето и след всяка от тях се покланяха.

Когато изрекоха „Аз се моля според твоето въртене“, всички тръгнаха след Келбира около Бай Терек. Когато казаха „Аз се моля, обърнат към Слънцето“, обиколиха дървото за втори път. А при думите „Едно начало, един Келбир“ обиколиха Бай Терек за трети път.

След това по подкана от Келбира, който се качи на подиума край дървото, всички паднаха на колене и се молеха с вдигнати към небето лица и ръце, като завършиха тязи част от молението с думите: „Чистия и красив иджик (бял кон), чистия мосха (телец) и чистия овен“. След тия думи Келбирът стана и взе в ръцете си кана, направена от череп и сребро. Наля в нея бал (медовина), вдигна я към небето и изрече: „Приеми от нас, смирените, всичко това!“ После я изля върху единия от огньовете до подиума. Напълни каната с хляб и сол, изсипа и тях в огъня. Накрая напълни съда с месо и със същите думи и действия го хвърли в третия огън.

Келбирът се върна и пак се качи на подиума си край дървото и заговори, като в началото на всяка фраза вдигаше ръце, а към края ѝ ги спускаше, хората повтаряха всичките му думи... (от „приеми от нас, смирените, всичко това“... до „в твоите седем благословени цвята“). После жрецът поля от каната с кръвта на жертвените животни Бай Терек и другите дървета, като след него вървяха казанджии и носеха котли с кръвта, а хората повтаряха молитвата.

Като привърши с това, Келбирът се върна и с думите: „Мен тайре! Гледайте слънцето и пейте!“ извика музикантите с барабани, свирки, дайре!, кобза и тамбура. Музикантите засвириха на колене край Бай Терек, а девойките станаха, вдигнаха над главите си няколко дълги бели ленени покривки и изпяха част от молитвата... (от „да бъде плодородна земята ни“ до „нека стои здраво хилядолетната ни бяла юрта“). В началото на фразата девойките вдигаха платната нагоре, а в края ги спускаха върху главите си. Покриването с платна означаваше, че хората с радост встъпват под закрилата на Тангра...

Когато девойките изпяха песента, те спуснаха на земята платната и върху едно от тях седна жрецът. Четирима мъже - „маджари“ или „батири“ го вдигнаха три пъти и три пъти го пренесоха в кръг около Бай Терек, като три пъти казаха: „Нека здраво стои хилядолетната бяла юрта“. Хората вървяха след тях. В началото на фразата мъжете вдигаха платното с Келбира нагоре, а в края го спускаха. Жрецът и хората вдигаха и спускаха ръцете си, докато гледаха в небето.

Казанджиите през това време преляха част от медовината от дървеното корито в котлите, а шамбатите режиха сготвеното месо на късове. Когато песента завърши, Келбирът привърза към клонче на Бай Терек три лентички и ги свърза, същото направиха и другите хора, като при това изказваха желанията си и се кълнях в Тангра с думите: „Бир Тангра! Бир Канар! Бир Торе! Мен тайре!“ Почтените мъже привързваха лентички към свещеното дърво, а останалите – към другите дървета. Лентичките трябваше да бъдат бели, сини или зелени и червени или жълти. (Случайно или не указаните цветове присъстват в знамената на почти всички бивши български държави, бел. прев.). Белият цвят символизираше Тангра, синият и зеленият – Небето и небесните води, а червеният или жълтият – благодатната Земя, озарена от светлината и милостта на Тангра. Освен това в малки кърпички привързваха и монети...

После Келбирът взе подадената чаша с медовина и опръска от нея Бай Терек, лентичките и хората. След него и останалите хора пръскаха лентите и дърветата. Всички заедно възкличаваха: „Бир Тангра! Бир Канар! Бир Торе! Мен тайре!“

Казанджиите и шамбатите раздадоха медовината, месото, бульон, яйцата и кашата на мъжете, омъжените жени и младежите. Храната наслагах на платната, седнаха край тях и започнаха да пируват. След известно време девойките, останали без ядене, изпяха песента „Батумар“, в която алпът на бурята, небесните води и мълниците Кубар се наричаше Кумар и Самар:

„Кумаре, лей, лей, лей!
Самаре, лей, лей, лей!
Ще ти жертвам черна овца!
Бута ще ти оставя,
шарена лъжица ще ти дам,
вкусна каша ще ти сипя!
Лей се мой дъждец, лей лей -
да не умира от глад народът,
много трева да порасте,
сити да са кравите,
мляко да има за пиене!
Хапнахте ли, приятелки?
Сити ли сте, приятелки?“

Музикантите им пригласяха, а после засвириха на младежите, които запяха отговора си към девойките:

„Излез, Слънчице, излез!
Ще ти дам лъжица каша,
още масло от тигана,
тлъсто теле ще заколя!
Кашата на теб ще дам,
сам месото ще изям,
на кучето кости ще дам!“

И младежите дадоха на момичетата ядене, в което нямаше месо. След малко девойките изпяха отново „Батумар“ и малдежите пак ги угостиха, и пак не им дадоха месо. Това се случи още няколко пъти докато траеше празненството. Накрая девойките получиха по малко месо, но трябваше да го вземат със себе си и да го изядат следващата сутрин на разсъмване.

„Казаха ми, че злите духове ще си мислят, че това месо е пожертвано за тях и няма да вредят на хората. Имаше и други обяснения на този обичай...“

Покривалото, на което носеха Келбира, накъсаха на парчета така, че да има за всички и си тръгнаха по домовете, като повтаряха: „Бир Тангра! Бир Канар! Бир Торе! Мен тайре!“ От парченцата плат после направиха торбички за амулети. Келбирът, музикантите, казанджиите и готвачите (шамбати) бяха щедро наградени с голямо количество храна.

Другият мен тайре – нардуганът – в далечното минало се провеждал в десетия месец, който хората наричали със същото име. Започвали го с хора с маски на лицата и най-причудливо облекло, като излизали на улиците на селото. С гръмка музика и диви кръсъци прогонвали злите духове. Маскираните се наричали „кукери“ - жители на небето и изпълнявали обряда маскирани, за да не бъдат разпознати от злите духове, които после да им отмъстят. (У нас обичаят е запазен изцяло, само се провежда по друго време; бел. прев.). Няколко човека теглели шейна, върху която от домовете се изхвърляли остарели вещи. Имало вярване, че така се изхвърля във натрупаното през годината зло. Всички носели сопи, брадви, вили, дървени саби, копия, шлемове с рога. Тропали по вратите на всяка къща, а после с димяща хвойна или борина опушвали домовете, защото нечистите духове се бояли от дима. От време-навреме кукерите пеели началото на нардугановската молитва, която славела Мардукан или Нардуган. В нея хората от различните местности указвали различни числа:

„Ти, който се намираш отвъд черните облаци,
 ти, който се намираш отвъд белите облаци,
 ти, който си горе на синьото небе,
 ти, който си във владенията на Тангра,
 ти, който носиш еди-колко си плитки,
 ти, който извърши еди-колко си подвига (или уби съответния брой врагове),
 ти, чиято слава достигна Небето,
 ти, който си старейшина на тоя род (аба),
 ти, чието лице струи красота,
 ти, чиято душа е пълна с благородство,
 ти, чието сърце е пълно със състрадание,
 ти, чиято сила защитава слабите.....“

Към тези думи в селата добавяли най-различни страховити припеви за това, как кукерите яздат по заповед на Нардуган срещу врага си – нечистите духове – от четири страни, на коне с косям в четири цвята и пълни с решимост да разгромят злото с различните си оръжия.

След изгонването на нечистите духове от селото кукерите отивали на гробището. По пътя си превземали „снежния град“, който най-често бил малък хълм със заледени склонове, след това обесвали заловеното вътре чучело на Тама-Тархан и подпалвали шейната със старите непотребни вещи. На гробището отново пеели началото на молитвата, за което писахме и добавяли следните думи:

„Приеми от нас толкова и толкова камили,
 приеме толкова.....коне,
 приеме от нас толкова и толкова овни (броят и видът на жертвите бил различен),
 приеме от нас това скъпо оръжие,

приеми от нас тия скъпи дрехи,
 приеме от нас тези скъпи съдове,
 приеме от нас тези сладки питиета,
 предай на Тангра нашите молби -
 нека Тангра ги изпълни,
 нека сърцата ни с радост напълни!“

Като изговаряли думите за оръжието, Келбирът, ръководещ молението, втъквал между стълбчетата на жертвеника стрела; като споменавали дрехите, той разстилял покрай стълбчетата някакъв плат; при идване на реда на посудата той поставял върху плата голяма чаша и след изговаряне на думите за напитките той наливал в нея медовина. После всички начело с него пиели от жертвените напитки в чест на Мардукан и предците - герои, дали началото на много родове, като повтаряли молитвата, но я адресирали до абаите. След това кукерите се връщали в селото с бурни веселия. На входа на поселището запалвали огньовете, които те прескачали. От всяка къща им давали подаръци и торбите, приготвени от по-рано, се напълвали. Ако стопаните били свидливи, пеели им плашещи песни, ако стопаните били щедри – наградата била песен, обещаваща много добрини. Преди да се разотидат по домовете си, кукерите със смях се поливали един друг с вода и танцували. Силните студове накарали по много места българите да пренесат някои обредни действия от Нардуган по време на други празници, най-вече пролетните като Сюрен и Шилък. Така почти съвпаднали обредните действия, посветени на смъртта на Мардукан с тези на възкресението му (след 40 дни) и сватбата му с Ашна (Чакчак).

3. ОСНОВНИТЕ ЗАКОНИ ТОРЕ, ЗАПИСАНИ ПО ВОЛЯТА НА КАНСЮБИГИ УРУС-ЮГУР АЙДАР ОТ ТЕБИРА ШАМС В ГРАД БАЩУ (ПО ДАННИ ОТ КУЛ ГАЛИ И ГАЗИ-БАБА)

Мъжете и жените, които са уличени в обругаване на Торе, прелюбодеяния, кражба на държавно и обществено имущество, бойни и спънати коне, насилие и разбой (нападение с цел грабеж), да бъдат привързвани към сарманите (сарман, както знаем, са четири плуга, поставени накръст или свастика), разсичани на части, а частите от телата им да бъдат увесени на бреза (или трепетлика)...

Чуждоземецът, който хули Торе, да бъде заързан след кон и да бъде гонен конят, докато хулителят не издъхне, а на чуждоземеца, който примами българин да почита чужди духове, да му се отрежат носа и ушите, да бъде бит и изгонен от държавата...

Ако някой властник или боян (жрец) тайно приеме друга вяра, наказва се със смърт. Ако обикновен българин приеме друга вяра и скрие това, да бъде лишен от имуществото си, отрязват му се носът и ушите, бит и изгонен от рода си. Който и българин да приеме открито друга вяра, то той се лишава от званията си, цялото имущество и престава да бъде член на рода си, но да не бива изгонен и наказан като безчестните хора...

Бюрганите (юргани) или кам-бойните, които загубят силата си и са уличени в измама на народа, да бъдат обесвани по дърветата...

За държавна измяна да бъде убит не само виновният, но и най-близките му роднини....

Каганът или кан-сюбиги (императорът), капаганът (или карахан – министър-председател), боил-тарханът (инал, предводител на велможите) и ичиргу боилът, който

изпълнявал длъжността на идик (иджик, върховен съдия), да бъдат избирани на великите кинеша...

Преди великите кинеша всички родове нека преминават по свое желание към четирите големи рода: барини, ширак (ширин), кюнгль-аргън (хунските и сибирски родове) и маджар-есегел, като да бъдат водени от избрания от тях турунг (или туджунг) – абаи или абъзи (дописано върху полето на страницата)...

Броят на боилите и багаините, участващи във великия кинеш, да не надвишава 500 и те всички да носят званието „буляр“....

Броят придворни буляри да бъде най-много тридесет, а вътрешните или палатни буляри – дванадесет и те да носят званието мен-баил (велики боляри)...

Синовете на каганите или кан-сюбиги от наложниците не принадлежат на царския род, а на родовете на своите майки.

Населението плаща на хазната налог в размер на една двадесета част от имуществото си.

Канът има право да вземе десетък от търговците, една десета част от празничните поднасяния, една десета част за съдийството си, налог от една двайсета част от всичкото имущество от хората в държавата си.

Кулбейовете (улуغبекове; губернатори, заместници на кана) следят само за събирането от служителите на канската част (ак данга), а куштаните (капагански пълномощници) следят само за събирането от данъчните на държавната част от данъците (кара-данга), като пътуват само по определени пътища и взимат приготвените пари на пунктовете. Ако данъкът не е събран в посочения срок, тогава имат право да се отбият от пътя и да вземат със сила наложената сума в присъствие на турунгите...

Извън пределите на ангъла (разбирай държавата) съдебните спорове разглежда иджикът...

За невестата на родителите винаги се дължи откуп, дори тя да е отведена насила. Ако при опита за похищение бъде убит похитителят или негов помощник, никой не е отговорен....

Преди битката да бъде отправена молитва към Тангра, Биргюн-Карабаг и Кубар, за да ни дарят победа...край сложените царски бунчук и полковите билиги... и с принасянето на жертва от хора, коне и овни. Всички да се закълнат да се бият смело за победа... и да бъдат посичани избягалите от бойното поле... После бунчукът, билигите и всички воители се поръсват с вода от Келбира, за да дарят Тангра и духовете му сила на войската да победи. След победоносна битка да се извърши благодарствена молитва и жертвоприношение...

Войник, който не проявява уважение към оръжието си, да бъде лишаван от него.

Войници, които се явят на сбор не в пълно въотъжение, не изпълнят заповед или бягат от полесражението, се убиват от военачалника си...

За плячката. Домът се смята за собственост на този, който пръв забие в него оръжието си – копие или друго...

Телата на загиналите велики вражески воители да не се полагат в земята, защото душите им ще останат при нас и ще ни отмъщават. Телата им трябва да се изгарят – така те няма да се възродят или да бъдат окачвани по дърветата, а от черепите им да се правят чаши и от тях да се пие – така Тангра ще ги възроди на нашата земя и ще влее сила и храброст в мишците и душите на пиещите...

Пленените да не се убиват. Ако врагът е извършил престъпления, то за това могат да бъдат наказвани военнопленниците. Ако сред тях се намерят обикновени хора, такива да се отделят от другите и да бъдат набивани на кол или сварени живи. Така да се постъпва и водачите на разбойниците и разбойническите вражески войници.

Убиецът се предава на роднините на убития и те сами решават да го убият ли, или да откупи живота си. Ако роднините му простят и му позволят да се откупи, то мъжът-убиец плаща или 1000 овце, или сто камили, или 300 коня; ако убиецът е жена, то количеството се намалява двойно...
За членовредителство виновният или се лишава от същата част на тялото, или се откупува със съгласието на пострадалия.

Ако някой умре от отрова или магия, то с отровителя или направилия магията се постъпва както с убиец. Ако отровата или магията не са причинили смърт, то виновният да заплати глоба на пострадалия съобразно състоянието му... Ако глобата не бъде платена, то тя се изисква от роднините му и се унищожават средствата за отравяне или магия. Ако са направени от грозде, унищожават се лозето, ако е чрез месо – унищожават се добитъкът...

Убийците на родителите си, на близки роднини, на властимащи и на жреци, които не са получили прошка от роднините на убитите, се завързват за напречната греда на вратите и се разстрелват със стрели, след което се затварят в сандъци и се пускат на дъното на водата, за да може свещената вода да измие греха от подобни убийства...

Юрганите, чуждоземците, безродните роби, самоубийците и тези, които по волята на Тангра е посочил Кубар, да бъдат погребвани извън гробищата. Телата на неочаквано загиналите юргани (предсказатели) да се окачат на дърветата и край тях да прикрепят птичи крила, с които душите им да полетят към небето...

За починалите юргани и за тези, които Кубар е посочил с тризъбеца си, извън гробището на дърветата да се направи ег-кепе (палет от дъски) и върху него да се сложи кутия с тялото и запас от храна и напитки. Ако липсват дървета, тялото с кутията се качва върху стълбове. Близо до него да се окачат крила и изображения на птици...

Крадецът възмездява откраднатото в десеторен размер. Ако той не е в състояние да плати толкова, то дължимото се изисква от най-близките му роднини.

Който открадне за пръв път и се закълне повече да не краде, от него се взима установената глоба. Ако открадне втори път, от него се взима установената глоба, отрязват му се носа и ушите бива подложен на бичуване като безчестен човек. Ако бъде

заловен в кражба за трети път, от него се взима дължимата глоба и да му строшат двата крака.

Ако бъде нанесена щета на търговците или на управляващите мъже, а виновните се укрият, отговорност за престъплението носят боилите и хората от мястото, където е извършено престъплението.

Ако някой лъжесвидетелства, да бъде наказан за същото престъпление, в което е обвинил невинния.

Ако стопанинът умре и няма пълнолетни наследници, то малолетните деца и имуществото се предават на дядо им до навършване на нужната възраст. Ако дядото не е жив, те се предават на брата на мъртвия, а жените му стават жени на брат му...

Бременните не се наказват... Жената, която има деца, при подялба на имущество получава освен своята част и тази на децата си. Децата могат да имат различни бащи, а майката е една. Децата да не забравят това и да се поклонят на майка си, преди да поздравят баща си...

Ако някой чуждоземен владетел не предаде на държавата на българите нейните поданици, добитък и имущество, то канът има правото да вземе всичко това със сила в набег веднага след получения отказ.

Ако някой избяга от държавата в друга страна, да бъдат убити пазачите на участъка от границата, през която престъпникът е избягал.

Ако някой укрива престъпника и престъплението му, да бъде подложен на мъчения: бой, пробождания, окачване за ребрата, попарване на ръцете и краката му с вряла вода; после да бъде изискана наложената за престъплението глоба.

Ако някой се опита да избегне наложената присъда, да бъде убиван.

За клетвените договори... Да се знае, че клетвата, съпроводена с изливане на вода от някакъв съд, е клетва с цената на собствения живот; свързването на три кожи или събирането в сноп на стъбла или клонки означава клетва с цена живота на цялото семейство и децата; опръскването с нещо означава клетва с имуществото, и ако тя бъде нарушена, то се унищожава по волята на Тангра-Биргюн и Кубар; вземането на шепа пръст в ръка означава клетва в благополучието на своята земя; убийството на куче означава клетва в живота на целия род, който в случай на погазването ѝ ще бъде унищожен от злите духове...

Да се знае, че изпикаването (в определени случаи)..., изобразяването на други хора и създания по лош начин... е лоша поличба... Убитото и заровено в основите на бъдещия град куче ще пази тоя град, защото.... (записките прекъсват).

Ако договорът, скрепен с клетва пред свидетели, не бъде изпълнен от някоя от страните, то отсрещната страна е в правото си да се обърне към съда и по негово решение да вземе това, за което се е заклел нарушителят – с добро или насила...

Как да се държим на обществени места.... Всички са длъжни да почитат Тангра,

духовете и звездите, за което се провеждат седем задължителни обществени събрания... По време на молитвата мъжете винаги да стоят отделно от жените.... На великите молитви кам-бойните да не се допускат...

Нека през Чумар – на север и през Нардуган – на юг воините да се събират на групи по 40 човека в джураши (дружини) и от селата и градовете да отидат в горските Аудан-Дуло, степните Тат-Ирани и планинските Буртаси (места за временно живеене на дружинниците), където се заклеват пред Биргюн да отмъстят за смъртта на алп Нардуган и да живеят там през есента до военните сборове (ноември, преди Каз омесе) и през зимата до Сюрен (през март), но не по-малко от 40 дни... Нека в тяхната тюба (околия) да им се изплати исканият от тях данък, ако не им бъде платено, да имат право да си го вземат със сила.... Това да бъде данък от Ашна за Биргюн, защото не е опазила мъжа си... Нека хуните-джураши (хон-турчи) носят маски и дрехи като кукерите – те пазят околията от зли духове, които могат да отмъстят, ако видят истинското лице на човека... Старите войници да се уподобяват на вълци и да бъдат облечени във вълчи, тигрови и мечи кожи и да носят вълчите шапки, а младите – в овчи, кози и бичи кожи, и старите да учат новобранците, а младите да се учат от старите, докато получат техните дрехи и права.

По време на есенните (през Чумар) и зимните (през Нардуган) трапези и възлияния – ашняк (на който особена почит се въздава на Биргюн Аудан и Сабан-Джимеш или Аудан) на жените се забранява да нарушават мъжкото уединение, а на мъжете – да нарушават женското. Някои мъже, по избор и съгласие на жените, могат да пазят отдалеч женското общество, но трябва да се държат като техни „сестри“ и да носят женски имена, или да се престорят на някакви животни...

По това време са разрешени бойните схватки и тайни отвличания на добитък от пасищата с неголеми отряди, но без ненужно кръвопролитие, а за смърт при такава схватка никой да не носи отговорност... Това не се отнася за търговците, чиито стоки и живот са абсолютно неприкосновени....

Ако „ашняк“ се провежда през есента, то през Нардуган се организира само едnodневно събиране на данък от дружинниците...

Да не се обръща внимание на това, че на едно място наричат Биргюн с името Бай Терек, на друго – Карабаг, на трето – Джам, на четвърто – Киш-Тархан, на пето – Кермес, на шесто – Аудан, на седмо – Мар, на осмо – Ръштау (Рустам) и така нататък, защото на различните места наричат духовете с различни имена. Но всички по време на молитвите трябва да се молят еднакво...

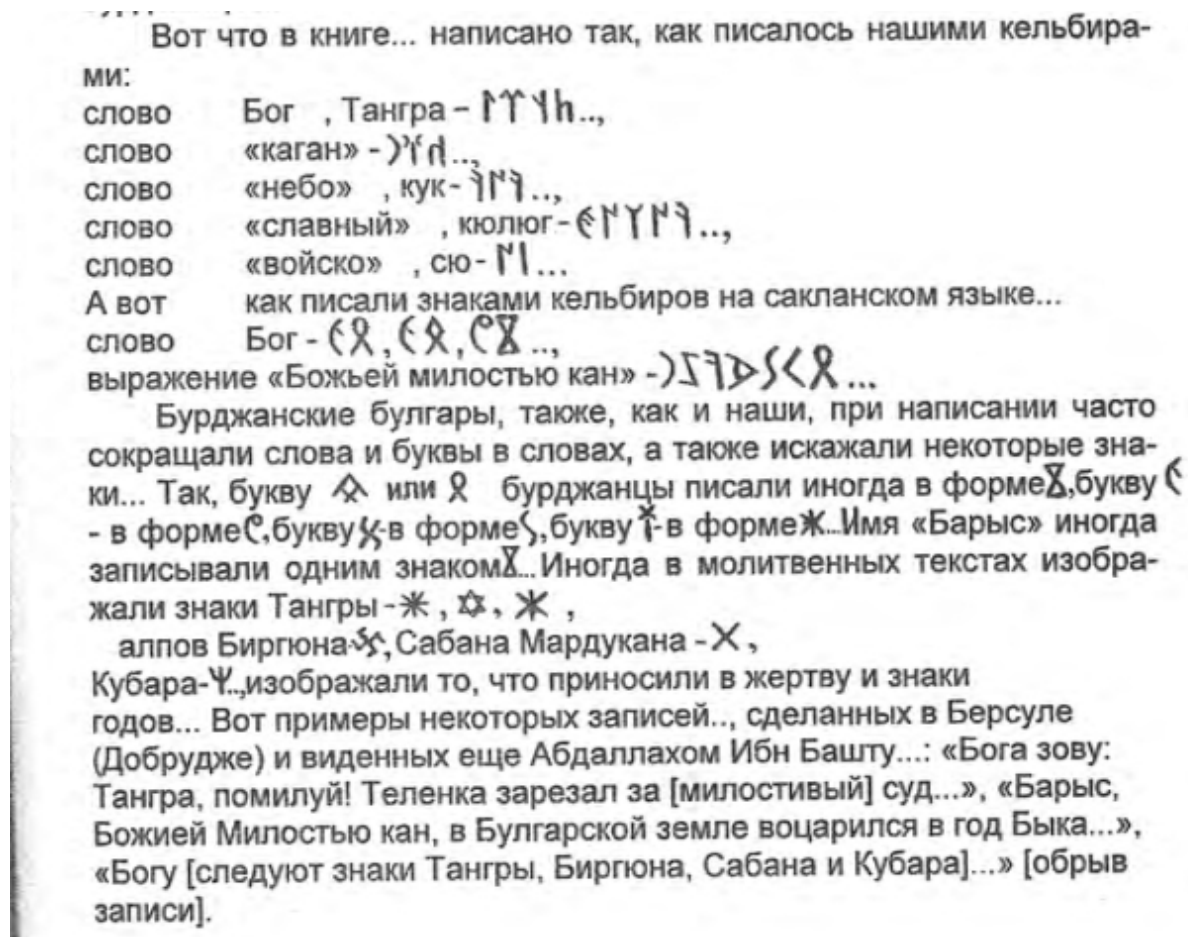
Градските храмове (молитвени места, карамати; по-късно молитвени домове) да бъдат еднакви и да имат седем стени и три врати: източна, северна и южна, като на мястото на южната стени се съединяват... Край него да се издига висока кула – Истанбулган (Истамбулган) или Искел (Кула на Свято-Царския град... На стени на храмовете да се изобразят знаците на Тангра (осмолъчен цвят, шестолъчна звезда), на главния алп Биргюн (свастика с четири края, сарман), на алпа Сабан Субаш Мардукан (X), на алпа Кубар (тризъбец), седмолъчна звезда (знака на Идел)...

ГАЗИ-БАБА ЗА АЗБУКАТА НА ДУНАВСКИТЕ БЪЛГАРИ

...Народът влахо-българи, както ни съобщиха кара-бурджанските пратеници Маркар Каратун (Черноризец) и Арслан Тертер, по-рано употребявал знаците на келбирите, които наричаме тюркски или турански. Турански наричат и знаците на кашаните (согдийските), които известно време ползвали и у нас, и в Дунавска България, макар и да се изписвали отдясно наляво, като арабските... По-късно, когато бурджаните преминали на езика на покръстените славяни, на първо време те пишели на славянски с келбирските

знаци или пък с гръцките букви. Накрая по волята на Всевишния Баксан Куштан създаде за всички дунавски българи нова писменост, за да няма разлики в написаното...

Арслан донесъл и книгата на господаря Маркар за българските писмена, от които сеид Мохамед-Гали преписал буквите и някои думи на бурджаните. Ето кое в книгата е написано така, както го изписвали келбирите:



ГАЗИ-БАБА ЗА БАТИР ДЖИЛАН (ПЕТЪР ДЕЛЯН) ОТ КОНСПЕКТ ПО ТЕКСТА НА НИГМАТУЛИН

За Батир Джилян, син на Барадж (Гаврил-Радомир), внук на Самуил в дават-хане (държавния архив) е запазено следното съобщение. Името Джилян му дали, защото се родил в годината на змията (981 г.). Майка му го нарекла Батир в памет на Аспарух, който носел прякорите Батир или Маджар... В унгарския манастир, където се намирал, го мъчело желанието да възстанови държавата на баща си и дядо си. За да го подтисне някак, Джилян-Батир написал историята на Бурджан. Пишел по памет, защото целият архив на бурджанските (дунавско-българските) царе бил откраднат от византийците... Това само засилило желанието му и така мислите му били напълно обсебени... Накрая станал дотолкова безразсъден, че на стари години се преместил от спокойния манастир в родината на предците си – Кубардар (Македония) по призива на въстаналите там срещу гръците дунавски българи...

Зарадваните бурджани веднага го избрали за каган на Влашка България, а свалените

вождове по стар български обичай били убити... Понеже преклонната възраст му пречела да воюва лично против гърците, Петър Делян само четял молитвите, а командирите му печелели победи една след друга. Нещата стигнали дотам, че само при появата на малоброен отряд зле въоръжени българи ромейският император ужасен побягнал заедно с огромната си армия. В изоставения обоз капаганът Джураш намерил вещи и книги на бившите български царе и веднага ги занесъл на Джилан-Батир... В мига на най-голямата си слава каганът пратил унгарския си дружинник Алат Бахту при царя на Волжка България Балук с богати подаръци и молба за помощ... Заедно с дружинника тръгнал и посланикът на Римския папа при бурджаните – Истан, един от Лачиновите потомци...

По пътя към Ак-Булгар един от спътниците на Алат бил заловен от балините и тяхният господар научил за целта на пратениците... В желанието си за славна и победна война, която да заглади лошото впечатление от неуспешния поход на Гилас Хин към Бащу (Киев), кан Ашраф пратил на помощ на Петър Делян отряд кумани начело с Кур-Батир. Когато отрядът стигнал до Дунав, тамошната България била отново завладяна от гърците. Бегът на Бащу също пратил натам своя войска, но на помощ на гърците. Това не помогнало много на ромейския император... Безсилни да победят дунавските българи в честен и открит бой, нечестивите византийци прибегнали до любимия си способ за борба с противника и пратили в лагера на Петър Делян роднината му Улушуян (Алусиян). Бащата на Алусиян се отличил само в едно: с удар отзад вероломно убил бащата на Петър Делян... Самият Алусиян бил по-нищожно човече и от баща си и от едната изгода не се погнушил да постъпи в една мерзка юдейска секта на арменците. Когато това се разкрило, ромейският император искал да усмърти сектанта, но тогава донесли вестта за възцаряването на Петър Делян и така императорът на ромеите решил с негово съдействие да погуби царя на дунавските българи... От името на императора предложили на нечестивеца да погуби Петър Делян срещу живота му и добро заплащане, на което той се съгласил с радост и тръгнал към Кубардар (Вардар). Там казал на царя, че към него се е насочил отряд от ромей и наемни балини (руси). Това била същата балинска част, пратена от башуйския бег на помощ на византийския император, която обаче скоро спряла да се подчинява на гърците и започнала да ограбва и разорява българските и гръцките селища. По тая причина императорът разрешил на Алусиян да погуби тоя разбунтувал се отряд и така да спечели доверието на българския цар, след което да осъществи злодейския план. Капаган Джураш, изпратен от царя на посоченото място, наистина намерил балините там. Джураш изчакал пияните руси да заспят, после ги пленил и ги завел при царя... В памет на ослепените от гърците българи същата участ сполетяла пленниците... На празненството по случай победата хората на убитите вождове и богомилите, които видели в сектанта „своя човек“, завикали, че Алусиян ще им носи воински успех и поискали той да бъде поставен начело на войската. Джураш, който имал съмнения относно искреността на Алусиян и се опитал да вразуми хората, не бил послушан и царят трябвало да изпълни желанието на тълпата. Алусиян попитал накъде ще бъде най-добре да потегли армията и той му казал... Алусиян повел голяма част от сганта, носеща най-доброто оръжие, към указаното от царя място Баил (Белград) и съумял да съобщи на гърците за това. Те атакували внезапно и избили почти всички простаци. С шепа оцелели Алусиян се върнал при царя и го обвинил пред народа за загубата, като поискал да бъде избран нов цар. Действително по стар български обичай в случай на сериозна военна загуба каганът можело да бъде свален и дори убит. Петър Делян и Джураш привели редица доводи в своя защита, но тълпата не ги изслушала и за нов каган избрали Алусиян. Набрал увереност, Алусиян заявил: „По обичая ние трябва да вземем живота на предишния властник, който спря да предвижда бъдещето. Аз обаче не искам да бъда обвинен като баща си в братоубийство. Затова предлагам само да ослепим Джилан-Батир...“ Синове на убитите вождове и богомилите, поведени от Алусиян,

вързали Джураш и ослепили Петър Делян. Същата нощ Алусиян избягал при ромейския император и след радостната новина бил опростен и щедро възнаграден... На сутринта научилите истината и начаса изтрезнели хора развързали Джураш и го замолили да ги поведе. Капаганът обаче се отдръпнал от тях заедно с ослепения каган и велможите... По пътя към планинското убежище каганът решил да прати сина си Мамил с част от архива на царете на Дунавска България към Дунав за посрещане на Волжко-Българската войска и наетите маджари... Повечето от сганта на големи тълпи също бягала към Дунава и така привлякла вниманието на гръцката стража. Благодарение на това Мамил успял да се срещне с Кур-Батир и да му разкаже за завладяването на Бурджан от гърците... Разтревожени от преминаването на Дунава от много хиляди българи, маджарите не разрешили на Мамил да набере нова войска, но приели хората му. В същото време към планинското убежище от една страна подходили намните балини (руси) с желание да отмъстят за ослепените си другари, а от другата – гърците... Петър Делян разбрал за това, както и, че маджарите няма да му помогнат. Заповядал на капагана Джураш Кабан да сдаде крепостта на гърците и да запази живота на поне някои от велможите... Ромейският император, който нямал притеснения от тълпата и се боял единствено от Петър Делян, се зарадвал неопишимо на вестта за пленяването на царя на българите. Даже се решил да посрещне групата пленници на безопасно разстояние от Истанбул (Константинопол), за да създаде впечатление за лични заслуги в победата... Ромеите го приветствали като велик пълководец и това още подсилило императорската радост. Най-знатните пленници останали живи и били затворени в тъмница. Скоро след смъртта на Петър Делян, сломен от неблагодарността на тълпите и загубил всяка надежда да освободи земята си, императорът пуснал на свобода някои от пленените... Мамил, който се оженил за дъщеря на един от потомците на каган Азан (Асеневици управляват известно време и Волжка България), останал в Маджарско и няколко пъти идвал във Волжка България с унгарски и италиански пратеници. При едно от идванията си приел истинската вяра и подарил на кан Ахад списък на царете от рода Дуло... Някои от потомците му се върнали на служба при византийския император и към заблудата на Светата троица от желание да живеят на бащината си земя...

ГАЗИ-БАБА ЗА ХРАМОВЕТЕ

...Най-големите и красиви врати, чиито дървени стълбове били изкусно резбовани, се намирали от източната страна... Вдясно от тях строели кули, в които се вселявали, както се смятало, всевъзможни Бараджи – Елбегени, Алабуги, Леугени, Атрячи, Кюнгоши, Симбири... Предполагало се те да пазят храмовете от светотатство и нечисти сили. Видях изображения на тези Бараджи (дракони). Някои от тях имаха глава на бик, други – на петел, трети – на тигър, четвърти – на куче, пети – на орел... В Буляр такива храмове имало на хълма Балин-Касе или Джерем-Шан, на пазара Тътяк, на мястото Джурдизе,в Болгар – в Гюлестан...

УКРАИНСКАТА ТРОЯ

В тази статия ще говорим за нещо, което не може да не развълнува всички – за съкровищата на прочути царе и не само за тях.

Всеизвестно е, че най-сензационното археологично откритие в човешката история е откриването от Хенрих Шлиман (1822-1890 г.) наведнъж на двете столици на близоизточните българи – градовете Атряч (Троя) в Турция и Мекен (Микена) в Гърция.

Като етнос българите възникват във Волго-Уралието със сливането на част от местните саклани (източни арийци) и придошлите фино-угри в един народ. Едно от отюрчените в дълбините на Азия угърско племе, участващо в процеса, предало на българския народ тюркски език от огузки тип (български тюрки) и особения език на кам-бойните (шамани на древната българска религия – Торе или тенгрианството) – смес от тюркски, фино-угърски, самодийски, манчжурски и други далекоизточни езици. Преди около 17 000 години българите обединили седемте родствени на тях саклански и фино-угърски племена от Волго-Уралието в една държава – Идел (Седем Племена) и тези племена се наричали иделци, а понякога и българи. За българските летописци всички тези седем племена били българи, макар и да говорили различни езици. Преди повече от 10 000 години в българска среда възникнала и станала господстваща най-древната религия на света – Торе (тенгрианството).

Отделни иделски групи (в това число и българите) често се местели от Идел в други страни – Украйна, Близкия Изток, в Средна Азия, Индия и др., като създавали там нови държави. За заселването на Украйна от иделците вече разказахме. Ще напомня само, че в Украйна от най-стари времена до XVIII век са говорени двата иделски езика – български тюрки (познат на всички казаци) и на саклански език. След унищожаването от царизма на украинското казашко самоуправление тюркският език бил забранен и украинците заговорили само на саклански (той е основата на днешния украински език).

Предците на троянските и микенските българи заминали от Идел в Близкия Изток (Шумер, Турция, Балканите) преди повече от 10 000 години. В названието на своята царска династия троянците запазили най-старото българско име на Бога – Бир Джам (Приам; Ям, Яма или Йим, добавя преводачът), а в името на своята страна оставили българската дума „ел“ или „ил“ - страна, племе, народ...

Да си спомним, че един от принцовете на Троя носи чисто българското име Барис (Парис) и бил син на троянския цар Бир Джам (в „Илиадата“ на Омир, чието име идва от названието на българското племе кимери, тези имена са предадени като Парис и Приам). Микенците също запазили много български думи: мек или мак (вълк) – в името на столицата си, ага (старши, върховен) и мумин или бумин (вожд) в титлата на микенските царе (в стигналия до нас гръцки препис на „Илиадата“ тази титла е предадена като Агамемнон)... По български обичай микенците правели посмъртни маски. Такива маски са запазени в Микена и във Волжка България и са съхранили чертите на древните българи, които не се отличават от съвременните.

На погребенията на своите герои и вождове троянските и микенските мъже по сведения на Омир ридаят, режат косите си, правят жертвоприношения, устройват пирове, надбягвания, борби и бойни турнири. Точно това правят 2000 години по-късно волжките българи, ако съдим по описанията на Ахмед ибн Фадлан от 922-ра година...

Според описанията на съседите си българите не страдали от особена задружност, обичта към свободата не им позволявала да се подчиняват един на друг. Стара българска поговорка казва: колкото българи, толкова управници.

Около 1200 г. пр. н. е. българските царе на Троя и Микена се скарали помежду си и започнали братоубийствена война. Микенците начело с Агамемнон (или ага-мумин – върховен вожд) обсадили стените на Троя и след десет години успели да я превземат и разрушат. От Троя останало само името, а хората забравили къде е била тя. Тази победа отслабила микенците дотолкова, че скоро те били победени от дивите дорийски племена (предците на гърците), които се появили на Балканите някъде от север и Микенското царство се превърнало в Гърция...

Случило се невероятното – Шлиман не само открил Троя под дебел слой земя, но в една от стените ѝ намерил съкровищата на цар Приам. През Втората Световна война те били отнесени от Германия в Русия и това доста дълго време беше пазено в тайна...

А какво общо има тук Украйна? - ще възкликне някой нетърпелив читател. Това, че през VII век Украйна станала център на друга голяма българска държава – Велика България от Карпатите до Алтай. Всеки украинец е български потомък, както и на останалите иделци – следователно българската история, като започнем от Идел (където Украйна е влизала като земи) и завършим с разпадането на Велика България на Киевска Рус и Волжка България през IX век, е и негова история.

Нека всеки украинец знае, че именно на украинска земя през 1912 г. намериха най-голямото в света след троянското съкровище на българите, положено в гроба на прочутия каган или кан (цар) на Велика България Курбат Кюнгат (имената му често се изопачават и приемат формите Курт, Хор, Хорт, Кубрат и т. н. Преди да разкажем за съкровището, нека споменем няколко думи и за собственика му – царя Курбат „Кубрат“.

Повечето от сведенията за Курбат намираме в свода на българските летописи от Бахши Иман - „Джагфар тарих“ (1680 г.) и в забележителната работа на българския учен Христо Тодоров-Бемберски „Велика България на кан Кубрат“. Някои моменти от Курбатовата биография са отразени във византийските източници, а също, както показва Христо Бемберски, и в арабските летописи. Съгласно данните от „Джагфар тарих“ Курбат е потомък на прочутия български цар Атила, произлизащ от хунската династия Дуло (тази династия управлява Велика България и Волжка България от II-ри до XVI век от новата ера). Бащата на Курбат – бегът (княз) на придунавското княжество Албури Аскал загинал в 602 г. по време на нападението на лагера му Ази-Улаг (днес румънския град Ясси) от аварските българи. Клетият Албури вече бил сляп и в суматохата го стъпкал кон... След гибелта му неговият Български бейлик се разпаднал на множество малки владения, защото наследникът му Курбат бил още невръстен (Кубрат е роден през 593 г.). Майката на Курбат – Акджан (името Оксана е популярно в Украйна и до днес) произлизила от рода Кюнгат и сред предците ѝ бил известният тюркски каган от VI-ти век Иджим-Истан (Истеми каган). Детското име на Кубрат, дадено му от шамана, е Барадж, а юношеското – Курбат.

Докато Курбат растял, за него се грижел вуйчо му – братът на Акджан – Телес Юрган (Бюрган), който успял да запази част от владението. Главна задача на Юрган (Органа у византийците) станала възстановяването на единния Български бейлик. Много български племенни князе – бейове и велможи – баили не искали да признават властта на Курбат и се противели сериозно на обединителните действия на Телес, като имали подкрепата на Аварския и Тюркския каганати. През 619 г. вождовете-сепаратисти успели да разгромят стана на Курбат и той заедно с Телес избягал в Рум (така българите наричали Византия и нейната столица Константинопол). Историята на това бягство е доста добре възстановена от Христо Бемберски. Византийският император Ираклий посрещнал топло изгнаниците. Тамошните източници отбелязват как императорът им оказал царски почести и дал на Курбат титлата „патриций“, която Курбат ценял много и я използвал до смъртта си. В работата си Бемберски показва как арабските източници наричат Курбат „Шахрияр“. Тази дума е еквивалент на византийската титла „патриций“. Естествено Курбат имал и по-високи титли, но тази той запазил, за да покаже, че умее да цени истинското приятелство. Наистина мирът между Велика България и Византия по Курбатово време не бил нарушен нито веднъж. Верността към приятелите, както виждаме, била благородна черта на Курбатовия характер. Българите имали и друг еквивалент на титлата „патриций“ - „буляр“, което означавало и „мъдър“. Курбат бил наричан и Буляр.

Много спорове предизвика и съобщението от византийските летописи как един български княз приел кръщението в Ромея. През 619 г. Курбат още не бил княз

(управляващ) на Българския бейлик, фактическата власт упражнявал вуйчо му Юрган, и то върху част от земите. Най-вероятно Юрган е приелият светото кръщение. След това Византия помагала по всякакъв начин на Юрган, като на негова страна преминали власите (предците на днешните румънци) и сакланите, сред които вече имало християни. След мощната оказана подкрепа Юрган и Курбат се върнали в Българския бейлик през 620 г. и нанесли поражение на вождовете-сепаратисти и на аварите. След тая победа единството на Българското владение било възстановено и Юрган доброволно предал цялата власт в Курбатови ръце. За спомен от победата Курбат наредил да издигнат на мястото на древния лагер на българските царе Кан-Булун (Царски хълм), основан още в 375 г. от българския цар Булюмар, града Башу (което означава същото). Града построил в 620 г. по-малкият му брат Шамбат, наричан и Кий; затова по-късно крепостта Башу нарекли „Шамбат“, а целия град с предградията – Киев. Така през 620 г. бил създаден Киев, който станал главна столица на Кубратова България.

Освен Башу-Киев Курбат построил и много други градове: Иске Банджа (на мястото на старата римска Фанагория), Балин (Балинджер), Шигер (Сугров на Донец Северски), Саркел (Белая Вежа) на Дон и др. Именно оттогава, както изясни Христо Бемберски, из цял свят името „българин“ започнало да се осмисля като градски жител, гражданин. В светлината на откритието на българския учен става разбираемо и древното скандинавско име на България – Гардарика (Страна на Градовете).

През 635 г. Кубрат се възползвал от разпадането на Тюркския каганат, без война взел от тюрките старинните иделски владения (Предкавказието, Поволжието, Сибир, Казахстан) и веднага се провъзгласил за каган на българите, а безкрайната си империя – за Велика България.

„Джагфар тарих“ (Историята на сеида Джагфар) е запазила малкоизвестното шаманско име на Курбат - „Магуль“ - Син на вълка, улъ – син, а вълк – маг, мек. Това име му дали веднага след раждането, вероятно заради баща му Албури (Царственият Вълк). Това шаманско име на Курбат ни позволи да установим, че са възпели него в киевската билина под името Микула Селянинович. Шаманското „Магуль“ сакланите-християни лесно превърнали в Микула, а титлата Шахрияр (която на български означава не само патриций, но и гражданин, уседнал) – в Селянинович (което на саклански значи и „живеещ уседнало“). В тази билина Юрган е възпят под името Волга (изменена форма на Влъхва – Вълшебник) – на български Юрган или Бюрган означава съвсем същото, вълшебник! Билината „Микула и Волга“ показва победата на градския уседнал живот (символизирана от Микула-Кубрат) над волния номадски (символизиран от Волга-Юрган и тридесетте му дружинника, по-късно показани като от Пушкин в „чичо Черномор и тридесет и тримата му богатири“). Къде се случва тая победа? Разбира се, че на българския празник акатуй-сабантуй (празник на плуга-соха), който бил голям български празник още за шумерите преди 6000 години и е празник до днес за волжките българи в Казан. Спомнихте ли си, скъпи читатели? Микула (Курбат) побеждава дружината в силова борба (успява да повдигне сохата-плуг), а вуйчо си Волга-Юрган - в надбягване с коне. По съвсем същата програма се провежда сабантуй и днес.

Не само това; Курбат влязъл дори в киевските летописи под името Хорив. Волжките българи наричали Курбат най-често „Барадж“ и „Буляр“ (Мъдър), а при арабите го срещаме като Хаким (което у тях има същото значение). Ето какво разказва за Курбат „Джагфар тарих“: „.....Той бил могъщ цар, който обичал мира, реда и градския живот... Освен Башу построил градовете Иске-Банджа, Балин или Балинджер, Шигер, Саркел, Истан... С величието и мъдростта си Курбат напомнял за Туки (Атила), но от всички занаяти предпочитал търговията и не се гнусял лично да посреща пристигащите от Рум кораби и да брои превозените стоки. По цял Днепър той направил митнически пунктове и платени превози, които му носели огромни доходи. Във всичко това му подражавал кан

Алмъш (цар на Волжка България, 895-925 г.), който живял преди това в Киев и Чернигов (Караджар)... За безопасността на плаването Курбат сам плувал по Днепър и дал на всеки днепърски праг особено име... Първият след Киев праг заповядал да нарекат Катраг – на любимия му син, другият – Кубар – на името на приемния му син, третия – Гулям Сюри, което значи „Пролетни помени“ и „Шум“, четвъртият праг се казвал Юлбаръс или Леу – „Страховит“, „Чудовищен“; петият праг станал Азбарган (Отличен Стрелец) в чест на сина му Азбариг (Аспарух), шестият – Кугюнчаган на името на жена му, седмият – Айяр, което значи „Алчен“, „Ненаситен“; осмия праг нарекли Лиманган или Балинган (Праг на Залива), деветият получил името Илятбир (Управник на благоденстваща страна), титулно име на големия му син Бат-Боян; десетият праг станал Лачин, като приемния му син, единадесетият – Давилган (Бурният праг), дванадесетият – Кермек (Млад юнак) в чест на кан Кермек, който основал Българския бейлик... Островът на Буричай (Днепър), до който се стигало след праговете, Курбат назовал с име Бюрган в чест на вуйчо си Телес, но народът го знаел като Курдизе или Хурдизе – Стан на Кубрат... Там имало митница. Прагът след този остров получил името Билиг – любимият син на Бу-Юрган... Когато работата завършила, Курбат слязъл на брега и забил в него своето знаме с тризъбец на върха... Обикновените саклани и анти го обичали много и го наричали Хур (Хор, Хорив) и Мегуль (Микула)...

Към 40-те години на седми век в земите на Велика България през Кавказ навлезли нови завоеватели – арабите. По същото време тюркските кагани от рода Авшин наели на служба огузкото племе тугъз-угъш и започнали заедно да нападат Велика България от изток, а балтийските пирати – аскали или бурлаци – от север. Грабителските набези на пирати и номади не били изненада за България, но мощното настъпление на армията на исляма било нещо ново и затова твърде опасно. През 642 г. (според данните в труда на Христо Бемберски) арабският пълководец Абдуррахман за пръв път навлязъл в Предкавказието, където се срещнал с Кубрат и го запомнил под името Шахрияр. Верен на себе си, Курбат предпочел да избегне омразната му война и сключил с арабите мирен договор. Тази среща, както е издирил Х. Бемберски, е подробно описана от арабския историк Абу-Джафар ат-Табари в книгата му „История на царете“ (цитираме я по работата на Бемберски, но в редица случаи даваме собствен превод: „Царят на име Шахрияр... тръгна насреща към Абдуррахман и сключи мир с него, за да не плаща данък на арабите, като каза следното: „Намирам се между двама врагове – единият са хазарите (така българите наричали тугъз-угезите), а от друга – урусите (Ат-Табари внася в разказа скандинавското прозвище от IX век – росси; всъщност българите от VII век наричали скандинавците и другите балтийски пирати „аскали“, „бурлаци“, „садъмци“), които враждуват с целия свят и особено с арабите, а никой освен тукашните хора (българите) не знае как да воюва с тях. Вместо да плащаме данък, ние ще воюваме с росите с наше собствено оръжие и ще ги удържаме в тяхната си страна. Смятайте това за данък и повинност към вас и ще го правим всяка година“. Абдуррахман отговорил на Курбат: „Над мен има високопоставен човек (халифът), аз ще го известя“ и пратил Шахрияр с един от своите хора в Суррак. Съпровождачът казал: „Ще уведомя халиф Омар“. След като предложението било занесено на халифа, той дал отговор „да се смята за данък“. В „Джагфар тарих“ е запазено съобщението за изпращането от Курбат-Шахрияр при халифа Омар (Умар, Хумар) на старшия му син и наследник Бат-Боян Илятбир, който пръв от българите приел ислям и взел името на халифа – Хумар. Затова в народните песни на сакланите от Украйна Бат-Боян влязъл с името Бат-Умар (Будимир), а в легендите на волжките българи е познат като Камир-Батир. Бат-Боян били първият българин, който извършил хадж. „...Халифът Омар, който се смятал за най-мъдър и справедлив измежду халифите, приел Бат-Боян и го попитал: „Кои са предците на българите и къде живеят българите днес?“ Бат-Умар отговорил: „Български предци са

сакланите (източните арии) и тюрките (за българите думата „тюрки“ означавала угрофини, угри и отюрчени угри). Българите населяват земите, които преди са наричали Балинджер, Джеремел или Себер. Всички тия имена означават едно и също: поляна с невисоки храсти, лесостеп. Сега наричаме тая земя с името на народа ни – България“. Халифът отбелязал, че: „Цялата земя е Божия, Бог я е създал заедно с всичко на нея и да бъде назована с името на народ е неправилно“. Бат-Умар се съгласил и двамата решили занаят халифът да нарича в писмата си Велика България „Баланджер“... Преди отпътуването обратно халифът приел отново Бат-Умар и му връчил Корана, полезни книги и зелено знаме, за да предаде тези безценни подаръци на Курбат...

Бат-Боян се върнал в лагера Сандугач (на река Кубан), откъдето вече стигнал до Киев и там връчил на баща си подаръците и посланието на халифа... После се отправил към града си Борис или Ширкан (Шарукан) на река Себер (Донец Северски)...

Скоро халифът Умар бил злодейски убит през 644 г. от персите, които искали да отмъстят на арабите за разгрома на Барджил (Персия)... След това настроеността на Абдуррахман се променили и той изведнъж поискал от Велика България целия Северен Кавказ. Курбат опитал да го успокои, но той нападнал Велика България още същата година (644-та)... В „Джагфар тарих“ се разказва как „Тазбаш (българското име на Абдуррахман, а понякога на арабите и арабските страни) наближил града Сандугач и направил край него засада... С излизането от града срещу арабите Бат-Боян попаднал в засадата... Късметът му се усмихнал и той успял да избяга, но загубил почти всичките си войници и красивия град Сандугач, който бил безжалостно разрушен от Тазбаш... Като научил за погрома, Бат-Боян заповядал да нарекат Абдуррахман Сандугач, за да не забрави никой престъплението му...

Този разрыв на арабите с Велика България след смъртта на халиф Омар бил описан от ат-Табари така (цитираме работата на Христо Бемберски, като в редица случаи даваме наш превод): „Абдуррахман (след смъртта на Омар) се съвещавал с Шахрияр (Курбат) и му казал: „Смятам да водя в Дербент (на Северен Кавказ) свещена война и да обърна в исляма жителите на тамошните градове и долини“. Шахрияр отвърнал: „Точно тези жители – хвала им – не позволяват на враговете да ни нападат!“ Абдуррахман отговорил: „Не съм съгласен. Зад Дербента (Северен Кавказ) в посоката, от която идват россите и джуран (туран, тюрки) има държава с много градове, която се нарича Баланджар (Балинджер, Велика България)... Няма да съм доволен, докато не стигна границите на Балинджер с войските си...“ И той взел войските и тръгнал през един проход през планините на поход към Баланджар...”

Българите, а също така чеченците, ингушите, лаките и другите народи от Северен Кавказ обаче дали на завоевателя такъв отпор, че Тазбаш-Абдуррахман отложил плановете за скок от „двеста фарсаха“ (разстоянието от Северен Кавказ до Киев) към Велика България – Балинджар.

Запазеният в „Джагфар тарих“ разказ за вероломния разгром на Сандугач от Абдуррахман ни позволи да разкрием, че Абдуррахман е влязъл в легендите на Велика България с името Славейт-Разбойник. Не само това: българите и сакланите запомнили даже мюсюлманското име на Абдуррахман. В една от Киевските билини Славейт-Разбойник е наречен Славей-Рахманинович, а в легендите на волжките българи пръв проповедник на исляма е Абдуррахман (той действително е първият разпространител на исляма – насила – в България и, както пише ат-Табар, „обърнал много градове в исляма“). Кой тогава е Иля Муромец? Точно Бат-Боян! Името Илятбир народът посъкратил до Иля (можем да се сетим как хората съкратили името на град Балтавар до „Полтава“), а Муромец означавало „управник на Велика България“. Работата е там, че думата Муромай (Муравай) е еквивалент на популярното име на Велика България – Балинджер (Равна земя, Поляна) на български, а на саклански Муромая-Муравая означавало същото

(Морава, Моравия)... При все това двуезичните саклани на Украйна използвали, разбира се, и названието Балинджер като „земя на поляните“ (Балин-Полян). Така известното племе „поляни“ в „Повестъ временнихъ летъ“ са гражданите на Велика България – поляните – балини на Курбат! Страшно би било да мислим какво щеше да се случи, ако не бе запазен „Джагфар тарих“. Историците и до днес щяха да си пишат как през VII век на украинска територия е живеело племето „поляни“, макар по това време Украйна да била високоразвит център на най-голямата държава на света – Велика България на каган Барадж-Кюнгат-Кубрат-Шахрияр-Хаким-Хорив-Буляр!

Кубрат починал, както пише в „Джагфар тарих“, през 653 г. „Малко преди земния му край - пише българският летописец – Велика България била нападната от хазарите отново и той пратил на синовете си по една стрела (знак, задължаващ феодалите да се явят при владетеля с войски), за да събере армия... Когато синовете се събрали, каганът им съобщил, че усеща приближаването на смъртта и оставя властта на големия си син и съуправител Бат-Боян. После наредил да дадат стрелите на Бат-Боян, събрал ги в сноп и казал, че докато са заедно стрелите, никой не може да ги пречупи, а една по една стрелите лесно се трошат... „Бъдете винаги заедно и никой не ще ви победи!“ - завещал Курбат на синовете си...“

Кюнгат се споминал, докато синовете му препускали към Дон, където приближавали враговете. Катраг, който останал при баща им, успял да повика за погребението само Бат-Боян, който още бил наблизо. По молба на най-малкия син Курбат бил погребан в Катраговите земи. Бемберски прави важна забележка: Кубрат е погребан не по християнски, а по български обичай и това доказва, че не е бил християнин. В царския гроб по традиция поставили съкровището му – за човек, казвали българите, трябва да съдим не по големината на оставеното богатство, а по броя добри дела. За случилото се по-нататък „Джагфар тарих“ разказва следното. „Когато Бат-Боян най-накрая преминал Дон, то видял бягащите хора на Кумук (български военачалник) и научил, че Шамбат и Аспарух вече са разбити и са се укрили в Буртас (Средното Поволжие)... Катраг в движение атакувал един хазарски отряд, зает с лов на пленници и го погнал, но отрядът го отвел при основните хакански сили, които още не били разпуснати... Целият Катрагов отряд бил избит, а самият Катраг бил пленен. Тогава Бат-Боян наредил на войниците си да извикат „Велик е Аллах!“ така, че се разтресла земята, след което атакували и разбили хазарите... Кабан – племенник на убития в сражението хакан – сключил мир с Бат-Боян, според който хазарите имали правото да се заселват в земите между Идел и Джам, като се задължавали да оказват военна помощ на българската държава... В договора новият каган нарича огузите по български „хазари“, а себе си – каган на хазарите... За спомен от битката Бат-Боян взел името Халиб (Победител)...

Катраг бил пуснат на свобода и получил за доблестта си Убек. По-късно станал вожд на Буртас и основал града Балтавар – за спомен от центъра си в кара-сакланския (украински) дял – града Балтавар (Полтава). Когато новият град се разраснал, го нарекли Булгар, а името Балтавар останало за вътрешната му крепост. Тя била наричана още Марджикан, Мумин, Тажи-Балик.... От тези имена останали само две, а третото – Тажи-Балик – било дадено на керван-сарая (който след време на свой ред бил наречен Мен-Буляр)... Потомците на Катраг владяли Булгар 191 години...

Скоро България била отново нападната от Тазбаш-Абдуррахман с огромна войска и Бат-Боян бил обсаден в Саркел (Шаркел, Белая Вежа)... Аспарух не се притекъл на помощ на брат си и само доблестта на шаркелците спасила града и живота на царя. Побързалият да помага с огузите си каган Кабан, наричан и Хин, помогнал на шаркелците да довършат отблъснатите от града араби... Бат-Боян бил толкова засегнат от арабското нападение, че в яда си се отказал от правата вяра... Все пак той си оставил името на благородния халиф Омар...“

Според данните на ат-Табари, показани в работата на Христо Бемберски, това второ нападение на Абд-ар-Рахман срещу Велика България се е случило през 654 г. Арабският летописец пише, че защитниците на силно укрепения град Балинджер (Саркел) дали на завоевателя жесток отпор, като с метателни снаряди и една висока кула (вероятно заради нея градът е наречен Шаркел – Бялата кула) поразили много от неприятелите. След няколкодневни боеве в града пристигнали хазарите, защитниците излезли от крепостта и разгромили докрай арабите. Абд-ер-Рахман загинал заедно с 4000 свои бойци, а оцелелите избягали в Дербент. Така Бат-Боян (Иля Муромец) победил Славей-Разбойник (Сандугач – Абд-ер-Рахман).

Веднага след блестящата победа Велика България започнала да се раздробява на части. В „Джагфар тарих“ четем: „След сражението българските вождове от Саксин поискали от царя (Бат-Боян) или да вземе управлението на провинцията, или да я предаде на Кабан... Бат-Боян не можел да държи във властта си едновременно Кара-Булгар (Украйна) и Саксин (Предкавказието), затова с мъка на сърце предал на Кабан провинция Саксин. Саксинските вождове поискали Кабан да се откаже от съюз с огузите и го избрали за свой каган. После сакланските вождове превърнали своите кагани в каналкелбири (главни жреци), а фактическата власт дали на каган-бековете, избирани между най-знатните български вождове. Пръв каган-бек станал Ойгър (Уйгур, бел. моя) Колин-Евен. При това вождовете наложили на Саксин името „Хазар“, защото то станало име на династията кагани... Катраг, който се опасявал от Аспарух, чиито владения били в съседство с неговите, се поддал на уговорките на Ойгър и преминал на хазарска служба. Опасенията му не били напразни: в 672-ра година Аспарух нападнал Убек... През 673 г. Катраг успял с помощта на Ойгър да изгони Аспарух от Буртас и Аспарух отишъл при Шамбат, който воювал с Бат-Боян за Бащу (Киев)... През 674 г. Шамбат получил подкрепление от аскалите (балтийски пирати), които дошли от големия остров до Артан (Прибалтика), завладял Бащу (Киев) и се обявил за хакан/каган на Кара-Булгар (Черна, Украинска България)... За Бат-Боян останала само степната част на Кара-Саклан (Причерноморието и Приазовието), но той изтърпял това, ако и да не се отказал от властта... Независимо от желанието на Ойгър да изкара войната в Тубджак докрая, наложило му се да изпълни волята на Тангра, изказана от каган Кабан и да помогне на Бат-Боян. Дватама заедно изгонили Аспарух от Бащу и той бил принуден да замине в кантона Улаг (Придунавие, Влахия), която обявил за свое царство Улаг-Булгар (Влашка България)... За Къзъл-Кубар и Лачин, които побързали да признаят властта отначало на Шамбат, а после и на Аспарух, не останало нищо друго освен да последват Аспарух във Влахия. Те помогнали на Атил-Кусе (Безбрадият Атила) да присъедини към Влашка България отначало Ангъла, а после Берсула (източната част на съвременна България) и Макидан (Македония). За отплата Аспарух им дал Македония за владееене... Веднъж при Лачин се явил посланик от Алтънбаш (Италия) и му предложил да се ожени за дъщерята на починалия княз на италианските българи, който нямал синове, и да стане техен предводител... Лачин, който тежко преживявал мъката си по сакланската княгиня, която обичал, но тя предпочела да се омъжи за Кубар, без да мисли дълго отишъл с хората си в Италия и там станал многобожец (християнин). Къзъл-Кубар останал в Македония (сред потомците му имало царе на Дунавска България, от рода му са и създателите на „кирилицата“ - Кирил и Методий)...

Очевидно заветът на Курбат Кюнграт не бил изпълнен, синовете му се изпокарвали един с друг и разделили Велика България на три български царства – Кара-Булгар (централна, украинска част), Хазария (източната част на Велика България) и Улуг Булгар (западната част на бившата голяма държава). В „Джагфар тарих“ е запазен любопитен детайл от времето на дележа на Велика България. В разгара на междуособиците между принцовете Аспарух присвоил Корана, знамето, книгите и посланието на халиф Омар. Когато Бат-

Боян си поискал светините обратно, Аспарух му пратил писмо с думите: „Ти се отказа от истинската вяра – значи и от даровете на халифа. Аз, който не съм приемал исляма, винаги съм дружал с арабите и следователно имам по-голямо право да ги пазя“. Под знамето на халифа Омар Аспарух от земите на Влашка България (Румъния, Молдова и югозападна Украйна) атакувал Византия в 679 г. и отвоювал Мизия и Македония. Ислямските реликви на дунавско-българските царе – Аспарухови потомци – се пазели до приемането на християнството в 865 г. като най-велики светини. През 866 г. посланиците на царя на Дунавска България Барис (Борис-Михаил) запитали папа Николай I какво да правят със зеленото знаме и мюсюлманските книги. Римският папа отговорил, че на знамето трябва да се направи кръст, а мюсюлманските книги непременно да се изгорят. По-нататъшната съдба на халифовите подаръци не е известна...

Трудно можем да кажем колко дълго е съжалявал за загубата на тези предмети Бат-Боян. През 682-ра година той приел християнството и разрешил на християнските проповедници от Задкавказието да унищожат някои тенгриански светини на българите.

Тази му постъпка страшно възмутила Ойгър – фактическия управляващ на Хазария. Независимо от това, че каганът бил в приятелски отношения с Бат-Боян, той го накарал да изплати на Хазария данък, а на Задкавказието отмъстил с набег над Кавказка Албания и Армения заради разрушаването на тенгрианските места за молитва. Българските конници, облечени в желязо, размазали войските на албанските, грузински и арменски князе и взели огромна плячка. Дори и след столетия арменските летописци потрепервали при спомена за хазаро-българското нашествие. Оттогава нарекли Каспийско море Българско или Хазарско море...

Както се отбелязва в „Джагфар тарих“, Бат-Боян (Иля Муромец) силно се разстроил заради „липсата на помощ от християнските богове и светци“ в конфликта му с Хазария и се върнал в тенгрианството. За да получи прошка от тенгрианските светии за светотатството си от 682 г., Бат-Боян разгромил християнската църква в Киев. За това събитие разказва киевската билина „Бунтът на Иля против Владимир“:

„Станало му топло на Илюша,
бързо опнал лъка си корав,
сложил и стреличка закалена
и по божиите църкви стрелял.
И по църквите, и в кръстовете чудни,
и в камбанариите позлатени.
Викнал Иля с цяло гърло,
колкото му глас държи:
„Ей, кръчмарски голтаци, царски привърженици!
Заедно ще пием зелено вино,
куполите златни ще обираме!“
...Продават позлатените църковни кубета...“

За спомен от връщането си към тенгрианството Бат-Боян вдигнал в Киев огромен паметник на почитания дух Биргюн (Перун от късните киевски летописи). Споменатата в тази билина „княгиня Опраксия“ била в действителност дъщерята на Бат-Боян – Абраккъз, омъжена (по искане на Ойгър) за кагана Кабан, а „княз Владимир“ е самият каган Кабан (българското му име се превежда на руски език точно с думата Владимир). Както пише в „Джагфар тарих“, Ойгър се съгласил на помирение с Бат-Боян чак след като той омъжил дъщеря си за кагана Кабан и се върнал в тенгрианството. Самият Ойгър Колин-Евен влязъл в руските билини с името „цар Калин“ (от билината „Иля и Калин цар). В

киевските билини са запазени имената на тъста на Бат-Боян – кавказкия княз Арслан Арбат Риштау (попът Левонтий Ростовски в билината „Иля Муромец и Големият идол в Киев), жената на Бат-Боян – дъщерята на Арслан Албан Риштау - госпожица Джуба/Шуба, на която Бат-Боян подарил любимото си владение – селището Батавил (Путивл), в билината е „Забава Путятична“, името на сина на Арслан Албан е Алаша, който служел при Бат-Боян (Альоша Левонтиевич Попович).

КАК И КОГА ПОПАДНА В КАЗАН ЧЕШКАТА МОНЕТА ОТ ДЕСЕТИ ВЕК

Наскоро присъствувах на срещата на известния археолог Ф. Ш. Хузин с казанската общественост, на която ученият разказа за сензационна находка, направена при разкопките на Казанския Кремъл – намирането на чешка монета от десети век. По редица признаци, уточни Хузин, можем да я отнесем към времето на Вацлав Свети (924-935-та или 936-та година.). За съжаление, вметна ученият, татарските специалисти по история не могат да обяснят засега как и по какъв начин тази рядка и за самата Чехия монета е попаднала на територията на Казан.

Все пак има запазени някои исторически сведения, хвърлящи светлина върху тази тайна. Не другаде, а в „Джагфар тарих“, в съобщението на българския летописец от XIII-ти век Гази-Баба, достигнало до нас чрез сборника, съставен от Бахши Иман в 1680 г. (една част от този сборник е издадена, другата още чака своя издател). Гази-Баба пише следното (нужните пояснения даваме в скоби): „Опитващ се да смекчи недоброто впечатление, което направи на Тимар (български цар, името означава „Небесен“) нарушението на Булимер (киевският княз Владимир I) на дадените от него обещания, бегът (княз) на Бащу пропуснал към град Булгар голямото дунавско-българско посолство, водено от Маркар Макидан (Марк Македонянин). Този господин Маркар бил син на вожда Бахил и сестрата на дунавско-българския цар Шамил (Самуил)...

Господин Маркар тръгнал за Булгар заедно с годеницата на емир Ибрахим (български принц, брат на Тимар) – дъщерята на бурджанския княз Самуил, княгиня Джан (Йоана, Яна)... По пътя в град Ази-Улаг (Яш в Румъния) към посолството се присъединил маджарският господин Саин, син на вожда Хасан. Този Хасан заедно с господата Балак и Бахта, както и търговецът Саин, тръгнали през 970 г. от Булгар за Маджарско (Унгария), където намерили радушен прием. Балак и Бахта били синове на Джакън (син на основателя на Унгарската държава Арбат-Арпад и внук на българския цар Алмъш Джафар), когото помнели като светец в Маджарско... Хасан бил женен за дъщерята на търговеца Саин и нарекъл сина си на него... Саин поискал да посети родината на баща си, измолил разрешение от маджарския канар (управник) и с леко сърце се отправил към България...

Господин Маркар беше човек необикновено величав и се държеше с голямо достойнство, както и подобава на потомък на Телес Бюрган (вуйчо на българския цар от VII век – Кубрат). Навремето си той преодолял много пречки и опасности, затова нашите го нарекли Барис (Смелчага)... Той предаде молбата на царя Самуил да бъде оказана помощ на Дунавска България във войната против Константинопол... Този град, укрепен с няколко реда каменни стени, не падал, сякаш бил омагьосан... Нашите кам-бойни (шамани) го наричали „Истанбул“...

Муминът (почетна титла на Тимар и други български царе, означава „водач“) помоли да предадат на царя Самуил, че ще получи нужната помощ и представи на посланика четирима от печенежките вождове, на които вече беше дал заповед за настъпление срещу

византийците ... Към господина Саин муминът (Тимар) също беше милостив и след като Саин прие истинската вяра, му даде участък земя на река Арсу (днес Казанка)... По молба на мумина улугбекът (губернатор) Маргбаши, когото наричаха също Мар, изпроводи посланика Маркар и Саин-бей в земите на сина си Хасан... Направи това, защото по това време в областта имаше вълнения и сблъсъци на субашите, бягащи от Казан, с арите... В архива е запазена молбата на потомците на един от дружинниците на Маргбаши, които имаха претенции към спорен участък край Арсу... В тая молба се казва, че техният праядо Хаким е починал заедно със самия Маркар, докато отбранявал кервана му, и били погребани и двамата в тоя участък... Несъмнено, те объркват г-н Маркар с друго лице, възможно с Маргбаши, защото посланикът Маркар се върнал благополучно в Дунавска България, а гробът на Маргбаши наистина е в този участък. Вероятно объркването е станало, защото арите сметнали Марк Македонянин за магьосник и говорели за него, че е загинал в бой с Барадж (дракон), когато поискал да разруши светилището... Сардарите на първата войска, пратена на помощ на Самуил, били посрещнати край Киев от самия Булимер... С помощта на различни пратеници киевският княз ги склонил да приемат християнската вяра и да останат да служат при него... Булимер бил византийски съюзник и пратил наетите печенегу срещу Самуил. Казват, че тая постъпка на Владимир така оскърбила Тимар, че в гнева си той започнал война срещу Киев...“

Нямаме основания да не се доверим на сведенията на Гази-Баба. Българският летописец не пише къде е владението на господин Саин, но от други източници знаем, че то е било в земите на Казан. Иван Глазати, автор на „Казанска история“ от 1565 г. пише, като се опира на българските летописи, че до построяването на град Казан територията се е наричала Саин Йортъ – или владението на Саин (Казанска история, М.-Л., 1954, стр. 48).

Няма защо да се съмняваме, че Маргбаши е погребан в имението на Саин. Как точно е починал – убит от въстаниците или от естествена смърт (по това време вече е бил много стар) – е друг въпрос. Маргбаши е починал и несъмнено погребан от спътниците си Маркар и Саин. Струва ми се, че археолозите са разкопали тъкмо неговия гроб – за това свидетелства чешката монета.

Поставянето на монети в гроба бил един от най-древните предислямски обичаи на българите, който бил запазен за известно време и след разпространяването на исляма. Изглежда, че тоя обичай българите са възприели от фино-угърските си предци. Казанският археолог Е. П. Казаков отбелязва, че във фино-угърските погребения на Марийското Поволжие се срещат монети, изсечени в българските градове през втората половина на десети век (Е. П. Лазаков. Културата на ранната Волжка България. М., 1992 г., стр.233).

Кой обаче би могъл да постави чешка монета в гроба на улугбека? Най-вероятно господин Саин. Той не само бил син на български вожд, а и дошъл от Унгария – страната на българите на Арпад и на угро-фините, съседстващи с Чехия. Към края на девети и началото на десети век набезите на унгарските българи и угрите задавили Европа. Унгарската конница преминавала през Чехия и грабела из цялата ѝ територия. Очевидно тогава е попаднала нашата чешка монета в унгарски ръце като плячка. Заедно със Саин тя се оказала в земята на Волжка България, а след това оставена в гроба на губернатора Маргбаши. Кремълският хълм по-рано се наричал Богилтау. Това име е осмисляно през XV-XVI век като Копна-гора (планина). Думата „богил“ обаче се явява преди всичко местната или изопачена форма на древната българска дума „баил“ - багил, велможа, княз. Това название напълно е могло да се закрепи като име на хълма, защото върху него се качил пратеникът на Дунавска България – Маркар – син на господин Бахил (Баил).

Впрочем сравняването на съобщенията на Гази-Баба с данните от руските летописи позволява да заключим, че Маркар Макидан не е никой друг освен Марк Македонянин,

прочутият философ от Дунавска България. Никоновият летопис пази доста и уникални сведения за Волжка България. В него откриваме как в 990 г. киевският княз Владимир I пратил във Волжка България философа Марк Македонянин с мисионерска цел (ПСРЛ, т. IX, М., 1965 г., стр. 58-59). За тази мисия са писали известни историци от XVIII до XX век: Татишчев, Карамзин, Полубояринова и др.

Руският летописец ни казва, че в 990 г. Марк Македонянин се връща в Киев. Ако вярваме на посоченото датиране, чешката монета е попаднала на Баил/Богил-тау (Кремълския хълм) през 990 г. Ще добавя, че до нас е достигнала книгата на Марк Македонянин „За буквите“ (виж Божидар Димитров - „Българите – цивилизатори на славянския свят“, София, 1993 г.), която той подписва с литературния си псевдоним „Черноризец Храбър“...

Неизвестният Мохамедяр

Монголо-татарските завоеватели от XIII-XIV век старателно са скривали от народа своята история. Духовните им потомци - „служебните татари“ от XVI – XX век също са продължавали и продължават да крият с усърдие историята от хората – само че вече не своята, а българската, като подменят историческата истина с фалшификациите си. Помни се скандалната, чисто „служебно-татарска“ забрана от властите на Република Татарстан на българския учебник по история - „Родинознание“ през 1995 г.

Затова сред масите биографията на великия български поет Мохамедяр Бу-Юрган не е известна. Като използваша това, служебно-татарските фалшификатори измислиха през 1997 г. несъстоятелен юбилей – 500-годишнината на Мохамедяр. Не изобличихме веднага фалшивостта на юбилея, за да не попречим на публикацията на някои произведения на българския поет (публикуването им беше в тясна връзка с честването). Сега сборникът с поезия на Мохамедяр видя бял свят (придружен с отвратителната статия на някой си „татаровед“ М. Усманов) и дойде време да изринем купчината на служебно-татарските небивалици за Мохамедяр.

Истинският, неизмислен от татаристите Мохамедяр е роден през 1502 г. Баща му е видният български аристократ и хан – Мохамед-Амин, служещ на управляващите Волжка България сеид-емири от династията на Ашрафидите) като губернатор на казанските земи, а майка му е сестрата на сеид-емира Саин-Юсуф, госпожа Саулия. Първият съпруг на Саулия е друг казански губернатор – Илхам (брат на Мохамед-Амин), но впоследствие тя попада в плен заедно с него и са изпратени на руска каторга. Благородният Мохамед-Амин успял да освободи затворничката от ужасното наказание и се оженил за нея. Саулия искрено обикнала втория си мъж и получила от брат си съгласие Мохамед-Амин да заеме поста губернатор на Казанските земи. По майчина линия Саулия е роднина на прочутия шах, потомък на самия Тамерлан – Закиреддин Мохамед, по-известен като Бабур. Интересно е, че Бабур също се е прославил с литературните си дарби. Може би узбекската кръв на майките на Бабур и Мохамед ги е направила поети? Или е направила за себе си туркменската кръв на знаменития пращядо на Мохамед-Амин – хана на туркмените и Дешти-Кипчак Тохтамыш (туркмените са не по-малко песенен народ от узбеките)!

Струва ли си да гадаем и разтягаме до безкрай нашия разказ – българите изначално са деца на седемте племена от Волго-Уралието (българите са го наричали както Урал, така и Имен – Божествената земя), а после в българския етнос са се втели хиляди и хиляди представители на десетки други народи от Велика България – Туран. Не е ли по-добре да се съгласим с нашите средновековни предци, които са смятали, че поетичният талант се

дава на човека от самия Творец...

Улугбегът Мохамед-Амин бил щастлив, когато Саулия през 1502 г. родила в Казан сина му Мохамедяр. Като Ашрафид по майчина линия Мохамедяр е можел да претендира за българския трон, а като Чингизид (Тохтамъш принадлежал към династията на Чингизхан) – за ханския пост на казански губернатор. Това го правело опасен съперник на много претенденти за българския престол и за губернаторския пост, затова те се постарали да се избавят от него. Саин-Юсуф заповядал на Мохамед-Амин да крие факта, че има син. Под името Шейх-Гали Мохамедяр бил даден за отглеждане в дома на Муса ибн Мохамед, където израснал. Официално Муса бил негов баща. Муса дал блестящо образование и на собствения си син Ибрахим, и на Мохамедяр. Разказите му за героите на българската история имали огромно въздействие върху младия Мохамедяр и той дори взел името на изтъкнатия български историк Бу-Юрган (Бюрген, Юрган). Защо Мохамедяр избира точно това име (понякога се пише и като Абу-Юрган)? Бу-Юрган успял през седми век да обедини разпадналото се на 60 парчета Българско княжество и го предал във властта на племенника си, каган Курбат Кюнгат. Мохамедяр също мечтаел да обедини съвременната му Волжка България, фактически разпадната на две части: Вътрешен Казан (където управлявали потомците на големия брат на Саин-Юсуф – Бураш Ашрафид) и Коръм-Чалинска част (управлявана от Саин-Юсуф Ашрафид и сина му Ядкар Кул-Ашраф). Казанските земи попадали под властта ту на едните, ту на другите Ашрафиди (центровете на двете части били градовете Ечке-Казан и Коръм-Чали, смятани както и Казан за български столици).

С родните си майка и баща Мохамедяр се виждал нарядко, Саин-Юсуф забранявал срещите им. Това нещастие накарало Мохамед да страда цял живот, но то направило бъдещия поет състрадателен към чуждата болка и бедите на народа му. Той много обичал родителите си, но се привързал и към семейството на Муса, което направило всичко по силите си, за да не се чувства сиракът при живи родители чужденец в техния дом.

През септември 1510 г. в Казан пристигнала майката на Мохамед-Амин и баба на Мохамедяр – малика-хатън (царицата) Нур-Салтан, която имала втори брак с кримския хан Менгли-Гарай. Заедно с нея в главната столица на България дошъл и синът на Менгли-Гарай и първата му жена Сахиб-Гарай. Госпожа Саулия се опасявала, че враговете ѝ ще убият момчето и измолила от Саин-Юсуф разрешение Мохамедяр да замине в Крим заедно с Нур-Салтан. През юни 1511 г. Нур-Салтан, Сахиб-Гарай, възрастният посланик на България в Крим – Акчура Аяз (този Акчура дава началото на българския род Акчурина, а по-големият му брат Яуш – на българския род Яушеви, от който произлиза прочутият български писател през XX век Аяз-Гаяз Исхаки), секретарят на българското посолство в Крим – Байбек Азан, кримският посланик в България Мохамед Челеби и Мохамедяр потеглили към столицата на Кримското ханство – Бахчасарай през Москва. В Москва те погостували на любимия син на Нур-Салтан и по-малък брат на Мохамед-Амин - Хабдул Латиф, чичо на Мохамедяр. От Москва до Крим Нур-Салтан, Мохамедяр и останалите пътували с шейна. До южната руска граница ги съпровождал руски отряд, съставен наполовина от касимовски българи, а до първите кримски патрули – казациите на атаман Билгак, който прекрасно владеел български език (Билгак е потомък на Узи-Калга, син на кримския хан Ази-Герай и робиня от украинския княжески род Данило, потомък на Билгак е Богдан Хмелницки). Бахча сарай също бил стар български град, наричан отначало Бахча-Булгар, така че Мохамедяр навсякъде се чувствувал в родината си.

В столицата на Кримското царство, заемащо целия юг на Украйна, Мохамедяр проживял четири години – вероятно най-безгрижните и щастливи години в живота му. Според уговорката със Саин-Юсуф Нур-Салтан нямала право да държи покрай себе си Мохамедяр, за да не бъде разкрита тайната му и затова бъдещият поет бил приет в

семејството на Мохамед Челеби. Мохамед-ага бил един од изтънчените аристократи на тюркоезичниот свят и превърнал двореца си в дом на поезијата. Тук се отбивали најголемите кримски, турски, кавказки, ирански и български поети, писатели и музиканти од Казан, Астрахан, Сибир и други български области. Българскиот писател и поет од Сибир Тахтагул е написал следното: „Когато видях двореца на Мохамед-ага, чийто први етаж бе украсен със сини ивици, а вториот – обграден од галерија со изумителна позлатена резба, помислих, че тоа е входењт към раја. Когато влязох во прекрасната цџфнала градина на този дом, кдето славеите (писатели, поети и музиканти, бел. Ф. Н.) пееха своите арабски, персийски и тюркски песни, се убедих, че тоа е самиот рај“. Тук, во тази „градина на поетите“ Мохамедјар за прв път усетил во себе си желанието да пише стихове. Првите уроци по поетика предал на момчето Байбек, талантлив поет. Байбек изглеждал безгрижен и весел човек, но всъщност бил многу внимателен и наблюдателен. Очите му видели как Мохамедјар страда од раздялата со родителите си и чичо си Хабдул-Латиф (со когото Бу-Юрган успял да се спријатели во време на пребивавањето си во Московия). Затоа Байбек посветил на Мохамедјар тези утешителни стихове:

Ако сълзи од мъка ти пълнят очите,
е тешко да видиш и радоста.
За малко поне забрави ти скръбта.
Тогаво ще знаеш, че радоста
Всевишниот заради нас е создал...

Синџт на Мохамед-ага – Арслан – бџдеџ посланик на Крим во Бџлгарија – сџщо станал добџр пријател на Мохамедјар, двамата били врџстници. Арслан учел во Бахчасарайското медресе „Шахинија“. Мохамедјар сџщо посещавал медресето – отчасти за да прави компанија на Арслан, отчасти заради преподаваџиот там шејх Касим, известен познавач на историјата и ученик на прочутиот бџлгарски шејх Мохамед-Амин (на него е наречен баџцата на Мохамедјар)...

Няколкото џаџтливи години на Бу-Юрган во Крим отлетели бџрзо. Во 1515 г. Мохамедјар неочаквано получил заповед од сеид-емира Саин-Јосуф да се вџрне спешно во Бџлгарија. За него во Крим дошџл емирџт Шах-Хусаин, брат на сеид-емира Саин-Јосуф. Шах-Хусаин имал силно влијание над брат си, получил од него поста на казански сеид и бил господар на Казан. Шах-Хусаин се отнесџл со момчето така жестоко, че Бу-Юрган во својата „Казанска историја“ не го споменава нито веднџж. Шах-Хусаин искал да окове вџв вериги Мохамедјар како престџпник и само твџрдият отказ на стареџа Акџура да изпџлни такава заповед принудил емира да отџџпи. За тази си постџпка Акџура се простил со дипломатическата си кариера.

Во Казан Шах-Хусаин станал по-смел и веднага пратил Мохамедјар во затвора на Сеидовиот Двор, като го обвинил во написването на стихове, оскџрбителни за сеид-емира. Само намесата на Саулија спасила од смџрт Мохамедјар. Мајката обаче не можела да спести на сина си раздялата со родителите. По заповед на Саин-Јосуф Мохамедјар бил изпратен доживотно во Иран, като предлог послужило назначението му за бџлгарски посланик во Персија. Обидениот Мохамедјар дал обет за безбраџие. Тој никога повеќе не видел родителите си и чичо си. През 1517 г. Московскиот кнез отровил на пира си Хабдул-Латиф, а во 1518 г. од тежка болест (вџзможно е да е била изкуствено предизвикана и обострена след раздялата со сина) умрџл и хан Мохамед-Амин. Сџџцата година била отровена и Саулија. Бахши Иман отбелязва со препратка към данните од Иш-Мохамед, че всички тези смџрти со предизвикани од Шах-Хусаин и любовницата му Гаухарџад (сестра на Мохамед-Амин). Шах-Хусаин мечтаел да избие всички бџлгарски

претенденти за трона на Казанската губерния и да постави за казански губернатор послушен нему чужд човек, за да може да се шири в най-богатата земя на България – Казанската. По нареждане на Шах-Хусаин московският княз Василий Трети накарал да изпие чаша с отрова досетилия се за всичко Хабдул-Латиф, а още преди това един от подкупените от Шах-Хусаин слуги на Мохамед-Амин отровил (но не до смърт) своя хан. Гаухаршад на свой ред хладнокръвно отровила госпожа Саулия. Мохамед така и не разбрал за всичко това и запазил с леля си Гаухаршад, която се преструвала на негова приятелка и го шпионирала, добри отношения...

Шах-Хусаин постигнал унищожаването на омразното му семейство на казанския губернатор Мохамед-Амин и в 1519 г. поставил за казански губернатор изцяло зависимия от него касимовски хан Шах-Гали (българското Касимовско ханство било в съюз с Московското княжество). През 1521 г. Шах-Хусаин починал и подставеното му лице Шах-Гали (когото Московският княз накарал да служи на Казан по искане на Шах-Хусаин) с радост напуснал Казан, „било му неприятно“ да служи на жестокия казански сеид...

В Иран, тая вълшебна „страна на поетите“ Мохамедяр прекарал до края на 1530-те години. В спомените си той пише, че през голяма част от времето си бил принуден да играе скучната роля на български посланик, а в свободното си време с удоволствие събирал стари книги и изучавал иранска, арабска и тюркска поезия, като се усъвършенствувал в съчиняването на стихове. Всяка година той ходел на поклонение с иранските, централноазиатските, китайски и индийски поклонници и пребивавал в различни арабски страни, както и в съседни на Иран държави. Гаухаршад, която ръководела следенето на Мохамедяр, скоро се убедила, че той не се стреми да заеме българския трон и не ограничавала придвижването на „Шейх-Гали“ по Изтока. Веднъж Мохамедяр успял да се отбие при своя прочут роднина – шах Закиреддин (Бабур). „Когато посетих шах Бабур“ - спомня си Мохамедяр - „го подсетих за роднинската ни връзка. Той ме прегърна и нареди да го наричам „чичо“, като развея мита за своята вечна суровост... Той одобри стиховете ми, а една газела за скитанията ми далеч от родния Казан, която написах под влияние на шейх Камал, и поетичното писмо на татко до брат му Хабдел-Латиф „Защо е силно родството“ извикаха сълзи в очите му...”

Междувременно в България вътрешноказанските сеиди - Ашрафиди се борели с коръмчалинските сеид-емири – Ашрафиди за властта над Казан и цялата България. През 1521 г. синът на вътрешноказанския сеид Бураш – сеидът Мансур – успял да овладее Казан и да назначи за губернатор там Сахиб-Гарай. През 1524 г. хора на Мансур убили Саин-Юсуф и нов сеид-емир на България станал синът му Ядкар Кул-Ашраф Артан. Под натиск от страна на Кул-Ашраф казанският губернатор Сафа-Гарай (племенник на кримския хан Сахиб-Гарай), който възнамерявал да служи на Мансур, преминал на служба на Кул-Ашраф. През 1531 г. Гаухаршад взела страната на сина на сеида Мансур – вътрешноказанския сеид Мамед и му помогнала да сваля Сафа-Гарай, а после и да установи в Казан своята власт. За нов губернатор на Казан Мамед по неин съвет назначил касимовския хан Джан-Гали – по-малък брат на Шах-Гали. Шах-Гали му предлагал своята кандидатура за този пост, като обещал, ако бъде назначен – да присъедини към България Касимовското ханство. Мамед харесал предложението и започнал подготовка по замяната на Джан-Гали със Шах-Гали. Гаухаршад, която предпочитала да види в Казан зависимия от нея Джан-Гали, решила да убие неодобрявания от нея Шах-Гали (за разлика от брат си той бил твърде самостоятелен). Гаухаршад прехванала няколко писма от Шах-Гали до Мамед и ги предала на московското правителство, то разбрало за заговора и бунтовният касимовски хан бил хвърлен в затвора. През 1535 г. обаче Кул-Ашраф придвижил войските си към Казан и Гаухаршад предала Джан-Гали и, за да спаси живота си, преминала на страната на сеид-емира. Хората на Кул-Ашраф обесили Джан-

Гали и заели Казан. За губернатор Кул-Ашраф отново назначил добре служещия му Сафа-Гарай. Гаухаршад опитала да подчини Сафа-Гарай чрез своето влияние върху Сююмбика, но претърпяла неуспех, защото Сююмбика отказала да сплетничи с нея. През 1536 г. Гаухаршад умряла в умопомрачение, защото я разобличили при опита ѝ да отрови Сююмбика. Спасената по чудо госпожа Сююн решила да направи поклонение (хадж), за да благодари на Всевишния за милостта му. Осъществяването на благочестивото ѝ намерение неочаквано довело до това, че в живота ѝ се появил героят на нашия разказ – нещастният изгнаник Мохамедяр...

В 1536 г. Мохамедяр използвал запитването на Сююмбика за възможността да пътува за поклонението си през Персия и изпратил в Казан молба в стихове за разрешение да се върне в Шахри Булгар (България). Покорена от прекрасните стихове в нейна чест, Сююмбика уговорила Сафа-Гарай да поиска такова разрешение от Кул-Ашраф. Сеид-емирът започнал да протака с отговора си на молбата на Сафа-Гарай за „милост към Мохамедяр“. В този преломен момент на Бу-Юрган помогнал друг негов стар приятел – Сахиб Гарай; той уредил преместването на „Шейх Гали“ от Персия в Крим през Азов и Кул-Ашраф, който се боял да не би турският султан да използва Мохамедяр в дипломатическите си игри, веднага се съгласил изгнаникът да се върне в Казан. През 1538 - 39 г. Мохамедяр пристигнал в Казан от Крим със събраната от него в Персия огромна библиотека от 1000 тома и я дарил на казанския ислямски университет „Мохамад-Аламия“. Когато керванът с книги достигнал университетското здание с осем минарета, при Мохамедяр се приближил беловлас старец с благородна външност. Това бил ректорът на университета и Бу-Юрган с радост разпознал своя любим учител по история шейх Касим...

Преизпълнен от радост, че се е върнал в родината, Мохамедяр написал великолепните си поетични произведения - „Тухвай мардан“ - Дар за мъжете (1540 г.) и „Нуръ содур“ - Светлината на сърцето (1542 г.). Първото Мохамедяр посветил на Сафа-Гарай, а второто – на най-добрия си приятел и почитател Сахиб-Гарай. Мохамедяр смятал да посвети на Сахиб-Гарай и блестящия си исторически труд – летописа „Казанска история“, но не успял да я завърши... В периода 1532 – 1551 г. Сахиб-Гарай заемал престола на Кримското царство. През 1551 г. враговете му го оклеветили пред турския султан, като освен всичко го обвинили и във връзка с противника на Турция – шаха на Иран. Наличието на такава връзка се доказвало според тях с това, че Сахиб-Гарай помогнал на Мохамедяр да се премести от Иран в Крим. Турският султан повярвал на клеветата и с негово разрешение Булюк-Гарай (син на Сафа-Гарай) удушил през 1551 г. Сахиб-Гарай...

В Казан Мохамедяр след дълго прекъсване се срещнал с Ибрахим и се запознал със сина му Куба-Касим. Куба-Касим без колебание му подарил правото да събира данъка от земеделците в един от планинските аули (по-късно този аул нарекли с името на поета и до нас то стига като Бюрганѝ).

Кул-Ашраф се стремил да подрине автономията на Казанските земи, като за целта по всякакъв начин се стараел да отслаби позициите на господстващите в Казан феодални аристократи. С одобрението на Кул-Ашраф губернаторът Сафа-Гарай раздал казанските земи на наемни номади от кипчакските орди, които в България били наричани татари. Кул-Ашраф смятал да използва тия наемници срещу уланите (феодалите). Наемните феодали обаче притискали подвластните им селяни много по-силно, отколкото го правели българските собственици на земи. Куба-Касим и Мохамедяр видели това и се обявили против раздаването на казанските земи на „татарите“, а следователно и срещу политиката на Кул-Ашраф и Сафа-Гарай. За известно време Мохамедяр и Куба-Касим станали съюзници на врага на Кул-Ашраф – сеида от Вътрешен Казан Мамед Ашраф, който имал щения към българския престол и се обявил за привърженик на идеята за автономия на Казан иле и поземлените феодали. През 1546 г. събраното от Мамед във

Вътрешен Казан уланско опълчение за кратко заело Казан и прогонило фаворита на Кул-Ашраф – Сафа-Гарай. За нов губернатор на Казан Мамед издигнал хан-керманския (касимовски) хан Шах-Гали, а поста на казанския бахши (първи министър) предложил на Куба-Касим. Куба приел предложението, но след като Мамед изпълнил молбата му да назначи Мохамедяр за сеид на Казан. Българският патриотизъм и прекрасното познаване на българската култура от Шах-Гали допаднали на Мохамедяр и Куба-Касим, така тримата завързали добро приятелство. Шах-Гали успял да убеди Куба-Касим и Мохамедяр, че Турция не може да помогне на българската държава, а Москва не застрашава България и за Казан ще бъде най-изгодно да бъде в съюз с Москва под егидата на Московския княз. Подобен съюз, който не засягал държавността и вътрешната самостоятелност на България и задължавал българските царе само да съгласуват със съюзника своите външнополитически работи Българското царство вече било сключвало през 1236 - 1238 г. с Монголската империя, а през 1278 - 1437 г. и с Дешти-Кипчак.

С подкрепата на Шах-Гали и Мохамедяр Куба-Касим се заел да изझे обратно от казанските кипчаци - „татари“ незаконно раздадените им земи. В отговор наемниците вдигнали въстание против казанските губернски власти и застрашили град Казан. Водач им станал българският аристократ Бибарс Ръштау, който решил да се изтъкне пред Кул-Ашраф. Шах-Гали, Куба-Касим и Мохамедяр напуснали Казан и се спуснали на кораб по Волга. По пътя им в Тетеш (Тетюшите) Мохамедяр и Куба-Касим слезли на брега и се прибрали в именията си, а Шах-Гали продължил на юг и край Саратов се срещнал със спасителния касимовски отряд...

Казанската търговско-занаятчийска магистратура „Тюмен“ (органът за градско самоуправление на гражданите) се опасявала от клане и отказала да пусне в града „татарите“ и Сафа-Гарай, докато Мохамедяр не бъде върнат на длъжността казански сеид. Кул-Ашраф, който лично се вдигнал към Казан от Коръм-Чали, процедил през зъби съгласието си. Мохамедяр бил повикан от Бюрган в Казан и той (както било редно) утвърдил Сафа-Гарай за казански губернатор (сеид-емирите, а понякога вътрешно-казанските сеиди - Ашрафиди, назначавали областните сеиди; те утвърждавали уланите-феодали на поста управител на област или царство; вътрешноказанските сеиди, които ставали гаранции за автономията на Казан и не били назначавани от сеид-емирите, а били избирани - от членовете на Ашрафидската фамилия – измежду българските феодали). На свой ред Мохамедяр се съгласил да стане казански сеид само след обещанието на Кул-Ашраф и Сафа-Гарай да не отмъщават на казанците и на Куба-Касим.

Скоро след встъпването си в длъжност Сафа-Гарай с одобрението на Кул-Ашраф наказал със смърт няколко казански аристократи – приятели на Шах-Гали, в това число и стария приятел на Мохамедяр – Байбек. Единствено молбите на „Тюмена“ накарали Мохамедяр, потресен от жестокостта на Сафа-Гарай, да не напусне поста на сеид. През 1548 г. Сафа-Гарай спрял да се подчинява на Кул-Ашраф и Мохамедяр получил заповед от сеид-емира да напусне Казан. По молба на „Тюмена“ и Сююнбика той обаче останал на поста си...

Мохамед се влюбил в Сююнбика от пръв поглед. Тя била много красива и мила с хората, народът неслучайно я нарекъл Сююнбика (Любимата госпожа). От любов към нея Бу-Юрган се опитал да защити нейната власт и авторитета ѝ в Казан, макар прекалено често да критикувал действията на Сафа-Гарай. Влиянието на самия Мохамедяр рязко нараснало, когато с ходатайството на шейх Касим го избрали за ръководител на българското суфийско братство „Ел-Хум“. Това братство, което владеело духовно град Болгар, било истинска партия на демократите. То се опитвало да отслаби феодалния гнет, изисквало конфискация на земите и изгонването от България на „татарите“, планирало да създаде в Българската държава царство на всеобщото благоденствие (думата „хум“ на езика на тенгрианските камове-шамани означавала

благодат, благоденствие). Дейността на „Ел-Хум“ протичала според тенгрианските идеи за поддържането на изначалното равенство у хората и справедливо разпределяне на материалните блага, потвърдени от Корана. Свещен център на братството била гората на мюсюлманските мъченици в Болгар, където по-рано имало място за тенгриански моления (карамат). Там имало и тенгрианска кула (Ел-Хум, наричана от учените „малко минаре“, стълб), както и гробница на ислямските мъченици (наричана също Царската гробница). Виждаме, че българската суфийска идеология е запазила редица демократични идеи на тенгрианството и така станала фундаментална за българския ислям, който забележимо се отличавал от този в другите ислямски страни. Като сменяло имената си, братството „Ел-Хум“ просъществувало до 1923 г., когато го забранили болшевиките и минало в нелегалност. Прочути ръководители на „Ел-Хум“ в различните етапи от неговата история са Кул-Гали, Махмуд Булгари (XIV век), Ябък Мохамед Ашрафид (XV век), Бахши Иман – потомък на Куба-Касим, мулла Мурад (XVIII век), сеид Джагфар (началото на XIX век), Багаутдин, Сардар, Газизан и Гаян Вайсови (Багаутдин бил убит от царската охрана в 1893 г., Сардар бил убит от татарските черносотници в 1918 г., Газизан прекарал голяма част от живота си в сталинските лагери, Гаян бил убит от работниците на НКВД в Полша през 1939 г.)...

През 1549 г. агентите на Кул-Ашраф отровили Сафа-Гарай и войските на сеид-емира заели Казан. Куба-Касим бил преназначен от Кул-Ашраф за казански пръв министър (бахши), а Мохамедяр се отправил в Коръм-Чали при сеид-емира с молба да назначи за нов казански губернатор сина на Сафа-Гарай и Сююнбика – двегодишния Утямъш-Гарай. От притеснение за живота на приятеля си Куба-Касим му дал писмо до Кул-Ашраф, в което молел сеид-емира да прости на Мохамедяр и да го остави на поста сеид на Казан „заради делото“. При личната си среща с Мохамедяр Кул-Ашраф останал поразен от смелостта на поета, оставил го на поста сеид и му разрешил да утвърди Утямъш-Гарай за нов казански губернатор, а Сююнбика да бъде негова регентка. Несъмнено върху решението на сеид-емира въздействие оказало и мнението на Куба-Касим, на когото Кул-Ашраф се доверявал все повече.

През февруари 1550 г. огромна московска войска обсадила Казан. Официално я предвождал московският цар Иван IV, но фактически той не бил пълновластен управляващ и по принуда изпълнявал заповедите на влиятелната в Москва християнско-екстремистка партия, оглавявана от княз Владимир Старицки, попа Силвестър и костромските помещици Адашеви. Тази партия в България наричали „вонящите бурлаци“ (разбойници). Те искали в съюз с християнската Западна Европа да съкрушат исляма в целия свят, а преди всичко да унищожат ислямска България и мюсюлманския български народ. По време на ожесточения обстрел на Казан московитите убили приятелите на Мохамедяр – сина на Сафа-Гарай – Гази-Гарай и кримския посланик Арслан Челеби. В решаващия момент на московския шурм Мохамедяр и Сююнбика се показали на градската стена със зеленото знаме. Вдъхновени от появата на любимците си, казанските граждани отбили московското настъпление и накарали московските войски на 25-ти февруари да отстъпят.

Като противодействал на плана на „вонящите бурлаци“, Мохамедяр разчитал с помощта на Шах-Гали и Куба-Касим да се договори с Иван IV за съюз между Москва и Казан, тъй като самият московски цар не мразел исляма. Мохамедяр виждал, че разкъсаната от вътрешни разпри България не е в състояние да удържи Казан и се надявал чрез сключването на съюз между Москва и Казан да запази българската държавност. Мохамедяр разчитал да съхрани независима Източна България с център Коръм-Чали и начело с Кул-Ашраф.

„Вонящите бурлаци“ не спирали войните срещу България и към лятото на 1551 г. войската на Кул-Ашраф била напълно разбита. България загубила севера на Планинската

страна, където московските войски изградили мощна военна база, подготвяна за превземането на Казан – крепостта Ивангород (по-късно Свияжск). В този момент вътрешноказанският сеид Мамед решил да премине на страната на „бурлаците“, които му обещали да бъде главен мулла, ако предаде Казан на Москва. Това обещание също било лъжливо; „вонящите бурлаци“ искали да изтрепят цялото мюсюлманско население, но Мамед, заслепен от омраза към Кул-Ашраф, им повярвал. Когато ечке-казанското опълчение на Мамед тръгнало към Казан, към него се присъединили и „татарите“ на Бибарис, недоволни от предаването на властта в Казан в ръцете на враговете им – Мохамедяр и Куба-Касим. По време на регентството на Сююнбика двамата наистина били пълновластни господари на Казан и по тяхно предложение тя провела демократични реформи в полза на средната класа в града и селото, като конфискувала и земите, подарени на „татарите“. При започването на обсадата на Казан от Кул-Ашраф дошла заповед града да напуснат коръм-чалинския отряд, Куба-Касим, Мохамедяр, Сююнбика и Утямъш-Гарай. Сююнбика отказала да излезе от града (това би било равносилно на политическа смърт за нея) и Мохамедяр останал в Казан да защитава нея и сина ѝ. По поръка на „Тюмена“ той сключил договор с Мамед; Мамед обещал да пусне от града коръм-чалинците и Куба-Касим, като Утямъш-Гарай остане на губернаторския пост, а Мохамедяр се задължил да пусне в Казан уланите на Мамед и част от „татарите“. Веднага след заминаването на коръм-чалинския отряд и Куба-Касим за Коръм-Чали Мамед арестувал Сююнбика и Утямъш-Гарай по искане на „татарите“. Мохамедяр се опитал да попречи на ареста и също бил вкаран в затвора. Започнали много сложни и отделни преговори между Иван Грозни, „вонящите бурлаци“, Мамед и Кул-Ашраф. Кул-Ашраф разбрал след съветите, дадени му от Куба-Касим, че само сключване на съюз между Москва и Казан според плана на Мохамедяр може да спаси независимостта на Източна България и го изпратил да преговаря с пълномощника на Иван IV-ти – касимовския хан Шах-Гали. Мамед, който смятал да се договори с „бурлаците“, предал на московците Сююнбика и сина ѝ, но внезапно един „миризлив бурлак“ - княз Семьон Микулински – преминал на страната на Иван IV и Шах-Гали, което дало превес на Иван IV и приемането от страна на Москва на съюз с Казан като „Казанско царство“ под управлението на мюсюлмански царе. Източна България Иван IV оставил независима. За пръв цар на Казанското Царство по предложение на Мохамедяр, Куба-Касим и Кул-Ашраф бил избран Шах-Гали. Първата работа на новия цар след влизането му в Казан (август 1551 г.) била да посече Мамед и водача на „татарите“. Изчакващият удобен момент глава на руската православна църква митрополит Макарий в началото на 1552 г. подкрепил „вонящите бурлаци“ и това накарало Иван IV отново да се подчини на християнско-екстремистката партия, като приеме плана ѝ да присъедини Казанското Царство непосредствено към Москва като обикновена руска област с последващо унищожаване на мюсюлманското население.

През март 1552 г. Москва скъсва униата с Казанското царство и това принудило Шах-Гали да замине там, след което московските войски тръгнали към Казан заедно с някои от уланите и „татарите“, за да го превземат. Мохамедяр разбирал, че „вонящите бурлаци“ във всеки един случай ще избият мюсюлманското население и като казански сеид призовал „Тюмен“-а да се присъедини към Източната България на Кул-Ашраф и да даде отпор на коварния враг. „Тюменът“ бързо свикал опълчението, което по заповед на Мохамедяр затворило вратите на Казан и повикало на помощ войската на Кул-Ашраф. Московитите видели решимостта на казанците, отстъпили и в града влязъл отрядът на Кул-Ашраф.

През май 1552 г. Мохамедяр се отправил невъоръжен на кораб към град Болгар, за да отправи към Всевишния молитва за спасението на Българската държава, но край града попаднал в засадата на московския отряд на Северга Баскаков и бил съсечен от враговете.

Българските войници, пратени след време да търсят Мохамедяр, разгромили московския отряд и Северга Баскаков с още 30 души бил наказан със смърт в Казан. Това обаче не върнало към живите великия български поет и патриот. В живота си той понесъл немалко притеснения, тъга и лишения, но не се озлобил и винаги помагал не само на своя народ, а и на другите, в това число и на руския народ. Дълго преди смъртта си Мохамедяр станал национален герой за българите. Преданието гласи, че тленните му останки са погребани в Царската гробница в Горичката на мюсюлманските мъченици в град Болгар редом с гробовете на Кул-Гали, потомъкът му хан Абдулла, емира Азан, хана Тахтамыш, хана Улуг-Мохамед... Мисля, че през 2002 г., когато българите по света ще честват 500 години от раждането на Мохамедяр, при гробницата му ще дойдат хиляди почитатели на великия български поет и гражданин.

ДРЕВНАТА ИСТОРИЯ НА ТРИЗЪБЕЦА

Доскоро историята на най-известните символи в човешката история – тризъбеца, свастиката и шестоълъчната звезда – беше забудена в мрак. Официалните обяснения за тях бяха чиста измислица. Това не е свързано с магическата им сила, а с националната им принадлежност. Работата е там, че през XX век свастиката беше присвоена от немските националсоциалисти, а шестоълъчната звезда (под неотдавна измисленото тълкуване като „Щитът на Давид“) се появи на знамето на детето на болшевишките вождове на СССР – държавата Израел. Опитите да бъде понемчена свастиката и поеврейчена шестоълъчната звезда затвориха устата на всеки, запознат с истинската история на тези символи. Сега можем да кажем истината: тризъбецът, свастиката и шестоълъчната звезда се появиха на бял свят във Волго-Уралието и са изконно български символи.

Народът на българите (това име се изписва като болгар, българ, балкар, бургар и т. н.) е възникнал във Волго-Уралието в резултат на сливането на седем арийски и урало-алтайски племена (фино-угърски, самодийски, тунгусо-манчжурски), затова българите могат да бъдат наречени урало-алтайски народ. Едно от отюрчените угърски племена, дошло във Волго-Уралието от дълбините на Азия, дало на българите особения си тюркски език (турански език, езикът на камовете и кам-бойните), много от чертите на този език е запазил съвременният чувашки език. През периода II - IV век основен език на българите станал огузо-тюркският език (български тюрки) – близък роднина на турския език. Физическият тип на българите бил основно арийски, облеклото – угърско, обичаите им били смесени – урало-арийски. Самоназванието „българин“ е чисто арийско, означава черна или вълча глава. Родината си българите наричали по тюркски Идел (Седем – иде и племена – ел).

В петнадесетото хилядолетие преди н. е. българите създават във Волго-Уралието първата си държава Идел, в която влезли почти цялата Източна Европа, Сибир и Казахстан. В началото на VII век българската държава Идел получила името Велика България, а предишното ѝ име станало част от имената на седемте най-големи реки във Волго-Уралието: Кара-Идел (Волга), Аг-Идел (Белая), Чулман Идел (Кама), Нукрат-Идел (Вятка), Ака или Саин-Идел (Ока), Буртас или Сура-Идел (Сура), Джаик-Идел (р. Урал). Названието Идел е понятно: в него българите пазят паметта за предците си – седемте разноезични племена. Названието „българи“ идва от това, че на знамето им била изобразена глава на вълк – един от главните български тотеми (останалите са еленът-бик, гарванът или враната, жеравът, лебедът или патицата, тигърът или барсът-леопард, змия или змиевиден дракон, риба, орел или сокол, петел или кокошка – яребица). Вълкът не можел да бъде наричан по име „мак“ (мек, маг), затова българите го именуваха като „кара“ - черен (господар на нощта), „буре“ - сив, „син“ или „чин“ - Луна (вълкът е

защитник на Луната и вие към нея), „курт“ и т. н. Съгласно древната българска легенда вълкът спасил малолетния син на български вожд. При неочакваното вражеско нападение жената на вожда пхнала момчето в голям котел (или кошница) и го пустила по течението на реката. Вълкът извлякъл момчето от реката и го отгледал.

Българският народ почитал планините: там извършвал моленията си към Всевишния Бог – Тангра, и правел техни подобия – пирамиди (от пръст – кургани, камени, тухлени и др.), в които оформял специални пещери за погребенията на вождовете и героите си.

Обикновените хора били погребвани в катакомби – пещери, изкопани в страничните стени на гробните ями. Над такива гробове слагали дървени или камени паметници – символизиращи планината или посаждали дърво.

Свещени числа за българите станали 3 и 7, така пирамидите за погребване на героите най-често били триетажни, а построените в чест на духовете и Бог – седеметажни. Преди около 15-11 000 години някои български групи по различни причини започнали да напускат Идел, като с тях тръгвали и други племена. За българските средновековни летописци всички иделски племена са българи, не са ги разделяли по език или индивидуални признаци.

Първото преселение било това на племето аркеше (архипеите от гръцките източници), което особено силно почитало духа на дъжда, гърма и мълнията и се наричало и с имената на тоя дух: Самар-Себер, Дебер (откъдето Таврия, таври); Атряч (откъдето Троя). Не по-късно от десетото хилядолетие пр. н. е. една част от деберите заминала за Украйна от Идел, където дълго време съществувала под името „таври“ (особено в Крим), а друга част отишла в Близкия Изток, където образувала държавата Шумер (Самар), която в началото включвала земите на Северен Египет, Междуречието, Сирия, Палестина, Мала Азия, Балканския полуостров, Западен Иран, Задкавказието. Деберите харесвали името си „аркеше“ - чисти хора (в смисъла чисти българи) и оттук идва името архипеи у гърците.

На границата на IV – III хилядолетие пр. н. е. Самар се разпаднал на Египетско царство (Мамил), Креш – Критско българско царство, под чиято власт били Балканите, Кипър (Кубар), Мала Азия (Атряч или Троя) и Балистан (Палестина, Ливан, Сирия, Йордания), Сувар – българско царство в Междуречието, запазило името Самар-Шумер, Мидан (Западен Иран) и Кафкаш (Кавказ).

Катастрофалното наводнение (библейският Всемирен Потоп) погубило българската царска династия на Сувар (Късния Шумер) ведно със значителна част от българското население и дало възможност на подвластните на българите древноарабски племена на сарканите (саркан означавало „бархан“, „пустинен жител“) да подчинят в XXIV век пр. н. е. Акад, Тангра-Капа (Вавилон) и други български градове в Междуречието.

Не по-късно от третото хилядолетие пр. н. е. на юг тръгнала втора вълна български преселници от Идел – билсага или бишатар (петте рода). Една част от билсага се поселила в Украйна (където съседите наричали бишатарите с името „бастарни“, бащари), друга част отишла в Балканите (където се подчинила на Критското царство и по-късно станала известна под името „пеласги“), трета група отишла в Кавказ (съседите ѝ я нарекли кутии, гутии, албани, хети), а четвъртата се установила в Средна Азия (под имената саки, масагети и кушани). Средноазиатските билсага по-късно минали през Пакистан и Афганистан на път за Индия и я завоювали (в паметта на индусите билсага са останали като „петимата братя“ - Пандави). На границата на III-II хилядолетие пр. н. е. кавказките билсага завладяли голяма част от Мала Азия и основали Хетското царство, а около 2200 г. пр. н. е. атакували Сувар-Шумер и за известно време го върнали под българска власт. После сарканските династии (акадци, вавилонци, асирийци) отново завладяли Сувар-Шумер, макар и да продължили да развиват българската култура. Балканските билсага-пеласги основали Макан (Микена), Билсага (по-късно Плиска) и

други градове.

В началото на II хилядолетие пр. н. е. на юг от Идел се запътила трета вълна иделски българи-преселници, водена от българското племе егсага или агатар (водни, речни). Заради умението си да правят кораби и да плуват на тях агатарите (по-късно айдари, агацири, агаджири) били наречени кимери (лодкари, превозвачи). Една част от тях заела Украйна, където съседите ги нарекли древляни и кимерийци, а друга през Молдавия навлязла на Балканите и подчинила северите и пеласгите. Трета част – към 1700 г. пр. н. е. навлязла през Сувар в Мамил-Египет и управлявала там около 100 години (египтяните нарекли ексагите „хиксози“). В средата на II хилядолетие пр. н. е. земетресение, вулканична пепел и гигантски вълни от изригването на вулкан на остров Тер (близо до Крит) погубили по-голямата част от българите-критяни. Тази катастрофа влязла в световната история като „гибелта на Атлантида“. Атряч (Троя), който дотогава бил част от Критското царство, се обявил за българско Атрячко царство и наследник на Критското царство. Българите-агатари (ахейци или архивци, т. е. уралци) завладяли Макан (Микена), отслабения Крит и Кипър, като основали собствено Микенско или Аргоско царство. Атрячките българи (троянците), чиято царска династия била основана още от деберите, се опитала да спре експанзията на микенските българи, но към 1200 г. пр. н. е. микенците-ахейци превзели и разгромили Атряч-Троя. Приблизително по същото време микенците завладяли територията на Хетското царство (където основали свои княжества и атакували Египет (т. нар. морски народи) и Балистан. „Изплашени от тези нападения, някои карауенци (африканци) избягали от областите си в страната Шим (Синай) и там се стаили за много години и се спасили. В памет на спасението си те се нарекли „шимба“ и си определили ден за празнуване. След 40 г. свършили кимерийските нападения и шимбите се наели на служба при балистанските управници. Те видели, че балистанците воюват един с друг и отвоювали от тях част от Балистан, после се заселили в нея. По името на сектата „яхуд“ шимбите се нарекли яхуди (евреи)...“ (Кул-Гали, от разказа на караима)...

Група атрячи в същото време заминала от Троя на Апенинския полуостров и основала там ново царство, наречено на прародината на всички българи – Идел (Италия). Съседите нарекли атрячките българи с името „етруски“. През VIII век пр. н. е. етруските българи основали Рим, а в Идел започнало поредното голямо придвижване на племена, предизвикано от войната между две големи български племена от Казахстан – саките и масагетите (и едните, и другите са потомци на билсага-пеласгите). С масагетите враждували не всичките саки, които наричали още и кипчак (хралупници по български), а само група от тях под върховенството на племето „нукрат“ (или ищяк, ещгел – есегел, ещкуз). Саките-нукрати или ищяк били обългарени угро-самодийци от север, които решили да се преместят в по-удобните за живот южни земи. Отначало те се заселили сред саките, а после решили да навлязат на масагетска територия, където и били разбити.

Иделско-българският цар Буртас Баринджар (Берендей) с цел възстановяването на мира сред българските племена в Казахстан решил в VII век пр. н. е. да пресели кипчаците (нукрати-ищяки) – саки в Украйна. Част от живеещите в Кара-Саклан българи-кимери отказала да дели земите си с ищяките, за което била разбита от Буртас и избягала през Кавказ в хетските владения на съплеменниците си. Иделските войски тръгнали да ги преследват и така нахлули в Близкия Изток и подчинили земите от Кавказ до Египет. „За това, че аряките (предци на арменците, живяли на територията на съвременна Осетия) помогнали на българите да завоюват Кавказ, Буртас им разрешил да се заселят в части от Арман (Задкавказието) и там ги нарекли армени...“ - пише Кул-Гали. Буртас помнел, че целият Близък Изток някога е бил под българска власт. Скоро обаче основните иделски войски били въведени в Идел (където започнала поредната междуособица), а останалите в Близкия Изток опълчения от ищяки-ещкузи били подложени на предателско нападение

от страна на бившите им съюзници – мидийците и отстъпили. От това време в Кара-Саклан били поселени и господствали българите от кипчако-ищякския род, разделени на няколко групи: нукрат (неври), ищяк (язиги) и др. Гърците преправили българското „кипчак“ на „скит“, като добавили „с“ и премахнали окончанието от тюркския език „чак“.

Българските преселници разнесли достиженията и особеностите на българската култура по целия свят. Гърците, които дошли на Балканите на границата на I и II-ро хилядолетие пр. н. е. заимствали високата култура на коренното българско население на Балканите и нарекли „гръцка“. Затова в основите на гръцката митология виждаме български предания. Забележително е, че гърците, които завоювали Маканското царство на ахейците (след отслабването на българите – архипеи (аргивци, аргибай) в братоубийствената война с българите-троянци) направили свой главен герой българския богатир Гуруглъ – Син на Гроба – и само малко изопачили името му във формата Херакъл. От имената на българските племена произлезли названията на гръцките области: от това на племето себер (наречено „креш“ - борба и „палуан“ - борец поради особената им обич към българската борба креш) възникнали „гръцките“ названия на Спарта, грек (грък), Гърция, Пелопонес. От българското име на главните планини в Гърция – Тайга (гористи хълмове) идва гръцкото им име Тайгет. Чисто българската дума „еллат“ - изобилна, цветуща страна - станала име на страната на гърците – Елада. Точно по същия начин коренното италиейско население възприело високата култура на атрячките българи (етруските), които в 1200 г. пр. н. е. избягали от Троя и основали на Апенините първите градове-държави (в това число и Рим). Българската дума „рем“ - свещен хълм – дала името на град Рим и Римската империя. От българското название „Идел“ дошло името Италия, а от българското име на коренното население на Апенините (алтънбаш, златоглавите) – идва името „латини“, латински и т. н. Преките потомци на българите (дебери-себери, билсага-пеласги и кимерите) – траките (мизийци, севери, македонци и др.) запазили своята култура до седми век, когато новата преселническа вълна от българи (водена от Аспарух) достигнала Балканите. Най-прочутият тракиец – князът Себертек (Спартак) попаднал като роб у римляните, но вдигнал грандиозното въстание на робите и едва не унищожил Римската империя.

Българските митове залегнали в основата на много народи по света. Митът за чудното спасяване на малолетния български принц Магулъ (Синът на Вълка) или Магиз (Подобен на Вълк) в котел (кошница), пусната в реката, влязъл в преданията на египтяните, индийците (Маугли), братята Ромул и Рем също били пуснати в кошница по реката и спасени от вълчица, при арабите и евреите името Магиз е станало Мойсей...

Според данните на българския поет и историк Кул-Гали тризбецът бил любим символ на българите-билсага. Следователно с пристигането на билсага в Кара-Саклан този символ се появил в Украйна.

Какво означава тризбецът за българите?

Отначало той бил символ на самия Тангра (Тенгри) – Богът-Слънце (българите наричали Слънцето „Окото на Тангра“). Така тризбецът е символизирил отначало лъчите на изгряващото слънце.

Съгласно тенгрианските доислямски български митове тризбецът бил страшно, удрящо с мънии оръжие: отначало притежавано от първия дух Биргюн (ето го и Перун), а после (когато Биргюн остарял и се оттеглил от важните работи и само нарядко напомнял за себе си със всевъзможни стихийни бедствия и лошо време) това оръжие използвали синовете му: алпът на светлината и топлината Карга-Нардуган и алпът на мълнията, водата и световния Океан (боз идан означава „синята долина“) Кубар. Името на Нардуган (Роден от Светлината, Раждащ Светлина) в късните шумерски източници приело формата Мардук, а името на Кубар в гръцките митове станало Посейдон (боз

идан). Карга можел да приема облика на гарван или змиеподобен дракон, а Кубар се явявал като бик. Според тенгрианските поверия вида на Карга и Кубар, както на другите могъщи алпи можел да приема и самият Тангра – Творецът на Вселената. Общо в тенгрианския пантеон наброяваме 33 алпа-аси (годините на Христос са 33, 33-ма богатири в руските приказки и т. н.). Кимерите-агатари смятали Кубар за своя най-почитан дух.

Надявам се читателят да си е изяснил много неща – защо на ахейския остров Кубар (гърците по-късно го нарекли Кипър) бил развит култът към бика (Кубар), както и защо Мардук и Посейдон са изобразявани с тризъбец в ръка...

За да утвърдят могъществото на Тангра, духовете-алпи и, разбира се, своето собствено, българските свещеници кам-бойни (шамани) винаги носели със себе си жезъл във формата на тризъбец. Те обяснявали, че жезълът-тризъбец означава властта на Тангра и алпите му над трите свята – Небесен, Земен и Подземен – и им позволява да пътуват между тях за среща с алпите и душите на починалите предци. Невнимателните европейски художници превърнали жезлите-тризъбци в..... метлите на вещиците!

Добре, че Кул Гали ни разказва тези неща – иначе и до днес щяхме да се питаме защо и как вещиците летят на метли!?

Тризъбецът като символ на Тангра и могъщите алпи бивал изобразен и на дайретата на българските шамани.

Простолюдието наричало тризъбеца „беренджар“ (овнешка глава), ештек (или ищяк), байсанак (голямо копие), хазар (водач на стадото) и т. н. В тризъбеца виждали изображение на лък и стрела, рога на хазар, полумесец, бунчук и т. н. Шаманите имали свое собствено име за тризъбеца - „казак“ (пачи крак), забранено за произнасяне от обикновените хора под страх от небесно наказание. Това му име възникнало на почвата на вярването, че най-могъщите алпи Мардукан и Кубар можели да приемат вида на дракон с гъши крака. По тази причина Мардукан, който по волята на Тангра създал Земята, в народните приказки е превърнат на гъсок/патица.

Българската царска династия Дуло, основана от шаман, направила тризъбеца свой герб под названието „балтавар“ - или брадва (балта) и лък (вар). В българската държава брадвата и лъкът били атрибути на царската власт, като успешно символизирали гората (брадва) и степта (лък). С герба си българските царе подчертавали, че владеят безкрайната лесостеп на Евразия. При царуването на българския каган от династия Дуло Курбат Кюнгат (Кубрат) територията на Идел действително се простирала от Балканите до Алтай и получила името България (Велика България). В края на седми век Велика България се разделила на Северна България (Черна България с център Бащу-Киев), Южна България (Хазария) и Западна (Балканска, Дунавска България). И в Черна България, и в Хазария, където управлявали потомци на рода Дуло, държавен герб си останал гербът на Дуло – тризъбецът.

През IX век и Черна България се разцепила на две български държави – Украинска България с център Киев (Урус - Русь, Киевска Рус) и Волжка България (Ак-Булгар) с центрове Болгар, Буляр и Казан. През 922 г. Волжка България официално приема исляма като държавна религия и мюсюлманските тълкуватели на правото обявили пълна забрана на старите държавни символи. За известно време българските царе успявали да съхранят тризъбеца-балтавар под предлог, че той изобразява арабската буква „б“ и означава България. В края на X век тризъбецът спира да бъде официален герб на Волжка България и по-късно се присвоява за герб на една от дванадесетте български провинции – Тубджак (съвр. Казахстан). Българските управници продължавали да да смятат „балтавара“ за своя родова тамга.

Украйна (Кара-Саклан) влязла в състава на държавата Идел най-късно в третото хилядолетие пр. н. е. Скоро след преименуването на Идел в България през VII век

центърът на българската държава се пренесъл в Украйна, в град Киев/Башу. Така тризъбецът от седми век станал символ на именно тази част от Велика България. След разпадането на Черна България в средата на IX век на българския цар Хабдулла Джилки се паднала източната част (Волжка България), а на по-малкия му брат Лачин – западната ѝ част (Украинска България), на която присвоили името на българския цар от началото на девети век Урус Айдар – Урус (Рус, Киевска Русь). Ако във Волжка България първенците сред феодалите били булярите-мюсюлмани, то на Украйна-Русь господствали българските боляри-бояри – тенгрианци, почитащи алпа Биргюн (Перун от руските летописи). Великокняжеската династия на Рус била основана от Лачин и също имала за свой герб тризъбеца-балтавар. За разлика от Волжка България българските управници на Рус запазили тризъбеца като свой герб и герб на държавата си до XII век. Великият княз Владимир (правнук на Лачин) изсичал тризъбец на своите монети и след приемането на християнството за държавна религия на Рус (988 г.). Едва в началото на XII век великият княз Владимир Мономах, който направил погром над българската култура в Киевска Рус от желание да преориентира Русия във връзка с християнския Запад, се опитал да премахне тризъбеца от герба на Киевска Рус. (Доколко е успял е спорен въпрос, тризъбец на Дуловци и днес стои на знамето на Руската Федерация, бел. прев. Същият тризъбец се открива като символ на държавната кралска власт и в Западна Европа, т. нар. „Кралска Лилия“). Мономах не само забранил тризъбеца на българите, но и подправил руските летописи. По негова заповед монасите-летописци превърнали Лачин в „Рюрик“, сина на Лачин – Угър - в „Игор“ и т. н.).

За щастие до нас са достигнали и други украински източници от това време, в което киевските управници от IX – XI век са наречени с българската титла „каган“ - цар, император: каган Владимир, каган Ярослав Мъдри и т. н. Южната степ на Украйна, заселена плътно с българските племена барини-берендеи, баджанаци-печенегии (някои автори извеждат името им от названието на тризъбеца „бай санак“), каракалпаци, хазари, харька (дали името си на Харьков), себерите-севери-севрюки, узите-торки е запазила тризъбеца като свой символ. Неслучайно именно южноруският (черниговски) княз Владимир Святославович, автор на „Слово о полку Игореве“ (1180 г.) е донесъл до нас две стари украински наименования на тризъбеца: „троян“, а Южна Русия (Степна Украйна) е „земля трояна“. В поемата си Владимир Святославович осъжда Владимир Мономах (внук на Ярослав Мъдри – Тазбаш, „Хитрецът“) за конфликтите му с южноукраинските български племена. Не се е поколебал Владимир Святославович да напомни и за това, че цялата черниговска аристокрация е била от представители на знатните български родове: Могутови (Масгути, Масаути), Татранови, Челбирови (Шелбирови), Топчак (Тубджакови), Ревугите (Арбугините), Олберите (Елбири) и други. Владимир Святославович е потомък на украинския клон на Дуло - „Рюриковичи“ (или потомците на Лачин) и напълно естествено смятал за начало на украинската (древноруска държава) IV век, когато българските царе от династия Дуло пренесли столицата на държавата Идел от Поволжието в Киев и започнали настъплението срещу Римската империя (Византия).

В края на XII-ти и началото на XIII-ти век българските номади в Украйна масово приемат християнството, защото Киев и Чернигов им предложили големи привилегии (земи, тарханства и др). През 1242 г. Украйна вече била подчинена на монголската Орда и българският цар Гази-Барадж предложил на монголския си съюзник хан Батий да сформира особен корпус от българските номади на Украйна за охрана на търговския път от Киев към Болгар и да даде на този корпус символа казак (тризъбец) и името „казаки“. Батий се съгласил, такъв корпус бил сформиран и действал под българо-монголско командване до средата на XIV век. Монголският хан Узбек разпуснал корпуса на казаците, в който голям брой от войниците били християни и останалите без работа

казаци се втели в чиркеските отряди.

Още през X век българските управници сформирали наемнически отряди за охрана на земите си (често от Крим, териториите между Дон, Кавказ и Волга. Тези наемници били наричани от българите „чиркес“ - бродещ, волен (чир) и човек (кеше). Русите превеждат тая дума като „бродник“. Повечето чиркеси били християни. След като Волжка България отстъпила южните си земи на Монголската Орда (1242 г.), чиркесите постъпили на служба при монголския хан Ногай. След смъртта на Ногай много чиркеси останали на служба у монголите: охранявали пътищата, границите, превозите, монголските търговци, чиновници, посланици и т. н. Те живеели на границата на степта и гората на малки общини и охотно приемали в редиците си същите като тях украински казаци. Постепенно за чиркесите името „казаци“ станало второ, после и главно, а казашкият тризъбец им служел за герб.

При завладяването на Киев от Литва през 1362 г. земите ѝ достигнали границата на степта с горите и казаците-чиркеси в Украйна веднага обявили независимост. Център на независимото украинско казачество, възстановило в свое лице Киевска Рус, станал остров Хортиця. Това му име идва от българските названия на острова Курташ (островът на Курт/Кубрат) или Хордизе (лагер на Кубрат). Оттогава българо-казашкият тризъбец пак станал общоукраински символ за украинския народ.

Царете на Волжка България до XVI век продължили да смятат тризъбеца за свой родов знак и го изобразявали върху българските монети. След разгрома на българската столица Казан от московско-татарските войски през 1552 г. българският народ в памет на изгубената държавност избрал за национален герб тамгата на Казан.

КОНСПЕКТ НА НЯКОИ СЪОБЩЕНИЯ ОТ „ДЖАГФАР ТАРИХ“

За предците си Туг (Тук)-Мохамед пише следното...

Син на Адам-Амин е Шамгун Ширдаг, негов син е Арбат Габдерразак, негов син е Азан по прякор Байда-Бахил, негов син е Барадж, женен за дъщерята на Шамбат (Субеде) Амина, техен син е Ямаш, негов син е Себер-Худжа, бивш сибирски наместник; негов син е Туг-Мохамед, негов син е Гарай-Барадж (Гарай означава фино-угърски), който през 1358 г. възстановил град Барадж на река Аби-Дара (Об), негов син е Сулейман Бияга (бияга означава свещено дърво, или пък символа му – стълб с изображение на петел и други тотемни животни), който успял да се измъкне от обсадата на Болгар от Идегей и основал град Яга, негов син е Иш-Мохамед с прякора Тамлък, негов син е Балта, притежаващ селото Балта. Балта се сродил с Балусови, като омъжил дъщеря си Алтънай за Нариман. С Балусови се родеело и семейството на Муса Ибн Халил: чичото на Муса – Сеид-Ахмед бил женен за дъщерята на Нариман и Чултанай – Чулпан (Лале). Син на Нариман и Алтънай е Шехир-Булат, негов син е Барадж, негов син е Иш-Мохамед, написал летопис, в който съхранил сведения от книгите на шейховете Мохамед-Амин и Таш-Мохамед. Таш-Мохамед бил негов учител. Син на Иш-Мохамед е Шейх-Гали, роден в 1603 г., негов син е Туг-Мохамед, също написал летописи...

В младите си години Курбат бил вожд за известно време на едно сакланско племе. Тези саклани толкова го обикнали, че се нарекли с името му – курбати (хървати)...

Както знаем, барджилският (персийски) цар Кубрат загубил царството си и си го възвърнал с помощта на Чалап-бей (Афрасиаб). Юрган дал на младия Курбат името Кубрат, за да се върне Българското владение при него така, както Персия при персийския Кубрат...

Потомците на Чалап-бей управлявали Бургас...

Азак-Банджа (Методий) и Куштан-Баксан (Кирил) са родени в Тамя-Тархан (Тмуторокань), където служел баща им и получили прозвищата си по имената на родните си места. (Кул-Гали)...

Катраг починал в Болгар, Бат-Боян – в Киев, Къзъл-Кубер – в Къзъл (Охрид), а Лачин – в Италия. Аспарух почувствал приближаването на смъртта и заповядал да го пренесат от Билсага (Плиска) в главното светилище Торна-Уба (Търново), където поискал прошка от духовете на предците за това, че умира от старост, а не на бойното поле. Преди смъртта си Аспарух, както Курбат, както Катраг и Бат-Боян произнесли думите „Няма друг Бог освен Бог“ на арабски и „Бир Тангра“ по тюркски. Това разказа Арслан Тертер (Гази-Баба)...

ГОДИНИ НА УПРАВЛЕНИЕ НА ЦАРЕТЕ НА ВОЛЖКА БЪЛГАРИЯ

Хабдулла Джилки, син на Урус-Айдар (865 - 882 г.).

Бат-Угър Мумин, син на Джилки (882 - 895 г.).

Алмъш Джафар, син на Джилки (895 - 925 г.).

Хасан Газан (Казан, Азан) Мумин, син на Алмъш (925 - 930 г.).

Микаил Ялкау Балтавар, син на Алмъш (930 - 943 г.).

Мохамед, син на Ялкау (943 - 976 г.).

Талиб Мумин, син на Хасан (976 - 981 г., практически управлявал страната като везир от 960 г.).

Тимар Мумин Баджанак (Печенег), син на Мохамед (981 - 1004 г.).

Масгут, син на Мохамед (1004 - 1006 г.).

Ибрахим, син на Мохамед (1006 - 1025 г.).

Асгар, син на Масгут (1025 - 1028, 1061 г.).

Ашраф (Шараф) – кан Балук, син на Тимар (1025, 1028 - 1061).

Ахад Мосха, син на Асгар (1061 - 1076 г.).

Адам, син на Балук (1076 - 1118 г.).

Шамгун Шам-Саин, син на Адам (1118 - 1035 г.).

Хисам Анбал, внук на Ахад, син на Колин (1135 - 1164 г.).

Улуг-Мохамед Отяк Джанги, син на Шамгун (1164 - 1178 г.).

Хабдулла Челбир, син на Отяк (1178 - 1225 г.).

Мир-Гази, син на Отяк (1225 - 1229 г.).

Джелаледдин Алтънбек Алан, син на Отяк (1229 - 1236 г.); Гази-Барадж Бурндай, правнук на Шамгун, внук на Арбат и син на Азан (1229 - 1230, 1236 - 1242 г.).

Хисам, син на Гази-Барадж (1242 - 1262 г.).

Тухчи Исмаил, внук на Челбир, син на Иляс Ялдау (1262 - 1267 г.); Халимбек, син на Гази-Барадж (1267 - 1293 г.).

Мохамед-Алам, син на Тухчи-Исмаил (1293 - 1307 г.).

Касим-Булак, син на Халимбек (1307 - 1323 г.).

Булюм-Орду Мухалим, внук на Мохамед-Алам, син на Исмаил-Халим (1323 - 1340 г.).

Мир-Махмуд, син на Булак (1340 - 1359 г.).

Азан Хасан, син на Мир-Махмуд (1359 - 1380 г.).

Бий-Омар, син на Азан Хасан (1380 - 1422 г.).

Галибей, син на Бий-Умар (1422 - 1437 г.).

Ябък-Мохамед, правнук на Булюм-Орду, внук на Чали-Мохамед, син на Хусеин Ашраф (1437 - 1469 г.).

Хабдел-Мумин, син на Ябък-Мохамед (1469 - 1480 г.).

Бураш-Барадж, старши син на Хабдел-Мумин (1480 - 1502 г.).

Ал-Мохамед Саин-Юсуф Балин-ходжа, син на Хабдел-Мумин (1502 - 1521 г.).

Мансур, син на Бураш-Барадж (1521 - 1524 г.).

Ядкар Артан Кул-Ашраф, син на Ал-Мохамед, роден в 1507 г. (1524 - 1531, 1535 - 1546, 1546 - 1551, 1551 - 1552 г.).

Мамед, син на Мансур (1531 - 1535, 1546, 1551 г.).

Хусаин Байрам Гази, син на Кул-Ашраф (1552 - 1569 г.).

Шейх-Гали Каргалъ, син на Хусаин (1569 - 1584 г.).

Яр Чали през средновековието (Набережни Челни)

Едното укрепление е край реката – вал от пръст, за да не бъде запалено откъм реката нощем, а другото е отдалечено от брега и е разположено на високо място; направено е от дърво (общо четири кули заедно с вратите между тях) – Чулманските врати (северните), Шудските (източни) и Халибовите (в чест на Чалмати, основателя на града с прозвището Халиб – Победителят, носил го за спомен от 1172 г., когато разбил суздалските войски). Когато Челбир след Булярската война (1182-1183 г.) забранил името Чалмати и преименувал града на Яр Чали, то жителите му нарекли така една от вратите.

На мястото на крепостта по-рано имало свещена гора (карамат), а извън крепостта увесили тялото на умрелия от старост (потънал в реката) Микаил Башу. По-късно му издигнали гробница (Кул Гали).

Челнинците строяли кораби, контролирали водния път по Кама и търговския маршрут от Ер и Уфа към Буляр и Болгар. Отначало Челни бил даже център (1172 - 1185 г.) на Тамта (Башкортска губерния). Челнинците унищожили новгородските разбойници в 1182 г., през 1409 г. и суздалските грабителите от 1220 г. Пропуснали само московчаните в 1468 г, тъй като градът бил обсаден от ордата на хан Ахмат (московчаните действали по негова заповед против Булгар); ахматовските татари били отблъснати от башкортите от Уфа, които се притекли на помощ на гарнизоните на Яр Чали... Челнинците осигурили в 1552 г. преминаването през Кама на Едигер (астраханския хан), поканен на поста Казански губернатор... Чалматийците използвали бойния вик „Сюрен!“ в 1183 г... Остроумниците наричали чалматийската крепост „Карамат“ заради приликата ѝ с тенгрианските светилища у българите. (Конспект от съобщения на Кул-Гали, Муса Ибн Халил и др. за град Яр Чали.).

МИНИАТЮРИ ОТ СВОДА С БЪЛГАРСКИ ЛЕТОПИСИ ОТ БАХШИ ИМАН „ДЖАГФАР ТАРИХ“ (1680 г.)

Българските илюстрации от периода X - XVI век в летописа „Джагфар тарих“ са дошли до наше време като копия, направени от П. Карашев. През 1930 г. наново ги е възпроизвел И. М.-К. Нигматулин. В началото на 70-те години на XX век успях да прерисувам някои от тях и техни фрагменти. Копията на Карашев бяха загубени заедно с част от летописа, а копията на Нигматулин изчезнаха през 1982 г. заедно с част от текста

на Нигматулин (преведеният на руски език текст, пазен от Нигматулин). Оцеляха само моите копия, и то не всички. Предлагам ги на вниманието на учените и любителите на историята.

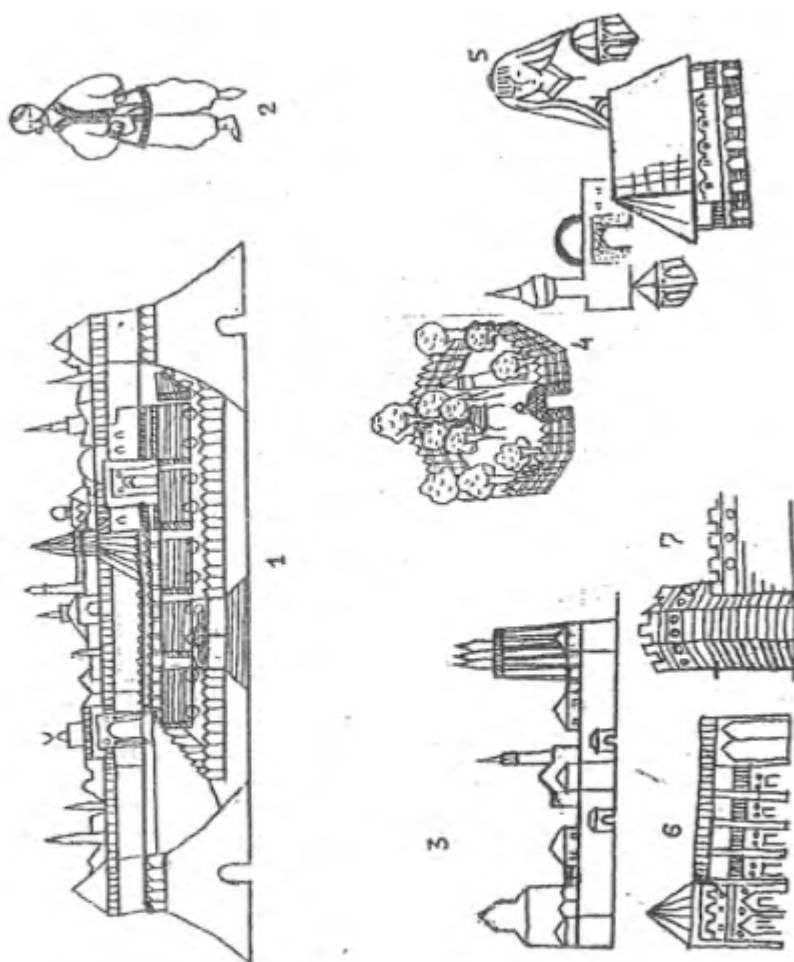
1. Изглед на град Буляр откъм страната на Бичата или Кравешката кула (вратите). Цар Алмъш Джафар построил този град в 922 г. и го нарекъл в чест на великия си пралядо – царя на Велика България от VII век Курбат Кюнгат (Курт, Кубрат), който носел титула „Буляр“ (еквивалент на византийската „патриций“, „мъдър“). Вътрешната крепост на Буляр се е наричала Джурдизе или Марджикан – рицарски сбор, цитадела. В нея се помещавали пратениците от Дунавска България, в това число и Маркар Макидан (Черноризец Храбър), който пристигнал в Буляр през 990 г. заедно с годеницата на принц Ибрахим – дъщерята на княза Самуил, бъдещ цар на Дунавска България. Тази рисунка е направил Гази-Баба по молба на българския цар Гази-Барадж в 1236 г., но възпроизвежда обстановка от края на XII век. Гази-Баба отбелязва: „Моят господар (Гази-Барадж) ми нареди да изобразя Буляр такъв, какъвто го е запомнил в детството си... Жай Ширме (Малката река) течала край западната стена на града, а Аксу – покрай източната... Северната кула на града се наричала Елбеген, източната – Бича или Кравешка, южната – Гарванова, а западната – Бурма... „Червената Кула“ стояла между кулите Елбеген и Бичата... Гората „Чирмиш“ била съвсем близо до града откъм кулата Бурма и хората често я назовавали „Урман“.....хълмът Хинуба, на който се намира гробът на Абдаллах Хазари (велик волжко-български поет, посланик на Волжка България в Дунавска България, Арабския халифат и Хазария)... Вътрешният Буляр бил наречен Бишермен, което означава „пет хиляди“ или броят на първите заселници на Буляр от рода на барините... С думата „бишермен“ печенегите отначало наричали булярите, а после и всички българи... В „Бишермен“ се откроявали кварталите и къщите на търговците и майсторите – Джилян (от името на провинция Гилян в Персия и докарваните оттам платове), Сабук (на общарите - „сапог“ на руски език), Тастар (така българите наричали персийския град Тустар). „Външният град“ на Буляр бил основан от хазарски българи и дагестанци, на които Талиб разрешил (X-ти век) да се заселят в самия „Бишермен“ или около него. Тези преселници дали на „Външния град“ името на хазарската столица Азил или Атил, а на своите квартали присвоили имената на хазарски племена – Тузлъ, Тамау, Саклан, Татяк... Сред тях имало изкусни майстори и дори храмовете и районите си те назовали Бакърчи, Кубачи, Япончи.....имало горичка....Яшел уба, където растяла ябълка. Смятало се, че ако бездетна жена яде от плодовете ѝ, ще забременее... Тази горичка била опожарена в Булярската война, когато русите успели да подпалят южната част на Азил... Останалите части на Външния град булярите опазили от друговерците с помощта на талиги с щитове по тях и вятъра, който задухал обратно към неприятелите...

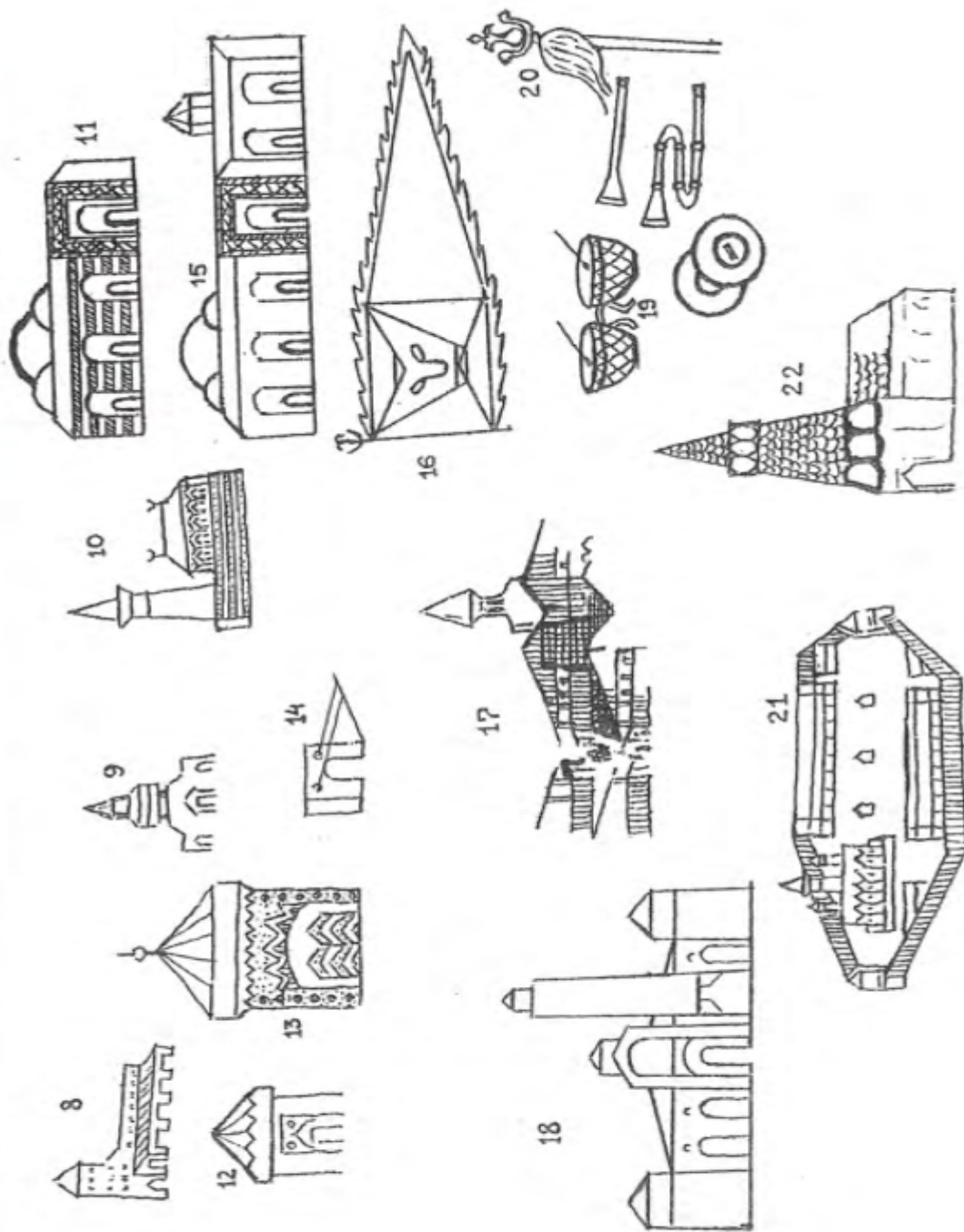
Нарисувах вида на Буляр от страната на Бичата кула, пред която се намирал керван-сараят „Дяу-Шир“. На вратите му имало нарисуван тигър с две туловища... Казват, че тук, както и в Тазик Йортъ на град Болгар е спирал керванът на Бакир или Ахмед Ибн Фадлан (922 г.)...

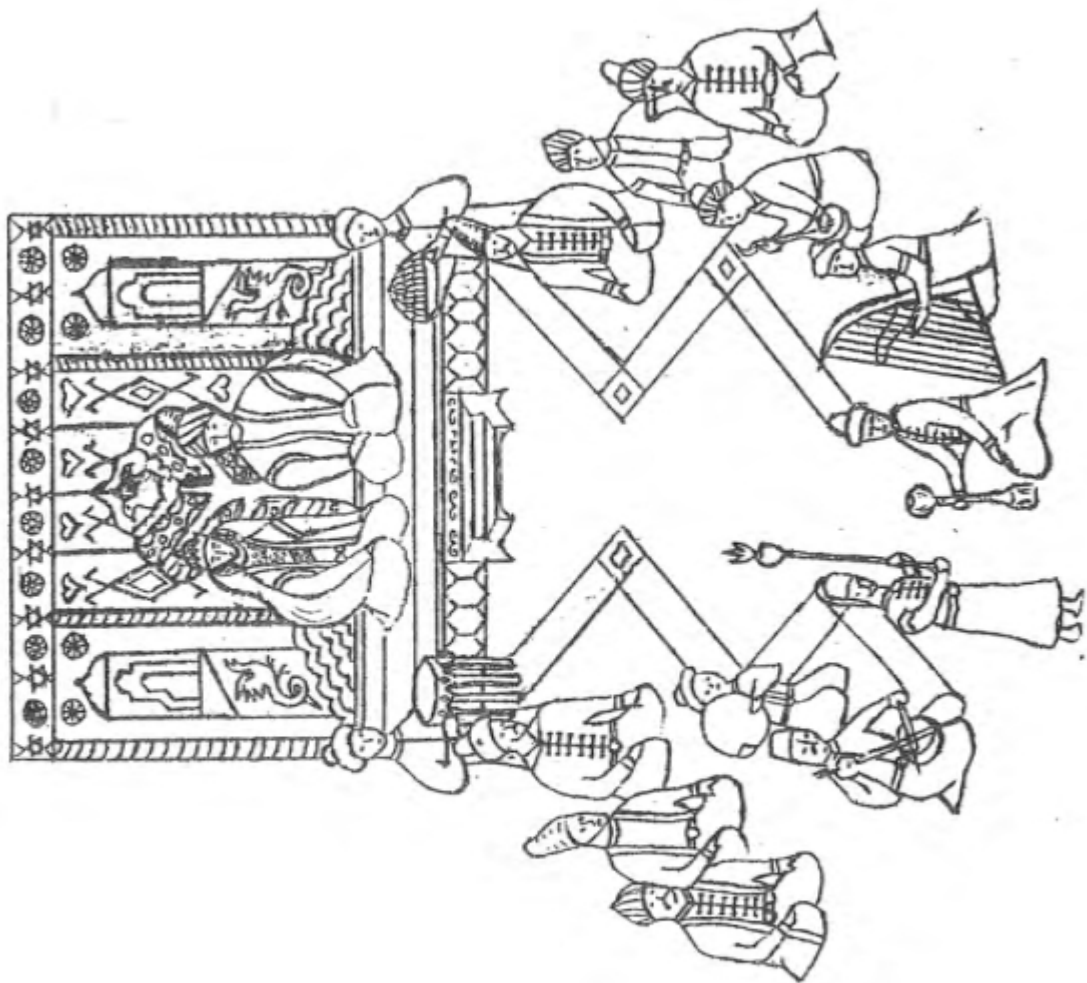
По време на нападенията на русите (1183 г.) булярите в стремежа си да защитят „Бишермен“ обградили „Дяу-Шир“ и Бичата Кула“ с коли със щитове (субакала)... Руският княз Изяслав успял да пробие обръча (субакала), но край града бил смъртно ранен от вожда Мер-Чура от нукратския род „илят“... Оттатък Дяу-Шир на брега на рекичката Аксу имало красива поляна – Царското поле, където по празниците разпъвали шатри...

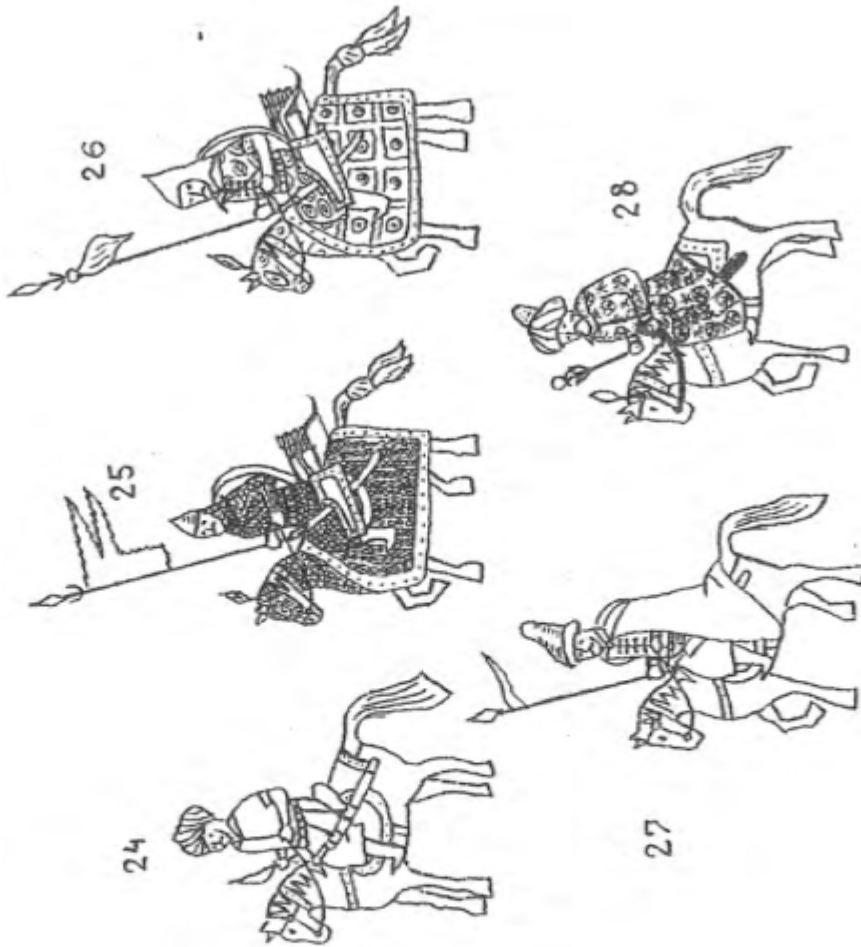
2. Чиркес. Чиркесите (казаки) охранявали българските кервани.
3. Ханският двор в Казан, XVI век.
4. Керван-сараят „Тазик-Йортъ“ (Мен-Буляр), през който от юг влизали в град Болгар (мечетът на керван-сарая бил наречен „Камилският“).
5. Дъщерята на цар Алмъш Джафар – Зухра и гробницата ѝ край Тазик-Йортъ.
6. Дворец на български бег (княз).
7. Една от кулите и участък от стената на град Болгар.
8. Гостилницата на Салих в град Казан.
9. Мечетът „Туба“ в Казан.
10. Мечетът „Калансуба“ в град Нур-Сувар.
11. Банята „Кук Мунча“ в град Буляр (през XIV век била разглобена и отново построена в град Болгар).
12. „Царската кула“ (врати) на Буляр. Отначало я наричали „Гарвановата“. Край нея в 1183 г. направил походния си лагер руският княз Всеволод Суздалски. След потушаването на Айярското въстание (1182 - 1183 г.) в Буляр царят Хабдулла Челбир (1178 - 1225 г.) влязъл в столицата през тази врата, като за спомен заповядал да я нарекат „Каганска“ (царска) и да бъде надстроена с връх като на шатра. Покрай „Царската“ кула имало големи занаятчийски работилници, там се намирали и кварталите „Чулмакчи“, „Тимерчи“ и др. Казанската „Царска врата“ била копие на тази....
13. Източните врати на град Болгар „Тангра-капа“.
14. Подемен мост.
15. Мунча (банята) „Даир“ в град Казан.
16. Старинно българско знаме с изобразена вълча глава.
17. Занаятчийският квартал край мечета „Бакър“. Виждат се погребите и каменната кула, в която при пожар се спасявали хората и държали воден запас.
18. Мечетът „Исмаилдан“ в град Болгар. Летописецът отбелязва, че в строителството му са взели участие зидари от Дунавска България.
19. Някои музикални инструменти у българите.
20. Бунчукът на българския цар.
21. Керван-сараят „Бухар Йортъ“ в град Казан.
22. Мечетът „Такъя“ в град Болгар.
23. Пиршеството, организирано от цар Алмъш Джафар (895-925 г.) в чест на огузките пратеници.
24. Български феодал.
25. Тежковъоръжен български конен гвардеец.
26. Тежковъоръжен български конник с шапка „бурек“.
27. Лековъоръжен български конник с шапка „калансуба“.
28. Българският сеид-емир Ядкар Кул-Ашраф, наричан от руските летописци „Кулшериф“ (1524 - 1552 г.).
29. Български благородник, аристократ.
30. Заможна българка.
31. Българка в празнични дрехи.
32. Български търговец.
33. Български занаятчий.
34. Българи от народа.
35. Голям български кораб - „Сибаш“
36. Втора рисунка на кораб от същия тип.
37. Българският цар Хабдулла Челбир седи на походен трон в полевата си шатра.

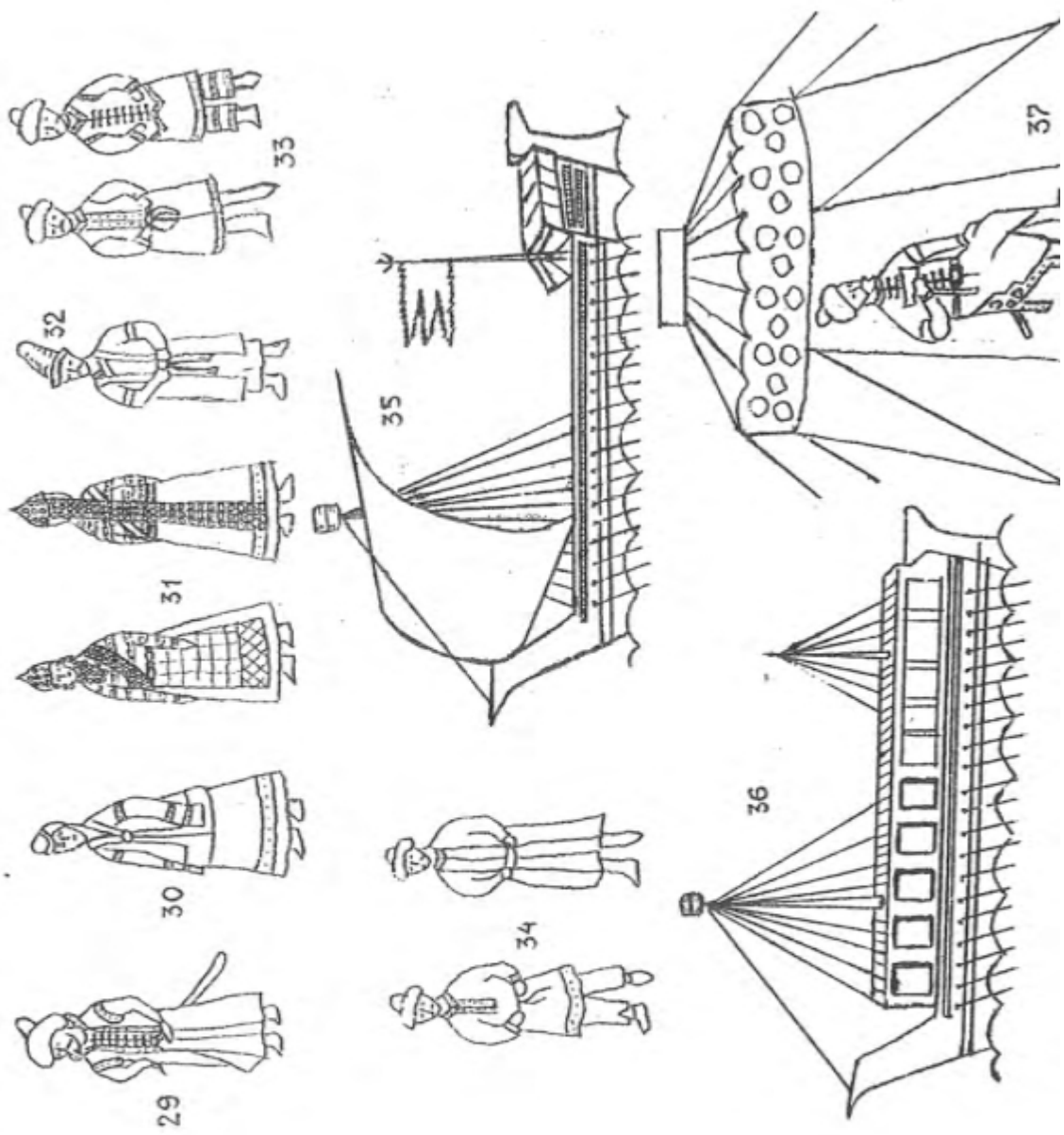
На следващите страници са въпросните рисунки и схеми.

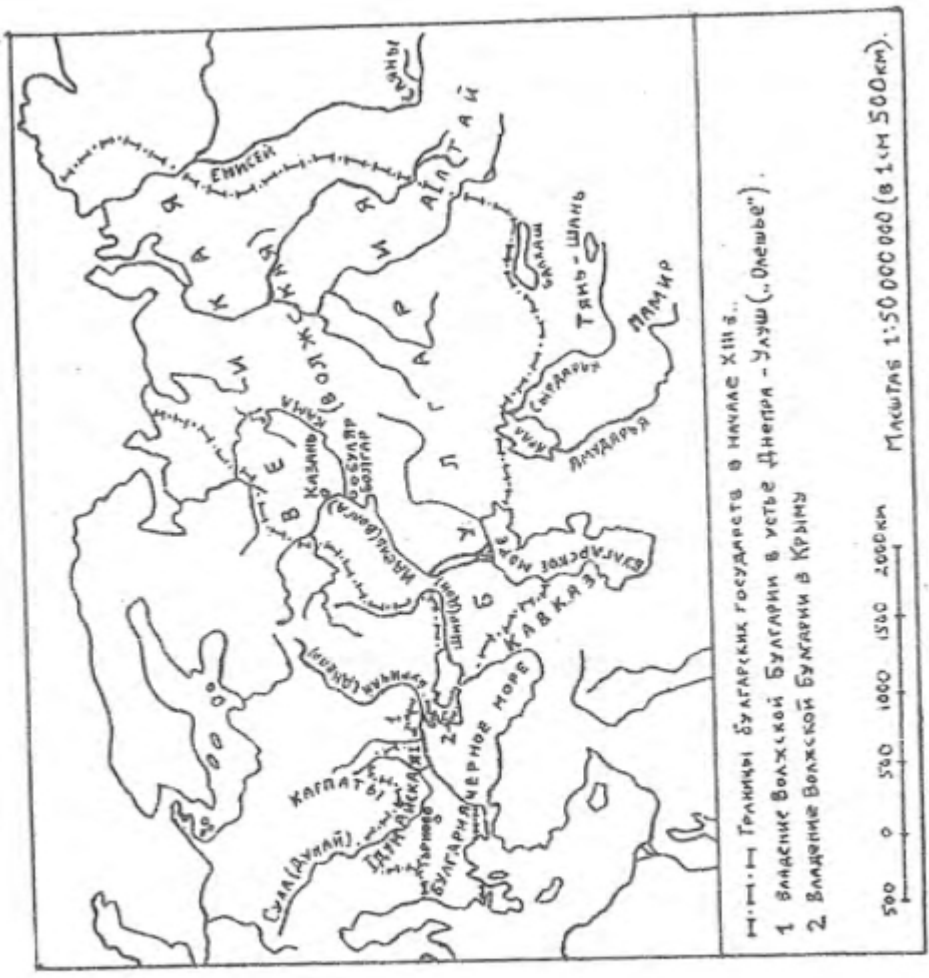




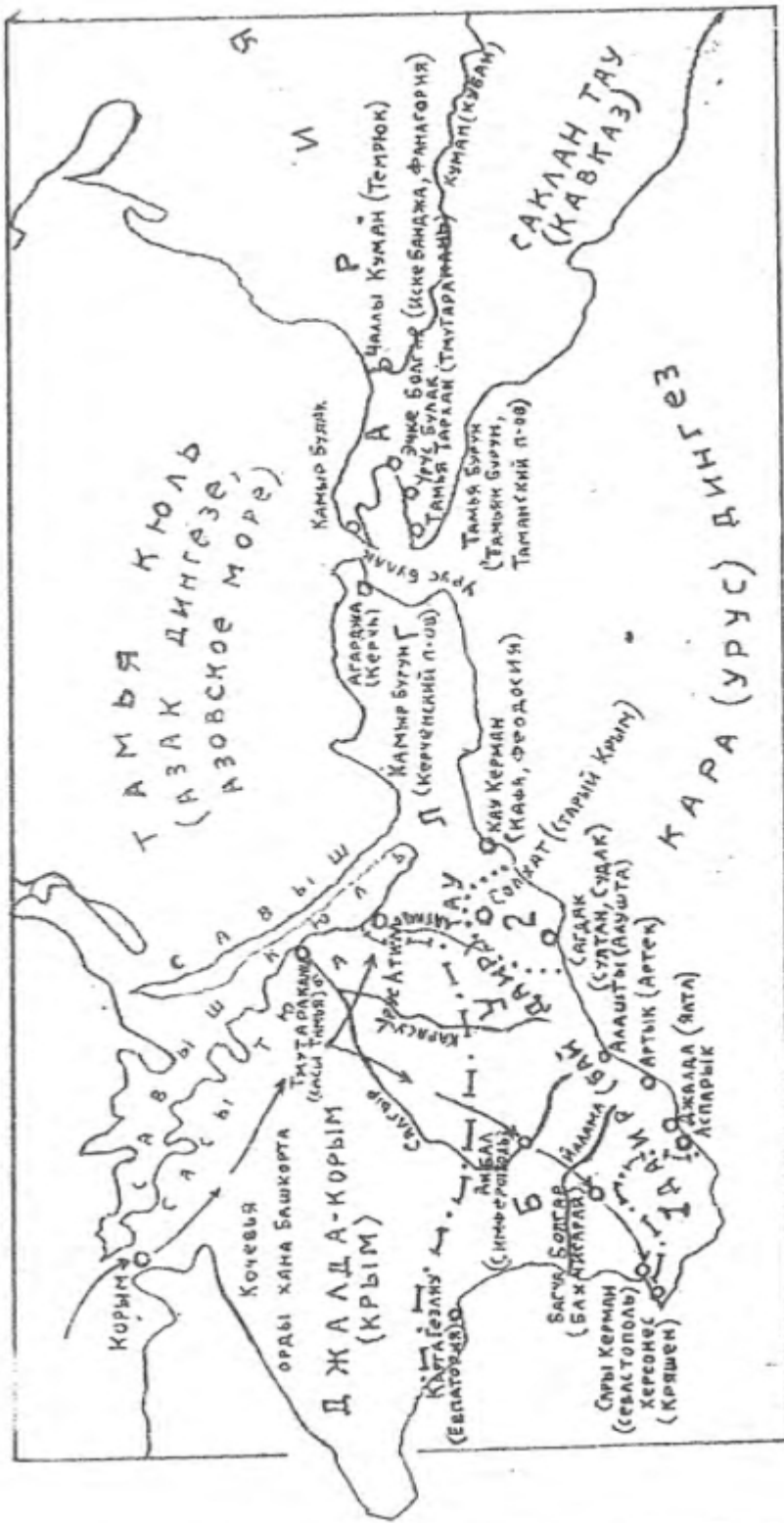




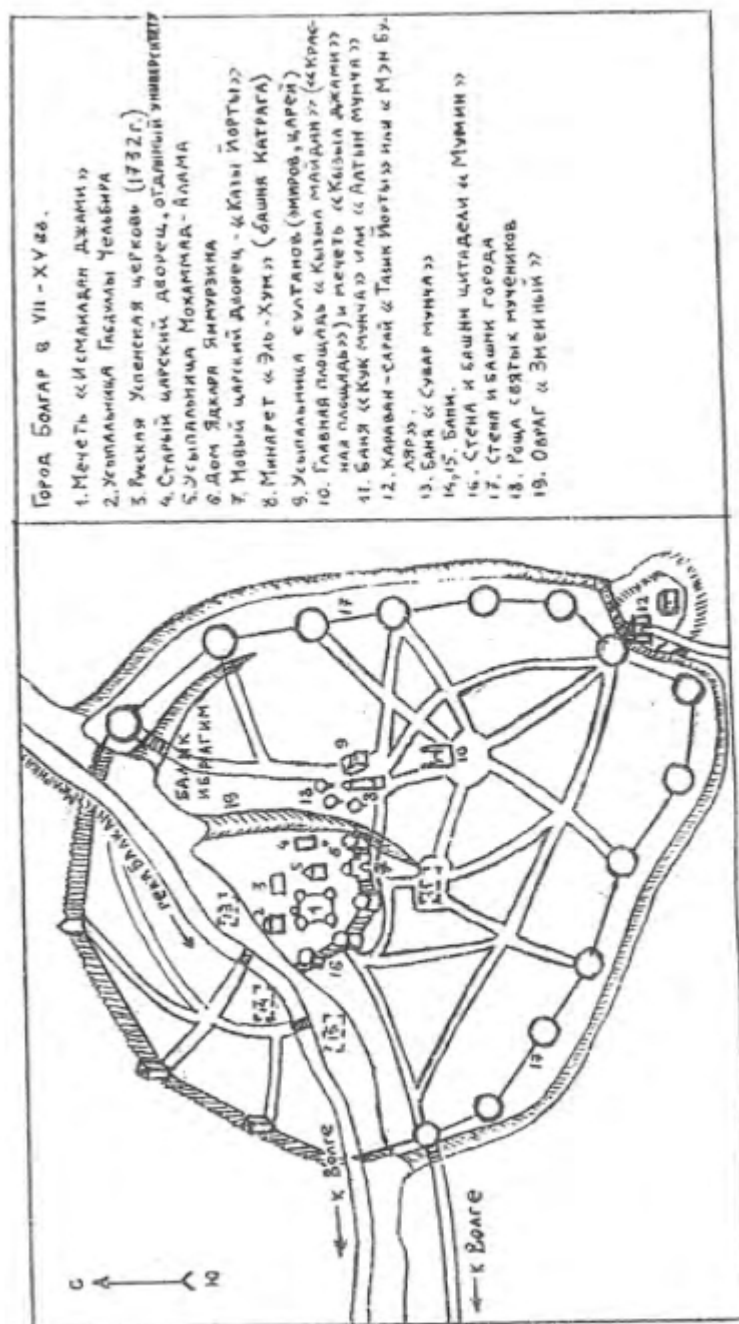


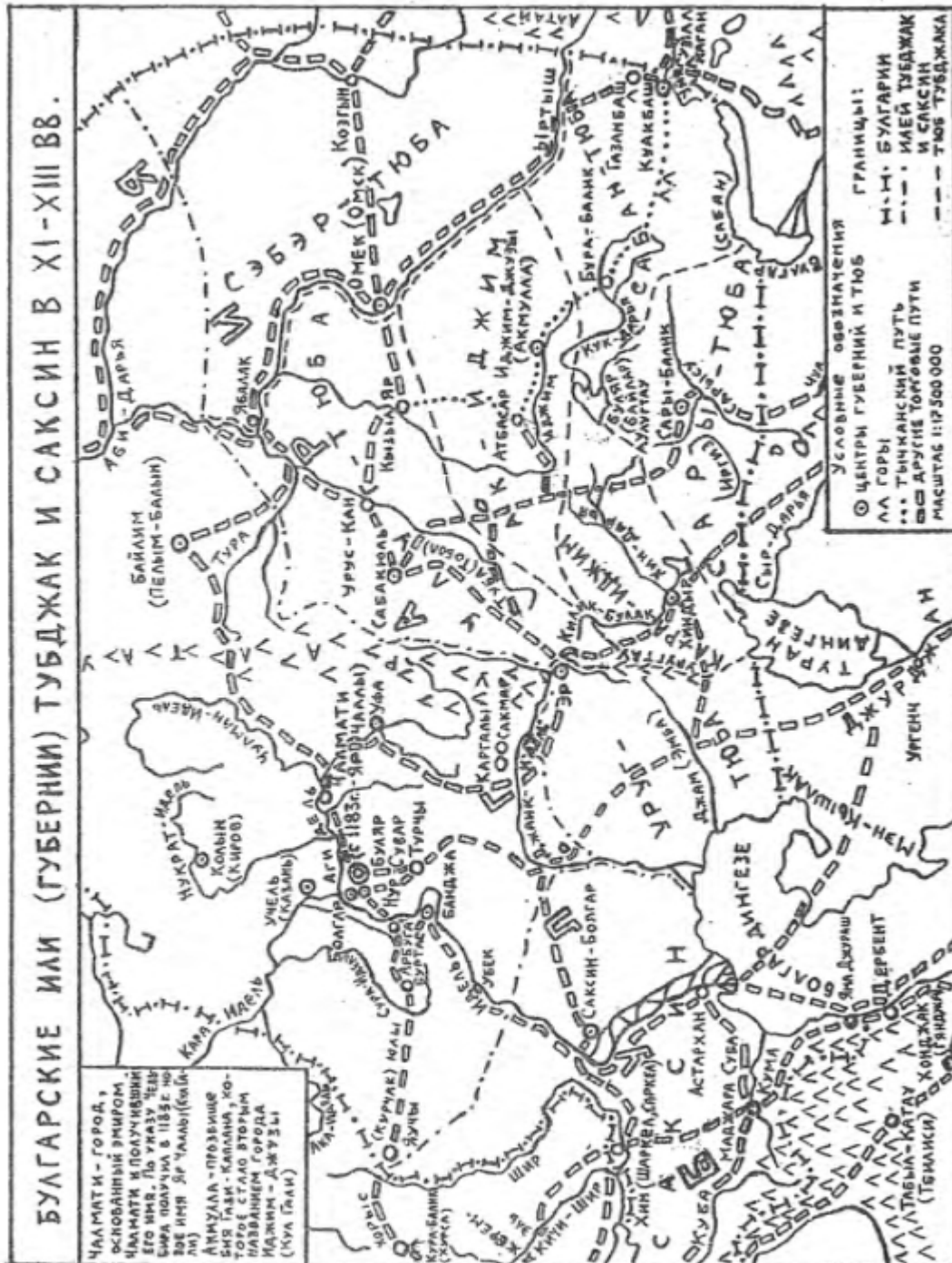


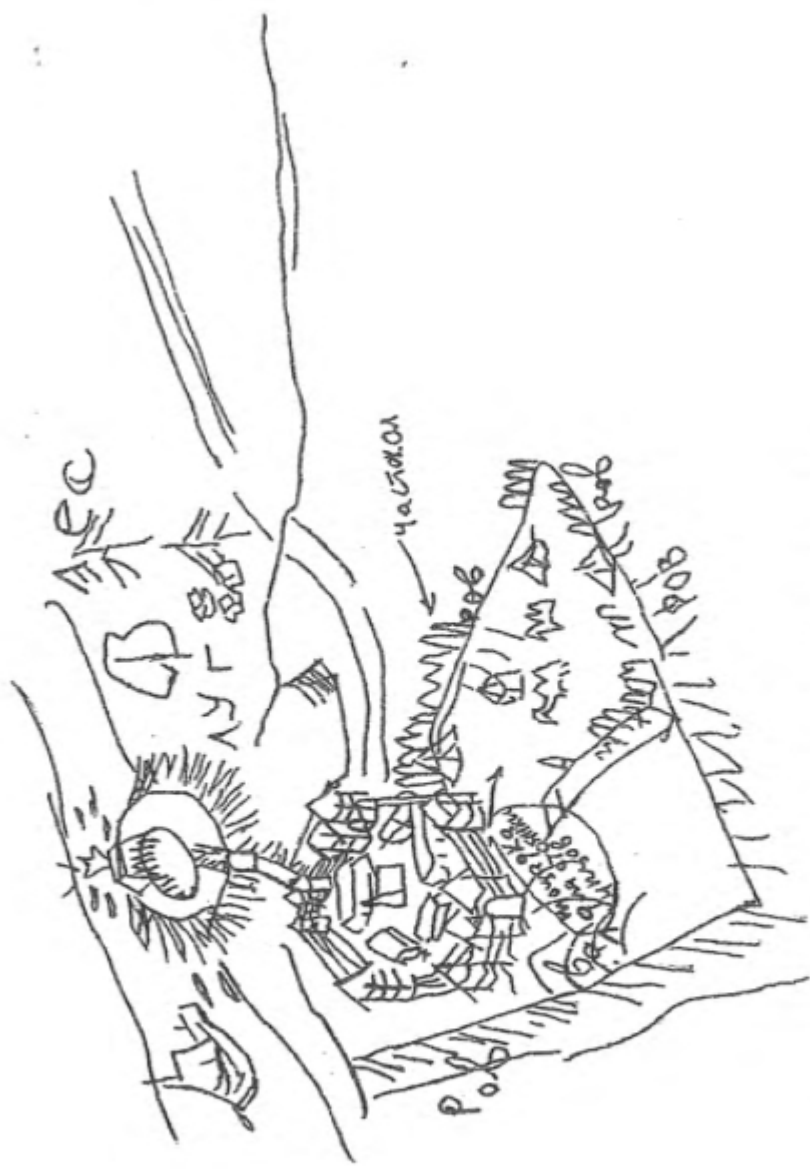
Булгарские Крым и Тамань в начале XIII века.



- |— Границы Булгарской державы в начале XIII в.
- 1 Территория византийских колоний, плативших дань Булгарии
- 2 Территория, переданная Булгарией Румскому (Конийскому) султанату в 1210-х гг.
- Набеги кыпчаков







Яр Чаллы в эпоху Бугарского царства.
(копия рисунка из тетради И. Нигматуллины)

Послеслов от преводача

Текст като този не беше лек за превеждане. Нека читателят бъде сигурен, че евентуална грешка или пропуск се дължат само и единствено на проверките на имена и събития, които се постарях да направя за тези почти две години и пак остават спорни моменти. Моля намерени липсващи фрагменти и неточности в превода да ми бъдат посочени, за да го коригирам.

Разчитам на историците да обърнат повече внимание на този летопис, най-малкото да се съобразят с наличието му на достъпен за тях език, а любопитните да научат повече за българската история ще намерят интересни моменти в книгата. Абсолютна истина в нито един исторически извор няма, такава просто не може да съществува. Да се опитаме да погледнем безпристрастно върху летописа, събран от бахши Иман, и да помним българското минало с надеждата, че някой ден светът пак ще се диви на българите...

Живеем в поредното смутно време. Тази книга разказва за сурови хора в сурови времена. Нека се поучим от грешките на предците, за да успеем да сътворим бъдещето.

22-ри октомври 2020 г.

На езика на дунавските българи преведе: Добрев, обикновен българин

dobrodan.blog.bg